

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TURKISH STUDIES

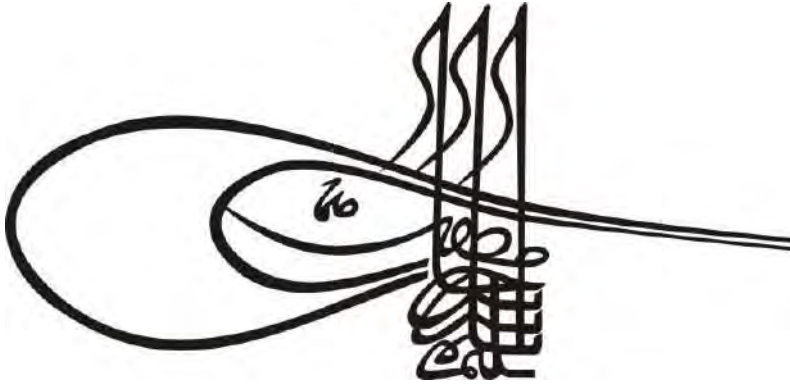
International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

DİL / EDEBİYAT LANGUAGE / LITERATURE

Turkish Studies

ACADEMIC JOURNAL

**DİL-EDEBİYAT
LANGUAGE/LITERATURE**

Turkish Studies Dergisi, üç ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. *Turkish Studies Dergisi*'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukukî açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları **www.turkishstudies.net**'e aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez. Dergide yer alan yazıların dijital baskı, grafik tasarım, DOI numaralarının alınması ve uluslararası indoslere tanıtılması gibi işlemler ASOS Eğitim Bilişim Danışmanlık şirketi tarafından ücret karşılığında yapılmaktadır. Dergide basım kararı alınan yazıların sahipleri yazılarının tasarım, yayın ve indeks masraflarını ASOS Eğitim Bilişim Danışmanlık şirketine öderler.

Turkish Studies; EBSCO, DOAJ, ICAAP, Scientific Commons, MLA, ASOS, AMIR (Access to Mideast and Islamic Resources), Journal Directory, DJS (Dayang Journal System), J-GATE, Indeks Copernicus, Indeks Islamicus, PhilPapers, Research Bible ve ULAKBİM indeksleri tarafından taranmaktadır.

ISSN: 1308-2140

Volume 13/12, Spring 2018

Sahibi

Prof. Dr. Yavuz ÜNAL

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM

Yayınevi / Publishing House

ASOS Eğitim Bilişim Danışmanlık

Editör

Sibel ÜST

Editör Yardımcıları/Assistant Editors

Ramazan BÖLÜK

Mehmet Burak ÇAKIN

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Ali AKAR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma S. KUTLAR OĞUZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan K. TAVUKÇU	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz ÜNAL	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Caner KERİMOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. M. Vefa NALBANT	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Mitat DURMUŞ	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Tuncay BÜLBÜL	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Dursun Ali TÖKEL	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Ü.

Danışma Kurulu/Board of Advisory

Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL	Amasya Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AYDIN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ	Maltepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut KARABEY	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Genel Koordinatör/General Coordinator

Yavuz ÜNAL

Dış Temsilciler Koordinatörü/General Coordinator of Foreign Editors

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN

Dış Temsilciler/Representative of Foreign Country

USA	Robert DANKOFF
Germany	Marcel ERDAL
Greece	Fatih KEMİK
Japan	Yuu KURIBAYASHI
Norway-Swedish	Bernt BRENDEMÖEN
England	Fikret TURAN
Albania	Xhemile ABDÛ
Central Asia	Seadet SHİKHİYEVA
Kazakhstan	Gûlnar KOKUBASOVA
Kyrgyzstan	Ulanbek ALİMOV
Azerbaijan	Vusale MUSALİ
Uzbekistan	Cabbar İŞANKUL
Halab-Aleppo (Syria)	Ahmet DEMİRTAŞ
Poland	Öztürk EMİROĞLU

Hakemler/Referees

Prof. Dr. A. Deniz ABİK	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Adem İŞCAN	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Abdulhalim AYDIN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Abdulkadir EMEKSİZ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah ŞENGÛL	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet GÛNŞEN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KARTAL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ali AKAR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Şûkrü ÇORUK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YAKICI	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YILDIRIM	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YILMAZ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Altan ALPEREN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Altan AYKUT	Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Ayla KAŞOĞLU	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ayten ER	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Bahir SELÇUK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram Ali KAYA	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir ÇINAR	Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Beyhan KESİK	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Caner KERİMOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ceval KAYA	Ardahan Üniversitesi
Prof. Dr. Deniz ABİK	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Dolunay ŞENOL	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Dursun ZENGİN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Emine Bogenç DEMİREL	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Emine YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Emine Zeynep GÛNAL	Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Ercan ALKAYA	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK	Ardahan Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan BOZ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Erendiz ÖZBAYOĞLU	İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi
Prof. Dr. Ergün SERİNDAĞ	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Ertan ÖRGEN	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Esin GÖREN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Faruk TOPRAK	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Faruk YÜCEL	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Fatoş SİLMAN	Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi
Prof. Dr. Funda TOPRAK	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Füsun ATASEVEN	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Güliden UYANIK BALAT	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Günseli İŞÇİ	İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. H. Dilek BATIŞLAM	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Hanife Nâlan GENÇ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Hurşud İSAYEV	Kafkas Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Gülsel SEV	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK	Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim TAŞ	Bilecik Üniversitesi
Prof. Dr. İlhami SİĞIRCI	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan GENÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İsmet ÇETİN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İsrail BABACAN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Jung suk YOO	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil Veli NERİMANOĞLU	İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Kaplan ÜSTÜNER	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Leyla KARAHAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Medine SİVRİ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali YAVUZ	Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL	Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet GÜNDOĞDU	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KÖÇER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Mehdi ERGÜZEL	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet NARLI	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖNAL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Şirin ÇIKAR	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Melik BÜLBÜL	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut ŞEN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Muammer NURLU	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet HEKİMOĞLU	Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek K.
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin MACİT	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muna YÜCEOL ÖZEZEN	Çukurova Üniversitesi

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH
Prof. Dr. Mustafa ÇAKIR
Prof. Dr. Mustafa KURT
Prof. Dr. Mustafa TOKER
Prof. Dr. Mümtaz KAYA
Prof. Dr. Münevver TEKCAN
Prof. Dr. Nadir İLHAN
Prof. Dr. Nergis BİRAY
Prof. Dr. Nesrin KULA DEMİR
Prof. Dr. Nesrin TAĞIZADE-KARACA
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU
Prof. Dr. Osman HORATA
Prof. Dr. Perihan YALÇIN
Prof. Dr. Rahim TARIM
Prof. Dr. Ramazan GÜLENDAM
Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ
Prof. Dr. Rıfat GÜNDAY
Prof. Dr. S. Dilek YALÇIN ÇELİK
Prof. Dr. Selahattin DİLİDÜZGÜN
Prof. Dr. Selçuk ÇIKLA
Prof. Dr. Serhan ALKAN İSPİRLİ
Prof. Dr. Sevinç ÜÇGÜL
Prof. Dr. Songül TAŞ
Prof. Dr. Suat UNGAN
Prof. Dr. Sueda ÖZBENT
Prof. Dr. Sündüz ÖZTÜRK KASAR
Prof. Dr. Şaban SAĞLIK
Prof. Dr. Şureddin MEMMEDLİ
Prof. Dr. Tahir BALCI
Prof. Dr. Tarık ÖZCAN
Prof. Dr. Türkan OLCAY
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ
Prof. Dr. Ülkü GÜRSOY
Prof. Dr. Yakup ÇELİK
Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR
Prof. Dr. Yılmaz DAŞCIOĞLU
Prof. Dr. Yusuf TEPELİ
Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT
Prof. Dr. Zeki TAŞTAN
Prof. Dr. Ziya AVŞAR

Doç. Dr. Abdullah ACEHAN
Doç. Dr. Abdullah HARMANCI
Doç. Dr. Abdullah ŞAHİN
Doç. Dr. Adem ÖGER
Doç. Dr. Ahmet AKKAYA
Doç. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ
Doç. Dr. Ahmet DOĞAN
Doç. Dr. Ahmet İÇLİ
Doç. Dr. Ahmet TANYILDIZ
Doç. Dr. Akartürk KARAHAN
Doç. Dr. Ali GÖÇER
Doç. Dr. Ali SELÇUK
Doç. Dr. Ali Volkan ERDEMİR

Hacettepe Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Anadolu Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Ahi Evran Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Başkent Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Ü.
Çanakkale Onsekiz Mart Ü.
Maltepe Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
İstanbul Cerrapaşa Üniversitesi
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
İnönü Üniversitesi
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Yıldız Teknik Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Ardahan Üniversitesi
Çukurova Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Yıldız Teknik Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Dumlupınar Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Ahi Evran Üniversitesi
Ardahan Üniversitesi
Dicle Üniversitesi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. Aliye USLU ÜSTTEN	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Alpay Doğan YILDIZ	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Alsu (Alsou) KAMALİEVA	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe YILDIZ	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Bahar DEMİR	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Beki HALEVA	Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir ÇINAR	Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Beyhan KANTER	Mardin Artuklu Üniversitesi
Doç. Dr. Cafer ŞEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Cem Şems TÜMER	Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. Cemal SAKALLI	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Cüneyt AKIN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Dilek TURAN	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Dilek FİDAN	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Elif ÇELEBİ ÖNCÜ	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Emek ÜŞENMEZ	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Ender ATEŞMAN	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Erdinç PARLAK	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Ersin TERES	Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Ertan ENGİN	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. M. Fatih KANTER	Ardahan Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih ÖZEK	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih SAKALLI	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih YILMAZ	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma BÖLÜKBAŞ	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma BÜYÜKKARCI YILMAZ	Boğaziçi Üniversitesi
Doç. Dr. G. Gonca GÖKALP ALPASLAN	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Galip GÜNER	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Gamze ÖKSÜZ	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Gencer ELKILIÇ	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan ARI	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan ÖLKER	Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Gulom ISMAİLOV	Uzbek Academy of Sciences
Doç. Dr. Gül Banu DUMAN	Bülent Ecevit Üniversitesi
Doç. Dr. Gülhan ATNUR	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Güljanat K. ERCİLASUN	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan ÇÖREKÇİOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Halil AYTEKİN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Halil ÇELTİK	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Halil İbrahim YAKAR	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan BAGCI	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Hüseyin KILINÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Doç. Dr. Hasan ŞENER	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan YÜREK	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice İÇEL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Hikmet KORAŞ	Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Hilmi UÇAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Hülya AŞKIN BALCI	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Hülya TAŞ	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Hürriyet GÖKDAYI	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin BAYDEMİR	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. İlkay ŞAHİN	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. İmran KARABAĞ	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. İrem ÇOMOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Jale ÖZTÜRK	Mustafa Kemal Üniversitesi

Doç. Dr. Kamil İŞERİ
Doç. Dr. Kemal EROL
Doç. Dr. Kemalettin DENİZ
Doç. Dr. Kerim DEMİRCİ
Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL
Doç. Dr. Lokman TURAN
Doç. Dr. Marufjon YULDASHEV
Doç. Dr. Max Florian HERTSCH
Doç. Dr. Mehmet Ali YOLCU
Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ
Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ
Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR
Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN
Doç. Dr. Mehmet Şirin ÇIKAR
Doç. Dr. Mehmet Tahir ÖNCÜ
Doç. Dr. Meral OZAN
Doç. Dr. Mesut GÜN
Doç. Dr. Metin ARIKAN
Doç. Dr. Mevlüt ERDEM
Doç. Dr. Mitat DURMUŞ
Doç. Dr. Muammer Mete TAŞLIOVA
Doç. Dr. Muhammet KOÇAK
Doç. Dr. Muharrem DAYANÇ
Doç. Dr. Mukadder SEYHAN YÜCEL
Doç. Dr. Munise YILDIRIM
Doç. Dr. Murat KACIROĞLU
Doç. Dr. Mustafa ARSLAN
Doç. Dr. Mustafa GÖKÇE
Doç. Dr. Mustafa KARABULUT
Doç. Dr. Mustafa KAYA
Doç. Dr. Mustafa KURT
Doç. Dr. Mücahit KAÇAR
Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL
Doç. Dr. Nebahat Akgün ÇOMAK
Doç. Dr. Necip Fazıl DURU
Doç. Dr. Nedim BAKIRCI
Doç. Dr. Nermin YAZICI
Doç. Dr. Nesime CEYHAN
Doç. Dr. Nesrin DELİKTAŞLI
Doç. Dr. Nesrin SİS
Doç. Dr. Nevin AKKAYA
Doç. Dr. Nezir TEMUR
Doç. Dr. Nihat ÜLNER
Doç. Dr. Nurullah ULUTAŞ
Doç. Dr. Oktay Selim KARACA
Doç. Dr. Onur Alp KAYABAŞI
Doç. Dr. Orhan KURTOĞLU
Doç. Dr. Orhan OĞUZ
Doç. Dr. Osman ÜNLÜ
Doç. Dr. Ömer İSHAKOĞLU
Doç. Dr. Özcan BAYRAK
Doç. Dr. Özen YAYLAGÜL ÜSTÜNEL
Doç. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ
Doç. Dr. Özge ÖZTEKİN
Doç. Dr. Özgür Kasım AYDEMİR
Doç. Dr. Özkan DAŞDEMİR
Doç. Dr. Öztürk EMİROĞLU

Dokuz Eylül Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Marmara Üniversitesi
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
İzmir Ekonomi Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Ege Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
Çukurova Üniversitesi
Bozok Üniversitesi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Amasya Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Galatasaray Üniversitesi
Ordu Üniversitesi
Ömer Halisdemir Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
İnönü Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Muş Alparslan Üniversitesi
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Aksaray Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Mustafa Kemal Üniversitesi
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Varşova Üniversitesi

Doç. Dr. Paki KÜÇÜKER	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Pei-Lin LI	National Chengchi University
Doç. Dr. Perihan YALÇIN	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Rafael CARPINTERO ORTEGA	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Raika Şeyda ÜLSEVER	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Reyhan ÇELİK	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Rezan KARAKAŞ	Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. Rifat KÜTÜK	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Sadık TÜRKOĞLU	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Sadık YAZAR	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Salahaddin BEKKİ	Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Salim KÜÇÜK	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Sefa YÜCE	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Sema Aslan DEMİR	Başkent Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar YAVUZ	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Sezai BALCI	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel TURHAN TUNA	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel ÜST ERDEM	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Şengül KOCAMAN	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Şerife YALÇINKAYA	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Şevkiye KAZAN	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Talip DOĞAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Tuncay BÖLER	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Tuncay BÜLBÜL	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Doç. Dr. Turgut KOÇOĞLU	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Umut BALCI	Batman Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abuzer KALYON	Gazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Adem POLAT	Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKÇAY	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Selçuk AKDEMİR	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TOPAL	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan YAPICI	Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali KURT	MEB
Dr. Öğr. Üyesi Ali Osman SOLMAZ	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Arzu AKBATUR	Boğaziçi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan DİNÇER	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Atiye NAZLI	Hitit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Badegül CAN EMİR	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bahar İŞİGÜZEL	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Beyhan UYGUN AYTEMİZ	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bilge BAĞCI AYRANCI	Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Birol BULUT	Kırklareli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Buğra ZENGİN	Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burak TELLİ	Adıyaman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ŞİĞVA	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bünyamin SARIKAYA	Muş Aalparslan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Can ŞAHİN	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cemal BAYAK	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz GÖKŞEN	Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Chinara SASYKULOVA	Ardahan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilek ÖNDER	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ebru ŞENOCAK	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ebru YENER GÖKŞENLİ	İstanbul Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Emine ATMACA	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emrullah YAKUT	Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erkan HİRİK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Ertan KUŞÇU	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih SONA	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Sibel BAYRAKTAR	Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Faysal Okan ATASOY	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fethi DEMİR	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gaye Belkız YETER	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökçe DİŞLEN DAĞGÖL	Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülda ÇETİNDAG SÜME	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülnur AYDIN	Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hakan YALAP	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim BALKUL	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halit BİLTEKİN	Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Haluk ÖNER	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hanife ÇAYLAK	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan CUŞA	Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hiclal DEMİR	Hitit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hulusi GEÇGEL	Çanakkale Onsekiz Mart Ü.
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim TOSUN	Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlker TOSUN	Kırklareli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlyas YAZAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İmge AZERTÜRK	Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kemal Cem BAYKAL	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kezban PAKSOY	Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Lale ARSLAN ÖZCAN	Yıldız Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Levent DOĞAN	Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Leyla HACIZADE	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Leyla ŞENER	Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Lokman TANRIKULU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut SARIKAYA	Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mayrambek OROZOBAYEV	Ardahan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mayramgül DIYKANBAYEVA	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Kılav ARAZ	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GÜRLEK	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi M.Onur HASDEDEOĞLU	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait ÇALKA	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şamil BAŞ	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat CANKARA	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat DEMİR	Gazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat ELMALI	Shanghai International Studies U.
Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖZCAN	Gazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat ŞENGÜL	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat ULUOĞLU	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYDEMİR	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Müfit ŞENEL	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nihal ÇALIŞKAN	Millî Eğitim Bakanlığı
Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer ALİMEN	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nurcan ŞEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nurgül KARAYAZI	Karabük Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan KARABURGU	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan ŞAHİN	Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Onur AYKAÇ	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Önder SEZER	Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özkan UZ	Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem BAY GÜLVEREN	Başkent Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Özlem KUTKAN	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Öznur ATAŞ AKDEMİR	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Perihan ÖLKER	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rabia G. KAYABAŞI	Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rahman AKALIN	Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan BÖLÜK	Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan TOPDEMİR	İstanbul Üniversitesi
Dr. Saime Evren KÖYLÜ BAYDEMİR	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seçil TÜMEN AKYILDIZ	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seda ARIKAN	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Senem ÖNER	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serdar BULUT	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serdar UĞURLU	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevim BİRİCİ	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sezai ARUSOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sezen GÜRÜF BAŞEKİM	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sibel BULUT	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sibel KOCAER	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Suzan ULUOĞLU	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ERATALAY	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Kaan YALÇIN	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şahin GÖK	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şamil YEŞİLYURT	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şeyma B. KURAN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tilda SAYDI	Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ümit Özgür DEMİRCİ	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin DARANCIK	Çukurova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeki AKÇAM	Girne Amerikan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zübeyde ŞENDERİN	Kırıkkale Üniversitesi

Dr. Ahmet EVİS	Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Alparslan OYMAK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Dr. Ayfer AYTAÇ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Eda Havva TAN METREŞ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Engin KILIÇ	Sabancı Üniversitesi
Dr. Ferda ATLI	İnönü Üniversitesi
Dr. Gül Mükerrrem ÖZTÜRK	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Koray ÜSTÜN	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Mehmet ALPTEKİN	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Pınar KARATAŞ	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Roberta MICALLEF	Boston University
Dr. Serdar ERKAN	Hacettepe Üniversitesi

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Adem İŞCAN
Prof. Dr. Ayten ER
Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ
Prof. Dr. Ercan ALKAYA
Prof. Dr. Ertan ÖRGEN
Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ
Prof. Dr. Hanife Nâlan GENÇ
Prof. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK
Prof. Dr. İbrahim TAŞ
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM
Prof. Dr. Mehmet KÖÇER
Prof. Dr. Mustafa TOKER
Prof. Dr. Münevver TEKCAN
Prof. Dr. Nergis BİRAY
Prof. Dr. Selahattin DİLİDÜZGÜN
Prof. Dr. Selçuk ÇIKLA
Prof. Dr. Sevinç ÜÇGÜL
Prof. Dr. Sueda ÖZBENT
Prof. Dr. Tahir BALCI
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ

Doç. Dr. Ayşe YILDIZ
Doç. Dr. Beyhan KANTER
Doç. Dr. Dilek TURAN
Doç. Dr. M. Fatih KANTER
Doç. Dr. Galip GÜNER
Doç. Dr. Gökhan ÖLKER
Doç. Dr. Gül Banu DUMAN
Doç. Dr. Güljanat K. ERCİLASUN
Doç. Dr. Hasan Hüseyin KILINÇ
Doç. Dr. İrem ÇOMOĞLU
Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ
Doç. Dr. Mesut GÜN
Doç. Dr. Mevlüt ERDEM
Doç. Dr. Nesrin DELİKTAŞLI
Doç. Dr. Özcan BAYRAK
Doç. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ
Doç. Dr. Raika Şeyda ÜLSEVER
Doç. Dr. Reyhan ÇELİK
Doç. Dr. Salim KÜÇÜK
Doç. Dr. Serdar YAVUZ
Doç. Dr. Sibel ÜST ERDEM
Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ
Doç. Dr. Şerife YALÇINKAYA
Doç. Dr. Umut BALCI

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Selçuk AKDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan YAPICI
Dr. Öğr. Üyesi Badegül CAN EMİR
Dr. Öğr. Üyesi Emine ATMACA
Dr. Öğr. Üyesi Emrullah YAKUT
Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim BALKUL

Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Harran Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Bilecik Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
İstanbul Cerrapaşa Üniversitesi
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Çukurova Üniversitesi
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Gazi Üniversitesi
Mardin Artuklu Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Ardahan Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi
Bülent Ecevit Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Dokuz Eylül Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Hacettepe Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Ordu Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Batman Üniversitesi

Fırat Üniversitesi
Adnan Menderes Üniversitesi
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi
Mardin Artuklu Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan CUŞA	Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim TOSUN	Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlyas YAZAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Levent DOĞAN	Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Lokman TANRIKULU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Dr. Öğr. Üyesi M. Onur HASDEDEOĞLU	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait ÇALKAL	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Müfit ŞENEL	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem KUTKAN	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Perihan ÖLKER	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rahman AKALIN	Trakya Üniversitesi
Dr. Saime Evren KÖYLÜ BAYDEMİR	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sezai ARUSOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serdar BULUT	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin DARANCIK	Çukurova Üniversitesi

Dr. Alparslan OYMAK

Yıldız Teknik Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

XVI. YÜZYIL TÜRKÇESİ ESERLERİNDEN RÂHATU'N- NÜFÜS'TA ESKİ
TÜRKÇE İZLER

*THE TRACES OF OLD TURKISH IN THE 16TH CENTURY
TURKIC LANGUAGE WERK RÂHATU'N-NÜFÜS*

Ahmet ADIGÜZEL

1-18

AZERBAYCAN DİLİNDE ENANTİOSEMİYA
ENANTIOSEMY IN THE AZERBAIJANI LANGUAGE

Shahla AHMADOVA

19-26

YANMETİN (PARATEXTE) NEDİR? METİN ÇEVRESİNDEKİ YAZILI
ÖĞELER (PERITEXTE) NELERDİR?

WHAT ARE PARATEXTS? WHAT ARE PERITEXTS?

Munise AKSÖZ

27-47

BERCİ KRİSTİN ÇÖP MASALLARI'NDA GECEKONDU KÜLTÜRÜ
SLUM CULTURE IN BERCİ KRISTIN GARBARE TALES

Gizem AKYOL

49-57

ARAP ALFABESİYLE YAZILMIŞ MEMLÛK-KIPÇAK SÖZLÜKLERİNDEN
HAREKETLE TÜRKÇE TELAFFUZU BELİRTEN ARAPÇA İFADELER VE
KISALTMALAR

*MOVING FROM THE MAMLUK-KIPCHAK DICTIONARIES THAT WRITTEN
IN ARABIC ALPHABET THE ARABIC TERMS AND ABBREVIATIONS
WHICH RULES THE TURKISH PRONUNCIATION*

Gulhan AL-TURK

59-70

METİN YORUM VE ANLAM KAVŞAĞINDA BİLDİRİŞİM SORUNU
*COMMUNICATION PROBLEM IN THE CONTEXTE OF TEXT
INTERPRETATION AND MEANING*

Melik BÜLBÜL

71-84

SOCIAL AND MATERIAL CULTURE ELEMENTS IN OTTOMAN
PILGRIMAGE MENZILNAMES (ITINERARIES)
*OSMANLI HAC MENZİLNAMELERİNDE SOSYAL VE MADDİ KÜLTÜRE AİT
UNSURLAR*

Fatma BÜYÜKKARCI YILMAZ

85-94

GULAG KAMPLARINDA GÖZ ARDI EDİLEN BİR UNSUR OLARAK KADIN
WOMEN AS THE NEGLECTED FACT OF GULAG CAMPS

Nurettin ÇAKIR

95-109

KEMAL TAHİR'İN "DEVLET ANA" ADLI ROMANINDA İKİLEMELER
*REDUPLICATIVES IN KEMAL TAHİR'S NOVEL DEVLET ANA (MOTHER
STATE/PARENS MATRIAE)*

Yıldırım ÇAVDAR

111-138

LÂMÎÎ ÇELEBÎ DİVANI'NDA "BAŞ" İLE İLGİLİ DEYİMLER
IDIOMS ABOUT THE "HEAD" IN THE LÂMÎÎ CHELEBİ DIVAN

Gülay DURMAZ

139-159

ÇEVİRİ EDİNCİ KAVRAMINA YÖNELİK KAPSAYICI BİR TANIM ÖNERİSİ
*A SUGGESTION OF A COMPREHENSIVE DEFINITION FOR THE CONCEPT
OF TRANSLATION COMPETENCE*

Emra DURUKAN

Kartal ÇELİKAY

161-176

SAİT FAİK'İN YALNIZLIĞI VE "KÜÇÜK İNSANLAR"
SAİT FAİK'S LONLINESS AND HIS "COMMONERS"

Volkan GEMİLİ

177-214

ORIENTALISM IN JOHN UPDIKE'S NOVEL TERRORIST
JOHN UPDIKE'İN TERRORİST ADLI ESERİNDE ŞARKİYATÇILIK

Fikret GÜVEN

Bülent GÜVEN

215-237

NECÂTÎ'NİN ŞİİR DİLİNDE İŞLEMİYİ BAŞARDIĞI, TÜRKİ-İ BASÎT'İN
BAŞARAMADIĞI DİL MALZEMESİ: DEYİMLER VE ATASÖZLERİ
WHAT NECÂTÎ HAS SUCCEDED IN DOING THAT TURKI-I BASIT HAS
NOT WITH THE USE OF EXPRESSIONS AND PROVERBS

Ömer İNCE

239-258

TÜRKÇEDEKİ BURUN ÜNSÜZLERİNİN AKUSTİK ÖZELLİKLERİ
THE ACOUSTIC CHARACTERISTICS OF NASAL CONSONANTS IN
TURKISH

Mehmet Akif KILIÇ

259-271

OKTAY RİFAT ŞİİRİNDE PASTORAL VE TOPLUMSAL GÖRÜNÜMLER:
ÇOBANIL ŞİİRLER, BİR CİGARA İÇİMİ, ELİFLİ
SOCIAL AND PASTORAL VIEWS IN OKTAY RİFAT'S POETRY: ÇOBANIL
ŞİİRLER, BİR CİGARA İÇİMİ, ELİFLİ

Nuray KÜÇÜKLER KUŞCU

273-288

ÂMİD-İ SEVDÂ GAZETESİNDEKİ ŞİİRLERDE TEMATİK BİR
İNCELEME
THE THEMATIC REVIEW IN THE POEMS OF AMID-I SEWDA NEWSPAPER

Adnan OKTAY

289-326

Turkish Studies

Volume 13/12, Spring 2018

ERCÜMENT EKREM TALU'NUN YENİ BULUNAN ESERLERİ
ERCÜMENT EKREM TALU'S NEWLY DISCOVERED WORKS

Canan ÖKTEMGİL TURGUT

327-340

ZONGULDAK'IN YÖRESEL YEMEK İSİMLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
AN REVIEW UPON THE NAMES OF ZONGULDAK'S LOCAL FOOD

Hasan ÖZER

Özlem TURAN

Semanur YENER

341-361

BEHİÇ AK'IN ÇEVRECI BAKIŞ AÇISININ OYUNLARINA YANSIMASI:
KÜÇÜLECEK YER KALMADI, BENİM KÜÇÜK KÜRESEL KÖYÜM VE
TEK KİŞİLİK ŞEHİR

*THE REFLECTION OF BEHİÇ AK'S ENVIRONMENTALIST VIEWPOINT IN
HIS PLAYS: KÜÇÜLECEK YER KALMADI, BENİM KÜÇÜK KÜRESEL
KÖYÜM VE TEK KİŞİLİK ŞEHİR*

Arzu ÖZYÖN

363-376

MEMLÜK- KIPÇAK TÜRKÇESİNE AİT DÖRT SÖZLÜK VE GRAMER
ESERLERİNDE HAYVAN ADLARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME
*EVALUATION TO UPON ANIMAL NAMES ON FOUR GLOSSARY AND
GRAMMATICAL WORKS BELONGING TO MEMLUK-KIPÇAK TURKISH*

Serpil SOYDAN

377-397

FETHİYE'DE YAŞAYAN YETİŞKİN İKİ DİLLİ İNGİLİZLERİN YAPTIKLARI
TÜRKÇE BİÇİM BİLGİSEL SAPMALAR
*TURKISH MORPHOLOGICAL DEVIATONS OF ADULT ENGLISH
BILINGUALS LIVING IN FETHIYE*

Ahmet ŞAHBAZ

399-426

İLHAN GEÇER'İN ŞİİRLERİNDEKİ DEĞİŞMELER
CHANGES IN THE POEMS OF ILHAN GECER

Songül TAŞ

427-469

Turkish Studies

Volume 13/12, Spring 2018

BİR TİPOLOJİ İNCELEMESİ: GÜNER SÜMER'İN DRAMATİK
METİNLERDE TİPİK KİŞİLERİN İNCELENMESİ
A TPOLOGY ANALYSIS: GUNER SUMER'S TYPES

Gökhan TEKER
Didem ARDALI BÜYÜKARMAN
471-506

YER ADLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME:
ADİYAMAN İLİ GÖLBAŞI İLÇESİ ÖRNEĞİ
*AN EVALUATION ON PLACE NAMES: AN EXAMPLE OF ADIYAMAN
PROVINCE GÖLBAŞI DISTRICT*

Burak TELLİ
507-526

MUHAMMED SİDDİK RÜŞDİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE DÜNYA
GÖRÜŞÜ
MUHAMMAD SİDDİK RUSHDI'S LIFE HIS WORKS AND VIEWWORLD

Bayram TOPLU
527-536

KADIN YAŞININ BÜYÜK OLMASININ KAZAK KADIN-ERKEK
AYTISLARINDAKİ ŞAKALAŞMA DURUMUNA ETKİSİ
*EFFECT OF WOMEN'S HIGHER AGE ON BANTERING STATUS IN
KAZAKHSTAN WOMAN-MEN'S AYTIS (DUELS)*

Lazzat URAKOVA YANÇ
537-553

19. YÜZYIL SOSYO-KÜLTÜREL DÖNÜŞÜM SÜRECİNİ BİR DÖNEM
AYDINININ DİL VE TERCÜME SÖYLEMİ ÜZERİNDEN OKUMAK: BİR
KÜLTÜREL DEĞİŞİM ÖZNESİ OLARAK NAMIK KEMAL (1840-1888)
ÖRNEĞİ
*READING THE SOCIO-CULTURAL TRANSFORMATION PROCESS OF THE
19TH CENTURY OTTOMAN EMPIRE THROUGH THE LINGUISTIC AND
TRANSLATIONAL DISCOURSE OF AN INTELLECTUAL OF THE PERIOD:
THE CASE OF NAMIK KEMAL (1840-1888) AS A CULTURAL AGENT OF
CHANGE*

Sema ÜSTÜN KÜLÜNK
555-573

TÜRKİYE'DEKİ RESMÎ KURUM VE KURULUŞLARDA YÜRÜTÜLEN
TERMİNOLOJİ ÇALIŞMALARINDA YENİ YÖNELİMLER
*NEW ORIENTATIONS IN TERMINOLOGY WORKS CARRIED OUT IN
OFFICIAL INSTITUTIONS AND ORGANIZATIONS IN TURKEY*

Ceylan YILDIRIM

575-590

21. YÜZYIL TÜRK ROMANINDA ÇEVİRMEN KARAKTERLER: SATIR
ARALARINDA ÇEVİRMENLİK MESLEĞİNE DAİR İPUÇLARI PEŞİNDE
*FICTIONAL TRANSLATORS IN THE 21ST-CENTURY TURKISH NOVEL:
READING BETWEEN THE LINES TO FIND HINTS ABOUT THE
TRANSLATION PROFESSION*

Volga YILMAZ GÜMÜŞ

591-611

ÂŞIKLIK GELENEĞİNİN SON TEMSİLCİLERİNDEN TRABZONLU HALK
OZANI BABA SALİM (1887-1956)
*BABA SALİM OF TRABZON WHO IS ONE OF THE LAST
REPRESENTATIVES OF THE MINSTREL CUSTOM
(1887-1956)*

Muzaffer BAŞKAYA

613-630

ÇAĞATAY TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ “DÖRT İMAM” EFSANESİ (DİL
İNCELEMESİ-ÇEVİRİYAZI-TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIM)
*THE LEGENDARY OF "FOUR IMAMS" WRITTEN IN CHAGATAI TURKISH
(THE LANGUAGE ANALYSIS-TRANSCRIPTION-TRANSFER TO TURKEY'S
TURKISH)*

Ümit EKER

631-681

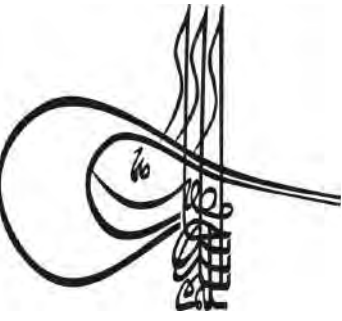
KUTADGU BİLİĞ'DE FARKINDALIK
AWARENESS IN KUTADGU BİLİĞ

Sinem GÖNEN KAYACAN

683-692

(ACTION RESEARCH): INTRODUCTION OF ACTION MODELS AND
ACTION CYCLES
(EYLEM ARAŞTIRMASI): EYLEM MODELLERİ VE EYLEM DÖNGÜLERİNİN
TANITIMI
Ercan TOMAKİN
693-712

NEV'Î-ZÂDE ATÂYÎ'NİN NEFHATÜ'L-EZHÂR MESNEVÎSİNDEKİ
MEVSİMLER HİKÂYESİ
THE SEASONS STORY IN NEFHATÜ'L-EZHAR MASNAWI BY NEV'Î-ZADE
ATAYÎ
Şerife YALÇINKAYA
713-725

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Şubat 2018

✓ Accepted/Kabul: Mayıs 2018

✍ Referees/Hakemler: Dr. Öğr. Üyesi İbrahim TOSUN - Dr. Öğr. Üyesi Serdar BULUT

This article was checked by iThenticate.

XVI. YÜZYIL TÜRKÇESİ ESERLERİNDEN RÂHATU'N-NÜFÛS'TA ESKİ TÜRKÇE İZLER

Ahmet ADIGÜZEL*

ÖZET

Türkçenin ulaşılabilen en eski yazılı kaynakları VII. yüzyılda yazılan Orhun yazıtları ve yazmalı dönem olarak da tanımlanan ve XIII. yüzyıla kadar yaygın olarak yazılan Uygur metinleridir. Eski Türkçe, Türkler'in İslâmiyeti kabul etmeden önce Yukarı Yenisey, Orhun, Talas, Aral gölü, Maverâünehir, Moğolistan bozkırları, tarım bölgesi ve civarında kullandıkları Türk dilidir. Türklerin sosyal yaşamları, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel bakımdan ve inançları bakımından Eski Türkçe, iki ayrı saha olarak değerlendirilebilir: Kök-Türkçe ve Eski Uygur Türkçesi. Bu iki sahada, Batı Türkçesi (Oğuzca), yani Türkiye Türkçesinin izlerini Kök-Türkçede bulmak daha fazladır.

Oğuzlar, Anadolu'da tam bir yerleşik hayata geçince bu yaşam tarzının gerektirdiği çok yönlü, farklı ve değişik fikir akımlarını benimseyerek dönemin kültür hayatına hem tercüme yaparak hem te'lif eserlerle Türk İslâm uygarlığını inşa etmişlerdir. Birçok ilmi sahada *Türk Rönesans'ı* yaşayan Oğuzlar, Oğuz lehçesini de ölçünlü bir dil seviyesine çıkarmayı başarmışlar.

Râhatu'n-Nüfûs adlı eser, Gelibolulu Mustafa Âli tarafından yazılmış, cinsel sağlık konusunu anlatan bir bâh-nâmedir. Bâh-nâmeler'in ana teması ve fikir yapısı, cinsel sağlık, cinsel hastalıklar ve bu hastalıkların tedavisi için çözüm arayışlarıdır. Bu eserler, cinsel bilgiler içeren birer sağlık ansiklopedileridir. Bâh-nâmeler, bir bakıma geleneksel tedavi yöntemlerinin bilimsel tedavi yöntemlerine evrilmesidir. Bu eserler, ayrıca beden bakımı ve temizliğinin sağlıklı bir yaşam için gerekliliğine ve önemine de değinmektedir. Bâh-nâmelere ansiklopedik bir husus kazandıran; botanik, zooloji, farmakoloji, halk sağlığı ve genel kültür gibi çok zengin disiplinlerle bâh-nâmelerin ilişkili olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe unsurlar, Köktürkçe, Uygurca, Oğuzca, Râhatu'n-Nüfûs, Âli

THE TRACES OF OLD TURKISH IN THE 16TH CENTURY TURKIC LANGUAGE WERK RÂHATU'N-NÜFÛS

ABSTRACT

The oldest accessible Turkish written sources are the Orkhon Inscriptions dating back to 7th century and the widely used Uighur texts during the period which is known as the writing period until 13th century. The term 'Old Turkish' refers to the language which was used around Upper Yenisey, Orkhun, Talas, Aral Sea, Transoxiana, Mongolian moorlands and agricultural areas, before acceptance of Islam. With the regard of the Turks' social correspondence, socio-economic and socio-cultural existence and beliefs, Old Turkish can be studied in two different scientific areas. These are Gokturk language and Uighur language. Comparing those two languages, the traces of west Turkish, in other words Oghuz language, are more accessible in the Gokturk language.

After Oghuz tribe started the permanent settlement in Anatolia, by internalizing versatile and different movements of thoughts required by that new lifestyle, they built the Turkish-Islamic civilization by both making translations and writings contributing to the cultural life of that time. Experiencing a Turkic renaissance in various scientific areas, Oghuzs managed to catch the Oghuz dialect up to a standard language.

The work named as Râhat'un-Nüfûs is a book which takes the sexual health into consideration, is written by the Mustafa Ali from Gallipoli (Gelibolulu Mustafa Ali). It is a literally bâh'name which is a genre that is about sexual health. As mentioned, the main theme of a bâh'name is about sexual health, venereal disease and the search of cure for such illnesses. Such books are encyclopedias that include sexual knowledge. In a sense, bâh'names are the conversion of traditional treatment methods into scientific methods. Furthermore such works touch the importance of body care and cleanliness upon a healthy life. Bâh'names are also related to botanic, zoology, pharmacology, public health and cultural knowledge which are why Bâh'names can be categorized as encyclopedias.

STRUCTURED ABSTRACT

Life story of the languages determines the historic conditions. How these historical events shape communities and individuals, they are exposed to the some influential languages. In the geographies where the historical processes are foster, the languages also live in different adventures. This historical processes make some languages more important, others discredit and weaken. Social history, which is considered a part of socio-science, is also a language history. The relationship between languages and societies is like a subject and object in a sentence. It is not possible to separate and isolate these two elements, writing is an integral part of the language community and is influenced, it is estimated that the human language is more than 5000 years old. And this date is understood to be the history of the first written texts for the time being. On the basis of which it is presumed that the existence of tongues has a much longer history. There are sudden and very rapid

social, political, geographical and cultural changes in the history of mankind. An immigration event quickly change a nation society and many other areas or a natural disaster, may refer to a different adventure in the socio-cultural life of the nation as a result of sudden differences innovations and developments. The first ever written texts of the Turkish nation are based on the 8th century. Therefore, in this limited number of texts accepted as the Old Turkish language, many linguistic features of the Turkish language are observed. It is estimated that there may be written texts written by the Turkish nation are based on the 8th century. Therefore, in this limited number of texts accepted as the Old Turkish language, many linguistic features of the Turkish language are observed; It is estimated that there may be written texts written by the Turkish before the 8th century and probably possibly a few hundred years ago, considering that the texts are mature texts, such as sayntax, vocabulary, auxiliary verbs, original verbs, adverbs, derivational affix and inflectional suffix and other language forms. The texts (especially Kök-Türk) also give information about the life, god beliefs, community.

Structures and cultures of the Turks, considering the life style Turkish nation and characteristics of the term that has been living a nomadic life, it is seen that the basic cultural determinant of the material culture is not very advanced. From the 8th to the 16th century, the Turkish nation changed a few religions. There were great immigrations; dozens of states established, many different civilization encountered with the civilizations of China, Persia, Russian and Islamic civilizations, interactions were experienced. The Turkish society has reached political and economic Powers that will empire form a nomadic lifestyle of the tribe. Thousands of miles traveled to Anatolia to live there.

The lifestyle, which is the milestone of life philosophy, the Turks affected every branch of life positively by moving from a nomadic life to a settled life. As a natural result of this positive development the Turkish language has entered into a fast historical process on the way to becoming a language of culture and science, measuring and language of culture and science, measuring and recording very large and positive developments.

After Uigur, Karahanlı, Gazneli, Great Seljuk and Anatolian Seljuks, it became a nation that stamped human history, spread to five continents and closed the eras and opened a new era. This rapid change will take place in the material and spiritual life of the Turks for almost eight centuries would have been a natural consequence of the development and development of very serious and significant changes and developments in the Turkish language. The Turkish language would probably refer to different adventure. These great changes, differences and developments in Turkish language are of course no coincidence. The material and spiritual development that the Turkish people were a pioneer in very big developments in the way of life. These social – cultural structures that permeate the order of social changes have also influenced the use of the Turkish. Language, the development process, vocabulary and many linguistic features. In the 8th century, The Old Turkish language, which was in the struggle to become an ordinary writing language, caught the occasion of.

Being a high level writing language with the conquest of İstanbul. This development is not just for the Turkish Oghuz. Other Turkic peoples,

not as much as Oghuz Turks provided very serious political and social cultural developments. Because this situation is naturally associated with the language a few written Turkish languages come along side Oghuz language.

Civilization, culture and different sources of Turkish language, which have been spread over a wide geographical region, form the 8th century to be restrained language level will complete the development of Turkish language naturally through many changes in the historical process that took place in the 16th century.

Compared to the other works, in terms of Turkish language, *râhatu'n-Nüfûs* which was written in the second half of 16th century, has two distinctive important features: it is related to health topics and being written by Gelibolulu Mustafa Ali. Because it is related to health care, the book has a plain language. The written works, all scientific works in general and works related to health in privacy, which witnessed to Turkish history, gave a great deal of importance to Turkish in order to take good advantage of it. The medical related works belonging to Old Anatolian Turkish include necessary and important data to observe the stages of historical scientific language of Turkish. The work written by Ali, in a plain and fluent language is an important source both in the history of science and science language. Because he strived for writing in a plain language, especially using a pure Turkish in his writings related to health care, his works became significant for the history of Turkish language.

In the work *Râhatu'n-Nüfûs*, a standard orthography wasn't used. Similar to the important works from the same period, the influence of Arabic and Persian languages are observable in *Râhatu'n-Nüfûs*. Even though the orthographic style of Arabic and Persian languages is dominant in whole text, sporadically the written form of the same word is seen in different. This situation is generally due to the immaturity of orthography during that period. The words written in both Uighur and Arabic-Persian orthography can be seen in two even three different forms.

In conclusion, in the work *Râhatu'n-Nüfûs* that is studied, besides including the features of Old Turkish, the process of evolution of old Anatolian, Ottoman Turkish to contemporary Turkish can be observed. In spite of seeing no written or any kind of work of Oghuz dialect between the years VIII and XIII, the features of Oghuz language can clearly be seen in both Orkhon inscriptions and pre-Islamic and Islamic period works. In the monumental work *Divan'ı-Lugati't-Türk* of Kaşgarlı Mahmud (Mahmud al-Kashgari), the data he gave about the features of Oghuz language and the comments he made verify that idea. In such bilingual works which are described as works of transitional period, it can be seen that Oghuz language gained certainty, regularity and functionality of articulation. From the initial Turkish inscriptions to 16th century, many variances took place in the language. Some of such variances are tried to be determined. The elements that are tried to be determined in nouns, verbs and affixes, are clearly observable. The historical process of Oghuz language to reach being the most functional one among the other Turkic languages, is explained within examples.

Keywords: Old Turkish elements, Uighur Language, Oghuz Language, *Râhatu'n-Nüfûs*, Âlî

XVI. Yüzyıl Türkçesi Eserlerinden Râhatu'n-Nüfûs'ta Eski Türkçe İzler

VIII- XIII. yüzyıllar arasında, Oğuzcanın kendi lehçe özelliklerini yansıtan herhangi bir esere veya yazılı metne şimdiye kadar tesadüf edilmedi. Oğuzcanın, Kök-Türkçe, Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde bir yazılı dil olarak kullanıldığına dair şimdiye kadar herhangi bir eserde müşahede edilmedi. Yenisey yazıtlarında görüldüğü üzere Oğuz Beyleri adına diktirilmiş küçük çapta mezar-taşı anıtlar bulunmaktadır. VII- XIII. yüzyıllar arasında, bunlar dışında Oğuzca yazılmış herhangi bir yazıt, metin veya esere müşahede edilmedi.

A. Von Gabain, Eski Türkçede bu güne kadar hangi kavmi unsurlara ait olduğu tespit edilemeyen beş ayrı lehçenin izleri bulunduğunu belirtmiştir, bu lehçelerden yalnız ikisini y ve n lehçeleri olarak nitelendirmiştir.¹ Anlaşıyor ki, Köktürk, Eski Uygur siyasi idarelerinde birden fazla Türk halklarının yer aldığı ve bu devrin yazı dili ürünlerine, o eserlerin yazıcıları aracılığı ile farklı Türk unsurlarına ait çeşitli ağız özelliklerinin de girmiş olması, bu dönemdeki lehçe ayrılıklarının başlıca dayanağı olmuştur². Oğuzların, bu farklı Türk unsurlarından biri olması kuvvetle muhtemeldir.

“XII-XIII. yüzyıllarda yazılmış olan dini nitelikteki karışık dilli eserlerin bu görüş açısından yeniden incelenmesi, son yıllarda bunların sayısının biraz daha artması ve bu eserlerdeki karışık dil özellikleri ile, Kaşgarlı Mahmud'un Oğuzcanın XI. yüzyılın ikinci yarısındaki dil yapısı üzerine verdiği bilgiler arasında büyük bir uygunluk bulunması, Oğuzcanın XI-XIII. yüzyıllar arasına ışık tutmuş ve bu dönemdeki sisi oldukça sıyırmış bulunmaktadır.” (Korkmaz, 1995: 206). Anlaşılan o ki, XI -XIII. yüzyıllar arasında Oğuzca dil özelliklerine uygun yazılmış tam özgür bir eser yok ise de Köktürk Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi ve ayrıca Karahanlı döneminde yazılmış eserlerde, Oğuz Türkçesi dil özelliklerine yer verilmiştir.

Oğuzcanın tarihî seyrini ve gelişimini Batı Türkçesi, yani Türkiye Türkçesi temsil etmektedir. Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklularının, devlet idaresinde Arapça ve Farsçayı kullanmaları ve Türkçeye önem vermemeleri sonucu bu iki Oğuz devletinde Oğuzca tarihî bir gelişim sergileyememiştir. XIII. yüzyıldan itibaren Oğuz beylerinin Türkçeyi idare dili, yani resmi dil olarak kullanmaya başlamaları, siyasal iktidarı güçlenen Oğuz beylikleri ve bu beylikler içerisinde bir imparatorluk kudretine ulaşan Osmanlı devleti ile birlikte Oğuzca en işlek bir Türk dili olma özelliğini kazanmış oldu. XIII. yüzyıldan itibaren Oğuzca eser yazma, hızla artarak devam etti. Oğuzcanın devamı olan Türkiye Türkçesi, Türk dilleri arasında en ileri düzeyde bir ölçünlü dil olma özelliğini XV. yüzyıldan itibaren kazanmaya başlamıştır. İstanbul'un fethi ile birlikte ileri düzeyde bir yazılı dil olan Oğuzca (Eski Anadolu Türkçesi) ile her edebî türden ve diğer ilmi disiplinlerden sayısız eser yazıldı. Oğuzlar, Anadolu'da, tam bir yerleşik hayata geçince bu yaşam tarzının gerektirdiği çok yönlü, farklı ve değişik fikir akımlarını benimseyerek, dönemin kültür hayatına hem tercüme yaparak hem te'lif eserlerle Türk İslâm uygarlığını inşa etmişlerdir. Birçok ilmi sahada *Türk Rönesans*'ı yaşayan Oğuzlar, Oğuz lehçesini de ölçünlü bir dil seviyesine çıkarmayı başarmışlar.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış olan *Râhatu'n-Nüfûs'un*, Türk dili açısından, diğer eserlerden farklı olarak iki önemli hususiyeti bulunmaktadır: sağlık alanında yazılmış olması ve müellifinin Gelibolulu Mustafa Âlî olmasıdır. Sağlık sahasında yazıldığı için, dili sadedir. Tarihî Türk bilim diline tanıklık eden yazma eserlere, genelde tüm ilmi eserlere, özelde ise özellikle sağlık alanında eserlerin yazımında istifadenin daha kolay olması için Türkçeye önem verilmiştir. Tıp alanında yazılmış Eski Anadolu Türkçesine ait eserler, tarihî Türk bilim dilinin gelişim evrelerinin izlenebilmesi için, gerekli, önemli ve zengin veriler barındırmaktadır. Âlî'nin sade, anlaşılır bir dil ve akıcı bir üslup ile yazdığı bu eser, hem bilim tarihi hem de bilim dili açısından önemli bir kaynaktır.

¹ A. Von Gabain, (2007) Eski Türkçenin Grameri, (Çev. Mehmet Akalın), TDK, Ankara

² Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, TDK Yay.: 629, C.1, Ankara 1995

Âlî'nin ilmi eserlerini sade bir dil ile yazmaya gayret etmesi, özellikle sağlıkla ilgili ilmi eserlerini sade Türkçe yazmaya çalışmış olması, Türk dilinin tarihî seyri için dikkate değerdir.

XVI. yüzyılda yazılmış olan *Râhatu'n-Nüfûs*'ta standart bir imlâ kullanılmamıştır. Dönemin önemli eserlerinde görüldüğü gibi, *Râhatu'n-Nüfûs*'ta da Arap ve Fars dillerinin etkileri görülmektedir. Arap-Fars imlâ geleneği metnin geneline hâkim olsa da, yer yer metinde Türkçe kökenli aynı kelimenin farklı şekillerde yazıldığı görülmektedir. Bu durum, o dönemde ölçünlü Türk dili normlarının tam olgunlaşmamasından kaynaklanmaktadır. Hem Eski Uygur imlâ hem Arap-Fars imlâ geleneğine göre yazılmış bazı kelimelerin ikili hatta üçlü yazım şekilleri de eserde görülmektedir.

Sonuç olarak, incelenen *Râhatu'n-Nüfûs*'ta, metin Eski Türkçenin özelliklerini taşımakla birlikte yaygın olarak görülen Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine günümüz modern Türkiye Türkçesi seyr ve gelişimi de gözlenmektedir. VIII- XIII. yüzyıllar arasında, Oğuzcanın kendi lehçe özelliklerini yansıtan herhangi bir esere veya yazılı metne şimdiye kadar tesadüf edilmemekle birlikte Oğuzca dil özellikleri, Orhun Abidelerinden XIII. yüzyıla kadar yazılan İslam öncesi ve İslâm kabulü geçiş dönemi Türk dili eserlerinde Oğuzcanın dil özellikleri çok net bir şekilde müşahade edilmektedir. Kaşgarlı Mahmud'un anıtsal eseri *Divân'ı-Lugâti't-Türk*'te, Oğuz lehçesi hakkındaki yorumları ve eserinde verdiği Oğuzca dil özellikleri bu düşüncüyü teyit etmektedir. Geçiş dönemi eserleri olarak tanımlanan iki dilli eserlerde, Oğuzcanın dil özelliklerinin belli, düzenli ve işlevsel bir ifade gücü kazandığı görülmektedir. Eski Türkçenin ilk yazıtları ve yazmalarından XVI. yüzyıla kadar dilde yaşanan birçok değişim ve gelişim olmuştur. Bunların bir bölümü *Râhatu'n-Nüfûs* adlı bâh-nâmede tespit edilmeye çalışıldı. İsim, fiil ve eklerde tespit edilmeye çalışılan Eski Türkçe unsurlar eserde çok açık olarak görülmektedir. Oğuzcanın Türk dilleri arasında en işlevsel bir seviyeye ulaşırken hangi aşamalardan geçtiği ve onun tarihî seyri örneklerle anlatıldı.

Köktürkçeden kalma dil hususiyetleri ve Eski Uygur imlâsının eserde bulunması, Eski Türkçe hususiyetlerine ulaşmada bir köprü görevi görmektedir.

İncelenen eser *Râhatu'n-Nüfûs*'ta, İstanbul'un fethinden sonra Türkçenin ölçünlü bir dil olma yolunda önemli bir yol aldığı eserde görülmekle beraber, ayrıca eserde işlenen metin, Eski Türkçenin de özelliklerini taşımaktadır. Metnin söz varlığına bakıldığında, Eski Türkçe unsurlara tesadüf edilmektedir. Bu hususlar kelime, ek, ses ve şekil bilgisi olarak tesbit edildi

***Râhatu'n-Nüfûs*'ta Kullanılan Eski Türkçe Hususlar:**

anlar: Onlar.

26b/8 bir melek halk eyleye ki yevm-i kıyâmetden anlar çün istigfâr ve tesbîh eyleyeler.

artuğ: Artık, fazla.

37a/4 her ayda üç defa^c hareket ve lezzet-i ⁴ müvâselet yeter, bundan artuğı zarar ider.

bağır: Karaciğer.

5b/13 birbirine şarılmış ve bu hâle vâkıf olan ¹³ meyvelerüñ hancer şekliyle bağrıları yarılmış idi.

barmak: Parmak.

49a/7 Hâtûn-ı bi-naẓîr inhinâyı taẓdîr idüb ayağınıñ hınnâlı barmaklarını kıya ve ellerini ⁸ göz göre kıya kıya.

berü: Beri.

65a/14 Bu ^c ameli hayzdan berü olduğda eyleyeler bî-gâyet ¹⁵ mücerrebdür.

biriceki: Azıcık, çok az.

99a/17 cimâ' zemânlarında biriceki zeytle hâllolunub ayaklar altına tılâ olunub döşegine...

birle: İle.

29a/10 Hîle-yi şâlişe: ⁹ budur ki, sâlhürde 'avrat ve pîre-zen endek melâhat birle mücâma'at ¹⁰ olındukda...

bögrek: Böbrek.

⁹ Cümle menâfi'nden ikisi, zâhir u ehl-i hikmet tedkîkle mütebâdir- ¹⁰ -dür, biri budur ki tamarlarda ve cigarlerde ve bögreklerde ¹¹ ve puşîde yirlerde

bögür: Kaburga ile kalça arasındaki bölüm. 2. Böbrek.

45a/6 ol meyli lezzet delîl-i dîde-yi iştihâya tütüiyâ gibi düрте gâh merdkâr- ⁷ -dâruñ böğürlerini tuta

cıgız: 1. Çağatay Türkçesinde Kaktüs. 2. Sert olan.

55a/5 âhur icine medfûn kılınub kûrudıldukdan ⁵ sonra çıkarıla ve siyâh kuru cıgızları alınub gölgede kûrudıla.

çalkoyun: Sırt üstü yatmak, uzanmak.

78a/5 ammâ eşkâl-ı ictimâ' uñ âhşeni ve bî-mazarratı nigâr-ı bî-hemtâ ⁶ kalıñ döşek üzerine çalkoyun yata.

çeyne-: Çiğnemek.

109a/5 şöyle ki erüñ çeyneyüb ⁶ yabana atduğı kûndürden dâhı çeynerse izdiyâd-ı şehveti geregi gibi ⁷ nefsâniyeti zâhir olur.

çıkıdı: Çıktı, leke.

53a/15 cümlesi sahk olunub mâ-yı füculla yo- ¹⁵ -ğrılıb keçe ile yüze sürile çıkıdı ve lekeyi giderür.

degermi: Yuvarlak, kabarıklık.

10a/11 Ammâ boynı degermiyi ve omuzları büyük ve ¹² ayağı dümdüz, ya' nî silinmiş şeklinde...

degme: Her, her biri.

33a/5 Bu sırrı degme 'âkil itmez idrâk...

dilkü: Tilki.

103b/10 Dilkünün sağ hâyası kûrudılub sahk ¹¹ olunub mâ-yı temrle bir dirhem miqdâr içilse bî-gâyet nâfi' dür.

dişen: Diş büküm yeri, diş eklemi.

9b/12 Ve eger bu zenün dişenleri tağılmış ¹² olsa, fercinde vüs'at ve keşret-i rütûbet ve bürüdet muhakaş durur.

diyü: Diye.

1a/10 anuñ nushasından mañûzdur ki mülk-i kâmil hatıyla yazılmış nushadan ¹¹ menkûl ve mücerreb ve maqbûldur, diyü haber virilmişdür.

doblu: Kalın.

110a/14 bir bakır çömlek ¹⁴ nişfina dek şu koyılıb ortasına bir doblu şırça kadeh içinde zıkr ¹⁵ 'ağākiri vaz' idüb altına muhkem âteş yakub...

dünlük: Geçici süreliğine.

36b/1 ¹. Bir işiñ lezzeti bir günlükdür

Bir zenüñ rāhatı bir dünlükdür

er: Er, erkek.

119a/11 günde üç defa⁶ ol ¹¹. şise çalğanub ba⁶ de lāzım olduğca ālet-i cimā⁶ a sürile er ve ¹². avrada ¹². vāki⁶ olan lezzeti görile

eyü: İyi.

61b/14 andan ¹⁴. sonra eyü hınnā hıl hamīrla yoğrılıb kıruduğdan sonra muhkem döğüb ¹⁵. devā ola.

eyülük: İyilik.

31b/6 Ve'l-hāşıl eyülük bilmezler ve nık u bedi tefrīk kılmazlar. Bā⁶ iş budur ki ⁷. nāķısātı'l-⁶ āķl olub anlara itā⁶ at nedāmet ve rızaları maķz-ı ⁸. şehvet olmuşdur.

geñşek: Gevşek.

77a/4 Ammā bārid u raţb şāhibleri ki balgamīlerdür siñirleri geñşek bürüdetleri ⁴. çokluğu bī-şek olmağla müdāvāmet-i cimā⁶ a kādīr olmazlar.

giñ: Gen, geniş.

79a/16 Fe ammā cisimleri cārī kanları bisyār huşuşen tamarları ¹⁶. giñ ve tolu ve mu⁶āşeret mahallerinde

ısıcaķ: Sıcak.

84b/1 Fe ammā mücāma⁶ atdan ¹. sonra muhkem yorgunluķ ⁶. ārıız olmak uzanub üstini ve āletini ısıcaķ tutmaķ...

içre: İçinde.

61b/7 ba⁶ de murād olunan a⁶ zāyı boyayalar zer-i hālīş rengīnden ⁷. nümāyān ve her niyād rengīn elleri içre, müşārün-ileyh bil benān ola.

i(id)vir-: Edivermek.

20b/10 Bunlar gāfil ve ķudūm-ı bī-gāneden cāhil olub mücāma⁶ at ¹¹. ve mu⁶āşerete i(id)virdi ve bi'l-cümle zikir olunan...

imdi: Şimdi.

72a/7 imdi ihlāl ki ⁷. meħrac-ı bevl-i insān ve menfez-i ķaţarātı ābdāndur.

iplicik şu: Akan, sakın, duru su.

54a/5 Ertesi ⁵. iplicik şuyla yuna, işnān-i iħrāk olına ve bir çimlikde şuyla kaynaya ⁶. yüzini anuñ buğārına tuta, ba⁶ dehu bir miķdār gül yağı ile yüzini ⁷. sile.

irgür-: İrgürmek, ergürmek.

32b/12 Eger ol hālde hayz görmese ¹². ve kanını taşraya irgürmese keşret-i dem cenīni boğar.

ķaçan: Ne zaman.

22b/12 ⁶. ulemā-yı bāh ve fużalā-yı ⁶. işret penāh bu huşuşta müttefiklerdür, ¹². ki ķaçan bir merd-i ercümend helālından taleb-i ferzend eylese...

ķalıñraķ: Kalınca, kalına yakın.

27b/14 La⁶ l-i bedehşân gibi rengin ve şehd u ¹². engübîn mânend şîrîn olduğundan ğayr-ı bālâda vâki⁶ olan lebler ¹³. ince ve lezzetle kand-ı mükerrer ola, ammâ alt tutaqlar bir miqdâr andan kalıñraq ¹⁴. ola.

ķamu: Hep, bütün.

89a/15 ¹⁵. Ķarâr u şabr u taħammül ķamu ħarâba varur.

ķanda: Nerede.

16a/10 Bunı devr-i zemâne ķanda bulur.

ķankı: Hangi.

126a/16 Erüñ ve ⁶ avraduñ nütfeleri şuya birağıla ķankısı şu yüzeyinde tırursa ¹⁷. şāhibi ⁶ aķımdür ve tabana çökenüñ şāhibi ⁶ aķım degüldür.

ķardaş: Kardeş.

54a/9 yedi gün isti⁶ māl olınsa ķardaş ķardaşı bilmez olur, ğaflet ¹⁰. olınmaya.

ķarıl-: Karılmak, karıştırılmak.

99a/15 Eri ¹⁵. gelür çifti ile ķarılcaķ zemânında tıtılub mercimek unı üzerine ķanı aķıtırılub...

ķimiñ: Geniş, büyük.

9b/1 ¹. aĝzı kimiñ olsa maħal-ı mezbür dāhı vüs⁶ at üzre bulunur.

ķimesne: Kimse, herhangi biri.

23a/14 ⁶ avarızından ħālet-i ķadimesi müteĝayir ¹⁵. ve muķārrin olan ķimesne nev⁶ en mutezaccir olur.

ķod-: Koymak, bırakmak.

34b/10 Rübîl-i Mümtâz ⁶ âlem-i taħķîķi pervâz idüb, fî'l-ħâl bir çölmek şuyı âteş ¹¹. üzerine ķodu muħkem ķaynatdı.

ķuc: Kucaklamak.

28a ¹⁶. Tıfân u ħizâb eylemekdendür³

⁶ Avraduñ ķuc belini em lebini

ķuçak: Kucak.

46b/8 Er sağ yanına ve ⁶ avrat şol yanı üzerine tayanub ⁸. ħuķneleri merdüñ ķuçağında nümâyân ve şol ayağı anuñ sağ ayağı ⁹. üstinde

ķurçĝuluk: Kırırcık, sert.

56b/13 Ammâ merĝüllıĝı ā⁶ nî ķurçĝuluĝı ħalleyleyen devâ bu yüzdendür ki ¹⁴. lu⁶ āb-ı bezr ķatünâ lu⁶ āb-ı ħatmî ve lu⁶ āb-ı ayva...

ķuçürek: Küçük, küçücük.

97a/13 ba⁶ dehu ol ¹³. miqdâr dühn-i zanbaķ koyılub bir küçürek tencerede ħarâreti mu⁶ tedil âteşle ¹⁴. ķaynadılub...

n'idüĝi: Ne idiĝi.

21b/12 zenân-ı Mışrı⁶ den birine istifhâm ve levâzım-ı cimâ⁶ ¹². n'idüĝi ve ne derecede lâzım idüĝi...

³ Vezin birinci cüzde bozuktur.

nesinde: Nesinde.

12b/16 fe ammā her nesinde ¹⁷. olursa olsun mādāmki tezvīc ve metā^c -ı mūcāma^c at-ı şevhere tezvīc...

od: Ateş.

54a/13 ol zeyt ¹³. bir balcıkla sıvanmış kadeh içinde azacığ od üstinde- ¹⁴. -iken eridile kaçan ki eriyeye üstüne yanmış...

olmağ'çün: Olmak için.

4a/1 ¹. Hattā ba' zı ehli 'irfān ve zürefā-yı nādire-dāna vird-i zenān ². ve hilye-yi lisān olmağ'çün cāmī^c feşāhat minberinde gūyā...

ortacek: Çok olmayan, ortanın altında olan.

111a/11 Bilādurdan çıkmış 'asel ve günde onar dirhem alınub lebbān ¹¹. sahk olunub ortacek zeyt-i tayyib koyulub...

ortaçeklin: Ortalama, uygun.

112a/1 ¹. pāk olunub bu edviyenün icine koyulub ve bir iki çömlege konub ². ortaçeklin zeyt-i mağsül ve zeytinün nişf miqdārı şu dökülüb...

öyle: Öğlen.

23b/3 ³. Ki bir nazik-beden ve gönca-dehen mālīk-i hüsnü cemāl ve şāhibü'l-yāl u bāl ⁴. olan hātūnuñ ki levni şeherden öyle vaktine dek gün gibi līmūnī ⁵. renk ola.

öz: Öz, kendi.

78a/10 ¹⁰. Aça nālin dōšekde dürc-i güher

Özine serv-i kadı tūbā-veş

şagrılı: Hallaç yayının tahtası üstünde pamuk sarılmaması için kuzu derisinden yapılan yer. Çnkle. Derleme Sözlüğü.

19a/11 Yemleü'l ol kef el āyasını tōldurur. ¹². yegrinlūdūr عريض الكتف يسيع يعيز ذو كفل و كاهل şagrılıdur, vāraçaludur.

şaru: Sarı.

54a/4 Vakt-i hācetde ⁴. yumurda şarusı bir berge dūrilüb giceden yüze tılā olına.

şaruca: Sarıca, sarıya çalan, sarı rengine yakın.

14b/16 ā^c nī ol şaruca çığar ki ābdesti ¹⁷. bozar. Ammā gūsül icāb eylemez. Bu hālet erlere tālībe ve mūcāma^c ata rāğībe

semīd etmegi: Has undan yapılmış ekmek.

115a/9 semīd etmegiyle yenüb kuvveti mūcāma^c at teḥşīl olına.

şındur-: Sindirmek, yedirmek.

114b/4 ba^c de üstine merri ve zeyt saçılub üç dāne yımırda şarusı ⁵. şındırılub kesfere ve kemmūn...

şoğulmağlık: Bir tür cinsel hastalık.

78b/12 her vechle ¹². pīrlık ve zebūn maraž ile ḥarīrlık ā^c nī şoğulmağlık muḳarrer olub...

şoñcuğ: Sancı, ağrı, sızı.

86a/10 ya' nî kabza ve ici yağlamaga mâil olub kendüde ve â' zâsınuñ nevâhîsinde ¹¹. elem ve naḥs ya' nî şoñcuqlar müşâhade iderler.

şoruş-: Suyu çekilmek.

102b/3 ba' de ³. şudan çıkarılub, şuyı şoruşub soğunca tırub üstine ⁴. kendülü setr idince 'asel konılub...

şovuk: Soğuk.

111b/13 ba' de ¹³. şaklanub vakt-i hâcetde bir dirhemine tenâvül olına lâ-ya' kıl ¹⁴. olanlar bunun bir dirhemini şovuk şuyı ezüb içse ayılır.

şovur-: Soğumak.

61b/13 ocağa konub körüklenüb devâ ¹³. şardukdan şoñra çıkarub şovurub ba' de yımışak dövilüb andan ¹⁴. şoñra...

şol: Şu.

63b/3 ³. Şol edviye-yi 'acîbe ve terâkkîb-i ġarîbe tafşîlindedür ki ecsâm-ı zenân ve libâsı ⁴. ve meh-ruyanı bûy-ı dil-âvîzle maḥbûb ve rayiha-yı 'anber-bîze ile mergûb idüb...

taş: Dağ.

6a/2 Şârûḥan ve Aydın vilâyetlerinüñ mesîre-yi valâsı ³. ve dâîre-yi bilâd-ı Rûmuñ merkez-i bî-hemtâsı Reşk-i Tûr-i sinâ Boztaş ⁴. didükleri yaylağ-ı dil-küşâya...

taşmz-: Damlamak.

86b/13 ammâ râmâd hâlinde â' nî göz ağrısı hîninde vâki' olan ¹³. cimâ' uñ zararını tedârik budur ki yaş kirende şuyını yımırda ağıyla gözine ¹⁴. taşmzurub çalḡoyun yata.

taşra: Dışarı.

32b/12 Eger ol hâlde ḡayz görmese ¹². ve ḡanını taşraya ırgürmese keşret-i dem cenîni boğar, mübhem kıldurdi ¹³. ve 'avraduñ zâtı dâḡı her vechle zarar pezir olurdi.

tuḡaḡ: Dudak.

15b/1 ¹. ve farkında şac bölüklerinüñ mâbeyni ve ḡumret cinsinden dört nesne ². maḡlûbdur: dil, tuḡaḡ ve yañaḡ ve oturaḡ yirleri...

tük: Tüy.

106a/4 Nev' -ı uḡra, o serçenüñ ⁴. erkegi şikâr olunub ve tükleri târ u mâr kıılınub ödi giderile.

uḡur: Tek sefer, bereket.

18a/10 Fâḡişeye ḡanâ' at ve cimâ' ḡâletinden ferâḡat müyesser olmadı. Mürûr-ı zemân ve ¹¹. 'ubûr-ı avân ile ḡâmil ve bir uḡurdan tokuz oḡlan ḡâşıl eyledi.

uvacuḡ: Ufacık.

94a/10 Uvacuḡ balıḡdan alınub ¹⁰. saḡḡ olunub elekden geḡürüb eriden ḡâşıl olan 'aselüñ ¹¹. bir kıyyesi ile ḡalt idüb...

yaḡrım: Kürek kemiḡi, omuz, sırt, kol.

42b/1 ¹. cüft itdükden şoñra mezbûre-yi dil-nevâz ḡâtır-sâz ve çâker-efrâz ². olub sâḡlarını zâhr-ı şevherde bend ve şâḡ-ı mevzûnlarını yaḡrınlarını ³. yaḡrınları cānibine kemend idüb...

yaşıl: Yeşil.

62a/1 ¹. ve engüşt-i cānāneyi bir berg-i ḥazrā şeklinde kılmanuñ devāsi yaşıll boyanuñ terākīb-i ². nā-hemtāyi...

yegrin: Boy, endam.

19a/11 Yemleü'l ol kef el āyasını töldürür. ¹². yegrinlödür عريض الكتف يسيع يعيز ذو كفل و كاهلي şağrılıdır, vārakaludur.

yir: Yer.

20b/4 nuklı iḥzār ve laḥmuñ ⁴. bir miqdārını büryān itdi ve mā' adāsını bir kebūd-fām ve dırāz-kām ve her yir ⁵. intiḳām ve...

yu-: Yumak, yıkamak.

54a/5 Ertesi ⁵. iplicik şuyula yuna, işnān-i iḥrāk olına ve bir çimlikde şuyula ḳaynaya ⁶. yüzini anuñ buḥārına ṭuta, ba' dehu bir miqdār gül yağı ile yüzini ⁷. sile.

***Râhatu'n-Nüfûs'ta* Kullanılan Eski Türkçe Ses ve Şekil Bilgisi Hususları:**

zarf-fiil eki –madın/-medin, emir kipi –gıl/gil'in, istek kipi birinci çoğul şahıs eki –vüz, gibi ekler bulunmaktadır:

➤ Emir kipi teklik birinci şahıs–sun/-sün:

[21/a] (7) gel seni ḥelāl ve ārāyış-i ḥandān ve 'ayāl ideyin

➤ Emir kipi teklik üçüncü şahıs–sun/-sün:

[77/b] (13) serserī ve cerī oldukları evḳātda ¹³. mücāmā' at ḳılsun,

➤ Emir kipi teklik ikinci şahıs –gıl/gil:

[32/a] (8) İmdi bilgil ki ricāluñ şehvetleri zahrında ve nisanuñ sīneleri ḳa' rında olub

➤ İstek kipi birinci çoğul şahıs eki –vüz:

[38/b] (13) celb-i ḳulüb-ı ricāl eyleyevüz diyü istircā-yı maḳāl itdüklerinde

➤ Ayrıca eserde birçok Eski Türkçe hususiyet müşahade edilmektedir: -ub/-üb Eski Türkçeden beri son derece işlek bir kullanımı olan ekin Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak biçimi kullanılır. Bu ekin -mış, -miş duyulan geçmiş zaman eki göreviyle kullanımı da söz konusudur.

[75/b] (5) Evḳāt-ı mücāmā' at ve sâ' at-ı mü' âşīret taḥayürlerinde olunub.

➤ Metinde üçüncü kişi iyelik eklerinden sonra +n ve isimlerden sonra +I olmak üzere iki tür belirtme eki tespit edildi:

a) [28/a] (3) zevḳin [39/b] (3) ṭutağın [39/b] (3) yañağın [68/b] (12) ayakların

b) [39/a] (12) ayaklarını [40/a] (6) uyluklarını [68/b] (12) dilini

➤ “İlgi h. +ñ (Kökt.); +ng (Uyg.). Fiillerle ilgili olmayıp doğrudan doğruya isim tamlamalarında kullanılır (Tekin: 2005, s. 78). *Râhatu'n-Nüfûs'ta* İlgi h. +ñ aynı görevde kullanılmıştır:

36b/1 Bir işiñ lezzeti, 36b/1 Bir zenüñ rāḥatı, 37b/2 bagruñ ağırsıyla

➤ İncelenen eser *Râhatu'n-Nüfûs'ta*, Çağdaş Türkiye Türkçesinden farklı olarak geniş zamanın z'li olum biçimi birinci şahısta da görülmektedir:

[19/b] (17) bil-mez-e-m

- Metnin iki yerinde, Orhun Abidelerinde olduğu gibi, bulunma hâli eki, çıkma hâli eki görevinde kullanılmıştır:

[60a] (8) ıslandıldıḡda şoñra

[89b/15] ammā madde-yi menī demi efsurde olduḡda şoñra

- İncelenen eser *Râhatu'n-Nüfûs'ta*, Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine, Eski Anadolu Türkçesinden Çağdaş Türkiye Türkçesi gelişim seyri olgun bir evrede gözlemlenmektedir:

Bildirme (Haber) kipleri olan gelecek zaman –acak/ -ecek ve şimdiki zaman –(i)yor'un; eserde kullanılması bu durumun somut örneklerdir.

[32/b] (17) budur ki erlerdeki ḡarâret çokluḡından ya' nī, derisinden kıl bitecek.

[24/a] (9) o derd-mend dāḡı āb-ı şehvetle nişīmen tenāsülden alıyor.

- Türkçeye özgü bir kelime çeşidi olan zarf-fil kullanımı Eski Türkçede olduğu gibi çok yaygın bir kullanıma sahiptir:

–(y) ub/ -üb: 10a/13 dönüb, 20a/16 inüb, 51b/7 idüb, 65a/12 getirüb

–(y) u/-(y)ü: 8a/1 diyü

–ıcaḡ/-icek/-yıcaḡ /yicek: yatacaḡ 65b/1, azıcaḡ 130a/1

–ınca/-ince: kılmayınca 14a/2, açınca 19a/5, görince 21a/1, dökmeyince

–dıḡda/-dikde/- duḡda/-dükde: eyledükde 17b/10, olduḡda 17b/1, denildükde 31a/8,

–a [15/b] (13) ditre-y-e [15/b] (17) benz-e-y-e [45/b] (8) gel-e

–(i)ken: [18/a] (16) gid-er-ken [45/b] (1) yat-ur-ken [64/b] (10) çık-ar-dur-ur-ken

–arak/-erek: [6/a] (2) id-erek [20/b] (1) gid-erek [20/b] (1) seyr id-erek

–(y)İncA: [14/a] (2) kıl-ma-y-ınca [19/a] (5) aç-ınca [22/a] (12) ol-ınca [22/a] (12) dök-me-y-ince

–duḡınca: [31/b] (16) var-duḡınca [34/a] (7) ol-duḡınca [43/a] (14) ol-duḡınca

–duḡı: [8/a] (11) kıl-ı-n-duḡı-ndan [12/b] (11) ol-ı-n-duḡı [13/a] (9) bul-duḡ-ı

–duḡca/ -dükce: [15/b] (13) at-duḡca [17/a] (11) es-dükce [27/b] (15) al-ı-n-duḡca

–mAdın: [28/a] (7) em-medin [28/a] (7)öp-medin [79/a] (13) ol-madın

–maḡdan/-mekden: [74/a] (17) kesilmekden [82/b] (10) içmekden [86/a] (2) dövilmekden

–AndA: [82/a] (2) ol-anda [45/b] (12) di-y-ende

- Eski Türkçe Mani yazısında ı-, i-, (l) elif yerine (ع) ‘ayın yazılır.⁴ *Râhatu'n-Nüfûs'ta* (l) elif yazılmas gereken kelime başı bazı vokaller (ع) ‘ayın ile yazılmıştır, bu durum Eski Uygur Türkçesi imlâsı etkisi, yoksa müellif veya müstensihinden kaynaklanan bir hata mı bilinmiyor:

[32/b] (7) Ki ṭolu ‘eyler ol ḡadeḡde ‘ayān

[84/a] (2) cimā ‘ şoñında buḡār ‘ arız olub āteş ‘alevi gibi başlarına

[114/b] (13) Şıfat-ı Ṭa‘ām: Ḥummuş ve baḡla ve lübyā ‘elenmiş ve semirilmiş

- “k’nin yahut da ḡ ve ḡ’nin her iki şeklinde de fark gözetilmemiştir. Aynı şekilde, d ile (seyrek rastlanan) ḡ yahut da t ile çok seyrek geçen ṭ arasında hiçbir fark tesbit edilememiştir.” (Gabain:

⁴ A. Von Gabain, (2007) Eski Türkçenin Grameri, (Çev. Mehmet Akalın), TDK, Ankara

2007, s.23). Gabain'in tepitleri, *Râhatu 'n-Nüfûs 'ta* bu sesler ile ilgili birçok kullanıma müşahede edilmektedir:

20b/17 horuldudan خوررلدين, 11a/7 uykusu اويكه سى, 107b/14 uykulanmakdan اويكه لنمكدن, uykudan 53a/4 وبقودن, uyğuları 14a/11 اويخولري; aradağı 70a/12 اره دخى, arasındaki 123a/4 اراسنده كى; yok 15a/7 يوق, yoğsa 18b/2 يوخسه; yumuşaklığı 96b/4 يمشكلى, yumuşak 100a/16 يومشق; yumurtadan 82b/7 يمرطه,

- “a- ‘nın kaidesiz (defektiv) yazılışı ve iç sesteki ünlülerin yazılmaması muhtemelen, bir ünlü indirgenmesine delalet eder” (Gabain: 2007, s.23). Bu dönemde Eski Anadolu Türkçesinde dil normları tam bir kesinlik kazanmadığı için iç sesteki ünlülerin yazılmasında bir netlik olmamakla birlikte daha çok yazılmamış biçimleri müşahade edilmektedir. Metinde, yumurta kelimesi elli bir defa geçmektedir:

62b/3 يمرده, iç seste u (و) kullanılmamış biçiminde kırk sekiz kullanımı bulunurken, oysa iç seste u (و)’nun işaretlendiği üç kullanım mevcuttur: 62a/17 يومرده,

- “Yapısını kesin olarak bilmediğimiz iki heceli kelimelerin ikinci hecelerindeki ve bazı tek heceli kelimelerdeki (aslî) i ünlüsünün komşu seslerin tesiriyle yuvarlaklaştığını görüyoruz. Fakat bu gelişme kesin değildir, çünkü aynı kelimenin her iki şekli de aynı metinde bulunabilmektedir:

singük/süngük ‘kemik’, min-/mün- ‘bin-mek’, tokı-/toku- ‘vurmak’, kırı-/kuru- ‘kurumak’ vb. vb.” (Tekin: 2005: 78). Şinasi Tekin’in ifade ettiği gibi, *Râhatu 'n-Nüfûs*’ta aynı kelime metinde bazen bir kelime üç farklı biçimde yazılmış: kuru قورو, قورى; yumurta يومرده, يمرده, yumuşak يومشق, يمشق, kemik كموك, كموك,

- “Kapalı /é/ nin tespitini güçleştiren en önemli husus, yazıda bu sesi gösteren belirleyici bir işaretin bulunmayışı gelir. Bazı araştırmacılar, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde /i/ ile yazılan sesi kapalı /é/ olarak okumayı benimserken bazı araştırmacılar da kuvvetli bir delilin bulunmaması nedeniyle metinlerde /i/ ile yazılan bu sesi yazılışına bağlı kalarak okumuştur” (Özkan, 2013: 99).

İncelenen metinde kapalı é sesini belirten bir imlâya rastlanmadığı için ikinci yolu izlendi.

Râhatu 'n-Nüfûs’ta kelime başında veya ilk hecede /i/ ünlüsü taşıyan bazı kelimelerin bu sesleri koruyamayarak bugün /e/ye dönüşmüştür.

15a/10 ide ايدە, 20a/9 itdi ايتدي, 73b/11 virmez ويرمز, 107b/13 gice كيجە, 31b/6 eyülükbilmez ايولك بيلمز, 66a/15 irtesi ايرتسى, 66b/12 ertesi ارتسى, 81b/4 bil بيل, 114a/10 bel بل,

- Eski Uygur Türkçesinde olduğu gibi incelenen metinde de bir kelimedede zamir n’si kullanılmamıştır:

بولاردن, 69a/11 bulardan > bu-lar-dan

İncelenen metinde genellikle –dUr eki ve dört defa -durur kullanılmıştır.

[3/a] (5) nebāī durur [9/a] (12) muḥaḳaḳ durur [31/a] (6) düşman durur

[51/a] (1) nīk-i maşdar durur

Not: Bildirme eki -dur/ -dür metinde standart olarak her yerde kullanılmıştır, yalnızca bir yerde biçimce kullanılmadığı tespit edilmiştir.

[51/a] (3) Zevki artuḳ...

- İncelenen metinde üçüncü tekil şahıs zamiri birçok yerde o/ biçiminde kullanılmıştır:

ol hâlik 3a/8, ol merdûn bahâsı 30b/16, ol gün 66b/11.

Ancak, bununla beraber metnin bazı yerlerinde zamirin günümüzde olduğu gibi *o* biçiminde kullanıldığı /sesinin düştüğü görülmektedir.

o şâf dil 6b/6, *o* mecliste 20b/12, *o* derdmend 24a/9, *o* serçelerün yigirmisi 116a/9

➤ ikizleme

13/a ¹⁶. reftârî âheste âheste ve hıram-ı lezâiz şehvetde peyveste çok ¹⁷. toğurıcı ve ‘aşıkına muhabbet idi olur.

15/a şıbyânla oynaması vâfir olub, şu dürlüye gâh ki gözi yeşere, güle ⁹ oynaya yok yire her-dem, hõş қоһуларla zîneti çok ola.

25/b Hattâ ². bıyıguñ ağızına gelen mûlarını târ u mâr ve tutaqlarını lâyıq-ı bûs ve ³. kenâr eyleye

45/a serv-i ⁵. bî-şahsâr lu‘ âb-ı gonca ile âb-dâr olduğda yâb yâb sûrtine

47/b ¹⁷. Bunuñ üstine düşerler küb kep

Bundağı lezzeti herkes bilmez

48/a A‘ nî ki âheste âheste cûş-ı zevkinden gelen şadâyı gûş iderken ¹⁷. merd-i talebkâr

52/b sūd ile ezilüb ¹⁷. gölgede kurudıla, andan soñra başka başka dövilüb

55/a ve dört mişkâl ¹⁰. bezr-i harmıl başka başka saḥḥ olunub evvelâ şâc ḥatmîyle ¹¹. yunub

61/a ba‘ de içeler ve kâbile ve havâyic döville ve hamîre yağlar üstinde birağıla ⁶. sükeri eke eke bişüre

62/a ya‘ nî ki aşağısındağı alınmayub ⁵. ancak üzerine çıkuḍca bölük bölük alına

sirke ⁸. içünde azınca ısladılub ba‘ de üstine bir pâre kızıl bakır birağılub terk ⁹. olına, tâ ki tura tura yaşıl renge gire,

ba‘ de her birini başka başka taşfiye idüb ayrı ayrı güneşde kurudub ¹⁶. andan soñra cümlesini alub

100/a edviye-yi mashûka ¹¹. anuñ üzerine azıcaḥ azıcaḥ ekilüb muḥkem yoğırlub bir sırça ḳap ¹². içinde şaklana

101/1 kefi alınmış balla yoğırlub ⁶. bir cām üzerine döşene ve kıt‘ a kıt‘ a kesile isti‘ māl olına

101/b edviye saḥḥ olunmuş oldukları hâlde azacıḥ azacıḥ üstine ekle ⁹. ve ḳarışdurıla

106/a Zinhâr ve zinhâr ². bu ma‘ cûnî zenân-ı gülizâr isti‘ māl eylemeyeler

106/a ve sâ’iri eczâ ferdâ ferden dögilüb ba‘ de ¹⁶. ḥalbe çıkarılub gubâr dögilüb

108/a bu ⁸. edviye başka başka dögilüb kefi alınmış balla ḥal olunub

114/a ⁴. üzerine zencebîl koyılub gâh u gâh süzilüb bitince göze dolub

bel etinden alınub şarḥa şarḥa toğranub bir çömlege âteşe ¹¹. ḳonılub üzerine yufḳa yufḳa beşal-ı âbyeş medḳuḳ

121/b bir nice gün içilse bunlarıñ her biri ferden ferden bā‘ iş-i ⁴. heycân ve...

126/a menîleri başka ¹⁰. başka güneş tolnurken birini bir mārûl dibine dökeler,

SONUÇ

İncelenen eser *Râhatu'n-Nüfûs*, genelde sağlık, özelde ise cinsel sağlık konusunda yazılmıştır. Cinsel sağlık her ne kadar genel sağlığın bir dalı olarak görülse de çok kapsamlı bir

alandır. *Râhatu'n-Nüfûs* adlı eserin, Gelibolulu Mustafa Âlî tarafından yazılmış olması ve eserin cinsel sağlık konusunu anlatan bir bâh-nâme olması, dil arşivi ve malzemesi bakımından çok zengin bir kaynak olma hususiyeti kazanmaktadır. İncelenen eserde, metin Eski Türkçenin özelliklerini taşımakla birlikte yaygın olarak görülen Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine günümüz modern Türkiye Türkçesi seyir ve gelişimi de gözlenmektedir. VIII- XIII. yüzyıllar arasında, Oğuzcanın kendi lehçe özelliklerini yansıtan herhangi bir esere veya yazılı metne şimdiye kadar tesadüf edilmemekle birlikte Oğuzca dil özellikleri Orhun Abidelerinden XIII. yüzyıla kadar yazılan İslam öncesi ve İslâm kabulü geçiş dönemi eserlerinde Oğuzcanın dil özellikleri çok net bir şekilde müşahade edilmektedir. Kaşgarlı Mahmud'un anıtsal eseri Divân'ı-Lugâti't-Türk'te, Oğuz lehçesi hakkındaki yorumları ve eserinde verdiği Oğuzca dil özellikleri bu düşüncüyü teyit etmektedir. Geçiş dönemi eserleri olarak tanımlanan iki dilli eserlerde, Oğuzcanın dil özelliklerinin belli, düzenli ve işlevsel bir ifade gücü kazandığı görülmektedir.

Eski Türkçenin ilk yazıtları ve yazmalarından XVI. yüzyıla kadar Türk dilinde yaşanan birçok değişim ve gelişim olmuştur. Bunların bir bölümü *Râhatu'n-Nüfûs* adlı bâh-nâmede tespit edilmeye çalışıldı. İsim, fiil ve eklerde tespit edilmeye çalışılan Eski Türkçe unsurlar, eserde çok açık ve yoğun olarak görülmektedir. Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine, Eski Anadolu Türkçesinden Çağdaş Türkiye Türkçesi gelişim seyri olgun bir evrede gözlemlenmektedir:

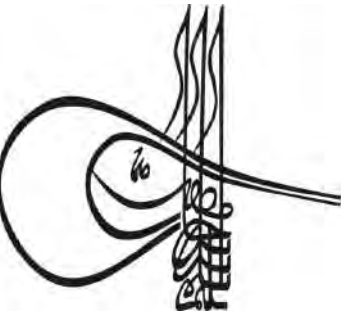
Bu dönemde Eski Anadolu Türkçesinde dil normları tam bir kesinlik kazanmadığı için iç sesteki ünlülerin yazılmasında bir netlik olmamakla birlikte daha çok yazılmamış biçimleri müşahade edilmektedir. Oğuzcanın Türk dilleri arasında en işlevsel bir seviyeye ulaşırken hangi aşamalardan geçtiği ve onun tarihî seyri örneklerle anlatıldı. *Râhatu'n-Nüfûs*'ta Eski Türkçenin izini hem söz varlığında hem eklerde müşahade edilmektedir. Eski Türkçe kelimelere, eserde oldukça yer verilmiştir.

KAYNAKÇA

- Adamovic, M. (2014). *Floransalı Plippo Argenti'nin Notlarına Göre (1533) 16. Yüzyıl Türkçesi*, (Çeviren: Aziz Merhan), 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Adigüzel, A. (2015). Bâh-nâmeye Bir Bakış ve Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Bâh-nâmesi. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/8 Spring 2015, p. 299-322. 18.01.2016 tarihinde ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net adresinden alınmıştır.
- Adigüzel, A. (2016). Râhatu'n-Nüfus'ta Cinsel Sağlık İle İlgili Terimler. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 11/4 Winter 2016, p. 19-66 DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9141> ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net adresinden alınmıştır.
- Adigüzel, A. (2016). Râhatu'n-Nüfus Üzerine Bir Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Dizin-Sözlük-Terimler), Girne Amerikan Univ. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Adivar, A. (1970), *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul (2. Baskı).
- Akalın, M. (1998). *Tarihî Türk Şiveleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin Sözvarlığı*. Ankara: Engin Kitabevi
- Aksoyak, İ., H. (2014). *Uluslararası Gelibolulu Mustafa Âlî Çalıştayı Bildirileri* (28- 29 Nisan 2011). TDK.
- Arat, R. R. (1991). *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara

- Atalay, B. (1985), *Dîvân-ü Lûgat- it-Türk Tercümesi*, Ankara: TDK.
- Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2011). *Misallî Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı yay. İstanbul
- Banguoğlu, T. (1995). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK.
- Bayat, A., H. (2000). *“Uygur Tıp Metinleri”*. Tıp Tarihi. İzmir: Sade Matbaa.
- Bayat, A., H. (2009). *Osmanlı Tıbbında Cinsellik ve Ali Bin İshak'ın Bâh-nâmesi [? – 1430]*, İzmir: Ege Üniv. Basımevi.
- Bayat, F. ve Aliyeva, Minara Esen (2008). *Eski Türkçe Sözlük*, İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Bozkurt, Fuat (2012). *Kâşgarlı Mahmûd-Dîvânü Lûgat-t-Türk*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3. Baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Demir, N. Emine Yılmaz (2005). *Türk Dili El Kitabı* (2. Baskı). Ankara: Grafiker.
- Derleme Sözlüğü, I-VIII*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Derleme, (2014), *İtirlî Bahçe*, Gece Kitaplığı, İstanbul
- Develi, H. (2013). *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu I-II*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Develioğlu, F., (1999), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK.
- Doerfer, G. (1980-81) “Temel Kelimeler ve Altay Dilleri Sorunu”, *TDAY Belleten*, s:1-16.
- Eker, S. (2006). *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker yayınları, Ankara
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. Baskı, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Ergin, M. (1978). *Orhun Abideleri*, Boğziçi Yayınları, İstanbul
- Ergin, M. (2007). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gabain, A. V. (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), TDK Ankara
- Hamilton, J. R. (1998). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, (Türkçe Çeviri: Vedat Köken), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1995). Türk Dili Üzerine Araştırmalar, TDK Yay.:629, C.1, Ankara 1995
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK, Ankara
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*, Birleştirilmiş 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özçelik, S. (2010). *Eski Türkçe (Kök Tüekçe) Metinler, Ders Notları*, Ankara: Bizim Büro Basımevi Yayın-Dağıtım.
- Özkan, M. (2013). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Paçacıoğlu, B. (2016). *VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dğarcığı*, İstanbul: Kesit Yayınları.

- Pakalın M. Z. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü c. I*, İstanbul.
- Tekin Ş. (2005). Eski Türkçe, *Türk Dili*, Ankara
- Tekin, Ş. (1976). *Uygurca Metinler II-Maytrisimit*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Tekin, T. (2017). *İrk Bitig-Eski Uygurca Fal Kitabı*, 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*, (Yayımlayan: Mehmet Ölmez), 2. Baskı, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.
- Timurtaş, F., K. (2005). *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Akçağ.
- Türk Dil Kurumu (2009). *Tarama Sözlüğü*, (Hazırlayanlar: Ömer Asım Aksoy, Dehri Dilçin), 3. Baskı, 1.-8 Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dünyası El Kitabı (1992). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara
- Usta, H., İ. (2007). *Eski Anadolu Türkçesi Söz Diziminde Sintagmatik Yapılar*, Ankara: Bizim Büro Basım Yayım Dağıtım.
- Uzel İ. (2000). “Yeni Bulunan Bir Bâh-nâme: Tuhfe-i Müteehhilin”, IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi (18-20 Eylül 1996), Bildiri Özetleri, İzmir.
- Zülfikar, H. (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Ankara: TDK
- Zülfikar, H. (1996). *Türkçe 'de Ses Yansımaları Kelimeler*, Ankara: TDK.
- Zülfikar, H. (2008). “Dünden Bugüne Türkçe Denşirmek Üzerine, Sureti Haktan Görünmek, Yapmak, Almak”, *Türk Dili*, s: 323-329.

This article was checked by iThenticate.

AZERBAIJAN DİLİNDE ENANTİOSEMİYA

Shahla AHMADOVA*

ÖZET

Dilbilimini ilgilendiren ve dildışı faktörlere doğrudan bağlı olan olaylardan biri de enantiosemiyadır. Enantiosemiya, dilbilim literatüründe aynı bir kelime veya ifadenin zıt anlam bildirme özelliği gibi tanımlanmıştır.

Bir dil olayı olarak bilime XIX. yüzyıldan itibaren sızan enantiosemiya, hatta Z. Freyding de dikkatini çekmiş ve kelimelerde zıt anlamların varlığından ilk kez bahselerden biri de o olmuştur.

Çeşitli dillerle ilgili kaynaklarda enantiosemiyaya ait örneklerin manzarası bu bölgenin sınırlarını açık şekilde göstermektedir (Arap, İngiliz, Rus, Polonya, Çek, Sırp vb.) Bu husus onun bir dilin üzerinde olduğunun göstergesidir. Sadece bir dil kapsamında değil, akraba diller arasında da enantiosemiya görülür.

Azerbaycan dilinde enantiosemiya ile ilgili kelimelere sayı itibarıyla az rastlanmaktadır. Okul kitaplarında, sözlüklerde, hemen hemen aynı örnekler tekrar edilir. Örnekler şunlardır:

yaman -1.Kötü. *Yaman günün ömrü az olar*. 2. Bazen "çok iyi", "mükemmel" anlamında kullanılır. *Yaman dedin*

keçinmek -1. Geçinmek, yaşamak. *Bu təqaüdlə bir ay keçinmək olar* (Bu bursla bir ay geçinmek olur). 2. Ölmek. *Yaralı artıq keçinmişdi* (Yaralı artık ölmüştü)

gülmek -1. Belli bir algı sonucunda karakteristik sesler çıkararak kendi duygusunu eklemek, ağlamak kelimesinin tersi. *Nə qədər yaraşır insana gülmək* (Ne kadar yakışıyor insana gülmek). 2. alay etmek. *"Molla Nəsrəddin" belələri gülürdü* ("Molla Nasreddin" böylelerine gülerdi)

Araştırmalar Azerbaycan dilinde kelimenin semantik yapısında zıt anlamların oluşma sürecinin bugün de devam ettiğini göstermektedir. Örneğin:

qiymetsiz-1. Değersiz, değeri olmayan. *Qiyətsiz əşya*. 2. Çok değerli, kıymetli olan. *Qiyətsiz hədiyyə*.

dəhşət -1. Şiddetli korku hissi. *Ətrafa dəhşət saçmaq*. 2. "Çok iyi", "çok güzel" anlamında kullanılır. *Dəhşət filmidir*

Yukarıda verilen örneklerdeki kelimelerin anlam kapasitesi antonim-zıt anlamları içermektedir.

Sözün zıt anlamları öncelikle okkazonal (bireysel-bir kişi tarafından kullanımı) biçimde ortaya çıktığı için bazı kelimelerin zıt anlamlarının sözlüklere eklenmesi sürecine geç kalınır.

Azerbaycan dilinde diyalektlerarası enantiosemiyaya da örnek vardır. *Qolay* kelimesinin diyalektlerde farklı, hatta birbirine zıt anlamda kullanılması hallerine rastlanır.

Azerbaycan dilinde enantiosemiya sadece sözcük birimlerinde değil, deyimlerde de görülmektedir. Örneğin: *can vermək*- 1. son dakikalarını yaşamak, ölüm ayığında olmak. *Qoca can verir*. 2. diriltmek, hayat vermek. *Yağış quru torpağa can verdi*.

Bu olay, dilbilim literatüründe eşsesli, deyim, hem de enantiosemiya olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan dili, enantiosemiya, deyim, zıt anlam, eş seslilik

ENANTIOSEMY IN THE AZERBAIJANI LANGUAGE

ABSTRACT

One of the processes arousing interest in linguistics and depending on language exterior factors directly is enantiosemy. Enantiosemy is explained as the feature of the same word, expression denoting antonym, opposite meanings in linguistics literature.

Enantiosemy known to the science community as a language process since XIX century even attracted S.Freud's attention and he was also one of those who spoke about the existence of opposite meanings in the words for the first time.

The view of examples on enantiosemy in sources related to different languages illustrates the boundaries of this areal. (Arabian, English, Russian, Polish, Czech, Serbian etc.) This feature shows it standing beyond a language. Enantiosemy is observed not only inside one language, but also among related languages.

Few examples are found on enantiosemy in the Azerbaijani language. Almost the same examples are repeated in its textbooks, dictionaries; these are usually words: *yaman* (1. *Pis (bad) Yaman günün ömrü az olar (After rain comes fair weather)*. 2. *Sometimes it is used in the meanings "çox yaxşı" (very good)*, *"əla" (excellent)*, *Yaman dedin (You said very well)*, *keçinmək* (1. *Dolanmaq, yaşamaq. (to live) Bu təqaüdlə bir ay keçinmək olar (You can live a month with this pension)*. 2. *Ölmək. (to die)*

Yaralı artıq keçinmişdi (The injured man had already died), gülmək (to laugh) (1. Expressing his or her sense producing characteristic sounds as a result of a certain feeling, opposite of the word to cry. Nə qədər yarasır insana gülmək (How suits a man to laugh). 2. İstehza etmək, ələ salmaq, lağ elmək. (to mock) "Molla Nəsrəddin" belələri nə gülürdü ("Molla Nasraddin" laughed at such kind of people))

Researches show that the process of occurring two opposite meanings in the semantic structure of the word in the Azerbaijani language still continues. For example, meaning capacity of the words like *qiymətsiz* (1. *Dəyərsiz, dəyəri olmayan* (worthless). *Qiymətsiz əşya* (worthless thing). 2. *Çox dəyərlı, qiymətli olan* (valuable). *Qiymətsiz hədiyyə* (a valuable gift), *dəhşət* (horror) (1. Strong feeling of fear. 2. It is used in the meanings "Çox yaxşı", ("very good"), "çox gözəl" ("very beautiful") *Dəhşət filmidir* (Film is very good) contains meanings of antonym.

The process of registering opposite meanings of some words is slow because opposite meanings of the word appear occasionally at first.

There is also an example to enantiosemy among dialects in the Azerbaijani language. There are cases of using the word *Qolay* (easy) differently, even in the opposite meaning to each other in dialects.

In the Azerbaijani language enantiosemy shows itself not only in lexical units, but also in phraseological combinations: *can vermək* : 1. *son dəqiqələrini yaşamaq, ölüm ayağında olmaq* (to breathe one's last). *Qoca can verir* (An old man breathes his last). 2. *diriltmək, həyat vermək*. (to bring life) *Yağış quru torpağa can verdi* (The rain brought life to the dry land). This process is valued as homonymic phraseological combinations and enantiosemy in linguistic literature.

STRUCTURED ABSTRACT

One of the processes arousing interest in linguistics and depending on language exterior factors directly is enantiosemy. Enantiosemy is explained as the feature of the same word, expression denoting antonym, opposite meanings in linguistics literature.

Linguistic literature deals with various situations in which this event is expressed in various terms, and various suggestions. Some linguists regard enantiosemy as an antonym of a word, so, a form of antonymy, consider it more appropriate to express with term of enantiosemy, while others accept it as homonym. This is due to the complex nature of enantiosemy.

Enantiosemy known to the science community as a language process since XIX century even attracted S.Freud's attention and he was also one of those who spoke about the existence of opposite meanings in the words for the first time.

The view of examples on enantiosemy in sources related to different languages illustrates the boundaries of this areal. (Arabian, English, Russian, Polish, Czech, Serbian etc.) This feature shows it standing beyond a language. Enantiosemy is observed not only inside one language, but also among related languages.

Few examples are found on enantiosemy in the Azerbaijani language. Almost the same examples are repeated in its textbooks, dictionaries; these are usually words: *yaman* (1. *Pis (bad)* *Yaman günün ömrü az olar* (After rain comes fair weather). 2. Sometimes it is used in the

meanings “*çox yaxşı*” (very good) , “*əla*”(excellent), *Yaman dedin* (You said very well)), *keçinmək* (1. *Dolanmaq, yaşamaq.* (to live) *Bu təqaüdlə bir ay keçinmək olar* (You can live a month with this pension). 2. *Ölmək.* (to die) *Yaralı artıq keçinmişdi* (The injured man had already died), *gülmək* (to laugh) (1. *Expressing his or her sense producing characteristic sounds as a result of a certain feeling, opposite of the word to cry.* *Nə qədər yaraşır insana gülmək* (How suits a man to laugh). 2. *İstehza etmək, ələ salmaq, lağ elmək.* (to mock) “*Molla Nəsrəddin*”*belələri*nə *gülürdü* (“*Molla Nasrəddin*” laughed at such kind of people)

Researches show that the process of occurring two opposite meanings in the semantic structure of the word in the Azerbaijani language still continues. For example, meaning capacity of the words like *qiymətsiz* (1. *Dəyərsiz, dəyəri olmayan*(worthless). *Qiymətsiz əşya* (worthless thing). 2. *Çox dəyərli, qiymətli olan*(valuable). *Qiymətsiz hədiyyə* (a valuable gift), *dəhşət* (horror) (1. *Strong feeling of fear.* 2. *It is used in the meanings “Çox yaxşı”, (“very good”), “çox gözəl” (“very beautiful”) Dəhşət filmidir* (Film is very good) contains meanings of antonymy.

Enantiosemy in Azerbaijani is also observed in a diachronic plan. Thus, in the modern language, the word “low” is used in a negative and figurative meaning (*disgust, dishonest*) except its true meaning. But the use of this word in a positive meaning appropriate to the word humble in Turkish was registered in the love sagas and in the “Koroglu” saga.

It is also interesting to watch the semantic structure of the word *probably*, which can be considered enantiosemy. As part of the speech, word comprises grammatical homonymy: adverb and modal verb. These adverbs and meanings expressing modality form antonymy: Probably 1.adverb. Surely, with confidence. Probably know is to believe that it is absolutely right, to have no doubt... 3. Modal verb. Probability, may be, it looks like (it is often used with the conjunction in this meaning).

It is interesting that a group called modal verbs expressing probability is separated while classifying modal verbs. But modal verb *probably* is added to the group of modal verbs expressing suppose, suspicion. Words and combinations like *making sure, to make sure, certainty* formed on the basis of the word *probably* are also related to the main meaning differing from modal verb.

The process of registering opposite meanings of some words is slow because opposite meanings of the word appear occasionally at first.

There is also an example to enantiosemy among dialects in the Azerbaijani language. There are cases of using the word *Qolay* (easy) differently, even in the opposite meaning to each other in dialects.

In the Azerbaijani language enantiosemy shows itself not only in lexical units, but also in phraseological combinations: *can vermək* : 1. *son dəqiqələrini yaşamaq, ölüm ayağında olmaq* (to breathe one’s last). *Qoca can verir* (An old man breathes his last). 2. *diriltmək, həyat vermək.* (to bring life) *Yağış quru torpağa can verdi.* (The rain brought life to the dry land)). This process is valued as homonymic phraseological combinations and enantiosemy in linguistic literature.

In general, enantiosemy may be associated with stylistic moments. *Borclu borclunun sağlığını istər* (Debtor wishes health to lender) the same word is used both as debtor and lender. Different perception of these proverbs is also derived from the complex nature of enantiosemy.

Thus, observation of linguistic facts shows that event of enantiosemy is a typical event for the Azerbaijani language like many ancient languages. The roots of this complex natural language event go to the past and continue today. Enantiosemy, first of all, appears as an individual speech fact, and its spread in the language, stabilization, reflection in dictionaries, usually take a long time. As a result, some parts of enantiosemy have already been stabilized in the language and accepted by everyone, including grammatical terms. Identifying other words involved in the investigation as language fact and their registration are time dependent.

Keywords: Azerbaijani language, enantiosemy, expression, antonym, homonymic

Dilbilimini ilgilendiren ve dildışı faktörlere doğrudan bağlı olan olaylardan biri de enantiosemiyadır. Enantiosemiya, dilbilim literatüründe şöyle tanımlanır: "1. Sözün, ifadenin, ekin zıt anlamlar bildirme özelliği. Örneğin, "*Borçlu borçunun sağlığını ister*" ifadesindeki aynı borçlu sözlerinden biri "ödünç alan", ikincisi "borç veren" anlamındadır. 2. Bak.: antifrazis (Adilov vb., 1989: 97)." Энантиосемия - enantiosemiya - Aynı sözün, ifadenin, morfemin zıt anlamlar bildirme özelliği. Dilbiliminde antonimiyanın son sınırı olarak kabul edilir... 2. Sözün aksi anlamda kullanılmasından kaynaklanan ifade (tonlama ile kelimenin aksi anlamda kullanılması). (Dilçilik Ansiklopedisi, 2008: 432).

Dilbilim literatüründe enantiosemiyanın çeşitli terimlerle ifade edilmesi halleri görülmekte olup, farklı öneriler bulunmaktadır. Bu, enantiosemiya olayının karmaşık doğası ile ilgilidir. *Enantiosemiya* terimi geniş yayılsa da, bu olayın enantonim terimi ile ifade edilmesini daha uygun hesap edenler de vardır. (Ceferov, 2007; Ганеев, 2003) Bu veya diğer terimin tercih edilmesi dil olayının karmaşık doğasının farklı kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bazı dilbilimciler enantiosemiyanı sözün kapsamında zıtlık, yani antonimliyin bir türü gibi anlatmaktadır. Onun da göstergesi sözcüksel ve sözdizimsel oluşumlar anlatan zıt anlamlardır. (Новиков, 1979) Diğerleri, enantiosemiyanı eş sesli sözcüklerden ibaret olduğunu hesap etmektedirler. (Шанский, 1979). Azerbaycan dilbiliminde H. Hasanov bunun daha çok eşseslilik olayına uyduğunu yazar. (Hasanov, 1987) Zıt anlamlı sözcükler farklı ses bilgisine ait bir olaydır, enantiosemiya ise aynı ses bilgisi içerikli zıt anlamları bildirir ve bu husus onu eş seslilikle aynı kılar.

Enantiosemiyanın çeşitli dilleri kuşatması onun bir dilin üzerinde olduğunu gösterir. Dilbilim literatüründe kayda alınan enantiosemiyanın coğrafi alanı çok geniştir. Çeşitli dillerle ilgili farklı kaynaklarda enantiosemiyaya ait örneklerin manzarası bu alanın sınırlarını net şekilde göstermektedir.

Örneğin, Rusça:

прослушать лекцию iki anlamda: 1. dersi dinlemek (воспринять) 2. aklı karışır dinleyememek (отвлечься и не услышать);

наверное 1. eski söz gibi mutlaka (наверняка) 2. muhtemelen (вероятно); bu açıdan bu söz Azerbaycan dilinde *galiba* anlamı taşır.

Sadece bir dil kapsamında değil, akraba diller arası enantiosemiya görülmüştür. Örneğin, *urod* Lehçe güzellik, Rusça çirkin anlamında, *вонь* - Lehçe parfüm, koku (запах, ароматик), Rusça pis koku, *запоминать* - Lehçe unutmak (zabivat), Rusça hatırlamak anlamında kullanılıyor, *позор* - Rusça utanç, Çek dilinde dikkat anlamına gelir, Rusça olan *вредность* (*ziyan, zarar, zararlı*) sözü Sırp dilinde *ценность* (*değerli, paha biçilmez*) anlamlara gelmektedir. *Ujasny* Rusça korkunç, Çek dilinde çekici, çok güzel demektir. (ARL, 2006)

Rus dili ile akraba olan daha bir Slav dilinde, Çekçe *cerstvy* hem *taze*, *ter*, hem de *bozulan meyve ve sebze* hakkında denir. (ARL, 2006)

Araştırmalar bunun eskiden görülen ve bugün de devam eden bir süreç olduğunu göstermektedir.

Dilbilim literatüründe rastlanan şöyle bir düşünce gerçeğe çok yakındır ki, sözün zıt anlamı öncelikle okkazonal şekilde olup, sonra kelimenin semantik yapısında yer alır. Bunu Azerbaycan dilinde bazı kelimelerin zıt anlamlarının henüz sadece sözlü konuşmada işlenmesi, sözlükler tarafından kayda alınmaması kanıtlamaktadır. Qiymətsiz, dəhşət, müdhiş (*Paha biçilmez, dehşet, müthiş*).

Azerbaycan dilinde enantiosemiyayla ilgili say itibarıyla az örnek vardır. S. Ceferov'un ve H. Hasanov'un kitaplarında, sözlüklerde, hemen hemen aynı örnekler tekrar edilmektedir; bunlar genellikle *yaman*, *geçinmek*, *gülmek*, *yok* sözcükleridir. (Ceferov, 2007; Hasanov, 1987) Bilimsel literatürde en yaygın ve en önemli örneklerle bakalım:

Yaman sözü ders kitaplarında enantiosemiya olarak işaretlenmiş olsa da, açıklayıcı sözlükte kelimenin semantik yapısında olumlu anlam kayda alınmamıştır:

Yaman sıf. 1. *Pis.* Yaman karının evi cehennemdir. (Atasözü). Biçare müneccimbaşı yaman (z.) haldeydi. M.F.Axundov. Bu dünyada üç şey başa beladı; Yaman oğul, yaman avrat, yaman at. Aşıq Elesger. Düşürdünüz sonunda yaman hale beni. M. E. Sabir.; 2. *Rehmsiz, insafsız, korkunç.* Yaman adamdır, onunla dikkatli ol. - Kerem gibi ben oduna yanan; 3. Etkisini şiddətləndirmək için bazen "*çok*", "*aşırı*", "*katı*", "*hızlı*", "*şiddetli*", gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Yaman işe düşmüştüm. Bu gün yaman sıcaktır. Siyah Pehlevan yaman güçlü, hem de yaman eyyar idi. "Koroğlu". 4. *Beddua.*; 5. (*tip.*) *Yaman tümör.* Yaman yara. (ADİL, 2006)

Ayrıca bazı sabit sözcük grupları da kaydedildi: ~ *yaman değmiş*, *yaman göz*, *yaman gün* (kötü gün), *yaman güne* (hala, köke) düşmek, *yaman güne düşürmek*; *yaman olmaz*; *yaman demek*; *yaman yerde geceledik*.

Yaman kelimesinin yuvasında verilenler dışında, sözlükte *yaman-yaman* sıfatı (*yaman-yaman diller*), *yaman-yaxşı* (*yaman-iyi*) zarfı, (nasılsa, zar zor; ne kötü, ne iyi) ve *yamanlama*, *yamanlamak*, *yamanlaşma*, *yamanlaşmak* (kötüleşmek, bozulmak, daha kötü olmak), *yamanca* sıf. (1. *Yaman*, kötü. 2. *Çok*, oldukça. ... *yamanca* şeytandır, 3. *Yaman*, kötü adam, şey vb. *Yamanca*, sen dur burada, ben iyini bulunca (Atasözü) yansıtmaktadır. (ADİL, 2006)

Görüldüğü gibi, kelimenin sözdizimsel yapısı olumlu anlama gelmemektedir. Olumlu anlamı sadece *anlatımı kuvvetlendirmek için* "*çok*", "*gereğinden fazla*", "*sert*", "*çabuk*", "*şiddetli*" gibi sözcükler oluşturabilir ve bu da üslupsal-emosyonel niteliktedir. Şöyle ki, *oldugca*, *çok* anlamına gelen *yaman* kelimesi olumlu anlamı olan herhangi bir sözcükle birlikte kullanılabilir ve bu durumda olumlu anlam daha güçlü anlatım ifade eder.

En ilginç konulardan biri de Türkiye Türkçesinde *Yaman* özel isminin geniş kapsamda kullanılmasıdır. Olumsuz anlamlı bir kelimenin şahıs ismi olarak kullanılması olayına Azerbaycan'da da rastlamak mümkün ve bunun ekstralingvistik (dildışı) nedenleri vardır. İnançlara göre olumsuz anlamlı kelimeler nazar değmesini önleme gücüne sahiptirler.

Enantiosemiya olarak kaydedilen *geçinmek* sözünde belirtilen zıt anlamlar çok anlamlılık değil, eşsesli olarak verilmiştir.

Keçinmek I. 1. Geçinmek, yaşamak, güzarar, oluşmak. 2. Birisi ile (ister istemez) huzurlu yaşamak, ilişki kurmak; görmezden gelmek.

Keçinmek II. Ölmek. (ADİL, 2006)

Çağdaş dil açısından eşses olan bu kelime muhtemelen çok anlamlılığın gelişmesi sonucudur. Bu söz hakkında B. A. Ahmedov şöyle yazar: "*Geçim* sözü olup ve yerleşim anlamında kullanılmaktadır. Geçinmek ise ölmek demektir. Geç fiilinin bir anlamı da yaşamak demek olduğu gözükmektedir. Muhtemelen geçinmek (ölmek) sözü taşınmak fiili ile bağlantılıdır ve aslında geçinmek yok, *göçünmek* gibi olmuştur. Demek ki, *geçinmek* (yaşamak) ve *göçünmek* (ölmek) sözleri eşseslidirler. (Ahmedov, 1999: 179)

Enantiosemiya gibi kabul edilen kelimelerden biri de *ekmek*dir. Bu sözde kayda edilen üç eşsesden I ve III anlamlarda zıtlık görülebilir:

ekmek I. 1. Sürülmüş yere tohum atmak, tohum saçmak; 2. Kuyu şeklinde kazılan yere ağaç, çalı, vb. dikmek; 3. mec. Başlangıcını koymak, binasını koymak; 4. mec. (Dan.) Döl koymak, işlemek.

ekmek III, f. Hile ve tedbirle uğurlamak, yanından uzaklaştırmak, reddetmek, baştan salmak.

En ilginç enantiosemiyalardan biri olan *paha* hem çok değerli şeye, hem hiç kıymeti olmayan şeye denir. Azerbaycan dilinin açıklamalı sözlüğü bunun sadece pozitif anlamı kayda alması ilginçtir.

Paha sif. 1. hiçbir kıymeti olmayan; değersiz. Paha biçilmez şey.

2. mec. Hiçbir önemi olmayan.

Dilimizde öyle kelimeler vardır ki, onların entiosemiya olması sadece sözlü konuşma olgularına dayanarak söylenebilir. Sözlükler zıt anlamları yansıtmamaktadır.

Dəhşət (Dehşet) 1. korku hissi, panik. 2. bu tür bir his doğuran olay, durum, tablo (bu anlamda çok zaman toplu halinde kullanılır). 3. trajedi, çıkmaz. (ADİL, 2006)

Sözlü konuşmada işlenen olumlu duygunun ifadesi gibi kelimenin semantik yapısına dahil değildir, fakat dehşet filmidir, dehşet okudu şeklinde işlenme makamları da inkar edilemez.

Aynı fikir *müdhış (müthiş)* sözüne aittir. Farklı olarak, dehşet kelimesi Azərbaycan diline yerleşmişse, müthiş sözü son yıllarda Türkiye Türkçesinin etkisi ile kullanılmaktadır.

Genellikle, enantiosemiya olayı eskimiş leksikonda gözükür. Araştırmalar zıt anlamlı kelimelere sözlü halk edebiyatında, özellikle destan yaratıcılığında daha sık rastlandığını gösterir. Örneğin, *Xırid* sözünde zıtlık kendisini ilginç şekilde gösterir. Aslında orjinal dilde bu kelime satınalma, alma (mal, şey) anlamına sahiptir. Dilimizde *xırid elemek* hem satın almak, parayla almak, hem de satın başından atmak anlamları kaydedilmektedir.

Enantiosemiya gibi kaydedilen *alçaq* (alçak) sözü: 1. *yüksekliği, yüceliği az olan, yerden, herhangi bir seviyeden birazcık yüksek olan*. 2. *bodur, boyu kısa*. 3. *yavaş, aşağı*. 4. *məc. kötü, bozuk kalitesiz*. 5. *rezil, şerefsiz, çok kötü* (ADİL, 2006) gibi anlamlara denk gelmektedir. Bu anlamların hiçbiri zıt değildir. *Alçaq* (alçak) sözü çağdaş Azerbaycan dili olguları temelinde enantiosemiya sayılamaz. Fakat Azerbaycan dilinde bu kelimenin anlamlarından başka, destanlarda "basit", "mütevazı" anlamına da rastlanır (bu olay, ağızlarda da kaydedildi). İşte bu anlam rezil, şerefsiz anlamları ile zıtlık yaratır ve dil tarihi açısından enantiosemiya sayılabilir.

Qoçaqdan olubsan, qoçaq olgilən,

Qadadan, bəladan qəçaq olgilən,

Aşıq ol, comərd ol, *alçaq* olgilən,

Demə varım çoxdu, pulum yaxşıdı.

(Azerbaycan Destanları, 2005)

Şiir dilinde kullanılan böyle kelimelerle ilgili İ. Gulusoy şöyle yazmaktadır: “Şiir muhitinde anlamca sözcük gruplarının imge oluşturma potansiyeli, imgesel mahiyeti ortaya çıkar. Eş sesli, eş anlamlı ve zıt anlamlı sözcüklerin kullanımı şiirde ifade edilen fikrin daha büyük boyut kazanmasında, anlam derinliklerine daha fazla inilebilmesinde, dilde farklı renklerin oluşmasında ve onlarda tezahür eden, onlardan kaynaklanan estetik tesirin devamlılığında rol oynar” (Gulusoy, 2018: 779)

Enantiosemiya sadece sözcük birimlerde değil, deyimlerde de kendini göstermektedir. Bu olay dilbilim literatüründe eşses deyimler, hem de enantiosemiya olarak değerlendirilir. Örneğin:

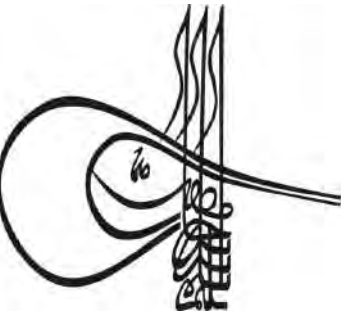
Can vermek. 1. Son dakikalarını yaşamak, can üste olmak. 2. mec. diriltmek, canlandırmak, hayat vermek. Burada bir paradoks vardır. Deyim gibi kullanımda *mecazi* işaretini kullanmak mantıksız gözükmemektedir.

Genellikle enantiosemiya üslubi makamlara bağlıdır. *Borçlu borçlunun sağlığını ister* aynı kelime biri alacaklı, (Açıklamalı dilbilim lügatı alan gibi gösteriyor) diğeri borç alan (yine aynı kitapta alacaklı) anlamında kullanılmaktadır.

Böylelikle, dil olgularının izlenmesi enantiosemiyanın Azerbaycan dili için de tipik bir olay olduğunu göstermektedir. Bu bileşik tabiatlı dil olayının kökleri uzak geçmişe dayanmakta ve bugün de devam etmektedir. Enantiosemiya, öncelikle okkazonal konuşma olgusu olarak ortaya çıkabilir ve sözlüklere yansması zaman alır. Enantiosemiyanın bir bölümü artık dilde sabitleşmiş ve herkes tarafından kabul edilmektedir. Tahlil için dikkate alınan bazı sözcüklerin ise dil olgusu gibi gösterilebilmesi ise zamana bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Adilov, M.İ., Verdiyeva, Z.M., Ağayeva, F.M. (1989) Açıklamalı Dilçilik Terimleri. Bakü. Maarif, 364 s.
- Ahmedov, B. (1999). Azərbaycan Dilinin Kısa Etimolojik Lüğatı. Bakü. Mütərcim, 376 s.
- Azerbaycan Destanları (2005), 5 ciltte, Bakü, Lider
- Azerbaycan Dilinin İzahlı Luğatı (ADİL) (2006), Bakü, Şark-Garb
- Azerbaycanca-Rusça Luğat (ARL) (2006), Bakü, Mütərcim
- Ceferov, S. (2007). Çağdaş Azərbaycan Dili. II cilt. Leksika. Bakü, “Şark-Garb”, 192 s.
- Dilçilik Ansiklopedisi. (2008). 2 cilt halinde. II cild (derslik). Prof. F.Veysellinin düzenlemesi ile. Bakü: Mütərcim, 528 s.
- Gulusoy, İ. (2018). Kavsi Tebrizi Şiirlerinin Dilinin Leksik Özellikleri Üzerine. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(2), 771-787.
- Hasanov, H. (1987). Çağdaş Azərbaycan Dilinin leksikolojisi. Bakü, “Maarif”, 308 s.
- Ганеев, Б.Т. (2003). Первоначальная энантиосемия и диффузность в языке // Вестник Оренбургского государственного университета. № 4. С. 9 - 14.
- Новиков, Л. А. (1979). Лингвистическое толкование художественного текста. М.: Русский язык, 256 s.
- Шанский, Н. М. (1979) Лексикология современного текста. Москва: Русский язык, 256 s.

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Haziran 2018 ✓ Accepted/Kabul: Haziran 2018

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Tahir BALCI - Doç. Dr. Umut BALCI
-Dr. Öğr. Üyesi Yasemin DARANCIK – Dr. Öğr. Üyesi Serdar BULUT

This article was checked by iThenticate.

YANMETİN (PARATEXTE) NEDİR? METİN ÇEVRESİNDEKİ YAZILI ÖĞELER (PERITEXTE) NELERDİR?

Munise AKSÖZ*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı yanmetinlerle ilgili kuramsal bilgi vermek, alt başlıkları kısmen de olsa aydınlatmak ve mümkün olduğu kadar Türk edebiyatından örnekler vermektir. Genette, yanmetinler olarak basılı kitapla ilgili var olan ve asıl metnin içinde yer almayan, ancak ona ait olan, onu tamamlayan bütün yan öğeleri tanımlamakta ve yanmetinleri iki temel öge altında sınıflandırmaktadır. Birincisi “Metin Çevresindeki Yazılı Öğeler” (Peritexte), ikincisi ise “Kitap Çevresindeki Öğeler”dir (Epitexte). “Metin Çevresindeki Yazılı Öğeler” kitabın üzerinde, içinde, sağında, solunda yer alan bütün yazıları kapsamaktadır. Kısacası, asıl metne dahil olmayan ancak onu tamamlayan, kitap üzerindeki ya da içindeki bütün yazılardır. Metin Çevresindeki Yazılı Öğeleri de Genette ikiye ayırmaktadır. Bunlar “Yayıncısal Metin Çevresindeki Yazılı Öğeler” (verlegerische Peritexte) ve “Yazara ait Metin Çevresindeki Yazılı Öğeler”dir (auktoriale Peritexte). Örneğin biçim, dizin, kitap kapağı, iç kapak, yazı boyutu ve karakteri “Yayıncısal Metin Çevresindeki Yazılı Öğeler” altında yer alırken kitap başlığı, yazar ismi, önsöz, içindekiler kısmı, ara başlıklar, kitap üzerinde yer alan tanıtım yazıları, özdeyişler “Yazara ait Metin Çevresindeki Yazılı Öğeler”dir. “Kitap Çevresindeki Öğeler” ise kitabın üstünde ya da içinde yer almayan, ancak kitapla ilgili başka yerlerde çıkan yazılar, reklamlar, söyleşiler, konuşmalar vs. gibi öğelerdir. “Kitap Çevresindeki Öğeler”i de gene Genette ikiye ayırmaktadır birincisi “Kamusal olan Kitap Çevresindeki Yazılı Öğeler”, diğeri ise “Özel olan Kitap Çevresindeki Öğelerdir.” “Kamusal olan Kitap Çevresindeki Yazılı Öğeler”in altında ise “Yayıncısal Kitap Çevresindeki Yazılı Öğeler”, “Yarı Resmi Yad Kitap Çevresindeki Yazılı Metinler”, “Kamusal Yazara ait Kitap Çevresindeki Metinler” yer alırken “Özel Kitap Çevresindeki Öğeler”e ilişkin başlık altında ise “mektuplaşma”, “günlükler”, kısaca, yazara ait olan “özel konuşmalar” vs. yer almaktadır.

Anahtar Kelimler: Gerhard Genette, Yanmetinler (Paratexte), Metin Çevresindeki Yazılı Öğeler (Peritexte), Kitap Çevresindeki Öğeler (Epitexte)

WHAT ARE PARATEXTS? WHAT ARE PERITEXTS?

ABSTRACT

The aim of the present study is to give theoretical information about 'Paratexte', to illuminate subheadings about it partially and to give examples from Turkish literature as much as possible. Genette defines 'Paratexte' as all side elements which exist about a published book and do not exist in the original text; yet, belong to the text and complete it and he classifies Paratexte into two main categories. The first one is 'Written Elements around the Text' (Peritexte) and the second is 'Elements around the Book' (Epitexte). 'Written Elements around the Text' (Peritexte) involves all the written elements on, inside, on the right, on the left of the book. In short, all the writings on or inside the book which are not included in the original text but complete it. Genette divides written elements around text (Peritexte) into two categories. These are 'publishing peritext' and 'authorial peritext'. Whereas 'publishing peritext' includes style, index, book cover, inner cover, font and font size, 'authorial peritext' involves book title, name of the author, preface, contents, subtitles, bywords and promotional writings on the book. 'Elements around the Book' are elements like writings, adverts, conversations, speeches which are neither on the book or inside it but are published in other places related to the book. Genette divides epitexte into two categories as well and the first one is 'public epitexte' and the other one is 'private epitexte'. Within 'public Epitexte'; "publishing peritext", "semi-official allographic epitexts" and "public authorial epitexts" exist; whereas; within 'private epitexte'; "correspondence", "diaries", "private conversations" exist.

STRUCTURED ABSTRACT

The purpose of this study to give theoretical information about paratexte, to elaborate subtitles and to give examples from Turkish literature. Describing all supplementary paratexte that do not exist in the main text, Genette classifies paratexte under two main categories. One is written elements within text and the second is elements about the book itself. Written elements within text involves all writings within the book and around the book. In short, written elements within text are writings that do not belong to main text but that complement the book itself. Genette also divides written elements within text into two: a) written elements about publishing peritext, b) written elements about authorial peritexts. Epitexts are the things that do not exist in the book within the book but take place in other genres such as adverts, talks, or debates. Genette, in addition, dives epitexts into two. One is written elements around the book which is public and written items around the book that is private.

Paratexte can be defined as complementary elements for the main text from the beginning to the end (Moenninghoff, 2003: 22).

Paratexts have a lot of functions but the most important function is to make the book read, purchase, and attract attention of the readers. All these can be achieved by means of paratexts and their various elements.

Epitexts are not dependent on the book physically. They are all related to the book existing outside the book and take place around social environment of the book. Epitexts are interviews, talks, letters, diaries, author's self-notes, draft notes, news on media and personal talks.

Genette divides epitexts into two. The first is public epitexts and the second is private epitexts. Under the publishing epitexte, once semi - official allographe epitext, public authorial epitext, public responses, information agencies, interviews, conversations, academic engenders, debates as well as the author's own thoughts and opinions. Under the private epitext; there are acts of correspondence, oral transmits and communications, diaries and pretexts.

It is rational to discuss various classifications of paratexte before discussing written elements around the text and its subtitles.

It is probable to divide paratexts into either the emergence date or the publication date.

Paratexts according to the emergence date: 1. "Paratexts before the press"(frühe Paratexte,_early paratexts). These paratexts have emerged before the first press of the book. 2. "Original paratexts" (originale Paratexte,). These are paratexts have emerged with the book for the first time. 3. "Paratexts After The First Press" (nachträgliche Paratexte,_subsequent paratexts). These are, for example, writings that don't take part in the first press of the book, however; take part in the second press. 4. "Paratexts Emerging Late" (späte Paratexte, late paratexts). These are paratexts that have emerged for example 40 years later after the press (Genette, 2001: 13).

Except from this, there are paratexts that have been published while the author is alive and after the author is dead. "The paratexts emerging after the death of the author." (Posthumer Paratexte), these are expressed with the words "posthum" (Pons, 2003: 696) which has a Latin origin and contains the meanings "the following", "coming after", "coming from behind" or " the latest coming" and these include the paratexts emerging after the author's death.

"The paratexts emerging while the author is alive" (Anthumer Paratexte) is expressed with the word "anthum" derived from the prefix "ante" which has again Latin origin and contains meanings "from the front", "from the beginning" and includes the meanings "the forerunner", "the leading". The paratexts that emerge while the author is still alive is named with the word "anthum".

Every component taking part under the paratexts has a function and it might differ each time. It is supposed to take a closer look at one of the components forming the main subject of this study and which is "The Written Items around the Text" (Peritexte) and advert to its subtitles.

The prefix coming from Greek "peri" and means "around", "round", "from this side to that side", "all around", "from all sides" (Wahrig, 2000: 966). When Peritext combines with the meaning that Textus' include, it means "the written text around the original text, the semantic relation".

"The written items around the text" are every kind of components taking part in the book or on the book. De Genette divides "The written items around the text" (Peritexte) into two sub-titles. "The written items around the publishing peritext" (verlegerische Peritexte, publishing peritexts) and "The written items around the authorial peritexts" (auktoriale Peritexte, authorial peritexts) (Genette, 2001: 22).

It will be more accurate to translate "verlegerische Peritexte" as "the written items around the authorial peritexts" in Turkish, as all components that Genette arranges in order under are related to the written press. The paratexts in question here are the ones that belong to the publishing house. Such as the size of the book - small, form, cover, inner cover, volume, paper quality, cover design etc. The effect of these issues and their functions are important (Genette, 2001: 22-23).

Under the title of the written items around the authorial peritexts (Auktoriale Peritexte), it includes the paratexts composed by author and which are not inclusive of the original text; however it includes paratexts related to the original text, giving information about the original text such as the author name, title of the book, the preface.

The author name takes part in the cover and inner cover in today's book. Genette classifies the author names into three basics; Onymous (Onymität), anonymous (Anonymität) and pseudonymous (Pseudonymität).

Onymous (Onymität): "Onymität" is the partaking of the name on the work of art whether an individual has composed it or not regardless of his/her role in the emergence of the work (Genette, 2001: 43-44).

Anonymous (Anonymität): It is used as "nameless", "unnamed" by adding the Latin prefix "an" in front of "onyma" that means "name" (Drosdowski, 1989: 37; Folz, 1987: 130).

The anonymous is also divided into subspecies in itself: "Wrong Anonyms" (Falsche Anonyme, Wrong anonyms), "Cryptic Onyme" (kryptische Onyme, cryptic onyme) or "Factual Anonyms" (faktische Anonyme, factual anonyms) (Genette, 2001: 45-50).

Pseudonymous (Pseudonymität): "pseudo" is a Latin origin word and contains meanings "false", "fault", "unreal", "untrue". Briefly, when it combines with "onymität", it is used as "fake name", "nickname" (Pons, 2003: 742; Folz, 1987: 367). Except for this, there are made classifications concisely such as "binominal" (Dynonymität), "polyonymous" (Polyonymität), and "polypseudonymous" (Polypseudonymität) (Genette, 2001: 50-57).

"The title of the book" is an extreme factor for a book whether to be successful or not. The title personalizes the book and if the title is chosen well, it might even give rise to the sale of the book that can be sold hardly.

Genette divides the titles of the book in two in his book “Paratexte”. He names the first as “thematic title” (thematische Titel) and the other “rhematic title” (rhematische Titel).

The foreword that is one of the most important elements of paratexte is the writing of how a book is perceived, commented and how it is read. Moreover, the function of the paratexte is to enable readers to feel ready for the book content.

According to Genette, we observe nine types of foreword:

1. Authentic-authorial foreword: In this type, the author himself wrote the foreword.
2. Authentic-allographic foreword: This type is written by someone else apart from the author.
3. Authentic-actorial foreword: this type is written by the person himself creating his own autobiography in his own words. In other words, this person is the hero of the book as well as the author of the foreword.
4. Fictitious-authorial foreword: This type involves a foreword written by someone else yet is used as the author’s own foreword.
5. Fictional-allographic foreword: This type is an imaginary foreword which is written by an imaginary person. This type belongs to the third person who is the imaginary one.
6. Fictional-authorial foreword: This type is written by the first person author be him as an author and a hero in the book. This type looks similar to the autobiographic foreword.
7. Apocryphal-authorial foreword: This type is the foreword that is thought to be written by the author but in fact it is written by someone else who has close contacts with the author.
8. Apocryphal-allographic foreword: This foreword is believed to belong to the third person but in reality it does not belong to the third person.
9. Apocryphal-actorial foreword: This foreword is written by someone else part from the author of the book and this fact is approved by the author.

In conclusion, the paratexte and the related subtitles indicated by Genette should be discussed solely in a single study by highlighting their functions, content and their limitations. In addition, apart from written manuscripts, paratexts and their elements can be examined such as theater, cinema, episode, advert. Paratexts even in the same field can be examined within different points of view and their functions can be illustrated. For example, an expert in the literature has got a very different perspective from an expert of linguistics.

Paratexts, without having importance of the field, are the elements that complement the book and that highlights the function and the purpose of the book.

Keywords: Gerhard Genette, Paratexte, Peritexte, Epitexte

Giriş

Gérhard Genette'nin ortaya atmış olduğu bir kavram olan "Paratexte", yani yanmetinler çok kapsamlı ve araştırılması gereken bir konudur. Ancak Türkçe çalışmalara bakıldığında bu alanla ilgili özellikle kuramsal çalışmanın pek bulunmadığı görülmektedir.

Genette'nin ortaya attığı ve geliştirdiği yanmetinlerle (Paratexte) ilgili Türkiye'de bazı makale ve tez çalışmaları yapılmış olsa da, bu çalışmalar daha çok bir yazarın yazmış olduğu bir yapının içinde bulunan yanmetinleri ortaya çıkarma boyutuyla ilgilidir. Örneğin Kara (2014), Akten (2013: 6-14), Civelek (2011: 44-55), Özateş, Mavaşoğlu, YaşarÜçüncü (2017: 269- 282), Gülmüş (2017: 345-366), Büyükkarcı Yılmaz (2017:183-198) gibi. Ancak yanmetinlerin ne olduğuna, neleri kapsadığına, kaçta ayrıldığına, alt başlıklarının ne olduğuna, bu alt başlıkların altında nelerin yer aldığına dair Türkçe herhangi kuramsal bir çalışma bulunmamaktadır.

Bu çalışmanın amacı yanmetinlerle ilgili bilgi vermek ve okuru bu alanda aydınlatmaya çalışmaktır. Aynı zamanda bir edebi yapıt incelenmesinde, metnin içine girebilmek için, bu alanı bilmenin de çok faydası bulunmaktadır. Kitap eleştirmenleri, yayinevleri, edebi yapıt incelemesi yapan bilim insanları bunları bilerek bir kitabı ele alması, araştırma-incelemelerine birçok katkısı bulunacaktır. Belki de kitabın hiç önemsenmeyen bir tarafının ne kadar önemli olduğu, etkilediği ortaya çıkacaktır. Şunu da hemen belirtmekte fayda vardır, bu çalışma bir makale boyutunda olduğundan elbette yeteri kadar ayrıntısına girilemeyecek, okura sadece yanmetinlerin en önemli öğelerine yönelik, özellikle de "metin çevresindeki yazılı öğeler" (Peritexte) ile ilgili bilgi verilecektir. Ayrıca yanmetinlerin altında yer alan öğeler, bulunabildiği kadarıyla Türk edebiyatından örneklendirilmeye çalışılacaktır. Bunun dışında çalışmada film, tiyatro, reklam, müzik, bilgisayar vs. gibi yanmetinlerin bulunduğu başka alanlara girilmeyecektir. Çünkü yanmetinlerin sayısı ya da oluşumu romandan romana, filmde filme, tiyatrodan tiyatroya, kısaca yapıttan yapıta, inceleme alanından inceleme alanına değiştiği gibi oluştukları dönemden döneme de farklılık göstermektedir. Ayrıca yanmetinleri incelemek, ortaya çıkartmak daha çok basılı kitaba yönelik yapılmaktadır (bkz.: Lauer ve Ruhrberg, 2011: 243-246; Böhnke, 2007; Retsch, 2000: 13, Kreismeier und Stanitzek, 2004).

1. Yanmetinlere (Paratexte) Genel bir Bakış

Türkçeye "yanmetinsellik" (Paratextualität), "yanmetinler" (Paratexte) olarak aktarılan "Paratexte" sözcüğü, Fransız bilimci Gérard Genette tarafından ortaya atılan ve geliştirilen bir kavramdır. Sözcüğün kökenine bakıldığında Yunanca ve Latince'den oluştuğu görülmektedir. Yunanca kökenli olan "para" öneki "yanında", "yanı sıra", "karşısında", "boyunca", "dışında", "karşı", "bir şeyin ötesinde" (Drosdowski, 1989: 508) anlamalarını taşımaktadır. Bazı kaynaklarda ise "para" önekinin "yakınlık ve uzaklık", "benzerlik ve farklılık", "içte ve dışta" gibi aynı anda birbirine zıt olanları içerdiği bilgisi verilmektedir (Miller, 1979: 219).

"Textus" sözcüğü ise Latince kökenlidir ve "doku", "örgü" anlamındadır. Kısaca "Textus" "bir konuşmanın ya da metnin anlamsal bağlantısı, anlamsal ilişkisi" olarak aktarılabilir (Pons, 2003: 919).

Bu iki sözcüğün bir araya getirilmesiyle "Paratexte" kavramı ortaya çıkmıştır. Aslında "Paratexte" bir şeyin kenarında olmak, sınırında olmak, eşğinde, basamağında olmak anlamındadır. Kısaca, iki olgunun tam sınırında ne orada ne öbür tarafta olmak anlamını içermektedir.

Yanmetinler, asıl metni başlangıç sürecinden bitiş süreci boyunca, anlamsal ilişkisi içerisinde bütünleyen, tamamlayan öğeler olarak ifade edilebilir. Terimin yazında kapsadığı anlama bakıldığında; neden böyle bir anlamı içerdiği daha açık anlaşılacaktır. Çünkü yanmetinler ne asıl metnin kendisidir ne de tamamen farklı bir metindir. Aksine asıl metne eşlik eden, onun etrafında olan, onunla sıkı bir bağı olan, çerçevede yer alan küçük yazı parçalarıdır (Moenninghoff, 2003: 22).

Yanmetinlerin birçok işlevi vardır ancak kuşkusuz en önemli işlevlerinden biri bir kitabın okunmasını, satın alınmasını, okurun dikkatini çekmesini sağlamasıdır. İşte bunları sağlayan yanmetinlerin farklı öğeleridir. Örneğin kitap kapağı, kullanılan renkler, yazı karakteri, kitap başlığı gibi. Bu nedenle de yanmetinlerin öğelerinin seçimi ya da taşıdıkları özellikler yazar, yayınevi ve çevirmenler tarafından bilinçli olarak kullanılmaktadır. Çünkü yanmetinlerin öğeleri ile ilgili yapılan bu seçimler kitabın satışını da belirlemektedir. Örneğin bir roman çok iyi de olsa yapılan yanlış renk, kitap başlığı, yazı boyutu seçiminden dolayı istenilen talep elde edilmeyebilir (Krämer, 2014: 3).

Yanmetinler, asıl metni sarmalar ve ona şekil verir, ona bir bütünlük o kazandırır ve bu bütünlüğü okura sunarak, okurun onunla ne yapması gerektiğini gösterir, okurun metne girmesini sadece sağlamazlar, aynı zaman da okurun kitapla ilgili beklentisine de yön verirler (Genette, 2001:9).

Genette, yanmetinleri (Paratexte) öncelikle “metin çevresindeki yazılı öğeler” (Peritexte) ve “kitap çevresindeki öğeler” (Epitexte) olmak üzere ikiye ayırmaktadır, yani kitabın içinde, üzerinde ya da kitap dışında başka bir yerde yer alan yanmetinler olarak (Genette, 2001: 12).

“Metin çevresindeki yazılı öğeler” (Peritexte) kitabın içinde ve üzerinde yer alan kitap başlığı, yazı karakteri, önsöz, kitap içeriği gibi bütün öğelerdir. “Kitap çevresindeki öğeler” (Epitexte) ise kitabın tamamen dışında var olan örneğin yazarla yapılan röportaj, kitapla ilgili bir dergide yapılan reklam gibi öğelerdir. (Krämer 2014: 5; Genette, 2001:12)

Bunun dışında yanmetinlerin yapısının her döneme göre değişiklik gösterdiğini ve bütün yanmetin öğelerinin bir kitapta aynı anda yer alması gerekmediğini belirtmek gerekir. Yanmetinlerin “metin çevresindeki yazılı öğeler” (Peritexte) ve “kitap çevresindeki öğeler” (Epitexte) başlıkları altında yer alan bazı öğeler bütün kitaplarda bulunmaya bilir. Örneğin belli dönemlerde yazar isminin hatta kitap isminin yazılmamış olması ya da röportaj yapmak istemeyen yazarların olması gibi. Kısaca yanmetinlerin bir kitapta, bir yazıda yer alma şekli döneme ve yazarın isteğine göre değişiklik göstermektedir.

Burada vurgulanması gereken ve ilginç olan özelliklerden biri de yanmetinsiz asıl metnin olmamasıdır, ancak tersini görmek olasıdır. Kısacası, asıl metnin mevcut olmadığı yanmetinler bulmak olasıdır. Burada asıl metinler kaybolmuş olabilir ve onların yanmetinleri bir şekliyle günümüze kadar gelmiştir. Örneğin metnin kendi günümüzde yoktur, ancak başlığı bilinmekte, bir zamanlar öyle bir metnin var olduğu bu şekliyle anlaşılmaktadır. Yazar bir yazıya başlamıştır, onu yarıda bırakmıştır ya da yayınlamamıştır ve bu bilgiden okuyucu haberdar olmuştur. İşte bunlar ve buna benzer öğeler mevcut olmayan bir metnin bilinen, duyulan yanmetinleridir (Genette, 2001: 11).

Bu çalışmada ağırlık “Metin Çevresindeki Yazılı Öğelere” verileceğinden dolayı, kısaca “kitap Çevresindeki Öğeler”e yer vermek gerekir.

2. Kitap Çevresindeki Öğeler (Epitexte)

Daha önce de belirtildiği gibi Genette yanmetinleri “Metin Çevresindeki Yazılı Öğeler” (Peritexte) ve “Kitap Çevresindeki Öğeler” (Epitexte) diye ikiye ayırmaktadır. Bu ikisi birlikte yanmetinleri (Paratexte) oluşturmaktadır.

“Kitap Çevresindeki Öğeler”e bakıldığında, “Epitext”deki “Epi” önekinin Yunancadan geldiği ve “üstünde”, “üzerinde”, “sırasında”, “hakkında”, “esnasında”, “yüzeyde”, “ek olarak”, “ilaveten” anlamlarını taşıdığı görülmektedir (Wahrig, 2000: 423).

“Textus” ile birleşince “asıl metne ait olan ilave örgüler”, “ek bilgi” anlamı ortaya çıkmaktadır. Kısaca asıl metne ait olan, ancak onunla aynı basılı yerde yer almayan, onunla ilgili bilgiler içeren ilave öğelerdir. Türkçeye “Epitexte” kavramı, “metin/kitap hakkındaki veriler”, “dış

metin”, ” kitap çevresi”, ” kitap çevresinde”, ” yapıt çevresi” olarak kimi çalışmalarda aktarılmıştır (Akten, 2013.6, Çivelek, 2011:42). Ancak bu çalışmada ”Kitap Çevresindeki Öğeler” olarak aktarılması daha uygun görülmüştür.

”Kitap Çevresindeki Öğeler” (Epitexte) mekânsal olarak doğrudan kitaba bağlı değildir. Kitapla ilgilidirler, ancak kitabın dışında yer alan öğelerdir ve kitabın toplumsal çevresinde yer alırlar. ”Kitap Çevresindeki Öğeler” (Epitexte) altında yer alanlar yazarın kitabı yazarken yapmış olduğu röportaj, söyleşi, yazdığı mektuplar, günlükler, yazarın kitap için aldığı notlar, karalama kağıtları, basında, televizyonda yer alan haberler ya da kişisel konuşmalar, kitap eleştirisi gibi öğelerdir (Genette, 2001: 12).

Kısaca ”Kitap Çevresindeki Öğeler” yazar ya da yayıncı tarafından bilinçli yaratılmış dokümanlar olabildiği gibi yazarın çevresine ait olan özel yazılar da olabilir.

Bunun dışında bir kitabın tavsiye edilmesi, kitapla ilgili söylentiler, konuşmalar, ayrıca yazarın kitap çıktıktan sonra kitabı ile ilgili söyledikleri, edebiyat ödülü alması, yapılan söyleşiler vs. de ”Kitap Çevresindeki Öğeler”e (Epitexte) girmektedir.

Genette ”Kitap Çevresindeki Öğeler”i (Epitexte) ikiye ayırmaktadır. Birincisi ”Kamusal olan Kitap Çevresindeki Öğeler” (Öffentliche Epitext) ve ikincisi ”Özel olan Kitap Çevresindeki Öğeler”dir (private Epitext). ”Kamusal olan Kitap Çevresindeki Öğeler”in altında ”Yayımcısal Kitap Çevresindeki Öğeler” (verlegerische Epitext), ”Yarı Resmi Yad Kitap Çevresindeki Öğeler” (offiziöse allographe Epitext), ”Kamusal Yazara ait Kitap Çevresindeki Öğeler” (öffentliche auktoriale Epitext), ”Verilen Genel Cevaplar” (öffentliche Antworten), ”Bilgi Aktarımları” (Vermittlungen), ”Röportaj” (Interviews), ”Konuşmalar” (Gespräche), ”Bilimsel Tartışmalar” (Kollequien), ”Tartışmalar” (Debatten), daha sonra ”Yazarın Söylediği Kendi Düşünceleri” başlıklarını atmıştır. ”Özel olan Kitap Çevresindeki Öğeler”de (private Epitext) ise ”Mektuplaşma” (Breifwechsel), ”Sözel Aktarımlar” (mündliche Mitteilungen), ”Günlükler” (Tagebücher), ”Baskı Öncesi Metinler” (Vortexte) başlıklarını vermiştir. Ancak bunları incelemek başka bir makalenin çalışma konusudur

3. Yanmetinler Neleri Kapsar Ve Nasıl Sınıflandırılabilir?

”Metin Çevresindeki Yazılı Öğeler”e (Peritexte) ve alt başlıklarına geçmeden önce ”Yanmetinler”in (Paratexte) diğer sınıflandırma çeşitlerine değinmek yerinde olacaktır.

Yanmetinleri ortaya çıkış tarihine ya da yayınlanma tarihine göre de ayırmak olasıdır. Örneğin birinci baskıdaki yanmetinler orijinal yanmetinleri oluştururken yeni baskıda yapılan değişiklikler ise sonradan oluşturulan yanmetinlerdir.

3.1. Ortaya Çıkış Tarihine Göre Olan Yanmetinler:

3.1.1. **Basım Öncesi Yanmetinler (frühe Paratexte):** İlk basımdan önce oluşturulmuş olan yanmetinlerdir. Bu yanmetinler kitabın ilk basımından önce ortaya çıkmışlardır. Örneğin gazetelerde yer alan tanıtım yazıları, reklam afişleri ya da günümüzde sosyal medya aracılığı ile kitap çıkmadan önce yapılan duyurular gibi. Bunlar ”kitap çevresindeki öğeler”in (Epitexte) altında yer alan yanmetinlerdendir.

3.1.2. **Asıl Yanmetinler (originale Paratexte):** Bunlar kitapla birlikte ilk defa ortaya çıkan yanmetinlerdir. Örneğin kitabın önsözü gibi. Bunlar ”metin çevresindeki yazılı öğeler” (Peritexte) altında yer alan yanmetinlerdir.

3.1.3. **İlk Basım Sonrası Yanmetinler (nachträgliche Paratexte):** Bunlar örneğin kitabın ilk baskısında yer almayan ancak ikinci baskıda gecikmeli olarak yer alan yazılardır. Yine bunlar da ”metin çevresindeki yazılı öğeler” (Peritexte) altında yer alırlar.

3.1.4. Geç Ortaya Çıkan Yanmetinler (späte Paratexte): Bunlar kitabın baskısından örneğin 40 yıl sonra ortaya çıkan yanmetinlerdir. Örneğin yıllar sonra içindekiler kısmının oluşturulması ya da önsözün eklenmesi gibi. Bunlar da “metin çevresindeki yazılı öğeler” (Peritexte) altında yer alırlar (Genette, 2001: 13).

Bunun dışında yazar yaşarken ve yazar öldükten sonra yayınlanan yanmetinler vardır.

3.2. Yazarın Durumuna Göre Olan Yanmetinler:

3.2.1. Yazarın Ölümünden Sonra Çıkan Yanmetinler (Posthumer Paratexte): Latince kökenli olan ve “takip eden”, “sonradan gelen”, “arkadan gelen” ya da “en son gelen” anlamlarını içeren “posthum” (Pons, 2003: 696) sözcüğü ile yazar öldükten sonra ortaya çıkan yanmetinler kastedilmektedir. Örneğin Darancık (2016: 118-129) “Vecihi Timuroğlu’nun Mustafa Kemal Atatürk’ü” adlı çalışması, araştırmacı-yazar Vecihi Timuroğlu’nun ölümünden sonra, onun “İlköğretim Çocukları için Atatürk” ve “Tarih Felsefesi Açısından Gençler için Atatürk” adlı kitaplarının incelenmesidir. Yazarın ölümünden sonra ortaya çıkan bu çalışma yanmetinlerin bir ögesi olan “yazarın ölümünden sonra çıkan kitap çevresindeki öğeler” altında (Posthumer Epitexte) yer almaktadır. Bir başka örnek ise Türk edebiyatında Sabahattin Ali’nin ölümünden sonra “Kürk Mantolu Madonna” kitabı ile ilgili tekrardan yazılanlar ya da reklam yazılarının, kitapla ilgili tartışmaların bugünlerde sosyal medyada yer almasıdır. Örneğin “Sosyal medya yıkıldı! Funda Özkalyoncu ‘Kürk Mantolu Madonna’yı şarkıcı Madonna sandı” (Sözcü, 17 Ekim 2016) gibi.

3.2.2. Yazar Yaşarken Çıkan Yanmetinler (Anthumer Paratexte): Yine Latince kökenli olan ve “önden”, “baştan” anlamını taşıyan “ante” önekinden türetilmiş olan “anthum” ise “önden gelen”, “başta gelen” anlamlarını içermektedir. “Anthum” sözcüğü ile yazar hala yaşarken çıkan yanmetinler adlandırılmaktadır. Örneğin Öner Yağcı’nın “Roman aşkıyla” adlı kitabı ile ilgili Kadir İncesu’nun yaptığı söyleşi örnek verilebilir (İncesu, 2018). Yazarla yapılan bu söyleşi de yazar yaşarken yanmetinlerin bir ögesi olan “yazar yaşarken çıkan kitap çevresi öğler”i altında yer almaktadır. Başka bir örnek ise Gülşah Elitbank ile “İhtimal” romanı üzerine Gülenay Börekçi’nin yaptığı röportajdır (Börekçi, 2017).

Kısaca, “Posthumer Paratexte” ile “yazarın ölümünden sonra oluşan yanmetinler” ve “Anthumer Paratexte” kavramıyla da “yazar yaşarken oluşturulan yanmetinler” kastedilmektedir. (Genette 2001: 13).

Yanmetinlerin bazıları sonradan ortaya çıkabildiği gibi her an kaybolabilirler de; örneğin kitap başlıkları yeni baskıda kısaltılabilir ya da değişikliğe uğrayabilir. Önsözlerin bazılarının kısaltıldığı, bir dönem sonra ise asıl önsözün tekrar kullanıldığı da görülebilmektedir. Bu nedenle yanmetinlerin var olma süreçleri değişkenlik göstermektedir (Genette, 200: 14).

Bazı yanmetinler asıl metnin yayınlanma tarihinden önce ortaya çıkmaktadır ya da bilinmektedir. Kitapla ilgili yapılan afişler, reklamlar gibi. Örneğin “Vecihi Timuroğlu’dan Sevgiliye Mektuplar - Merhaba Cano” (Aksöz ve Özcan, 2018) kitap kapağının, kitap piyasaya çıkmadan önce sosyal medyada paylaşılması gibi.

Bazıları da kitabın yayınından sonra ortaya çıkarlar, örneğin ikinci bir önsöz gibi, ikinci baskıda kitaba eklenirler.

Yanmetinlerin altında yer alan her ögenin bir işlevi vardır ve bu her seferinde değişiklik gösterebilir. Yanmetni oluşturan ana öğelerden biri olan “Metin Çevresindeki Yazılı Öğeler”e (Peritexte) daha yakından bakmakta ve alt başlıklarına yer vermekte fayda vardır.

4. Metin Çevresindeki Yazılı Öğeler (Peritexte)

“Peri” öneki Yunancadan gelen ve “etrafında”, “çevresinde”, “bu taraftan o tarafa”, “çepeçevre”, “her taraftan” anlamlarına gelmektedir (Wahrig, 2000: 966). Textus’un içerdiği anlamla

birleşince “asıl metin çevresindeki yazılı örgü, anlamsal ilişki” anlamına gelmektedir. Kısaca asıl metnin cepeçevresinde yer alan, onu tamamlayan yazılı öğelerdir.

Kimi çalışmalarda “Peritexte” Türkçeye “metin/kitap çevresindeki veriler”, “iç metin”, “metin çevresi”, “metin çevresinde” olarak aktarılmıştır. Ancak bu çalışmada “Metin Çevresindeki Yazılı Öğeler” olarak adlandırılacaktır, çünkü böyle bir adlandırma okurda bir çağrışım oluşturacaktır.

Metin çevresindeki yazılı öğeler, kitabın içinde ya da üzerinde yer alan her türlü öğelerdir. Yine “Metin Çevresindeki Yazılı Öğeler”i (Peritexte) de Genette, kendi içinde iki alt başlığa ayırmaktadır. “Yayımcısal Metin Çevresindeki Yazılı Öğeler” (verlegerische Peritexte) ve “Yazara Ait Metin Çevresindeki Yazılı Öğeler” (auktoriale Peritexte) diye (Genette, 2001: 22).

Genette, “Metin Çevresindeki Yazılı Öğeler” (Peritexte) altında oldukça ayrıntılı bir sınıflandırma yapmıştır ve oluşturduğu ana başlıklar altında da yer alan öğelere yer vererek onların tarihi süreç içerisindeki gelişimine, geçirdikleri değişikliklere ve bugün geldikleri noktalara yer vermektedir. Bu öğelerin kitapta nerede, nasıl, niçin yer aldığına değinmekte, işlevlerini açıklamakta, değişimlerini ve bu değişimden dolayı kazanılan ya da kaybedilen işlevlere ve yapıları açıklamaktadır. Çalışmada önemli olanlara mümkün olduğu kadar yer verilecektir.

4.1. Yayımcısal Metin Çevresindeki Yazılı Öğeler (verlegerische Peritexte):

Türkçeye “verlegerische Peritexte”yi “Yayımcısal Metin Çevresindeki Yazılı öğeler” olarak aktarmak daha doğru olacaktır, çünkü Genette’nin altında sıraladığı tüm öğeler yazılı yayınla ilgilidir. Buradaki söz konusu yanmetinler yayınevine ait olanlardır. Kitabın büyüklüğü – küçüklüğü, formatı, kapak, iç kapak, cilt, kağıt kalitesi, kapak tasarımı gibi. Yanmetinlerde bu sayılanların etkisi, işlevi önemlidir (Genette, 2001: 22-23).

Bu başlık altında Genette “biçim” (Format), “dizin” (Reihe), “kitap kapağı ve eklentileri” (Umschlag und Zubehör), “iç kapak ve eklentileri” (Titelseite und Zubehör), “yazı karakteri” (Satz) ve “kitap baskıları”nı (Auflagen) sıralamıştır. Bu alt başlıkların neleri kapsadığına kısaca değinmek gerekir (Genette, 2001: 22-40).

4.1.1. Biçim (Format): Biçim ya da format altında genelde kitabın ebatı yer almaktadır. Eskiden yapıtların değerine göre sayfa büyüklüğü seçimi yapılmaktaydı ve ne kadar büyükse o kadar değer taşımakta, saygınlık duyulan yapıtlar olarak algılanmaktaydı. Küçük formatta çıkarılan kitaplar ise o dönemlerde eleştiriye neden olmakta, küçük ve değersiz görülmekteydi. Daha sonra bu anlayış git gide değişmeye başladı ve cep kitap formatı denilen kavram ortaya çıktı. Bu kitaplar normal kitap boyutundan da küçüktür ve çok okunan kitaplar sınıfında yerlerini almışlardır.

Günümüzde edebiyat alanında yerleşen format kavramına bakıldığında iki anlam taşıdığı görülmektedir. Biri cep kitabı büyüklüğü diğeri ise alışlagelmiş kitap formatı. Aslında bu iki kavram arasında büyüklük açısından fark artık yoktur. Fark birinin ciltli kitap, diğeri ciltlessiz kitap olmasıdır. Genelde kalın ciltli kitaplar daha pahalı olduğundan, okurda cep kitaplarını almaya bir yönelim başlamıştır. Aynı zamanda bir kitabın cep kitap olarak basılması onun popülerliğinin, hatta eski kitapların bu formatta tekrar basılması onların tekrar gündeme geldiğinin ve okunduğunun bir göstergesidir (Genette, 2001: 23-27).

4.1.2. Dizin (Reihe): Günümüzde çok popüler olan cep kitap basımı ile birlikte aslında kitaplar için kullanılan dizin kavramı da ortaya çıkmıştır, özellikle renklerin kullanılmasıyla okur hangi tür kitapla karşı karşıya kaldığını bilir. Bu tarz renk ya da semboller kullanılarak yayınevleri okurun hangi tür kitapla karşı karşıya kaldığını bilmesini sağlar. Örneğin açık bir kitap sembolü genelde edebiyat için, kum saati sembolü ise felsefe için kullanılmaktadır (Genette, 2001: 27-28). Kitabın ön ve kenar kısımlarında küçük sembollerle bu işaretler yer almaktadır. Bunun dışında bir

yayınevinin yine kitabın kenar kısmına iliştiirdiği üçgen, daire ya da kare içindeki bir renkle okurun o yayınevinin hangi dizin kitaplarını eline aldığına dair bilgi vermekte ve aynı zamanda yayınevinin hangi alanlarla ilgili kitaplarının bulunduğunun bilgisini de okura aktarmaktadır. Örneğin sarı üçgen roman, kırmızı üçgen şiir, mavi üçgen tarih, yeşil üçgen din, mor üçgen felsefe kitaplarını temsil edebilir. Türkiye’de kitapların kenarına hangi kategoriye ait olduğunu bir renkle bir işaretle belirten bir yayınevi bulunmamaktadır.

Ancak her yayınevinin kendine has bir logosu vardır ve iyi okurlar bunun hangi yayınevine ait olduğunu bilir. Örneğin “kırmızı kalp” Can Yayınlarını, “yeşil kilim deseni” Kalan Yayınlarını, “su dalgası” Su Yayınlarını, “pegasus resmi” Pegasus Yayınlarını, “dinozor kafası” Ayrıntı Yayınlarını, “ağaç resmi” İnkılap Yayınlarını akla getirir.

Bunun dışında Türkiye’de doğrudan isimlerini ya da ilk harflerini sembol olarak kullanan yayınevleri de bulunmaktadır. Örneğin Çizgi yayınevi, Yapı Kredi Yayınları, İş Bankası Yayınları gibi. Türkiye’deki okur bu yayınevlerinin hangi alanlarda yayım yaptığını bilmektedir ve bir kitap ararken hangi yayınevine bakması gerektiğini bu şekliyle sınıflandırmaya çalışmaktadır. Örneğin Can Yayınlarının kırmızı kalbini gördüğünde bulacağı kitabın roman, şiir ya da öykü olacağının farkındadır.

4.1.3. Kitap Kapağı ve Eklentileri: Kitap kapağında bazen farklı bilgilere rastlamak olasıdır. Ancak her kitap kapağında mutlaka yer alanlar yazarın adı, kitabın adı ve yayınevinin adı ya da sembolüdür. Çünkü bunlar yasal olarak bulunmak zorundadır. Bunların dışında kitap kapağında yer alanlar ise değişiklik göstermekte ve kitap kapağının eklentilerini oluşturmaktadırlar. Örneğin yazarın bir unvanı varsa, çevirmenin adı, önsözü yazarların adı, yapıtın türü, yazarın resmi, yazarın varsa takma adı, yapıtın yayınlanmasından sorumlu olan kişiler, kime ithaf edildiği, hangi dizin de yer aldığı, kaçınıcı baskı olduğu, özel resimlemeler, yayınevi adresi, fiyatı gibi (Genette, 2001: 29-30).

Bunların yanı sıra yayınevinin kitapların cildi için kullandığı bazı renkler vardır. Ağırlıklı bir rengin kullanılması o kitabın hangi türe girdiğini belirler örneğin kırmızı rengin ağırlıkta olması kitabın şiir kitabı olduğunun bir göstergesi olması gibi. Ancak Türkiye’de bu uygulama kimi kitap evleri tarafından yapılmaya çalışılmışsa da yazarların kimi isteklerinden dolayı başarıya ulaşmamıştır.

Kitap kapağında önemli olan bir yer de arka kapaktır. Küçük ama genelde yazarın adı, yayınevinin işareti, kitabın başlığı ve kitapla ilgili kısa bir yazı yer alır.

Bunların dışında kitabın ilk sayfaları da kitap kapağına ait olarak görölmektedir. Kitabın iç sayfalarında genelde şu bilgiler yer alır ve yayınevine göre sayfası değişebilir: Yazar adının ve yapıt adının tekrarlanması, özgeçmiş ya da yazarın diğer kitaplarının listesi, kitapla ilgili kısa tanıtıcı yazı, basından alıntılar ya da yazarın eski yapıtlarını öven başka yazılar, yazarın aynı yayınevinden yayınlanmış yapıtları, yapıtın türü, yapıtın yayınevinin hangi dizinine ait olduğu, basım tarihi, kaçınıcı baskı olduğu, kapak tasarımcısının adı, kapak resminin kaynağı, fiyatı, ISBN numarası, reklam gibi (Genette, 2001: 29-36).

4.1.4. İç Kapak Sayfası ve Eklentileri: “Yayımcısal Metin Çevresindeki Yazılı Öğeler” kitabın çoğunlukla numaralandırılmamış sayfalarını kapsamaktadır. Kitapların genelde 1. ve 2. sayfaları boş ya da çok az basılıdır. Üçüncü sayfa da ise genelde sadece kitabın ve yazarın ismi yer alır, ancak burada bu kadar az bilginin olmasından dolayı bu sayfa genelde kitabın aynı zamanda adama (Widmung) sayfasıdır. Diğer numarasız sayfalar yayınevinin yapısına göre farklı bilgiler içermektedir. Örneğin dizin başlığı, önceki basımların hatırlatılması, kapak sayfası, yazarın yapıtlarının listesi, bu dizin altında yayınlanmış olan diğer yapıtlar (örneğin edebiyat dizininde), bazı yasal bilgiler, copyright, ISBN numarası, kitapla ilgili yasal haklar ve çok nadiren kitabın basımla ilgili düzenlemesinin bilgisi yer almaktadır (Genette, 2001: 36-38). Burada her ne kadar numarasız

sayfa içerikleri ile ilgili bilgi verilmiş olsa da göz önünde bulundurulması gereken bir husus bu sayfaların içeriğinin yayınevine göre farklılık gösterebileceğidir, ancak farklılık gösterse de ilk sayfalarda bu bilgiler bir eksik veya bir fazla bulunmasıdır.

4.1.5. Dizgi Ve Basımlar: Yayınevinin etkin olduğu bir öge de kâğıt kalitesi ve yazı karakteridir. Kâğıt kalitesi ve yazı karakteri yapıta yönelik dolaylı bir fikir verir. Örneğin bir şiirin yer aldığı sayfa boyutu ve yapısı, yazı boyutu ve karakteri okuru etkilemektedir. Şiirin boş bir sayfa da tek başına yer alması ile başka yazılarla aynı sayfayı paylaşmasının farklı bir etkisi vardır. Ayrıca basılacak metin için kâğıt kalitesinden çok (kaliteli kâğıt, sıradan kâğıt gibi) yazı karakteri (boyut, kâğıttaki boşluklar, şekil) daha önemlidir (Genette, 2001: 38-40).

„Yayımcısal Metin Çevresi Yazılı Öğeler”den sonra daha kapsamlı ve bazı öğeleri çok daha ayrıntılı, işlevsel olan “Yazara Ait Metin çevresindeki Yazılı Öğeler”e bakmak faydalı olacaktır.

4.2. Yazara Ait Metin Çevresindeki Yazılı Öğeler (Auktoriale Peritexte)

Bu başlık altında yazarın kendisinin oluşturduğu ve asıl metne dahil olmayan, ancak asıl metin ile ilişkili olan, asıl metne yönelik bilgi veren örneğin yazar ismi, kitap başlığı, önsöz gibi yanmetinler girmektedir.

4.2.1. Yazar Adı

Bir yapıtın üzerinde yazar adının yer alması bugün çok sıradan gelmekte, ancak bu her zaman böyle olmamıştır. Özellikle Antik dönemdeki yapıtlara bakıldığında yazar adının, hatta kitap başlığının bulunmadığı görülmektedir.

Günümüzdeki kitaplarda yazar adı kapakta ve iç kapak sayfasında yer almaktadır. Kapaktaki yazar adı genelde kitap başlığından daha gösterişsiz ve yasal olarak zorunludur. İç kapak sayfasında yer alan yazar adı ise genelde yazarın ünlü olmasıyla orantılı olarak büyük ya da küçük olmaktadır. Ancak burada şunu vurgulamak gerekir, bazen bir yazar, edebiyat alanında faaliyet göstermeden önce, yani herhangi bir şey yazmadan önce, başka bir alanda ünlü olabilir ve adının büyük yazılması yazın alanında ünlü olduğundan kaynaklanmamaktadır. Bunun dışında yayınevleri bilinçli bir şekilde kitap çok satsın, etkisi çok olsun diye, reklam amaçlı da yazar adını büyük yazarak bunu kullanmaktadırlar (Genette, 2001: 41-43). Örneğin Tarık Akan’ın kitabı “Anne Kafamda Bit Var” (Can Yayınları, 2018) ya da Fikret Hakan’ın “Hamalın Uşakları” (Yön Yayıncılık, 1997), “İmbilik Duvarı” (Serander Yayınları, 2002) gibi kitaplar buraya örnek olabilir. Çünkü her ikisi de Türk sinemasının büyük isimleridir.

Genette, yazar isimlerini üç temelde sınıflandırmaktadır; İsimli (Onymität), ve isimsiz (Anonymität) ve takma isimli (Pseuydonimität) diye.

4.2.1.1. İsimli (Onymität): “Onymität” sözcüğünün temelinde Yunanca “onyma” sözcüğü yatmakta ve “isim” anlamındadır. (Drosdowski, 1989: 37; Folz, 1987: 130) “Onymität” bir yapıtın, ister kişi onu yazmış olsun ya da olmasın, varsayılan bu sorumlu kişinin, yapıtın ortaya çıkmasındaki rolüne bakılmaksızın, isminin kitap üzerinde yer almasıdır. Kısaca, bu kişinin kitabı gerçekten yazıp yazmaması önemli değildir, önemli olan kitabın üstünde yer alan isimdir. Aynı zamanda “isimli” (Onymität) altında örneğin kadınların, kızlık soyadı, evlendikten sonraki soyadı ya da her ikisinin kullanımı gibi soyad değişiklikleri de yer almaktadır (Genette, 2001: 43-44).

4.2.1.2. İsimsiz (Anonymität): “Anonym” Latince “an” Yunanca “onyma” sözcüğünden türemiştir. “İsim” anlamına gelen “onyma”ın önüne Latince “an” eki getirilerek “isimsiz”, “adı anılmayan” olarak kullanılmaktadır (Drosdowski, 1989: 37; Folz, 1987: 130).

İsimsiz de kendi içinde alt türlere ayrılmaktadır: “Yanlış İsimsiz” (Falsche Anonyme), “Gizli İsimli” (kryptische Onyme) ya da “Gerçek İsimsiz”tir (faktische Anonyme).

“Yanlış İsimsiz”de okuyan tarafından aslında bu yaptın kime ait olduğu bilinmektedir, ancak yapıt üzerinde yer almamaktadır.

“Gizli İsimli” (kryptische Onyme) ise yazarın adı kitabın üzerinde yer almaz ancak metnin içine bir şekliyle yerleştirilmiştir. Örneğin; Baştan Dizeleme (Akrostichon), Atlamalı Dizeleme, Ortadan Dizeleme gibi şiirlerin içinde gizli olarak kullanıldığı görülmüştür (Aksöz, 2017: 28-34). “Gerçek İsimsiz” (faktische Anonyme) ise gerçek anlamda bilgi eksikliğinden kaynaklananlardır. Bunlara çoğunlukla halk yazınında yer alan anlatılar örnek verilebilir, bu anlatıların genelde yazarları bilinmemektedir (Genette, 2001: 45-50).

4.2.2. Takma İsimli (Pseudonymität): “pseudo” Latince kökenli bir sözcük ve “yalan”, “yanlış”, “sahte”, “gerçek olmayan” anlamlarını kapsamaktadır. Kısaca, “Onymität” ile birleşince “sahte isim”, “takma isim” olarak kullanılmaktadır (Pons, 2003: 742; Folz, 1987: 367). Edebiyatta bir yazarın, yapıtını yasal adıyla ya da tam yasal adıyla yayınlamasıdır.

Her okur, takma isim kullanan bir yazarın yasal ismini ya da bu isimlerin yazarın takma adı olduğunu bilmez ya da bilmek zorunda değildir. Bu kişilerin yasal isimlerinin ortaya çıkması onların özgeçmişlerinin ünlenmesinden dolayıdır, bu da onların yazınsal yapıtlarının ünlü olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin okur, Cemal Süreya’nın gerçek adının “Cemalettin Seber” olduğunu bilmek zorunda değildir, ancak bu yazara ilgi duyan, onun yapıtlarını sürekli okuyan er ya da geç bir şekilde yasal adını duyacaktır. Sinema alanından da olsa buraya Fikret Hakan’ı da örnek vermek olasıdır, çünkü gerçek adı “Bumin Gaffar Çitanak”dır. (bkz. Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, 2003: 481)

Takma isim seçiminde kimi annesinin adını alır ya da kardeşinin; kimi önadını değiştirir; kimi kadın veya erkek adı alır, bunu daha da örneklemek olasıdır.

Bunun dışında kısaca “iki isimli” (Dynonymität), “çok isimli” (Polyonymität), ve “çok takma isimliğe” (Polypseudonymität) değinmekte yarar vardır.

İki isimlilik (Dynonymität) ailedeki isimlerin ile takma isimlerin birlikte kullanılmasıdır (Genette, 2001: 53). Örneğin “Aziz Nesin”nin gerçek ismi “Mehmet Nusret Nesin”dir ya da Yaşar Kemal’in gerçek ismi “Kemal Sadık Gökçeli”dir. Her iki yazar da hem aile isminden hem de takma isimden yararlanmışlardır. (bkz. Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, 2003: 719,1075)

Çok isimli (Polyonymität) ise aynı yazarın birden çok isim kullanmasıdır (Genette, 2001: 54). Örneğin Vecihi Timuroğlu kendi yasal isminin dışında “Sadık Munzuroğlu” “Mehmet Kürşat”, “Hüseyin Hakir”, “Dr. Ali Hakir” kullanması gibi (Aksöz, 2014: 1). Örneğin Evrim Aylık Sanat Dergisi, Sayı: 4, Haziran 1975’e bakıldığında Vecihi Timuroğlu “Sadık Munzuroğlu” takma ismiyle “Sanatta Kuşatma” adlı yazısının yer aldığı görülmektedir.

Çok takma isimlilik (Polypseudonymität) ise bir yazarın yasal ismini hiç kullanmadan sadece farklı takma isimlerle yazmasıdır (Genette, 2001: 54). Örneğin Peyami Safa’nın bu ünlenmiş takma adının dışında Bedii Nuri, Hafta, Mi-fa, Bedia Servet, Çömez gibi takma isimler de kullandığı görülmektedir, oysa gerçek adı “Server Bedi”dir ve bu isimle bilinmemektedir (Sakar, 2008) . Takma isimler genelde edebiyatta ve sinema, tiyatro gibi sahne sanatlarında çok kullanılmaktadır (Genette, 2001: 50-57).

4.3. Kitap Başlığı

“Kitabın Başlığı” bir kitabın başarılı olup olmamasına çok büyük etkindir. Başlık yapıta bir kişilik kazandırır ve eğer başlık iyi seçilmişse zor satılabilecek bir kitabın bile satılmasına neden olabilir. Kitap başlığının işlevini ise şöyle toplamak olasıdır: 1. yapıtı tanıtmak, 2. içeriğine yöneltmek, 3. ilgi çekmek.

Bir kitabın başlığı yazarın ölümünün üstünden 70 yıl geçmiş ve böylece mirasçılarının telif hakkı kalkmış ise yayınevleri tarafından değiştirilebilir.

Genette, “Paratexte” kitabında kitap başlıklarını ikiye ayırmaktadır. Birisini “Konusal Başlık” (thematiscche Titel) diğerini ise “Türsel Başlık” (rhematicche Titel) olarak adlandırmaktadır. Konusal başlık (thematiscche Titel) altında kitabın konusuna, içeriğine yönelik atılan başlıklar anlaşılmaktadır (Genette, 2001: 58-102). Örneğin Vecihi Timuroğlu’nun “Minnacık Kadın” (1984) adlı öykü kitabında Türkiye’nin farklı bölgelerinde yaşayan kadınların toplumsal, ekonomik gibi durumlarını anlatan öyküler yer almaktadır.

Türsel başlık (rhematicch Titel) ise kitabın yazıldığı edebi türünün adının verilmesidir. Türsel başlık altında üç sınıflandırma yapmak olasıdır (Genette, 2001: 87). Birincisi tür adının kullanılması Örneğin “Keloğlan Masalları” (2016) gibi, ikincisi türe yakın isimler taşıyan kitap başlıklarıdır meditasyon, kişisel gelişim gibi. Üçüncüsü ise yapıtın biçimsel ya da bir yan özelliğine göre adlandırılanlardır. Örneğin Karl Marx, 1884 El Yazmaları (Çev: Belge, 2000) gibi.

Bunun dışında elbette hem konu hem tür içerikli başlıklar da bulunmaktadır, örneğin Cemal Süreya’nın “On Üç Günün Mektupları” (2016). Bu başlıklar bir tür ismini içermekte ve konuya da yönlendirmektedir. Burada şunu vurgulamakta yarar vardır, hem konu hem tür içerikli başlıklar genelde kuramsal yapıtlarda daha çok görülmektedir. Örneğin “Kısa Anlatı Türleri ve Öğretimi” (Yıldırım-Aksöz, 2012) gibi “Kısa Anlatı Türleri” türü (rhematicch), “öğretimi” ise kitabın konusuna yöneliktir (Genette, 2001: 89).

Yunanca “peri”, latince “de”, Fransızca “de” ya da “sur”, Almanca “von” ya da “über” Türkçe de “üzerine” ya da “hakkında” sözcüklerini kapsayan başlıklar çoğunlukla her ikisini de kapsayan başlıklardır. Örneğin, Vecihi Timuroğlu’nun Yunusemre Araştırma ödülünü alan “Yunusemre Üzerine Bir Deneme” (2004) ya da yine aynı yazara ait olan “İslam’ın ‘Akl’a Bakışı Üzerine Bir Deneme” (1996) adlı kitapları gibi.

Ayrıca başlıktan bağımsız olarak günümüzde kimi kitapların üzerinde kitabın hangi türe girdiği yazmaktadır. (Genette, 2001: 61).

Bunun dışında daha önce tek tek ciltler şeklinde yayınlanmış olan bir kitap serisi tek bir cilt altında toplanabilir. Bu durumda bazen ortak bir yeni başlık kullanılmaktadır.

Günümüzde kitap başlığı genelde 1- kitap kapağına, 2- kitabın arka kapağına, 3- kitap başlığı sayfasına ve 4- kitabın ilk boş sayfalarına yazılmaktadır. Bazen sayfaların üst kenarında bölüm başlığıyla birlikte de yer alabilmektedir.

Kitap başlığının ortaya çıkması elbette kitabın yayınlanma tarihidir. Ancak yayınlanmadan önce yazarların verdikleri ve değiştirdikleri başlıklar vardır. Bunlar yayın öncesi yanmetinlerdir (Vorparatexte) (Genette, 2001:71). Örneğin Ahmet Özer’in “Ayrı Beraberlikler” (1981) ismiyle çıkan şiir kitabının adı yayınlanmadan önce “bir ayrı beraberlik”tir (İncesu, 2016: 26-45).

Bir başka kitap başlığı değişikliği ise bir kitabın başarılı bir film olmasında sonra olabilir. Örneğin Cengiz Aymatov’un kitabı “Kırmızı Eşarp” film olarak yapıldıktan sonra “Selvi Boylum Al Yazmalım” olarak basılmaya başlanmıştır (Başpehlivan, 2015).

Diğer bir değişme nedeni ise kimi kitap başlıklarının daha önceden çok uzun olmasından ve kısaltma gereği duyulmasından kaynaklanmaktadır. Tabi bunun tersi olan yapıtlar da vardır.

Kitap başlığının yasal sahibi her zaman onu bulan kişi değildir. Örneğin yazar değil de yayın evi tarafından konulan kitap isimleri de bulunmaktadır. Bu da kitap başlığını bulan kişinin her zaman yazar olmadığını göstermektedir. Kimi yayınevi yazar öldükten sonra kitap başlığını değiştirmektedir ve sorumlusudur. Bu, yazarı ölen bütün yapıtların kitap başlıkları için geçerlidir.

Yaşayanlar arasında ise yazar ile yayınevi arasında kitap başlığı değişikliğine yönelik bir sözleşme yapılmakta ve kitabın eski-yeni ismi sözleşmede yer almaktadır. Örneğin Mustafa Coşturoğlu'nun kitabının ikinci baskısının ismi "Sosyal Şizofreni ve Atatürk" iken (1981) üçüncü baskıda "Sosyal Şizofreni ve Yaratıcı Düşünce Üzerindeki Baskısı" (1999) olarak değiştirilmiştir. Aynı şekilde çevirmenleri her ikisinin de Rıza Can olmasına rağmen Oscar Wilde'ın kitabının başlığın birinde "Oscar Wilde'den Hikayeler" (1983) diğeri ise "Oscar Wilde Masallar" (2003) olarak yer almaktadır.

Bir kitabın alıcısı elbette ki okuyucu kitlesidir. Ancak kitap başlığının kitlesi onu gören, satan, yayınlayan herkestir. Kısaca, kitabın başlığıyla karşılaşan ve onu bu ya da şu şekilde başkasına ileten bütün kişileri kapsar.

4.4. Ara Başlık (Zwischentitel)

Ara başlıklar bir yapıtın önemli öğeleridir. Kitabın başlığı en başta yer alır ve onun altında ara başlıklar yer almaktadır. Bu ara başlıklar okura kitabın o bölümü ile ilgili yön vermektedir. Kitap başlığı herkese açıkken, ara başlıklar o kitabı eline alana içine bakıp en azından sayfalarını çevirene ya da gerçekten kitabı okuyana yöneliktir.

Bunun dışında kitap başlıkları kitabın var olmasının bir şartıdır ancak bir kitapta ara başlıklar olmasa da olur. Çünkü kimi yapıtlara, yapıları gereği ara başlık koymak olanaksızdır, kimileri ise gereğinden fazla ara başlıklara bölünmüş olabilir. Kısaca, metin türüne göre değişmektedir. Örneğin bilimsel çalışmalarda ya da nuvel gibi türlerde ara başlıkların olmaması karışıklığa neden olabilmektedir. Bu türlerde ara başlıklar gereklidir (Krämer 2014: 24-25; Genette 2001: 281-282).

4.5. Kitap Tanıtım Yazısı (Waschzettel/Klappentexte)

Kitap tanıtım yazıları yapıt hakkında bilgi veren ve olumlu eleştiri içeren yazılardır. Yapıtın hangi türe girdiğine, neleri kapsadığına, hangi konuyu ele aldığına dair kısa genelde yarım ile bir sayfa arasında olan yazılardır. Gazetelere ya da dergilere gönderilen yapıt eleştiri yazıdır. Bu tür yazılar okuru bilgilendirmekte, yeni bir kitabın çıktığının bilgisini vermekte aynı zamanda yayınevi için reklam olmaktadır. Bu yazılar günümüzde artık kitap içinde yer almadığından "kitap çevresindeki öğeler" (Epitexte) altında yer almaktadırlar. Günümüzde dergilerde ve gazetelerde yer aldığı kadar kitabın içindeki ilk sayfalardan birinde ya da arka kapakta da yer alabilmektedir. Kitabın içinde yer alan bu yazılar günümüzde "kitabın iç kısmındaki tanıtım yazısı" (Klappentexte) ya da "Arka kapaktaki Tanıtım Yazısı"na dönüşmüştür ve "Metin Çevresindeki Yazılı Öğeler" (Peritexte) altında yer alır. Kitabın içinde ya da arka kapakta yer alan bu tanıtım yazısı yanmetinlerin en önemli öğelerinden biridir. Genelde yazarla, diğer kitapları ile ilgili, kitabın içeriği ile ilgili bilgiler içerebilmekte, bir başkasının övücü alıntısı yer alabilmektedir.

Buraya Türk edebiyatından çok ilginç bir örnek verilebilir. Her ne kadar bu makalede "kitap çevresindeki öğeler"e (Epitexte) çok yer verilmeyecekse de dergilerde ya da gazetelerde çıkan tanıtım yazılarında yazarın değil de bir başkasının isminin yer alabileceğine güzel bir örnek oluşturmaktadır. "Cemal Süreya bazı kendi yazdığı yazıların altına başkalarının adını yazarak yayınlatır, Muzaffer Erdost şöyle anlatır bu olayı: '*Sen yazmazsan ben yazacağım ha!*' dedi. Ben de güldüm. Sonra bir gün çıktım Rüzgarlı sokakta dolaşıyordum, baktım meydandaki gazete büfesinde Papirüs. Aldım. Birinci sayfada bir yazı var. Bir sürü şairden bahsediyor. İmza Muzaffer Erdost. O yazıdan sonra birçok şair bana çok hoş selamlar verdi. Kendisiyle azıcık soğuk olduğum insanlar benimle sarmaşdolaş. Cemal, benim adıma herkese bir nazar boncuğu dağıtmış." (Perinçek ve Duruel, 1995: 160). Bu örnekten de görüldüğü gibi her zaman yazının altında yer alan isim, onu yazan kişi değildir.

4.6. İthaf (Widmung) Ya Da Adama (Zueignung)

Bir kitabı birine armağan etmenin iki çeşidi vardır. Bunlardan birincisi yazarın kendisinin kitabını imzalayarak birine gerçekten hediye etmesidir, Genette buna “ithaf” (Widmung) demektedir. Diğer ise kitap baskısında yer alandır, Genette buna da “adama” (Zueignung) demektedir, ancak ikincisi simgesel bir hediyedir.

Kitap baskısında yer alan “adama”lar ille de tüm bir kitabı kapsamak zorunda değildir, bölümlerin adandığı da görülmektedir. Bunun dışında şunu da belirtmek gerekir bir kitabın “adama”sı her ne kadar en sık kişiye yönelik olarak görülse de, ille de bir kişi olmak zorunda değildir, bazen bu belli bir topluluk, kurgusal bir figür olabildiği gibi canlı olmayan nesneler de olabilir (Genette, 2001:115-140).

Kısacası ithaf yazar tarafından imzalı olarak, tek bir örnek kitap şeklinde gerçek bir kişiye verilen kitap iken, adama kitap baskısında yer alan ve tüm baskılarda yer edinen gerçek olabildiği gibi gerçekte olmayabilen kişilere, gruplara ya da nesnelere de yöneliktir. Örneğin Öner Yağcı’nın 1986’da Akademi Kitabevi Roman Başarı Ödülü almış olan “Kardelen” (2016) romanının başında yer alan “Mapusdaki canları mektuplarıyla sıcaklayan tüm dostlara, sevgiyle...” ifadesi belli bir gruba yönelik bir adamadır. Aynı şekilde Ahmet Özer’in “Söyle Yüzüm Tanıgımsın” (1990) adlı şiir kitabında yer alan “Mehmet Yaşar Bilen kardeşime yüreğimle” ifadesi de bir kişiye yönelik bir adamadır.

4.7. Özdeyiş (Motto)

“Özdeyiş”ler ya da “tanımlık”lar (Aktulum, 2011: 474) yapıt ya da bölüm başına, tırnak işareti ile ya da eğik yazı tipiyle yazılan alıntılardır ve yazarın ismi parantez içinde yer almaktadır. Ancak farklı şekillerde de görülmektedir. Bunlar genelde başka bir yazara ait olan alıntılardır, kitabın yazarına ait değildir.

Yapılan alıntı gerçekten o yazara ait olabilir, ancak olmaya da bilir. Bazen kitabın yazarının kendisi böyle bir sözü uydurmuş olabilir ve bir başka yazara aitmiş gibi o yazarın adını yazabilir. Bunun dışında başkasına ait olan bir alıntının altına başka bir yazarın isminin yazıldığı da görülmektedir. Yazarlar, bazen alıntı yaptıkları kişinin ifadesini değiştirebilirler. Bunun nedeni aklında öyle kalmış olması ya da yapıtına o şekliyle daha uygun olmasıdır.

Ayrıca kimi kitaplarda özdeyişin kitabın sonunda yer aldığı da görülmektedir. Ancak sonunda kullanılması onun işlevini değiştirmektedir. Kısaca, yapıtın başında yer alan özdeyiş okurun yorumuna bırakılmıştır, oysa kitabın sonunda yer alan özdeyiş belirgin bir anlam içermekte ve kitabın “sonuç”u olarak genelde yer almaktadır. Kısaca, başkasına bırakılmış gibi yapılsa da kitabın sonsözüdür (Genette, 2001: 141-156).

4.8. Önsöz (Vorwort)

Yanmetinlerin en önemli öğelerinden biri olan önsöz yapıtın nasıl algılanması, yorumlanması, okunması gerektiğine dair önemli yazılardır ve görevi, okuru yazılmış olan metne hazırlamaktır (Krämer, 2014: 22-23; Genette 2001:211).

Yazar adı ve kitap başlığı bir kitapta olmak zorundayken önsöz ille de olmak zorunda değildir. Genelde önsözler düz metin şeklinde yazılmakta ve okura yöneliktirler. Arkasından ise asıl metin gelmektedir. Az da olsa diyalog ya da dize şeklinde yazılmış önsözler de vardır. Örneğin M. Ender Öndeş’in “İnce Yazılar” (1988) adlı yapıtının önsözü dize şeklinde yazılmıştır.

Çok nadiren metni olmayan önsözler bulunmaktadır. Önsözü yazarlar genelde ya kitabın kendi yazarıdır ya da ünlü bir kişidir ve çoğunlukla önsözlerde kitap övülmektedir.

İster önsöz olsun isterse sonsöz olsun genelde bunlar asıl metinden sonra oluşturulmaktadır. Ancak bir önsözün yayınlanma tarihi belli bir zamanla kısıtlı değildir. Genette, önsözün yayınlanma tarihi ile ilgili üç farklı önsöz türü vermektedir ve bunları asıl önsöz, sonradan eklenen önsöz ve geç önsöz olmak üzere ayırmaktadır (Genette, 2001:169).

“Asıl önsözler” (original önsöz) ilk baskıda yer alır. “Sonadan eklenen önsözler” ise (Nachträglichervorwort) ilk baskıdan sonra genelde ikinci baskıda yer alanlardır. Bu önsözler yapıtların yayınlanmasından sonra oluşturulan önsözlerdir. Bu tür önsözler, genelde önce gazetelerde, dergilerde yayınlanan ve daha sonra kitaplaştırılan yapıtlar için söz konusudur. “Geç oluşan önsözler” (Spät Vorwort) baskısı geç yapılan yeni yapıtlar için geçerlidir. Yazılmış ama uzun süre yayınlanmamış, baskısı yeni yapılmış bir yapıt için olabilir ya da adım adım yazılmış ve parça parça yayınlanmış kapsamlı bir yapıtın bütün olarak basılması için olabilir. En sık görülen şekli ise daha sonra bir araya getirilmiş seçki yapıtların yayınlanmasıdır (Genette, 2001: 169).

Önsözlerin bir kitabın içinde bulunma süreleri görecelidir. Yazar önsözü değiştirebilir, yenisini oluşturabilir. Örneğin yazara göre eski önsöz işlevini doldurmuşsa eskisini kaldırıp yenisini ekleyebilir. Kimi yazar ise eskiyi kaldırmadan yenisini eklemektedir, birinci baskıya önsöz ikinci baskıya önsöz gibi. Örneğin Vecihi Timuroğlu’nun “İnançları Uğruna Öldürülenler” (1992) kitabına kendisi, birinci baskıya önsözün arkasına ikinci baskıya önsözü eklemiş ve ikinci baskıda ne tür değişikliklerin yer aldığına değinmiştir. Başka ilginç bir örnek ise Mustafa Coşturoğlu’nun kitabı “Sosyal Şizofreni ve Yaratıcı Düşünce Üzerindeki Baskısı”dır (1999). Çünkü yukarıda belirtildiği gibi bu kitabın hem başlığı değişikliğe uğramış hem de yazar kitabın üç baskısı için önsöz oluşturmuştur. Kısaca, üçüncü baskıda üç tane önsöz yer almaktadır.

Ayrıca şunu da unutmamak gerekir ki; aynı yapıtın sahip olduğu iki önsöz farklı kişiler tarafından oluşturulmuş da olabilir.

Bütün yanmetinler gibi önsöz de basılmış olan kitapla bağlantılıdır. Önsözün sonsöz olarak yer alması birçok yazar tarafından dikkat çekmeyen bir alçak gönüllülük olarak nitelendirilmektedir. Bunun dışında bazı yazarlar önsözün okunmamasından dolayı sonsöz yazmakta ve bazı okurların öncelikle kitabın sonuna göz atıp okuduklarını belirterek, bu okurlar için sonsözün bir önsöz niteliğinde olduğunu söylemektedirler. Ayrıca birçok yapıtta hem önsöz hem de sonsöz bulmak olasıdır. Sonsöz, önsözün bir değişkesi olarak görülmektedir (Genette, 2001: 157-172).

Genette’ye göre karşımıza çıkabilecek temel dokuz tip önsöz bulunmaktadır. Bunlara kısaca değinmekte yarar vardır.

1. **Özgün-Yazara ait Önsöz (Authentisch-auktoriales Vorwort):** Kitabın yazarı kendisi önsözü yazmıştır.
2. **Özgün-Yad-Önsöz (Authentisch- allographes Vorwort):** Yazarın dışında başkasının yazmış olduğu, kısaca yad edilmiş bir önsözdür.
3. **Özgün-Figüre ait Önsöz (Authentisch- aktoriales Vorwort):** Gerçek bir kişinin kendi biyografisini kendi ağzından yazmasıdır. Kısaca kitabın kahramanı kendisidir ve kendisi önsözü yazmıştır.
4. **Kurgusal-Yazara ait önsöz (Fiktiv- auktoriales Vorwort):** Yazara ait olmayan kitaba kendisine aitmiş gibi eklediği önsözdür.
5. **Kurgusal-Yad Önsöz (Fiktiv- allographes Vorwort):** Eğer bir önsöz düşsel bir kişi tarafından yazılıyorsa o zaman kurgusal bir önsözdür. Buradaki fark farklı bir düşsel üçüncü kişiye ait olmasıdır.

6. **Kurgusal-Figüre ait Önsöz (Fiktiv- aktoriales Vorwort):** Ben anlatımlı olan kitap kahramanının kendi ağzından hem kendinin anlatıcısı hem de kendinin yazarıdır. Bu önsöz türü otobiyografik önsöze benzetilmektedir.

7. **Sahte-Yazara ait önsöz (Apokryph- auktoriales Vorwort):** Yazara ait olduğu düşünülen ama ona ait olmayan örneğin bir arkadaşı tarafından yazılan önsözdür.

8. **Sahte-Yad olan Önsöz (Apokryph- allographes Vorwort):** Üçüncü şahsa ait olduğu düşünülen ama aslında ait olmayan önsözdür.

9. **Sahte-Figüre Ait Önsöz (Apokryph- aktoriales Vorwort):** Bir kitaba ait olan yazarın önsözünün aslında başkasına ait olduğu ve yazarın da bunu kabul etmesidir (Genette, 2001: 173-189).

Genette bunları da gene kendi içinde farklı bir şekilde sınıflandırmaktadır. Örneğin “olumlayan özgün yazara ait önsöz” (bejahendes authentisches auktoriales Vorwort), “olumlamayan özgün yazara ait önsöz” (verneinendes authentisches auktoriales Vorwort), “orijinal özgün yazara ait önsöz” (originales authentisches auktoriales Vorwort) gibi. Ancak burada bu ayrıntılara girilmeyecektir.

Yukarda yüzeysel olarak verilmiş olan bu farklı önsöz çeşitlerinin elbette farklı işlevleri bulunmaktadır. Örneğin “olumlayan orijinal yazara ait önsöz”ün (bejahendes original auktoriales Vorwort) temel işlevi metinle ilgili olumlu bilgi vermesidir. Burada genelde amaç kitabın içeriğine yönelik olumlu bilgi vererek okunmasını sağlamak ve genelde neden ve nasıl okunmasına yönelik ipuçları barındırmaktadır (Genette, 2001: 179-191).

Bir yapıtın önsözü oluşturulurken genelde bu kitabın neden okunması gerektiğine, kitabın anlamına ve değerine, sunduğu yeniliklere, neyi kapsadığına, kitabın nasıl ortaya çıktığına, hangi okura yönelik olduğuna ve nasıl okunması gerektiğine, işlevine, içeriğinin yapısına ve amacına, hangi türe girdiğine yer verilmektedir. Elbette bu sayılanların hepsini tek bir önsözde görmek olası değildir. Ancak çoğunlukla bu bilgilere rastlanmaktadır (Genette, 2001: 190-227).

4.9. Sonsöz (Nachwort)

Bazı okurlar işlenen konuyla ilgili bilgi verdiği için ve şaşırtmasını ortadan kaldırdığı için kitabın önsözünü okumayı sevmezler bu durumu göz önünde bulunduran yazarlar sonsöz yazarak okurla yazdıkları hakkında tartışır. Örneğin bu yazıyı kaleme alırken nelerle karşılaştığını, kendisini neyin hayrete düşürdüğünü, nasıl bir sonuç bekleyip nasıl bir sonuca ulaştığını anlatabilir.

Sonsöz, kitabı gerçekten okumuş olan okur için olduğundan çok daha derin ve mantıksal bir bilgi içerir. Ancak önsözün sahip olduğu iki özelliğe artık sahip değildir: Birincisi okuru bu kitabı mutlaka okumaya yönlendirmek; diğeri ise bu kitabı nasıl ve niçin okuyacağına (Genette, 2001:228-230).

Sonuç

Görüldüğü gibi Genette'nin öne attığı yanmetinler (Paratexte) oldukça kapsamlı ve bir makaleye sığdırılamayacak genişliktedir. Genette'nin verdiği başlıkların her biri ayrı bir şekilde tek başına çalışılmalı ve işlevleri, kapsamları, sınırlılıkları ortaya konulmalıdır. Kaldı ki yazılı kitap dışında da var olan yanmetinleri ve öğelerini tiyatro, sinema, dizi filmler, reklam gibi birçok alanda incelemek olasıdır. Hatta yanmetinler aynı alan içinde bile farklı bakış açılarıyla incelenmekte ve işlevleri ortaya konmaktadır. Örneğin bir edebiyatçının yanmetinlere bakış açısı, ortaya çıkarmak istediği işlevleri ile edebiyat çeviri bilimi ile uğraşan birinin çıkarttıkları ile aynı olmayacaktır.

Bunun yanı sıra yanmetinler eş zamanlı ve art zamanlı olarak da incelenebilmektedir. Örneğin tarihi süreç boyunca edebiyattaki roman türünün yanmetinlerine, işlevlerine, geçirdiği

değişikliklere, eklentilere ya da kaybolan özelliklerine bakılabildiği gibi günümüzde çıkan romanların içerdikleri yanmetinlere, işlevlerine ve farklılıklarına bakılabilir.

Kitap eleştirmenleri, çevirmenler, yayınevleri, edebi yapıt incelemesi yapan bilim insanları için yanmetinlerin ne olduğunu, onun altında yer alan başlıkları ve işlevlerini bilmek, ortaya çıkartacakları çalışma için büyük bir önem taşımaktadır. Örneğin bir kitap eleştirmeni bir kitabın önsözünü dikkate alarak, kitabın ikinci baskısıysa var olan önceki önsözü bilerek, içindekiler kısmını inceleyerek ve bu kısmın neden bu şekilde oluşturulduğunu anlayarak, her birinin işlevlerini göz önünde bulundurarak eleştirilerini yaptığında daha sağlam bir zemine oturtacaktır. Aynı şekilde bir çevirmen de çevirdiği kitabın ne amaç doğrultusunda yazıldığını, başlığın neden bu şekilde verildiğini, sayfa düzeninin vs. bir amacı olup olmadığını bilerek yaklaşırsa, çevirilerini doğru yönde yapacaktır. Belki de kitabın hiç önemsenmeyen bir tarafının ne kadar önemli olduğu, kitabı nasıl etkilediği ortaya çıkacaktır.

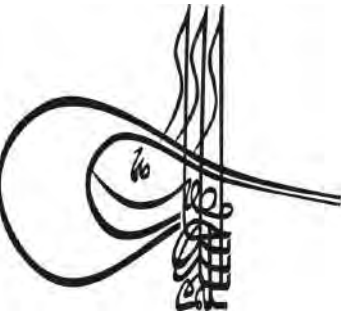
Yanmetinlerin incelenmesi hangi alanda yapılan bir çalışma için olursa olsun, ortaya çıkan yapıtı tamamlayan, onu bütünleyen, amacını, işlevini ortaya çıkartan, yapıta ait önemli parçalardır.

KAYNAKÇA

- Akan, T. (2018), *Anne Kafamda Bit Var*, İstanbul: Can Yayınları.
- Aksöz, M. (2017), *Biçemler ve Uygulamalı Öğretimi*, Konya: Çizgi Yayınevi.
- Aksöz, M. (2014), *Yaşam Öyküsü*, 10.05.2018 tarihinde Vecihi Timuroğlu: <https://www.vecihitimuroglu.com/> adresinden alındı.
- Aksöz, M., Özcan, M (2018), *Vecihi Timuroğlu'dan Sevgiliye Mektuplar – “Merhaba Cano”*, İstanbul: Su Yayınları.
- Akten, S. (2013), “Tahsin Yücel’in Kurmaca Yapıtlarının Başlıkları”, Tilbe, A., Bosnalı, S., Atalay, İ. içinde, *VIII: Ulusal Frankofoni Kongresi* (6-14) Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi.
- Aktulum, K. (2011), *Metinlerarasılık/Göstergeselerarasılık*, Ankara: Kanguru Yayınları.
- Başpehlivan, Ö. (2015), *Kırmızı Eşarp* (Selvi Boylum Al Yazmalım), 26.04.2018 tarihinde okuryatar: <http://www.okuryatar.com/kirmizi-esarp-selvi-boylum-al-yazmalim-ozlem-baspehlivan/> adresinden alındı.
- Belge, Murat (çev.) (2000), *Karl Marx, 1884 El Yazmaları*, İstanbul: Birikim Yayınları, 2000.
- Böhnke, A. (2007), *Paratexte des Films*, Bielefeld: transcript Verlag.
- Börekçi, G. (2017), *Gülşah Elikbank'tan yeni bir aşk romanı: 'İhtimal'*, 24.04.2018 tarihinde Haber Türk: <http://hthayat.haberturk.com/yasam/roportajlar/haber/1047294-gulsah-elikbanktan-yeni-bir-ask-romani-ihhtimal> adresinden alındı.
- Büyükkarcı Yılmaz, F. (2017), Sadî'nin Bostân'ının Türk Edebiyatındaki Yeniden Çevirileri ve Çeviri Stratejileri, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara: Volume 12(22), 183-198.
- Can, R. (1983), *Oscar Wilde'den Hikayeler*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Can, R. (2003), *Oscar Wilde Masallar*, Ankara: Kalan Yayınları.
- Civelek, K. (2011), “Le Clézio'nun Ourania'sında Yanmetinsellik” *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi Sosyal Bilimleri Dergisi*, Sayı:8, 44-55.
- Coştueroğlu, M. (1981), *Sosyal Şizofreni ve Atatürk*, Ankara: Arı Matbaası.

- Coşturoğlu, M. (1999), *Sosyal Şizofreni ve Yaratıcı Düşünce Üzerindeki Baskısı*, Ankara: Gültekin Yayınları.
- Darancık, Y. (2016), Vecihi Timuroğlu'nun Mustafa Kemal Atatürk'ü, içinde: M. Yıldırım-Aksöz ve M. Özcan içinde, *Kartalların Ozanı Vecihi Timuroğlu* (s.118-129), Ankara: Kalan Yayınları.
- Drosdowski, G. (1989), *Das Herkunftswörterbuch, Etymologie der deutschen Sprache*, Mannheim: Meyers Lexikonverlag.
- Folz, J. (1987), *Wortgeschichte*, Mannheim: Dudenverlag.
- Genette G. (2001), (Çev: Dieter Hornig) (2001), *Paratexte*, Frankfurt am Main: Suhrkamp taschenbuch wissenschaft, Campus Verlag.
- Gülmüş, Z.(2017), Literarische Namen Als Übersetzungsproblem. Eine Übersetzungskritische Analyse Zur Deutschen Übersetzung Von Ahmet Mithat Efendis Roman Felâun Bey İle Rakım Efendi *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara: Volume 12(15), 345-366.
- Hakan, F. (1997), *Hamalın Uşakları*, İstanbul: Yön Yayıncılık.
- Hakan, F. (2002), *İmbilik Duvarı*, Trabzon: Serander Yayınları.
- İncesu, K. (2008), *Öner Yağcı ile "Roman Aşkıyla" Üzerine Söyleşi*, 24.04.218 tarihinde AlsahBlog/Sarı Yazma: <http://sariyazma.blogcu.com/oner-yagci-ile-roman-askiyla-uzerine-soylesi/3307497> adresinden alındı.
- İncesu, K. (2016), Ahmet Özer'le söyleşi, *Kıyı Kültür Sanat Dergisi*, Sayı:304, .26-45.
- Kara, A. (2014), "1980 Kuşağı Türk Şiiri'nde Poetik Bir Yönelim Olarak 'Gerçekçilik'", Kırşehir: T.C. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Krämer, L. (2014), *Paratexte in Romanen von Mo Yan*, Yüksek Lisans Tezi, Johannes-gutenberg Universität, Fachberei 06 Translations-, Sprache- und Kulturwissenschaft, Mainz .
- Kreimeier, K., Stanitzek, G. (2004), *Paratexte in Literatur, Film, Fernsehen*, Berlin: Akademie Verlag.
- Lauer, G., Ruhrberg, Ch. (2011), *Lexikon Literaturwissenschaft - Hundert Grundbegriffe*, Stuttgart: Phillip Reclam.
- Miller, J. Hills (1979), The Critic as Host, in: *Deconstruction and Criticism*, The Seabury Press, New York, s.219, içinde: Genette G. (2001), (Çev: Dieter Hornig) (2001), *Paratexte Das Buch vom Beiwerk des Buches*, Frankfurt am Main: Suhrkamp taschenbuch wissenschaft, Campus Verlag.
- Moennighoff, B. (2003), 'Paratext', içinde: Müller, J.-D. (ed.) *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft* (22-23), Berlin: de Gruyter.
- Öndeş, M.E. (1988), *İnce Yazılar*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Özateş, M., Mavaşoğlu, M., Yaşar, U. H. (2017), Türk ve Fransız Gazetelerinde Üçüncü Sayfa Haberleri: Yanmetinsellik ve Okunaklılık Düzleminde Karşılaştırmalı Bir İnceleme, Balcı, T., Holzapferl, O., Serindağ, E. içinde, *Schriften zur Sprache und Literatur* (s.269-282) London: IJOPEC Puplication.
- Özer, A. (1981), *Ayrı Beraberlikler*, Ankara: Türkiye Yazıları Yayınları.

- Özer, A. (1990), *Söyle yüzüm Tanıgımsın*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Perinçek, F., Duruel, N. (1995), *Cemal Süreya –Şairin Hayatı Şiire Dahil*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Pons (2003), *Wörterbuch Schule und Studium Latein*, Stuttgart: Ernst Klett Sprachen.
- Retsch, A. (2000), *Paratext und Textanfang*, Würzburg: Königshausen&Neumann.
- Sakar, E. (2008), *Başka İsimler Altında*, 26.04.2018 tarihinde Taraf Gazetesi: <http://t24.com.tr/haber/baska-isimler-altinda,4726> adresinden alındı.
- Sözcü, (2016), Sosyal medya, 'Kürk Mantolu Madonna' gafını konuşuyor” 08.05.2018 tarihinde Şık Hayat: <https://www.sozcu.com.tr/hayatim/magazin-haberleri/sosyal-medya-yikildi-funda-ozkalyoncu-kurk-mantolu-madonnayi-sarkici-madonna-sandi/> adresinden alındı.
- Süreya, C. (2016), *On Üç Günün Mektupları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi* (2003), Cilt I , İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi* (2003), Cilt II , İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Timuroğlu, V. (1992), *İnançları Uğruna Öldürülenler*, Ankara: Yurt Yayınları.
- Timuroğlu, V. (1984), *Minnacık Kadın*, Ankara: Ayça yayın üretim Kooperatifi.
- Timuroğlu, V. (1996), *İslam'ın 'Akl'a Bakışı Üzerine Bir Deneme*, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Timuroğlu, V. (2004), *Yunusemre Üzerine Bir Deneme*, Eskişehir: Eskişehir Sanat Derneği Yayını.
- Wahrig, G. (2000), *Wahrig Deutsches Wörterbuch*, München: Bertelsmann Lexikon Verlag.
- Yağcı, Ö. (2016), *Keloğlan Masalları*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Yağcı, Ö. (2016), *Kardelen*, Ankara: Akılçelen Kitapları
- Yıldırım-Aksöz, M. (2012), *Kısa Anlatı Türleri*, Konya: Çizgi Yayınevi.

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Ocak 2018

✓ Accepted/Kabul: Mayıs 2018

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Ertan ÖRGEN – Doç. Dr. Beyhan KANTER – Doç. Dr. M. Fatih KANTER

This article was checked by iThenticate.

BERCİ KRİSTİN ÇÖP MASALLARI'NDA GECEKONDU KÜLTÜRÜ

Gizem AKYOL*

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye’de 1950’lerden sonra artan bir dikkatle edebiyatta yer alan gecekondulaşma ve gecekondu kültürü kentleşme bağlamıyla birlikte ele alınmaktadır. 1950’li yıllardan sonra Türkiye hızlı bir toplumsal değişim süreci içine girer. Bu değişimi “göç” ya da daha açık bir ifadeyle “köyden kente göç” biçiminde özetlemek mümkündür. Toprağa dayalı yaşam biçimini çeşitli nedenlerle terk etmek zorunda kalan insanların meydana getirdiği göç dalgası, kentlerin yapısını büyük oranda değiştirir. Kent, köy insanı için büyük bir cazibe merkezidir. Kentli kimliğe sahip olma arzusuyla taşı toprağı altın olduğu düşünülen kente göç, göç eden insanlar açısından da çok sayıda sorunu beraberinde getirir. Bu sorunların başında kent tarafından kabul edilmeme, kentin içinde öteki olarak yaşama sorunu gelir. Romanda çöpün bir metafor olduğunu söylemek mümkündür. Yazar, kentten bakıldığında tiksilen, sözü dahi edilmekten çekinilen çöp tepelerinde yaşayan insanların korunaklı ve “temiz” dünyasını kent yaşamına tercih eder. Bu bağlamda gerçek çöplüğün neresi olabileceği şeklindeki bir düşünce biçimiyle kentin yozlaşmışlığını öne çıkararak okuru kentle yüzleşmeye davet eder. Çiçektepe’ye kurulan fabrikaların istihdam olanakları mahallelinin çöp algısını değiştirir. Çöp, geçim kaynağı olmaktan çıkınca bir “atık”a dönüşür. Kentin sakıncalı belleği gazino otelleri, yeni eğlence mekânlarıyla da mahalleyi kuşatır. “Berci kız” olarak adlandırılan ve mahalleye örnek gösterilen kızların ahlâkı bozulur. Onlara “kristin” adı verilir. “Berci” kelimesi daha önce duyulmadık yöresel, geleneksel bir fonetiğe sahiptir. Yazarın romanda kurmak istediği masalsi dile yakışan bir ifadedir. “Kristinlik” ise yabancı dilde bir kelimeyi çağrıştırmakta ve bu anlamda kültürel yabancılaşmaya dil boyutuyla da işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Latife Tekin, Berci Kristin Çöp Masalları, gecekondu, kültür.

SLUM CULTURE IN BERCI KRISTIN GARBARE TALES

ABSTRACT

In this study, squatting and the slum culture which had a closely growing emphasis in literature after 1950's has been examined together with the context of urbanization. After the 50's, Turkey enters in the process of rapid societal change. It is possible to summarize this change in a clear expression as 'immigration' or 'immigration from the village to the city'. The immigration wave, which was caused by the people who have to leave their way of life based on agriculture, changes the life of big cities significantly. The city is an attraction centre for villagers. With the desire of having an urbanite identity, the immigration to the place which is thought to be paved with gold, brings along lots of problems regarding those who migrate. The primary reasons of these problems are rejection, trying to live as "the other" in the city. It is possible to say the garbage is a metaphor in this novel. The author prefers the sheltering and "clean" world of the people who live on the garbage hills which are disgusted and not even mentioned when looked from the city to the city life. In this context, the author invites the reader to face with the city by highlighting the corruption of the city with a way of thinking where the real garbage can be. The employment opportunities of the factories that are built in Çiçektepe, change the perception of garbage for the inhabitants. When the garbage stop being means of living, it turns into a "waste". The city's inconvenient memory surrounds the neighbourhood with the casino hotels, new entertainment venues, as well. The exemplary girls who are called "Berci girl" lose their moral values. They are given the name "kristin". The word "Berci" has a local and traditional phonetics which is not heard before. It is a word that fits to the epic language which the author tries to form in the novel. Kristin is on the other hand, connotes a word in a foreign language and in this sense, it refers to the cultural alienation regarding the language sense, as well.

STRUCTURED ABSTRACT

In this study, squatting and the slum culture which had a closely growing emphasis in literature after 1950's has been examined together with the context of urbanization. After the 50's, Turkey enters in the process of rapid societal change. It is possible to summarize this change in a clear expression as 'immigration' or 'immigration from the village to the city'. The immigration wave, which was caused by the people who have to leave their way of life based on agriculture, changes the life of big cities significantly. The city is an attraction centre for villagers. With the desire of having an urbanite identity, the immigration to the place which is thought to be paved with gold, brings along lots of problems regarding those who migrate. The primary reasons of these problems are rejection, trying to live as "the other" in the city. There are a number of novel examples related to this subject in Turkish literature. Cities' processes of changes and the new habitants' efforts of holding on to the environments are carried to the novels by the authors such as Oktay Akbal, Orhan Kemal, Fakir Baykurt, Orhan Hançerlioğlu, Yaşar Kemal, Attila İlhan, Muzaffer İzgü, Hasan İzzettin Dinamo ve Sevgi Soysal.

Latife Tekin has examined the subject of immigration from the village to the city in her first novel "Sevgili Arsiz Ölüm" (1983). In the novel, the cultural trauma of a family who migrates to the city from a village is addressed. The writer continues the same subject in her second novel *Berci Kristin Garbare Tales*, as well. The novel begins by the settlement of a group of people to the garbage hills in the ghettos. However, their struggles with the government officers and with the nature force them to rebuild their homes each time. Garbages not only become a means of living, but also they even become a material for their homes and dreams. They furnish their homes with the things that the urbanite throw away, the women dream with the things that they find in the garbage. Even though they live on the garbage hills, they are not disturbed by the dirt and smell of the garbage. The garbage is of vital importance for them. It is almost a reason for their existence in the city. They also create their own traditions in the neighbourhood which they name Çiçektepe. This new culture neither resembles to the one that they bring together with them, nor suits the city culture. The traditions that are created like setting up a home together in the neighbourhood, are more of a common language which keeps them together. The author presents all these new culture elements which are separate from the city, away from the village with a language that they can tell.

It is possible to say the garbage is a metaphor in the novel. The author prefers the sheltering and "clean" world of the people who live on the garbage hills which are disgusted and not even mentioned when looked from the city to the city life. In this context, the author invites the reader to face with the city by highlighting the corruption of the city with a way of thinking where the real garbage can be. After the city invades the slum by means of factories, the traditional structure in question is broken. The poisonous wastes of the factories cause a change in the nature, perishing of animals and deaths of lots of children. The employment opportunities of the factories that are built in Çiçektepe, change the perception of garbage for the inhabitants. When the garbage stop being means of living, it turns into a "waste". The city's inconvenient memory surrounds the neighbourhood with the casino hotels, new entertainment venues, as well. The exemplary girls who are called "Berci girl" lose their moral values. They are given the name "kristin". The word "Berci" has a local and traditional phonetics which is not heard before. It is a word that fits to the epic language which the author tries to form in the novel. Kristin is on the other hand, connotes a word in a foreign language and in this sense, it refers to the cultural alienation regarding the language sense, as well.

The theory which is called "chronotop" of Mikhail Bakhtin, one of the important thinkers of the 20th century, explains time and space intrinsically inextricably linked to literary works, gave a new approach to the works. *Berci Kristin Garbare Tales* is virtually organised by such time-space. Although the novel does not clearly let to detect about any historical period or place, it becomes possible to catch the clues about which socio-cultural, political atmosphere it provides an insight thanks to kronotps (time-space). The social and cultural context, which is felt thanks to chronotopes, reveals the fact that in the end of the 1970's, migration and poverty problems are examined. Istanbul, which is idealized in the Turkish literature novel, attracts attention as it is described as a huge garbage in the novel of *Berci Kristin Garbare Tales*.

Why the author leaves the place ambiguous is that she does not refer to any specific person in any specific time. She puts forward the traumatic experience of the people who want to contact with the city life. The novel is a testimony adopted by many researchers reflecting the period pre-September 12 and one of the clues regarding the referred dates is stoppages of labour and outbreaking anarchy atmosphere. After 1970's, slum turns into a labourer place by moving away from its rural structure. In the novel, this issue is pointed out with the establishment of factories. While the concepts which are involved in the language of the novel such as "communist", "anarchist", "land mafia", "strike", "union" emphasize a political era, they also reveal the political fact which is realized on the poor living in ghettos in Turkey approaching 1980's". (Balık 2011: 105).

Turkey comes face to face with a societal chaos towards the end of 1970's. In these years when anarchy, polarization are at the highest level, the experienced events bring about individual alienation, as well. The breakdown of the belief about political ideas pushes people in search of personally. The villagers, who migrate towards to the welfare that the city promises, cannot compromise with the values belonging to the city; moreover, they are excluded by the city. Together with the chaotic atmosphere causing uncertainty, a misguided feeling starts to arise. The country crowd strive to infiltrate into the big city. They try to make their voice heard, accepted, and they try to be able to have a place in the images market, find their own direction in a foreign culture by spoiling it and adapting according to themselves. In return to these, "becoming arabesque" is reflected as an important factor that makes sense of their existence for the people living in slums that are subject to the novel. Becoming arabesque is also a symbol of the slum-dwellers' rebellion arising from the alienation in the city

Berci Kristin Garbare Tales presents a slice of life from the phenomenon of migrating to city from the village after the 1950's in Turkey. Although the novel does not refer to any specific place or time, by means of some indicators, the squatting issue of Istanbul can be said to be addressed. As a lot of researchers have adopted, *Berci Kristin Garbare Tales* reflects pre-September 12 sociology of Turkey. The writer reflects this process by positioning ghettos, by looking almost from the edge. The happenings are pointed by the cultural trauma of the slum-dwellers, who are alienated by the city in the period when anarchy, polarization and alienation are at the highest level. The villagers, who migrate towards to the welfare that the city promises, cannot compromise with the values belonging to the city; moreover, they are excluded by the city. The slum-dwellers, who struggle to survive psychologically in the city, soon exist as a degenerated city-dweller by drifting apart their tradition chain that they create. This situation in the novel is reflected by the relationship's changing characteristic that the slum-dwellers have with the garbage. At the beginning, the garbage, which is considered to be as source of living and almost attributed to a sacred value, evolves from the holy to the "waste" throughout the novel. The change of garbage perception becomes an important signal for the transition to being Kristin from Berci: As the garbage is associated with waste, the slum-dwellers moving away from the garbage, start to "get dirty". In this context, in the novel there is an inverse proportion between the relation with the garbage and moral and cultural degeneration.

Keywords: Latife Tekin, Berci Kristin Garbare Tales, slum, culture.

Giriş

Türk Edebiyatı'nda uzun yıllar köy konulu romanlar etkilidir. Kırsaldan kente yaşanan göç dalgası, romancıların dikkatini kente doğru çeker. Dolayısıyla kentleşme ve kentleşmenin sonuçlarından biri olan gecekondulaşma, Türkiye'de göç hareketlerinin başlangıcı olan 1950'lerden sonra ortaya çıkar. Söz konusu dönemde iktidara gelen ve oy potansiyelinin büyük bir bölümü kırsal kesime dayanan Demokrat Parti, köyden kente göç olgusuna ve gecekondu yapımına karşı kesin bir duruş almaktan kaçınmıştır. Dolayısıyla iktidarın bu yaklaşımı gecekondulaşmanın hızlı bir şekilde yaygınlaşmasında etkilidir. Kentleşmenin ve gecekondulaşmanın yol açtığı bireysel ve toplumsal değişimler 1970'li yıllardan sonra çok daha belirgin şekilde romanlarda işlenir. “Giderek artan bir dikkatle Oktay Akbal, Orhan Kemal, Fakir Baykurt, Orhan Hançerlioğlu, Yaşar Kemal, Attila İlhan, Muzaffer İzgü, Hasan İzzettin Dinamo ve Sevgi Soysal gibi yazarlarca kentlerin değişim süreçleri ve kentlerin yeni sakinlerinin yaşadıkları çevrelere tutunma uğraşları romanlara taşınır” (Tiken, 2016: 610). *Berci Kristin Çöp Masalları* romanındaki Çiçektepe Mahallesi kentin dışında modernite ile yaşanan gerilimli ilişki ekseninde vücut bulan gecekondulaşma olgusundan bir kesit sunar.

Berci Kristin Çöp Masalları'nda Gecekondu Kültürü

Romanda mekân ve zamana değinilmese de birtakım göstergeler aracılığıyla hissedilen kültürel bağlam 1970'lerin sonunda İstanbul'da göç ve yoksulluk sorunsalının irdelendiğini ortaya koymaktadır. Türk Edebiyatı'nda İstanbul çoğu zaman kültürüyle, sanatıyla, tarihi zenginliğiyle birlikte ele alınmıştır. Türk şiirinde ve romanında genellikle esteteze edilen ve kadına benzetilen, “taşı toprağı altın” şehir İstanbul'un *Berci Kristin Çöp Masalları*'ndaki karşılığı ise büyük bir çöplüktür. Romanda çöp, bir metafor olarak karşımıza çıkar. Çöp; şehrin keşmekeşliğini, yozlaşmışlığını, değerlerdeki çözülmeyle anlatan bir kavrama dönüşür. Yazar çöpün bu temsilini kentin dışından, kıyısından, gecekonduşundan bakarak gösterir.

Roman Çiçektepe'nin kuruluşuyla başlar. Daha önce olmayan bir mahallenin bir avuç insan tarafından inşa edilişi, göç serüveninin de başlangıcıdır. Geleneksel yaşam tarzı Çiçektepe'nin kuruluş aşamasında önemli bir etkiye sahiptir. Çiçektepe adeta kendi sözlü kültürünü kendisi yaratır. Bunun ötesinde, birtakım ritüeller de yine mahalle sakinleri tarafından icat edilir. Ortaklaşa yaratılan dil ve kültür, orada yaşayanlar açısından bir aidiyet hissi doğurduğu gibi, aynı zamanda onların kente karşı kuşandıkları silahlardan biri durumundadır. Geleneksel yapı, mahalleliyi kentin “kirinden” korumaktadır. Çöp yığını üzerinde yaşamalarına rağmen hiçbir zaman çöplüğün pisliğinden şikâyet etmemeleri dikkat çeker. Roman boyunca kent yaşamı başta sanayi olmak üzere ahlâki değerleriyle yavaş yavaş gecekonduşulara sızdıkça kirlenme başlar. Bu bağlamda yazar, gerçek çöplüğün neresi olabileceği yolunda bir düşünce biçimi geliştirmeye imkân tanır. Jale Parla, Latife Tekin'in romanları için “kişisel olan siyasidir” sözünü hatırlatmaktadır (Parla, 1993: 9). Bu bağlamda yazarın, öznel bakışla köy-kent arasında sıkışmış gecekondu mahallesini ve içinde yaşayanları aktarırken yalnızca bir anlatıcı rolüyle kalmadığını, aynı zamanda “bir savunma tavrı” da gösterdiğini söylemek mümkündür (Sezer, 1995: 48).

Berci Kristin Çöp Masalları'nda kahramanlar farklı yerlerden gelerek tek bir “meydanda” toplanırlar ve yoksulluklarını inşa ederler. Hep birlikte gerçekleştirdikleri bu eylem, aynı zamanda karnavallarını ilândır (Kekeç, 2011: 212). “Karnavallaşma” romanda kültürel bir duruma, bir yaşam biçimine tekabül eder:

“Zaman burada, ilerlemekte olan hiçbir tarihsel devrim barındırmaz; bunun yerine dar devirlerle ilerler: Günün, haftanın, ayın bir kişinin yaşamının devri. Bir gün bir gündür yalnızca, bir yıl bir yıldır; bir yaşam bir yaşımdır. Her gün durmadan aynı etkinlikler döngüsü yinelenir, aynı konuşma konuları, aynı sözcükler, vb. Bu tip bir zamanda insanlar yer, içer, uyur, karıları, metresleri (sıradan ilişkileri) olur, küçük entrikalar çevirir, dükkânlarında veya bürolarında oturur, kâğıt oynar, dedikodu yaparlar. Sıradan, alelade, döngüsel gündelik zamandır bu. (...) Bu zamanın belirtileri basit, işlenmemiş, maddidir; özgül yerlerin, mahallerin gündelik ayrıntılarıyla, kasabanın tuhaf ama hoş küçük evleri ve odalarıyla, sesiz sokaklar, toz ve sineklerle, köy

kahvesiyle, bilardo salonuyla kaynaşır. Zaman burada olaydan yoksundur ve bu nedenle neredeyse havada asılı kalmış gibidir (Bakhtin, 2014: 301).

20. yüzyılın önemli düşünürlerinden biri olan Mikhail Bakhtin'in edebi eserlerde zaman ve mekânın birbirinden ayrı düşünülemez katar bütün olduğu şeklindeki tespiti eser incelemelerine yeni bir boyut getirmiştir. Bakhtin'in sözünü ettiği birliktelik sayesinde anlatılan olaylar cisimleşir. Bakhtin, “edebiyatta sanatsal olarak ifade edilen zamansal ve uzamsal ilişkilerin için bağlantılılığına” *kronotop* (zaman-uzam) adını verir (Bakhtin, 2014: 296). *Berci Kristin Çöp Masalları* adeta bu türden bir zaman-uzam tarafından örgütlenir. Roman, herhangi bir tarihsel dönem ya da mekânla ilgili tespit yapmaya açıkça izin vermese de kronotoplar (zaman-uzamlar) sayesinde hangi sosyo-kültürel, siyasal atmosfere ışık tutulduğuna dair ipuçlarını yakalamak mümkün hâle gelir. Romanda mekândan ziyade, kent yaşamıyla ilişki kurmak isteyen insanların yaşadığı travmatik deneyim öne çıkarılır. Çiçektepe, burada yaşayan insanlar için kopuşu ifade eder. “Bir gece önce şehrin çöplerinin döküldüğü bir yer, o gecenin sabahı insanların yaşamaya başladığı bir hayat alanı/mekânı haline gelir. Ancak öncesi/hafızası olmayan bir mekânın şehre katacağı artı bir değer yoktur” (Çonoğlu, 2008: 155). Roman, bir mahalleyi anlatıyor olsa da geçim sıkıntısı içindeki insanların kent çöğü karşısında bile nasıl değersizleştiğini vurgular.

Mahallenin inşası, yeniden yapma, yeniden kurma süreci kimi zaman yıkım ekipleri kimi zaman da rüzgârın, tabiatın engellemeleriyle tam otuz yedi kez gerçekleşir. Kentin kenarında çöplerden doğmuş olan gecekondu mahallesi, her yıkımdan sonra kültürel olarak “absürdleşerek” yeniden kurulur (Balık, 2011: 220). Yeniden kurulma, aynı zamanda bir direnişini ifade eder. Sibel Irzık, Latife Tekin'in romanlarındaki mekân özetinin ‘kondu’ sözcüğünde var olan bir yerleşememişlikte oluşunu vurgulamaktadır. Irzık’a göre ‘kondu’, “bir fiilden oldukça kuraldışı bir biçimde türemiş, ‘konut’ ya da ‘konak’ gibi akrabalarına benzemeyen, tam isimleşememiş bir isim; bir nesnenin, hele hele bir binanın adından çok; bir hareketin, olsa olsa geçici bir duraksamanın tasviri gibi”dir (Irzık, 2004: 223). Romanda “yol” her ‘kondu’dan, duraksamadan sonra yeni bir başlangıcı, varoluşu müjdelir. “Tarihsel dönemin seyrinin, zamanın ilerleyişinin izleri, göstergelerin ve çağın işaretlerinin damgasını taşıma” boyutuyla dikkat çeker (Bakhtin, 2014: 297). Köyden gelen ve kentin kıyısında kente ait olmakla olmamak arasında kalan insanlar için yol kronotopu önemli bir seyirdir. ‘Kendisi gibi insanlar’la birlikte korunaklı bir yapı özelliği gösteren mahalleden kente diledikleri zaman girip çıkarlar; ama döndükleri yer yine kentin dışta kalan cephesidir. Bu gidiş geliş döngüsünde karşılaştıkları her olayda aslında kentin ötekisi olarak kente dâhil olurlar. Çiçektepe insanları, “yanı başında duran kültürün kendisinden üstün olduğunu idrak etmekte ve bu üstünlüğü hayatının her alanında duyumsamaktadır. Evinin kapısında veya penceresinde değerlendirdiği bu kültürün somut ürünleri de taklit bir malzeme gibi durmakta ve bu durum hem hayatı hem de hayatın geçirildiği mekânları arabeskleştirmektedir” (Çonoğlu, 2008: 156). Çöplerden buldukları ve kent insanına ait eşyaların gecekonduya yerleştirilmesi kültürel bir taklittir. Çöp atıkları Çiçektepelilerin yalnızca evlerine malzeme olmakla kalmaz; düşlerine de kaynaklık eder: “Evlerindeki ucuz metallerden yapılmış parlak ve süslü sürahiler, semaverler ya da parlak eşyaların ucuz taklitleri onların gündüz rüyalarının bırakılmış izleri gibidir” (Benjamin, 2006: 208). Gecekonduyu kendi yöntemleriyle yurt edinen insanlar “her alanda modaya uygun davranarak moderne ait olma çabası” içinde olurken diğer taraftan “modernliğin olumsuzluklarını geleneğe ait çarelerle gidermeye çalışarak” kondulu geleneklerinden de kopamamaktadırlar (Fidan, 2013: 503). Söz konusu gelenekler, adeta bir mahfaza işlevi görmektedir.

Ürettiği geleneksel yaşam tarzını kentle bir türlü uzlaştıramayan gecekondu, 1970’lerde kapitalizmin getirdiği eşit olmayan ve sömürüye dayanan sistem tarafından dışlanmış ve homojen bir yapı olarak görülmüştür. Türkiye’de bu iki kültürün arasına sıkışan ve “arabesk” diye nitelendirilen yaşam biçiminin doğuşu aynı yıllara denk gelir. 1980’lerde arabesk, “büyük şehre sızmaya çalışan taşralı kalabalığın sesini duyurma, kendini kabul ettirme, görüntüler piyasasında

kendine bir yer edinme, girdiği yabancı kültür içinde yönünü bulma, onu bozma ve kendine benzetmenin adı olduğu kadar, büyük şehrin asıl sahiplerinin bu yabancılar akınına geri püskürtme, öncelikle de adlandırma çabasının” karşılığı olarak üretilir (Gürbilek 2007: 25). Latife Tekin, gecekondu yaşantısının ana unsurlarından biri olarak arabeskleşme sürecine çeşitli şekillerde temas eder. Örneğin, büyük şehirde kendine bir yer edinme çabasındaki fabrika işçisi gecekondu kızlar artist fotoğraflarındaki kadınlarla aynileşmeye çalışır. Romanda, kadınların sinemadan yola çıkarak bir hayat hikâyesi oluşturma çabalarına değinilir. Romanda sinema, kıyısında yaşadıkları kente onları bir adım daha yaklaştıran araçtır. Kentli yaşantıyı, kentli kadın olmayı oradan öğrenirler. Sinemadaki “büyük”, “pahalı”, “varsıl” hayatlara özenmenin; kondu kültüründeki karşılığı romanda şöyle ele alınır:

“Sinemaya koşan kadınların sayısında her geçen gün artış oldu. Filmlerdeki artistlerin sahiden ölmediğini keşfedinceye kadar kadınlar kondu yollarında çok yaş döktü. Yaşlar kuruyunca artist gibi kol bacak açan genç kızlar, başörtü tanımayan kadınlar çıktı. Tirintaz Fidan’ın gece derslerinden sonra keyif isteğine tutulan kadınlar bu defa kocalarının eline ayağına aşk isteğiyle yapıştı. Kahvelerde kumarı yaşayan erkekler, aşksızlıktan hıçkırığa boğulan, gözbebeklerini yana devirip bayılan, tir tir titreyen karılarına dayak attı” (Tekin, 2002: 12).

Mekân, toplumsal olayların gerçekleştiği sosyal ve kültürel bir olgudur. İnsan ve toplum davranışları üzerinde önemli bir etkisi vardır. Çiçektepe’nin sanayileşerek fabrikalaşması mahalle kültürünün yapısını değiştirir. Gecekondu, kente ancak çöp aracılığıyla dâhil olabilirken; kent çok kısa bir zamanda mahalleyi işgal etmeyi başarır. Öyle ki sağlıktan, ahlâki değerlere kadar mahalledeki birçok unsur altüst olur. Kuruluşundan üç gün sonra “fabrika karı” Çiçektepe’nin ilk çiçeklerini kurutur, ağaçların dallarını sarkıtır, tavuklar boyunlarını büküp büküp kıvrılır, insanlar başlarını dik tutamaz olur, çocuklar hap yemiş gibi mosmor kesilip oyun oynarken uykuya dalar; hatta uyuyan çocuklardan hiçbiri uyanamaz (Tekin 2015: 18).

Kentin “sakıncalı” belleği gecekonducuları gazino otelleri, kumarhaneleri ve eğlence kültürüyle ahlâki olarak da kuşatır. Geleneğin mahfazası kırılır. Mahalleli kızlar ‘berci kız’lıktan çıkar, ‘kristin’leşir. “Berci” kelimesi daha önce duyulmadık yöresel, geleneksel bir fonetiğe sahiptir. Yazarın romanda kurmak istediği masalsı dile yakışan bir ifadedir. Kristinlik ise yabancı dilde bir kelimeyi çağrıştırmakta ve bu anlamda kültürel yabancılaşmaya dil boyutuyla da işaret etmektedir. Çiçektepe kendi içinde mahallelere ayrılır; Çiçektepelilerin ‘üst tabakası’ kendini ‘alt tabaka’dan soyutlarken alt tabaka da kentle kaynaşamayan, yalnızca ona eklemlenen, yalıtılmış bir bölge olarak varlığını sürdürür” (Cebe, 2005: 109). Kentin gecekonduyu ötekileştirmesi türünden bir dışlanmışlık bu kez mahalle içinde oluşan hiyerarşide baş gösterir. Bununla birlikte mahallelinin çöple kurduğu ilişkinin niteliği de değişir. Çöp geçim kaynağı olmaktan çıkınca rahatsız edici bir unsur haline gelir ve çöpe kentli bir algı ile yaklaşılır. Çiçektepelilerin eski yerlerine Çingeneler yerleşir. Kır ile kent arasındaki önemli ayrımlardan biri de temizlik konusudur: Çöp, kentli insana yabancıdır; atıktır. Oysa sosyo-ekonomik açıdan düşük konumdaki insanlar için çöp bir gelir kaynağıdır, yaşamlarının parçasıdır. Bu nedenle onun pisliğinden, kokusundan rahatsızlık duymazlar. Romanda bu durum çöp tepelerinin sahibi aracılığıyla ortaya konulmaktadır. Çöpün sahibi, tepeye gelip Çiçektepelilerle ilk buluştuğunda eliyle burnunu kapatır ve kokudan rahatsız olduğunu ifade eder. Oysaki Çiçektepeliler o güne kadar çöpün ne kokusunu ne de hijyenden uzak doğasını dert edinmişlerdir. “Çöple kurulan ilişkide karakterlerin ait olduğu toplumsal sınıf son derece belirleyicidir” (Aytemiz, 2017: 461); diğer bir ifadeyle çöp algısı, kişinin dünyadaki yeriyle ilgili önemli ipuçları barındırır.

Çiçektepe folkloruyla, sözlü edebiyatıyla, okuluyla, öğretmenleriyle, camisiyle, meydanıyla, futbol takımıyla, sokaklarıyla, bakkalıyla, seyyar satıcılarıyla, fabrikalarıyla, işçileriyle, sendikasıyla “merkezin kimliğini tanımlamasına neden olan bir öteki olarak” kent kültürü içinde bir yan ya da alt kültür meydana getirmektedir (Cantek, 1998: 130). Bu, aynı zamanda yoksulluk kültürü olarak da adlandırılabilir. Tekin, yokluğu anlatırken hem yoksulluğu bilen ve anlayan bir yoksuldur; hem de bu durumu “mevcut düzene bir karşı duruş olarak sunma misyonunu üstlenmiş bir eylemci”dir

(Fidan, 2013: 505). Yazarın bu duruşu, roman boyunca konuyu resmi söylemi dışarıda bırakarak ele alışıyla da pekişmektedir.

Sonuç

Berci Kristin Çöp Masalları Türkiye’de 1950’li yıllardan sonra yaşanan köyden kente göç olgusundan bir kesit sunar. Roman belli bir mekâna veya belli bir zaman dilimine işaret etmemekle birlikte, birtakım göstergeler aracılığıyla 1970’lerin sonlarında İstanbul’un gecekondulaşma meselesinin ele alındığı söylenebilir. Birçok araştırmacının da benimsediği gibi *Berci Kristin Çöp Masalları* 12 Eylül öncesi Türkiye sosyolojisini yansıtmaktadır. Yazar bu süreci kentin kıyısına/kenarına konumlanarak, adeta kente kenardan bakarak yansıtır. Toplumsal anarşinin, kutuplaşmanın, ötekileştirmenin hat safhada olduğu söz konusu dönemde yaşanan olaylara romanda kent tarafından dışlanan gecekonduluların yaşadığı kültürel travmayla işaret edilir. Kentin vaat ettiği refaha doğru göç eden köy insanı, kente ait değerlerle uzlaşmadığı gibi kent tarafından sürekli ötelenmektedir. Kentte psikolojik olarak bir yaşam savaşı veren gecekondulular, bir süre sonra yarattıkları gelenek zincirinden koparak yozlaşmış bir kentli olarak var olur. Romanda bu durum gecekonduluların çöple kurduğu ilişkinin değişen niteliğiyle yansıtılır. Başlangıçta geçim kaynağı şeklinde düşünülerek adeta kutsal bir değer atfedilen çöp, roman boyunca kutsaldan ‘atık’a doğru evrilir. Çöp algısının değişimi bercilikten, kristinliğe geçişin önemli göstergelerinden biri olur: Çöpün atık olarak değerlendirilişle birlikte çöplerden uzaklaşan gecekondulular “kirlenmeye” başlar. Bu bağlamda romanda çöple kurulan ilişki ile ahlâki ve kültürel yozlaşma arasında ters bir orantı söz konusudur.

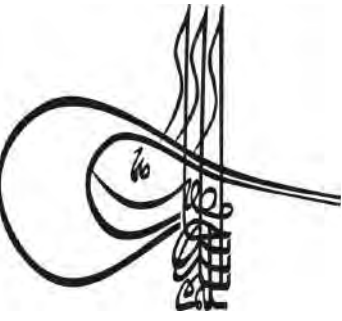
KAYNAKÇA

- Balık, Macit. (2011). *Latife Tekin’in Romancılığı*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bakhtin, Mikhail. (2014). *Karnavaladan Romana*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Benjamin, Walter, E. Bloch, G. Lukacs, B. Brecht, T. Adorno. (2006). “Brecht’le Söyleşiler”, *Estetik ve Politika*, Çev.: Ünsal Oskay, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Cantek, Levent. (1998). “Kenar Mahalleye Dair ‘Dip’notlar”, *Birikim*, ss. 126-136.
- Cebe, Günil. (2005). “Berci Kız’dan Kristin’e Yoksulluğun Sosyolojisi”, *Pasaj*, S. 1, 101-115.
- Çonoğlu, Salim. (2008). “Kültürün Merkezi İstanbul’dan Ekonomik-Sosyal Çatışmanın Merkezi İstanbul’a–Kültürel Bir Başkentten Gecekondu Şehrine Geçiş”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.11, S.19, 2008, 138-159.
- Fidan, Fatma Zehra. (2013). “Latife Tekin’in Eserlerinde Yoksulluğun Farklı Görünümleri”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, 500-511.
- Gürbilek, Nurdan. (2007). *Vitrinde Yaşamak*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Kekeç, Nuran. (2011). “Karnavaladan Büyülü Gerçekçiliğe Berci Kristin Çöp Masalları”, *Milli Folklor*, Yıl: 23, Sayı: 91, 210-220.
- Parla, Jale. (1993). “Bir Çeviri İki Önsöz”, *Cumhuriyet Kitap*, S. 169, s. 9
- Parla, Jale ve Sibel İrızık. (2004). *Kadınlar Dile Düşünce- Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sezer, Şennur. (1995). “Sevgili Arsız Ölüm’den Aşk İşaretleri’ne Latife Tekin’in Anlatısı’nın Dil ve Çevresi”, *Varlık*, 1055, Aralık, 47-50.

Tekin, Latife. (2015). *Berci Kristin Çöp Masalları*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tiken, S. (2016). “Kente Göç Sebeplerinin Türk Romanına Yansıması / Reflection of the RuralUrban Migration Reasons to Turkish Novel”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 11/10 Spring 2016, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9662>, p. 605-616.

Uygun Aytemiz, B. (2017). “Çöplükte "Biten" Yaşamlar: Berci Kristin'den Bit Palas'a İstanbul, Kirlenme ve Çöp / Lives that End Up in Garbage Dump: Istanbul, Pollution and Waste in Berci Kristin and Bit Palas”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Tahsin Aktaş Armağanı) Volume 12/7, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11468>, p. 449-462.

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Mayıs 2018

✓ Accepted/Kabul: Haziran 2018

✍ Referees/Hakemler: Doç. Dr. Ayşe YILDIZ – Dr. Öğr. Üyesi Serdar BULUT

This article was checked by iThenticate.

ARAP ALFABESİYLE YAZILMIŞ MEMLÜK-KIPÇAK SÖZLÜKLERİNDEN HAREKETLE TÜRKÇE TELAFFUZU BELİRTEN ARAPÇA İFADELER VE KISALTMALAR

Gulhan AL-TURK*

ÖZET

Memlûk Devleti, 1250-1517 yılları arasında Mısır ve Suriye’de hüküm sürmüştür. Bu devlet köle ticareti sebebiyle Kıpçak, Oğuz, Çerkez, Moğol gibi muhtelif unsurlardan oluşmuştur. Yöneticilerinin çoğu Kıpçak olması sebebiyle, bu devletin resmi dili de Türkçe olmuştur. Memlûkler devrinde sözlük, gramer, fıkıh ve okçuluk konularında birçok Türkçe ile eser yazılmıştır. Türkler ile Araplar aynı bölgede yaşadıkları için ticari, sosyal ve kültürel münasebetler bağlamında yoğun bir şekilde etkileşim söz konusu olmuştur. Özellikle de farklı dil kullanan yönetici ve yönetilen sınıf arasında dil alanında etkileşimin olduğu görülmektedir. Ayrıca Türk dili açısından Türkmence-Kıpçakça Mısır-Suriye bölgesinde giderek önem kazanmıştır. Bu durum, Araplar tarafından bu dillerin öğrenilmesi ve araştırılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla Arap alfabesiyle Arapça-Türkçe sözlükler yazılmıştır. Bu eserler, sözlük özelliklerinin yanı sıra gramer kitabı özelliği de taşımaktadır.

Bu çalışmada, Memlûk-Kıpçak döneminde Arap alfabesiyle yazılmış olan *Kitâbü’l- İdrâk li Lisâni’l-Etrâk*, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî*, *Kitâbu Bulğatu’l-Muştaş fî Luğati’t-Türk we’l-Kıfçâk*, *et-Tuhfetü’z-Zekiyye fî’l-Luğati’t-Türkiyye*, *el-Kavânînü’l-Küllîyye li-Zabtî’l-Luğati’t-Türkiyye* sözlükleri incelenmiştir. Bu sözlüklerde Türkçe telaffuzu gösteren Arapça ifadeler ve kısaltmalar iki ana başlık altında incelenmiştir. İncelenen sözlüklerde ilk olarak Arapçada olmayan Türkçe seslerin telaffuzunu gösteren ifade ve kısaltmalar üzerinde durulmuş; ardından Türkçe ünlülerin kalınlık ve incelik açısından telaffuzunu gösteren ifade ve kısaltmalar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Memlûk-Kıpçak, Kıpçak Türkçesi, Arap alfabesi, Ses.

MOVING FROM THE MAMLUK-KIPCHAK DICTIONARIES THAT WRITTEN IN ARABIC ALPHABET THE ARABIC TERMS AND ABBREVIATIONS WHICH RULES THE TURKISH PRONUNCIATION

ABSTRACT

The Mamluk state was established in Egypt and Syria between 1250 and 1517. This state is composed of slave trade and Kipchak, Oguz, Circassian, Mongol and various elements. Most of them were Kipchaks, the official language of this state has become Turkish. Because the Turks and the Arabs lived in the same region, they were intertwined due to commercial relations and social life and other reasons. In this period Arabic-Turkish dictionaries were written with the Arabic alphabet in order to teach Turkish to Arap people. These dictionaries include language knowledge since the dictionary nature.

This work will focus on Arabic terms and abbreviations that govern Turkish pronunciation in Turkish education in the dictionaries written in Arabic alphabet during the period of Mamluk-Kipchak. In the dictionaries examined, 1. Terms and abbreviations governing pronunciation of Turkish sounds that are not in Arabic 2. Terms and abbreviations that govern the thickness, thinness and contraction pronunciations of Turkish fame will be evaluated under two main headings.

In this study, the Turkish dictionaries which are written using Arabic letters that belong to the Mamluk- Kipchak period will be examined and compiled with Arabic terms and symbols that illustrate how to pronounce Turkish words.

STRUCTURED ABSTRACT

The written language of the works of the Mamluk-Kipchak period represents the standard Eastern Turkic literary language. These works with Khorezm-Golden Horde works indicate the transition period of Standard Eastern Turkish that is between the Karakhanid-Chagatay periods. During this period, some of the works of Mamluk-Kipchak Turkish are dictionaries that were written in the Arabic alphabet in order to teach the Turkish language to Arabic people. These dictionaries are both grammer books that explain the rules of the Turkish language as well as a work that lists Turkish vocabulary.

In this study, *Kitābū'l- İdrāk li Lisāni'l-Etrāk* (Kİ) *Kitāb-ı Mecnū-ı Tercümān-ı Türkî ve Acemî ve Mugālî* (T), *Kitābu Bulğatu'l-Muštāk fi Luğati't-Türk we'l-Kıfçāk* (BM), *et-Tuḥfetü'z-Zekiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye* (TZ), *el-Kavānīnū'l-Küllīyye li-Zabti'l-Luğati't-Türkiyye* (KK) dictionaries that were written in Arabic alphabet are examined¹. In these dictionaries, there are various expressions and abbreviations that provide information about the pronunciation of the Turkish Language for the Arabic people,

¹ In this study, the abbreviations of the dictionaries mentioned above are provided right after the title of the dictionaries.

both in the preface and in between the pages. In these dictionaries that were written with Mamluk-Kipchak Turkish, there are two methods that have been applied to show the correct pronunciation of Turkish words. In the first method, the Turkish words were added with short vowels such as (fatha, damma and kasra). In the second method, some expressions and abbreviations were used beside, above and below of the Turkish words and sometimes on the edges of the pages. The main reason for this is the insufficiency of the Arabic alphabet in terms of the display of the Turkish consonants which are not found in the Arabic language and the emphasis on the sound values of some Turkish vowels in the act of writing. In our study, Turkish sounds that are not in Arabic and the qualities of Turkish vowels (back, front, openness and closeness) will be covered.

1. Expression and Abbreviations that Show the Pronunciation of Turkish Sounds that are not found in the Arabic language.

The preface of the dictionaries that are examined in our study have taken the first steps of teaching Turkish to Arab people. In these prefaces, information will be provided about the nature of the pronunciation of Turkish sounds which are unrequited in the Arabic alphabet, and it will help pronounce the sounds correctly. The sound pronunciation and dictionary functioning system are shown in a comprehensive manner in Kİ, T, TZ ve KK.

a. الخالص، الخالصة *el- ħālīṣ, el-ħālīṣa*

The arabic word الخالص، الخالصة *el- ħālīṣ, el-ħālīṣa* which means "Pure" expresses sounds that do not interfere with another sound. These sounds are the common sounds of the Arabic and Turkish Language. This statement is only available in the KK.

b. المفخم *el-mufeḥḥem*

The term of المفخم which means "Unvoiced constant, back vowel" is used for sound of /p/ and /ç/. For the Turkish sound /p/, the used expression الباء مفخمة بين الباء والفا means the sound that becomes a back vowel between /b/ and /f/. For the /ç/ sound, the used expression مفخمة بين الشين والميم means the sound that becomes a back vowel between /ş/ and /c/. The word which represents /p/ and /ç/ sound, is found in T.

c. المشوب، المشوبة *el-meşûb, el- meşûbe*

The expression in Arabic المشوب، المشوبة *el-meşûb, el- meşûbe* are used for the meaning of mixed or jumbled. Abbreviations of these terms are shown in KI as /ش/.

d. الكاف البدوية المعقودة، الكاف المعقودة *el-kâf el ma'ḥude, el-kâf el bedewiyye el ma'ḥude*

In the dictionaries, expressions الكاف البدوية المعقودة، الكاف المعقودة are used for the sound /g/ that found between /ğ/ and /k/, in other words, this expression is used for the sound Bedevî, /g/. The old Arabic linguist Sîbeweyh stated that this sound is a vowel between /ğ/ and /k/. Although this sound is not found in fluent Arabic, it is a sound that is widely used in Egypt, among people who live in the desert and among the commoners. This expression is used in the TZ, KK and BM dictionaries.

e. المغننة *el-muğannene*

Sibeweyh, the sound /n/ that comes from the nasal is named 'ḡunne'. In the Mamluk-Kipchak dictionaries, المغنونة "elmegnune" is a sound /ḡ/ that means 'with ḡunne'. The sound /ḡ/ was explained with the expression الخيشومية النون in TZ.

f. الاشمام *el-işmâm*

الاشمام *işmâm* means convergence in Turkish. Arabic linguists have described that الاشمام *işmâm* as a sound that is read between kasra and damma. This expression can only be found in KK. The sign /م/ is used on top of some words in T for the expression الاشمام. The number of such words is very few.

g. التنقيط *et-tenkîṭ*

The expression التنقيط *et-Tenkîṭ* means to put points/dots. This expression is used for non-Arabic sounds /ç/, /ḡ/ and /p/ in the preface of BM. This expression can be found in BM.

2. Expressions and Abbreviations which determine the back, front, clarity/closure pronunciation of Turkish vowels.

Three vowels of the Arabic language (ا، و، ي) were insufficient to pronounce the eight Turkish vowels (a, ı, e, i, o, ö, u, ü). For this reason, some expressions and abbreviations were applied to the Turkish vowels in Mamluk-Kipchak dictionaries. Regardless of how inconsistent the applications are, they have become useful method to teach Turkish for readers. After the examining these dictionaries, it can be concluded that; *tefóim* مغلط *muğallaz* "Velarisation", مرقق *murakḳak* "Palatalisation" and ممال مرقق *mumâl murakḳak* "close /e/".

a. Expressions used for Back Vowels

1. مفخم، تفخيم *mufekhḥem, tefḥîm*

In the Arabic language, the words مفخم، تفخيم *mufekhḥem, tefḥîm* "Velarisation" comes from the root words فَخَّمَ which means "thickened". Old Arabic linguists such as Sibeweyh and İbn Cinnî stated that the expression تفخيم is used for sounds that are heard clearly. For words with back vowels, the expression مفخم، تفخيم can be found in TZ and the expression مغلط can be found in T.

2. مغلط *muğallaz*

The word مغلط is derived from the root word غلط which means "Velarisation", it is also used for back vowels in Turkish. For words with back vowels can be found in KI such as /خ/; TZ such as /ص/; TZ such as /ط/; BM such as /ق/ abbreviations are used.

b. Abbreviations used for Back Vowels

In Arabic, the sound event *itbak* is when the sound comes out from the source, the tongue covers the upper part of the mouth palate and can be expressed as when these sounds are pronounced, the part of the tongue is collected, contracted and covers part of the mouth palate. Besides /ظ/, /ق/, /ل/ sounds, *Itbak* sound event also includes /ط/, /ض/, /ظ/ sounds.

/ا/، /غ/، /خ/ sounds. There are /ص/، /م/، /خ/، /ق/، /ط/ signs in the examined dictionaries.

c. Expressions and Abbreviations used for Front Vowels.

1. مرقق *murakkak*

Arabic linguists has used the word مرقق *murakkak* "Palatalisation" that is the opposite of مفتح for the soft sounds like they are in the Turkish language. For thin sequential words, the expression مرقق is used in KI and TZ dictionaries. Abbreviations of this expression is indicated by the sign /ق/ in KI.

2. /ق/

/ق/ which only appears in the preface of KI is the abbreviation of the expression مرقق 'thin'. It is used for 'thin' sounds.

3. ممال مرقق *mumâl murakkak*

In Arabic, the meaning of ممال is "to read the letter /ا/, between elif and /ي/". This expression was used by the Arabic linguist Sibeweyh as إمالة. This expression is used for closed /è/ sound in TZ dictionary.

In conclusion, a set of Arabic expressions and abbreviation that are used to provide Turkish pronunciation in each dictionary. In these dictionaries, great effort has been implemented to provide Turkish pronunciation. In order to teach the Turkish language to Arab people, the language was expressed with the Arabic expressions and language that they spoke and understood specific to their time. However, despite the attempts of these works, it is still necessary to state that some expressions and abbreviations are inadequate.

Keywords: Mamluk- Kipchak, Kipchak Turkish, Arabic alphabet, sound.

Giriş

Memlûk- Kıpçak dönemine ait eserlerin yazı dili, standart Doğu Türkçesi edebî dilini temsil eder. Bunlar, Harezm-Altın Ordu dönemi eserleriyle birlikte, Standart Doğu Türkçesinin Karahanlı-Çağatay dönemleri arasındaki geçiş dönemini gösterir (Ercilasun, 2007: 220; Yıldız, 2010: 688-689). Bu dönemde Arap alfabesiyle yazılmış Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinden bir kısmı Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılmış sözlüklerdir. Bu sözlükler hem Türkçenin kurallarını açıklayan birer dil bilgisi kitabı, hem de söz varlığını listeleyen birer eser mahiyetindedir (Baskın, 2012: 24).

Bu çalışmada Arap alfabesiyle yazılmış *Kitābü'l- İdrāk li Lisāni'l-Etrāk* (Kİ) (Caferoğlu, İstanbul, 1931), *Kitāb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugālî* (T) (Toparlı, Ankara, 2000), *Kitābu Bulğatu'l-Muştaş fi Luğati't-Türk we'l-Kıfçāk* (BM) (al-Turk, 2012), *et-Tuḥfetü'z-Zekiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye* (TZ) (al- Turk, 2006), *el-Kavânînu'l-Küllîyye li-Zabti'l-Lûgati't-Türkiyye* (KK) (Toparlı, 1999) sözlükleri incelenmiştir.² Bu sözlüklerin hem ön sözlerinde, hem de sayfaları arasında, Araplara Türkçenin telaffuzu hakkında bilgiler veren çeşitli ifadeler ve kısaltmalar bulunmaktadır. Memlûk-Kıpçak Türkçesi ile yazılmış bu sözlüklerde, Türkçe kelimelerin doğru telaffuzlarını göstermek için iki yöntem uygulanmıştır. Birinci yöntemde, Türkçe kelimeler ötre,

² Bu çalışmada, yukarıda ismi geçen sözlüklerin yanında verilen kısaltmalar kullanılmıştır.

esre, üstün ve sükûn ile hareketlendirilmiştir. İkincisinde ise, Türkçe kelimelerin yanında, üstünde, altında ve bazen sayfaların kenarlarında birtakım ifadeler ve kısaltmalar kullanılmıştır. Bunun başlıca sebebi, Arap alfabesinin Arapçada bulunmayan Türkçe ünsüzlerin gösteriminde yetersiz kalması ve bazı Türkçe ünlülerin ses değerlerini yazımda vurgulamaktır. Çalışmamızda, Arapçada olmayan Türkçe sesler ve Türkçe ünlülerin nitelikleri (kalınlık/inceciklik, açıklık/kapalılık) ele alınacaktır.

1. Arapçada Olmayan Türkçe Seslerin Telaffuzunu Gösteren İfade ve Kısaltmalar

Çalışmamızda ele alınan sözlüklerin ön sözleri, Araplara Türkçe öğretiminin ilk adımlarını atmıştır. Bu önsözlerde, Arap alfabesinde karşılığı bulunmayan Türkçe seslerin telaffuzlarının mahiyetlerine dair bilgiler verilerek, seslerin doğru telaffuz edilmesine yardımcı olunmuştur. Kİ, T, TZ ve KK'da ses telaffuzu ve sözlüğün işleyiş sistemi ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir.

c. الخالصة، الخالص *el- ħālīṣ, el-ħaliṣa*

Arapçada katkısız/saf anlamına gelen الخالصة, الخالص *el- ħālīṣ, el-ħaliṣa* ifadesi başka bir sesle karışmayan sesleri ifade eder (el-Feyrûzâbâdî, 617: 2005). Bu sesler Arapça ile Türkçenin ortak sesleridir. Bu ifade, KK'nin ön sözünde الباء الخالصة *katıksız* /b/ ; الجيم الخالصة *katkısız* /c/, الكاف الخالصة *katkısız* /k/, katkısız /t/ ve /z/ والزاي الخالصة, والراء الخالصة, اللام الخالصة *katkısız* /l/, الميم والنون *katkısız* /m/ ve /n/ seslerini karşılamak için kullanılmıştır.

d. المفخم *el-mufehhem*

Kalınlılaşmış anlamına gelen المفخم ifadesi /p/ sesi ve /ç/ sesi için kullanılmıştır (Erners, 1999: 99). Türkçe /p/ sesi için الباء مفخمة بين الباء والفاء */b/ ile /f/ arasında kalınlaşmış sestir*, /ç/ sesi için de /š/ ile /c/ arasındaki kalınlaşmış sestir ifadeleri kullanılmıştır. Bu iki ifade yalnızca T'de geçmektedir. T'nin ön sözünde /ç/ sesi, Ba'albek'te yaşayan Nebatlılar'ın /c/'yi telaffuz etmelerini andırır" ifadesi kullanılmıştır (Toparlı, 2000: 2). Müellif, /p/ sesinin /پ/ şekliyle gösterileceğini söylemesine rağmen bu ses için sadece /ب/ harfini kullanmıştır: چپچوک *çipçuk* "Serçe" (Toparlı, 2000: 100), إبجي *epçi* "Kadın, hanım, eş", کپ *kap* "Kap" (Toparlı, 2000: 112).

Aynı eserde /ç/ sesi ise /چ/ şeklinde gösterilmiştir: چپچوک *çipçuk* "Serçe" (Toparlı, 2000: 100), دلب *çıbuğ* "Dal" (Toparlı, 2000:100), یونغوچ *yonguç* "Yonguç" (Toparlı, 2000: 159). Ayrıca, bu ifade T'de /م/ kısaltması ile telaffuzu kalın /ل/ sesi için kullanılmıştır. Onun telaffuzu, Allah (الله) kelimesindeki lâm'ın söylenişine gibidir (Toparlı, 2000: 2). Bu kısaltma T'de yalnızca کُل *kol* (Toparlı, 2000: 120) örneğinde uygulanmıştır. اللام المفخمة ifadesi ise, KK'de, kalınlaşmış /l/ için yalnızca eserin ön sözünde kullanılmıştır.

e. المشوب، المشوبة *el-meşûb, el- meşûbe*

Arapçada المشوب، المشوبة *el-meşûb, el-meşube* ifadeleri, karışık veya karıştırılmış anlamında kullanılmaktadır (el-Feyrûzâbâdî, 2005: 103). İbn Cinnî bu ifadeleri, bir sesle başka bir sesin karışımı için kullanmıştır (İbn Cinnî: I/52-4 1985). Arapçada المشوب المشوبة ifadeleri, الخالص ifadesinin zıddı olup /p/ ve /ç/ sesleri için uygulanmıştır.

Halası Kun'a göre, /ç/ sesi Arapçada karşılığı olmadığı için, bazen /ج/ bazen de /ش/ ile yazılmış ve bunlar /ç/ olarak okunmuştur (Kun, 1975: 155). Besim Atalay ise, bugünkü Türkiye Türkçesinde /ç/ sesinin bazen sızıcılışarak /ş/ye yakın bir şekilde okunduğunu söyler ve /ش/ ile yazılmış kelimeleri /ş/ ile gösterirler (Atalay, 1945: XVI; al-Turk, 2006: 18-19). Bu ifade sadece Kİ'de, TZ'de ve KK'de geçmektedir.

Kİ'in müellifi Ebu Heyyân'ın ön sözde kullandığı المشوب ifadesinin, sözlük içindeki kısaltması /ش/ dir. Bu kısaltma /ب/ ve /ج/ sesleri ile gösterilen Türkçe /p/ ve /ç/ seslerini belirtmek

için uygulanmıştır: جَبَطَى *çaptı* “Bir defada hem vurdu hem de kesti” (Caferoğlu, 1931: 26), (ش) بَصْ *pas* “Pas” (Caferoğlu, 1931: 67), طَبْرَقْ *topraq* “Bugünkü manasında” (Caferoğlu, 1931: 105). /ç/ ile yazılmış kelimeler: (ش) بَجَقْ *bıçaq* “Bıçak” (Caferoğlu, 1931: 20), بُجُقْ *buçuq* “Bugünkü manasında” (Caferoğlu, 1931: 22), (ش) جُلْ *cul* “Bugünkü manasında” (Caferoğlu, 1931: 32).

Sözlüklerde /p/ sesi için المشوبة ifadesi kullanılmış, TZ ve KK’nin ön sözlerinde الباء المشوبة (b/ ile /f/ arasında karışmış sestir) açıklaması yapılmıştır (TZ. 2b, KK. 2b). /p/ sesi, TZ’de /ب/ ve /پ/ ile gösterilmektedir: اِجَى *épçi* “Kadın” (Atalay, 1945: 169), باباس *papas* “Papas” (Atalay, 1945: 229), اِبْرَاقْ *apraq* “Yıpranmış kumaş” (Atalay, 1945: 140), /پ/ ile yazılmış kelimeler pek azdır: پارلا “Tüyü az köpek” (Atalay, 1945: 229), بِيَالَا *köpri* “Köprü” (Atalay, 1945: 208), پِيِيلَا *piyele* “Camdan bardak” (Atalay, 1945: 229). KK’de /p/ sesi /ب/ şeklinde gösterilmiştir: شِيرَكْ *çüprek* “Bez parçası” (Toparlı, 1999: 107), اِبْسَمْ *epsem* “Suskun, susmuş” (Toparlı, 1999: 108), قَبْ *kap* “Kapmak” (Toparlı, 1999: 111).

TZ ve KK’nin ön sözlerinde yine /ç/ sesi için de, الجيم المشوبة بالشين (/c/ ile /ş/ arasında karışmış sestir) açıklaması bulunmaktadır. TZ’de /ç/ sesi /ج/ ve /چ/ ile gösterilmektedir: (26b. 13), اَغَاچْ *ağaç* “Ağaç” (al-Turk, 2006: 30), اَوْجَتِي *uçtı* “Uçtu” (al-Turk, 2006: 30), اِجْتِي *açtı* “Açtı” (al-Turk, 2006: 30), /چ/ ile yazılmış örnekler: كَچَرَاكْ *keçrek* “Ağırkanlı”, (al-Turk, 2006: 30), چَوْرَاكْ *çörek* “Çörek” (al-Turk, 2006: 30), چَاكْتِي *çekti* “Bir şeyi bir yerden çekip aldı” (al-Turk, 2006: 30). KK’de /ç/ sesi /ش/ ile gösterilmektedir: شِيرَكْ *çüprek* “Bez parçası” (Toparlı, 1999: 107), شَتَكْ *çetük* “Kedi” (Toparlı, 2000: 107), اِشَكْ *içek* “Bağırsak” (Toparlı, 2000: 09; KK, 69a), قِلِچْ *kılıç* “Kılıç” (Toparlı, 2000: 115).

f. الكاف البدوية المعقودة, الكاف المعقودة *el-kâf el ma’küde, el-kâf el bedewiyye el ma’küde*

Sözlüklerde, الكاف البدوية المعقودة, الكاف المعقودة ifadeleri /k/ ve /g/ arasında bulunan /g/ sesi için veya başka bir söyleyişle Bedevî /g/ sesi için kullanılmıştır. Eski Arap dircisi Sîbeweyh, bu sesi /ک/ ile /k/ arasında bulunan sestir diye ifade etmiştir (Sîbeweyh, 1988: 4/433). Bu ses her ne kadar fasih Arapçada bulunmasa da Mısır’da, çölde yaşayanlar ve avamlar arasında yaygın şekilde kullanılan bir sestir (İbn Haldûn, 2001: 768-770; Enis, 2003: 98). Bu sesin telaffuzunun nasıl olacağı TZ, KK ve BM’nin ön sözlerinde gösterilmiştir. TZ’de /ك/ ile كَوَانْ *kögen* “Kara erik” (7b. 11), چَاكَارْتِيكا *çekertige* “çekirge” (11b. 5), بُوْكَرْلَدِي *bügrüldi* “Kamburlaşdı” (6b. 13) geçmektedir.

KK’de ise الكاف البدوية المعقودة ifadeleri /ک/ ve /k/ arasında bulunan /g/ sesi için kullanılmakta ve bu ifafde ile ilgili olarak *bedevîlerin telaffuz ettikleri gibi* açıklaması bulunmaktadır (KK. 3a). KK’de bu ses /ك/ ile gösterilmiştir: لَارْ *bitigler* “Mektuplar” (Toparlı, 1999: 104), كَرْ كَرْ *körgöz* “Göster” (Toparlı, 1999: 117), سُبْرُگَنْ *süpürge* “Süpürge” (Toparlı, 1999: 123).

g. المغننة *el-muğannene*

Sîbeweyh, genizden gelen /n/ sesini *ğunne* ile adlandırmıştır (Sîbeweyh, 1988: 4/433). Memlûk-Kıpçak sözlüklerinde المغنونة *el-meğnune* gunneli anlamına gelen /ŋ/ sesini ve ayrıca burundan çıkan ses anlamına gelen الخيشومية *el-ħayşumiyye* ifadeleri T’de الكاف المغننة /k/ ile /g/ arasındaki sesin açıklamasında verilmiştir (Toparlı, 2000: 2): اِنْكَسَا *eñse* “Başın arkası” (Toparlı, 2000: 105), اِيْنَكَنْ *iñen* “Dişi deve” (Toparlı, 2000: 109), تَنْكِرِي *teñri* “Tanrı, Allah” (Toparlı, 2000: 145). KK’de *geniz sesi*, المغنونة ifadesi ile geçmektedir (KK, 2b-3a). Başka bir yerde ise, geniz sesi için kullanılan المغنونة /g/ ifadesi اَنْلَاْدِي *anladı* “anlamak” örneğinde geçmektedir (Toparlı, 2000: 100; KK 38a). burundan çıkan /ŋ/ ifadesi sadece TZ’de kullanılmıştır (TZ, 2b). TZ’de /ک/ ve /k/ arasında olan /g/ sesi, الكاف المعقودة olarak geçmekle beraber /نک/ şekliyle gösterilmiştir (TZ, 2b). Örneğin: اَنْکْ ile صَانَكْرَا *şağraw* “Sağır” (al-Turk, 2006: 30), تُونَكْلُوكْ *tüñlük* “Pencere” (al-Turk, 2006: 30), يَنْکْ *yeñ* “Yeni elbise” (al-Turk, 2006: 30). Bu ses KK’de /نک/ şeklinde geçmektedir:

kelmedin “Gelmedin” (Toparlı, 1999: 113), يدين yedin “Yedin” (Toparlı, 1999: 130), يطن yatm “Yattın” (Toparlı, 1999: 129).

h. الاشمام el-işmâm

Türkçede ses benzeşmesi anlamına gelen الاشمام el-işmâm ı, Arap dilbilimcileri bir sesin esre ile ötre arasında okunması olarak tarif etmişlerdir (el-Feyrûzâbâdî, 2005: 1128). Tecvit ifadelerinde lafzıyla kullanılan işmâm, mahreç sebebiyle bir sesin başka bir sesle benzeşmesi dolayısıyla birbirine yakınlaşması demektir (eş-Şemsen, 2000: 185-210). Bu ifadeyi ilk olarak Sîbeweyh el-kitab eserinde kullanmıştır (Sîbeweyh, 2/283). Memlûk dönemi eserlerinde ise bu ifade birçok ses için kullanılmıştır. Örneğin, /s/, /z/ ve /ş/ sesleri birbirine benzediği için, bu sesler birbirine geçiş yapmaktadır (Mustafa, 1999: 495). Bu ifade, KK’nin ön sözünde geçmekle beraber, sözlük içerisinde de Türkçe kelimelere uygulanmaktadır. Müellif ön sözde Türkçedeki katkısız/saf /ز/ (/z/) sesi ve /س/ (/s/) sesinin, /ص/ (sad) sesine dönüştüğü ifade etmiştir. Bu seslerdeki değişim çok az olmasına rağmen, bunların kurallı olanı veya yalnızca işitmeye dayalı olanları vardır. Bu /ز/ ve /س/ sesleri, kendilerini yalnızca kalın veya baskın bir harf takip ettiğinde /ş/’a dönüşürler. Bu değişikliğin sebebi, söyleyişte bir kolaylığın istenmesidir. (Toparlı, 1999: 3). Örneğin: بَغَزْلَةُ اشمام bogazla- işmâm “Boğazlamak, kesmek” (Toparlı, 1999: 105), /ز/ sesi işmâm ile okunur anlamına gelen يز اشمام الزاي yaz “Yaz” (Toparlı, 1999: 130), يزضير بالاشمام yazdır “Yazdır” (Toparlı, 1999: 130).

T sözlüğü incelenirken sınırlı sayıda kelimeye /ز/ sesinin üzerinde /م/ işareti bulunmaktadır. T’nin müellifi, sözlükte bu husustan hiçbir yerde söz etmemiştir. KK’de bu sesin değişimi ile ilgili verilen örnekler ile T’deki örnekler karşılaştırıldığında; /م/ işaretinin, /ز/ /z/ ve /س/ /s/ seslerinin /ş/’a dönüştüğünde kullanıldığı ve اشمام işmâm ifadesinin de kısaltması olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum sadece şu örneklerde geçmektedir: يُنْعَاجُزْ yupğa çuz “İnce yaz” (Toparlı, 2000: 100) (T 20.a), لَازُغْ lazug “Azı dişi” (Toparlı, 2000: 91), أَزْ az “Az” (Toparlı, 2000: 91), يَزُغْ yazug “Suç, hata” (Toparlı, 2000: 156), چُزْ çiz “Yazmak” (Toparlı, 2000: 100).

i. التنقيط et-tenkîṭ

Noktalamak anlamına gelen التنقيط et-tenkîṭ ifadesi, BM’nin ön sözünde Arapçada olmayan /ç/, /η/ ve /p/ sesleri için kullanılmıştır. BM’de /ç/ sesi /ج/ ve /چ/ şekli ile, /η/ sesi /ك/ şekliyle, /p/ sesi ise, /ب/ şekliyle gösterilmiştir. /ج/ örneği: چُكْ çık “Çık-”, اَطْرَاحْ oṭraç “Ada”. /چ/ örneği: چِلْ çil “Çil, keklik”, چِيْ چي “Çiğ”, چُڤْچُنْ çüvçen “Baykuş” (al-Turk, 2012: 12-13).

BM’de /η/ sesi üç noktalı /نْك/ şekli ile يُونْگْ yüng “Yün, tüy”, /نك/ ile سُونْگْ songda “Sonunda, sonra”, تَنْگْري tengri “Tanrı, Allah”, /ك/ ile دِينْگْ dengiz “Deniz” gösterilmiştir. Bazen /ن/ harfinin üzerine veya kelimenin yanına /ك/ harfi yazılarak uygulanmıştır. Örneğin: سِنْگْري singir “Sinir”, دِينْگْري dengiz “Deniz”, اِمْپَنْگْز öpmengiz “Öpmeyin” (al-Turk, 2012: 12-13).

Yazar BM’nin önsözde her ne kadar /p/ sesi için üç noktalı /ب/ şeklini kullanacağını belirtse de, eserde /p/ sesi her zaman /ب/ ile yazılmıştır: كَلْبَانْ kelepen “Cüzzamlı”, كِرْپِي kirpi “Kirpi”, شَبَان şaban “Saban” (al-Turk, 2012: 12).

2. Türkçe Ünlülerin Kalınlık, İncelik ve Açıklık/Kapalılık Telaffuzunu Belirten İfade ve Kısaltmalar

Arapçanın üç ünlüsü (ا، و، ي), Türkçenin sekiz ünlüsünü (a, ı, e, i, o, ö, u, ü) telaffuz etmekte yetersiz kaldığı için Memlûk- Kıpçak sözlüklerinde Türkçe ünlülere birtakım ifadeler ve kısaltmalar uygulanmıştır. Her ne kadar uygulamalar tutarsız olsa da bunlar Türkçeyi öğretmek için okuyucuya faydalı birer yöntem olmuştur. Sözlüklerin incelenmesi sonucu tespit edilen ifadeler şunlardır: تَفْهِيْم mugallaż, مَغْلَظ murakkağ ve مَمَال مَرْقَق mumâl murakkağ.

a. Kalınlık İçin Kullanılan İfadeler

1. تفخيم *mufeḥḥem, tefḥīm*

Arapçada تفخيم *mufeḥḥem, tefḥīm* kelimeleri فَخَّمَ “kalınlaşmak” kökünden türemiştir. Sībawayh ve İbn Cinnî gibi eski Arap dilbilimcileri, تفخيم ifadesini, kulağa net gelen sesler için kullandıklarını belirtmektedirler (Beşîr, 2000: 398; Raḳîk, 2013: 81-82). Türkçede kalınlaşma anlamına gelen bu ifade, belirli ünsüzlerin kalınlaştırma etkilerine bağlı olarak veya kelime içinde başka nedenlerle ince ünlülerin kalın sıraya geçmesi olayıdır (Korkmaz, 2010: 137).

Memlûk-Kıpçak sözlüklerinde Arapça ile yazılmış Türkçe kelimeleri kalın sıralı okumak için مفعم kelimesi kullanılmaktadır. Kİ’de bir kereye mahsus bu ifade ön sözde yer almış, sancak eser içerisinde /خ/ kısaltması ile gösterilmiştir.

Örneğin: TZ’de; يول مفعم *yol* “Yol” (Atalay, 1945: 287; al-Turk, 2006: 11-12), ياش مفعم *yaş* “Yaş” (Atalay, 1945: 281; al-Turk, 2006: 11-12), بالامفعم *bala* “Yavru” (Atalay, 1945: 147; al-Turk, 2006: 11-12). KK’de التفعيم واللام تفخيم *al* “Al-” (Toparlı, 1999: 94), (KK, 83a), مفعم الهمزة انت *ant* “Yemin, ant” (Toparlı, 1999: 101), يب بالتفعيم *yap* “Yap-” (Toparlı, 1999: 129) (KK, 81a).

2. مغلظ *muḡallaz*

Arapçada غلظ kökünden türemiş ve kalın anlamına gelen مغلظ sözcüğü, Türkçede kalın sıralı kelimeler için de kullanılmaktadır. Bu sözcüğünün tek örneği BM’de geçmektedir. BM’de اولدى imlasıyla yazılan iki kelime vardır. Biri “Öl-” anlamında kullanılmıştır. Diğeri ise اولدى *ol-dı* “oldu” kalın sıra ile okunması için مغلظ ifadesi ile gösterilmiştir (BM 29b/10; al-Turk, 2012: 247).

b. Kalınlık için kullanılan kısaltmalar

Arapçada sesin, mahrecinden çıkarken dilin üst damağa kapanması ve bu sesler telaffuz edilirken dilin bir kısmının toplanması, büzülmesi ve damağın bir kısmını örtmesi olarak ifade edebileceğimiz *itbâk* ses olayı, /ص/, /ض/, /ط/ dışında /ظ/, /ق/, /خ/, /غ/, /ر/, /ل/ seslerini de içermektedir (Ünlü, 1993: 41; Beşîr, 2000: 394). Bundan dolayı Memlûk-Kıpçak sözlüklerinde kalın sıralı kelimeler için, مفعم ifadesi ve /خ/, /م/ kısaltmalarının yanı sıra, *itbâk* ses olayını temsil eden işaretlerden /ط/, /ص/, /ق/ da kullanılmıştır.

1. /خ/

Kalın sıralı kelimeler için /خ/ kısaltma şekli sadece Kİ’de görülmektedir: الوسط (خ) أرْتَا *orta* “Mutavassıt” (Caferoğlu, 1931: 63), الابيض (خ) أَقْ *aq* “Beyaz rengi” (Caferoğlu, 1931: 4), بُدَقْ (خ) *budaq* “Dal” (Caferoğlu, 1931: 22), أَتَمْ بِشَرْدَى (خ) *bişirdi* “Pişirdi” (Caferoğlu, 1931: 19).

2. /م/

Bu kısaltma ise T’de yalnızca كَلْ *kol* “Kol” (Toarlı, 2000: 120) örneğinde görülmektedir.

3. /ص/

Memlûk-Kıpçak sözlüklerinde bu işaret sadece TZ’de geçmekle beraber kalın sıralı kelimeler için kullanılmıştır (Fazılöv, 1978: 21; al-Turk, 2006: 11-12): دَشْ قامادى *dişi qamadı* “Dişi kamaştı” (al-Turk, 2006: 11-12), يالادى *yaladı* “Yaladı” (al-Turk, 2006: 11-12), شايقلدى *şayfaldı* “Dağıldı” (al-Turk, 2006: 11-12), أومدى *umdu* “Umdı” (TZ 9a).

4. /ظ/

Memlûk-Kıpçak sözlüklerinde bu işaret de sadece TZ’de kullanılmaktadır. Örnekleri şu şekilde sıralanabilir: بوشاتى *boşattı* “Boşattı”, (al-Turk, 2006: 12) أازاتى *azaṭtı* “Serbest bıraktı”

(al-Turk, 2006: 11-12), *أصتى* *astı* “Astı” (al-Turk, 2006: 11-12).

5. /ق/

İtbâk seslerinden olan ve sadece kalın sıralı kelimeler için kullanılan /ق/ işareti, yalnızca BM’de vardır: /ق/ *كندی* *kındı* “Kınadı, kıskırttı” (al-Turk, 2012: 256), /ق/ *چقماق* *çıkmak* “Çıkmak” (al-Turk, 2012: 270), /ق/ *قچماق* *qapmak*, “Kapmak, almak” (al-Turk, 2012: 270) /ق/ *قاچماق* *kaçmak*, “Kaçmak” (al-Turk, 2012: 284).

c. İnce ünlüler için Kullanılan ifade ve kısaltmaları

1. مرقق *muraqqaq* “ince, incelik”

Arap dilbilimcileri مرقق ifadesinin zıt anlamlısı olan مرقق *muraqqaq* kelimesini, Türkçede olduğu gibi ince, yumuşak sesler için kullanmışlardır (Ermers, 1999: 106; Beşir, 2000: 403). Bu ifadeye, Memlûk- Kıpçak sözlüklerinden Kİ’nin ön sözünde ve TZ’de de rastlanmaktadır. مرقق ifadesi, TZ’de bazen yumuşak ünlü veya ünsüzler ya da ince sıralı kelimeler için kullanılmıştır. Örneğin: /ق/ *أون* *ün* “Ün” (al-Turk, 2006: 11-12), İnce sıralı kelimeler için /ق/ *أوزوندى* *üzündi* “Üzüldü” (al-Turk, 2006: 11-12), /ق/ *شباك* *şebek* “Çirkin”. Ancak TZ’de bu ifade yumuşak ince sıralı kelimeler için tutarlı bir şekilde kullanılmamıştır. Müellif, bazen bu ifadeyi yanlışlıkla Türkçede kalın ünlü veya ünsüzler için ya da kalın sıralı kelimeler için kullanmıştır. Bu hususta /ق/ *أوردى* *urdi* “Vurdu” (al-Turk, 2006: 11-12) örneği gösterilebilir.

2. /ق/

Sadece Kİ’nin ön sözünde geçen مرقق “ince” ifadesinin kısaltması olan /ق/, ince sıralı kelimeler için kullanılmıştır. Örneğin: /ق/ *ألدی* *öldi* “öldü” (Caferoğlu, 1931: 65), /ق/ *يأل* *yäl* “Rüzgâr” (Caferoğlu, 1931: 124) (Kİ. 97), /ق/ *أو* *äv* “Ev” (Caferoğlu, 1931: 12), /ق/ *دزدی* *düzdü* “İntizama koydu, düzeltti, dizdi” (Caferoğlu, 1931: 37).

3. ممال مرقق *mumâl muraqqaq*

Arapçada ممال kelimesinin anlamı “Elif harfini, elif ile ye arası okumaktır”. Bu ifade, Arap dilbilimci Sîbeweyh tarafından إمالة olarak kullanılmıştır (Sîbeweyh, 2/ 407; Raķîk, 2013: 109). Ona göre إمالة /a/ ile /i/ arasında telaffuz edilen sese denir (Sîbeweyh, 2/ 407). İbn Cinnî ise, bu ifadeyi üstün ile esre’nin karışımından oluşan sesin telaffuzu olarak tarif etmiştir (İbn Cinnî, 1985: I/52). Türkçede, boğumlanma noktası /e/ ile /i/ ünlüleri arasında bulunan /e/ sesi, kapalı /è/ ile gösterilmektedir (Korkmaz, 2010: 138). Eski Türkçede varlığı kabul edilen bu sesin Arap alfabesinde karşılığı bulunmadığı için, Memlûk-Kıpçak sözlüklerinin müellifleri bu sese Arap harfleriyle standart bir şekil vermekte zorlanmışlardır (Ceylan, 1991: 160; Erdem, 2006: 112). Bunun için aynı sözlükte bile /è/ sesi farklı harflerle gösterilmiştir. Bazen kelimenin ilk hecesinde bulunan /è/’yi /د/ harfi ile yazmışlar; kelimenin ortasında ise /è/ sesini bazen hem üstün hem esre işareti /◌◌/ kullanarak ifade etmişlerdir (al-Turk, 2007: 27-28;). ممال ifadesine Memlûk-Kıpçak sözlüklerinden sadece TZ’de rastlanmıştır. TZ’nin müellifi, kapalı /è/ sesini yansıtmak için /ي/ ve /و/ harflerini ve ممال ifadesini kullanmıştır: ممال (ار) مرقق *er* “Erkek, adam, er” (al-Turk, 2006: 11-12) ve ممال مرقق *bêdri* “Verdi” (al-Turk, 2006: 11-12).

Sonuç

Bu çalışmada Memlûk Kıpçak Türkçesiyle yazılmış *Kitābü’l- İdrāk li Lisāni’l-Etrāk* (Kİ) (Caferoğlu, İstanbul, 1931), *Kitāb-ı Mecmû-u Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugalî* (T) (Toparlı, 2000), *Kitābu Bulğatu’l-Muštāk fî Luğati’t-Türk we’l-Kıfçāk* (BM.) (al-Turk, 2012), *et-Tuhfetü’z-Zekiyye fî’l-Luğati’t-Türkiyye* (TZ) (al-Turk, 2006), *el-Kavânînu’l-Küllîyye li-Zabti’l-Lûğati’t-Türkiyye* (KK) (Toparlı, 1999) sözlüklerinde, Türkçe telaffuzu belirten Arapça ifadeler ve kısaltmalar incelenmiş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Her sözlükte Türkçe telaffuzu sağlamak için esere özgü bir takım Arapça ifade ve kısaltmalar kullanılmıştır.

- Bu çalışmada sözlüklerde Türkçe telaffuzu belirten Arapça ifadeler ve kısaltmalar, iki kategoride değerlendirilmiştir: Birincisi, Arapçada olmayan Türkçe seslerin telaffuzunu belirten ifade ve kısaltmalar, diğeri ise Türkçe ünlülerin kalınlık, incelik ve daralma telaffuzunu gösteren ifade ve kısaltmalardır.

- Bu sözlüklerde Arapçada olmayan Türkçe seslerin telaffuzunu yöneten ifade ve kısaltmalardan; katkısız/saf anlamına gelen *الخالص el- hâliš*, ifadesi, katkısız sesler için gösterilmiştir. Bu ifade sadece KK'de bulunmaktadır.

- *مفخم el-mufeḥḥem* "kalınlaşmış" ifadesi /p/ sesi ve /ç/ sesi için kullanılmıştır. /p/ ve /ç/ seslerini temsil eden bu kelime T'de geçmektedir.

- *المشوبة el-meşûb* ifadesi ise Kİ'de /p/ ve /ç/ sesleri için kullanılmıştır. TZ ve KK sözlüklerinde /p/ sesi için uygulanmıştır. Bu ifadenin kısaltması da /ش/ olarak Kİ'de gösterilmiştir.

- *الكاف البدوية المعقودة el-kâf el ma'ḳude* ifadesi /ḳ/ ve /k/ arasında bulunan /g/ sesine veya başka bir söyleyişle bedevî /g/ sesine uygulanmıştır. Bu ifade TZ, KK ve BM sözlüklerinde kullanılmıştır.

- *المغننة el-muğannene* ifadesi, T ve KK sözlüklerinde /ŋ/ sesi için kullanılmıştır. TZ'de ise /ŋ/ sesi *النون الخيشومية* ifadesiyle açıklanmıştır.

- *الاشمام el-işmâm* ifadesi, (/س/,/ز/) sesleri kendilerini yalnızca kalın veya baskın bir ses takip ettiğinde /â/'a dönüşmesi için kullanılmıştır. Bu ifade sadece KK'de geçmektedir. T'de *الاشمام* olayı için bazı kelimeler üzerine /م/ işareti kullanılmıştır. Bu tür kelimelerin sayısı çok azdır.

- Türkçe sesleri belirtmek amacıyla üç noktalı cim ve üç noktalı kâf sesleri için *et-tenḳîṭ* ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade BM'de geçmektedir.

- Türkçe ünlülerin kalınlık, incelik ve daralma telaffuzunu gösteren ifade ve kısaltmalarla ilgili olarak; Kalın sıralı kelimeler için TZ'de *مفخم* *تفخيم* *mufeḥḥem* ve T'de *مغلظ* *muğallaḏ* ifadeleri geçmektedir.

- Kalın sıralı kelimeler için /خ/ Kİ'de; /ص/ TZ'de; /ط/ TZ'de; /ق/ BM'de kısaltmaları kullanılmaktadır.

- İnce sıralı kelimeler için *مرقق* ifadesi, Kİ'de ve TZ'de kullanılmaktadır. Kİ'de bu ifadenin kısaltması /ق/ işareti ile gösterilmiştir.

- *ممال مرقق mumâl muraḳḳaḳ* ifadesi, kapalı /è/ sesi için kullanılmıştır. Bu ifade de TZ.'de geçmektedir.

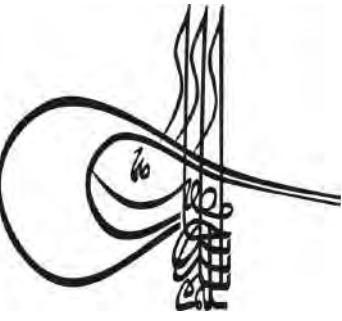
Bu sözlüklerde Türkçe telaffuzu sağlamak için büyük bir emek sarf edilmiştir. Araplara, Türkçeyi öğretmek amacıyla o döneme ait Arapça ifadeler ve Arapların konuştuğu ve anladığı dil ile hitap edilmiştir. Ancak, bu eserlerde bu çabalara rağmen yine de bazı ifadelerin ve kısaltmaların tutarsız olduğunu ifade etmek gerekir.

KAYNAKÇA

Atalay, B. (1945). *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fi'l-Lûgati 't-Türkiyye*, TDK, İstanbul.

Baskın, S. (2012). "Memlûk Dönemi Türkçe Sözlüklerinin Yapısı", *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 23-43.

- Beşîr, Kemâl (2000). *‘İlmi’l-Aşwaṭ, Dâr Ğarîb*, Kahira.
- Caferoğlu, A. (1931). *Kitâb al-İdrâk Li Lisân al-Atrak*, Türkiyat Enstitüsü yayınları, İstanbul.
- Ceylan, E. (1991). “Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Ankara.
- İbn Cinnî, E. (1985). *Sir Şına’at’ul-İ’rab*, th. Hesen Hindâwî, Dârü’l-Kalem, Dimaşk.
- İbn Haldûn, A. (2001). *el-Muḳaddime*, Mektebetü’l-‘Abîkân Riyad.
- el-Feyrûzâbâdî, M. (2005). *el- Ḳâmusu’l-Muḥîṭ*, th. el-‘İrksusî, Beyrut.
- Enis, İ. (2003). *Fi’l-Lehecâti’l-‘arabiyye*, mektebetü’l-Enjlo, Kahira.
- Ercilasun, A. (2007). “Memlûk Kıpçak Dönemi Eserleri ile İlgili Düşünceler”, *Makaleler*, Akça, Ankara.
- Erdem, M.; Gül, M. (2006). “Kapalı (è) esi Bağlamında Eski Anadolu Türkçesi-Anadolu Ağızları İlişkisi”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 11, Ankara.
- Ermers, R. (1999). *Arabic Grammers Of Turkic*, Brill: Leiden, Boston, Köln.
- eş-Şemsen, E. (2000). “El-İşmâm we Mefhûm’l-Muşṭalaḥ”, *ed’-Dârâ*, Riyad.
- Korkmaz, Z. (2010). *Gramer Terimler Sözlüğü*, TDK, Ankara.
- Kun, T.H. (1975). “Kipchak Philology and the Turkic Loanwords in Hungarian, I”, *Archivum Eurosiae Mediî, Aevi. I.*, s. 155-210.
- Muşṭafa, İ.; Zeyyat, A.; ‘Abdu’l-Ḳadir, A.; Neccâr, A. (1999). *eL- Mu’cemu’l-Wasîṭ, Dârü’d-Da’ weti*, İstanbul.
- Raḳîḳ, K. (2013). *el- Muṣṭalaḥ el’Luġawiyy fi Kitâbi Sîbeweyhi*, Doktora Tezi, Cezayir.
- Sîbeweyh, A. (1988). *El-Kitâb*, el-Hancı, Kahire.
- Toparlı, R., Çögenli, S., Yanık, N. (1999). *el-Kavânînü’l-Küllîye li-Zabti’l-Lûgati’t-Türkiyye*, TDK, Ankara.
- , (2003). *ed-Dürretü’l-Mudiyye Fi’l-Luġati’t-Türkiyye*, TDK, Ankara.
- , (2000). *Kitâb-ı Mecmû u Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, TDK, Ankara.
- al-Turk, G. (2006). *et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lûgati’t-Türkiyye Üzerine Bir Dil İncelemesi* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- , (2012). *Kitâbu Bulġatu’l-Muşṭāk fi Luġati’t-Türk we’l-Kıfçāk Üzerine Dil İncelemesi*, yayınlanmamış Doktora tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ünlü, D. (1993). *Kur’ân-ı Kerîm’in Tecvidi*, MEB, Ankara.
- Yıldız, M. (2010). “Seyf-i Sarayinin Gülistan Tercümesinde Aynı İsim Unsurlarının Kıl- ve Et-Yardımcı Fiilleriyle Kullanımından Oluşan Eş Değer Birleşik Fiiller ve Oğuzca Etkisi”, *Turkish Studies*, International Periodical For Languages, Volume 5 Issue 1, Ankara, s. 687-706.

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş: Mayıs 2018

Accepted/Kabul: Haziran 2018

Referees/Hakemler: Prof. Dr. Hanife Nâîân GENÇ - Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ

This article was checked by iThenticate.

METİN YORUM VE ANLAM KAVŞAĞINDA BİLDİRİŞİM SORUNU

Melik BÜLBÜL*

ÖZET

Şu bir gerçektir ki, insanoğlunun düşünceleri değişiktir. Her göz bir bakış, her bakış bir açı ve her açı farklı bir yorumdur. İnsan bu evrende yaratılış serüveninin ilk anından beri evrene felsefi bakışlarla bakmaktadır. Her açının kendi manzarası olduğundan her bakış kendi gördüğünün asıl olduğu kanaatini doğal olarak taşır. Çünkü nazarı olmayanın manzarası da olmaz, gerçeğinin de gereği çeşitli yorumların olası olduğu, insan doğasının bir gerçeğidir. Ancak bu doğal süreç, kök anlamın doğasının göz ardı edilmemesini gerektirir ve temel anlamın yerleşik konumu, onun ilk olarak şekillendiği koşulların gereğini ortaya çıkarır. Kapalı/örtüşük anlamların alımlama süreçlerinde, yorumlama güçlüğüne yol açmaları da bu yüzdendir. Eski dönemlerden beri felsefeciler/edebiyatçılar (kuramcılar) bir kısım metin içi konuların kapalı anlamların kendi dünya görüşlerine ve dönemsel ağırlarına göre açıklamaya çalışmışlardır ve kendi aralarında bile, aynı konulara yönelik pek çok farklı yorumlar (algı biçimleri ve değerlendirmeler) ortaya çıkmıştır. Bu sorunu aşmak için de farklı anlama ve çıkarsama yolları/kuramları ortaya atılmıştır. Akıl, gözlem, sezgisel algı, dönemsel koşullar, yorumcunun yetenekleri, dil olgusu ve metinsel bağlam gibi etkenlerle farklı yorumlama yöntemleri ihdas edilmiştir. Bu hususta Eflatun şöyle der: “insanlar her yönüyle gerçeği idrak edemedikleri gibi ondan tamamen uzak da olamazlar. Her insan gerçeğin bir yönünü idrak eder.” Bu bağlamda fil metaforunun örnek olarak verilmesi de çok çarpıcıdır. Buna bağlı olarak Sokrat da şu ifadeleri dile getirir: “münakaşa konusu olan şey bilindiği takdirde her münakaşa biter.” Bu çalışma, metinsel anlamın yorumlama ve iletişim süreçlerinde alımlayıcı tarafından farklı perspektiflerden değerlendirilebileceğine yönelik farkındalık ölçütlerine dikkat çekmek için ele alınmıştır. Karşılaştırma ve örnekleme yöntemlerinden yararlanılarak, okur için belli ölçeklendirmelere gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: metin, yorum, anlam, iletişim sorunu.

COMMUNICATION PROBLEM IN THE CONTEXTE OF TEXT INTERPRETATION AND MEANING

ABSTRACT

It is a fact that human beings have different thoughts. Each eye is a view, each view is an angle, and each angle is a different interpretation. Human has been looking at philosophical gaze into the world since the very beginning of the adventure of the creation of this world. Since every angle has its own view, every view naturally is of the opinion that its own view is true. Because without view, there is no perspective. Hereby, the various interpretations are the fact of human nature. This natural process, however, requires that the nature of the root meaning is not be ignored, and that the position of the fundamental meaning reveals the necessity of its originally formed conditions. Because of this, consistent meanings lead to interpretation difficulties in the process of reception. Since ancient times, philosophers / litterateur have tried to explain closed meanings of textual subjects according to their own worldviews and periodic feature, and even among themselves many different interpretations (perception forms and evaluations) have emerged for the same topics. In order to overcome this problem, different ways of understanding and inferencing theories have been put forward. Different interpretation methods have been established with factors such as reason, observation, intuitive perception, periodic conditions, interpreter's abilities, language case and textual context. Platon in this regard says: "People can not perceive the truth completely and can not be far from it. In this context, elephant metaphor is a striking example. Accordingly, Socrates express the following statement: "If the matter of dispute is known, every dispute ends." This study was elaborated to draw attention to the awareness criteria that the textual meaning can be evaluated by the recepateur in different perspectives in the interpretation and communication processes. By using comparison and sampling methods, some examination for the reader has been expressed.

STRUCTURED ABSTRACT

It is a fact that human beings have different thoughts. Each eye is a view, each view is an angle, and each angle is a different interpretation. Human has been looking at philosophical gaze into the world since the very beginning of the adventure of the creation of this world. Since every angle has its own view, every view naturally is of the opinion that its own view is true. Because without view, there is no perspective. Hereby, the various interpretations are the fact of human nature. This natural process, however, requires that the nature of the root meaning is not be ignored, and that the position of the fundamental meaning reveals the necessity of its originally formed conditions. Because of this, consistent meanings lead to interpretation difficulties in the process of reception. Since ancient times, philosophers / litterateur have tried to explain closed meanings of textual subjects according to their own worldviews and periodic feature, and even among themselves many different interpretations (perception forms and evaluations) have emerged for the same topics. In order to overcome this problem, different ways of

understanding and inferencing theories have been put forward. Different interpretation methods have been established with factors such as reason, observation, intuitive perception, periodic conditions, interpreter's abilities, language case and textual context. Platon in this regard says: "People can not perceive the truth completely and can not be far from it. In this context, elephant metaphor is a striking example. Accordingly, Socrates express the following statement: "If the matter of dispute is known, every dispute ends." This study was elaborated to draw attention to the awareness criteria that the textual meaning can be evaluated by the recepneur in different perspectives in the interpretation and communication processes. By using comparison and sampling methods, some examination for the reader has been expressed.

The aim of the work is to explicate the concepts of text, meaning, comment and communication problem. For this reason, it is necessary to explain the meanings of these concepts. Thanks to this, the question of what should be the meaning and text relation in the context of interpretation and communication will be clarified. A priori, when it comes to the definition of meaning, it contains different definitions of the intellectual currents within their own parameters throughout the history of philosophy. Nihilists claim that knowledge is lacking in value. According to the sophists, language and sensation are relative, so that there is no common meaning of the existence world. Idealists contend that the reality is intellectual, whereas the realists argue that the reality is an objective order (see Kale, 2009, 69). All of these and the subject about what criteria and values should be based on the existence world and the processes of interpretation between the external world (object) and man (subject) have maintained its existence each period as a problematic cycle. Thus, the anatomy of the meaning reveals itself as a spontaneous problem. Because the meaning is interpenetrated with information, it constitutes a universe as the upper layer of knowledge. Text had to be evolved in terms of meaning in Renaissance and later periods in which mind becomes important as a value besides intuitive knowledge. From now on, man has a competence of analyzing the universe and the universe of text through mind. Just after this, the problem of text, interpretation and communication has become a chronic problem in human life and interpretation world.

So, what is the meaning? Is it the text itself? Is it a formation beyond the text? Is it a form based on the reader's perception? Is it a variable phenomenon being with the process of interpretation? All of this are critically important in terms of what the meaning might be rather than what it is essentially. It would be more meaningful to consider that the meaning is a whole of values that can be mutated in the combination of the ambient conditions of the periodical perception of an established value and the reception, with the condition the root value remains unchanged. The comment is in front of the text. The interpretation inspire the basic meaning of the text according to their necessity. This is the period perception in a sense. Each new period is linked to the previous period. It is also connected to its predecessor. This connection continues progressively. This process is called as the continuity of meaning and continuation in interpretation. As long as the period preserves the mobility of people and thoughts, every element that takes place in life can not be separated from this process including specially written products.

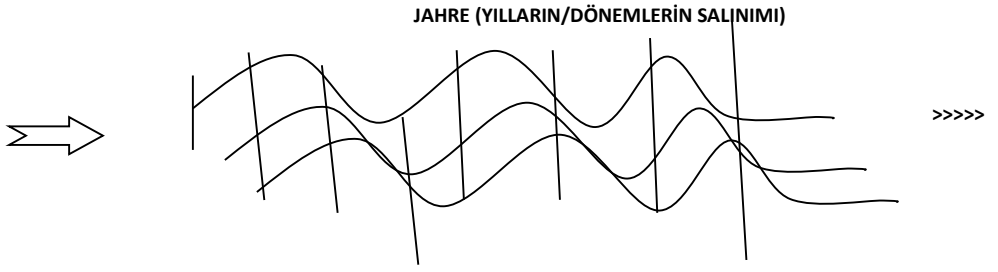
When it comes to what the text is, it is a code of thoughts composed of the consistence of sentence and meaning, which consists of internal and external meaning components. In this sense, the interpretation of text means the opening of its thought codes. The writer of the text who is the product of the thoughts of the outside world; the reader being the analyzer the text as a product of this external world also is the most suitable person who decode the text. The problem that arises here is what should be the position of the reader who decodes the text.

Keywords: text, interpretation, meaning, communication problem.

Giriş

Çalışmanın eksenini, bahse konu olan metin, anlam, yorum ve iletişim sorunu kavramlarının irdelenerek açıklanmasına konumlamak yararlı olacaktır. Bu nedenle, bu kavramların anlam evrenine yönelmek gereklidir. Ancak bu sayede anlam ve metin ilişkisinin yorum ve iletişim bağlamında ne ifade ettiği veya etmesi gerektiği sorunu açıklık kazanacaktır. Buradan hareketle anlamın tanımına yönelecek olunursa, anlam; felsefe tarihi boyunca düşünsel akımların kendi parametreleri içinde değişik tanımlar içermektedir. Nihilistlerin, bilginin anlamdan, değerden yoksun olduğunu iddia etmeleri; sofistlere göre dil ve duyum göreceli olduğundan varlık âleminin ortak bir anlamının olamayacağı tezi; idealistlerin gerçekliğin düşünsel olduğunu, buna karşılık realistlerin gerçekliğin nesnel bir düzen olduğunu ileri sürmeleri (Bkz. Kale, 2009, 69) varlık âleminin ve bu âlemde yer alan dış dünya ile (nesne) insanın (özne) arasındaki anlamlandırma süreçlerinin hangi ölçütlere ve değerlere dayanması gerektiği konusu sorunsal bir döngü olarak her dönem varlığını sürdürmüş bulunmaktadır. Bu haliyle anlamın anatomisi kendiliğinden bir sorun olarak kendini ortaya koymaktadır. Anlam, bilgi ile iç içe bulunduğundan bilginin taşıyıcı üst katmanı olarak bir evren oluşturmaktadır kendiliğinden. Sezgisel bilginin yanına aklın bir değer olarak ön plana çıktığı Rönesans ve sonrası dönemlerde dış dünyanın kodlandığı metin evreni de, anlamı bakımından evrilerek dönüşüme uğramak zorunda kalmıştır. Artık kendine yeteceğine kanaat getiren insan, akıl yolu ile evreni ve metnin kod evrenini çözümleyebilecek yetkinliği kendinde bulacak boyuta yükselmiştir. Tam da bu çizgiden sonra metin, yorum ve iletişim sorunu bir kronik sorun olarak insan yaşamına ve yorum dünyasına yeni bir uğraşı alanı olarak girmiştir.

O halde anlam nedir? Metnin kendisi midir? Metin ötesi bir oluşum hali midir? Okurun algısına bağlı bir biçim midir? Alımlama süreçleri ile varlık bulan değişken bir olgu mudur? Tüm bunlar, esasen anlamın ne olduğundan çok; ne olabileceği seçeneklerini ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Burada anlamı, yerleşik bir değerın dönemsel algı ve alımlayıcının ortam koşulları bileşkesinde, kök değer değişmeden kalmak kaydıyla; dönüşebilen bir değerler yumağı olarak değerlendirmek daha anlamlı olacaktır. Yorum, metnin önündedir. Ondandır fazla yol alır. Yorum, metnin temel anlamını gereklerine göre peşinden sürükler. Dönem algısından kastedilen bir bakıma budur. Her yeni dönem, bir önceki dönemin üstünde kanatlanmış bir değerdir. O da kendi öncesindeki. Bu katlanma müteselsil/kademeli olarak devam eder. Bu süreçte, anlamın sürekliliği, yorumlamada devamlılık denir. Dönem, insan ve düşünce devingenliğini korudukça, hayatta yer tutan her unsur bu süreçten kopamaz. Özellikle de yazılı ürünler bunlara dâhildir. Dil malzemesiyle varlık bulan her metin; insan, dil ve düşünce evreninde yeniden anlamlandırılarak boyutlanır ve katmanlaşır. Bu salınımlı evreleri bir grafik üzerinden somut olarak gösterecek olursak aşağıdaki süreç akışını elde etmiş oluruz:

Periyodik Çağ Algısı ve Metinsel Anlamın Devingenliği

Metnin ne olduğu konusuna değinecek olursak, sözcüklere giydirilmiş tümce ve anlam örtüşmesinden oluşan, iç ve dış alam bileşenlerini barındıran düşünceler kodu. Bu anlamda metin yorumu, onun düşünce kodlarının açılımı anlamına gelmektedir. Metni oluşturan yazar, dış dünyanın düşüncelerinin ürünü olduğundan; metnin açılımını sağlayan okur da bu dış dünyanın bir ürünü olarak, metnin kodlarının açılımını yapmaya en elverişli konumdadır (Bz. Genç, 2007, 45). Burada sorun olarak karşımıza çıkan konu, metnin kod açılımını yapan okurun konumunun ne olması gerektiğidir. Bu konu, çalışmanın ileri safhalarında okurun yorum tasarrufu bahsinde genişçe ele alınacaktır.

Yorum bahsine gelecek olursak, çalışmanın ana sorun odağını bu kavram oluşturmaktadır. Çünkü yorum; metni, metnin anlamını, okuru ve okurun sorumluluklarını içeren geniş bir alana sahiptir. Bundan dolayıdır ki, metin, okur, anlam ve iletişim bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Sorunun ana gövdesini ise, farklı bakış açılarının hepsinin kendince yoruma yönelik dayanaklarının oluşu ve hepsinin kendi yorumunun daha uygun olduğu kanaatidir. Peki, bu durumda metnin en yakın yorumunun nasıl belirleneceğini doğal olarak sorgulamak gerekir. Dikkat edilecek olursa, metnin yorumuyla ilgili tek bir doğru yorum yerine; kök anlama yakınlığı ile belirlenebilecek yorumlar halkasından söz etmek daha yerinde olacaktır. Tam da bu noktada dönemsel algı formlarının önemi ortaya çıkmaktadır. (Geniş bilgi için Bkz. Bülbül, 2017, 47). Her dönemin, söz konusu metnin kök anlamının etrafında kümelenmiş yorumlar halkasıdır sözü edilen. En yakın yorumdan en uzak yoruma doğru uzanan ve çağ algısına (idrakine) bağlı olarak dönüşen, güçlenen ve daha da açılabilen yorumlar halkası. Dönemsel algılar ve yorumlama biçimleri metinsel bağlama ve çağrışım alanlarına bağlı olarak salınımlar gösterebilmektedir. Aynı metne yönelik farklı alımlama ve yorumlama süreçlerinin varlığı da bu nedenle açıklanabilmektedir.

Bu bağlamda hermenötik' den, (yorum biliminden) söz etmeden geçmek doğru olmayacaktır. Hristiyanlığın inşa sürecindeki tarihsel konumunun/biçiminin doğal bir türevi olarak ortaya çıkan Hermenötik, Semantik, Analitik ve Yapısalcı düşünce disiplinleri, klasik İslâm dünyasının anlam haritasında tam bir karşılık bulamaz. Zira İslâm'da ilahî hitap ve kitap pasif bir "yorum nesnesi" olarak değil, aktif bir "durum öznesi" olarak vardır. Yorum, yani hermenötik için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Doğan Özlem'e göre günümüzde hermenötik sözcüğünün belli başlı üç anlamda kullanıldığı söylenebilir:

- Hermenötik, her şeyden önce binlerce yıllık anlamıyla yazılı metinleri o metinlerin yazıldığı dildeki anlamıyla yorumlama yöntemidir.
- Dilthey'le birlikte hermenötik, kültürel-tarihsel bilimlerin metodolojisi olmuştur.

- Heidegger ve Gadamer ile birlikte hermenötik, insanın varlığa temel yöneliş ve açılışı sayılmış ve böylece o bir varlık felsefesinin de adı olmuştur. (Özlem, 1984, 67)¹

Yukarıda yer alan açıklamalar bağlamında değerlendirdiğimizde, Türkçe’ de kullanılan “yorum” kelimesinin içeriğinde sorunsal bir olgunun olduğu görülmektedir. Yorum, hermenötikte olduğu gibi metodolojik bir çabaya mı işaret etmektedir; yoksa sadece işlevselliği bakımından mı kullanılmaktadır? Hermenötiğin, yorumbilim olarak Türkçe ’ye aktarılması, yorum kelimesinin Türkçe’ de kazandığı anlamlar bakımından bazen karışıklığa yol açabilmektedir. Hermenötik kelimesi, yazar-metin-okur bağlamında felsefi ve metodolojik bir çabayı ifade etmektedir. Yorum kelimesi bu çabayı çağrıştırmakta mıdır? Ayrıca yorum, Arapça ’da kullanılan te’vil anlamında mıdır? Yoksa daha geniş bir manayı mı ifade etmektedir? Te’vil kelimesi de hermenötik gibi metodolojik bir çabanın adı olabilir mi? Bunun da ortaya konulması gerekmektedir doğal olarak.

İletişim olgusu da tüm bu açıklamalar ışığında tanımını bulmak durumundadır. Çalışmanın sorunsal yanını da iletişime dayalı sorunsal zemin oluşturmaktadır bir anlamda. İletişim kavramını metin anlam uzantısında şöyle tanımlamak mümkündür: İletişim; bilgilerin, fikirlerin ve duyguların bir taraftan diğerine semboller aracılığı ile aktarılmasıdır (Geniş Bilgi için: Fiske, 2003, 15; Zıllıoğlu, 2003, 3). Bir diğer tanıma göre iletişim, insanın kendisini yönlendirmek ve değişen gereksinimlerini karşılamak için, çevreden gelen uyarıları eleyerek, düzenleyerek etkin bir anlamlandırma ve bunu paylaşma çabasıdır. (Zıllıoğlu, 2003, 15). İletişim etkinliğinin farklı katmanlarından söz edilebilir. İletişimin; kişinin içinden kendi kendine, başkalarıyla sözcüklerle/simgelerle gerçekleşen, her iki durumda da sözel ya da simgesel iletilerin aktarımı yanında bireylerde içten yol açtığı tüm psikolojik tepkilerle belirlenen katmanları vardır. Biz anlatmak istediğimizi biliriz, karşı taraf anlamak istediğini duyar. (Zıllıoğlu, a. e, 100). Anlamanın hem toplumsal yaşantılarla ilgili kültürel boyutu, hem bireysel yaşantılarla ilgili öznel boyutu vardır. (Açıkgöz, 2003, 63 vd.).

Yorumun mutlaklaştırılması sorunu

Metin türlerine göre ise, yorumlama süreçlerinin daha da sorunsallaşacağı açıktır. Hukuk metinleri, dini metinler, tarihsel arka planı olan yoruma açık kaynak metinler ve de edebi metinlerin anlam ağının sanatsal verilerle örülü olmasından kaynaklanan örtüşük anlamlı (anlam katmanlarından oluşan- yan anlam ilişkili) metinler. Tüm bu metin türleri bağlamında anlam ve yorum, sorunsal bir ağ olarak her dönem önemini korumuştur. (Bkz. Hassan, 2015, 110). Sosyoloji alanında bir ilke olarak bilinen, sosyal gerçekler birer nesne olarak ele alınmalı ve bunları parçalara ayırarak analiz edilmelidir. Yani bir sosyal gerçek diğer bir sosyal gerçek ile açıklanabilir. (Bkz. Arslanoğlu, 2017, 37). Anlamanın evrenine de aynı türden metnin anlam evreninde yer alan bir başka anlam katmanı ile açıklama getirilebilir. Metinler arası ilişkilerin de etkili olduğu, kök anlam ve onun dönemsel uzantıları bu anlam halkaları üzerinden yeniden anlamlandırılabilirler.

Metin çözümlemelerinde, kök anlamı koruyarak dönemsel yelpazede yan anlamların oluşturduğu katmanlar her dönemin okuru için masum görülmemektedir. Asıl anlam ve yan anlam ilişkileri yorumlama süreçlerine büyük etki ederler. Kök anlamın anlam alanının bozulacağı endişesi ile dönemsel anlamların periyodik açılımları her zaman büyük dirençle karşılanmıştır. Bu noktada nitelikli okurun önemi ortaya çıkmaktadır. (Bülbül, a. e. 45). Yorumun mutlaklaşması sorunu diye adlandırılabilen bu açmaz, metnin anlam haznesine üreme engeli teşkil edeceğinden; söz/kelime anlamının üretim süreçlerine de olumsuz etki edecektir.

¹ Hermenötiğin kapsayıcı bir tanımını yapmaktan ziyade hermenötik teoriler üzerinde durulduğu görülmektedir. Hermenötiğin tarihsel gelişimi ve hermenötik teoriler için bkz. Doğan Özlem, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, İstanbul, 1986, s. 47- 97; H. G. Gadamer, *Hermeneutik*, (çev. Doğan Özlem, *Hermeneutik Üzerine Yazılar içinde*), Ankara, 1995, s. 11-28; a. mlf.

Geçmişî şimdiye intikal ettiren ve geleceğe götüren temel tarayıcı dildir. (Tatar, 1998, 46). Anlam, dil dışında gerçekleşemez. Hirsch'e göre tarihi anlam sabittir. Buna kök anlam da denebilir. Metni, ilk çıkış kaynağından yorumlayan okur/lar, bu yorumun değişmezliğine, mutlaklığına inanmak isterler. Metnin yürütülen anlamlandırma sürecindeki iletişim bu noktada sorunsallaşır. Yorumcu/okur özellikle yazarın, anlamı nasıl tatbik ettiğini anlamalıdır ve hem de esnektir. (Palmer, 2002, 34). Unutmamalıdır ki, yazar anlamı kendi tarihi şartlarıyla sınırlamamıştır. Anlamın geleceğe tatbiki, geçmişe sadık kalmakla gerçekleşmektedir. Gadamer metin niyet özdeşliğini kabul etmese de onun bazı fikirleri öğrencinin/okurun önemini göstermek açısından önemlidir. Şöyle ki, o yazarın niyeti ile metnin anlamı özleri itibarıyla farklıdır, varsayımına dayanarak anlam ve yazarın niyetinin özdeş olamayacağını düşünür. (Bkz. Tatar, a. e. 85). Yani anlam yazarın niyetinden yazma eyleminde ayrılır, karşılıklı konuşmada değil. Çünkü yazmada yazarın tüm duygusal imaları doğrudan ortadan kalkar. Yazıda artık metin, yazarın kastetmiş olduğu/olabileceğini aşarak, yeni anlamlar ilişkisine sahip olacak tarzda özgürlük kazanır.

Farklı bir niyetseleci yaklaşım da genetikçi bakıştır. Bu anlayışın temelinde de metin-niyet özdeşliği ve niyetin bilinebileceği esas yer almaktadır. Yalnız bunlara göre metnin anlamı, arkasındaki yazarın öznel eylemlerini (duygu ve heyecanlarını) temsil edebilme özelliği sayesinde kavranabilir bir durumdadır. (Bozkurt, 2012, 140). Hirsch, Gadamer ve benzer kuramcılar genetik yaklaşımı, tüm bunlar sonuç itibarıyla anlam ve onun tarihsel yazarı arasında bir ilişkiyi var sayarlar. Fakat bunların genetik yaklaşımdan farkları, anlam ve yazarın niyeti arasında genetik değil, bir ontolojik ilişkinin var olduğunu kabul etmeleridir. (Genç, 2007, 390). Anlamı kendi kuşağında ele alacak olursak, ne sadece kök ortamından ötede ve ne de varbulunduğu şimdiki ortamında değerlendirmek doğrudur. Her iki ucu da yani hem tarihsel arkaplanı ve hem de şimdinin dönemsel algısı aralığında bir bütün olarak değerlendirmek daha sıhhatlidir. Ancak bu sayede anlama devresi kapalı olur ve akım etkinleşir. Çünkü metnin anlam uzantısı, kök olarak geçmişin argümanlarıyla ve dal olarak da şimdinin algılarıyla bir bütün olarak anlamlı zemine oturabilmektedir.

Bu veriler ışığında konuyu metinsel düzlemde somut olarak ortaya koyacak olursak, kastımızı daha iyi anlatmış oluruz:

Hem dini metinleri, hem hukuk metinlerini ve hem de edebi metinleri anlamı, yorumu ve iletişim ağı itibarıyla değerlendirecek olursak, her metin türünün kendine özgü anlamsal bağlamına uygun hermenötiksel, yapısal ve analitik yaklaşımlara yönelik çıkarımların olabileceği görülür. Hukuk metinlerinde yer alan olay, eylem ve ortam koşullarına bağlı karar sürecini, yorumsal tutumlar değişime uğratabilmektedir. Bu durum, kök anlamın yani karar hükmündeki iradenin yanlışlığını değil, aksine sabit ölçü değerinin değişken olaylar zincirine bağlı olarak devinmesinin, yani yeniden yorumlanmasının gerekliliğindedir. O nedenle bir dönemin karar hükmü, aynı olaya dönük olarak başka bir dönemde ve o dönemin algı sürecindeki ihtiyaçları bağlamında farklı bir boyuta taşınabilir. Bu durum, ilk kararın yanlışlığını değil, aksine son kararın değişen koşullar ortamına göre daha da boyutlanmasından ileri gelmektedir. Bu da ilk hükmün üzerine inşa edilmiş daha açılımlı bir uzantıdır.

Bilindiği gibi, hukukta yorum genel hukuk teorisinin ve metodolojisinin en temel ve önemli konularından biridir. Burada sadece Almanya'da yorum konusundaki tartışmaları en genel hatlarıyla aktarmaya çalışalım. Hukukta yorum söz konusu edilince, Almanya'da akla hala Savigny² gelir.

² Yukarıda belirtildiği üzere, Almanya'da hukukta yorumdan bahsedildiğinde ilk akla gelen isim F. C. von Savigny'dir. Tarihi okulun en önemli temsilcisi olan ve Prusya Adalet Bakanlığı da yapmış olan Savigny 1840 yılında yazdığı „Bugünkü Roma Hukukunun Sistemi” (System des heutigen römischen Rechts) başlıklı eserinde yorum konusuna yaklaşık 124 sayfa ayırmıştır. Bu bölüm metot konusunda hala en önemli eserlerden biri sayılır. Savigny'nin yaşadığı dönem yorum bağlamında günümüz açısından ilginçtir, Prusya Genel Memleket Yasasında (Preussisches Allgemeines Landrecht) hâkimin yorum yapması yasaklanmıştır.

Şüphesiz Savigny'den bu yana kütüphaneleri dolduracak kadar çok sayıda kitap, monografi, makale yazıldı, çok sayıda görgüsel araştırma yapıldı, kitaplar arasında en önemli olanlar içinde Karl Larenz'in Methodenlehre der Rechtswissenschaft (Hukuk Metodolojisi) kitabını anmak gerekir. Alman Hukuku açısından öncelikle dikkati çeken Alman Medeni Kanunu (BGB)'da İsviçre MK 1. md. 2. ve 3. fıkrasında (ZGB)'da yer alan "hâkim, kendisi kanun koyucu olsaydı nasıl bir hüküm sevk edecek idi ise" hükmünü karşılayacak bir normun bulunmamasıdır. Bu hüküm bilindiği gibi yorumdan ziyade medeni hukukta veya daha geniş anlamda özel hukukta yasal boşluk olması halinde uygulanır, fakat yorum konusunu hukuki boşluk konusundan tamamen ayırmak mümkün değildir. (Geniş bilgi için Bkz. Heper, 2012, 74-75).

Alman pozitif hukukunda yorum konusunu doğrudan ele alan bir yasal düzenleme yoktur, bu nedenle konu hukuk doktrininde ve yargı kararlarında ele alınmaktadır. Yorum konusu genel hukuk teorisi (Rechtstheorie veya Allgemeine Rechtslehre), hukuk metodolojisinin yanında hukuk dallarına özgü olarak da incelenmekte, hukuk dalına özgü örneğin anayasa hukukuna, devletler hukukuna, ceza hukukuna veya iş hukukuna özgü yorum problemleri ayrıntılarıyla ele alınmaktadır.

Alman hukukunda yorum konusundaki temel tartışmalar özünde anayasa hukukunu ve demokrasi teorisini ilgilendiren bir nitelik taşımaktadır. Yorum konusu güçler ayrılığı, hukuk devleti kavramlarıyla beraber tartışılmaktadır. Mahkeme kararlarının ikna edici, inandırıcı, tarafları veya kamuoyunu tatmin edici gücü bu kararlarının sonuçlarının rasyonel bir kontrole tabi tutulmasına bağlıdır. Hukukun ortaya çıkışından ve yargıçların yargılama yapmaya başlamalarından bu yana hukuki uygulamaların rasyonel bir kontrolü, aklın süzgecinden geçirilmesi, metot geliştirilmesi hukukçuları ilgilendirmektedir. Hukuki kararlar bilimsel olarak, yani objektifleştirilebilen kriterlere göre temellendirilebilmekte midir? Yoksa Amerikan hukuk bilimcisi ve yüksek yargıcı O. W. Holmes'un dediği gibi kararlar daha ziyade dönemin egemen anlayışına, hukukçuların ön anlayışlarına göre belirlendiği sorusu sorulmaktadır. (Heper, 2012, 74).

Buradaki sorun özünde birbiriyle rekabet eden iki güç arasında, yani yargı ve yasama organı arasında iktidarın paylaşılması meselesidir. Hukuk uygulamacılarının yorum özgürlükleri hukuk politikasının amaçlarına ve hukuk politikasındaki hâkim anlayışa göre değişmekte; duruma göre ya genişlemekte ya da daralmaktadır. Yorum teorileri ile yorumsal düzenleme gücü sınırlamakta veya genişlemektedir, bu suretle hukuk politikası yorum teorilerine bilimsel bir yorum yüklemektedir. (Geniş bilgi için Bkz. Heper, 2012, 74-75).

Dini metinlerde yer alan teorik veriler ve pratik uygulamalar da benzer devingenlikler gösterir. Yorumun mutlaklaştırılması sonucu ortaya çıkabilecek algı yanlışlıkları ve bakış açılarında meydana çıkan yorumlama tutarsızlıkları, metnin kök anlamının da tahrip edilmesine ve hatta katledilişine yol açabilmektedir. Bu ise dini ilkelerin pratik hayatta uygulanması esnasında kimi sorunlara yol açmaktadır. Bu hususu aşağıdaki olay üzerinden açık bir biçimde izlemek mümkündür:

Bir sahâbî, Hz. Peygamber'i dikkatli bir şekilde dinleyip, doğru bir şekilde anlaması hâlinde hadisi olduğu gibi nakledecektir. Ancak onu kendi değerlendirmesi ve yorumu eşliğinde anladığı takdirde devreye yorum girmektedir. İşte sahâbînin işittiği hadisi değil de, yorumlayarak anladığı hadisi nakletmesi, 'yorumun rivâyetleşmesi' gibi bir problemi oluşturmaktadır. (Bkz. Erul, 2005, 100). Dolayısıyla nakledilen bir rivâyetin ne kadarının hadis, ne kadarının yorum olduğu incelenip tespit edilmelidir. (Erul, a.e. 95). Özellikle aktarılan rivâyet gözleme dayalı ise, yani Hz. Peygamber'in bir fiili rivâyet ediliyorsa, bu durumda onun yorum ağırlıklı bir bilgi olma ihtimali hayli yüksektir. (Güleç, 1995, 67). Bu problem aslında daha çok hadis rivâyet sisteminin bilgi aktarımındaki güvenilirlik problemiyle alakalıdır. Zira şayet böyle bir durum söz konusu ise, yani

sahâbe nesli kendi yorumlarını Hz. Peygamber'in sözü gibi aktarmış ise, bu durum sahâbenin Hz. Peygamber'e söylemediği şeyi söyletmiş olmaları anlamına gelmektedir. Ancak nihayetinde sahâbenin yaptığı iş bir bilginin aktarımı faaliyetidir. Bu durumda ilk önce o bilginin sağlıklı olarak edinilmesi gerekmektedir. Yani ilk önce doğru bir şekilde dinleme ve anlamanın gerçekleşmesi gerekir.

Aynı inanç, ideal ve kültürü paylaşmış olmaları hasebiyle Hz. Peygamber ile ashâbı arasındaki iletişim son derece güçlü idiye de, yaş, sohbet süresi, muhakeme gücü, mizaç vb. farklılıkları sebebiyle dinleme ve anlamada sahâbenin hepsinin eşit seviyede bir anlayışa sahip oldukları iddia edilemez. Dolayısıyla rivâyetleri değerlendirirken bu ihtimalleri de dikkate almak gerekmektedir. Bir hadisi en az otuz tarikten yazmayınca onun hatasının anlaşılmayacağını ifade edilmiş olması, söz konusu ihtimalin hadis âlimlerinin de gündeminde olduğunu göstermektedir. (Özsoy, 2016, 5-7).

Bu tür hataları tespit edebilmek için hadis âlimlerin yaptığı gibi, inceleme konusu yapılan rivâyetin bütün tariklerinin araştırılıp en sahih metnin belirlenmesi gerekir. Bu aşamadan sonra rivâyet metninde yer alan bilginin kaynağının Hz. Peygamber mi, yoksa sahâbe mi olduğu ortaya konulabilir. Diğer bir ifadeyle, hadis metninde yer alan açıklamaların bizzat Hz. Peygamber'e mi nispet edildiği, yoksa olaya şahit olan sahâbînin yorumundan mı ibaret olduğu sorusunun cevabı aranmalıdır. Bu ayrıma dikkat etmemenin neticesinde hadis metinlerinin yanlış yorumlanması ve yanlış sonuçlara ulaşılması kaçınılmaz olacaktır. Bu türden yanlış anlama örneklerinden biri Hz. Peygamber'in otuz (veya kırk) erkek kuvvetinde bir cinsel güce sahip olduğuna dair Enes b. Mâlik'ten aktarılan rivâyettir. Bu rivâyetin metni incelendiğinde böyle bir bilginin bizzat Hz. Peygamber kaynaklı olmadığı, sahâbenin yaptığı yorum neticesinde ortaya çıktığı görülecektir. (Geniş bilgi için: Özsoy, 2016).

Bazen bu yorumların doğrudan Hz. Peygamber'e nispet edildiği, yani mevkûf olan rivâyetlerin merfûlaştırıldıkları da görülmektedir. Erken dönemlerden itibaren bu türden râvi tasarruflarının farkına varan hadis âlimleri ref' problemi adı verilen bu sıkıntıyı bertaraf edecek önlemler almaya çalışmışlardır. Sahâbe yorumunun bazen sonraki dönemlerde mutlaklaştığı ve bu yorumun doğurduğu problemlerin makul olmayan birtakım yollarla çözülmeye çalışıldığı da görülmektedir. Bu mahiyetteki rivâyetlerden biri de Hz. Peygamber'in Hüzeyme b. Sâbit el-Ensârî'nin şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk kabul ettiğine dair aktarımlardır. İslâmî ilimlere dair kaleme alınmış hemen hemen bütün eserlerde Hüzeyme b. Sâbit adı geçince onun "Zü'sşehâdeteyn/iki şahit sahibi" şeklindeki lakabı da zikredilir. Başta hadis kaynakları olmak üzere, tarih, fıkıh, Arap dili ve edebiyatına dair yazılmış eserlerde bu durum görülmektedir. Hatta Şîî kaynaklarında bile durum aynıdır. Hüzeyme'ye bu lakabın Hz. Peygamber tarafından verildiği mutlak bir hakikat olarak kabul edilerek bunun tarihî gerçekliği sorgulanmamıştır. Hz. Peygamber'in Hüzeyme b. Sâbit'in şahitliğini niçin iki kişinin şahitliğine denk kabul ettiğine dair olay hadis kitaplarında aktarılmaktadır.

Buna göre Hz. Peygamber bir bedevîden at satın almıştır. Ücretini ödemek için bedevînin yanından ayrıldığında, bu alışverişten haberi olmayanlar atın etrafına toplanmışlar ve müşteri olmuşlardır. Atı daha pahalıya satacağını düşünen bedevî, bu alışverişi inkâr etmiş ve Hz. Peygamber'den şahit istemiştir. Bunun üzerine Hüzeyme b. Sâbit, alışveriş esnasında orda bulunmadığı halde, kendisinin şahitlik edebileceğini ifade ederek olaya müdahil olmuştur. Hz. Peygamber de Hüzeyme'nin şahitliğini iki kişiyi şahitliğine denk kabul etmiştir.

İslâm âlimleri bu rivâyetin ayrıntıları üzerinde durmaksızın Hüzeyme b. Sâbit'i Zü'sşehâdeteyn olarak kabul etmişlerdir. Ancak bu rivâyet geçmişte özellikle fakîhler tarafından ele alınmış ve alışveriş gibi hukûkî işlemlerde şahidin gerekli olup olmadığı tartışmasında rivâyete yer verilmiştir. Hadisin aynı zamanda Kur'ân'ın birtakım meselelerde iki şahit istemesi hususuyla

teâruzunu nedeniyle ele alındığı söylenebilir. Burada geçen olay üzerine daha sonraki yorumcuların dilin kök bağlamını da dikkate alarak Huzeyme için kullanılan iki şahide eşit olan şahitliğinin mübalağa sanatı ile bir övgü içerdiği biçimindeki yorumu da dikkate almak yârinde olacaktır.³

Konunun edebi metinler üzerinden irdelenmesine gelince, yukarıda ele alınan hukuk metnindeki karar ve yorum ilişkisi, dini metinlerdeki yorum-yaşam ilişkisi ve edebi metinlerdeki temel anlam-yan anlam ilişkisi düzeyinde yoruma dayalı pek çok bileşenin metin-okur ve iletişim açısından önemi ortaya çıkar.

Anlatılanlar, bir kesit alıntı üzerinden açıklık getirilerek incelenecek olursa, metne giydirilmiş anlamın okur, dönem algısı ve metin bağlamı ekseninde nasıl katlanarak evirildiği gözlemlenecektir. Zaten böyle olması bir gerekliliktir. Çünkü herhangi bir dönemde herhangi bir yazarın düşüncesinden kalemine ve oradan da yazıya dökülerek dönüşen metin, sözü edilen dönem ve yazar ile sınırlı bir anlam barındıracaksa, o metnin o dönemde zaman mezarlığına gömülmesi gerekirdi. Oysa öyle olmuyor bilindiği gibi. Yüzyıllar öncesinde yazılmış bir metnin, günümüzde hala canlılığını koruyor olması, onun içkin anlamının zaman akışına ve o zaman aralığında yaşayan insan algısına göre yenilenerek devamlılık gösterdiği ve göstereceği bir gerçektir. Klasik eserlerden bu anlamda ne kastedildiği daha iyi anlaşılmalı gerek. Kaldı ki, yazılı metinlerin barındırdığı ileti, yalın anlamda da çözümlenmesi gereken kodlardan oluşur. Edebi/yazınsal metinlerden söz edilirken bu kodların niteliği daha da derinleşir ve anlam kendi evreninde yeniden boyutlanır. 19. Yüzyılın sosyokültürel panoraması gereği dönemin sosyal sorunlarını içeren bir roman olarak Theodor Fontane'nin *Effi Briest* (Fontane, 1984,) adlı eseri, kadın, evlilik, statü, önyargılar, sosyal gerçeklik, iş yaşamı, sosyal düzen bakımından dönemsel olarak kimi bilgiler vermektedir. Kadın figürü olarak Effi'nin yaşadıkları üzerinden ilgili döneme bakacak olunursa, roman baş figürünün yaşadıkları o dönem içinde normal toplumsal koşullarda gerçekleşmesi gereken yaptırımlar olarak değerlendirilebilir. Ancak günümüz değer yargıları üzerinden aynı olay örgüsüne bakıldığında, kadın figürünün yaşadıklarının karşılığı, aşırı şiddet olmuş ve kendisine abartılı ölçüde yaptırımlar uygulanmış gibi algılanır. Çünkü zaman içinde yaşamın pratikleri ve gerekleri insanın algısına ve anlayışına etki etmiştir. Bu nedenle aynı olay, farklı dönemlerde ve farklı okur/alımlayan tarafından farklı yargılarla karşılanmış ve değerlendirilmiştir. Metinsel anlamın serüveni insan, çevre, dönem ve beklentiler kuşağı arasında devamlı devinerek yol almaktadır.

Toplumsal değer yargılarının dönemin algı ölçütleri içinde bir kadın algısı üzerinden nasıl işlediğine içlenerek tanık olunmaktadır, Effi'nin yalnızlık duvarı içinde sessiz kalmış çığlıklarına. Aile baskısı, parasal nedenler, sosyal statü, gönül ilişkileri, kadının sosyal düzendeki yeri, yasak ilişkiler, derin hislenme, saygınlık, şeref... vs. gibi değerler ve sosyal parametreler ölümcül duygu refleksleriyle anlam bulmaktadır. Zaten intikam ve özkıyım duygusu da tüm bunları tamamlayan bir paradoks olarak ortaya çıkar. Aynı parametreler, günümüz değer yargıları ölçütlerinden değerlendirilecek olursa, 19. Yüzyılınkine nispetle daha ılımlı bir karşılık bulacağı açıktır. Aynı romanın günümüz değer yargıları üzerinden yazılacağını düşündüğümüzde, çok farklı bir roman kurgusunun ortaya çıkacağı tahmin edilebilmektedir. Dönemsel algı değerlerin yeniden evrilmesiyle yeniden boyutlamıştır bu anlamda.

³ el-Mâverdi, XVII, 71; es-Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, II, 151; el-Mebsût, XVI, 114; es-Sem'ânî, *Kavâin 'u'l-Edille*, I, 227; el-Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-Sanâ'i*, II, 317; 'Alâ'uddîn el-Buhârî, *Keşfu'l-'Esrâr*, III, 302; el-'Âmidî, *el-İhkâm*, II, 237, 264. Molla Fenârî (ö. 834/1431) de usûle dair kaleme aldığı eserde kıyas konusunu incelerken kıyas yapılacak meselenin Hz. Peygamber'e has şeylerden olmaması gerektiğini söyleyerek Hz. Peygamber'in 9 kadınla evlenmesi ve Huzeyme'nin şahitliği meselesini buna örnek olarak verir (el-Fenârî, Muhammed b. Hamza b. Muhammed er-Rûmî (ö. 834/1431), *Fusûlu'l-Bedâ'i 'fi 'Usûli's-Şerâ'i*, nşr. Muhammed Hüseyin Muhammed Hasen İsmâil, I-II, Beyrût 1427, II, 321.)

Aynı şekilde, Goethe'nin dünyaca ünlü mektup romanı *Genç Werther'in Acıları* (Çev. Nihat Üner, 2007) yazıldığı dönemde sosyal yankısı çok duygusal düzeyde olmuş; romanın ve dönemin algısı etkisiyle okuyanlarda onulmaz ve derin izler bırakmıştır. Bu yüzden okuyanların büyük bir çoğunluğu, roman kişisi gibi özkıyım dürtüsüne kapılmış ve kendine kıymıştır. Dönemin algı düzeyindeki sosyal paradigmasının bir sonucu olarak romanın etkisi böyle bir tepkiye neden olmuştur. Aynı romanın günümüzdeki algı formu ise çok daha farklıdır. Bu farklı anlama ve anlamlandırma dönemsel devinimin doğal bir sürecidir. Oysa roman içeriği ve metinsel normu aynı kalmaktadır bilindi gibi. Peki değişen nedir. Dönemsel algının zamana bağlı olarak değişen yeni alımlama süreçleridir. Anlam ve metne içkin iletiler aynı olmasına rağmen, dönemsel algı ve yorumlama biçimleri değişiklik ve hareketlilik göstermektedir. Metne anlam vermede ortaya çıkan sorunsal durum, anlamlandırma süreçlerinde yaşanan temel sorundur.

Okurun yorum tasarrufu

Schleiermacher'e göre yazılı metinlerin anlamı sınırlandırılmaz. Bu anlam geniştir, sınırsızdır ve yenilenmeye açıktır. (Bkz. Bozkurt, 2012, 137). Okur ile metin arasındaki ilişki, her zaman sorunsal bir zemin olarak değerlendirilmiştir. Okurun yorumlama süreçlerindeki belirleyici rolü de bu anlamda tartışmalı konumunu hep korumuştur. Diğer yandan okurun niteliksel konumu ise neredeyse göz ardı edilegelmiştir. Oysa bilinmektedir ki, yorumlama sürecine kendini aktif olarak dâhil eden okur sıradan okurdan (okuryazardan) farklı olarak nitelikli okur rolüyle metinle iletişime girer. Metnin amacı metin dışı bir uzantıyı da kapsar. İlk muhatapların metin hakkındaki anlayışlarını ve onlar üzerinde metnin bıraktığı etkiyi anlarsak, metnin amacını sadece bunula sınırlandırmış olmayız. Okurun yorumlama katkısı metnin anlam aralığını sınırlandırmaz, aksine niteliği-katkısı oranından metnin anlam kuşağını genişletir. (Bilen, 2002, 59). Dilthey'de ise bunun biraz farklı olduğuna tanık olmaktadır. Okur yorumlayan özne olarak kendini, anlamaya çalıştığı öznenin yerine koymaz.

Bu bağlamda metin- okur ilişkisinde ortaya çıkan iletişim süreci, okurun gelişigüzel bir yorumlama yetkisine sahip olmadığını, aksine metnin güdüm-kurgusu çizgisinde kök anlamın üzerine kök anlama dayalı yeni anlamsal boyutlar oluşturarak katkı sağlaması gerektiğinin önemine işaret eder. (Bülbül, 2017, 79). Düşünülenin tersine okur, metnin anlam evrenine sıradan bir yaklaşım ile kopuk ve bağlantısız düşüncelerle eklenti yapmaz, yapamaz da. Onun nitelikli oluşunun sorumluluk gerektirdiği göz ardı edilmemelidir. Yani okur, metnin anlam geleneğini gereği gibi irdeler, çıkarımlarını bu noktada yoğunlaştırır ve metin geleneğinin incelenmesi sonucu kendi döneminin algısı içinde yeni yorumlamalarını bağlamsal verilere bağlı olarak yapılındırır.

Kutsal metinlerin göksel buyruklarının, insanoğlunun pratik yaşamın ihtiyaçlarına göre geniş bir yelpazede ve dönemsel algılara uygun olarak (içtihat kapısı açıklığı) devinebilirliği de metin okur-yorumlayan ilişkisinde dikkate değerdir. Burada kök anlamın dokunulmazlığı ilkesi dikkatlerden uzak tutulmamalıdır. Sürekli yaratım ve sürekli yorumlama yaratılışın genel ilkesi olarak bu ortamda muhatap alınan insana sunulmuş bir sorumluluktur zaten. Gazali'nin *İhya*'sında yer alan *Kur'an Okumanın Adabı* zahiri adablardan başlayarak, batini adablara geçer. Aşama aşama ilerleyen bu bölümde Kur'an okuyanın ayetin evrenine katıldığından söz eder. Yani okur metne aktif olarak dâhil olmuştur. Burada da nitelikli okurdan kasıt, içtihadın ön gereklerini sağlayan yetkin alımlayandır. Metnin ötesinde bulunan yabancı gibi değildir burada okur-yorumcu. Ona göre okuma, yorumlamadan da öte ilahi kelamı bizzat deneyimlemedir. Yani okuma anlama yorum sanatı değil, aksine bir uygulamadır, hayat tarzıdır. (Burns, 2000, 427).

Anlam inşa etmek, anlamın yapı sökümlünden geçtiği kuramını da anmadan geçmemelidir. Yapısöküm veya yapıbozum kuramı, anlamın kök anlamından ayırtırmayı mı hedeflemektedir acaba? Sorusu yorum kuramcılarının da tartışma konusudur. Dekonstrüksiyonun, Derrida ile yeni bir soluk kazandırdığı bilinmektedir. Edebiyat, hukuk, mimarlık, politika, teoloji ve bilim gibi sahalarda bu kuramın etkisi tartışma götürmez. Burada farklı bir değerlendirme izleyerek, esasen Derrida'nın

metnin anlamına bozum etkisi katarak onu iğdiş etmeyi amaçladığı yorumunu yapmak doğru olmaz. Ona göre bu kuram metnin okunması sırasında yorumlama için kullanılan bir okuma tekniğidir bu olgu. Metinde hiçbir şeyin rastgele olmadığını savunan Derrida, merkezi düşünceler ya da tezler üzerinde değil, metinlerde itibar edilmeyen, göz ardı edilen marjinal metaforlar, kör noktalar, eğretilmeler, sadece “yoklularında mevcut” olan sözcükler ve retoriksel aygıtlar, dipnotlar üzerinde durur. (Alpyağıl, 2010, 52). Derrida, metne dışarıdan değil, yine kendi içinden yaptığı müdahale ile sessiz olanın kendi kendisini söyletmesini sağlar. Hayata yansımalarının önemi metin yorum ilişkisinde burada kendini ele vermektedir. Metinde söylenen ve söylenmeyene ayna tutan dekonstrüksiyon için söylenmeyen söylenenden daha önemlidir. Derrida, kavramların ardındaki gerçekliğe ulaşamayacağı ve gerçekliğe ulaşılacağı düşünülen her noktada yeni bir kavramın üretilmesiyle her defasında ananın erteleneceğini düşünür. (Derrida, 1994, 56). Diğer yandan Derrida, metin dışı anlamın uzantısını (dil dışındaki gerçeklik alanı), batı metafiziğinin yanılışı olarak görür. Bu merkez kabulü benimsemez. Oysa merkez kabulün, anlam zemini yerinden oynamamış ise, yani tahrifata uğramamış ise, bu eksenin etrafındaki periferik, türemiş anlamlar kök anlamın uzantısı olan huzmeler olarak değerli kalacaklardır. (bkz. Altuğ, 2008, 221).

Metin yorum ilişkisinde okurun önemi belli şartlara bağlı olarak büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, okurun yorum süreçlerine katkısı onun nitelikli okur olma şartı ile mümkündür. Okurun bir yorumcu olarak sorumlulukları, metnin hem geleneksel uzantısını ve hem de var bulunduğu ortam koşullarını iç içe irdeleyebilecek durumda olmasıyla doğru orantılıdır. Yorum için metinden başkası yoktur. Ancak dil malzemesi ile örülen metnin dil evreninden kopuk bir yorumu da yoktur. Yaşayan bir evren olan dilin anlam kuşağı da, metin asıl olmak kaydıyla çağrıştırdığı her katmanda bir anlamsal zemin bulacaktır. Bu, anlamın bitimsiz serüvenin anaforudur.

Sonuç

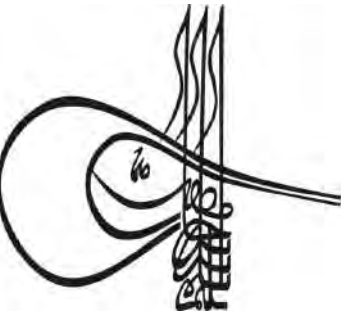
Metin, anlam, yorum ve buna bağlı iletişim süreçlerinde yaşanan sorunlar yeni değildir. Bu sorun önemini her dönem korumaktadır. Metinsel bağlamanın dönemsel algıya dayalı olarak sürekli yeniden boyutlanabilirliği, anlamın devingen yönünü gündemde tutmaktadır. Anlam ve anlamlandırma eylemlerinin, okur ve anlam süreçleri için önemi dikkate alındığında, yorumun ve anlamın dış dünyayı ve varlık olgusunu değerlendirmede ne denli önem taşıdığı anlaşılmış olur. (Bkz. Barthes, 1999, 157). Yorumlama metnin türüne ve içeriğine ayrıca ihdas edildiği dönemin koşullarına bağlı olarak da farklılık göster(ebil)mektedir. Haber metinlerinin, hukuk metinlerinin, dini metinlerin ve özellikle edebi metinlerin anlam kuşağının kendi türlerine göre farklı doku ve alımlama becerileri gerektirdiği gözden uzak tutulmamalıdır. Yorumun, dış dünyanın gereklerine göre yeniden değerlendirilebilen bir eylem olduğu gerçeği, metnin dokusunun hangi koşullarda ve hangi ölçütler ışığında biçimlenebileceği gibi faktörler, yorumun metin kuşağından güncel kuşağa aktarılmasını da zorunlu kılmaktadır. Burada dikkatten uzak tutulmaması gereken husus ise, dönemsel algının ilgili yorumcunun kendi nitelikleri ile uygun frekansta buluşabildiği oranda gerçek bir anlamlandırmanın meydana gelebileceğinin unutulmamasıdır. Bu uyumluluk, ilgili metnin ortaya çıktığı koşulların tarihsel anlamından da beslenebilmelidir. Tüm bu zorunlu noktalar yan yana gelmeden metnin sağlıklı olarak yorumlanamayacağı açıktır. Bunun en açık delili, yorumlama süreçlerinde sonu gelmeyen tartışmaların varlığıdır. Bu düzeyde Sokrat’ın, münakaşa konusunun belirsizliği metaforu ile yorumlama sürecinin buna bağlı sürekliliğinin kaçınılmazlığı yeniden gündemde kalacaktır. Bu noktada her metnin yorumlanmak için var olduğu gerçeği bilinmektedir. Yorumcu dönemsel algıların ortak kodu ile kendi niteliklerini sentezleyerek metnin dokusunu çözümleyebilir. Metnin olduğu tarihsel koşullar, yorumlama süreçlerinde gözden uzak tutulmamalıdır. Metnin kök anlamı, daha sonraki dönemlerde yorumlanması süreçlerinde zedelenmeden; yeni anlam katmalarına açık biçimde yeniden boyutlanabilmektedir. Bu boyutlanma ile metnin kök anlamı kaybolmaz; aksine yeni içeriklerle dönemin algı kuşağına ve idrakine çok katmanlı değerler katar. Kök anlamın ana damarı metindir. Yorum, tehdit algısı olarak

değerlendirilmemeli, aksine metnin anlam kuşağını genişletebilecek temel bir öge olarak düşünölmelidir.

KAYNAKÇA

- Açıköz H. M. (2003) *İletişim Felsefesine Giriş*, Birey Yayınları, İstanbul.
- Altuğ, T. (2008) *Dile Gelen felsefe*, YKY: İstanbul.
- Alpyağıl, R. (2010) *Derrida'dan Caputo'ya Dekonstrüksiyon ve Din*, İz yayınları. İstanbul.
- Arslandoğlu, İ. (2017) *Sosyolojiye Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Barthes, R. (1999) *Yazı ve Yorum*, çev. Tahsin Yücel, Metis yayınları: İstanbul.
- Bilen, O. (2002) *Çağdaş Yorum Bilimleri*, Kubilay Yayınları: Ankara.
- Bozkurt, Ö. (2012) Felsefi Metinlerin Anlaşılmasında Filozof Öğrenci İlişkisinin Önemi, *Dini ve Felsefi Metinler*, İçinde. Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyumu, Bildiri Kitabı C. 1. İstanbul.
- Burns, G. L. (2000) Gazzali'nin Tasavvufi Hermenötiği, çev. Turan Koç, İslami araştırmalar, c. 13, s. 3-4: Ankara.
- Bölböl, M. (2017) *İmgesel İletişim* (2. Baskı), Çizgi Kitabevi, Konya.
- Erul, B. (2005) *Yorum-Rivâyet İlişkisi: Yorumun Rivâyete Katkısı ve Rivâyetin Yoruma Etkisi, Günümüzde Sünnetin Anlaşılması (29-30 Mayıs 2004)*, Kurav Yayınları, Bursa.
- Genç, İ. (2007) Klasik Türk Edebiyatı Metinlerini Anlamada Modern Yaklaşımlar, *Turkish Studies*, v.2/4.
- Derrida, J. (1994) Göstergebilim ve Gramatoloji, çev. Tölin Akşin, Afa Yayınları: İstanbul.
- Güleç, H. (1995) “Delil Olarak Hz. Peygamber'in Fiilleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Faköltesi Dergisi*, s. 67-78;
- Fiske, J. (2003) *İletişim Çatışmalarına Giriş*, (Çev. Süleyman İrvan), (2. Baskı), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Fontane, Th. (1984) *Effi Briest*, Wilhelm Goldman Verlag: München.
- Gadamer H. G. (1995) *Hermeneutik*, (çev. Doğan Özlem, Hermeneutik Üzerine Yazılar içinde), Ankara.
- Genç, H. N., “Betik Türleri ve Okuma”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Faköltesi Dergisi*, Ocak, Sayı 8, 2007, 45-51.
- Goethe, J. W. (1774) *Die Leiden des Jungen Werthers*, (Çev. Nihat Ünör), Can Yayınları: İstanbul.
- Hassan Ü. (2015) *İbni Haldun*, Metodu ve Siyaset Teorisi, Doğu-Batı yayınları, Ankara.
- Heper, A. (2012) Almanya'da Hukukta Yorum Üzerine Bazı Düşünceler, *Ankara Barosu Dergisi*: Ankara.
- Kale, N. (2009) *Felsefiyat*, Pegem Akademi, Ankara.
- Kılıç, M. (2005) *Felsefi, Hukuksal ve Teolojik Metinleri Anlama Sorunu*, Felsefi Hermenötik Bağlamında Bir Analiz, HFSA, 12, 2005, s. 90-101
- Tatar, B. (1998) Felsefi *Hermeneutik ve Yazarın Niyeti*, Vadi Yayınları: Ankara.

-
- Özlem, D. (1984) Tarih Felsefesi, Notos Kitabevi, İstanbul.
- Özlem D. (1986) *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, Notos Kitabevi İstanbul,
- Özsoy, A. (2016) Sahabe Yorumunun Mutlaklaşması, Huzeyme'nin Şahitliği Örneği, EKEV Akademi Dergisi, Yıl 20, S. 65.
- Palmer, R. E. (2002) *Hermenötik*, çev. İbrahim Görener, Anka Yayınları: İstanbul.
- Zıllıoğlu M. (2003) *İletişim Nedir?* (2. Baskı), Cem Yayınevi, İstanbul, s. 3 vd.

Article Info/Makale Bilgisi

✍ **Received/Geliş:** Mart 2018

✓ **Accepted/Kabul:** Haziran 2018

✍ **Referees/Hakemler:** Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ – Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK

This article was checked by iThenticate.

SOCIAL AND MATERIAL CULTURE ELEMENTS IN OTTOMAN PILGRIMAGE MENZILNAMES (ITINERARIES)

*Fatma BÜYÜKKARCI YILMAZ**

ABSTRACT

In the Ottoman Empire, menzil (destination, haltingplace) as a term is “an expression used to identify a place, a building or a lodging where the armies on the move, caravans, couriers and state officials spend the night, change horses or rest after they cover a certain distance.

Till the end of the 17th century, Ottoman bureaucrats did not use any specific terms that could be exploited to distinguish and classify the destinations with regard to their functions. Destinations reserved for different reasons were perceived as one and the same due to name resemblance and thus their functions were somewhat get mixed. Yet destinations show different characteristics as military, pilgrimage, lodging, and destination complexes in respect to their abodes, organizations, running and functions. For instance, pilgrimage destinations are complexes and lodgings in which pilgrimage corteges stop by, shop at, rest in and visit shrines. Pilgrims under state patronage accompany the corteges in charge of delivering *Surre* corteges. In military itineraries, destinations are used for dispatch and subsistence of the army.

In menzilnames (itineraries) that fictionalized with respect to destinations and distances between destinations, the author gives rather short information while narrating one destination passing to another. For instance, while narrating the sacred places and mosques that should be visited during a religious journey, authors give various informations about those places albeit very limited, such as: constitutions like *madrasah*, mosques if there are; the people living there, vineyards and gardens, banquets.

In this study, the traces of social and material culture elements of cities (menzils) in the pilgrimage itineraries will be surveyed.

STRUCTURED ABSTRACT

In the Ottoman Empire, menzil (destination, haltingplace) as a term is “an expression used to identify a place, a building or a lodging where the armies on the move, caravans, couriers and state officials spend the night, change horses or rest after they cover a certain distance.

Till the end of the 17th century, Ottoman bureaucrats did not use any specific terms that could be exploited to distinguish and classify the destinations with regard to their functions. Destinations reserved for different reasons were perceived as one and the same due to name resemblance and thus their functions were somewhat get mixed. Yet destinations show different characteristics as military, pilgrimage, lodging, and destination complexes in respect to their abodes, organizations, running and functions.

In military itineraries, destinations are used for dispatch and subsistence of the army. An example of military destinations is *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, aka *Mecmû-ı Menâzil* (written in 944/1537) that is written by Matrakçı Nasûh for the sultan. This work is written in the same year that Suleyman the Magnificent embarked on Iran an expedition (940-942/1533-1536).

The destinations complexes are the units those are built by the statesmen as monumental structures. The main aim for building them is to generate social institutions for the sake of public service, particularly for passengers, pilgrims and merchants. These complexes have trading, social, educational and religious functions, too. The messengers' destinations are the points in which they change their horses and the distances between the two destinations were 11 hours (3-45 hours). The problem to supply the horses led to the birth of menzilhanes (poststation).

Pilgrimage destinations are complexes and lodgings in which pilgrimage corteges stop by, shop at, rest in and visit shrines. Pilgrims under state patronage accompany the corteges in charge of delivering *Surre* corteges. There were two main routes for the pilgrims who departed from Istanbul and Anatolia: Istanbul-Damascus-Mecca and Istanbul-Cairo-Mecca. The latter was by sea while the former was over-land (and this one was called “the right wing”). The route on the texts of pilgrim menzilnames that we studied is the land route through Damascus. This way started from Üsküdar to Hejaz via Kartal, Gebze, Hersek, Nicaea, Söğüt, Eskişehir, Akşehir, Konya, Adana, Antioch, Aleppo, Hama and Damascus. The duration of the voyage could have been till 8-9 months.

In menzilnames (itineraries) that fictionalized with respect to destinations and distances between destinations, the author gives rather short information while narrating one destination passing to another. For instance, while narrating the sacred places and mosques that should be visited during a religious journey, authors give various informations about those places albeit very limited, such as: constitutions like *madrasah*, mosques if there are; the people living there, vineyards and gardens, banquets. It is vitally important for a caravan to meet the need to catering and water. The accessibility to water of the areas was carefully regarded when building a destination and some wells –which were called *bürke*- was built.

In this study, I will pick up on the social and tangible cultural components from pilgrim menzilnames (by means of sampling). These works are written between 16th-19th centuries: i.e. *Menasik-i mesâlik* by Abdurrahman Hibrî, *Levâzımât-ı Hac*, *Menazilü't-tarik ila Beytil'lahi'l-Atik* by Kadri, menzilname by Sulhi.

Some information of menzils: There is almost nothing in *Hersek*, the first destination after departing from *Üsküdar*, and so the pilgrims don't accommodate here; they directly continue to *Yeniköy* or *Derbend*. In these provinces they can find much of milk and yoghurt, which are sold by the women of the local. *İsmil* is a village whose people welcome the pilgrims 2 hours before arriving and they host the pilgrims at their homes. After the water level rises, the Lake of *Konya* brims over and as a result the Plain of *İsmil* is flooded, like a sea. The Fodulbaba Mountains are in front of *İsmil* and have lots of sheep; none of them are hunted by the local people, they call these sheep the "Fodulbaba flock". However just for the Feast of Sacrifice they sacrifice just three of them. It is believed that if a man hunts more than three sheep he will get into troubles. There are no trees in that mountain; there is just a small pool in which the sheep drink water. The *Plateau of Ramazanoğlu* has plenty of water and the people of *Adana* spend the summer here. In the cave of *Dülek Channel* there are the mines of gold, silver and copper. In the mountains of *Cebel-el-Nur* (close to *Misis*) there are hyacinths and a flower named *Yebrehu's-Sanem*. There is a ruined castle with snakes named *Şahmaran* (Basilisk) between *Misis* and *Kurdkulağı*. The people of the local bring their milk, bread and other kinds of food her in order to sell to the pilgrims. In *Antioch* there is an enormous castle on seven mountains, some parts of it is damaged. It has seven gates and *Orontes River* passes through three of them. There are lots of gardens, vineyards, figs and other fruits. *Tarhana Hanı* is where they cook and serve tarhana soup to the pilgrims (tarhana is a kind of soup made of dried yoghurt).

Pilgrim menzilnames are narratives those reflect the culture via the visual panorama and the information they include. Such works, which can be approached as a kind of itinerary, are examined geographically, topographically, from the perspective of urbanization and/or architecture. They are also a kind of a portrait of the city and we can see that the prominent tangible components of the cities are mostly "water, food and wood". Nearly all authors write about the water, fruits, milk, yoghurt, meat and gardens close to the destinations. Regarding the situations of those times, we can assume that the vital need of caravans were catering, drinking and accommodation. Hence the locations of the destinations should have been close to these sources. We can map the wetland areas by following these destinations. And if we suppose that these texts are written as a guidebook for the pilgrims, they are important for the pilgrims to take precautions where they accommodate. We can maintain that menzilnames are guidebooks for the pilgrims.

Keywords: menzil (haltingplace, destination), menzilname (itinerary), pilgrimage, transportation, city, social and material culture

OSMANLI HAC MENZILNAMELERİNDE SOSYAL VE MADDİ KÜLTÜRE AİT UNSURLAR

ÖZET

Osmanlı Devleti’nde menzil kavramı terim olarak “hareket halindeki orduların, kervanların, ulakların ve devlet görevlilerinin belirli bir mesafe kat ettikten sonra geceyi geçirmek, at değiştirmek veya dinlenmek için konakladıkları yer, bina veya han yerine kullanılan bir tabirdir”.

17. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı bürokratları, menzilleri işlevleri bakımından ayırt ve tasnif etmeye yarayacak terim ve terminoloji kullanmamışlardır. Farklı amaçlar için ayrılmış menziller, isim benzerliği nedeniyle tek bir menzil gibi algılanmış, işlevleri birbirine karışmıştır. Oysa menziller, mekânları, organizasyonları, işleyiş ve işlevleri bakımından askeri menziller, hac menzilleri, konaklama menzilleri ve menzil külliyesi olarak farklılık gösterirler. Örneğin hac menzilleri, Hac kabilelerinin, yolculukları esnasında, uğradıkları, alış-veriş yaptıkları, konakladıkları ve evliya türbelerini ziyaret ettikleri yerleşimler veya konaklama alanlarıdır. *Surre* alaylarını yerine ulaştırmakla görevli olan kabileye devletin himayesinde hacılar da eşlik eder.

Menziller ve menziller arasındaki mesafelere göre kurgulanan menzilnamelerde yazar, bir yerden diğerine geçtiği menzilleri anlatırken genellikle oldukça kısa bilgi verir. Örneğin dini bir amaçla yapılan yolculukta ziyaret edilecek kutsal yerler, camiler verilirken kısıtlı da olsa yer yer o mekânlara ait çeşitli bilgiler verilir: varsa tekke, medrese, cami, han gibi yapılar; burada yaşayan halk, bağ ve bahçeleri gibi.

Bu çalışmada hac menzilnamelerinde şehirlerden yansımalar, sosyal hayat ve maddi kültüre ait öğeler izlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: menzil, menzilname, hac, ulaşım, şehir, sosyal ve kültürel unsurlar

The term “menzil” (destination, haltingplace) is “an expression used to identify a place, a building or a lodging where the armies on the move, caravans, couriers and state officials spend the night, change horses or rest after they cover a certain distance” (Çetin, 2009, p. 8; Pakalın, 1946, II, p. 479). Till the end of the 17th century, Ottoman bureaucrats did not use any specific terms that could be exploited to distinguish and classify the destinations with regard to their functions. Destinations reserved for different reasons were perceived as one and the same due to name resemblance and thus their functions were somewhat get mixed (Çetin, 2009, pp. 8-9). Yet destinations show different characteristics as destination complexes, lodging, military, and pilgrimage destinations in respect to their abodes, organizations, running and functions (Çetin, 2009, pp. 9-14).

The destinations complexes are the units those are built by the statesmen as monumental structures. The main aim for building them is to generate social institutions for the sake of public service, particularly for passengers, pilgrims and merchants. These complexes have trading, social, educational and religious functions, too. The destination complexes have trading (arastas -Ottoman Bazaar-, inns, shops), social (printing houses, almshouses, baths, toilets, messuage), educational (madrassah, infants’ school, library) and religious (mosque, shrine, tombs) functions, too. Moreover,

these destination complexes affect the economic and cultural developments of the areas in where they are (Çetin, 2009, pp. 14-15).

The messengers' destinations are the points in which they change their horses and the distances between the two destinations were 11 hours (3-45 hours) (Çetin, 2009, pp. 15-17). The problem to supply the horses led to the birth of menzilhanes (poststation). Till the grand viziership of Lütü Pasha (1539-41) the horses were supplied to the messengers occasionally from the people on the destination (appropriate to the rules). During the rural governorship, Lütü Pasha saw that supplying the horses to the messengers in this way created a chaos. Thus he did some regulations such as giving the habitants some exemptions in return of horse rising for the messengers. By this means they banned the messengers from confiscate the horses any time they want. This regulation lasted till 1691 without great changes. That year the *Destination Regulation* was declared and so transportation and communication started to be more systematic (Çetin, 2009, p. III). We can state those regulations were the reflections of the state authority and bureaucracy on the destinations.

The military destinations are useful for catering and conscription of the army and the distance between two is 3-5 hours. Such works, which can be approached as a kind of itinerary, are examined geographically, topographically, from the perspective of urbanization and/or architecture. In this study, I will bring some examples of tangible marks about the city-life of people from these *urban-narration texts*. Furthermore, I will dwell upon the Ottoman tangible culture through the menzilnames (Çetin, 2009, pp. 9-10).

An example of military destinations is *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irak-ı Sultân Süleymân Hân*, aka *Mecmû-ı Menâzil* (written in 944/1537) that is written by Matrakçı Nasûh for the sultan. This work is written in the same year that Süleymân the Magnificent embarked on Iran an expedition (940-942/1533-1536).¹

Matrakçı Nasuh personally participated to Süleymân's expedition and he drew the destinations between Istanbul-Tabriz and (passed from Tabriz to Bagdad) Bagdad-Istanbul and it also shows the names of all destinations with their pictures. His work includes 107 miniatures and 25 images. These images are understated and realistic and they have documentary value since they show the cities' features. The mosques, sanctuaries, shrines, palaces, castles, bridges in these cities are drawn alongside the rocks, herbs, animals and rivers (Yurdaydın, 1976, p. 10). Nasuh calls the destinations those the army stays as "a camp" or "a mansion". Matrakçı Nasuh divided the destinations between Istanbul and Anatolia into 5: Northern Caravan Route, Ankara Route, Central Main Route, Bursa-Izmir Route, Bursa-Çanakkale Route (Yurdaydın, 1976, p. 56).

A curious point is that Nasuh gives information about the prices of wheat, barley, and flour of the destinations (Yurdaydın, 1976, p. 57). For instance in Maltepe, Istanbul the 1 bushel (36.5 kg) of barley was 10 coin whereas in Gebze was 5; in Hereke 6; in İznik (Nicaea) 5; in Kazıklı 4; in Dikilitaş 10; in Yenişehir 15; in Akbıyık 7 and in Kurtalan 8. In eastern areas, like Dodurga, Erzincan 1 bushel of barley was 50 till 80 coins (even in Sufyan it was 150 coins).

The pilgrimage destinations are the accommodation places where the pilgrims stay, go shopping and visit the tombs of saints.

Sultan Selim the Stern won a victory in Marj-Dabiq (1516) and Ridaniya (1517) and Mamelukes ended. Then Mecca and Medina became the territories of Ottoman, the sultans of Ottoman became the "caliphs" and so to provide the security of the pilgrims became their responsibility. Because of this, the governors of Ottoman worked hard to develop the security on the

¹ The very first work that includes the visual portrait of the city in Ottoman is *Kitâb-i Bahriye* written by Piri Reis in 1520-21. Yurdaydın compares this narration with Kiepert's (a German geographer, cartographer, died 1899, Atlas) famous maps.

route to pilgrimage and supply water in vital points. Every year before the *Surre* regiments² departed from Istanbul, a royal decree was sent to the rural governors on the route. They were commanded to make the arrangements and to support the regiments and the pilgrims to arrive to Mecca safely. And the same precautions were for returning to Istanbul was taken.

The *Surre* regiments and the pilgrims required some special points for meeting the need to accommodation, relaxation, catering etc. The destinations among Istanbul-Konya-Antioch-Damascus were regularly visited and the ones after Damascus were totally depended to security and catering precautions. The destinations of pilgrimage were built according to the meeting the basic needs effectively. They were also the optimum distance for peregrinate on foot. Relatively the distance between two pilgrim destinations was more than the military ones. Between Üsküdar and Antioch there were 50 military destinations and 24 significant menzilhanes whereas there were about 30 destinations for pilgrims and regiments (Çetin, 2009, pp. 10-11). However, the numbers of the destinations on the pilgrim menzilnames those we studied are variable.

There were two main routes for the pilgrims who departed from Istanbul and Anatolia: Istanbul-Damascus-Mecca and Istanbul-Cairo-Mecca. The latter was by sea while the former was over-land (and this one was called “the right wing”).

The route on the texts of pilgrim menzilnames that we studied is the land route through Damascus. This way started from Üsküdar to Hejaz via Kartal, Gebze, Hersek, Nicaea, Söğüt, Eskişehir, Akşehir, Konya, Adana, Antioch, Aleppo, Hama and Damascus. The duration of the voyage could have been till 8-9 months.

The menzilnames are written according to the destinations and the distances between them. The author expresses the destinations and usually gives a little information. For example, when expressing a destination during a religious voyage, the author names the mosques and sanctuaries and also tells a little of the tangible culture of the area such as the society, gardens, vineyards and cloths.

And now let's look at the content of the pilgrim menzilnames; *Menasik-i Mesalik* (1632) of Abdurrahman Hibri mostly include the mosques, inns, baths, sanctuaries and bridges of the destinations and there is not so much information about the tangible culture (İlgürel, 1975, pp. 111-178). The menzilname on the article by Esat Coşan “the Pilgrim Voyage between Istanbul and Mecca on XVII Century” is such a kind of one (Coşan, 2011, pp. 49-58).

It is vitally important for a caravan to meet the need to catering and water. The accessibility to water of the areas was carefully regarded when building a destination and some wells -which were called *bürke*- was built. Water is the only element that a menzilname, which probably belongs to 17th century, emphasized. In this work Sulhi explains all destinations briefly and mostly is interested in whether there is water in those destinations or not. He also examines the quality of water in case there is.

Sulhi's work that is comprised of 68 couplets and as a *mesnevi* and tells 36 destinations from Damascus till *Kabah* (Donuk, 2017, pp. 85-118)³. Its title says “Der beyân-ı aded-i menâzil-i Hicâz”

² “Surre” is a term that defines the goods and donations sent to Haremeyn (Mecca and Medina) during the pilgrimage time. The groups that carry these donations are called the “Surre Regiment”. The pilgrims accompany the Surre regiments under the mandate of the state. The Kocaeli governor welcomes the Surre regiment and the pilgrims in Hersek destination and transmits them to Akşehir in return of a bill. The Akşehir governor transmits them to Konya; the Konya governor transmits them to Adana; the Adana governor transmits them to Hama; the Hama governor transmits them to Damascus; the Damascus governor delivers them to the Emirate of Mecca. (Pakalın, 1946, III, pp. 280-283).

³ Before Damascus there are Tarhana Inn, Dile and muzeyrib. The pilgrims stay in Muzeyrib for 10 days and then depart. The 1st destination is Edra'a, the 2nd is Mefrik (no water), the 3rd is Ayn-i Zerk (has water), the 4th is Bulka', the 5th is Kale-

(the Statement of the Numbers of the Destinations of Hejaz) and these couplets below clearly say if there is water:

Ganza'dır ol menzilin yedincisi (saat 9)

Suyu yokdur ey cân pâresi

(Ganza is the 7th of the destinations and there has no water there)

Sekizinci menzilidir Ma'ân (saat 10)

Suyu vardır tatlıdur ey nev-cüvân

(The 8th destination is Ma'an; there is water and it is delicious)

Tokuzuncu Akabe başı ola (saat 15)

Suyu yokdur bir katı mühlik ova

(The 9th is Akabe; a damaged lowland without water)

Menzilin onu Tubeyliyye anın (saat 11)

Suyu otu yok durur böyle bilin

(The 10th of the destinations is Tubeyliyye; know that here doesn't have water and grass)

Menzilin on biri Zâtü'l-hac durur (saat 12)

Suyu vardır bâğ hem bostân durur

(The 11th of the destinations is Zatel-Hac; it has water and also gardens and vineyards)

On üçüncü Âsî hurma Kal'ası

Suyu vardır gâh bulunur meyvesi

(The 13th is Asi Date Castle; there is water and sometimes fruits)

i Katran (has water), the 6th is Ayn-el Hasa (no fresh water), the 7th is Ganza (no water), the 8th is Ma'an (has fresh water), the 9th is Akabe başı (no water), the 10th is Tubeyliyye (no water and grass), the 11th is Zatl-el Hac (has a prophet fountain and gardens), the 12th is Ka'-el Basit (no water), the 14th is Orontes (has water and date), the 15th is Kal'a-i Hayber (has water and grass), the 16th is Birke-i Muazzama (sometimes has water), the 17th is Ukayre (no water and grass), the 18th is Ula (has water and fruit), the 19th is Mattaran (no water and grass), the 20th is Sub-el Nefem (no water and grass), the 21st is Hediyye Fountain (the water is tasteless), the 22nd is Fahlateyn (no water), the 23rd is Vadi-el Kura (no water), the 24th is Medina, the 25th is Zu-el Halife (pilgrims perform ablution and wear ihram), the 26th is Kubur-i Şüheda (no water), the 27th is Cedide Wells (lots of water and fruit), the 28th is Bedr-i Cüneyn (has water and fruit), the 29th is Bedr-i Meymun (no water and grass), the 30th is Rabia Fountain (has water but bad quality), the 31st is Güzelce (has good water), the 32nd is Fatima Alley (has grass and water) and the 33rd is Kaabah (has good water).

Birke-i muazzama on altısı (saat 17)

Gâh yokdur suyu gâh vardır besî

(Birke the great is the 16th; sometimes it has water sometimes doesn't)

In this part, I will pick up on the social and tangible cultural components from pilgrim menzilnames (by means of sampling). These works are written between 16th-19th centuries: *Menasik-i mesâlik* by Abdurrahman Hibri (İlgürel, 1975), *Levâzımât-ı Hac* (Coşan, 2013), *Menazilü't-tarik ila Beytil'lahi'l-Atik* by Kadri (Coşkun, 2001), menzilname by Sulhi (Donuk, 2017), menzilnames in (Armağan, 2000), menzilnames in (Sak, İ. and Cemal Ç. 2005), menzilname by Cûdî (Koyuncu, 2017).

Here is some information of menzils:

There is almost nothing in *Hersek*, the first destination after departing from *Üsküdar*, and so the pilgrims don't accommodate here; they directly continue to *Yeniköy* or *Derbend*. In these provinces they can find much of milk and yoghurt, which are sold by the women of the local.

The Lake of *Nicaea* has lots of fish. The "line" fish is as long as a half of a span and is sold after drying.

In *Lefke* and *Vezirhanı* silk is produced.

Söğüt (the province where Orhan Gazi the second sultan of Ottoman is buried) is famous with the quince, pickled grape and Keftir sausage. *Bilecik* is pretty close to here and the people of *Bilecik* come here in order to sell velvet pillow and wood.

Eskişehir has bread which is called "district loaf". The sweet melon of this city is nice.

Husrev Pasha is an old area and the local people make carpets.

In *Bolvadin* too, they make carpets and the sweet melons are so delicious.

İshaklı is a province with great gardens, rivers and fruits. There is a fountain here, it's called Yağlıpınar.

The cream of *Akşehir* is famous and this province is pretty economic. *Baştekye* is excursion spot of here and very beautiful.

In Lake of *Ilgın* people go fishing.

In *Ladik* there is lots of milk and yoghurt and the butter here is very nice.

The halva of *Konya* is famous and it has a lot of fruits. The "tanner flowers" are famous here, which is used for painting the skin. Moreover an apricot named "Fahr-el-din" is famous (in my researches I couldn't find such a kind of apricot).

İsmil is a village whose people welcome the pilgrims 2 hours before arriving and they host the pilgrims at their homes. After the water level rises, the Lake of *Konya* brims over and as a result the Plain of *İsmil* is flooded, like a sea. The Fodulbaba Mountains are in front of *İsmil* and have lots of sheep; none of them are hunted by the local people, they call these sheep the "Fodulbaba flock". However just for the Feast of Sacrifice they sacrifice just three of them. It is believed that if a man hunts more than three sheep he will get into troubles. There are no trees in that mountain; there is just a small pool in which the sheep drink water.

The people of *Karapınar* make socks.

In *Ereğli* there are lots of gardens and vineyards; and so they have lots of fruits and about nine kinds of pears. The people of here are polite. The water of here comes from the springs of Erdost Mt. (here a myth about this spring is told, too)

Çiftehan is famous with white comb honey. It has lots of fruits and woods and also in the mountain there is a thermal. *Şekerpinarı* has got water. The people of the local sell wafer bread and butter to the pilgrims.

The *Plateau of Ramazanoğlu* has plenty of water and the people of *Adana* spend the summer here. In the cave of *Dülek Channel* there are the mines of gold, silver and copper.

In the mountains of *Cebel-el-Nur* (close to *Misis*) there are hyacinths and a flower named *Yebrehu's-Sanem* (the root of human). There is a ruined castle with snakes named *Şahmaran* (Basilisk) between *Misis* and *Kurdkulağı*. The people of the local bring their milk, bread and other kinds of food here in order to sell to the pilgrims. After here *Çukurova* - the region of *Turcoman*-comes. The horses here are variable and people make carpets. It is believed that *Lokman Hekim* (the saint who was a leech) travelled in these mountains and found some herbs for medicine.

Payas is a magnificent town by the sea. It has plenty of fruits, citruses, pomegranates and grapes.

In *Antioch* there is an enormous castle on seven mountains, some parts of it is damaged. It has seven gates and *Orontes River* passes through three of them. There are lots of gardens, vineyards, figs and other fruits.

In *Zanbakiyye* *Orontes River* passes; there are lots of gardens and vineyards. The people, who are mostly *Kurdish*, sell food and fruit to the pilgrims.

Hama is a province of *Damascus*. It has lots of gardens, vineyards and fruits. The people here sew cloth for *ihram* (the sacred dressing for the pilgrimage) out of silk. The pilgrims usually buy their *ihram* here.

Homs has a castle in which there is a *Koran* written by *Omar the Caliph*. When it is drought people take the *Koran* out of the castle and after they read it rains so much that flood happens. In the lake that is in the western of the city people go fishing. The gardens and vineyards are very fruitful.

Damascus is a great city with fresh air and water and gardens. There are lots of hyacinths, tulips, apricots, apples, pears, cherries, bananas, figs, quinces, lemons, citruses, melons, mulberries, pistachio, almond, olive and other kinds of fruits.

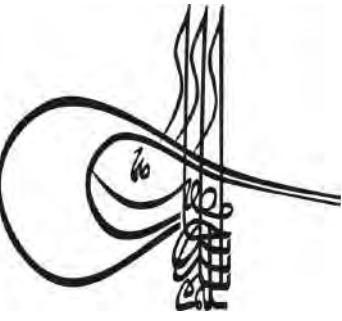
Tarhana Hanı is where they cook and serve *tarhana* soup to the pilgrims (*tarhana* is a kind of soup made of dried yoghurt).

I would like to emphasize again that except from this information in these texts the mosques, sanctuaries, tombs, fountains and inns of the destinations.

Pilgrim *menzilnames* are narratives those reflect the culture via the visual panorama and the information they include. Such works, which can be approached as a kind of itinerary, are examined geographically, topographically, from the perspective of urbanization and/or architecture. They are also a kind of a portrait of the city and we can see that the prominent tangible components of the cities are mostly “water, food and wood”. Nearly all authors write about the water, fruits, milk, yoghurt, meat and gardens close to the destinations. Regarding the situations of those times, we can assume that the vital need of caravans were catering, drinking and accommodation. Hence the locations of the destinations should have been close to these sources. We can map the wetland areas by following these destinations. And if we suppose that these texts are written as a guidebook for the pilgrims, they are important for the pilgrims to take precautions where they accommodate. We can maintain that *menzilnames* are guidebooks for the pilgrims.

REFERENCES

- Armağan, A. L. (2000). XVIII. Yüzyılda Hac Güzergâhı ve Menziller (Menâzilü'l-Hacc). *Osmanlı Araştırmaları XX*, 73-118.
- Baştürk, S. (2013, January 1-June 30). Bir Hac Yolcusunun Gözünden İstanbul'dan Hicaz'a Osmanlı Şehirleri. *International Journal of Human Sciences -Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi-10* (no 1), 148-161.
- Coşan, E. (2013). XVII. Asırda İstanbul-Mekke Arasında Hac Yolu. *Akademik Makaleler* (pp. 49-58). İstanbul: Server İletişim.
- Coşkun, M. (2001). Stations of the Pilgrimage Route From İstanbul to Mecca via Damascus on the Basis of the *Menazilü't-tarik ila Beytil'lahi'l-Atik* by Kadri. *Osmanlı Araştırmaları 21*, 307-322.
- Çakır, M. (2008). Hac Menzilleri ve El-Hâc İbrahim Efendi'nin Menzıl-nâmesi. *Surre-i Hümayûn* (pp. 79-87). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.
- Çetin, C. (2009). *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)* (Unpublished Doctoral Thesis). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Donuk, S. (2017). Sulhî'nin Manzum Hac Menâzilnâmesi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 18*, 85-118.
- Donuk, S. (2017a, Bahar). Servet Mahlaslı Bir Şaire Mâl Edilen Manzum Hac Seyâhatnâmesi. *SUTAD 41*, 13-38.
- Halaçoğlu, Y. (2014). *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme: Menziller*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat.
- İlgürel, S. (1975, Ekim). Abdurrahman Hibri'nin Menasik-i mesâlik'i. *Tarih Dergisi* (sayı 6), 111-128.
- Koyuncu, F. (2017, Kış). Cûdî'nin Manzum Hac Seyahatnâmesi. *Littera Turca: Journal of Turkish Language and Literature 3* (sayı 1), 177-219.
- Pakalın, M. Z. (1946). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Sak, İ. and Cemal Ç. (2005, Bahar). XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri. *Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* (sayı 19), 205-260.
- Yurdaydın, H. G. (1976). *Nasûhü's-Silâhî (Matrakçı), Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş: Nisan 2018

Accepted/Kabul: Haziran 2018

Referees/Hakemler: Prof. Dr. Sevinç ÜÇGÜL – Doç. Dr. Reyhan ÇELİK – Dr. Öğr. Üyesi Badegül CAN EMİR

This article was checked by iThenticate.

GULAG KAMPLARINDA GÖZ ARDI EDİLEN BİR UNSUR OLARAK KADIN

Nurettin ÇAKIR*

ÖZET

GULAG kampları Sovyetler Birliği ve Stalin ile özdeşleşen yapısının ötesinde milyonlarca Sovyet insanının zorla tutulduğu ve çalıştırıldığı mekanlar olarak da tarihte anılmaktadır. 1917 Ekim Devrimi ile eşitlik, özgürlük ve halkların kardeşliği umutlarına kapılan Rusya yurttaşları NKVD (KGB) sorgulamaları ile kırılmalar yaşamış ve GULAG kamplarında kendilerini bulmalarına bir anlam verememiştir. GULAG kamplarının Sovyet ekonomisinin büyümesine katkısını tartışmak yerine insan onurunun ayaklar altına alındığı yerler tanımını konuşmak daha doğru olacaktır. Stalin ile başlayan ve ancak onun ölümü sonrasında varlığı tartışmaya açılan GULAG kamplarında bulunan milyonlarca mahkum arasında kadınlar da önemli bir yer tutmuştur. Kadınlar hırsızlık, fahişelik, rahibelik, karşı devrimcilik suçlamaları ile GULAG kamplarına gönderilmiş olmanın yanında GULAG kamplarına sürgün edilmiş birisinin eşi ya da yakını olmak da kamplara gönderilmek için yeterli sebep kabul edilmiştir.

GULAG kampları gerçeklerine kadınlar farklı tepkiler göstermiş, kimisi yaşananları kabul edememiş ve kamplarda hayatını kaybetmişken kimisi de uyum sağlamanın ve kendi faydasına olanaklar elde etmenin peşinde olmuştur. İlginç bir biçimde kadınlardan bazıları da kamp hayatında olan biteni hayatın akışından bir kesit olarak kabullenmiş ve hatta gösterdiği emekler karşısında ödüllendirilmiştir bile. Kamp hayatında anneleri ile birlikte sürgün yaşamak zorunda kalan çocuklar da yaşanan acıların başka bir sayfasını oluşturmaktadır. Kamp hayatından kurtulan kadınların topluma ve özellikle de kendi ailesine karşı kuşkucu yaklaşımları ve genelde susmayı seçmeleri de ilgi çeken başka bir konudur. GULAG kadınları ile onların çocukları arasındaki bakış açısı farklılığı ve fikir çatışması da farklı zamanlara ait eğilimleri göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: GULAG kampları, Stalin, Kadın ve Sürgün, Soljenitsin, Solovetsk, ALJİR.

WOMEN AS THE NEGLECTED FACT OF GULAG CAMPS

ABSTRACT

Beyond its identification with the Soviet Union and Stalin, the GULAG camps are known in history as the places where millions of Soviet people were forced to work. With the October 1917 Revolution, Russia's citizens suffering from the NKVD (KGB) inquiries had aspiration for equality, freedom and fraternity of peoples, and they could not make any sense to find themselves in the GULAG camps. It would be more accurate to speak of the place where human dignity dies, rather than discussing the contribution of the GULAG camps to the growth of the Soviet economy. The women also played an important role among the millions of prisoners in GULAG camps that Stalin had started and only after his death, a debate was started about the existence of the camps. Aside from being accused of theft, prostitution, priesthood, counter-revolutionism, being a spouse or relative of someone who was deported to the GULAG camps was considered as a sufficient reason for women to be sent to the GULAG camps.

Women reacted differently to the realities of the GULAG camps, some were unable to cope with the living conditions and lost their lives in the camps while others were seeking to adapt and attain opportunities for their own benefits. Interestingly, some of the women accepted the camp life as a cross section of the flow of life and were even rewarded for their hard work. Children who were forced to live in exile together with their mothers in camps, formed another page of suffering. Another interesting subject is that the women survived the camp were skeptical of society and especially their own family and chose to be silent. The difference in viewpoint and conflict of opinion between GULAG women and their children were manifest in the tendencies they showed at different times.

STRUCTURED ABSTRACT

Introduction

The GULAG camps, which was the acronym for the main administration of corective labor camps and which spread over the vast land of the Soviet Union; was identified with Stalin and they were the forced labor battalions whose very existence were rooted in Siberia from the 17th to the 20th centuries during the Tsarist period. It is believed that from 1929 to 1953 when they were removed from the scene after Stalin's death, up to 18 million Soviet people passed through the GULAG camps. The GULAG camps which left their permanent traces not only on their prisoners to develop the laws of their own, their values, their own curses, their own literature, their own lives, their own heroes but also on guards and they were remembered by arrest, investigation, moving in animal wagons, forced labor, disintegration of families, years wasted, early and unrequired deaths.

Not only the men but also women from different classes of society were part of the GULAG camps. Some found themselves in the GULAG

camps, accused of stealing and prostitution, some being a nun or a follower of a church, some being counter-revolutionary, some being the wife or relative of a person that had been sent earlier to the GULAG camps. Solzhenitsyn's "GULAG Archipelago" indicates that the camp of GULAG which was in the northernmost part of Russia, on Solovetsk islands, was comprised of women who were accused of thief, prostitution, priesthood and being counter-revolutionaries.

The ALJIR camp, which draws attention with its special position in the GULAG camps, was established in the Akmola city of Kazakhstan for the wives of those accused of treason. In the ALJIR camp, there were a large number of prisoners consisting of educated women such as professors, artists, educators, engineers, scientists. Writer Yuri Trifonov's mother Yevgeniya Lurie-Trifonova, Bulat Okudjava's mother Aşhennalbandyan, female writer Galina Serebryakova, were noted as prisoners in the camp of ALJIR.

The women prisoners in exile in the GULAG camps had different approaches to reality of GULAG. Some of the female prisoners had great difficulties in adapting to the camp conditions and as a result they lost their lives before completing the term of the penalty. Even though journalist Yevgeniya Ginzburg, and advocate of communism, was sent to the Koliman camp with accusation of being a supporter of Trotsky. Ginzburg, who learned of the death of her husband and one of her two sons, ruined her life. Some women, like Sira Stepanovna Balaşiina, preferred to be part of the system by adapting to the conditions of survival rather than questioning what happened to them. Others, like Larisa MihailovnaLappo Danilevskaya, had the opportunity to work in important positions with the help of their educated position, despite, the anti-regime appraisal, and managed to maintain their lives in this way.

Another important issue for women in GULAG camps was the relationship that they had with male prisoners. As in the example of Olga Lobacheva, who, before entering the GULAG camps had a husband and a son in her free life, married again to very young geologist Vladimir, female prisoners, each of whom had a husband and children, had camp marriages to resist the conditions of camp life in order to develop a way to hold on to life and to forget a bit of bitterness. While some of the female prisoners saw this as subordinating to all kinds of sexual desires of men, some also preferred to perceive it as protection from other men by living with at least one male by camp marrying as Tamara Rujnevits, Ketevan Orahelaiselle did. Those, who made camp marriage and brought the baby to the world, were forced to live apart from their babies and their husbands for the benefit of motherhood. Just in the example of architect Anna M. who was reunited with her mother years later, some of the convicted mothers managed to meet their babies after years, while the others did not receive any news from their babies.

Female prisoners who succeeded in getting rid of the GULAG camps, had great difficulties in adapting to the new process that was waiting for them when they were free to live with their families. While some returned in a state of impaired mental health, some saw it appropriate to not speak with the fear of perciation and to pursue a lifestyle that chose to remain silence in the face of the questions. Face with fact that her son grew up to be an active member of Konsolu member and a staunch suporter of Stalin during her absence, Olga Adamova

Sliozberg considered to remain silent as the most appropriate approach when she was asked about her son. Yelena Circassova-Temnikovski counts the steps she takes when walking at home as a result of a habit to avoid any unnecessary help to maximize efficiency in the camp. Aleksandra Filipova fancies that the people around her steal food all the time.

In the face of those experiences, some of the GULAG women considered all individuals who supported Stalin, as criminals while the others considered the other individuals criminals who supported Stalin's thought system and implemented his plans by taking part in the system of punishment. However, some GULAG women did not choose to regard Stalin as a criminal despite everything. Some saw him as a statesman who promoted the Soviet Union and made a strong state, some as a hero who defeated Hitler and saved Russia from a great disaster. Pasha Angelina stated that Stalin was glorifying his own generation, the source of all the good things that were happening in life and as a source of future hopes.

Purpose of Research

The GULAG camps identified with Stalin's Russia, and where the majority of prisoners were men were asked to question and investigate the existence of women, even though they were relatively less. It aims to compare women's writings by comparing GULAG's memoirs with the fact that women's lives were better and more detailed than men's.

Method

It is worth noting that the person, place, and time expressions that we used in this article were real. Not any information about the people living in the GULAG camps is fictional and all knowledge is given by witnesses, from witnesses' work and their own mouth validate the credibility and factuality of the work. Therefore, as a method; the study applied has been a searching of the source books, their classification and comparing the related parts by quotation. Another method, which was used to correlate information, affirms and supports each other after many sources have been scanned between events and people.

Results and Discussion

It is aimed to discuss the roles of women in GULAG camps and the things that they add to the camps. Even if women took parts as prisoners in the GULAG camps, they were able to change the ordinary line of the camp. As Solzhenitsyn expressed, male inmates were excited to see only the heeled shoes of female prisoners for less than a minute. The marriages in the villages made male and female prisoners' sufferings a bit forgotten and even they returned to their homeland with new wives after liberation from the camps. Those who took the marriage seriously compensated the heavy impact of the camp, and the female prisoners who tried to stand on their own, turned in the form of chronic and psychologically distressed patients and suffered difficulties in confronting the conditions of the normal life. And how the GULAG prisoners responded to the new environment after they returned from the camps and how they reacted to their new environment has been and remains a matter of day-to-day talk and discussion.

Keywords: GULAG camps, Stalin, Woman and Exile, Solzhenitsyn, Solovetsk, ALJİR

Giriş

Rusça’da GULAG bir kelime olmaktan ziyade “kampların ana yönetimi” (ГУЛАГ, «Главное управление лагерей» / Glavnoye Upravleniye Lagerey) anlamına kullanılan bir kısaltmadır. Sovyetler Birliği’nin kuzey kutup çizgisinden Afganistan’a ve İran’a, Baltık kıyılarından Büyük Okyanus’a kadar uzanan uçsuz bucaksız arazisine yayılmış GULAG kampları Stalin ile birlikte Sovyet ekonomisinin üretim kapasitesinin ve yıllık büyüme hızının yüksek düzeylere ulaştığı, geniş Sovyet coğrafyasında okuryazar olmayanın kalmadığı, modern sanayi kuruluşları için gereken bütün kadrolarının yetiştirildiği bir dönemde göz ardı edilerek arka planda kalmaya mahkum edilmiş milyonlarca Sovyet insanının trajedisi demektir.¹

GULAG kampları Stalin döneminde milyonlarca Sovyet insanının ölmesine yol açan kamp sistemi olarak bilinmesine karşılık kökleri Çarlık zamanında 17.yüzyıldan 20.yüzyıla kadar Sibirya’da varlığını sürdüren zorunlu çalışma taburlarıdır. Lenin 1918’de güvenilmez saydığı unsurların şehirlerin dışındaki toplama kamplarına kapatılmasını emretmesinden 1921 yılına kadar 84 kamp oluşturulmuştu. Stalin sanayileşmeyi hızlandırmak için ülkenin uzak köşelerindeki kaynakları ekonomiye kazandırmak amacıyla GULAG kamplarının sayısını artırarak 1950’lerin başında doruk noktasına ulaşmasını sağlamıştır. Sovyetler Birliğinin kalkınmasında önemli bir rol üstlenen ve ülke içinde ayrı bir uygarlık gibi varlık gösteren GULAG kamplarından 1929’dan Stalin’in 1953’te ölümünden sonra ortadan kaldırılmasına kadar geçen yıllarda 18 milyon kadar Sovyet insanın geçtiği sanılmaktadır. Kendi kanunlarını ve değerlerini, kendine özgü küfürlerini, kendi edebiyatını, kendi canilerini, kendi kahramanlarını oluşturan ve sadece mahkumların değil gardiyanların bile üzerinde kalıcı izlerini bırakan GULAG kampları tutuklama, soruşturma, hayvan vagonlarında taşınma, zorla çalıştırma, ailelerin parçalanması, sürgünde geçirilen yıllar, erken ve gereksiz ölümler gibi başlıklarla anılmıştır (Applebaum, 2008:16).

GULAG kampları gerçeğinin Rusya’nın kuzeyindeki liman şehri Kem’den bir İngiliz kereste gemisiyle Avrupa’ya kaçmayı başaran bir GULAG mahkumunun anlattıkları ile öğrenilmesi ve bunun üzerine Batı’da çıkan olumsuz haberler üzerine Moskova dikkat dağıtmak ve kendisini aklamak amacıyla Maksim Gorki’yi kuzeydeki Solovetsk kampına göndermiştir. Gorki’nin yapacağı gezide kamp gerçekleri kamuflajlarla gözlerden uzakta tutulmaya çalışılmıştır (Soljenitsin, 1974:51-53). GULAG kamplarının ağır ve acımasız koşulları Soljenitsin’in (1918-2008) “GULAG Takımadaları” eseri ile Sovyetler dışında daha çok dikkat çekmeyi başarmıştır. Sovyet yönetimi tarafından yazmış olduğu romanlarda ülkesini küçük düşürmekle suçlanan ve kendisine verilen 1970 Nobel Edebiyat Ödülü’nü ancak dört yıl sonra alabilen Soljenitsin 1973’te Paris’te yayınlanan üç ciltlik “GULAG Takımadaları” eserinde Sovyet hapisane kamplarının bir incelemesini yapmıştır. Soljenitsin “GULAG kamplarında kumdan halat örmeyi beceremeyen yaşayamaz. Gece görülen rüyada bile ertesi günde çevireceği numarayı görmeli ve bir şey bulduysa bile başkalarının kulağına gitmemesi için susmalıdır. Dostluk kurmak GULAG kamplarında riskli bir durum demektir. Kimi dostluğun temeli vicdan, kimininki aldatmaca olurdu. Eski tutuklulardan duyulan “Seni satan seninle aynı kaba kaşık sallayandır” biçimindeki cümleler ile GULAG kampları şartlarının acımasızlığını anlatmak istemiştir (Soljenitsin, 1974:182, cilt 2).

1928 Sovyet Ceza Kanunu’nun 58. maddesi karşı devrimci olmak ve anti-Sovyet çalışmalarda yer almakla itham edilenlerin politik suç kapsamı içinde cezalandırılmasında en çok başvurulmuş ve uygulanan madde olmuştur. 1937-38 yıllarında “Büyük Terör” zamanında insanlar anti-Sovyet etkinliklerinde bulunmamış olsalar bile en küçük şüphe üzerine bu maddeye binaen tutuklanmıştır. Örneğin Odessa’da bir restoranda oturanlar etraflarındaki sarhoş askerlerin anti-Sovyet fıkraları anlatırken sempati duyar bir biçimde gülümsemiş olmaları, Japon büyükelçiliğine

¹ Stalin’in toplama kampları: GULAG’lar. 30.09.2014. <https://www.cnntrk.com/fotogaleri/yasam/diger/stalinin-toplama-kamplari-gulaglar> (E.t.: 02.03.2018)

aşçılık işi için başvuran birisinin henüz işe başlamadan casuslukla suçlanması, daha önceden karşı-devrimci olmak suçlamasıyla tutuklananların ailesinden birisi veya yakını olmak nedenleriyle binlerce insan en az 5-8 yıl arasında hapis cezası almış ve ağır işlerde çalıştırılmak üzere kamplara gönderilmiştir (Hosford; Kachurin; Lamont, 2006:1).

GULAG Kamplarında Kadınlar ve Ait Oldukları Sosyal Sınıflar

GULAG kamplarındaki kadın mahkumlar Sovyet hükümetine karşı yıkıcı faaliyetlerde bulunmakla suçlananlardan oluşmakla birlikte bunun yanında hırsızlık ve fahişelik yapan, rahibe ya da gönüllü olarak kilisede çalışan kadınlar da bu kapsamda yer almıştır. En basit bir hırsızlık eyleminin vatana ihanet etmek suçuyla eşdeğer tutulduğu Sovyetler Birliği'nde fahişelerin rahibelerden ve politik suçlamlarla yatanlardan daha az ceza almış, politik nedenlerle hapis yatan bir suçlunun eşi veya yakını olmak da GULAG kamplarına gönderilmek için bir sebep sayılmıştır.

Vatana ihanet etmekle suçlananların eşlerinden oluşan kadınlar için kurulan kamplardan birisi de Kazakistan'ın Akmola (Tselinograd, Astana) şehrinde 1938'de Karlag (Karaganda) kampının bir alt birimi olarak kurulan ALJİR'dir (АЛЖИР: Акмолинский лагерь жён изменников Родины: Vatan Haini Eşleri Kampı). ALJİR kampında cezasını çeken kadınlardan birisi olan Mariya Danilenko kamptakilerin çoğunlukla profesör, sanatçı, eğitimci, mühendis, bilim insanı gibi eğitilmiş kadınlardan oluştuğunu belirtmiştir. Mareşal Tuhaçevski'nin (1893-1937) kız kardeşi Yelizaveta Arvatova-Tuhaçevskaya, Sovyet sinema aktrisi Rahil Messerer Plisetskaya, Gürcü soylusu Kira Andronikaşvili, yazar Yuri Trifonov'un annesi Yevgeniya Lurie-Trifonova, Bulat Okudjava'nın annesi Aşhen Nalbandyan, kadın yazar Galina Serebryakova, aktris Tatyana Okunevskaya, bir zamanlar Lenin'in gözdesi olan Nikolay Buharin'in eşi Anna Buharina-Larina, ünlü şarkıcı Lidiya Ruslanova ALJİR kampında hapis yatan ünlü kadınlar olarak dikkat çekmektedir (Şmarayeva, 2016).

ALJİR kampındaki barakalar, yemekhane, hayvan ağılları, su deposu, tahıl ambarı, atölyeler hayatları boyunca ağır iş görmemiş entelektüel kadınların elleriyle inşa edilmiştir. Kadınlar kamp idaresi tarafından kamış toplamaya, kanallar kazmaya ve ağaç dikerek meyve bahçeleri oluşturmaya zorlanmıştır. Çok sayıda malina (ahududu) bitkisi dikilmiş olmasından dolayı kampa Malinovka (Малиновка) adı bile verilmiştir. Mintay Daukenova anılarında ALJİR kadınlarının diktiği 600 kadar elma fidanının köklerinin tavşanlar tarafından yenmesi karşısında kamp yönetiminin aldığı karara dikkat çekmiştir. Tavşanların ağaç köklerine verdiği zarar nedeniyle kışın yiyecek sıkıntısı ortaya çıkması olasılığı karşısında kamp yönetimi bir tane bile elma fidanının yere düşmesi veya kökünün tutmaması halinde mahkumları kurşuna dizmekle korkutmuştur. Kadınlar hem hayatlarını kurtarmak hem de tavşanların fidan köklerini yemesini önlemek için her fidanın çevresine ekmek parçacıkları bırakır. Ekmekleri toplamakla uğraşan tavşanlar fidan köklerini yemezler ve böylelikle hem meyve fidanları bahara kadar korunmuş hem de kadınlar canlarını korumuş olurlar.

ALJİR mahkumlarından Gertuda Platays anılarında ALJİR kampına geldiklerinde civardaki Kazakların kadın mahkumlara gösterdikleri davranışlardan da bahsetmiştir. Bir kış sabahında kadınlar Jalanaş Gölü'nden kamış desteleri taşıırken etrafta beliren Kazak çocuklarının yaşlı Kazakların yönlendirmesiyle kendilerine taş atıklarına tanık olurlar. Kadınlar bu durum karşısında ilk aşamada Moskova'da olduğu gibi Kazakistan'da da kendilerinin sevilmediğini düşünür. Kadınlardan birisi yakınına düşen ve taş parçasına benzeyen nesneyi eline aldığı anda süt ve peynir kokusunu alıyayıp ağzına götürür, lezzetli bir şey olduğunu anlar. Kadınlar bu değerli taşları toplar ve barakalarına götürür. Kamptaki Kazaklardan bunların "kurut" adı verilen güneşte kurutulmuş peynir olduğunu öğrenirler. Dahası Akmol (Malinovka) köyünün Kazak çobanları 1930'lu yıllarda görülen açlıkta çalırların altlarına koydukları ekmeklerle kamp kadınlarının hayatta kalmalarına da yardım etmiştir (Tokabayeva, 2011).

Soljenitsin kadınların çalıştıkları fabrikada imal edilmekte olan şeyleri evlerine götürürken yakalanmaları sonucunda hırsızlık yapmaktan vatana ihanet suçunun eşdeğeriindeki ceza olan on yıl

hapis cezası alanlardan oluştuğunu belirtir. Ay ortasında ölen kocasının ekmek karnesini teslim etmeyen ve çocuklarına bakmak için ay sonuna kadar kullanan bir kadın da komşularının ihbar etmesi sonucu dolandırıcılık suçlamasıyla beş yıl ceza alır. Kadın cezasının dört yıllık cezasını çektikten sonra bir yılı da affa uğramıştır. (Soljenitsin, 1974:183-84, cilt 2).

Soljenitsin kadın hırsızların ve fahişelerin büyük gruplar halinde 1930'a doğru ülkenin en kuzeyinde bulunan Solovetsk kampına getirildiğini yazar. Fahişelik suçundan üç yıl hapis cezasına çarptırılan kadınlar Solovetsk adasında askerleri baştan çıkarma ve gardiyanlarla dostluk kurma sayesinde yurtların en güzel odalarında daha iyi şartlarda yaşıyorken rahibeler ve karşı devrimci olmakla suçlanan kadınlar fahişelerin iç çamaşırlarına nakış işleyerek geçim sağlamak zorunda bırakılmıştır. Fahişeler hayatlarında görmedikleri kadar zenginlik içinde Solovetsk adasından ayrılırken ve hırsızlıktan ceza alan kadınlar adada kreş olmamasını fırsat bilerek çocuk doğurup bakmak gerekçesiyle cezasının bitişine kadar işten kaçmak yolunu seçerken politik suçlamalardan yatan kadınlar bu türden yöntemlere kesinlikle yaklaşmamıştır (Soljenitsin, 1974:57, cilt 2).

Erkeklerden ayrılmış bölümlerde kadın ve erkek muhafızların denetimindeki kadınlar diğer mahkumlar gibi eski de olsa kendilerini ıslak ya da soğuk tutmayacak elbiseler giymiş, ilkel aletlerle çalışmış, az ısıtılan kirli mekanlarda yaşamış ve az gıda ile yetinmek zorunda kalmıştır. Kadınlar erkeklerden farklı olarak yiyecek ve giyeceklerini paylaşarak, birbirine duygusal destek vererek kurdukları sağlam arkadaşlıkları sayesinde daha sıkı bir dayanışma sergilemiş, daha az gıda ile ayakta durmayı becermenin yanında hastalıklara karşı da daha dirençli çıkmıştır (Clements, 2012:223). Margarete Buber-Neuman Butirka cezaevinde üzerinde paçavraya dönüşmüş hafif bir yazlık kıyafet olan bir kadın gördüğünde hücredeki diğer kadınlarla birlikte ona yeni bir kıyafet yapmaya karar verdiklerini anlatır. Bir araya gelip yarım düzine ham ve boyanmamış Rus havlusu satın alan kadınlar kumaşın kesme yerlerini kibrit uçlarıyla işaretleyerek makas sorununu çözerler. Dikiş için gerekli iplikler başka kıyafetlerden dikkatle çekilir. Litvanyalı bir kadın için yapılan bu havlu elbise elden ele dolaşarak güzel bir biçimde işlenir. Elbise bitirildikten sonra Litvanyalı kadın bir gece nemlendirilen ve katlanan elbisesinin üzerinde yatarak ütüleme işlevini yerine getirir. Sabah olduğunda ise Litvanyalı kadının üzerindeki havlu elbise modaya uygun bir kıyafet gibi durmaktadır (Applebaum, 2008:307).

Soljenitsin Butirki hapishanesinde kendi soruşturma aşamasında iken bitişik koğuşlarda kalan kadınların tepkilerini ve dayanıklılık düzeylerini merak eder. Soljenitsin'in de içinde olduğu mahkumlar gardiyanın koğuşun kilidiyle gereğinden fazla uğraşması sonucunda yarım dakikalığına bile olsa pencere burunsalığı altından bahçede ikili sıra halinde kapıların açılmasını bekleyen kadınların yüksek ökçeli ayakkabılarını ve ayak bileklerini görmek heyecanlanmak için yeterli bir neden oluşturmuştur (Soljenitsin, 1974:185). Soljenitsin kadınların kendisine anlattığı GULAG anılarından yola çıkarak onların moral düzeyinin daha aşağıya düşmediği ve erkeklerden daha şiddetli baskıya uğramadıkları sonucuna varır. Soljenitsin bu savında kendisini haklı çıkarmak için on yıllık cezasını kadınları tedavi ederek geçiren ve bu sayede kadınları gözlemlemek fırsatını elde eden jinekoloji doktoru N. İ. Zubov'un düşüncelerine başvurur. Zubov'a göre kadınları etkileyen en olumsuz unsur aileden ayrı düşmektir. Kamp hayatında erkek mahkumların gözünde önemsiz sayılan ama kadın gözüyle farklı algılanan sorunlar şartlar ne olursa olsun kadınların kafasını meşgul etmeye devam etmesi de ilgi çeken başka bir husustur. 1943'te Büyük Lubyanka hapishanesinde kalan Aleksandra Ostretsova anılarında kadınlardan birisinin masa altına saklanarak sayım yapmaya gelen gardiyanın korkulu dakikalar geçirmesine ve eksik olanı aramaya koyulmasına neden olduğunu anlatmıştır. Yine kadınların yüzlerine pancar püresi sürerek makyajlı bir biçimde gezinmeleri ve sorguya çağırılacak olsalar bile koğuş arkadaşlarıyla duruşmaya basit bir etekle mi yoksa sık bir elbiseyle mi gidilmesini tartışmaları da dikkat çekicidir (Soljenitsin, 1974:186, cilt 2).

GULAG kadınları kamp hayatının ağır koşulları arasında küçük şeylerden zevk almayı da öğrenmiştir. Moskovalı sanatçı Vera Şultz anılarında kampta en çok hoşlarına giden şeyin masal

anlatmak olduğunu belirtmiştir. GULAG kadınları dinledikleri Çehov, Gorki, Turgenev, Maupassant vb. gibi edebiyatçıların eserleri sayesinde içinde bulundukları ortamı bir anlık bile olsa unutarak başka bir dünyada gibi hissetmeyi başarmıştır. Leningrad şehrinden sanatçı Tamara Petkeviç kendir işleme fabrikasında çalıştıktan sonra dinlenme zamanında edindiği izlenimleri unutmadığını söylemiştir. Kumların sesler çıkarak uçtuğu ve cırcır böceklerinin cıvıldaşarak öttüğü Orta Asya steplerinin ortasında kendisini gürültülü bir denizin dalgaları arasında gibi hissettiğini ifade etmiştir (Clements, 2012:224).

GULAG kamplarında rastlantı sonucu kendisini kamplarda bulan kadınlara da örnekler verilir. 1937’de Novoçerkassk NKVD’sine gelen bir kadın tutuklanan komşusunun bebeğinin durumunu sormak için geldiğinde iki saat bekleme sonrasında kendisini de tutuklanmış bulacaktır (Soljenitsin, 1974:22, cilt 1). Krasnodar şehrinde gecenin geç bir vaktinde tramvay vatmanı bir kadın evine yaya olarak dönerken kentin kenar semtinde kolları bacakları dışarı sarkmış cesetlerle dolu olan bir kamyonu rastlaması ve ertesi günde yargıcın bütün sorularına gördüklerini olduğu gibi anlatması sonucunda Sovyet karşıtı propaganda maddesi gerekçe gösterilerek on yıla mahkum olmuştur. ((Soljenitsin, 1974:73, cilt 1).

Kendisini Bolşevik ve sosyalist olarak tanımlayan Sovyet kadınlarından bir kısmı GULAG kamplarına gönderilmelerini kabul edemezken bir kısım kadınlar da iyi bir sosyalist olma yolunda kendilerine örnek seçtikleri şahsiyetlerin hapishane tecrübelerini gönüllü bir biçimde hapishane ortamından geçerek kendisini yetiştirmek adına itiraz etmemiştir. Sosyal demokrat bir öğrenci olan Vera Rıbakova sosyal eğitimini tamamının hapiste olduğu yoldaşlarının yanında tamamlama fırsatını kendisine bir hedef olarak belirlediği için istekli bir biçimde Suzdal hapishanesine girmiştir. Rusya için yararlılık gösteremediğine inanan sosyal devrimci Yekaterina Olitskaya Rusya’nın en seçkin kişilerinin hapis yatmış insanlardan oluştuğuna inanarak genç olmasına bakmadan 1924’te hapse girmiştir. Krasnodarlı öğretmen Sercukova Sovyet taraftarı düşüncelere sahip olmasına karşılık kendi içsel sebeplerine bağlı olarak GULAG kampına gönderildiğinde rahatlama yaşamıştır. Sercukova çevresindeki insanların birer birer GULAG kamplarına gönderildiğinde sıranın ne zaman kendisine geleceğini beklemenin ağır yükü altında ıstırap çekmekten yorgun düşmüş, tutuklanmasına sevinmemekle birlikte en azından rahata kavuşmuştur (Soljenitsin, 1974:25, cilt 1)

GULAG kamplarında beklenmedik bir biçimde kendilerini tutuklanmış olarak bulan Sovyet taraftarı kadınlar başlarına gelenleri zorunlu olarak kabul etmek durumunda kalsalar da ilk başta bunun bir yanlışlık olduğunu düşünmüştür. Moskova’da Yahudi bir eczacının kızı olan Yevgeniya Ginzburg (1906-1977) gazeteci olmasının yanında iyi bir komünizm savunucusudur. 1937’de NKVD onu almaya geldiğinde Kazan şehrinin belediye başkanı Pavel Aksyonov ile evli ve iki çocuk sahibidir. Troçki taraftarı olma suçlaması ile on yıllık hapis cezasına çarptırılır. Hapiste geçirdiği bir yılın sonrasında Uzakdoğu’da bulunan Kolıma kampına gönderilir. 1949’da serbest kaldığında bölgeden ayrılmasına izin verilmez ve kreş öğretmeni olarak iş bulduğu ve yetim bir çocuğu evlat edindiği Magadan’a yerleşir. Yetim çocuklar evinde zorunlu gözetim altında tutulan oğlu Vasili’ye yeniden kavuşur. Büyük oğlunun 2. Dünya Savaşı’nın ortaya çıkardığı açlık yıllarında öldüğünü öğrenir. Uzun sürgün yıllarını korku içinde geçiren Ginzburg, Stalin’in 5 Mart 1953’te öldüğü haberini aldığı yüksek sesle ağlayarak ve bedeni titreyerek masanın üstüne yığılır. Ginzburg’un bütün hayatı Stalin yüzünden alt üst olmuş, çocukları kendisinden koparılmış ve oğullarından birisi ölmüştür (Clements, 2012:239). Ginzburg NKVD’nin Kazan’daki hapishanesine ilk adımını atışından itibaren yaşadıklarını kaleme alıp GULAG anılarını yazmayı hedeflese de bunu Sovyet sınırları içinde başaramaz. Entelektüeller arasında Ginzburg’un anıları daktilo ile çoğaltılarak samizdat şeklinde dağıtılır. Ginzburg’un GULAG anıları Sovyetler Birliği sınırları dışında “Journey into the Whirlwind” (1967) ve “Within the Whirlwind” (1979) başlıkları ile yayınlanır. 1977 yılında Moskova’da ölen Ginzburg’un GULAG anılarını içeren kitabı ancak 1989 yılında Sovyetler Birliğinde basılma olanağı bulacaktır (Clements, 2012:226)

1935'te tutuklandığında 46 yaşında olan Nataşa Petrovskaya Bolşevikleri en erken zamanlarında bile desteklemiş ve hatta iç savaş yıllarında Moskova sokaklarında Bolşevik yanlısı propaganda kağıtları bile dağıtmıştır. Propaganda Bakanlığı'ndaki kocası sayesinde aynı bakanlıkta film projeksiyoncusu olarak görev yapan Nataşa yeni bir propaganda filmi üzerinde çalışmakta iken filmin projeksiyon makinesinin içinde sıkışması sonucunda Stalin'in yüzü filmin bu kısmında yanık çıkmıştır. Nataşa'nın üstlerinin bu durumu bir kaza olarak görmek istememeleri üzerine Nataşa NKVD (KGB) tarafından bir kış gecesi geç bir saatte tutuklanır. Çevresinde birkaç meslektaşının tutuklanmasına tanıklık eden Nataşa ilk önce bir yanlışlık yapıldığını düşünür. Kocasının endişe duymasına aldırmayan Nataşa NKVD görevlilerin evine geri döneceği konusundaki güvencesine inanarak uyumakta olan ve asla bir daha göremeyeceği çocuklarını rahatsız etmek bile istemez. "Halkın düşmanları" ilan edilmiş insanlarla doldurulmuş bir hapishane hücrelerinde kendisini bulan Nataşa gardiyanlara bunun bir hata olduğunu anlatmaya çalışsa da bu türden yakarışlara alışık olan gardiyanlar dinlemezler. Nataşa iki hafta tıka basa doldurulmuş hücreden alınarak başka bir hücreye alınır. Nataşa'nın yeni hücresinin soğuk olmasının yanında daha da kötü bir durum vardır ve bu yalnızlıktır. Nataşa sorgulama aşamasında kendisine kibar tavırlar sergilenmesine, yiyecek ikram edilmesine aldanır ve her şeyin açıklığa kavuşacağını düşünür. Nataşa kendisine imzalaması için uzatılan ve on beş kişinin adının yer aldığı belgeyi okuduğunda Sovyet hükümetini devirmek için oluşturulan Troçki destekçisi bir terör örgütünün üyesi olmak ile suçlandığını görür. Nataşa ilk önce reddetse de bir süre sonra çocuklarının başına bir kötülük gelmesinden korkarak belgeyi imzalar ve durumunu kabullenmek zorunda kalır. Nataşa "umursamaz üç yargıç" tarafından on beş yıla mahkum edilmiş ve sığır taşımakta kullanılan bir kamyonun kasasında istif edilmiş diğer kadın mahkumlar ile birlikte kömür madeni çıkartılan Vorkutlag kampına gönderilmiştir. Nataşa yatağını gece vardiyasında çalışan bir başka kadın ile paylaştığı Vorkutlag kampında geceleri ortalıkta gezinen serserilerden ve çetelerden kendisi korumak kaygısıyla günlerini geçirir. Nataşa kendisine verilen tahtadan yapılmış bir kürekle kömür çıkarmaya çabalar ama ilkel kürekle günlük çalışma payını tamamlamaktan çok uzaktır ve bundan dolayı kendisine yetersiz gıda verilir. Herhangi bir yeteneği ve elinden gelen başka bir meslek olmayan Nataşa için gıda bulmak, beslenmek ve hayatta kalmak çabası en önemli günlük kaygı durumunu almıştır. Ek gıda almak için başka erkeklerle ilişki kuran kadınların davranışlarını Nataşa başlangıçta hiçbir şekilde onaylamaz. Ama GULAG ortamında hayatta kalmak için bunun kaçınılmaz olduğunu anlayan Nataşa ek gıda almak ve ağır işlerden bağışlanmak için hamile kalıp bir bebek doğurmak yolunu seçer. Annelik hakları ve bebeğine kreşte bakım sayesinde daha iyi şartlara kavuşan Nataşa 1946'da cezasını tamamlayıp serbest bırakıldığında kocasının 1937'de öldürüldüğünü öğrenir. İki oğlundan birisinin 2. Dünya Savaşı'nda hayatını kaybettiğini öğrense de diğer oğlunun izine ulaşamaz (Hosford; Kachurin; Lamont, 2006:43-45).

Stalin'in Sovyetler Birliği yönetiminde olduğu yıllarda Azerbaycan'da da soruşturma ve tutuklamalar yaşanmış ve bunu neticesinde oluşturulan korku ortamı kadınları da etkilemiştir. Azerbaycan sınırları içerisinde 3022 kadın çeşitli politik kuşuklar ve varsayımlar yüzünden, daha da önemlisi eşlerinin, babalarının ve erkek kardeşlerinin yanında olmalarından dolayı ailelerinden ve çocuklarından kopararak hapishanelere atılmış ve sürgüne gönderilmiştir. Stalin'in "Büyük Terör" olarak adlandırılan döneminde Azerbaycan edebiyatının tanınmış isimlerinden birisi olan Hüseyin Cavit sürgüne gönderilmekle birlikte ailesi de bundan etkilenmiştir. 1918 yılında Nahcivan'da Mişkinaz Hanımla evlenmiş olan Hüseyin Cavit'in Ertuğrul isimli oğlu, Tumrus ve Turan isimlerinde iki kızı olmuştur. Tumrus doğumundan bir süre sonra vefat etmiştir. Mişkinaz Hanım, Hüseyin Cavit'in en yakın arkadaşı, sırdaşı olmuş ve sanat yolunda ona eşlik etmiştir. Hüseyin Cavit hapse atıldıktan sonra dikiş işleri yaparak ailenin geçimini üstlenmiş, sıkıntılı günlere göğüs germiştir. Mişkinaz Cavit, bütün bu yıllar içerisinde Hüseyin Cavit'in eserleri, itibarı ve haksız yargılanması uğruna mücadele vermiş ve yaşadıklarını "Cavit Hakkında Anılarım" adlı kitapta kaleme almıştır. Hüseyin Cavit'in eşi Mişkinaz Hanım ve kızı Turan eşlerinin suç dosyasına göre yapılan muamelede hapse atılmamış, sürgüne gönderilmemiş olmalarından dolayı şanslı sayılırlar. Fakat "vatan haini"

damgası onların dışarıda özgür yaşamalarını maddi ve manevi, siyasi ve sosyal olarak diğer ağır yaşamlardan fiziki şartlar göz önüne alınırsa pek de farklı değildir (Üçgül, 2017:507-513)

GULAG Gerçeğine Farklı Açılardan Bakan GULAG Kadınları

Stalin'in kararlarıyla hayatları kararan kadınlardan bir kısmı Stalin karşıtlığı konusunda farklı düşünmüştür. Birtakım kadın mahkumlar Stalin'i sert bir kişiliğe sahip olmasına karşılık halkına bakan, kol kanat geren, dahası Hitler'i yenerek halkına büyük bir zafer kazandıran iyi ve başarılı lider olarak görmüştür. Paşa Angelina 1948 yılında yazdığı otobiyografisinde Stalin'i kendi kuşağını yücelten, hayatta iyi olan her şeye sebep olan ve gelecek umutların kaynağı olarak belirtmiştir. Clements'e göre de Stalin rejimi Bolşevik feminizmini kurumsallaştırmış ve kendi amaçlarına hizmet ettirir duruma getirmiştir. 1930'larda kadınların emeklerinin Sovyet kalkınmasına geniş ölçüde katılımı sağlanmış ve ev işleri, çocukların bakımı gibi hizmetlerinin yoğunluğunun yanında ağır sanayi, sosyal hizmetler, devlet bürokrasisi alanlarında da kadınlardan bolca yararlanılmıştır. 2. Dünya savaşında askerlerin silahlarını üreten ve yemeklerini hazırlayan işçilerin çoğunluğu kadınlardan oluşmakta iken savaş sonrasında da Sovyet ülkesinin onarılmasında ve ayağa kaldırılmasında yine kadınlar önemli görevler üstlenmiştir (Clements, 2012: 239-240).

Sira Stepanovna Balaşina (1912-2006) bir GULAG kadını olmasına rağmen onu farklı kılan yaşadıklarına karşı gösterdiği tepkilerin diğerlerinden farklı olmasıdır. 2004 Haziran'ında kendisi ile röportaj yapıldığında 92 yaşında olan Sira Balaşina ömrünün büyük bir kısmını Ural ormanlarında çalışarak geçirmesine neden olan Stalin'e karşı herhangi bir öfke beslemediğini belirtmiştir. 17 yaşında sürgüne tabi tutulan Sira Balaşina yaşadığı acılara odaklanmaktansa günlük işlere kendini veren bir yapıda olmayı seçmiştir. 1912 yılında doğan Sira Balaşina'nın ailesi Stalin'in kırsal alanlara yönelik yeniden yapılandırma politikasına kadar Sibiry'a'nın kuzey doğusunda bulunan Kurgan oblastının Lebyajye rayonunda bulunan Kamışino köyünde yaşamaktaydı. 1929'da Stalin geleneksel yöntemlerle varlığını sürdüren köyleri ortadan kaldırmak ve kulak olarak adlandırılan karşı devrimci, kapitalizm ürünü ve sömürücü sayılan köylülerin varlıklarını kolektifleştirilme için sürgün ve tasfiye politikasını öne aldı. Balaşina'nın ailesi içinde masalardan ve raflardan başka bir şey olmayan beş duvarlı iki odalı bir ev, dört at, iki inek sahibi olmalarına karşılık köydeki diğer ailelerden daha iyi şartlar içinde oldukları öne sürülerek "kulak" (zengin köylü) olarak damgalandı ve yaşamakta oldukları Kurgan'dan Sverdlovsk'a daha sonra da şimdi yaşamakta olduğu Perm (eski adı Molotov) vilayetine sürgüne tabi tutuldu. Balaşina anne babasını ve kız kardeşini 1932-33 yıllarında görülen açlıkta kaybettikten sekiz yıl sonra yeniden sürgün edilir ve Perm vilayetinin Vaya köyüne gönderilir. Burada Krasnodar vilayetinden sürgün edilmiş bir kişi ile evlenen Balaşina ailesinin kulak olarak damgalanıp sürgün edilmesini hayatının kayıp yılları olarak görmemiş, Stalin'e bir kin duymamış, üstelik çalışkanlığı madalya ile ödüllendirilmiştir. 1942'de özgür olduğunda aynı bölgede ormanda çalışmaya devam etmiştir (Gheith ve Jolluck; 2011:17-20)

19 yaşında GULAG mahkumu olan Napolna, Kaluga Kapısı kampında kule vincinde operatör olarak çalışan sağlam yapılı bir köylü kızıdır. Sürekli vincin tepesine çıkan, ok kısmında gezinen ve aşağıda gördüklerine neşe içinde bağırarak el sallayan Napolna GULAG mahkumu olmayan ve kendisine kol kanat geren şantiye şefiyle ve diğer onbaşılarla rahatça konuşan bir yapıya sahiptir. GULAG kampının içindeki her şeyin kendisine farklı ve eğlenceli geldiği Napolna kamp havasına uymayan saflıkla herkese gülümsemesiyle dikkat çeker. Önemsiz bir kanun maddesi yüzünden ceza alan Napolna neşeli ve heyecanlı kişiliğinin de yardımıyla her şeyden zevk alma olanağını kendince bulur (Soljenitsin, 1974:192-93, cilt 2).

Kadın mahkumlardan bazıları sürgün edildikleri yerlerde devlete ait önemli makamlara gelmeyi bile başarmıştır. Larisa Mihailovna Lappo-Danilevskaya (1906-2003) 1906'da doğmuş, 1934'te evlenmiş ve 1937'de bir halk düşmanının karısı olmaktan dolayı Frunze'ye (Bişkek) sürgün edilmiş ve 20 yıl oğluyla birlikte orada kalmıştır. Lappo-Danilevskaya'nın kocası Konstantin

Yuryeviç aristokrat bir aileden olup sırf Bolşeviklerin safında savaşmak için İsviçre'den Rusya'ya dönmüş ve savaştan sonra Leningrad Film Stüdyosu'nda (Lenfilm) işe başlamıştır. 1934'te Larisa ile evlenmiş ve 1935'te Yuri adında bir oğulları olmuştur. Yuryeviç Ekim 1935'te devrim karşıtı faaliyetlerde bulunmak suçlamasıyla Kazakistan'ın Karaganda şehrindeki Dolinka kampına sürülmüş ve 1940'da bu kampta ölmüştür. 1957'de Yuryeviç'e yönelik suçlamaların yersiz olduğu anlaşılmış ve hakları iade edilmiştir. Larisa Frunze'de iken yetişmiş eleman yokluğundan dolayı Devlet Tıp Kütüphanesi'nin başına geçmiş ve yabancı dillerde yayınlanmış materyallerin sınıflandırılmasından sorumlu olmuştur. Larisa'nın sürgün cezası 1942'de bitmesine rağmen dönmeye izin verilmemiş ve ancak 1957'de oğlu Yuri ile birlikte Leningrad'a dönebilmiştir (Gheith ve Jolluck; 2011:69-70).

19 yaşında tutuklanan Saçkova yaşam koşulları diğer kamplara göre daha iyi olan bir tarım kolonisine sürgün edilmiş ve orada biçerdöver kullanmayı öğrenmiştir. Saçkova kamp hayatında geçen gençlik yıllarını eğlenerek geçirmenin dışında başka bir çaresi olmadığını farkındadır. Saçkova tarım kolonisinden sonra tundraların ortasındaki Norilsk şehrine gönderildiğinde orasını çocukken rüyasında gördüğü şehir zanneder. Süresi bittikten sonra özgür işçi olarak Norilsk şehrinde kalan Saçkova Norilsk tundralarında hissettiklerini şu şekilde ifade eder: *“Kar fırtınasında gidiyordum, coşku içinde ellerimi sallayarak şarkı söylerdim, kutup ışığı renk değişimini izlerdim, kendimi kara atarak göğe bakardım. Canım bağırarak, Norilsk'te yaşayanlara şunu duyurmak isterdi: Beş yıl beni yitirmede, ben onları yitirdim, dikenliler, kerevetler, muhafızlar geride kaldı. Sevmek istiyordum, insanlara iyilik yapmak istiyordum, dünyadaki kötülüğün kalkmasını istiyordum”* (Soljenitsin, 1974:193, cilt 2).

GULAG Kamplarında Yapılan Evlilikler

GULAG kamplarında evlilik yapmak kadınların kamp zorluklarını hafifletmek için başvurduğu bir yöntem olarak görülmektedir. Kamp evliliği genç mahkumlar için dertleşme ve rahatlatma, yaşlı ve zayıf mahkumlar için birbirine bakım ve destek gösterme demektir. Kamplarda evlilik yapanların her birinin uzaklarda özgür yaşayan çocukları olmakla birlikte erkeğin kazandığı ya da bir yerlerden bulduğu bir yiyeceğin kadın tarafından temizlenip yıkanması ve barakaya getirilmesi biçiminde süren gündelik telaş acıların unutulmasına ve cezanın bitmesine kadar şikayet ve karamsarlığın bırakılmasına yardımcı olmak demek idi (Soljenitsin, 1974:182, cilt 2).

Tamara Rujnevits kampta kendisine gönderilen bir aşk mektubu ile hayatının değişimini anlatır. Ayakkabı tamirciliği sayesinde kamp aristokrasisi içinde rahat bir yer edinen Saşa'nın mektubu kısa ve nettir: *“Birlikte yaşayalım ve ben de sana yardım ederim.”* Saşa birkaç gün sonra Rujnevits'i bir kenara çekerek cevap vermesini ister. Rujnevits'in olumsuz cevabı üzerine Saşa onu metal bir sopayla döver, sonra hastaneye taşır ve nüfuzunu kullanarak hastane çalışanlarına kadına iyi bakma talimatı verir. Rujnevits taburcu olduktan sonra kendisine Saşa tarafından yapılan ikinci teklife korkusundan evet demek zorunda kalır. Aile hayatı başlayan ve artık daha sağlıklı olan Rujnevits güzel ayakkabılar, elbiseler giymeye başlayarak bunun faydasını hemen görür. Rujnevits'i isteyen başka bir mahkum Saşa'nın başka bir kampa gönderilmesini sağlar ve çıkış yolu bulamayan Rujnevits o adamla da yatmaya başlar. Rujnevits yeni evliliğinin faydasını kendisine verilen belge ve at sayesinde gardiyanlara hesap vermeden kamp içinde dolaşabilmek biçiminde görür (Applebaum, 2008:308-9).

GULAG kamplarında yüksek duvarlarla birbirinden ayrılan kadın ve erkek mahkumlardan bazıları duygusallık arayışında gerçeküstü yöntemler bile geliştirmişti. Kengir özel kampında hiç karşılaşmadıkları aşkları ile kapsamlı ilişkiler geliştiren mahkumlar vardır. Bu türden mahkumların ortak özelliği aileleriyle, arkadaşlarıyla ve arkada bıraktıkları eşleriyle bütün bağlantıları koparılmış politik suçlular olmalarıdır. Bu türdeki aşklar yüksek duvarlardan dolayı hiç karşılaşmadıkları halde gerçek evlilikler bile yapmıştır. Kadın duvarın bir tarafında erkek diğer tarafta durur, yeminler okunur ve mahkum rahip uyguladığı töreni bir parça kağıt üzerine kaydederdi. Bu türden aşklar kamp

idaresinin duvarları daha da yükseklerle çıkarmasına, dikenli tellerle kaplanmasına ve mahkumların duvarların yakınına gitmesinin yasaklanmasına rağmen devam etmiştir (Applebaum, 2008:316).

Bazı mahkumlar GULAG kamplarında tanıştıkları yeni eşlerle döndüler. Kadın ve erkek mahkumlar arasında karşılıklı anlayışa ve güvene dayanan GULAG evlilikleri hayata tutunma mücadelesinden başka bir şey değildir. İlk kocası Mihail hakkında bir bilgi alamayan ve onun öldüğünü varsayan mineraloji uzmanı Olga Lobaçeva 1946'da Norilsk çalışma kampından tahliye olmasına rağmen Norilsk'te gönüllü görevli olarak kalarak kendisinden yirmi yaş küçük olan Vladimir adlı bir jeologla evlenir. Olga-Vladimir çifti 1956'da Semipalatinsk'e yerleşir. Olga'nın öldüğünü düşündüğü Mihail de on yıllık cezaıyla gönderildiği Karaganda kampında Sofya Oklander adlı Macar bir kadın mahkumla evlenmiş ve 1948'de ondan bir kızı olmuştur. 1956'da yeni karısı ve kızıyla birlikte Alma-Ata'ya taşınan Mihail Olga'nın varlığını öğrenir ve Semipalatinsk'e gidip kendine dönmesi için ikna etmeye çalışır ise de başarılı olamaz. Olga ilk kocası olan Mihail'den bir oğlu olmasına rağmen öncelikle kendisini bulmaya çalışmadan Sofya'yla evlenmesini bağışlamaya yanaşmaz (Figs, 2011:606).

GULAG kadınlarından bazıları ise hayatta kalma mücadelesinde başarılı olmak adına sadece bir muhafızın cinsel beklentilerine boyun eğerek onun koruması altına girmek ve bu suretle diğerlerinin tecavüzüne uğramamak amacını taşımıştır. Ketevan Orahelaşvili Tiflis Operası müdürü olan kocası Yevgeni Miheladze'nin 1937'de tutuklanmasının ardından ALJİR kampında beş yıllık ağır çalışma cezasına çarptırılır. Aynı yılda öldürülen kocası, yetimhanelerde büyüyen ve sonrasında yetişkinlik çağına girdiklerinde çalışma kamplarına gönderilen iki çocuğu olan Tina ve Vahtang'ın akıbeti konusunda hiçbir haber alamaz. Genç ve güzel bir kadın olması ALJİR kampında birçok muhafızın ve GULAG idarecisinin ilgisini çekmesine neden olur. 1942'de serbest kaldığında kaldığı kampın idarecilerinden birisi olan Sergey Drozdov ile evlenir. Karısı Ketevan ve oğlu Nikolay ile birlikte 1944'te Karaganda'ya yerleşen Drozdov Kazakistan çalışma kamplarının idaresinde görevli bir memur olarak çalışmaya devam eder (Figs, 2011:405).

GULAG Kamplarından Dönmeyi Başaran Kadınların Aile ve Toplum İçinde Karşılaştıkları Zorluklar ve Bunlara Gösterdikleri Tepkiler

GULAG kamplarından dönenlere kendi aileleri ile ilişkilerini yeniden canlandırmaları çoğu kez zor gözükmiştir. GULAG kamplarından sağ dönmeyi başaranların ve evlerinde durarak kamplara düşmeden özgür kalmayı başaranların birbirlerine farklı bakışlarla yaklaşması sonucu kamplardan kurtulanlar yaşadıklarını yeniden cezalandırılma korkusu çekincesi ile anlatmayarak veya anlatamayarak içlerine kapandılar ve susmayı daha iyi bir seçenek olarak düşündüler. Bazıları anlatacakları nedeni ile ailesine sıkıntı vermemek için ya da onların çekilen acıları anlayamayacağı olasılığından dolayı çocuklarına karşı daha temkinli davranma yolunu seçtiler.

GULAG kamplarının Sovyet toplumu üzerinde oluşturduğu korkuyu anlamak için Orlando Figs'in "Karanlıkta Fısıldaşanlar" eserinde geçen "Babası 1936'da tutuklanan başka bir kadın şunu hatırlıyor: Ağzımızı sıkıca kapatacak şekilde yetiştirildik. "-Dilin yüzünden başın derde girecek", insanların biz çocuklara sürekli söylediği şey buydu. Ömrümüz boyunca konuşmaktan korkar hale geldik. Annem bizden başka herkesin bir muhbir olduğunu söylerdi hep. Komşularımızdan, özellikle de polisten korkardık. Bugün bile bir polis gördüğümde, korkuyla titremeye başlarım" cümlelerini idrak etmek yeterlidir (Figs, 2011:33).

Kolima kampından dönen Olga Adamova-Sliozberg kendi yokluğunda oğlunun aktif bir Komsomol üyesi olarak yetiştiğini ve bağınazlık derecesinde Stalin'e bağlı olduğunu görür. Bir akşam sofrasında Stalin'in hastalığı haberini sorduğunda oğlunun verdiği "Hasta olup olmadığından haberim yok ama eğer hastaysa ve ona canımı vermem gerekirse bunu seve seve yaparım" cevabının kendisine yönelik bir uyarı olduğunu anlar ve daha tedbirli olma kararı alır. Adamova-Sliozberg çalışma kamplarında yaşadıklarından dolayı rejime karşı kuşkucu bir tavra girmesine rağmen oğluna

bunları anlatmaktan özellikle çekinir. Sovyetler Birliği'nde birçok şeyin ters gittiği ve Stalin'in kusursuzluktan uzak olduğu konusunda oğlunu ikna etme şansı olmasına rağmen oğlunun 17 yaşında olması onu bu düşünceden uzaklaştırır. Oğluna her şeyi açıklaması ve kendisine katılmasını sağlaması halinde Stalin'i alkışlayamayacak, Stalin'e mektuplar yazamayacak, sınıfında Sovyetler Birliği'nin doğru yolda olduğunu kasılarak söyleyemeyecek duruma düşmesinden, ikili bir yaşam sürdürme yolunu seçerek düşünce boyutunda acı çekmesinden çekinir ve oğluyla sadece dost olarak kalmayı seçer (Figes, 2011:599-601)

Svetlana Aleksiyeviç "Kızıl İnsanın Sonu. İkinci El Zaman" başlıklı kitabında kendisinin de bir üyedi ve bireyi olduğu Sovyet toplumunun Gorbaçov'la birlikte hakkında bir şey bilmedikleri demokrasi ve özgürlük sayesinde Stalin ve GULAG kampları gerçeklerini öğrenmek, Anatoli Rıbakov'un yasaklanmış "Arbat Çocukları" gibi daha nice ulaşılamayan kitapları okumak, daha iyi yaşamak adına kot pantolon giymek, video sahibi olmak, otomobil satın almak, lezzetli yemekler istemekte olduğunun altını çizer. Aleksiyeviç, Soljenitsin'in "GULAG Takımadaları" kitabını eve getirdiğinde annesinin dehşetler içinde kalarak kitaptan hemen kurtulmasını istediğini aksi halde evden kovmakla korktuğunu yazar. Aleksiyeviç ninesinin kocasının 2. Dünya Savaşı'ndan önce öldürüldüğünü öğrendiğinde ve ninesine bunun nedenini sorduğunda nine kocası Vaska'nın tutuklanmasında ve öldürülmesinde Sovyetler'i suçsuz gördüğünü ve bütün olanların kocasının çenesini tutamamasından ileri geldiğine inandığını vurgular. Ninesinden şimdiye kadar neden bu olaydan bahsetmediğini sorduğunda ise başkalarının acı çekmemesi için kendi hayatının kendisi ile birlikte gitmesi gerektiğini söyler (Aleksiyeviç, 2016:24-5).

Mimar Anna M. ve annesi GULAG kamplarında birlikte aynı acıları çekmesine karşılık birbirini anlamakta zorluk çekmeleri ve fikir çatışması yaşamaları kuşak farklılığı ve yetiştirme ortamlarının farklılığı nedenine bağlanabilir. Anna annesiyle birlikte kampta geçirdiği üç yılın ardından kampın çocuk kulübelerine yerleştirilir. Beş yaşına girdikten sonra çocuk evine gönderilen Anna'yı annesi ancak altıncı sınıfta iken almaya gelebilmiştir. Anna bir süre sonra on iki yılını kampta geçirmiş annesiyle anlaşılamadığını ve birbirlerine karşı yabancılaştıklarını anlar. 1 Mayıs törenlerinde kızıl bayrak taşımak için can atan Anna kendisine anlatılan ama ortalıklarda görünmeyen düşman ile savaşmak için komsomol olmak istemektedir. Annesi ise korkusundan kızının durumuna sadece bakmak ve susmakla yetinir. Anna ve annesi Karaganda'dan Sibirya'nın derinlerinde olan Omsk şehrinin de ötesinde Belovo adında bir yere yeniden sürgüne yollanır. Bir ayda zor gidilen bu yere kadar her istasyonda bir tren değiştirmişler ve her durakta NKVD'ye haber vermek zorunda kalmışlardır. Yeraltında bir kulübede zor şartlarda hayata tutunmaya çalıştıkları Belovo'da Anna vereme yakalanır ve hastanede birçok çocuğun ölümüne tanık olur. Anna iyileşip yeraltındaki kulübesine döndüğünde annesinin felç geçirdiğini görür. Anne hastaneye kaldırılırken Anna kendi memleketi Smolensk'e gönderilir. Anna Stalin'in öldüğü gün yurttaki bütün kızlarla birlikte sıraya girmiş, kızıl bayrak taşımış, uzayan ve bitmek bilmeyen cenaze töreni boyunca saatlerce esas duruşta beklemiştir. Annesiz yaşamının ne demek olduğunu bilen Anna Stalin olmadan nasıl yaşanacağını ise bilemez. Sebebini bilmese de büyük bir savaşın başlamasından korkar. Mimarlık okumakta iken annesi elinde tahta bir bavul ve içinde çinko bir tencere, eskimiş bir yığın uzun çorapla Sibirya'nın derinlerindeki Belovo sürgününden temelli olarak döner. Anna ve annesi önceden olduğu gibi yine birbirlerine yabancıdır. Askeri geçit törenlerine giden, spor bayramlarını seven Anna annesinin gazete okumamasına ve gösterilere gitmemesine bir anlam veremez. Anna annesine sadece tabutun içinde iken sarılmış ve öpmüştür. Anna annesinin ölümünden sonra gerçeklerle yüzleşmek için steplerin ortasında kurulmuş Karaganda'ya gitmeye karar verir. Anna Karaganda yolunda trende Polonya casusu olmakla tutuklanan babasından aldığı tek mektubu yanından ayırmayan ve onun mezarını arayıp bulmak için ikinci kez Karaganda'ya gitmekte olan Ukraynalı öğretmen bir kadınla tanışır. Anna Karaganda'ya geldiğinde birçok şeyin gözüne tanıdık geldiğini sezer. Bir zamanlar kamp adları olan Volniy, Sangorodok köy adları olmuş, barakalar yıkılmış, yağmur yağdığında dışarı çıkan kemiklerle dolu olan topraklar yazlıkçılar için

parseller halinde paylaştırılmıştır (Aleksiyeviç, 2016:276-291). Anna, bir zamanlar çocuklar kampında çalıştığını öğrendiği Katerina Demçuk adında bir kadını tavsiye üzerine arar ve bulur. Yüksek çatılı kerpiç bir evde yaşayan ve doksan yaşında olan kadını Anna konuşmaya başlamasından sonra sesinden tanır. Kendi öğretmeni olan bu yaşlı kadın tarafından tekrarlanan “Sizi dövebilir, hatta öldürebiliriz, çünkü sizin anneleriniz bizim düşmanımız” cümlelerini hatırlar. Uzun yıllar sonra karşılaştığı öğretmeni artık kendi sorunları dışında bir şeyle uğraşmamaktadır. Oğlu ve torunları alkolik olan yaşlı kadının kocası uzun süre önce ölmüştür. Emekli maaşı az gelen yaşlı kadının geçmeyen sırt ağrısı ve ihtiyarlıkta hayatın çok sıkıcı geçmesi gibi sorunlar yaşlı kadını daha çok meşgul etmektedir. Anna elli yıl sonra gelen karşılaşmadan sonra kocalarının olmaması, emekli maaşının azlığı, sırt ağrısı ve kendini yaşlı hissetme gibi şikayetlerde yaşlı öğretmen ile kendi arasındaki benzerlikler dikkatini çeker (Aleksiyeviç, 2016:294-95)

GULAG kamplarından kurtulan bazı mahkumlar tuhaf alışkanlıklar ve saplantılarla evlerine dönmüştür. Yelena Çerkesova Temnikovski kampında randımanını azami düzeye çıkarmak ve her türlü gereksiz efordan kaçınmak için edindiği bir alışkanlık sonucunda evde yürürken dahi adımlarını saymaktadır. Çerkesova kampa gönderilmeden önce hayatında hiç çalışmamış birisidir ve kamp çalışma düzeniyle bitkin düşmüştür. GULAG mahkumlarının iş kotalarının yükseltildiği savaş yıllarında çoğu kez kotasına ulaşamaması ve daha az ekmek alması nedeniyle enerjisini tasarruflu kullanmak için adımlarını asgari bir düzeyde tutma alışkanlığı edinmiştir. Kamplarından bir saplantı edinerek dönenlerden birisi de Aleksandra Filipova’dır. Çevresindekilerin ona ait yiyecekleri sürekli çaldığını kurgulayan Filipova kızıyla birlikte bir komünal dairede kalmaktadır. Zulalara sakladığı yiyecekleri bulamayan, kızını ya da diğer komşularını suçlayan Filipova’nın bu tavırları yüzünden kızı Aleksandra başka bir yere taşınmak zorunda kalmıştır (Figes, 2011:599).

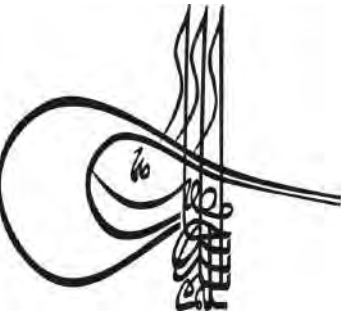
Sonuç

Ülkelerin kendi toprakları suçluları toplumun bütününden çekip ayırmak ve cezalarını çekmesini sağlamak için oluşturduğu hapishane sisteminin Stalin yönetimi sırasında bilinen adı olan GULAG kampları suçluları cezalandırmanın ötesinde Sovyet toplumunun bütünü üzerinde denetim sağlama amacını taşımıştır. Bu nedendir ki GULAG kampları ile Sovyet toplumunun yaşadığı acılar ve sıkıntılar 20.yy. içinde gerçekleşen en acı felaketlerden birisi kabul edilmiştir (Hosford; Kachurin; Lamont, 2006:1).

GULAG kamplarının bıraktığı izlerin peşinden gidenler geçmişle yüzleşmek istemiş ve hafızlarında kalan kısımlarını ya kaleme alarak ya da GULAG kampları hakkında yazılan eserlere katkıda bulunarak gerçeklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Buna bir örnek olarak annesi ile birlikte GULAG kamplarında çocukluk hayatını geçirmek ve geri kalan hayatının büyük bir kısmını da sürgünde geçirmek zorunda kalan Mimar Anna M.’yi verebiliriz. Anna M. steplerin ortasında kurulmuş Karaganda şehrinde bir zamanlar hayatının bir kısmını geçirdiği kamptan geriye kalanları görmek için gittiğinde karşılaştıkları GULAG gerçeğini özetlemeye yetmektedir. Anna M. kaldığı otelde restoranda iken iki kişinin konuşmasına kulak misafiri olmuş, bu konuşmada GULAG kurbanlarının yaşadıklarına bir kere daha tanık olmuştur. Konuşanların düşünceleri ve görüşleri yaşanan acıların ve felaketlerin ardındaki manzarayı ortaya sermektedir. Konuşanlardan birisi Sovyetler Birliği’nin yıkılmasına rağmen hala komünist olarak kalabildiğini ve komünizmi yeniden inşa etmenin gerekliliğini anlatırken diğeri ise Rusya’yı tahta pullukla devralmasına karşılık atom bombasına sahip bir ülke olarak bırakan Stalin’in Vorkuta ve Magnitka kampları sayesinde Hitler’in durdurulabildiğini iddia eder. GULAG kampları Sovyet insanlarından bazıları için felaket anlamına gelirken kampların çevresinde evlerinde özgür bir biçimde oturanların gözünde iş bulmak, maaş, tayın, üniforma sahibi olmak, karın doyurmak demektir. Anna M.’nin de kendi anılarında belirttiği gibi yaşanan felaketlerden sadece Stalin’i sorumlu tutmak göre yeterli değildir. Asıl sıkıntı celladın da kurbanın da aynı toplumun bireyleri arasından çıkmış olmasıdır (Aleksiyeviç, 2016:292-93).

KAYNAKÇA

- Aleksiyeviç, Svetlana (2016). İkinci El Zaman (Çev: Sabri Gürses). Kafka Yayınları. İstanbul.
- Applebaum, Anne (2008). GULAG. Arkadaş Yayınevi. Ankara.
- Barnes, Steven (2013). The Wives' GULAG: The Akmolinsk Camp for Wives of Traitors of the Motherland. Program Dates December 28, 2012 to April 10, 2013. http://researchfellowships.americancouncils.org/sites/researchfellowships.americancouncils.org/files/Barnes_Final_report.pdf (E.t.: 02.03.2018)
- Clements, Barbara Evans (2012). A History of Women in Russia: From Earliest Times to the Present. Indiana University Press.
- Coleman, Heather (2000). Till My Tale is Told: Women's Memoirs of the GULAG by Simeon Vilensky; John Crowfoot; Marjorie Farquharson; Catriona Kelly; Sally Laird; Cathy Porter; Simeon Vilensky; JohnCrowfoot; Zayara Vesyolaya. Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes, Vol. 42, No. 4 (December 2000), pp. 581-583. <http://booksc.org/book/27865403/52b086> (E.t.: 25.02.2018)
- Figes, Orlando (2011). Karanlıkta Fısıldaşanlar. Stalin Rusya'sında Özel Yaşam (Çev. Nurettin Elhüseyni). Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Gheith, Jehanne M.; Jolluck, Katherine R. (2011). GULAG Voices: Oral Histories of Soviet Incarceration and Exile. Palgrave Macmillan Publishers Limited.
- Hosford, David; Kachurin, Pamela; Lamont, Thomas (2006). GULAG: Soviet Prison Camps and Their Legacy; U.S. National Park Service. <https://daviscenter.fas.harvard.edu/resource/GULAG-soviet-prison-camps-and-their-legacy> (E.t.: 21.11.2017)
- Soljenitsin, Aleksandr (1974). GULAG Takımadaları, Cilt 1-2-3 (Çev. Selim Taygan). Nebioğlu Yayınevi. İstanbul.
- Stalin'in toplama kampları: GULAG 'lar. 30.09.2014 <https://www.cnnturk.com/fotogaleri/yasam/diger/stalinin-toplama-kamplari-GULAG-lar> (E.t.: 02.03.2018)
- Şmarayeva, Yelena (2016). А.Л.Ж.И.Р. Как жил лагерь для жен «изменников родины». 29 июля 2016. <https://zona.media/article/2016/29/07/alzhir> (E.t.: 04.03.2018).
- Tokabayeva, Asem (2011). История лагеря с экзотическим названием «АЛЖИР» и его узниц. Май 20, 2011. https://rus.azattyq.org/a/GULAG_camp_kazakhstan/24179843.html (E.t.: 04.03.2018)
- Üçgül, Sevinç (2017). Sürgün ve Kadın: Anıların Tanıklığında Sürülen ve Sürdülemeyen Bir Yaşam. Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/30, p. 503-519. http://www.turkishstudies.net/Makaleler/859175673_27ÜçgülSevinç-tde-503-519.pdf (E.t.: 04.04.2018)

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Nisan 2018

✓ Accepted/Kabul: Haziran 2018

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. İbrahim TAŞ – Prof. Dr. Mustafa TOKER – Doç. Dr. Gökhan ÖLKER - Dr. Öğr. Üyesi Perihan ÖLKER

This article was checked by iThenticate.

KEMAL TAHİR’İN “DEVLET ANA” ADLI ROMANINDA İKİLEMELER*

Yıldıray ÇAVDAR**

ÖZET

Eş görevli iki sözcüğün yan yana gelerek meydana getirdiği kelime gruplarına genellikle *ikileme* veya *tekrar grubu* denilir. Birçok dilde görülebilen ikilemeler, özellikle ses ya da anlam yönünden bir benzerlik, bir bütünlük taşıyarak cümlede çeşitli görevler yüklenebilen, cümleye ahenk veren; vurgulama, pekiştirme, canlılık katma, kesinlik bildirme gibi fonksiyonlarıyla anlama destek olarak akıcılık kazandıran kelime gruplarıdır. İkileme olayı Türkçenin önemli ses, kavram ve anlam zenginliklerinden biridir. Nitekim Türkçenin bilinen ilk yazılı kaynaklarından itibaren çeşitli ikileme örneklerini görmek mümkündür. Bu makalede, Türk edebiyatının önemli romancılarından Kemal Tahir’in *Devlet Ana* adlı romanındaki ikilemeler, tekrar sayılarıyla tespit edilerek bir sınıflandırmaya tabi tutulmuşlardır. *Devlet Ana*’nın ilk baskısı 1967 yılında Bilgi Yayınevi tarafından 623 sayfa olarak yapılmıştır. Ardından başka yayınevleri tarafından pek çok kere yayımlanmıştır. Çalışmamızda romanın yukarıda bahsedilen ilk baskısı esas alınmıştır. Romanda tespit ettiğimiz 448 farklı ikilemeyi kullanım sayıları ile birlikte, anlamlarını esas alarak şöyle bir sınıflandırmaya tabi tuttuk: 1) Aynı kelimenin tekrarıyla kurulanlar, 2) Eş veya yakın anlamlı kelimelerin tekrarıyla kurulanlar, 3) Zıt anlamlı kelimelerin tekrarıyla kurulanlar, 4) Yansıma seslerle kurulanlar, 5) Sayılarla kurulanlar, 6) Biri anlamlı biri anlamsız iki kelimenin kalıplaşmasıyla kurulanlar. Bütün bu işlemlerin ardından yazarın ikileme kullanımına dair tercihleri, amaçları ve bunun üslubuna yansımalarına ilişkin tespitlerde bulunduk.

Anahtar Kelimeler: Söz Varlığı, İkileme, Kemal Tahir, Devlet Ana

* Bu makale tarafımızdan hazırlanmış “Kemal Tahir’in Romanlarında Söz Varlığı” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Öğretim Görevlisi Dr., Selçuk Üniversitesi, El-mek: ycavdar78@gmail.com

REDUPLICATIVES IN KEMAL TAHİR'S NOVEL DEVLET ANA (MOTHER STATE/PARENS MATRIAE)

ABSTRACT

Word groups that are composed of two words having the same function (task) coming together are generally called *reduplication* or *repeat group*. Reduplications, which can be seen in many languages, are words that carry a resemblance or unity especially in terms of sound or meaning and assume various tasks in a sentence, adds rhythm (harmony) to the sentence, as well as fluency by supporting meaning with such functions as emphasis, reinforcement, enlivening, and expressing certainty. The phenomenon of reduplication is one of the most important assets of Turkish in terms of sound, concept and meaning. Indeed, one can see examples of reduplication beginning with the earliest written sources of Turkish. In this study, reduplications in the novel *Devlet Ana* (*Parens Matriae/Patriae*) by Kemal Tahir, who is one of the prominent novelists of Turkish Literature, were determined with their repeat numbers and subjected to a classification. The first edition of *Devlet Ana*, which was 623 pages, was published by Bilgi Yayınevi in 1967. Subsequently, it has been published numerous times by other publishing houses. Our study was based on the first edition mentioned above. We classified 448 different reduplications that we found in the novel as follows based on their meanings together with their numbers of use: 1) Those formed with repetition of the same word, 2) Those formed with repetition of synonyms or near synonyms, 3) Those formed with repetition of antonyms, 4) Those formed with onomatopoeic sounds (words), 5) Those formed with numbers, 6) Those formed with repetition of one meaningful and one meaningless. After all these procedures, we made observations concerning the author's preferences with regard to his use of reduplications, his objectives and their reflections on his style.

STRUCTURED ABSTRACT

Reduplications are important units of sound and meaning that enrich languages in terms of meaning, concept, rhythm (harmony), emphasis and richness of expression, and enliven narration. Turkish is quite productive in deriving reduplications through various methods because it is an agglutinative language. In this study, the reduplications which Kemal Tahir used in his novel *Devlet Ana* were identified and classified on the basis of their various characteristics.

1020 of the 117.393 vocabulary items (words, proper names, terms, compound verbs, proverbs, idioms, stereotyped expressions) in the novel *Devlet Ana* by Kemal Tahir, who is regarded as one of the most prominent novelists of Turkish literature, are reduplications. It is understood from here that almost one out of a hundred vocabulary items is a reduplication. In addition, given that the book is of 623 pages, there are nearly two reduplications in a page, which is a considerable number. To our mind, this figure is quite a high one indicating the author's mastery of Turkish and his prowess in using it. We can say that a high number of reduplications in a literary work in the genre of novel shows that the

author has adopted a narrative style, thereby making use of extensive means of narration existing in the colloquial language. Therefore, the author did not confine the reader to the more formal and rigid patterns of written language; instead, he often resorted to reduplications, in order to use a colloquial style, which attracted readers as if they were listeners and did not exhaust them. In this way, he was able to establish a more intimate bond with his readers by demonstrating an ease of expression. Moreover, the use of reduplications in sentences with various functions such as noun, adjective and adverb, thus extending their meaning scope, lent the author different means of expression. Another issue that attracted our attention regarding the reduplications we identified in the book is that the elements that constituted the reduplications usually exhibited synonymity or antonymity within the same semantic field.

Kemal Tahir used 448 different reduplications 1020 times in Devlet Ana. Table 1 shows the top 20 reduplications (in alphabetical order) in the novel. According to this, the top three reduplications that were repeated the most were: *az biraz* (a little) (44), *yavaş yavaş* (little by little) (41), *hay hay*(alright) (25).

1. Table: The top 20 most frequent reduplications in Devlet Ana

Numbe r	Reduplication	Frequency
1	az biraz	44
2	yavaş yavaş	41
3	hay hay	25
4	derin derin	17
5	üst üste	16
6	karmakarışık	14
7	çoluk çocuk	12
8	gerisin geri	12
9	hırıl hırıl	12
10	kurt kuş	12
11	şaşkın şaşkın	11
12	kat kat	10
13	fısıl fısıl	8
14	gitgide	8
15	sağ esen	8
16	uzaktan uzağa	8
17	ağır ağır	7
18	ayrı ayrı	7
19	er geç	7
20	gece gündüz	7
Total		286

1.020 reduplications were classified within themselves. According to this, Kemal Tahir used a total of 546 reduplications, of which 254 were different, formed with the repetition of the same words. The top twenty of the most frequent of this group of reduplications are shown in Table 2. The top three reduplications in this group are *little by little*, *alright* and *deeply*.

2. Table: Those formed with the repetition of the same words

Number	Reduplication	Frequency
1	yavaş yavaş	41
2	hay hay	25
3	derin derin	17
4	üst üste	16
5	hırıl hırıl	12
6	şaşkın şaşkın	11
7	kat kat	10
8	fısıfısı	8
9	gitgide	8
10	uzaktan uzağa	8
11	ağır ağır	7
12	ayrı ayrı	7
13	nice nice	7
14	sert sert	7
15	hele hele	6
16	hemen hemen	6
17	yer yer	6
18	arka arka	5
19	dargın dargın	5
20	fıkır fıkır	5
Total		217

A total of 284 reduplications formed with the repetition of synonymous or near synonymous words, of which 117 were different, were used. The top twenty most frequently used members of this reduplication group are given in Table 3. The three most frequently used reduplications in this group are *az biraz* (a little), *karmakarışık* (in a mess) and *kurt kuş* (birds and beasts).

3. Table: Those formed with synonymous or near synonymous words

Number	Reduplication	Frequency
1	az biraz	44
2	karmakarışık	14
3	kurt kuş	12
4	sağ esen	8
5	din iman	6
6	evirip çevirmek	6
7	dağ taş	5
8	davul zurna	5
9	üst baş	5
10	şurda burda	5
11	okuma yazma	5
12	kapacak	4
13	karı kız	4
14	melek melaike	4
15	adı sanı	4
16	enini boyunu	4
17	şuraya buraya	4
18	arada sırada	4
19	yiye içmek	4
20	açık saçık	3
Total		150

73 reduplications, of which were different, were formed with the repetition of the antonymous words. The top twenty most frequently used members of this reduplication group are shown in Table 4. The three most frequently used reduplications in this group are *er geç* (sooner or later), *gece gündüz* (day and night) and *bata çıka* (with difficulty/flounderingly).

4. Table: Those formed with antonymous words

Number	Reduplication	Frequency
1	er geç	7
2	gece gündüz	7
3	gelen giden	5
4	ileri geri	5
5	yer gök	5
6	bata çıka	4
7	sağa sola	4
8	sabah akşam	3
9	yerli yersiz	3
10	dost düşman	2
11	içli dışlı	2
12	ölümlük dirimlik	2
13	girdisi çıktısı	2
14	gire çıka	1
15	ine çıka	1
16	gidiş geliş	1
17	aşağı yukarı	1
18	az çok	1
19	iyi kötü	1
20	küçük büyük	1
Total		58

80 reduplications, of which 29 were different, were formed with the repetition of onomatopoeic sounds. The top twenty most frequently used members of this reduplication group are shown in Table 5. The top three most frequently used reduplications in this group are *hırl hırl* (wheezing), *fısıl fısıl* (in whispers) and *fıkır fıkır* (alive and kicking).

5. Table: Those formed with onomatopoeic sounds

Number	Reduplication	Frequency
1	hırl hırl	12
2	fısıl fısıl	8
3	fıkır fıkır	5
4	hışır hışır	5
5	vah vah	5
6	çatır çatır	4
7	inim inim	4
8	şıkır şıkır	4
9	cayır cayır	3
10	güm güm	3
11	gümbür gümbür	3
12	şap şap	3
13	küt küt	2
14	şakır şakır	2
15	tın tın	2
16	vicır vicır	2
17	çın çın	1
18	çıtır çıtır	1
19	fıldır fıldır	1
20	firt firt	1

Total	71

15 reduplications, of which 8 were different, were formed with the repetition of numbers. The top twenty most frequent members of this group are shown in Table 6. The top three most frequently used reduplications of this group are *bir iki* (one or two) *birer ikişer* (one by one/one or two at a time) *dört beş* (four or five).

6. Table: Those formed with numbers

Number	Reduplication	Frequency
1	bir iki	3
2	birer ikişer	3
3	dört beş	2
4	iki üç	2
5	kırk elli	2
6	beş altı	1
7	dört beş yüz	1
8	kırk beş elli	1
Total		15

22 reduplications, of which 5 were different, were formed with the repetition of one meaningless and one meaningful word. The top twenty most frequent members of this reduplication group are shown in Table 7. The three most frequently used reduplications in this group are *çoluk çocuk* (wife and children), *ufak tefek* (petty) and *tek tüktük* (few and far between)

7. Table: Those formed with the fixation of one meaningless and one meaningful word

Number	Reduplication	Frequency
1	çoluk çocuk	12
2	ufak tefek	4
3	tek tük	3
4	çarpık çurpuk	2
5	bölük pörçük	1
Total		22

When the above data are examined, it is seen that the author used reduplications formed with the repetition of the same words the most, followed by reduplications formed with the repetition of synonymous or near synonymous words.

Presumably, reduplications are more frequently used in spoken language than in written language as their formation is more free. “*Traces of a method which is often made use of naturally and obligatorily in order to ensure an impressive narrative, which is one of the important characteristics of oral culture, are frequently encountered in reduplications*”(Özkan, B. 2011:1626).

It is certain that similar studies that will be conducted on Turkish works penned by different authors in different periods as well as those on colloquial language will reveal new data, new observations and new points of view.

Keywords: Vocabulary, Reduplicatives, Kemal Tahir, Devlet Ana

Giriş

Dil, insanların duygu ve düşüncelerini birbirlerine aktarmalarında çeşitli anlatım, ifade, ses veya duygu zenginlikleri sağlayan bir iletişim aracıdır. Her dilin kendine özgü ifade kalıpları, mecaz söyleyişleri, ahenk unsurları vb. vardır. Türkçe, yazıyla takip edebildiğimiz en eski dönemlerinden itibaren oldukça üretken ve zengin bir ifade kabiliyetine sahiptir. Bu zenginliği gösteren çeşitli unsurlardan biri de ikilemelerdir.

Özellikle edebî eserlerde çeşitli olaylar silsilesi etrafında kurmaca bir dünya oluşturulurken dilin muhtelif olanaklarından olabildiğince yararlanılır. Yazarın, söz konusu olanakları kullanmaktaki becerisi, onun ustaca bir anlatım kabiliyetine sahip olduğunun önemli göstergelerindendir. Türkçenin önemli söz varlığı unsurlarından biri olan ikilemeler de gerek yapıları gerek anlamları gerekse cümleye kattıkları ahenk bakımından, dil araştırmalarında çokça ele alınmış ancak bazı yönleri tam olarak aydınlatılmamış konulardan biridir.

Türk romanının önde gelen isimlerinden biri olan Kemal Tahir, çoğu edebiyat dergilerinde kalarak kitaplaştırılmamış onlarca şiir; çeşitli dergilerde yayımlanmış, dördü Göl İnsanları adıyla kitaplaşmış (Göl İnsanları, Çoban Ali, Gelin-Kadı Oyunu, Arabacı) onlarca hikâye ve yayımlanmış on dokuz romanı ile (*Sağırdere*, *Esir Şehrin İnsanları*, *Körduman*, *Rahmet Yolları Kesti*, *Yediçinar Yaylası*, *Köyün Kamburu*, *Esir Şehrin Mahpusu*, *Kelleci Memet*, *Yorgun Savaşçı*, *Bozkırdaki Çekirdek*, *Devlet Ana*, *Kurt Kanunu*, *Büyük Mal*, *Yol Ayrımı*, *Namusçular*, *Karılar Koşuşu*, *Hür Şehrin İnsanları*, *Damağası*, *Bir Mülkiyet Kalesi*) edebiyatımızda müstesna bir yere sahiptir. Ayrıca çeşitli tefrika romanları da bulunan yazar, Fransızcadan; *Kastil Büyücüsü*, *Saygon Geceleri*, *Dehşet Yolcuları* ve *Mayk Hammer* dizisini Türkçeye çevirmiştir (Coşkun 2012). Kemal Tahir bahsettiğimiz eserleriyle ve fikirleriyle çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Ancak ele aldığı özgün konular ve benimsediği dil anlayışı bakımından bize göre dil araştırmalarında yeterince irdelenmemiştir. Biz de böyle bir düşünceden hareketle yazarın ünlü romanlarından *Devlet Ana* adlı eserinde kullandığı ikilemeler üzerine bir tespit ve tasnif çalışması yapmayı düşündük. Daha önce, Kemal Tahir'in beş romanının da (*Bozkırdaki Çekirdek*, *Damağası*, *Körduman*, *Rahmet Yolları Kesti*, *Sağırdere*) ikilemeler yönünden bir incelenmeye tabi tutulduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır (Korkutan 2016).

1. İkileme Kavramı

Eş görevli iki veya daha fazla sözcüğün yan yana gelerek meydana getirdiği kelime gruplarına *ikileme* ya da *tekrar grubu* denilir. Konuyla ilgili farklı zamanlarda yapılmış değişik çalışmalarda ikileme kavramı yerine başka terimler de tercih edilmiştir: Tekrarlar (Tuna 1948; Ergin 2002), ikiz kelime (Eren 1949), kelime koşması (Ağakay 1954), çift sözler (Tietze 1966), hendiadyoin (Çağatay 1978), ikileme (Hatipoğlu 1981; Korkmaz 2003; Erdem 2005; Sev 2004; Çoraklı 2001; Akerson 1982; Aktaş 1996; Yüce 1998; Vardar 2002), tekrar grupları (Karahana 1999; Eker 2003), ikizleme (Bilgegil 1982), koşma takımları (Banguoğlu 2000), ikizlenmeler (Gencan 2001), sıralamalar (Grönbech 2002) gibi ifadeler ikileme terimini karşılamak üzere kullanılmışlardır. Son zamanlarda daha çok *ikileme* terimi tercih edildiğinden, biz de bu terimi kullanmayı tercih ettik.

İkileme ya da tekrar grupları ile ilgili yapılmış bazı tanımlar şöyledir:

"Aralarında belli bir ses düzeni bulunan, biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan, aynı, yakın, ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi ile oluşturulan kelime grubu" (Korkmaz 2003:123).

"Aynı manada yahut yakın manadaki iki kelimenin bir tek kelime gibi bir anlam ifade etmesine hendiadyoin denir." (Çağatay 1978, 29).

“Anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır” (Hatipoğlu 1971:9).

İkilemeler cümleye genelde kuvvetlendirme anlamı ve ahenk katan unsurlardır. Bunların yanında; “*abartma, çoğaltma, sıralama, açıklama, küçümseme, sonsuzluk, tahmin, her yer, devamlılık, kızgınlık, acıma, telaş/sabırsızlık, kesinlik, belirsizlik, birliktelik/bütünlük, alaycılık, yaklaşma, azaltma, üzüntü/pişmanlık, gizleme, şaşırma, bıkmama, sahip olma, sahip olmama, uyarma, tezlik vb.*” (Çürük 2016: 410) anlamları da kattığını belirtmek gerekir.

Türkçenin söz varlığında hem sözcükbilim hem de anlambilim yönünden sağlam kurallara bağlanan ikilemeler, dilimizin tarihi boyunca yaygın bir kullanıma sahip olmuştur (Aksan 1996: 60-64; Tuna 1949: 432). Hatta Türkçenin eskiliğinin ve zenginliğinin ispatlanması için başvurulmuş söz varlığı unsurlarının başında ikilemeler gelir. Çünkü bir dilde ikilemelerin ortaya çıkması için, uzun bir zaman diliminde bunların kurallarının ve anlamlarının yerleşmesi lazımdır (Tokay 2013: 2401). Türkçede ikilemeler ile ilgili ilk çalışmayı 1899 yılında “*Studen Zur Osmanischen Syntax*” adlı makalesiyle Karl Foy yapmıştır. K. Foy makalesinde ikilemeleri saha, mana, hece sayısı, kelime sırası, dilbilgisi ve kelimelerin yan yana geliş kuralları açılarından ele almıştır (Çoraklı 1991: 3).

Bilinen ilk dil yadigârlarımızdan itibaren Türkçe yazılmış muhtelif eserlerimizde çeşitli ikileme örneklerini görmek mümkündür. Bunlarla ilgili araştırmalara yüzeysel olarak bir göz atacak olursak, Orhun Abideleri’nde Talat Tekin’in tespit ettiği bazı ikilemeler şöyledir:

<i>at kü</i>	: <i>ad ve ün, ad ve san (KT [Köl Tigin Abidesi] D [doğu yüzü] 25)</i>
<i>âb barķ</i>	: <i>ev bark (BK [Bilge Kağan Abidesi] D 32)</i>
<i>yabız yablak</i>	: <i>sefil ve perişan (KT D 26)</i>
<i>yok çıgan</i>	: <i>yok yoksul (KT G 10)</i>
<i>öl- yit-</i>	: <i>ölmek ve kaybolup gitmek (KT D 27)</i>
<i>tir- kubrat-</i>	: <i>dermek ve toplamak (KT D 12)</i>
<i>yañıl- yazıl-</i>	: <i>yanılmak ve yoldan çıkmak (BK D 16) vb.</i>
<i>eki üç biñ</i>	: <i>iki üç bin (T 14) (Tekin, 2003: 194-195)</i>

M. Can, Eski Uygur Türkçesindeki ikilemeler üzerine yaptığı araştırmada 1452 ikileme tespit etmiştir. Bunların 1268’i iki, 118’i üç, 61’i dört, 5’i altı kelimedenden oluşmuştur. Bu ikilemeler yapı, tür, söz dizimi, anlam ve köken bakımından değerlendirilmiştir. Yapı bölümünde ikileme öğeleri ek alıp almamalarına ve başka bir kelime ya da kelimelerle birlikte kullanılarak kalıplaşmalarına göre “basit, türemiş ve birleşik” olmak üzere sınıflandırılmıştır (Can 2010: 271).

B. Aktan, *Divânü Lügati’t Türk*’te 157 ikileme tespit etmiş ve bunları türlerine göre gruplandırmıştır. *Divânü Lügati’t Türk*’te geçen ikilemelere dair birkaç örnek aşağıda gösterilmiştir:

<i>birin birin</i>	: <i>birer birer (III, 360/10).</i>
<i>şar şar</i>	: <i>sağanak hâlinde yağmur yağmasından çıkan ses (I, 324/10).</i>
<i>çöp çep</i>	: <i>değersiz, (çer çöp) (I, 318/18).</i>
<i>tenk tuş</i>	: <i>denk, eş (III, 355/6).</i>
<i>elig adaķ</i>	: <i>el ayak (II, 158/1).</i>
<i>keliş- barış-</i>	: <i>birbirine gelip gitmek (II, 110/16).</i>
<i>satış- alış-</i>	: <i>birbiriyle mal alıp satmak (I, 518/22; 519/1). (Aktan 2010:4-11) vb.</i>

Türk kültür tarihinin en önemli eserlerinden biri olan *Kutadgu Bilig* de ikilemeler açısından oldukça zengindir. Ölmez “*Kutadgu Bilig*’de İkilemeler” adlı makalesinde eserdeki ikilemeleri tespit etmiş ve alfabetik olarak anlamlarıyla ortaya koymuştur. Söz konusu araştırmada yer alan bazı örnekler şunlardır:

<i>alım birim</i>	: alışveriş, alacak verecek (2804)
<i>aş suv</i>	: yiyecek, içecek, yeme içme, yiyecek içecek (1998)
<i>canlıg tiriğ</i>	: diri, canlı (6056)
<i>içgü yigü</i>	: içmek, yemek (2826)
<i>egri köni</i>	: eğri-doğru (4840) vb. (Ölmez 1997:19-40).

E. Özkan da *Dede Korkut Kitabı*'nın Vatikan Nüshası'nda tespit ettiği ikilemeleri tasnif ederek listelemiştir. Söz konusu çalışmada tespit edilen bazı örnekler şunlardır:

<i>atam anam</i> (64a-7),	<i>gelimli gèdimli</i> (67a-13),
<i>gece gündüz</i> (68b-3)	<i>başum beynüm</i> (79a-2 3),
<i>güpür güpür</i> (90b-11),	<i>herze merze</i> (85a-12)
<i>ağlayu ağlayu</i> (74a-10),	<i>döge döge</i> (65b-13),
<i>ayru ayru</i> (59b-2),	<i>böyük böyük</i> (86b-3) vb. (Özkan 2013:118-140)

İkilemelerin genel özellikleriyle ilgili olarak çeşitli kaynaklarda birtakım değerlendirmeler yapılmıştır. A. Özkan, M. Tokar ve U. D. Aşçı'nın konuyla ilgili bazı tespitleri şöyledir:

a) *Tekrar gruplarının kuvvetlendirme, çokluk, devamlılık, ortalama, beraberlik gibi çeşitli fonksiyonları vardır.*

b) *Tekrar grubunda kelimelerin kullanılışında belirli bir sıra vardır. Bu sıra genellikle değiştirilemez.*

c) *Genellikle kelimeler arasında ünlü-ünsüz, ünsüz-ünsüz, ünlü-ünlü şeklinde belirli bir ses düzeni mevcuttur.*

ç) *Türkçe kelimeler genellikle yabancı kelimelerden önce gelmektedir: güçlü kuvvetli, deli divane, sorgu sual... vb. Tam tersi de olabilir: akıllı uslu, hatır gönül, ilim bilim vb.*

d) *Az heceli kelime çok heceli kelimeden önce gelmektedir: çul çaput, don gömlek, kış kıyamet vb.*

e) *Bütün kelime türlerinden tekrar grubu oluşturulabilir. Ancak bağlaçlar ve edatlar tekrar grubu oluşturmaya elverişli değildir. Ancak ancak, fakat fakat gibi bazı istisnalar görülebilir.*

f) *Aynen tekrarlarda unsurlar arasına bazen kuvvetlendirici ifadeler girebilir:*

g) *Tekrar grubunu meydana getiren unsurlar çekim eki alabilirler: evi barkı, varını yoğunu, işinde gücünde..vb.*

ğ) *Tekrar gruplarında kelimeler arasına virgül konulmaz.*

h) *Tekrarlar, kelime grupları ve cümle içinde isim, sıfat, zarf ve fiil görevinde kullanılırlar.*

ı) *Tekrar grupları arasında şekil ve anlam bakımından bir ilişki vardır (Özkan, Tokar ve Aşçı 2016: 65-69)*

İkilemelerle ilgili, çeşitli bakış açılarıyla, çoğunlukla metinler üzerinden, az sayıda da konuşma diline yönelik olmak üzere farklı tespit ve tasnifler yapılmış, pek çok araştırma ortaya konmuştur.

Örneğin, Z. Korkmaz ikilemeleri şu şekilde genel bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur:

a) *Aynı kelimenin tekrarı ile kurulanlar.*

b) *Eş veya yakın anlamlı kelimelerle kurulanlar.*

c) *Zıt anlamlı kelimelerle kurulanlar.*

ç) *Aynı Kelimenin ön sesinin değiştirilerek tekrarlanması ile kurulanlar. (Korkmaz 2003:124)*

İ. Taş "Kutadgu Bilig'de İkilemeler" adlı bir çalışmasında, eserdeki ikilemeleri beş başlık altında incelemiştir:

- a) İsimli İkilemeler
- b) Fiilli İkilemeler
- c) Bağlaçlı İkilemeler
- ç) Bağlaçlı-İsimli İkilemeler
- d) Bağlaçlı Fiilli İkilemeler (Taş 2012: 44-94).

E. Alkaya, Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında görülen ikilemeleri: *Kökenleri Bakımından İkilemeler, Sözcük Türü ve Yapısı Bakımından İkilemeler, Anlam Bakımından İkilemeler*, şeklinde ele almıştır (Alkaya, E. : 2008, 39-47).

Son dönemde ikilemelerle ilgili çalışmalar arasında, N. Akyalçın'ın (*Tanıklı*) *Türkçe İkilemeler Sözlüğü* adlı eserini de burada hatırlatmak gerekir. Biz de ikileme olup olmadığı hususunda tereddüt ettiğimiz yapılarda söz konusu çalışmadan oldukça faydalandık (Akyalçın 2007).

Bu çalışmada Türk edebiyatının önemli romancılarından Kemal Tahir'in *Devlet Ana* adlı romanındaki ikilemeler tespit edilmiş, sayısal verileriyle birlikte bir tasnif çalışması yapılmıştır. *Devlet Ana*'nın ilk baskısı 1967 yılında Bilgi Yayınevi tarafından 623 sayfa olarak yayımlanmıştır. Ardından başka yayınevleri tarafından pek çok defa basılmıştır. Çalışmamızda romanın yukarıda bahsedilen ilk baskısı esas alınmıştır. Kemal Tahir, 1290-1299 yılları arasını kapsayan ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecini anlattığı söz konusu eseri ile, 1968 yılında Türk Dil Kurumu Roman Armağanı'na layık görülmüştür.

2. Devlet Ana Adlı Romanda Tespit Edilen İkilemeler

Bu bölümde *Devlet Ana* adlı romanda tespit ettiğimiz 448 farklı ikilemeyi tekrar sayılarını da göstererek bir tasnif yoluna gittik. Kemal Tahir'in söz konusu romanında kullandığı ikilemeler, bunların türleri ve tekrar sayıları şöyledir:

2.1) Aynı Kelimelerin Tekrarıyla Kurulanlar

2.1.1) Fiillerle Yapılanlar

2.1.1.1) –a Zarf-fiil Eki Almış Fiillerin Tekrarıyla Yapılanlar

bastıra bastıra	1
bile bile	1
böğüre böğüre	1
çarpa çarpa	1
çekine çekine	1
dola dola	1
döndüre döndüre	1
döne döne	2
döve döve	1
dura dura	1
duraklaya duraklaya	2
gele gele	2
gerine gerine	1
hoplaya hoplaya	3
kıra kıra	1
koğa koğa	1
kova kova	2
olsa olsa	1
serpe serpe	1
süre süre	1
tepe tepe	1

2.1.1.2) Aynı Fiilin İlkine –r İkincisine –mAz Eki Getirilerek Yapılanlar

anlaşılır anlaşılmaz	1
atlatır atlatmaz	1
bakar bakmaz	4
basar basmaz	1
bilir bilmez	2
bulur bulmaz	1
çıkır çıkmaz	3
dayanır dayanmaz	1
der demez	5
dokunur dokunmaz	1
döner dönmez	1
duyar duymaz	2
duyulur duyulmaz	3
düşer düşmez	1
gelir gelmez	1
girer girmez	1
görür görmez	4
inanır inanmaz	1
kavrar kavramaz	1
kurtulur kurtulmaz	1
olur olmaz	2
öğrenir öğrenmez	1
sorar sormaz	1
tanır tanımaz	1
varır varmaz	2
yer yemez	1

2.1.1.3) İlk Fiili Görülen Geçmiş Zaman, İkinci Fiili –Alı Zarf-Fiil Eki Alanlar

bildi bileli	1
bildik bileli	1
duydu duyalı	1

2.1.1.4) İlk Fiili Eksiz, İkinci Fiili –A Zarf-Fiil Eki Alanlar

gitgide	8

2.1.1.5) Aynı Fiilin Yabancı Bir Unsurla Pekiştirilerek Tekrarlanmasıyla Kurulanlar

gitbegit	1

2.1.2) İsimlerle Yapılanlar**2.1.2.1) Aynı İsimlerin Çekim Eki Almadan Tekrarıyla Yapılanlar**

acı acı	3
ağır ağır	7
aralık aralık	3
arka arka	5
avuç avuç	2
ayak ayak	2

ayrı ayrı	7
ayrıca ayrıca	1
baygın baygın	1
bir bir (II)	3
birer birer	1
boğuk boğuk	4
boy boy	1
böyle böyle	3
buram buram	1
burcu burcu	2
canlı canlı	2
ciddi ciddi	1
çapkın çapkın	1
çeşit çeşit	2
çok çok	1
çuval çuval	1
daha daha	1
dalga dalga	1
dalgın dalgın	1
dargın dargın	5
dere dere	1
derin derin	17
diri diri	4
dizi dizi	2
düşünceli düşünceli	2
geniş geniş	1
gizli gizli	1
gönülsüz gönülsüz	1
hava hava	1
hay hay	25
hayır hayır (edat)	1
hele hele	6
hemen hemen	6
hızlı hızlı	3
ıslak ıslak	1
kaba kaba	1
kanlı kanlı	1
kariş kariş	1
kat kat	10
katı katı	1
kervan kervan	1
kervansaray kervansaray	1
kesik kesik	3
keskin keskin	1
keyifli keyifli	1
kıçın kıçın	1
kısa kısa	5
kızgın kızgın	1
koca koca	1

kocaman kocaman	1
kolay kolay	1
kötü kötü	3
kucak kucak	1
kurnaz kurnaz	3
kuşkulu kuşkulu	3
nazlı nazlı	1
nice nice	7
öyle öyle	1
parça parça	4
pat pat	1
peltek peltek	1
rahat rahat	1
renk renk	2
sabah sabah	1
sakin sakın	1
sert sert	7
sessiz sessiz	2
sık sık	3
sıkı sıkı	1
sıkıntılı sıkıntılı	1
sıra sıra	1
sinirli sinirli	5
şaşkın şaşkın	11
takım takım	1
tavla tavla	1
tedirgin tedirgin	3
tek tek	3
teker teker	3
tekrar tekrar	2
tombul tombul	1
topu topu	2
umutsuz umutsuz	1
uslu uslu	1
utangaç utangaç	1
uzun uzun	2
ürkek ürkek	5
yavaş yavaş	41
yayvan yayvan	1
yeni yeni	2
yer yer	6
zaman zaman	1

2.1.2.2) Aynı İsimlerin Çekim Ekli Tekrarıyla Yapılanlar

2.1.2.2.1) İlk İsmi Eksiz İkinci İsmi Yönelme Hâli Eki Alanlar

arka arkaya	1
art arda	1
iç içe	3

kendi kendine	2
kol kola	1
omuz omuza	1
sıkı sıkıya	2
tıpkı tıpkısına	2
üst üste	16
yarı yarıya	1

2.1.2.2.2) İlk İsmi Yönelme Hâli Eki Alıp İkinci İsmi Eksiz Olanlar

çataçat	1
dikedik	1
teke tek	4
tıpatıp	3

2.1.2.2.3) İlk İsmi İyelik Eki + Vasıta Eki Alıp İsmi Eksiz Olanlar

gerisin geri	12

2.1.2.2.4) Aynı İsimlerin İkisinin de Çekim Eki Almasıyla Yapılanlar

2.1.2.2.4.1) İlk İsmi Ayrılma Hâli Eki, İkinci İsmi Yönelme Hâli Eki Alanlar

boydan boya	1
gizliden gizliye	1
günden güne	1
ineden inceye	3
iyiden iyiye	1
şuradan şuraya	1
uzaktan uzağa	8
yeniden yeniye	3

2.1.2.2.4.2) İlk İsmi İyelik Eki, İkinci İsmi İyelik Eki + Yönelme Hâli Eki Alanlar

ardı ardına	1
boşu boşuna	1
dengi dengine	1
günü gününe	1
saatı saatına	3

2.1.2.2.4.3) İki İsmi de Çokluk Eki Alanlar

neler neler	1

2.1.2.2.5) Aynı İsmi'nin Yabancı Bir Unsurla Pekiştirilerek Tekrarlanmasıyla Yapılanlar

günbegün	1
katbekat	3
özbeöz	3

2.1.2.3) Sıfat tamlaması yapısındaki kelime gruplarının aynen tekrarıyla yapılanlar

çok bilmiş çok bilmiş 1

2.1.3) Ses İlaveleri ve Değişimleri ile Yapılanlar

2.1.3.1) m- Pekiştirme Ekiyle Kurulanlar

ağlamak mağlamak	1
akın makın	1
altun maltun	2
arpa marpa	1
av mav	1
ecinni mecinni	1
esir mesir	2
et met	1
ırak mırak	1
ışılta mışılta	1
isteyen misteyen	1
odun modun	1
ot mot	1
ölen mölen	1
ölür mölür	1
unutulmak munutulmak	1
uyku muyku	2
üşürse müşürse	1

2.1.3.2) İkinci Kelimenin İlk Sesinin m Sesine Değiştirilmesiyle Yapılanlar

Ünsüzle başlayan kelimelerle oluşturulmuş ikilemelerde ikinci kelimenin ilk sesi m sesine değişmiştir.

bağırtı mağırtı	1
balkız malkız	1
baron maron	1
baskın maskın	2
batak matak	2
batırmak matırmak	1
cuzam muzam	1
çerez merez	1
çevrilmek mevrilmek	1
çocuk mocuk	1
çözülüp mözülüp	1
denk menk	1
derman merman	1
deyiş meyiş	1
düğün müğün	1
dünür münür	1
hasta masta	1
hızır mızır	1
hoca moca	1

kağıtsız mağatsız	1
kanun manun	1
kapan mapan	1
kargı margı	2
kılıç mılıç	1
koruyucusuz moruyucusuz	1
köylü möylü	1
patlatma matlatma	1
sakat makat	1
sapıtmak mapıtmak	1
serhoş merhoş	1
soylu moylu	1
surat murat	1
şaka maka	1
şölen mölen	1
şövalye movalye	1
tas mas	1
taş maş	1
taun maun	1
topuzsuz mopuzsuz	1
tuzak muzak	1
Türk mürk	1
vergi mergi	1
yanlış manlış	1
yar mar	1
yara mara	1
yaralı maralı	1
yarhisar marhisar	1
yasak masak	1
yatak matak	1
yatsı matsı	1
yer mer	1
yiter miter	1
yitirip mitirmek	1

2.1.3.3) İki Kelimesinin Sonuna da –m Pekiştirme Eki Getirilerek Yapılanlar
sıram sıram 1

2.2) Eş veya Yakın Anlamalı Kelimelerin Tekrarıyla Kurulanlar

2.2.1) İsimlerle Yapılanlar

2.2.1.1)Çekim Eki Almayanlar

aç susuz	1
açık saçık	3
açık seçik	2
altun gümüş	1
ana avrat	1
ayrılık gayrılık	1
az biraz	44

bağ bahçe	2
bağırta çağırta	1
bağlık bahçelik	1
bahçe bostan	1
belli başlı	1
borç harç	1
boy pos	1
bugün yarın	2
çayırılı çemenli	1
çul çaput	1
dağ bayır	2
dağ taş	5
davul zurna	5
dereli tepeli	1
derme çatma	1
derviş aptal	3
din iman	6
dinsiz imansız	3
döl dös	1
durum vaziyet	2
düğün dernek	2
eğri büğrü	1
ermiş evliya	2
ev ocak	1
evvel eski	3
filan filan	1
filan filan	1
giyim kuşam	1
gümüş altun	1
halı kilim	1
hesapsız kitapsız	3
in cin	1
iş güç	2
kaba saba	1
kadın erkek	2
kapacak	4
kara kuru	3
karı erkek	1
karı kız	4
karmakarış	1
karmakarışık	14
kavga gürültü	1
kaza bela	1
kır bayır	1
kız kadın	1
konu komşu	1
kurt kuş	12
kül kömür	1
mal can	1
mal davar	1

martalos casus	1
melek melaike	4
ora bura	1
peygamber evliya	1
saçlı sakallı	1
sağ esen	8
sarmaş dolaş	1
senli benli	1
sessiz sadasız	1
şu bu	1
şura bura	1
tarla taban	1
toz toprak	1
uçsuz bucaksız	3
üst baş	5
yalan mundar	2
yaşlı yatalak	1
yeme içme	3
yer yurt	1
yılan çıyan	1
yırtık pırtık	1
yigıt mert	1
yok yoksul	2
yol bel	1
yol yordam	1
yurt ocak	1
zor güç	2

2.2.1.2)İki İsmi de İyelik Eki Alanlar

adı sanı	4
enini boyunu	4
huyu suyu	1
taşı toprağı	1

2.2.1.3)İki İsmi de Yönelme Hâli Eki Alanlar

buna şuna	1
şuna buna	2
şuraya buraya	4

2.2.1.4)İki İsmi de Bulunma Hâli Eki Alanlar

arada sırada	4
şurda burda	5

2.2.1.5)İki İsmi de Belirtme Hâli Eki Alanlar

şunu bunu	1

2.2.1.6)İki İsmi de Ayrılma Hâli Eki Alanlar

şurdan burdan 1

2.2.1.7) İki İsmi de İyelik Eki + Yönelme Hâli Eki Alanlar

enine boyuna 3

şurasına burasına 1

2.2.1.8) İki İsmi de İyelik Eki + Belirtme Hâli Eki Alanlar

şurasını burasını 2

2.2.1.9) İkinci İsmi Yönelme Hâli Eki Alanlar

uzun uzadıya 2

2.2.2) Fiillerle Yapılanlar

2.2.2.1) İki Fiili de İsim-Fiil Eki Alanlar

çalışma çabalama 1

okuma yazma 5

vuruşma kırışma 1

2.2.2.2) İlk Fiili –p Zarf-fiil Eki, İkinci Fiili –mA / -mAk İsim-Fiil Eki Alanlar

bağırıp çağırmak 2

çalıp söyleme 1

ekip biçmek 1

evirip çevirmek 6

gülüp oynama 1

hoplayıp zıplamak 1

yalvarıp yakarmak 1

yiyip içmek 4

2.2.2.3) İki Fiili de –A Zarf-fiil Eki Alanlar

aksıra tıksıra 1

bağırta çağırta 1

döndüre dolandıra 3

tıka basa 3

2.2.2.4) İki Fiili de Görülen Geçmiş Zaman Eki Alanlar

oldu bitti 1

2.2.2.5) İki Fiili de Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki Alanlar

gelmiş geçmiş 1

2.2.2.6) Aynı Fiilden Türetilmiş Kelimelerle Yapılanlar

dur durak 2

2.3) Zıt Anıamlı Kelimelerin Tekrarıyla Kurulanlar

2.3.1) Fiilerle Yapılanlar

2.3.1.1) İki Fiili de Sıfat-fiil Eki Alanlar

gelen giden 5

2.3.1.2) Zarf-fiil Ekleriyle Yapılanlar

2.3.1.2.1) İki Fiili de -A Eki Alanlar

bata çıka 4

gire çıka 1

ine çıka 1

2.3.1.3)İsim-fiil Ekleriyle Yapılanlar

gidiş geliş 1

2.3.2) İsimlerle Yapılanlar

2.3.2.1) Doğrudan Zıt Anlam Taşıyan İsimlerle Yapılanlar

aşağı yukarı 1

az çok 1

dost düşman 2

er geç 7

gece gündüz 7

içli dışlı 2

ileri geri 5

inceli kalınlı 1

irili ufaklı 1

iyi kötü 1

köylü kentli 1

küçük büyük 1

küçüklü büyüklü 1

ölümlük dirimlik 2

sabah akşam 3

sağlı sollu 1

ucuz pahalı 1

uzak yakın 1

uzaklı yakınlı 1

yakın uzak 1

yer gök 5

2.3.2.2) +sXz Ekiyle Yapılanlar

bayraklı bayraksız 1

fermanlı fermansız 1

kapılı kapısız 1

sıralı sırasız 1

yerli yersiz 3

2.3.2.3) Çekim Ekleriyle Yapılanlar

girdisi çıktısı	2
sağa sola	4

2.3.2.4) Diğer Yapıdakiler

kim var kim yok	1
varsa yoksa	1

2.4) Yansıma Seslerle Kurulanlar**2.4.1) Yansıma Seslerin Aynen Tekrarıyla Yapılanlar**

cayır cayır	3
çatır çatır	4
çın çın	1
çıtır çıtır	1
fıkır fıkır	5
fıldır fıldır	1
fırt fırt	1
fısıl fısıl	8
gıcır gıcır	1
güm güm	3
gümbür gümbür	3
harıl harıl	1
hıkır hıkır	1
hırıl hırıl	12
hışır hışır	5
inim inim	4
küt küt	2
lıkır lıkır	1
şak şak	1
şakır şakır	2
şap şap	3
şıkır şıkır	4
tıkır tıkır	1
tın tın	2
vah vah	5
vicir vicir	2
vızır vızır	1

2.4.2) Yansıma Seslerin İlk Ünlülerinin U Ünlüsüne Değiştirilmesiyle Yapılanlar

tangır tungur	1
zart zurt	1

2.5) Sayılarla Kurulanlar

beş altı	1
bir iki	3
birer ikişer	3
dört beş yüz	1
dört beş	2

iki üç	2
kırk beş elli	1
kırk elli	2

2.6) Biri Anlamalı Biri Anlamsız İki Kelimenin Kalıplaşmasıyla Kurulanlar

bölük pörçük	1
çarpık çurpuk	2
çoluk çocuk	12
tek tük	3
ufak tefek	4

Sonuç

İkilemeler dile anlam, kavram, ahenk, vurgu, ifade zenginliği kazandıran, anlatımı canlı kılan önemli ses ve anlam birimleridir. Türkçe, eklemeli bir dil olması itibarıyla, çok çeşitli yöntemlerle ikileme türetebilmesi açısından oldukça üretken bir yapıya sahiptir. Bu çalışmada, Kemal Tahir'in *Devlet Ana* adlı romanında kullandığı ikilemeler tespit edilerek çeşitli niteliklerine göre bir tasnif yapılmıştır.

Türk edebiyatının en önemli romancılarından biri sayılan Kemal Tahir'in *Devlet Ana* adlı romanındaki 117.393 söz varlığı unsurundan (sözcükler, özel isimler, terimler, deyimler, birleşik fiiller, atasözleri, kalıp ifadeler), 1.020 adedini ikilemeler oluşturmaktadır. Buradan anlaşılmaktadır ki hemen hemen her yüz söz varlığı unsurundan biri ikilemedir. Ayrıca eserin 623 sayfa olduğunu göz önüne alırsak her sayfaya hemen hemen iki ikileme düşmektedir ve bu azımsanmayacak bir miktardır. Bize göre bu sayı, yazarın Türkçeye hâkimiyetini, Türkçeyi kullanmadaki ustalığını gösteren yüksek bir miktardır. Roman türünde bir edebî eserde ikilemelerin fazlalığı, yazarın anlatıcı bakış açısıyla bir tahkiye üslubu benimsediğini, böylelikle de konuşma dilinin geniş anlatım olanaklarından faydalandığını gösterir diyebiliriz. Dolayısıyla yazar, okuyucuyu yazı dilinin daha resmî ve kuralları sıkı kalıplarına hapsedmeden, onu bir dinleyici gibi içine çeken, yormayan, konuşma dili üslubunu tutturmak bakımından önemli faktörlerden biri olarak ikilemelere sıkça başvurmuştur. Böylece daha kolay bir ifade zenginliği ve rahatlığı sergileyerek, okuyucuyla daha samimi bir bağ kurabilmiştir. Ayrıca ikilemelerin cümlede isim, sıfat, zarf gibi değişik görevlerde kullanılarak kelimelerin anlam alanlarının genişletilmesi, yazara farklı anlatım olanakları kazandırmıştır. Söz konusu eserde tespit ettiğimiz ikilemelerden hareketle dikkatimizi çeken bir diğer husus da ikilemeyi oluşturan unsurların aynı anlam alanı içinde genelde yakın ya da zıt anlamlılık göstermesidir.

Kemal Tahir *Devlet Ana*'da genel toplamda 448 farklı ikilemeyi 1020 defa kullanmıştır. 1. tabloda söz konusu romanda sıklığı en yüksek ilk 20 ikileme (alfabetik sıra da gözetilerek) gösterilmiştir. Buna göre en çok tekrar edilen ilk üç ikileme: *az biraz* (44), *yavaş yavaş* (41), *hay hay* (25) ikilemeleridir.

1. Tablo: Devlet Ana'da sıklığı en yüksek ilk 20 ikileme

Sıra	İkileme	Sıklık
1	az biraz	44
2	yavaş yavaş	41
3	hay hay	25
4	derin derin	17
5	üst üste	16
6	karmakarışık	14
7	çoluk çocuk	12
8	gerisin geri	12
9	hırıl hırıl	12
10	kurt kuş	12
11	şaşkın şaşkın	11
12	kat kat	10
13	fısıl fısıl	8
14	gitgide	8
15	sağ esen	8
16	uzaktan uzağa	8
17	ağır ağır	7
18	ayrı ayrı	7
19	er geç	7
20	gece gündüz	7
Toplam		286

1.020 ikilemeyi de kendi içinde bir tasnife tabi tutulmuştur. Buna göre Kemal Tahir, söz konusu romanında:

Aynı kelimelerin tekrarıyla 254'ü farklı toplam 546 ikileme kullanılmıştır. Bu ikileme grubunun sık kullanılan ilk yirmisi 2. tabloda gösterilmiştir. Bu grupta en çok kullanılan ilk üç ikileme *yavaş yavaş*, *hay hay* ve *derin derin*dir.

2. Tablo: Aynı Kelimenin Tekrarı ile Kurulanlar

Sıra	İkileme	Sıklık
1	yavaş yavaş	41
2	hay hay	25
3	derin derin	17
4	üst üste	16
5	hırıl hırıl	12
6	şaşkın şaşkın	11
7	kat kat	10
8	fısıl fısıl	8
9	gitgide	8
10	uzaktan uzağa	8
11	ağır ağır	7
12	ayrı ayrı	7
13	nice nice	7
14	sert sert	7
15	hele hele	6
16	hemen hemen	6
17	yer yer	6
18	arka arka	5
19	dargın dargın	5
20	fikir fikir	5
Toplam		217

Eş veya yakın anlamlı kelimelerin tekrarıyla 117'si farklı toplam 284 ikileme kullanılmıştır. Bu ikileme grubunun sık kullanılan ilk yirmisi 3. tabloda gösterilmiştir. Bu grupta en çok kullanılan ilk üç ikileme *az biraz*, *karmakarışık*, *kurt kuş*tur.

3. Tablo: Eş veya Yakın Anlamlı Kelimelerle Kurulanlar

Sıra	İkileme	Sıklık
1	az biraz	44
2	karmakarışık	14
3	kurt kuş	12
4	sağ esen	8
5	din iman	6
6	evirip çevirmek	6
7	dağ taş	5
8	davul zurna	5
9	üst baş	5
10	şurda burda	5
11	okuma yazma	5
12	kapacak	4
13	karı kız	4
14	melek melaike	4
15	adı sanı	4
16	enini boyunu	4
17	şuraya buraya	4
18	arada sırada	4
19	yiye içmek	4
20	açık saçık	3
Toplam		150

Zıt anlamlı kelimelerin tekrarıyla 35'i farklı toplam 73 ikileme kullanılmıştır. Bu ikileme grubunun sık kullanılan ilk yirmisi 4. tabloda gösterilmiştir. Bu grupta en çok kullanılan ilk üç ikileme *er geç*, *gece gündüz* ve *bata çıka*dır.

4. Tablo: Zıt Anlamlı Kelimelerle Kurulanlar

Sıra	İkileme	Sıklık
1	er geç	7
2	gece gündüz	7
3	gelen giden	5
4	ileri geri	5
5	yer gök	5
6	bata çıka	4
7	sağa sola	4
8	sabah akşam	3
9	yerli yersiz	3
10	dost düşman	2
11	içli dışlı	2
12	ölümlük dirimlik	2
13	girdisi çıktısı	2
14	gire çıka	1
15	ine çıka	1
16	gidiş geliş	1
17	aşağı yukarı	1
18	az çok	1
19	iyi kötü	1

20	küçük büyük	1
Toplam		58

Yansıma seslerin tekrarıyla 29'u farklı toplam 80 ikileme kullanılmıştır. Bu ikileme grubunun sık kullanılan ilk yirmisi 5. tabloda gösterilmiştir. Bu grupta en çok kullanılan ilk üç ikileme *hırıl hırıl*, *fısıl fısıl* ve *fıkır fıkır*dır.

5.Tablo: Yansıma Seslerle Kurulanlar

Sıra	İkileme	Sıklık
1	hırıl hırıl	12
2	fısıl fısıl	8
3	fıkır fıkır	5
4	hışır hışır	5
5	vah vah	5
6	çatır çatır	4
7	inim inim	4
8	şıkır şıkır	4
9	cayır cayır	3
10	güm güm	3
11	gümbür gümbür	3
12	şap şap	3
13	küt küt	2
14	şakır şakır	2
15	tın tın	2
16	vıcır vıcır	2
17	çın çın	1
18	çıtır çıtır	1
19	fıldır fıldır	1
20	fırt fırt	1
Toplam		71

Sayıların tekrarıyla 8'i farklı toplam 15 ikileme kullanılmıştır. Bu ikileme grubunun sık kullanılan ilk yirmisi 6. tabloda gösterilmiştir. Bu grupta en çok kullanılan ilk üç ikileme *bir iki*, *birer ikişer*, *dört beş* tir.

6. Tablo: Sayılarla Kurulanlar

Sıra	İkileme	Sıklık
1	bir iki	3
2	birer ikişer	3
3	dört beş	2
4	iki üç	2
5	kırk elli	2
6	beş altı	1
7	dört beş yüz	1
8	kırk beş elli	1
Toplam		15

Biri anlamlı biri anlamsız kelimelerin tekrarıyla 5'i farklı toplam 22 ikileme kullanmıştır. Bu ikileme grubunun sık kullanılan ilk yirmisi 7. tabloda gösterilmiştir. Bu grupta en çok kullanılan ilk üç ikileme *çoluk çocuk*, *ufak tefek* ve *tek tüktür*.

7. Tablo: Biri Anlamlı Biri Anlamsız İki Kelimenin Kalıplaşmasıyla Kurulanlar

Sıra	İkileme	Sıklık
1	çoluk çocuk	12
2	ufak tefek	4
3	tek tük	3
4	çarpık çurpuk	2
5	bölük pörçük	1
Toplam		22

Yukarıdaki veriler incelendiğinde yazarın en çok aynı kelimelerin tekrarıyla kurulan ikilemeleri daha sonra da eş veya yakın anlamlı kelimelerin tekrarıyla kurulan ikilemeleri kullandığı görülecektir.

İkilemeler, kurgulanma özellikleri daha serbest olabildikleri için tahminen konuşma dilinde yazı diline göre daha fazla kullanılırlar. “Sözlü kültürün önemli niteliklerinden olan etkileyici anlatım biçimini sağlamak için doğal ve zorunlu olarak başvurulan bir yöntemin izleri bu anlamda ikilemeler/yinelemelerde yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır”(Özkan, B. 2011:1626).

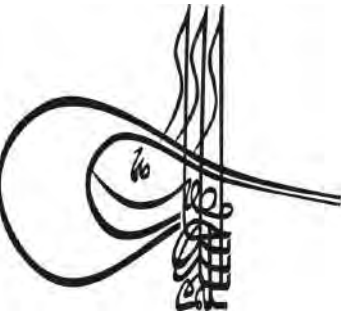
Gerek değişik dönemlerde farklı yazarlar tarafından kaleme alınmış Türkçe eserler üzerinde gerekse konuşma diline yönelik yapılacak benzer çalışmaların konuyla ilgili önemli veriler, yeni tespitler ve farklı bakış açıları ortaya koyacağı muhakkaktır.

KAYNAKÇA

- Ağakay, M. A. (1954). “Türkçede Kelime Koşmaları”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Akerson, Fatma (1982). “Türkçenin Çeviride Tam Değerlendirilemeyen Bir Özelliği: İkilemeler”. *Çağdaş Eleştiri*. S. 6, s. 49-52.
- Aktan, Bilal (2010). “Dîvânü Lügâti’t-Türk’ün Söz Varlığında Yer Alan İkilemeler”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.28, s.1-12.
- Aktaş, Tahsin (1996). “Yapı ve Anlam Bakımından Almanca ve Türkçede İkilemeler”. *Türk Dili*, S. 539, s. 565-575.
- Akyalçın, Necmi (2007). *Türkçe İkilemeler Sözlüğü (Tanıklı)*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Alkaya, Ercan (2008). “Orta ve Doğu Karadeniz Ağzlarında Görülen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme”. *Turkish Studies International Periodical for the Languages*, Volume 3/3, s. 37-76.
- Banguoğlu, Tahsin (2000). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Bilgegil, Kaya (1982). *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Can, Meltem (2010), *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Coşkun, Sezai (2012). *Esir Şehrin Hür İnsanı Kemal Tahir (İnsan, Eser, Fikir)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Çağatay, Saadet (1978). “Uygurcada Hendiadyoinlar”. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yıllık Çalışmalar Dergisi*, S.1, s. 97-144.
- Çavdar, Yıldırım (2018). *Kemal Tahir’in Romanlarında Söz Varlığı*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.

- Çoraklı, Şahbender (2001). "Türkçenin Yaratma Gücü İkilemeler I". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 17, Erzurum.
- Çoraklı, Şahbender (1991). *Türkçe ve Almancada İkilemeler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Çürük, Yasemin (2016). "İkilemelerin Dilbilgisel Anlamları". *The Journal of Academic Social Science Studies*, No.:48, s. 397-411.
- Eker, Süer (2003). *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yay.
- Erdem, Mehmet Dursun (2005). "Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine". *Bilig*, Bahar S. 33, s. 189-226.
- Eren, Hasan (1949). "İkiz Kelimelerin Tarihine Dair". *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. VII, S. 2, s. 283-286.
- Ergin, Muharrem (2002). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Gencan, Tahir Nejat (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yay.
- Grönbech, K. (2002). *Türkçenin Yapısı*. Çev. Mehmet Akalın, Ankara: TDK Yay.
- Hatipoğlu, Vecihe (1971). *İkileme*. Ankara: TDK Yay..
- Karahan, Leyla (1999). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yay.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Korkutan, Kadir (2016). *Kemal Tahir'in Romanlarındaki İkilemelerin Türkçe Öğretimi Bakımından Değerlendirilmesi*. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay.
- Ölmez, Zuhal Kargı (1997). "Kutadgu Bilig'de İkilemeler". *Türk Dilleri Araştırmaları*, S.7, s. 19-40.
- Özkan, Abdurrahman; Toker, Mustafa; Aşçı, Ufuk Deniz (2016) Türkiye Türkçesi Söz Dizimi, Palet Yayınları, Konya.
- Özkan, Bülent (2011). "Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarlar". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1 Winter, s. 1625-1648.
- Özkan, Elif (2013). "Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan Nüshası'nda Yer Alan İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*. C. 30, S. 1, s. 118-140.
- Tahir, Kemal (1967). *Devlet Ana*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Taş, İbrahim (2012). "Kutadgu Bilig'de İkilemeler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*. 60 (2), s. 43-96.
- Tekin, Talat (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. Yayımlayan: Mehmet Ölmez. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Sanat Kitabevi.
- Tietze, Andreas (1966). "Reduplikasyon ve (r) ile Kurulmuş Çift Sözcükler", *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara. s. 423-429,
- Tokay, Yaşar (2013). "Evliyâ Çelebi Seyahat-nâmesi'nde İkilemeler" *Turkish Studies*, Volume 8/9 Summer, s. 2401-2416.

-
- Tuna, Osman Nedim (1949). “Türkçede Tekrarlar-1”. *Kowalski Özel Sayısı*. C. III, No: 3-4, İstanbul. s. 429-477.
- Tuna, Osman Nedim (1947). “Türkçede Tekrarlar”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. III, s. 429-447.
- Vardar, Berke (2002). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Yüce, Nuri (1998). “İkilemelerdeki İlginç Problemler”. *Bahşı Öğdisi*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 21, Freiburg (60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı). İstanbul: Simurg Yayınları, s. 419-427.

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş: Nisan 2018

Accepted/Kabul: Haziran 2018

Referees/Hakemler: Doç. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ – Doç. Dr. Serdar YAVUZ

This article was checked by iThenticate.

LÂMÎÎ ÇELEBÎ DİVANI'NDA “BAŞ” İLE İLGİLİ DEYİMLER*

Gülay DURMAZ**

ÖZET

Edebiyat tarihimiz içerisinde zengin bir dil malzemesi ile divanlar çok önemli bir yer tutmaktadır. Milli söz varlıklarımızdan olan atasözleri ve deyimler ise divanlarda bolca bulunmaktadır. Atasözü ve deyimlerin kullanımı Türkçenin anlatım gücünü gösteren en etkili araçlardır. Bu çalışmada klâsik edebiyatımızın üretken isimlerinden biri olan Lâmiî Çelebi Divanı'ndaki “baş” ile kurulmuş deyimler üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Lâmiî Çelebi (1473-1532) XV. yüzyılın sonu ve XVI. yüzyılın başında yaşamıştır. Nazım ve nesir alanında çok sayıda eser vermesi ile tanınan şair, özellikle Molla Câmî'nin eserlerini Türk diline kazandırması ile tanınmış ve Câmî-i Rûm lakabıyla anılmıştır. Fars edebiyatının meşhur eserlerini tercüme etmek yerine az bilenen konuları tercih eden üretken bir şairdir. Lâmiî Çelebi'nin en önemli eserlerinden biri Divan'ıdır. Divan'ına şiir yazmak için gerekli bilgi ve tekniklerin verildiği bir dibace ile başlamaktadır. Bu onun şiir, dil ve sanat için uğraşısının bir göstergesi durumundadır. Divan, Türkçe kelimeler, mahallî tabir ve deyimler bakımından son derece zengindir. Lâmiî içinde bulunduğu sosyal hayatın canlılığını şiirlerine yansıtmış, gerçek hayatın kültürel kimliğini çeşitli vesilelerle aktarmaya çalışmıştır. Bu aktarım araçlarından biri de atasözleri ve deyimlerdir. Divan'da bol miktarda kullanılan atasözü ve deyimler başka bir çalışmanın konusunu oluşturacak derecede çoktur. Türkçe'nin en eski kelimelerinden biri olan “baş” ile oluşturulan deyimler ise özellikle dikkati çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Lâmiî Çelebi, Divan, Baş, Deyimler.

* Bu makale, 20-23 Nisan 2017 tarihinde Roma'da yapılan ISLET 2917 International Symposium On Language Education and Teaching'de sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Dr. Öğr. Üyesi Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl., El-mek: cavdurel@yahoo.com

IDIOMS ABOUT THE “HEAD” IN THE LÂMIÎ CHELEBI DIVAN

ABSTRACT

Divans have an important place in our history of literature as being rich sources for the language. As being national word treasures, proverbs and idioms exist in divans in abundance. Use of proverbs and idioms is the most impactful way of showcasing the power of the Turkish language. In this study, the idioms that consist of the word “head (bas)” will be examined in the divan of Lâmiî Chelebi, who was one of the most productive of the classical literature. Lâmiî Chelebi (1473-1532) lived at the end of 15th century and the beginning of 16th century. The poet, who was known with his plenty of work in the area of poetry and propose, became especially famous and was called by the name Câmî-i Rûmî after bringing the work of Molla Câmî to the Turkish language. Lâmiî Chelebi preferred to work on the relatively unknown areas rather than translating the most popular work of the Fars literature. His divan was one of his most important pieces. His divan starts with a preamble, which is used to present the necessary information and techniques to write a poem. This indicates the extent of the effort he puts on poetry, language and art. His divan is quite rich in terms of Turkish words, local expressions and idioms. Lâmiî tried to transfer the cultural identity of the real life by reflecting the liveliness of his social life into his poems. One of these transfer tools was proverbs and idioms. The proverbs and idioms are plenty enough to be the topic of another examination. The idioms consist of the word “head (bas)”, which is one of the oldest words of Turkish, especially attract the attention.

STRUCTURED ABSTRACT

Proverbs and idioms are the most effective means of reflecting the expressive power of the Turkish language. Proverbs and idioms, which are the reflection of the wisdom and the world view of a society, are the cultural treasures that flow through history. The *divan*, which is a product of a six centuries-long tradition in the history of Turkish literature, is a very rich resource of language and culture material. The present study will attempt to focus on the idioms that are related to the concept of "head" in the *divan* of Lâmiî Chelebi, one of the productive authors in classical Turkish literature.

Lâmiî Chelebi (1473-1532) lived in the late 15th and early 16th centuries. He was a poet from Bursa province. He is known for his numerous works in verse and prose. He is especially known to introduce the works of Molla Câmî to the Turkish language, earning the pseudonym of Câmî-i Rum. He was an industrious poet who chose little known topics instead of translating the famous Persian literature works. His *divan* is one of the most significant works of Lâmiî Chelebi. The divan begins with a preamble, where the necessary information and techniques for writing poetry are introduced. This is a sign of his pursuit for poetry, language and art. The Divan is extremely rich in Turkish words, local expressions and idioms. He reflected the vitality of the current social life of his times in his poems and attempted to convey the cultural identity of real life in

various topics. Among the tools he utilized were proverbs and idioms. He used abundant number of proverbs and idioms in his divan, which could be the topic of a separate study. The idioms created with one of the oldest words in Turkish, "head", were especially the center of attention.

Idioms are different from the proverbs due to their stereotypical expressions. Most idioms have a secondary meaning apart from their obvious one. However, it is not possible to exchange the locations of the words used in the idioms. Because, the meaning changes when the location of the words are altered. Thus, in the present article, only the idioms related to the word "head" were evaluated. Synonyms of the words in Arabic or Persian were not included.

Proverbs and idioms increase the expressive powers of the poet in Divan poetry, while also reflecting the historical accumulation of the culture. Similar to other poets who wrote Divan poetry, Lâmiî Çelebi also utilized the proverbs and idioms in his divan. Even the abundance of idioms related to the word "head" in his divan reflect the colorfulness and liveliness of the poet's imagination.

The article was structured as follows: In the first chapter, the couplets that reflect the literary meaning of the word "head" were evaluated. Here, for example, the word "head" was used to mean the poet's head, the head of a lover, or the head of a flower in the divan. The use of word "head" in the divan was also scrutinized based on the definitions of the word in the current Turkish vocabulary such as the "beginning" of the month, of the road, or of a conversation, the leader of a community, the wounds in the bosom of a lover, the edge of an object, bangs of hair, or flowers on the top of a tree.

The second and the main part was on idioms. Here, idioms related to the "head" in the divan were identified and examined based on sample couplets. While there seems to be no difference between the present usage of certain idioms and their use in the divan, it appeared that the use of certain idioms differed slightly with their present use. These differences can be listed as follows:

The use of synonyms or similes of certain words used in the idioms:

"Making the universe unbearable for someone" instead of "making the life unbearable for someone" (TN: literally "making the world thinner than one's head" in Turkish)

"From top to toe" instead of "from head to foot"

"Beating one's head against the stones" instead of "beating one's head against the wall"

"No physician, no healing" instead of "physician, heal thyself" (TN: literally "there is no medicine for his head" instead of "the bald man would use it to grow hair if he had a medicine for it" in Turkish)

"Get one tumult one's back" instead of "get one round one's back"

"Setting the dog on someone" instead of "imposing oneself on"

"Latch string always out" instead of "latch string is always out"

"Having the state on one's head" instead of "hitting the jackpot"

"Thousand-headed" instead of "multi-headed"

“Purr with pleasure” or “purr with delight” (TN: literally “one’s head reaching the ninth heaven” or “one’s head reaching the sky”)

“Shake the dust on one’s feet” (TN: literally “walk away [leave] with one’s head intact”)

“Burning fire on one’s head” and “burning a basin full of fire on one’s head.”

Certain idioms were used in different context when compared to their present use.

“On one’s own” instead of “being left on one’s own”

“Saving the skin” instead of “saving one’s skin” (TN: literally “saving one’s head” in Turkish)

“Leading pack” instead of “leading the pack” (TN: literally “taking the head” in Turkish)

“Losing head” instead of “losing one’s head”

“Risking the head” instead of “risking one’s head.”

The idioms such as “giving head,” “losing head,” “risking one’s head,” “cutting one’s head off” in Turkish which all mean death express the concept in different ways, reflecting the beauty of the Turkish language.

Idioms such as “bareheaded and barefooted,” “cutting the head off,” “setting one’s mind [head in Turkish-TN] on something” were idioms that were included in the work “Sufi Idioms and Proverbs Still in Use,” reflecting the impact of Sufism on the language.

It was observed that the Lâmiî Chelebi Divan utilized various proverbs and idioms in a rich manner. For example, proverbs such as “cry off”, “animate”, “putting out the feelers”, “being spoilt by someone” and proverbs such as “to err is human to forgive divine”, “every rose has its thorn” and “the weight of the wing is no burden for the bird” were used to name just a few. Other proverbs and idioms in the Divan will be the topic of another study. The multitude of idioms related to the “head” in the Lâmiî Chelebi divan is important in reflecting the richness of expression in Turkish language.

Keywords: Lâmiî Chelebi, Divan, Head, Idiom.

GİRİŞ

Lâmiî Çelebi (1473-1532), Bursa’da doğmuştur. Bursalı Lâmiî Çelebi diye anılmaktadır. Asıl adı Mahmud bin Osman bin Nakkaş Ali bin İlyas’tır. XVI. yüzyılın tanınmış şair ve münşilerindendir. Çok sayıda eser maydana getirmiş olan Lâmiî Çelebi özellikle Molla Câmî’den çevirileri ile ün salmıştır. Otuz yedi yaşında eser vermeye başlayan Lâmiî, ömrünün geri kalan kısmında yoğun bir telif ve tercüme faaliyeti ile geçirmiştir. İstanbul’a hiç gitmediği halde eserleriyle İstanbul’daki edebiyat ve tasavvuf muhitlerinde tanınmıştır. Lâmiî’nin eserlerinde görülen ortak özellik, onun öğreticiliğinin öne çıkan bir unsur olarak görülmesidir. (Ayan, 1994:43) Bursa’dan hiç ayrılmayan Lâmiî’nin mezarı, Bursa’da dedesi Nakkaş Ali Paşa mescidindedir. Babası Osman Çelebi ile oğlu Lem’î Mehmed Çelebi de burada gömülüdürler. Bursa’da Çekirge semtinde, ölümünden

birkaç yıl önce yaptırılmış ve bugün hâlâ kullanılmakta olan Lâmiî Çelebi Camisi bulunmaktadır.(Tezcan, 1979:309)

Lâmiî Çelebi'nin eserleri arasında yer alan Divan'ı, Dr. Hamit Bilen Burmaoğlu tarafından bir doktora tezi olarak hazırlanmıştır. (Erzurum:1983) Aksayok,-Lâmiî Çelebi Divanı ile ilgili olarak- Lâmiî'nin kendi döneminin kültür hayatının da dili olan Arapça ve Farsça'nın ortalama şiir diline girmemiş kelimelerini kullanmaktan hoşlanan bir şair olduğundan bahsederek gerek İslamiyet öncesi döneme ait sözcüklere yer vermesini gerek Türkçe kelimelere olan ilgisinden dolayı Divan'ın, Tarama Sözlüğüne katkı sağlayacak onlarca ilginç sözcüğü barındırdığını belirtmiştir. (Aksoyak, 2016:733)

Bu yazının konusunu oluşturan "baş" ile ilgili deyimler Lâmiî Çelebi Divanı'ndan seçilmiştir. Divan'da "baş" kelimesi hem gerçek anlamı ile hem deyim olarak değişik biçimlerde birçok beyitte yer almaktadır. "Baş" Türkçenin en eski kelimelerinden biridir. Arapça "kafa" ve Farsça "ser" "baş" kelimesinin eş anlamlısıdır ve Divan'da her üç kelimeye ait kullanımlar bulunmaktadır. Deyimlerde kelimelerin yerleri değiştirilemez. Örneğin "başı çekmek" ile "kafayı çekmek" aynı şeyler değildir. Bu yüzden "baş" yerine "kafa" kelimesi getirilemez. (Uçar, 2011:187-188) Beyitler değerlendirilirken sadece "baş" kelimesi ile ilgili olan deyimler tercih edilmiştir.

Türkçenin anlatımı zor, ayrıntı sayılabilecek durum ve olayları çok ince benzetmelerle âdeta sahneye koyarak dile getiren bir dil olmasında deyimlerin rolü büyüktür. Bir toplumun bilgeliği, deneyimleri, dünya görüşleri ve anlatım gücü bu sözlerle yansıtılmaktadır. (Aksan 2004:32) Atasözleri ve deyimler divan şiirinin içinde şairin anlatımını güçlendirirken aynı zamanda yüzyıllar içinden gelen bir birikimin varlığını da bize sunmaktadırlar.

Kutadgu Bilig'deki mısralarda dahi atasözlerimizin gücü ve güzelliği görülürken XV. ve XIX. yüzyıllar arasında Anadolu sahasında yetişmiş olan divan şairlerinden birçoğu atasöz ve deyimlerden yararlanmışlardır. (Karahan, 1980:43).

Lâmiî Çelebi Divanı'nda sadece "baş" ile ilgili deyimler değil aynı zamanda "baş"ın gerçek anlamında da kullanıldığı örnekler bulunmaktadır. Güncel Türkçe Sözlük'teki "baş" ile ilgili maddeleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

(I) 1. anat. İnsan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız vb. organları kapsayan, vücudun üst veya önünde bulunan bölüm, kafa, ser. 2. Bir topluluğu yöneten kimse. 3. Başlangıç. 4. Temel, esas. 5. Arazide en yüksek nokta. 6. Bir şeyin genellikle toparlakça ucu. 7. Bir şeyin uçlarından biri. 8. Kasaplık hayvanlarda ve bazı yiyeceklerde adet. 9. Para değiştirirken verilen veya alınan üstelik, sarrafıye. 10. Bir şeyin yakını veya çevresi. 11. Önem veya yönetim bakımından ileride olan, en önemli, en üstün" anlamlarında birleşik kelimeler yapan bir söz. 12. Güreşte pehlivanların ayrıldıkları beş derecenin en yükseği.13. den. Deniz teknelerinde ön taraf. (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts (erişim:24.03.2017)).

Sözlükteki bu anlamlarına uygun olarak Lâmiî Çelebi Divanı'nda "baş" kelimesinin kullanımlarından bazıları şu şekildedir:

I. "Baş" İle İlgili Sözlük Anlamına Uygun Olabilecek Kullanımlar

1. Baş-Organ:

İnsan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız vb. organları kapsayan, vücudun üst veya önünde bulunan bölüm, kafa, ser. Baş, âşığın kalbi gibi aşk derdinin merkezi sayıldığından âşıklık halleri anlatılırken çoğu kez "baş"tan da söz edilir.(Şentürk, 2017:66) Baş, âşığın başı, sevgilinin başı olabildiği gibi gülün, lalenin başı olabilmektedir.

a. Lâmiî'nin başı

Sevgili, Lâmiî Çelebi'den başını ve canını istediğinde tek çare teslim olmaktır:

Baş u cân isterse senden Lâmi'î cânân eger
Çâre teslîm ü rızâdur terk-i ser kıl itme lec G.52/7

Âşığın başına sürekli dert ve gam karı yağmaktadır ya da aşkın şahı olan âşığa ahın dumanı taç olmaktadır:

Berf-i derd ü gam yağar her dem felekden başuma
Oldı dil-kâşânesi mihnetle vîrân-ı şitâ K.27/28

Şâh-ı ışkum dūd-ı âhumdur benüm başumda tâc
Yiridür eflâkden alsam bugün bâc u harâc G.56/1

Âşık Mecnun olunca, başında yuva olması kaçınılmazdır:
Olalı Mecnûn-sıfat Leyl saçundan heste cân
Yapdı başum üzre zâğ-ı dūd-ı âhum âşiyân G.373/1

Mumun kesilen başı gibi bazen de âşığın başı kesilir:
Başumı şem-sıfat kessün vü kanum döksün
Hükmi mülkinde revândur kul efendin yenemez G.163/7

Şair, bir dergâha yüz sürmüştür. Bu durumda başlar orada ayak tozu olmuştur. Zaten sevgilinin ayağının tozu Lâmiî için başındaki taçtır:

Bir dergehe urmuşam yüzüm kim
Başlar işiginde hâk-i pâdur K.1/11

Lâmi'î kıldı ayagun tozını başına tâc
Bende küstâh olıcak şâhum ider terk-i edeb G.20/7

Başını Lâmi'î'nün dikün rehine yârün
Şâyed ki ol hadengün bir gün ola nişânı G. 501/7

b. Sevgilinin başı:

Sevgilinin başındaki gül gibi kırmızı damga, onun tülbindinin şemsi işlemesine bir kanıttır:

Tamga-yı surhı gül gibi başında ol mehün
Dülbendi şemsi olduğına gün gibi nişân G.389/2

c. Gülün başı

Çîn seher cânlar dimâğın itse pür- anber n'ola
Gezdürür başında her dem tabla-i attâr gül K.16/22

Tayanur gâhi asâ-yı Hızra mânend-i kelîm
Gâh sarar başına Hârun gibi ak destâr gül K.16/7

ç. Lalenin başı

Lâlenün başında la'lin berki tâc-ı erdebil
Sünbülün egninde müşkîn hırkası ruhbânîdür K.14/30

d. Âlemin başı

Sîmden çadur budursa tan mı âlem başına
Her seher cevân urup tavûs-ı zerrîn-per güneş K.10/18

2. Baş -Başlangıç: Ay başı. Yol başı:

Başın Güncel Türkçe Sözlükte yer alan, ay başı, yol başı, sohbetin başı anlamlarına uygun kullanımları şöyledir:

a. Ay başı

Sana cenîbet için rahş-ı sipihri hurşîd

Her ay başında eyler mâh-ı nevile mülcem

K.13/28

Urınur ol güneş çünkim külâhın gâh gâh eğri

Her ay başında reşkinden geyer tâcını mâh eğri

G.485/1

b.Yol başı

Lamiî, yol başında durup aşkından dolayı feryad etmektedir:

Turuban yollar başında böyle efgân eyleyem

Şâh-ı hûbân dil-ber Ahmed Lâmi'îdür âşıkı

Mur. 6

c. Sohbetin başı

Bahar mevsiminde mey sohbetine baştan başlanır:

Ey Lâmi'î çün devr-i gül ü fasl-ı çemendür

Başdan yine mey sohbetine başlarız biz

G.163/7

3. Baş-Reis:

Baş, reis anlamında kullanıldığında çiğdemin, lalenin yerine meclisin başı olduğu görülmektedir:

a.Bezm başı:

Şimdi kim bād-ı sabā sahn-ı çemen ferrâşıdır

Rûy-ı evrāk-ı zerûn dest-i hazân nakkâşıdır

Kûh u sahrânun ser-â ser ebr-i gevher-pâşıdır

Lâleler yirine çiğdem ehl-i bezmün başıdır

Rûdlar urkat ile hûn-âlûd gözler yaşıdır

Hülle-i zer-beft geymiş yir cihân kallâşıdır

Câm-ı Cem sun sâkiyâ Sultân Süleymân devridür

Müsebba/6

4. Baş-Çıban, Yara:

Baş kelimesinin bir diğer anlamı yaradır. Âşığın göğsünde dert ve eleminden dolayı yara oluşmaktadır. Eğer bu yaralara inanmayanlar var ise âşığın sinesini yarıp bakmalıdırlar.

a. Bağrı yaralı

Verem hastalarının akciğerlerinde öbek öbek yaralar olmasıyla ilgili bir tabir olarak değerlendirilen "Bağrı başlı " olmak, aşırı derecede âşık olarak vereme tutulmanın yani bir süre sonra ölecek olmanın edebî dildeki ifadesidir. (Şentürk, 2017:29)

Bağrı pür iken başile bu derd ü elemden

Her dem salınur bâğda serv-i çemeni gör

K.8/26

Halkı ol dil-rubâ tırâş eyler

Bagrumuz mihnet ile baş eyler

G.99/1

b. Sinesi yaralı

Bağrı yaralıdan başka sine de kanlı başlı yaralarla doludur:

Dün ne zahm urdı cāna şemşîrûn

Ki bugün sīnem oldu toptolu baş	G.196/6
Şol kadar saldun cefā tīgini dil mülkinde kim	
Sīnemün meydānını pür-kıldı kanlu başlar	G.106/4
c. Dili yaralı	
Gönüldeki yaraları görmek için yapılacak iş, göğsü yarmaktır:	
Dilümde derdi ne başlar çıkardı görsünler	
İnanmayanlara ey tīg yar sīnemi yar	G.104/6
5. Baş-Uç: Bir şeyin uçlarından biri.	
a. Zülfün ucunda perçem	
Meydān-ı hüsn içinde bir rumhdur kaddün kim	
Gamzen ucunda peykān zülfün başında perçem	K.13/46
b. Ağacın ucundaki çiçekler	
Handeler eyler ağaç başında hoş her bir çiçek	
Ayaga düşmüş sular giryān u ser-gerdānidür	K.14/35
II. “Baş” İle İlgili Kullanılan Deyimler:	
Deyimlerin atasözlerinden ayrılan yönü, deyimlerin hüküm içermemesidir. Her ikisi de eğitici, öğretici ve yol gösterici özelliklere sahiptirler. Bu yüzden Ömer Asım Aksoy’un derleyip iki cilt halinde yayınladığı esere kadar atasözü ve deyimler, derlenen eserlerde, birarada zikredilmiş çoğu kez birbirlerinden ayırt edilememiş daha doğrusu böyle bir ayırım düşünülmemiştir. (Beyzadeoğlu, Gürgenderli, Günay, 2004:XI). Aksoy’un “Çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük toplulukları” (Aksoy, 1968: 37) şeklinde tanımladığı deyimler Divan şiirinde birçok şair tarafından sıkça kullanılmıştır. Lâmiî Çelebi de bu şairlerden biridir. Divan’ında tesbit edebildiğimiz sadece “baş” ile ilgili deyimlerin çokluğu da buna kanıttır.	
1.Baştan Ayağa (Tepeden Tırnağa): ¹ Herhangi bir sebeple birine dikkatlice bakmak. Sevgili baştan ayağa nazdır, güzelliştir, letafettir:	
Ol nihāl-i tāze kim başdan ayaga nāzdur	
Serv-i kāmētler içinde hüsn ile mümtāzdur	G.142/1
Nice vasf idem ol şeker lebi ben	
Başdan ayaga pür-melâhatdur	G.110/6
Her dem iy nā-yı dil figānlar kıl	
Başdan ayaga pür-hevāsın sen	G.366/6
Turdukca izz ü nāzla ol serv-i bāğ-ı cān	
Başdan ayaga hüsn ü letāfet durur revān	G. 389/1
Sevgili kusursuz sayılabilecek bir güzelliğe sahiptir:	
Başdan ayaga bir ser-i mū denlü aybı yok	

¹ Deyimler yazılırken bugünkü kullanımları da parantez içinde gösterilmiştir. Tekrara düşmemek için TDK Atasözleri ve Deyimleri sözlüğü ve Güncel Türkçe sözlük dipnotta belirtilmemiştir. Bunun dışında yaralanılan kaynaklar dipnotta gösterilmiştir

Tal'at huçeste zülf hümâyün beden güzel	G.297/5
Baştan ayağa deyimi sadece güzellik belirtirken değil aynı zamanda kederden gamdan ve bunun sonucu akan kandan söz ederken de kullanılır:	
Bir şemdür ki kendü ziyânın görüp güler	
Boyansa başdan ayaga eşkile kana tığ	K.19/5
Za'firâni tenüm eşkümle idüp gülgünî	
Başdan ayaga yudun kana beni iy hünî	G.517/1
Gönül baştan ayağa dertten kederden ateşlere yanmaktadır:	
Odlara yansun ol gönül başdan ayaga derdile	
Bezm-i gamunda şemveş dîde-i eşk-bârı yok	G.240/2
Başdan ayaga masiyat iken bu vücûdun	
Gel Lâmi'î ayb-ı cihânı ko seni gör	K.8/44
2. Baştan Başa: Tamamıyla, hepsi, baştan sona kadar; bir baştan bir başa, tepeden tırnağa:	
Okumaz nâmemi başdan başa ihlâs olsa	
Nice kılsun bu kara yazılı bîçâre kâgıd	G.79/3
3. Baş Eğmek: Direnmekten vazgeçip güçlünün buyruğuna girmek, teslim olmak.	
Sevgilinin karşısında âşığın baş eğmekten başka çaresi yoktur:	
Kazı dünyâyı dilâ ışka baş egdünse eger	
Her geh tecrîde kadem bassa yolın pâk eyler	G.116/6
Özellikle sevgilinin mihrab olan kaşının karşısında âşık başını eğer:	
Tigün gibi baş egmez iken çarha degme kez	
Bükdi bilümi cebrile bugün şol iki kaş	G.191/6
Gören kaşun gibi mihrâbda baş egdügümi	
Bu aşıkun yine dir kim nice hayâli var	G.104/5
Mihrâb içinde başın egüp oturur yine	
Kaşun misâli Lâmi'î'nün bir hayâli var	G.125/9
Sevgilinin kaşından başka boyundan dolayı da baş eğmesi söz konusu olmaktadır:	
Baş egmez sidreye kaddün görelden	
Gedâdur gerçi âli himmeti var	G.1449/9
Yüz bin gam ile âşığın sevgiliye baş eğmek zorundadır. Çünkü bunca malı olan sevgili kendi başına beydir:	
Yüz bin gamile bir bege baş egmesem n'ola	
Başına begdür ol kişi kim bunca mâli var	G.95/6
Bazen bir çiçek bazen de bir çevganın baş eğmesi söz konusu edilir:	
Zülfine gör ne derd ile egdi benefşe baş	
Gerçi ki kara çuldadur illâ dimâgı var	G.144/6

Bî-ser ü pâ gerçi ser-gerdân-ı meydân-ı gamuz

Mîhr ü meh topına baş egmez veli çevgānumuz

K.7/29

4. Baş İndirmek: İtaat etmek, söz dinlemek. Âşğın başını indirmesi sevgilinin saçıyla ilgilidir:

Senden ayruk şehe zülfün gibi baş indürmez

Lāmi‘î devlet-i fakr ile emîrâne geçer

G.119/7

Gün gibi eflāke baş indürmez idüm dil-berā

Kara yir itdi beni zülf-i siyeh-kārun gözet

G.44/3

Sevgilinin kaşı mihrap, güzelliği kıble olunca da baş indirip namaz kılınır:

Ey kaşı mihrāb eger kıblem cemālün olmasa

Secde için sehvîdi baş indürüp kılsam namāz

G.165/5

Bazen sürahi gibi baş indirilir:

Kankı dil-ber ki surāhî gibi ayaguna baş

Senün indürmez ise kaddini lām eyleyelüm

G.343/4

5. Baş Gitmek: (Başı Gitmek): Ölmek. Sevgili uğruna başın gitmesi dert değildir:

Gitse başun yime gam Lāmi‘î yüzler sürüben

Buldugun yirde o şāhun ayagın ansuzın öp

G.26/5

Eğer gönül, sevgilinin dudağının sırrını duysa bile kimseye söylememelidir. Çünkü bu baş götüren bir sırdır:

Sırr-ı la‘l-i yārdan tuydunsa ey dil ger haber

Çıkmasun agzundan ol kim baş gider bir rāzdur

G. 142/3

Başın gitmesiyle yetinmeyen şair, ayağından asılmak ya da boğaza urgan geçirmekten de söz etmektedir:

Ya gider başı ya pâyinden iderler ber-dār

Dil-berā sunmasun el zülfüne her asılacak

G.245/2

Hüşe ayak tolayup zülfüne uzatmasun el

Ya gider başı anun ya bogaz urgana geçer

G.119/4

6.Baş Vermek: İnandığı bir şey uğrunda ölmek, canını vermek; belirlemek, kimi bitkilerin başak tutmaya başlaması. Baş vermek, aşk uğruna olacaktır:

Lāmi‘îyā her zamān ışka ziyāndur zübān

Baş virürsin hemān k’açıla esrārumuz

G.15/7

Başunı sevdāya virme Lāmi‘î

Ko hisābı eldeki bāzārı gör

G.24/5

Zülfî baş virse kadeh hūn-ı ciger tolsa n’ola

Dilberün kim didi buna lebin ana yüzün öp

G.26/3

7. Baş Kesmek: Gerçek anlamının dışında mecazen “emre itaat etmek” anlamında kullanılmaktadır. Esasen bir tarikat âdeti olan bu deyimın yaygınlaşması, yeniçerilerin

kendilerini Bektaşî tarikatine müntesip saymalarıyla ilgili olmalıdır. Özellikle Mevlevî ve Bektaşîler arasında dervişin sağ ayak parmağı sol ayak üzerine konup ayak mühürlendikten sonra eller omuz başlarına çapraz vaziyette götürülerek baş öne eğilir. (Şentürk, 2017:87)

Gamze baş kesip kan dökmektedir:

Baş kesüp kan dökdüğün dün-gün görürken gamzenün

Bâde hem-renk olmaga la'lünle bir dem cânı yok G.237/3

Kes başın eylemez sana kimse kıl ü kâl

Halk-ı cihâna el uzadur her zamân saçun G.276/5

8. Baş (Baş) Ortaya Koymak (Başını Ortaya Koymak) Bir işe girişirken ölümü göze almak. Aşk uğruna, sevgili uğruna âşık başını ortaya koyar:

Çün ıška kadem basdum başı kodum ortaya

Cân virmegi yolunda merdâneler ögrensün G.19/4

Sen sehî servi kenâr için kodum ortaya baş

Su gibi yiter süründür iy kadi dil-cû beni G.467/6

9. Cihanı Başına Dar Kılmak : (Dünyayı Başına Dar Etmek): Çok sıkılmak, büyük bir çaresizlik içinde kalmak. Cihanın başına dar edilmesi, sevgilinin ağzının darlığına benzetilmektedir:

Rakîb elün ipe çek gen yûri saçından kim

Dehânı gibi kılurlar cihânı başuna târ G.104/3

Sevgili sayesinde âşığın başına dünya dar gelmez:

Başuma târ olurdu dâr-ı dünyâ

Fezâ-yı küy-ı dil-dâr olmayaydı G.488/4

10. Baş Kaldırmak: Ayaklanmak, isyan etmek anlamındadır. Aşağıdaki beyitlerde ejder ya da nefis başkaldırmaktadır:

Gökden inüp zâhir olmaz İslî-yi pinhânumuz

Nefs-i fir'avnı ne tan ejder gibi kaldursa baş K.7/63

Mısır halkından kaçup dil düşdi şâm-ı zülfine

Fitne baş kaldırdı gör di cânib-i Bagdâddan G.371/6

11. Baş Göğes Ermek: Beklenmeyen bir mutluluğa ermek. Sidre gibi başın göğes ermesinden bahseden Lâmiî, başı "göğes" ermek yerine bazen "çarha" ya da "arşa" ermek şeklinde de bu deyimî kullanırken sidre-servi karşılaştırmasından da yararlanmıştır:

Başun göğes irse n'ola ey serv-i havâyî

Tâcî nece çalındı yire yâsemeni gör K.8/11

a. Baş arşa ermek:

Sidreleş pây-ı arşa başum irer

Dest-gîrüm olursa himmet-i şeyh G.66

b. Baş çarha ermek:

Yir yüzinde şîve-i reftâruna öykünmeye

Başı bin kez çarha irsün sidrenün ey serv-kad G.71/2

Âşık, sevgilinin ayağına düştüğü gün başı güneş gibi çarha erecektir:

Pâyüne düşdüm ki başum çarha ire gün gibi

Çok degüldür devlet ey şâh-ı cihân erden ırag G.224/6

12. Başa Çıkmak: Güçlükler çıkaran biriyle olan işini, kendi istediği yolda sonuçlandırabilmek. Sevgilinin güzelliği, boyu ve saçı ile başa çıkmak zordur:

Başa çıkmadı kimse mihrünile

Rahş-ı amâle gibi özge meydânsın K.9/57

Şah-ı gül bîd ü çenâr özin uzak itdi cidâl

Başa çıkmadı biri serv-i hirâmânun ile G.424/2

Ne işüm başa çıkar turra-i dil-dâr gibi

Ne yüzüm agarur ol zülf-i siyeh-kâr gibi G.528/1

Zülf ü ebrün ile nice başa çıkar cân u dil

Nâle nâl u müya müy itdi tenüm oldum nahîf G.234/6

Ya Lâmi‘î gibi kalam ayakda gamunla

Ya zülfün elümi ala başa çıkam ey dost G.33/8

13. Başını Alıp Gitmek: İzin almadan ve gideceği yeri bildirmeden gitmek, savuşmak. İsteğine kavuşamayınca gurbete gitmeyi düşünen Lâmiî, iki cihan halkı sevgilinin saçının kölesi iken ben nereye gidebilirim diye dertlenmektedir:

Bende-i zülfün iken iki cihân halkı şehâ

Başum alup bu ben âvâre ne yire gideyim G.327/3

Başını alıp gurbete gitmek gerekmektedir:

Kendü şehrinde sana virmeye el çünkü murâd

Başun al git götür ayagı ki gurbet yegdür G.85/4

Zavallı âşığın aslında başka yere gidecek gücü yoktur:

Ne elde habbe ne reftâre pây-ı kudret var

Ne yire gitsün alup başını bu dermânde G. 409/5

a. Başını alıp azm itmek:

Pây-ı kudret el virürken senden ötrü şehir şehir

Başum alup dil-berâ azm iderem şimden girü G. 399/3

14. Başını Taşlara Döğmek (Başını Taştan Taşa Vurmak) : Çaresiz kalarak çok pişman olmak. Canını vermeden sevgiliye kavuşmak mümkün olmayınca başını taşlara döğüp ağlamak gerekir:

Hâsıl olmaz vasl-ı cânân virmeyince nakd-i cân

Taşlara başun döğüp bin yıl kuru ağlayu gör G.131/6

15. Başvurmak: 1. Bir işin yapılması için bir kimsenin aracılığını istemek. 2. Bir şeye yararlanmak amacıyla el atmak. 3. Bilgi sahibi olmak için bir kaynağı kullanmak, müracaat etmek. 4. İsteği, dileği belirtmek için herhangi bir işlem başlatmak.

Sürahi sevgilinin can bağışlayıcı dudağı için ayağına başvurmaktadır:

Câm-ı cân-bahş idüğün gördi surâhi lebünün

- Baş urup ayaguna yâricün Allah didi G.504/2
 Tavus-ı arş olarak nitelendirilen güneş de sevgilinin ayağına başvurmaktadır:
 Tāvūs-ı arş ayaguna baş ura ben degül
 Şol gün ki cilve ide bu hüsnile sen güzel G.297/8
 Sakiye başvuranlar eksikliğini gidermek isteyen ay yüzlülerdir:
 Baş urup sâki elinden mâh-rûlar cām içer
 Mihr-i meyden her biri eksüklüğün bildi tamām G.313/4
 Âşık, dünyadan elini eteğini çekip aşka başvuranlardandır:
 Kodum elden dâmen-i dünyâyı urdum ıška baş
 Akla ol devlet yüzün hükm-i cünün göstermedi G.473/6

16. Baş Üzre Yeri Var (Baş Üstünde Yeri Var) : Büyük bir saygı ve ilgi ile karşılama veya ağırlama. Peri gibi dünyayı baştan başa dolaşsa da bazen baş üstünde bazen de gönülde yeri vardır:

- Tolanur ser-be ser dehri perî-vâr
 Gehi baş üzre geh dilde yiri var L. 6/2

17. Baş Kurtarmak (Başını Kurtarmak): Canını korumak, geçimini sağlayacak duruma gelmek: Bin bir ayak bir ayak üstünde yani herkesin ayakta olduğu o kalabalık günde sevgili saçını âşğın elinden kurtarsa iyidir:

- Şol günde kim tura bir ayag üzre bin ayag
 Baş kurtarursa k'eydür elümden o zülf-i tār G.101/5

18. Başa Varmak: Başa çıkmak, bitirmek, neticelendirmek, tamamlamak. Âşğın aşk gibi sonsuz derdi vardır. Sevgilinin güzellik unsurları âşğın işini daha da zorlaştırırken bu dert ile başa çıkmak zordur:

- Baş varam dirdüm bu derd-i bî-pâyân ile
 Âh kim zülfün gibi kat oldı dest-i ârzū G.401/4
 Fitne-i hattunla cān çıkışırđı ammā
 Başa varmaz işi ol turra-i tarrārun ile G.440/4
 Başa varmadı işüm cām-ı lebün fikriyle
 Elümi zülfün alup âhir ayaklarda kodı G.477/5
 Aşk işinin kuru sevda ile başa varmayacağı bellidir:
 Ayaguna düşdüğü yaşum budur zülfün gibi
 Başa varmaz gördi ışk işi kuru sevdâyile G. 416/2

19. Başına Od (Ateş) Yakmak: Bir derdi ve sıkıntısı olduğunu bildirmek, bir durumdan şikâyet etmek yahut bir kimseye, nesneye âcizliğini hatırlatmak amacıyla şiirde kullanılan ifade biçimleri arasında "Başa ateş yakmak" gelmektedir. Başta güneş ve mum olmak üzere ateşle özdeşleşen türlü nesneler, bu deyim aracılığıyla şiirlere konu edinilir. Deyimin asıl ifade ettiği durum "şikâyet bildirmek"tir. Şâirlerin bu amaçla kullandıkları nesnelerden biri mumdur. (Yılmaz, 2013:336-350). Lâmiî Çelebi Divanı'nda da mumdan başka micmer, leğen gibi nesneler de bulunmaktadır:

- Od yakar başına benzer her dırahtun mihr ü mâh
 Zir-i dâmeninde micmerveş görüp üd-ı Kımār K.15/11

- Yâre hurşîd didüm tîg çeküp itdi gazab
 Şemveş başuma od yansa dilümden ne aceb G.20/1

Göynükler mi tapuna arz itmeye ger şem
Meclisde bulup başına odlar yakam ey dost

G.33/3

a. Başta odlu leğen yanması:

Başta her gece ateşli leğen yanmaktadır:
Germ olma geyüp meh gibi iklîl-i murassa
Başundagı her şeb yanan odlu legeni gör

K.8/20

20. Başa Toprak Saçmak: Keder ve üzüntülerin ifadesinde bir araç olarak görülen toprak aynı zamanda bir yas geleneği olarak “başa toprak saçmak/savurmak” şeklinde kullanılmıştır. Ölü defnedilirken yahut definden sonra yakınlarının mezar toprağını başlarına savurmak suretiyle üzüntü gösterdikleri bir âdettir.(Yılmaz, 2013:337-338) Şentürk, “Başa toprak koyma”yı üzüntü, keder ve pişmanlığı ifade etmenin şiir dilinde en çok görülen klişe ifadelerinden biri olarak tanımlamakta ve eski metinlerde daha çok “baş toprak!” şeklinde görülen bu ünlem ifadesinin günümüzde “Eyvahlar olsun!” “Yazıklar olsun!” şeklinde karşılanmakta olduğundan bahsetmektedir. (Şentürk, 2017:92)

Baş toprak saçılırken ayak tozu ile birlikte altın ve gümüş saçılmasına da şaşırmamak gerekir:

Saçarsa başına toprak aceb degüldür gene

Gubâr-ı pâyile hem-ser yanunda çün zer ü sîm

K.21/13

Her taraf karla kaplı olunca felek de başa saçmağa toprak bulamaz:

Saçmāga başına bulmaz bir avuç toprak felek

Şöyledür rûy-ı zemînde şimdi istî‘âb-ı berf

K.25/8

21. Baş Açmak: Develi “Dua ve Yas Motifi Olarak baş aç- Tabiri” yazısında İslam öncesi ve İslami devre ait kaynaklarda baş açmanın bazen bir dua esnasında teslim ve itaat sembolü olarak bazen de yas alameti olarak kullanıldığını, anlam genişlemesi ile bunun beddua sembolü de olduğunu çeşitli örneklerle göstermiştir. Bu tabir zamanla sembol ve mazmun değerini yitirerek deyimleştikten söz eden Develi, Türkçeye ilgili bazı sözlüklerde baş aç-ı bir deyim olarak tespit etmiştir. (Develi 1997: 85-111) Aşağıdaki beyitlerde çınar, serv, tuğ baş açmak deymi ile beraber genelde dua amaçlı kullanılmıştır:

Al götür baş aç çinâr u serv gibi dem-be dem

Bâg-ı dilde çün bu fikr eylerdi çokdan hâr-hâr

K.15/79

Duhuller sîneler döndi alemler kana boyandı

Gamundan tuglar cānâ baş açdı girdi meydāna

G. 432/2

Tuglar gün gibi meydāna girüp baş açsun

Yerden eflâke agan odlu duhānum bana bes

G.176/6

Hemîşe serv gibi istikâmet istersen

Baş açup eyle niyazı edeble bas kademün

G.281/2

Baş açıp yalvarmaktan bahsedilirken el kaldırma hareketi de beyitlerde tamamlayıcı bir unsur olarak yer almaktadır:

Serv ü çenâr gibi baş açup götürdüm el

Yâ Rab visâlin ol sanemün sen müyesser it G. 45/67

Nihân idince niyâzı o serv-i nâza gönül
Baş açup el götürüp âşikâre yalvaralum G.332/3

Garka vardum yiridür bana duâ itmegiçün
Her kürek el götüre cümle sütün başın aç G.429/6

22. Başına Çigzinmek (Çizginmek): Etrafında dolaşmak, kurban olmak. Kökleri orta Asya Türk kültürüne kadar uzanan bu tabirin Türk kültüründe kurban olma can yerine can bulma inancı ve ayinleriyle ilişkili olduğu rahatlıkla söylenebilir. (Yılmaz, 2007:1095) Şentürk, Eski Türklerde biri hastalandığı zaman onun yerine hastalığın derdini çekmesi yahut sonucuna katlanması için bir başkası o şahsın etrafında döndürülerek hastalık ve ecelin o şahsın üzerine geçeceğine inanıldığından, bir bakıma dönen kişinin kurban konumuna sokulduğundan bahsetmektedir. (Şentürk, 2017:87)

Aşağıdaki beyitlerde başı çigzinmek deymi, ten titremesi, yüz sararması, göz kararması ayakta duramama gibi hastalık belirtileri ile birlikte kullanılmaktadır:

Ditrer teni sarardı ruhu başı çigzinür
Ey mâh-ı çarh-ı hüsn günün bir zevâli var G.125/8

Gözünden çeşmi karardı ayagın turamaz nergîs
Kadünden başı çigzindi turup düşmek diler şimşâd G.73/4

23. Çok Başlı: Farsça ziyade-ser deymi "çok başlı" olarak Türkçeye aktarılmıştır. Genellikle sevgilinin saçının özellikleri anlatılmak için kullanılmıştır. Sevgilinin saçı hilekâr, fettan, dolandırıcı gibi anlamlarında kullanılmıştır. (Çetinkaya, 2009:278) Lâmiî'nin Divan'ında çok başlı deymi ile aynı manaya gelecek şekilde "bin başlı" kullanımı da bulunmaktadır.

İman sahibine rakibin perçemi gibi dolanan ve dinini gizleyen çok başlı kâfirdir:

Rakîbün perçemün gibi tolaşur ehl-i îmâna
Salîbin gizler ugrın dîn tutar çok başlu kâfirdür G.141/4

Bin başlı saç ayak dolamaktadır:
Kime kim çok başlu zülfün bir dem ayak toladı
Fasl ola yıllar nisâ'inun arasın görmedük G.256/3

a.Bin Başlı:

Saç, zahidin asası gibidir. Aynı zamanda bin başlı bir ejderhadır:

Zülfün ki 'asâ-yı zâhidândur
Bin başlu bir ejdehâdur ey dost G.41/4

24.Baş Koşmak: Bir işi başarmak için çalışmak. Bu deyim, beyitlerde yarışmak anlamıyla "can ve aşk atının" baş koşması şeklinde ya da sevgilinin saçına ulaşmak için canla başla uğraşmak şeklinde kullanılmıştır:

Rahş-ı cân tevsen-i ıskunla nece koşmıya baş
Ki inân elde degül gönli semendin yenemez G.164/5

İy beni bend eyleyen zülfine baş koşdun diyü
Bana sevdâsı o zincirün yiter kayd-i cünün G.391/5

Zülfine baş koşdun ey dil geç bu sevdâdan n'olur
Âkıl isen çek elün illerle gavgâdan n'olur G.103/1

Râh-ı gam bî-ser ü sāmān diyü korkutma beni
Baş koşan zülfüne ey cān ser ü sāmānı nider G.84/4
Aşk isteği ve arzusu ile baş koşanda afiyet fikri kalmayacaktır:
Lāmi'î çün hevāya koşdun baş
Āfiyet fikrin itme var sakın G.388/6
Gözleri ahularla Lāmiî baş koşalı bir nefes evde kalması mümkün olmayacaktır:
Lāmi'î baş koşalı gözleri āhūlar ile
Bir nefes evde karār eylemez oldu ol levend G.78/6

25. Baş Çatmak: Bir araya gelmek, baş başa vermek, ülfet etmek. Kaşlar, kanlı gözlerle
söyleşirken baş başa vermektedirler:

Söyleşür hūni göziyle baş çatup ebrūları
Dir ki diller mülkini zîr ü zeber kıl dāyima G.4/8

Bir yire çatup ittifākla baş
Tanışık mı iderler ol iki kaş G.196/1

26. Baştan Aşmak: Pek çok olmak, pek çoğalmak. Beyitlerde çok ağlamayı ifade etmek için
kullanıldığı görülmektedir. :

Başdan aşdı yaşuma yüz virdüğümce āh kim
Āleme rüsvāy idi ser bu delūkanlu beni G.467/4

Lāmi'înün isteme yaş dökdüğün kapunda kim
Başdan aşur yüzbulınca işbu sâyil dostum G.347/7

Çeşmümle başdan aşdı nizāi sirişkümün
Başdan çıkarsa tanlama bu mācerā beni G. 500/4

27. Baştan Çıkarmak: Kötü yola sürüklemek, doğru yoldan saptırmak. Âşığı baştan
çıkararak sevgilinin saçıdır:

Pâyüne yüz sürmedin çün vasla olmaz dest-res
Veh beni zülfün gibi başdan çıkardı bu heves G.177/1

28. Başa Baş: Eşit durumda dengeli olarak, birine üstünlük sağlamadan anlamında
kullanılmaktadır:

Eğer sevgilinin güzelliği tamamen yem ve tuzakla dolu olmasa beni ve saçıyla başa baş
gelmek mümkün olabilirdi:

Hāl u zülfünle çıkışmak mümkün idi başa baş
Sahn-ı hüsnün ser-be ser pür-dāne vü dām olmasa G.405/5

29. Başına İlacı Yok, Başına İlaç Eylemez (Kel İlaç Bilse Kendi Başına Sürer): Kendi
işini halledemeyen kişiden aynı durum için yardım alınamaz:

Doktorun gönül derdinden haberi yoktur. Bu yüzden de bunu tedavi etmesi mümkün değildir.
Âşığın nabzına elini bile değdirmemelidir:

Derd-i dilümi ne bilsün ey cān

Başına ilâcı yok tabîbün G.257/5

Ne bilür derdünü başına ilâç eyleyemez
Âşıkâ nabzuna degdürme tabîbün elini G.492/3

30. Baş Hoş Olmak: Sevişmek, anlaşılmak.

Lâmiî, tevhid inancı ile başının hoş olduğunu belirtmektedir:
Yokdur işüm lâyile hoş başum illâyile
Geçdük iki sanmadan birdür ikrârumuz G.15/5

31. Kuru Baş (Kuru Başına Kalmak): Hayatında veya yanında kimsesi kalmamak, kimsesiz, yalnız kalmak. Kendi başına kalan şairin yanında kalan ya canı ya da gözyaşıdır:

Himmet it heb bulunur dime ki destinde anun
Bir kuru başla cân var dahi yok māl u menāl G.295/12

Yaşum idi ben kuru başun cihānda hem-demi
Şimdi ol dāhi bana eyler nazar kanlu gibi G.466/3

32. Başa Kakma: Yapılan bir iyiliği yüzüne vurarak birini üzme:

Başa kakma, mum üstüne vurulan mühür gibi düşünülmüştür:
N'ola pāyun öpdüğüm başuma kaksa kebkebün
Mühr ururlar resmdür iy şem-i cân mûm ustine G.431/2

33. Baş (Başı) Çekmek: Herhangi bir konuda önde gitmek, önyak olmak. Hüma gibi gölgesi olan o servi, âşığın kabri üstüne gelirse kıyamet koptuğunda bile onun ayağının toprağından baş çekmek mümkün olmayacaktır:

Ger ol serv-i hüma-sāye gelürse kabrüm üstine
Kıyâmet kopsa baş çekmek ne mümkün hâk-i pâyinden G.357/3

34. Baş Oynamak: Hayatını tehlikeye koymak, canını feda etmekten çekinmemek.

Sevgilinin kapısında her gönül baş oynamaktadır:
Agdı topı güneş gibi çarha
Her gönül kim kapunda oynadı baş G.196/2

Sürelüm cām-ı safâyı bu demi hoş görelüm
Baş u cân oynayalım yoluna isyân degüle G.461/2

35. Başına Üşürmek (Üşüştürmek, Musallat Etmek): Birini, bir başkasının başına bela etmek.

Baş musallat olan âlemin gamıdır:
Üşürüp başuna âlem gamını
Tolu evhām ider işret demini L.14/2

36. Başına Devlet Kuşu Konmak: Beklemediği büyük bir nimeti ele geçirmek demektir. Aynı anlama gelen başta devlet olmak, devletli baş, başa devlet tozu konması şeklinde kullanımlar da dikkat çekmektedir:

a. Başta devlet olmak:

Elinde kadehi ile Lâmiî büyük bir nimete sahiptir:

Elinden Lâmi‘î komaz ayagı
 Müdām olsun başında devleti var G.149/8
 Sevgilinin ayağını öpmek bir âşık için büyük bir mutluluk olacaktır:
 Ey dil nidelüm olmayacak başa da devlet
 Yārūn ayagın öpmege el viremi fırsat G.46/1
 Hüma, devlet kuşudur:
 Ey hümā saç degüldür ol görinen
 Başun üstünde zıll-ı devletdür G.110/5

b. Devletli baş:

Sevgilinin elini ve ayağını öpmek için düşen baş, devletli baş olmaktadır:
 Dil düşdi yāri öpmeg için dest ü pāyına
 Devletlü başımiş ne güzel düşdi pāyına G.423/1
 Şāhāne bahā ister isen bu sükke algıl
 Devletlü güzel başun için itme bahāne G.462/6

c. Başa Devlet Tozu Konması:

Fursat el virmez ki bir dem pāyüne yüzler sürüb
 Kona izzet tācı gibi başuma devlet tozu Kıta 16/4 6

37. Başı Kayu Olmak: Bu tabir baş derdi anlamındadır. Daha çok başı dertli anlamında kullanılır. “başı kayu” sürekli sıkıntıda olanlar için kullanılmaktadır. (Şentürk, 2017:76)

Derd ve kahr ile kişinin başı beladadır:

Yok yok ki sende bizcileyin bir esīrsin
 Dün-gün bu derd u kahrile başun kayu senün Terci B.1/4

38. Başına Hengāme Satın Alma (Başına Belayı Satın Almak): Sıkıntı ve üzüntü verici olduğu sonradan anlaşılan bir işe kendi isteğiyle girişmiş olmak. Başına Kavga Almak şeklinde de kullanılmıştır:

Vaiz, cihanın hengamesini başına satın almıştır:
 Vā‘ız riyāset için dünyāda bir iki gün
 Başuna satun almış hengāme-i cihānı G.501/5

a. Başına Kavga Almak

Eslemezdün zülfine dirdün tolaşma Lâmi‘î
 Kendü elünle satun aldun başuna gavgāyı gör G.131/7

39. Baş Açık Yalın Ayak: Çok perişan bir kılıkta olmak. Gölpınarlı “Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri” adlı eserinde, eskiden bir suç işleyen kişinin kendisini bağışlamak salâhiyetine sahip olan kişinin huzuruna, kefen giyip yalın ayak başı açık gittiğinden bahsetmektedir. (Gölpınarlı, 1977:47) Lâmi‘î Çelebi de Divan’ında bu deyimini tekke, abdal, hayran, kalender gibi tasavvufi terimlerle kullanmıştır:

Devr ider şīrīn kalenderdür çemende āb-ı pāk
 Serv-i hayrān baş açuk yalun ayak uryānīdür K.14/31

Baş açuk yalun ayak şūrīde dil-âbdāl-var	
Bir revîş gösterdelüm kim halkı hayrân idelüm	G.12/2
Pehlûvānum dostum ıſkunla tutuſmakda kim	
Baş açuk yalun ayak tutdum belâ meydānını	G.493/4
Vāmık u Ferhād u Mecnūn ile yārān cümleten	
Baş açuk yalun ayak bir tekyenün abdālıyuz	G.174/2
Kullaruz feryāda geldük baş açuk yalun ayak	
Lutf idüp dīvāne çıksun bir nazar gün gibi ſāh	G. 413/2

Sonuç

Sonuç olarak, otuz yedi yaşında eser vermeye başlayan Lâmiî Çelebi, ömrünün geri kalanında kendini telif tercüme eser vermeye adanmıştır. Bu hâliyle de Divan edebiyatının en çok eser veren şairleri arasında yer almıştır. Bu eserlerden Divan'ı şairlik yeteneğini ortaya koymasından ayrıca önem taşımaktadır. Atasözleri ve deyimler Divan şiirinde şairin anlatım gücünü arttırırken aynı zamanda yüzyıllar içinden gelen bir kültür birikimini de bizlere sunmaktadır. Divan şiirinde pek çok şair gibi Lâmiî Çelebi Divan'ında atasözü ve deyimlerden yararlanmıştır. Lâmiî Çelebi Divan'ı incelendiğinde sadece "baş" ile ilgili deyimlerin çokluğu bile şairin ne kadar renkli ve canlı bir hayal dünyasına sahip olduğunu olduğunun göstergesi durumundadır.

Yazının konusunu "baş" ile ilgili deyimler oluşturmaktadır. Ancak deyimler bölümüne geçmeden önce "baş" kelimesinin gerçek anlamlarına uygun olabilecek beyitler değerlendirildiği birinci bölüm bulunmaktadır. Divan'da "baş" bir organ olarak şairin başı, sevgilinin başı ya da çiçeklerin başı şeklinde yer almıştır. Aynı zamanda "baş" ay başlangıcı, yolun başı, sohbetin başı olacak şekilde ya da bir topluluğun lideri anlamında reis şeklinde, âşığın göğsünde açılan yaralar şeklinde, bir şeyin ucu, saçın ucundaki perçem, ağacın ucundaki çiçekler şeklinde Güncel Türkçe Sözlük'te yer alan tanımlarına uygun olması açısından değerlendirilmiştir.

İkinci bölüm ve ana bölüm ise deyimlerdir. Burada Divan'daki baş ile ilgili deyimler belirlenmiş ve örnek beyitler eşliğinde incelenmiştir. Deyimlerin bazılarının bugünkü kullanımları ile Divan'daki kullanımları arasında bir fark olmadığı tespit edilirken bazı deyimlerin bugünkü kullanımlarından küçük farklarla ayrıldığı görülmektedir. Bu farklar şöyle sıralanabilir:

Deyimlerde yer alan kelimelerden bazılarının eş anlamlısının ya da yakın anlamlısının kullanılması:

"Dünyayı başına dar etmek" yerine "Cihanı başına dar kılmak"

"Tepeden tırnağa" yerine "Baştan ayağa"

"Başını taştan taş vurmak" yerine "Başını taşlara döğmek"

"Kel ilaç bilse kendi başına sürer" yerine "Başına ilaç yok", "Başına ilaç eylemez"

"Başına belayı satın almak" yerine başına "Hengâme satın almak" veya "Başına kavg almak"

"Başına üşüştürmek, musallat etmek" yerine "Başına üşürmek"

"Baş üstünde yeri var" yerine "Baş üzre yeri var"

"Başına çizginmek" yerine "Başına çizginmek"

“Başına devlet kuşu konmak” yerine “Başta devlet olmak”, “Devletli baş”, “Başına devlet tozu konması”

“Başı göğe ermek” ile beraber “Başı çarha ermek” ya da “Başı arşa ermek”

“Başını alıp gitmek” ile beraber “Başını alıp azm etmek”

“Başta od yakmak” ile beraber “Başta odlu leğen yakmak”

“Çok başlı” ile beraber “Bin başlı” şeklinde kullanılmıştır.

Bazı deyimlerde ise bugünkü şeklinden farklı olarak eksik kullanımlar bulunmaktadır:

“Kuru başına kalmak” yerine “Kuru baş”

“Başını kurtarmak” yerine “Baş kurtarmak”

“Başı çekmek” yerine “Baş çekmek”

“Başı gitmek” yerine “Baş gitmek”

“Başını ortaya koymak” yerine “Baş, başı ortaya koymak” şeklindeki deyimler örnek olarak gösterilebilir.

“Ölmek” anlamına gelen “Baş vermek”, “Başı gitmek”, “Başını ortaya koymak”, “Baş kesmek” gibi deyimler hem aynı konuyu farklı bir şekilde ifade etmekte hem de Türkçenin güzelliğini gözler önüne sermektedir.

“Baş açık yalın ayak”, “Baş kesmek”, “Baş açmak”, “Baş koymak” deyimleri, Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri adlı eserde de yer aldığı tespit edilmiş olan tasavvufi içerikli deyimlerdendir.

Lâmiî Çelebi Divanı’nın atasözü ve deyimler açısından değerlendirildiğinde son derece zengin bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir. Örneğin “Su koymak”, “Can vermek” “Ağız aramak”, “Yüz bulmak” gibi deyimler ve “Kul beşerdir bî-hata olmaz”, “Dikensiz gül olmaz”, “Kanadı murga yük olmaz” gibi atasözleri bunlardan sadece birkaçıdır. Divan’daki diğer atasözleri ve deyimleri bir başka çalışmamızın konusunu oluşturacak niteliktedir. Lâmiî Çelebi Divanı’nda yer alan “baş” ile ilgili deyimlerin çokluğu, Türkçenin anlatım gücündeki zenginliğin birer göstergesi olması açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmed-i Bâdî (2004). *Edirneli Bâdî Efendi: Armağan Proverbs and Idioms in the Classical Ottoman Poetry*: Haz., Süreyya Beyzadeoğlu; Müberra Gürgendereli; Fatih Günay, Harvard: Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilisations.s. XLVIII+332

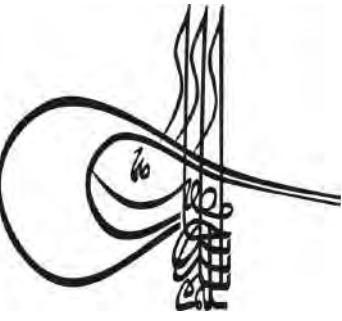
Aksan, Doğan (2004). *Türkçenin Söz Varlığı*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aksoy, Ömer Asım (1968). *Atasözleri ve Deyimler (El Kitabı)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Aksoyak, İsmail Hakkı (2016). “Lâmiî Çelebi Divanında Değerlendirme Eksikleri ve Okuma Yanlışları”, *14.yy’dan 19.yy’a Anadolu ve Rumeli’de Yazılmış Türkçe Edebî Metinler Üzerine Söylenmemiş Sözler*, Ankara: Grafiker Yayınları, s.729-747.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri Erişim (24 Mart 2017)

- Ayan, Gönül (1994). “Lâmi’î Çelebi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, 1/1: 43-65.
- Burmaoğlu, Hamit Bilen (1983). *Lâmiî Çelebi Divanı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Büyük Türkçe Sözlük: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts Erişim. (24 Mart 2017)
- Çetinkaya, Ülkü (2009). “Çok Başlu (Ziyade-Ser) Deyimi Üzerine”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish*, 4/2:278-298.
- Develi, Hayati (1997). “Dua ve Yas Motifi Olarak “baş aç-“ Tabiri”, *İ.Ü Türkiyat Mecmuası*, c. 20, 85-111.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1977). *Tasavvufda Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul: İnkılap-Aka Kitabevleri.
- Güncel Türkçe Sözlük: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts Erişim (24 Mart 2017)
- Karahan, Abdülkadir (1980). “Trabzonlu Figânî’de Atasözleri ve Deyimler” *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Pala, İskender (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ.
- Şentürk, Ahmet Atilla (2017). *Osmanlı Şiir Kılavuzu*, c. 2, İstanbul: Osedam.
- Tanyeri, M.Ali (1999). *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Ankara: Akçağ.
- Tezcan, Nuran (1979). “Bursalı Lâmiî Çelebi”, *Türkoloji Dergisi*, Ankara, 7: 305-350.
- Uçar, İlhan (2011). ““Baş, Kafa, Ser” Kelimelerinin Eş Anlamlılığı ve “Baş” Kelimesine Divanü Lugati’t-Türk Merkezli Bir Yaklaşım”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 14/ 4:186-20.
- Yeni Tarama Sözlüğü, TDK Yay., Ankara: 1983.
- Yılmaz, Nuran (2007). “Fuzulî’nin Türkçe Divan’ındaki “Başına Çizginmek” Tabirinin Türk Kültüründeki Anlamı”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish* 2/4:1095-1104
- Yılmaz, Ozan (2013). “Gelenekten Deyişe Klasik Türk ve Fars Edebiyatlarının Ortak İfade Biçimlerinden Başa Toprak Saçmak”, *Türk Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Dergisi*, 1/2:336 - 350.

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Mayıs 2018

✓ Accepted/Kabul: Haziran 2018

✍ Referees/Hakemler: Doç. Dr. Nesrin DELİKTAŞLI – Dr. Öğr. Üyesi Rahman AKALIN

This article was checked by iThenticate.

ÇEVİRİ EDİNCİ KAVRAMINA YÖNELİK KAPSAYICI BİR TANIM ÖNERİSİ

Emra DURUKAN* - M. Kartal ÇELİKAY**

ÖZET

Özellikle çeviri öğretimine yönelik araştırmaların ilgisi giderek “çeviri edinci” kavramı üzerinde yoğunlaşmaktadır çünkü çeviri öğretiminin bir amacı da, öğrencilere çeviri edinci kazandırmaktır. Akademik çeviri öğretimi gören öğrencilere çeviri edincinin öznel ölçütler temelinde kazandırılmasındansa öğretim sürecinin bilimsel araştırmaları temel alması çeviri öğretiminin niteliğini artıracaktır. Nitekim çeviri edinci kazandırmayı da amaç edinmiş akademik çeviri öğretimi bir boyutuyla bilimsel araştırma alanından beslenirken bir diğer boyutuyla verdiği mezunlarla sektörün niteliğini belirleme gücüne de sahiptir. Bu nedenle bu çalışmanın amacı, çeviribilimsel alanyazında çeviri edinci kavramının tanımına ilişkin yaklaşımları irdeleyerek söz konusu yaklaşımların ortak yönleri temelinde kapsayıcı ve dizgeli bir çeviri edinci tanımı betimlemektir. Çeviri edinci tanımını somutlaştırmaya odaklanan bu çalışmanın kuramsal temelini, çeviribilim alanyazınında çeviri edincine ilişkin, kısmen birbirini temel alan kısmen de birbirinden bağımsız geliştirilmiş tanımsal çalışmalar oluşturmaktadır. Bir üst edinc niteliğinde çeviri edinci kavramının olası tanımı önerilirken yapılandırmacı ve betimleyici araştırma yöntemleri temel alınmaktadır.

Çalışmada önerilen tanıma göre çeviri edinci; kaynak dil hâkimiyeti, kaynak kültür ve alan/konu hâkimiyeti, kaynak metni çözümleyebilme, çeviri stratejisi oluşturabilme, araştırma yöntemi belirleyebilme, çeviri kuram ve yöntemlerine hâkimiyet, erek dil hâkimiyeti, erek kültür ve alan/konu hâkimiyeti, metin oluşturabilme, eleştirel bilinç ve dikkat, teknoloji kullanımı, çeviri araçlarının kullanımı ve bellek kullanımı olmak üzere toplam on üç adet alt edincden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: çeviribilim, çeviri araştırmaları, edinc, çeviri edinci, çeviri öğretimi

* Dr. Öğr. Üyesi Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çeviri Bölümü, El-mek: emrabdurukan@gmail.com

** Mersin Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi, El-mek: kartalcelikay@hotmail.com

A SUGGESTION OF A COMPREHENSIVE DEFINITION FOR THE CONCEPT OF TRANSLATION COMPETENCE

ABSTRACT

The interest in studies regarding translation teaching focuses mainly and gradually on the concept of translation competence. The reason is that one of the aims of translation teaching is to provide translation competence for students. Providing this translation competence to students who are taught academic translation on the basis of scientific researches instead of a basis of subjective standards will improve the quality of translation teaching. Furthermore, while academic translation teaching which also aims to provide translation competence is taking advantage from the field of scientific researches as well as it holds the power to define the quality of translation sector by its graduates. Therefore the goal of this study is to examine the approaches of the definition of translation competence in translational literature and to represent a comprehensive and systematic translation competence definition on the basis of the common aspects of these definitions. The theoretical fundament of this study, which focuses on embodying the definition of translation competence, consists of definitional studies in translational literature regarding translation competence complementing one another as a base to a certain extent or independent from each other up to a point. While the possible definition of the concept of translation competence is being suggested as a leading competence, constructivist and descriptive research methods are the focus in this study.

According to the definition suggested in this study, translation competence consists of a total of thirteen sub-competencies which are competence of source language, competence of source culture and field-subject, source text analysis, ability to establish translation strategy, ability to determine research methods, competence of translation theories and methods, competence of target language, competence of target culture and field-subject, text construction, critical awareness and attention, usage of technology, usage of translation tools and usage of memory.

STRUCTURED ABSTRACT

Purpose of the study

Today, along with technological developments communication has become the fastest and most inclusive in the history of civilization. Communication now allows different cultures to interact in continuous and numerous ways. A powerful communication network connects the world in each field. Translation has a central position in providing this bond and continues to undertake the mission of creating intercultural bridges throughout history. The most important difference that has emerged from the past is the necessity of making translations both very fast and very qualified. The fact that the flow of information is so fast and intense has also changed the attitude to translation that brings the information all over the world. Translation has begun to be discussed under a theoretical framework from the beginning of the 1960s, and

different approaches to translation have been developed in this context. In parallel with globalization and technological developments, since about the eighties, interest has slowly begun to slip from translation to the translator. The translators' attitude during translation, the translators' strategy, the translators' cognitive situation etc. have been included to translation studies. A question that continues to be relevant in the context of these works remains important: What kind of courses can be followed in the process of translation teaching to train a professional translator who can meet today's demands of the translation industry?

Along with the developments in the world naturally the way of defining translation has also changed. In most theoretical definitions, the translator should also be a bicultural expert in addition to being a bilingual expert. With this point of view researchers in the field of translation have begun to question the field of translation teaching. In this context, some researches focus on the issue on which definitions related to the terms 'translation' or 'translator', translation training researches should lean.

The fact that the teaching process is based on scientific researches instead of providing translation competence on the basis of subjective criteria will undoubtedly improve the way students and academics as well as the translation industry look at teaching translation. As a matter of fact, academic translation teaching which also purposes providing translation competence is based on scientific studies with one dimension while it has the power to determine the quality of the sector through its graduates with another dimension.

Especially the focus of researches related to translation teaching is intensifying on the term 'translation competence' because the main purpose of academic translation teaching is defined as providing students translation competence (Kiraly, 1995: 5). The term translation competence has been approached by different researchers in different periods and these approaches include similar determinations as well as quiet different determinations. However, it is a prerequisite that specific concepts constituting the field's terminology are defined in a way that they can be commonly accepted (Pym, 2003: 488), so that the researches of translation teaching can proceed on objective and solid basis.

The purpose of this study is to describe a comprehensive and systematic translation competence definition by analyzing the approaches related to the definition of translation competence in the field's literature. Before deducing a common system in the existing approaches, first the concept of competence and then the concept of translation competence is submitted in the work. In accordance with the goal of the study the approaches of Nord (1991), Wilss (1992), Neubert (1994), Hewson (1995), Hurtado (1996), Lee-Jahnke (1997), Hatim/Mason (1997), Presas (1998), Kautz (2000), PACTE (2000), Pym (2003), Eruz (2003), Yücel (2007), Ammann (2008), Yazar (2014), Eser (2014) and Akalın (2016) have been observed one by one in brief. The focus of this observation was the definition of the concept of translation competence.

Results of the study

In the body of literature, a large number of similar or different definitions regarding translation competence are existing. In this study a very wide selection was made among the definitions. As a result of examining the selected approaches, first of all it has been determined that translation competence is accepted as a superior competence. Moreover, it has been observed that translation competence as a concept includes concepts like ability, performance, capacity and these concepts are predicated with different sub-competences. It has been discovered that the definitions in the approaches related to translation competence in general terms contain; competencies ensuring the detailed analysis of the source text; competencies ensuring the expression of the source text in the target language and culture; and finally, competencies ensuring the constitution of a new text. Besides, another result of this study is the determination that the approaches within the field of translation studies related to translation competence are not denying but comparing each other so that it is possible to deduce a comprehensive definition of translation competence. In other words, the notion that the analyzed approaches are predominantly defining a common model and that this model can be considered in a system is embodied. In the framework of the defined limits of the study, based on the approaches analyzed, a comprehensive definition of translation competence has been proposed. According to the definition suggested in this study, translation competence consists of a total of thirteen sub-competencies which are competence of source language, competence of source culture and field-subject, source text analysis, ability to establish translation strategy, ability to determine research methods, competence of translation theories and methods, competence of target language, competence of target culture and field-subject, text constitution, critical awareness and attention, usage of technology, usage of translation tools and usage of memory. Another result of the study is that the sub-competences of translation competence can be divided in three main categories which are *analysis*, *matching* and *constitution*. In this context the analysis category includes the competence of source language, competence of source culture and field-subject and source text analysis. The matching category includes the ability to establish translation strategy, the ability to determine research methods and the competence of translation theories and methods. The constitution category includes the competence of target language, the competence of target culture and field-subject and text constitution. In addition to these, there are sub-competencies that can be found in all three categories. These sub-competences are critical awareness and attention, usage of technology, usage of translation tools and usage of memory.

Keywords: Translatology, translation studies, competence, translation competence, translation teaching

1. Giriş

Günümüzde iletişim, teknolojik gelişmelerle beraber uygarlık tarihindeki en hızlı ve kapsayıcı haline kavuşmuştur. İletişim artık, farklı kültürlerin sürekli ve sayısız şekilde birbiriyle etkileşim halinde olmasına olanak sağlamaktadır. Her alanda, takibi güç bir haberleşme ağı, dünyayı

birbirine bağlamaktadır. İşte bu bağın sağlanmasında merkezi bir konuma sahip olan çeviri, tarih boyunca üstlendiği kültürlerarası köprü oluşturma misyonunu günümüzde de üstlenmeye devam etmektedir. Geçmişe göre ortaya çıkan en önemli fark ise; artık çevirilerin hem çok hızlı hem de çok nitelikli bir şekilde yapılmasının gerekliliğidir. Bilgi akışının bu denli hızlı ve yoğun olması, bilgiyi dünyanın dört bir yanına ulaştıran çeviriye olan bakışı da değiştirmiştir. Çeviri, 1960'lı yılların başından itibaren kuramsal bir çatı altında tartışılmaya başlanmıştır ve bu bağlamda çeviriye ilişkin farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Küreselleşmeye ve teknolojik gelişmelere paralel bir şekilde yaklaşık 1980'li yıllardan itibaren ilgi, yavaş yavaş çeviriden çeviriye yapan kişiye yani çevirmene kaymaya başlamıştır. Yaptığı çeviri esnasında bir çevirmenin sergilediği tutum, izlediği strateji, bilişsel durumu vb. araştırmalar, çeviri araştırmalarının kapsamına dâhil edilmiştir. Bu çalışmalar bağlamında günümüzde yanıtı aranmaya devam eden bir soru önemini korumaktadır: Çeviri öğretimi sürecinde hangi yollar izlenerek çeviri sektörünün talep ettiği günümüz koşullarını karşılayabilecek uzman bir çevirmen yetiştirilebilir? Dünyadaki gelişmelerle birlikte doğal olarak çevirmene olan bakış açısı da değişmiştir. Kuramsal tanımlamalarda çevirmen zaten çift dilli bir uzman olmanın ötesinde çift kültürlü bir uzman da olmalıdır yaklaşımı, günümüzde oldukça üst bir konuma yerleşmiştir. Bu üst konum, çeviri öğretimi alanında çalışanları olduğu gibi çeviri araştırmacılarını da, üniversitelerde verilen çeviri öğretimini sorgulamaya yöneltirken araştırma ilgisi kısmen çeviri öğretiminin hangi unsurları kapsayan bir çeviri veya çevirmen tanımını temel alması gerektiği üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır.

Akademik çeviri öğretimini gören öğrencilere çeviri edincinin öznel ölçütler temelinde kazandırılmasındansa öğretim sürecinin bilimsel araştırmaları temel alması şüphesiz hem öğrencilerin ve akademisyenlerin hem de çeviri sektörünün çeviri öğretimine yönelik bakış açılarını iyileştirecektir. Nitekim çeviri edinci kazandırmayı da amaç edinmiş akademik çeviri öğretimi bir boyutuyla bilimsel araştırma alanından beslenirken bir diğer boyutuyla verdiği mezunlarla sektörün niteliğini belirleme gücüne de sahiptir.

Özellikle çeviri öğretimine yönelik araştırmaların ilgisi giderek 'çeviri edinci' kavramı üzerinde yoğunlaşmaktadır çünkü çeviri öğretiminde nihai amaç, öğrencilere çeviri edinci kazandırmak şeklinde tanımlanmaktadır (Kıraly, 1995: 5). Çeviri edinci kavramı farklı zamanlarda farklı kişiler tarafından ele alınmıştır ve bu yaklaşımlarda benzer saptamaların yanı sıra birbirinden ayrıran saptamalar da mevcuttur. Ancak çeviri öğretimi araştırmalarının nesnel ve sağlam temellerde ilerleyebilmesi açısından, özellikle alansal terminolojiyi oluşturan belirli kavramların ortak kabul görebilecek nitelikte tanımlanması ön koşuldur (bkz. Pym, 2003: 488). Bu çalışmanın amacı, çeviribilimsel alanyazında çeviri edinci kavramının tanımına ilişkin yaklaşımları irdeleyerek söz konusu yaklaşımların ortak yönleri temelinde kapsayıcı ve dizgeli bir çeviri edinci tanımı betimlemektir. Mevcut tanımlamalarda olası bir ortak dizgenin varlığı ortaya çıkarılmadan önce, ilk olarak edinç kavramının ve sonrasında da çeviri edinci kavramının alan içerisinde yapılmış tanımlarını incelemek gerekli görünmektedir.

2. Edinç ve Çeviri Edinci Kavramları

'Çeviri edinci' kavramına ilişkin tanımları incelemeden önce daha temel ve sınırları daha geniş bir kavram olan 'edinç' kavramının anlamsal açıdan ele alınması çeviri edinci kavramının daha sağlıklı irdelenebilmesini sağlayacaktır. Çeviriye araştırma alanı içerisinde benzer anlamlara gelen 'yeti', 'beceri' ve 'yetenek' gibi kavramların yerine neden edinç kavramının yerleşik bir kabule sahip olduğu şüphesiz konuyla alakalı araştırma yapanların ilgisini çekmiştir. Hem Türkçede hem de konuyla ilgili önemli çalışmaların yapıldığı diğer dillerde, bahsi geçen kavramların aynı düşünceyi mi temsil ettiği yoksa hiyerarşik bir yapıya mı sahip olduğu tartışılmaktadır (Akalin, 2016). 'Edinç' kavramının kullanılmasından önce daha yaygın olan ve yukarıda bahsi geçen kavramları, Türkiye

Bilimler Akademisinin yayımladığı Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü'nün (2013) tanımlamalarıyla ele aldığımızda aşağıdaki açıklamalar göze çarpmaktadır:

Yeti (sos.): 1. eğitb. ruhb. Geleneksel olarak bellek, usavurma, algılama ya da imgeleme gibi insanın doğuştan gelen zihin güçlerinden herhangi biri. 2. fel. İnsanda bulunan bir şeyi yapabilme gücü.

Beceri (sos.): eğitb. 1. Bir kimsenin bedensel ya da düşünsel bir çaba göstererek bir işi kolaylık ve ustalıkla yapabilmesi, ustalık, uzluk. 2. El, parmak ve göz uyumu bakımından yeterlik.

Yetenek (sos.): çoçg. eğitb. ruhb. Herhangi bir şeyi öğrenmek, bir işi yapmak ve tamamlamak ya da bir duruma başarıyla uymak konusunda organizmada bulunan ve doğuştan gelen güç.

Anlamsal açıdan bakıldığında yeti ve yeteneğin insanda doğduğu andan itibaren var olduğu, becerinin de belli bir tecrübe neticesinde kişinin yaptığı işe olan hakimiyeti olduğu sonuçlarına varılabilmektedir. Bu noktadan hareketle genel anlamda edinç kavramının daha özel anlamda çeviri edinci olarak ele alınmasından önce, bahsi geçen kavramların tek başına neden tam olarak 'edinç' kavramını karşılamadığı sorusunu irdelemek gerekli görünmektedir. Çeviri öğretimi esnasında yeti ve yeteneğin doğuştan gelen bir güç olarak kabul edilerek bilimsel bir öğretim programı hazırlamak, kuşkusuz bazı güçlükleri beraberinde getirecektir. Farklı bir ifadeyle, her bireyde farklı yeti ve yeteneklerin var olması hatta bazı bireylerde olan belirli yeti ve yeteneklerin diğerlerinde olmaması durumu, öğretim seçeneklerini daraltacaktır. Wilss'in de (1992) belirttiği üzere bazı istisnalar hariç insanlar genellikle her konuda zeki, yaratıcı veya becerikli değildirler. Aynı şekilde beceri kavramı da ancak belli özelliklerin bireye kazandırılması sonrasında ele alınabilecek bir kavramdır. Wilss öncelikle edincin doğuştan sahip olunan bir nitelik değil öğrenilebilen bir nitelik olduğunu, ayrıca bilgi kavramından ayrı düşünölmeyeceğini ve ancak dizgeli bilginin edinilmesi ve düzenlenmesi temelinde geliştirilebileceğini belirtmektedir (Wilss, 1992: 10 v.d.). Bu bağlamda edinç kavramı herhangi bir disiplinde terminolojik bir anlam kazanmadan önce kapsayıcı ve çok boyutlu özelliğiyle ele alınmalıdır. Akalın'ın da belirttiği üzere, 'edinç' ile 'yeti', 'yetenek' ve 'beceri' kavramları arasındaki ilişki benzer olarak ele alınmaktan çok hiyerarşik bir üst – alt ilişkisi olarak somutlaşmaktadır (Akalın, 2016: 60).

Bilindiği üzere çevirinin ve dolayısıyla çeviri öğretiminin en yakından ilgilendiği konuların başında dil gelmektedir. Edinç kavramının dil ile olan bağlantısına açıklık getirmeye çalışan ilk isimlerden biri Noam Chomsky'dir. Chomsky, edinci konuşmacının ve dinleyicinin dile ilişkin belirlenmiş kurallar çerçevesinde ses ve anlam arasında sağlıklı ilişki kurabilme yetisi olarak tanımlarken edinç kavramını dilsel edinç düzeyinde ele almaktadır (Chomsky, 1968: 116).

“Chomsky'nin geliştirdiği dilbilgisel edinç ve dilbilgisel edim kavramlarından söz etmek gerekir. Dil kullanımı, bilinçaltı bilgi durumundaki ve örtük bilgi niteliğindeki edinç doğrultusunda gerçekleşir. Edinç, kişinin anadilinin ses, biçim, dizim ve anlam yapılan bilgisini içerir. Bu bilgi ise kişinin anadili ile ilgili dil sezgilerine yansır. Dil sezgileri de dilin, ses, biçim, dizim ve anlam gibi her tür yapısal özelliğini kapsadığı gibi, bu alanlardaki dilbilgisellik yargılarını da içerir. Edim, dil dışı olgular sayılabilecek fiziksel, ruhsal, patolojik etkenlere bağlı ve insanlara özgü sınırlı bellekten etkilenecek ortaya çıkar. Bu nedenle dil kullanımı, dayandığı örtük bilgiyi her zaman yansıtmayabilir. Ancak ideal koşullarda, dış etkenler ortadan kalktığında, edinç ve edim birbiriyle eşitlenir” (Radford, 1988: 3-7, aktaran Külebi, 1997: 77).

Chomsky'nin dil için kullandığı edinç (*Kompetenz*) ve edim (*Performanz*) kavramları zaman içerisinde gelişerek, birbirleriyle olan bağlantıları daha açık şekilde ortaya konmuştur. Bu bağlamda edinç kavramının kapsayıcı yapısı, farklı yeti ve becerilerin bir araya gelmesinden oluşur. Bu noktada Chomsky'nin tanımlamış olduğu dilbilgisel edinç (*Kompetenz*) ile günümüzde tanımlanmaya

çalışılan çeviri edinci (*Übersetzungsfertigkeit*) kavramlarının eşanlamlı olmadığını göz önünde bulundurmak gerekmektedir.¹ Özünde Batı dillerinde yazılmış araştırmalarda kullanılan bu kavramların sonraları çeviri yoluyla Türkçeye aktarılmış olması, farklı dönem ve bağlamlara ait bu kavramların tanım ve içeriklerinin birbirine karıştırılması olasılığını da beraberinde getirmiştir. Farklı dönem ve bağlamlara ait olup çeviri yoluyla bir dile kazandırılmış olan kavramların tanımlarının birbirine karıştırılması durumu sadece Türkçede söz konusu değildir.² Örneğin Wilss de daha güncel bir çalışmada Alm. *Kompetenz* ve İng. *proficiency* gibi kavramların kullanımlarının bazı noktalarda ayrılmakla beraber birbirlerine son derece yakın olduklarını ayrıntılarıyla sunmaktadır (Wilss, 2005: 88).

Çeviri edinci kavramına ilişkin bir sorgulamada ‘edinç’ ile ‘edim’ kavramlarının ilişkisine yönelik bir sorgulama da akla gelmektedir. Söz konusu dil ve dille bağlantılı diğer alanlar olduğu zaman, edinçler bir sonuç ilişkisi kapsamında edimleri meydana getirir. Yeti, yetenek ve beceri kavramları, edinç kavramıyla bir genel – özel ilişkisi içerisindeyken (Akalin, 2016), edinç ile edim kavramları ise doğası ve tanımı gereği bir sebep – sonuç ilişkisi içerisinde. Bu ilişki farklı bir ifadeyle, çeviri edincinin kazandırılmasının çeviri edimine sebep olması şeklinde de açıklanabilir.

Konu çeviri edinci olduğunda, bir çevirmen adayına doğuştan gelen özelliklerin dışında hangi edinçlerin kazandırılması gerektiği, son yıllarda sıkça ele alınan bir konu olmuştur. Bu bağlamda dil odaklı edinç yaklaşımları son yıllarda yerini daha geniş kapsamlı araştırmalara bırakmıştır. İletişim hızının artması, çağın bir gereksinimi olarak farklı alanlarda da becerilerin geliştirilmesi zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Teknolojik unsurların hayatın her alanında son derece etkili olması kaçınılmaz olarak çeviri uygulamalarında da teknolojinin konumunu üst sıralara yükseltmiştir. 1960’lı yıllardan başlayarak alana yerleşmiş olan dil odaklı çeviri anlayışı uzun yıllar sektör için yetiştirilen çevirmenlerin öğretim süreçlerini doğrudan etkilemiştir (Pym, 2003; Yücel, 2007). ‘Edinç’ kavramının özellikle çeviri başlığı altında ‘yeti’, ‘yetenek’, ‘beceri’ gibi kavramlardan daha öncelikli bir yere sahip olmaya başlaması bir boyutuyla, sadece dil hâkimiyetinin çeviri uygulamalarında yeterli olamayacağının anlaşılması biçiminde açıklanabilir. Çeviri öğretiminde sektörün ihtiyaçlarının nasıl bir değişimden geçmekte olduğunu Anthony Pym çarpıcı bir şekilde şöyle aktarmaktadır:

Öğrencilerim yine söyleniyorlar. İleri düzey çeviri dersimizde aslında gerçekten çeviri yapmadığımızı söylüyorlar. Fakat onlara hemen diyorum ki; bizler Word programında revizyon ve yorum koyma araçlarını nasıl kullanacağımızı öğrendik, internet aramaları için birkaç iyi numara keşfettik, HTML’nin iç yüzünü anladık, son derece karmaşık internet sayfalarını oluşturup yerleştirebiliyoruz, çeviri bellekleriyle olağanüstü şeyler yapabiliyoruz... Ve bunlar çeviri sektörünün aktif bir şekilde aradığı şeylerdir. Bütün bunların günümüzde çeviri yapmanın kısım ve bölümleri olduğu konusunda ısrar ediyorum. Hayır, yine de bazıları hala istediklerinin; yalancı eşdeğer (yapısal olarak benzer ama anlamsal açıdan farklı olan kelimeler) listeleri, modülasyon stratejileri, bütün dilbilimsel numaralarla beraber bazı tamamen uzmanlık alanı metinleri üzerine kısmi alıştırma yapma [...] oldukları şeklinde bana cevap veriyorlar. (Pym, 2003: 481-482)

Çeviri öğretimi ve çevirmen yetiştirilmesi konularında geniş bir tecrübeye sahip olan Pym, yukarıdaki yorumundan da anlaşılabilirce üzere sadece bir kaynak metnin yapısal düzlemde analiz edilerek bir erek dile çevrilmesinin artık sektörün ihtiyaçlarına yanıt veremeyeceğini açık bir şekilde dile getirmektedir. İlgili çalışmanın üzerinden on beş yıl geçtiği göz önünde bulundurulduğunda, günümüzde sektör içinde profesyonel çevirmen tanımının çok daha farklı edinçleri kapsayabileceği düşünülebilir.

¹ Dil edinci ve çeviri edinci arasındaki farklılıklar için bkz. aynı zamanda Ayçaoğlu ve Karakaya, 2009.

² Kavramların çeviri yoluyla dillere kazandırılması konusuna ilişkin bkz. ayrıca Köktürk, Odacıoğlu ve Uysal, 2014: 766.

Çeviri edincinin hangi alt edinçleri kapsadığı sorusu güncel araştırmaların bir kısmının odak noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çeviri edinci kavramının, çeviriyi ve çeviri öğretimini araştırma alanında farklı araştırmacılar tarafından farklı yaklaşımlarla tanımlandığı da gözlemlenebilmektedir. Ancak mevcut çalışmanın ana konu ve amacı, söz konusu yaklaşımlar bağlamında bazı noktalarda tanımsal ayrımların gözlemlenebilmesine rağmen, çeviri edincinin farklı görülen kısımlarının aslında ortak bir modelin kısımlarını oluşturduğu ve bu kısımların bir sistematığa oturtulabileceği düşüncesini ortaya koymaktır. Bu düşüncenin sağlam bir zeminde tartışılabilmesi için öncelikle alanyazın çerçevesinde çeviri edincinin irdelendiği farklı yaklaşımların ve çeviri edincine ilişkin farklı tanımlamaların ana hatlarıyla incelenmesi gerekli görünmektedir.

III. Çeviri Edinci Tanımına İlişkin Mevcut Yaklaşımlar

Mevcut alanyazında çeviri edincinin tanımına ilişkin yaklaşımların tamamını burada ele almak çalışmanın sınırlılıkları açısından elbette olanaklı değildir. Bu nedenle çeviri edinci konulu çalışmalardan rastgele bir seçki yapılmıştır. Çeviri edincine ilişkin seçilen tanımlar kronolojik bir sırayla ele alındığında ilgili dönemin koşulları ve gereksinimleri kadar çeviri edinci kavramının çok boyutluluğu da pekişmektedir.

Nord (1991), çeviri edincini, uygulama odaklı yaklaşımlarla geliştirilebilecek bir kavram olarak ele alırken dil ile alakalı edinçlerle bağlantı içerisinde ele alınması gerekliliğini vurgulamaktadır.

Bell (1991) ise çeviri edincini, alt edinçlerden oluşan bir üst edinç olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda söz konusu alt edinçleri erek ve kaynak dil hâkimiyeti, metin türlerini anlayabilme, çevirinin yapıldığı alan hakkındaki bilgi seviyesi vb. biçiminde açıklamaktadır.

Çeviri edinci söz konusu olduğunda alansal çalışmalarıyla daha ön sıralarda yer alan Wilss (1992), çeviri edincini tanımlarken erek ve kaynak kültürler hakkındaki bilginin dil hâkimiyeti kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Wilss, çeviri öğretimini edinçlerin edime dönüşmesi ve bunların uygulanması olarak ele almaktadır.

Neubert (1994) ise çeviri edincini; dil, alan ve aktarım edinci olmak üzere üç alt edinçten oluşan bir kavram olarak görmektedir.

Hewson (1995), çeviri edincinin kültürel ve profesyonel unsurlar barındırdığını ifade etmektedir. Bu bağlamda Hewson profesyonel unsurların, hem kaynak hem de erek dilde sözcük temelli kaynaklara doğru bir şekilde ulaşıp kullanılmasını içerdiğini açıklamaktadır.

Hurtado (1996) çeviri edincini; dilbilimsel, dil dışı, metinsel, genel uzmanlık ve aktarım edinçleri olmak üzere beş alt edinç kapsamında incelemektedir (aktaran Pym, 2003: 486).

Lee-Jahnke (1997) ise çeviri edincini anadil, yabancı dil ve sosyokültürel altyapı boyutlarıyla ele almaktadır.

Hatim/Mason (1997) çeviri edinci kavramını daha çok dilbilim temelli bir yaklaşım olan kaynak metin, aktarım ve erek metin süreçleri doğrultusunda açıklamaya çalışmışlardır.

Presas (1998), çeviri edinci kavramını baskın ve ikincil edinçler olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Presas'a göre baskın edinçleri dil temelli edinçler oluştururken ikincil edinçleri, çağımızın gerektirdiği teknoloji kullanımı gibi farklı edinçler oluşturmaktadır.

Kautz (2000) çeviri edincini; işverenin isteklerini yerine getirme, kaynak metin çözümlemesi, erek metnin sunumu ve terminoloji bilgisi gibi, bir çevirmende bulunması gereken özellikler olarak açıklamaktadır.

2000 yılından başlayarak çeviri edincini bilimsel bir temelde açıklamaya çalışan PACTE³, çeviri edinci kavramını, ‘çeviri yapabilmek için gerekli bilgi ve becerilerin temelini oluşturan bir sistem’ olarak tanımlamaktadır (PACTE, 2000). PACTE araştırmaları, takip eden yıllarda genişleyerek çeviri edincini, çeşitli alt edinçlerden oluşan kapsamlı bir üst edinç olarak betimlemektedir.

Pym (2003), klasik çeviri öğretimi yöntemleri yerine çeviri edincinin kazandırılmasının çağın koşullarına uygun bir biçimde şekillendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda Pym çevirmen adaylarının bilgisayar deneyimine, internet kullanımı hâkimiyetine, dünya bilgisine, ekip çalışması becerisine ve benzeri becerilere sahip olmaları gerektiğini de vurgulamaktadır.

Eruz (2003), çeviri edincini bir üst edinç olarak tanımlarken akademik çeviri öğretiminin, ‘dil ve kültür’, ‘metin çözümleme ve oluşturma’, ‘araştırma yöntemleri’ ve tüm bu süreçlerin uygulanmasını sağlayan yöntem edinçlerinin öğrencilere kazandırılmasını amaçlaması gerektiğini ifade etmektedir.

Yücel (2007), Wilss’in fikirlerini temel alarak çeviri edincini dil içi ve dil dışı unsurlar olarak ele alırken metin odaklı uygulamaların faydalı olacağını altını çizmektedir. Bu uygulamalar kapsamında, kaynak ve erek metinlerin karşılaştırılması, çeviride dil içi çalışma yapma yöntemi, çeviride dil dışı çalışma yöntemi ve erek dilde metin oluşturma yöntemi, dört ana yöntem olarak belirlenmektedir.

Ammann (2008) ise çeviri edincini kültür ve metin kavramları temelinde ele almaktadır. Ammann, nitelikli bir çevirinin ortaya çıkabilmesi için çevirmenin kültür edincine ve metin edincine sahip olması gerekliliğinin altını çizmiştir.

Söz konusu yaklaşımların yanı sıra Yazar (2014) çeviri edincinin sekiz farklı yetiden oluştuğunu ileri sürmektedir. Yazar bu bağlamda anadil, erek dil, kültür, çeviri kuramları, metin, uzmanlık bilgisi, araştırma yöntemleri ve teknoloji yetileri olmak üzere toplam sekiz yeti saymaktadır.

Eser (2014) de benzer bir şekilde sekiz alt edinçten bahsetmektedir. Söz konusu alt edinçler iki dillilik alt edinci, kültür alt edinci, alan/konu alt edinci, metin alt edinci, araştırma ve teknoloji alt edinci, stratejik alt edinç, kuramsal alt edinç ve çeviri hizmeti sağlama alt edinci şeklinde tanımlanmaktadır.

Akalın (2016), çeviri edincini; dil edinci, metin edinci, kültür edinci ve kuram bilgisinden oluşan bir üst edinç olarak kabul etmektedir. Akalın ayrıca tanımlanan tüm alt edinçleri kapsayan bir edimsel edincin söz konusu olduğunu öne sürmektedir.

Yaklaşık olarak son otuz yıl içerisinde çeviri öğretimi araştırmalarında ön plana çıkmış olan çeviri edinci kavramının, farklı kişiler tarafından yapılmış tanımlamaları yukarıda ana hatlarıyla aktarılmıştır. Çeviri sektörüne profesyonel çevirmen yetiştirme çabası, görülebileceği üzere her geçen yıl farklı unsurların da eklenmesiyle birlikte güncelliğini artarak korumuştur ve korumaktadır. Yapılan çalışmaların içeriğine ve çeviri edincine yönelik geliştirilmeye çalışılan tanımlara kronolojik bir sırayla bakıldığında, daha çok dil odaklı başlayan edinç yaklaşımının yıllar ilerledikçe ve yaşam koşullarıyla gereksinimler değiştikçe birbirinden farklı edinç kavramlarını da beraberinde getirdiği göze çarpmaktadır. Mayoral’da görülen sağduyu, merak duygusu, titizlik gibi konular alışılmışın dışında bir çeviri edinci anlayışına örnek gösterilebilir (Mayoral, 2001, aktaran Pym, 2003). Bu değişimi Pym şu şekilde açıklamaktadır:

Wilss’in daha önceki açık ve kesin ifadelerinde neden zaman unsurundan hiç bahsedilmemektedir? Gerçekten gerekli olarak tanımlanan bu unsurların çoğu neden önceki

³ *Process of Acquisition of Translation Competence and Evaluation*

tanımlamaların hemen hemen hiç birinde mevcut değildir? Ve neden bu bileşenlerin listesi geçtiğimiz yıllarda çoğalmıştır? Belki de sebebi, önceki araştırmacıların, çevirmenlerin gerçek dünyada nasıl çalıştıklarını düşünmekten çok, dilbilim ve öğrenci odaklı düşünmüş olmalarıdır. (Pym, 2003: 486)

Pym'in cümlelerinden açıkça anlaşılabilceği üzere yıllar içerisinde öne sürülmüş olan çeviri edinci tanımlamaları giderek "gerçek dünyada" çevirmenlerin ne gibi koşullarla karşı karşıya oldukları anlamaya çalışılarak geliştirilmiştir. Bu süreç de çeviri edincine ilişkin yaklaşımlarda üst edinç ve alt edinçler kavramlarının oluşmasına sebep olmuştur. Yukarıda özetle aktarılmış olan çeviri edinci tanımları temelinde, çeviri sürecine dâhil olan temel unsurların çeviri edincinin kazandırılmasında, yani çeviri edincinin sağlanmasında da etkili olduğu somutlaşmaktadır. Bu temel unsurlar çerçevesinde toplumsal gelişmelere paralel olarak çeviri sektöründe teknoloji kullanımı, sözlüklere erişim, sosyolojik ve bilişsel etkenler gibi unsurlar da güncel çeviri öğretimi araştırmalarında yer almaya başlamıştır. Bir üst edinç olarak tanımlanan çeviri edincinin kapsadığı söz konusu alt edinçlerin gelişigüzel ve giderek artırılarak sıralanması yerine belirli bir düzen ve dizge içerisinde ele alınması, gerek çeviri edincini anlama gerekse çeviri öğretimi araştırmalarına katkı sağlamak açısından gerekli görünmektedir. Çalışmanın amacı tam da bu noktada belirginleşmektedir.

Yapılmış çalışmalar doğrultusunda çeviri edincinin; yeti, yetenek ve beceri kavramlarını kapsayan, kendi içerisinde farklı katmanlara ayrılan, gelişmeye ve genişlemeye devam eden, çeviri edincinin ortaya çıkabilmesinin ön koşulu olan bir kavram olduğu söylenebilir. Bu şekilde incelendiğinde, çeviri edinci kavramının tanımının belirli bir dizgeye oturtulması, çeviri öğretimi yoluyla topluma çeviri edimini kazanmış çevirmenlerin kazandırılması sürecine önemli ölçüde yardımcı olacaktır. Çeviri edincinin günümüze kadar ele alınmış biçimi, kuramsallaşmadan ziyade betimleyici bir eğilimle kavramı açıklamaya yönelik olmuştur. Çeviri alanında öğretim gören adayların çeviri yapmaya yönelik bakış açılarının, Pym'in de yukarıda belirttiği üzere yerleşik algının yerine dönemin ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanacak şekilde değiştirilmesi gerekmektedir. Farklı bir ifadeyle, çeviri sektöründe kaynak ve erek dil hâkimiyeti, eskisi gibi başlıca tercih edilme sebebi değildir. Günümüzde çevirmen işverenin istekleri doğrultusunda dil ve hatta kültür hâkimiyeti ötesinde; sosyolojik, ideolojik, ekonomik, bilişsel, teknolojik vb. unsurları da idare edebilen bir kişi olmak durumundadır. Tüm bu veriler ışığında hangi alt ve üst edinçlerin nasıl dizgeleştirilebileceği ve üniversitelerin çevirmen yetiştiren bölümlerinden mezun olacak adayların hangi edinçleri

kazanacakları konularını bilimsel temelde belirleyebilme gerekliliği doğmaktadır.

Çalışmanın tanımlanmış amacı doğrultusunda öncelikle çeviribilimsel alanyazından seçilmiş yaklaşımların birleştiği veya ayrıştığı noktaları somutlaştırmak gerekmektedir. Birbirinden farklı tanımlar sunan çok sayıdaki yaklaşımlar burada yok sayılarak bağımsız bir başka tanımın önerilmesi yerine mevcut tanımlar yapıcı bir yaklaşımla birbirini tamamlayıcı nitelikte ele alınacaktır. Bu bağlamda izleyen bölümde alanyazında mevcut çeviri edinci tanımları belirli bir dizge içerisinde ele alınarak yapılandırmacı ve betimleyici bir yaklaşımla kapsayıcı bir çeviri edinci tanımı çıkarımı yapılacaktır.

IV. Kapsayıcı bir Çeviri Edinci Tanımı Önerisi

Bir önceki bölümde özetle yansıtılan irdelemeden, alanyazında mevcut yaklaşımlarda çeviri edinci kavramının çok katmanlı ve farklı sözcüklerle de olsa kısmen benzer içeriklerle tanımlandığı göze çarpmaktadır. Çalışmanın temel amacı doğrultusunda daha kapsayıcı bir çeviri edinci tanımı önerebilmek için söz konusu yaklaşımların içerdiği çeviri edinci tanımlarının hangi boyutlarda örtüştüğünü hangi boyutlarda ise birbirinden ayrıştığını daha somut betimlemek gerekmektedir. Bu

bağlamda aşağıdaki tabloda, alanyazında tanımlanmış çeviri alt edinçleri belirli bir dizge içerisinde kronolojik olarak yansıtılmaktadır. Söz konusu dizgeye göre aynı içerikli alt edinç tanımları alt alta yer almaktadır:

Tablo 1: Çeviri edinci tanımına ilişkin yapılmış çalışmalarda tanımlanan alt edinçler ve bu alt edinçlerin “çözümleme”, “eşleştirme”, “oluşturma” aşamalarına göre sınıflandırılması.

Presas (1998)	Hati -1997 m/Ma- son	Lee- 1997 Jahnke	Hurtado (1996)	Hewson (1995)	Neubert (1994)	Wilss (1992)	Nord (1991)	Çözümleme			Eşleştirme			Oluşturma			Tüm Aşamaları Kapsayabilecek Alt Edinçler			
								Alt Edinç 1	Alt Edinç 2	Alt Edinç 3	Alt Edinç 4	Alt Edinç 5	Alt Edinç 6	Alt Edinç 7	Alt Edinç 8	Alt Edinç 9	Alt Edinç 10	Alt Edinç 11	Alt Edinç 12	Alt Edinç 13
	KM süreci	anadil edinci	dilbilimsel beceriler		dil edinci	kaynak odaklılık	Dil yapılarına ilişkin farkındalık							dil yapılarına ilişkin farkındalık						
alan bilgisi		altya sosyo- pı kültürel	dil dışı beceriler, genel uzmanlık becerileri		alan edinci															
KM dokümantas alımlama,			metinsel beceriler																	
	aktarım		aktarım edinci		aktarım edinci															
		yabancı dil		erek sözcük türetme	(dil edinci)	erek odaklılık														
	EM süreci	altya (sosyokül pi) türel		erek koşul metin edinme	(alan edinci)															
oluşturma taslak/son al EM																				
teknoloji kullanımı																				
bilgilenme süreçleri				bankası sözlük bilgisi kullanımı /veri			Sözlüklerin etkili kullanımı													

Toplam Edinçler	Altı (2016)	Eser (2014)	Yazar (2014)	Ammann (2008)	Yücel (2007)	Eruz (2003)	Pym (2003)	PACTE (2000)	Kautz (2000)
KD hakimiyeti	KD hakimiyeti	KD hakimiyeti	KD hakimiyeti		KD hakimiyeti	KD hakimiyeti		çift dillilik	KD hakimiyeti
K kültür/alan hakimiyeti	K kültür/alan/konu h. hakimiyeti	K kültür/alan/konu h. hakimiyeti	K kültür/alan/konu h. hakimiyeti	K kültür/alan/konu h. hakimiyeti	K kültür/alan/konu h. hakimiyeti	K kültür/alan/konu h. hakimiyeti		dil dışı edinç	alan dünya bilgisi ve
KM çözümleme edinci	metin çözümleme hakimiyeti	metin çözümleme hakimiyeti	metin çözümleme hakimiyeti	metin çözümleme hakimiyeti	metin çözümleme hakimiyeti	metin çözümleme hakimiyeti	metin çözümleme hakimiyeti		
çeviri kuram ve yöntem bilgisi	çeviri kuramı	çeviri kuramı	çeviri kuramı			çeviri yöntemlerini		strateji çeviri edinci bilgisi / m	yönte kuram ve
aktarım edinci									
çeviri hizmeti/çevirmenlik edinci		çeviri hizmeti sağlama							çevirme edinci nlik
ED hakimiyeti	ED hakimiyeti	ED hakimiyeti	erek dil hakimiyeti		ED hakimiyeti	ED hakimiyeti	erek odaklılık/ED hakimiyeti	(çift dillilik)	ED hakimiyeti
E kültür/alan/konu hakimiyeti	E kültür/alan/konu h. hakimiyeti	E kültür/alan/konu h. hakimiyeti	E kültür/alan/konu h. hakimiyeti	E kültür/alan/konu hakimiyeti	E kültür/alan/konu hakimiyeti	E kültür/alan/konu hakimiyeti	E kültür/alan/konu hakimiyeti	(dil dışı edinç)	
EM oluşturma edinci	metin oluşturma hakimiyeti	metin oluşturma hakimiyeti	metin oluşturma hakimiyeti	metin oluşturma hakimiyeti	metin oluşturma hakimiyeti	metin oluşturma hakimiyeti	metin oluşturma hakimiyeti		
eleştirel bilinç / dikkat							bili eleştirel	bilinç/di eleştirel kkat	
teknoloji edinci	teknoloji yetisi	teknoloji yetisi	teknoloji yetisi						
araştırma edinci			araştırma yöntemleri			araştırma yönteml.		alt edinçaraçsal	
gelişmiş bellek								bellek	

Tablo 1’de yer alan genel görünümle elde edilen verilere göre bir üst edinci olarak kabul edilen çeviri edincine ilişkin toplam on üç adet alt edinci tanımlanabilmektedir. Söz konusu alt edinciler kısmen tamamen örtüşürken kısmen içeriksel anlamda kapsama veya kesişme ilişkisi içindedir. Örneğin Nord’un (1991) bir çeviri alt edinci olarak tanımlamış olduğu ‘dil yapılarına ilişkin farkındalık’, diğer yaklaşımlarda ‘kaynak odaklılık’ ve ‘erek odaklılık’ (Wilss, 1992) veya ‘kaynak dil hâkimiyeti’ ve ‘erek dil hâkimiyeti’ (Kautz, 2000; Eruz, 2003; Yücel, 2007; Yazar, 2014; Eser, 2014; Akalın, 2016) olarak ayrı ayrı tanımlanmaktadır. Aynı şekilde örneğin Neubert’in (1994) çeviri edincinin bir alt edinci olarak tanımlamış olduğu ‘aktarım’ edinci Hewson’un (1995) tanımlamış olduğu ‘sözlük bilgisi’ ve ‘sözlük/veri bankası kullanımı’ alt edincilerini kapsamaktadır.

İçeriksel anlamda birbiriyle örtüşen alt edincilerin aynı sütunlarda gösterildiği yukarıdaki tabloda farklı yaklaşımların hangi alt edinci tanımlamalarında örtüştüğü hangilerinde ise ayrıştığı veya hangi alt edincilerin diğer yaklaşımlardaki alt edincilerin birden fazlasını kapsadığı somutlaşmaktadır. Bu verilere göre, tablo 1’de çalışmanın temel amacı doğrultusunda dizgeleştirilerek yansıtılmış olan, çeviri edincine ilişkin farklı yaklaşımlarda tanımlanmış alt edinciler tekrarlardan arındırılarak kapsayıcı bir tanıma dönüştürülebilir. Tablo 1 temelinde gerçekleştirilmiş bir irdlemeye göre söz konusu tanım şöyle şekillenmektedir:

Bir üst edinci olarak kabul edilen çeviri edinci toplam on üç adet alt edinciyle tanımlanabilir. Söz konusu alt edinciler sırasıyla 1. kaynak dil hâkimiyeti, 2. kaynak kültür ve alan/konu hâkimiyeti, 3. kaynak metni çözümleyebilme, 4. çeviri stratejisi oluşturabilme, 5. araştırma yöntemi belirleyebilme, 6. çeviri kuram ve yöntemlerine hâkimiyet, 7. erek dil hâkimiyeti, 8. erek kültür ve alan/konu hâkimiyeti, 9. metin oluşturabilme, 10. eleştirel bilinç ve dikkate sahip olma, 11. teknoloji kullanımı, 12. çeviri araçlarının kullanımı (sözlük, veri bankası vb.) ve 13. bellek kullanımı olarak somutlaşmaktadır.

Bu çalışmayla hedeflenen dizgeleştirme aynı zamanda alt edincilerin kendi içerisinde sınıflandırılması boyutunda da olanaklıdır. Bu bağlamda çeviri edincine ilişkin belirlenen alt edincilerin “çözümleme” (*Analyse*), “eşleştirme” (*Zuordnung*) ve “oluşturma” (*Konstruktion*) olmak üzere üç temel kategoride sınıflandırılması da olanaklıdır. Böyle bir sınıflandırma, farklı yaklaşımlarda farklı tanımlamalar ve sözcüklerle açıklanmaya çalışılsa da çeviri edincinin özünde değişmeyen ve kendi içinde yine alt kategorilere ayrılabilen üç aşamalı bir mantığa sahip olduğunu göstermektedir. Tablo 1’de mevcut yaklaşımlarda tanımlanan alt edincilerin “çözümleme”, “eşleştirme” ve “oluşturma” kategorilerine göre sınıflandırılması da yansıtılmaktadır. Bu bağlamda çözümleme aşamasının kaynak dil/metin/kültür ile ilgili olan tüm alt edincileri kapsadığı belirginleşmektedir. Eşleştirme aşaması ise salt kaynak veya erek olarak ayrıştırılamayan ve özünde tüm sürecin bir çeviri süreci olmasını sağlayan, farklı bir ifadeyle çift kutupluluğu barındıran, ilk ve son aşama arasında köprü görevi gören bir aşamadır. Oluşturma aşaması ise erek dil/metin/kültür ile ilgili olan tüm alt edincileri kapsayan kategori olarak belirginleşmektedir.

Bu verilere göre alanyazında çeviri edinci tanımına ilişkin geliştirilmiş yaklaşımların irdelenmesi ve karşılaştırılması sonucunda çeviri edincinin üç aşamalı bir alt edinciler dizgesine sahip olduğu ve bu aşamaların belirli alt edincileri kapsadığı anlaşılmaktadır. Tablo 1’de görselleştirildiği üzere, üç aşamalı bu alt edinciler dizgesinin ilk aşaması olarak düşünülebilecek *çözümleme* aşaması; 1. kaynak dil hâkimiyeti, 2. kaynak kültür ve alan/konu hâkimiyeti, 3. kaynak metni çözümleyebilme alt edincilerinden oluşmaktadır. İkinci aşama olarak düşünülebilecek *eşleştirme* aşaması; 4. çeviri stratejisi oluşturabilme, 5. araştırma yöntemi belirleyebilme, 6. çeviri kuram ve yöntemlerine hâkimiyet alt edincilerinden oluşmaktadır. Son aşama olarak ortaya çıkan *oluşturma* aşaması ise; 7. erek dil hâkimiyeti, 8. erek kültür ve alan/konu hâkimiyeti ve 9. metin oluşturabilme alt edincilerinden oluşmaktadır. Bununla birlikte üçlü çeviri edinci aşamasının her birinde ayrı ayrı yer alabilecek unsurları kapsayan dördüncü bir kategori de; 10. eleştirel bilinç ve dikkate sahip olma, 11. teknoloji

kullanımı, 12. çeviri araçlarının kullanımı (sözlük, veri bankası vb.) ve 13. bellek kullanımı alt edinçlerinden meydana gelmektedir.

Tüm bu irdelemeler ve veriler göz önünde bulundurulduğunda çeviri edinci; üç katmanlı bir tasarım temelinde toplam on üç adet alt edincin dizgeleştirilmesiyle, nitelikli bir çeviri ediminin temelini oluşturan ve akademik çeviri öğretimi süreciyle geliştirilebilecek bir edinç olarak tanımlanabilir.

Çeviri edincine ilişkin alanyazında tanımlanmış alt edinçleri çözümleme, eşleştirme ve oluşturma kategorilerine göre dizgeleştirmek, tanımlanan alt edinçleri özünde değiştirmemektedir. Söz konusu dizgeleştirme işlemi çeviri edincinin kavramsal ve tanımsal mantığını anlamaya ve betimlemeye yönelik bir sınıflandırma olarak düşünülmelidir. Ayrıca belirli boyutlarda benzerlik gösterse de burada dizgeleştirme, anlama ve tanımlama amaçlarıyla önerilen üç boyutlu sınıflandırmanın, (örneğin Koschmieder, 1965; Kade, 1980 veya Nord, 1991 gibi) çeviriye ilişkin araştırmaların yapısal ve işlevselci dönemlerinde geliştirilmiş dilbilimsel, göstergebilimsel veya iletişimbilimsel temelli olan yaklaşımların içerikleriyle karıştırılmamalıdır. Buradaki yaklaşım çeviri edinci tanımı ve çeviri öğretimi odaklıdır ve salt yapı veya salt işlev odaklı değildir.

4. Sonuç

Alanyazında çeviri edincine ilişkin birbirinden farklı ve birbirine benzer çok sayıda tanım mevcuttur. Söz konusu tanımlar arasından oldukça geniş bir seçki oluşturulup seçilen yaklaşımların irdelenmesi sonucunda öncelikle çeviri edincinin bir üst edinç olarak kabul edildiği; ayrıca yeti, yetenek, beceri gibi kavramları kapsadığı ve bu kavramların farklı alt edinçlerle ifade edildiği gözlemlenmiştir. Çeviri edincine ilişkin geliştirilmiş yaklaşımlarda genel hatlarla; kaynak metnin detaylı bir analizini yapmayı sağlayacak edinçlerin, erek dil ve kültürde kaynak metni ifade edebilmeyi sağlayacak edinçlerin ve son olarak yeni bir metni oluşturabilmeye olanak sağlayacak edinçlerin tanımlandığı bulgulanmıştır. Çalışmanın sonucunda ayrıca, irdelenen yaklaşımların birbirini yadsıyıcı nitelikte olmadığı bilakis birbirini tamamladığı ve ele alınan tanımlamalardan kapsayıcı bir tanım çıkarımı yapmanın olanaklı olduğu saptanmıştır. Farklı bir ifadeyle, irdelenen yaklaşımların ağırlıklı olarak ortak bir modeli tanımladığı ve bu modelin bir dizge içerisinde ele alınabileceği fikri somutlaştırılmıştır.

Çalışmanın tanımlanmış sınırlılığı çerçevesinde ele alınan yaklaşımlar temelinde kapsayıcı bir çeviri edinci tanımı önerilmiştir. Söz konusu tanım ana hatlarıyla şöyle ifade edilmiştir:

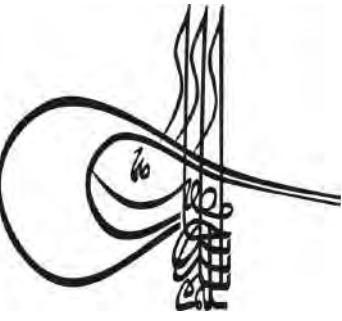
Çeviri edinci; kaynak dil hâkimiyeti, kaynak kültür ve alan/konu hâkimiyeti, kaynak metni çözümleyebilme, çeviri stratejisi oluşturabilme, araştırma yöntemi belirleyebilme, çeviri kuram ve yöntemlerine hâkimiyet, erek dil hâkimiyeti, erek kültür ve alan/konu hâkimiyeti, metin oluşturabilme, eleştirel bilinç ve dikkat, teknoloji kullanımı, çeviri araçlarının kullanımı ve bellek kullanımı olmak üzere toplam on üç adet alt edinçten oluşmaktadır. Çalışmanın bir başka çıkarımı, söz konusu alt edinçlerin kendi içerisinde *çözümleme*, *eşleştirme* ve *oluşturma* olmak üzere üç temel kategoride sınıflandırılabilir. Bu bağlamda *çözümleme* kategorisi; kaynak dil hâkimiyeti, kaynak kültür/alan/konu hâkimiyeti ve kaynak metni çözümleyebilme alt edinçlerini kapsamaktadır. *Eşleştirme* kategorisi; çeviri stratejisi oluşturabilme, araştırma yöntemi belirleyebilme ve çeviri kuram ve yöntemleri hâkimiyeti alt edinçlerini kapsamaktadır. *Oluşturma* kategorisi ise; erek dil hâkimiyeti, erek kültür/alan/konu hâkimiyeti ve metin oluşturabilme alt edinçlerini kapsamaktadır. Bunların yanı sıra tüm kategorilerde yani hem *çözümleme* hem *eşleştirme* hem de *oluşturma* aşamasında yer alabilecek alt edinçler de bulunmaktadır. Çalışmada yapılan irdelemeler sonucunda bunlar; eleştirel bilinç ve dikkat, teknoloji kullanımı, çeviri araçlarının kullanımı ve bellek kullanımı alt edinçleri olarak belirginleşmiştir.

Çeviri tanımının ve buna bağlı olarak çeviri edinci tanımının da toplumsal gereksinimlere göre evrildiği gerçeği göz önünde bulundurularak mevcut çalışma kapsamında yapılmış olan saptamalar elbette tek ve nihai doğrular olarak düşünülemez. Çeviri alanında çeviri edincine yönelik daima geliştirilebilecek güncel çalışmaların yanı sıra toplumsal gelişmeler ve gereksinimler de, şüphesiz alt edinçlerin çoğalmasına, azalmasına veya değişmesine ve sürekli olarak yeniden tanımlanmasına yol açacaktır. Ancak güncel alanyazın çerçevesinde bilimsel çalışmaları temel alan bu çalışma günümüz koşullarında, özellikle çeviri öğretimine ilişkin bilimsel araştırmalar olmak üzere çeviri edinci odaklı geliştirilecek çeşitli çalışmalara veri sağlayabilecek nitelikte bilgi, bulgu ve çıkarımlar içermektedir.

KAYNAKÇA

- Akalın, R. (2016). Akademik Çeviri Eğitimi Açısından Çeviri Edinci Kavramı ve İçerimleri. *Diyalog Dergisi* 2016/2, s. 56-65.
- Akçaoğlu, F. & Karakaya, Z. (2009). Übersetzungsfertigkeit, Übersetzungsvergleich und ihre Anwendung im Fremdsprachenunterricht. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/3 Spring 2009*, s. 42-59, ISSN 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.672. ANKARA-TURKEY.
- Ammann, M. (2008). *Akademik Çeviri Eğitime Giriş*. (E. Deniz Ekeman, çev.). İstanbul: Multilingual.
- Bell, R. T. (1991). *Translation and translating. Theory and practice*. London/New York: Longman.
- Chomsky, N. (1968). *Language and mind*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Eruz, S. F. (2003). *Çeviriden Çeviribilime*. İstanbul: Multilingual.
- Eser, O. (2014). Çeviri Eğitiminde Edinç Kavramının Değerlendirilmesi – Türkiye Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt 7 sayı: 33, s. 135-156.
- Hatim, B. & Mason, I. (1997). *The Translator as communicator*. London/New York: Routledge.
- Hewson, L. (1995). Detecting cultural shifts: Some notes on translation assessment. Ian Mason & Christine Pagnoulle (Eds.). *Cross-words. Issues and debates in literary and non-literary translating* içinde (s. 101-108). Liège: University of Liège.
- Hurtado Albir, A. (1996). La ensenanza de la traduccion directa ‘geberal’. Objectivos de aprendizaje y metodologia. A. Albir Hurtado (Ed.). *La ensenanza de la traduccion* içinde (s. 31-55). Castello: Publicacions de la Universitat Jaume I.
- Kade, O. (1980). *Die Sprachmittlung als gesellschaftliche Erscheinung und Gegenstand wissenschaftlicher Untersuchung*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie (Übersetzungswissenschaftliche Beiträge 3).
- Kautz, U. (2000). *Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens*. München: Iudicum, Goethe-Institut.
- Kiraly, D. C. (1995). *Pathways to translation. Pedagogy and process*. Kent, Ohio & London, England: The Kent University Press.
- Koschmieder, E. (1965). Das Problem der Übersetzung. W. Wills (Ed.). *Übersetzungswissenschaft* içinde (s. 48-59). Darmstadt: Iudicum.

- Köktürk, Ş. (2014). Türkçe Literatürde Çeviribilim Alanını Belirten Terim(ler) ve Bu Terim(ler)in Kapsamları Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/9 Summer 2014*, s. 754-769, ISSN 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.7224. ANKARA-TURKEY.
- Külebi, O. (1997). Dilbilim ve Dil Felsefesinde Bir Dönüm Noktası: Noam Chomsky. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi 1997*, s. 76-81, ISSN: 1300-8552.
- Lee-Jahnke, Hannelore. (1997). Voraussetzungen für eine optimale Übersetzerausbildung heute. E. Fleischmann, W. Kutz & P. A. Schmitt (Eds.). *Translationsdidaktik. Grundfragen der Übersetzungswissenschaft* içinde (s. 178-183). Tübingen: Gunter Narr.
- Mayoral, R. (2001). *Aspectos epitemologicos de la traduccion*. Castello: Publicacions de la Universitat Jaume I.
- Neubert, Albrecht. (1994). Competence in translation: A complex skill. How to study and how to teach it. M. Snell-Hornby, F. Pöhhacker & K. Kaindl (Eds.). *Translation Studies: An interdiscipline* içinde (s. 412-420). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Nord, C. (1991). *Textanalyse und Übersetzen*. Heidelberg: Julius Groos Verlag.
- PACTE Research Group. (2000). Acquiring translation competence. Hypotheses and methodological problems in a reseach Project. Investigating Translation. A. Beeby, D. Ensinger & M. Presas (Eds.). *Investigating Translation: Selected Papers from the 4th International Congress on Translation, Barcelona 1998* içinde (s. 99-106). Amsterdam: John Benjamins,.
- Presas, M. (1998). Los componentes de la competencia pretraductora en el marco del diseno curricular. I. G. Izquierdo & J. Verdegall (Eds.). *Los estudios de la traduccion: un reto didactico* içinde (s. 131-134). Castello: Publicacions de la Universitat Jaume I.
- Pym, A. (2003). Redefining Translation Competence in an Electronic Age. In Defence of a Minimalist Approach. *Meta*, 48 (4), s. 481-497.
- Radford, A. (1988). *Transformational grammar: A first course*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü*. (2013). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Erişim Tarihi: 04.05.2018. <http://www.tubaterim.gov.tr/>
- Wilss, W. (1992). *Übersetzungsfertigkeit. Annäherungen an einen komplexen übersetzungspraktischen Begriff*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Wilss, W. (2005). Übersetzungskompetenz. P. Sandrini (Ed.). *Fluctuat Nec Mergitur. Translation und Gesellschaft. Festschrift für Annemarie Schmid zum 75. Geburtstag. Forum Translationswissenschaft, Band 4* içinde (s. 86-97). Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Yazar, U. (2014). Çeviribilim Bölümlerinde Verilen Derslerin, Özellikle Bilgi Teknolojileri Derslerinin, Çeviri Edinci Kazanılmasına Katkısı. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi, Sayı 12*, s. 88-99.
- Yücel, F. (2007). Etkili Bir Çeviri Eğitimi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Yıl 2007 (2), Sayı 22*, s. 144-155.

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Mayıs 2018

✓ Accepted/Kabul: Haziran 2018

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Selçuk ÇIKLA – Doç. Dr. Mesut GÜN

This article was checked by iThenticate.

SAİT FAİK'İN YALNIZLIĞI VE “KÜÇÜK İNSANLAR”I

*Volkan GEMİLİ**

ÖZET

Sait Faik, Cumhuriyet sonrası Türk hikâyeciliğinin modern anlamda ilk örneklerini veren yazarlarımızdandır. Farklı bir üslupla ve yeni hikâye teknikleriyle kendinden öncekileri tekrar etmeden eserlerini yazmış ve Türk hikâyeciliğinin en özgün yazarlarından biri olmayı başarmıştır. Ayrıca hem çağdaşlarının hem de kendinden sonra gelen modernist yeni neslin öncüsü olmuştur. Sait Faik'in eserleri Türk edebiyatında yeni ve özgün bir hikâye yazmak isteyen her yazarın ilk durağıdır. O, sadece farklı üslup ve hikâye teknikleriyle değil, hikâye kişilerini ele alışı bakımından da çığır açıcıdır. İşte onun başarısının esas sırrı yakından gözlemlene şansı bulduğu bu insanları eserlerinde anlatmasındadır. Özellikle Tanzimat'la beraber edebî eserlerde görülmeye başlayan, orta sınıf yahut orta sınıfın altındaki insanları -küçük insanları- herhangi bir sanatsal ekolün, ideolojinin yahut dinî bir düşüncenin boyunduruğuna sokmadan gerçek cepheleriyle ve samimiyetle eserlerinde işleyen ilk yazarımız Sait Faik'tir diyebiliriz.

Biz bu çalışmamızda, Sait Faik'in, eserlerinde kullandığı hikâye kişilerini ve anlatıcılarını kendi mizacından hareketle kurguladığını ve tüm bu kâğıttan varlıkların bir şekilde yazardan izler taşıdığını muharririn hayatından ve eserlerinden örnekler vererek anlattık. Sait Faik'in birçok mizaç özellikleri içinden ondaki yalnızlık duygusunun özellikle hayatının gidişatında ve eserlerinin yaratımında başat rol oynadığını yazarın hayatından aktarılan anekdotlardan, kendi yazdığı yazılardan, onunla yapılan röportajlardan ve eserlerinden hareketle ispatladık. Ve bu yalnızlık duygusunun ve bu duygunun sebeplerinin yazarın küçük insanlarındaki ve hikâye anlatıcılarındaki yansımalarını gösterdik.

Anahtar Kelimeler: Küçük insanlar, mizaç, aylaklık, yalnızlık duygusu, insan sevgisi, gerçeklik çatışması, hayal, gerçeküstü, hikâye kişisi.

SAİT FAİK'S LONLINESS AND HIS "COMMONERS"

ABSTRACT

Sait Faik belongs to the group of Turkish writers who presented the primary examples of Turkish storytelling genre in the modern sense in post-Republic era. He achieved to be one of the most authentic writers of the genre with his distinctive style. He penned his works by applying the latest techniques of storytelling without repeating and rewriting what had been written by his predecessors. Besides, he became the precursor both for his contemporaries and for the modernist generation that rose after him. Sait Faik's works are the first pieces to be visited by any writer who wishes to produce a fresh and genuine piece of story in Turkish literary tradition. He is a ground-breaking persona not only because of his authentic style or storytelling techniques but also because of the way he portrayed his story characters. Secret to his success lies in his narratives of commoners whom he had the chance to observe closely. Eventhough it became a rising tendency especially with the Tanzimat era, it would be correct to say that Sait Faik became the first Turkish writer who produced pieces about middle class and lower middle class people –the commoners– in a realistic and sincere approach without restraining his perspective and narratives by any artistic ecole, ideology or religious thought.

In this work, we tried to describe the facts that Sait Faik builds his story characters and narrators depending on his own character and all these fiction personas carry traces from writer's personal nature. To achieve this end we provided various examples from writer's biography and works. Besides, we tried to prove that particularly the sense of loneliness, out of many characteristics of his, had a primary impact on the writer's course of life and the creation of his works. To support this claim, we took the advantage of a reader varying from anecdotes on his life, his personal writings, interviews he gave and his literary works. We tried to conclude it by presenting reflections of writer's sense of loneliness and the causes of this sense on to his commoners and story narrators.

STRUCTURED ABSTRACT

Sait Faik belongs to the group of Turkish writers who presented the primary examples of Turkish storytelling genre in the modern sense in post-Republic era. He achieved to be one of the most authentic writers of the genre with his distinctive style. He penned his works by applying the latest techniques of storytelling without repeating and rewriting what had been written by his predecessors. Besides, he became the precursor both for his contemporaries and for the modernist generation that rose after him. Sait Faik's works are the first pieces to be visited by any writer who wishes to produce a fresh and genuine piece of story in Turkish literary tradition. He is a ground-breaking persona not only because of his authentic style or storytelling techniques but also because of the way he portrayed his story characters. Secret to his success lies in his narratives of commoners whom he had the chance to observe closely. Eventhough it became a rising tendency especially with the Tanzimat era, it would be correct to say that Sait Faik became the first Turkish writer who produced

pieces about middle class and lower middle class people –the commoners– in a realistic and sincere approach without restraining his perspective and narratives by any artistic ecote, ideology or religious thought.

In this work, we tried to describe the facts that Sait Faik builds his story characters and narrators depending on his own character and all these fiction personas carry traces from writer's personal nature. To achieve this end we provided various examples from writer's biography and works. Besides, we tried to prove that particularly the sense of loneliness, out of many characteristics of his, had a primary impact on the writer's course of life and the creation of his works. To support this claim, we took the advantage of a reader varying from anecdotes on his life, his personal writings, interviews he gave and his literary works. We tried to conclude it by presenting reflections of writer's sense of loneliness and the causes of this sense on to his commoners and story narrators.

We first mentioned the main causes of Sait Faik's loneliness. Sait Faik's 'temperament' prevails as the first of these causes. We divided his loneliness, which we studied under the title 'Kendi Mizacı/His Temperament' into two parts: The first of these is *an arbitrary kind of loneliness*, which is preferred by the writer himself. And the second one is *a psychology oriented loneliness*, which is caused by the writer's lack of self-competence. Another reason for his loneliness is "reality-conflict and escaping from reality" cases that the lonely man suffered from. "Not being able to accomodate himself to society or to social norms and not being able to integrate into a certain social class" are some other causes that could be counted. And lastly, it is possible to consider some of the "socio-political problems and health problems" that the writer faced in his lifetime among the causes of his loneliness. These help us enlighten the framework of "commoners" in the writers stories in many aspects.

In the title of "Bir Yaşam Şekli Tercihi Olarak Sait Faik'in Yüzeysel Yalnızlığı/The Arbitrary Loneliness of Sait Faik as a Life Style Preference" which we have discussed under the title of "Kendi Mizacı/His Temperament" in Chapter 1 of our work, we have arrived at the following conclusions: Sait Faik's loneliness is not caused by reasons such as inevitableness, or a humanistic reasoning that questions the purpose of life, but it is rather an arbitrary and self-chosen kind of loneliness. He was satisfied with this loneliness. Leaving all his other temperamental characteristics aside, this preference and satisfaction enabled him to spare much of his time for 'story writing' activity that he perceived as the major purpose of his life. In short, Sait Faik's loneliness is an arbitrary and self-chosen kind of loneliness.

In the title of "Gerçeklik Çatışması ve Gerçeklikten Kaçışı/The Conflict of Reality and the Escape from Reality", which is the second subtitle of the title of "Kendi Mizacı/His Temperament", we have arrived at the following conclusions: Both Sait Faik in his own life and his story characters conflicts with reality. At the foundation of this conflict lies the writer's broad imagination. Because, the world depicted in Sait Faik's imagination and the reality of outer world are immensely different from each other. This situation disappoints him and thus Sait Faik gets distant from reality step by step. In his stories he structures an utopia surrounded by high values derived from his own perspective towards life. He places all kinds of people, from workers to fishermen or prostitutes to murderers, into his world where he dwells while reshaping the outer

reality with his own dreams and painting it with his childhood or maturity memories. He imagines a world where all the people live in peace and love. His high imagination, childhood and maturity memories he uses as a tool for story writing are like arms of a mother that he harbors while creating this utopian world. The fact that this utopian world has no real equivalence causes him to escape into a surreal world. Because the concrete reality surpasses the borders of logic. He challenges the reality of life favoring the art of story writing. However, he harbors to self-made heavens when he notices he will not be able to alter this concrete reality. And because he cannot find any way to cope with it, he escapes to a surreal world. As a result of all these facts, Sait Faik feels the sense of loneliness deeply.

In the title of " Sait Faik'in Toplumla ve Toplumsal Normlarla Uyuşmazlığı ve Sınıfsız Kalışı/ Sait Faik's Disagreement with Society and Social Norms and Ending Up Classless", which is the second sub-title of the title "Kendi Mizacı/His Temperament", we have arrived at the following conclusions: Sait Faik belongs to "high society" in his social life. However, he dislikes this class. He despises the culture that this class establishes and the way of life and point of view its members have. He finds the members of the class, who wanders behind masks, insincere. Thus, he distances himself from this high society, which he originally belongs to. He feels intimate with "commoners", whose lives are upside down and who cannot hold on to life. He thinks that he finds pieces of himself in their failures, weaknesses and indifference to real life. He places the rambling lives in his stories that he acquires through the impressions of these people. The commoners who can not match the norms of society and social life become a harbor for Sait Faik because also the writer conflicts with the norms and society just like them. There lies different reasons at the root of Sait Faik's conflict than the conflict that these commoners go through. Firstly, the writer has not been raised in difficult life conditions, nor he is forced to struggle with social difficulties. His characteristics that disable him to compromise with social life basically result from his temperament and the way he is raised. The writer has comfortable and prosperous life conditions. And since he has such life conditions, people around him have certain expectations from the writer. However, he cannot fulfill these expectations. Thus, he develops a sense of guilt and failure with the influence of the people around him. The writer perceives himself as useless, redundant and incompetent. All these lead to an anti-social attitude in Sait Faik, which causes the writer to develop disassociation with society and social norms, and eventually the sense of loneliness. He finds social and moral codes illogical. But most of all, he cannot bear the fact that the people of high society make the lives of commoners unliveable by not complying with these imposed rules. In this way, he distances from his original social class and gets close to the class of "the commoners". However, he does not know much about these people and he cannot understand them completely. He is alien to these people whom he depicts in his stories. That's why he also cannot place himself to this class. And thus, Sait Faik ends up classless. As a result, the facts that he dislikes his original social class, he cannot comply with society and social norms due to his temperament and the way he is raised, and also, he does not know the commoners whom he feels intimate push him to a profound loneliness.

In the second part of our work, " Sait Faik'teki Yalnızlık Duygusunun "Küçük İnsanlar"daki ve Hikâye Anlatıcısındaki Görüntüleri/The Images of Sait Faik's Loneliness in the Commoners and the Narrator of the Story", we have arrived at the following conclusions: In the stories of Sait Faik, sometimes the protagonist, occasionally the narrator of the story, and sometimes, the commoners, whom the protagonist observes and depicts, carry impressions from the writer's life, temperament and his perspective. He creates almost all of his story characters he has fictionalised in his stories, being inspired from his own personality. This story characters, who carries traces of the writer's character in a certain way, whether they are carpenter, junkie, keeper of a coffeehouse or fisherman, do not go out of Istanbul, Bursa, Adapazarı and Adalar. These people are basically those who ramble on the back streets of Istanbul, on the dark streets of Beyoğlu, struggle against the difficult living conditions.

In the title of "Babasının Vefatı, Ekonomik Sıkıntılar, Sosyo-Politik Problemler ve Sağlık Sorunları/His Father's Death, Economic Stress, Socio-Political Problems and Health Problems", which is the fourth subtitle of the title "Kendi Mizacı/His Temperament", we have had the following conclusions: Sait Faik's "series of unfortunate events" begins with the death of his father. When the money from his father Mehmet Faik Bey runs out in a short time, Sait Faik falls into economic depression and becomes alone. Immediately afterwards, in 1940, because of his story named *Çelme*, and then in 1942, because of his story *Kestaneci Dostum*, he went through investigations. For Sait Faik who is intentionally trying to stay away from political events and who is quite afraid of political investigations, these events are the worst case scenario. After his fears come true, before long, in 1944, his story named "*Medar-ı Maişet Motoru*" was also banned and collected. Thereupon he suffers a great depression and reaches deadlock. When the writer comes face to face with this unfortunate side of life, he gets completely alone. The cirrhosis diagnosed in 1948 drives him in a completely different state of horror. This is the last episode of Sait Faik's eleven year series of unfortunate events. The writer gets completely alone at the time. This loneliness causes him to distance from the reality and take shelter in a surreal castle. And soon after, on May 11th, 1954, the writer loses his life.

Keywords: Commoners, Characteristics, Wandering, Loneliness, Love of Humanity, Reality Conflict, Dream, Surreal, Story Character.

Giriş

Gide gibi o da yapıtlarına koymuş kendini. Yani anılarını yazmış, yazıyor.

S. Faik'in bütün yapıtlarına birden 'anılar' diyemez miyiz?

Bütün öyküleri kendi serüveninden başka ne ki?¹

Sait Faik'in hikâye kişilerini ve anlatıcısını, yani yazarın "küçük insanlar"ını tanıyabilmek için evvela Sait Faik'i birçok yönüyle tanımamız gerekmektedir. Bilindiği üzere yazarın hayatı ile hikâyeleri arasında önemli bir benzerlik vardır. Bu benzerliği kendi mizacı ile hikâye kişilerinin ve anlatıcılarının mizacı arasında da görmek mümkündür "ki gerçekte Sait Faik'in bütün yapıtları; tek bir romanı oluşturur, o da, Sait Faik'in yaşamının romanıdır." (MİSKİOĞLU, 1991, s. 50.) Edebiyatımızdaki birçok yazarın kendi yaşam hikâyesi ve mizacı ile kaleme aldığı eserleri arasında

¹ Vedat Günyol, "Bir Sanatçının İç Dökmesi", *Dile Gelseler*, Cem Yayınevi, İstanbul 1984, s. 68.

bu denli paralellik bulmamız neredeyse olanaksızdır. Sait Faik, “hikâye etmeye kendi çocukluğundan, gençliğinden, kısacası en iyi bildiği ve en iyi hissettiği yer olan kendi beninden başlar ve oradan dışa açılır.” (AKTAŞ, 2001, s. 190) Hâliyle Sait Faik’in “küçük insanlar”ını ve anlatıcılarını bütün yönleriyle ele almak, yazarın kendi “ben”ini fethetmekten geçmektedir, dolayısıyla da muharririn yaşam hikâyesini ve mizacını görmezden gelmek onun “küçük insanlar”ını ve anlatıcılarını eksik tarif etmemize sebep olacaktır.

Yazarların büyük çoğunluğunun mizacı, yaşadıkları, hayata bakış açısı, politik görüşü eserlerinde değişik oranlarda kendisini gösterir. Hayat hikâyesini, mizacını, ideolojisini eserlerinde, tamamıyla tecrit ederek yazmaya çalışan en objektif muharrirlerde dahi çok az da olsa yazarının izlerine rastlamak mümkündür. Edebiyatımızdaki modernist hikâyenin önemli bir merhalesi olan Sait Faik ise hikâyelerinin neredeyse hepsini kendi hayatından ve mizacından hareketle yazmıştır desek yanlış olmayacaktır. Hatta mizacı onun yaşam serüveninin gidişatında da önemli rol oynamıştır. “Bu anlamda yaşadıklarıyla yazdıkları birbirinden ayırt edilemeyecek örnek isimlerden biridir Sait Faik. Ne yaparsa yapsın, neyi yazarsa yazsın ‘özne’ hep kendisidir.” (TOSUN, 2000, s. 312.) Dolayısıyla Sait Faik’i, *eserlerini kendi mizacı ve yaşam hikâyesinden hareketle yazarlar başlığı altında değerlendirmekte bir beis yoktur.*

Peki, “Sait Faik’in nasıl bir mizacı vardır?”, “Onun mizacının hangi yönlerini hikâyelerinde görebiliriz?” Yazar üzerine yapılan birçok çalışmada da belirtildiği gibi onun en baskın mizaç özellikleri olarak şunlar görülmektedir: “Yalnız, aylak, insanları ve tabiatı seven, hayalperest.”² Ancak Sait Faik’in hikâyeleri kendi mizacı çerçevesinde değerlendirilecekse ilk olarak ondaki “yalnızlık” duygusunu her cephesiyle anlamak gerekmektedir. “Onun eserlerindeki temel güç (etymon spirtüel) bu yalnızlık duygusudur.” (AKTAŞ, 2001, s. 187.) Özellikle bu duygunun yazardaki “psikolojik amilleri” bütün hikâyelerinin temel dayanağını oluşturur. Çünkü “Sait Faik’te her şey kendi beninde çöreklenen yalnızlıktan ve çok garip tarzda yalnızlıkla bütünleşen insan sevgisinden kaynağını alan bir şiiriyetle anlatılır.” (AKTAŞ, 2001, s. 189.) Yani yalnızlık duygusu onu aylaklığa, insan ve tabiat sevgisine, hayalciliğe doğru sevk etmektedir. Ancak yazarın mizaç özellikleri saydığımız şekilde kronolojik bir sıra izlememektedir. Yalnızlık duygusu onda merkezdir. Bütün diğer mizaç özellikleri bu merkeze bağlanır. Tıpkı bir zincir kolyenin iç içe geçmiş, yer değiştirebilen ve birbirleriyle sürekli temas halinde bulanabilen halkaları gibi... Zincir kolyenin kopçası ve kilidi yazarın yalnızlık duygusudur; zincirin halkaları ise aylaklık, insan ve tabiat sevgisi, hayalciliği ve diğer mizaç özellikleridir. Temel güç, yalnızlık duygusundan yani zincir kolyenin kopçası ve kilidinden başlar; zincire eklenen her halka -aylaklık, insan ve tabiat sevgisi, hayalcilik-kendinden önce ve sonra eklenen halkalarla ilgisini kesmeden “bağlı” ve “bağımlı” olarak zincir kolyenin bütününe oluşturur. Kısacası onun mizacındaki bütün diğer özellikleri şekillendiren ondaki yalnızlık duygusudur. Nitekim yazarın mizacının bu niteliklerini hikâyelerindeki “küçük insanlar”ında ve anlatıcılarında da açık bir şekilde görebilmek mümkündür.

Bizim bu çalışmamız, Sait Faik’in hem ilk dönem hikâyelerinde bilhassa son dönem hikâyelerinde yazar-anlatıcı ile hikâye kişileri arasındaki mesafenin neredeyse tamamen ortadan kalmasından hareketle (KURT, 2011, s. 1466.) Sait Faik’in yalnızlık duygusunun, yazar-anlatıcıdaki ve “küçük insan”lardaki yansımalarını görebilmek için yapılmıştır. Bunu yaparken öncelikle

² Sait Faik’in mizacından bahseden kaynaklardan bazıları : (Ahmet Miskioğlu, *Sait Faik*, Altın Kitapları, 2. bs., İstanbul 1991. - Muzaffer Uyguner, *Sait Faik*, Varlık Yayınları, 3. bs., İstanbul 1980. - Fahri Taş, *Sait Faik Abasıyanık*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988. - Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Sait Faik*, İnkılap ve Aka Kitapevleri, İstanbul 1964. - Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, C. III, İnkılap Yayınları, İstanbul 2009, s. 81-114. - İnci Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergah Yayınları, 13. bs., İstanbul 2013, s. 333-337. - Şerif Aktaş, “Sait Faik Abasıyanık”, *Türk Dili*, S. 590, Şubat 2001, s. 187-199. - Ayşenur Külahlıoğlu İslam, “Cumhuriyet Dönemi Türk Hikâyesi”, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000*, , ed. Ramazan Korkmaz, Grafiker Yayınları, 8. bs., Ankara 2013, s. 341-378. - Yakup Çelik, *Sait Faik ve İnsan*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002. - ² Necip Tosun, “Hayata, Yalnızlığa, Cinselliğe Övgü: Sait Faik Öykücülüğü”, *Hece*, Yıl: 4, S. 46-47, 2. bs., Ekim/Kasım 2000, s. 308-314.)

yazardaki yalnızlık duygusunu ve bu duygunun sebeplerini anlamaya çalıştık. Yalnızlık duygusunun Sait Faik'te doğurduğu psikolojik etmenleri hikâyelerinden ve yer yer yaşam hikâyesinden örneklerle ele aldık. Daha sonrasında bu etmenlerin yazarın hikâye anlatıcısındaki ve "küçük insanlar"ındaki izlerine işaret ettik. Sonuç olarak Sait Faik'in bahsi geçen bu mizaç özelliğinin -yalnızlık duygusunun- aslında onun hikâye kişilerini yani onun "küçük insanlar"ını meydana getirmesinde büyük bir etken olduğunu muharririn kendi eserlerinden ve hayatından örnekler vererek somutladık.

1. Bölüm

Sait Faik'te Yalnızlık Duygusu

Sait Faik'in yalnızlığının belli başlı sebepleri vardır. Bunların en başında Sait Faik'in "mizacı" baskın gelmektedir. Onun, "Kendi Mizacı" başlığı altında ele alacağımız yalnızlığını ikiye ayırabiliriz. Bunlardan ilki yazarın, bizatihi tercih ettiği *yüzeysel bir yalnızlıktır*. İkincisi ise yazarın kendini yetersiz görmesinden kaynaklı *psikolojik etmenli bir yalnızlıktır*.

Yalnız adamın yalnızlığının bir diğer sebebi ise muharririn "gerçeklik çatışması ve gerçeklikten kaçış"ıdır. "Toplumla ve toplumsal normlarla uyumsuzluk yaşaması, belirli bir sosyal sınıfa entegre olamaması" bu amillerin diğerleridir. Ve son olarak ise yazarın yaşadığı "sosyo-politik problemleri ve sağlık sorunları"nı bu nedenlerin içinde saymamız mümkündür. Bu sebepler birçok yönüyle muharririn hikâyelerindeki "küçük insanlar"a da ayna tutmaktadır.

1.1. Kendi Mizacı

*Sait Faik'in kişilik yapısını bilmeyenler, onun hikâyelerini anlamakta güçlük çekebilir. Çünkü onun bütün yazıları, kendi mizacının, kendi iç dünyasının yansımasından ibarettir. Dil, üslup, konu, çevre ve kişiler pek az sanatçıda Sait Faik kadar kendisi olmuştur.*³

1.1.1. Bir Yaşam Şekli Tercih Olarak Sait Faik'in Yüzeysel Yalnızlığı

Sait Faik'in yalnızlığı muharririn kendi tercihidir. Yazar, yalnızlığı bir yaşam şekli olarak seçmiştir. Yani ondaki bu yalnızlık zaruretten kaynaklanan bir durum değildir. Mesela anne ve babasını kaybetmiş veya ailesi tarafından terk edilmiş, üvey aile elinde büyümüş, çocukluğunu doya doya yaşayamamış yahut bütün hayatı boyunca çalışmak zorunda kalmış, ezilmiş, cefa çekmiş birileri gibi yalnızlığa mecburi sebeplerden dolayı katlanmak zorunda kalmamıştır. Yalnız adamın varlıklı bir ailede yaşadığı, anne ve babası ile Adapazarı'nda zengin bir dekor içinde mutlu bir çocukluk geçirdiği, Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında bile büyük maddi problemler çekmediği bilinmektedir. (UYGUNER, Sait Faik, 1980, s. 6.) Ayrıca yazarın yalnızlığı, büyük fikir sancıları çekerek hayatın anlamsızlığını sorgulayan bir mütefekkirin yalnızlığı gibi de değildir. Ondaki bu yalnızlık daha çok "derinliksiz zorunluluğun dayattığı bir yalnızlıktır" (TOSUN, 2000, s. 313.) İşte "yüzeysel" diyebileceğimiz bu "seçilmiş yalnızlık" Sait Faik'in yalnızlığıdır. "Yüzeysel, seçilmiş bir yalnızlık" diye isimlendirebileceğimiz bu yalnızlığı muharririn *Hallaç* isimli hikâyesinde şu şekilde görebilmekteyiz:

"Ben her zamanki gibi kimsesiz, pazarımı bitirmiştım. Hayatımdan memnundum. Her şey ıslık ıslık. Her şey mavi, akşama doğru kırmızı, sonra lacivert oldu." (ABASIYANIK S. F., Mahalle Kahvesi, 2016, s. 165.)

Görüleceği üzere yalnızlığından memnun, mutlu olan birisidir bu adam. Sait Faik, "yalnızlığı kendine yaşam biçimi olarak seçen" (BİRSEL, 1993, s. 165.) bir ruhtur. Bütün diğer mizaç özelliklerinin -kendine güven eksikliği, aşırı hassasiyet, hep çocuk kalması, alınganlık, aşağılık kompleksi, hayalciliği, aylaklığı vd.- yanı sıra bu tercihin en önemli gerekçesi onun hayatı boyunca yazarlığı kendine meslek edinmesidir. Yani o "hikâye kovalayan bir muharrirdir." (TOSUN, 2000, s. 313.) ve yaptığı bu işten de fazlaca zevk almaktadır. Belki de hikâye yazıcılığını, yalnız adamın hayatının yegâne amacı olarak addetsek yanlış olmayacaktır. Ve bu amaca layıkıyla hizmet

³ Fahri Taş, *Sait Faik Abasıyanık*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 18-19.

edebilmek için yalnızlığı seçmiştir. Zaman zaman bu yalnızlıktan şikâyet etse de genel itibarıyla bundan zevk duymaktadır. Bu sızlanmalar ise genellikle “seçilmiş yalnızlığın mazeretidir.” (TOSUN, 2000, s. 313.) Yalnız adamın *Yani Usta* adlı hikâyesinde seçilmiş bu yalnızlığın iştihakını görebilmemiz mümkündür:

“Yani Usta bana son defa bir çocukluk yapmıştı. Hoşuma gitti. Bir tuhaf oldum. Bir yalnızlık duydum. Hâlbuki ben tiyatroları hep yalnız seyrederek zevk alırdım. Tenha geceleri seçerdim.” (ABASIYANIK S. F., Az Şekerli, 2017, s. 20.)

Sonuç olarak Sait Faik’in yalnızlığı zaruretten yahut hayatın amacını sorgulayan bir insan mizacı taşıması gibi nedenlerden kaynaklı bir yalnızlık değil, yüzeysel ve kendisinin seçmiş olduğu bir yalnızlıktır. O, bu yalnızlıkta mutludur. Diğer bütün mizaç özelliklerini bir yana koyarsak bu seçim ve mutluluktaki en büyük etken yalnızlığın, onun hayatının en önemli gayesi olan “hikâye yazma” işine bol bol zaman sağlayabiliyor oluşudur. Kısaca Sait Faik’in yalnızlığı “yüzeysel, seçilmiş bir yalnızlık”tır.

1.1.2. Aşırı Hassasiyet/Alınganlık, Kendine Güven Eksikliği, Aşağılık Kompleksi Sonucunda: Kalabalıkların İçinde Yalnız Bir Adam

Sait Faik bir çocuk kadar hassas ve alıngandır. Muharririn hayatından aktarılan anekdotlar bize bunu açıkça göstermektedir. Mesela amcasının kızı Ülker Abasıyanık-Otman, Sait Faik’in alınganlığı konusunda şunları söyler: “Bana çok sevecen ve şefkatle, sıcak bir ilgiyle yaklaştığını anımsıyorum. Sevdiklerine hep böyleydi. Sevmediklerine taş gibi uzak ve soğuktu. Çok az konuşurdu. Hep sinirlenecek gibi sert huylu ve çok alıngandı. En büyük öfkesi bir gün sürerdi. Hiç kinci değildi.” (ABASIYANIK Ü. , 1996, s. 67.) Psikolojik kaynaklı bu mizaç özelliklerini açık bir şekilde yazarın “küçük insanlar”ında göremeyebiliriz, ancak Sait Faik’in “alınan, çabuk kırılan, küsen biri” (UYGUNER, Sait Faik, 1980, s. 9.) olması yalnız adamın hikâye kişilerindeki birçok özelliğin idrakinde önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü bu çocuksu hassaslık ve alınganlık onu derin bir yalnızlığa sürüklemiştir. Ve bu yalnızlık yazarın eserlerine ve hayatındaki birçok şeye bütün cepheleriyle sirayet etmiştir. Yalnız adamın bu karakter özellikleri hakkında *Muzaffer Uyguner* şu tespitlerde bulunmuştur:

“Geceleri Bulgar Çarşısındaki apartmanında geçirirdi. Yakın dostlarını candan severdi. Kini, yirmi dört saat sonra eski zaman havuzları gibi durulurdu. Çocuk gibi küserdi. Konuşması küfürlü idi. Böyle olduğu halde kibardı.” (UYGUNER, Sait Faik, 1980, s. 10-11.)

Kibar, eğitilmiş ve sanatkâr birinin küfürlü konuşması onun kabalılığından, cehaletinden değil, çabuk öfkelenmesinden; yani aşırı hassasiyetinden kaynaklanmaktadır. Bu denli hassas bir adamın yaşadıklarına, gördüklerine, duyduklarına hemen öfkelenmesi ise onun haksızlığa gelemiyor oluşundandır. “Haksızlık göreni, işsizi, hakkı yeneni kahraman, konu atmosfer olarak ele alması” (MİSKİOĞLU, 1991, s. 61.62) da bu yüzdendir. Ada’da, namuslu insanlar arasında, sessiz ve sakin ölümü bekleyeceğini, yazı yazmamaya bile karar verdiğini anlattığı *Haritada Bir Nokta* (ABASIYANIK S. F., Son Kuşlar, 2016) isimli hikâye yalnız adamın bahsini ettiğimiz hassasiyetini ve alınganlığını göstermesi bakımından önemlidir. Hikâyede ise kısaca şu anlatılmaktadır: Muharrir; balıkçıların, av dönüşü tuttuğu balıkları bölüşürken yoksul bir balıkçıya haksızlık ettiğini görünce dayanamaz, kaleme kâğıda sarılır. Ve o meşhur sözünü zikreder: “Yazmasam deli olacaktım.” (ABASIYANIK S. F., Son Kuşlar, 2016, s. 73.) Aslında bu ibare, karşılaştığı haksızlığa efendice ve sessizce edilmiş bir küfürdür. Yani kibar, eğitilmiş ve sanatkâr bir kişiye yakışacak bir küfür. Bu mühür gibi söz onun hassasiyetini ve alınganlığını bizlere göstermektedir. Ayrıca bu söz bir çaresizliğin ve bir kaçışın da işaretidir. Bu olaya, bu haksızlığa müdahale edemeyen çaresiz, hassas ve yalnız bir adamın kaleme kâğıda kısaca hayatının yegâne amacı olan hikâye yazıcılığı için

yarattığı o zaman dilimine yani yalnızlığına kaçıdır. Kısaca Sait Faik'in hassasiyeti ve alınganlığı onu yalnızlığa yöneltmektedir.

Sait Faik'in alıngan ve hassas bir karaktere sahip oluşunu hayatından bir anekdotla da anlatabiliriz. Biraz önce dediğimiz gibi nazik birinin küfürlü konuşması onun hassasiyetinden kaynaklanır. *Salah Birsell'in Bedri Rahmi'den aktardığı* şu hatıra dediklerimizi somutlar niteliktedir:

"Bedri Rahmi'den açmışken onun Sait'le Sivriada yolculuğunu da şuracığa kıstırmalıyız. Doğal ki Sait, daha motor Sivriada'ya yanaşır yanaşmaz kalaya başlamıştır. Bu kez küfrün nedeni Sait'in kıyıda 4-5 martı ölüsü görmüş olmasıdır.

- Dün vurmuş olacaklar. Dün buraya bir sürü yabancı geldi. Tabancalarını tecrübe etmişler..." (BİRSEL, 1993, s. 163.)

Peki, Sait Faik neden bir çocuk kadar hassas ve alıngandır? Onu bu denli duyarlı yapan şey nedir? Bunun en büyük sebebi yalnız adamın hayatı boyunca hep çocuk kalmasıdır. "Sait Faik hiç büyümeyiz; mizacı, yaratılışı ve sosyal şartları, onun çocukluk cennetinin dışına çıkmasına engeldir. Bunların şekillendirdiği yaşama tarzı da, her zaman edilen çocukluk cennetine bağlıdır." (AKTAŞ, 2001, s. 187.) Onun bu çocuksuluğu ise annesinin dizinin dibinden bir an olsun ayrılmıyor oluşundan kaynaklanır. Yalnız adamın annesi, reel hayatın kötülüklerinden, çirkinliklerinden, gerçekliğinden korunmak için adeta yazara bir sığınak olmuştur. Bu durum psikolojide "ana rahmine dönüş"⁴ olarak isimlendirilmektedir. Sait Faik'in çocuksuluğu ve sürekli annesinin sevgisine muhtaç kalması konusunda şu anekdotu aktarabiliriz: (BİRSEL, 1993) Bir gün Bedri Rahmi ile Ada'ya yolculuk yaptılar. Balık tutarlar, kıyıda pişirip yerler. Sofrada içki olarak rakı vardır, ancak o yıllar Sait'in içkiye arka döndüğü yıllardır ve muharrir aniden geri dönmeye karar verir. Tabii herkes bu duruma çok bozulur. Ve hava da iyice kötüleşmiştir. Balıkçılar "Böyle havada biz bile yola çıkmayız." derler. Sait gecenin on birine doğru yanına Bedri Rahmi'yi de alarak yola çıkar. Sabah üçe doğru sırsıklam Burgaz'a varırlar. Sait Faik ve Bedri Rahmi eve ayak basar basmaz yalnız adamın annesi Makbule Hanım'ı uyanık bulurlar. Sait: "Biz sana geceyi adada geçireceğiz dedik ya!" deyince, annesi: "Ben döneceğinizi pekâlâ biliyordum. Ama bu havada nasıl becerdiniz, hâlâ şaşıyorum." diye karşılık verir. Burada *Salah Birsell'in* şu dikkatleri yalnız adamın çocuksuluğu ve Makbule Hanım'a bağlılığı/bağımlılığı açısından dikkate şayanır:

"Makbule Hanımın bu sözü Sait'in annesinin yamacından hiç mi hiç ayrılmadığını, ona çokça bağlı olduğunu ve çocukluk dünyasında iyice silkinemediğini anlatmak bakımından önemlidir. Sait'in annesiyle çekilmiş fotoğraflarına bakın, onun anası yanındaki ezikliğini hilâfsız görürsünüz. Kemal Bekir, Burgaz'daki evlerinde, Makbule Hanım odaya girince, Sait'in saygıyla ve usulcacık toparlanıp ayağa kalktığını ve sonra annesi konuşurken onu büyük bir hayranlıkla dinlediğini anlatır. Nedir, bu eziklik istenilen, yitirilmesinden korkulan bir eziklik. 1951 yılında karaciğerine baktırmak için gittiği Paris'ten beş gün içinde dönmeye, biraz karaciğerinden parça alınacağı korkusundan, biraz da annesinden uzak kalmanın verdiği şaşkınlıktandır.

Sait'in anasına bağlılığının başlıca nedeni içe kapanık bir insan olması, yalnızlığı kendine yaşam biçimi olarak seçmesidir." (BİRSEL, 1993, s. 164-165.)

Anne kucağı, muharririn yalnızlığına giden yolda spesifik bir merhaledir. Yalnız adamın her zaman çocukluk cennetinde yaşamasında, aşırı hassas ve alıngan oluşunda mühim bir etkidir. Ve

⁴ İnsanlar hayatları boyunca ana rahmine dönmeyi, yani beslenme ve korunma sorununa sahip olmayan sevgi ve sıcaklık dolu, huzurlu bir mekâna ulaşmayı hedefler. Freud'a göre kişi içinde bulunduğunu hissettiği tehlikeli durumu ortadan kaldırmak için genellikle bekleliçe- aşırı olgularda kişinin annesinin dölyatağında olduğu ve bugün onu tehdit eden tehlikelere karşı korunduğu bir zamana- zamansal bir gerileme gerçekleştirir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sigmund Freud, *Psikopatoloji*, çev. Hakan Atalay, Payel Yayınları, İstanbul 1999.

tahminimizce bu durum Sait Faik'te "kendine güven eksikliği" doğurmuştur. Yazarın biyografisinden aktarılan anekdotlarda çoğu zaman yaptığı işe ve yazdıklarına emin olamadığını görebilmekteyiz. Bu durum yer yer hikâyelerinde de yerini almıştır. *Yaşar Nabi Nayır*'ın aktardığı şu bilgiler bu mevzu hakkında açıklayıcı olabilmektedir:

"... yazdıklarını, kendine güvensizliğin verdiği bir hoşnutsuzlukla ancak ısrarlar karşısında elinden çıkarmıştır.

Son yazıları dahil, birkaç hikâyesini birden getirdiği zamanlar bile, ta sonuncuyu da okutmadan bırakmaz, beğenildiğine emniyet getirip içi rahat etmedikçe parasını almazdı. Ben o yazıları okurken rahatsız ve tedirgin bir tavırla karşımda bekleyişi hâlâ gözümün önündedir. Yazısının çok güzel olduğunu söylediğim zamanlar: 'Yok be! Sahi mi?' diye bir çocuk gibi sevindiğini, ama acaba numara mı yapıyor gibilerden gene de bir şüphe bulutunun gözlerinden sıyrılmadığını görür ..." (MİSKİOĞLU, 1991, s. 173.)⁵

Ahmet Miskioğlu yine benzer bir anekdottan hareketle Sait Faik'teki bu güven eksikliği mevzuundaki görüşlerini şu şekilde serdedir:

"Yaşar Nabi, Sait Faik'e yazı ücreti verirken de aynı çekingenlik, aynı güvensizlik ve yapıtının değerine inanmamak vardır Sait'te: 'Doğru söyle, bu yazı bu para eder mi? Yoksa özendirmek için mi böyle davranıyorsun?' gibilerinden sorular sorarak kendi yapıtına güvensizliğini her zaman ortaya koyar Sait. Alçak gönüllülükle de yorumlayabiliriz böyle davranışlarını. Ama yaptığı işin büyüklüğünü, herhalde, hiçbir zaman algılayamamıştır." (MİSKİOĞLU, 1991, s. 73.)

Sait Faik ile *Salah Birsell*'in yaşadığı aşağıdaki şu olay yine yalnız adamın kendine ve yazdıklarına güvenmiyor oluşuna verilebilecek bir örnektir:

"Sait Faik'le Salâh Birsell, Ankara Caddesi'ne doğru ağır ağır yürümeye başlarlar. Postaneden Ankara Caddesi'ne doğru yürürken köşede -o zamanlar- İkbâl Kitabevi vardır. Onun üstünde de, sağa dönünce İnkılâp'tan sonra Çığır Kitabevi görünür.

- Sen, der Salâh Birsell,

- Türkiye'de en iyi öyküleri yazan adamsın Sait! En iyi öykücüsün sen!

Sait Faik, dönüp Salâh Birsell'in yüzüne bakıyor. Hayır, şaka yapmamaktadır, ciddi konuşmaktadır.

Kapısı önünde bulundukları Çığır Kitabevi'ne Sait Faik hemen girer, henüz yayımlanmış bulunan Mahalle Kahvesi'nden bir tane satın alıp çıkar. Cebinden bir kalem çıkararak hemen oracıkta buz gibi üşüyen parmaklarıyla yapıtı imzalar, Salâh Birsell'e sunar.

Şöyle yazmıştır, Mahalle Kahvesi'nin birinci sayfasına:

- Şair dostum Salâh Birsell, sahi mi söylüyorsun? Beni sevinçten öldürürsün." (MİSKİOĞLU, 1991, s. 38.)

Sait Faik'teki kendine güven eksikliğinin bir diğer sebebi de toplumun onun mesleğine bakış açısıdır. Yalnız adam hayatı boyunca toplumun istediği/beklediği gibi belirgin bir işi olmayışından çoğu zaman muzdarip olmuştur. Ne zaman ona işi sorulsa ne söyleyeceğini şaşırmıştır. Biraz toplumun biraz da kendi mizacından kaynaklı amilleri vardır bu durumun. Ama kendine güvenerek, göğsünü gere gere "Ben yazarım." sözünü ancak 1950'lerde söyleyebilme gücünü/güvenini bulabilmiştir kendinde. Aslına bakılacak olursa Sait Faik yaptığı işin künhüne ölümüne yakın yıllarda

⁵ Yaşar Nabi Nayır, "Namuslu Edebiyatçı", *Varlık*, S. 418, Mayıs 1955'ten aktaran Ahmet Miskioğlu, *Sait Faik*, Altın Kitapları, 2. bs., İstanbul 1991, s. 173.

varmış gibi görünür. Ama huylu huyundan vazgeçmez, o yıllarda yine de yaptığı işin kalitesini sorgulamaya devam eder.

"Ama şimdi ben, kim bana ne iş yaparsın derse göğsümü kabartarak yazıcıyım diyorum. Eskiden utanır, kekeler, kendimin de pek şüpheli bulduğum 'bir muharririm' derdim. Ne enayi imişim. Ben halis mulis yazıcı imişim yahu!

(...)

Bereket 'Yeditepe' para vermiyor yazıcısına şimdilik. Şu yazıma en azından beş papel isterdim. Beş papeli alınca da acaba zavallı Hüsam'ı ne diye kandırdım, bu yazı beş papel eder miydi diye içimi yerdim." (ABASIYANIK S. F., Yazıcılığın Yirminci Senesinde, 1996, s. 43.)⁶

Sait Faik'te görünen "kendine güven eksikliği" onun yalnızlığını derinleştirmiş olmalıdır. Çünkü bu eksiklik onda aşağılık kompleksine sebebiyet vermiş ve en sevdiği insanlardan dahi uzaklara kaçma hissiyatı doğurmuştur. Sait Faik'in, tanımadığı insanlardan, arkadaşlarından, dostlarından, hayranlarından nasıl kaçtığına dair bilgileri amcakızı Ülker Abasıyanık-Otman şu şekilde zikreder:

"Ada'da yaşadığı günlerde birçok yazar ve seveni onu görmeye gelirlerdi ama o, genellikle ortalıktan kaybolur, onlarla görüşmezdi. Hakkında onun onaylamadığı şeyleri yazanlara, evin içinde sanki karşısındaymışlarcasına bağırır, çağırır öfkesini yansıtır. Hatta bir keresinde şu anda adını vermek istemediğim bir yazar özrünü kabul ettirmek için köşke gelmiş, ama Sait Ağabey onu kabul etmemiştir. O yazar sonradan kendisinden mektupla af dilemişti. Esasen yazar arkadaşlarını da eve hiç getirmezd." (ABASIYANIK Ü. , 1996, s. 68.)

Sait Faik, kaçışlarını bu merhaleden daha ileri bir merhaleye taşımak niyetindedir. Uzaklara, çok uzaklara kaçmak... Uzaklara kaçmak ve yalnızlığını daha da derinleştirmek yalnız adama psikolojik ve manevî yaralarını sarabilecek bir reçete olarak görünmüş olabilir. Ancak yazar bunu gerçekte başaramamıştır. Bundaki gerekçelerden biri annesi Makbule Hanım'a olan sevgisi, güveni ve muhtaçlığı olmalıdır. Lakin muharrir her ne kadar uzaklara kaçma fantezisini gerçekleştirememiş olsa da ruh dünyasında bunu fazlasıyla başarmıştır, dolayısıyla onun son eserlerinde gerçeküstücülüğe yöneldiğini ve yalnızlığını daha da derinleştirdiğini görmekteyiz. *Leyla Erbil*'in aktardığı şu bilgiler yalnız adamın uzaklara kaçma fantezisini göstermektedir:

"O, sürekli olarak, güneyde ufak bir sahil kasabasına yerleşmeyi öneriyordu. Kimsenin bizi tanımayacağı, alay etmeyeceği, rahatsız etmeyeceği bir yer düşlüyordu. Yakın dostlarının bile onu anlamadıkları, izledikleri ve alay ettikleri alınganlığını sürekli yaşamaktaydı. Sıcak bir kasabada, küçük bir kahve açacaktı." (ERBİL, Dünyanın Bilmediği Bir 'Kök Yazar': Sait Faik, 2004, s. 88-89.)

Anlaşılabileceği üzere yazardaki aşırı hassasiyet/alınganlık, kendine güven eksikliği, aşağılık kompleksi gibi mizaç özellikleri esas olan tek bir duyguyu besler: o da "yalnızlık duygusu"dur. Fakat yalnız adamın hayatını birçok cephesiyle bilmekteyiz ki o köşesine çekilip insanlardan kaçarak hikâyelerini yazmamıştır. Hatta neredeyse tüm gününü eserlerinde de izlerine rastladığımız kalabalıkların ve kalabalık mekânların içinde geçirmiştir. Kahveler, sinemalar, barlar, meyhaneler, parklar ve daha birçok mekân... "O İstanbul'u dolaşıp, gözlemlediği insanlara (özellikle sivrulmuş insanlara) dünyalar kurar öykülerinde. Sokakları, iskeleleri, istasyonları gezerek başıboşları, mutsuzları, yalnızları, kimsesizleri anlatır. Şehrin ısıltılarında yalnızlığın, ölümün, yoksulluğun lirizmini arar." (TOSUN, 2000, s. 311.) Muharririn, *Yandan Çarklı* adlı hikâyesinde de dile getirdiği gibi kalabalıkların içinde ölesiye yalnız, ölesiye mesuttur yalnız adam. İçi kalabalık çeker. İnsanlar

⁶ Sait Faik "Yazıcılığın Yirminci Senesinde" isimli yazısı Yeditepe gazetesinde 16 Mayıs 1950'de yayımlanmıştır. Bkz. Sait Faik Abasıyanık, "Yazıcılığın Yirminci Senesinde", *Sait Faik Abasıyanık 90 Yaşında*, drl. Perihan Ergun, haz. Ayla Kutlu, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1996, s. 43.

çeker. (ABASIYANIK S. F., Son Kuşlar, 2016, s. 95.) O halde Sait Faik'in yalnızlığı diğer yalnız insanlara göre farklı bir karakteristik nitelik taşımaktadır. Yazarın bu yalnızlığı kalabalıkların içinde kendisinin oluşturduğu bir yalnızlıktır. Kısaca Sait Faik "kalabalıkların içinde yalnız bir adam"dır. Muharrir, *Yalnızlığın Yarattığı İnsan* isimli hikâyesinde kalabalıkların içinde yalnız olduğunu şu şekilde zikreder:

"O pasajdaki birahaneye yine gitsem. O masaya otursam o masaya. İnsanlar gelse otursa çift çift kadınlı erkekli. Ben tek başıma. Milyonlar içinde tek başıma." (ABASIYANIK S. F., Alemdağ'da Var Bir Yılan, 2016, s. 18.)

Muharririn bütün mizaç özellikleri ondaki yalnızlık duygusunu derinleştirse de anlaşılacağı üzere onun içi her zaman kalabalık çekmektedir. Kalabalıkların içindeki yalnız adamın "insanlardan, kalabalıktan, hoşlanması da aslında bu yalnızlıktan kurtulma isteğinden gelir." (BİRSEL, 1993, s. 165.) Kanaatimizce Sait Faik, toplumsal hayata böyle bir bakış açısıyla tutunmaya çalışmıştır. Çünkü -yukarıdaki paragrafta da değindiğimiz gibi- "ondaki asıl duygusal yön, ıssızlık arayışı değil, yalnızlıktır." (ÖZTÜRK, 2011, s. 783.) Yani o yapayalnız kalarak -hayatının en önemli gayesi olan- hikâye yazmak yerine kalabalıklar içinde bir yalnızlık yaratarak kendi yarattığı bu yalnızlıkla hikâyelerini yazmayı seçmiştir. "Hele ulan diye merhabalaşıp eyvallah diye ayrıldığı bir sürü tanıdıktan bir tekine bile asıl benliğinin kapısını aralamaz. Onlarla kadeh ve küfür tokuşturur, fakat hakiki dostluklara geçit veren o içten içe köprüyü kurmaz. Bunu zorlamayı deneyenleri sert bir göğüsleme ile geri çevirir. O, yalnız adam, insanlara, hayata ve tabiata karşı duyduğu aşkta ölesiye kışkançtır. İnsanlara sevgiyle bakar fakat onlarla bu sevginin sevincini paylaşamaz." (MİSKİOĞLU, 1991, s. 28-29.) Böylelikle bu yaklaşım tarzıyla da yazar, sosyal yaşamdan da bağlarını koparmaz. Ama dediğimiz gibi o, bu "kalabalıkların arasında bile yapayalnızdır." (BİRSEL, 1993, s. 165.)

Sonuç olarak Sait Faik aşırı hassas ve alıngandır. Haksızlığa adaletsizliğe gelemeyen, toplumsal hayatta karşılaştığı olumsuzluklara karşı en büyük silahı ve kalkanı kalemi ve kâğıdıdır. O, çevresindeki olaylara, etrafındaki arkadaşlarına çabucak öfkelenir ve çocuk gibi küser. Bu aşırı duyarlılık ve çocuksu duygusallık onu tek bir amaca yönlendirir, o da yalnızlığına, yani hikâye yazıcılığı için yarattığı o zaman dilimine kaçmak... İlerleyen yaşlarına rağmen kendisinin yarattığı ve mesut olduğu bu çocukluk cennetinden yazar hiç çık(a)mamıştır. Muharririn bu çocuksuluğunun en büyük sebebi ise annesi Makbule Hanım'a olan bağlılığı/bağımlılığıdır. Anne kucağı onun hayatı boyunca güvenebileceği bir sığınak olmuştur. Annesinin yanı başından ayrılmaması ise yalnız adamın kendine güveninde eksikliğe neden olmuştur. Yazar ailesi olmadan tek başına kendi ayakları üzerinde durabilecek bir karaktere de sahip değildir. Bu güven eksikliği zaman zaman yalnız adamı aşağılık kompleksine sürüklemiştir. İşte bütün bu amiller -aşırı hassasiyet/alınganlık, ana rahmine dönüş, kendine güven eksikliği, aşağılık kompleksi- yalnız adamın hikâye yazmak için kendine yaratmış olduğu "yüzeysel, seçilmiş yalnızlığı"nın daha da derinleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Sait Faik'in bu yalnızlığı ise ıssız bir yalnızlık değildir. Onun bu yalnızlığı kalabalıkların içinde kendi yarattığı bir yalnızlıktır. Yani muharrir, kalabalıkların içinde yalnız bir adamdır; o, insanlardan, sosyal hayattan kaçmamıştır. Bu bilinçli ve tercihi yalnızlık onu hikâye yazdırabilecek insanlarla ve olaylarla karşılatırmış, onları uzun uzun gözlemlemesine olanak sağlamıştır. Sait Faik'in kaçışı kalabalıkların içindeki bu insanları hikâyelerinde anlatabilmek adına hikâye yazıcılığı için kendisinin yarattığı o zaman dilimine kaçıştır. İşte bütün bunlar Sait Faik'i yalnızlığa sürükleyen kendi mizacından kaynaklı amillerdir.

1.2. Gerçeklik Çatışması ve Gerçeklikten Kaçışı

Gerçek önünden kaçış, Sait Faik'in kişilerini, çağrışımlarla geçmişe ve hayal gücüyle de bir düşler dünyasına götürüyor. Onların kurumuş anılar sarnıcına gizli, bilinmez bir kaynaktan şarıl şarıl sular akar. Ve bu anılarla sonuna kadar tutumlu yaşamaya bakarlar...⁷

Sait Faik'in hikâyelerinde hayal ile gerçeklik çatışır. Bu çatışma, muharririn hayal ettiği, arzuladığı dünya gerçekliği ile reel olan dünya gerçekliğinin birbirinden farklı olmasından kaynaklanmaktadır. "Onun için Sait Faik'in birçok hikâyeleri işte bu düş ve gerçek çatışmasının bunalımını taşır. Kişilerde görünen ruh bunalımları, krizler hep bu çatışmanın belirtileridir." (GÜNYOL, Sait Faik Abasıyanık Üzerine, 1984, s. 59.) Yalnız adam, hikâye kişilerine yaşattığı bu kaosu aslında gerçek hayatta kendisi de yaşamaktadır. Bu çatışmanın en önemli sebeplerinden biri yazarın henüz çocukluk yıllarından itibaren gözlemleyebildiğimiz aşırı hayalciliğidir. "Oldukça yaramaz bir çocuk olan Sait, mahalle çocuklarının oyunlarına katılır, oyundan bıktığı veya arkadaşlarına küstüğü zaman bir kenara çekilip, hayâl kurmayı sever." (TAŞ, 1988, s. 2.) Yalnız adamın olgunluk dönemlerinin Beyoğlu'nda geçirdiği yıllarında da aynı tavrı -aşırı hayalciliği- görürüz. *Muzaffer Uyguner*, onun yetişkinlik dönemlerindeki hayalciliği mevzuunda şu bilgileri aktarır:

"Yazı hayatına dönünce İstanbul'a da döndü. Bundan sonraki günlerini Beyoğlu'nda geçirdi. Bu semtin en şüpheli batakhanelerine gece yarısı bile girmekten çekinmezdi. Mavi gözlü bir balık gibi İstiklâl caddesinde aşağı yukarı dolaşır, söylenenleri dinler, onlardan bir şeyler çıkarmağa çalışır, insanları incelerdi. Âşık olur, evlenme düşleri kurardı. Kendisi şunları yazıyor: 'Saçım, tek tük sakalım ağardı. Fakat, her zaman böyle pencere önlerinde bir hayal bekledim. Ne kadar fazla hakikat oldularsa şimdi bütün hepsi o kadar hayaldir.'" (UYGUNER, Sait Faik, 1980, s. 10.)

Yalnız adamın gerçeklikle çatışmasına sebebiyet veren bu aşırı hayalciliği zaman geçtikçe onun, reel hayatta farklı bir gerçeklik yaratmasına neden olmuştur. Bu, ütöpik bir gerçekliktir. Bu ütopya, zannedildiği gibi büyük idealler ve büyük düşüncelerle çevrili bir dünya değildir. Haksızlığın olmadığı, tüm canlıların birbirini sevdiği, çocukların mutlu olduğu, açın, fakirin kalmadığı bir dünya... Bir çocuğun duygularının dile gelişindeki gibi saf ve güzel bir dünya... İnsanlığın yaratılışından beri birçok bireyin arzuladığı bu *ideal*'in reel hayatta gerçekleştirmeyişi Sait Faik'i büyük bir hayal kırıklığına uğrattır. Böylelikle muharrir adeta bir çocuk gibi küser. Ve bu idealin tam zıddı olan reel hayatın tezahürleri karşısında yalnız adam gerçeklikle çatışır. Bu çatışmaya muharririn biyografisinden misaller gösterebiliriz: Yazarlığının ilk dönemlerinde kaleme aldığı *Sarnıç*, *Semaver* ve *Şahmerdan*'da muharririn hayata karşı olumlu izlenimlerini hikâyelerinde görebilmek mümkündür. "Sait Faik'in ilk dönem hikâyeleri insan sevgisiyle, insanların iyilikleriyle doludur." (NACİ, 2008, s. 21.) Yalnız adamın kendisine göre birtakım beklentileri vardır yaşamdan. Ancak yazar, hikâyeciliğinin ikinci döneminde muhayyilesinde kurduğu reel hayatın tam karşısı ile yüz yüze gelince gerçeklikle çatışmaya başlar. Bu çatışmaya, ikinci dönem eserlerinden biri olan *Lüzumsuz Adam*'da birçok cephesiyle karşılaşırız. Eserin isminden de anlaşılacağı gibi evvela kendisini gereksiz görmeye başlamıştır yalnız adam: kendisini, düşüncelerini, arzularını ve hayallerini... "*Lüzumsuz Adam*'da, artık insanlardan uzaklaşan, şehirden korkan, giderek nefret eden, şehirden kaçan bir anlatıcı (ya da Sait Faik) buluruz." (NACİ, 2008, s. 22.) Çünkü bu süreç içinde yaşadığı mahkeme duruşmaları, kitabının toplatılması, babasının vefatı, ekonomik sıkıntılar; bu olaylar çok geçmeden öğrendiği siroz hastalığı ve bunun gibi yaşadığı birçok olumsuz gelişme "onun yalnızlığını daha derinden yaşamasına; başta kendisine olmak üzere herkese küsmesine, soyut olarak sevdiğini zannettiği insanlardan ve toplumdan kendisine has ölçüler içerisinde nefret etmesine sebep olur." (AKTAŞ, 2001, s. 192.) "Geçirdiği soruşturmalar, romanının toplatılması zaten içe kapanık bir insan olan Sait Faik'i daha da hırçın, küskün yapar." (MİSKİOĞLU, 1991, s. 27.) Çünkü o,

⁷ Vedat Günyol, "Sait Faik Abasıyanık Üzerine", *Dile Gelseler*, Cem Yayınevi, İstanbul 1984, s. 51.

hayalinde idealize ettiği dünyayı gerçek hayatta bulamamıştır. 1940 ile 1947 arasındaki -Lüzumsuz Adam'ın basımına kadarki- yedi sene boyunca hayata karşı büyük bir küskünlük yaşamış ve edebiyat adına neredeyse hiçbir şey yapmamıştır. Muhtemel ki bu zaman diliminde ciddi bir gerçeklik çatışması yaşayarak kendi yalnızlığını daha da derinleştirmiştir. Ve bu gerçeklik çatışması onun realiteden kaçmasına neden olmuştur? İşte bu kaçış onun yalnızlık duygusunun derinleşmesinde önemli bir etkidir.

Peki, yalnız adam reel hayatın gerçekliğini nasıl gözlemlemektedir? O, reel hayatın gerçekliğinden kaçarken neye/nereye/kime sığınır? Sait Faik niçin kaçır? Muhayyilesinde tasavvur ettiği dünya neden kendi gerçekliğinden çok uzaktır? Bu soruların cevaplarını yalnız adamın hikâyelerinden hareketle cevaplamakta bir beis yoktur, çünkü en nihayetinde “Öykülerindeki ‘insan’ genellikle kendisidir.” (BİNYAZAR, 1982, s. 168-176.) Sait Faik’in dış gerçekliği, yani reel hayatı nasıl gözlemlediğinin tespiti ve yaşamın realitesine bakış açısı bize bütün bu suallerin esasına adım adım götürecektir. “Kitaplarını şöyle rasgele bir taradığımızda, öykülerinde genellikle gerçekle arasına giren bir saydam bölmenin ardından, dünyayı SEYREDEN ya da dünya anlamına gelen bir İNSANI SEYREDEN GÖZ ile karşılarız.” (ERBİL, Sait Faik’te Göz, 2016, s. 62.) İşte yalnız adamın bu ‘GÖZ’ü reel hayatta gözlemlediği zamanın, mekânın, kişilerin, eşyanın, nesnenin kendinde hissettirdiği, düşündürdüğü şeyleri, yani onda uyandırdığı intibaları anlatır. Bunu yaparken de “Dış âleme sadakatle bağlı kalmaz, gözlemlerini kendi hayal dünyasında yeniden kurar. Böylece dış âlemde gelen bütün izler yazarın ruh süzgecinden geçer.” (İSLAM, 2013, s. 354.) Bu durumla Sait Faik’in neredeyse her hikâyesinde karşılaşmak mümkündür. Mesela *Papaz Efendi* isimli hikâyesindeki şu tasvire “DİKİZ, SEYRETME, BAKMA halleriyle iç içe geçen.” bu GÖZ’ün perspektifinden bakmaya çalışalım:

“Evimiz kilisenin karşısındaydı. Bu, akşamüstleri lacivert kesilen gökyüzüne, neftleşen çamlara kırmızı tuğladan vücudu ile yaslanan, çan kulesi olmadığı için tepesine her zaman bir karga yahut da şair bir martı konan haçıyla Bizans’tan beri yüzlerce Rum kalfanın Ortodoks ve cahil kafasından restore edilmiş, kiliseden çok bir Bizans derebeyinin evine benzeyen bir binadır. Bir tek kubbesi vardır. Bina çirkin değildir. Ama güzel de değildir. Küçük kubbelerin bulunması lazım gelen yerlerde mazgala, burca benzeyen delikler, çıkıntılar vardır. Gündüzün kalın, -daha doğrusu görüle görüle bıkılmış haliyle- akşam olunca, neftinin, koyu mavinin, elle tutulması kabil hale gelen renklerin içine kiremit rengiyle yapışıp kaldığı zaman, tepesindeki haçıdan tutup kuşu bile kaçırmadan, bir çıkartma gibi ıslatıp defterin koyu mavi zemini üzerine çıkarır da duvara asabilerseniz seyrine doyamazsınız.” (ABASIYANIK S. F., Lüzumsuz Adam, 2016, s. 75.)

Sait Faik’in çizdiği bu panorama bizlere varolan gerçekliği bütün çıplaklığıyla değil de kendisinin gördüğü yahut görmeyi arzuladığı veyahut kendisinin istediği/dilediği gerçekliği resmettiğini gösterir. Yani o “çevresine bakarken, çevresindeki insanları, nesneleri gözlerken aradığını bulmak, baktığını görmek için bakar.” (UYGUNER, Ölümünün 25. Yılında Sait Faik Abasıyanık, 1979, s. 13.) Hikâyelerinde gördüğümüz bu tavrı muhtemelen gerçek hayatta da uygulamaktadır. Kısaca o, hem eserlerinde hem de realitede kafasında tasavvur ettiği dünyayı şahıslara, mekânlara, olay ve olgulara giydirebilir. Bilhassa “Kahramanlarına kurduğu/yakıştırdığı (bu) dünyaların pek çoğu muhayyeldir. Anlatır anlatır, sonra, ‘Çingene kızının muhayyel olduğunu söylememe lüzum var mı?’ diye öyküsünü bitirir.” (TOSUN, 2000, s. 311.) Bizlerin de; izlediği, gördüğü, seyrettiği her şeye bu çerçeveden, yani onun merceğinden bakmamızı ve aynı manzarayı görmemizi, tasavvur etmemizi ister. Ve GÖZ’ün bu seyrettikleri/baktıkları/gördükleri/izledikleri her ne kadar fotografik birer gerçeklik olsa da muharrir bu fotoğrafları kendi fırçasıyla yeniden tuvale aktarır. Aslında bu, bütün sanatçıların sanatlarını icra ederken başvurdukları bir yöntemdir. Sanatkârlar gerçekliğe ne denli sadık kalmaya çalışırlarsa çalışsınlar ister istemez eserlerinde bu

realiteyi belli oranlarda bozmak zorunda kalırlar. Sait Faik'in, hayalciliğiyle iç içe geçmiş ve bozulmuş bu gerçekliğini ise *Birahanedeki Adam* (ABASIYANIK S. F., Lüzumsuz Adam, 2016) adlı hikâyesinde şu şekilde görebilmekteyiz: Yalnız adam, sokakta, bir dükkânda, kalabalık bir yerde durup herhangi bir adamın yüzüne bakarak o adamın hayatının hiç olmazsa bir kısmını hikâye etmenin mümkün olabileceği hülyasına kapılır. Karaköy'de bir birahane bira içen, tahminen kırk yaşlarında bir adamı gözüne kestirir ve onu seyretmeye/izlemeye/dikizlemeye başlar ve adam hakkında kendine göre yargılara varır. Evvela bu adamın sanatını tayine çalışır:

"Hiçbir meslek ona kalıbı kalıbına uygun gelmiyordu. Banka memuru da olabilirdi; zabıt kâtibi de... Daire şefi, tütüncü, piyango bayii, sivil giymiş tramvay kontrolü de." (ABASIYANIK S. F., Lüzumsuz Adam, 2016, s. 17.)

Yalnız adam seyretmeye/bakmaya/izlemeye/dikizlemeye devam ederek adam hakkında birçok tahminde bulunur. Sonra birden dikkatini bir şey çeker. Adamın küçük parmağında bir kadın yüzüğü vardır. Muharrir: "Yüzüğün bir kadından alındığı su götürmez bir hakikatti." der ve "Ona bu yüzük, metresi tarafından aldatılmış bir adam hali de vermiyor değil mi hani. Sanki bir kadının parmağından zorla çekip alınmıştı." diye hikâyeyi ilerletir. Yazar, gözlemleri sonucunda yakaladığı bu ipuçlarından hareketle tahminlerde bulunarak yeni hayallere dalar:

"Şimdi elimde birtakım malzeme var. Bunlarla bir bina yapabilirdim: Yaşı tahminen kırktı. Pardösüsü kirli, şapkası da öyle. Pabuçları, gömleği temiz, küçük parmağında bir kadın yüzüğü, dişlerini yıkamıyor, gözlerinde dert alametleri yok; öyleyse kadın tarafından aldatılmış değil, bu şüphemde yanılıyorum..." (ABASIYANIK S. F., Lüzumsuz Adam, 2016, s. 19.)

Hikâyenin ilerleyen kısımlarında öğrendiğimize göre birahanedeki bu adam, Fatih'te oturan fakir bir kâtiptir. Evli ve dört çocuk babasıdır. En büyük zevki akşamları üç-beş bira içmektir. Parmağındaki yüzüğü ise kızına almıştır. Yüzüğün taşlarından biri düştüğü için kızı tamirat için ona geri vermiştir. Ancak adam düşmüş taşı taktırmayı unutmuştur. Yazar bütün bu bilgileri adamlarla tanışarak öğrendiğini söyler hikâyede. Fakat işin gerçeği de öyle değildir. Çünkü Sait Faik'in, reel hayatta takıldığı birahanelerin birinde karşılaşmış olabileceğini düşündüğümüz bu adam üzerine, hikâyenin başından sonuna kadar sadece gözlem yaparak tahminlerde bulunduğunu ve hayallere daldığını şu cümlelerinden anlayabiliyoruz:

"Ben işin daha ötesine; faciasına, komedisine gitmeye niyetliydim. Adamın peşini bırakmayacağım. Evine gireceğim. Küçük dertlerini, büyük meselelerini öğreneceğim. **Daha doğrusu önümde bira, hayal kuracağım.**" (ABASIYANIK S. F., Lüzumsuz Adam, 2016, s. 20.)

Yalnız adamın, hikâyelerini yazarken kullandığı bu tekniği eserlerinin çoğunda uyguladığını görürüz. Anlaşılabileceği üzere o, öncelikle realiteyi seyrederek/izler/dikizler/gözlemler... "Öyküde en güçlü yan işte bu izlenimler, duygular ve onların uyandırdığı çeşitli çağrışımlardır." (GÜNYOL, Sait Faik Abasıyanık Üzerine, 1984, s. 46.) Daha sonra birtakım tahminlerde bulunma ve hayaller kurma yoluyla kurguyu, tasvirlerini kendi gerçekliğine büründürür. Ve bütün bunlar kendi ütopyasında idealize ettiği gerçeklerdir, ancak bu ütopyayı, yani hayalciliğiyle bezenmiş, iç içe geçmiş ve bozulmuş bu gerçekliği, yazar: "Ben hikâyeciyim diye sizden ayrı şeyler düşünecek değilim. Sizin düşündüklerinizden başka bir şey de düşünmem. (...) Sakın benden büyük vakalar beklemeyin, n'olur?" şeklinde ifade eder. (ABASIYANIK S. F., Lüzumsuz Adam, 2016, s. 19.) Daha evvel de dediğimiz gibi bu ütopya zannedildiği gibi büyük idealler, büyük düşüncelerle çevrili bir dünya değildir. Yani yalnız adamın hikâyelerinde gördüğümüz ve reel hayatta arzuladığı basit insanî değerlerle çevrili bu ütopya, gözlemlenen dünyanın dış gerçekliğinin Sait Faik'in hayal imbiğinden geçerek muharrirde bıraktığı intibalarla birlikte yazar tarafından yeni bir forma kavuşmuş hâlidir. Yalnız adamın GÖZ'ünün, dış gerçekliği görmesi tam olarak bu şekilde gerçekleşir. İşte Sait Faik'in gözleminin doğurduğu bu dünyalardaki gerçeklik ile reel dünyanın gerçekliğinin uyuşmaması onun gerçeklikle çatışma yaşamasına, realiteden kaçmasına ve yalnızlaşmasına neden olur.

“O, reel hayatın gerçekliğinden kaçarken neye/nereye/kime sığınır?” sorusuna gelince: Yalnız Adam’ın bu kaçışta sığınağı zaman zaman tabiat olur, ama asıl sığınağı hayalleri ve anılarıdır. “Hikâyelerinin bütününde Sait Faik’in insanını, bugünden çok geçmişte, yani anılarda, anılarda olduğu kadar da, özlenilen bir dünya düşünde yaşar görmekteyiz. (...) Sait Faik’te bu anılar ve düşler öylesine güçlüdür ki, onun hayat formülünü dile getirmek gerekirse ‘insan âlemde hayal ettiği’ ve anılarda beslendiği ölçüde yaşar diyebiliriz bir bakıma.” (GÜNYOL, Sait Faik Abasıyanık Üzerine, 1984, s. 52.) Çünkü kalabalıklar içinde yüzeysel bir yalnızlık yaşayan, hayal dünyası yeterince geniş bir yazar için hatıralar hikâye formatına sokulabilecek, rahatlıkla hayalle kurgulanabilecek ve dış âlemin realitesi ile beslenerek gerçekliği kolaylıkla kırılabilir bir forma sahiptir. Bilhassa bir çocuk kadar hayal dünyası geniş, hassas, ve yalnız bir adam için... Ayrıca “Sait Faik’te anılar, insanı çok kez ‘çocukluğuna’ götürür(r). ‘İnsanlık sevgisi’nin ortasında yer alan çocuk, sık sık ‘anılarla’ karşımıza çık(ar). Zaten öykülerinin çoğu, uzaktan yakından bir çocukluk anısıyla ya da bir çocukluk nöbetiyle ilgilidir.” (GÜNYOL, Bir Sanatçının İç Dökmesi, 1984, s. 51.) Yalnız adamın çocukluk anıları ve bu hatıralarla muhayyilesinde kurduğu çocukluk cenneti onun sığınabileceği, kaçabileceği bir başka yerdir. Çünkü bu anılarda yazarın sanatçı kimliğine uygun, hikâyelerinin kurgusunu besleyebilecek çok malzeme vardır. Sanatçılığının bilhassa ilk dönemlerinde birçok yönüyle eserlerinde karşı karşıya geldiğimiz bu çocukluk hatıraları onu yazmaya yöneltmiştir. Ayrıca Ahmet Miskioğlu’nun da dediği gibi “Anı ve İmge, yalnız adamın arada bir kurtulmak için koştuğu ülkedir. Her yalnızlık karabasanında bir kurtuluş aramak vardır. Ara sıra da yazı yazarak kurtulmaya çalışır.” (MİSKİOĞLU, 1991, s. 89.) Aslında ara sıra değil de sıklıkla yaptığı bir iştir bu. Hatta bu kaçışlarında tabiata yönelmesindeki esas sebeplerden biri Ada’ya, Makbule Hanım’ın yanına kaçması ve sığınması olmalıdır. Yani bu kaçış, rahat rahat hayal kurarak anılarını hikâye formatına sokabileceği, güvenli bir sığınağa yani hayatının yegâne amacı olan hikâye yazıcılığı için yarattığı o zaman dilimine, yalnızlığına kaçıştır. Yazı onun için bir rahatlama aracıdır. (UYGUNER, Yaşamı, 1996, s. 25.) “Sait Faik dünyayı/yaşamı seven ama kendi istek ve arzuları ile onu değiştiremeyeceğini anladığında, hayallere/öyküye ihtiyaç duyan biridir. Bu anlamda öykü, onsuz yapamayacağı bir şeydir. Çünkü gündelik hayatının, hayat görüşünün eksik kalan yanlarını öyküyle/yazıyla tamamlamaktadır.” (TOSUN, 2000, s. 311.) Bu sebeple de yazar realite ile çatıştığında gerçeklikten kaçır, anılarına, zaman zaman çocukluk hatıralarına sığınır ve yine yalnız kalır. Bu hatıralar yalnız adamın reel hayat müşahedeleri ile birleşir ve ondaki hayal gücünü harekete geçirerek sanatsal ilhamını tetikler.

Bu söylediklerimizden hareketle Sait Faik’in gerçeklikten niçin kaçtığı mevzuunu biraz daha geniş çerçevede ele almamız gerekmektedir. Yazarın kendi arzuladığı gerçeklikle reel hayatın gerçekliği uyuşmayınca bir çatışma yaşadığını, tabiata, kendi anılarına, çocukluk cennetine, hayale/imgeye ve hikâye yazıcılığına kaçtığını söylemiştik. Evet, Sait Faik gerçeklikle çatışır, çünkü onun gibi “düşünen ve duyan insan bu yükün altında ezilmektedir.” (GÜNYOL, Sait Faik Abasıyanık Üzerine, 1984, s. 50.) Haksızlığa uğrayan insanlar, ezilen, acı çeken çocuklar, işçiler, bin bir mihnete katlanan balıkçılar, fahişeler, esrarkeşler... Aşırı hassas, alıngan, öfkeli, düşünceli bir insan için bu gerçeklik ağır bir yükür. Örneğin yalnız adamın *Gece İş*i isimli hikâyesinde, sokak çocukları bir meyhanede uyumak zorundadır. Çünkü gidebilecek başka yerleri yoktur. Ve hikâye kişisi bu duruma sessize isyan ve küfür etmektedir:

“Sedirin üzerinde iki çıplak, küçük insan uyukluyor. Yer yer çıplakları gözüküyor, onlar bu oldukça ılık kahvede hâlâ üşüyorlardı. Ömer yalnız burunları, bir karpuz çekirdeği kadar ufak burunları gözüken bu insanlara yaklaştı.

- Bunlar da ne Ali?

Ali, Ömer’in yanına gelmiş; mustarip, acı bir yüz takınmıştı.

- Sokak çocukları zavallılar. Almasak olmuyor. Ne yapalım?

Ömer, Ali'ye doğru dönüp hiçbir şey söylemeden, onu süzdü. Sonra, duvardaki bir halıyı, koca elleriyle kucaklayıp söktü:

- Bedava acıyacağına, dedi, şu paçavrayı üstlerine örtüversene... Baksana nerdeyse donacaklar.

Çıplakları kapanmış iki küçük çocuk üzerlerine atılan halıya uyanmadan büründüler. Birbirlerine karşı dönerek sarılıp yeniden derin çocuk uykularına düştüler." (ABASIYANIK S. F., Sarnıç, 2016, s. 45-46.)

Buna benzer birçok hikâyede muharririn, yaşamın acı realitelerinden ne kadar da muzdarip olduğunu açıkça görürüz. Çünkü o, reel hayatın gerçekliğine hem yetişme tarzı hem de şahsiyet olarak göğüs gerebilecek bir karaktere sahip değildir. Ancak bu durum yazarın zayıf bir karaktere sahip olmasından kaynaklanmamaktadır, daha çok bu dünya realitesinde kendi düşünce âlemine ve hayata bakış açısına göre bir mantık bulamaz yalnız adam. "Onun yalnızlığını, insanın nefreti, kaçıışı olarak değerlendirmek yerine; kendine has değerleri duyma ile sadece yüksek değerlerden⁸ yana tavır takınma olarak açıklamak daha doğru olacaktır." (ÇELİK, 2002, s. 22.) Çünkü yazara göre dünya herkese yetecek kadardır, hem de aşkıyla, sevgisiyle, mutluluğuyla; insanıyla, eşyasıyla, yiyeceğiyle; yani soyut, somut her şeyiyle... Peki nedir yaşanan bütün bu kaos? İşte bu kaosun, acıların, bunalımların varolmasındaki sebeplerde ve akılda bir mantık, çıkar bir yol bulamayan yalnız adam gerçeklikten kaçır. Sait Faik'in gerçeklikten kaçışını *Çelme* isimli hikâyesinden bir de kendi ağzından duyalım:

"Bırakın beni ey hakikatler! Yürümek istiyorum. Cennetlerin olduğu yere doğru. Ne açıkları, ne açları, ne beni kızına münasip görmeyen zengin tüccarı, hiçbir şeyi düşünmeyeceğim. Dertlerimden kime ne?"

Bırakın beni harpler... Kadınlar... Çocuklar... Açlar... Deliler. Yürümek. Şoseden ayrılan yoldan bir cennete doğru yürümeye bırakın." (ABASIYANIK S. F., Şahmerdan, 2016, s. 10.)

Hikâyede de görüleceği üzere hakikatler yazarın yakasını bırakmamaktadır. Sait Faik ise gerçekliğin bu ağır yükünden kurtulmak ve arzuladığı cennetine, kendi dünyasına yürümek ister. Bu gerçeklikten kaçmak/kurtulmak isteği yalnız adamın hayatın realitesine katlanamıyor oluşundan kaynaklanır. Ayrıca yazarın "cennet" kelimesini kullanması da boşuna değildir. Bu kelimeden kastı muhayyilesinde tasavvur ettiği ütopyadır. O, özellikle son eserlerinde gerçeklikten çok uzaklaşır. Hayatın realitesinde umduğu hiçbir şey gerçekleşmeyince tamamıyla gerçeküstü bir dünya kurar. Hikâyelerindeki kişileri artık bu dünyada yaşatmaya başlar. "Dünyanın sınırlarından kurtulmak için 'yapma cennetler'e sığınan Baudelaire gibi, Sait Faik de, ruhuna, ağaçlardan, bulutlardan, kuşlardan, böceklerden bir yankı aramakta, bütün varlığıyla evrenin çağrısına kulak vermektedir." (GÜNYOL, Yalnızlığın Yarattığı Adam, 1984, s. 63-64.) Yalnız adam realite ile başa çıkmayacağını anlayınca gerçeklikle çatışmasını sona erdirmiş ve hikâyeciliğinin son dönemlerinde gerçeküstü bir dünyaya sığınmıştır. "Sait Faik gerçeküstücülüğe, içe tepilmiş isteklerini düşsel bir dünyada gerçek görme isteğinin verdiği dayanılmaz, ama o ölçüde olağan bir tutkuyla düpedüz, kendiliğinden kayıvermiş, iç dünyasını bilinç üstüne çıkaran rüya, hayal, şiir dolu bu yepyeni anlatım biçimi, kim bilir belki de ona tarifsiz yalnızlığını unutturacak, yalnız güzel ve haklı bir dünya yolunda benimsediği itiraz rolünde bütünlüğünü kazandıracaktır." (GÜNYOL, Yalnızlığın Yarattığı Adam, 1984, s. 66.)

⁸ "Yükse değer" kavramı Yakup Çelik'in, *Sait Faik ve İnsan* isimli eserinde geçmektedir. Bu çalışmada yazar, Sait Faik'teki zengin insan kadrosunu, Takiyettin Mengüşoğlu'nun *İnsan Felsefesi* kitabından hareketle yorumlar. (Bkz. Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988.) Sait Faik'in hayatı hiç dikkate alınmadan yalnızca metinlerle sınırlı bu çalışmada "değerleri duyan bir varlık olarak insan" araştırılmıştır. Yüksek değerlerden kasıt ise insan sevgisi, dürüstlük, adalet, hak gibi kavramlardır. Mesela hiçbir ilgi çıkarı, madde ile ilgili çıkar veya sevgi dışında yorumlanabilecek değerler yüksek değer olarak söz konusu edilemez. Yakup Çelik'e göre Sait Faik'in hikâyeleri ise büyük ölçüde insan sevgisinin hareket noktası alındığı yüksek değerler açısından zengin değerlerle çevrilidir. (Bkz. Yakup Çelik, *Sait Faik ve İnsan*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.)

Yaşamın gerçekliğiyle çatışıp bu realite karşısında çaresiz kalan yazar için, kurguladığı bu gerçeküstü/ütöpik dünya yalnız adamın kaçtığı/sığındığı en son merhaledir. Mesela “İnsan dışı varlıklarla diyalog kurma” yazarın yalnızlığının bir başka yansıması olarak değerlendirilebilir. “Yalnızlığın Yarattığı İnsan” adlı hikâyede anlatıcı bir gemici biblosu ile konuşur. Kahraman-anlatıcının insanlarla değil de, insan dışı varlıklarla diyalog kurması toplumdan uzaklaşmanın bir başka göstergesidir. (KURT, 2011, s. 1470.) İşte Sait Faik’in yalnız kalmasının sebeplerinden bir diğeri de gerçeklikten kaçış ve yapma dünyalara sığınıştır.

Sonuç olarak Sait Faik’in, hem gerçek hayatta kendisi hem de hikâyelerindeki şahısları gerçek ile çatıştır. Bu çatışmanın temelinde yazarın hayal dünyasının geniş olması yatmaktadır. Çünkü hayalinde tasavvur ettiği dünya gerçekliği ile gerçek hayatın realitesi birbirinden çok farklıdır. Bu durum onu hayal kırıklığına uğratar, böylelikle Sait Faik reel yaşamdan adım adım uzaklaşır. Kendi yaşama bakış açısı dahilinde yüksek değerlerle çevrili bir ütöpik dünya kurar hikâyelerinde. Gözlemediği dış gerçekliği hayalleriyle yoğurduğu, realitenin kendinde bıraktığı intibalarla bezediği, çocukluk ve olgunluk dönemi anılarıyla suladığı bu dünyanın içine işçisinden, balıkçısına, fahişesinden katiline kadar bütün herkesi yerleştirir. Arzuladığı, bütün insanların barış, huzur ve sevgi içinde yaşadığı bir dünyadır. Hikaye yazarken bir araç olarak kullandığı aşırı hayalciliği, çocukluk ve olgunluk dönemi hatıraları onun bu ütöpik dünyasını kurgularken kaçtığı, sığındığı bir anne kucağı gibidir. Bu ütöpik dünyanın reel hayatta karşılığının olmayışı onu ikinci bir merhaleye gerçeküstü bir dünyaya kaçmasına neden olur. Çünkü somut gerçeklik mantık dışıdır. O hikâye yazma sanatı ile hayatın realitesine meydan okumuş, ancak onu değiştiremeyeceğini anlayınca yapma cennetlere sığınmış, realitede hiçbir çıkar yol bulamayınca da gerçeküstü bir dünyaya kaçmıştır. Ve Sait Faik bütün bu amiller sonucunda yalnız duygusunu derinden yaşar.

1.3. Sait Faik’in Toplumla ve Toplumsal Normlarla Uyuşmazlığı ve Sınıfsız Kalışı

Sait Faik’in yaşadığı dönemin sosyo-kültürel, siyasî ve ekonomik şartları göz önünde bulundurulduğunda muharriri, toplumsal sınıf olarak “yüksek zümre”⁹ içinde değerlendirmemiz gerekir. Köklü ve zengin bir aile yapısı, yetiştirilme şekli, gittiği okullar, yaşam kalitesi “Sait Faik’(in) burjuva kökenli bir yazar” (YILDIZ, 1971, s. 17.) olduğunu bizlere ispatlar. Fahri Taş’ın bize aktardığı şu bilgiler köken olarak Sait Faik’in yüksek zümreye ait olduğunu gösterir:

“Babası Mehmet Faik Efendi, kereste ve zahire üzerine iş yapan bir tüccardı. Dedesi Seyit (Sait) Ağa onun babası Celep Mehmet Ağa’nın, Adapazarı’nın ileri gelen ailelerinden olduğu bilinmektedir. Sait Faik’in annesi Makbule Hanım da yine Adapazarı’nın ileri gelen ailelerinden Hacı Rıza Efendi’nin kızıdır. Aile o yıllarda ‘Abasızoğulları’ diye bilinmektedir. Soyadı kanunu çıktığında, Sait’in de isteği ile nüfus kütüğüne ‘Abasıyanık’ şeklinde yazdırılır.

Sait Faik’in ailesi, o yıllarda Adapazarı’nın hali vakti yerinde, ileri gelen ailelerinden birisidir. Dedesi Seyit Ağanın kiraathanesi, o dönem aydınlarının toplanıp sohbet ettikleri, memleket meselelerini konuştukları bir yerdir. Babası Mehmet Faik Efendi de hatırlı, dürüst ve oldukça iyi kazanan bir tüccardır.” (TAŞ, 1988, s. 1.)

Sait Faik, toplumsal sınıf olarak yüksek zümreye ait olmasına rağmen, yüksek zümreyi sevmez, onlardan mümkün mertebe uzak durur. Çünkü “Sait Faik, insanlar arasına uzaklık koyan, perde geren törenlerden hoşlanmaz. İçtenliği sever. Bundan dolayı maskeler içinde dolaşan yüksek tabaka insanlarına değil içten olan halktan insanlara kendini daha yakın duyar.” (MİSKİOĞLU, 1991, s. 82.) Hâliyle yalnız adamın hikâyelerinde yüksek zümreye ait kişilerle karşılaşmak olanaksızdır. Bir röportajda sorulan “Kibar zümreyi hiç kaleme almazsınız, niçin?” sorusuna yazarın verdiği yanıt şöyledir:

⁹ Bu kelimeyle eş anlamlı olarak eserlerde aristokrat, burjuva gibi kelimeler de kullanılmıştır. Batı’nın sosyo-kültürel, ekonomik, siyasî, vb. cephelelerdeki tekâmülü esnasında ortaya çıkmış/atılmış bu kelimeler yerine biz “yüksek zümre”yi kullanmayı uygun gördük.

"Kibar zümreyi hiç sevmem de ondan. Bana öyle gelir ki, onlar yaşamaktan hiç zevk almazlar. Yaşamaktan zevk alanları severim ben. Yaşamalı bu dünyada..." (Şehir E-Arşiv)

Anlaşılabileceği gibi Sait Faik yüksek zümreye kendini ait hissetmez. Onların yaşam tarzları, hayata bakışları yalnız adama uzaktır. Ayrıca "yüksek zümre"nin toplumsal hayat içindeki rolünü layıkıyla yerine getirmeyişinden muzdariptir. Daha önce de değindiğimiz gibi yazara göre bu dünya herkese, her şeye yetecek kadardır; fakat çevresindeki yüksek zümredelikler rahat ve refah içinde yaşarken neden çocuklar, işçiler açtır yahut niçin genç bir kız fahişelik yapmak zorundadır? *Söylendim Durdum* isimli hikâyede yazar, sosyal yaşamdaki açlığın, pisliğin, sefaletin, namussuzluğun müsebbibi olarak yüksek zümredeki insanları gösterir:

"... Bu şehir bu kadar pisken, bu kadar laubâli, bu kadar düşkünken, para kazanıp da kendinden ötesini, beygirini kullanan arabacıdan daha merhametsizce kullanıp da rahat edenler, sessizce, tereyağından kıl çeker gibi kendini aramızdan çekmişleri bir bakıma haklı buluyorum, gibime geldi. Sonra da düşündüm. Onlar böyle etiller bu şehri. Belki de bu şehre vebalar, belki de bu şehre koleralar gelecek yakında..."

Yalnız adamın yüksek zümre hakkındaki bu düşünceleri kendi sınıfından uzaklaşmasına ve yalnızlaşmasına neden olur. Bu yalnızlıkta "onun burjuva ahlâkına, burjuva davranışlarına, burjuva değerlerine derin bir tiksinti duyduğunu gözden kaçırılmamalı(dır)." (YILDIZ, 1971, s. 17.) Hatta onun, yüksek zümrenin ahlakını, davranışlarını ve değerlerini çocuk yıllarından itibaren beğenmediğini amcazadesi şu şekilde anlatır:

"Annesi, küçükken dahi yeni elbise giydirmekte zorluk çektiğini o zamandan gösterişe karşı bir tepkisi olduğunu fırsat düştükçe söylemiştir. İnsanların dış görünümünden ziyade özüne kıymet verirdi. Bu nedenle de hayatı boyunca göze çarpmaktan kaçınmıştır. Giyimini çoğunlukla ihmal edişinde bu düşünce tarzı rol oynamıştır." (ABASIYANIK M. R., 1996, s. 73.)

Toplumsal hayatta ait olduğu zümreye entegre olamayan Sait Faik, başka bir zümreye yakın olduğunu düşünür. Bütün hikâyelerinin başkışileri yahut hikaye anlatıcıları işte bu sosyal zümrenin insanları, yani "küçük insanlar"dır. Yazarın kendi sınıfından uzaklaştığında ise sığınağı bu "küçük insanlar" olur. "İşte bu nedenle, 'Yaşamaktan Zevk Alan', Küçük İnsanlar 'sevmiş', hikâyelerinde onları anlatmıştır: balıkçı Varbet, balıkçı Kalafat, duvarcı Barba Antimos, boyacı Yani Usta, Mercan Usta, kestaneci Ahmet, projektörcü vb..." (KUDRET, 2009) Yalnız adamın "küçük insanlar" hakkındaki görüşleri ise şu doğrultudadır:

"Beni kendilerine çeken insanlar daha çok hayatta muvaffak olamamışlar, cemiyetle beraber gidememişler, daha doğrusu ne kendileriyle, ne cemiyetle uyuşamamışlar ve bir çare-i hal de düşünememiş olanlarıydı. Onlar böyle bir çare-i halin mevcut olduğunu 'inconsient' duymuş insanlardı." (ONGER, 1965, s. 52.)

Sait Faik'i kendisine çeken bu insanlar toplumla, toplumsal normlarla uyuşamayan, herhangi bir mevzuda başarı elde edemeyen, çevresiyle olumlu ilişkiler kuramayan, bu durumlar için de bir çözüm yolu düşünmeyen insanlardır. "Sait Faik işsiz güçsüz insanları benimsemekte onlarda kendini bulmaktadır. Bu bakımdan eserlerinde 'serseri, aylak' dediği insan tiplerinden de sıkça bahsetmektedir. Kendisini de çoğu zaman bu insanlardan biri olarak gör(ür)." (FIRAT, 2010, s. 1105.) Kısaca hikâyelerindeki bu "küçük insanlar" aslında Sait Faik'in kendisidir. Yalnız adam da aynı bu küçük insanlar gibi sosyal yaşamda ip tutturamamış ve başarısız bir insandır. Toplumsal hayattaki insanların büyük bir çoğunluğunun, bilhassa ailesindeki ve çevresindekilerin, belirli bir işi, evliliği, düzenli bir hayatı, toplum içinde saygı değer bir mevkii, muayyen bir ideolojisi vardır. Yalnız adam da gençlik dönemlerinde bu insanlar gibi hayatını idame ettirmek için birtakım girişimlerde bulunmuş, ancak başarılı olamamıştır: Üniversite için babası yurt dışına göndermiş, ama aylaklığı sebebiyle geri çağırılmıştır. İstanbul'da edebiyat fakültesine gitmiş, fakat üniversitede umduğunu bulamamış okulu yarıda bırakmıştır. Öğretmenlik yapmış, lakin öğrencilerle yaşadığı birtakım problemler yüzünden bu işinden de ayrılmıştır. Babası onu ticarete yönlendirecek bazı

girişimlerde bulunmuş yalnız, o, bu işte de muvaffakiyet elde edememiştir. Toplumsal hayatla uyumsuzluk yaşayan Sait Faik'e ailesinin ve çevresindekilerin olumsuz yöndeki eleştirileri de yazarın kendi sınıfından uzaklaşmasının, toplumla ve toplumsal normlarla uyşamamasının, dolayısıyla da "küçük insanlar"a yaklaşmasının ve hikâyelerinde sadece o kişileri konu edinmesinin sebepleri olur. Leylâ Erbil, Sait Faik'in içinde bulunduğu bu duygusal duruma ilişkin tespitlerinden birinde "toplumun (yazarda) yaşattığı suçluluk duygusu" üzerinde şunları söyler: "... Sait Faik'e bu toplum, işe yaramaz, bir baltaya sap olamamış, aylağın biri olarak bakmış, giderek çevresindeki arkadaşları bile, çalışmadan baba-anaparasıyla yaşamasından dolayı hak etmediği bir yerde olduğu duygusunu yaşatmıştı. Bu suçluluk duygusu, emeğiyle, çalışıp kazandığıyla yaşamayı bir türlü başaramaması, özlemini duyduğu o hayat tarzının hikâye edilmesi yapıtlarında içkindir." (ERBİL, Dünyanın Bilmediği Bir 'Kök Yazar': Sait Faik, 2004, s. 88-89.) Mesela *Öyle Bir Hikâye*'de şu tarz bir olayla karşılaşırız. Sait Faik caddelerde avare gezerken polisler rasgelir. Yazara mesleği sorulduğu zaman yalnız adam polisler yazı yazdığını söyler. Yalnız adama kâtip olup olmadığı sorulur. O da, "Kocaeli İkbâl Ambarı'nda kâtibim." şeklinde bir yalanla cevap verir. Bir hikâye yazarı olduğunu söylemek istemez. Çünkü hikâye yazarlığı işinin; ailesi, çevresi ve yaşadığı dönemin insanları gözünde bir değeri yoktur. Yazar kendini "işe yaramaz" ve "yetersiz" hisseder. Ve muharrir, toplumun onda yaşattığı bu suçluluk duygularının altında ezilir. *Öyle Bir Hikâye*'ye kaynaklık ettiğini düşündüğümüz Sait Faik'in *Yazıcılığın Yirminci Senesinde* isimli yazısında anlattığı şu anısı yine toplumun onda yaşattığı suçluluk duygusunu gösterir:

"Bir yerde lazım oldu da mesleğimi sordular. Doğrusu epey çekinerek, ama gururla 'yazıcı' dedim. Mesleğimi bir kâğıdın meslek hanesine kaydedeceklerdi. Benden yazıcılığımı isbat edecek bir vesika istediler. 'Efendim, birkaç hikâye kitabım var.' diyecek oldum. Bunların vesika mahiyetinde şeyler olmadığını anlamakta gecikmedim.

Vaktiyle bir yerde hikâyeler yazar, röportajlar yapardım. Röportajlarıma on, hikâyelerime beş papel alırdım. Valde sağ olsun, evde babadan kalmalarla ocağı tüttürüp, aş kotarıyor. Söylediğim yerden de haftada beş on papel alıyor, kahveye çıkabiliyor, hayatımdan hoşnut geçinip gidiyordum.

Bu yazılarımin çıktığı yere başvurmam ayıp mı idi. 'Şu Sait Faik denilen bay, bize tanesi beş liraya hikâye, on liraya röportaj yapar, enayinin biridir, tasdik ederiz diye bir kâğıtçık lütfetselerdi işim olmuştu. Vermediler beyim. Vermediler kardeşim. 'Biz kâğıt veremeyiz, isterlerse o daireden telefon edip sorsunlar, şifahen söyleriz, dediler. (...) Ben bir zamanlar bir kurulda üye idim. Aidatımı geciktirdiğim için bir mektupla müracaat etmişler. Aylık borçlarımı ödemediğim takdirde yine üyeleri arasında bulunmamla şeref duyacaklarını da yazmışlardı. Ben de utanmış, yirmi beş lirayı valdeden ödememesine ödünç almış, borçlarımı vermiştim. Herhalde yine o kurulun üyesi sayılırdım. Mademki borcuma ödemişim, değil mi ya? Bu cemiyetin bir resmi kâğıdı ise benim değil yazıcı olduğumu isbat etmek, elime kalem bile sürmesem kâinata aksini yutturabilecek salâhiyette idi.

Benden paraları ödediğime dair verdikleri makbuzu getirmemi söylediler. Evi tartak martak getirdim. Makbuzu buldum, götürdüm. Yine bir dalgasına getirdiler. Yazıcı olduğumu bir türlü söyleyemediler. Elleri varmadı benim yazıcılığımı tasdik etmeye." (ABASIYANIK S. F., *Yazıcılığın Yirminci Senesinde*, 1996, s. 41-42.)

İşte Sait Faik'in mizacı, toplumsal hayatın kurallarını gereği gibi yerine getiremeyişi, ayrıca toplumun onda yaşattığı bu suçluluk duygusu "küçük insanlar"a kaçmasının amilleridir. Bu kaçış da hikâye yazıcılığı için yarattığı o zaman dilimine bir kaçışıdır. Çünkü yazar hikâyelerinde baştan sona bu "küçük insanlar"ı anlatır ve bunu yaparken yine yalnız kalır.

Mensup olduğu zümre, ailesi, yetiştiği muhit, aldığı eğitim, maddi imkânlar yalnız adama toplumun ondan beklediği "düzenli-sürdürülebilir-refah" bir yaşamı idame etmesi için bütün olanakları sağlayabilmekte iken Sait Faik'in toplumla ve toplumsal kurallarla bu denli uyşamayınsının kökeninde yatan esas sebep ne olmalıdır? Kanaatimizce bundaki en önemli faktör yetiştirme/yetiştirilme tarzıdır. Sait Faik, döneminde, ülkenin yaşadığı siyasi çalkantıların, ekonomik

krizlerin, politik çıkmazların ve savaşların doğurduğu olumsuz etkileri, ailesinin ona sağladığı olanaklar ve refah bir yaşam içinde hissetmemiş, bu olay ve olguların bütünüyle künhüne varacak meleke yalnız adamda oluşmamıştır. Mesela Balkan Savaşları, I ve II. Dünya Savaşı yıllarında yaşamış olmasına karşın bu savaşların yazarda uyandırdığı izlenimler sadece birkaç hikâyede görülür. Onlar da sadece birkaç ufak intibadan oluşur. Mesela *Mahpus* hikâyesinde Kurtuluş Savaşı'nın panoramasını şu şekilde çizmiştir yalnız adam:

"Şehrin o zamanki vaziyeti garipti. Milli ordular teşekkül etmemişti. Şehri bir gün halife kuvvetleri, bir gün Yunanlar, daha ertesi gün ise Çerkez Ethem kuvvetleri işgal ediyordu. İstanbul'a yakın olduğu için şehirden zenginler kaçmıştı. Yalnız fakir fukara kalmıştı denilebilir. Fakat gelen çapulcu kuvvetler ne var ne yok süpürüyor, daha olmazsa ağaçlara insan asıyordu.

Şehrin milis kuvvetlen vardı. Küçük bir kuvvet karşısında hemen evlerine kaçan bu genç kafiye de ayrıca şehrin sırtından giyiniş kuşanıyor, fişekliklerini sıralıyor, hiçbir kuvvetin şehirde görünmediği zaman fiyatından durulmuyordu.

Bu vaziyeti haber alan köylüler baltalar, nacaklar Kasaturalar, Kırım muharebesinden kalma silahlar, daha bunlara benzemez bin türlü barbar aletlerle şehir ahalisini korumak üzere kasabaya yürümüşlerdi." (ABASIYANIK S. F., Şahmerdan, 2016, s. 31-32.)

Bu tarz birkaç hikâyeye istisna savaş, siyaset, sosyo-kültürel olaylar, dini merasimler, bayramlar gibi olay ve olguların izleri pek fazla görülmez Sait Faik'in eserlerinde. O daha çok kendi dünyasını anlatır okuyucusuna: Kendi gördüğü, kendi anladığı gibi anlatır. Ve okuyucusunun da onun gördüğünü görmesini ister. Savaş, siyaset, bayram, seyran vb. olaylar hikâyelerinde görünse bile bu olay ve olgular yalnız adamın, kendi hikâyesini anlatması için birer araç görevi görürler. Mesela *Şehrâyin* hikâyesi bu dediğimize örnek gösterilebilir. Yazar hikâyesinde bir bayram tasviri yapar. Muhtemelen Kurtuluş Savaşı kazanılmış, cumhuriyet kurulmuştur. İnsanlar sokaklara dökülmüştür:

"Meşaleler, fenerler, kestane fişekleri; mavi, yeşil, kırmızı yanan, yıldız yıldız dökülen -o, çocukların ellerinde döndüre döndüre salladıkları telden yapılmış, bir kısmı da güneş parlaklığında-magnezyumlu maytaplar, kâğıttan bayrak, marş, mızıkla, süslü araba, dizginine çevreler bağlanmış, at, fayton, izci, bahriyeli, Mehmetçik; donanmış daire..."

Saydıklarım, usanıp da saymadıklarım bir yerden geliyor, hep bu kelimenin etrafını sarıyorlar, şu şehrayın kelimesini de hiç sevmem. Bayramları süslenmiş arabaları, kalabalığı.

İşte böyle bir gecede kendimi, fiçileri odalar kadar büyük olan bir meyhanede buldum. Bir fiçinin başındaydım. Koyu lacivert bir şarap, fiçinin zorla açabildiğim musluğundan parmak kalınlığında akıyordu." (ABASIYANIK S. F., Havuz Başı-Son Kuşlar/Bütün Eserleri 6, 2001, s. 118.)

Hikâyenin bundan sonrasında bu tasvirle alaka tamamen kesilir ve hikâyede bambaşka bir konuyu anlatılmaya başlanır. Anlaşılabileceği üzere bayram tasviri bahanedir yazar için. Sait Faik kendi hikâyesini anlatmak için bir tasvir yapar, bayram tasviri. Sadece bir izlenim ve sonra kendi hikâyesini yazmaya başlar. Yani savaşlar, yıkımlar, politik çıkmazlar, ekonomik buhranlar Sait Faik'te izlenimden ötesine geç(e)mez, bu tarz olay ve olgular yazar için sadece birer araç durumundadır. *Yazıcılığın Yirminci Senesinde* isimli yazısında "Hem bana kalırsa yazıcılık işinde, insanın yazıları pek ahım şahım olmasa da zararı yok pek. Elverir ki, namuslu olalım: Kalemimizi ne devlete, ne patrona, ne de hatta millete (demagoji yapmayı, efkârı umumiye denilen mikrobu kasdederek söylüyorum) satalım." (ABASIYANIK S. F., *Yazıcılığın Yirminci Senesinde*, 1996, s. 41.) der ve bütün hikâyelerinde de bu düstura sadık kalmıştır. Ona bu düsturu söyleten şeylerden biri gerçek anlamda yazarın tarafsızlığı ve namusluluğu olsa da daha önce bahsettiğimiz gibi yalnız adamda siyaset, devlet, millet mefhumlarını idrak edebilecek bir mizaç oluş(a)mamıştır. (Yaşadığı muhitin ve yetiştirilme tarzının bundaki en önemli nedenler olduğunu söylemiştik.) Zaten kendisi de zaman zaman bu durumu zikreder: "Hâlbuki ne siyasetten anlarım ne komünizmden çıkarım." (MİSKİOĞLU, 1991, s. 62.) Çünkü yalnız adamın; siyasetin, ekonomik krizin, ideolojik

çalkantıların idrakine varabilecek bir yetişme ortamı olmamıştır. Yani Sait Faik, çocukluğunda bu tarz durumların sebep olduğu güçlüklerle karşı karşıya gelmemiş ve bunlarla mücadele edecek bir ortam içinde büyümemiştir. *Bireysel psikoloji* ekolünün kurucusu Alfred Adler, Sait Faik gibi hayatın güçlükleriyle yüz yüze getirilmeden yetişmiş/yetiştirilmiş çocuklukların yaşamı boyunca karışılacağı problemleri şu şekilde zikreder:

“Hiçbir güçlükle karşı karşıya bırakılmayan, tuhaf huylarına gülümsenip geçilen, sözü edilmeye değer bir engele çarpmaksızın, canları istediği gibi davranabilen çocuklar, şımartılmış çocuklar arasında yer alır. Böyleleri, ileride başkalarıyla doğru dürüst ilişki kuracak gibi hazırlanma fırsatını bir türlü ele geçiremez; hele ilişki kuracakları kişiler, kendi çocukluklarından kaynaklanan güçlükler nedeniyle böyle bir ilişkinin kurulmasına yanaşmadılar mı, çocuğun bu amaca yönelik girişimleri tümüyle başarısız kalır. Güçlükleri yenmeye alışma fırsatı kendilerine verilmediğinden, gelecekteki yaşama yeterince hazırlanamazlar. Yaşadıkları bunaltıcı ortamdan dışarı çıkıp kendilerini yaşam karşısında bulur bulmaz, hemen her zaman başarısızlıkla yüz yüze gelirler. Çünkü çocuklukta aşırı sevecen eğiticiler gibi, hayatta kimse abartılı bir yükümlülüğü üstlenmek istemez.” (ADLER, 2017, s. 64-65.)

Sait Faik, çocukluğunda zorluklarla mücadele etmeden ve engellere takılmadan, kendi muhayyilesinde tasavvur ettiği hayali bir dünyada -ütopik dünyada- yaşar ve dönemindeki tüm çalkantıların tam da merkezindeyken bütün bu çalkantılardan bi-haber olur. Daha doğrusu kendisini hayali dünyasına hapsetmesi, çevresinde yaşanan tüm bu olayların gerçek cephesini görebilecek idrakin onda oluşmasını engeller. Dolayısıyla, ilerleyen yaşlarında babasını kaybetmesi, geçirdiği soruşturmalar, *Medar-ı Maiyet Motoru* isimli eserinin toplatılması, siroz hastalığı, çevresindeki insanlarla iletişimsizliği gibi sorunlar yalnız adamın, sürekli gerçeklikten kaçmasına -daha önce de bahsini ettiğimiz gibi- “kendine güven eksikliği” ve “kendini yetersiz görmesi” gibi problemler yaşamasına neden olur. Alfred Adler, çocukluk yıllarında realitenin engellerine takılmadan yetişen/yetiştirilen çocukların ilerleyen yaşlarında yaşadığı “kendine güven eksikliği” ve “yetersizlik” mevzuunda şunları serdedir:

“Yetersizlik duygusunun her zaman sosyal bir arka planı vardı. İnsanı yiyip bitiren bu duygu kimilerinde, bu kişilerin ortadan kaldırılmasını amaçlayan bir çabanın gösterilmesine yol açıyor, bazılarında ise toplumdışı (sosyal) ya da topluma karşı (antisosyal) bir tutumun doğmasına neden oluyordu.” (ADLER, 2017, s. 15.)

Sait Faik’in yetişme/yetiştirilme tarzı Alfred Adler’in de işaret ettiği gibi yalnız adamda topluma karşı (antisosyal) bir tutumun doğmasına, toplumla ve toplumsal normlarla uyumsuzluk yaşamasına ve sonunda yazarın yalnızlaşmasına neden olur. Bu durum onda sosyal hayata ve bu hayatın kurallarına/değerlerine karşı bir savunma mekanizması doğurur. Böylelikle “gerek sosyal ahlâk ve gerekse kendi kendine karşı savaş(ır), asıl zevki bu mücadelede bul(ur)” (KUTLU, Sait Faik’in Hikâye Dünyası, 1968, s. 33.) Vedat Günyol, toplumla ve toplumsal normlarla anlaşamayınca yalnızlaşan Sait Faik hakkındaki düşünceleri şu şekildedir:

“Bu yalnızlık nereden geliyor? Sanatçının ‘kilise ahlakı’ üzerine kurulu bir dünya düzeninde yerini bulamamasından. O ahlak, o düzen ki, dünyayı ‘yasaklar’ ağıyla örmüş. İnsanlara insanları yasak etmiş. İnsanoğlu için yasaklı hayvan da diyebiliriz. Mikroplar bile birer yasak değil mi? Aşklar yasaktır. Gün olur sular, yemişler bile yasaktır. İnsanlar birbirine yasaktır.” (GÜNYOL, Yalnızlığın Yarattığı Adam, 1984, s. 59.)

Sait Faik, kurulu bu düzenin yasaklarına başkaldırır. Sosyal yaşamın kurallarını kabul etmez. İnsanları çevreleyen ahlak kurallarına da akıl sıra erdiremez. Yani insanın doğasında bulunan şeylere toplumsal normlar, dinî yasaklar konulmasını; hukukî yaptırımlar getirilmesini Sait Faik düşünce dünyasına oturtamaz. *Lüzumsuz Adam*’daki şu satırlar onun ‘kilise ahlakı’ üzerine kurulu bir dünya düzeninde yerini bulamamasını, bu düzene akıl erdirememesini göstermesi bakımından önemlidir:

"Bu koskoca şehir ne kadar birbirine yabancı insanlarla dolu. Sevişmeyecek olduktan sonra neden insanlar böyle birbiri içine giren şehirler yapmışlar, aklım ermiyor." (ABASIYANIK S. F., Lüzumsuz Adam, 2016, s. 9.)

Toplumsal hayatın işleyiş sistematüğını mantığı almayan Sait Faik'in karşısına bir de bu düzenin normlarını ihlal eden, uymayan ve haksızlık yapan insanlar çıkar. Özellikle norm koyucuların ve uygulayıcıların, kendi koydukları bu kurallara uymayışı, yaptırım gücüne sahip bu insanların, yakınlarının veya onlara yandaş olanların koyulan bu kurallara uymayışına seyirci kalışı Sait Faik'i toplumdan, toplumsal normlardan ve kendi sınıfından uzaklaşmasına sebebiyet verir. Bilhassa yüksek zümrenin "küçük insanlar"ı zulmederek toplumsal kuralları çiğnemesine ve haksızlık etmesine dayanamaz yazar. *Sevgilime Mektuplar* isimli hikâyede Sait Faik, toplumsal normlara uymayan ve "küçük insanlar"a haksızlık yapan yüksek zümreyi şu şekilde anlatır:

"İşçilerin ne kontratı var ne saati. Her zaman yarım saat bir saat fazla çalıştırılırdı... Hasta olunca umursanmamak... Hiçbir şeylerini düşünmemek... Yalnız yalnız kesesini doldurmak... 12 yaşında çocuklar çalıştırmak, bunları okutmamak. İşte işverenin zihniyeti." (ABASIYANIK S. F., Tüneldeki Çocuk, 2016, s. 36.)

Yalnız adama göre yasaklar, kurallar, dinî, sosyal, siyasî, hukukî yaptırımlar insanın dört bir yanını kuşatmış, onu yasaklı bir hayvan yapmıştır. Ancak bu kuralları uymaya, bu normların içeriğini benimsemeye ve doğru olarak yaşamaya çalışanların da karşısına başka başka sıkıntılar çıkmaktadır. Öncelikle herhangi bir şeyi enine boyuna düşünmeye kilit vurulur. Hatta düşünmek bile yasaktır. Çünkü toplum içindeki çıkarıcı gruplar buna izin vermez. *Söylendim Durdum* isimli hikâyede yazar toplumun içine düştüğü bu durumlardan şu şekilde yakınmaktadır:

"Bu şehirde düşünülmez. Düşünmek iyi değil sıhate muzurdur. ALLAH'ı bile düşünemezsin. Düşündü müydü karşına onun namına iğrenç mecmualar, nefesleri yırtık para kokan şairler, ölü bekleyen imamlar çıkar. Avaidini isterler." (ABASIYANIK S. F., Mahalle Kahvesi, 2016, s. 117.)

İşte Sait Faik'in evvela mizacı daha sonra yetiştirilme tarzı ve yaşam koşulları onun toplumla ve toplumsal normlarla uyuşamamasına, kendi zümresinden uzaklaşmasına, kendine daha yakın gördüğü başka bir sınıfa, "küçük insanlar"a, yaklaşmasına ve hikâyelerinde de onları anlatmasına neden olur. Ancak yalnız adam hikâyelerindeki bu kişileri, yani "küçük insanlar"ı tanımaz. Her ne kadar kendi dünyasını bu insanların dünyasına yakın hissetse de gerçek anlamıyla bu kişileri anlayamaz. Sadece bu küçük insanları gözlemler ve bu şahısların kendinde bıraktığı intibaları kaleme alır. Yalnız adam kişi tasvirlerinde de izlenimci olarak kalmış ve bu insanların iç dünyalarını anlayamamış, onları gerçek yönleriyle tanıyamamıştır. Bu insanlarla realitede bir ahbablığı, arkadaşlığı, sohbet etmişliği yahut iç içe yaşamışlığı, yaşanmışlığı yoktur. Sait Faik'in küçük insanları derinlemesine tanıyamadığını ve anlayamadığını şu sözlerinden kolaylıkla anlayabiliriz:

"Onlarla beraber pek fazla bulunmadım, müşahedelerim falan o kadar kuvvetli şeyler değil. Ama duydum gibi geliyor bana onları. Bunları yazmayı düşündüm. Düşündüm de denemez hiçbir zaman. Bu nevi düşüncelerimden yazı yazmak arzusu duydum." (ONGER, 1965, s. 52.)

Yazarın hikâye kişileri reel hayattaki karşılığından çok kendi dünyasında idealize ettiği küçük insanlardır. Yalnız adam onlara yaklaşmak ister yaklaşamaz, onları sevmek ister sevemez, onları anlatmak istediğinde ise gerçeğe hayal arasında, sevgiyle nefret arasında bir zıtlık dramı yaşar. Dolayısıyla yazarın hikâyelerindeki küçük insanlar da gerçek yaşamın karşılığı olmakla olmamak arasındadır. *Söylendim Durdum* isimli hikâyesinde yazarın yaşadığı bu zıtlığı görebilmek mümkündür:

"Ben fukarayı severim, dersin kendi kendine yalan söylersin. Kendinde inanmazsın. Hangi fukarayı, nasıl fukarayı? Bu canavar gibi dilenci kadını mı? Bu arsız edepsiz çocuğu mu? Bu iki paralık adamın önünde secdeye varan balıkçıyı mı? Yoksa köşe başında oturup çürüklerini; yüzünden

açlığı, kimsesizliği, hafifçe deliliği, dünyadan bıkkınlığı akan adama yutturan külhanbeyi kestaneciyi mi?” (ABASIYANIK S. F., Mahalle Kahvesi, 2016, s. 118.)

İşte yalnız adamın yaşadığı bu zıtlık dramı onu sınıfsız bırakmıştır. Yalnız adam ne kendi zümresiyle anlaşabilmiş, ne de kendini yakın hissettiği küçük insanları tanıyabilmiştir. Sait Faik’in çok sevdiğini düşündüğü ve hikâyelerinde önu sonu anlattığı bu insanları anlayamaması ve gerçek yönleriyle tanıyamaması onu sınıfsız bir insan hâline getirir. Bu durum yazarın yalnızlığını iyice derinleştirir. Yani yazarın kendini ifade edebileceği bir sınıfı yoktur. Hatta bu dünyada onu anlayabilecek tek bir insan bile yoktur. Bilhassa son hikâyelerinde “Sait Faik’te görülen gerçeküstü durumların birincisi kendine toplum dışında bir ‘muhatap üretme’ eğilimidir... .. Panko karakteri yazarın son dönem hikâyelerinde hep gelmesi beklenendir, yanında huzur bulunandır; anlatıcıyı ayakta tutandır. Çünkü yazar, toplumdan kopmuştur ve yanında yalnızca Panko kalmıştır” (KURT, 2011, s. 1469) Fakat kendi sınıfından ne kadar kaçarsa kaçsın, köken olarak bağlı olduğu kendi zümresini ne kadar inkâr ederse etsin aslında o bir burjuvadır. Peyami Sefa, çağdaşı Sait Faik için bu konularda şunları söyler:

“Sait bütün istek ve iddialarına rağmen bir Şarklı idi, şairdi ve aristokrattı. Bunun için halka inemedi. Bir milletin, hattâ bir sınıfın değil, bohem ve artist bir çevrenin sevdiği adam olarak kaldı. Dağınık enerjilerini teksif edecek bir ‘effort’ dan ve ısrarlı çalışmalarından kaçan âvâre mizacı onun roman gibi büyük cehit eserleri vermesine mani oldu. Talebeliğinden beri tanıdığım ve çok sevdiğim Sait Faik bir bohem şehididir ve onun kendi kendini için için yiyerek erken yaşta tüketmesine sebep, kendi mizaç hassasiyetine aykırı bir istikamete angaje olmuş olması ve daima bir iç zıtlık dramı içinde yaşaması idi. Onu yanlış anlayanların başında kendisi de vardı ve hazin kaderin düğümü de bu idi.” (SAFA, 1954, s. 12.)

Özetlememiz gerekirse Sait Faik’in toplumsal hayatta bağlı bulunduğu sınıf “yüksek zümre”dir. Ancak Sait Faik bu zümreyi sevmez. Onların yaşayış biçimleri ve hayata bakış açısından tiksindir. Bu sınıfın oluşturduğu kültürden, sosyal yaşamdaki rollerinden, hayata ve insanlara karşı tutumlarından iğrenir. Sürekli maskeler içinde gezen bu insanlar ona samimi değil, yapay gelir. Böylelikle köken olarak bağlı olduğu bu sınıftan uzaklaşır. Hayatı tepe taklak, yaşama tutunamayan “küçük insanlar” a kendini yakın hisseder. Bu insanların başarısızlıklarında, zayıflıklarında, gerçek hayata karşı kayıtsızlıklarında kendinden parçalar bulduğunu düşünür. İntibalar hâlinde duyumsadığı dünyanın içindeki bu insanlardan izlenimlerle edindiği derme çatma hayatları hikâyelerine yerleştirir. Toplumla ve toplumsal hayatın normlarıyla uyuşamayan bu “küçük insanlar” Sait Faik için bir sığınak olur. Çünkü yazar da tıpkı bu insanlar gibi toplumla ve toplumsal normlarla çatışır. Fakat yalnız adamın yaşadığı çatışmanın kökeninde bu küçük insanlarınkinden farklı amiller yatmaktadır. Evvela hikâyelerindeki küçük insanlar gibi olumsuz hayat koşullarında yetişmemiş, yaşamın zorluklarıyla boğuşmak mecburiyetinde kalmamış, onu bu şartlara itecek herhangi bir baskı görmemiş veyahut bu tür olaylar yaşamamıştır. Onun toplumsal hayatla uyuşamayan yanı temelde mizacından ve yetiştirilme tarzından kaynaklanmaktadır. Rahat ve refah yaşam koşullarına sahiptir yazar. Yalnız adam düzenli, sürdürülebilir, refah bir yaşamı idame edecek bütün şartlara sahip olunca da çevresindeki insanlar ondan birtakım beklentiler içine girer. Ancak yazar bu beklentilerin hiçbirini karşılayamaz. Hayata karşı başarısız olması üzerine çevresindeki insanların da etkisiyle onda suçluluk duygusu/başarısızlık duygusu oluşur. Yazar kendini işe yaramaz, lüzumsuz, yetersiz görür. Bütün bunlar Sait Faik’te topluma karşı (antisosyal) bir tutum doğmasına, yazarın toplumla ve toplumsal normlarla uyuşmazlık yaşamasına ve sonunda yalnızlaşmasına neden olur. Toplumsal normları, ahlak kurallarını mantıksız bulur. Ama en çok da yüksek zümredeki insanların, koyulan bu kurallara uymayarak küçük insanlara haksızlık yapmalarına, toplumsal yaşamı ve bu insanların hayatlarını yaşanmaz hâle getirmelerine dayanamaz. Böylelikle kendi sınıfından uzaklaşır ve “küçük insanlar”ın sınıfına yakınlaşır. Ancak o, bu küçük insanları da tanımaz. Onların yaşamını derinlemesine anlayamaz. Hikâyelerin tamamında anlattığı bu insanlara yabancıdır. Dolayısıyla da bu insanların sınıfında da yer alamaz. Ve Sait Faik sınıfsız kalır. Sonuç olarak kendi zümresini

sevmemesi, kendi mizacından ve yetiştirilme tarzından toplumla/toplumsal kurallarla uyuşamaması, kendine yakın hissettiği küçük insanları tanımaması yazarı çok derin bir yalnızlığa iter.

1.4. Babasının Vefatı, Ekonomik Sıkıntılar, Sosyo-Politik Problemler ve Sağlık Sorunları

1939-1950 yılları arası Sait Faik için âdetâ bir *talihsiz serüvenler dizisi*¹⁰ gibidir. Bu zaman dilimi içinde yaşadığı olaylar onun yalnızlığını adım adım derinleştirmiştir. Bu dizinin ilk bölümü 29 Ekim 1939'da yalnız adamın babasını kaybetmesi ile başlar. Bu ölümün izleri hikâyelerinde çok fazla görülmesine de bu olay onu elbette ki çok üzmüştür. (UYGUNER, Sait Faik, 1980, s. 8.) Ancak şurası bir gerçektir ki babasını kaybettikten sonra Sait Faik'in hayatında âdetâ bir *talihsiz serüvenler dizisi* başlar. Aşağıda da adım adım anlattığımız bu on bir sene boyunca yalnız adamın, başı sürekli olarak beladan ve bedbaht olaylardan kurtulamayacaktır. Ve yaşadığı bu olaylar onu yalnızlaştırır.

Otoriter bir annenin gölgesinde büyüyen Sait Faik'e, babasının ölümünün ne denli tesir edip etmediğini bilmiyoruz. (ABASIYANIK Ü. , 1996, s. 67.) Fakat Mehmet Faik Bey'in vefatıyla, Makbule Hanım'a ve Sait'e taşınmazlarla birlikte yekûn bir nakit para kalır. Sait Faik babasının ölümünden sonra eline geçen maddi olanaklarla darboğazları bir süre rahatlıkla aşar. Ancak yalnız adamın hayatına Aleksandra girer. Yazarın bol parası Aleksandra'nın gözlerini kamaştırır. Aleksandra II. Dünya Savaşı koşulları içinde zorlukla ulaşılabilecek olanakları Sait Faik'in bu maddi imkânı aracılığıyla sağlar. Ancak bu para belli bir zaman sonra tükenir. Birtakım dergilere yazı verse, adliye röportajları yazsa da cebine eskisi kadar bol para girmez, alıştığı yaşam düzeyini sürdürebilmek için oluşan açığı kapatmakta zorluk çeker. Yaşadığı ekonomik sıkıntılar onun içkiye olan düşkünlüğünü arttırır ve daha sık içmeye başlar. Sinir sistemi bozulur. İnsanlardan kaçır. Çoğu zaman dalgın ve yalnız dolaşır, çok az konuşur, bazen odasına kapanır gün boyu hiç çıkmaz. (ABASIYANIK M. R., 1996)¹¹ Sonuç olarak Mehmet Faik Bey'in vefatından birkaç sene sonrasında yalnız adamın yaşadığı bu ekonomik problemler onun yalnızlığını daha da derinleştirir.

Yaşadığı ekonomik buhran içinde Sait Faik'in ayağına bir de hiç sevmediği, çok da anlamadığı siyasetin zehirli sarmaşıkları dolaşır. Yalnız adam bilhassa mizacı sebebiyle her daim politikadan uzak durmuştur. Aslında politikadan da hiç çıkmaz. Hatta bunu birçok defasında verdiği röportajlarda da ifade eder. (MİSKİOĞLU, 1991, s. 62.) Behçet Necatigil'in Sait Faik'in politika ile ilişkisi hakkındaki düşünceleri şöyledir:

"Bireysel ve toplumsal dertlerin azabını çeken adamdır. Bireysel-kişisel dertlerin de toplumsal unsurlardan yoksun olduğu iddia edilemez. Bir gözlemci olarak bir toplum tablosu çizen bir şair, bunu eğlenmek, zevklenmek için yapmıyor herhalde. Ama bu tablonun içinde politika yokmuş, ideoloji yokmuş, aktif realizm yokmuş; eh, ne denir, herkesin yolu ayrı, her yiğidin bir yoğurt yiyişi var." (NECATİGİL, 2014, s. 90.)

Lakin Sait Faik her ne kadar siyasetten uzak kalsa hatta kaçsa da siyaset onun yakasına yapışır. Sait Faik'in bu kaçışları boşuna değildir, çünkü yalnız adam bu tarz vakalardan

¹⁰ *Talihsiz Serüvenler Dizisi*, 17 Aralık 2004'te Brad Silberling yönetmenliğinde çekilmiş olan bir sinema filmidir. *A Series Of Unfortunate Events* isimli ABD kökenli sinema filmi Türkiye'de vizyona girdiğinde filmin ismine Türkçe karşılık olarak *Talihsiz Serüvenler Dizisi* tabiri verilmiştir. Biz ise bu çalışmamızda *Talihsiz Serüvenler Dizisi* tabirini Sait Faik'in 1939-1950 seneleri arasında art arda geçirdiği olumsuz olayları anlatırken kullandık. *A Series Of Unfortunate Events* isimli ABD kökenli bu sinema filminde ailesini bir yangında kaybederek öksüz kalan iki çocuğun üst üste geçirdiği birtakım talihsiz maceralar anlatılır. İşte bu sebeple bu filmin adı bize Sait Faik'in on bir sene boyunca arka arkaya yaşadığı olumsuz olayları anlatırken isimlendirmemizde ilham kaynağı olmuştur.

¹¹ Sait Faik'in babası Mehmet Faik Bey'in ölümü 29 Ekim 1939 ile Sait Faik'e siroz teşhisinin konulduğu sene olan 1945 yılları arasındaki yukarıda kısaca aktardığımız bu süreç amcasının oğlu Mustafa Raşit Abasıyanık'ın aktardıklarından hareketle özetlenmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Raşit Abasıyanık, "Amca Oğlundan Sait Faik'e", *Sait Faik Abasıyanık 90 Yaşında*, drl. Perihan Ergun, haz. Ayla Kutlu, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1996, s. 63-66.)

korkmaktadır. Özellikle annesi böyle bir olay nedeniyle Sait Faik'in muhtarlık olmasından epeyce çekinir. (MİSKİOĞLU, 1991, s. 26.) Ancak nihayetinde yalnız adamın 1940'ta korktuğu başına gelir ve zamanın birçok yazar ve şairinde olduğu gibi o da siyasi suçtan yargılanır. Ahmet Miskioğlu'nun bizlere aktardığına göre yalnız adam ve *Varlık* dergisinin o zamanki yazı işleri müdürü Sabri Esat Siyavuşgil sıkıyönetim mahkemesine çağırılır. (MİSKİOĞLU, 1991, s. 26-27.) Sebep ise Sait Faik'in *Şahmerdan* isimli eserinde yer alan *Çelme* isimli hikâyesidir. Yargıç suç ögesi olarak *Çelme* hikâyesindeki şu bölümü okur:

“Birdenbire avurtları birbirine çökmüş, uzun etekli, uzun boylu, diri memeli bir hatun askerin önüne çıktı.

Asker:

- Çekil, kadın! Dedi.

Kadın çingaraklı bir kahkaha attı. Şube reisinin hanımını tutmuş olan rastıklı taze:

- Adi mahalle karısı, diye söylendi.

Kadın bu sözü işitmişti. Yine o çingaraklı kahkasıyla güldü. Topal askeri bir çelmede yıkarak devrilen eşyaların üzerine, gözü görmez bir halde atıldı. Bir dakika şaşırın değirmen meydanı ahalisi, şimdi ellerinden sepetleri ve paketleri fırlatmış kaçan teferruce gelmişlere bakmadan, zeytinyağı dolmaların ve kocaman beyaz ekmeklerin, kaşar peynirlerinin üzerine atıldılar, bayılanlar, ölenler oldu. Fakat doyan da doydular.” (ABASIYANIK S. F., Şahmerdan, 2016, s. 16-17.)

Sait Faik'ten niçin hizmet erinin ayağına çelme takıldığı, niçin zeytinyağı dolmaların yere döküldüğü ve insanların yere dökülenleri niçin kapıştıkları konularında açıklama beklenir. Duruşma boyunca yargıç Sabri Esat'a saygılı olduğu halde Sait Faik'e kötü davranmaktadır. İlerleyen zamanlarda bu iki yazar aklanır. Ancak bu olay Sait Faik'i büyük bir üzüntüye boğar. Yalnız adam derin bir hayal kırıklığı yaşar ve yazarın yalnızlığı derinleşmeye başlar. Sait Faik'in bu teessürü daha tesirini yitirmeden 1942'de *Kestaneci Dostum* isimli hikâyesi ile başı tekrar derde girer. (ABASIYANIK S. F., Mahalle Kahvesi, 2016) Hikâye *Yürüyüş* dergisinde yayımlanır. Polis derginin sahibi Ömer Faruk Toprak'a, Sait Faik'i sorar ve yasal olarak sakıncalı bir yazıyı dergide yayımladığı için dergi sahibine tepki gösterir. Soruşturmanın sebebinin ne olduğunu Ahmet Miskioğlu bizlere şöyle aktarır:

“‘Kestaneci Dostum’ öyküsündeki kestanecinin mangalına ‘Burada satmak yasak.’ diyerek tekme vuran görevlinin cezalandırmak için sonradan eroinciliğe alışan Ahmet'in de okula verilmek için kimliklerini öğrenmek istiyorlarmış. Sait Faik öykünün gerçek olmadığını anlatmış da kurtulmuş. Oysa o gerçek bir olayı öykülemiştir.” (MİSKİOĞLU, 1991, s. 27.)

Oktay Akbal'ın bizlere aktardığı şu bilgi yine Sait Faik'in *Kestaneci Dostum* isimli hikâyesinin hem gerçek bir olaydan esinlenerek yazılması hem de hikâyenin yayınlanmasının ardından geçirdiği soruşturma sürecinde yalnız adamın yaşadığı buhranı, iç sıkıntısını ve korkusunu göstermesi bakımından önemlidir:

“Topaldı, bir gözü de kördü galiba. Bakışı bu yüzden biraz tuhaftı. Babiâli'nin yokuşunda kestanecilik yapardı. Yokuşun orta yerine geldiğimizde karşınıza çıkar, biz istemesek de o geçerken elimizi tutar, beş liralık kızartılmış kestaneye tutuştururdu. Sait Faik bir öykü yazmıştı; ‘Kestaneci Dostum’. Hepimizin aşinasıydı Mehmet Ali Canefe... Sabahtan akşama kadar köşesinde kestanelerini pişirir, satar, kimileriyle sohbetler eder vakit geçirirdi. Ben de yıllardır alışmışım ona. Babiâli yokuşunun vazgeçilmezi sayılırdı. Öteki köşedeki şerbetçiye gelip gidenler onunla biraz gevezelik etmeden geçemezlerdi. ‘Kestaneci Dostum’ Sait Faik'in başına iş açmaz mı? Savcılık o öyküde ne suçu bulmuş anlamadım. Yazar soruşturmaya çağırıldı. Sait Faik gitti hesap verdi. Korktu mu ne oldu, bir de baktık Sait'in yeni kitabı çıkmış; adı ‘Mahalle Kahvesi’. Hani ‘Kestaneci Dostum’ olacaktı. Polis korkusu, savcılık, mahkeme, sorulara, suçlamalara yanıt aramak, vermek, sonra da sinmek...” (ABDAL O. , 2013)

1940'lı yıllar Sait Faik için buhranlı geçmeye devam eder. 1942'de *Kestaneci Dostum* sebebiyle geçirdiği soruşturmadan sonra 1944'te başka bir üzücü olay daha yaşar yalnız adam. O sene yazarın *Medar-ı Maişet Motoru* romanı yayımlanır. O yıllar II. Dünya Savaşı'nın en hareketli dönemleridir. Bir kıskırtma ile roman daha dağıtılmadan toplanır. 1940'lı yıllarda üst üste darbeler alan yalnız adam için eserinin toplatılması onu iyice hüsrana uğratır. 1940-1950 seneleri arasında yaşadığı bu olumsuz durumlar sonucunda oluşan Sait Faik'in psikolojisi hakkında Ahmet Miskioğlu şunları serdedir:

"Kırgınlığı, küskünlüğü, ezikliği, yalnızlığı yüzünden *Şahmerdan*'dan beri hiçbir yapıt yayımlamamıştı. Dört yıl beklemişti. Alım satım işlerinde başarısızlığı, çıkan 'Çelme' adlı öyküsünün -sonunda aklanmış da olsa- soruşturma geçirerek sıkıyönetim mahkemesine verilmesi, 'Kestaneci Dostum'un ardına görevlilerin eline düşerek üzüntü vermeleri, yapıtlarına okurlarla eleştirmenlerin ilgisiz kaldığını sanması; zaten içe kapanık bir insan olan Sait Faik'i daha da hırçın, küskün yapıyordu. Dört yıl sonra çıkan romanı da toplatılınca Sait Faik daha da küskünleşti. Yapayalnız bir adamdı." (MISKIOĞLU, 1991, s. 27.)

Bu süreçte yaşananlar Sait Faik'i her ne kadar yalnızlaştırmış olsa da belki zaman içinde yazar tüm bu vakaları unutabilirdi. Ancak 1945'te belirtileri görülen, 1948'de tanılanan siroz hastalığı¹² bu on bir senelik periyotta onu en derin şekilde etkileyen olaydır. (UYGUNER, Yaşamı, 1996, s. 28.) Politikadan korkan yalnız adamı bir de ölüm korkusu sarar. Hayatının son dönemlerinde yakalandığı bu hastalık sürecinde Sait Faik'in içinde olduğu psikoloji hakkında Muzaffer Uyguner şunları aktarır:

"Bu beklenen ölüm karşısında, ne olacaksa olsun diyen bir hava içindedir. Bu ölüm korkusundan, en neşeli kahkahasından en küçük hareketine kadar kurtulamaz. Resim sergilerine, tiyatroların ilk geceki oyunlarına, şiir toplantılarına, haftalık toplantılara katılarak avunmaya çalışır. Sıkıntılı ve huzursuzdur. Alın kırışıklıklarla dolmuş, seyrek saçları iyice kırlaşmıştır. Dudakları bütün lezzetlere susamış, mavi gözleri çocuk gözleri gibi temiz bir görünüş almıştır. Ölüm korkusunu derinden yaşadığı günlerde ters, patavatsız, kazı koz anlayan bir adam oluverir hırsından tırnaklarını yer." (UYGUNER, Yaşamı, 1996, s. 29.)

Sonuç olarak, Sait Faik'in *talihsiz sertüvenler dizisi* babasının vefatıyla başlar. Mehmet Faik Bey'den kalan paralar kısa sürede suyunu çekince ekonomik bir buhrana düşer yalnız adam ve yalnızlaşır. Hemen ardından 1940'ta *Çelme* isimli hikâyesi, ardından da 1942'de *Kestaneci Dostum* isimli hikâyesi ile soruşturmalar geçirir. Özellikle siyasi olaylardan uzak durmaya çalışan ve politik soruşturmalardan oldukça korkan Sait Faik için bu olaylar başına gelebilecek olanların en kötüsüdür. Korktuğunun başına gelmesinden sonra çok geçmeden 1944'te *Medar-ı Maişet Motoru* eseri de toplatılır. Bunun üzerine de yazar büyük bir buhrana ve çıkmaza girer. Yazar hayatın realitesinin bu cephesiyle yüz yüze gelince ve kendi tasavvur ettiği dünya ile gerçeklik çatışınca iyice yalnızlaşır. 1945'te belirtileri görülen 1948'de tanısı konulan siroz hastalığı onu bambaşka bir korkunun eşiğine getirir. İşte bu olay Sait Faik'in on bir senelik *talihsiz sertüvenler dizisinin* son bölümüdür. Artık yazar iyice yalnızlaşmıştır. Bu yalnızlık onun iyice gerçeklikten koparak gerçeküstü bir âleme sığınmasına neden olur. Ve çok geçmeden 11 Mayıs 1954'te hayatını kaybeder.

¹² Mustafa Raşit Abasıyanık, "Amca Oğlundan Sait Faik'e" isimli yazısında Sait Faik'teki siroz hastalığının ilk belirtilerinin 1945'te görüldüğünü söyler. Ancak Muzaffer Uyguner, "Yaşamı" isimli yazısında Mustafa Raşit Abasıyanık'tan alıntı yaparken Sait Faik'in hastalığının ilk belirtilerinin 1947'de gösterdiğini yazmıştır: "Bu sıkıntılar onun içkiye olan tutkusunu arttırdı. Hastalığının ilk belirtileri 1947 yılında başladı. Burnundan arada sırada kan geliyordu. Bir doktor arkadaşına (Fikret Ürgüp) muayene oldu, karaciğeri büyümüştü. Siroz olma tehlikesi vardı. Bunun üzerine içkiyi bıçak gibi kesti, tam bir perhize girdi. İstanbul'un yıpratıcı hayatından kurtulmak için yaz kış Burgaz'da kalmaya karar verdiler. Yazı hayatının en verimli yılları bu devreye rastlar. Mütemediyen yazıyordu." (Muzaffer Uyguner, "Yaşamı", *Sait Faik Abasıyanık 90 Yaşında*, drl. Perihan Ergun, haz. Ayla Kutlu, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1996, s. 28.)

2. BÖLÜM

Sait Faik'teki Yalnızlık Duygusunun “Küçük İnsanlar”daki ve Hikaye Anlatıcısındaki Görüntüleri

Tanzimat döneminden günümüze kadarki Türk edebiyatında “küçük insanlar” farklı tezahürleriyle karşımıza çıkmaktadır. Ahmet Mithat’ın *Letaif-i Rivayat*’ında, Tevfik Fikret’in şiirlerinde, Hüseyin Cahit Yalçın’ın *Hayat’ı Hakikiye Sahneleri*’nde, Ömer Seyfettin’in ve Memduh Şevket Esendal’ın hikâyelerinde, Orhan Veli’nin şiirlerinde, Yaşar Kemal’in, Orhan Kemal’in, Kemal Tahir’in romanlarında, Oğuz Atay’ın roman ve hikâyelerinde, Ferit Edgü’nün, Demir Özlü’nün Mustafa Kutlu’nun hikâyelerinde farklı cepheleriyle yer alan bu “küçük insanlar”ın serüveni daha birçok yazar ve şairimizin eserlerinde işlenmiştir ve işlenmeye de devam etmektedir. (Ahmet Mithat Efendi, 2001), (YALÇIN, 2013). Edebî eserlerdeki bu küçük insanları genel çerçevede avam sınıfında değerlendirebiliriz. Bir toplumda okumuş yazmış olanlar sınıfının, ileri gelenlerin, seçkin sınıfın, havasın karşıtı olan (AYVERDİ, 2011, s. 217.) “avam”ı, -küçük insanları- geniş bir çerçevede ele almak gerekmektedir. Ayrıca her sanatkar bu “küçük insanlar”ı farklı yönleriyle anlatmıştır: Bazen Ahmet Mithat Efendi’nin *Teethül*’ünde, *Gençlik*’inde yahut *Çingene*’sinde olduğu gibi genelde cariyeler, konakta çalışanlar, çingeneler, fahişeler, konak kızları ve oğlanları gibi, yani İstanbul’un orta hâlli aileleri -hatta çoğu daha çok havas takımına yakınlırlarken; Hüseyin Cahit Yalçın’ın *Hasta Çocuk*’unda, *Falci*’sında, *Sarhoş*’unda, *Kayıkçı*’sında olduğu gibi zavallı, acınası insanlar olabiliyor; bazense İstanbul’un sınırları aşılarak Yaşar Kemal, Orhan Kemal ve Kemal Tahir’in eserlerinde olduğu gibi ezilen, yüksek zümrenin maddi gücü altında mihnet çeken Anadolu köylüsü, Çukurova insanları olabilmektedir. Yakın zamanın edebî eserlerinde ise mesela Yusuf Atılgan’ın *Anayurt Otel*i romanında, Oğuz Atay’ın *Korkuyu Beklerken*, Ferit Edgü’nün *Çığlık*, Demir Özlü’nün *Kendi Evine Varamamak* yahut Leyla Erbil’in *Eski Sevgili* hikâye kitaplarında yepyeni bir küçük insan ortaya çıkar: Modernizmin çarkları içinde bunalan küçük insanlar... (ATILGAN, 2012), (ATAY, 2010), (EDGÜ, 2013), (ÖZLÜ, 2011), (ERBİL, Eski Sevgili, 2002) Mustafa Kutlu’nunkiler ise *Hayat Güzeldir*’de olduğu gibi yurdun kendi yağında kavrulan, geleneklerine bağlı insanlarıdır. (KUTLU, Hayat Güzeldir, 2017) Yani edebiyatçılarımız kendi yapıtlarında edebî eserlerin en önemli malzemesi olan insanları ve bu insanlar içinde belirgin bir sınıfı oluşturan “küçük insanlar”ı farklı cepheleriyle ele almışlar. Peki, Sait Faik’in “küçük insanlar”ını bu kalabalık insan kadrosu içinde nerede ve nasıl konumlandırmamız gerekmektedir?

Sait Faik’in küçük insanları İstanbul, Adapazarı ve Bursa’da yaşayan insanlardır. Bu çevreye her ne kadar yurtdışı tecrübelerinde karşılaştığı birtakım Avrupalı insanları ekleyebilmemiz mümkünse de bu kişileri pek az sayıdaki hikâyelerinde görebilmekteyiz. Bu sebeple o insanları bu minvalde değerlendirmemiz gerekir. Sait Faik’in küçük insanları daha çok İstanbul’un arka ve izbe sokaklarında yaşayan kişilerdir. Adalarda yaşayan balıkçıları, köylüleri de ele aldığı görülür. Lakin şu mevzuya dikkat çekmek gerekir: Onun küçük insanların muhiti İstanbul, Adapazarı, Bursa ve Adalar’ın dışına çıkmaz. Sait Faik “Anadolu köyünü ve köylüsünü de yakından tanımaz.” (KAPLAN, 2013, s. 201.) Zaten bu kesimi de eserlerinde neredeyse hiç işlemez. O yaşadığı muhiti ve o muhitin çevresindeki insanları ele alır. Yazar iri, mavi gözlerini yaşadığı muhitteki bu insanlara çevirmiş ve müşahade etmediği hiçbir insanı yahut nesneyi hikâyelerine koymamıştır. Eserlerindeki bu küçük insan kadrosu oldukça geniştir: Hamallar, garsonlar, ameleler, çöpçüler, ayakkabı boyacıları, arabacılar, müzisyenler, lokantacılar, memurlar, emekliler, hırsızlar, katiller, tulumacılar, öğretmenler, kabadayılar, bankacılar, şairler, doktorlar, fahişeler, balıkçıları, rahipler, sokak çocukları, öğrenciler, kahveciler, berberler, politikacılar, gazeteciler, postacılar, kâtipler, çingeneler, zengin züppe kadın ve erkekler, yoksullar, çamaşırcı kadınlar, delikanlılar, itfaiyeciler, yankesiciler, manavlar, hamallar, şoförler, münekkitler, çiftçiler, polisler, kaymakamlar, zabıtarlar, külhanbeyleri, serseriler, jigololar, sokak satıcıları, kumarbazlar, yaşlılar, işsizler, askerler, kaçakçılar, savaş vurguncuları, dilenciler, gayr-i müslimler, deliler, esrarkeşler, genç kızlar, falcılar,

çobanlar... İstenirse bu insan kadrosu daha da genişletilebilir. Ancak bu insanların arasındaki asıl önemli ortak nokta, çoğunun ortalamanın altında yaşam standartlarına sahip, gelir seviyesi düşük insanlar olmasıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi yalnız adam, kendi zümresindeki insanlardan ve onların yaşam biçimlerinden iğrendiği için ve kendini yaşayış ve düşünüş bakımından küçük insanlara daha yakın hissettiği için bütün hikâyelerinde bu insanları anlatmıştır. Ancak şurası çok iyi anlaşılmalıdır ki hikâyelerinde her kimi anlatırsa anlatsın, yazar aslında dönüp dolaşıp hep kendini anlatmıştır. "Hikâye anlatıcısını/kendini, anlattığı hikâyelerin merkezine yerleştirerek ve anlattıklarıyla kendi derdini, kendi ölüm kalım savaşını anlatarak 'kendi hikâyesi'ni kuran Sait Faik, 'kendini merkeze almayı' biyografisine atıflar aracılığıyla gerçekleştirir." (KURT, 2011, s. 1466.) Haliyle Sait Faik'in hikâye anlatıcılarında ve kişilerinde yalnız adamdan hatıralar ve izler bulmak mümkündür. Kendi yalnızlığını, aylaklığını, insan sevgisini giydirir bu kâğıttan varlıklara. O, hikâye kişilerine kendi benliğini yansılamıştır. İşte aşağıdaki satırlarda Sait Faik'in yazar-anlatıcısı ve hikaye kişilerindeki bu yansımalar ele alınmıştır.

Sait Faik'in, yalnızlığı bizatihi isteyerek ve bilerek seçtiğini söylemiştik. Sait Faik yalnızdır, ara sıra şikâyet etse de bu yalnızlıkla mutludur. Yalnızlık, onun aylak aylak gezmesine, istediği hikâyeleri yakalamasına yardımcı olur. Bu sebeple de bu durumdan oldukça memnundur yalnız adam. Ama o, yalnızlığını bir odada, bir çilehanede değil aksine sokaklarda, parklarda, meyhanelerde, barlarda, limanlarda kalabalıkların ve insanların içinde yaşamak ister. İnsana ve tabiata âşıktır. Yalnızlık; insan ve tabiat oldukça anlamlıdır onun için. Bu sebeple *Hişt Hişt*'de "Nereden gelirse gelsin dağlardan, kuşlardan, hayvanlardan, ottan, böcekten, çiçekten. Gelsin de nereden gelirse gelsin!.. Bir hişt hişt sesi gelmedi mi fena. Geldikten sonra yaşasın çiçekler, böcekler, insanoğulları..." (ABASIYANIK S. F., Alemdağ'da Var Bir Yılan, 2016, s. 82.) der. Görüleceği üzere canlılık, yaşamsal formlar, hayat belirtileri olmadığı zaman yalnızlık anlamsızlaşır yazara göre. Yani yalnızlık onun için bir ıstırap değildir. Hatta zaman zaman şikâyet etse de bu durumdan zevk alır. Çünkü yalnızlığı ona çok farklı bir hayat manzarası ve bu manzarayı görebilecek bir olanak sağlamaktadır. Ve yalnızlığında derin, felsefî düşüncelere dalmaz. Yüzeyseldir fikirleri. O karşısındaki manzaraya bakar ve o manzarayı eğip bükerek muhayyilesinde yeni oluşturduğu formun seyrine dalar. Bunun içinde insan vardır, hayvan vardır, tabiat vardır, mimarî vardır... İşte bu yeni çerçevenin tilsimine âşıktır yalnız adam ve bu aşkı yaşamak için yalnızlığı seçer. *Türk Ülkesi* hikâyesindeki başkişide Sait Faik'in yalnızlığını ve bu seçilmiş yalnızlığın düşünsel cephesini görebilmek mümkündür:

"Ara sıra çamdan, fundadan, defne ve zeytinden, denizden ve karanlıktan, köşk bahçelerinin havuzundan çıkma, yerli, otlak bir lüfer balığının dibinde gezinişiyle fiske fiske denizden fırlama, öldürürcesine serin, gebertircesine kokulu, kim olursa olsun, ne olursa olsun bir mahlûk dudaklarına muhtaç bir insanın ruh halini kamçılایan bir rüzgâr... Denizdeki sandalda gramofon, balıkçı kahvesinde hoparlör, genç kız ve oğlan ağızlarında ısıklık, her şarkıda bir Maria ve Maria... Bir garip tabiat zevki ve insan zevksizliğiyle uçup giden bir gemiye benzeyen bir ada..."

Bu kadar anasının gözü bir gecede yalnızdım." (ABASIYANIK S. F., Son Kuşlar, 2016, s. 89.)

Yazar bunu yahut buna benzer manzaraları görebilmek için yalnızlığı tercih eder. Şimdi de yalnızlığın içine o çok sevdiği "insan"ın manzaralarını da koyduğu *Yandan Çarklı*'daki hikâye kişisine bakalım:

"Yandan çarklı durdu. Bir iskeleye insan boşalttı. İnsan aldı, insan!.. İnsan!

Her şeyin fakir elbiseleri gibi lime lime, nem almış sıvalar gibi parça parça döküldüğü zaman, yalnız sen varsın insan. Yalnız sen varsın. Yalnızlığımın, ihtiyarlığımın, sevimliliğimin, egoizmimin ortasında daha dün şehvette sarıldığım, kokusundan hazzettiğim; yıldızları, yandan çarklıyı, derin suları, heykelleri, gotik binaları, ağaçlık تنها yolları, pek sevdiğim yeşil yeşil, kırmızı kırmızı, turuncu turuncu yanan işaret fenerlerini geride bırakıp, sana, yalnız sana aşığım." (ABASIYANIK S. F., Son Kuşlar, 2016, s. 96.)

Sait Faik'in yukarıda bahsi geçen yalnızlığı seçmesindeki en önemli sebeplerden biri "yazarlık" işini kendine bir meslek olarak edinmesidir. Realiteyle, toplumla ve toplumsal normlarla çatışma yaşayan yazar için bu mesleği seçmek çok isabetli bir karardır. Ayrıca o yalnız kalarak, aylak gezerek her gün daha çok gözlemlerde bulanabilecek ve bunları hikâyeleştirecek daha fazla zamana sahip olabilecektir. Yani yalnızlık ona bazı özgürlükleri vaat etmektedir: hikâye yazabileceği bolca zaman ve koşul... Sait Faik'in yalnızlığının ona sağladığı hikâye yazma zamanı ve koşullarını *Balıkçısını Bulan Olta* isimli hikâyesinin başkişisinde açıkça görebilmek mümkündür:

"Ceplerimi aradım. Oltam elime değdi. Kararım katıydı. Bütün paramı bu oltaya harcamıştım. Balık tutacak, satacak, akşamları sattığım balığın parasıyla içecektim. Sabahleyin erkenden balığa. Akşam şişem cebimde balığa. Ben bir yazıcıydım. Yazı yazmak canım istemiyordu. Yazı yazmam için bana çiçek, kuş hürriyeti değil, içimdeki aşkın, deliliğin, oturmaz düşüncenin hürriyeti lazımdı. Küçücük hürriyetler değil, alabildiğine yüz verilmiş bir çocuk hürriyeti istiyordum. Bu bana lazımdı. Yoksa her şeyi ağızımda gevelemekten başka ne yapabiliirdim?" (ABASIYANIK S. F., Son Kuşlar, 2016, s. 56.)

İşte yalnız adam yazı yazabilmek için sonsuz bir özgürlüğe ihtiyaç duyar: hem de şımartılmış bir çocuk gibi hayalleri sonsuz, zamanı sonsuz, hissedışı sonsuz, masum, saf ve temiz bir hürriyete... Bu tarz bir hürriyet ona yazıcılık yapabilecek tüm imkânları sağlayabilmektedir. Dolayısıyla da yazar sürekli yalnızlığı seçmiştir. Bütün bu yalnızlığını da hikâye kişilerine ve anlatıcısına giydirmiştir. Sait Faik'in yalnızlığı ızdırap dolu, melankolik, çileli bir yalnızlık değildir. Aksine âdeta bir çocukta olduğu gibi ona yapabilecekleri tüm şeyler için sonsuz bir özgürlük sağlar. Bu sebeple de yazar olgunluk dönemlerinde dahi hep çocuk kalmıştır. Bunda yetiştiği muhit ve yetiştirilme tarzı çok önemli rol oynamıştır. Birçok hikâyesinde "çocuk" olgusunu kullanıyor oluşu yalnız adamın çocukları sevmesinin yanında onun çocuksuluğuyla alakalıdır. *Yani Usta*'daki hikâye kişinin "... karılar sevilir sevilmesine ama ben içimden hep çocuk kaldığım için olacak karılardan çok çocukları severim." (ABASIYANIK S. F., Alemdağ'da Var Bir Yılan, 2016, s. 43.) demesi yazarın çocukları çok sevdiğini ve büyüse dahi içinde her zaman bir çocuk yaşattığını bize gösterir niteliktedir. Çünkü çocuklarda Sait Faik'in sahip olmayı arzuladığı birçok özellik vardır. Mesela *Sevgilime Mektuplar* isimli hikâye kişinin mizacı sebebiyle sürekli olarak bir çocuk gibi davrandığını, ilerleyen yaşlarına rağmen kendini her daim bir çocuk gibi hissettiğini görebilmekteyiz:

"Sonunda sersemce bir çocuk gibi olduğumu anlayıverdin. Niye böyleyim dersin? Sabahleyin evden çıkarken büyük adamlar gibi ciddi, tüccar gibi hesaplı, zeki olmayı kararlaştırıyor; akşama doğru deli dolu, hesapsız, sersem bir halde evime dönüyorum. Yaradılış bu sevgilim. Bir türlü istediğin gibi bir adam olamayacağım." (ABASIYANIK S. F., Tüneldeki Çocuk, 2016, s. 21.)

Sait Faik içinde yaşattığı ve hiç büyütmediği bu çocuk hayatı deli dolu sevmiş, hayal gücünün iplerini hudutsuzca salmış, özgürce dilediğini yapmış, yazmış, görmek istediğini görmüş, görmek istemediğini ise görmemiştir. Ancak çocuksuluğun bu güzel getirilerinin yanında götürüleri de vardır. Yalnız adam bir ömür süresince çocuk gibi hassas, alingan, öfkeli olmuştur. Ufak tefek dahi olsa hiçbir haksızlığa tahammülü yoktur. Küçücük bir olayda bile hemencecik kızar ve küser. Özellikle kaleme aldığı "küçük insanlar"ın haklarının yenmesine hiç dayanamaz. *Sevgilime Mektuplar* hikâyesindeki başkişi röportaj yapmak için bir fabrikayı gezer. Önce fabrikanın yetkili kişileri ile fabrikanın çalışma koşulları hakkında konuşur. Her şey güllük gülistanlık anlatılır. Ancak hikâye başkişisi fabrikayı gezince görür ki işçilerin ve fabrikanın durumu hiç de anlatıldığı gibi değildir:

"İşte o zaman sevgilim, oynanan komediye eldivenler, yeni çizmeler, yeni önlükler, işçiler bir ağızdan anlattılar. İşçilerin ne kontratı var ne saati. Her zaman yarım saat, bir saat fazla çalıştırmak... Hasta olunca umursanmamak. Hiçbir şeylerini düşünmemek... Yalnız, yalnız kesesini doldurmak... on iki yaşında çocuklar çalıştırmak, bunları okutmamak... İşte işverenin zihniyeti!" (ABASIYANIK S. F., Tüneldeki Çocuk, 2016, s. 36.)

Sait Faik'in otoriter bir annenin gölgesinde büyüdüğünü, ilerleyen yaşlarına rağmen çocuk gibi olmasındaki esas sebeplerinden birinin Makbule Hanım'ın onun için güvenilir bir sığınak olduğunu söylemiştik. Ne zaman işler karışsa, hayatında bir şeyler bozulmaya uğrasa özellikle maddi çıkmazlarda Makbule Hanım'a hiç çekinmeden başvurmuştur yalnız adam. Makbule Hanım'ın da onu geri çevirmediğini yazarın biyografisinden görebilmekteyiz. Anne kucağına, Ada'ya, yani eve dönüşler yazar için onu kötü, farklı yahut olumsuz hissettirecek maddi manevi her şeyden bir kurtuluş gibidir. Bu durumu yazarın birkaç hikâyesindeki başkışilerinde de görebilmek mümkündür. Örneğin *Haritada Bir Nokta* hikâyesindeki başkışı artık yazı yazmaktan vaz geçmesi üzerine Ada'ya, annesinin babasından kalanlarla çekip çevirdiği eve döner. Yine *Panco'nun Rüyası* isimli hikâyedeki başkışisinin şu sözleri anlattıklarımızı özetler:

"Ama saat kaç olursa olsun eve döndüğüm zaman sönmüş mangallardan, babamın ve anamın ve küçük kardeşimin nefesinde doğmuş havaya girdim mi dünya benimdir. Uyuyuveririm." (ABASIYANIK S. F., Alemdağ'da Var Bir Yılan, 2016, s. 31.)

Sait Faik'in sürekli sığınabileceği bir kapısı olması, ailesinin çocukluktan gençlik ve olgunluk dönemlerine kadar yalnız adama her zor durumda kaldığında kapısını açması muhtemel ki yazarın güç durumlarla kendi başına başa çıkabilecek bir karakterin oluş(a)mamasına neden olmuştur. Yani tüm bunlar kendi başına ayakta durabilecek, hayatın müşküllerine göğüs gerebilecek bir mizacın yazarda oluşmasına hep engel olmuş olmalıdır. Hâliyle yalnız adamın sürekli arkasını birilerinin kollaması onun kendine güvenerek iş yapabilmesini mani olmuş olabilir. Birçok yazısında ve hikâyesinde kendine güven eksikliğini görebilmemiz mümkündür. Bundaki en büyük sebeplerden biri de şüphesiz ki toplumun onda yarattığı suçluluk duygusudur. O, yazarlık mesleğinin toplum tarafından bir iş olarak sayılmamasından her daim şikâyetçi olmuş ve bu düşüncenin altında sürekli ezilmiştir. Belki de bununla bağlantılı olarak hiçbir zaman yazdıklarına güvenememiş, hiçbir zaman da kendini bir hikâyeci olarak görmemiştir. Mesleğini insanlara söylemekten çekinmiş, utanmış, kendisiyle dalga geçerler hissiyatına kapılmıştır. Buna benzer birçok durum kendini yaşadığı insanların içinde lüzumsuz bir adam olarak hissetmesine sebep olmuştur. Mesela *Kafa* ve *Şişe* isimli hikâye başkışisi de tıpkı Sait Faik gibi bir yazardır. Bir kavgaya şahit olur. Yemek, içmek için girdiği bir aşçı dükkânı vardır. Burası ayrıca bir meyhanedir de. Sekiz masası olan bu mekânda dört delikanlı içmektedir. Meyhanede bir kavga çıkar ve hikâye başkışisi araya girer. Ve karşılıklı olarak şu diyalog gerçekleşir:

- "Beni dikkatli dikkatli süzdü.
 - Sen ne iş yaparsın? dedi.
 - İş yapmam
 - Kötü kötü baktı:
 - Aylak mı gezersin? Maşallah! Üstün başın da temiz. Boş ver! Yalan söyleme. Söyle ne iş yaparsın?
 - Bir iş yaparım ama iş yerine geçmez.
 - Para getirir mi?
 - Cıgara parası getirir...
 - Babadan kalma mı var?
 - Öyle bir şey uzatma canım. Neye soruyorsun bu kadar ne iş yaptığımı?" (ABASIYANIK S. F., Alemdağ'da Var Bir Yılan, 2016, s. 92.)

İşte Sait Faik'in yalnızlığında toplumun ona, onun yaşam şekline ve yaptığı işlere bakış açısı, ailesinin ona karşı olan tutumu, yazarın kendine güveninde, kendini yetersiz görmesinde önemli roller oynamıştır. Yazarın yalnızlığından kaynaklı bu karakter özelliklerinin yansımalarını gördüğümüz hikâye kişileri -küçük insanlar- bazen tıpkı yalnız adam gibi kalabalıkların içinde bir yalnızlık çekmektedir. Örneğin *Yalnızlığın Yarattığı İnsan*'daki hikâye kişisi kalabalıkların içinde yapayalnız bir adamdır:

“Onun karanlıkta sağa sola kıpırdandığını görüyordum. Önündeki adamla beraber o da sağa sola dönüyordu. Bir ara iyice yerine yerleşti. Elini ayağını dayadı. Seyre daldı. Sonra yine doğruldu. Başladı tırnaklarını yemeye. Kalabalığın içinde pardösülü, kırk yaşlarında bir adam...” (ABASIYANIK S. F., Alemdağ'da Var Bir Yılan, 2016, s. 16-17.)

Sait Faik, kalabalıkların içinde yalnız başına gezer ve hikâye avlar. İnsanları, bilhassa küçük insanları gözlemler, dikizler. Ve onların dış gerçekliğini seyrederek hayallere dalar. Sadece gözlem ve tahmin yöntemiyle bize küçük insanların portresini çizer. Çoğu zaman küçük insanlardan hareketle anlattığı bu gerçekliğin realitesi yoktur. Sadece uydurur. Mesela bir vapurda, tramvayda, kayıkta, trende, köprü altında gördüğü insanları çoğu zaman sadece seyrederek kurgular. Gerçek olanı yahut gerçeğe yakın olanı değil de daha çok gözleriyle izlediklerine kendi hayallerini giyindirek yeni bir forma sokar. Bu şekilde bir yöntem uyguladığını da çoğu hikâyesinde zikreder. Mesela *Bulamayan* isimli hikâye kişisi, bir küçük insanı vapurda gözler ve şunları söyler:

“Dertsiz adam, diyeceksiniz, sahiden dertsizdir. Ne düşünüyor bu belli belirsiz güler yüzüyle şu adamcağız diyebilirsiniz, siz de benim gibi, meraklısınızdır. Ah, bu insan yüzleri!. Her şeyimizi bağladığımız, durmadan yanıldığımız, istediğimiz kadar bol hasletler, adilikler, iyilikler, kötülükler, delilikler, akıllılıklar, sevdalar yüklediğimiz insan yüzleri! Yanılsak da zararı yok! Bu yüze olmazsa ötekisine yükleriz saydıklarımızı. Yanılmamız muayyen bir insan içindir, insanlar için değil. O halde yanılmıyor sayılırız.

Adam hesabına fazla şeyler yüklemeyen, elbisesine bakıp temiz bir adam olduğunu, güler yüzüne bakıp iyi adam olduğunu tahmin etmek güç değildir. Ama, mesela yanına koyduğu garip şekilli, sicimlerle sıkı sıkı bağlanmış paketin içinde ne olduğunu anlamanız imkansızdır. Her şeye baktığını söylemiştik. Hiçbir zaman her şeye bütün kalbiyle bakmaması lazımdır. Öyle demeyelim: Denize baktığı, martıları düşündüğü, yelkenlileri seyrettiği halde onun içinde başka gözler, kafasında bir başka kafa vardır ki, asıl kafası, asıl gözleri onlardır. Onun başka dediğimiz gözleriyle kafası, bu deniz tarafına çevrilmiş sahibici gözeriyle kafasından daha sahibicidir. O gözlerle, o kafayla bağlı olduğu şey de, yanındaki pakettir. Bu paketin her an çalınmak ihtimali vardır. Bir eli her zaman paketin üstünde olmakla beraber bu el yetişmez...” (ABASIYANIK S. F., Son Kuşlar, 2016, s. 10-11.)

Sait Faik'in bütün kurgusui dış dünya gerçekliğinin onda uyandırdığı intibalarıdır. Bu sebeple de gerçekliği hiçbir zaman gerçek hatlarıyla gör(e)memiştir. O görmek istediği şeyi görebilmek için bakar ve onu yazar. Bütün bu izlenimleri, hayalleriyle birleşerek onda birtakım muhayyel çağrışımlar uyandırmıştır. Ve o tamamıyla gerçek ve hayal, reel ve kurgu arasında gelgitler yaşayarak yazmıştır. *Kafa ve Şişe* isimli hikâyenin başkişisinde bunları görebilmek mümkündür:

“Bütün gün, ne ettiğimi bilmeden dolaştım. Çoktandır ne yaptığımı bilmiyorum. Ancak böyle dolaşırsam bir şeyler görebiliyorum. Yoksa gözümü dört açsam nafi! Böylece hiç kimseyi, hiçbir eşyayı, hiçbir olayı dört başı mamur gördüğümü ve duyduğumu iddia edemem. Daha çok işin hiç lüzumsuzunu, teferruatını kılı kılına görüyorum, duyuyorum da esaslı kısmını kaçırıveriyorum. Beni bir şahitliğe çağırırsalar hapı yuttuğumun resmidir. Sokakta bir adamın bıçak çektiğini göz önüne getirin. Ben bıçağı görmem de, bıçağı çekenin gözündeki acıyı görmem de, münasebetli münasebetsiz bir şey görürüm.

Yargıç bana sorsa, ‘Bıçağı çeken bu muydu?’ dese önce adamın kaşlarına bakarım. Kaşlarını herhangi bir tesadüfle uçlarından almışsa, “Hayır, bu değildi” demezsem yalan söylemiş olurum. Yahut da yargıçtan müsaade ister, kaşının kenarları alınıp alınmadığını araştırırım. Böyle olmasına böyleyim. Şahitlikte pek zararlı bir adam olurdum ama, şu hikâyecilik işinde zararı bana dokunuyor.” (ABASIYANIK S. F., Alemdağ'da Var Bir Yılan, 2016, s. 89.)

Lakin o da farkındadır ki kendi gerçeğiyle, asıl gerçeklik farklıdır. İşte o zaman gerçekle çatışmaya başlar. Sait Faik realitede gözlemleyerek dönüştürdüğü küçük insanların, şehrin gerçek hayatta karşılığının olmaması onun üst bir gerçeklik kurmasına sebep olur. Bu raddeden sonra yalnız adam ütöpik bir tavır sergilemeye başlar. Gerçeklikten kaçır ve yalnızlaşır. Kendine hayali arkadaşlar, hayali bir şehir kurgular ve bu yeni arkadaşlarıyla ve yeni mekânda yaşar; bu yeni

arkadaşların ve yeni mekânın hikâyelerini anlatır. Aslında bu yeni arkadaşı -Panco- gözlemlediği küçük insanların gerçeküstü formları ve bu yeni mekân ise -Alemdağ- İstanbul'un gerçeküstü mekânlaşmış hâlidir. *Alemdağ'da Var Bir Yılan* isimli son çalışmasındaki hikâyelerde bunu açık bir şekilde görebilmek mümkündür. Mesela *Kafa* ve *Şişe* isimli hikâyesinde artık hikâye kişinin gözlemlediği, anlattığı küçük insanlar tamamıyla hayalidir:

"Vitrinli frijiderin yahut frijiderli vitrinin önünde direğin kenarındaki iki kişilik masaya oturmıştım. Yalnızdım. Yalnızdım ama muhayyel bir arkadaşım vardı karşımda. Bu muhayyel arkadaş pek severim. Öyle ki bazan konuşurken dudaklarına dalar, öpüveresim gelir. Ellerini severim, gözünün rengini severim. İçime ondan durmadan yağmur gibi bir şeyler yağar. Hiçbir sözü gücüme gitmez. Hiç büyük laf etmez. Fazla konuşmaz, tükürmez, kaşınmaz, ideal arkadaşır. Kadın mıdır, erkek midir, zengin midir, fakir midir, okumuş yazmış mıdır, cahil midir, ihtiyar mıdır? Nasıl karar verirsem öyledir. Bazan boyasız, süssüz bir okumuş kızdır. Pırıl pırıl konuşur. Bazan güzel bir çocuktur. Yaşı on altı-on yedidir. Okumuş yazmışlığı pek yoktur. Duvar boyacısıdır. Hristiyan'dır, Kapkara kömür gibi gözleri vardır. Güldüğü zaman insandan üstündür. Bakmaya doyamam. Bazan altmışlıktır. Görmüş geçirmiştir. Doğramacılık, makinistlik, duvar afişçiliği yapmıştır. Fıstık satmıştır. Kavun karpuz satmıştır. Köşe başlarında kestane kebab etmiştir. Bulduğu zaman akşamları içmiştir. Hikâye üstüne hikâye anlatır. Karıkoca hikâyeleri vardır. Dövüş muharebe hikâyeleri vardır. Hangisiyle beraberdim, geçmiş gün unuttum. İşte bu muhayyel arkadaşla oturmuş anlatıyorduk." (ABASIYANIK S. F., *Alemdağ'da Var Bir Yılan*, 2016)

Bu hayali arkadaşların son kitabında türemeye başlaması Sait Faik'in aradığı, kurguladığı ideal insanının gerçek hayatta karşılığı olmamasından kaynaklanmaktadır. Yalnız adam gerçekte çatıştıkça yeni çıkış yolları aramış ve çözüm olarak da kendi ütöpik, hayali ideal insanını kurgulamıştır. Mesela yaşadığı şehir İstanbul için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Küçük insanlarla bir bağ ve bir bütün oluşturan bu mekânı sevmek ister. Güzelliklerini methetmek, tasvir etmek ister. Vapurların, tramvayın, caddelerin, sokakların, köprülerin, yeme içme yerlerinin ve bu mekânlardaki insanların güzelliklerini anlatır. Ama metropolün oluşturduğu maddi manevi çirkinliği görmezden gelmesinin imkânı yoktur. İşte gördüğü/görmek istediği ile realite arasındaki uyumsuzluğun doğurduğu sancılar ütöpik bir mekânın hikâyelerinde görünmesine sebep olur. Artık onun hikâye kişileri, küçük insanları ütöpik birer şahıstırlar ve şehrin pisliğinden, iğrençliğinden uzak; tabiatla, hayvanlarla iç içe ütöpik bir mekânda yaşarlar. Mesela *Alemdağ'da Var Bir Yılan* hikâyesindeki başkışı önce İstanbul'dan duyduğu tiksintiyi anlatır. Hemen ardından ise Alemdağ'ı anlatır. Aslında hikâye başkışısının anlattığı, İstanbul'u görmek istediği şeklidir:

"Günlerden pazartesi. Yine vapurun alt kamarasındayım. Yine hava karlı. Yine İstanbul çirkin. İstanbul mu? İstanbul çirkin şehir. Pis şehir. Hele yağmurlu günlerinde. Başka günler güzel mi; güzel değil. Başka günler de köprüsü balgamlıdır. Yan sokakları çamurludur, molozludur. Geceleri kusmukludur. Evler güneşe sırtını çevirmiştir. Sokaklar dardır. Esnafı gaddardır. Zengini lakayttır. İnsanlar her yerde böyle. Yıldızlı karyolalarda çift yatanlar bile tek.

Yalnızlık dünyayı doldurmuş. Sevmek, bir insanı sevmekle başlar her şey. Burada her şey bir insanı sevmekle bitiyor.

Güzel yer, güzel yer Alemdağ. Şu saatte on beş metrelik ağaçlarıyla, Taşdelen'iyle, yılanıyla... Ama kış günü yılanlar inindedir. Olsun. Hava Alemdağ'da ılıktır. Güneş yaprakları kıpkızıl ağaçların içinde doğmuştur. Gökten parça parça ılık bir şeyler yağmakta, çürümüş yaprakların üstünde birikmektedir. Taşdelen parmak gibi akar. İçimizi sıkır sıkır eden bir maşrapayla önce içimizi, sonra çırılcıplak soyunarak dışımızı yıkıyor. Su içmeye gelen bir tavşan, bir yılan, bir karatavuk, bir keklik Polonezköy'den şerefimize kaçıp gelmiş bir keçiyle alt alta üst üste oynuyoruz." (ABASIYANIK S. F., *Alemdağ'da Var Bir Yılan*, 2016, s. 24-25.)

Sait Faik'in böyle gerçeküstü bir dünya kurmasının mizacıyla birlikte birçok sebebinin olduğunu söylemiştik. Tabii ki bunun en büyük sebeplerinden biri bu dünya düzenini kendi mantığının almıyor oluşudur. Hudutsuz, hür ve özgürce bir dünyayı yaşamak varken insanların birbirlerine yaptığı bunca kötülüğü anlamlandıramaz. Dünyanın bu kaosunda bir akıl bulamaz.

Hayatın realitesine katlanamaz. İnsanların birbirine haksızlık yapmalarına, savaş vurgunculuğu yaparak üç kuruşluk malı otuz kuruşa satmalarına; sadece insanlara değil tabiata, hayvanlara da eziyet edenlere katlanamaz yalnız adam. Bütün bunlar yetmezmiş gibi bir de bu kötülükleri yapanlara sanki yapmıyormuş gibi davranmak, onları selamlamak ise Sait Faik'in mantığına sığmamaktadır. Birçok hikâyesinde bu tavrı görebilmemiz mümkündür. Örneğin *Çarşıya İnemem* hikâyesinde başkişinin çarşıya inememesindeki yegâne sebep bütün yaşanan kötülöklere yokmuş gibi davranılması ve seyirci kalınmasıdır. Çünkü topluma ve toplumun kokuşmuşluğuna karşıdır. Ayrıca en kötü ve mantık dışı yanı ise kendisinin aynı tavrı sergiliyor yahut sergilemek zorunda kalıyor oluşudur:

“O fırıncı yok mu o? O, sabahları kırbaç gibi işçi çocuklara pis yağlı böreğini otuz beş kuruşa okutan, olur da fazla veririm korkusundan kimselere para bozmayan fırıncı! O sıra sıra kiralık evler yaptıran, keçilerine köyün ne kadar körpe dalı varsa yediren fırıncı!..

O, kıyma makinesinden geçen her yarım kilo ete öğürtücü, öldürücü içyağları karıştıran, o, elli adımdan geldiği koku, sandalyesinde akşama kadar oturup içyağları, keçileri, mandaları düşünen kasap efendi! Bunların suratını görmemek için çarşıya inmediğimi söylemiş gibi oluyorum. Hayır değil, değil, şimdi çarşıya insem bakkala “Vay Barba Niko!”, kasaba “Vay Usta Haralambo!”, fırıncıya “Ooo Abdükkadir Efendi!” diyeceğim emin olun.” (ABASIYANIK S. F., Alemdağ'da Var Bir Yılan, 2016, s. 98-99.)

Bu düzende bir akıl bulamayınca kaçır Sait Faik. Sait Faik kaçtıkça onun hikâye kişileri ve anlatıcıları da onunla beraber kaçır ve kalabalıkların içinde bir yalnızlığa sığınır. Özellikle yüksek zümrenin, yahut işletme sahibinin kısaca parayı elinde tutan, işveren kesimin gaddarlığı, haksızlığı onu “küçük insanlar”a özellikle de kendi gibi hayatta muvaffak ol(a)mamış “küçük insanlar”a yakınlaştırır. Yüksek zümreden tiksindiğini hem hikâyelerinde hem de gerçek hayatta zikreder. Mesela *Dondurmacının Çırağı* isimli hikâyenin başkişisi dondurmacı dükkânında saatlerce uzun ve meşakkatli koşullarda çalışan çocukların bir papazın, dondurma dükkânı için okuduğu dua karşılığı aldığı paranın yarısı kadar bir ücretle çalıştırılmasına ve buna sebep olanlara öfkelenir:

“Küçük dondurmacı dükkânının sahibi sahiden çalışkan adamdı. Ama o, çalışmasının bütün mükâfatını beş ay içinde adamakıllı alıyor, yedi ay sırtüstü yatıyordu. Mükemmel yiyor, iyi de içiyordu. Ama küçük İmrozlu çırakların sabahın saat beş buçuğundan gecenin saat birine kadar çalışmalarının onlara ne mükâfat sağladığını size rakamla değil de, başka bir şekilde anlatayım: Çocukların aldığı mükâfat, her hafta papaz efendinin dükkânı tütsüleyip okuduğu dua karşılığının yarısıydı.

Çocuklar sabahın beş buçuğundan, gecenin birine daha doğrusu ertesi sabahın birine kadar çalışıyorlardı demiştim. Bereket ki, öğleüstleri sıcak, küçük köyü dört tarafından sardığı zaman, iş bir iki saat hafifliyor, masaların üstüne kıvrıcık kafalarını esmer ve çilek kokulu kollarının arasına alıp uyuyabiliyorlardı.” (ABASIYANIK S. F., Son Kuşlar, 2016, s. 122-123.)

İşte bu dünyada yaşananları, düşünce dünyası akıl sıra erdiremez. Bu sebeple de hiçbir şekilde yüksek zümreyi anlatmaya ihtiyaç duymamıştır. Hatta kendisinin köklü, zengin bir aileye mensup, yüksek zümreye ait ve yüksek zümreyle sürekli temas halinde olması onun küçük insanları anlatmasına mani ol(a)mamıştır. Özellikle kendisi gibi hayatta başarılı olamamış küçük insanlara yer vermiştir hikâyelerinde. Mesela onun herhangi bir meslekte muvaffakiyet gösteremediğini, aylak aylak gezdiğini, sürekli ailesine bağılı/bağımlı olarak yaşadığını, tek başına kendi ayakları üzerinde dururken zorlandığını gösteren *Panco'nun Rüyası* isimli hikâyedeki başkişi de aynı Sait Faik gibidir:

“Babam:

- Yavaş yavaş kalkıp giyinmeli, diyordu.

Konsolun üstündeki saat sekiz buçuğu dört geçerken annem bana sesleniyordu:

- Hadi bakalım Panco, baban hazırlanıyor.

Ben her zamanki gibi homurdanıyor, sağdan sola dönüyorum. Gözlerim açık şunu bunu, bir arkadaşımı, öğle paydosunu, akşama gideceğim sinemayı düşünüyorum.

Bu sefer babam çıkışıyordu:

-Panco, eşek Panco! Tembel Panco! Geç kala

Eşek ve tembel kelimelerindeki dostluğu her zaman hatırlayacağım.

Ben yirmi bir yaşındayım. Babam kırk. Kardeş gibiyizdir. Bazı benden genç bile gösterir. Babam dülgerdir. Ben elektrikçiyim. Beyoğlu'nun çamurlu bir sokağında otururuz. Akşamüstleri işi bitirir bitirmez cadde üstünde bir kahveye koşar, kumar oynarım. Babam bilir, aldırmaz. Bütün haftalığı bir günde verdiğim olur. Yalnız sabahları böyle bir türlü uyanamam.

(...)

Verdiğin üç beş kuruş, kumarda üç beş lira olur. Ben de yukarda saydıklarımı gider alırım. Babam tanıdığı bir iki dükkânda beş on kuruş karşılığında işler görür. Ben saat ona doğru kalkarım. Doğru kahveye. Babanı bunu bilir. Ama ses etmez." (ABASIYANIK S. F., Alemdağ'da Var Bir Yılan, 2016, s. 29-30.)

Sonuç olarak Sait Faik'in hikâyelerinde yer alan, zaman zaman hikâye başkişisi zaman zaman hikaye anlatıcısı olan zaman zamansa hikâye başkişisinin gözlemleyerek aktardığı kişiler olan küçük insanlar birçok yönüyle yalnız adamın kendinden, hayatından, mizacından ve hayata bakış açısından izler taşır. O, hikâyelerinde yer verdiği kişilerin hemen hemen hepsini kendi "ben"inden hareketle kurgulamıştır. Bir şekilde ve mutlaka yalnız adamdan izler taşıyan bu hikâye kişileri ister marangoz, ister esrarkeş, ister kahveci, isterse balıkçı olsun İstanbul, Bursa, Adapazarı ve Ada'ların dışına taşmazlar. Bunlar bilhassa İstanbul'un arka sokaklarında, Beyoğlu'nun izbe caddelerinde başıboş gezen, zor hayat koşullarıyla mücadele eden kişilerdir.

Sonuç

Sait Faik Abasıyanık, modern hikâyenin ülkemizdeki ilk örneklerini vermiştir desek hiç abartmış olmayız. Yazarın uyguladığı hikâye teknikleri, şiirsel üslubu, ele aldığı konular ve bu konuları işleyiş şekli kendinden öncekiler gibi değildir. O, gerçekçi bir gözlemle yazar hikâyelerini, ancak onunkiler realistlerin "roman bir yol boyunca gezdirilen bir ayna gibidir, çamurları ve yeşillikleri olduğu gibi göstermelidir." düsturundan daha farklıdır. İntibalarıyla bezediği bu gerçeklik, kendine has bir müşahade yeteneğiyle eserlerinde kaleme alınmıştır. İşte bu hikâyeler kendinden evvelkilere ve çağdaşlarına nazaran yepyeni bir şey söylemektedir. Maupassant hikâyeciliğinden uzak Çehov hikâyeciliğine yakın, ama Çehov hikâyeciliğinden de ayrılan birçok yönüyle ve özgün anlatım tarzıyla hem kendi döneminin hem de kendinden sonraki dönemin hikâyelerini yazar Sait Faik. Ancak bütün bu yeninin içerisinde Sait Faik'in başarısındaki en büyük sır hikâye kişilerinin eserlerindeki varlığıdır.

Sait Faik'in eserlerindeki bu hikâye kişilerini ve anlatıcıları incelenirken yazarın hayatı, anıları ve mizacı göz ardı edilerek ele alınmamalıdır. Sadece metin odaklı bir inceleme onun hikâye kişilerinin anlaşılmasında ve tahlil edilmesinde eksikliklere sebep olacaktır. Sait Faik'in hikâyeleri ve hikâye kişilerini anlayabilmek için yazarın hayatının sadece kronolojik olarak bilinmesi de yetmez. Yazarın yaşadığı dönem, yetiştiği çevre, uğraştığı meslekler, aldığı eğitim, okuduğu kitaplar, dergi ve gazeteler, sevdiği yazarlar, savunduğu fikirler ve hatta geçirdiği hastalıklar onun eserlerini anlamamıza yardımcı olan en önemli kriterlerdir. Mesela Dostoyevski'nin hayatı boyunca büyük ıstıraplar çektiği sara nöbetlerinin, romanlarındaki hastalıklı tipleri yaratmasında ne gibi katkısı olmuştur ya da Sibirya'daki mahkûmiyeti sırasında karşılaştığı adi suçluların "Suç ve Ceza"da ya da "Karamazov Kardeşler"de nasıl karşımıza çıktığı her zaman sorulması gereken sorulardır. Bu sebeple özellikle hayatından, anılarından, kendi mizacından hareketle yazan yazarlar grubunda değerlendirebileceğimiz Sait Faik'in de bütün eserleri yazarın tüm hayatındaki olay ve olgular

dikkate alınarak incelendiğinde görülecektir ki yazarın kaleme aldığı hikâye kişilerinde yazarın yalnızlığından birçok görüntü vardır.

Sait Faik, eserlerinde İstanbul, Adalar, Adapazarı ve Bursa çevresindeki insanları konu edinmiştir. Bu insan kadrosu oldukça geniştir. Bu kişiler genel çerçevede fakir, geçim sıkıntısı olan kimselerdir. Onları kaleme alırken bu küçük insanların gerçek hayattaki görüntülerini izlenimleriyle, anılarıyla, mizacıyla harmanlamıştır. Küçük insanları anlatmasındaki en büyük sebeplerden biri yazarın bu sınıftaki insanlara kendini yakın hissetmesidir, çünkü o asıl bu insanlarda anlatılabilecek zengin bir malzeme görmüş, kendi gibi yüksek zümre insanların hayatlarını anlatmaya değer bulmamıştır. Yazarın yalnızlığından birçok yansıma görebileceğimiz bu hikâye kişileri belki de ilk defa gerçek cepheleriyle Türk edebiyatında ele alınmıştır.

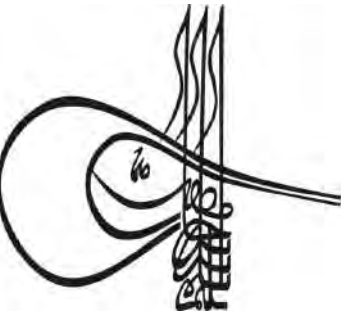
Sait Faik'teki bu yalnızlık duygusu ve bu duygunun sebepleri küçük insanların oluşumunda önemli bir etkidir. Mesela yalnızlığı bir hayat tarzı olarak seçmesi ona küçük insanları gözlemleyebilecek ve yazabilecek geniş bir zaman sağlamıştır. Hassas ve alıngan bir yapıya sahip olması onun, çevresindeki haksızlıklara karşı duyarlı olmasına neden olmuştur. Bu durum ise çoğu zaman kalem kâğıda sığınmasına, çevresinde yaşananlara sessiz kalmamasına sebebiyet verir. Kendi çocukluk cennetinden hiç çıkmaması ise hayal gücünü kullanabilecek geniş olanaklara sahip olmasında etkili olmuştur. Siroz hastalığı da yalnız adamın gerçek hayatla bağlarına koparak gerçeküstü bir hayat kurgulamasına, küçük insanları orada yapma cennetlerde yaşatmasına sebep olur. Sait Faik'in kendi mizacından, hayatından hareketle kurguladığı bu hikâyeler ve hikâye kişileri yazardan bağımsız değerlendirilemez. Sait Faik'in hikâyelerine ve hikâye kişilerine baktığımızda yazarın kendisini görürüz. Bu durum yazarın tüm eserlerinin "kendi"nin dışında değerlendirilemeyeceğini bizlere ispatlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abasıyanık, M. R. (1996). İnsan Sait Faik'i Tanımak. A. Kutlu, & P. Ergun (Dü) İçinde, *Sait Faik 90 Yaşında* (S. 71-76.). İstanbul: Bilgi Yayın Evi.
- Abasıyanık, S. F. (1996). Yazıcılığın Yirminci Senesinde. A. Kutlu, & P. Ergun (Dü) İçinde, *Sait Faik Abasıyanık 90 Yaşında* (S. 41-43). İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Abasıyanık, S. F. (2001). *Havuz Başı-Son Kuşlar/Bütün Eserleri 6* (19. B.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Abasıyanık, S. F. (2016). *Alemdağ'da Var Bir Yılan* (7. B.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Abasıyanık, S. F. (2016). *Lümzumsuz Adam* (5. B.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Abasıyanık, S. F. (2016). *Mahalle Kahvesi* (7. B.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Abasıyanık, S. F. (2016). *Sarnıç* (4. B.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Abasıyanık, S. F. (2016). *Son Kuşlar* (11. B.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Abasıyanık, S. F. (2016). *Şahmerdan* (3. B.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Abasıyanık, S. F. (2016). *Tüneldeki Çocuk*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Abasıyanık, S. F. (2017). *Az Şekerli* (2. B.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Abasıyanık, Ü. (1996). Amca Kızından Sait Faik'e Dair. A. Kutlu, & P. Ergun (Dü) İçinde, *Sait Faik Abasıyanık 90 Yaşında* (S. 67-69.). İstanbul: Bilgi Yayınevi.

- Abdal, O. (2013, Ekim 2013). *Www.Cumhuriyet.Com.Tr/Koseyazisi*. *Www.Cumhuriyet.Com.Tr: Http://Www.Cumhuriyet.Com.Tr/Koseyazisi/3799/_Kestaneci_Dostum_.Html* Adresinden Alındı.
- Adler, A. (2017). *İnsanı Tanıma Sanatı* (17. B.). (K. Şipal, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2001). *Letaif-İ Rivayat*. (F. Gökçek, & S. Çağın, Dü) İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Aktaş, Ş. (2001, Şubat). Sait Faik Abasıyanık. *Türk Dili*(590), S. 187-199.
- Atay, O. (2010). *Korkuyu Beklerken* (30. B.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atılğan, Y. (2012). *Anayurt Otel* (22. B.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2011). Misalli Türkçe Büyük Sözlük. 1, 217. (A. Topaloğlu, Derleyici) İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Binyazar, A. (1982). *Türk Dilinde 25 Ünlü Eser*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Birsel, S. (1993). Sait Adında Bir Balık. *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu* (5. B., S. 157-177.). İçinde Pusula Yayınevi.
- Çelik, Y. (2002). *Sait Faik Ve İnsan*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Edgü, F. (2013). *Çılgılık* (3. B.). İstanbul: Sel Yayınları.
- Enginün, İ. (2013). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı* (13. B.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Erbil, L. (2002). *Eski Sevgili*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erbil, L. (2004). Dünyanın Bilmediği Bir 'Kök Yazar': Sait Faik. S. Oğuzertem (Dü.), *Bir İnsanı Sevmek: Sait Faik. Ölümünün 50. Yılında Sait Faik Sempozyumu* İçinde (S. 88-89). İstanbul: Alkım Yayınları.
- Erbil, L. (2016). Sait Faik'te Göz. *Zihin Kuşları* (4. B., S. 60-78.). İçinde İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Fırat, H. (2010, Fall). Sait Faik Abasıyanık'ın Dünyasında İki Zıt Kavam: Tembellik Ve Çalışkanlık. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, (Volume 5/4), Fall 2010, S. 1100-1115. Issn: 1308-2140, *Www.Turkishstudies.Net*, Doi Number: *Http://Dx.Doi:10.7827/Turkishstudies.1608*, Muğla/Turkey.
- Freud, S. (1999). *Psikopatoloji*. (H. Atalay, Çev.) İstanbul: Payel Yayınları.
- Günyol, V. (1984). Bir Sanatçının İç Dökmesi. *Dile Gelseler* (S. 67-72.). İçinde İstanbul: Cem Yayınevi.
- Günyol, V. (1984). Sait Faik Abasıyanık Üzerine. *Dile Gelseler* (S. 43-52.). İçinde İstanbul: Cem Yayınevi.
- Günyol, V. (1984). Yalnızlığın Yarattığı Adam. *Dile Gelseler* (S. 63-64.). İçinde İstanbul: Cem Yayınevi.
- İslam, A. K. (2013). Cumhuriyet Dönemi Türk Hikayesi. R. Korkmaz (Dü.) İçinde, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-200* (8. B., S. 341-378.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kaplan, M. (2013). Şimdi Sevişme Vakti. *Edebiyatımızın İçinden* (S. 196-201.). İçinde İstanbul: Dergah Yayınları.

- Kudret, C. (2009). *Türk Edebiyatında Hikâye Ve Roman* (Cilt III.). İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Kurt, M. (2010, Fall). Modernizm Ve Gerçeküstücülük Bağlamında Sait Faik'in Son Hikâyeleri. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, (Volume 6/3), Summer 2011, S. 1463-1475. Issn: 1308-2140, Www.Turkishstudies.Net, Doi Number: [Http://Dx.Doi:10.7827/Turkishstudies.2423](http://Dx.Doi:10.7827/Turkishstudies.2423), Ankara/Turkey.
- Kutlu, M. (1968). *Sait Faik'in Hikâye Dünyası*. İstanbul: Hareket Yayınları.
- Kutlu, M. (2017). *Hayat Güzledir* (12. B.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Mengüşoğlu, T. (1988). *İnsan Felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Miskioğlu, A. (1991). *Sait Faik* (2. B.). İstanbul: Altın Kitapları.
- Naci, F. (2008). *Sait Faik'in Hikâyeciliği* (2. B.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Necatigil, B. (2014). *Bile/Yazdı* (4. B.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Onger, F. (1965). Sait Faik'in Yaşantısı, Sanatı Ve Dünya Görüşü. *Eylem*(16).
- Özlü, D. (2011). *Kendi Evine Varmak*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Öztürk, T. (2011, Winter). Sait Faik Hikâyeciliğinde Merkez Ve Taşra Arasında Bir Kaçış Mekânı Olarak Ada. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish And Turkic* (Volume6/4), S. 775-788. Issn: 1308-2140, Www.Turkishstudies.Net, Doi Number: [Http://Dx.Doi.Org/10.7827/Turkishstudies.2856](http://Dx.Doi.Org/10.7827/Turkishstudies.2856), Trakya-Turkey.
- Safa, P. (1954, Haziran). Sait Faik Abasıyanık (Kayıplarımız). *Türk Düşüncesi*, S. 11-14.
- Şehir E-Arşiv. (Tarih Yok). [Http://Earsiv.Sehir.Edu.Tr:8080](http://Earsiv.Sehir.Edu.Tr:8080). [Http://Earsiv.Sehir.Edu.Tr:8080/Xmlui/Bitstream/Handle/11498/10835/001507508006.Pdf](http://Earsiv.Sehir.Edu.Tr:8080/Xmlui/Bitstream/Handle/11498/10835/001507508006.Pdf) ;Sequence=1 Adresinden Alındı
- Taş, F. (1988). *Sait Faik Abasıyanık* (6. B.). Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Toptaş, H. A. (2015). *Ölü Zaman Gezginleri* (6. B.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tosun, N. (2000, Ekim/Kasım). Hayata, Yalnızlığa, Cinselliğe Övgü: Sait Faik Öykücülüğü. *Hece*(46-47), S. 308-314.
- Uyguner, M. (1979, Temmuz). Ölümünün 25. Yılında Sait Faik Abasıyanık. *Türk Dili*, XI(334), S. 11-17.
- Uyguner, M. (1980). *Sait Faik* (3. B.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Uyguner, M. (1996). Yaşamı. A. Kutlu, & P. Ergun (Dü) İçinde, *Sait Faik 90 Yaşında* (S. 15-34). İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Yalçın, H. C. (2013). *Hayat-I Hakikiye Sahneleri*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Yıldız, B. (1971, Haziran). Sait Faik Ödülü'nden Sonra. *Halkın Dostları*, S. 25-26.
- Yücebaş, H. (1964). *Bütün Cepheleriyle Sait Faik*. İstanbul: Aka Kitapevleri.

Article Info/Makale Bilgisi

✍ **Received/Geliş:** Nisan 2018

✓ **Accepted/Kabul:** Haziran 2018

✍ **Referees/Hakemler:** Doç. Dr. Özcan BAYRAK – Doç. Dr. Mesut GÜN

This article was checked by iThenticate.

ORIENTALISM IN JOHN UPDIKE'S NOVEL *TERRORIST*

Fikret GÜVEN - Bülent GÜVEN***

ABSTRACT

One of the characteristics of American literature since September 11 has been its preoccupation with the discourse of terrorism as writers attempt to comprehend both the reasons and results of the terrorist attacks. The long history of antagonistic conflict between the West and Islam always re-surfaces in the outbreak of new atrocities, and literary responses to September 11 reflect this tendency. As we enter second decade after September 11, the response to September 11 has mostly been in the form of a discourse on terrorism. John Updike, a veteran novelist of great repute, tries to understand the reasons and results of terrorism. However, his efforts fail to engage effectively with the “Other” as he depends on Orientalist biases and stereotypes. The author’s work portrays individual terrorists as stereotypes of Muslims and then connects those stereotypes to a constructed discourse about Islam. His fictional terrorists’ individual actions are presented as manifestation of their backward and violent religion. These characteristics are then used to contrast with a progressive and enlightened West. The binaries Updike is building on, was anticipated in the theoretical field by Edward Said, the late Palestinian-American literary theoretician. Said states that Western discourse creates prejudices towards non-Western cultures by labeling them as the “Other.” He argues that this discourse continues to manifest itself after September 11. Based on Said’s Orientalism theory, the present paper analyzes John Updike’s novel *Terrorist*’s depiction of Islam and Muslims.

STRUCTURED ABSTRACT

On September 11, 2001, terrorists hijacked four airplanes and carried out suicide attacks against targets in the United States. Planes were flown into the landmarks in America killing thousands of civilians,

* Erciyes Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Doktora Öğrencisi, El-mek: fikretguven@gmail.com

** Dr., El-mek: guvenbul@gmail.com

which triggered major U.S. initiatives to combat terrorism and defined a new world order governed by discourses of Orientalism. Orientalist discourses intensified when the terrorists were declared the archenemies of Western democracy and its freedom. September 11 was presented as a viable and legitimate manifestation of the larger historical conflict between the two civilizations. This conflict was justified through the use of oppositions of an evil 'Other' whose only purpose was perceived as the annihilation of the West. Due to the attacks, the political discourse, the governmental responses, mainstream media and several theories re-emphasized the polarization of the world into two rival blocks of "us" versus "them" and "good" versus "evil".

The discourses of a clash between Islam and the West were already available in Western discourse prior to September 11. Huntington's theory of the 'clash of civilization' reemphasized hostility between two civilizations and anticipated a major cultural conflict between Islam and the West after the Cold War. The idea gained momentum in the post – Cold War era and reached its apogee at the turn of the century. With the dismantling of the Berlin Wall, the demise of the Soviet Union, and other events marking the end of Cold War, the West lost a chief rival, so the West felt that an alternative was needed. Islam was the perfect substitute that would fill the void vacated by the communist threat and became the primary source of danger for the democratic and civilized West. This fitted perfectly the well – established political dynamics, as there was no need for devising a new political trajectory for the new rival, and no need for dissolving the old myths and shaking the pieces of the West's political puzzle because everything was to stay the same.

As a Palestinian activist and literary theorist, Edward Said formalized the binaries used to differentiate the East from the West with the theory of "Orientalism". Drawing on Foucault and, to a lesser extent, Gramsci, Said's theory became a devastating critique of how through the ages Western texts have represented the Islamic Middle East. His famous book *Orientalism* (1978), sketched a situation in which the West represents the East on the basis of its own values, thus creating a distorted image of it. Said's theory also opposed the destructive discourses of conflict and the "Clash of Civilizations" theory. He argued that clashes are not between actual realities or histories, but constructed perceptions and outright lies. The purpose of such a representation was to enable the West to define itself in cultural, political, and psychological terms against its "contrasting image" (Said, 2003, p. 8). Said argued "the Orient is eternal, uniform, and incapable of defining itself; therefore, it is assumed that a highly generalized and systematic vocabulary for describing the Orient from a Western standpoint is inevitable and even scientifically objective" (Said, 2003, p. 75). In this manner, Orientalism can be viewed as "a Western style for dominating, restructuring, and having authority over the Orient" (Said, p. 3). For self – actualization and motivation, the Orientalist West used the characteristics of the East; whatever they are, we are not and the other way around, discarding any similarities there might be.

Using Orientalist principles, the 'Other' is characterized as primitive, non –progressive, and violent in order to provide for the projection of a civilized, progressive, democratic, and enlightened West. The West is active, creative, possessing agency and capable of generating

knowledge, whereas the Orient is passive, and object of Western study and, the concoction of the Western imagination. This racist legacy of Orientalism, which regards difference as a threat that must be stigmatized as innately different is an ideologically charged abstraction and the West needs it in order to exert its hegemony and domination. Such abstract ideas are disseminated through “a system of knowledge about the Orient... the knowledge is cursory and distorted because it derives from other abstractions circulated in the same discourse” (Said, 2003, p. xxii). Knowledge informs Western social and political discourse about the East and Islam, and Westerners absorb this textual attitude without any critical consideration. Such prejudiced attitudes have a pervasive influence in its outreach and received from the sources of power and hegemony. They involve aesthetic, scholarly, sociological, economic, philosophical and historical texts. The time period between the eighteenth and nineteenth century marks the systematic construction and development of the Orientalist discourse. Colonialist powers of the early twentieth centuries vigorously employed Orientalism in order to exploit large parts of the world during their colonial quests. As the United States became a world power, it automatically adopted this tradition, because the purpose to exploit was mutual. During the 90s and after the Cold War, Said states “there was an effort in the West to depict Islam as the new evil after the dismemberment of Russia” (Said, p. 355). This effort through the constant discourse of Orientalism met with “heightened intensity after September 11” (Said, p. 9). The present paper uses Edward Said's *Orientalism* in order to establish the fact that certain September 11 novels follow Orientalism to portray an irrational, primitive, and despotic Islam against a rational, democratic and progressive West.

Unlike earlier research and critical approaches, this study investigates how a major September 11 novel treats the West – Islam conflict according to Orientalism. These discourses have transformed into more explicit and provocative levels due to the increasing nature of the conflict resulting from September 11. In this context, Orientalism has reconfigured from a subtle “textual attitude” into an explicit one that uses specific classifications to connect individual terrorists to their collective ideology. The analysis includes cultural, political, economic, and historical facts that have caused conflicts. John Updike's novel *Terrorist* essentially portrays Islam as constantly trying to attack the West and that religion itself is inherently instilling violence. This is a perfect employment of strategies aimed to demonize the “Other” because it draws on much – trumpeted tropes about Islam in Orientalism to portray a religion of inherent violence and radical fundamentalism. The application of Orientalism is pertinent as the author relies on the political and scholarly discourse of the time, which according to Said, makes one an Orientalist.

The most striking aspect of *Terrorist* is its use of Orientalist binaries to delineate Islam and the West in opposition and creating the ‘Other’ through a vigorous use of othering and stereotyping. Islam is depicted as a backward and anti – modern religion, which hates the modern West. Another pattern portrays Islam as anti – West, which intensifies the West – Islam opposition. Closely related with the first two patterns, is the characterization of Muslims as inherently violent entities. Individual Muslims and collective Islam are represented as a monolithic identity of

defeat, revenge, and displacement. Later, Muslims are stereotyped as death – loving fanatics and violent jihadists. The other common stereotypes of Muslims are their fatalism, portrayal of Islam as a misogynist religion and Muslims as sensualists. The Western civilization is “us” which is under attack by Islam, the ‘Other’. This use of binary oppositions creates the rigid separation of one civilization from the other and identifies Islam with terrorism by establishing a connection of the September 11 terrorists with religion itself. The conflict between the West and Islam is minimized to Islam’s hatred and jealousy for the West’s unrestrained growth in the course of modernity. As Islam seems to be incompatible with the ideals of Western civilization, so Islam is presented as the problem itself.

Keywords: Orientalism, Islam, Civilization, Democracy, Stereotyping.

JOHN UPDIKE’IN *TERRÖRİST* ADLI ESERİNDE ŞARKİYATÇILIK

ÖZET

11 Eylül'den bu yana Amerikan edebiyatının özelliklerinden biri, terörist saldırılarının gerekçelerini ve sonuçlarını anlamaya çalışan yazarların terörizm söylemiyle meşgul olmasıydı. Batı ile İslam arasındaki uzlaşmazlığın uzun tarihi, her yeni anlaşmazlığın ortaya çıkmasıyla yeniden yüzeye çıkmakta ve 11 Eylül'e kadar edebi tepkiler bu eğilimi yansıtmaktadırlar. 11 Eylül'den sonraki ikinci on yıla girdiğimizde, 11 Eylül'e verilen yanıt çoğunlukla terörizm üzerine şarkiyatçı bir söylem şeklinde olmuştur. Büyük bir şöhrete sahip ve kıdemli bir romancı olan John Updike, terörün nedenlerini ve sonuçlarını anlamaya çalışmaktadır, ancak, bu çabaları, Oryantalist önyargılara ve basmakalıp söylemlere dayandığı için “Öteki” ile etkin bir biçimde ilişki kurmakta başarısızdır. Yazarın çalışması bireysel teröristleri Müslüman klişeler olarak tasvir etmektedir ve daha sonra bu klişeleri İslam hakkında inşa edilmiş bir söylemle birleştirmektedir. Yazarın kurgusal teröristlerinin bireysel eylemleri, geri ve özünde şiddet olan dinlerinin tezahürü olarak sunulmaktadır. Bu özellikler daha sonra ilerici ve aydınlanmış bir Batı ile tezat olarak sergilenmektedir. Updike üzerine bina ettiği çelişkiler, Filistin-Amerikalı edebi kuramcı, Edward Said'in kuramsal alana kazandırdığı Oryantalizm söyleminde eleştirilmiştir. Edward Said, batılı söylemin, batılı olmayan kültürleri “Öteki” olarak etiketleyerek önyargılar oluşturduğunu ileri sürmektedir. Bu söylemin 11 Eylül'den sonrada kendini göstermeye devam ettiğini savunmaktadır. Said'in Oryantalizm teorisine dayanarak, bu makale John Updike'ın *Terörist* adlı eserinde İslam ve Müslümanların tasviri analiz edilmektedir.

AnahtarKelimeler: Şarkiyatçılık, İslam, Medeniyet, Demokrasi, Tektipleştirme.

Introduction

Orientalism, as a constructed discourse, is based on binaries. Using these binaries, the West engages with the Other. The image of the Other is created to help the West define itself as the “contrasting image, idea, personality, experience” (Said, 2003, 2) of that Other. The result is that the discourse always creates an inferior Other for control and self-realization. A superior, civilized and rational self is contrasted against an inferior, uncivilized and irrational Other. Once the relationship of power is created and established, the powerful can imperialize the weaker. Drawing upon Antonio Gramsci's identification of *hegemony* as an indispensable concept for any understanding of cultural life in the industrial West, Said considers the same hegemony at work in a “collective notion of identifying ‘us’ European as against all ‘those’ non-Europeans” (Said, 2003, 7). The discourses of Orientalism, Colonialism and Imperialism are all based on such an unequal power relationship. Now the superior can take refuge under the excuse that they are bringing civilization to the uncivilized. Said gives an example of this practice by citing Lord Macaulay's 1835 “Minutes” to the British Parliament asserting the presence of the British Empire on Indian soil so that the natives could learn from them (Said, 2003, 152). Postcolonial theorists agree with this idea of an unequal power relationship and the presence of an “othering” strategy in the discourse. Frantz Fanon, the most provocative critic of colonialism and advocate of decolonization, believes that colonialism divided the world into compartments by using binaries to create the Other, to “paint the native as a sort of quintessence of evil” (Fanon, 1963, 41) who must be colonized and reformed. Homi Bhabha agrees with Fanon's depiction of the other, arguing that in order to invade, occupy and establish systems of administration and instruction, the colonial discourse constructs the colonized as a “population of degenerate types” (Bhabha, 2006, 70). Said argues that the creation of the Orient or Islam is nothing more than an imaginary conceptualization of a contrasting Other. Said does not say that the Other does not exist, but his theory is mainly interested in the “internal consistency of Orientalism and its ideas about the Orient” (Said, 2003, 5). His theory does not engage with a correspondence between Orientalism and the Orient to find whether the image created is a true or false representation of the Other or the Orient, but engages with the discourse for its uniformities, continuities and strategies. He mentions the strategies employed by Orientalists: “everyone who writes about the Orient must locate himself vis-à-vis the Orient; translated into his text, this location includes the kind of narrative voice he adopts, the type of structure he builds” (Said, 2003, 20).

The main focus of Said's work is to theorize a constructed characterization of the East or the Orient and its people, the ideological and socio-cultural influences shaping such characterization, and the colonial or imperial objective behind such efforts. Said believes that Orientalism possesses a consistency in its representation of the East in Western discourse whose metaphysical binaries have divided the world into two dissimilar and unbridgeable halves or parts. The concept of the Orient in Western discourse is temporal as well as ideological (Said, 2003, 2). It is the geographical division of land as well as the ideological representation of that land and its people. The proponents of the invention in the nineteenth century were the British and the French who desired to control their economic and political aspirations in the East. The American empire of the twentieth century inherited this discourse from its predecessors and Orientalism has come to accommodate to the new imperialism of the United States by accepting uncritically their imperial design to control and dominate (Said, 2003, 322). Orientalism in America galvanized in the middle of the 20th century. Said traces the emergence of Orientalism in America after World War II. It became more explicit following the 1967 and 1973 Arab-Israeli wars. The subject of the Orient was readily taken up by social scientists in the American academia. In contrast to British and French Orientalism, American Orientalism avoided the study of literature and language, preferring to find its expression in administrative policy matters. Furthermore, American usage of Orientalism differed from British and French versions because of the deterritorialized nature of American empire, which meant that America mostly controlled things from a distance as opposed to the British and French empires,

which had actual territorial occupation of foreign lands. However, despite these different trajectories, Orientalism, is the “imperial impulse” of the nineteenth century Britain and France, was easily adopted by the U.S. (Said, 1993, 14).

Orientalism has continued within the discourse of terrorism after September 11 specifically because it has been seen as a peculiarly American issue with the attacks happening on American soil and the military responses provided by the U.S. administration and backed by Western allies. Spivak believes that Orientalism has become more significant after September 11 because the war on terror relies on the Western construction of terrorists as the “Other” (Baer, 2010, 54). Said agrees, arguing that the predominant theme in the discourse of Orientalism after September 11 is the equation of terrorism with a specific religion or culture, attaching terror to “religion and political abstractions and reductive myths that keep veering away from history and sense” (Said, 2013, 76). The discourse lacks in historical sense because it tries to look for justification for the killings of innocent people in ideologies inspired by cause, God or religion, rather than looking into concrete instances of exploitations, aggressions, occupations and interferences around the world and the U.S. role in them. Consequently, these “reductive myths” have reduced Islam and Muslims to monolithic entities of violence. A heterogeneous Muslim population around the world is stereotyped into a homogenous pack of radicals. These discursive endeavors involve a uniformed effort to reduce vast complexities of ‘West’ and ‘Islam’ to totalizing and misleading simplicities. If American literature is viewed as part of this media, then it shares the culpability for the discursive flow of these myths. Following the event, American literature embraced the task of serious engagement with terror and Islam because the event opened up new spaces for critical dialogue. The trend was also inspired by the American public as they “wanted to understand Islam, the Middle East, and the history of American involvement in the region” (Kauffman, 2009, 647). Fiction became an effective tool to respond to the event and the conflicts, which caused it. As the following discussions show, some novelistic responses contributed to the circulation of the reductive myths in Orientalism. One such myth was the incompatibility of the West and Islam and the resultant clash between them. These texts set the West and Islam in opposition without any chance of reconciliation. Islam as depicted has an inherent hatred for the West. This opposition and hatred is reinforced through a plethora of reductive myths and stereotypes. These include the ideas that: Islamic society is perceived as a collectivity without any place for individuality; its philosophy is purported as backward looking, fatalistic and otherworldly; it promotes violence through a death-loving and suicidal fervor; it’s against science, technology, progress and freedoms. In general, Islamic society is perceived as despotic, oppressive, stagnant, and defeated while Muslims are backward, irrational, displaced, disloyal, sensual and violent individuals who follow the collective ideals of their religion. On the other hand, Islam’s contrasting image is the West that is depicted as technologically advanced, forward-looking, progressive, democratic, liberal and rational. These qualities of the West then become the target of Islam’s hatred due to their opposition. Like the hegemonic discourse of imperialism, authors too asked the question “why do they hate us?” The answers came in the form of irreconcilable differences based on the binaries of “us” against “them,” and vice versa. Such novels confirmed Said’s belief that it was always “We are this, ‘they’ are that” (Said, 1994, 229).

Terrorist draws on the “clash of civilizations” theory of Western discourse in which Islam is the enemy. This enemy status of Islam, reinforced by the othering process and stereotypes, creates anxiety and fear in the Western public, which has generated the name “Islamophobia.” This fear grows and feeds on what the Other is perceived to be doing and what it stands for. Depiction of Muslims as anti-West, violent and death-loving fanatics and jihadists, irrational, backward and suppressive people, contributes to Islamophobia. September 11 heightened the fear as Orientalists found evidence to prove their perceived stance. Updike contributes to this fear by depicting Islam as a violent death cult and Muslims as death-loving and fatalistic jihadists. The concept of jihad has

contributed immensely to deep-rooted Islamophobia in the West. Such hostility towards Muslims is perpetrated by a series of closed views that imply and attribute negative and derogatory stereotypes and beliefs to Muslims. On the basis of this definition, the othering process and stereotypes in *Terrorist* contributes to Islamophobia. John L. Esposito argues that contemporary Islamophobic resurgence had been triggered by Muslim migration to the West, the Iranian revolution, hijackings, hostage-taking and acts of terrorism in the 1980s and 1990s. Conditions were therefore ripe, but September 11 “exacerbated and fed the growth of both Islamophobia in the West and anti-Americanism in the Muslim world (Esposito, 2011, xxiii). *Terrorist* feeds on this Islamophobia in the post- September 11 world. Islamophobia is closely connected with the concept of Jihad in Islam. According to Said, as a stereotype, jihad lurks behind all the images of Islam and Muslims in the West (Said, 1994,287). The stereotyped Islamic violence, suicide bombing and the death-loving cult find their strength and justification in the often-misinterpreted concept of jihad in Islamic tradition. The Oxford English Dictionary defines jihad as “a religious war of Muslims against unbelievers, inculcated as a duty by the Qur’an and traditions.” “Holy war” and “war against unbelievers” are included in most definitions, usually in the first entry for jihad. These ambiguities, and most of the times, outright generalizations, have led to all kinds of misuse and controversies about the meanings of jihad in relation to terrorism. All these strategies are meant to reinforce the image of a violent and anti-West Islam. Based on Said’s Orientalism theory, the following arguments analyze John Updike’s novel *Terrorist*’s portrayal of Islam and Muslims.

Orientalism in *Terrorist*

The orientalist discourse with Updike is heavily engaged was patently evident in statements he had already made prior to the appearance of his novel. Updike, in his interviews and public statements, puts Islam and the West in opposition by calling Islam an absolutist religion and positions Muslims as the enemies of the West. His novel, *Terrorist*, attempts to go inside the mind of the same enemy to understand the psychology of the terrorist, Islam and its beliefs, and the reasons for Islam’s hatred against the West. The two civilizations and ideologies are differentiated—the liberal, consumerist and capitalist West; and an anti-West, backward, irrational, suppressive and violent Islam. The novel depicts Muslims as disloyal, irresponsible, superstitious, death- loving fatalists, fundamentalists and radicals by using Orientalist strategies. They fight the West collectively on the basis of Islamic commandments emanating from the Quran and the sayings of Prophet Muhammad. *Terrorist* also raises economic, political and historical issues from the Muslims’ perspective as causes for the conflict, but these are overwhelmed by Updike’s focus on religion in which Muslims “fight for God against America” (Updike, 2007,248).

To support the claim of irreconcilable differences between the West and Islam, and to justify Muslims’ anger and readiness to strike a blow to the West, Updike relentlessly quotes from the Quran and the sayings of the prophet. He brings in verses from the Quran and sayings of Prophet Muhammad without any context, and sometimes out of context to skew meanings and reinforce certain stereotypes. The veracity of his knowledge is questionable, as Updike does not have any background knowledge of Islam or the Arabic language. In an interview with Louise Witt, Updike says, “My conscience was pricked by the notion that I was putting into the book something that I can’t pronounce” (“Why Updike Delved into Suicide Killers’ Psyches”). This statement suffices to prove that the abundant use of verses from the Quran and sayings of Prophet Muhammad are meant to prepare the reader to believe in the veracity and credibility of Updike’s background knowledge as something that emanates from nothing more foundational than inner guidance. Readers are never told that every single Muslim interprets these verses and sayings differently. More importantly, Updike might have depended on other Orientalist narratives and translations of the Quran to arrive at seemingly informed conclusions. This lack of knowledge about the people, their culture and language is a typical characteristic of Orientalism. Knowledge of Islam is redundant “since what one

is dealing with is considered to be a psychological deformation, not a “real” culture or religion” (Said, 1997,xxxvi). This belief in psychology than scholarly knowledge might explain why writers such as Updike arrive at an already accepted conclusion concerning the opposition between West and Islam.

Terrorist perceives this opposition in the life of Ahmad MulloyAshmawy, an 18- year-old high school student at Central High, New Prospect, New Jersey. He is the son of Omar Ashmawy, an Egyptian exchange student, and Teresa Mulloy, an Irish-American who is a nurse’s aide and part-time painter. Omar left the United States for Egypt when Ahmad was only three years old. With no prospects in life, the novel traces Ahmad’s conversion to the Islamic philosophy of jihad and martyrdom. Shaikh Rashid, a radical Yemeni imam and Charlie Chehab, an American Muslim and the owner of a furniture business, brainwash Ahmad into wanting to kill thousands of Americans by blowing up the Lincoln Tunnel with an explosive laden truck. Jack Levy, a teacher and counselor at Central High, tries to help Ahmad with studies and a future career. Spiritually, the American-born and raised Ahmad is torn between an ascetic Islam and a materialist West. Socially and culturally, he is living on the fringes of mainstream America as he is an “outsider” in an Arab-American community, which itself is an “outsider” in America. His progression from an unhappy kid to a suicide bomber draws upon typical stereotypes of Islam in Orientalist discourse to reinforce irreconcilable differences between Islam and the West.

The first sentence of *Terrorist* sets the tone of this enmity and conflict between Islam and the West. While the omnipresent narrator mediates Islam and Muslim identity for a Western audience, unfortunately he mediates it through an Orientalist discourse. Ahmad, inspired by a few weeks’ lessons in Islam by Shaikh Rashid, while observing lustful girls at Central High School, thinks, “these devils seek to take away my God” (Updike, 2007, 3). In the paragraph that follows, Islam is perceived in opposition to those devils - Western materialism, capitalism, consumerism and the indulgence of young boys and girls in sensual pleasures. Ahmad also believes that Christians and Jews are weak because they are careless about their religious teachings. Everything about Central High school, its teachers and students reek of waywardness and a life of less restraint and almost non-existent belief. In true Orientalist tones, using the binarism of “us” and “them,” everything Western is depicted as despicable to Islam, and then one after another, this sweeping hatred is detailed as the disease of the West. In the very act of choosing this particular racial identity, ills like drunkenness, moral turpitude, destruction of family structure due to sexual wantonness ending in divorce and an irreligious education system based on science are seen as an unsympathetic Orientalist diatribe couched as Islam’s hatred against the West.

I. Stereotyping Islam and Muslims as anti-West

Anti-West resentment is a common trope in Orientalist texts. Orientalists perceive September 11 as the result of Islam’s hate for the West and then try to explain its reasons, most of which try to look for reductive myths to justify the hate. The West itself is a broader term, standing for America, Europe, modernity, science and technology, liberal democracy, secularism, rationality and advancement in other human efforts. In Orientalist discourse, opposition to any of these means opposition to the West. In the selected text, Islam’s opposition to the West is implied in all of its manifestations. In some instances, it’s the umbrella term, but in most cases, opposition and hatred towards the West is reflected in hatred towards its ideals. It is pertinent to mention here the presence of an equivalent discourse in the Orient or Islam. Unlike Orientalism, it others and stereotypes the West from the other side - the East. Ian Buruma and AvishaiMargalit call it Occidentalism, a discourse in which opponents paint a dehumanizing picture of the West (Buruma and Avishai, 2004, 5). According to them, these stereotypes are its materialism, immorality, godlessness, love for life and fear of death (Buruma and Avishai, 2004, 49) and arrogance due to its power and technological advancement (Buruma and Avishai, 2004, 15). Updike draws on Orientalist discourse by

stereotyping the West in the eyes of Islam. At the same time, he draws on Occidentalism as he creates a discourse in which Muslims are made to stereotype the West. The stereotype of Islam and Muslims as anti-West became ubiquitous in the West in the 1980s following the Iranian revolution (Pinto and Piscatori, 1999, 1), which was further reinforced after 9/11 (Abbas, 2011, 71).

Orientalism presents Islam in opposition to Western progress in science and technology. Modernity is one of many to differentiate the West from Islam. The term modernity, like the West, is also multifaceted as it has political, economic, social, cultural and artistic connotations. In the context of Orientalism, Said uses modernity to mean Western secularism, democracy, progress, scientific advancement and a general notion of contemporary life in the West. Baudrillard looks at modernity in conjunction with globalization in the context of expansion of capitalism, technologies, media and all the cultural and social values that go with them. Due to the totalizing nature of these expansions, a reaction rises “against this abstract universality—including Islam’s antagonism to Western values” (Baudrillard, 2003, 95). Though Baudrillard does not exonerate Islam, he believes that Islam is merely “the moving front along which the antagonism crystalized” (Baudrillard, 2003, 15). Žižek also believes that capitalism and the hegemonic role of the scientific discourse in modernity influenced the Muslim world; its “symbolic universe” was disturbed as it was exposed to the onrush of capitalism without “a protective screen or temporal delay” (Baudrillard, 2003, 82). Orientalism implies that anti-Americanism is not due to modernity or technological advancement, but is motivated by concrete instances of American foreign policy. Said believes that anti-Americanism is not based on a “hatred of modernity or technology,” but “is based on a narrative of concrete interventions” in which America interferes, invades and occupies foreign lands (Said, “Islam and the West”).

Updike’s work displays evident Orientalist leanings. His public statements and interviews consist of sweeping statements and generalizations about Islam and Muslims. After making sweeping statements about Islam as an “absolutist” religion, Updike deems it important to go inside the mind of the Muslim “Other” in his novel *Terrorist* to understand something about which he has already made up his mind. He wants to understand and represent “the animosity and hatred” of the “enemies [Muslims]” against the West (Louise Witt, “Why Updike Delved into Suicide Killers’ Psyche”). In other words, he tries to represent to the West the outsider enemy who cannot represent himself, which Said, quoting from Karl Marx, says is typical of an Orientalist move to render the East inarticulate: “They cannot represent themselves; they must be represented” (Said, 2003, 335). In a *New York Times* interview with Charles McGrath, Updike says, “I think I felt I could understand the animosity and hatred which an Islamic believer would have for our system.” Ahmad is that Islamic believer who hates everything about America. This “othering” and depiction of the enemy only leads to typical stereotypes of Muslims as anti-Western.

Terrorist portrays Islam as having no ideals of its own but only strives to destroy whatever the West stands for. According to Ahmad, Islam hates America because it has no God and is “obsessed with sex and luxury goods” (Updike, 2007, 38). The American way is the way of the infidels. America has become the “global Satan” (Updike, 2007, 236) in the eyes of the imam due to its influence and power in the world. Ahmad believes that the economic system on which American imperialism is based is “rigged in favor of rich Christians” (Updike, 2007: 80), and a Godless government in Washington governs a Godless American society. Everything around Ahmad, from top to bottom, is corruption and immorality. As a Muslim and Arab-American he is incapable of indulging in such worldly pleasures and Islam, as a religion and way of life is a hindrance to such enjoyment. Material possessions and everyday pleasures in the West are repugnant to him because these are insubstantial to him. Contrarily, real pleasure in life in Islam comes from pleasing God, which is the “only real guidance” (Updike, 2007, 18). Islam is against the West that has evolved into its current form due to enlightenment, tolerance, rationality and science. Ahmad, who was born and

raised in America, believes that science, a symbol of Western modernity, is basically incompatible with Islam. He thinks that whatever science teaches is godless as it teaches godless capitalism and “biology and chemistry and physics” (Updike, 2007, 4). His Christian and Jewish teachers and fellow students are his enemies because they are morally weak, as they do not follow even the basic tenets of their religions. In one of his heated conversations with Joryleen Grant, he justifies his meeting her to “know the enemy” (Updike, 2007, 68). Ahmad also remembers that in one of their discussions, the imam had told him that all infidels are the enemy of Islam. He supports his inimical attitude to unbelievers with the saying of the prophet that all infidels should be destroyed (Updike, 2007, 68). Though Updike should have provided necessary evidence in support of claims, as he does in other situations with copious references, in this case, it’s just one baseless and biased interpretation by the imam. The narrator, who has a selective taste for the scripture, might have found enough in the prophet’s sayings to repute such a claim, but he does not. The prophet had pacts with Jews and Christians, and they were his subjects when he became the military, political and religious leader of Islam. More importantly, Islam even allows Muslim men to marry Jews and Christians. Updike ignores these to reduce something to a myth. Said finds it unique in Western Orientalists to make generalizations about Prophet Muhammad’s life and saying without supporting evidence or reference (Said, 1997, xxxviii). Updike goes a step further by ascribing statements against non-Muslims to the Prophet to project an anti-West Islam.

The novel has instances of out of context and incomplete references from the Quran and from the sayings of the prophet to depict an anti-West Islam. Ahmad in his fits of anti- Americanism finds verses attributed to God in the Qur’an. In one such instance, Ahmad tells Jack Levy, “Be ruthless to unbelievers. Burn them, crush them, because they have forgotten God” (294). Neither the context nor the name or number of the verse is given as Updike usually does in other instances. Similarly, a wrong perception is created at the beginning of the novel when Shaikh Rashid and Ahmad discuss Hutama (Crushing Fire), a chapter in the Quran. Before introducing the verses, the narrator talks about the Jews and Christians whom God is going to throw in hell. Then Updike introduces the verses, which say “And who shall teach thee what the Crushing Fire is? It is God’s kindled fire” (Updike, 2007, 6). The chapter has actually nine verses, but Updike omits the first four and starts with the fifth one. The first four verses read: “Woe to every slanderer, back-biter; Who amasses wealth and hordes it; Does he think his wealth will abide forever with him; By no means, He will be thrown into Hutama” (*Al-Quran, A Contemporary Translation*:104:1-4). The chapter does not say Jews and Christians but Updike quotes the verses in such a context that these verses seem directed against them. The injunctions about wives as baggage and women’s uncleanness are also out of context.

Updike constantly uses words like kafir and kuffar (unbeliever) for the West and Westerners to show Islam’s contempt for them. In these instances, Updike is manipulating Islamic injunctions to present an Anti-West Islam. Motivated by such misinterpretations, Ahmad believes that he is on the side of God against the armies of Satan. To please his God, he must fight ruthlessly against God’s enemies—unbelievers in the West. His killings of Americans would please God, as well as Muslim around the world. He imagines Muslims dancing with joy at Americans’ deaths in the streets of Damascus and Karachi. Scenes of destruction on CNN after the attacks will be “filling the Middle East with jubilation” (Updike, 2007, 281). Updike here is playing on a much-trumpeted trope of pleasure in the Muslim world about the events of September 11. A few examples were repeated in the media and literature to make it a collective statement about ethos in Islamic countries around the world. According to Said, such double standards or “contradictory norms” (Said, 1997, xxii) are used by the West for “the dominance” of their “crude power allied with simplistic contempt for dissents and ‘others’” (Said, 2003, xviii). Ahmad has distaste for American materialism due to his ascetic religion. Spirituality of the Orient is not new, as Orientalists have always focused on it to differentiate

it from the West (Said, 2003, 150). Inspired by this spirituality, this disgust is closely related to Islam's stereotyped dislike for worldly life and love of death in these selected texts. Whether expressed or implied, Islam is stereotyped as essentially different from the West.

II. Stereotyping West as Islam's Opposite

Islam became the main rival of the West after the Cold War. Gray, Said, and Huntington believe that Islam replaced Soviet Union as the archenemy of the West. Huntington came up with his theory of "Clash of Civilizations," which predicted wars after the Cold War to be predominantly cultural. According to Huntington, when considering all clashes around the world, Islam and the West are set to become the two major players in major cultural conflicts around the world (Huntington, 1996, 216). Huntington's theory was a response to Francis Fukuyama's 'The End of History,' which says that dialectical history has ended after the Cold War as mankind has arrived at the final stage of its ideological evolution and final form of government in the form Western liberal democracy (Fukuyama, 2006, xi). Gray argues that Islam replaced Communism as the West's Other after the Cold War (Gray, 2009, 32). Similarly, Said believes that since the demise of the Soviet Union there has been a rush in the United States to find in an Orientalized Islam a "new empire of evil" (Said, 2002, 346). In his 2003 "Preface" to *Orientalism*, Said laments how the continuation of Orientalism against the perceived "empire of evil" met with heightened intensity after September 11.

Updike considers Islam an "absolutist" religion, which controls all aspects of human life. Employing the othering strategy, he says, "Islam doesn't have as many shades as the Christian or the Judaic faith does. It's fairly absolutist, as you know, and you're either in or out" (Updike, "Why Updike Delved into Suicide Killers' Psyche"). *Terrorist* uses explicit vocabulary to describe this absolutist Islam. The narrator, as reflected in his in-text comments and explanations about Islam and Muslims, contributes to this discourse of hatred throughout the novel. Added to this are the pronouncements by characters representing the West. The most important and predominant voice among these is that of the highest authority responsible for securing America—the Secretary of Homeland Security. As Huntington, Gray and Said argue, the Secretary replaces Communism with the current enemy (Islam) because "The enemy's superstitious mentality" orchestrated the September 11 attacks on capitalism's "headquarters" to bring it down by cutting off its head" (Updike, 2006, 47). He also thinks that the enemy does not believe in democracy and freedoms. He also believes in a conspiracy that the Arab League wants to take over the United States (Updike, 2006, 261). He is absolutely sure of the unequivocal hatred of Muslims for West and asks the nagging question of the time, "Why do they hate us?" Hermione, assistant to the Secretary and a responsible official of the government responds in a typical, though harsh Orientalist way: "They hate the light. Like cockroaches. Like bats" (Updike, 2006, 48).

The novel furthers these collective and individual stereotypes in the sayings and lives of individual Muslim characters and Westerners' statements about Islam and Muslims. Muslims are perceived as a collectivity of irrational beings, devoid of any individuality, which might explode anytime as they accept a violent ideology uncritically. Islamic teachings derive their strength from the Quran and the sayings of the prophet as evidenced by Updike's quoting from them extensively. Muslims, inspired from these teachings, have been taught that the West, Jews, Christians and everyone outside the sphere of Islam is a kafir and thus worthy to be killed. As Islam is against these people, it's also against their ideals of freedoms, liberty, democracy and modernity. In Orientalist discourse, Islam is always stereotyped as "antidemocratic" (Said, 2003, 150) as evidenced by the Secretary's views. Ahmad imbibes this hatred against everything Western from his religious teachings in only a few weeks. He is mostly ambivalent, but his perceived faith pulls him into a deadly certainty about the righteousness of his faith. During his interactions with the American public, he finds people to be mostly friendly, good and civil. Contrary to Charlie's assertions that the September 11 victims were not innocent, Ahmad shows sympathy with the September 11 victims,

especially those who jumped from the towers. Still, Updike makes him embark on a senseless plan to kill merely due to Islam. Ahmad's thoughts indicate then that while individual Muslims might be ambivalent sometimes, their religion always encourages negative feelings towards the West.

Terrorist depicts Islam as a religion of universal aspirations, which does not believe in boundaries between countries and nations. Charlie Chehab claims that Islamic faith is fruitless without absolute allegiance to the "ummah," (Updike, 2007, 231) the bigger Islamic community or caliphate. Islam is depicted as an Orientalized religion, which is monolithic, eternal and beyond time and space, and whose rules and injunctions are absolutist and therefore cannot be debated or evaluated critically. Even otherwise intelligent people like Ahmad do not dare to question an Islamic injunction if they have qualms about it. The result is that all Muslims are the same without exceptions. In contrast, Updike treats characters belonging to other religions and ethnicities differently. Jack Levy is Jewish but distanced himself from his religion long ago. Beth Levy, Jack's wife was a Lutheran who does not have any religious connections or views. Teresa, Ahmad's mother is of Catholic descent, but lives a life unencumbered by religion. Tylenol Jones and Joryleen Grant are African Americans with no active religious leanings. Even the Secretary of Homeland Security, a "stout churchgoer," has secularist views, having left the medieval superstitions of religion long ago (Updike, 2007, 48). Only Muslim characters are connected to their religion and ethnicity. Shaikh Rashid, the imam, is seen as absolute evil because nothing good comes out of his mouth. He thinks that Islam is always right against the wrongs of the West. The West is full of corrupting influences—"bad philosophy and bad literature. Western culture is Godless" (Updike, 2007, 38). His Islamic teachings can be compared to the secular education promoted by Jack Levy at Central High. The imam pushes Ahmad towards terrorism by instigating hatred against the West on the basis of a religious ideology, whereas Jack persuades Ahmad to respect human life and abort his attack.

One exception to this general trend of stereotyping Muslims as irrational and violent individuals could have been Charlie Chehab, who has been raised "pure American" (Updike, 2007, 218). This seemingly pragmatic businessman has nothing Islamic about his character, morals or lifestyle. Still, as a Muslim, he expresses typical sentiments against the West, Capitalism, consumerism, media, the American empire and its invasion and occupation of Muslim countries. Quite brazenly, he thinks of the tactics used by Al-Qaeda and Hamas to be similar to those used by George Washington during the American Revolution. He is inspired by that revolution, as it could teach much to the movement of jihad because both "waged the same kind of war" (Updike, 2007, 183). Strangely, this critic of American atrocities turns out to be a CIA operative who ensnares and traps other Muslims. Being a Muslim suits his act because he can easily play the stereotype. His character is so stereotypical that the reader believes him to be a genuine Muslim sympathizer. The stereotype is partial, as it focuses on its political aspect.

Updike's characterization of Charlie has conspiratorial repercussions as well. He transfers money to the Middle Eastern bomb makers and arranges transportation of explosive material to the workshop and then the Lincoln Tunnel. It's difficult to guess who floated the idea of bombing in the novel, but it's Charlie who manages every step of the operation. The whole thing was a sting operation, which could have gone wrong if Ahmad had not changed his mind. Like other Muslim leaders who are named in the novel, Charlie is also stereotyped as a tool of America. Likewise, a Muslim husband as well as father is stereotyped as disloyal and irresponsible. Omar Ashmawy, Ahmad's father, left the family without any reason when Ahmad was three. He has not visited or contacted them in fifteen years. The marriage between them was a compromise to achieve individual goals. Teresa married Omar to show "how liberal and liberate" she was because he was an Oriental—"exotic, third - world, put-upon" (Updike, 2007, 86) to her in the first place. Omar marrying her was motivated by his desire to get American citizenship. The marriage was a disaster, as Teresa tells Levy. She constantly calls Omar a loser. In one of their conversations, she tells Levy about Omar,

"What a pompous, chauvinistic horse's ass he was" (Updike, 2007, 86). Even Ahmad thinks of him an escapee who "decamped" when Ahmad was three (Updike, 2007, 35). Similarly, Muslim political leaders are characterized as uniform stereotypes. Leaders like Husni Mubarak, the Saudi princes and Muammar al-Qaddafi are tools of "America" (Updike, 2007, 249) because the U.S. uses them for its imperial interests. As such, there is no individual Muslim character that can be differentiated from the group.

Othering works on many levels, such as the religious, social and cultural divides between West and Islam, but it also resonates through language. In the novel, Arabic language is ridiculed in comparison to the rational and straightforward lingua of the West. The Secretary finds the "poetic euphemisms and pathetic braggadocio" in Arabic "alien and repellent" to his Western ears (Updike, 2007, 47). He also says that "there is something weird about the language—it makes them feeble-minded, somehow" (Updike, 2007, 259). According to the narrator, the language of the Quran has made the imam delusional, as he "... inhabits a semi-real world of pure words." It is due to the fact that he "loves the Holy Quran for its language," a strange and exotic language of "mounted robed warriors under the cloudless sky of Arabia Deserta" (Updike, 2007, 168). In one abstract and ambiguous sentence, Updike presents the Arabic language, its speakers and the geography in the most exotic forms to the Western audience. The labyrinthine and vague nature of the Arabic language is an established stereotype in Orientalist discourse. Said finds similar stereotypes in Orientalism about Arabic: an emphasis on rhetoric and its negative impressions on the Arab mind vagueness and its grandiloquence (Said, 2003, 287).

III. Stereotyping Muslims with Defeat, Loss, Revenge and Displacement

The stereotypical depiction of the collective Islamic identity is one characterized by defeat, loss, revenge and displacement. Whereas Said believes in the fluid or ever-changing nature of identity, he argues that Orientalism fixes identities, even though these are "constructed, and occasionally even invented" (Said, 2003, 322). The essence of "the Orient" is that it is a "constituted identity." In other words, it's not factual or real, but invented, in this case by others. In his discussions on Stereotype, Discrimination, and the Discourse of Colonialism, Homi Bhabha considers the dependence of colonial discourse on the concept of "fixity" in the ideological construction of otherness (Bhabha, 2006, 66). Stereotype is a discursive strategy of otherness, in which the identification of the other is fixed, but repeated constantly. Similarly, Stuart Hall argues that stereotypes are "reduced to a few essentials, fixed in Nature by a few simplified characteristics" (Hall, 1997, 249), which have similar "essentializing, reductionist, naturalizing effects" on the reader or audience (Hall, 2007, 257). The novel under discussion engages in this process of repetitious fixity. As the second strategy in stereotyping, the same fixedness is repeated in individual and collective lives. The individual stereotype merely represents the collectivity stereotype, as the individual stereotype cannot stand on its own outside of a collective identity.

One of the Orientalist strategies Updike employs is to make the case that Muslims once had a glorious past, which was taken away from them by the West. As a consequence, the loss of history and power has made Islam and Muslims revengeful and has transformed them into violent individuals determined to fight and reclaim their history. As they lost their history to other cultures, the idea is that Muslims feel dislocated, out of place and time. The disorientation was brought by the invasion of outside cultural forces, capitalism and aggressive foreign policies of Western powers. Updike's Ahmad is a displaced and disoriented individual who takes refuge from the 'devils' of the West inside the closed space of the mosque. The immoral, material and sensual West wants to take away his God from him. The mosque is the only place of solace where he can hear people criticize the West, while providing refuge and stability to such a displaced individual. Even though, the mosque looks "shabby and fragile in its external trappings," it could support Ahmad as "it is woven of tenacious strands and built upon truths set deep in the hearts of men" (Updike, 2007, 148). At another place, it's implied

that the mosque provides a better space for respect and recognition than Christianity and the U.S. (Updike, 2007, 72). But mosques are depicted as dark, close and secret places. It is a “closed space” in the closed inner city, and its “windows have a view of only brick walls and dark clouds” (Updike, 2007, 234). The teachings and an anti-West atmosphere in the mosque transform him into a terrorist, but it is presumably inside the mosque that the plot to bomb the Lincoln Tunnel is hatched. Ahmad even sleeps in the mosque to stay pure the night before the attack.

Ahmad’s displacement is evident in his birth and very being is “a disaster” (Updike, 2007, 89), according to his mother. He is the product of an unlikely marriage between a Catholic woman and a Muslim man. The failure of Ahmad’s parents’ marriage conveys the bitter message that marriage or peace between the West and Islam is impossible. A disillusioned youth with no prospects for future, living in a dis-functional family with an absent father and non-serious mother, Ahmad, as an Arab- American, stands nowhere in the segregated ethnic world of New Prospect. He is against all things American, so there is no hope of him forming a relationship with mainstream America. He is on bad terms with African - Americans as his relationship with Joryleen Grant and Tylenol Jones show. He always contradicts Joryleen, even calling her the enemy, and Tylenol always picks fights with him. The only possible hope could be his Arab-American community. But the chances are even worse on that front as he is called a “minority’s minority,” (84) and “an outsider among outsiders” (Updike, 2007, 244). There are no instances of Ahmad’s past interactions with the Arab-American community. After his father had left when he was three, Ahmad lived with his Irish-American mother. His interaction with the imam and Charlie Chehab are the first instances of his interaction with the community. As a religious and ethnic outcast, Ahmad develops psychological barriers and fears between himself and American society.

These barriers, though multifaceted, are perceived to be instigated by religion. Socially, he has problems with schoolmates, his mother at home and teachers at schools because of religious differences. Though Ahmad is articulate, aggressive and confident in his interactions with people, his mother believes that he’s “easily led” when it comes to his lessons in Islam at the mosque. The economic condition of the family is so bad that Ahmad had to stop his education and become a truck driver. Updike tries to blame Islam for Ahmad’s educational and economic failures by saying that his future prospects are bleak because his “devotion to Allah” meaning “his future has been amputated.” Updike sees the Islamic God not as “a God of enterprise but of submission” (Updike, 2007, 184). This is symptomatic of Orientalism, as according to Said, Orientals are perceived to have a “fundamental incapacity for trade, commerce, and economic rationality” (Said, 2003, 259). Ambivalent, displaced and hopeless, Ahmad turns to Islam as his identity, lured by its aggressive ideology. As Ahmad’s dislocation is critical, he needs an absolutist ideology to lean upon for stability. Ahmad’s fanaticism in the narrative seemingly comes from Shaikh Rashid, but there are instances in the novel where Ahmad surpasses his teacher’s fanaticism in their interpretation of Islamic injunctions. He cannot tolerate confusion or ambiguity as to the meaning of Quran and the sayings of the Prophet. As a result, he disagrees even with Shaikh Rashid about the interpretations of Islamic injunctions during their lessons. As the imam tries to soften some stances or make some injunctions open to interpretations, his voice would remind Ahmad of “the unconvincing voices of his teachers at Central High.” While listening to the imam, Ahmad hears “Satan’s undertone in it, a denying voice within an affirming voice” (Updike, 2007, 6). The student’s extremist faith “exceeds the master’s; it frightens Shaikh Rashid to be riding the winged white seed of Islam, its irresistible onrushing” (Updike, 2007, 7). This single statement stereotypes Ahmad, the imam and Islam as extremist. The text explains that Ahmad does not like the teacher because he opens the prophet’s words to reason. This unbelievable character, in his search for absolutes and stability, would agree easily with any absurd statement if said with firmness. He agrees to blow himself up in the Lincoln Tunnel bombing at the drop of a hat. He does not ask questions, and the text does not give us any

external or internal motivation for his acts. These considerations, Updike seems to imply, are not important in the case of Muslims who he stereotypes as religious fanatics whose character remains the same.

This fixity is true of Ahmad throughout the novel, even during his unconvincing decision to abort his mission. After he has embarked on the mission, he does not seem to have any qualms about it. Jack Levy tries to persuade Ahmad to abort his mission to no avail. Even minutes before the time of the attacks, Ahmad stays resolute. And then he sees two children waving from the backseat of a car in front of Ahmad's truck and he changes his plan. It is an unbelievable change of heart. His heart melts as he reminds himself that God "does not want us to desecrate His creation by willing death. He wills life" (Updike, 2007, 306). This revelation comes from nowhere. Updike creates an unbelievable situation leading to an equally unbelievable conclusion. The closure is unconvincing, as Ahmad is transformed only for a short period of time. After aborting his plan, while driving the truck to an FBI office, Ahmad sees Americans busy in their daily routine like insects and still calls them devils. Once again the stereotype is back to square one, as it has to stay the same. Ahmad remains the same disoriented and dislocated individual who might lean on another crazy ideology to embark on a similarly horrible mission. Collectively, Muslims in the novel are displaced because of the West, exacerbated further by disorientations in individual lives due to an Islamic ascetic core. As a result, they are perceived as ready to commit suicide and kill thousands to eradicate the sense of defeat and pain that come to define their lives as Muslims.

IV. Stereotyping Muslims with Hatred for Life

The stereotypes of Islam as a violent religion and Muslims as ruthless killers are commonplace in the West. These stereotypes are associated with other stereotypes of them as death-loving and suicidal jihadists. These closely connected stereotypes are repeated in Orientalist discourse to create an atmosphere of misperceived anxiety about Muslim culture, which has also been termed Islamophobia. Islam and Muslims are perceived to threaten the existence of the West and its inhabitants. According to SüleymanElik "Islamophobia is viewed a product of clash of cultural conflict or clash of civilization concept after the end of Cold War" (Elik, 2013, 454). Likewise, Peter Gottschalk and Gabriel Greenberg argue that Westerners enact Islamophobia, while Muslims perceive they are discriminated against because of it. They believe that Islamophobia plays a critical role in convincing people that an all-consuming civilizational clash is inevitable due to the "fact" that there is "an essential and irreconcilable difference between "them" and "us" (Gottschalk and Greenberg, 2008, 3). As a result, the mention of Islam and Muslims in Orientalist discourse brings to mind terrorism, violence, suicide bombing, and jihad.

Ahmad believes that one should be ruthless to the unbelievers and burn them. He and the Imam also believe that death takes one nearer to God. It's implied that an attachment to worldly life takes one away from God so that death through martyrdom guarantees quick and easy entry to the Islamic paradise full of virgins. Homeland Security closely observes online communications through blogs, emails and chats among Muslims around the world to decipher threats to America. Among many other topics of discussions, the office takes notice of the recurring discussions about life and death among Muslims. These discussions mock the unbelievers' love of life and glorify Muslims' love of death (Updike, 2007, 48). A verse from the Quran is often repeated in these discussions to prove their distaste for life. The repeated verse in the context of the *Terrorist* purports to compare the life of believers to those of "The unbelievers who love this fleeting life too well" (Updike, 2008, 48). The verse, in the context of the Quran, compares the eternal life in paradise with the fleeting life of this world. Baudrillard makes the same assumption when he says that terrorists defy the Western system of zero-death, as "they put their death into play, to which there is no possible response" due to the "impossible exchange of death" (Baudrillard, 2003, 57). As a general rule, the stereotype of Muslims as death-loving people has been reinforced in Orientalist discourse by making the

interpretation of a few individuals the standard. Buruma and Margalit think that a small minority of terrorists headed by Osama bin Laden has hijacked and driven Islam's narrative despite the fact that "Islam is not a death cult" (Buruma and Margalit, 2004, 69).

This death-cult stereotype is visible in Ahmad's life as well as in the comments of others about Islam and Muslims. Joryleen is surprised by Ahmad's extreme views about worldly life. As a young man, people around him expect him to live like other teenagers, but he abhors such life. Joryleen thinks that life without fun and laughter is miserable and concludes that Ahmad hates life (Updike, 2007, 72). Jack Levy's wife Beth, influenced by her relentless television watching, tells her sister Hermione Fogel that Muslims are least bothered if they die. Time and again in the novel, Muslims are presented as impatient individuals who want to die quickly to get rid of this shadowy and illusionary world. Such platitudes in the novel include the following: the idea that the human body and all its needs are looked down upon as sinful; that all worldly attachments, including those of children and wives, are distractions, as these might take Muslims away from jihad, the "struggle to become holy and closer to God" (Updike, 2007, 108). The idea of the suicidal terrorist has become an elusive concept in modern times, which baffles attempts at its comprehension. Baudrillard takes up this issue in his collection of essays on September 11 and terrorism. At times complex and multifaceted, he tries to explain the idea behind suicide in the context of globalization. According to him, terrorism is not due to poverty in Third World or Islam. It goes beyond this categorization, as terrorism is an "allergy to any definitive order, to any definitive power" (Baudrillard, 2003, 6). America is that definitive power in the contemporary world. The definitive power has succeeded in absorbing and resolving crises, thereby creating a situation of deepest despair. Previously, people were dying of despair for no return, but "the terrorists have ceased to commit suicide for no return" (Baudrillard, 2003, 16). Now, they direct their death towards the opponent's Achilles heel, as the opponent's quasi-perfection system operates "on the basis of the exclusion of death." Including improvements in all fields, the West attempts to exclude death from life, at least in visual and conceptual terms. The terrorist turns his own death into a powerful weapon against the Western system "whose ideal is an ideal of zero deaths" (Baudrillard, 2003, 16). Baudrillard locates terrorism in the evolution of capitalism and globalization, but his reference is always Islam. Another contemporary theorist, Zizek, locates suicide in the clash between science and religion, the clash between absolute meanings provided by religion and the Western godless way of life based on modern science (Zizek, 2002, 81), and the terrorist's attempt to sacrifice himself to show the power of his belief against unbelief (Zizek, 2008, 72). I believe these theories are deficient, as these try to locate violence, death cult and suicide in Islam, which clearly proscribes taking one's own life and those of others. Jihad, the much trumpeted so-called war against the infidels, is no more than a defensive war against aggression and occupation, and even in that war, taking one's own life and those of other innocent people, especially women and children, is prohibited. More importantly, a recent upsurge in suicide bombing shows otherwise, as Muslims are killing Muslims. Suicide bombing does not seem to be aimed against a totalizing order or a deadlock between belief and unbelief in majority of the cases. As to the clash between the West and Islam, these theories look at a few instances or individuals and draw misleading, reductive and totalizing theories of violence that epitomize Islam as a whole.

V. Stereotyping Islam with Violence: Jihad

The very concept of jihad itself is controversial in Islam. Muslims across the world interpret it differently. For some, it's the individual's struggle against his own temptations. For others, it's resisting injustice and evil. On a collective level, it's a defensive war against aggression. Fawaz A. Gerges considers Jihad a collective duty, not an individual one, according to the consensus among mainstream Islamic scholars (Gerges, 2005, 3). Even if it's a collective duty to defend, Islam does not explain its parameters as to who will announce jihad or under what conditions. Contrarily, in

contemporary history, not a single state in the Islamic world has announced jihad against the West. It is true that some individuals and dissidents have called for jihad, but they do not represent Islam. Contrary to the common perception in the West, mostly Muslims are the victims of these jihadists. The intent in linking terrorists with Islam is to suggest that it is diametrically and absolutely opposed to the West.

Updike perpetuates this jihadist stereotype further by making Islam and Muslims absolute jihadists who desire to annihilate the West. Incredibly, this message is conveyed in most unlikely manner. Islamic ideology is depicted in the novel as nothing more than an escape from the hard realities of this life into the fantasized promised after-life of eternal happiness. Glorifying words like a “good brave kid, a great hero and a faithful son of Islam” (Updike, 2007, 250) are employed to uplift and empower Ahmad. All these terms are designed to lure and prepare a weak individual like Ahmad to become a jihadi, a defender of Islam who has a “willingness to die for Jihad” (Updike, 2007, 233). Life for Ahmad is cumbersome and unlivable. Only jihad can help him get out of life. Similarly, an unlikely situation is created to reinforce the notoriety of jihad in the novel. Shaikh Rashid, the poisonous imam, is made to speak from the pulpit on the very sensitive topic of jihad to a predominantly American audience at the graduation ceremony at Central High School. It is no more than a crude attempt to exacerbate the conflict between Islam and the West, reinforce and stereotype Jihad and enflame Islamophobia. Representatives of three religions—Christianity, Judaism and Islam—are invited to the ceremony, but it’s surprisingly the imam, whose “twist of Arabic” is like “sticking a dagger into the silent audience,” who is given a chance to speak (Updike, 2007, 111). Confounding it further, he is made to speak about Jihad. He translates from the Quran and jumps to the saying of the prophet about those who die in the way of God: “Say not of those who are slain on God’s path they are Dead; nay, they are Living” (Updike, 2007, 112). Updike should have known that it comes from the Quran, not the prophet. Unfortunately, jihad is a reductive myth in Orientalist discourse, as it reduces controversial concepts to absolute truths. But once started, these myths take new forms. In the very same paragraph, Jack Levy is perturbed by the imam’s “belief system that not so many years ago managed the deaths of, among others, hundreds of commuters from northern New Jersey” (Updike, 2007, 112). There is no qualification here to separate the wrong ideologies and actions of a few stray individuals from their religion. Instead, their actions are connected with their religion to malign the whole community of Islamic believers. Ahmad does not have any fun in life as his individual live shows. He wants to get rid of life and jihad provides a convenient concept with which he can attain this goal.

VI. Stereotyping Islam with Fatalism, Misogyny and Sensuality

The stereotyping process works like a uniformed system in which all stereotypes must work in unison and complement one another to make the othering system work. Exceptions and loopholes would only complicate the process. Connected with hatred for life, suicide and jihad is Islam’s controversial belief in fate. It becomes a stereotype itself as it occurs in the selected texts, repeats itself time and again, and manifests itself as both an individual attribute and as part of a collective response. As depicted in *Orientalism*, the Oriental lives a resigned life away from actual realities, as he has no agency in such a conception of human life. As they have no agency in their lives, they accept whatever happens to them according to pre-destiny. Taken for granted with this view is the overarching and limiting stereotype of inclusivity, which means that if one Muslim is a fatalist or violent or against the West, then the whole Islamic community is against the West because the complex causation behind individual or smaller group motivation is absent as a conceptual consideration. Most Orientalist strategies employ this stereotype either in connection with an evasion of responsibility for a violent act due to fatalism or to reinforce the irrationality of the perpetrator.

Ahmad is playing “God’s instrument, cool and hard and definite and thoughtless, as an instrument must be” (Updike, 2007, 285). Inspired by religion, Ahmad believes that God is the owner

of the human body. Human beings are only the trustees, and they have to return the body when required by God. The reality is that no such concept exists in Islam and God has made man responsible for his actions on earth, and the good and bad fortune he brings on himself (*Al-Quran, A Contemporary Translation*, 30:41; 42:30). Contrary, Ahmad's failures as Muslims, the Secretary of Homeland Security, as a Christian, has enabled himself to use his critical and rational mind to doubt a "will-of-God fatalism," and a "heavy bet on the next world" (Updike, 2007, 47). He cannot let his actions in this world take their motivation from such superstitious beliefs in fatalism and the hereafter. According to these Orientalist authors, a Muslim cannot doubt such beliefs as such doubts would mar the uniformity of the stereotype.

The oppression of women is a commonplace charge the West hurls at Islam. Orientalist discourse has transformed it into a controversial issue as well as a stereotype. The mention of women in Islam in the West brings to mind all kinds of oppressions. This oppression itself is represented through clothing, specifically the veil or hijab. Leila Ahmad argues that Islam's peculiar practice with respect to women in Western narrative has "always formed part of the quintessential otherness and inferiority of Islam" (Ahmad, 2005, 319). The stereotype is part of "a civilizational discourse among Western imperial nations, which have historically represented Islam as a backward religion" (Morey and Yaqin, 2001, 177). Similarly, Geoffrey Nash argues that representations of female subjugation in Islam have become a common feature of western discourse (Nash, 2012, 50). Updike draws on the same discourse in his portrayal of women in an Islamic society. They are described as oppressed and inferior in comparison to men.

Bernard Lewis, the archenemy of Said in academia and a harsh critic of Islam, makes the oppression of women a recurring point in his theory of differentiation between the West and Islam. He argues that women's status in an Islamic society is like a non-Muslim, a slave, or children (Lewis, 1993, 162). As Shahid Alam points out, these are specific cultural problems due to variations in interpretations. Even Muslim intellectuals and leaders have been struggling against these evils in their communities (Alam, 2006, 19). Alam further argues that like in the West, there are problems in Islamic societies, but despite Muslims' struggling against those problems, the West still Orientalizes them. Mohanty considers such Orientalization reductive as it depicts specific instances of oppression in Islamic societies as "the universal oppression of women" without considering context-specific differentiated analysis (Mohanty, 1998, 75). According to her, the meanings attached to women wearing the veil in the 1979 Iranian revolution and contemporary Iran are context-specific, as women in both contexts were motivated by different reasons. During the revolution, middle-class women veiled to "indicate solidarity with their working-class sisters," while in contemporary Iran, "Islamic laws indicate that all women wear the veil" (Mohanty, 1998, 75). Orientalist discourse takes a different approach as it takes specific instances and turns them into a uniform stereotype.

Updike's *Terrorist* creates situations in which women's oppression in Islam is perceived to be universal. In one such situation, Ahmad tells Joryleen that the prophet advises women to cover their ornaments (Updike, 2007, 65). This insertion of the prophet's saying is true, but people interpret covering and ornaments differently. Muslim women in Turkey, Saudi Arabia, Iran, or other Muslim societies interpret the injunction about covering their bodies differently. This difference in interpretation also explains the differences in their hijab or veil. Some societies with orthodox interpretations, like those in Saudi Arabia, prefer women to cover their heads and faces. Some women show their faces but cover their heads. Yet others interpret it according to their own understanding and dress like any other woman in the world. In some cases, these differences in covering female bodies are visible even in seemingly homogenous communities. An example can be the women in the urban centers of Turkey like Istanbul. Compared to women in rural areas, women in cities have more flexible interpretations of covering their bodies, and in most cases, both contest their interpretations on public forums. Secondly, the concept of hijab has a context, conditions and

exceptions. Muslims think that some injunctions regarding hijab were specifically for the times of the Prophet Mohammad, his wives and daughters, and so the injunctions do not apply to them in the contemporary world. Similarly, there are exceptions to the laws of hijab, which gives female individuals an immense space to exercise their free will. Again, it's a matter of interpretation, and people interpret Islamic injunctions differently depending on many factors. It becomes a stereotype when a certain interpretation, in most cases a minority interpretation, is imposed on the whole group. In some cases, sweeping statements are made without any context. In one such example, the narrator says that women in the Middle East "withdrew into wrinkles and a proud shapelessness" (Updike, 170). The context is not necessary because the reader can read between the lines due to an already established stereotype. Teresa resents how Omar wanted her to be submissive towards him. She also thinks that Sheikh Rashid shows extreme hostility towards her. To the imam, she believes, she is mere flesh and nothing more. The imam and Ahmad believe that wives are distractions because they hinder you from becoming good and stop you from taking part in a jihad. At another point, the imam's exhortations are symptomatic of a misogynist stereotype of Islam, as he tells Ahmad "Do without these women without Heavenly-flesh, these earthly baggage, these unclean hostages to fortune" (Updike, 108). These instances are nothing but the imam's own interpretation, which is one of many such interpretations, and is comparable to the diversity of schools of thought in Islam. These schools interpret Islam differently, and there are even different interpretations inside a single school of thought.

Ahmad believes in the total segregation of men and women in the religious space. He cannot tolerate the sight of women sitting beside men in the African American church when he goes to listen to Joryleen sing in the choir. According to him, the presence of women stains the church. He cannot tolerate their presence, as the mosque in Islam is perceived to be a male-dominated space where women have no presence. Women can never be good friends, confidantes or moral beings according to the imam, because "women are animals easily led" (Updike, 2007, 10). The young, beautiful and diverse girls at Central High are devils for him, and even Teresa, his own mother, is "trashy and immoral" (Updike, 2007, 35) due to her non-conformity with Islamic injunctions even though she is not a Muslim. To prove that women are considered "unclean" in Islam, Updike refers to the Quran as the ultimate evidence. Worried about his own uncleanness, Ahmad finds that the Quran "talked of uncleanness but only in regard to women, their menstruation, their suckling of infants" (Updike 156). In the same paragraph, an unnecessary and out of place reference is inserted to intensify Islam's subjugation of women. The text reports the Quran saying "*Your wives are your field: go in, therefore, to your field as ye will*" (Updike 156). This verse appears at an unlikely place in the novel. Ahmad wants to know about cleanliness in Islam after he has started experiencing nocturnal emissions. He finds the Quran devoid of sexual advice or advice about the cleanliness of men. The text in the novel says that the Quran only talks about cleanliness only in regard to women. However, the reality is that the injunctions about cleanliness are directed to both men and women in the Quran. At this moment, Updike introduces the verse about wives being fields to create a certain effect. He connects this with another verse, which appears immediately after, by saying: "In the verse before that, he reads that women are a pollution" (Updike 156). The verse after this talks about women's menstruation, and their "uncleanliness" according to Updike. According to *Al-Quran: A Contemporary Translation*, the first verse translates: "Women are like fields for you: so seed them as you intend" (2:223), and the second verse does not translate into women's "uncleanliness" but their "stress" (2:222). In *Terrorist*, the context is not given, whereas the out of-context information is connected through authorial comments to reinforce a certain stereotype. The reader would think that a field means a field. The reality is that no one can say for certain what these words mean. The word "field" in this verse has metaphorical meanings, and Muslim scholars have interpreted it differently in the context of reproduction, injunctions about proper means and ends of sex, and in some interpretations, even the appropriate way to perform sex. Fourteen hundred years of Islam's history have not fixed its

meanings, but Updike does it in a single sentence. After so many instances of discrimination in *Terrorist*, for Updike, women have no hope in Islam, as the Secretary believes that Muslims cannot offer anything but “more Taliban—more oppression of women” (Updike 258).

The concept of “marriage in heaven” with six-dozen virgins is itself a stereotype, which these Orientalists use to depict Islam and Muslims as sensualists. The implication is that if Muslims die in jihad for Islam, the most sought after objective is the virgins. Sensuality, sexuality and issues of gender are all complementary in the Orientalization of Islam and Muslims. Said considered “the sensuality of the Orient,” (Said 205) “and “excess of libidinous passions” (Said 262) as recurring toposes in the discursive Orientalist discourse. Like other othering practices, the issues of gender and sexuality could hardly be avoided in Orientalist discourse, as there are so many perceived differences. As Kate Zebiri points out, this aspect became the main point of difference, as Islam was attacked for its “alleged moral laxity and sensuality” in the early centuries of Muslim-Christian encounters (Zebiri, 2011, 175). Multiple marriages of the Prophet, Quran’s depiction of a sensual paradise as discussed, and polygamy were some recurring tropes to Orientalize Islam and Muslims as sensual. Updike also plays on the sensual trope in his depiction of Islam and Muslims.

Ahmad suffers from a similar conflict between the needs of his body and the dictates of his religion. He is tempted by lustful girls, especially his sexually inviting friend Joryleen, but resists by calling them devils, as they might take away his God. At a later stage when Charlie arranges a date between Ahmad and Joryleen, Lying naked beside her, he thinks “of all those intestines, and stomach and things, packed in” (Updike, 2007, 225). The sexual relationship of his mother and Levy, and thinking about the unpleasant meeting of their bodies disgust him. In the context of the novel, this critic of American obsession with sex is seemingly transformed by the sexual encounter with Joryleen. Updike, surprisingly, spares Ahmad any qualms or guilt about his seemingly sinful act when he can come up with all sorts of references from the Quran in trivial issues. Instead, the narrator describes Ahmad to have experienced paradise, “a convulsive transformation, a vaulting inversion of his knotted self ... which occurs when the soul passes at death into Paradise” (Updike, 2007, 226).

The repression of sexual desire is a constant theme in the novel. Ahmad suffers from a body/mind conflict when it comes to sex. This conflict in his sex life is instigated by the bigger physical/metaphysical and material/spiritual divide between the West and Islam. Muslim men’s sex lives are a manifestation of that conflict between their physical body needs and spiritual restraints. He has a bodily desire for women, but cannot forgo the hope of large-eyed virgins in paradise. If the conflict is resolved, as it happens for a short period of time for Ahmad, it is implied that violent instincts leading to terrorism could be diluted. Updike tries to convey that if the sexual desires of terrorists were satiated, terrorism would stop. More generally, he says that sexual depravity leads to violence and terrorism. Contrary to Said’s argument that Orientalist discourse depicts Muslims as “oversexed degenerates” (Said, 2003, 286), Ahmad is “undersexed.” He is extreme and would bring extreme results. He is oversexed so he is depraved. He is violent because he is oversexed. The terrorists’ narratives are symptomatic of Orientalism’s lack of personal histories. They do not have any past. Ahmad’s history is missing. We do not know anything about his past sexual life or affairs. It’s either the Quran or the sayings of the prophet or Updike himself who speak for Ahmad. As there is no other way, Updike resorts to psychoanalysis to understand “the Muslim male suffering from unresolved issues around sexuality and masculinity” (Morey and Yaqin, 2001, 140). Even the psychoanalytical approach is not objective because of the lyrical authorial commentaries of the author, which is already tainted by his prejudiced and biased views about Islam and Muslims.

The fictional narrative started in different settings but arrive at similar conclusion, as the route taken and strategies used are the same. In *Terrorist*, Updike wanted to go inside the mind of the “Other” to understand it better against an instinctive response to September 11, which tended to reduce it to our own smallness according to Updike. But the strategies he uses are the same Orientalist

strategies used by Orientalists. Once started, the road of othering takes you nowhere but further alienation, stereotyping and differentiating. Anna Hartnell considers *Terrorist* to be a departure from a typical “victim” narrative towards a “perpetrator” narrative as it throws light on “them” instead of “us” (Hartnell, 2012, 478). And while it is true that the novel sheds light on the terrorist narrative, the pivot is always turned towards favoring the West. This interaction with the “Other” is not different from any other Orientalist narrative, as typical Orientalist tropes are employed to intensify the estrangement. Gray agrees that *Terrorist* is an unimaginative attempt, as the author fails to go inside the skin of the “Other” (Gray, 2009, 136). Updike tries to answer the question of Why do they hate us? What’s to hate? The novel does not answer it but creates more questions and confusions.

Updike’s Muslim characters are uniformly one-dimensional and stereotypical—fanatic, violent, death-driven life-haters, and sensual chauvinists. Along these lines of thought, Islam and the West have irreconcilable differences, which mostly result in Islam’s violent irruption against the West. Updike supports these Islamic irruptions among Muslims by citing from the Quran and sayings of the prophet without any recognition of interpretative subtleties. As shown by the characterization of Ahmad, Updike has reflected himself in his characters by using orientalist strategies as evidenced by his take on Islam and Muslims. The novel is a typical Orientalist narrative, embellished with lyrical authorial commentary and impaired by ventriloquism in his engagement with the Other. His characters are straightforwardly fanatic and unsubtle, leaving nothing to imagination. The only thing new here is the subject of Islam and to exemplify its adherence to violence and jihad.

The narrative ends in a practice that Versluys calls “narrative perpetual motion” (Versluys, 2009, 161). It means that the narrative has gone one round and other rounds can follow infinitely. Updike’s *Terrorist* has a similar sentence at the beginning and end of the novel. It starts with Ahmad thinking, “*These devils seek to take away my God*” (3), and ends with a similar one in the past tense when Ahmad thinks once again “*These devils have taken away my God*” (Updike, 2007, 310). Americans are his devils who are still devils and “insects” (Updike, 2007: 310) for him at the end, even though he aborts his mission. The novel has ascertained his fears, thus making it a vicious cycle. It has come one full circle to the same position from where it started. There is a repetitive cycle without closure or resolutions. As a consequence, the implication is that the novel does not allow for any growth in understanding terrorism, Islam or the “Other.” Consequently, we are left “with a sense of pathetic distance still separating “us” from an Orient destined to bear its foreignness as a mark of its permanent estrangement from the West” (Said, 1993,244).

Conclusion

While September 11 spurred the Western world to examine its complacency over its treatment of the East, the first impulse in fiction by American authors to deal with the Other was Orientalist. An Orientalist stand from an American standpoint was realized with John Updike’s *Terrorist*. The novel portrays the fictional terrorists embedded in an Orientalist discourse, thus connecting them with Islam. There is not even a single instance about the possibilities of any meaningful engagement between the two civilizations. Instead, it emphasizes the message that such a possibility is delusional due to the fact that the two are essentially different and enemy towards each other. The collective religion is perceived to unequivocally condemn individuality. Islam is represented and contained as an irrational religion, which believes, and lives in a backward past whereas the rational West believes in modernity, progress, democracies, and liberties. Collective Islamic society is regarded as defeated, revanchist, tyrannical, repressive, while Muslims are replicas of the same collectivity. These negative stereotypes are then set in opposition to the West’s advancement in science and technology, its futurity, progress, democracy, and liberalism. The differences between the West and Islam and Islam’s hatred for West’s advancement and riches are themes highlighted. As discussed in accordance with Said’s Orientalism, Islam’s hatred is not simply due to West’s advancement, but due to concrete instances of interventions, specific depredations,

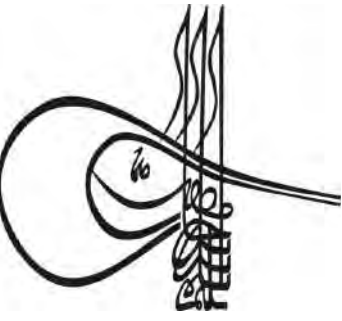
and exploitations. This discourse of hate against Islam and Muslims emanating from a “Clash of Civilization” mindset has significantly contributed to conflicts. The logical response of Westerners to stereotypical death-loving Jihadist Muslims will be hate, anxiety, and fear. Under its influence, Muslims as well as people of other ethnicities have suffered discrimination, imprisonment, exile and torture in the post- September 11 West. The discourse has intensified as it grows and feeds on instances like September 11, because Orientalists find evidence to support their claims. As discussed, instead of seeing terrorism for what it is - a desperate and isolated act - orientalist narratives reinforces it as a part of a pattern of anti - West sentiment as they do not differentiate between terrorists and their religion. A reclusive and shy individual, Ahmad in *Terrorist* could have been treated like any other individual with familial, social, sexual or financial problems, but he becomes a stereotype when his character is developed within a religious discourse. His hostile feelings are portrayed as a mirror of Islam. It seems that individual ills and secular terminologies prove inefficient to describe so much hate. It’s also the reason for the failed engagement, as the narrative uses religious binaries to connect its characters’ individual ills with their ideologies. The result is that individualities are always sacrificed to project uniformed and monolithic collective entities of Islam and Muslims. There are so many aspects to these characters and their past, but these have been completely avoided to make them stick to the stereotype. The manipulation of the religious script to find the reasons for their hate is unjustifiable.

These limitations in *Terrorist*, along with the manifest belief in the opposition between Islam and the West, compel the author to use strategies, symbols, and images to stereotype the Other. Updike called Muslims enemies, and Islam a totalitarian and fascist religion. It would be too optimistic to expect something good to come out of *Terrorist* thanks to Updike’s obvious hatred for Islam and Muslims. On the other hand, it would be cynical to expect a non-partisan and less biased approach from the less privileged and less educated when seasoned scholars come up with such wild stereotypes. The disastrous result is that all Muslim characters in this narrative are uniformly one - dimensional –fanatic villains, vicious, death-driven life-haters, and carnal bigots. There is nothing new, but the author merely transfers his hatred to his characters. Even the end of his narrative does not have a sense of closure or hopes of future resolution; however, there is an ominous prediction of cycles of hate and violence. Nothing new is learned in the story, as the Other stands further distanced since the narrative started. The only thing positive in this novel in terms of September 11 novel is that a process of engagement with Islam, though negative, has, at least, been initiated. It’s true that it still favors the West by following Orientalist strategies, but it also seems to be the precursor to the next trend in engaging with the conflict. Keeping in view the bad receptions of such novels, there does not seem to be any future fictional contribution that can be made in terms of explicit Orientalism. In any case, the media performs that function better than other representations, as it has imbibed the true spirit of Orientalism in its coverage of terrorism, especially after September 11. However, the last 17 years have witnessed a crystallization of patterns in the media to stereotype Islam and Muslims, thus creating a ubiquitous sense of conflicts and fears in the West.

REFERENCES

- Ahmad, L. (2005) “The Discourse of the Veil.” *Postcoloniality: An Anthology of Cultural Theory and Criticism*. New Brunswick, NJ: Rutgers UP.
- Alam, S. (2006) *Challenging the New Orientalism: Dissenting Essays on the “War against Islam.”* North Haledon, NJ: Islamic.
- Baudrillard, J.(2002) *The Spirit of Terrorism and Other Essays*. Trans. Chris Turner. London: Verso.
- Bhabba, H. (2006) “In Another Country.” *Without Boundary: Seventeen Ways of Looking*. New

-
- York: Museum of Modern Art.
- Buruma, I, and Avishai, Margalit. (2004) *Occidentalism: The West in the Eyes of Its Enemies*. New York: Penguin.
- Esposito, John L. (2002) *What Everyone Needs to Know About Islam*. New York: Oxford UP.
- Elik, S. (2013). "The Rise And Fall Of Political Islam: An Assessment For Islamism AndIslamophobia", *TURKISH STUDIES - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/12 Fall 2013, p.453- 466. ISSN:1308-2140. www.turkishstudies.net, DOI: 10.7827/TurkishStudies.5885, ANKARA- TURKEY.
- Fanon, F. (1963) *The Wretched of the Earth*. New York: Grove.
- Fukuyama, F. (2006) *The End of History and the Last Man*. New York: Free.
- Gerges, F. (2005) *The Far Enemy: Why Jihad Went Global*. Cambridge: Cambridge UP.
- Gray, R. (2011) *After the Fall: American Literature since 9/11*. Chichester, West Sussex: Wiley.
- Hall, S. (1997) "The Spectacle of the Other." *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. Ed. Stuart Hall. London: Sage.
- Hartnell, A. (2011) " "Violence and the Faithful in Post-9/11 America: Updike's *Terrorist*, Islam, and the Specter of Exceptionalism." *Modern Fiction Studies* 57.3.
- Huntington, S. (1996) *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*. New York: Touchstone.
- Kauffman, S. (2009) "World Trauma Center." *American Literary History* 21.3.
- Lewis, B. (1993) *Islam and the West*. New York: Oxford UP.
- Morey, P, and Amina Y. (2011) *Framing Muslims: Stereotyping and Representation After September 11*. Cambridge, MA: Harvard UP.
- Pinto, M. (1996) *Political Islam and the United States: A Study of U.S. Policy towards Islamist Movements in the Middle East*. Reading, UK: Ithaca.
- Said, E. (1994) *Culture and Imperialism*. New York: Vintage.
- Said, E. (2001) "Islam and the West are Inadequate Banners." *The Guardian*. Guardian News and Media, 15 Sept. 2001. Web.
- Said, E. (2003) *Orientalism*. New York: Vintage.
- Zizek, S. *Welcome to the Desert of the Real! Five Essays on September 11 and Related Dates*. New York: Verso, 2002.

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş: Mayıs 2018

Accepted/Kabul: Haziran 2018

Referees/Hakemler: Doç. Dr. Şerife YALÇINKAYA – Dr. Öğr.

Üyesi İlyas YAZAR

This article was checked by iThenticate.

NECÂTÎ'NİN ŞİİR DİLİNDE İŞLEMİYİ BAŞARDIĞI, TÜRKÎ-İ BASÎT'İN BAŞARAMADIĞI DİL MALZEMESİ: DEYİMLER VE ATASÖZLERİ^{1*}

Ömer İNCE^{**}

ÖZET

Bilindiği gibi, Necâtî Bey, XVI. Asrın etkili ve anlaşılır Türkçe ile şiirler söylemiş bir şairidir. Tarihi kayıtlar onun sade, yapmacıksız ve tabii bir dille şiir söylediğinde ortak görüşe sahiptirler. Necâtî'nin şiirlerinde öne çıkan sadelik ve tabiiyet, şiirlerinde Türkçe kelimeler yanında sıkça kullanılan atasözleri ve deyimler ile sağlanmıştır.

Atasözleri ve deyimler dilin anlatım gücünü arttıran, zenginleştiren dilin özel yapılarıdır. Asırlarca birlikte yaşayan, aynı dili konuşan toplumlar, yaşadıkları tarihi tecrübe ve gözlemlerini “hayatın değişmez yargıları” olarak, gelecek kuşaklarının yararlanabilmeleri için kısa özlü ve güçlü cümlelerle ifade etmişlerdir. “Atasözü” dediğimiz bu genel ve güçlü anlatım örneklerinin yanında, sosyal hayatta daha özel durumlar için “deyim” denilen kelime ve kelime grupları kullanılmıştır. Özellikle konuşma dilinde duygu ve düşünceleri somutlaştırarak anlatmada, anlamı az kelimeyle daha güçlü kilmada deyimler vazgeçilmezdir.

Şiir dilinde bu kültür zenginliğinden yararlanma Türk Edebiyatının ilk edebî ürünlerinden itibaren görülen bir özelliktir. Halk Edebiyatından farklı olarak, Dîvan Edebiyatı'nın saray mensupları çerçevesinde gelişip yaygınlaştığı göz önüne alınca halkın kullandığı Türkçe'nin Dîvan Edebiyatı şairlerinin hepsi tarafından tercih edilmediği de bilinen bir gerçektir. Bu çerçevede Türkî-i Basit akımının şiir dilinde kullanmayı amaçladığı Türkçe deyiş ve deyimler bu akımın şairlerince şiirlerinde denenmiş, ancak zamanla kalıcı bir etki uyandıramamıştır. Necâtî Bey, halkın kullandığı dili tercih etmiş, dilin kültürel mirasından çok

* Bu makale önce bildiri olarak Kocaeli Üniversitesi 15-17 Nisan 2009 tarihinde I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumunda sunulmuş ve daha sonra genişletilerek makale haline getirilmiştir.

 Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, El-mek: omer.ince@deu.edu.tr

yararlanmış bir şairdir. Onun şiirini ölümsüz kılan da bu tercihi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Necâtî, Türkî-i Basit, Atasözleri ve deyimler.

WHAT NECÂTÎ HAS SUCCEEDED IN DOING THAT TURKÎ-I BASIT HAS NOT WITH THE USE OF EXSPRESSIONS AND PROVERBS

ABSTRACT

As is known, Necâtî Bey, XVI. He is a poet who has spoken poetry with effective and understandable Turkish. Historical records have a common view when they say poetry in a simple, contrived and natural way. Simplicity and nativity, which stand out in Necâtî's poems, have been provided in Turkish poetry with proverbs and idioms frequently used in addition to Turkish words.

Proverbs and idioms are special constructs of language that enhance and enrich the expression power. Communities that have lived together for centuries and have spoken the same language have expressed their historical experiences and observations they have lived as "unchangeable judgments of life" as short, concise and powerful sentiments for future generations to take advantage of. In addition to these general and powerful examples of expression, which we refer to as "proverb," words and phrases called "idioms" have been used in social life for more special cases. Expressions are indispensable especially in the speaking language by making emotions and thoughts concrete and by making the meaning weaker and weaker.

Utilizing this richness of culture in poetry is a characteristic seen from the first literary products of Turkish Literature. It is also a known fact that the Turkish language used by the people is not preferred by all the poets of the Divan literature, unlike the folk literature, considering that the Divan literature is developed and spread in the frame of the members of the palace. In this context, Turkish idioms and idioms, which the Türkî-i Simple movement intended to use in poetry language, have been tried in poetry poetry of this movement, but it has not woken a lasting effect over time. Necatî Bey is a poet who has benefited from the cultural heritage of the language preferred by the people he speaks. His poetry is immortalized and this is not the preference.

STRUCTURED ABSTRACT

As is known, Divan literature is a literary genre that has come to fruition during the ascension period of the Ottoman Empire. For this, language and culture material in the geography of the Empire was also included in the language of divan literature. This does not change the fact that the language of divan literature is Turkish. The language of Divan literature is Turkic. In the Divan poetry, he has won an artistic language identity in the upper level with all its Turkish images and images. In this identity, words from the proverbs and idioms of the Turkish language to

the folktales, from the syllable to the syllable, language and culture material were used in the divan poetry. This poem is the literary language of the empire. For this reason, the poets who gave work in every field of Turkish literature, at least every other period of people have benefited from this word. Almost all of the tezkira and historical sources giving information about Necati and poetry point to the authenticity in its language and style. Necati Bey, XVI. He is a poet who has spoken poetry with effective and understandable Turkish. Necati is a body that knows the value judgments of the society he lives in. Historical records have a common view when they say poetry in a simple, contrived and natural way. Simplicity and nativity, which stand out in Necati's poems, have been provided in Turkish poetry with proverbs and idioms frequently used in addition to Turkish words.

Proverbs and idioms are special constructs of language that enhance and enrich the expression power. Communities that have lived together for centuries and have spoken the same language have expressed their historical experiences and observations they have lived as "unchangeable judgments of life" as short, concise and powerful sentiments for future generations to take advantage of. In addition to these general and strong examples of expression, which we refer to as "proverb", words and phrases called "idioms" have been used for more specific situations in social life. Expressions are indispensable especially in the speaking language by making emotions and thoughts concrete and by making the meaning weaker and weaker.

Proverbs and idioms of the Turkish vow, 15th century. The divan is like a natural feature of poetry. While one of the poets who benefited most from this word within the tradition of Divan poetry is Necatî, he uses the wealth of speech in the Necatî poems of the devil, and occasionally has made his own new utterances with his individual savings. Necatî, who equips it with the culture of the period when he lived the substructure of poetry, has brought his unique, simple, unconventional, understandable and effective style with the preference of this language. The material of the language of poetry preferred by Necati Bey is the words chosen with care from the language used by the people. The feature of the selected words is the proverbs and idioms that have been passed down from the beginning to the next. The use of this socio-cultural language material in poetry, facilitated by one side, has earned the interest and liking of the people with short, concise, clear and effective expression power from the other side. Necatî Bey is one of the poets who use the proverbs and idioms of the Turkic people in their poems. Among the features of the persistent poems liked by the societies is the choice of the material and the original use of the material as well as the use of the content and the image. It is seen that Necatî Bey is sensitive to the language as well as the original images and contents. The poet has succeeded in extracting natural language poetry to the language level, preferring a proper language material within the tradition of divan poetry. In Classical Turkish Literature, activities carried out in the context of singing poetry with plain Turkish are called Türkî-i Basît. This name is mülham from the work of Simple-Nâme, which is mentioned in the Aşık Çelebi Tezkires of Tatavli Mahremî. The prominent names of this movement were the Visali and the Edirneli Nazmî, together with Tatavıllı Mahremî. Fuat Koprulu, who meets this current with joy and appreciation, recognizes the ancestors of the current as "the First Mumshees of the National Literature Cerean"

and introduces it to the scientific world. According to Köprülü, this movement should be accepted as a response to the poetry written in plain, understandable dille versus the understanding of divan poetry language, together with the poetry written in aruz meter. However, it can be assumed that this movement, which Mahremi and Nazmî pioneered, can not be sustained because it can not be supported by strong poets behind them.

According to the widespread belief that has arisen since the researches on this current in recent years, is this movement born of a conscious reaction awakened among some intellectuals against the Arabic and Persian words entering the Turkic? Or is it curious to write poetry in simple Turkish words? Although it is not possible to say anything definite in this regard, the opinions of the experts investigating the subject: "Türki-i Basit" is not a current and it is interpreted as an effort to try to be different from other divan poets until the local molds can be accepted as a pole.

To put it briefly, a Turkishism movement of the Turkic-i Simple is perceived as an important reflection of simple Turkish. There is one thing that is not discussed for the Turkish simple, which is that the representatives of this movement are powerless poets. This is the most important reason for completing this movement. It can be said that the contribution of Türki-i Basit to the tradition of divan poetry is an effort to reduce the poetry language to natural and plain language level. Utilizing this richness of culture in poetry is a characteristic seen from the first literary products of Turkish Literature. It is also a known fact that, unlike the People's Literature, it is not preferred by all the poets of the Turkish language Divan Literature, which the people use, considering that the Divan Literature has developed and spread in the frame of the members of the palace. In this context, Turkish idioms and idioms, which the Turki-i Simple movement intended to use in poetry language, have been tried in poetry poetry of this movement, but it has not woken a lasting effect over time. Necatî Bey is a poet who has benefited from the cultural heritage of the language preferred by the people he speaks. His poetry is immortalized and this is not the preference.

Keywords: Necatî, Turki-i Basit Movement, Proverbs and idioms.

Giriş:

İlk kaynaklarda genellikle sav olarak adlandırılan, daha sonra darb-ı mesel, mesel, emsal, hikmet, tabir, ıstılah vb. terimlerle karşılanan atasözleri ve deyimler, Türk Dili'nin eski ve zengin bir söz varlığı hazinesidir. Dîvân-ı Lügati't-Türk'te ilk örneklerine rastlanılan savlar, Türk söz varlığının önemli bir zenginliğidir. Kaynaklar genellikle ortak bir ifade olarak atasözü, "atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaşan ve kalıplaşmış şekilleri bulunan kamuca benimsenmiş öz sözler" (Aksoy, 1993, s. 13-50; Mengi, 1986, s. 47-56; Karahan, 1981, s. 165-174; Batislam, 1997, s. 107-123; Kurnaz, 1983, s. 198, Elçin, 1977, s. 137-150; Soykut, 1974, s. 15-60) şeklinde nitelemiştir. Bu tanımla atasözlerinin özellikleri de "az sözle söylenmiş, dokunaklı, hazır cevap tanımına uygun, çağrışım yaptıran, zekayı kamçılayan, düşündürücü ve hepsinin üstünde halk dilinde beğenilmiş benimsenmiş ve dile yerleşmiş olmalarıdır.

Halk dilinde konuluş anlamından çok farklı bir anlamı, hiçbir kurala bağlanmadan yapılan ve özel anlamları karşılamak için kullanılan, aynı anlam yapısıyla bir başka dile aktarılamayan bazı

kelime ve kelime grupları da vardır ki bunlara da “deyim” denmektedir. Deyimler, halk bilincinin benzetmelerden yararlanmak suretiyle bir yandan soyut anlamları somutlaştırırken, diğer taraftan da anlamı daha güçlü, daha vurgulu biçimde ortaya koyduğu özel kelimelerdir. Dilin kendine özgü özel anlatım kalıbı olan deyimler atasözleri gibi yargı özelliği taşımazlar.

Deyimler bağımsız ve klişe kelime veya kelime grupları olduğu halde tek başlarına bir anlamı karşılamak için kullanılmazlar. “Önü, sonu olmadıkça mücerret bir kalıptan başka bir şey değildir; hiçbir hükmü ihtiva etmediği için (öğüt) veya (direktif) mahiyeti taşımaz ve bu sebeple de genel kural meydana getiremediği için (Atalar Sözü) olamaz” (Soykut, 1974, s. 58). Deyimler yapıları itibarıyla sözcük öbeği olabildikleri gibi bir cümle olarak da bulunabilirler. Bir anlamda deyimler anlatımın önemli bir yapı taşı iken, atasözleri, belli bir anlam çerçevesi için plânlanıp inşa edilmiş estetik bir yapı olarak kabul edilebilir. Cümle şeklinde olan deyimler ile atasözleri birbirine yakın söylemler olduğu için iç içe geçmiş gibidirler. Atasözleri asırlar boyu yaşanan deneyimler sonucu ortaya konan yargıları gelecek kuşaklara taşımanın aracı olurken; deyimler bir kavramı hoş bir biçimde ifade etmeye yarayan söyleyiş kalıpları olarak varlığını sürdürmüştür. “Atasözleri ve deyimler söyleyene etkinlik dinleyene uygun çağrışımlar ve yorum yeteneği kazandıran gücüyle halk dilinde, edebiyatta, özellikle şiirde en sanatlı yazan divan şairini bile tutkusuna çekmiştir” (Eyüboğlu, 1975).

Divan edebiyatı imparatorluk döneminde meydana gelmiş bir edebiyattır. Bunun için divan edebiyatının dili içerisinde İmparatorluk coğrafyasında bulunan dil ve kültür malzemesi de yer almıştır. Bu durum divan edebiyatının dilinin Türkçe olduğu gerçeğini değiştirmez. “Divan edebiyatının dili Türkçedir. Divan şiirinde Türkçe her hali ve görüntüsü ile üst seviyede bir sanat dili kimliği kazanmıştır. Bu kimlikte Türk dilinin atasözleri ve deyimlerinden halk söyleyişlerine, hece vezninden terkipsiz ve Türkçe kelimeler çizgiler halinde karşımıza çıkmaktadır. Bu bir imparatorluk dilidir, merkezde de yerli ve mahalli olanlar yer alır” (Mermer, 2006, s. 23-24). Bu sebeple Türk Edebiyatının her alanında eser veren şairler, her dönemde az veya çok halkın bu söz varlığından yararlanmışlardır. Necâtî ve şiiri ile ilgili olarak malûmat veren tezkire ve tarihî kaynakların hemen hepsi onun dil ve üslûbundaki özgünlüğe işaret etmişlerdir. Bu kaynakların bir bölümündeki görüşler (Tarlan, 1992, s. 23-33) özet olarak aşağıda gösterilmiştir.

Sehî Beg: “Cevdet-i tab’ı nihâyetde ve kuvvet-i zihni gâyetde, fasîh şâ’ir-i kâdir ve söz renginde sâhir-i fâhirdir. Şi’ri bir mertebede latîf ü pâk ve sözü bir derecede nazîf ü sûz-nâk dır ki letâfet-i şi’r ü suhanı haddi’l- i câza iletmışdir. Eş’ârı rengîn ve nazmı sihr-i mübîn, tarz-ı gazelde hûb ve tarîka-i mesel’de mergûb, hoş-âyende âşikâne gazelleri çok ve pesendide matla’larına nihâyet yok” (Tarlan, 1992, s. 23). *(Yaradılış itibarıyla son derece iyi bir şâ’ir, zihni son derece de kuvvetli, fasîh, pürüzsüz bir şair ve şiir nev’inde şiiri şaşırtıcı renklere boyamakta iyi bir sihirbazdır. Şiiri o derecede güzel, ince ve temiz, o derecede içe işleyici ve yanıktır ki, şiirde güzelliği ve inceliği mucize hududuna getirmiştir. Şiirleri renklidir ve onları nazma çekmek kudreti apaçık bir sihir sayılabilir. Gazel tarzında güzel ve darb-ı mesel yolunda herkesin rağbetini kazanmış güzel, âşikâne gazelleri çok ve beğenilmiş matla’larına nihâyet yoktur.)*

Âşık Çelebi: “Hak budur ki Rûmda Melikü’s-şu’arâdır. Hüsrev-i Şu’arâ-yı Rum tevcihi Molla İdrisindir. Merzibûm-ı Rûmî şi’r ile bülbül bostânına ve tûtî şekeristânına döndürmüştür. El-hak nazm-ı Necâtî Rûmda fenn-i şi’rin maddetü’l-hayâtıdır.- Tab’ı çâlâk edâsı pâkdür. Şi’ri yek dest ü hem-vâr ve nazmı selis ü çaşni-dâr’dur. Her beyti mesel-âmez ü pür-magz ve ekser hayalleri bîkr ve ma’nâları nağzdur. Bîlcümle şu’arâ-yı Rûm’a üstâd-ı evveldür. Ve eş’ârı dillerde darb-ı meseldür” (Tarlan, 1992, s. 24-25). *Gerçek budur ki Anadolu’da “şâirlerin pâdişâhıdır”. Ona Anadolu şâirlerinin pâdişâhı ünvanını Molla İdris vermiştir. Rûm ülkesini şi’ri ile bülbül bahçesine ve papağan şekeristânına döndürmüştür. Gerçekten Necâtî’nin nazmı Rûm’da şiir fenninin “hayat maddesi”dir. Şiir yaradılışı kıvrak, edâsı temizdir. Şiiri hep bir seviyede gider, bir elden çıkmış*

gibidir. Her beyti darb-ı meseli andırır ve ma'nâ ile doludur. Bir çok hayalleri bâkir, ma'nâları tatlıdır. Bütün Anadolu şâirlerinin ilk ve büyük üstâdıdır. Ve şiirleri dillerde darb-ı meseldir."

Latîfî: "Durûb-ı emsâlde müteferrid ü muhteri' ve üslûb-ı makâlde mûcid ü mübdîdir. Sözün evvel rûhun ol bulmuşdur. Umde-i ulemâ-yı âfâk merhûm Mevlânâ İshâk bunca fazl ile müsellemiyetine teslîm edüp hakkında bu beyt ile şehâdet etmişdir.

Şi'rin dilersen okuna makbûl-i halk ola

Sâfî Necâtî şi'ri gibi pür mesel gerek

Bu işin inceliklerini bilenler mesel-gûyluğu cihetinden ana Tûsî-i Rûm demişlerdir. Rûm'da mesel-gûyluk Sâfî'de ya'nî Sultân Bayezid vüzerâsından Kâsım Paşa'dan sâdır olmuş ve Necâtî Beg'de kemâlin bulmuşdur" (Tarlan, 1992, s. 24-25).

Darb-ı mesel söylemekte tek hâle gelmiş- eşsizleşmiş- ve yepyeni bir tarz ortaya koymuşdur. Şiir söylemedeki üslûbunda da kendisine mûcid ve mübd' yeni bir şey meydana getiren denilebilir. ... Bu işin inceliklerini bilenler darb-ı mesel husûsunda ona Tûsî-i Rûm demişlerdir. Devrin belli başlı âlimlerinden Mevlânâ İshak çok fâzıl bir insan olduğu halde onun üstünlüğünün herkes tarafından teslim edildiğini kabul edüp hakkında bu beyt ile şehadet etmektedir:

Şi'rin dilersen okuna makbûl-i halk ola

Sâfî Necâtî şi'ri gibi pür-mesel gerek

Anadoluda darb-ı mesel söylemek Sâfî 'de ya'nî Sultan Bayezid vezirlerinden Kasım Paşa'da başlamış, Necâtî Beg'de olgunluğa erişmişdir..."

Hasan Çelebi: " Hakkâ ki el-fazl u lî'l-mütekaddim ber-fehavâ-yi kümeyt-i eş'ârı pür-nezâketi meydân-ı belâgat ve mızmar-ı fasâhatde sâbık ve tarz-ı gazel ve tarîka-i meselde şu'arâ-yı bülegâ-yı cihândan fâik idüğü nûr-ı âfitâb-ı megârib ü meşârik gibi lâmi u şârikdûr. Tarz-ı gazelde cihânun vâhidi ve tavr-ı meselde zamânının ferîdi olduğuna merhûm vâlidin bir kelâmı şâhiddir.

Haşre dek her şâ'ir ü kâmil dese şi'r ü gazel

Gelmeye mâhir Necâtî gibi mâir fi'l-mesel" (Tarlan, 1992, s. 25)

(Doğrusu budur ki incelik ve nezâketle dopdolu olan şiirlerinin al atı, belâgat meydanı ve fesâhat koşu yerinde ödül kazanmış, gazel tarzında ve mesel yolunda cihanın belîğ şâirlerinden üstün olduğu şark ve garbı aydınlatan güneş nuru gibi parıl parıl parlamaktadır. Gazel ve mesel tarz ve tavrında cihânın ve zamânın biricik büyük ve emsalsiz şâiri olduğuna merhûm babamın şu sözü şehâdet etmektedir.

Haşre dek her şâ'ir ü kâmil dese şi'r ü gazel

Gelmeye mâhir Necâtî gibi mâir fi'l-mesel

Kühü'l-Ahbâr (Gelibolulu Âlî): "Şu'arânın pîr-i pîş kademi ve bülegânın mîr-i bî-nazîr-i muhteremi, mesel-gûyların ser-âmed-i nâm-dârı, fusahâ zümresinin şehr-i yâr-ı muhtârı, nâdire-i kurûn u a'sâr ve u'cûbe-i dehr ü emsâr bir şâ'ir-i büzurg-vâr idi. Eger edâsı hem-vâr ola idi Hâfız-ı Rûm'dur denilse câizdi.." (Tarlan, 1992, s. 26).

(Şâirlerin pîri ve önderi; belîğlerin emsalsiz , muhterem beyi, darb-ı mesel söyleyenlerin ünlü reisi, fasîhler zümresinin herkes tarafından uygun görülüp kabul edilen hükümdârları, çağların ve asırların nâdir yetiştirdiği feleğin ve beldelerin emsalsiz olarak meydana getirdiği büyük bir şâir idi. Eğer edâsı bir seviyede olsa idi Anadolunun Hâfız'ı denilse câizdi."

Keşfü'z-Zünûn (Katip Çelebi): “Ve hüve min a'yâniş-şu'arâi'r-rûm bel eşherihüm şî'ren...” (Tarlan, 1992, s. 26).

(O Anadolu şairlerinin ileri gelenlerinden olup belki de şiir yönüyle onların en meşhurlarından biridir..)

Türk söz dağarının atasözü ve deyimleri, 15. yy. divan şiiri dilinin doğal bir özelliği gibidir. Dîvân şiiri geleneği içerisinde bu söz varlığından en çok yararlanan şairlerden biri de Necâtî'dir (Eyüpoğlu, 1975, s. 9). Necâtî şiirlerinde devrinin söz konusu zengin söz varlığından yararlanırken, zaman zaman yaptığı bireysel tasarruflarla kendine özgü yeni söyleyişler de meydana getirmiştir. Şiirinin alt yapısını yaşadığı dönemin kültürü ile donatan Necâtî bu uygulamasına denk düşen dil tercihi ile de kendine has, sâde, yapmacıksız, anlaşılır ve etkili üslubunu meydana getirmiştir. Necâtî'nin gazellerinde kullandığı yüzlerce deyim, atasözü ve söylemin tamamını buraya alma imkânı yoktur. Esasen çalışma malzemenin kullanışı olduğu için burada örnek deyimlerle Necâtî Bey'in bu malzemeyi nasıl kullandığı gösterilmeğe çalışılmıştır. Necâtî'nin üslûbuna özellik olan bu söz varlığının kullanılışına geçebiliriz.

Ağzı sulan (dîr)mak: (Tarlan, 1992)

Görülen bir nesne ile iştahı gelmek, canı istemek, arzu etmek, iştahı artmak, meyl etmek gibi anlamları ifade eder.

Devr eyleyüb öperken la'lin lebûñi sâgar

Meclisde surâhînüñ **ağzını şulandırdu** (G.576 6-b) (Tarlan, 1992, s. 407)

(Kadeh dönüp al renkli dudağını öperken, meclisde sürahinin ağzını sulandırdı.)

Bu deyim beyit içerisinde gerçek ve mecaz anlamları birlikte verecek şekilde kullanılmıştır. Ağzını sulandırmak, görülen bir durumla ilgilidir. Kadeh ve sürahi karşılaştırmasında kadehin dönüp dolaşıp al renkli dudağı öpmesini seyreden sürahinin ağzını sulandırmıştır. Edebî sanatların anlamla bu kadar uyumlu ve doğal şekilde kullanılması Necâtî'nin çok yaptığı bir uygulamadır. Günümüze kadar gelen “göz hakkı, biri yer biri bakar, kıyamet ondan kopar” benzeri söylemle süre gelen avam tarzı “canı çekme”nin değişik ifadesi olan bu deyim, sevgilinin dudaklarına değen kadehi gördükçe, kadehi şarapla dolduran sürahinin ağzının sulanmasına sebep olmuştur. Ağzı sulanması deyimini daha çok yeme içme ile ilgili kullanılırken burada görülen farklı kullanım dudağı öpme ve ona temas sebebiyledir. Sürahinin karnı şaraba toktur ama sevgilinin dudağına açtır. Bu kullanım biçimiyle gerçekten sürahinin ağzından yere dökülen damlaları ile deyim nefis bir istiare ögesi olarak kullanılmıştır. Beytin anlamını kısıtlamak bir yana zengin ve çarpıcı bir şekle getiren bu kullanım başarısı Necâtî Bey'in dil konusundaki maharetiyle ilgilidir.

Ağzını aramak:

Karşısındakini konuşarak, bilmek istediklerini ona hissettirmeden öğrenmeğe çalışmak anlamına bir deyimdir.

Râz'ı lebinî mest gözünden şorar göñül

Nâzüklük ile **ağzını arar** haber çeker (G.145 6-b) (Tarlan, 1992, s. 215)

(Gönül, dudağının sırrını mest gözünden sorar, kibarlık ile ağzını arar haber almağa çalışır.)

İnsanlardan akli başındayken laf almanın zorluğu malumdur. Sarhoş insanların sırları daha kolay ele verdiği bilinir. Bu deyim de halkın günlük hayatında hemen her konuda merak ettiği bir konuda bilgi almak için kullandığı bir yöntem olarak bilinir. Söyleyişte abartma yoktur. İnsanlar ağızlarıyla ifade edemedikleri bazı cevapları “hal dili” ile ifade edebilirler. “Sükût ikrardan gelir”

sözü bu paraleldedir. Gönül de bunu bildiği için dudağın sırrını merak etmektedir. Bu sırrı öğrenmek için en uygun zamanlama mestliğin göze yansıdığı zamandır. Nâzıklık burada geçici ve sonradan meydana gelmiş bir durumdur. Amaca hizmet için takınılan bir tavra işaret etmek için kullanılmıştır. Bu kullanma ve söyleyiş biçimi Necâti'nin dil konusunda ki tercihini ortaya koyar. Bu tercih halk kültürü ve söz varlığıdır.

Arasından su sızmamak:

Yakın olmak, samimiyet, yediği içtiği bir olmak, hep birlikte olmak, ayrılmamak anlamlarına bir deyimdir.

Fırkat gözümün acı yaşın ırmağ idübdür

Şu sızmaz iken benüm ile yâr **arasında** (G.447 5-b) (Tarlan, 1992, s. 349)

(Benimle sevgili arasında su sızmaz iken, ayrılık gözümün acı yaşın ırmak etmektedir.)

Daha çok seven ve sevgili arasındaki ilişkilerden oluşan gazel konularında arzulanan yaşama biçimi yakın olmaktır. Divan şiiri geleneğinde âşık ile ma'suk arasında, aralarından su sızmayacak şekilde bir samimiyet ütopyasıdır. Buradaki ifade böyle bir samimiyyetin ayrılık sebebiyle bozulması şeklinde ele alınmıştır. Beyit kurulurken bir tane yabancı kelime kullanılmıştır. Oysa diğer şairlerde görüldüğü gibi, göz yerine çeşm, gözyaşı yerine eşk veya sirişk, ırmak yerine seyl-âb, kelimeleri pekâlâ kullanılabilir. Ancak bu durum da ikinci mısra'ı oluşturan deyim yapmacıksız kullanılması söz konusu olmazdı. Beyitte kullanılan şekliyle, anlamı ve üslubu tamamlayan deyim, doğal kelime ortamına yerleştirilerek, beyitteki yerini bulmuştur.

Beyitte dikkat çeken diğer bir husus da ayrılığın sebep olduğu ağlamak eyleminin verilme biçimidir. "Ağ-la-mak" acı vermek, zehirlemektir. Halk söz varlığının "arasından su sızmak" deyimini tezat sanatından da yararlanılarak şiirde güzel bir anlatım aracı olmuştur. Necâti'nin şiir dilindeki başarısı, burada da görüldüğü gibi Türkçe'nin ortak söz varlığını zorlamadan, yapmacıksız, halkın kullanım ve söylemine uygun şekilde şiirin içine yerleştirmesidir.

Boyun Bükme:

(Boynu Bükük, Boyun Burmak) İstekleri olmasına rağmen bunun verilmeyişi, alınamayışı, çaresizlik içerisinde kaderine razı olmak, ses çıkaramadan beklemek, mahzun şekilde uzaktan seyretmek vb. anlamlarında bir deyimdir.

Gögsin geçürür leblerün öpdükce piyâle

Bî-çâre şurâhînün inen **boynunu burma** (G.528 6-b) (Tarlan, 1992, s. 386)

(Kadeh dudaklarını öptükçe iç geçirir. Zavallı sürâhinin inen boynunu bükme!)

Necâti içinde yaşadığı toplumun değer yargılarını bilen bir insandır. Bu değerler içerisinde insanların boynunu bükme erdemli ve iyi bir davranış örneği olarak kabul edilmez. Toplumun kültürü gereği erdemli davranış iyilik yapmak, boynu bükükleri sevindirmektir. Merhamet, paylaşma, ihtiyaç sahibini görüp gözetme konularında toplumunun hassasiyetlerini bilen Necâti, bu kültür malzemesini şiirinde kullanarak duygularını seçtiği kadeh ve sürâhi simgeleri üzerinden anlatmıştır. İlk bakışta kadeh sürâhiye muhtaç iken, vuslata kadehin erişmesi, sürâhinin de bu durumun sürekli seyreden olması boynunu bükme. Beyitte halkın, kısa ve etkili anlatım aracı olan deyim ve mecazların birlikte ve uyum içerisinde kullanılması hem söyleyiş veciz hale getirmiş hem de soyut anlamın halk tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

Beyitte anlamı daha anlaşılır hale getiren kelimelerden biri de "öpmek" kelimesidir. Divan şiirinde tercih edilen "Bûs" kelimesi yerine halkın kullandığı "öpmek" kelimesinin kullanılması beytin dil ve üslubuna uygun olmuştur. Beyitte Türkçe ve Farsça kelime dengesi sağlanmıştır. Burada

görülen Türkçe deyim-mecaz ve yalın dil kullanımı, beyitte kullanılan Farsça, leb-piyâle- bî-çâre-kelimelerinin beyitteki anlamı örten yabancı kelime etkisini en aza indirdiği söylenebilir. Bu değerlendirmeden sonra Sehî Beg'in Necâtî Beg il ilgili söylediği yukarıda özetlenen görüşlerinden birkaç cümleyi hatırlamak yerinde olacaktır: “*Yaradılış itibâriyle son derece iyi bir şâ'ir, zihni son derece de kuvvetli, fasih, pürüzsüz, şiir nev'inde şiiri şaşırtıcı renklere boyamakta iyi bir sihirbazdır. Şiiri o derecede güzel, ince ve temiz, o derecede içe işleyici ve yanıktır ki, şiirde güzelliği ve inceliği mucize hududuna getirmiştir. Şiirleri renklidir ve onları nazma çekmek kudreti apaçık bir sihir sayılabilir.*”)

Canı ağz(ın)a almak:

Ölüme yakın olmak, sabrın ümitsizlik altında zorlanması üzerine geline son durum, ölme ve öldürme eşliğinde yaşama durumunda olma anlamlarında günümüzde de yaşayan bir deyimdir. Deyimin anlamdaşı “canı burnunda” kullanımıdır.

Lebine irmege imkân yog ise çârem ne

Cānum aǧzuma alam bûse-i dil-ber yirine

(G.511 5-b) (Tarlan, 1992, s. 378)

(Dudaklarına ermeğe imkân yok ise çârem nedir? Sevgilinin bûsesi yerine canımı ağzıma alayım.)

Beyitte şâir içine düştüğü çâresizliğin çözümünü yine kendisi bulmaktadır. Beyitteki anlam kurgusu, Necâtî'nin zekâsı ve dili kullanmadaki ustalığının görülmesini sağlayacak niteliktedir. Yaşama isteği olan insanlar pes etmeyip zorluklara karşı çözümlerini kendileri üretirler. Beyitte içinde bulunulan imkânsızlığa pratik çözüm bulan bir zekâ ile karşılaşırız. Bir şekilde isteğine ulaşma imkânı kalmayan kişi, yapılması gerekeni kendisi de bildiği halde karşısındakine sormakta, sorunun cevabını da yine kendisi vermektedir. Akılcı bir yöntemle denklemi oluşturup sonra bulduğu çözümü paylaşmaktadır.

Göz ucuyla bakmak:

Önem vermeden, dikkat çekmeden bakmak. Değer vermemek, itibar ve iltifat göstermemek anlamlarını karşılamak üzere kullanılan bir deyimdir.

Göz ucu ile baķub görmezlige urur ah

Ġamzeñ geķer yanumdan şöyle ki hîķ ilmez

(G.239 4-a) (Tarlan, 1992, s. 258)

(Âh! gamzen yanımdan hiç ilmeden şöyle geķer ki göz ucuyla bakıp görmezlige verir.)

İnsanlar ilgi görmekten, “yüzlerine bakılmaktan” memnun olurlar. Aşıklar için önemli olan ise, ilginin mevcut olmasıdır. Âşğın tahammül edemediği sevgilinin tegâfûlûdür. Bu beyitte Necâtî klasik şiir anlayışının karakteristik âşık-ma'sûk ilişkisini Türkçe'nin söz varlığı ile sade fakat güçlü bir şekilde ifade etmiştir. Beyitte Türkçe olmayan tek kelime “gamze” kelimesidir. Beyit içersinde adeta bu kelimeye karşılık olmak üzere “göz ucu ile” ifadesi yer almıştır.

Klasik şiirin imgelerini değıştirmeden kullanan Necâtî'nin başarısı, halkın söz varlığına dayanan, yapmacıksız arı-duru bir Türkçe'yi şiir dili olarak kullanmış olmasıdır.

Alın açık, yüzü ak:

Deyim olarak; toplum içerisine çıkmaya engel, utanılacak bir kabahat, kusur işlememiş olmaktır. Doğru, dürüst, güvenilir, onurlu insanlar için kullanılır.

Ay ü günden *alnuñ açuk yüzüñ ağ*

Hey benüm zülfi siyāhum gel beri (G. 437 3-a) (Tarlan, 1992, s. 345)

(Hey benim alnı ve yüzü ay ve güneşten daha ak olan zülfü siyahım! Beri gel!)

Necâtî halk söz dağarına ait olan bu deyim ile klasik şiirin “meh-i tâbân”, “meh-peyker” vb. ifadelerinin hepsini birden karşılamış gibidir. Bu değişik anlamları da karşılayacak şekilde kullanma biçimi ile deyim, deyim olmanın ötesine geçerek, sevgilinin gerçek yüz güzelliği kadar huy ve karakter güzelliği de ön plana çıkarmıştır.

İki eli kanda olmak:

Bu deyim, zorda olmak, kendi derdine düşmek, kendi sorunundan başka kimsenin sorunuyla ilgilenebilecek zaman ve imkânı olmamak, çok önemli bir iş veya hayatî bir mesele ile uğraşmak, can derdinde olmak vb. anlamlarına kullanılır.

Bir elde dil-i sūhte bir elde mey-i nāb

Kaldı nideyin *iki elüm kanlar içinde* (G.553 2-b) (Tarlan, 1992, s. 397)

(Bir elde yanmış gönül bir elde üzüm şarabı, ne yapayım iki elim kanlar içinde kaldı.)

Beyitte kendi can derdine düşmüş, zor durumda olan bir insanın duyguları ele alınmıştır. Bir elde sevda ateşinde yanmış gönül, diğer tarafta üzüm şarabı vardır. Yaşamak için ikisi de vazgeçilmezdir. Birini bıraksa diğeri bir işe yaramayacaktır. Buradaki zor durumu anlatmak için halkın söz varlığından yararlanan Necâtî Bey, bu durumu bir deyim ile istifhama dönüştürerek herkesin kolaylıkla anlayabileceği bir söyleyişe sokmayı başarmıştır.

Kimine emek, kimine yemek:

Toplum hayatında insanların umutları vardır. Ancak, kimse çabasının karşılığı olarak beklediğini bulmaz. İlâhî adâlet de denilen bu durumu halk bu yukarıdaki deyim ile ifade eder. Deyim beyitte şu şekilde kullanılmıştır:

Âşık irdi ‘îd-i vaşla zâhid eyler daḥi şek

Kimine yemek naşîb olur *kimisine emek* (G.316 1-b) (Tarlan, 1992, s. 292)

(Âşık vuslat bayramına erişdi, zâhid de şüphe eder, kimine emek, kimine yemek nasîb olur)

Âşık ve zâhid sonucu itibariyle sevdiklerine kavuşmak için çile çeken insanlardır. Halk söz dağarında ummak-bulmak ilişkisinde karşılaşılan durumları gösteren (neye niyet kime kısmet ne umdum ne buldum, kimine nimet kimine külfet vb.) değişik söylemler vardır. Her iki tâlibin de umduğu aynı olmakla birlikte buldukları aynı olmamıştır. Beyitte âşık ve zâhid karşılaştırması yapılırken halkın söz varlığından yararlanılmıştır. Böylece beyitte anlatılmak istenen duygu ve düşünce hem daha kısa ve özlü hem de daha güçlü ve veciz bir ifadeye ulaşılmıştır.

Kanı kan ile yıkamak:

Toplumlarda yüz yıllar boyu birlikte yaşamaktan ve bu süreçte yaşananlardan çıkarılmış yargılar vardır. Tecrübeye dayalı olan bu yargılar, insanlara hayatı mutlu yaşama konusunda ders veren değerli bilgi birikimini hatırlatır. Huzurlu ve mutlu bir toplumsal hayata ulaşmanın pek çok şartı sayılabilir. Hiç şüphesiz bu şartlarından biri de yaşanmışlıklardan çıkarılan tecrübeye dayalı bu kurallara uymaktır. İnsanların her konuda birbirleriyle anlaşmaları mümkün değildir. Anlaşmazlıkların karşılıklı anlayış, saygı ve hoşgörü çerçevesinde çözülmesi ideal bir yaklaşımdır. Ne var ki bu da her zaman gerçekleştirilebilen bir durum değildir. İnsanların içindeki hırs, kin ve intikam gibi duyguların ortaya çıkması toplumsal barışı da tehdit eden, sonunun nereye

varacağı, nasıl biteceği belli olmayan bir durumdur. Böyle zamanlarda gün görmüş toplumun bilge, tecrübeli ve sağduyu sahibi insanlarına, intikam hırsına bürünen tarafları teskin etme görevi düşer. Beyitte deyim bu anlama uygun olarak kullanılmıştır.

Ƙan ağlayub güneħde bulundumsa ey perî

Öldürme ben Ƙuluñı **yuma Ƙanı Ƙan ile** (G.448 4-b) (Tarlan, 1992, s. 349)

(Ey peri! Kan ağlayarak bir kabahatte bulundumsa ben kulunu öldürme, kanı kan ile yıkama!)

Klasik şiirde anlam ve hayal genişliği için ağır bir dilin gerekmediğini gösteren güzel bir beyittir. İçerisinde okuma-yazma bilmeyen bir insanın bile anlayamayacağı bir kelime yoktur. Klasik edebiyatın sanat anlayışına uygun bu imge kullanımı, sade bir söyleyiş ile başarılmıştır. Söz gelimi “peri” kelimesi sevgiliye atfedilen bütün güzellik unsurlarını karşılayan kelimeleri hatırlatmaktadır. Beyitte kul-melek simgeleriyle bir anlam ve imge zenginliği kazandırılmıştır. Kullar, hatalarına karşılık olmak üzere büyük/küçük günah işleyebilirler. Ancak, periler hata yapıp günah işlemezler. Kin ve intikam insanların kötü huylarından olup perilere, güzellere yakışmayan davranıştır. “Uşşâk” hata yapabilir ama “efendiler, sultanlar” bu hataların hırs ve kinine bürünmezler. Bu davranış onlara yakışmaz onlar daha çok affederek büyürler.

Klasik şiirin “sultan” istiâresi kul kelimesi ile sağlanmıştır. Necâtî Bey’in, beyti sade bir Türkçe ve deyimden yararlanarak ifade etmesi hiçbir anlam kaybına sebep olmadığı gibi, herkesin kendi kabiliyet ve kapasitesince anlamlandırabileceği ortak bir şiir diline dönüştürmüştür.

Parmağı ağzında kalmak:

Hayret ve şaşkınlık içerisinde donup kalmak anlamında bir deyimdir. Alışık olunmayan durumlarda kişilerin içine düştükleri tavır ve davranışa karşılık olarak kullanılagelmiştir. Beyitte kullanılış amacı da buna uygundur.

O mâhî nâ-gehân görsem baña söylemeyüb geçse

Ƙalır barmağum ağzumda gören dimez ki cānludur (G.69 3-b) (Tarlan, 1992, s. 181)

(O güzeli ansızın ve bana söz söylemeden geçtiğini görsem, parmağım ağzımda (donar) kalır, gören bu canlıdır demez.)

Beklenmedik karşılaşmalar, hiç şüphesiz insanı hayret ve şaşkınlık içerisinde bırakır. Böyle bir durumda insan âdetâ taş kesilir, heykele döner. Beyitte de deyimden yararlanılarak bu anlam daha anlaşılabilir şekilde ifade edilmiştir.

Üstüne titremek:

Değerli bir şeyin zarar göreceği endişesiyle koruma altına almak, incinip kırılmasını önlemek, değer vermek anlamlarında kullanılan bir deyimdir. İhtimâm göstermek deyimini asıl anlamıdır. Beyitte bu anlamı veren deyim, edebî sanatlarla birlikte kullanılmak suretiyle hem anlam genişliği sağlanmış hem de özlü ve etkili bir söyleyiş gerçekleştirilmiştir.

İre diyu ħavf ider bād-ı şabādan şovuk el

Ey Necâtî serv gül-zār **üstüne dîtrer** тұrur (G.122 6-b) (Tarlan, 1992, s. 205)

(Ey Necâtî! Serv, sabah rüzgârından soğuk bir el değer diye korktuğundan gül bahçesi üstüne titrer durur.

Serv ve gül bahçesi birbirinden ayrı düşünülemeyecek klasik edebiyata ait iki figürdür. El kelimesinin “yabancı” ve “dest” gibi iki karşılığı da “soğuk el” ifadesiyle karşılanmıştır. Kelimelerin gerçek anlamları ile mecaz anlamlarının birlikte kullanılmasından doğan güçlü ve özgün anlatım, beyitte “üstüne titremek” bu deyimini ile sağlanmıştır.

Yıldızı barış (ık ol)mak:

Kişiler arasındaki uyum ve uyumsuzluğu ifade etmek için kullanılan bir deyimdir. Astrolojik ilişkilerden hareketle insan anlaşma ve anlaşmazlıklarını ifade eder. Beyitte de bu anlamına uygun olarak kullanılmıştır.

Ağla gözüm firāk ile derd ile āh ile

Kim *yılduzuñ barışmadı* gün yüzli māh ile (G.453 1-b) (Tarlan, 1992, s. 352)

((Ey) Gözüm! Ayrılık ile, derd ile, āh ile ağla. Çünkü gün yüzü ay ile yıldızın barışmadı.)

Yıldızın barışık olması söylemi genellikle; kolay yakınlık ve iletişim kurmak, dertten kurtulmak, şansı yaver gitmek ve mutluluğa erişmek anlamlarına kullanılan bir kelimedir. Yıldızın barışmaması ise geçimsizlik, uyumsuzluk kısacası kişi hayatının zehir olması demektir. Aşkta ayrılık acısıyla çekilen dertlerin inlemesi hiç bitmez. Ağlamak bir dışa vurmadır. Çünkü ağlayamayanın iç dünyasını kestirmek her zaman kolay olmaz. Ama herkesçe bilinir ki ağlayanın bir derdi, bir sıkıntısı vardır. İkinci bir “Ay”ın olmaması en büyük derttir. Necâtî Bey sevgili ile ilgili astrolojik uyumsuzluğu, astronomiye ait (yıldız, gün, ay gibi) kelimeleri kullanarak vermeyi başarmıştır. Bunu yaparken yararlandığı deyim beyitteki anlatımı sade ve etkili bir ifadeye dönüştürmüştür.

Gökten zenbille inmek:

İnsanların toplumda gördükleri kayırma ve ayrımcılık olayları karşısındaki tutum ve davranışları olumsuzdur. Doğumu, ölümü ve yaşamları itibariyle benzerlikler gösteren insanoğlu arasındaki ayrımı anlamak halk açısından güçtür. İnsanlar arasında saygınlığa dayalı ayrıcalık ancak Tanrının seçerek gönderdiği elçileri için söz konusu olabilir. Âşık ve ma’suk da özü itibariyle iki insandır. Ancak birinin gördüğü izzet ve itibara karşılık, diğerinin gördüğü zillet kabul edilemez bir durumdur. Bunun için zaman zaman insanlar bu ayrımcılığı sorgulamaya yönelmişlerdir. Beyitte böyle bir sorgulama halk dilinde sıkça kullanılan bir deyimden yararlanılarak yapılmıştır:

Ṭotalum *zenbîl ile gökden iner* meh-pâreler

A begüm yerden mi çıktı ‘âşık-ı bî-çâreler (G.139 1-a) (Tarlan, 1992, s. 212)

(A Beyim! Ay parçası güzellerin gökten zenbil ile indiklerini varsayalım, peki zavallı âşıklar yerden mi çıktı?)

Bu beyit dil ile kültürün birlikte yoğurulduğu bir beyittir. Necâtî Bey bu beyitte sadece dil ve üslup özelliği olarak sadece deyim kullanmakla kalmayıp, gökten inmek, yerden çıkmak tezatlığı ile halkın rıza göstermediği dengesizliği de sade bir Türkçe ile söylemeyi başarmıştır. Varsayılan ile gerçeklik arasındaki aynılık vurgusu, çok doğal, sade ve samimi bir hitap ile cevabı bilinen bir soruya dönüştürülmüştür.

Yere geçmek:

Bu deyim kullanıldığı yere göre anlamında değişiklikler gösterebilir. Genellikle, çok utanma yanında ilenç şekliyle, ölsün ve mahvolsun anlamıyla da kullanılır. Esasen çok utanma vurgusunda da bu anlam mevcuttur. Bu söylemde “utançtan öldüm” sanki “yerin dibine geçtim” şeklinde bir anlam aktarımı vardır.

Nola dökülse yaşum Çeşme-i Hayvân degüla

Yire geçsün nideyin dirlüğüm andan degüla (G.501 1-b) (Tarlan, 1992, s. 373)

(Göz yaşım (yerlere) dökülse ne olacak, Âb-ı Hayat değil ya! Yere geçsin ne yapayım yaşamam ondan değil ya!)

İnsan sevmediği şeyi görmek istemediği gibi değerli olan şeyleri de ziyan etmek istemez. Âb-ı hayat da sudur; göz yaşı da. Âb-ı hayat insanı diri tutar, ölümsüzleştirir. Göz yaşı onca dökülmesine rağmen sevgilinin merhametine, vuslata sebep olamamıştır. Dökülen yaşlar sevgiliyi etkilemeyi başaramadığı için değerini de kaybetmiştir. Artık ağlayan için dökülen yaşlar sıradan olmanın ötesinde bir değer taşımamaktadır. “Yere geçsin” deyi mi bu duyguyu yaşayan herkesin ortak bir söylemi gibi kullanılmıştır.

Yüzünü ekşitmek:

Kişilerin memnuniyetsizliklerinin yüzdeki ifadesine karşılık kullanılan bir deyimdir. Necâtî Bey tarafından halk dilinde kullanıldığı şekliyle şiir dilinde kullanılmıştır.

Yüzine göredür sözi rakîbüñ

Yüzi ekşinüñ olur sözleri serd (G.46 2-b) (Tarlan, 1992, s. 170)

(Rakibin sözü yüzüne göredir, yüzü ekşi olanın sözleri sert olur)

İnsanların iç güzellikleri ile dış güzellikleri arasında bir benzerlik olduğu kanaati vardır. Bu kanaate göre; yüzü tatlı olanın içi güzeldir. Yüzü ekşi olanın içi de ekşidir. İçi ekşi olandan ekşi, sert söz, içi tatlı olandan da kibar güzel söz çıkacaktır. Rakiplerin birbirlerini ekşi görmeleri doğaldır. Beyitte bu durum ve genel kanı, deyimden yararlanılarak divan şiirine girmiştir. Necâtî Bey beytinde bu deyim kullanılarak hem kısa ve hem de etkili bir söyleyişi başarmıştır.

Yoldan çıkmak:

Toplumda yaşamı ve davranışları olumsuz yönde değişen kişiler için kullanılan bir deyimdir. Gidişatta herhangi bir olumlu gelişme olmazsa, bu gidişin sonunun toplumun benimsemediği bir kötü noktaya varacağına inanılır. Beyitte bu durum âşık olma için kullanılmıştır. Toplum akıl kuralları ile varlığını devam ettirirken, âşık ise gönlünün koyduğu kurallara uyarak sevdiğine boyun eğer. Mecnun olur, meczup olur bu seçilen yol akla göre normal bir yaşama yolu değildir. Beyitte deyim kullanılma biçimi de bu yöndedir:

Ey Necâtî *çıkma yoldan* aldanub güzellere

Şem' gibi şanma kim dâ'im öñünce varalar (G.139 5-a) (Tarlan, 1992, s. 212)

(Ey Necâtî! Güzellere aldanıp yoldan çıkma, mum gibi hep önünde yürüyeceklerini şanma!)

Klasik şiirin âşık-ma'suk ilişkisini anlatan benzetmelerden biri şem' ve pervâne örneğidir. Sevgililer pek çok yönden şem'e teşbih edilir. Güzellik, çekicilik, boy, etrafında toplanılma vs. bunların hepsi ma'suk için geçerlidir. Ancak âşık için söz konusu olan tek şey pervânenin veya Mecnun'un akıbetidir. Akı başında olan bu iki sonucu da kabul etmez. Bu ancak kanarak, aldanarak olabilir ki o sırada da zaten akıl gaflet halindedir.

Beyitte Necâtî Bey, bir başkasının uyarısına gerek duyurmayacak şekilde kendi kendisini uyarmaktadır. Görüldüğü üzere hem klasik şiirin sanat telakkisi hem de halk kültürü bir deyim vasıtasıyla kaynaştırılarak işlenmiştir. Bu onun halk tarafından daha iyi anlaşılmasına, dolayısıyla bu şekilde örülmüş dilinin beğenilmesine sebep olmuştur.

Keskin sirke küpüne zarar:

Halk yüzyıllar boyu doğada gözleyerek öğrendiği pek çok bilgiyi yakıştırma/benzetme yoluyla insan hayatına ait bir takım tutum ve davranışları açıklayıp anlatmak için kullanmıştır. Söz konusu deyim de yaşamda tecrübe ve gözleme dayalı olarak öğrenilmiş bir bilgidir. Zamanla halkın söz varlığı içerisinde, kişilerin iç dünyalarında taşıdıkları her türlü şiddet ve olumsuz düşüncenin öncelikle ve mutlak surette kendilerine zarar vereceğini ifade için kullanılan bir deyim olarak yerini almıştır. Beyitte kullanılışı:

Sen tırub şöfî yüzün ekşitdiğünden kime ne

Acıdur bî-çâre **yavuz sirke kendü kabını** (G.632 6-b) (Tarlan, 1992, s. 433)

(Ey sofı! Senin yüzünü ekşidip durduğundan kime ne! Keskin sirke (ancak) zavallı kabını acıtır.)

Eskiden beri insanlar dünya ve hayat konusunda farklı görüş ve değer yargılarına sahip olmuşlardır. Farklı görüş ve değer yargılarıyla yaşayan bu insanların bir bölümü dünyayı dışlamışlar, dünya nimetlerini, dünya hayatını kendilerine yasak etmekle kalmamış, kendileri gibi düşünüp yaşamayanlara karşı da tavır almışlardır. Daha çok şekilci din anlayışını temsil eden bu insanların sembolü sofudur. Beyitte sofı bu anlayışa uygun olarak “yüzünü ekşitme” deyiimi ile birlikte kullanılmıştır. Beyitte, herkesin bildiği, sofunun bilmediği bir gerçeklik, bu halk deyiimi ile ona hatırlatılmış, sofuya halkın diliyle kısa ve etkili bir cevap verilmiştir.

Kendi çalar kendi oynar:

Toplum içinde yaşamının kendine özgü kuralları vardır. Birlikte yaşamının doğal sonucu olan bu kurallar, sevinç ve üzüntü ile ilgili davranış biçimlerini de içine alır. Bir halk deyiimi “Harman yelinen, düğün elinen” der. Normal olan durum da budur. Mutluluk ve üzüntünün paylaşılması bir gelenek olup, uyulması kadar doğal bir şey yoktur. Geleneğe aykırı davranış ayrılmaya sebep olacağı için, halk tarafından eleştirilmiştir. Deyim bu eleştirinin kısa ve etkili bir ifadesidir:

Gülşende serv karşı elin ha şalar başın

Kendüzi oynar eblehi gör **kendüzi çalar** (G.133 5-b) (Tarlan, 1992, s. 210)

(Sevgili gülşende elini kaldırır başını eğer, aptalı gör ki kendi çalar kendi oynar)

Mutluluk sevgilinin bulunduğu yerdedir. Sevgiliyi her zaman mutlu bir tabloda görme imkânı da yoktur. Akıllı olan insan bu mutlu tablonun bir parçası olur. Akıllı olmayan da kendi çalar kendi oynar. Beyitte bu davranış kalıbı, halkın durumu açıklayan bir deyiimi ile eleştirilmiştir. Bu üslup ve deyim kullanılarak, beytin anlamı kısa, etkili ve güçlü hale getirilmiştir.

Kimi kızını sever, kimi anasını:

Kişilerin farklı zevk ve beğenilere sahip oldukları hususunu ifade için kullanılan bir halk söylemidir. Kullanım olarak halk söyleyişlerinde dikkat çeken kısa ve yalın söyleme özelliğine sahiptir. Aynı toplumda birlikte yaşayan insanların ortak özelliklere sahip olmaları doğaldır. Ancak, insanların ayrıldıkları konuların başında bireysel zevk ve tercihleri gelir. Beyitte deyim bu anlamıyla örtüşecek şekilde kullanılmıştır:

Ben üzümün şuyın severem söfî dânesin

Zîrâ kimi kızını sever kimi anesin (G.386 1-b) (Tarlan, 1992, s. 322)

(Ben üzümün suyunu severim, sofı tanesini. Çünkü, kimi kızını sever kimi annesini.)

Toplumun kanaati, aslı aynı olan şeyler arasında önemli bir fark olmadığı yargısına varmıştır. Bu kanaate göre, bir meyvenin olduğu gibi yenmesiyle şirasının içilmesi arasında önemli bir fark yoktur. Bu tamamen bir zevk meselesidir. Bunun için kişilerin birbirlerini aynı şekilde davranmağa zorlaması kadar da akla aykırı bir davranış düşünülemez. Akılcı ve pratik bir çıkarım olan bu yargı, beyitte söz varlığının hoş bir deyiimi ile ifade edilmiştir.

Sofı'nun şarap karşısında tavrı bellidir. Şarap üzümde elde edildiği için ona (duhter-i rez) “üzümün kıızı” da denmiştir. Deyim bu beyitte yanlış bir davranışın eleştiri aracı olarak kullanılmıştır. Yanlış davranış; sofunun kendisi üzümü taneleriyle yerken, başkalarına, üzümün suyunu içiyorlar diye, başka bir deyişle herkesi kendisi gibi aynı zevke sahip olmadıkları için suçlamasıdır. Toplumun

ortak yargılarına bağlı olarak yaşamak, insanların farklı zevklere sahip olmaları sebebiyle eleştirilmelerini gerektirmez. Necâtî Bey, söz varlığının hem yargı hem de eleştiri göstergesi olan deyimini kullanarak, bir yandan yaptığı davranışın normallliğini, diğer yandan da yapılan davranışın yersizliğini eleştirmiştir. Beyitte Türkçe deyim kullanılmasıyla pek çok insanın hoşuna gidecek pratik zihin çıkarımlarına olanak sağlanmıştır. Görüldüğü üzere bu beyitteki kısa etkili ve çarpıcı söyleyiş başarısı, halk dilinde kullanılan bir söylem ile sağlanmıştır.

Farsça kelimeler ile de aynı anlam verilebilirdi. Ancak “*duhter-i rez*” ifadesi, zihinlerde bu deyim sahibinin sahip olduğu zihinsel çıkarımları hatırlatmayıp, şarabın dışında bir göndermesi olmayan sönük bir kavram olarak kalabilirdi.

İyilik yap suya at (balık bilmezse Hâlik bilir):

Halk söz varlığında çıkarı kaygısı taşımadan iyilik yapma duygusunu teşvik etmek için kullanılan bir deyimdir. Beyitte bu deyim etkili gücünden yararlanılarak sevgiliden iyilik talebinde bulunulmuştur:

Meyl it gözüm yaşına eyâ serv-i hōş-hırām

Dirler ki *eyle iyliğı āb-ı revāna at* (G.33 4-b) (Tarlan, 1992, s. 165)

(Ey salınan servi (boyu) güzel! Gözümün yaşına gel (de gör), derler ki iyilik yap akan suya at!)

Sevdiği için göz yaşlarını ırmağa döndüren âşık bunu bir halk deyimini ile sevgiliye aktararak bir iyilik yapmasını teklif etmektedir. Teklif ve gerekçe arasında kullanılan “dirler ki” sözü söyleyişi doğal bir ifadeye dönüştürmüştür.

Necâtî Bey şiirlerinde Türkçenin söz dağarı yanında halkın yaşantısı içinde yer ve karşılık bulan dînî inanış ve kanaatleri ve bunlardan doğan terim ve hükümleri de şiir malzemesi olarak kullanmıştır.

Eşek Kâbe'ye varmakla hacı olmaz:

Sözün anlamı yorum gerektirmeyecek kadar açık ve nettir. Beyitteki ifade fikhî bir yargı cümlesi olup tartışılmayacak bir gerçekliği ifade eder. Bu gerçeklik beyitte şöyle kullanılmıştır:

Küyuña gelmek ile ‘âşık dirilmesün rakīb

Hâcî olmaz bellüdü varmağ ile har Ka' beye (G.456 5-b) (Tarlan, 1992, s. 353)

(Rakip senin bulunduğun yere gelmekle âşık olduğunu sanmasın, eşeğin Kâbe'ye varmakla hacı olmadığı bellidir.)

Beyitte yergi ve alay bir yargı cümlesiyle ifade edilmiştir. Sözün hukukî doğruluğu tartışmaya mahal bırakmayacak kadar açıktır. Klasik şiirde rakipler arasındaki düşmanlığa varan rekabet bilinen bir gerçekliktir. Âşıklar arasında görülen bu rekabet, halkın dînî birikimleri ile anlaşılacak şekilde açık güçlü ve veciz bir ifade haline getirilmiştir. Bu kullanım şekli ile Necâtî Bey'in yergi ve alay konusundaki mahareti de göz önüne çıkmaktadır. Okumuş veya cahil her insanın tebessümle karşıladığı bu rakibini mat etme gerekçesi Şairin dil ve üslup konusundaki başarısıdır.

Açık Mushafî Şeytan okur:

Halk arasında görülüp duyulan dînî alana ilişkin yaygın bir kanaattir. Türk insanı eskiden beri din ve dine ilişkin konularda saygılı davranmış bu hususlarda titizlik göstermiştir. Şüphesiz halkın saygı gösterdiği öncelikli hususlardan biri kutsal kitaptır. Halkın bu saygıyı yaygınlaştırmak ve gelecek kuşaklara da taşımak adına ürettiği kurallardan biri beyitte kullanılan yargı cümlesidir. Beyit:

Bî-nikâb olma ḥabîbüm görmesün yüzün rakîb

Muşhaf açık olcaḳ dirler anı şeytân okur (G.196 5-b) (Tarlan, 1992, s. 239)

(Örtüsüz olma sevdiğim! Yüzünü rakîp görmesin; Mushaf açık olunca onu şeytan okur derler.)

Şüphesiz her insanın içinde az veya çok sevdiğini kıskanma duygusu vardır. Sevgiliyi koruma adına içte giderek büyütülen bu duygu zamanla hem duygu sahibini hem de sevgiliyi yorar. Sevgilinin kutsal kitaba benzetilmesi onunla ilgili yargının da hatırlatılmasına sebep olmuştur. Rakipler arasındaki ezeli rekabetin bu beyitteki yansıması şeytan-Mushaf ilişkisi ile verilmiştir. Şeytana benzetilen rakipten sevgiliyi korumak için halk kültürünün bu yargısından yararlanılmıştır. Bu yargının şiirde kullanılması şiir ile halkın ortak bir dil ile buluşmasını sağlamıştır.

Şeytan hastaya su gösterip îman alır:

Halkın bâtil inanışlarından birini yansıtan açık anlaşılır bir halk söylemidir. Halk, insanın hayatını nasıl yaşarsa yaşasın, ölürken imanla gitmesinin daha önemli olduğuna inanır. Bu söz ölüm anındaki insanın şeytan tarafından su verilerek kandırılıp îmânının alınacağı endişesini ifade eder. Bu halk inanışı beyitte şöyle kullanılmıştır:

Aldı şöfinün kararın gösterüb yüzün rakîb

Şan ki **şeytân hastaya su gösterüb îmân alır** (G.202 3-b) (Tarlan, 1992, s. 242)

(Rakip senin yüzünü gösterip sofunun kararını aldı, san ki şeytan hastaya su gösterip îmân alır.)

Rakipler arasında görülen değişmez rekabet bu beyitte de farklı bir benzetme biçimi ile devan etmiştir. Sofu ölüm döşeğinde bir hasta, rakip, hastaya su gösteren şeytan misali, sevgilinin yüzünü göstererek kararını alandır. Halk inanışının bir parçası olan bu kanıyı ifade eden cümle şiirde kullanılarak, anlatılmak istenenin kolayca verilmesi sağlanmıştır.

Geceler hırsızın sırdaşdır:

Gündüzler insanlar için çalışmak; geceler ise dinlenmek içindir. Adeta bir kural haline gelmiş olan bu durum, hemen her insan için geçerli bir kabuldür. Ancak herkesin geceyi uykuyla dinlenerek geçirmedeği de bilinen bir gerçektir. Bu hususta “Su uyur, düşman uyumaz” sözünü hatırlamak buradaki kullanıma uygun gelir. Beyitte kullanışı:

Ġamzeññ itdüklerin zülfñ bilir

Giceler uğrı ile hem-râzdur (G. 88 3-b) (Tarlan, 1992, s. 189)

(Yan bakışının ettiklerini zülfün bilir, geceler hırsızla sırdaştır.)

Halka ait bir kanıyı ifade için kullanılan bu söz varlığı, sevgilinin gamzesi ve zülfüyle ilişkilendirilerek şiir dilinde kullanılmıştır. Necâtî’nin şiirlerinde kullandığı Türkçe, halkın da kullandığı açık anlaşılır ve etkili bir dildir. Bu dilin en önemli özelliklerinden biri de anlatımın deyim ve atasözleriyle zenginleştirilmiş olmasıdır. “Kelime hazinesindeki zenginlik kullandığı teşbih ve mecaz unsurlarındaki orijinallik, ifadesindeki rahatlık, rindane edası, söylediklerini yeri geldikçe atasözü ve deyimlerle süslemesi, kafiye ve rediflerini çoğunlukla Türkçe kelimelerden seçmesi, daha XV. Yüzyılda konuşma diliyle şiirler yazmada başarı göstermesi, Türkçeyi büyük bir başarıyla uygulayabilmesi de onun önemli özelliklerindendir” (Kaya, 2006, s. 477-478). Şiirlerinde yoğun olarak deyim ve atasözlerini kullanması Necâtî Bey’in şiirlerinin halk tarafından benimsenmesine ve sevilmesine sebep olmuştur. Deyimler zaman içerisinde değişmeyen dolayısıyla eskimeyen söz kalıplarıdır. Bu sebeple içinde yoğun olarak bu malzemeyi barındıran şiirlerin de zaman ötesine

taşınması kadar normal bir şey olamaz. Necâtî Bey şiirlerinde Türk söz dağarcığının deyim ve atasözlerinden en çok yararlanan şairlerinden biridir. Divânî'nin her yüz beytinden yirmi altısında bir deyim vardır. Diğer bir deyişle divanı oluşturan yüz kelimeden altısı deyimdir. Bu oran sadece Yunus Emre'de fazladır. Yunus Divanında yüz kelimeden on tanesi deyimdir. (Eyüboğlu, 1975, s. 9)

Bu şekilde deyim ve atasözleriyle işlenmiş olan Necâtî'nin şiir dili için; **Sehî Bey**'in “*darb-ı mesel yolunda herkesin rağbetini kazanmış*”, **Âşık Çelebi**'nin “*Şiir yaradılışı kıvrak, edâsı temizdir, her beyti darb-ı meseli andırır ve ma'nâ ile doludur*”, **Latîfî**'nin; “*Darb-ı mesel söylemekte tek hâle gelmiş- eşsizleşmiş- ve yepyeni bir tarz ortaya koymuştur.*” **Hasan Çelebi**'nin “*mesel tarz ve tavrında cihânın ve zamânın biricik büyük ve emsalsiz şâiri olduğu*”, Gelibolulu Âlî'nin “*Belîğlerin emsalsiz, muhterem beyi, darb-ı mesel söyleyenlerin ünlü reisi*”, tanımlamaları yerinde değerlendirmelerdir.

Türkî-i Basît

Bilindiği gibi Klasik Türk Edebiyatında sade Türkçe ile şiir söyleme çerçevesinde yapılan faaliyetlere Türkî-i Basît denmiştir (Mermer, 2006, s. 11). Adı, Tatavlı Mahremî'nin Âşık Çelebi Tezkiresinde söz konusu olan Basît-nâme adlı eserinden mülhem bu hareketin önde gelen isimleri Tatavlı ile beraber Aydınî Visâlî ve Edirneli Nazmî'dir. Bu cereyanı heyecanla karşılayan Fuat Köprülü cereyanın öncülerini “Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri” olarak tanıır ve ilim âlemine de tanıtır (Köprülü, 1928). Köprülü'ye göre, bu hareket aruz ölçüsüyle şiirler yazmış olmakla birlikte, divan şiiri dil anlayışına karşı sade, anlaşılır dille şiir yazmalarını tepki olarak kabul etmek mümkündür. Ne var ki, Mahremî ve Nazmî'nin öncülük ettiği bu hareket, arkalarından güçlü şairlerle desteklenmemiştir. Âgâh Sırrı Levend'e göre: “Mahremî ve Nazmî'nin, içinde:

Görüş bayram gününde gel benümle sevdiğüm bir tek

Sana uş borcum olsun can koçın kurban için kesmek

Gibi güzel ve temiz beyitler bulunan bu manzumeleri, çok kez lirizmden ve sanat değerinden yoksundur. Bu yüzden zamanında iz bırakmamıştır. Mahremî ile Nazmî'den sonra bu yolda yürüyen olmadı. Güçlü birer kişiliği olmayan bu iki şâirin, Türkçe manzûmelerde de aruz ölçüsünü kullanmaları, kendilerine halk şairleri derecesinde bile bir başarı sağlayamadı ve bu güzel girişim bir çığır açmadan kaybolup gitti” (Levend, 1972, s. 77)

Banarlı'ya göre bu hareket Türkçeye giren Arapça ve Farsça kelimelere karşı bazı aydınlar arasında uyanmış şuurlu bir tepkiden mi doğmuştur? Yoksa sâfi Türkçe kelimelerle şiir yazılıp yazılamayacağı merakından doğan bir merakın eseri midir? Bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Edirneli Nazmî'nin Divanı üzerine doktora yapan Ziya Avşar'a göre “Türkî-i Basît” bir akım olmayıp mahallileşmenin bir koludur (Avşar, 2006, s. 127-141; akt: Mermer, 2006, s. 15). M. Fatih Köksal'ın bu konudaki görüşü, hareketin farklı görünme gayreti ile ortaya çıktığıdır. Köksal'a göre, Edirneli Nazmî'nin divan tertibinden kullandığı aruz kalıplarına kadar diğer divan şairlerinden farklı olmağa çalışmıştır (Köksal, 2004, s. 68; akt: Mermer, 2006, s. 15) Ahmet Mermer, bu konudaki görüşlerini Köksal ile “Ben de aynı kanaati paylaşmaktayım” (Mermer, 2006, s. 15) diyerek ifade ettikten sonra, “Türkî-i Basît'in bir Türkçecilik akımı, Arapça ve Farsça ya karşı bir tepki ve sanat hareketi olmayıp, Divan şiirinin gelişme çizgisinde mahallileşmenin önemli bir yansıması/ayrı bir görüntüsü kanaatini taşımaktayım” (Mermer, 2006, s. 24) şeklinde bitirmiştir. Hatice Aynur da Türkî-i Basît'i ele alıp tartıştığı makalesinde ortaya koyduğu görüşü; eldeki bilgi ve belgelerle Türkî-i Basît'in bir edebiyat akımı olmadığı, bu adlandırmanın Fuad Köprülü'nün “Türkçülük ideolojisinin ve dönemin gereksinimleri doğrultusunda Tatavlı Mahremî ve Edirneli Nazmî ile eserlerini seçmiş, bunlar arasında ilişki kurmuş ve bunları *Türkî-i Basît Cereyanı* adı altında yorumlamıştır” (Aynur, 2009, s. 53). Bütün bu görüşlerden sonra Türkî-i basit için hiç

tartışılmayan bir husus vardır ki o da bu hareketin temsilcilerinin güçsüz şâirler olduğudur. Bu hareketi akâmete uğratan en önemli sebep de bu olmuştur denilebilir.

“Gözlerimdür güzelim gözünü cân ile seven

Göze göster gözünü gözden ırağ olma igen

Gözlerin etdi Visâfî dilini gözden ırağ

Demedi mi göze uyub gözünü gözleme sen

Gibi sâfî Türkçe söyleyeceğim diye, hayli zevksiz, kelime oyunlarına ve tekrarlarına saplanıp kalan bu şâirin merâkî, XVI. asırda daha kuvvetli ve daha şâir şahsiyetler bulmuştur” (Banarlı, 2004, s. 622; bkz: Genç, 2008, s. 341-342; Özkan, 1997, s. 233-236).

Aydınlı Visali’nin şiirlerinde (Mermer, 2006, s. 69-245) içinde nadiren deyim bulunan beyitlerinden biri ile içinde deyim bulunmayan beyitleri arasında deyim kullanmanın dil ve anlatıma etkisini şu örneklerde görmek mümkündür.

Aşk oduna yandüğumdandır müdam ah itdüğüm

Bu muayyendür ki hergiz dud olmaz narsuz (G.33 4-b) (Mermer, 2006, s. 145)

(Sürekli ah etmemin sebebi aşk ateşiyle yandığımdan dolayıdır. Bu bilinir ki ateş dumansız olmaz.)

Beyitte halkın söz varlığına ait “ateş olmayan yerden duman çıkmaz” sözü dil malzemesi olarak kullanılmıştır. Bu kullanım Visali’nin sade dil anlayışına uygun düştüğü gibi anlamı da daha özlü, kısa, etkili ve anlaşılır şekilde okuyana aktarma fırsatı vermiştir.

Gitmedi dilden hayal-i zülfün iy genc-i revan

Kanda ise köhne viran olmaz imiş marsız (G.33 5-b) (Mermer, 2006, s. 145)

(Ey yürüyen hazine, gönülden zülfünün hayali gitmedi, eski yıkıntılar nerdeyse orası yılansız olmazmış.)

Bu beyitte de bir halk inanışına ait söylem kullanılmıştır. Şair bu kullanım şekli ile kısa ve açık olarak gönlündeki duyguları anlatmıştır.

Şaha serir-i hüsne Süleyman mısın ki bad

Yüz sürmeğe işigüne her dem gelir gider (G.19 2-b) (Mermer, 2006, s. 117).

(Ey Şah! Güzellik tahtına Süleyman mısın ki rüzgâr her an eşiğine yüz sürmeğe gelir gider.)

Beyit Visali’de az rastlanır cinsten güçlü bir söyleyiş örneğidir. Beyitte kullanılan, “yüz sürmek” deymi ile birlikte kullanılan özenle ve özellikle seçilmiş kelime kadrosu ve bunlarla meydana getirilen söz sanatları, Şairin zihninde tasavvur ettiği hayalin hem somutlaşmasına hem de kısa, açık ve anlaşılır olmasına sebep olmuştur denilebilir. Şair’in halk söz varlığından malzeme kullandığı beyitlerde daha lirik anlatma başarısı gösterirken deyim ve atasözü kullanmadığı şiirlerinde bu anlatım gücünü yakalayamadığını söylemek mümkündür.

“Türki-i Basit’e örnek şiirler, divan edebiyatında genellikle 15. ve 16. yy.’larda yaşayan ikinci, üçüncü... derecedeki şairlerin divanlarında rastlanılmaktadır. Tezkirecilerin birinci sınıf şair saydıkları, mektep olmuş büyük şairlerin divanlarında bu tip şiirler bulunmasa da onların, şiirlerindeki sadeliği halk söyleyişleriyle sağlamağa çalıştıkları ir gerçektir. Bu şairlerin şiirlerinde yer verdikleri halk söyleyişleri konuşma diline dayanmaktadır. Türkçenin konuşma dili ise, başlangıçtan günümüze dilin zenginleşip olgunlaştığı asli kaynaktır” (Mermer, 2006, s. 24).

Dönemi ne olursa olsun her şâirin işi güzel ve kalıcı şiir söylemektir denilebilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Necâtî Bey'in başarılı olduğu rahatlıkla söylenebilirken, Türkî-i Basît için aynı şeyi söylemek ne derece mümkündür? Paul Valery şâirin yaptığı iş “dil içinde ayrı bir bir dil” (Yılmaz, akt: 1989; Aksan, 2006, s. 67) meydana getirmektedir der. Meydana getirilen bu yeni ve nitelikli dilin en önemli özelliği seçilmiş kelimelerle oluşturulmasıdır ki biz buna şiir dili diyoruz. Seçili kelimelerin zihnî tasavvurları ifâdeye vasıta olması, diğer bir deyişle şiirin estetik bir vücûda dönüştürülmesi çabasının gösterildiği esnada belâğat devreye girer. Bilindiği üzere belâğatte asıl olan unsurlardan biri anlamı açık olmak şartıyla yerine ve duruma uygun söz söylemektir. Bu noktada kısa, özlü ve etkili anlatım aracı olan atasözleri ve deyimlerin kullanılması şiir dili açısından isabetli bir tercih kabul edilebilir. Çünkü bu şekilde şâir kendi zihninde tasavvur edip kurduğu anlamı, kısa, özlü ve etkili bir ifade ile okurun zihninde de şekillendirebilir. “Şiirlerinde oldukça sade dil kullanmış olan Necâtî'nin de atasözlerinin kullanımına ağırlık vermesi onun, büyük kitlenen yani halkın dilini benimsemiş olmasından kaynaklanır. Böylece o, kullandığı kelimeler, tabirler, deyimler ve atasözleri aracılığıyla halkın dilini herhangi bir zorlama izlenimi olmaksızın şiir dili yapmayı başarmıştır” (Mengi, 1986, s. 49).

Bilindiği gibi şiir bir soyutlamadır. Şiirde soyutlama imge ve simgeler vasıtasıyla yapılır. “Divan edebiyatının mazmun edebiyatı olduğu bir takım klişe sözlerin sürekli tekrar edildiği söylenegelmıştır” (İsen, vd, 2006, s. 349). Şiirde kullanılan söz varlığının zihinsel çağrışımlarına divan edebiyatında mazmun veya imge denir. İmgeye bağlı olarak içi “Şiir; büyük oranda okuyucunun gözü önünde güzel, etkili ve parlak hayaller uyandırma sanatıdır” (Çetin, 2008, s. 85) demek mümkündür. Şiir uğraşı içinde olan şairin özgün hayaller bulması tabî ki önemlidir. Ancak bu özgün imgeyi etkili, çarpıcı ve vurgulu bir dil ile ifade edebilmek daha da önemlidir.

Şiiri meydana getiren söz varlığının konuluş anlamı, yan anlamı ve zihinsel çağrışım anlamları vardır. İmgelerle örülü şiir dilinin herkes tarafından anlaşılması beklenemez. Doğan Aksan'a göre: “Şiiri çekici kılan, ona içtenlik getirerek etkileyici ve kalıcı olmasını sağlayan özelliklerden biri, doğal söyleyiştir. Bu doğal söyleyiş çoğu zaman konuşulan dil'den, günlük konuşma dilinde yerleşmiş anlatım biçimlerinden, kalıplaşmış öğelerden yararlanılarak gerçekleştirilir” (Aksan, 2006, s. 47). Aşık Paşa'nı sözüyle; Necâtî'de şiir, çalışma ve gayreti ile kazanılmış ârizî bir iş olmayıp, güçlük çekmeden yapmacığa düşmeden elde edilmiş zâtî bir keyfiyettir (Tarlan, 1992, s. 24). Mehmet Çavuşoğlu'nun bu husustaki görüş ve değerlendirmeleri özetle şöyledir: “Necâtî Bey'in şiirleri hakkında tezkirelerin ve diğer kaynakların kaydettiği medhedici sözleri, şiirlerinin hususiyle açık, selis ve meselâmiz oluşunu, şâir bizzat kendisi de ifade etmiştir. Onun bütün kaynaklar tarafından ittifakla bahsedilen orjinalitesi tesâdüfî veya sadece şâirlik cevherinin neticesi olmayıp bizzat kendi gayretinin orijinal yaratılışının mahsulüdür” (Çavuşoğlu, 1971, s. 24).

Türkî-i Basît'in Necâtî'nin halk söz varlığına dayanan kısa, açık, özlü, özgün ve anlatım gücü yüksek “şiir dili” çizgisini tutturamadığı söylenebilir. Bu açılardan değerlendirildiğinde Türkî-i Basît için, “hem takipçiler yaratma bakımından hem de divan şiirinin söz dağarının geleneksel akışını değiştirme bakımından başarısız olmuştur” (Andrews, 2008, s. 76) demek mümkündür.

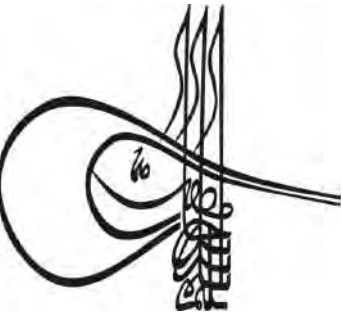
Sonuç

Necâtî Bey'in tercih ettiği şiir dilinin malzemesi, halkın kullandığı dil içinden itinayla seçilmiş kelimelerdir. Seçili kelimelerin özelliği, asırlar içinde kuşaktan kuşağa aktarılacak gelen atasözleri ve deyimler olmasıdır. Halk söz dağarına ait bu sosyo-kültürel dil malzemesinin şiirde kullanılması, bir taraftan anlatımı kolaylaştırırken, diğer taraftan kısa, özlü, anlaşılır ve etkili ifade gücüyle halkın ilgi ve beğenisini kazanmıştır. Türkçenin söz dağarına ait atasözü ve deyimleri şiirlerinde en çok kullanan şairlerden biri Necâtî Bey'dir. Toplumlar tarafından beğenilen kalıcı şiirlerin özellikleri arasında, içerik ve imge kullanımı yanında dil malzemesinin seçimi ve özgün kullanımı da önemlidir. Çalışma ile Necâtî Bey'in orijinal imge ve içerikleri kadar dil konusunda

hassas olduğu görülmüştür. Şair, divan şiiri geleneği içinde isabetli bir dil malzemesi tercihiyle, doğal dili şiir dili düzeyine çıkarma başarısı gösterir. Türkî-i Basît'in divan şiiri geleneğinde yaptığı ise, şiir dilini doğal ve sade dil düzeyine indirmek olmuştur denilebilir

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2006). Şiir Dili ve Türk Şiir Dili, Ankara.
- Aksoy, Ö. A. (1988). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Ankara.
- Andrews, W. G. (2008). Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı, (Çeviren, Tansel Güney), İstanbul.
- Avşar, Z. (2001). "Türkî-i Basît'i Yeniden Tartışmak", Bilig, 18/Yaz. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Niğde.
- Aynur, H. (2009). "Türkî-i Basît Hareketini Yeniden Düşünmek", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/5 Summer*.
- Banarlı, N. S. (2004). Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C. I, İstanbul.
- Batıslam, H. D. (1997). "Nedimin Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler", *Türkoloji Araştırmaları, Fuat Özdemir Anısı*, Adana.
- Çavuşoğlu, M. (1971). Necâtî Bey Divanının Tahlîli, İstanbul.
- Çetin, N. (2008). Şiir Çözümleme Yöntemi, Ankara.
- Elçin, Ş. (1977). "Türk Dilinde Atalar Sözü", Halk Edebiyatı Araştırmaları, Ankara.
- Eyüpoğlu, E. K. (1975). On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler (Deyimler-Tabirler) C.2 İstanbul.
- Genç, İ. (2008). Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi-Giriş, İzmir.
- İsen, M., vd. (2006). Eski Türk Edebiyatı El Kitabı, Ankara.
- Karahan, A. (1981). "Trabzonlu Figânî'de Atasözleri ve Deyimler" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 23, 1977-1979, İstanbul.
- Kaya, B. A. (2006). "Necâtî Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 477-478, İstanbul.
- Köprülü, M. F. (1928). Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri, İstanbul.
- Kurnaz, C. (1983). "Taşlıcalı Yahya Bey Divanında Atasözleri ve Deyimler", *Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş'ın Hatırasına Armağan*, Ankara.
- Levend, A. S. (1972). Türk Dilinde Gelişme ve Sâdeleşme Evreleri, Ankara.
- Mengi, M. (1986). "Necâtî'nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, C.2, S.4, Ankara.
- Mermer, A. (2006). Türkî-i Basît ve Aydınî Visâlî'nin Şiirleri, Ankara.
- Özkan, M. (1997). "Edirneli Nazmî ve Türkî-i Basît Hareketi", *İlmî Araştırmalar Dergisi*, S.5, İstanbul.
- Soykut, İ. H. (1974). Türk Atalar Sözü Hazinesi, İstanbul.
- Tarlan, A. N. (1992). Necâtî Beg Dîvânı, Ankara.

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Nisan 2018

✓ Accepted/Kabul: Haziran 2018

✍ Referees/Hakemler: Doç. Dr. Mesut GÜN – Doç. Dr. Mevlüt ERDEM

This article was checked by iThenticate.

TÜRKÇEDEKİ BURUN ÜNSÜZLERİNİN AKUSTİK ÖZELLİKLERİ*

Mehmet Akif KILIÇ**

ÖZET

Burun ünsüzleri, geniz ve burun boşluklarının ses yoluna dahil olmasıyla boğumlanan konuşma sesleridir. Akustik açıdan ünlülere benzer, ancak enerjilerinin düşük olmasıyla onlardan ayrılır. Türkçede sesbirim görevi olan iki burun ünsüzü vardır: çift dudak ünsüzü olan /m/ ve diş(-dişeti) ünsüzü olan /n/. Bazı Anadolu ağızlarında mevcut olan damak n'si (/ɲ/) ayrı bir sesbirim olmayıp /n/ ünsüzünün alt sesbirimidir.

Çalışmanın amacı, Türkçedeki burun ünsüzlerinin akustik özelliklerini ortaya koymak, ağız çalışmalarında damak n'sinin varlığını göstermek için yöntem geliştirmek ve burun ünsüzlerini ilgilendiren konuşma bozukluklarının değerlendirilebilmesi için bir başvuru kaynağı oluşturmaktır.

Bu çalışmada, amaca yönelik hazırlanan 28 kelimeden (veya kelime çiftinden) oluşan liste beşi erkek, beşi kadın 10 gönüllü tarafından seslendirilerek kaydedilmiş, kayıtlı malzeme üzerinde Praat programı kullanılarak burun ünsüzlerinin temel frekans, formant frekansları, antiformant, spektral eğim parametreleri, süre ve şiddet gibi akustik özellikleri yanında komşu ünlülerdeki formant hareketleri araştırılmıştır.

[m] ünsüzünün birinci, ikinci, üçüncü formant frekanslarına ait ortanca değerlerin erkekler için sırasıyla 262, 1255, 2418 Hz, kadınlar için 279, 1425, 2444 Hz olduğu; [n] ünsüzüne ait değerlerin erkekler için sırasıyla 270, 1546, 2507 Hz, kadınlar için 295, 1690, 2794 Hz olduğu gözlenmiştir. Antiformantı göstermek için kullanılan dar bant genlik histogramında en düşük genliğe sahip bantların [m] ve [n] için 1500-2000 Hz arasında yerleştiği gözlenmiştir. Ayrıca, damak n'sini gösteren en

* Bu çalışma, 18-24 Eylül 2017 tarihleri arasında Granada'da (İspanya) düzenlenen 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde (USOS-2017) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tıp Fakültesi KBB Hastalıkları Kliniği, El-mek: makilic@yahoo.com

önemli akustik parametrenin komşu ünlüdeki formant hareketi olduğu belirlenmiştir.

Burun ünsüzlerinin akustik özellikleri, özellikle formant değerleriyle ilgili alanyazında bildirilen tutarsızlık çalışmamızda da gözlenmiştir. Klinik fonetik çalışmalarında, bu sorunu aşmak için farklı ünlü komşulukları yerine tek ünlü komşuluğu kullanılmasının ve denek sayısını artırmanın uygun olacağına karar verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: akustik fonetik, burun ünsüzleri, burunsulaşma, fonetik, nazalite

THE ACOUSTIC CHARACTERISTICS OF NASAL CONSONANTS IN TURKISH

ABSTRACT

Nasal consonants are speech sounds that involve the nasopharyngeal and nasal cavities in the vocal tract during articulation. Acoustically, they are like vowels, but one can differentiate them from vowels by their lower energy. In Turkish, there are two nasal consonants that act as a phoneme: the bilabial consonant /m/ and the alveolar (or dental) consonant /n/. “The palatal n” (/ɲ/), which occurs in some Anatolian dialects, is not a separate phoneme; rather, it is an allophone of the consonant /n/.

This study aims to establish the acoustic properties of Turkish nasal consonants, develop a method to demonstrate the presence of “the palatal n”, and establish a reference source for evaluating speech problems related nasal consonants.

We prepared a list of 28 single or two-word terms for this study. Ten volunteers (five males and five females) each read the list, and we recorded them. Using the Praat program, we measured the acoustic features of the nasal consonants, including fundamental frequencies, formant and antiformant frequencies, spectral slope parameters, durations and amplitudes, and formant transitions on adjacent vowels.

The median values for frequencies of the first, second, and third formants of the [m] consonant measured as 262, 1255, and 2418 Hz for the men, and 279, 1425, and 2444 Hz for the women; the values for [n] consonants were 270, 1546, and 2507 Hz for the men, and 295, 1690, and 2794 Hz for the women. In the narrow band amplitude histogram used to show the antiformant, we observed that the bands with the lowest amplitudes fell between 1500-2000 Hz for [m] and [n]. In addition, it was determined that the most important acoustic parameter indicating “the palatal n” is formant movements on neighboring vowels.

The inconsistencies reported in the literature on acoustic properties of nasal consonants, especially related formant values, was also observed in our study. We then decided that it would be appropriate to use a single vowel neighborhood instead of different vowel neighborhoods and further to increase the number of subjects to overcome this problem, particularly in clinical phonetic studies.

STRUCTURED ABSTRACT

Introduction

Nasal consonants are speech sounds that involve the nasopharyngeal and nasal cavities in the vocal tract during articulation. Acoustically, nasal consonants are like vowels, but they are differentiated from vowels by their lower energy. During articulations of these consonants, the port between the pharynx and nasopharynx opens. Because the nasal cavities are included in the vocal tract, the vocal tract extends to have a wider inner surface. The extension of the vocal tract causes reduced acoustic energy. The most important acoustical features of the nasal consonants are the formants formed in the pharynx and nasal cavities and the antiformant formed in the oral cavity.

In world languages, four nasal consonants are included in acoustic phonetic studies: bilabial, [m]; alveolar, [n]; palatal, [ɲ]; and velar, [ŋ]. In Turkish, there are two nasal consonants that act as a phoneme: bilabial /m/ and alveolar (or dental) /n/. “The palatal n” (/ɲ/), which is present in some Anatolian dialects, is not a separate phoneme; rather, it is an allophone of the /n/ consonant. This allophone is pronounced as palatal ([ɲ]) in the front vowel environment and velar ([ŋ]) in the back vowel environment.

Information available in the literature about acoustic properties of nasal consonants is taken from Japanese, Catalan, Swedish and English language studies. We do not have any information about the acoustics of nasal consonants in Turkish. This study aims to establish the acoustic properties of Turkish nasal consonants, develop a method to demonstrate the presence of “the palatal n”, and establish a reference source for evaluating speech problems related nasal consonants.

Materials and Methods:

We prepared a list of 28 single or two-word terms for this study. In addition to 16 meaningful words containing /m/ and /n/ consonants in eight different vowel environments, 12 words were also added to the list to allow us to examine “the palatal n.” The list was read by 10 volunteers (five males and five females), and recorded. Using the Praat program, we measured the acoustic features of the nasal consonants in the recorded material, including fundamental frequency, formant and antiformant frequencies, spectral slope parameters, duration and amplitude of the nasal consonants, and formant movements on neighboring vowels.

Results:

We observed an inconsistency in our study on the acoustic properties of nasal consonants, especially in related formant values. The same inconsistency is reported in the literature. We also observed that the acoustic properties of the nasal consonants varied greatly among different vowel neighborhoods. The median values of the formant and antiformant frequencies of [m] and [n] consonants are shown as follows:

The median values for frequencies of the first (F1), second (F2) and third formants (F3) of the [m] consonant were 262, 1255, and 2418 Hz for the men, and 279, 1425, and 2444 Hz for the women. The values for [n] consonants were 270, 1546, and 2507 Hz for the males and 295, 1690, and 2794 Hz for the females. In the narrow band amplitude

histogram used to show the antiformant, we observed that the bands with the lowest amplitude were placed between 1500-2000 Hz for [m] and [n] consonants.

The characteristics observed during the data analysis are as given:

1. The following changes were observed in the formant values of the vowels preceding the nasal consonants as they get closer to the consonant: (1) decrease in F1 frequency values, (2) decrease in F2 frequency values for [m], no change for [n], increase for [ɲ] and [ŋ], and (3) no change in F3 frequency value. The most important acoustic parameter that implied “the palatal n” was formant movements on neighboring vowels.

2. As the vowels get closer to the nasal consonant, we observed that the bandwidth of the formants increased.

3. Although F2 frequency values of the nasal consonants varied according to the adjacent vowels, there was no considerable relation between them.

4. Although the decrease in the amplitude of the nasal consonants in the spectrogram was noticeable, there was no significant difference between nasal consonants’ and the adjacent vowels’ average amplitude values. After the sound files were filtered with a 500 Hz high-pass filter, the difference in amplitude between them was more conspicuous.

Conclusion:

The inconsistencies reported in the literature on acoustic properties of nasal consonants, especially related formant values, was also observed in our study. As a result, we decided that it would be appropriate to use a single vowel neighborhood instead of different vowel neighborhoods, as well as to increase the number of subjects to overcome this problem, particularly in clinical phonetic studies.

In addition to the measurements used in this study, it is recommended to use A1-P0, A1-P1 (A1: the amplitude of the most robust harmonic in the region of F1 frequency, P0: the first nasal formant, P1: the second nasal formant), formant bandwidths, VLHR (Voice Low Tone to High Tone Ratio) and nasalance measurements as well.

Keywords: acoustic phonetics, phonetics, nasal consonants, nasality, nasalization

Giriş

Burun ünsüzleri, geniz ve burun boşluklarının tını oluşumuna dahil olduğu konuşma sesleridir. Dünya dillerinde akustik fonetik çalışmalarında yer verilen dört burun ünsüzü vardır: çift dudak, [m]¹; dişeti, [n]; ön damak, [ɲ]; art damak, [ŋ]. Türkçede ise sesbirim görevi olan iki burun ünsüzü vardır: çift dudak ünsüzü olan /m/ ve diş(-dişeti) ünsüzü olan /n/. Bazı Anadolu ağızlarında görülen damak n’si (/ɲ/) ayrı bir sesbirim olmayıp /n/ ünsüzünün fonolojik alt sesbirimidir. Bu alt sesbirim, ön ünlü ortamında ön damak ([ɲ]), arka ünlü ortamında art damak ([ŋ]) ünsüzü olarak

¹ Sesbirimler ve fonolojik alt sesbirimler iki eğik çizgi, fonetik alt sesbirimler ve fiziksel bir varlık olarak ele alınan konuşma sesleri (fonlar) köşeli parantezler, yazımbirimler ise açılı parantezler arasında gösterilir (Kılıç, 2017a).

telaffuz edilir. Özsoy (2004), /n/ sesbiriminin kelime içindeki konumuna, sert veya yumuşak damak ünsüzüyle komşu olmasına, komşu ünlünün ön veya arka oluşuna göre [n], [ɲ] ve [ŋ] şeklinde üç farklı alt sesbirimi olduğunu belirtmektedir; ancak, bunlar ([ɲ] ve [ŋ]) evrensel fonetik etkilerle ortaya çıkan içsel alt sesbirimlerdir, yani Türkçeye özgü değildir. Fonolojik (dışsal) ve fonetik (içsel) alt sesbirim kavramları konusunda geniş bilgi için Kılıç'a (2017a) başvurulabilir.

Burun ünsüzleri dışında kalan tüm ünsüzlerin ve ünlülerin boğumlanması sırasında yumuşak damak arkaya ve yukarıya doğru yükselerek geniz ve burun boşluklarını ses yolunun diğer bölgelerinden ayırır. Burun ünsüzlerinin boğumlanması sırasında ise yutakla geniz arasındaki kapı açılır geniz ve burun boşlukları ses yoluna dahil olur, bu şekilde ses yolu uzar ve daha geniş bir iç yüzeye sahip olur.

Burun ünsüzleri, akustik açıdan enerjilerinin zayıflığı ve özelliklerinin ileri derecede değişkenlik göstermesiyle diğer konuşma seslerinden ayrılır. Bu ünsüzlerin akustik yapısında, yutak ve burun boşluklarında oluşan formantların² yanı sıra ağız boşluğunda oluşan antiformant³ yer alır (Fant, 1970).

Ünlülerde burunsu olma özelliği, Fransızca, Portekizce gibi dillerde anlam değiştirici özelliğe sahiptir. Türkçenin fonolojik yapısında ise burun ünlüsü yoktur. Ancak, burun ünsüzlerine komşu ünlülerde eşsöyleyiş (İng. *coarticulation*) etkisiyle burunsulaşma görülür. Bu durum Türkçeye özgü olmayıp tüm dilleri ilgilendiren evrensel fonetik bir olaydır. Yıldız (2016), burun ünsüzlerinin ses olayları sonucunda kaybolurken komşu ünlülerde burunsulaşmaya neden olmasından hareketle Türkçenin bazı ağızlarında burun ünlülerinin mevcut olduğunu savunmaktadır.

Burun ünsüzlerinin akustiğiyle ilgili burada verilen genel bilgiler, Japonca, Katalanca, İsveççe, İngilizce gibi diller üzerinde yapılan çalışmalardan alınmıştır (Fujimura, 1962; Recasens, 1982; Fant, 1973; Ohala, 1975). Türkçedeki burun ünsüzlerinin akustiğiyle ilgili daha önce bir çalışma yapılmadığı için bilgimiz yoktur. Bu çalışmanın amacı Türkçedeki burun ünsüzlerinin akustik özelliklerini ortaya koymak, ağız çalışmalarında damak n'sinin varlığını göstermek için yöntem geliştirmek, burun ünsüzlerini ilgilendiren konuşma bozukluklarının değerlendirilebilmesi için bir başvuru kaynağı oluşturmaktır.

Burun ünsüzlerinin akustik özellikleri ve ünlülerde burunsulaşma

Burun ünsüzlerinin akustiği diğer konuşma seslerinininkine oranla çok fazla değişkenlik gösterir. Bunun en önemli nedeni, boğumlanma sırasında yutak ve ağız boşluklarının aksine burun boşluğunun şeklinin değiştirilememesi, buna bağlı olarak kişisel farklılıkların daha fazla ön plana çıkmasıdır. Bunun yanında burun boşluklarının oldukça geniş olan iç yüzeyini örten ıslak derinin (mukoza) soğurucu etkisi nedeniyle tiz frekans bölgesinde genliğin azalması ve ağız boşluğunda oluşan antiformant nedeniyle genlikte bölgesel azalma, burun ünsüzlerinin akustik olarak incelenmesini güçleştirir (Ohala, 1975; Gubrynowicz, Le Guennac ve Mercier, 1985).

Burun ünsüzleri akustik açıdan ünlülere çok benzer. Komşu ünlülerden enerjilerinin azlığıyla ayrılır. (Şekil 1) Enerji azlığı nedeniyle burun ünsüzlerine ait formantların genlikleri daha az, bant genişlikleri daha fazladır.

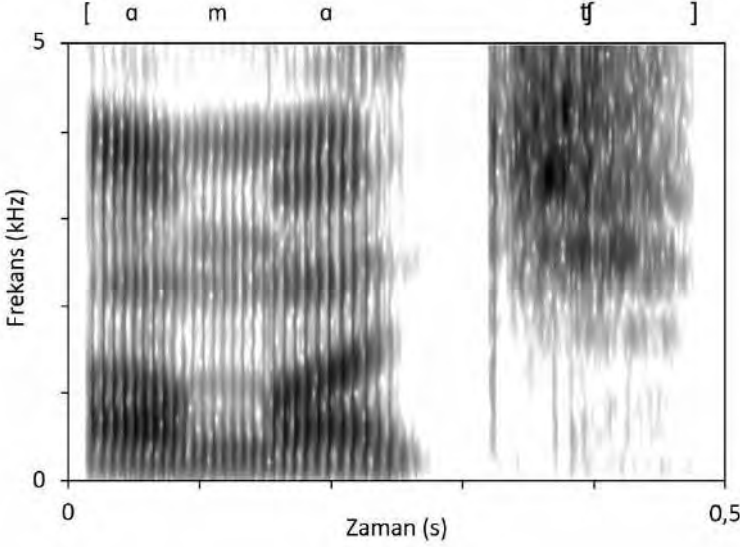
Burun ünsüzlerinin akustiği genellikle geniş bant spektrogram ve çizgisel öngörülü kodlama (İng. *Linear Predictive Coding*, LPC) yöntemiyle incelenir. Bu amaçla ücretsiz bir yazılım olan Praat

² Türkçede oluşturuvcu veya biçimlendirici olarak da adlandırılan formantlar, ünlülerin ve tınlı ünsüzlerin akustik özelliğidir. Spektrogramda (tayfyazım) enerji yoğunlaşmasına işaret eden yatay uzanan siyah bantlar şeklinde görülür. Formantlar; birinci, ikinci... olarak adlandırılır ve F1, F2... şeklinde gösterilir.

³ Enerji azalmasına işaret eden antiformant, karşı formant veya nazal sıfır (NS) olarak da adlandırılır. Spektrogramda yatay uzanan beyaz bölge olarak görülür.

kullanılabilir (Boersma ve Weenink, 2016). Bu yazılım, klinik fonetik ve ağız çalışmalarında kullanım kolaylığı sağlayacak şekilde Kılıç (2017b) tarafından özelleştirilmiştir.

Burada, burun ünsüzlerinin akustik özellikleri; temel frekans, formantlar, antiformant, formant hareketleri şeklinde alt başlıklar halinde incelenecek, konuyla bağlantılı olarak ünlülerde burunsulaşmadan bahsedilecektir.

Şekil 1. <amaç> ([amaʦ]) kelimesinin spektrogramı. [m] ünsüzüne ait bölgede şiddet azalması dikkati çekmektedir.

Temel frekans

Temel frekans (F0) burun ünsüzlerinin boğumlanma noktasıyla ilgili bilgi verebilir. Aralarındaki fark fazla olmasa da en düşük değer [m], en yüksek değer [ŋ] ünsüzüne aittir. Sıralama, [m] < [n] < [ɲ] < [ŋ] şeklindedir (Recasens, 1983).

Formantlar

Burun ünsüzlerinin ilk 3000 Hz içinde üç veya dört formantı olduğu bildirilmiştir (Recasens, 1983). Düşük frekans bölgesinde (250-300 Hz) görülen birinci formant (F1)⁴, en tutarlı formanttır. Orta frekans bölgesinde (750-2000 Hz) bir veya iki formant görülür. Genliklerinin düşük olması ve frekanslarının komşu ünlüden etkilenmesi nedeniyle bu bölgedeki formantların ölçümü güçlük arz eder. Yüksek frekans bölgesinde (2000-3000 Hz) görülen formant daha tutarlıdır, orta frekans bölgesinde iki formant bulunması durumunda F4, bir formant bulunması durumunda F3 olarak adlandırılır. Bu çalışmada burun ünsüzlerinin her frekans bölgesinde birer adet olmak üzere üç formantı olduğu kabul edilmektedir.

F1'in genliği ve antiformantın varlığı boğumlanma şekliyle; F0, F1, F2, F3 ve antiformant frekansları, komşu ünlülerdeki formant hareketleri boğumlanma noktasıyla ilgilidir (Recasens, 1983).

⁴ Burun ünsüzlerinin formantları, ünlülerinkiyle karışmaması için bazı kaynaklarda N1, N2 ... şeklinde gösterilmektedir.

Burun ünsüzlerinin en önemli akustik özelliği olan F1, genliği en yüksek olan formanttır. Frekansı, boğumlanma noktası önden arkaya doğru gittikçe yükselir; [m] için en düşük, [ŋ] için en yüksek olup sıralama [m] < [n] < [ɲ] < [ŋ] şeklindedir.

F2, 750-2000 Hz arasında görülen formanttır. Özellikle [m] ve [n] ünsüzlerinde antiformantla çakışması genliğinin azalmasına ve ölçüm güçlüğüne neden olur. Frekans sıralaması [m] < [n] < [ŋ] < [ɲ] şeklindedir.

F3, 2000-3000 Hz arasında görülen formanttır. Genliği F2'ye göre daha yüksek olup frekans sıralaması [m] < [n] < [ŋ] < [ɲ] şeklindedir.

Antiformant

Burun ünsüzlerinin spektrogramında 500-4000 Hz arasında görülen enerji azalmasıdır. Ses enerjisinin, ses yoluna yandan açılan ağız boşluğunda soğurulmasına bağlıdır. Boğumlanma noktası ve komşu ünlü yanında kişinin anatomik yapısından da etkilendiği için frekansıyla ilgili bildirilen değerler büyük farklılıklar göstermektedir. Çalışmalarda ortak olan nokta, boğumlanma noktası önden arkaya doğru gittikçe frekansının yükselmesidir. Antiformant frekansı; [m] için 1000, [n] için 1750, [ɲ] için 2500 Hz civarında olup [ŋ] için ise 3000 Hz'in üzerindedir. Tiz frekans bölgesinde genliğin az olması nedeniyle [ŋ] ünsüzünün antiformantı net olarak gözlenemeyebilir (Fujimura, 1962; Recasens, 1982; Recasens, 1983).

Formant hareketleri

Burun ünsüzlerine komşu ünlülerin formantları, ünlü-ünsüz birleşim yerine yaklaştıkça değişime uğrar. Formant hareketi adı verilen bu akustik olay incelenen ünsüzün boğumlanma noktasıyla ilgili bilgi verir. Bütün burun ünsüzleri komşu ünlülerin F1 frekansında azalmaya neden olur. Ünlülerin F2 frekansı komşu [m] ünsüzünün etkisiyle azalır, [n] ve [ŋ] ünsüzlerinin etkisiyle yükselir. F3 frekansı ise [n] ve [ŋ] ünsüzlerinde düşer, böylece F2 ve F3 birbirine yaklaşır; buna kama oluşumu adı verilir. Kama oluşumu [n] ünsüzünde daha belirgindir. [n] ve [ŋ] ünsüzleri arasındaki en önemli fark, [n] komşuluğundaki ünlülere ait F2 ve F3 değerlerinin daha yüksek, [ŋ] komşuluğundakilere ait değerlerin daha düşük olmasıdır. [n] ünsüzünün ünlülerin F2 frekansı üzerindeki etkisi ise değişkendir, ayrıca bu ünsüzün komşu ünlülerin F3 frekansı üzerinde önemli bir etkisi yoktur.

Ünlülerde burunsulaşma

Ünlüler çeşitli nedenlerle burunsu özelliğe sahip olabilir: (1) fonolojik burun ünlüsü, Fransızca ve Portekizcede olduğu gibi, (2) komşu burun ünsüzünün etkisi ve (3) yumuşak damak yetersizliği gibi hastalıklara bağlı.

Burun ünlülerinin en önemli akustik özelliği bütün formantların genliklerinde azalma ve bant genişliklerinde artmadır. Bunun dışında burunsulaşmaya bağlı ilave spektral tepeler (burun formantı) görülür. İlgili alanyazında burunsulaşma sonucu ortaya çıkan iki spektral tepeden bahsedilmektedir: birinci spektral tepe (P0) 250 Hz civarında, ikincisi (P1) 950 Hz civarındadır (Ohala, 1975; Chen, 1996).

Ünlülerde burunsulaşmayı göstermek için çeşitli parametreler geliştirilmiştir. Bunlardan A1-P0 ve A1-P1 parametreleri, birinci formantı oluşturan en yüksek genliğe sahip harmoniğin genliğinden (A1) yukarıda bahsedilen P0 ve P1 tepelerinin genliği çıkarılarak hesaplanır. Formant özellikleri nedeniyle dar ünlülerde A1-P1, geniş ünlülerde A1-P0 parametresinin kullanımı tercih edilir. Burunsulaşma özelliği arttıkça P0 ve P1 tepelerinin genliği arttığından bu parametrelerin değeri azalmaktadır (Chen, 1996).

Burunsulaşmayı göstermek için kullanılan diğer bir parametre VLHR'dir (Voice Low Tone to High Tone Ratio). VLHR parametresi, 65-600 Hz arasındaki düşük frekanslı enerjinin 600-8000

Hz arasındaki yüksek frekanslı enerjiye oranıdır ve değerinin yükselmesi burunsulaşma düzeyindeki artışı gösterir (Lee ve ark., 2006).

Burun ünsüzlerine komşu ünlülerdeki doğal burunsulaşmanın değişmesi (özellikle de azalması), komşu burun ünsüzünün akustik özellikleri hakkında bilgi verir. Bu nedenle, burun ünsüzlerinin akustik özellikleri incelenirken komşu ünlüler üzerinde yukarıda bahsedilen parametrelerin ölçülmesi yararlı olacaktır.

Gereç ve Yöntem:

Kelime listesi ve ses kaydı

/m/ ve /n/ ünsüzlerini sekiz farklı ünlü ortamında bulunduran anlamlı kelimeler listeye alındı. Bunlara ek olarak bazı Anadolu ağızlarında fonolojik olarak bulunan damak n'sinin denekler tarafından kullanılıp kullanılmadığını gözlemek için dört kelime (grubu), yine [k, g] ortamında fonetik olarak gerçekleşen damak n'sini incelemek için dördü ön, dördü arka ünlü ortamında sekiz kelime listeye eklendi. (Tablo 1)

Hazırlanan kelime listesi beşi kadın, beşi erkek 10 gönüllü tarafından karışık sırayla seslendirildi. Kayıt amacıyla Audio Technica AT2005USB dinamik mikrofon, gürültüsüz taşınabilir bilgisayar (Windows 10 Pro, 64 bit) ve Audacity yazılımı kullanıldı. Kayıtlar işitme testi amacıyla kullanılan sessiz ve çınlamasız kabinde, ağız-mikrofon uzaklığı 5 cm olacak şekilde yapıldı; ses dosyaları, 44100 Hz örnekleme hızında, 16 bit çözünürlükte ve PCM wav formatında kaydedildi.

Tablo 1. Çalışmada kullanılan kelime listesi. /ɲ/ sütununda Anadolu ağızlarında görülen damak n'sini sorgulayan kelimeler, [ɲ] ve [ŋ] sütunlarında ise fonetik ortamda gerçekleşen damak n'si içeren kelimeler yer almaktadır. Birden fazla burun ünsüzü içeren kelime veya kelime grubunda analiz için kullanılan ünsüzün altı çizilmiştir.

/m/	/n/	/ɲ/	[ɲ]	[ŋ]
amaç	ana	bana bak	çünkü	mangal
emek	benek	senin ⁵ adın*	denge	yonga
kımız	sınıf	senin ⁵ adın*	engel	yangın
simit	çini	evin çatısı	çilingir	banka
lokomotif	ekonomi			
kömür	sönük			
umut	sunu			
gümüş	dünür			

*Bir kez seslendirilmiş, iki farklı ünsüz analiz edilmiştir.

Akustik analiz için ön hazırlık

Kaydedilen sesler Özelleştirilmiş Praat yazılımıyla kelime kelime parçalara ayrılıp her biri ayrı isimle kaydedildi (Boersma ve Weenink, 2016; Kılıç, 2017b). Daha sonra genlik farklılıklarını en aza indirmek için ses dosyalarının şiddeti eşitlendi.⁵ Her dosya için bölütleme ve etiketleme işlemi yapıldı ve bu işleme ait bilgiler TextGrid dosyası olarak kaydedildi.

⁵ Bu işlem, normalleştirilmiş genlik parametresine alternatif olarak Kılıç (2015) tarafından önerilen eşitlenmiş genlik parametresi ölçümü için yapılmıştır.

Temel frekans, formant ve formant hareketleri ölçümü:

Temel frekans ölçümü için Özelleştirilmiş Praat yazılımının Objects penceresinde, New menüsü altında yer alan “Temel frekans → Segmentlerde”, formant ölçümü için ise aynı menü altında yer alan “Formantlar” düğmesiyle ulaşılan eklenti kullanıldı. Burun ünsüzlerine ait formantların ölçümü sırasında 0-3000 Hz arasında üç formant arandı. Ses dosyaları cinsiyete göre gruplandırıldıktan sonra her bölüt için ortalama F0, F1, F2, F3 frekansı hesaplandı. Ünsüzlere ve cinsiyete göre gruplandırılmış verilerin merkezi eğilimini ölçmek için ortanca değerler kullanıldı.

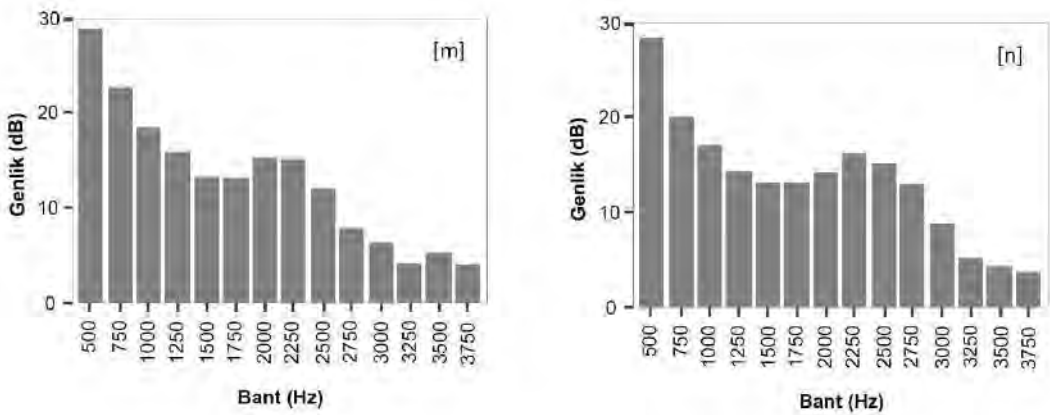
Formant hareketi ölçümü amacıyla yine “Formantlar” düğmesiyle ulaşılan eklenti kullanıldı. Listede yer alan ön ve art damak burun ünsüzleri hece sonunda yer aldığı için ölçüm işlemleri burun ünsüzünden önce gelen ünlü üzerinde yapıldı. Ünlünün orta noktasında ve ünlü-ünsüz birleşme yerinde, 0-5000 Hz arasında beş formant frekansı ölçüldü. Ünlülere ait formantların burun ünsüzüne yaklaştıkça hangi yönde hareket ettiği araştırıldı.

Antiformant ölçümü

Burun ünsüzlerinde enerjinin önemli ölçüde azaldığı antiformant bölgelerini bulmak için dar bant genlik histogramı (Kılıç, 2015) kullanıldı. Ses dosyaları 0-4000 Hz arasında 500 Hz’den başlayıp 250 Hz’lik adımlarla ilerleyen 14 adet dar bant filtre ile filtrelendi. Filtrelenmiş dosyalar üzerinde genlik ölçümü yapıldı. Her bant için ortalama genlikler hesaplandı, bu değerlere göre dar bant genlik histogramları çizildi. (Şekil 2)

Spektral eğim parametreleri ölçümü

Burun ünsüzlerinin spektral yapısıyla ilgili bilgi elde etmek için spektral eğim parametreleri (H1-A1, H1-A2, H1-A3; H1, birinci harmoniğin genliğini, A1, A2 ve A3, sırasıyla 1., 2. ve 3. formantı oluşturan en yüksek genliğe sahip harmoniğin genliğini göstermektedir.) ölçüldü. Bu işlem için dinamik menüde yer alan “Spektral Eğim Ölçümü → F0: 60-350 Hz” düğmesiyle ulaşılan eklenti kullanıldı. Remijsen (2004) tarafından hazırlanmış olan bu eklentiyle H1, A1, A2, A3 frekans ve genlik değerleri ölçüldü, genlik değerleri kullanılarak H1-A1, H1-A2 ve H1-A3 parametreleri hesaplandı. Ölçüm sırasında kadın ve erkek sesleri için aynı ayarlar kullanıldı. F1, F2, F3 referans değerleri [m] için sırasıyla 300, 1100 ve 2200 Hz olarak; [n] için ise yine sırasıyla 300, 1700 ve 2500 Hz olarak seçildi.

Şekil 2. [m] ve [n] ünsüzlerine ait dar bant genlik histogramları. Yatay ekseninde görülen değerler bandın alt sınırına ait frekansı göstermektedir. (Örn. 500 Hz sütunu, 500-750 Hz arasında kalan frekans bölgesinin genliğini göstermektedir.

Genlik ve süre ölçümü

Cinsiyete göre gruplandırma yapılmadan New menüsü altında yer alan “Süre ve şiddet” düğmesiyle ulaşılan eklenti kullanıldı.

Bulgular:

Özellikle farklı ünlü komşuluklarının kullanılması nedeniyle burun ünsüzlerinin F2 değerinin büyük değişkenlik gösterdiği, standart sapmasının çok yüksek olduğu gözlemlendi. Ortalama değerler yanıltıcı olabileceğinden formantlar yanında frekansla ifade edilen diğer parametreler için ortalama değerlere yer verildi. F0, F1, F2, F3, H1, A1, A2, A3 frekans değerleri ortalama olarak Tablo 2’de; H1, A1, A2, A3 genlikleri yanında H1-A1, H1-A2 ve H1-A3 parametrelerine ait değerler ortalama ve standart sapma olarak Tablo 3’te görülmektedir.

Burun ünsüzlerine ve komşu ünlülere ait süre ve genlik ortalamaları Tablo 4’te görülmektedir. Filtresiz sesler için burun ünsüzü ile komşu ünlü arasındaki genlik farkı çok küçük iken 500 Hz yüksek geçirgen filtrelemeyle bu fark daha belirgin hale gelmiştir.

Antiformantı göstermek için kullanılan dar bant genlik histogramında en düşük genliğe sahip bantların [m] ve [n] için 1500-2000 Hz; [ɲ] için 1250-2000 Hz; [ŋ] için 1500-2250 Hz arasında yerleştiği gözlemlenmiştir. Ayrıca, [ɲ] ve [ŋ] ünsüzlerine ait dar bant genlik değerlerinin 2750 Hz’ten sonra hızla azaldığı dikkati çekmiştir. [m] ve [n] ünsüzlerine ait dar bant genlik histogramları Şekil 2’de görülmektedir.

Tablo 2. Burun ünsüzlerine ait ölçülen akustik değerler. Verilen değerler ortalama olup birimleri Hz’tir.

Ünsüz		F0	F1	F2	F3	H1	A1	A2	A3
[m]	Erkek	121	262	1255	2418	125	250	1271	2438
	Kadın	237	279	1425	2444	250	266	1464	2406
[n]	Erkek	123	270	1546	2507	125	250	1531	2531
	Kadın	240	295	1690	2794	250	281	1672	2766

F0: Temel frekans

F1: 1. formantın frekansı

F2: 2. formantın frekansı

F3: 3. formantın frekansı

H1: 1. harmoniğin frekansı

A1: 1. formantı oluşturan harmoniklerden şiddeti en yüksek olanın frekansı

A2: 2. formantı oluşturan harmoniklerden şiddeti en yüksek olanın frekansı

A3: 3. formantı oluşturan harmoniklerden şiddeti en yüksek olanın frekansı

Tablo 3. Burun ünsüzlerine ait ölçülen akustik değerler. Verilen değerler ortalama (standart sapma) olup birimleri dB'dir.

Ünsüz		H1	A1	A2	A3	H1-A1	H1-A2	H1-A3
[m]	Erkek	55,9 (3,8)	46,7 (8,1)	23,6 (6,0)	24,2 (6,0)	9,2 (8,0)	32,2 (6,4)	31,7 (7,6)
	Kadın	60,2 (3,3)	55,7 (9,8)	30,5 (6,0)	26,0 (7,5)	4,4 (7,6)	29,7(6,9)	34,1 (8,2)
[n]	Erkek	55,3 (3,6)	46,7 (6,6)	20,0 (5,4)	23,2 (5,8)	8,5 (7,3)	35,3 (6,4)	32,1 (6,1)
	Kadın	60,0 (3,0)	50,2 (14,3)	27,0 (6,4)	24,3 (6,5)	9,6 (12,8)	32,7 (6,7)	35,5 (7,3)

H1: 1. harmoniğin genliği

A1: 1. formantı oluşturan harmoniklerden şiddeti en yüksek olanın genliği

A2: 2. formantı oluşturan harmoniklerden şiddeti en yüksek olanın genliği

A3: 3. formantı oluşturan harmoniklerden şiddeti en yüksek olanın genliği

Tablo 4. Burun ünsüzlerine ve komşu ünlülere ait süre ve genlik ortalama (standart sapma) değerleri. Süre birimi ms, genlik birimi dB'dir. Filtreli genlik sütununda 500 Hz yüksek geçirgen filtre ile filtreleme sonrası elde edilen değerler yer almaktadır. ([ÜB] burun ünsüzünden önce, [BÜ] burun ünsüzünden sonra gelen ünlü)

	Süre	Genlik	
		Filtresiz	Filtreli
[m]	75,6 (17,7)	80,4 (2,8)	62,3 (3,6)
[n]	69,0 (18,4)	80,0 (2,7)	61,2 (3,1)
[ÜB]	67,9 (21,7)	81,3 (2,0)	69,3 (5,0)
[BÜ]	110,6 (37,6)	80,4 (2,6)	67,8 (5,5)

Verilerin analizi sırasında gözlenen özellikler

Cinsiyete, burun ünsüzüne ve komşu ünlüye göre gruplara ayırma işlemi sonrasında her bir grupta yer alan verilerin azlığı nedeniyle güvenilir istatistiksel inceleme yapılamamıştır. İstatistiksel olarak gösterilemese de inceleme sırasında dikkat çeken bazı özellikler şunlardır:

1. Burun ünsüzünden önce gelen ünlüye ait formant değerlerinde burun ünsüzüne yaklaştıkça şu değişiklikler gözlenmiştir: (1) F1 değerinde düşme, (2) F2 değerinde [m] için düşme, [n] için değişiklik yok, [ɲ] ve [ŋ] için yükselme, (3) F3 değeri sabit.

2. Burun ünsüzüne yaklaştıkça ünlü formantlarına ait bant genişliklerinin arttığı gözlenmiştir.

3. Burun ünsüzlerinin F2 değeri ünlülere göre değişmekle birlikte ünlülerin F2 değeriyle aralarında dikkat çeken bir bağıntısı gözlenememiştir.

4. Spektrogramda burun ünsüzlerine ait şiddet azalması kolayca fark edilmekle birlikte ortalama genlik değerleri açısından komşu ünlülerle aralarında önemli bir fark görülmemiştir. Bunun burun ünsüzlerinin düşük frekans bölgesindeki enerji yoğunluğuna bağlı olduğu düşünülmüştür. Ses dosyaları 500 Hz yüksek geçirgen filtre ile filtrelendikten sonra yapılan ölçümlerde ünlülerle ise burun ünsüzleriyle ünlüler arasındaki genlik farkı daha belirgin hale gelmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Burun ünsüzlerinin düşük enerjiye sahip olması ve akustik özelliklerinin anatomik farklılıklardan fazlaca etkilenmesi yanında bu çalışmada sekiz farklı ünlü komşuluğunun kullanılması ve denek sayısının azlığı istatistiksel incelemeyi güçleştirmiştir. Tek ünlü komşuluğu ve daha fazla denek kullanılarak yapılan çalışmalarda daha güvenilir sonuçlar elde edilecektir.

Burun ünsüzlerinin akustik özellikleri, özellikle de formant değerleriyle ilgili alanyazında bildirilen değerler arasında büyük tutarsızlık mevcuttur (Recasens,1982). Burun ünsüzlerinin formantlarıyla ilgili bu çalışmada elde edilen sonuçlar (Tablo 2), Fant (1973) tarafından İsveççe konuşan erkek denekler üzerinde yapılan ölçümlerde elde edilen sonuçlarla uyumludur. Fant (1973) tarafından bildirilen formant değerleri; [m] için F1: 100-350, F2: 875 1300, F3: 2000-2500 Hz; [n] için F1: 100-300, F2: 1000-1750, F3: 2400-2900 Hz; [ŋ] için F1: 100-500, F2: 1000-1250, F3: 1625-2400, F4: 3200-4000 Hz'tir.

Tutarsızlık antiformantlar için de geçerlidir. Çalışmamızda elde edilen antiformant aralıkları hem [m] hem de [n] için 1500-2000 Hz olarak bulunmuştur. Fujimura'ya (1962) göre, antiformant frekans aralıkları [m] için 750-1250 Hz, [n] için 1450-2700 Hz ve [ŋ] için >3000 Hz'tir.

/n/ ünsüzünün ön veya art damaksı olarak telaffuz edilmesini gösteren en önemli akustik özellik formant hareketidir. Fonolojik olarak damak n'sinin mevcut olduğu ağızlar üzerinde yapılan çalışmalar, Türkçenin ağızlarında bu ünsüze ait ortalama formant ve antiformant değerlerini net bir şekilde ortaya konacaktır.

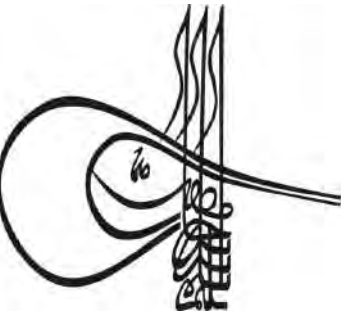
Ses kalitesi göstergesi olarak kullanılan spektral eğim parametreleri, burunsulaşmanın artması veya azalmasıyla da değişime uğrayacağı düşünüldükçe, bu çalışmada burun ünsüzlerinin incelenmesinde kullanılmıştır. Kılıç ve ark. (2016) tarafından Türkçe konuşan normal denekler üzerinde sekiz farklı ünlü kullanılarak ölçülen spektral eğim parametrelerine ait değerlerin erkeklerde H1-A1 için -14,5 ile -7,6 dB; H1-A2 için -11,4 ile 9,0 dB ve H1-A3 için 1,8 ile 25,5 dB arasında; kadınlarda H1-A1 için -7,6 ile 13,6 dB; H1-A2 için -3,5 ile 20,6 dB ve H1-A3 için 7,2 ile 25,5 dB arasında olduğu bildirilmiştir.

Türkçedeki burun ünsüzlerinin, bu ünsüzlerde burunsu tını azalmasının (hiponazalite), ünlülerde burunsulaşmanın, burun ünsüzlerinin komşu ünlüler üzerindeki eşşöyleyiş etkisinin bu çalışmada kullanılan parametrelere ek olarak A1-P0, A1-P1, formant bant genişlikleri ve farklı *cut-off* frekansları seçilerek ölçülen VLHR gibi parametrelerle ve nazalans ölçümüyle de araştırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Boersma, P. ve Weenink, D. (2016). *Praat: Doing Phonetics by Computer* [Bilgisayar Programı, Sürüm: 6.0.17], 21.04.2016 tarihinde <http://www.praat.org/> adresinden indirilmiştir.
- Chen, M.Y. (1996). *Acoustic Correlates of Nasality in Speech*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, MA, ABD.
- Fant, G. (1970). *Acoustic Theory of Speech Production* (2. baskı). The Hague (Hollanda): Mouton.
- Fant, G. (1973). Acoustic Description and Classification of Phonetic Units. *Speech Sounds and Features* içinde (s. 32-83). Cambridge (MA, ABD): MIT Press.
- Fujimura, O. (1962). Analysis of Nasal Consonants. *Journal of the Acoustical Society of America*, 34, 1865-1875.

- Gubrynovicz, R., Le Guennec, L. ve Mercier, G. (1985). Detection and Recognition of Nasal Consonants in Continuous Speech: Preliminary Results. R. De Mori ve C. Suen (Ed.), *New Systems and Architectures for Automatic Speech Recognition* içinde (s. 613-628). Berlin (Almanya): Springer-Verlag.
- Kılıç, M.A. (2015). Türkçe'deki Ötümsüz Sürtünmeli Ünsüzlerin Akustik Özellikleri, D. Zeyrek, Ç. S. Şimşek, U. Ataş, & J. Rehbein (Ed.), *Ankara Papers in Turkish and Turkic Linguistics (Turcologica Vol. 103)* içinde (s.52-66). Wiesbaden (Almanya): Harrassowitz Verlag.
- Kılıç, M.A., Şirin, S., Ögüt, F. (2016). The Effects of Vowels on Spectral Slope Parameters. *28th Congress of the Union of European Phoniaticians* (29.09.2016 - 01.10.2016) Bilbao, İspanya'da poster bildirisi olarak sunulmuştur.
- Kılıç, M.A. (2017a). "Türkiye Türkçesindeki Sesbirimlerin Dışsal ve İçsel Alt Sesbirimleri: Katmanlı Çevriyazı Modeli / The Extrinsic and Intrinsic Allophones of the Turkey Turkish Phonemes: The Stratificational Transcription Model", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Tahsin Aktaş Armağanı) Volume 12/7, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11354>, p. 195-214.
- Kılıç, M.A. (2017b). *Konuşma Bozukluklarında İnceleme Yöntemleri*. Foniatri Seminerleri: 13 (15.02.2017), İstanbul. Özelleştirilmiş Praat indirme adresi: <https://drive.google.com/folderview?id=0B4QKykn2bzqQa0JQRTZtU08yZWVs&usp=sharing>
- Lee, G.S., Wang, C.P., Yang, C.C., Kuo, T.B. (2006). Voice Low Tone to High Tone Ratio: a Potential Quantitative Index for Vowel [a:] and its Nasalization. *IEEE Transactions on Biomedical Engineering*, 53,1437-1439.
- Ohala, J.J. (1975). Phonetic Explanations for Nasal Sound Patterns. C. A. Ferguson, L. M. Hyman ve J. J. Ohala (Ed.), *Nasalfest: Papers from a Symposium on Nasals and Nasalization* içinde (s. 289-316). Stanford (ABD): Language Universals Project.
- Özsoy, A.S. (2004). Türkçe'nin Yapısı – I: Sesbilim. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Recasens, D. (1982). Perception of Nasal Consonants With Special Reference to Catalan. *Haskins Laboratories Status Report on Speech Research (SR-69)* (s. 189-226). 15.06.2017 tarihinde http://www.haskins.yale.edu/sr/sr069/SR069_12.pdf adresinden indirilmiştir.
- Recasens, D. (1983). Place Cues for Nasal Consonants With Special Reference to Catalan. *Journal of the Acoustical Society of America*, 73,1346-1353.
- Remijsen, B. (2004). msr&check_spectr_indiv_interv.psc. Praat için yazılmış eklenti, 17.12.2014 tarihinde http://www.lel.ed.ac.uk/~bert/msr&check_spectr_indiv_interv.psc adresinden indirilmiştir.
- Yıldız, O. (2016). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Geniz Ünlüleri. *Diyalektolog*, 12, 1-24.

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Mayıs 2018

✓ Accepted/Kabul: Haziran 2018

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Selahattin DİLİDÜZGÜN - Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Onur HASDEDEOĞLU – Dr. Alparslan OYMAK

This article was checked by iThenticate.

OKTAY RİFAT ŞİİRİNDE PASTORAL VE TOPLUMSAL GÖRÜNÜMLER: ÇOBANIL ŞİİRLER, BİR CİGARA İÇİMİ, ELİFLİ*

Nuray KÜÇÜKLER KUŞCU**

ÖZET

Oktay Rifat (1914-1988) Türk şiirinin üretken şairlerinden bir tanesidir. Onun poetikası değişim ve yenilenme üzerine kuruludur. Onun için her şiirsel deneyim yeni bir başlangıçtır. Bu bağlamda şiirleri değişerek ve yenilenerek gelişir. Bu gelişim kopuşlarla değil, süregelen bir yapıda devam etmektedir. Oktay Rifat'ın değişen ve yenilenen poetikasında *Çobanıl Şiirler* (1976), *Bir Cigara İçimi* (1979) ve *Elifli* (1980) kitaplarının yeri oldukça önemlidir. Şiirinin başlangıcından beri doğaya, insanı yaşama bağlayan öğelerden biri olarak yaklaşan Oktay Rifat, *Çobanıl Şiirler* (1976), *Bir Cigara İçimi* (1979) ve *Elifli* (1980) kitaplarında doğa sorunsalına yeni bir boyut kazandırmış; doğayı, insanın kendisiyle ve toplumsal çevresiyle ilişkilerini merkeze alarak irdelemeye başlamıştır. Bu çalışmanın amacı, adı geçen üç kitapta yer alan insan-doğa-toplum ilişkilerini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda kitaplarda yer alan şiirler doğa, insan ve toplum kavramları odağa alınarak incelenmiştir. İnceleme sonucunda pastoral ile toplumsalın doğadan görünümlemlerle kaynaştığı üç kitapta insan-doğa-toplum ilişkisinin üç farklı biçimde yer aldığı görülmüştür. Birincil biçim doğanın kır yaşamını ve bu yaşamdaki toplumsallığı kapsadığı şiirlerde, ikincisi doğanın tek başına insanı kapsadığı şiirlerde görünür olmaktadır. Üçüncül biçim ise, insanın doğayla özdeşleşme çabasının görüldüğü şiirlerde söz konusudur. Adı geçen kitaplarda şair tarafından irdelenen doğa sorunsalı kimi şiirlerde yoksulluk olgusuyla birleşmiştir. Ortaya çıkan bu doğa görünümü, insanla birlikte düşünülmektedir ve yalnızlığın ve yoksulluğun yarattığı karamsarlığı aşmak için bir umut niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Şiir, Oktay Rifat, *Çobanıl Şiirler*, *Bir Cigara İçimi*, *Elifli*

* Bu makale, Prof. Dr. Cevat Çapan danışmanlığında tamamlanan *Oktay Rifat Şiirinde Değişim ve Yenilenme* başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, E-mail: nurayk@istanbul.edu.tr

SOCIAL AND PASTORAL VIEWS IN OKTAY RİFAT'S POETRY: ÇOBANIL ŞİİRLER, BİR CİGARA İÇİMİ, ELİFLİ

ABSTRACT

Oktay Rifat (1914-1988) is one of the productive poets of Turkish poetry. His poetics is based on change and renewal. For him, every poetic experience is a new poetical beginning. In this context, his poetry develops by changing and renewing. This development reflects a continuity without any breaks. In the changing and renewed poetics of Oktay Rifat, the place of *Çobanıl Şiirler* (1976), *Bir Cigara İçimi* (1979), and *Elifli* (1980) is very important. Oktay Rifat has been approaching nature since the beginning of his poetic experience as one of the elements that connecting human to the life. He have given a new dimension to the problem of nature in *Çobanıl Şiirler* (1976), *Bir Cigara İçimi* (1979), and *Elifli* (1980). In these books, he has begun to examine nature by centering on the relations between human himself and his/her social environment. The purpose of this work is to reveal the human-nature-society relations in the three books mentioned. In this respect, the poems in the books were examined by taking the concepts of nature, human and society as the focus. As a result of the examination, it has been seen that in this three books which have merged nature with pastoral and social, the relation between human, nature and society took place in three different ways. The first is seen in the poems that nature covers the rural life and the sociality in this life. The latter is seen in poems that nature covers human beings alone. The third is seen in poems in which the struggle of human to identify with nature. Some of the poems in *Çobanıl Şiirler* (1976), *Bir Cigara İçimi* (1979), and *Elifli* (1980) nature and poverty are seen together. This appearance is thought together with human and it is a hope to overcome the loneliness and pessimism of poverty.

STRUCTURED ABSTRACT

Oktay Rifat's father is poet and Trabzon Governor Samih Rifat Bey. His mother is Münevver Hanım. He tells his life story as a journey from Trabzon to Istanbul and Antalya and finally completed in Ankara. Oktay Rifat, who came to the world in 1914 in Trabzon, settled in Istanbul together with his family at the beginning of World War I and spent the first years of his childhood in Istanbul.

At the beginning of the Turkish War of Indipendence Samih Rifat went to Anatolia. Then, Oktay Rifat, with his mother and brother, went to Antalya to see his sick father. The family went to Ankara with a letter of recommendation that Atatürk wrote after Antalya. This travel of the family has deep traces of the war. Oktay Rifat, with his family, settled in Ankara. Then he stayed with his grandfather in Istanbul for a short time. Then he returned to Ankara. (Rifat, 1992: 332-333)

Oktay Rifat published his first poem in the *Sesimiz* magazine in 1933. *Sesimiz* is the publication of the high school which in Oktay Rifat studied. (Sazyek, 1996: 42). Oktay Rifat published his first poem in the *Sesimiz* magazine but his main outcome to literature scene was with poems published in *Varlık*. Later on, he published many poetry books as

well as works in theater and novel genres. In this context, he is a very productive writer and poet.

Oktay Rifat began to write poetry in the 1930s and has been the founder of the Garip movement, which intended to shake the Turkish poetry deeply. The poetry of the Garip movement has portrayed a new poetry orientation both for Oktay Rifat and for Turkish poetry.

Oktay Rifat is an open-minded poet. And in this direction, after the Garip movement, he used forms of folk poetry, riddles, and rhymes. For him forms and themes of folk poetry means a new poetry possibility.

He later experienced a new poetics that he had associated with the poems of the İkinci Yeni. This means that Oktay Rifat has carried his poetry to a new level.

Oktay Rifat questioned life and existence in his poems in his later works. In these works, he deals with the following matters: The existence of human in universe and social life, the relationship between human, nature and society, death and time.

The result that comes out when you look at poems of Oktay Rifat chronologically is: The poetics of Oktay Rifat, one of the prominent poets of Turkish poetry, depends on change and renewal. Every poetic experience is a new start for Oktay Rifat who never lost touch with social issues. Oktay Rifat's poetry has evolved over time by changing and improving itself. This development reflects a continuity without any breaks. The themes and the techniques he used also contributed to his efforts to establish relations with the society. The point where Rifat's poetics reached, consequently, is a synthesis that is created by his own poems.

The place of *Çobanul Şiirler* (1976), *Bir Cigara İçimi* (1979) and *Elifli* (1980) is very important in Oktay Rifat's changing and renewing poetry concept. These books were published between 1976 and 1980. Nature has always been in Oktay Rifat's poetry. But in *Çobanul Şiirler* (1976), *Bir Cigara İçimi* ve *Elifli* (1980) nature has a very important place. In these books, Oktay Rifat has established relations between nature, human and social environment. And he examined the problem of nature by centering these relations.

Orhan Koçak says that the nature has existed in Oktay Rifat's poetry since the beginning as metaphor and image repository. (Koçak, 1993: 20) Ahmet Oktay approaches problematic of nature in Oktay Rifat's poetry from a different point of view. He says that *Çobanul Şiirler* (1976), *Bir Cigara İçimi* (1979) ve *Elifli* (1980) can be considered as a whole in terms of their contents. According to him the main problematic of these books are nature, rural life and village life. (Oktay, 1992: 166)

Oktay Rifat have given a new dimension to the problem of nature in *Çobanul Şiirler* (1976), *Bir Cigara İçimi* (1979), and *Elifli* (1980). In these books, he has begun to examine nature by centering on the relations between human himself and his/her social environment. In *Çobanul Şiirler* (1976), *Bir Cigara İçimi* (1979) ve *Elifli* (1980) pastoral and social life are merging with the appearance from nature.

The purpose of this work is to reveal the human-nature-society relations in the three books mentioned. In this respect, the poems in the

books were examined by taking the concepts of nature, human and society as the focus. As a result of the examination, it has been seen that in these three books which have merged nature with pastoral and social, the relation between human, nature and society took place in three different ways.

The first is seen in the poems that nature covers the rural life and the sociality in this life. The latter is seen in poems that nature covers human beings alone. The third is seen in poems in which the struggle of human to identify with nature. Some of the poems in *Çobanül Şiirler* (1976), *Bir Cigara İçimi* (1979), and *Elifli* (1980) nature and poverty are seen together. This appearance is thought together with human and it is a hope to overcome the loneliness and pessimism of poverty.

Keywords: Poetry, Oktay Rifat, *Çobanül Şiirler*, *Bir Cigara İçimi*, *Elifli*

Giriş:

Şair, Trabzon Valisi Samih Rifat Bey ve Münevver Hanım'ın oğlu Oktay Rifat, kendi yaşamöyküsünü Trabzon'dan başlayıp, İstanbul ve Antalya'dan geçen ve sonunda Ankara'da tamamlanan bir yolculuk öyküsüyle iç içe anlatmaktadır.

1914 yılında Trabzon'da dünyaya gelen Oktay Rifat, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, ailesiyle birlikte İstanbul'a yerleşmiş ve çocukluğunun ilk yıllarını İstanbul'da geçirmiştir.

Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla Oktay Rifat'ın babası Samih Rifat Anadolu'ya geçmiş, ardından Oktay Rifat, annesi ve ağabeyi ile birlikte Antalya'ya, hastalanan babasının yanına gitmiştir. Aile, Antalya yolculuğu sonrasında yanlarında Atatürk'ün yazmış olduğu bir tavsiye mektubuyla Ankara'ya doğru yola çıkmış, savaşın derin izlerini taşıyan bu yolculuk öyküsü Ankara'da bitmiştir. Oktay Rifat, ailesi ile birlikte Ankara'ya yerleşmiş; daha sonra kısa bir süre İstanbul'da büyükbabasının yanında kalan şair, tekrar Ankara'ya dönmüştür (Rifat, 1992: 332-333).

Oktay Rifat ilk şiirini 1933 yılında okuduğu lisenin yayın organı olan *Sesimiz* dergisinde yayımlamıştır (Sazyek, 1996: 42). Ancak onun edebiyat sahnesine asıl çıkışı *Varlık*'ta yayımladığı şiirlerle olmuştur. Oktay Rifat'ın şiirleri *Varlık*'ta, arkadaşları Orhan Veli'nin ve Melih Cevdet'in şiirleriyle birlikte yer almıştır. Üç arkadaş bir yandan şiirler yazarken bir yandan da şiiri yeniden yapılandırma isteği içerisinde olmuşlardır. Bu isteğin ürünü olarak yazılan şiirler ise Garip akımını oluşturan şiirlerdir. Oktay Rifat'ın Garip tarzında ilk şiirleri de 1937 yılında *Varlık*'ta yer almıştır (Sazyek, 1996: 49). Bu tarihten dört yıl sonra, Oktay Rifat, Orhan Veli ve Melih Cevdet 1941 yılında ortaklaşa yazdıkları *Garip* (1941)'i yayımlamıştır.

Garip tarzı şiirlerinin yayımlanmaya başladığı yıl hukuk fakültesini bitiren Oktay Rifat, bu yılları ve *Garip* (1941) kitabının yayımlanışını şöyle anlatmaktadır:

“Liseyi bitirdikten sonra Hukuk Fakültesi'ne girdim. 1937 yılında Hukuk Fakültesi'ni bitirdim ve Maliye Bakanlığı hesabına Fransa'ya gittim. Fransa'da Cahit Sıtkı'yla tanıştım. Daha evvel tanıyordum kendisini fakat orada dostluğumuz pekişti, arkadaşlığımız arttı ve Orhan'dan aldığım mektuplarda bizim Türkiye'de çok ünlü şairler olduğumuz, Nurullah Ata'nın elimizden tuttuğu yazılıyordu. Pek inanmadım buna, fakat gerçektir. Türkiye'ye dönüşümde- zaten Garip hareketi daha evvel başlamıştı- Türkiye'ye dönüşümde Garip kitabını çıkardık, Orhan Veli, Melih Cevdet ve ben. Garip akımının özü şudur: Garip akımı Türkçeye daha bir kıvraklık getirmek ve halkın beğenisini şiirde egemen kılmaktır. Yahut biz öyle anlıyorduk o zaman” (1992: 332-333).

Üç arkadaşın ortaklaşa yayımladığı *Garip* (1941) kitabı şiirde ve şiir için o zamana kadar söylenmemiş olanı söyleme çabasının ürünüdür. Bu çaba doğrultusunda adı geçen kitapta imzası bulunan üç şair, şiiri vezin ve uyak gibi öğelerden arındırmak gerektiğini düşünerek şiir dilini gündelik dile, şiiri gündelik yaşama yaklaştırmış; şiirlerinde sıradan insanın yaşamı ve yaşama sevinci gibi temaları işlemiştir. Bu bağlamda Oktay Rifat, Orhan Veli ve Melih Cevdet Türk şiiri için önemli bir yeniliği gerçekleştirmiştir.

Öte yandan “modern Türk şiirinin önemli dönemeçlerinden Garip hareketi içerisinde yer alan, sonrasında şiir yolculuğuna tek başına devam eden Oktay Rifat, 1940’lardan 1980’lere Türk şiirinin geçirdiği değişime tanıklık etmiştir.” (Şahin, 2013: 1320)

Oktay Rifat’ın *Garip* (1941) adlı kitaptan sonra yayımladığı ilk şiir kitabı, *Yaşayıp Ölmek Aşk ve Avarelik Üstüne Şiirler* (1945) olmuştur. *Yaşayıp Ölmek Aşk ve Avarelik Üstüne Şiirler* (1945)’de, şairin hem Garip hareketine özgü şiirleri, hem şairliğinin ilk yıllarında yazdığı vezinli ve kafiyeli şiirleri, hem de biçim ve içerik açısından *Güzelleme* (1945), *Aşağı Yukarı* (1952) ve *Karga ile Tilki* (1954) ile benzeşen, halk biçimlerinden yararlandığı şiirleri yer almaktadır.

Oktay Rifat’ın şiirinde halk biçimleriyle kurmuş olduğu ilişki, onun *Güzelleme* (1945), *Aşağı Yukarı* (1952) ve *Karga ile Tilki* (1954) adlı kitaplarında şiiri için bir açılım noktası oluşturmıştır. *Aşağı Yukarı* (1952) ve *Karga ile Tilki* (1954) adlı kitaplarda, halk edebiyatı biçimlerine yakınlığın yanı sıra üzerinde durulması gereken bir öğe de toplumsallıktır. Adı geçen kitaplar, toplumla olan bağıyı hiçbir zaman koparmamış olan Oktay Rifat’ın, toplumsal sorunlara çare bulma arayışının en belirgin olarak görüldüğü yapıtlardır.

Oktay Rifat *Karga ile Tilki* (1954) adlı kitabından sonra sırasıyla *Perçemli Sokak* (1956)’ı ve *Âşık Merdiveni* (1958)’ni yayımlamıştır. *Perçemli Sokak* (1956) ve *Âşık Merdiveni* (1958) adlı kitapların edebiyat sahnesine girişi Oktay Rifat’ın şiir gelişimi açısından ele alınması gereken önemli bir açılım noktasıdır.

Perçemli Sokak (1956)’ın önsözü aynı zamanda yeni bir şiirsel açılımın da önsözü niteliğindedir. Metin Celâl, *Oktay Rifat: “Hep Arayan, Bulduğuyla Yetinmeyen Bir Şair”* adlı yazısında *Perçemli Sokak* (1956)’ın içindeki şiirlerden çok önsözle, önsözünde ileri sürülen görüşlerle tartışıldığını söylemektedir:

“Numaralandırılmış 41 parça şiirden oluşan bu kitap, içindeki şiirlerden çok önsözle, önsözünde ileri sürülen görüşlerle tartışılacaktır. Tabii bu tartışmada Oktay Rifat’ın, İkinci Yeni *Perçemli Sokak*’la başlar, savı da etkili olacaktır. Yeri geldiğinde İkinci Yeni diye bir akım olmadığını, kendilerinin bu akıma dâhil olmadığını iddia edenler bile Oktay Rifat’ın bu açıklaması karşısında İkinci Yeni’yi sahiplenir ve *Perçemli Sokak*’tan çok daha önce kendilerinin bu türde şiirler yazdıklarını söylerler” (2006: 41).

Metin Celâl’in yazısından da anlaşıldığı üzere, *Perçemli Sokak* (1956) ve *Âşık Merdiveni* (1958) adlı yapıtların İkinci Yeni ile ilişkisi tartışmalı bir noktadır. Bu tartışmaya rağmen adı geçen iki kitap için üzerinde durulması gereken asıl nokta, İkinci Yeni ile ilişkilerinde nerede durdukları değil, Oktay Rifat şiirinin gelişiminde nasıl bir açılım sağlamış olduklarıdır.

Oktay Rifat *Perçemli Sokak* (1956)’ın önsözünde şiirin bir kelime sanatı olduğu için aynı zamanda bir görüntü sanatı olduğunu söylemektedir. Ona göre şiirin sadece olabilecek görüntülere bağlanması istenemeyeceğini için, anlamla da bağlı kalması istenemeyecektir (1992: 126).

Oktay Rifat, *Perçemli Sokak* (1956)’ta ve *Âşık Merdiveni* (1958)’nde ortaya koyduğu şiirlerinde anlama bağlı kalmamıştır. Ama onun için anlama bağlı kalmamak anlamsızlığın şiirini yazmak değil, gerçeğe farklı düzlemlerden yaklaşabilmek demektir.

Oktay Rifat, *Perçemli Sokak* (1956)'ı tamamlayan nitelikteki kitabı *Âşık Merdiveni* (1958)'nin yayımlanmasından sekiz yıl sonra *Elleri Var Özgürlüğün* (1966)'ü yayımlamıştır.* Cemal Süreya, Oktay Rifat'ın *Elleri Var Özgürlüğün* (1966)'de ve daha sonra yayımladığı şiirlerinde bir hayat felsefesine eğildiğini, varlık sorununu kurcaladığını söylemektedir (2006: 93).

Cemal Süreya'nın "varlık sorununu kurcalamak" olarak nitelendirdiği durum şairin varoluşu, evreni, doğanın ve toplumun düzenini kavrama çabasıdır. Bu çaba, Rifat'ın özellikle *Elleri Var Özgürlüğün* (1966) adlı kitabında ve bu kitaptan sonra yayımladığı *Şiirler* (1969) ve *Yeni Şiirler* (1973) adlı kitaplarında çok belirgindir.

Oktay Rifat, *Elleri Var Özgürlüğün* (1966), *Şiirler* (1969) ve *Yeni Şiirler* (1973) adlı kitaplarında "varlık sorununu kurcalamaktadır" ve onun sorgulayıcı tavrı hem insan varlığının gizemini çözme çabasında hem de toplumsal koşullardan kaynaklanan eşitsizlik karşısında görülmektedir. Şair, toplumsal sorunlara çözüm ararken, bir yandan ezilenden ve yoksuldan yana taraf tutmakta öteki yandan da insan yaşamının adaletsiz yönlerini görerek hüznlenmektedir. Bu bağlamda, şairin adı geçen üç yapıtında karamsar duygu durumlarının da göze çarptığı görülmektedir. Ama bu duygu durumlarını, şairin toplumsal koşulların yarattığı eşitsizlik karşısındaki tavrı ve insanın evren karşısındaki yalnızlığını dile getirişi olarak açıklamak mümkündür.

Oktay Rifat için bu karamsar duygu durumlarına bulunan çarelerden biri de yazınsal yaratıcılığının peşine düşmek olmuştur.

Oktay Rifat, *Yeni Şiirler* (1973)'den üç yıl sonra *Çobanlı Şiirler* (1976)'ı yayımlamıştır. Şairin bu kitaptan sonraki şiir kitapları ise, sırasıyla *Bir Cigara İçimi* (1979) ve *Elifli* (1980) olmuştur.*

Doğaya ve insanın doğayla kurduğu ilişkiye şiirinin başlangıcından beri yer veren Oktay Rifat, 1976 – 1980 yılları arasında yayımladığı *Çobanlı Şiirler* (1976), *Bir Cigara İçimi* ve *Elifli* (1980) kitaplarında, doğa, insan ve toplumsal çevre arasında ilişkiler kurmuş; doğa sorunsalını bu ilişkileri merkeze alarak irdelemiştir.

Adı geçen kitaplarda irdelenen doğa sorunsalı kimi şiirlerde yoksulluk olgusuyla birleşmiştir ve insanla birlikte düşünülen doğa, yalnızlığın ve yoksulluğun yarattığı karamsarlığı aşmak için bir yol olmuştur.

Oktay Rifat son üç kitabı *Denize Doğru Konuşma* (1982), *Dilsiz ve Çıplak* (1984) ve *Koca Bir Yaz* (1987) adlı yapıtlarında, insanın varlığında merkezi öneme sahip zaman, yaşam ve ölüm gibi olguları şiirinin ana eksenine oturtmuştur. Adı geçen üç yapıttan anlaşıldığı kadarıyla, şair için artık yaşam, ölüm ve zaman birlikte bir bütünü oluşturmaktadır.

Oktay Rifat için bir bütünü oluşturan yaşam, ölüm ve zaman sorunsalları, bir yandan insan, hayat, doğa ve eşya için eskimeyi ifade ederken; öbür yandan evrensel insan düşüncesine ulaşmanın yoludur.

* Oktay Rifat, iki kitabı arasında geçen sekiz yıllık dönemde şiir kitabı yayımlamamıştır ama yazmaktan da geri durmamıştır. Tiyatroya olan ilgisi gençliğinden beri devam eden Oktay Rifat, 1961 yılında ilk tiyatrosu *Birtakım İnsanlar* (1961)'ı, *Elleri Var Özgürlüğün* (1966)'ü yayımladığı yıl ise ikinci tiyatro eseri *Kadınlar Arasında* (1966)'yı yayımlamıştır. Tiyatroya olan ilgisini hiçbir zaman kaybetmeyen Oktay Rifat'ın üçüncü tiyatro eseri *Yağmur Sıkıntısı*, 1969 yılında yayımlanmıştır.

*Oktay Rifat için yazınsal yaratıcılık çeşitlenerek çoğalmaktadır. Şair, şiir ve tiyatro alanında ortaya koyduğu yazınsal ürünlerine roman türünü de eklemiş, bu alanda *Bir Kadının Penceresinden* (1976), *Danaburnu* (1980) ve *Bay Lear* (1982) adlı eserleri yayımlamıştır

Oktay Rifat Şiirinde Pastoral ve Toplumsal Görünümler: Çobanlı Şiirler, Bir Cigara İçimi ve Elifli

Oktay Rifat, şiirinin başlangıcından beri doğaya, insanı yaşama bağlayan öğelerden biri olarak yaklaşmıştır. Oktay Rifat için doğa hep önemli olmuştur. Diledüğü'nün şair üzerine yaptığı değerlendirme Oktay Rifat'ın yapıtlarına egemen olan doğa anlayışını özetler niteliktedir. Diledüğü'nün dile getirdiği üzere Oktay Rifat, insanın evren, doğa ve toplumsal düzendeki yerini anlamaya çalışıyordur. Onun için kent ve doğa bir çeşitlik karşıtlıktır. Doğa, eşitlik ve umudu temsil eder, kent yaşamı ise yalnızlık, yoksulluk ve haksızlığı (2015: 257).

Şiirinin başlangıcından beri doğaya yer veren Oktay Rifat, *Çobanlı Şiirler* (1976), *Bir Cigara İçimi* (1979) ve *Elifli* (1980) kitaplarında doğa sorunsalına yeni bir boyut kazandırmış; doğayı, insanın kendisiyle ve toplumsal çevresiyle ilişkilerini merkeze alarak irdelemeye başlamıştır.

Oktay Rifat'ın şiirlerinde doğa önemli bir öğe olarak hep var olmuştur. Orhan Koçak, *Şiirin Sesi ve Eleştirisi* başlıklı yazısında, Oktay Rifat şiirinde doğanın başından beri bir eğretilme ve imge deposu olarak var olduğunu söylemektedir (1993: 20).

Ahmet Oktay ise *Kente Karşı Kır* adlı yazısında, Oktay Rifat'taki doğa sorunsalına başka bir açıdan yaklaşmakta ve *Çobanlı Şiirler* (1976), *Bir Cigara İçimi* (1979) ve *Elifli* (1980) adlı kitapların içerikleri açısından bir bütün olarak düşünülebileceğini söylemektedir. Ona göre bu bütünün ana sorunsalı doğa, kırsal yaşam ve köy yaşamıdır (1992: 166).

Ahmet Oktay, *'Yaşamın Hesabını Tutmayı' Öngören Bir Şiir Üzerine Gözlemler* adlı başka bir çalışmada, Oktay Rifat'ta kırsal yaşama çekilme durumunu "insanal değerlere yöneliş" ekseninde değerlendirmektedir:

"Çobanlı Şiirler adının kolayca sezindirdiği gibi, Oktay Rifat kıra ve dolayısıyla emeğin fetişleşmemiş biçimde varolduğu izleniminin edinilebildiği kırsal yaşama sığınır. Pastoral, yaşanan günün olumsuz içeriğinin karşıtı olarak algılanmakta ve iletilmektedir" (1988: 20).

Oktay'a göre, bu sığınma dünya ilgisinin azalması anlamına gelmemektedir:

"Dünya ilgisi azalmamıştır elbet. Ama bakış bilgelikle dolmuş, insanın ve emeğin yüceltimi, yaşanan şiddetle doğru orantılı olarak barışçılasmıştır" (1988: 20).

Ahmet Oktay'ın açıklamasında yer alan "yaşanan şiddetle doğru orantılı olarak barışçılasmış" ifadesi, adı geçen üç kitabın yazıldığı toplumsal süreci imlemektedir. Oktay Rifat'ın 1976-1980 yılları arasında yayımladığı *Çobanlı Şiirler* (1976), *Bir Cigara İçimi* (1979) ve *Elifli* (1980), şiddetin ve baskının toplumsal yaşamda yoğun olarak yaşandığı bir sürece denk gelmektedir.

Oktay Rifat'ın, pastoral ile toplumsal görünümünün doğadan görünümle kaynaştığı üç kitabında, insan-doğa ilişkisini üç farklı biçimde ele almak mümkündür. Birincil biçim doğanın kır yaşamını ve bu yaşamdaki toplumsallığı kapsadığı şiirlerde, ikincisi doğanın tek başına insanı kapsadığı şiirlerde görünür olmaktadır. Üçüncül biçim ise, insanın doğayla özdeşleşme çabasının görüldüğü şiirlerde söz konusudur.

Oktay Rifat, insan yaşamının devamı için hem doğayla hem de toplumla iç içe ve ilişki içinde olunması gerektiğinin farkındadır. Bireyler yaşamları boyunca doğayla ve toplumun öteki bireyleri ile üretim ve tüketim ilişkisi içerisindeyler. Rifat için bu ilişkiler bütününe yansıması, doğanın düzenini anlamlı kılanın insan olmasıdır.

Mehmet H. Doğan da, *Çobanlı Şiirler* adlı eleştiri yazısında, Oktay Rifat'ta doğanın insandan soyutlanmadığını, insan ve çevresinin doğayla iç içe olduğunu söylemektedir:

"Oktay Rifat, doğayı hiçbir zaman insandan soyutlamaz. İnsan ve çevresi doğayla iç içedir. Doğa, içindeki insanın yaşamıyla, davranışı, devinimiyle bir anlam kazanır. *Çobanlı Şiirler*'de de

köy ve kasaba, insanıyla (bakkalı, kasabı, berberi, çamaşır yıkayanı, gurbete gideni, ırgatı... vb.), türkülerıyla, mezar taşlarıyla, hayvanlarıyla, doğanın içinde, onunla birlikte yaşamdan ölüme, ölümden yaşama devamlı bir devinim içinde veriliyor. [...] Bu nedenle Çobanlı Şiirler'i, adına karşın, salt doğa şiirleri sayamıyorum ben. Köy ve Kasabanın doğasal, çevresel görünümüyle birlikte köy insanı da gerçekçi, toplumsal durumlarından soyutlanmadan verilir. 'Çift Sürenler' şiirinde köylü, başını çevirince komşusuna, kendini görür gibi olur aynada. 'Arap Ahmet' yabancı özgürlüğüne yan bakarsan, bıçağının ucu gibi hazır bir akreptir. Taşlı tarlalar, kuru otlaklar için mahkeme kapılarına yığılmış köylüler görürüz. Bütün bu kasabadan, köyden tablolar, gebre, mertek, avrat, yumak (yıkamak) ağa (baba, ağabey), mintan, çıkın, aşık, hatıl... vb. yadırganmadan, kolaya, ucuza kaçmadan kullanılan kırsal kesim sözcükleriyle verilir" (1986: 216-217).

Mehmet H. Doğan'ın, Oktay Rifat'ın *Çobanlı Şiirler* (1976) kitabı için saptadıkları *Bir Cigara İçimi* (1979) ve *Elifli* (1980) için de geçerlidir. Şairin adı geçen üç kitabında, toplumsal yaşamı da kapsayan doğayı ve kır yaşamını devinimli bir biçimde veren birçok şiir örneği vardır.

Bu şiir örneklerinden *Çobanlı Şiirler* (1976)'de yer alan *Kasaba*'da,

"İnce minare şerefesinde leylekler / kadınlar tütünde pamukta / Kızlar oğlanlar çapada / Ekmek aslanın ağzında" (Rifat, 2003: 229)

dizeleriyle resmedilen, kasaba yaşamıdır. Aynı kitapta yer alan *Mahkeme Kapısı* adlı şiirde ise bu yaşamın kapsadığı insanlar resmedilmektedir:

"Ceplerinde ekmek ve tütün kırığı / Cüzdanlarında parmak basılmış / Senetler tanık listeleri, / Taşlı tarlalar kuru otlaklar / yüzünden yığılmış mahkeme kapısına / Pazar yerinde eğleşiyor / Avratlarıyla eşekleri" (Rifat, 2003: 244)

dizelerinde, kırsal yaşam insanının toplumsal koşullar içerisindeki durumu dile getirilmektedir ve şair kırsal kesim insanı ile toplumsal çevresi arasındaki ilişkiye mahkeme uzamı içerisinde ayna tutmaktadır. *Kasaba*'da ve *Mahkeme Kapısı*'nda aktarılan yaşamlar, adı geçen şiirlerdeki resimselliği ve devingenliği sağlayan öğedir.

Çobanlı Şiirler (1976)'de yer alan *Irgatlar*, *Çift Sürenler* ve *Kızlar* adlı şiirler de yukarıda değinmiş olduğumuz devinimli resimselliğin, kırsal yaşamla ve bu yaşamın kapsadığı toplumsal ilişkilerle etkili biçimde örtüştüğü şiirlere örnek oluşturmaktadır. Şiirlerde yer alan,

"Makineler serper sabahları / Onları Ovaya / Makineler toplar beşer onar / Hepsini gün batınca ovadan" (Rifat, 2003: 252)

"Çift süren köylü / başını çevirince komşusuna / Kendini görür gibi olur aynada / Sonra ötekini ve öbürünü / Aynalardan aynalara" (Rifat, 2003: 274)

"Sırtlarındaki odun demetinin / urganı ellerinde / peşlerinde çam kokusu / Tokuşurken tomur meme / İki büküm iniyorlar dağdan" (Rifat, 2003: 287)

dizeleri, insanların hem toplumsallık içerisindeki durumunu hem de devinimini yaşamın akan görüntüsüyle yansıtmaktadır.

Oktay Rifat'ın, insan ilişkilerini ve toplumu içinde barındıran bir doğayı aktardığı şiirleri, *Bir Cigara İçimi* (1979)'nde de yer almaktadır. Bu şiirlere örnek oluşturan *Demin ve Şimdi* ve *Dağlılar* adlı şiirlerde, doğa, toplum ve insan ilişkilerine şiirin anlatıcı sesi de dahil edilmiştir:

"[...] Bizse burada kaldık, söğütlerin altına oturduk. / Soğan, domates, biber doğradık sahana, yağ gezdirdik. / Şarabı şişeden içiyoruz gün battı batacak. / Kıpırtılı otlar gibi düşünce gidene bağlı" (Rifat, 2003: 368)

“Dağdan geldiler onlar, ötelerin adamları, dağlılar. / Zincirler vurulmuş tomrukları döktüler makinelerin ağzına, / bulutlarını, rüzgârlarını bıraktılar, estiler el kadar yerde. / Bakraçları kalaylı, çorapları nakışlı kadınlar / carlarının altından süzdüler onları, görmez miyiz! / [...] / Gün bitti, hesap kesildi, oturduk kapının oraya. / Üstümüz çardak, önümüz kamyonların yattığı düzlük, toz ve akasya. / Çıkınları çıkardık, azıkları yaydık masaya” (Rifat, 2003: 382)

dizelerinin söyleyeni, kendisinin de içinde olduğu bir yaşamı kapsayan doğayı devinimli bir yapıyla resmetmektedir. Yukarıdaki dizelerin ait olduğu şiirlerde, anlatıcı sesin betimlenen doğanın içerisinde yer alması, “insan”ı kendi merkezinden dış dünyaya, buradaki anlamıyla doğaya ve doğada biçimlenen ilişkilere yönlendirmektedir. Bu durum, insanı ve toplumu içinde barındıran bir doğayı izlenim olarak sunmak çabasıyla koşut olarak gelişmektedir.

Oktay Rifat’ın şiirlerinde yer alan insan-doğa ilişkisi sorunsalı, şairin *Elifli* (1980) kitabında yer alan kimi şiirlerde de insan ilişkilerini ve toplumsallığı içeren bir kır yaşamıyla birlikte görünür olmaktadır. Kitapta yer alan *Eşekliler*, *Güz Başı*, *Tandırname*, *Gemide* ve *Tren* adlı şiirler insan kadrosunun kalabalık olduğu, doğanın toplumsallığı içerdiği şiirlere örnek oluşturmaktadır.

Eşekliler şiirinde

“Kıl heybelerde bazlama, tuz ve erik, / Ova düzündeki sanki bir katar turna, / Öterken karatavuk, kokarken kekik, / Böğürtlenli yoldan inerler art arda, / Lastik pabuç, yırtık pantol, eşekliler, / Yayladaki köylerinden kasabaya. / İnce bir toz şeridi düşer ovaya” (Rifat, 2000: 12)

dizeleriyle aktarılan betimleme kırsal yaşam ilişkilerini sürdüren insanları içermektedir. Şiirde kalabalık insan kadrosunu içeren doğa görüntülerine devingenlik katan öge insanlardır.

Kır yaşamını betimleyen bir başka şiir olan *Güz Başı*’nda betimlenen görüntüye devinimi katan bu kez doğanın kendisidir. Şiirde yer alan,

“İrgat kahvelere çekiliyor yavaş / Yavaş, biber basıldı salamura, / İnek gebe, oğlan çıplak, otlarsa yaş, / Güz kanlı bayrağını dikti ovaya” (Rifat, 2000: 21)

dizelerinde, doğanın devinimi mevsim dönüşüyle imlenmekte, doğanın kapsadığı insanların yaşam deneyimi de bu devinime koşut olarak şekillenmektedir.

Tandırname adlı şiirde ise, anlatıcı ses toplumsallık bağlamındaki köy yaşamı gerçekliğini bir masal dünyasının içinden aktarmaktadır. Şiirde yer alan,

“Dolambaçlı yolları vardı köyümüzün, damları, avluları, servileri, / İnce minareleri, kaleleri, kalelerinde mazgal delikleri” (Rifat, 2000: 42)

dizelerinde, köyü betimleyen anlatıcı ses, şiirin ilerleyen bölümlerinde köyü ve köy yaşamını masal dünyası ile birleştirmektedir:

“Oğlanlar peri kızlarına vurulur, kaçırlılar, / anası peşlerinde koşunca, kız bir tokatta bahçe yapardı oğlanı, / kendi de bahçıvan olur, hileye karşı hile, zora karşı zor, / ama kötü her zaman yenik düşerdi” (Rifat, 2000: 42).

Tandırname’de köy insanının gerçekliğini masal dünyası içerisinden betimleyen Oktay Rifat’ın *Gemide* ve *Tren* adlı şiirleri ise, kırsal yaşam insanının yaşamsal gerçekliğini yansıtmaması bakımından önemlidir. Adı geçen şiirlerde yer alan,

“Kadınları bebeleriyle girdiler güverteye. Kimi çöktü, / bağdaş kurdu kimi. Arkaları basık yabancı pabuçlarını / düşürüp yere, parmaklarını yokladılar çorabın altında. / [...] / ve uyuyacaklar başları geride, ne mutlu ne mutsuz, / alınyazılarına yabancı” (Rifat, 2000: 49)

“Adını bilmedikleri otları yiyorlar sarmısaklı yoğurtla / otlar ovada bitende sebil, yaza doğru. / [...] / - Benim adım Hatçe, diyor iri memeli kadın. / Bir taşın dibine çökmüş tren yolunun böğründe / inekleri güdüyor. Bir kuş uçuyor havada” (Rifat, 2000: 50)

dizelerinde kırsal kesimin yaşantısı, ayrıntılara yaslanan bir gözlem gücüyle betimlenmektedir.

Oktay Rifat’ın *Çobanlı Şiirler* (1976) ve *Bir Cigara İçimi* (1979) kitaplarında kırsal yaşam ve bu yaşamın kapsadığı toplumsal ilişkiler, kimi şiirlerde yalnızlık, yoksulluk gibi olgularla ve toplumsal yaşamdaki eşitsizliklerle birlikte görünür olmaktadır. Kırsal yaşam ve toplumsal sorunlar birlikteliğine yer veren şiirlerden *Seslenen Köy*, *Tarla*, *Çizme*, *Ağa ve Karınca* ve *Yaşamla Ölüm*, *Çobanlı Şiirler* (1976)’de yer almaktadır.

Seslenen Köy şiirinde, “yalnız”, “yoksul” ve “öksüz” sözcükleri köyü ve kırsal yaşamda yer alan insanların durumunu betimlemek için kullanılan imgelerdir:

“SESLENEN KÖY

Seslenir köy yalnızım

Seslenir köy yoksulum

Uykusuzum öksüzüm dulum” (Rifat, 2003: 230).

Seslenen Köy’de betimlenen yoksul yaşam, *Tarla* adlı şiirde çaresizlik olgusuyla birleşmektedir. Şiirde yoksul insanın çaresizliği, kendine ait bir “tarla” özlemiyle koşut olarak irdelenmektedir:

“TARLA

Elini buğdaya daldırdı

Bir avuç aldı

Baktı uzun uzun

Bir tarla diye düşündü

İsterse taşlı olsun

Bir öküz bir de saban

Gerisi yalan” (Rifat, 2003: 242).

Çizme, *Ağa ve Karınca* ve *Yaşamla Ölüm* adlı şiirlerde ise, üretim ilişkilerindeki eşitsizlik ve insanlar arasındaki ikilik görünür olmaktadır:

Çizme’de ve *Ağa ve Karınca*’da yer alan

“Onun çizmeleri var / Ökçesi nalçalı / Tabanı kabaralı / Benimse ayaklarım çıplak / Yaralı” (Rifat, 2003: 269)

“Karınca tek tek taşır taneyi / Yuvasına / Ağa öküz arabalarıyla / Demir kancalı ambarına” (Rifat, 2003: 281)

dizelerindeki ikilik ve eşitsizlik, *Yaşamla Ölüm* adlı şiirde, şiirin adından da anlaşılacağı üzere, yaşamak ve ölmek düzeyine ulaşmaktadır:

“YAŞAMLA ÖLÜM

Yeni giysiler size düşmüş,

Pılı pırtılar bize

Büyük konutlar bahçeler

Size döner yüzünü

Gecekondular bize

Ölünüz diyorlar

Size ölüm yoldaşlık etti

Yaşam bize” (Rifat, 2003: 298).

İnsanı, doğa ve toplum içindeki ana eksen olarak ele alan Oktay Rifat, *Bir Cigara İçimi* (1979)’nde yer alan *Çiçekler*, *Çapada*, *Biz ve Onlar* ve *Kaf* adlı şiirlerinde de doğanın kapsadığı insan ilişkilerini aktarırken, bu ilişkileri toplumsal yaşamda var olan karşıtlıklarla konumlamaya devam etmektedir. Adı geçen şiirlerde toplumsal yaşamla koşut olarak, üretim ilişkileri, emeğin değeri ve eşitsizlik gibi kavramlara gönderimler söz konusudur.

Çiçekler şiirinde, tarlada çalışan ırgatların sesi duyurulmaktadır:

“ÇİÇEKLER

Kırmızı sarı çiçekler açıyor pamuk tarlalarının

Otluk sınırlarında. Biz de varız çapada ırgatlar,

kırmızılı mavili terli avratlar, şalvarlı güllü” (Rifat, 2003: 372).

Şiirde doğal çevre renkli bir yapıda resmedilmekte ve bu renkliliğe “biz de varız” diyerek sesini duyuran ırgatların görünümü de dâhil edilmektedir.

Çiçekler’de sesi duyulan tarlada çalışan insanların, *Çapada*, *Biz ve Onlar* ve *Kaf* adlı şiirlerde umutları ve toplumsal koşullardaki eşitsizlikten kaynaklı durumları görünür olmaktadır.

Çapada adlı şiirde, başkasının pamuk tarlasında çalışan bir işçinin özlemleri dile getirilmektedir:

“Demek bir bostan istiyordu avlunun önünde, biberler, domatesler. / Ya çardak, çardağın altındaki beton sekide kaba minder! / Yumuşacık oturacaktı üstüne, bir cigara tellendirecek, / bulutlara bakacaktı besbelli, top ve ak bulutlara, / şimdi baktığı gibi, çapada, elin pamuk tarlasında kuşluk vaktinde” (Rifat, 2003: 380).

Biz ve Onlar ve *Kaf* adlı şiirlerde kır yaşamının kapsadığı insanlar, yoksullukla ve eşitsizlikle birlikte aktarılmaktadır. Şiirlerde yer alan,

“İçlerinden geçenleri anlıyorduk, söylemediklerini. / Yoksulsunuz, iğrençsiniz, diyorlardı, / ne giysiniz var dolabınızda, ne iki türlü yemeğiniz, ne de paranız, / sevginize karnımız tok, özgürlükse özgürlük bizim için. / Sırıtmaya bile gerek duymadan arkalarını dönüyorlar soframıza. / Oysa biz alın terimizi bölüşürüz, yağma ve haraç bilmeyiz. / Tütünü öküz için icat ettik, çift sürerken bir cigara içimi dinlensin diye” (Rifat, 2003: 388)

“Bıktık gölgelerinde yaşamaktan, kırıntılarıyla geçinmekten, / patlangaç kesekâğıtları gibi yozlaşmış sözler duymaktan. / Bir onların ellerine bak, bir bizimkine, bizimkiler yarık. / Nicedir kazarız toprağı, toprak bize, bereket onlara, gak deyince su, guk deyince et” (Rifat, 2003: 397)

dizelerinde toplumsal koşullardaki ikili yapı ve yoksul insanların güç yaşam koşulları, toplumsal eşitsizlik ekseninde dile getirilmektedir.

Kırsal yaşamı ve doğayı insan ilişkilerini de dâhil ederek irdeleyen Oktay Rifat için, doğa ve toplum içindeki tek tek insanlar da oldukça önemlidir. Çünkü birey, toplumun da doğanın da içerisinde bulunan ana merkezdir. Bu açıdan bakıldığında, Oktay Rifat'ın doğayla iç içe geçmiş şiirlerinde insan ögesi kimi zaman doğayla ilişki kuran bireyler olarak görünür olmaktadır. *Çobanlı Şiirler* (1976)'de doğanın ve kırsal yaşamın içerisindeki bireylerin resmedildiği şiirlere *Arap Ahmet*, *Fadime Kız*, *Toprağa Basan Adam* ve *Akşama Doğru* adlı şiirler örnek oluşturmaktadır.

Arap Ahmet'te yer alan birey, “yabanıl özgürlüğüne yan bakarsan, bıçağın ucu gibi hazır bir akreptir” (Doğan, 1986: 217):

“Bir Akreptir o / Bıçağın ucu hazır / Yabanıl özgürlüğüne yan bakarsan” (Rifat, 2003: 241).

Fadime Kız, *Toprağa Basan Adam* ve *Akşama Doğru* adlı şiirlerde betimlenen bireyler ise devinimi de içeren birer görüntü olarak resmedilmektedirler. *Fadime Kız* ve *Toprağa Basan Adam* şiirlerinin

“İki elinde su dolu iki kova / Bahçe dibi serviye doğru / Fadime Kız geliyordu” (Rifat, 2003: 246)

“Sıkıca basıyordu taban yere / Tarağı açılıyordu ayağın / Topuk sert basınca diri / Çıplak ayağın kalıbında / Göçüyordu yumuşak toprak / Omuzlardan kollardan / Kalçalardan yere doğru akan / Kaslarla gerilmiş gücün altında” (Rifat, 2003: 294)

dizelerinde doğanın içerisinde devinimli bir yapıyla betimlenen birey, *Akşama Doğru* adlı şiirde bu kez bir çocuktur. Şiirde betimlenen çocuk, insana umut veren bir doğa uzamının içerisinde yer alıyordur ve şairin yarınlar için taşıdığı umudun somut öznesidir:

“AKŞAMA DOĞRU

Küçük ve Beyaz dişleriyle koyun

Ayrıkların arasından

Ayırır yoncayı yer

Kavaklar titreşir çitin üstünde

Güneş ince çizgilerince saatin

Yürür günün akşamına

Köyün üstüne en koyu mavi iner.

Sinide toprakla pişen pekmez varsa

Kum ve Taş kokulu sıcak ekmek varsa

Çocuk elleri yapış yapış

Emer pembe tırnaklı parmaklarından

Yarının güneşli gündüzünü” (Rifat, 2003: 291).

Oktay Rifat'ın doğayı kapsayan bireyleri resmettiği şiir örneklerinden *Kim*, *Küçük Gök* ve *Adam* adlı şiirler ise *Bir Cigara İçimi* (1979) adlı kitapta yer almaktadır.

Kim adlı şiirde betimlenen şiir nesnesi, doğayı gözlemleyen bireydir:

“KİM

Tanrısal ve susuz

Bir kalıp sabun gibi lavaboda

Ya da bir bekleme salonunda

Denize dönük

Pencereden bakıyor

Mutsuz kendini görmek için” (Rifat, 2003: 344).

Şiirin kurgusu içerisinde görme, gösterme ve anlamlandırma anahtar kavramlardır. Çünkü şiirde doğayı gözlemleyen bireyin çabası, kendini görmektir. Bu çabayı John Berger’in, görüşün iki yanlılığı üzerine dile getirdikleriyle birlikte düşünmek yerinde olacaktır. Berger, *Görme Biçimleri* adlı kitabında görüşün iki yanlılığına dair şunları söylemektedir:

“Bir şeyi gördükten hemen sonra, aynı zamanda kendimizin görülebileceğini de fark ederiz. Karşımızdakinin gözleri bizimkilerle birleşerek görünenler dünyasının bir parçası olduğumuza bütünüyle inandırır bizi.

Karşıdaki tepeyi gördüğümüzü kabul edersek o tepeden görüldüğümüzü de kabul etmemiz gerekir. Görüşün iki yanlılığı konuşmanın iki yanlılığından daha baskındır. Çoğu zaman karşılıklı konuşma bu görme-görülme işlemini dile getirme çabasıdır. ‘Sizin her şeyi nasıl gördüğünüz’ü benzetmeyle ya da doğrudan açıklama çabanızla, ‘onun her şeyi nasıl gördüğü’nü anlama çabanızdır” (Berger, 1999: 9).

Oktay Rifat’ın şiirinde, gözlemlediği doğa içinde kendini arayan biri olarak resmedilen birey, hem kendini hem de şiirin anlatıcı sesini ve okuyucusunu “görünenler dünyasının bir parçası olduğuna” inandırmaktadır.

Şairin *Küçük Gök* ve *Adam* şiirlerinde de gözlemleme, görüntü ve betimleme öğeleri şiire yansımaktadır. Şiirlerde yer alan,

“Küçük bir kız çocuğu küçük gök / En küçük bulutun altında dünya / Ve bir alan kumru döşeli” (Rifat, 2003: 357)

“Büyük bir çayır var yeşil / Çayırda atla eşek otluyor göksel / Arkada bir ev var küçük / Bir çam var bir servi belki de / Önde bir adam yatıyor uzun / Upuzun boydan boya” (Rifat, 2003: 359)

dizeleri doğayı ve doğanın kapsadığı insan görüntülerini sözcükler aracılığıyla betimlemekte, resmetmektedir.

Oktay Rifat’ın *Elifli* (1980) kitabında yer alan *Katır ve Kız*, *Yürüyen* ve *Dönüş* adlı şiirler de çok sayıda görsel imgeyle kurulmuş, gözlemleme, görüntü ve betimleme öğelerini ön plana çıkaran, doğanın ve kırsal yaşamın içerisindeki bireylerin resmedildiği şiir örnekleridir.

Kitabın ilk şiiri *Katır ve Kız*’da yer alan

“Meşelikten odun yüklü katır, / Bir yaprak düşerken, suda, tahta / Kapının üstündeki buluta, / Dağdan sallanarak iner, bakır / Güğüm uzaklaşır dönemece, / Aynasında pelit, bulut, baca. / Ardında Yörük kızı bir Hitit / Yontusu gibi, kızaran çivit / Rengi gökyüzünde soluk, yalın,” (Rifat, 2000: 11)

dizelerinin içerdiği resimsellik, doğayı ve doğanın kapsadığı insanı devinimli bir yapıda sunmaktadır.

Yürüyen adlı şiirde ise,

“Helallaşıp düşüyor yola, geride / Damlarıyla köy, yürüyor, ayrılmak zor! / Şura Mustafa’nın kahvesi, beride / Çapaya durduğu tarlalar, yürüyor, / [...] / Ne yorganı heybesi, ne tabakası, / Yürüyor asfalttan, susadan, toprak yoz / Yürüyor sarı mintan, yırtık yakası, / Yürüyor ha, nasıl giderse

salyangoz, / Otlar yanık, yollar sabahın dördünde, / Yürüyor oy yürüyor, ekmek derdinde.” (Rifat, 2000: 13)

dizeleriyle betimlenen doğa görünümünün içerisinde yer alan insan, doğanın bir parçası olarak bu görünüme devinimli bir yapı kazandırmaktadır. Çünkü devinimin kaynağı onun devingenliğidir. Şiirin son dizesinde yer alan “ekmek derdinde” tanımlaması ise Oktay Rifat’ın bir birey olarak insanı doğa içerisinde betimlerken bile, bu insanın toplumsal yaşamdaki konumunu göz ardı etmediğini imlemektedir.

Aynı kitapta yer alan *Dönüş* adlı şiir, insanı içeren bir doğayı resmetmesi açısından *Yürüyen* adlı şiirle benzeşmektedir. *Dönüş*’de de betimlenen doğa görüntülerine devinim kazandıran, doğanın içerisinde yer alan insandır:

“Basma entarisi yırtık, süpürüyor, / Siliyor çıplak ayak sabahtan beri, / Işıldıyor silindikçe beyaz ve mor / Camlara vurmuş komşunun hatmileri, / Silindikçe gelincik otlarla kavak, / Kırk yıllık ova camın üstünde yeni, / Nicedir gözünde tutmuş bu cam çardak, / Ekmeği masada, peyniri, zeytini” (Rifat, 2000: 17).

Oktay Rifat’ın *Çobanlı Şiirler* (1976), *Bir Cigara İçimi* (1979) ve *Elifli* (1980) kitaplarında insan-doğa ilişkisinin görünümlerinden bir tanesi de bireyin bilincinin doğayla özdeşleşme çabasıdır. Adı geçen kitaplarda yer alan kimi şiirlerde insan, doğanın bir parçası olarak onunla bütünleşme çabası içerisinde aktarılmaktadır. Bu bütünleşme çabasının açıkça görünür olduğu şiir örneklerinden *Bulanık Bir Suda*, *Kıyıda* ve *Sözcükler*, *Çobanlı Şiirler* (1976)’de yer almaktadır.

Bulanık Bir Suda adlı şiirde doğanın görünümlerine göre mutlu, içe dönük ya da tedirgin olabilecek bir “ben” betimlenmektedir:

“Ben ki dört duvar arasında yaşarım / Küçük bir sokaktan geçerim her sabah / Gökyüzü maviyse mutlu / Bulutluysa tedirgin içe dönük” (Rifat, 2003: 318).

Şiirdeki “ben” tüm insanlığın yükünü taşımaktan dolayı yorgun ama kendine doğadan bir avuntu payı çıkaran, umutlu bir “ben”dir:

“Ben ki bir suyum çürümüş / Anı kalıntılarıyla bulanık / Ve herhangi biri, tüm insanlığın / Yükünü taşıyan sırtında / Derim ki sevgi günleri başlayabilir / Beklenen gemi gelebilir / Gözüm kayar açıklara rıhtımda” (Rifat, 2003: 318).

Bu bağlamda “ben”in kuruluşunda doğa ve doğayla özdeşleşme çabası oldukça önemli bir rol oynuyordur.

Kıyıda ve *Sözcükler* şiirlerinde ise, bireyin doğayla özdeşleşme çabasının karşılığında duyumsadığı doğa, onu sarmalayan ve kapsayan bir doğadır:

“Bu gölün kıyısında ne söğüt dalı / Ne suda ışıldayan çakıl / Ne sarı çiçekler açan çalı / Uzaktaki sazlara bakıyorum / Kilitlenmiş akşamla kapalı” (Rifat, 2003: 315).

“Bırak ki gemi azıya almış / Azgın aygırlar kısraklar gibi / Çizsinler kendi yokuşlarını. / Duy o baş dönmesini, devrilen / Ormanı uçan dağ yolunda / Tam göbeğine doğru Doğa’nın” (Rifat, 2003: 324).

Oktay Rifat’ın, bireyin doğayla özdeşleşme, bütünleşme çabasının etkili bir biçimde görünür olduğu şiirlerine örnek oluşturan *En Durgun Saatte*, *Dağın Ardı* ve *Meşelik* adlı şiirler *Bir Cigara İçimi* (1979)’nde; *Denizde*, *Kıyıda* ve *Bulutlar* adlı şiirler ise *Elifli* (1980)’de yer almaktadır.

En Durgun Saatte, *Dağın Ardı*, *Meşelik* ve *Denizde* adlı şiirlerde yer alan

“Denizin üstü yalım / Kodu yüzüstü gitti / Yalnız başıma kaldım.” (Rifat, 2003: 360)

“Toprağa giren demir / Traktör ya da saban / Bana balçığı getir / İnsan etini yapan / Neden yanarsın orman / Ve sen gökte süzülen bulut / Öldüm düşeli derdine / Aşır beni dağın ardına.” (Rifat, 2003: 361)

“Kanat gersin üstümüze kuş / Kumru ya da atmaca / Uzakta kalsın boş / Küçük ev tüten baca.” (Rifat, 2003: 363)

“Çiçek açmış ılgınların orda soyun, / Burda her iz silinir, her tutku yeni, / Köpüklenmiş mor aydınlığında suyun / Çim, uzaklarda bir balıkçı yelkeni!” (Rifat, 2000: 20)

dizelerindeki anlatıcı ses doğanın varlığı ile kendi varlığı arasında bir koşutluk kurmakta, doğa ve “ben”i iç içe geçirmektedir. Bu bağlamda insanın doğayla bütünleşme çabasını imgesel düzlemde okura ulaştıran şairin dizelerinde, insan ve doğa ilişkisinin yaşamı anlamlandırmadaki rolü görünür olmaktadır.

Kıyıda ve Bulutlar adlı şiirlerde ise, şiirin anlatıcı sesi insanın doğayla bütünleşme çabasına *Bir Cigara İçimi* (1979)’nde yer alan *En Durgun Saatte, Dağın Ardı* ve *Meşelik* şiirlerindeki benzer bir şekilde dâhil olmaktadır. Şiirlerde yer alan,

“Salaş iskeleden güneşin suya serptiği altına bakalım mı, / çakıl sektirelim mi, üç kez, dört kez, / kim daha çok sektirebilirse, kaçamak, çocukluğa doğru? / Altımızda baş aşağı eski günler, bir şeytanminaresi, yolcu gitmiş çulu kalmış, / boş, avucuma batıyor eğri büğrü.” (Rifat, 2000: 34)

“kaldırır başımızı bulutlara bakarız, / ağaçlar bizden sayılır, bizim ağaçlarımız, / bulutlar, bulutlar da ağaçların mı yoksa!” (Rifat, 2000: 52)

dizelerinde şiiri seslendiren, şiirde betimlenen görüntünün içerisinde yer almakta ve anlatısının içerdiği “biz”de bir bütün olarak insanın, doğayla bütünleşme çabasını dile getirmektedir.

Sonuç:

Oktay Rifat’ın poetikası değişim ve yenilenme üzerine kuruludur. Oktay Rifat, şiirinde ve sanatı ele alışımda hem biçim hem de içerik bağlamında yeni olanakları önemsemektedir çünkü onun için her yeni olanak yeni bir şiirsel açılım anlamına gelmektedir. Onun sürekli bir gelişim içerisinde ilerleyen şiirinde gerçekleştirdiği açılımlar, şiir sanatının anlam, imge ve çağrışım alanlarını çoğaltma çabasının ürünüdür.

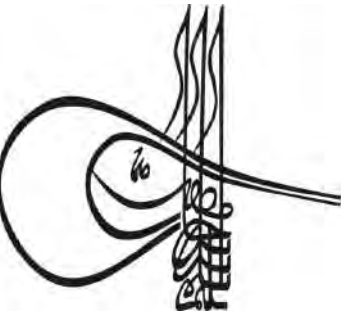
Oktay Rifat (1914-1988)’ın değişerek ve yenilenerek ilerleyen şiir anlayışında *Çobanül Şiirler* (1976), *Bir Cigara İçimi* (1979) ve *Elifli* (1980) başlıklı yapıtlarının yeri oldukça önemlidir.

Doğaya ve insanın doğayla kurduğu ilişkiye şiirin başlangıcından beri yer veren Oktay Rifat, 1976 – 1980 yılları arasında yayımladığı *Çobanül Şiirler* (1976), *Bir Cigara İçimi* ve *Elifli* (1980) kitaplarında, doğa, insan ve toplumsal çevre arasında ilişkiler kurmuş; doğa sorunsalını bu ilişkileri merkeze alarak irdelemiştir.

Oktay Rifat’ın pastoral ile toplumsal görünümünün doğadan görünümle kaynaştığı üç kitabında, insan-doğa ilişkisi üç farklı biçimde yer almaktadır. Birincil biçim doğanın kır yaşamını ve bu yaşamdaki toplumsallığı kapsadığı şiirlerde, ikincisi doğanın tek başına insanı kapsadığı şiirlerde görünür olmaktadır. Üçüncül biçim ise, insanın doğayla özdeşleşme çabasının görüldüğü şiirlerde söz konusudur. Öte yandan adı geçen kitaplarda irdelenen doğa sorunsalı kimi şiirlerde yoksulluk olgusuyla birleşmiştir ve insanla birlikte düşünülen doğa, yalnızlığın ve yoksulluğun yarattığı karamsarlığı aşmak için bir yol olmuştur.

KAYNAKÇA

- Berger, J. (1999), *Görme Biçimleri*, Çev. Y. Salman, 7. bs., İstanbul: Metis Yayınları.
- Celâl, M. (2006), “Oktay Rifat: ‘Hep Arayan, Bulduğuyla Yetinmeyen Bir Şair’”, *Varlık 1186*, Temmuz 2006, ss. 41-44.
- Dilidüzgün, Ş. (2015), “Teaching Turkish as a Foreign Language Through Poetry: From Words to Worlds”, *Bilig 75*, Sonbahar 2015, ss. 249, 274.
- Doğan, M. H. (1986), “Çobanlı Şiirler”, *Şiirin Yalnızlığı*, 1.bs., İstanbul: Broy Yayınları, ss. 216-219.
- Koçak, O. (1993), “Şiirin Sesi ve Eleştiri”, *Sombahar 15*, Ocak-Şubat 1993, ss. 16-23.
- Küçükler Kuşcu, N. (2007), *Oktay Rifat Şiirinde Değişim ve Yenilenme*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi.
- Oktay, A. (1992), “Kente Karşı Kır”, *Kabul ve Red*, İstanbul: Simavi Yayınları, ss. 156-178.
- Oktay, A. (1988), “‘Yaşamın Hesabını Tutmayı’ Öngören Bir Şiir Üzerine Gözlemler”, *Hürriyet Gösteri 92*, Temmuz 1988, ss. 16-20.
- Rifat, O. (2003), *Bütün Şiirleri II*, 2. bs., İstanbul: Adam Yayınları.
- Rifat, O. (2000), *Bütün Şiirleri III*, 1. bs., İstanbul: Adam Yayınları.
- Rifat, O. (1992), *Şiir Konuşması*, 1. bs., İstanbul: Adam Yayınları.
- Sazyek, H. (1996), *Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Garip Hareketi*, 1. bs., İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Süreya, C. (2006), *Şapkam Dolu Çiçekle: Toplu Yazılar I*, 2. bs., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şahin, H. (2013), Tunca Yazılan Şiir Epigramma ve Oktay Rifat, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/4 Spring 2013*, s.1319-1337, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5032>, ANKARA-TÜRKİYE

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Mart 2018

✓ Accepted/Kabul: Haziran 2018

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK – Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ – Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait ÇALKA – Dr. Öğr. Üyesi Emrullah YAKUT

This article was checked by iThenticate.

ÂMİD-İ SEVDÂ GAZETESİNDEKİ ŞİİRLERDE TEMATİK BİR İNCELEME*

Adnan OKTAY**

ÖZET

Ali Emîrî Diyarbakır'da doğmuştur. Osmanlının siyasi olarak en sıkıntılı döneminde ve ardından yeni kurulan Türk Cumhuriyetinin ilk yıllarında yaşamıştır. Kitap okumaya merakı, onu İstanbul'a getirmiştir. Dîvânü Lugâti't-Türk'ün ilim âleminde tanıtılmasında kilit rol üstlenmiştir. Osmanlı toplumundaki fiziksel dönüşümün yanında zihinsel dönüşüme de tanıklık etmiştir. Ali Emîrî hem şair hem de bir naşir olarak dikkat çekmiştir. Çeşitli meselelerle ilgili görüşlerini Osmanlı Tarih ve Edebiyatı Mecmuası ile Tarih ve Edebiyatı Mecmuası'nın yanında Âmid-i Sevdâ (1909) adlı altı sayılık gazetede yayınlamıştır. Bu makalede Ali Emîrî'nin Âmid-i Sevdâ adlı gazetede yayınlamış olduğu şiirler, tema açısından incelenmiştir. Bunun için Millet Kütüphanesi A.E. Gzt. 570 numaralı Âmid-i Sevdâ gazetesi elde edilmiş, gazetedeki şiirler dikkatli bir şekilde tematik açıdan incelenmiştir. Gazetede toplam elli üç adet müstakil şiir tespit edilmiştir. Bu şiirlerden başka, gazeteye serpiştirilmiş olan yaklaşık 150 mısralık irili ufaklı manzum metin tespit edilmiştir. Bu şiirlerin bir kısmı Ali Emîrî'ye, bir kısmı da farklı şairlere aittir.

Ali Emîrî, vatan ve millet sevgisini yüreğinde taşıyan bir şairdir. Bu sevgi, onun şiirine de yansımıştır. Ayrıca şair, Osmanlı sultanına derin bir muhabbet beslemektedir. Gazetedeki diğer şairlere ait şiirlerin bir kısmı da bu temayı işlemiştir. Ayrıca gazetedeki birçok şiir, nazire olarak yazılmıştır. Ali Emîrî, gazetenin birinci sayısında elindeki bir şiir mecmuasından bazı şiirleri seçip yayınlamıştır. Bu şiirlerde aşk, sevgi,

* Bu makale, I. Uluslararası İKSAD Sosyal Bilimler Kongresi, (9-11 Mart 2018), Mardin'de sunulmuş olan "Ali Emîrî'nin Âmid-i Sevdâ Gazetesindeki Şiirlerde Tematik Bir İnceleme" adlı bildirinin genişletilip makaleye dönüştürülmesinden oluşmaktadır.

Bu çalışmadaki İngilizce metnin redaksiyon ve kontrolünü yapan İngiltere Queen Üniversitesi doktora öğrencisi Ahmet Bütün'e teşekkürlerimi sunarım.

** Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü., El-mek: adnanoktay3@hotmail.com

ayrılık, sultana muhabbet, vatan sevgisi gibi temalar işlenmiştir. Gazetenin sonraki sayılarında da bu temalar bilinçli bir şekilde gündeme alınmıştır. Âmid-i Sevdâ ismi Diyarbakır sevgisini içermektedir. Ayrıca gazetede Âmidli şairlere sıkça yer verilmiştir. Bütün bunlar, Ali Emîrî'nin Diyarbakır'a olan özel muhabbetini göstermektedir. Bu şiirlerde işlenen temalar, şüphesiz Osmanlı Devleti'nin içinden geçtiği kötü şartlarla yakından ilişkilidir.

Anahtar Kelimeler: Ali Emîrî, Âmid-i Sevdâ, gazete, aşk, tema, Osmanlı.

THE THEMATIC REVIEW IN THE POEMS OF *AMID-I SEWDA* NEWSPAPER

ABSTRACT

Ali Emiri was born in Diyarbakir. He lived in politically most difficult time of the Ottoman, and in the early years of the newly formed Republic of Turkey. His curiosity to read books brought him to Istanbul. He had played a key role in introducing of the Diwanu Lugati't-Turk to the science world. He has witnessed the physical transformation along with the mental transformation in the Ottoman society. Ali Emiri has attracted attention as a poets as well as a publisher. He published his opinions about various issues in *Osmanlı Tarih ve Edebiyatı Mecmuası* (the Ottoman History and Literature Magazine), *Tarih ve Edebiyatı Mecmuası* (the History and Literature Magazine), and *Amid-i Sewda* (1909) which is published with six issues. Ali Emiri's poems which have been published in the *Amid-i Sewda* newspaper are examined in terms of the theme in this paper. To do this, *Amid-i Sewda* newspaper numbered Millet Library A.E. Gzt. 570 was obtained. The poems of this newspaper were carefully examined in terms of theme (main idea). In total, fifty-three independent poetries have been detected in this newspaper. Apart from these poems, nearly 150 verses large and small poetic texts have been detected in this newspaper. Some part of all these poetic texts are belong to Ali Emiri, and some of them belongs to the different poets.

Ali Emiri is a poet who has love of the homeland and nation in his heart. This love has been also reflected in his poetry. Also, he has a deep love to the Ottoman Sultan. Some poems belongs to other poets in the newspaper have also examined this theme. Also, many poems were written as a nazira. Ali Emiri published some poems which were selected from a poem magazine in the first issue of the newspaper. In these poems some themes like love, affection, separation, affection of the Sultan, homeland love were examined. These themes also were examined in the next issues of the newspaper consciously. The name of *Amid-i Sewda* includes the love of Diyarbakir city. Also the poets from Amid were frequently mentioned in the newspaper. All these show Ali Emiri's special love of Diyarbakir. The themes which were examined poems, were closely related to the bad conditions of the Ottoman State.

STRUCTURED ABSTRACT

Theme refers to the processed thoughts, subject, opinion, main subject in a didactic or literary work. Erkan has defined the theme as the purpose of explaining of a story with formulations, and in a song (poetry), in tradition largely repeated ideas groups. So the theme are "recurring events", and "descriptive passages" which seen in the songs. There is not any certain oral form of theme. Because of this the theme couldn't been thought as a group of fixed words in the text. However the theme should has been assessable as a group of ideas (Erkan, 2012: 36-38). Then the theme can be expressed as a group of ideas very different word patterns and shapes in the text. Because of this feature Erkan has defined to the theme like that "event patterns which are within narrative totality processes and ready for using (2012: 40)".

It will be useful to set here some studies which study thematically the poetry. This situation will give ideas about themes which have been studied by some flows and poets. Canatak's work closely processed the date theme in poetry of 1923-1960 years, especially with prowess, national struggle, Turkish civilizations, new reforms, political era and social conjuncture (2001: 700-709). The themes have been committed such as woman, sexuality, sexual freedom, eroticism and social criticism in Second New (entitled in Turkish *İkinci Yeni*) predecessor Poet Cemal Sureya's first poems. The poet has committed some themes such as sadness, loneliness, social criticism, tragically human, crime-punishment, anti-imperial approaches, The values of the Middle East, love of life, death, hope, good looking for future with faith, love, despair in his next poetry books (Dogan, 2007: 552-555).

Some events which are playing role in the history of nations thematically affect the poetry of these nations. Regarding to this an important study in terms of Kyrgyz history and poetry was made by Kallimci. The theme of Kyrgyz poetry was determined with the history of the country and nation, passing time period, dominant ideologies, some events which are affecting the social and political life of the nation (2009: 530-532).

It has been identified which the *Sevinc* magazine started the publishing life in 1952 in Macedonia weighted ideological themes beside of child-based poetry. The processed themes are honesty, morality, diligence, partisanship, fascism, brotherhood, unity, revolution, mother, seasons, family, school, childhood, motherland, Tito's admiration, getting up early, cleanliness, making mischief, working, adhering to the recommendations of teachers, going school regularly etc. (Celebi, 2014: 588-599).

Classical Turkish poetry has been published in newspapers and now living a new experience at the beginning of the 20th century. It's theme changed or not? The classical Turkish poetry has experienced to enough writing experience by calligraphers with human hands in poetry majmu'as (magazine) for centuries. This poem has remained face to face with printing press especially 19th century. Actually this new situation has dragged classical poetry in a new process. No longer it reached to the audiences and it has become the part of edition or publishing policies. The change and transformation is inevitable in entering of the road of the old poem in the journey to reach audiences. As a result this literature no

longer have remained face to face with a curious reader mass. Therefore it met with some concepts such as social problems, industrialization, change, transformation, freedom, equality, modernization etc. One of the area of this meeting undoubtedly is publishing.

In this study selected texts as a sample are poetic texts which were published in Ali Emiri's *Amid-i Sewda* (AS). Ali Emiri is a poet who has *Diwan* beside of being publisher. He has born and raised in Diyarbakir, and died in Istanbul. Some various academic studies related poet's *Diwan* have been made. Ali Emiri's some poems have been published in *Amid-i Sewda* which lasted total six numbers. The book entitled *Tezkire-i Shu'ara-yi Amid* in which explained the poets of Diyarbakir shows this poet also was a literary historian. In addition he has succeeded in publishing *Ottoman History and Literature* magazine 32 numbers. Also Ali Emiri was a poet who was able to prove itself literally.

Amid-i Sewda was the first private newspaper which published in Diyarbakir in 1909. There is not much information related to this newspaper in resources. It has been mentioned just six numbers in *The Catalog of Periodicals of Old Letters*. This scientific, social, literary newspaper was published every fifteen days. The history and literature has more attention in this newspaper published with Ali Emiri's special efforts.

Ali Emiri closely interested the history of Diyarbakir in his newspaper. The texts of this newspaper were containing some advices for teens. *Amid-i Sewda* is like a magazine (majmua) rather than a newspaper. It is an important newspaper in terms of reflection of Diyarbakir city and Ali Emiri's views as an intellectual poet though a very short-lived newspaper. *Amid-i Sewda* newspaper has undertaken on duties such as Diyarbakir poet, to provide various information related with writers and editors, some literary considerations and the *nazira* of different poets aimed publications.

There are poems published in *Amid-i Sewda* with different theme processing. It will be more correct in Ali Emiri's poems and other separate poets. So it will be understood generally the approach of the problems of the journalist and Ali Emiri's world of thought in particularly *Amid-i Sewda*.

Ali Emiri has committed the "frugality" words (as a *redif* of the poems) within the framework of a love scene. The toured of beloved in a place touches, and dressed to everything with special a theme in Ali Emiri. Ali Emiri was explaining with exuberant of the language complaint, separation, suffering, frugality, liberty, persistence themes. So clearly and exactly processing of the concept of freedom first time in the newspaper makes distinguished Ali Emiri from other many poets in *Amid-i Sewda*.

Thus Kadioglu wrote an article related to *Cewahiru'l-Muluk* of the poet. He stand on some themes such as "prophet, parents, relatives, ancestry, teacher, country and love of the Ottoman dynasty (2005: 153)" in this article. This finding shows that the poet while processing these themes just not stay limited with *Amid-i Sewda*.

Amid-i Sewda is a newspaper published by Ali Emiri in Diyarbakir between February 20, 1909 - May 20, 1909 in a time frame four months

total six number. Total 13 tahmis, 521 couplets, 3 verses published in this newspaper. Total number of verses of all these poems is 1110. In this study poems thematically were investigated in this newspaper. Arrived results are as follow:

There are appropriate poems as examples of classical poetry of traditional codes related with the issues processed in the newspaper. In these poems some themes processed usually in the context of the lover-beloved such as love, pain, sadness, separation, craving, time complaint etc. These themes closely related with periodical social and political events. There are some themes processed in the poem of Reshid Akif Pasha and Fa'ik Reshad in the newspaper such as ignorance, freedom, looting, injustice, chaos, job knowledgelessness, accuracy, equity, justice, compassion, honorable life, love of nation etc.

Some poems Ali Emiri's newspaper are almost as a manifesto. These poems are touching people's problems in social life. Themes are processed in Ali Emiri's poems such as the inertia, deviance, drinking and damages of tobacco, away from ignorants and ignorance, the importance of time, art, advance in science, care about the ingenuity, patriotism, love, pain of love, frugality, beloved, separation from beloved, ruthlessness of love and coquetry, freedom, lover's drunkenness, God's power, beauty, affection, coming to power, happiness, justice, accuracy, unity, friendship, apologizing, drunkenness, art, inventing, honor, learning lessons from history, serving of nation, brotherhood, compassionate for nation, unawareness etc.

All of these show that Ali Emiri is consciously trying to protect to the classical poetry. Also this is pointing that he is trying to touch to the social and political problems as a journalist/publisher or with an intellectual identity. The newspaper sincerely was published with poems of the great sultans such as Fatih, Kanuni, Yavuz Selim almost every numbers. This situation points that the poet/publisher yearned to again glorious days and old times of the Ottoman State.

Keywords: Ali Emiri, Amid-i Sewda, newspaper, love, theme, Ottoman.

GİRİŞ

Tema, didaktik veya edebî bir eserde işlenen düşünce, konu, tem, görüş, ana konu anlamına gelmektedir. Erkan, temayı bir hikâyeyi anlatmak gayesiyle formül yapılarıyla meydana getirilmiş, gelenek içindeki bir şarkıda (şiirde) çokça tekrar edilen fikir grupları olarak tanımlamıştır. Yani tema, "şarkılarda görülen, "tekrarlanan olaylar" ve "tanımlayıcı pasajlar"dır." Temanın belli bir sözlü kalıbı yoktur. Dolayısıyla metin içinde temayı bilindik sabit kelimeler grubu olarak düşünmemek gerekir. Tema olsa olsa bir fikir grubu olarak değerlendirilmelidir (Erkan, 2012: 36-38). Öyleyse mademki tema bir fikir grubudur, metin içinde çok değişik sözcük kalıp ve şekilleriyle ifade edilebilir. Bu özelliğinden dolayıdır ki, temayı Erkan, "anlatı bütünlüğü içinde işlenip kullanılmaya hazır olay kalıplardır (2012: 40)" şeklinde tanımlamıştır.

Tanzimatla beraber yeni bir atmosfere doğan Osmanlı toplumunda yetişen şair ve yazarların eski döneme nazaran sosyal ve siyasi statülerinde farklılıklar meydana gelmiştir. 1860 sonrasındaki şairler, zihinsel olarak sahip oldukları mevcut anlayışlarla yeni şiirin ham maddesini etkilemişler ve şiir için yeni bir alt yapı oluşturmuşlardır. Artık şiir, soyuttan somuta, ele aldığı konu ve temalar

açısından da hayatla daha fazla ilişkilendirilir olmuştur. Bu şiirde işlenen insan, gerçek hayatın "özne"si olma yolundadır. Ayrıca şiire hak, hukuk, medeniyet, adalet gibi bazı temaların girdiği görülmüştür. Bu temalarla beraber teşekkül eden *Servet-i Fünûn* ve *Fecr-i Âtî* şiirinde dönemsel etkilerden dolayı sanat kaygısı ön plana çıkmıştır. Bu şiir, tematik olarak başkalaşan, ancak nazım şekli olarak hâlâ klasik geleneği koruyan Tanzimat şiirini aşmak gayesini gütmüştür (Erkal, 1998: 1-3).

Şair Şinasi ile beraber Türk şiirinde şekil ve muhteva bakımından bir değişim söz konusu olmuştur. Daha sonra bu değişim, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi edipler tarafından kabul edilmiştir. Bunun en güzel örneklerinden biri Namık Kemal'in *Hürriyet Kasidesi*'dir (Koç, 2010: 1242). Edebiyat topluluklarından *Servet-i Fünûn* ve takipçilerinin "sanat için sanat" görüşünde olmaları, onların hangi temaları işleyeceklerini de belirlemiştir. Bu yüzdendir ki, onlar sosyal ve siyasal gerçekliklerden ziyade şahsî duyguları şiirlerine yansıtmışlardır (Duisebayeva, 2008: 56). Bu noktada bir yandan Tanzimat, öte yandan yüzyılın sonundan itibaren *Servet-i Fünûn* ve *Fecr-i Âtî* gibi önemli tecrübeleri atlatan Türk şiirinin nasıl etkilendiğine dikkatlice bakmak gerekir.

Şiiri tematik olarak işleyen bazı çalışmalara burada yer vermek, bazı akım ve şairlerin hangi temaları işlediğine yönelik olarak fikir verecektir. Canatağ'ın çalışması, 1923-1960 yıllarındaki şiirde tarih temasının özellikle yiğitlik, millî mücadele, Türk medeniyetleri, yeni inkılaplar, dönemin siyasal ve sosyal konjonktürü ile yakından işlendiğini göstermektedir (2001: 700-709). İkinci Yeni'nin öncülerinden olan Cemal Süreya'nın ilk şiirleri tematik olarak kadın, cinsellik, cinsel özgürlük, erotizm ve sosyal eleştiri gibi temalar eksenindedir. Sonraki şiir kitaplarında şair hüznün, yalnızlık, sosyal eleştiri, trajik olarak insan, suç-ceza, anti-emperyal yaklaşımlar, Ortadoğu'nun değerleri, yalnızlık, yaşama sevinci, ölüm, umut, geleceğe inançla bakma, aşk, çaresizlik gibi temaları işlemiştir (Doğan, 2007: 552-555).

Milletlerin tarihinde rol oynayan olaylar, tematik olarak o milletin şiirini de etkilemektedir. Bu hususla ilgili olarak Kırgız tarihi ve şiiri açısından önem arz eden bir çalışma, Kallımcı tarafından yapılmıştır. Kırgız şiirinin temasını ülke ve milletin tarihi, içinden geçilen zaman dilimi, baskın ideolojiler, daha geniş manadaki milletin sosyal ve siyasal hayatını etkileyen olaylar belirlemektedir (2009: 530-532). Yayın hayatına 1952 yılında başlayan Makedonya'daki *Sevinç* dergisinin de ideolojik temanın yanında çocuk temalı şiirlere ağırlık verdiği tespit edilmiştir. Dergi bir taraftan da çocukların zihinsel gelişimi ve ülkenin içinden geçtiği süreçle ilgili ideolojik şiirler yayınlamıştır. İşlenen temalar arasında dürüstlük, ahlâk, çalışkanlık, partizanlık, faşizm, kardeşlik, birlik, devrim, anne, mevsimler, aile, okul, çocukluk, vatan, Tito hayranlığı, erken kalkma, temizlik, yaramazlık yapmamak, çalışmak, öğretmenlerin tavsiyelerine uymak, düzenli okula gitmek gibi temalar işlenmiştir (Çelebi, 2014: 588-599).

Yukarıda bahsedilen örneklerden hareketle burada ciddi bir şekilde klasik Türk şiirini önemseyen bir şair olarak Ali Emîrî'nin çıkarmış olduğu bir gazete üzerinde durulacaktır. Böylece dönemsel edebî hareketlerin yanında devrin önemli sosyal, siyasal ve tarihi olaylarının tematik olarak klasik şiire yansımaları ve etkileri üzerinde durulacaktır.

Bu çalışmada örneklem olarak seçilmiş metinler, Ali Emîrî'nin *Âmid-i Sevdâ* adlı gazetede yayınlamış olduğu manzum metinlerdir. Ali Emîrî, naşir olmanın yanında Dîvân'a sahip bir şairdir. Diyarbakır'da doğup İstanbul'da vefat etmiş olan şairin *Dîvân'ı* ile ilgili çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır¹. Şiirlerinden bazıları toplam altı sayı sürmüş olan *Âmid-i Sevdâ* (AS) adlı gazetede yayınlanmıştır. Diyarbakırlı şairleri anlattığı *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid* adlı kitabı, şairin ayrıca bir

¹ Detaylı bilgi için bkz. Arslan, Mustafa Uğurlu. (2008). *Ali Emîrî Efendi ve Dîvânı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

edebiyat tarihçisi olduğunu göstermektedir. Bunun yanında *Osmanlı Tarih ve Edebiyatı* dergisini 32 sayı çıkarmayı başaran Ali Emîrî, edebî manada kendini ispatlamayı başarmış bir şairdir².

“*Ali Emîrî’nin 60.000 altın liralık kitapları*” (URL-1) başlığıyla gazetelere konu olmuş şair, 1857-1924 yılları arasında yaşamıştır. Osmanlı hanedanına muhabbeti, birçok şiirinde kendini hissettirmektedir. Şiirlerinden ayrıca ciddi bir memleket sevdalısı olduğu anlaşılan Ali Emîrî³, Diyarbakır sevgisini de sık sık gündeme getirmeyi başarmıştır. Şairin *Cevâhirü’l-Mülûk, Levâmî’ü’l-Hamîdiyye, Esâmî-i Şu’arâ-yı Âmid, Tezkire-i Şu’arâ-yı Âmid* adlı eserlerinin sadece isimleri bile onun bu özel muhabbetini gözler önüne sermektedir⁴.

Ali Emîrî, çalışma aşkı ve şevkiyle dolu olmasının yanında nevi şahsına münhasır, sevgi ve nefret hususunda heyecanına mağlup, aşırı olmakla beraber sevdiği ve sevmediği zamanlarda samimiyetten ayrılmayan bir karaktere sahiptir. Nitekim bu karakteri bazı yazarlar tarafından çeşitli zamanlarda gündeme getirilmiştir. Bu karakteriyle Ali Emîrî, Fuat Köprülü gibi eski edebiyat tenkitçileriyle tartışmaya girmekten çekinmemiştir (Sağlam, 2000: 114). Muhtemelen söz konusu bu karakterinden dolayı Ali Emîrî, ömrü boyunca kitap ve neşriyat dünyasında kalmayı başarmıştır.

Gazetelerde yayınlanma tecrübesini yeni yaşayan klasik Türk şiiri XX. Yüzyılın başında tema olarak acaba değişmiş midir? Asırlarca şiir mecmualarında hattatlar tarafından insan eliyle yazılma tecrübesini fazlasıyla yaşayan klasik Türk şiirinin özellikle XIX. Asırda matbaa baskısıyla karşı karşıya kalması, aslında bu şiiri yeni bir sürece sürüklemiştir. Artık kitlelere mal olup baskı ya da yayın politikalarının bir parçası olan bu şiirin kitlelere ulaşma yolculuğunda değişim ve dönüşüm yoluna girmesi kaçınılmazdır. Bu edebiyat artık meraklı bir okuyucu kitlesinin yanında toplumsal problemler, sanayileşme, değişim, dönüşüm, hürriyet, eşitlik (müsavat), muasırlaşmak gibi kavramlarla tanışmıştır. Bu tanışmanın gerçekleştiği alanlardan biri de yayıncılıktır.

Matbaa, süreli yayıncılığın olmazsa olmaz araçlarındandır. Süreli yayınlar arasında en başta gazeteler gelmektedir. *Takvîm-i Vekâyi (1831), Cerîde-i Havâdis (1840), Tercümân-ı Ahvâl (1860), Tasvîr-i Efkâr (1862)* gibi önemli tecrübeler (Demir, 2014: 57) sahip olan Türkçe süreli yayıncılık, XX. Yüzyılın ilk yıllarında yeni bir gazete ile okuyucunun karşısına çıkmıştır. Bu gazete, ayrıca bir dergi-mecmua niteliği de taşıyan ve Ali Emîrî tarafından neşredilen *Âmid-i Sevdâ* gazetesidir.

Osmanlının bir taraftan toprak kaybettiği, öte taraftan ciddi idarî krizler yaşadığı bir dönemde⁵ yayıncılık hayatına giren bu mütevazî gazetenin toplumsal sorumluluğa, güncel politik

² Şairin hayatı, eserleri ve edebî kişiliği ile ilgili detaylı bilgi için bkz. (a) Kadioğlu, İdris; Çeçen, Halil; Sarıççek, Ramazan. (2013). *Ali Emîrî Efendi: Cevâhirü’l-Mülûk*. Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları. s. 13-23; (b) Kadioğlu, İdris. (2014). *Ali Emîrî Efendi: Tezkire-i Şu’arâ-yı Âmid*. Sonçağ Yayınları. s. 7-15.

**Âmid-i Sevdâ*, bu çalışmada “AS” olarak kısaltılmıştır.

³ Ali Emîrî’nin Osmanlı sultanlarına olan sevgisi için bkz. Akçay, Ülkü. (2014). Ali Emîrî Efendi’nin Hanedan Sevgisi ve II. Abdülhamid’e Yazdığı Levâmî’ü’l-Hamîdiyye Adlı Eseri. *Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. c 1. S. 1*, s. 11-19.

⁴ Şairin eserleri için bkz. Arslan, Mustafa Ugurlu. (2008). *Ali Emîrî Efendi ve Dîvânı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 51-59.

⁵ Edebî metinleri yazılış dönemlerinden bağımsız olarak düşünmemek gerekir. Bu çerçevede I. Meşrutiyetten itibaren gerçekleşen bazı önemli olaylar aşağıya alınmıştır. Böylece okuyucu *Âmid-i Sevdâ* gazetesinde yayınlanmış olan şiirlerin tarihî zeminini de görmüş olacaktır: 1876: I. Meşrutiyet’in ilanı; 1877: Rusya’nın tecavüzü ve Osmanlı-Rus Savaşı’nın başlaması; 1878: Meclisin kapatılması (13 Şubat); 1880: Yafa-Kudüs demiryolu hattının tamamlanması; 1881: Mısır’ın İngilizler tarafından işgali; 1882: Tunus’un Fransızlar tarafından işgali; 1889: İttihâd-ı Osmânî Cemiyeti’nin (İttihât ve Terakkî) kurulması; 1895: İstanbul’da Ermeni olayları; 1896: Tevfik Fikret’in Servet-i Fünûn’un edebî sayfalarının idareciliğini üstlenmesiyle *Edebiyât-ı Cedîde* devrinin başlaması; 1897: Osmanlı-Yunan Savaşı ve Osmanlı zaferi (17 Nisan); 1901: Servet-i Fünûn dergisinin geçici olarak kapatılmasıyla Edebiyât-ı Cedîde topluluğunun dağılması; Ermenilerin II. Abdülhamit’e bombalı saldırı tertiplmeleri (21 Temmuz); 1908: II. Meşrutiyet’in ilanı (23 Temmuz); 1908: II. Meşrutiyet dönemi ilk Meclis-i Mebûsân’ın toplanması (17 Aralık); 1909: Adana’da Ermenilerin ayaklanmaları; 1909: Fecr-i Âtî edebî topluluğunun kuruluşu; 1909: 31 Mart Olayı (13 Nisan); 1909: II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesiyle V. Mehmet Reşat’ın tahta çıkarılması (27 Nisan); 1909: Meclisin açılması (17 Aralık).

tartışmalara yaklaşımı gazetenin yayın politikasını da ciddi manada etkilemiştir. Bu yüzden gazete sosyal hayattan, siyasi manevralardan, güncel tartışmalardan uzak durmamıştır. Nitekim bir gazetenin bu tür sorunlardan uzak durmasını beklemek, gazeteciliğin ruhuna aykırı bir beklenti içine girmek anlamına gelir.

Âmid-i Sevdâ Gazetesi

Âmid-i Sevdâ 1909 yılında Diyarbakır'da çıkan ilk özel gazetedir. Kaynaklarda bu gazete ile ilgili pek bilgi yoktur. Eski Harfli Süreli Yayınlar Kataloğunda sadece altı sayısından bahsedilmiştir. On beş günde bir çıkan gazete, ilmî, fennî, içtimaî, edebî bir gazete niteliğindedir. Ali Emîrî'nin özel çabasıyla yayınlanan gazetede tarih ve edebiyat daha fazla dikkat çekmektedir. Diyarbakır tarihiyle yakından ilgilenen Ali Emîrî, gazetede gençlere yönelik nasihat içerikli metinlere de yer vermiştir. *Âmid-i Sevdâ*, gazeteden ziyade bir dergi (mecmua) havasındadır. Çok kısa soluklu bir gazete olmasına rağmen Diyarbakır şehri ve Ali Emîrî gibi bir entelektüelin görüşlerini yansıtmaya açısından önemlidir (URL-2).

Âmid-i Sevdâ ilk sayısında şu jenerikle çıkmıştır:

“Sâhib-i imtiyâz ve müdürî: Şükrî-i Âmidî; Vatan ve milletin menâfi'ine hâdim ve meslegimize muvâfık âsâr ma'a'l-memnûniyye kabûl edilir. Derc edilmeyen âsâr i'ade edilmez. Nüshası: 50 para; Şerâ'it-i iştirâ: Umûm-ı memâlik-i Osmâniyye için seneligi yarım, altı aylığı bir câr-yek Osmânî lirasıdır. Memâlik-i ecnebiyye için posta ücreti zamm edilir. Her on beş günde bir neşr olunur. İlmî, fennî, ictimâ'î, edebî gazetedir.”

Âmid-i Sevdâ gazetesi, Diyarbakırlı şair, yazar ve ediplerle ilgili çeşitli bilgiler vermek, bazı edebî mülâhazalarla beraber farklı şairlerin nazire amaçlı yazdığı şiirlerini yayınlamak gibi vazifeler üstlenmiştir. Çeltik, bir çalışmasında gazetede yayınlanmış olan şiirlerden 45'inin âşıkâne, üçünün hiciv, ikisinin tasavvuf, birinin de hamasi duygularla yazıldığını ifade etmiştir (2014: 100). İlk sayısında yayınlanmış olan şiirler, Ali Emîrî'nin bireysel tercihi binaen seçilmiş “istiğnâ” redifli manzum metinlerdir.

İkinci sayıda Fatih Sultan Mehmet'in “benim” redifli gazeline yazılmış birçok nazireye yer verilmiştir. Ali Emîrî, Fatih'i bir güneş olarak tasavvur etmekte, güneş şarktan doğduktan sonra herkesin ondan haberdar olduğunu beyan etmektedir. İkinci sayının sonunda gazete okuyucusundan kendilerine gelen bazı gazellerin yayınlanmadığı, bu gazellerin bir sonraki sayıda yayınlanacağı belirtilmiştir (AS, 32).

Gazetenin üçüncü sayısı, farklı şairlere ait manzum metinler yanında Ali Emîrî'nin sıra dışı bir hamle şiiriyle başlamıştır. Burada şair, şuurlu bir vatansever olarak okuyucunun karşısına çıkmıştır. Diğer şiirlerin büyük bir kısmı “olmuşsun” redifli nazire manzumelerinden oluşmaktadır.

Dördüncü sayının belki de en dikkat çekici şiiri yine Ali Emîrî imzasını taşımaktadır. “ol zaman değil” redifli bu gazel, okuyucuyu çalışmaya, fedakârlığa, memleket için yorulmaya davet etmektedir. Bu sayının diğer şiirlerinin büyük bir kısmı Fatih'in “-den benim” redifli beytine nazire niteliği taşımaktadır.

Beşinci sayıdaki şiirler, Ali Emîrî'nin önceki sayılarda yayınlamış olduğu ve adeta manifesto niteliğindeki şiirlerden uzaktır. Sultan Muhammed Reşat'ın doğumu ve cülusuna dair iki tarih manzumesinin yanında Âgâh-ı Semerkandî'yi anlattığı makalede yer alan beyit ve birkaç kıtaya yer verilmiştir. Ayrıca “Emsâl-i Tecnîsât ü Teşbihât” başlığı altında vermiş olduğu kısa örnek metinler de gazetede önceki sayıda verilmeye çalışılan ruhtan uzaktır.

⁶ Gazete İstanbul Millet Kütüphanesinde "Ali Emîrî. *Âmid-i Sevdâ*. Millet Kütüphanesi. Gazete-Mecmua. No: 570." künyesiyle kayıtlıdır.

Gazetenin altıncı son sayısı, “Edebiyat: Sultân Selîm Hân-ı Evvel Hazretleri” başlığında verilmiş olan kısa birçok manzum metinle süslenmiştir. Ali Emîrî bu metinlerde iki büyük sultanın (Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail) söz mülkündeki rekabetini oldukça etkili bir şekilde sunmayı başarmıştır.

Amaç

Bu çalışmada Ali Emîrî'nin *Âmid-i Sevdâ* adlı gazetede yayınlamış olduğu şiirlerin tematik açıdan incelenmesi amaçlanmıştır.

Konu

Bu çalışmanın konusu, Ali Emîrî'nin *Âmid-i Sevdâ* adlı gazetesinde yayınlamış olan şiirleri tematik açıdan incelemek ve işlenen temaları tespit etmektir.

Gazetede Şiirlerin Tematik İncelenmesi

Birinci Sayı⁷

Bu sayıda yayınlamış olan şiirler, Ali Emîrî'nin de belirttiği gibi elindeki bir şiir mecmuasından seçilmiştir. Bu şiirlerin şairleri, beyit sayıları, yaklaşık olarak günümüz Türkçesiyle yazımı ve temaları aşağıda verilmiştir.

Adıyamanlı Rif'at Baba'nın Gazeli (7 beyit)⁸

Zabıta güzeli, elinde istiğnâ (tok gözlülük, kanaatkârlık) damgasıyla beklerken güzeller ona kendilerindeki istiğnâ kumaşını göstermemelidir. İstiğnâ, bu âlem bahçesinde herkese baş eğdiren, ama kendisi asla eğilmeyen bir servidir. Âşıklar o istiğna sevgilisinin kahrını çekmektedir. Onun bir benzeri iyilik memleketinde yoktur. Bu yüzden istiğna davasına ne rütbe verilse yeridir. İstiğna, kanatları altında nice tavus dilliyi tutan bir Anka kuşudur. İstiğna, cihana aydınlık saçan bir güneştir. Ârif olanlara onun manası açıktır (AS, 13). Bu şiirde kanaatkârlık ya da tokgözlülükle beraber üzüntü teması işlenmiştir.

Muhammed Şa'bân Kâmî-i Âmidî'nin Gazeli (7 beyit)

Matla beyti: *Girince şebnem-i nâza gül-i zîbâ-yı istiğnâ / Şaşırdı nağmesin bülbül eder şekvâ-yı istiğnâ*

Güzel istiğna gülü, naz şebnemine girince istiğnadan şikâyet eden bülbül (bile) nağmesini şaşırdır. İstiğna, bir melek yüzlü güzel olup kişinin zarafetidir. Fakat sevgiliye karşı istiğna olmaz.

⁷ Bu sayı 7 Şubat 1324 / 20 Şubat 1909 tarihinde yayınlanmıştır.

* İncelenen *Âmid-i Sevdâ* gazetesinde oldukça fazla manzum metin yer almaktadır. Bu çalışmanın hacmi de dikkate alınarak örnek olması açısından burada sadece birkaç manzum metin örneğine yer verilmiştir. Bunlardan başka tümü yayınlamış olan müstakil manzum metinlerin okuyucuya bir fikir vermesi açısından sadece matla beyitleri (ya da birinci beyit, birinci kıt'a) verilmiştir. Şiir metinleri verilirken transkripsiyon harfleri kullanılmamıştır. Uzun ünlüler (â, î, û), hemze ve ayın harfleri (') şeklinde; terkipler de usulünce gösterilmiştir. Bazı matla beyitlerin silik çıktığı tespit edilmiştir. Anlamı tamamlayabilmek için bu tür manzumelerin hüsn-i matla beyitleri de metinleriyle alınmıştır.

**Buradaki şiirlerin günümüz Türkçesi verilirken şiirde geçen ifadelerin kelime kelime çevirisi verilmemiş, bu şiirlerin teması ile ilişkili olan yaklaşık bir anlamlandırmaya gidilmiştir.

⁸ Adıyamanlı Rif'at Baba bu gazeli Şâir Kâmil Efendi'ye hediye etmiştir. Gazelin redifi "istiğnâ"dır (AS, 12).

Tutarken elde şüh-ı muhtesib tamgâ-yı istiğnâ / Dahı mahbûblar göstermesün kâlâ-yı istiğnâ
Bu reftâr ile çok serv-i revâne bâğ-ı 'âlemde / N'ola baş eğdirirse kâmeti bâlâ-yı istiğnâ
Çeker uşşâkı elbet cevri nâzın ol ser-efrâzın / Serir-i mülk-i hüsn-e tâze basmış pây-ı istiğnâ
Letâfet kişverinde yok nazîri kim ola fâ'ik / Ne rütbe eylese şâyestedir da'vâ-yı istiğnâ
Kepâde nice bin tâvûs-diller zir-i bâlinde / Görülmüş mi felekde böyle bir 'Ankâ-yı istiğnâ
Kamer şekli hilâlin seyr ederken bildi noksânın / Tulû' itdikde ol şems-i cihân-ârâ-yı istiğnâ
Safâ-bahş-ı revândır 'âşıkâna şîve-i nazmın / 'Iyândır 'ârifâna (Rif'atâ) ma'nâ-yı istiğnâ

Çünkü sevgili cennete girse onun karşısında istiğna ağacı olan Tuba ağacı bile dallarını yere eğer. Kanaatkârlık kişinin kulağındaki küpe gibidir. Kişi kanaatkârlığı bir mey tiryakisinin kadehi gibi elinden düşürmemelidir (AS, 13). Gazelin teması kanaatkârlıktır.

Hayâlî-i Âmidî'nin Gazeli (7 beyit)

Matla beyti: *Beşiktaşda o tıflı beslemiş lâlâ-yı istiğnâ / N'ola günden güne olsa şeh-i vâlâ-yı istiğnâ*

İstiğna hocası, o (güzel sevgiliye benzeyen) çocuğu Beşiktaş'ta büyüt müştür. Bu güzel sevgili günden güne istiğnanın yüce şahı olsa ne olur ki? O sultan, günden güne istiğnanın örtüsü olmuştur. İstiğna, Allah'ın zatına yakışan bir kıymetli kumaştır. Sevgili âşığına istiğna etmez. İstiğna kalbin tam ortasında yer alır. Sevgili âşığa istiğna kadehi içirmiştir. İstiğna kişinin yüzünde sürekli kendini bir gül gibi gösterir. İstiğna öyle bir neydir ki, çalınsa felekte Zühre bile hemen raks eylemeye başlar (AS, 13-14). Bu gazelin teması kanaatkârlıktır. Bu şiirde ayrıca nazlanma teması söz konusudur.

Fethî-i Âmidî'nin Gazeli (5 beyit)

Matla beyti: *Cihân hüsnî tahrîk eyledi da'vâ-yı istiğnâ / Anınçün sulha müncer olmuyor gavgâ-yı istiğnâ*

İstiğna davası cihan güzeline tahrik etmiştir. O yüzden istiğna kavgası barışa dönüşmemektedir. Varlık âleminde olmak ya da olmamaktan müstağni olan kişi, dünyada istiğnanın manasını iyi bilir. Ey kibirten mest olan (sevgili)! Pek de mağrur olmaya gerek yoktur, (çünkü) burası dünyadır. Belki bir gün istiğna nöbeti âşıklara da gelir. İstiğna sevgililerin güzellik nuruna başka bir parlaklık verir, bu yüzden âşıkların ondan şikâyet etmesi doğru değildir. Ey Fethi! Sen de kanaatle bir köşede otur. (Çünkü) bilinmektedir ki, bu cihanda istiğna çok geniş (bir yerdir) (AS, 14)⁹. Bu gazelin temaları istiğna, savaş, barış, alçak gönüllülük ve sevgilinin güzelliğidir.

Abdî-i Âmidî'nin Gazeli (5 beyit)

Matla beyti: *Hirâm-ı nâza geldi kâmeti bâlâ-yı istiğnâ / Baş egdi hacletinden pâyına Tûbâ-yı istiğnâ*

Uzun boylu istiğna güzeli nazlı yürüyüşle (meclise) geldi. O gelince Tuba ağacı gibi olan istiğna utancından onun ayağına kapanmıştır. İstiğna güzellik mülküne güzellikle ayak basmıştır. İstiğna ümit bahçesinde açılmamış bir gül gibidir. İstiğna bir Anka kuşu olmanın yanında ayrıca sevgilinin gamzesi gibi çekilmiş bir yaydır (AS, 14). Bu gazelde istiğna ve ümit temaları işlenmiştir.

Vâsıf-ı Âmidî'nin Gazeli (7 beyit)

Matla beyti: *Hümâ-yı evc-gîr 'işve-i pür bâlâ-yı istiğnâ / Sezâdır Kâf-ı nâza olsa ger 'Ankâ-yı istiğnâ*

İstiğna yükseklerde uçan çok işveli bir Hüma kuşudur. Eğer (Kaf Dağı) varsa bu Hüma kuşu naz Kaf'ına istiğna Anka'sı olsa yeridir. O nazlı ve cilveli sevgili güzellik mülküne tazeliğiyle istiğna sultanı olmuştur. İstiğna cemal bahçesine taze koku veren bir güzel goncadır. İstiğna tuğrası, kudret kalemi ile yazılmıştır. Sevgili istiğna adını attığı zaman âşıklar meclisinde kıyametler kopar. Gül yüzlü sevgili meclise varınca baştanbaşa dünyayı istiğna zikrinin sesi almıştır. İstiğna söyleyicisi

⁹ Olan müstağni-i bûd u ne-bûd-ı 'âlem-i hestî / Bilür ol kimse dünyâda nedir ma'nâ-yı istiğnâ
Amân ey mest-i nahvet pek de mağrûr olma dünyâdır / Gelir 'uşşâka belki nevbet-i icrâ-yı istiğnâ
Verir nûr-ı cemâl-i dil-berâna revnak-ı dîger / 'Abesdir 'âşıkâna eylemek şekvâ-yı istiğnâ
Kanâ'atle otur bir gûşesinde sen de ey Fethî / Müsellemdir cihânda vüs'at-i pehnâ-yı istiğnâ

olan Rif'at'ın sözünün güzelliği böylece kanıtlanmıştır. Bu yüzden (Rif'at'ın ya da yüceliğin) nazmını tanzîr etmek mümkün değildir (AS, 14). Bu gazelde istiğna ve nazlanma temaları işlenmiştir.

Avnî-i Âmidî'nin Gazeli (7 beyit)

Matla beyti: *O mâha münhasırdır gurre-i ğarrâ-yı istiğnâ / 'Abesdir mâh-rûlar eylese da'vâ-yı istiğnâ*

Şerefli istiğnanın birincisi (birinci günü) o ay gibi sevgiliye mahsustur. Bu yüzden ay yüzlü (sevgili)ler istiğna davası etseler abestir. Naz ülkesi şahının kudret kaleminin yazıcısı güzellik beratına güzel bir istiğna tuğrası çekmiştir. Takdir, zarafet ipliğini işlemiş ve böylece bir kıymetli istiğna kumaşı ortaya çıkarmıştır. Kader, dümdüz boylu sevgilinin boyunca bir istiğna kumaşı biçip giydirmiştir. O ay gibi sevgili gerçekte yüce âleme (bile) naz etmiş, bu yüzden dünyanın diğer güzellerine istiğna yeri kalmamıştır. İşret meclisinde uzağı gören olmak gerekir. Kara taş, istiğna şişesinin pambesi olmak ister (bu mümkün değildir). Mana erbabı, bu şiirlerin kıymetini bilir. İspatlanmıştır ki, bu şiirlerin hepsinde bir istiğna manası vardır (AS, 14-15). Burada istiğna, nazlanmak, zarafet, ileri görüşlülük temaları işlenmiştir.

Fethullâh Feyzî-i Âmidî'nin Gazeli (6 beyit)

Matla beyti: *Yine başdan çıkardı perçemin Leylâ-yı istiğnâ / Dil-i nâ-kâmı Mecnûn eyledi sevdâ-yı istiğnâ*

İstiğna Leyla'sı yine başından perçemini çıkarmıştır. İstiğna sevdası muratsız gönlü Mecnûn etmiştir. Rıza pazarında âşıklar can alıp can vermektedir. Sevgilinin fitne bakışı istiğnayı canlandırmıştır. Sevgili, istiğnayı iyi bir hocadan tahsil etmiştir. Ey ruhum gibi olan sevgili! Kemal için çalış, güzelliğinle gururlanma. Rağbetten sonra düşersin. Bunu böyle bil. O zaman istiğna yarını gelir. (Şimdiden) istiğnada kararlı olmak gerekir. (Bilinmelidir ki) böyle olursa ümmetin takdir bakışları gelecektir (AS, 15). Bu gazelde istiğna, aşk, rıza, fitne, iyi eğitim almak, iyi olmak, gurur, şöhret olmak temaları işlenmiştir.

Sıdkî-i Âmidî'nin Gazeli (7 beyit)

Matla beyti: *Çemende jâle-rîz oldu gül-i zîbâ-yı istiğnâ / Şaşırdı bülbül-i nâ-şâdını sevdâ-yı istiğnâ*

Güzel istiğna gülü çimenlikte şebnem saçtı. (Bu yüzden) istiğnâ sevdası, muratsız olan bülbülünü şaşırdı. O gül yüzlü istiğna güzeli yürüdükçe gül ve servi boyluyu utandırır. Sevgilinin hattı izin namesini yazar. Perçemler de bu yazıya istiğna tuğrası çekmektedir. Sürekli etrafta bir istiğna kavgası vardır. İstiğna utangaç bir sevgilidir. Şair inzivaya çekilmiştir. Bu haliyle Kaf dağındaki Anka gibi kaybolmuştur (AS, 15). Bu manzumede istiğna, utanma, kavga temaları işlenmiştir.

Sabrî-i Âmidî'nin Gazeli (6 beyit)

Matla beyti: *Ku'ûd etmiş serîr-i nâzına Dârâ-yı istiğnâ / Çeker fermân-ı hüsne perçemin tuğrâ-yı istiğnâ*

İstiğna sultanı naz tahtına oturmuştur. Perçemini (de) istiğna tuğrası gibi güzellik fermanına çekmiştir. Sevgilinin istiğna ve nazı âşıkların aklını çelmektedir. Bu yüzden istiğna şikâyeti vardır. (Sevgilinin) mührü mavî elbise giydikçe insan biricik istiğna ay'ının iyilik bulutuna girdiğini düşünmektedir. Sevgili kapıya çıkmadığı için onun güzel istiğna eteği tutulamaz. İstiğna kumaşı satılığa çıkarılmıştır. Hayatta idrak ehlinde olmak gerekir. İstiğna ayağı, pirin dergâhında otursun (AS, 15). Burada istiğna, nazlanma, iyilik temaları işlenmiştir.

Ali Emîrî'nin Gazeli (7 beyit)¹⁰

Matla beyti: *Vücûdudur habîbim dürr-i bî-hem-tâ-yı istiğnâ / Yetiştirmez nazîrin bir dahu deryâ-yı istiğnâ*

(Ey) sevgilim, senin bedenin benzersiz bir istiğna incisidir. Bu derya bir daha onun gibi (bir inci) yetiştirmez. Sevgilinin istiğnası güneşin önündeki bulut gibidir. Sevgilinin cemali güzellik bahçesinde biricik bir istiğna gülüdür. Sevgilinin perçemi kıymetli bir istiğna kumaşdır. İstiğna sevgilinin dolaştığı bir sahradır. Âlemler onun manzarasının altındadır. Çünkü sevgilinin istiğnası yüksektir (AS, 16). Bu gazelde istiğna temasına yer verilmiştir.

Ali Emîrî'nin Gazeli (7 beyit)

Matla beyti: *Eder 'âşıklara her gamze bir îmâ-yı istiğnâ / Olur çeşm-i sühan-gûy-ı bütân gûyâ-yı istiğnâ*

Sevgilinin her gamzesi âşıklara bir istiğna iması etmektedir. (Güzel) sözler söyleyen put gibi güzel sevgililer, istiğna sözlerini söylemektedir. Tüm istiğna yapan güzeller nazlı sevgilinin hayranı olmuştur. Güzellik zamanında âşıkları yüceltmek gerekir. İstiğna için af dilemek gerekir. Sevgilinin istiğna sarhoşluğu geçmez. İstiğna hayat bulursa sevgilinin güzelliğine yeni bir renk gelir. İstiğna sevgilinin kanlı gamzesidir (AS, 16). Bu gazelde istiğna, nazlanma, aşk, af dilemek, sarhoşluk temalarına yer verilmiştir.

Ali Emîrî-i Âmidî'nin Gazeli (8 beyit)

Matla beyti: *Yetiştirdi henüz bir nüsha-i kübrâ-yı istiğnâ / Cihân-ı nâz ü nahvet 'âlem-i bâlâ-yı istiğnâ*

Naz ve gurur cihanı, daha yeni büyük bir istiğna nüshası ile yüksek bir istiğna âlemi meydana getirmiştir. İstiğna uzun bir gecedir. Sevgili yüzünden kâkülünü atınca bu gece de sona erer. İstiğna sevgiliye kavuşma mevsimidir. Sevgilinin cemalinin feyzi her zaman istiğna peyda etmektedir. Âşıklar sürekli sevgilinin istiğnasını çağırmaktadır. Sevgili işve kitabına istiğna imzası atmaktadır (AS, 16). Bu gazelde nazlanma, istiğna, gururlanma, vuslat temalarına yer verilmiştir.

Sultân Muhammed Hân-ı Sâni'nin Beyti¹¹

Âlem, şairin ahının dumanından dolsa çok değildir. Gün yüzlü, aya benzeyen sevgiliden dolayı güneş zerre kadar bile görünmemektedir. (AS, 16) Burada ayrılık acısının yanında sevgiliye özlem teması işlenmiştir.

İkinci Sayı¹²

Bu sayıda yayınlanmış olan şiirlerin bir kısmı Ali Emîrî'nin önceki sayıda belirttiği gibi Fatih'in verilen matla beytine yazılmış olan nazireleri muhtevidir¹³.

Târîh Kıt'ası (4 mısra)

Veziriazam Hasan Paşa vezirlerin başıdır. Bu tarih manzumesi paşa hazretlerinin Mevlânâ'nın türbesindeki gümüş süslemeli ikinci kapısını 1008 tarihinde hediye etmesini işlemiştir (AS, 25). Bu kıt'ada hediye teması işlenmiştir.

¹⁰ Ali Emîrî, buraya içeriği alınmış olan üç gazeli on yaşlarında iken yazdığını, yukarıda bahsedilen nazirelerin altına kaydettiğini beyan etmiştir.

¹¹ Sonraki sayıda nazire yazılması için bu manzume verilmiştir: “*Tolsa 'âlem çok degil dūd-ı siyâhumdan benüm / Mihr görmem zerrece gün yüzli mâhumdan benüm* (Sultân Muhammed Hân-ı Sâni)”

¹² Bu sayı 23 Şubat 1324 / 5 Mart 1909 tarihinde yayınlanmıştır.

¹³ “*Tolsa 'âlem çok degil dūd-ı siyâhumdan benüm / Mihr görmem zerrece gün yüzli mâhumdan benüm* (Sultân Fâtih)”

Farsça Beyit

Farsça yazılmış bir beyit olup tercümesi şu şekildedir: Benden o seçilmiş dostu selam (olsun). O benim canım ve iki gözümdür (AS, 25)¹⁴. Özlem teması işlenmiştir.

Beyit

“Zülfün zencîrine bend eyledün şâhum beni / Kulluğundan itmesün âzâd Allâh’um beni (AS, 27)” beytinde sadakat, güven teması işlenmiştir.

Alî Şîr Nevâî'nin Beyti

Bu beyitte şair sevgiliyi övmek için zülfünü yılanı benzetmiştir (AS, 28)¹⁵. (Sevgili)

Ahmed Paşa'nın Beyti Bu beyitte sevgili bir sihirbaz olarak düşünülmüştür (AS, 28).

Hazret-i Fâtih'in Gazeli (5 beyit)

Matla beyti: *Tolsa 'âlem çok degül dūd-ı siyâhumdan benim / Mihri görmem zerrece gün yüzli mâhumdan benim*

Âlem benim ahımdan dolayı dolsa bu çok (da bir şey) değildir. Güneş yüzü ay(a benzeyen sevgilim)den dolayı güneşi zerre kadar (da olsa) görmem. Âşık sevgilisinden dolayı yüce bir makama gelmiştir. Bunu herkes görebilmektedir. Sevgiliye ait olan her şey değerlidir. Onları Cemşid ve Cem bile kıskanmaktadır. Sultanın askerlerinin tozu, yıldızların gözlerine sürme olmuştur. Sevgiliden ayrı kalmak başkalarının ibret alacağı bir iştir (AS, 29-30). Bu manzumede aşk, kıskançlık, ayrılık temaları işlenmiştir.

Süleymân Nazîf-i Âmidî'nin Nazîresi (5 beyit)

Matla beyti: *Yad-ı vaslın havf eder baht-ı siyâhumdan benim / İncinir hattâ hayâlinde nigâhumdan benim*

Sevgiliye kavuşmak, benim (âşığın) kara talihinden korkar. Hatta hayâlinde benim bakışından (bile) incinir. Şair bu yüzden sürekli kederlidir. Sevgiliye yaklaştıkça istigâna eden ruh, şairin makama olan hırsından utanır. Vücut bir vehim ve hayâlin gölgesidir. Hakikatin yüzü âşığın bu benzetmesinden/şüphesinden utanmıştır. Gönülden bir teselli gelmemiş, endişe âlemi de âşığın ahından sarsılmıştır (AS, 30). Bu nazirede vuslat, keder, istigâna, hırs, utanmak, endişe gibi temalara yer verilmiştir.

Muhammed Besîm'in Nazîresi (5 beyit)

Matla beyti: *Gerçi çilem tolmadı baht-ı siyâhumdan benim / Solmadı gül-berg-i âmâlim de âhumdan benim*

Gerçi (âşığın) kara talihinden çilesi dolmamıştır. Gül yapraklı istekleri de ettiği ahtan dolayı hâlâ solmamıştır. Aşkın tüm sırlarını âşığın bakışları söylemektedir. Sevgilinin yüzünün düşüncesiyle gönül uykudan uyanır. Mest olmuş zevk (de) bu uykudan uyanınca kaybolur (AS, 30). Bu şiirde çile, kötü talih, sır saklamak temalarına yer verilmiştir.

Bergamalı Cevdet'in Nazîresi (5 beyit)

Matla beyti: *Çâh-ı gayyâ noktadır baht-ı siyâhumdan benim / Hisse-i dehşet saçar volkanlar âhumdan benim*

¹⁴ Bu beyit Ali Emîrî'nin makalesinde geçmekte olup şöyledir: “Selâm ez-men ber-ân yâr-ı güzide / Ki û cân-ı men est u hem du dide”

¹⁵ Köngüllar nâlesi zülfing kemendin nâgehân görgeç / Ayrurandak ki kuşlar kucgırışgaylar yılan görgeç (Alî Şîr Nevâî)

Cehennem çukuru âşığın kara talihiinden dolayı bir nokta gibidir. Volkanlar da âşığın ahından dolayı etrafa dehşet hisseleri saçmaktadır. Ufacık bir zerrenin olması ya da olmaması aslında sonuç itibariyle aynıdır. Kulağa gaipen bir ses gelmiştir. Bu yüzden şüphelenmek doğaldır. Başkaları sevgiliye kavuşmuştur. Sevgili cellattır. Âşık günahsızdır. Nazire yazma fermanını Sultan Fatih vermiştir. Bu yüzden şair kendince bu emri yerine getirmektedir (AS, 30). Bu şiirde şüphe, vuslat, ayrılık, aşkın masumiyeti temaları işlenmiştir.

Ahkar el-Mekkî'nin Nazîresi (5 beyit)

Matla beyti: *Bülbül almış meşk-i mûsikârı âhımdan benim / Bî-karâr nâledir hâl-i tebâhımdan benim*

Bülbül âşıktan meşk dersini almıştır. Bu yüzden kararsız bir inleyiş halindedir. Bülbül (âşık), kara talihiinden şikâyet etmemektedir. Vuslat sabahına mutlaka erişilecektir. Bu ifadelerle şair herkesi şaşırtmaktadır. Ayrıca Allah'tan af dilemektedir. Elde günahattan başka sermaye kalmamıştır (AS, 30-31). Bu nazirede acıdan inleyiş, kararsızlık, kötü talih, şikâyet etmek, af dilemek, günah işlememek gibi temalara yer verilmiştir.

Âmidî-zâde İbrâhîm Edhem'in Nazîresi (9 beyit)

Matla beyti: *Zulmet-efzâdır cihân her lahza âhımdan benim / Görmedim gün el-amân gün yüzli mâhımdan benim*

Bu cihanın her an âşığın ahından dolayı karanlığı artmaktadır. Gün yüzlü aya benzeyen sevgili sürekli âşığa eziyet etmiştir. Felek de âşığa zulmetmek için hazırdır. Dert ve gam bile âşığın uyanışından dolayı hüznlenmektedir. Âşık kara talihiinden şikâyet etmektedir. Âşık eğer bir an dağlara tecelli etse dağlar baştanbaşa bu ahtan yanacaktır. Sevgili eziyet ordusunun komutanıdır. Herkes ondan korkmaktadır. Sevgili her şeyden müstağnidir. Bu yönüyle Anka kuşu gibidir. Gönül ehli bu makamdan dolayı âşığı kıskanır. Bu hedefe giderken sabretmek gerekir (AS, 31). Bu nazirede sevgilinin eziyeti, zulüm, keder, talihten şikâyet, istîğna ve sabır temaları işlenmiştir.

Mu'allim A. İhyâ'e'd-dîn'in Nazîresi (7 beyit)

Matla beyti: *Gûş-ı gerdûn inliyor feryâd ü âhımdan benim / Yâr-ı gâfil bî-haber hâl-i tebâhımdan benim*

Feleğin kulağı (dünya) âşığın ahından dolayı inlemektedir. Ama gaflette olan sevgili âşığın bu perişan halinden habersizdir. Seveda, şiiri âşığa sevdirmiştir. Kara talih şairi inletmektedir. Sevgili şöhret bulmuştur. Âşık hayretler içindedir. Kimse âşığın bu yalnızlığını görmemektedir. Âşık hasetçiye ihtar çekmiştir. Hata düzeltilir. *Lâ-ilâhe* deyince illa ki ardından *illallâh* gelir (AS, 31). Bu manzumede âşığın acıları, kara talih, şöhret, hayrette kalmak, yalnızlık, haset temalarına yer verilmiştir.

Nâhîd'in Nazîresi (5 beyit)

Matla beyti: *Bî-habersin sevgilim sen gizli âhımdan benim / Müştekiyim ben bu aşk-ı gam-penâhımdan benim*

Sevgili âşıktan habersizdir. Âşık gizli ahlar içindedir. Bu haliyle âşık bu gam sığınağı gibi olan aşkıdan şikâyetçidir. Aşk derdine esir olmuştur. Sevgili bir ürkütücü hayâlden ibarettir. Bir işaretle bile yok olmaktadır. Âşık ay gibi sevgiliden dolayı güneşi görmemektedir (AS, 31). Bu şiirde aşk, şikâyet, aşk acısı temaları işlenmiştir.

Şükrî-i Âmidî'nin Nazîresi (5 beyit)

Matla beyti: *Görmedim sende tehâşî âh ü vâhımdan benim / 'İbret alsun 'âşıkân baht-ı siyâhımdan benim*

Sevgili âşğın derdinden ürkmemektedir. Bundan dolayı diğer âşıklar, âşğın kara talihinden ders almalıdır. Sevgili aşkı âşğın bakışlarından öğrenecektir. Vuslat derdi âşğı mecalsiz bırakmıştır. Gönül kanla dolmuştur. Sevgili bunun farkında değildir. Ayrılık acısı zordur. Âşık sürekli sevgiliyi hayâl etmektedir (AS, 31-32). Bu manzumede aşk, aşk acısı, vuslat, ayrılık temalarına yer verilmiştir.

Ali Emîrî-i Âmidî'nin Nazîresi (12 beyit)

Matla beyti: *Eylese meyl-i tenezzül gayra mâhımdan benim / Hakka şekvâ eylerem nûr-ı nigâhımdan benim*

Eğer benim nur bakışlarım, ay gibi sevgilimden başkasına meylederse (bakarsa) onları Allah'a şikâyet ederim. Âşğın bakışları sevgiliden başkasını görmemelidir. Aksi taktirde şikâyet edilir. Âşğın istekleri gerçekleşmemektedir. Âşık sevgilisinden ayrı düşmüştür. Âşğın sonsuz bir hayatı vardır. Kendi acılarından memnundur. Kanaatkârdır. Sevgilinin kalbi acımasız olup taştan ya da demirdendir. Âşık hırstan uzaktır. Hürriyet kıblesine yüz tutulmalıdır. Âşğın niyeti sabittir. Bu yüzden kıblesinden dönmez. Âşğın dergâhından Muhyiddin-i Ekber çıkmıştır. Şairin derdi öldüğünde kabrinin başındaki ottan belli olacaktır. Hürriyet alevinin feyzini anlamaktan dolayı bundan sonra kâinat nura gark olur (AS, 31). Bu şiirde isteklere kavuşmama, sevgiliden ayrılık, aşk acıları, istiğna, sevgilinin acımasızlığı, hürriyet temalarına yer verilmiştir.

Süleymân Nazîf'in Gazeli (5 beyit)¹⁶

Matla beyti: *Sinemde bu şeb cûş-ı elhân ü nağam var / Bilmem ki dil-i zâr ü garîbimde ne gam var*

Bu akşam şairin garip ve zavallı gönlünde ezgilerin coşkunuğu vardır. Sebebini bilmemektedir. Öyle bir âleme gelinmiştir ki, bu âlemin zevkinde keder; vuslat neşesinde elem vardır. Sevgiliden ayrılıkta yokluk korkusu; ona kavuşmada da pişmanlık vardır. Önemli işlere dalkavukluk yapılmaz. Çünkü her nimet kadehinde bin zehir ve sitem vardır. Şairin şiirinde davul tantanası vardır (AS, 31). Bu gazelde gönül coşkunuğu, keder, vuslat, ayrılık, pişmanlık, sitem temaları işlenmiştir.

Tâhirü's-selâm Beg'in Beyti¹⁷

Sevgili gül gibidir. Renk ve kokudan ibarettir (AS, 31). Sevgilinin üstünlüğü işlenmiştir.

Üçüncü Sayı¹⁸

Bu sayıda yayınlanmış olan şiirler, Ali Emîrî'nin önceki sayıda belirttiği gibi Tâhirü's-selâm Beg'in "olmuşsun" redifli matla beytine yazılmış olan nazirelerden oluşmaktadır.

Ali Emîrî'nin Gazeli (7 beyit)¹⁹

Matla beyti: *Hünerverler yetişsün san'at îcâd eylesün millet / Hamiyyetle çalışsın mülki âbâd eylesün millet*

Hünerriler yetişsin, millet sanatlar icat etsin. Şerefle çalışılsın, yurt âbâd edilsin. Tarihe bakılsın İbni Rüşdler, İbni Sînâlar seyredilsin. Süleyman ve Fatih gibi hareket edilirse gelecekte Halitler, Ömerler ortaya çıkacaktır. Sanatla iştilgal edilirse Hayreddinler, Turgutlar tekrar gelecektir. Millete candan çabıyla hizmet edilirse tekrar birinci sıraya ulaşılır. Birlikte çalışırsa bu millet tekrar

¹⁶ Bu gazelin başında "Nûr-ı 'aynımız Süleymân Nazîf Efendi Hazretlerinin hayât-ı hâtıralarından gazel" diye yazılmıştır.

¹⁷ Ali Emîrî, Tâhirü's-selâm Beg'i şu şekilde tanıtmıştır: "Gelecek nüshamızda esbak Sadr-ı A'zam Ra'ûf Paşa birâderi da'âvî nâzır-ı esbakı Tâhirü's-selâm Beg merhûmun (Beyt: Gül gibi pür tarâvet olmuşsun / Reng ü bûdan 'ibâret olmuşsun)"

¹⁸ Bu sayı 10 Mart 1325 / 23 Mart 1909 tarihinde yayınlanmıştır.

¹⁹ Bu gazelden önce Ali Emîrî'nin "Şundan anlıyorum ki, okumak başka, okuyup da memlekete, vatana hâdim-i hakîki olmak için çalışmak başkadır." ifadeleri, onun okumaya ayrıca yüklediği kamusal işlevselliği göstermektedir.

nam yapacaktır. Kardeşlik olursa bu milletin fertleri birbirlerine şefkatle yardım edecektir. Bu çağ gafletle geçerse bu millet şairin bu nazmını ancak mezarlıkta okuyacaktır (yok olacaktır) (AS, 38-39). Bu gazelde sanatla uğraşmak, icatlar yapmak, şeref, tarihten ders almak, millete hizmet etmek, birlik, kardeşlik, millete şefkatli olmak, gafletten uyanmak temalarına yer verilmiştir.

Reşîd Âkif Paşa'nın Gazeli (7 beyit)

Matla beyti: *Mülki tahrîb eyledik zevk-i riyâset nâmına / 'Adli yıkdık halkı mahv etdik siyâset nâmına*

Başkanlık zevki için memleket tahrip edilmiştir. Siyaset için adalet yıkılmış, halk mahvedilmiştir. Hürriyet, ahlâkla beraber devlet namına defnedilmiştir. Osmanlı topraklarını fitne sarmıştır. Tüm kıyamet alametleri de ortaya çıkmıştır. İstikamet adına da hayretler içinde kalınmıştır. Saygı, millet sevgisi, Allah korkusu ve bilgi, hükümet için vazgeçilmez şeylerdir. Kişisel çaba, istikbal fikri, ilim ve birlik millet için önemlidir. Zenginlik ve ikbal neşesi çok görülmüştür. (Bilinmeli ki,) kanaat adına istiğna bunlardan ortaya çıkmıştır (AS, 40). Bu gazelde başkanlık eleştirisi, memleketin tahribi, adaletsizlik, esaret, ahlâksızlık, fitne, kıyamet alametlerine dikkat çekilmiş, kişisel çaba, gelecek fikri, ilmi faaliyetlere önem vermek, birlik, istiğna temalarına yer verilmiştir.

Yenişehir Feneri Avnî Beg'in Gazeli (5 beyit)

Matla beyti: *Mecnûn gibi yâ 'âkil-i ferzâne-mizâc ol / Yâ zât-ı Felâtûn gibi dîvâne-mizâc ol*

Ya Mecnun gibi âlim mizaçlı bir akıllı ol ya da Eflatun gibi divane mizaçlı ol. Bülbül gibi her goncanın peşine düşen olmayıp bir aleve can veren pervane gibi olmak lazımdır. Büyük hükme rıza gösterip peymane gibi sunulan rengi kabul etmek lazımdır. Bir taraftan Cebrail gibi tüm sırlara vakıf olmak bir taraftan da sevgili gibi yabancı olmak gerekir. Sadece bir hayâlin peşinde koşmamak gerekir (AS, 40). Bu gazelde akıllı olmak, bir hedef belirlemek, kadere razı olmak, hayâlini yüksek tutmak temalarına yer verilmiştir.

Es'ad Efendi'nin Târîh Kıt'ası (4 mısra)²⁰

Tahir Bey'e kelamın mîri dense ne olur? Es'ad bu dîvânın tertibi için bu tarihi yazmıştır. Mîrî bir selam onun üzerine olsun (AS, 41). Burada güzel söz söyleme teması işlenmiştir.

Mustafa Şükrî'nin Târîh Kıt'ası (4 mısra)²¹

Şair, Rûm'un reisidir. Mîr Tâhir'in nazmına düzen vermiştir. Şükrî bu inşaya bir tarih yazmıştır. Es'ad'ın kastiyle böylece Selâm Dîvân'ı tertipli hale gelmiştir (h. 1209) (AS, 41). Övgü teması söz konusudur.

Târîh Mısrası²²

Tâhir Selâm Beg bugün dârü's-selâma gitdi (AS, 43). Ölüm teması işlenmiştir.

Târîh Mısrası²³

Tâhir Selâm Beg gitdi cennete (AS, 43). Ölüm teması işlenmiştir.

Tâhir Selâm Beg'in Gazeli (5 beyit)

Matla beyti: *Gül gibi pür tarâvet olmuşsun / Reng ü bûdan 'ibâret olmuşsun*

²⁰ Bu kıt'a Es'ad Efendi tarafından Tâhir Selâm Bey'in Dîvân'ını tertip etmesi üzerine (h. 1257) yazılmıştır.

²¹ Bu tarih manzumesi Süleymâniyeli Mustafa Şükrî tarafından yazılmıştır. Manzume Tâhir Selâm Bey'in Es'ad Efendi'nin Dîvân'ını tertip etmesi tarihine (h. 1259) işaret etmektedir.

²² Bu tarih Tâhir Selâm Bey'in ölüm tarihine (h. 1260) işaret etmektedir.

²³ Bu tarih Tâhir Selâm Bey'in ölüm tarihine (h. 1260) işaret etmektedir.

Sevgili gül gibi taptazedir. Renk ve kokudan ibarettir. Sevgili görmeyeli büyümüş, servi boylu olmuştur. Ancak şimdi sevgili vahşi bir ceylan tabiatlı biri haline gelmiştir. Âşıklara bakmayıp iyilik yapmamaktadır. Onun bu minvaldeki hal ve sözlerinden sevgili (ya da âşık-şair) feyiz ve izzete mazhar olmuştur (AS, 43). Bu gazelde aşk, ayrılık temaları işlenmiştir.

İbnü'l-emîn Mahmûd Kemâl'in Nazîresi (10 beyit)

Matla beyti: *Rûh-bahş-ı letâfet olmuşsun / Belki rûhdan 'ibâret olmuşsun*

(Sevgili) âşığa ruh bağışlayandır. Bu yönüyle sadece bir ruhtan ibarettir. Nur gibidir. Güneş gibi olan sevgiliye kimsede bakacak takat yoktur. Güzellere parlaklık veren sevgilinin kendisidir. Sevgili güzellik manzumesinin matla'dır. Sevgilinin sureti ile tabiatı adeta ikiz gibidir. Sevgili âşığa (etrafına) feyiz vermektedir. Sevgiliyi gören dünyayı görür. Muhabbet, sevgilinin gözünün nurudur. İşve, sevgilinin cismi olup o, bu yüzden aşk âleminin afetidir. Saflığından dolayı onu melekler bile sever. Haber alınmıştır ki, sevgili Şair Kemâl'e vuslat meylindedir. (Böylece) o yüce sevgili aşk hastasına sıhhat olmuştur (AS, 43). Bu nazirede etrafına mutluluk vermek, işveli davranmak, aşk, saflık temaları işlenmiştir.

Ahkar el-Mekki'nin Nazîresi (5 beyit)

Matla beyti: *Bir cism-i melâhat olmuşsun / Hüsn ü ândan 'ibâret olmuşsun*

Sevgili şirin bir cisimdir. Bu haliyle sadece bir güzellikten ibarettir. Cilve, cazibe, eda ve boyu ile bir kıyamet gibidir. Onun hüsnünü gören ve görmeyen bayılır. Sevgili âşıkları kendisinden nasipsiz hale getirmiştir. Şairin haddi değildir ki, sevgiliyi anlatsın, çünkü sevgili güzellik ve cazibeden ibarettir (AS, 43-44). Burada aşk, sevgilinin güzelliği ve ulaşılmazlığı temaları işlenmiştir.

A. Ahyâ'e'd-dîn'in Nazîresi (10 beyit)

Matla beyti: *'Arak-âlûd-ı haclet olmuşsun / Gonçe-i pür-tarâvet olmuşsun*

Sevgili utanma içkisine bulaşmıştır. (Böylece) taptaze bir gül olmuştur. Sevgili sabah şarabından mest olmuştur. Bu haliyle tazeliğin ruhu gibidir. Yakarış, sevgilinin ayağına düşmek istemektedir. Sevgili buna izin vermiştir. Sevgili her şeyi ile tam bir istikamet ehlidir. Güneş gibi yakıcı bir afettir. Âşıklığın düşmanıdır. Aynen dünya(daki diğer insanlar) gibi sevgili, âşığın kıymetinden habersizdir. Şayet yaparsa sevgilinin lütfu bitmez. Sevgili başkasına aydınlık veren bir zümrüt iken âşığa kıyamet gibi öfkeli. Şair şevk ve neşe sahibidir. Bu haliyle şarap gibi hürmete layıktır (AS, 44). Bu nazirede yakarış, istikamet sahibi olmak, aşk, iyilik yapmak temaları işlenmiştir.

Halîl Edîb'in Nazîresi (7 beyit)

Matla beyti: *Reşk-i ezhâr ü nûkhet olmuşsun / Bir mücessem letâfet olmuşsun*

Sevgili, kıskanılacak bir gül ve koku olmuştur. Bu haliyle cisim haline gelmiş bir güzelliştir. Bugün bir afettir. Canı titreten bir kıyamettir. Boy ve posuyla Tuba ağacı gibidir. Önceki zamanlarda bir ruha benzerken bugün ise bir ruhtan ibaret olmuştur. Gönül bu yüzden mest olmuştur. Sevgili yücedir (AS, 44). Bu manzumede iyilik, aşk temalarına yer verilmiştir.

Muhammed Besîm'in Nazîresi (8 beyit)

Matla beyti: *Açılıp pür-tarâvet olmuşsun / Gül-nihâl-i letâfet olmuşsun*

Sevgili taptaze bir iyilik gülüdür. Ayrıca güzellik bahçesinin nazlı yürüyüşlü bir gül fidanıdır. Ateş renkli bir afet olup etrafına mutluluk yaymaktadır. Âşık, aşkın zevkinden hayretler içindedir. Âşık sabra tahammülsüzdür. Sevgili sinelere güç vermektedir. Âşıklar sevgili için başlarını feda etmektedir. Sevgili boyuyla aşk yolunda görülmektedir. Onu anlatmak mümkün değildir. Çünkü sevgili güzellik kitabının bir ayetidir. Sevgili kıyamet güneşidir. Göz ona bakmaya muktedir değildir (AS, 44-45). Burada sevgilinin ulaşılmazlığı, aşk, sabırsızlık temaları işlenmiştir.

Bergamalı Cevdet'in Nazîresi (7 beyit)

Matla beyti: *Hüsn-i gülden 'ibâret olmuşsun / Rûh-ı cism-i letâfet olmuşsun*

Sevgili güzel bir güldür, İyilik cisminin ruhudur. Sevgilinin hattı Yusuf suresidir. Bu haliyle o şirinlik kitabıdır. Onun hiçbir yerde bir benzeri yoktur. O kendi zatında kahr ve iyiliği birleştirmiştir. O kıyamet gibidir. Bakışı korkunçtur. O delikanlı bir afettir. (Bunu yazan) Şair Cevdet belagat bülbülü olmuştur (AS, 45). Bu nazirede aşk, iyilik, güzellik, acı temalarına yer verilmiştir.

Mu'allim Cevdet'in Nazîresi (10 beyit)

Matla beyti: *Açılıp gül-kıyâfet olmuşsun / Bir mücessem letâfet olmuşsun*

Sevgili gül gibi açılmıştır. Cisimleşmiş bir güzelliştir. Bir yüce huri gibidir. Şayet görülme ona güzel bir ruh denebilir. Allah onu esirgesin. O güzel bir bahar gibidir. Gül, sevgiliden dolayı tatlıdır. Sevgili, gülden yapılmış bir tatlı olup kıyamete benzer bir nazlı servidir. Sevgili afet olup olmadığını bilmemektedir. Sevgilinin tuz serpen dudağı canın kuvvetidir (AS, 45). Bu manzumede aşk teması işlenmiştir.

Hüsnî'nin Nazîresi (9 beyit)

Matla beyti: *Hatt ile pür-vecâhet olmuşsun / Reşk-i bâğ-ı tarâvet olmuşsun*

Sevgili, baştan sona kadar bir güzelliştir. Ay yüzlü sevgili, güzellik burcunun güneşi olmuş, başkalarına öpücük vermiştir. Bu yüzden sefahat ehliendir. Boyu uzundur, herkes ona vurgundur. Boyu kıyamettir. Sevgili ömrü harcama aletidir. Faydasızdır. İbadetten uzaktır. Nasihate layık değildir. Bu gazeliyle şair zarafet meclisinin ruhu olmuştur (AS, 45-46). Bu şiirde sevgilinin güzelliği ve özellikleri işlenmiştir.

Zihnî-i Âmidî'nin Nazîresi (6 beyit)

Matla beyti: *'İşve-bâzım ne âfet olmuşsun / Allâh Allâh kıyâmet olmuşsun*

Sevgili işvelidir. Kıyametin afettir. Pembe yanaklılarla sevgili işrettedir. İyilik, letafetin süslü elbisesidir. Bu haliyle güzellik ve şirinlik sahibidir. Âşıklar sevgiliye meyillidir. O, güzellik Mushaf'ının ayetidir. Sevgili cihan için gönül sırrını keşfeder. Bu yönüyle keramet sahibidir. Âşık perişan ve hastadır. Sevgili ona yardım edip ruhunu bağışlayacaktır (AS, 46). Bu manzumede sevgilinin özellikleri, âşığın sevgili karşısındaki çaresizliği işlenmiştir.

Fâ'ik Reşâd'ın Nazîresi (7 beyit)

Matla ve hüsn-i matla: *Yine pür-zîb ü ... olmuşsun / Bir mücessem zarâfet olmuşsun*

Ser-te-ser al câmeler giyinüp / Hey ne fitne ne âfet olmuşsun

Sevgili yine çok süslenmiş, (bu haliyle) zarafetten bir cisim olmuştur. Baştan başa kırmızı elbiseler içinde fitne bir âfet gibi bir güzel olmuştur. Omzuna bir şal atmış, daha bir güzelleşmiştir. Ateş gibi elbiseler giymiş, evler yakmıştır. Kibrinden mest olmuştur. Yürüyüşü ve boyu ile bir kıyamettir. Anlıyorum ki, vuslat meclisine sevgili gelecektir (AS, 46). Bu manzumede sevgilinin acı veren niteliklerinin yanında vuslat teması işlenmiştir.

Fâ'ik Reşâd'ın Nazîresi (7 beyit)

Matla beyti: *Reşk-i hûrân-ı cennet olmuşsun / Hüsn ü ândan 'ibâret olmuşsun*

Cennet hurileri (bile) sevgiliyi kıskanır. Çünkü o sadece güzellikten ibarettir. Yanak ve dudaklarıyla taptaze bir gül bahçesidir. Sevgili güneş, âşıklar ise zerredir. Meryem bile sevgiliyi görse ona âşık olur. O, iffet gelininin odası gibi olup gönül ehlini keşfeden keramet sahibi biridir.

Onun misli yoktur. Ama kibirlidir. Sevgili, yardımı çok bir çeşmedir (AS, 46-47). Bu manzumede aşk, sevgilinin nitelikleri, yardımseverlik temaları yer almaktadır.

Üsküdârlı Tal'ât'ın Nazîresi (8 beyit)

Matla beyti: *Bir perişân-kıyâfet olmuşsun / Âh bir başka âfet olmuşsun*

Sevgili, perişan görünüşüyle bir başka âfet güzel olmuştur. O, bir servi fidanı gibi büyümüş heybetli bir hal almıştır. Onun boyunu gören ayağa kalkar. Bu haliyle gün kıyamet olur. Sevgili başta böyle değildi, ama şimdi çok nazlı olmuştur. Sevgili o kadar güzel ki, ondan bir bûse almaya bile kıyılmaz. Yeşil hattıyla serpilmiş, büyümüş, baharın tazeliği ortaya çıkıştır. O cisme dönmüş bir güzelliştir. Selâm'ın peşine düşeli kalem, belagatlı olmuştur (AS, 47). Bu şiirde aşk, sevgilinin etkileyiciliği temaları işlenmiştir.

Yenişehir Feneri Hüseyin Hâşim'in Nazîresi (9 beyit)

Matla beyti: *Kâmetinle kıyâmet olmuşsun / Hüsn ü ândan 'ibâret olmuşsun*

Sevgilinin güzellikten ibaret olan boyu kıyamet biridir. Bütün kalpler sevgiliye meyyaldir. O muhabbetin kiblesidir. Onun nefesinden hayâle ruh gelir. Bu haliyle nefes alan bir nezaket gibidir. Şiir içinde şenlik olan bir ruhtur. Tertemiz bir cisimdir. Melekler sevgiliyi görseler ona âşık olur. Sevgili, güzellik baharındır. Gül onun güzelliğini kıskanır. Bu haliyle o bir tebessüm eden bir tazeliştir. Biricik cennet boyu ile gülün yanında çöl kızılığıdır. Sinesi cennetin feyizli sabahıdır. Gözü bayıltıcıdır. Kibre mestânedir (AS, 47). Bu manzumede sevgilinin etkileyici yönlerine yer verilmiştir.

Yahyâ Hâkî'nin Nazîresi (9 beyit)

Matla beyti: *Nûr-ı Hallâk'a hey'et olmuşsun / Mihr-i nâz-ı muhabbet olmuşsun*

Sevgili Allah'ın nurudur. Saadetin nazlı güneşidir. Güzelliği doğurmaktadır. Alnında azizlik parlamaktadır. Bu haliyle gönül gibi iktidar nuru gibidir. Saçları karanlık bir talihtir. Bu haliyle örtülü bir karanlıktır. Âşık mücessem bir ah ve ağlayıştır. Sevgili merhametli huridir. Hayret mihrabıdır. Âşğın ümit mekânıdır. Bir bakışında bin kıyamet vardır. Kaderden de beterdir. Kusursuzdur. Yazık ki, yaratıkların fani gölgesi olmuştur. Sevgili âşık için gizli bir hasrettir (AS, 47-48). Görüldüğü gibi burada aşk atmosferi içinde sevgilinin etkileyici yönleri üzerinde durulmuştur.

Şükrî-i Âmidî'nin Nazîresi (6 beyit)

Matla ve hüsn-i matla: *Bülbüle meşk-i hayret olmuşsun / Bâğa zîb-i ... olmuşsun*

Vechine ay mı, gün mi söylesem âh / Ben de bilmem ne âfet olmuşsun

Sevgili bülbülün hayret (makamının) meşkidir. O, yüzüne ay da gün de demek zor olan âfet gibi güzel bir sevgilidir. O, bir güzellik güneşi olup gonca dudaklı, gül yanaklıdır. Taze bir zarafet fidanıdır. Rakiplerden kurtulunca sadakate aşına olmuştur. Ancak gözlerinden iyileşmeyecek hasta gibidir (AS, 48). Bu şiirde sevgili, aşk kozmogonisi içinde etkileyici bir tip olarak işlenmiştir.

Ali Emîrî-i Âmidî'nin Nazîresi (6 beyit)

Matla beyti: *Ne letâfetli âfet olmuşsun / Âfitâb-ı letâfet olmuşsun*

Sevgili bir güzellik (incelik) afeti ve güneşidir. Görmeyeli nur boylu bir afet olmuştur. Şimdi tamamen işveden ibarettir. Dolunay gibi zevk âlemine süs olmuştur. Nazlı, nurla gülümseyen tam güzel olmuş biridir. Âşık muhabbetin mestanesidir (AS, 48). Bu şiirde sevgili, sevgilinin nazlanması, âşğın mestaneliği temalarına yer verilmiştir.

Ali Emîrî-i Âmidî'nin Nazîresi (6 beyit)

Matla beyti: *Ne güzelsin ne âfet olmuşsun / Zübde-i nûr-ı kudret olmuşsun*

Sevgili güzeldir, afettir. Kudret nurunun özüdür. Allah'ın tam kudretine gökten inmiş bir delildir. Bambaşka bir güzeldir. Güzellikten ibarettir. Âşık sürekli sevgiliden dolayı rahatsızdır. "Âh"ın sıhhati yoktur. Şair muhabbete müpteladır (AS, 48). Sevgili, aşk, Allah'ın kudreti, güzellik, muhabbet temaları işlenmiştir.

Âgâh-ı Semerkandî'nin Beyti²⁴

Hızlı giden menziline çabuk kavuşur. Gönül acısından haber vardır. Bu sefer çok sürmeyecektir (AS, 48).

Dördüncü Sayı²⁵

Ali Emîrî-i Âmidî'nin Gazeli (8 beyit)

Matla beyti: *Rûhum 'atâlet etme zamân ol zamân değil / Olma tarîk-i fıska revân ol zamân değil*

Ey ruhum! Tembellik ve fık yoluna girme zamanı değildir. Ey genç adam! Sen körpe bağın taze fidanısın. Sana içki ve duman yakışmaz. Zamanı harcama. Her nefesin bir ziyan olmasın. Önce avamla ülfet hataydı. Şimdi yukarıdakilere ağız açma zamanı değildir. Çalış, toprağı billura çevir. Billur kadehlere bakma zamanı değildir. Gökyüzünü fenlerin sesi doldurdu. Uykudan uyanma zamanıdır. Cihanda marifet geçerlidir. Cehalet gecesi kayıptır. Vatan sevgisiyle çalışılmalıdır. İlimsiz ve sanatsız olma zamanı değildir (AS, 55). Ali Emîrî'nin bu gazelinde atalet, fık, içki, tütün, cahillerle oturup kalkmaktan uzaklaşmak, zamanın önemi, sanat ve ilimde ilerlemek, marifeti önemsemek, cehaletten kaçınmak, vatan sevgisi gibi temalar işlenmiştir.

Beyit

Belâlî âşığa ya sabretmek ya da sefere çıkmak gerekir. Sabır da tükenmiştir. (AS, 55). Sabır ya da hicret etmek temaları burada işlenmiştir.

İdrîs-i Bidlîsî'nin Farsça Manzumesi (16 beyit)

Diyarbakır'ın fethi sırasında tasvirlerle yer verilmiştir (AS, 60-61).

Kânûnî Sultân Süleymân'ın Kıt'ası (4 mısra)

Tebriz fethedilmiş, Sultaniye'den geçilmiştir. Bağdat'ı fethetmek için taze bir heves gönle düşmüştür. Bu sefer İslam içindir. Bu sefer mülk ve ad için yapılmamıştır (AS, 61). Allah için ülkeler fethetmek teması yer almaktadır.

Kânûnî Sultân Süleymân'ın Tahmîsi (5 kıt'a)

Matla beyti: *Bi-hamdillâh ne bir fikrim ne bir bâtlı hayâlim var / Ne bir zerrâk-ı sâlûsum ne meyl-i mekr ü âlim var*

Şükür ki (şâirin ya da âştığın) ne bir düşüncesi ne de kötü bir hayâli vardır. Hilekâr değildir, kötülüğe (aldatmaya) meyli yoktur. Âşık mutludur. Gönül aşkla doludur. Zengindir. Ne vuslatla

²⁴ Ali Emîrî, bu beyti şu şekilde tanıtmıştır: "Gelecek nüshamızda ser-levha-i nezâ'ire (Âgâh-ı Semerkandî) hazretlerinin: "Germ-rev menzil-i maksûda irer çok sürmez / Sûz-ı dilden haber aldık bu sefer çok sürmez" matla'lı gazel-i 'ârifâneleri yazılacaktır."

²⁵ Bu sayı 26 Mart 1325 / 7 Nisan 1909 tarihinde yayınlanmıştır.

*Burada 3. Sayıdaki bazı şiirlerle ilgili tashih yapılmıştır.

**Gelen yazıların çokluğundan dolayı Âgâh-ı Semerkandî Hazretlerinin gazeli için gönderilen nazirelerin bir sonraki sayıda yayınlanacağı belirtilmiştir (AS. 64).

gülmek ne de ayrılıktan dolayı üzülmek gerekir. Hakikat sırrı keşif ehlinde sorulur. Aşk hevesi ile gönül sürekli uçar. Âşık ne ölmeyi ne de sağ kalmayı ister. Hastayım, farklı bir halim var. Allah, Hz. Muhammed'in nurundan felekleri yaratmadan önce âşığa esrarı göstermiştir. (Muhataba) tespih ve misvağı göstermiştir. Aşka hayranlık, akli yitirmeyi gerektirir. Böylece âşık âleminden ve kendisinden haberdar değildir. Sevgilinin aksi gönül bostanına girdikçe gönül alakalardan sıyrılmaktadır. Külhan, yârin hayâliyle gül bahçesi gibidir. Âşık için sevgililerin sohbeti, kardeşlerin meyli, zahit ve cahillerin eleştirisi ile savaş ve kavga mühim değildir. Dil perişandır. Bütün cihan âşığın olsa bile fanidir. Allah diri ve bakidir (AS, 61-62). Bu tahmiste aşk, kadere rıza göstermek, her şeyin fani olması, Allah'ın baki olması temaları işlenmiştir.

Cevdet'in Tahmîsi (7 kıt'a)²⁶

Birinci bent: *Cehli ta'kîb eyledik 'ilm ü ferâset nâmına / Milletin cângâhını deldik hamâset nâmına / Malların yağmaladık hıfz ü hirâset nâmına / Mülki tahrîb eyledik zevk-i riyâset nâmına / 'Adli yıkdık halkı mahv etdik siyâset nâmına*

İlim ve feraset adına cehalet takip edilmiştir. Kahramanlık adına milletin evi yıkılmıştır. Milletin malı ziraat ve koruma adına yağmalanmıştır. Mülk başkanlık zevki adına haraptır. Siyaset adına adalet yıkılmış, halk mahvolmuştur.

Bir şeyler hak etmek için millet toplanmıştır. Mithat elinde bayrakla gelmiştir. Hüzünle ağlaşıırken hürriyet ahlâkla kefenlenip yeis mezarına devlet adına defnedilmiştir.

Vatan caddesi kırmızı feslerle dolmuştur. Sühan erbabının hepsi ağzını bağlamış, sıkıntı Deccal'i hançerini saplamış, fitne Ye'cüc Osmanlıyı sarmış, tüm kıyamet alametleri ortaya çıkmıştır.

İmtihan için şair gezmektedir. Hareketli bir alev gibi dünyayı dönmüş, zamanın sırlarına vakıf olan bir ilaç bulmamıştır. Hakperest ve işten anlayan biri yoktur. Doğruluk adına hayrette kalmıştır.

Güç, doğruluk, hakkaniyet, adalet, merhametli vicdan, ordu sevki, zevk, Yûsuf'un taklidi, birlik, asker nizamı, maaş, onur, millet sevgisi, Allah korkusu, vukûfiyet lazımdır. Bunlardan başka her şeyden hükümet namına uzaklaşmıştır.

Fikir, saf kalp, güzel niyet, itikat, şeraite yardımcı, fiillere kanun, adalete dayanak, ihtiyat lüzumu, olgunluk ve dürüstlük, kişisel çaba, gelecek fikri, ilim ve ittihat için millet adına apaçık olmak gerekir.

Talihsizliğe güçlü doğru bir set çekilmiştir. Gülistanda feyiz vardır. Kulakta bir haber kalmamıştır. Mal zevki, ikbal neşesi çok görülmüştür. Hepsinden istiğna kanaat adına gelmiştir (AS, 62).

Bu tahmiste cehalet, sefalet, yağmacılık, adaletsizlik, esaret, sansür, sıkıntı, fitne, kıyamet alametleri, sanatkâr yokluğu, yalan, merhametsizlik gibi temalar işlenmiştir.

Florineli Nâzım'ın Nazîresi (7 beyit)

Matla beyti: *Kasr-ı istibdâdı yıkdık şân-ı millet nâmına / Hâkimiyyet kalmadı devr-i şe'âmet nâmına*

İstibdat kasrını milletin şanı adına yıktık. Uğursuz devir adına bir hakimiyet kalmadı. İnkılap yüce feyzini göstermiştir. Mithat (Paşa) için rahmet ayetleri okunsun. Esaret zincirleri kırılmıştır. Ey zavallı Kemâl! Milli şeref namına mutlu ol. Vatan düşman önünde can verirken ihanet edip eğelenenler vardır. Kötü niyetliler gelecekte yaşamak için doğruluk namına ocak söndürürler.

²⁶ “Fahri'l-üdebâ Reşid Âkif Paşa Hazretlerinin geçen nüshamızdaki gazel-i belîg-i hamâset-pîrâlarını tahmîs” şeklinde tanıtılan bu manzumeyi “Bâyezîd Mucîz-i Dersi'âmlarından Bergamalı Cevdet” yazmıştır.

Feryatlar yükselince Allah selamet namına gayrete gelmiştir. Dosdoğru Reşit²⁷ vatanın övücüdür. Doğruluk adına müstesna bir nam kazanmıştır (AS, 63). Bu manzumede baskıcılık, uğursuzluk, hürriyet, doğruluk, ihanet temaları işlenmiştir.

Midhat Cemâl'in Nazîresi (6 beyit)²⁸

Matla beyti: *Berk sûziş-yâb olur nûr-ı nigâhımdan benim / Leyl-i hicrân reng alır baht-ı siyâhımdan benim*

Şimşek âşığın bakışının nurundan acı duyar. Ayrılık gecesi (âşığın) kara talihten renk alır. Âşık topraktandır. Başı bir ikiz (gibi sürekli) matemle beraberdir. Bedeninin gam sığınağı kabrinden farkı yoktur. Gözyaşı âşığın kefeninin süsüdür; kabri âşığın ahının gölgesidir. Âşık ölünce sevgili her şeyin hakikatine erer. Vuslat sevgiliden nurunu alır; ayrılık gecesi rengini âşığın kara bahtından alır (AS, 63). Bu manzumede aşk, ayrılık, keder, kara talih temalarına yer verilmiştir.

Hâkî'nin Nazîresi (6 beyit)

Matla beyti: *Tesliyet toğmazsa çeşm-i girye-h'âhımdan benim / Titrerim ümmîd için baht-ı siyâhımdan benim*

Ağlamak isteyen gözlerinden teselli doğmazsa (âşık) kara bahtından ümitlenmek için titrer. Zalim zaman her vuslatı mahvetmektedir; o bu yüzden âşığın gizli tekbirinden korksun. Bu istîğna hicran gibi ruhu perişan eder. Sevgili âşığın tozlanmış bakışından çekinmelidir. Âşık secdeye kapandıkça sevgili bunun ağlamasından ve titreyişinden korkmalıdır. Allah bakidir. Sevgili topraktandır. Allah'tan farkı onun fani olmasıdır (AS, 63). Burada kötü talih, zulüm, vuslat, aşk, isyan, ayrılık, Allah'ın baki olması, diğer her şeyin faniliği işlenmiştir.

Zihni-i Âmidî'nin Nazîresi (5 beyit)

Matla beyti: *Ayrı düşdüm 'âkıbet nev-reste mâhımdan benim / Ser-nigûn olsun felek feryâd ü âhımdan benim*

Âşık yeni yetişmiş sevgilisinden ayırdır, âşığın feryadından felek yıkılmalıdır. Ay yüzlü sevgililer âşığın parlaklığını almıştır. Bundan âşıklar ders almalıdır. İstîgnaya yüz sürmek güzeldir. Âşığın bu dilekçesi ret olunmuştur. Acılara gülücükler bile ah etmektedir. Kalpte isyan yoktur. Günahından âşık tövbe etmektedir. Sevgili vefasızdır (AS, 64). Bu şiirde aşk, âşığın acıları, tövbe, vefasızlık temalarına yer verilmiştir.

Yahyâ'nın Nazîresi (6 beyit)

Matla beyti: *Zâhir olmaz mı bu sevdâ berki, âhımdan benim / Zâhir olmaz mı muhabbet her nigâhımdan benim*

Sevda şimşegi âşığın ahından; muhabbet sevgiliye her bakıştan ortaya çıkmaz mı? Sevgili kara talihten bile daha acımasız olup âşığın kıblesidir. Ölürken de âşığın ruhu sevgiliden ayrı kalmak istemez (AS, 64). Burada âşığın acıları, kara talih, hicran temaları işlenmiştir.

Beşinci Sayı²⁹

Bu sayıda yayınlanmış olan şiirlerin çoğu, Ali Emîrî'nin yazmış olduğu makalede örnek şiirler olarak verilmiştir.

²⁷ II. Meşrutiyetin ilanında Padişaha ihtar göndermiş olan şahıstır.

²⁸ “İkinci nüshada munderic Fâtih Sultân Muhammed Hân Hazretlerinin gazel-i şâhâneleri nezâ'irinden (AS, 63)” ifadesiyle tanıtılmıştır.

²⁹ Bu sayı 16 Nisan 1325 / 1 Mayıs 1909 tarihinde yayınlanmıştır.

Eşref Paşa'nın Târîh Manzumesi (8 beyit)

Matla beyti: *Şâh-ı cihân Hazret-i 'Abdül'-mecîd / Kim eder âfâk-ı 'inâyâtı şâd*

Bu tarih manzumesi Sultan Muhammed Reşat'ın doğum tarihi için yazılmıştır. Hazret-i Abdülmecit cihan şahıdır. (O, öyle bir şahıdır) ki, yardımların ufuklarını bahtiyar etmiştir. Sultan Abdülmecid yardımseverdir. Adalet ve iyilik Allah'ın ona hediyesidir. Allah ona bir şehzade hediye etmiştir. Bundan dolayı bir milat gecesinde insan ve melekler bahtiyar olmuştur. Onun her günü bayram olsun. Şehzade her zaman afiyette olsun. O, ümmetlerin övücü Sultan Muhammed Reşat'tır. (Doğum tarihi 1260-2 Kasım 1844). (AS, 66). Burada adalet, iyilik, mutluluk temalarına yer verilmiştir.

Ali Emîrî-i Âmidî'nin Târîh Manzumesi (17 beyit)

Birinci beyit: *Oldı cihân halkı ferahnâk ü şâd / Şâd ü bekâm oldı cihân ü 'ibâd*

Bu manzume Muhammed Reşat'ın tahta oturması vesilesiyle yazılmıştır. Cihan halkı mutlu ve mesuttur. Cihan ve içindeki kullar mutlu olup isteklerine ulaşmıştır. Mutlu bir haberle tüm gönüller bir gül gibi açıldı. Şimdi bahar, adalet ve doğruluk zamanıdır. Talih çiçeklenmiş, memleket gül bahçesine dönmüştür. Su, Kevser gibi; rüzgâr Cebrail'in kokusu gibidir. Her tarafta birlik beraberlik mucizesi vardır. Sultan Muhammed Reşat azametle tahta oturmuştur. O doğru bir padişahıdır. Hilafet tahtında muhteşem yüce bir sultandır. Önceden mutluluk yoktur. Herkes hayretler içindedir. Şimdi bütün milletler mutlu ve birbirlerine dost olmuştur. Nifakçılar titremiş, fesatçılar çatlamıştır. O feyizlerin mazharıdır. İtikadı sağlamdır. O fetihlerin kaynağı yüce bir padişahıdır. Bu beyit ferahlatan bir cevherdir (AS, 66-67). Burada sultanın tahta oturması, mutluluk, adalet, doğruluk, birlik, dostluk temalarına yer verilmiştir.

Arapça Beyit³⁰

Ruhumdan bir parça olan ve göz çukurlarımdan akan yaşlara bir bak. Aşk acısı ayrıldığımız gün beni çürüttü (AS, 69). Ayrılık teması işlenmiştir.

Cinas ve Teşbih Sanatına Örnekler (26 beyit)³¹

Sevgili âşığı ayrılık ateşinde kebab etmekte ve ağlatmaktadır (AS, 69). (Ayrılık)

Sevgilinin gözü sihir yapan bir cadıdır. Kaşı fitnecidir. Zülfü yankesicidir. Sevgili bu haliyle gönül avlamaktadır. (Sevgilinin etkileyciliği)

Tarsî' sanatı için Farsça bir beyit örnek olarak verilmiştir.

Bir garip iyilik için şaha varmış, garip değilse garibe iyilik yapılmalıdır. (İyilik)

Sevgilinin güneş gibi yüzüne Güneş, Ay müşteridir³². "Bende" sevgilinin misk gibi olan saçına esirdir. (Sevgilinin etkileyciliği)

Biricik inci göze değince yaşlı olsa, garip midir? Her kim ki garip ve yetim olursa gözü yaşlı olur (AS, 70). (Yetimlik)

Âşık sevgilinin misk kokulu saçına bağlanmıştır (AS, 71). (Sevgilinin etkileyciliği)

Sevgilinin yüzü gül, saçı sümbüldür. Âşık öldürmek, sevgilinin işidir. (Sevgilinin acımasızlığı)

³⁰ Fenzur ilâ dem'in cerâ fî mekalleti min muhceî / Eblal-hevâ esefâ yevme'n-nevâ bedenî (AS, 69).

³¹ Bu metinler, bağımsız örnek beyitlerdir. Bu yüzden bu beyitlerde geçen temalar, metinlerin günümüz Türkçelerinin hemen sonunda parantez içinde verilmiştir.

³² Burada ihâm sanatı yapılmıştır. Böylece farklı bir anlam da çıkarılabilir.

Sevgili ay gibidir. Ama ay servi boylu, şeker dudaklı, amber perçemli değildir. (Sevgilinin etkileyciliği)

Âşığın arzusu sevgilinin dudağı yanında Hz. İsa'ya mahsus mucizelerdir. Vuslat acısında âşığın arzusu yüce cennettir. (Vuslat)

Aşka düşeli âşığın hali perişandır. Kaşın kavisi gibi boyu bükülmüştür. (Âşığın perişan hali)

Beden vuslat sevinciyle can gibi güzel; can ayrılık kederiyle beden gibi yoğundur (kalındır) (AS, 72). (Vuslat)

Farsça olan beyit, bahr-i hezec-i sâlim-i müsemmen için örnek olarak verilmiştir.

Başka bir Farsça beyit de bahr-i hezec-i mahzûf-i müseddés için örnek olarak verilmiştir.

Başka bir Türkçe beyit de bahr-i hezec-i müseddés-i makbûd için örnek olarak verilmiştir. Beyit sevgilinin zülfünü gören onun güzellik dairesine yakındır. Bu hali ile sanki ay, akreb menziline girmiştir. (Vuslat)

Başka bir Farsça beyit de bahr-i hezec-i ahzeb-i maksûr-ı mahnûn-ı müsemmen için örnek olarak verilmiştir.

Başka bir Farsça beyit de bahr-i recez-i sâlim-i müsemmen için örnek olarak verilmiştir.

Başka bir beyit de fer'-i recez için örnek olarak verilmiştir. Gönül ve can sevgilinin kul ve kölesidir. (Sevgiliye bağlılık)

Başka bir Farsça beyit de bahr-i remel-i müsemmen-i mahzûf için örnek olarak verilmiştir.

Başka bir Arapça beyit de bahr-i remel-i mahzûf-i müseddés için örnek olarak verilmiştir.

Rengi kara ve teni baştanbaşa kara olan şey nedir (AS, 73)? Onu ayağından asmışlar, el vursan üstüne kanı sıçar.

Farsça bir muamma beyti verilmiş olup cevabı "Yûsuf"tur.

Türkçe bir muamma beyti verilmiş olup cevabı "Yûsuf"tur (AS, 74).

"Ârif-i Bi'llâh Âgâh-ı Semerkandî" Başlığındaki Manzumeler³³ (40 beyit)

Şair Âgâh'ın yanında bir kırık ayak, binlerce dilenme isteğinden bin derece daha iyidir (AS, 74). (Çalışmak)

Saib'in gönlü olmazsa Âgâh'ın avazesi İsfahan'a dek gider. (Övünme)

Rüzgâr gibi beyhude gezmekten ne biter (çıkarmak?). Bir yerde servi gibi karar kılmak gerekir. (Kararlı olmak)

Zamanın Âmid şehrinin çocuklarının hali bellidir (AS, 75). (Çocukluk)

Sevgilinin yanağı vasfını Âgâh (şiir olarak) bir araya getirse bir taptaze gülistan meydana gelir. (Sevgilinin etkileyciliği)

Nâbî bir mektubunda yer alan bir beyitte şuna işaret etmiştir: Âgâh, mektuptaki iç sıkıntısından şuh durumdaki zavallı genci (köle, esir) kıyas etsin. (Keder)

Buna cevap olarak Âgâh şu minvalde bir beyit yazmıştır: Âgâh, Nâbî gibi bir keramet ehlinin içinde bulunduğu memleketlerin övücü nasıl olmasın?

³³ Burada yer alan şiir örnekleri, konunun bağlamına uygun olarak farklı şairlerden alınmıştır.

(Âgâh'tan:) Karakter sahipleri içinde işretiler arasında bir aydınlığız. Kadehte mutluluk, goncada renkli tebessümler buluruz (AS, 76). (Aşk)

(Yûsuf Nâbî Ruhâvî'den) Ey Nâbî, dostlar meclisinde taze şiirlerle hasetçiler harmanında ateş olan (kişi) biziz. (Övünç)

(Âgâh'tan:) Âgâh, ışık saçan tabiatı olan eser sahibi biridir. Allah'ın verdiği feyze kabil kişi dedikleri biziz. (Övünç)

(Ali Emîrî'den) Nâbî'nin takipçisiyiz. Ama sözde feyiz öğretene üstat dedikleri biziz. (Övünç)

(Vâlî-i Âmidî'den) Şiir ezgisi takipçiliğinde mucize icat eden sihirbaz dedikleri kişi biziz. (Şiir övgüsü)

(Lebîb-i Âmidî'den) Her gün âşğın sinesine bin tane sitem taşı vurmaktadır. Bu yüzden dil dağında Ferhat dedikleri biziz. (Aşk)

(Dürri-i Âmidî'den) Sevgilinin gamzesi için bir içim su diyerek âşık can vermektedir. Bu halimizle celladın hançerine teşne olanlar biziz. (Aşk)

(Güzârî-i Âmidî'den) Ah baltası ile feleği âşık berbat edecektir. Bu halimizle dağ kazıcısı (Ferhat)'tan daha üstat biriyiz. (Aşk)

(Emnî-i Âmidî'den) Hatır goncası yokken onu gece karanlığında esip var eden rüzgâr biziz. (Akıllı olmak)

(Mucîb-i Kemâlî-i Âmidî'den) Gözyaşımız Bağdat'ın Dicle'si gibi her serviye akmaktadır. (Cömertlik)

(Âgâh-ı Semerkandî'den-iki beyit) Şimdi minber Allah'a şükretsin. Mihrap şimdi kendisini düzeltsin. Çünkü Vezirden birçok mutluluk ona erişmiştir. (Şükür, doğruluk)

(Mısra-i Târîh) *Andelîb-i Habeş'in lânesi oldu tecdid* (tarih h. 1124) (AS, 77). (Yenilik)

(Âgâh-ı Semerkandî'den) Tecrübemiz çoktur. Haberleri bizden al. Huzuru fakirlikte gördük. Zenginliği de görmemiştir (ya da zenginlik görmemiştir). (Tecrübe, fakirlik)

(Âgâh-ı Semerkandî'den) Âgâh öldüğünde onun miras kalan sözleri, çocukların hat ve "ben"ine düşer.

(Vâlî-i Âmidî'nin Âgâh'ın kabrindeki tarih manzumesi-iki beyit) senin mekânını bu fani dünyada boş görünce kederle gönül ah ederken melek bu mısra ile haberi verdi. İrem memleketine Âgâh girdi (1141). (Ölüm)

(Âgâh-ı Semerkandî'den) Âgâh gönül goncasını yine açtı. Bu haliyle sürahinin havası Semerkant rüzgârı gibidir (AS, 78). (Güzel söz söylemek)

(Âgâh-ı Semerkandî'den) Âgâh'ın kalemi şuh yazılı olsa şaşırtıcı olur mu? Ki bu kalem güzellerin kaşı kılıcıyla traş edilmiştir. (Güzel söz söylemek)

(Vâlî-i Âmidî'den) Her gün bin gizli hazine onun yüzüne açılrsa Ârif Âgâh'a dünya çekici gelmez. (Kanaatkârlık)

(Azmi-i Âmidî'den) Âgâh eğer bu nazireyi görse mest olur. Şairin zarif kaleminden şarap kokusu gelmektedir. (Güzel söz söylemek)

(Seyyid Muhammed Emîrî-i Âmidî'den). Pir ve agâh olan sadece şair değildir. Bu şehirde nazik edalı şairden çok ne vardır?

(Vâlî-i Âmidî'den) Nazire kastıyla Âgâh'a dikkatlice bakmak gerekir. Renkli sözlere renkli cevap gerekir. (Güzel söz söylemek)

(Dürrî-i Vânî'den) Derya söz mülkünün mülkü olsun. Nadir sözler keşfeden Âgâh biziz. (Güzel söz söylemek)

(Emnî-i Âmidî'den) Nâbî'nin arkasından şair gitmez. Âgâh'tan sonra üstat sayılan kişi şairdir. (Güzel söz söylemek)

(Lebîb-i Âmidî'den) Uyanık ol, irfan davası gütmeye. Çok laf edenin defterine girme, laftan istigfar (tövbe) et. (Haddini bilmek, az konuşmak, tövbe)

(Vâlî-i Âmidî'den) Bu yeni gazel eğer Âgâh'ın imzasına layık olursa dava (iddialı olmak) için delil olur. (Güzel söz söylemek)

(Vâlî-i Âmidî'den) Eğer şair sevgilinin elinden bir iki kadehe nail olsa onun için Âgâh ve Nâbî'ye nazire söylemek kolay olurdu (AS, 79). (Güzel söz söylemenin zorluğu)

(Resîm-i Bursevî'den) Sevgili adam gibi benim de sohbet arkadaşım olsaydı ben de Âgâh gibi ülfete nail olurum. (Güzel söz söylemenin zorluğu)

(Feyzî-i Vânî'den) Eğer Âgâh gibi tabiatım şöhretli olsaydı Mesîh'e söz atardım. (Güzel söz söylemek)

(Seyyid Muhammed Emîrî-i Âmidî'den) Sözü güzel söyleme tabiatının çocuğu acaba Âgâh'ın ruh bağışlayan nazmina eş olur mu olmaz mı? (Güzel söz söylemek)

(Vâlî-i Âmidî'den) Mana tabiatlı güzel söz söyleyen Âgâh'ın taze manzumelerini şair yine işitmiştir. (Güzel söz söylemek)

(Lebîb-i Âmidî'den Farsça beyit) Şair yaşlı bir pirdir. Ama cahil değildir. Şair, Âgâh-ı Semerkandî'nin talebesidir. (Hikmet sahibi olmak)

(Farsça bir beyit) Âgâh-ı Semerkandî'nin feyiz saçan gönlü engin bir deniz gibidir (AS, 80). (Güzel söz söylemek)

Yavuz Sultân Selîm Han'ın Beyti³⁴

Bu gül yanaklı güzel benim sevgilimdir. O benim sıcak dostum, sevgilim, azizim ve tesellimdir (AS, 80). (Sevgili)

Altıncı Sayı³⁵

Târîh Manzûmeleri (10 beyit)

Burada yer alıp farklı şairler tarafından nazmedilmiş olan tarih manzumeleri, Melik Ahmet Paşa tarafından yaptırılan Melik Ahmet Paşa Hamamının inşa tarihine işaret etmektedir. Söz konusu tarih manzumeleri, şairler tarafından bizzat Melik Ahmet Paşa'ya sunulmuştur. Bu manzumeler hicri 975 tarihini göstermektedir.

(Ülfetî-i Âmidî'den) Böyle hamama böyle nadide tarih lazımdır.

³⁴ Ali Emîrî, bu beyti şu şekilde tanıtmıştır: “Gelecek nüshamızda Yavuz Sultân Selîm Hân hazretlerinin: “Benim şol dilber-i ra'nâ yanağı gül-izârımdır / Enişim münisim yârim azîzim gam-güsârımdır” matla'lı gazel-i belîğ-i cihân-gîrâneleri ârâyış-i ser-levha-i nezâ'ir ittihâz olunacaktır.”

*Bu sayının sonunda önceki sayıda gözden kaçan yazım hatalarının tashihi yapılmıştır. Ayrıca şöyle bir özür yazısına yer verilmiştir: “İ'tizâr: Bâlâda terceme-i hâli münderic Âgâh-ı Semerkandî Hazretlerinin gazel-i 'âlîleriyle nezâ'irin dercine bu haftaki nüshamızda yer kalmadığından inşâ'-i âtîde derc ideceğimizi ma'a'l-i-tizâr beyân ideriz (AS, 80).” Öyle anlaşılıyor ki, önceki sayılarda okuyucuya vaat edilen nazireler, bu sayıda da yayınlanamamıştır.

³⁵ Bu sayı 7 Mayıs 1325 / 20 Mayıs 1909 tarihinde yayınlanmıştır.

(Bî'atî-i Âmidî'den) Semadan melek hamamın tarihini söylemiştir.

(Hakîmî-i Kazvînî Tilmîz-i Muslihi'd-dîn Lârî'den Farsça bir beyit) İnşasının bitişinde bu nida gelmiştir.

(Halife-i Hısn-keyfâ Mü'ellif-i kitâb-ı Şehr-engîz-i Hûbân-ı Âmid) İki düşüşle tarih bulursun. Böylece güzel bir hamam bina edilir (AS, 84).

(Humârî-i Âmidî'den) Bir müjdecî tarih ile ilan etmiş, temizlenmek için hamama gidiniz demiştir.

(Sünnî-i Âmidî'den) Ebcet hesabıyla tarih ortaya çıkar. Bu hamam çok münevver ve nakışlıdır.

(Şöhretî-i Âmidî (Defterdâr)'dan) Bu cevher tarih hamam kapısına nakşolsun. Sıhhat isteyen hamama devam etsin.

(Şuhûdî-i Âmidî'den) Melek onu görüp tarihini söylemiştir: Hamamın yeri pak, suyu güzeldir.

(Tufeylî-i Âmidî'den-Fârisî).

(Fedâyî-i Âmidî'den) Hamamın bütün güzelliğine dünyanın cenneti dense uygundur (AS, 85).

Sultân Selîm Hân'ın Gazeli (5 beyit)

Matla beyti: *İki kaşın gibi bir turfe ya yok / Kılarsın rahm bu gönglüme ya yok*

Sevgilinin iki kaşı gibi başka taze yoktur. Sevgili âşığın gönlüne ya merhamet eder ya da etmez. Cihanda fitne çoktur. Fakat sevgiliden ayrılmak kadar başka bir bela çeşmesi yoktur. Eğer sevgilide vefa yoksa âşığın hasta gönlüne cefa etmesin. Cihanda gönül bağlanacak sevgiliden başka kimse yoktur. Sevgili güzellik ilinin reisidir. Selîmî gibi bir köle de bu mülkte yoktur (AS, 89). Bu gazelin teması sevgilinin etkileyiciliğidir.

Sultân Selîm'in Beyti

Âşık cihanın yedi tasta zehrini içmiştir. Fakat sevgilinin kahrı hepsinden daha beterdir. (Sevgilinin acıları)

Selîmî'nin Beyti

Kardeşin âşığa derman edeceği zannedilirdi. Çünkü o da bir hekimdir. (Kardeşlik)

Selîmî'nin Beyti

Âşığın neşe saldırısında gözü güçsüz düşmüştür. O yüzden gözü ağlamaklıdır. (Acı)

İbni Kemâl'in Beyti

Deryalar gibi gözlerden yaş akmıştır. Bu yüzden dostlar bin derde düşmüştür (AS, 90). (Keder)

Selîmî'nin Beyti

Aslanlar şairin kahr pençesinin önünde titremektedir. Fakat şair bir ahu gözlü güzel karşısında zayıf düşmüştür. (Aşk)

Lâ-edrî'nin Beyti

Âşık, sevgiliyle bu âlemde lezzet bulmaktadır. Sevgili olmayınca âşık can ve cihanı ne yapsın? (Aşk)

Selîmî'nin Beyti

Âşık sevgili için dünya gamını çekmektedir. Yoksa âşık ömür boyunca sevgili olmadan ne yapsın (AS, 91)? (Keder)

Şâh-ı Acem İsmâîl-i Safevî'nin Beyti

Şah Hüseyin, Kerbelâ'nın başı açık olan abdalıdır. Kible yeri Muhammed, secde yeri Ali'dir. (Ehl-i Beyt sevgisi)

Selîmî'nin Farsça Beyti

Şair bir haricî olarak Hüseyin'in kanını talep etmekte, Hz. Ali'den yardım istemektedir. (Hz. Hüseyin'in acısı)

Şâh-ı Acem İsmâîl-i Safevî'nin İki Beyti

Hız. Muhammed'in yüzü güzel, kıymeti yücedir. Bu dünyada onun benzeri yoktur. Sözü tatlıdır. Ahmet hem müjdeci hem biriciktir. Ümmetine iyiliği çoktur. Müminler ailesidir. (Hz. Muhammed)

Selîmî'nin Kıt'ası (4 mısra)

Şair bu kıtayı Şah İsmail'e cevap olarak Arapça yazmıştır.

Hatâyî'nin Gazeli (5 beyit)

Matla beyti: *Diyâr-ı 'aşka sultânım dilâ bende zamânımda / Vezîrümdür gam ü gussa oturmuş iki yanımda*

Ey sevgili, ben aşk mülkünün sultanıyım. Benim zamanımda gam ve keder kullarım olup iki yanımda oturmuş iki vezirdirler. Ayrılık, ateş, dert ve elemeler âşığın gönlünü yakmış, ilikleri kara su olup kemiklerde erimiştir. Âşık cesur bir cambazdır. İpinde nice Hallâc-ı Mansûr (gibi) insanı yürütmüştür. Âşık dağ doğanıdır. Kaf dağına baş eğmez. Yuvasında Anka gibi nice yavruyu uçurmuştur. Hatâyî cihanın pehlivanıdır. Bu gazelde aşk, gam keder, cesaret, yiğitlik temaları işlenmiştir (AS, 92).

Selîmî'nin Farsça Gazeli (5 beyit)

Matla beyti: *În sefer kerdem ve in bî-ser ü sâ mânî-i mâ / Behr-i cem'iyet-i dilhâ est perîşânî-i mâ*

Bu seferimiz ve bu perişanlığımız, bütün gönüller cemiyetinin (perişanlığı içindir). Eğer bizim saltanat davulumuzu dağ işitse dağ ceylan sürmek (sürek avı) için haykırır. Her ne kadar sana zor görünse de felek ülkesi kolaylıkla zapt edilmiştir. Ay elinde çevgan olmuş olan güneş Türkü, kapımızda köle olsa yeridir (AS, 92). Burada cesaret, yiğitlik, fetih temaları işlenmiştir.

Hatâyî'nin Arapça Kıt'ası (4 mısra)

Hız. Ali sevgisine işaret edilmiştir. (Hz. Ali sevgisi)

Selîmî'nin Arapça Kıt'ası (4 mısra)

Burada da Şah'a cevap verilmiş, yalancılara lanet edilmiştir (AS, 93). (Yalan söylemenin kötülüğü)

Selîmî'nin Beyti

Ben yatayım. Karşımda sevgili layık mıdır ki ayakta dursun? Sevgili, âşık ölünce onun namazını kılmasın (AS, 94). (Hastalık, ölüm)

Galatalı Mahremî'nin Mersiyesi (4 beyit)

Birinci Beyit: *Belâgat kûhunun şîr-i jiyânı / Sühan sahrâsının pîr-i beyânı*

O, güzel söz söyleme dağının kükreyen aslanıdır. Söz sahrasının beyan üstadıdır. İlaçla hastalıktan kurtulmadı. Ecel pençesinde aciz kaldı. O aslan yürekli aciz olsa da düşman onun önünden gelmekten korktu. Onu musallada görünce cihan halkı Allahü-ekber dedi (AS, 95). Bu mersiye de ölüm, cesaret, yiğitlik temaları işlenmiştir.

Galatalı Mahremî'nin Tahmîsi (1 bent)

Bent: *Mahremî ger hançer-i hicrân ile ol sîm-ten / Kat' iderse başını kat'â yüzün dönderme sen / Anun için kim ne dir gör, hüsrev-i mülk-i sühan / Ey (Selîmî) hattı sevdâsından anun baş kes / Pârelensün tîğ-i mihnetle kalem tek bend bend*

Ey Mahremî! Eğer o gümüş bedenli sevgili, ayrılık hançeri ile başını keserse asla yüzünü (başka tarafa) çevirme. Onun için kim ne söyler, gör. O sühan mülkünün Hüsrev'idir. Ey Selîmî, sevgilinin hattı sevdâsından baş (ümit) kes. Mihnet kılıcıyla kalem gibi bent bent (olup) parçalansın (AS, 95-96). Bu tahmiste ayrılık teması işlenmiştir.

Selîmî'nin Beyti³⁶

Âşığın gözlerinden deryalar gibi yaş akmıştır. (Acı)

Selîmî'nin Beyti

Hayâl ordusu gözyaşı selinden geçmek için bir direkli iki gözlü kapı olan kaşlardan geçecektir. (Keder)

Kânûnî'nin Beyti

Gözlerden yaş aksın, asla durmasın. Başımı bundan sonra ne için saklayayım ki? (Keder)

Şâir Nihânî'nin Mısrası

Laleler kızıl taç ile şaha yakışanlar gibi çıktı (AS, 96).

Tablo

Sıra	Yayınlan dığı Sayı	Şairler ve Şiirleri	Şiirlerin Temaları	Beyit Sayısı	Mısra Sayısı	Kıt'a Sayısı
1	1	Adıyamanlı Rif'at Baba'nın Gazeli	Kanaatkârlık, üzüntü	7		
2	1	Muhammed Şa'bân Kâmî-i Âmidî'nin Gazeli	Kanaatkârlık	7		
3	1	Hayâlî-i Âmidî'nin Gazeli	Kanaatkârlık, nazlanma	7		
4	1	Fethî-i Âmidî'nin Gazeli	İstiğna, savaş, barış, alçak gönüllülük ve sevgilinin güzelliği.	5		
5	1	Abdî-i Âmidî'nin Gazeli	İstiğna, ümit	5		
6	1	Vâsıf-ı Âmidî'nin Gazeli	Kanaatkârlık, nazlanmak	7		

³⁶ Burada Latîfî'nin Neşrî-i Karamanî'yi işlerken bu beyti verdiği, ancak bu beytin Sultân Selîm'e isnat edildiği belirtilmiştir (AS, 95).

7	1	Avnî-i Âmidî'nin Gazeli	İstiğna, nazlanmak, zarafet, ileri görüşlülük.	7		
8	1	Fethullâh Feyzî-i Âmidî'nin Gazeli	İstiğna, aşk, rıza, fitne, iyi eğitim almak, iyi olmak, gurur, şöhret olmak.	6		
9	1	Sıdkî-i Âmidî'nin Gazeli	İstiğna, utanma, kavga.	7		
10	1	Sabrî-i Âmidî'nin Gazeli	İstiğna, nazlanma, iyilik.	6		
11	1	Ali Emîrî'nin Gazeli	İstiğna	7		
12	1	Ali Emîrî'nin Gazeli	İstiğna, nazlanma, aşk, af dilemek, sarhoşluk.	7		
13	1	Ali Emîrî-i Âmidî'nin Gazeli	Nazlanma, istiğna, gururlanma, vuslat.	8		
14	1	Sultân Muhammed Hân-ı Sâni'nin Beyti	Sevgiliye özlem	1		
15	2	Târîh Kıt'ası	Hediye	2		
16	2	Farsça Beyit	Sevgiliye özlem	1		
17	2	Beyit	Sadakat, güven	1		
18	2	Alî Şîr Nevâî'nin Beyti	Sevgili	1		
19	2	Ahmed Paşa'nın Beyti	Sevgili	1		
20	2	Hazret-i Fâtih'in Gazeli	Aşk, kıskançlık, ayrılık.	5		
21	2	Süleymân Nazîf-i Âmidî'nin Nazîresi	Vuslat, keder, istiğna, hırs, utanmak, endişe.	5		
22	2	Muhammed Besîm'in Nazîresi	Çile, kötü talih, sır saklamak.	5		
23	2	Bergamalı Cevdet'in Nazîresi	Şüphe, vuslat, ayrılık, aşkın masumiyeti.	5		
24	2	Ahkar el-Mekkî'nin Nazîresi	Acıdan inleyiş, kararsızlık, kötü talih, şikâyet etmek, af dilemek, günah işlemek.	5		
25	2	Âmidî-zâde İbrâhîm Edhem'in Nazîresi	Sevgilinin eziyeti, zulüm, keder, talihten şikâyet, istiğna ve sabır.	9		
26	2	Mu'allim A. İhyâ'e'd-dîn'in Nazîresi	Âşğın acıları, kara talih, şöhret, hayrette kalmak, yalnızlık, haset.	7		
27	2	Nâhîd'in Nazîresi	Aşk, şikâyet, aşk acısı.	5		
28	2	Şükri-i Âmidî'nin Nazîresi	Aşk, aşk acısı, vuslat, ayrılık.	5		
29	2	Ali Emîrî-i Âmidî'nin Nazîresi	İsteklere kavuşmama, sevgiliden ayrılık, aşk acıları, istiğna, sevgilinin acımasızlığı, hürriyet.	12		
30	2	Süleymân Nazîf'in Gazeli	Gönül coşkunluğu, keder, vuslat, ayrılık, pişmanlık, sitem.	5		
31	2	Tâhirü's-selâm Beg'in Beyti	Sevgilinin üstünlüğü.	1		

32	3	Ali Emîrî'nin Gazeli	Sanat, icat yapmak, şeref, tarihten ders almak, millete hizmet etmek, birlik, kardeşlik, millete şefkatli olmak, gaflet.	7		
33	3	Reşîd Âkif Paşa'nın Gazeli	Başkanlık eleştirisi, memleketin tahribi, adaletsizlik, esaret, ahlâksızlık, fitne, kıyamet alametleri, kişisel çaba, gelecek fikri, ilmi faaliyetlere önem vermek, birlik, istiğna.	7		
34	3	Yenişehir Feneri Avnî Beg'in Gazeli	Akıllı olmak, bir hedef belirlemek, kadere razı olmak, hayâlini yüksek tutmak.	5		
35	3	Es'ad Efendi'nin Târîh Kıt'ası	Güzel söz söyleme.	2		
36	3	Mustafa Şükrî'nin Târîh Kıt'ası	Övgü	2		
37	3	Târîh Mısrası	Ölüm		1	
38	3	Târîh Mısrası	Ölüm		1	
39	3	Tâhir Selâm Beg'in Gazeli	Aşk, ayrılık	5		
40	3	İbnü'l-emîn Mahmûd Kemâl'in Nazîresi	Mutluluk vermek, işveli davranmak, aşk, saflık.	10		
41	3	Ahkar el-Mekkî'nin Nazîresi	Aşk, sevgilinin güzelliği ve ulaşılmazlığı.	5		
42	3	A. Ahyâ'e'd-dîn'in Nazîresi	Yakariş, istikamet, aşk, iyilik yapmak.	10		
43	3	Halîl Edîb'in Nazîresi	İyilik, aşk	7		
44	3	Muhammed Besîm'in Nazîresi	Sevgilinin ulaşılmazlığı, aşk, sabırsızlık.	8		
45	3	Bergamalı Cevdet'in Nazîresi	Aşk, iyilik, güzellik, acı.	7		
46	3	Mu'allim Cevdet'in Nazîresi	Aşk	10		
47	3	Hüsnî'nin Nazîresi	Sevgilinin güzelliği ve özellikleri.	9		
48	3	Zihnî-i Âmidî'nin Nazîresi	Sevgilinin özellikleri, âşığın sevgili karşısındaki çaresizliği.	6		
49	3	Fâ'ik Reşâd'ın Nazîresi	Sevgilinin acı vermesi, vuslat.	7		
50	3	Fâ'ik Reşâd'ın Nazîresi	Aşk, sevgili, yardımseverlik.	7		
51	3	Üsküdarlı Tal'ât'ın Nazîresi	Aşk, sevgilinin etkileyiciliği.	8		
52	3	Yenişehir Feneri Hüseyin Hâşim'in Nazîresi	Sevgilinin etkileyiciliği	9		
53	3	Yahyâ Hâkî'nin Nazîresi	Aşk, sevgilinin etkileyiciliği.	9		
54	3	Şükrî-i Âmidî'nin Nazîresi	Sevgili, aşk	6		
55	3	Ali Emîrî-i Âmidî'nin Nazîresi	Sevgili, sevgilinin nazlanması, âşığın mestaneliği.	6		

56	3	Ali Emîrî-i Âmidî'nin Nazîresi	Sevgili, aşk, Allah'ın kudreti, güzellik, muhabbet.	6		
57	3	Âgâh-ı Semerkandî'nin Beyti	Vuslat	1		
58	4	Ali Emîrî-i Âmidî'nin Gazeli	Atalet, fisk, içki, tütün, cahillerden uzaklaşmak, zamanın önemi, sanat ve ilimde ilerlemek, marifeti önemsemek, cehaletten kaçınmak, vatan sevgisi.	8		
59	4	Beyit	Sabır ya da hicret etmek.	1		
60	4	İdrîs-i Bidlîsî'nin Farsça Manzumesi	Fetih	16		
61	4	Kânûnî Sultân Süleymân'ın Kıt'ası	Fetih	2		
62	4	Kânûnî Sultân Süleymân'ın Tahmîsi	Aşk, kadere rıza, her şeyin fani olması, Allah'ın baki olması.			5
63	4	Cevdet'in Tahmîsi	Cehalet, sefalet, yağmacılık, adaletsizlik, esaret, sansür, sıkıntı, fitne, kıyamet alametleri, yalan, merhametsizlik.			7
64	4	Florineli Nâzım'ın Nazîresi	Baskıcılık, uğursuzluk, hürriyet, doğruluk, ihanet.	7		
65	4	Midhat Cemâl'in Nazîresi	Aşk, ayrılık, keder, kara talih.	6		
66	4	Hâkî'nin Nazîresi	Kötü talih, zulüm, vuslat, aşk, isyan, ayrılık, Allah'ın baki olması, diğer her şeyin faniliği.	6		
67	4	Zihni-i Âmidî'nin Nazîresi	Aşk, âşığın acıları, tövbe, vefasızlık.	5		
68	4	Yahyâ'nın Nazîresi	Âşığın acıları, kötü talih, hicran.	6		
69	5	Eşref Paşa'nın Târîh Manzumesi	Adalet, iyilik, mutluluk.	8		
70	5	Ali Emîrî-i Âmidî'nin Târîh Manzumesi	Cülus, mutluluk, adalet, doğruluk, birlik, dostluk.	17		
71	5	Arapça Beyit	Ayrılık	1		
72	5	Cinas ve Teşbih Sanatına Örnekler	Ayrılık, sevgilinin etkileyiciliği, iyilik, yetimlik, sevgilinin acımasızlığı, vuslat, aşk hali, perişanlık, sevgiliye bağlılık.	26		
73	5	"Ârif-i Bi'llâh Âgâh-ı Semerkandî" Başlığındaki Manzumeler	Çalışmak, övünme, çocukluk, sevgilinin etkileyiciliği, keder, aşk, akıllı olmak, cömertlik, şükür, doğruluk, yenilik, tecrübe, fakirlik, ölüm, güzel söz söylemek, kanaatkârlık, haddini bilmek, az konuşmak, tövbe, güzel söz söylemenin zorluğu, hikmet.	40		
74	5	Yavuz Sultân Selîm Han'ın Beyti	Sevgili	1		
75	6	Târîh Manzûmeleri	Tespit edilmedi.	10		

76	6	Sultân Selîm Hân'ın Gazeli	Sevgilinin etkileyciliği	5		
77	6	Sultân Selîm'in Beyti	Sevgilinin acıları	1		
78	6	Selîmî'nin Beyti	Kardeşlik	1		
79	6	Selîmî'nin Beyti	Acı	1		
80	6	İbni Kemâl'in Beyti	Keder	1		
81	6	Selîmî'nin Beyti	Aşk	1		
82	6	Lâ-edrî'nin Beyti	Aşk	1		
83	6	Selîmî'nin Beyti	Keder	1		
84	6	Şâh-ı Acem İsmâîl-i Safevî'nin Beyti	Ehl-i Beyt sevgisi	1		
85	6	Selîmî'nin Farsça Beyti	Hz. Hüseyin'in acısı	1		
86	6	Şâh-ı Acem İsmâîl-i Safevî'nin İki Beyti	Hz. Muhammed	2		
87	6	Selîmî'nin Kıt'ası	Tespit edilmedi.	2		
88	6	Hatâyî'nin Gazeli	Aşk, gam keder, cesaret, yiğitlik.	5		
89	6	Selîmî'nin Farsça Gazeli	Cesaret, yiğitlik, fetih.	5		
90	6	Hatâyî'nin Arapça Kıt'ası	Hz. Ali sevgisi	2		
91	6	Selîmî'nin Arapça Kıt'ası	Yalan söylemenin kötülüğü.	2		
92	6	Selîmî'nin Beyti	Hastalık, ölüm	1		
93	6	Galatalı Mahremî'nin Mersiyesi	Ölüm, cesaret, yiğitlik.	4		
94	6	Galatalı Mahremî'nin Tahmîsi	Ayrılık			1
95	6	Selîmî'nin Beyti	Acı	1		
96	6	Selîmî'nin Beyti	Keder	1		
97	6	Kânûnî'nin Beyti	Keder	1		
98	6	Şâir Nihânî'nin Mısrası	Tespit edilmedi.		1	
			TOPLAM	521	3	13

Tartışma

Âmid-i Sevdâ gazetesinde yayınlanmış olan şiirler, farklı temaları işleyen şiirlerdir. Bu şiirleri Ali Emîrî'nin ve diğer şairlerin şiirleri olarak ayırmak daha doğru olacaktır. Böylece genel olarak gazetenin sorunlara yaklaşımı ve duruşunun yanında özelde de Ali Emîrî'nin düşünce dünyası *Âmid-i Sevdâ* üzerinden anlaşılmış olacaktır.

Gazetenin ilk sayısında Adıyamanlı Rif'at Baba gazetenin ilk şairi olarak yer almaktadır. "İstiğna" redifli bu şiirde âşık ve sevgili ilişkisinde sevgilinin müstağni durumuna işaret edilmiştir. Muhammed Şa'bân Kâmî-i Âmidî'nin şiirinde aynı redifle âşığın sevgiliye karşı müstağni bir tavır içinde olamayacağı belirtilmiş, kanaatkârlığa özel vurgu yapılmıştır. Aynı şekilde Hayâlî-i Âmidî,

kanaati Beşiktaş'ta bir güzele benzeterek işlemiştir. Bu şair de "istiğna" halini Allah'a mahsus bir tema olarak işlemiş, sevgilinin âşığa karşı takınmış olduğu müstağni tavrı eleştirmiştir. Fethî-i Âmidî, sevgiliyi adeta tehdit etmekte, bitmeyen bu "istiğna" sırasının elbette bir gün kendisine geleceğini belirtmektedir. Abdî-i Âmidî de "istiğna"yı güzele ve onun vasıflarına benzeterek işleyenlerdendir. Vâsıf-ı Âmidî istiğnayı hayâlî karakterlerle işlemektedir. Avnî-i Âmidî ise "istiğna"yı sevgiliye mahsus bir nitelik olarak işlemektedir. Bunu yaparken şair, devlet bürokrasisini anımsatmıştır. Fethullâh Feyzî-i Âmidî, "istiğna"yı pazar motifiyle işlemiştir. Bunun için Leylâ-Mecnûn, âşık, cân ifadelerinden faydalanmıştır. Sıdkî-i Âmidî'de istiğna-müstağni olma hali her tarafta canlıdır. Ondan kurtuluş mümkün değildir. Sabrî-i Âmidî, bir saltanat düzeneği kurarak istiğnayı işlemiştir. Birinci sayının sonunda nazire yazılması için verilmiş olan Fatih'in "benim" redifli beyti, âşığın acısı ve sevgiliye kavuşma temasını işlemektedir.

Birinci sayıdaki diğer şairler gibi "istiğna" redifini kullanan Ali Emîrî, istiğnayı bir aşk sahnesi çerçevesinde işlemiştir. Onda istiğna, sevgilinin gezdiği mekân ile dokunduğu, giyindiği her şeye mahsus bir temadır. Başka bir gazelinde şair, sevgiliyi müstağni bir karakter olarak işlemiş, onun bu halini sürekli devam edecek bir durum olarak değerlendirmiştir. Ardından gelen bir gazelde aynı şair, cihan-gece-gündüz-mevsim gibi kavramlarla istiğna halindeki sevgiliyi işlemiştir.

İkinci sayının ilk gazeli Hazret-i Fâtih'in olup burada sevgili saltanatla ilişkilendirilerek anlatılmıştır. Süleymân Nazîf-i Âmidî'nin gazelinde sevgiliden ayrılığın yanında acı, keder, vuslat kavramları işlenmiştir. Muhammed Besîm'in şiiri talihten şikâyeti, âşığın kötü durumunu işlemiştir. Bergamalî Cevdet'in gazeli, ayrılık acısına, sevgilinin celladı andıran tavırlarına yer vermiştir. Ahkar el-Mekkî, gazelinde aşk ayrılığı, kötü talih, sevgili özlemi kavramlarını işlemiştir. Âmidî-zâde İbrâhîm Edhem, sevgilinin eziyetleri, hüznün, kötü talih, istiğna, sabır kavramlarına gazelinde yer vermiştir. A. İhyâ'e'd-dîn, gazelinde dünyanın kötü durumu, kötü talih, şaşkınlık, haset temalarını işlemiştir. Nâhîd, gazelinde karşılıksız aşk, üzüntü temalarına yer vermiştir. Şükrî-i Âmidî ayrılık acısı, keder, umutsuzluk kavramlarını gazelinde işlemiştir. Süleymân Nazîf gazelinde tezatlık, coşkunsuzluk, aşkın halleri, şüphe temalarını işlemiştir.

Farsça olarak verilmiş bir beyit, âşığın sevgisini konu edinmiştir (AS, 25). Diğer bir beyitte sultana (sevgiliye) sadakat, itimat, güven temasına yer verilmiştir (AS, 27). Alî Şîr Nevâî'nin beytinde aşk acısı işlenmiş, sevgilinin güvenilmez durumu "yılan" motifiyle tasvir edilmiştir (AS, 28). Ahmet Paşa, beytinde âşık ve sevgili arasındaki oyunu büyüyle irtibatlandırmıştır (AS, 28). Tâhirî's-selâm Bey'in beyti sevgilinin güzelliğini işlemiştir. Ayrıca bu beyite sonraki sayıda nazire yazılacağı haber verilmiştir.

İkinci sayıda yer alan bir tarih kıtası Veziriazam Hasan Paşa tarafından Mevlânâ türbesinin kapısının 1008 tarihinde hediye edilmesini ya da restorasyonunu işlemiştir.

Ali Emîrî, sevgiliden şikâyet, ayrılık, acı çekme, kanaatkârlık, hürriyet, sebat temalarını coşkun bir dille anlatmıştır (AS, 31). Hürriyet kavramını ilk kez bu kadar açık ve net olarak gazetede işlemesi, Ali Emîrî'yi *Âmid-i Sevdâ*'daki diğer birçok şairden farklı kılmaktadır. Nitekim Kadıoğlu, şairin *Cevâhirü'l-Mülûk*'ünü işlediği makalesinde "Peygamber sevgisi, ana-baba, akraba ve ecdat sevgisi, hoca, memleket, Osmanlı hanedanı sevgisi" üzerinde de durmuştur (Kadıoğlu, 2005: 153). Bu durum, şairin bu tür temaları işlerken sadece *Âmid-i Sevdâ*'yla sınırlı kalmadığını göstermektedir.

Üçüncü sayının ilk şiiri Ali Emîrî'nin bir gazelidir. Bu gazelde sanata düşkünlük, çalışma, şeref, özveri, birlik, kardeşlik gibi temalar yer almaktadır. Bu haliyle bu gazel, şairin önceki sayıda yer alan gazelinin temasına oldukça yakındır. Diğer bir naziresinde Ali Emîrî, iyi bir karakter olarak sevgiliden bahsetmektedir. Hemen ardından gelen nazire manzumesinde şair, Allah'ın bir lütfu olarak sevgiliye yer vermiştir.

Üçüncü sayıda Reşit Âkif Paşa yedi beyitlik gazelinde birçok temayı beraber kullanmayı başarmıştır. Bunlardan ahvalden şikâyet, adalet ihtiyacı, hürriyet, ahlâk, fitne, kargaşalık, millet sevgisi, Allah korkusu, bilginin önemi, istigna gibi temalar gazelde dikkat çekmektedir. Yenişehirli Avnî Bey dava, istikamet, kadere rıza temalarını gazelinde işlemiştir. Tâhir Selâm Bey'in gazeli sevgiliden şikâyeti ihtiva etmektedir. İbnü'l-emîn Mahmûd Kemâl'in nazire manzumesi sevgilinin özelliklerinin yanında vuslat temasına yer ver vermiştir. Ahkar el-Mekkî de İbnü'l-emîn Mahmûd Kemâl gibi gazelinde sevgilinin niteliklerini işlemiştir. A. Ahyâ'e'd-dîn manzumesinde sevgilinin âşığa cefa çektiren yönüne vurgu yapmıştır. Halîl Edîb'in naziresi de sevgilinin âşık tarafından ulaşılamaz olduğuna yer vermiştir. Muhammed Besîm'in naziresi sevgilinin nitelikleri ve gücünü anlatmaktadır. Bergamalı Cevdet naziresinde sevgili temasına yer vermiştir. Mu'allim Cevdet de sevgiliyi tasvir etme yoluna girmiştir. Hüsnî naziresinde önceki şairlerin izindedir. Zihni-i Âmidî, çeşitli niteliklerini belirttiği sevgiliyi umudun kaynağı olarak işlemiştir. Fâik Reşâd sevgiliyi fitnenin kaynağı olarak işlemiştir. Aynı şair diğer naziresinde sevgiliyi benzersiz olarak değerlendirmiştir. Üsküdarlı Tal'ât naziresinde uzun boylu sevgiliyi başkalaşmış, etkileyici bir karaktere çevirmiştir. Yenişehirli Hüseyin Hâşim naziresinde üstün bir tip olarak sevgiliye yer vermiştir. Yahyâ Hâkî yazdığı nazirede pozitif olan her şeyin sahibi, yapıcısı, kaynağı olarak sevgili temasına yer vermiştir. Şükrî-i Âmidî de sevgiliyi iyi bir karakter olarak çizmiştir.

Öte taraftan Es'ad Efendi'nin tarih manzumesi yazılan bahsedilen bir Dîvân'ın yazılış tarihini vermektedir. Süleymâniyeli Mustafa Şükrî'nin tarih manzumesi de aynı tarihe (h. 1209) işaret etmektedir. Ayrıca verilmiş olan iki ayrı mısra da Tâhir Selâm Bey'in ölüm tarihine (h. 1260) işaret etmektedir. Üçüncü sayının sonunda bir sonraki sayının nazireleri için verilmiş olan beyit, Âgâh-ı Semerkandî'nin bir beytidir. Bu beyitte hedefine ulaşmak, aşk acısı temaları işlenmiştir.

Dördüncü sayıda ilk olarak yer alan manzum metin Ali Emîrî-i Âmidî'nin yine manifesto niteliğindeki gazelidir. Bu metinde atalet, günaha girmek, içkinin zararları, zamanın, çalışma, fen bilimleri, marifet, vatan sevgisinin önemi gibi temalar işlenmiştir.

Dördüncü sayıda diğer şairlere ait bazı manzum metinler vardır. Bu şairlerden biri İdrîs-i Bidlîsî'dir. On altı beyitlik Farsça yazılmış olan bir manzumesinde şair, Diyarbakır'ın fethi ve tasvirlerine yer vermiştir. Kânûnî Sultân Süleymân'ın dört mısralık kıtası Allah için fetihler yapma temasını işlemiştir. Aynı sultanın diğer bir manzumesi de Taşlıcalı Yahyâ'nın gazeline yaptığı tahmistir. Bu manzumede şair, mutluluk, iyi düşünüş, dünyanın faniliği, Allah'ın bakiliği temalarına yer vermiştir. Bergamalı Cevdet'in tahmisi, Reşîd Âkif Paşa'nın bir gazeline nazire olarak yazılmıştır. Bu manzume de Ali Emîrî'nin gazelleri gibi manifesto niteliğindedir. Bu şiirde cehalet, yağma, haksızlık, kargaşa, iş bilmezlik temalarının yanında doğruluk, hakkaniyet, adalet, merhamet, onurlu olma, millet sevgisinin gerekliliği gibi temalar işlenmiştir. Florineli Nâzım'ın naziresinde millet hâkimiyeti, inkılâp, özgürlük temaları işlenmiştir.

Bu sayıda yer alan bir beyitte sabrın önemi, seferin gereği işlenmiştir (AS, 55). Öte taraftan Midhat Cemâl, naziresinde aşk, ayrılık, sevgili, vuslat temalarına yer vermiştir. Hâkî'nin naziresi aşk, talihsizlik, Allah, sevgilinin faniliği gibi temaları işlemiştir. Zihni-i Âmidî ayrılık, istigna, vefa gibi temalarını işlemiştir. Yahyâ, seveda, kara talih, sevgiliden ayrılık temalarını işlemiştir.

Beşinci sayıda ilk sırada yer alan manzume Eşref Paşa'nın tarih manzumesi olup Sultan Muhammed Reşat'ın doğumunu işlemiştir. Bu manzumede adalet, iyilik, mutluluk temalarına yer verilmiştir. Diğer taraftan bu sayıda Ali Emîrî-i Âmidî'nin ilk manzumesi Sultan Muhammed Reşat'ın tahta oturmasını işlemektedir. Mutluluk, adalet, doğruluk, birlik, nifakın bitmesi gibi temalar da bu manzumede işlenmiştir.

Beşinci sayıdaki Arapça beyitlerden biri aşk acısı temasını işlemiştir (AS, 69). Ayrıca bu sayıda "Emsâl-i Tecnisât ü Teşbihât" başlığı altında örnek olarak verilmiş olan manzum metinlerin sevgiliden ayrılık, sevgilinin eziyetleri, iyilik yapma, aşkın esareti, garip ve yetim olma, aşk, vuslat

gibi temalara yer verdiği görülmüştür. Yine Ali Emîrî'nin “Ârif-i Bi'llâh Âgâh-ı Semerkandî” başlıklı makalesinde yer alan beyit ve kıtalar, kanaatkârlık, onur, kararlılık, sevgili, ülke sevgisi, mutluluk, feyizlenme, sitem, tecrübe, tamah etmeme, uyanıklık, az konuşmak, güzel söz söylemek, cehaletten uzaklaşmak gibi temaları işlemiştir. Bu beyitlerden başka sonraki sayıda kendisine nazire yazılması için verilmiş olan Yavuz Sultân Selîm'in beyit, sevgili temasını işlemektedir.

Altıncı sayıda ilk olarak Melik Ahmet Paşa Hamamının inşa tarihine (h. 975) işaret eden tarih manzumelerine yer verilmiştir. Bundan başka Sultân Selîm'e ait bir beyit, sevgilinin eziyetini işlemiştir. Diğer bir beyit ise âşğın sevgiliyle vuslatına yer vermiştir. Başka bir beyitte Selîmî, âşğın zayıflığına değinmiştir. İbni Kemâl'in beyti derde düşme temasını işlemiştir (AS, 90). Selîmî diğer bir beytinde dünya derdini işlemiştir (AS, 91). Şâh-ı Acem İsmâîl-i Safevî, Kerbelâ acısını hatırlatmıştır. Selîmî'nin Şah için yazdığı Farsça beyti savaşmak temasıyla söylenmiştir. İsmâîl-i Safevî, bir beytinde Hz. Muhammed sevgisini işlemiştir (AS, 92). Selîmî'nin Arapça kıtası yalancılara laneti işlemiştir (AS, 93). Şairin diğer bir beyti âşğın acılarına işaret etmekte iken başka bir beyti de sevgili temalıdır. Kânûnî'nin beyti ise aşk ayrılığına işaret etmektedir (AS, 96).

Sultân Selîm Hân'ın gazeli sevgilinin etkileyiciliği, fitneden uzaklaşma, vefa temalarına işaret etmiştir. Hatâyî mahlasıyla şiirler yazan İsmâîl-i Safevî gazeline acı, keder, ayrılık, cesaret, yiğitlik temalarına yer vermiştir. Buna karşılık Sultân Selîm Hân'ın gazeli yiğitlik, cesaret temalarını işlemiştir. Hatâyî'nin bir kıtası Hz. Ali sevgisini işlemiştir. Galatalı Mahremî'nin mersiyesi, hastalıktan ölen bir şahsı konu etmekte, böylece kahramanlık ve yiğitlik temalarını öne çıkarmaktadır. Galatalı Mahremî'nin bir tahmisi ise sevgiliden ayrılık, ümitsizlik temalarını işlemiştir.

Sonuç

Âmid-i Sevdâ gazetesi, Ali Emîrî tarafından Diyarbakır'da 20 Şubat 1909-20 Mayıs 1909 tarihleri arasında üç aylık bir zaman diliminde toplam altı sayı olarak yayınlanmış bir gazetedir. Gazetede toplam 13 tahmis benti, 521 beyit, 3 mısra yer almaktadır. Bütün bu şiirlerin toplam mısra sayısı 1110'dur. Bu çalışmada gazetede yer alan şiirler, tematik açıdan incelenmiştir. Varılan sonuçlar şunlardır:

Dîvân şiiri ile ilgili çeşitli problem ve konular, *Âmid-i Sevdâ* gazetesinde işlenmiştir. İşlenen konular arasında Âgâh-ı Semerkandî gibi büyük bir şairin hayatı ve edebî kişiliği yanında Sultan Selim ile Şah İsmail arasındaki karşılıklı şiir atışmaları yer almaktadır.

Gazetede işlenen konularla ilgili verilen örnekler klasik şiirin geleneksel kodlarına uygun temalardaki şiirlerdir. Bu şiirlerde genellikle âşık-maşûk bağlamında aşk, acı, keder, ayrılık, özlem, zamandan şikâyet gibi temalar işlenmiştir. Bu temalar, dönemsel sosyal ve politik olaylarla yakından ilişkilidir.

Gazellerinin yanında Reşîd Âkif Paşa ve Fâik Reşâd'a ait manzumelerde cehalet, hürriyet, yağma, haksızlık, kargaşa, iş bilmezlik temalarının yanında doğruluk, hakkaniyet, adalet, merhamet, onurlu yaşama, millet sevgisi gibi temalar işlenmiştir.

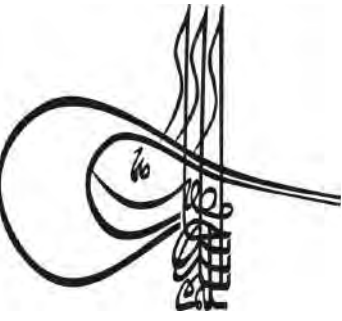
Ali Emîrî'nin gazeteye aldığı bazı şiirler adeta bir manifesto niteliğindedir. Bu şiirlerin toplumsal hayata, insanların problemlerine dokunan bir yönü vardır. Ali Emîrî'nin şiirlerinde atalet, fışk, içki ve tütünün zararları, cahiller ve cehaletten uzaklaşmak, zamanın önemi, sanat ve ilimde ilerlemek, marifeti önemsemek, vatan sevgisi, aşk, aşkın acıları, istîğna, sevgili, sevgiliden ayrılık, sevgilinin acımasızlığı ve nazlanması, hürriyet, âşğın mestaneliği, Allah'ın kudreti, güzellik, muhabbet, cûlus, mutluluk, adalet, doğruluk, birlik, dostluk, af dilemek, sarhoşluk sanat, icat yapmak, şeref, tarihten ders almak, millete hizmet etmek, birlik, kardeşlik, millete şefkatli olmak, gaflet gibi temalar işlenmiştir.

Bütün bunlar, Ali Emîrî'nin bir taraftan klasik şiiri şuurulu bir şekilde korumaya çalışırken diğer taraftan bir gazeteci veya aydın kimliği ile toplumsal ve siyasal problemlere dokunmaya çalıştığını göstermektedir. Gazetenin hemen hemen her sayısında Fatih, Kanunî, Yavuz Selim gibi büyük sultanların şiirlerine içtenlikli bir şekilde yer vermiştir. Bu durum, Osmanlı devletinin tekrar eski dönemlerdeki gibi şanlı günlerine kavuşacağı şairdeki özlemine işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akçay, Ülkü. (2014). Ali Emîrî Efendi'nin Hanedan Sevgisi ve II. Abdülhamid'e Yazdığı Levâmî'ü'l-Hamîdiyye Adlı Eseri. Ankara: *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. c 1. S. 1, s. 11-19.
- Ali Emîrî. *Âmid-i Sevdâ*. Millet Kütüphanesi. Gazete-Mecmua. No: 570.
- Arslan, Mustafa Uğurlu. (2008). *Ali Emîrî Efendi ve Dîvânı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Canatak, Abdülmecit. (2001). Cumhuriyet Devri Türk Şiirinde Tarih Teması (1923-1960). Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelebi, Turan. (2014). Makedonya Türk Çocuk Edebiyatında Sevinç Dergisi ve Bu Dergideki Şiirler Üzerine Tematik Bir İnceleme. Yayınlanmamış doktora tezi. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çeltik, Erdoğan, Seher. (2014). (Ali Emîrî Hatırasına Uluslararası VIII. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu: Kılıç, Atabey; Tanyıldız, Ahmet; Dağlar, Abdülkadir; Arslan, Mustafa Uğurlu; Atıla, Mustafa) *Ali Emîrî Efendi'nin Âmid-i Sevdâ Mecmuası. Diyarbakır Valiliği, Kültür Sanat Yayınları*. s. 97-109.
- Demir, Kenan. (2014). Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler. *Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 5. s. 57-88.
- Doğan, Mehmet. (2007). Cemal Süreya'nın Şiiri (Yapı, Tema ve Anlatım). Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duisebayeva, Dinara. (2008). Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat'ı ile Muhtar Avezov'un Abay Yolu Adlı Eserinin Tema Bakımından İncelenmesi. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erkal, Metin. (1998). *Ceyhun Atuf Kansu, Hayatı, Eserleri ve Şiirlerinin Tema Bakımından İncelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erkan, Serdar. (2012). *Anadolu Sahası Köroğlu Anlatılarında Tema ve Ezgi Meselesi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kadioğlu, İdris. (2005). *Eski Türk Edebiyatı Yazıları: Hayatını Milletine Adayan Şark Bilgini Ali Emîrî ve Cevâhirü'l-Mülûk'u*. s. 140-163.
- Kadioğlu, İdris; Çeçen, Halil; Sarıççek, Ramazan. (2013). *Ali Emîrî Efendi: Cevâhirü'l-Mülûk*. Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları.
- Kadioğlu, İdris. (2014). *Ali Emîrî Efendi: Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*. Sonçağ Yayınları.
- Kallimci, İsmail Turan. (2009). Bağımsızlık Sonrası Modern Kırgız Şiirinde Millî Temalar. Yayınlanmamış doktora tezi. İzmir Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

-
- Koç, Raşit. (2010). Fâik Ali Ozansoy'un Şiirlerinin Tematik Olarak İncelenmesi. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume: 5/2. s. 1241-1278, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.1167, ANKARA-TURKEY.
- Sağlam, Nuri. (2000). Ali Emîrî Efendi ile Mehmet Fuad Köprülü arasındaki münakaşalar-I. *İlmî Araştırmalar*. S. 10. İstanbul. s. 113-134.
- URL-1: Gazete Küpürü: Ali Emîrî'nin 60.000 altın liralık kitapları. <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080>. adresinden 8 Mart 2018 tarihinde alındı.
- URL-2: Amid-i Sevda. <http://www.eskieserler.com> adresinden 15 Şubat 2018 tarihinde alındı.

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Mayıs 2018

✓ Accepted/Kabul: Haziran 2018

✍ Referees/Hakemler: Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ – Dr. Öğr. Üyesi
Serdar BULUT

This article was checked by iThenticate.

ERCÜMENT EKREM TALU’NUN YENİ BULUNAN ESERLERİ

Canan ÖKTEMGİL TURGUT*

ÖZET

Ercüment Ekrem Talu (1888-1956), Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde Türk edebiyatına fıkraları, denemeleri ve kurmaca türündeki eserleriyle büyük bir katkı yapmıştır. Çoğunluğu mizah alanında olmak üzere edebiyatın birçok dalında başarılı eserler vermesine karşın yazarın hakkındaki araştırmalar sınırlıdır. Bu durum, eserlerinin genç kuşaklara intikalini de güçleştirmiştir. Talu hakkındaki iki kapsamlı araştırma yazarın külliyatını ortaya çıkarmıştır: Rahim Tarım’ın “Ercüment Ekrem Talu Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi” (1990) adlı makalesi ile Alâattin Karaca’nın *Ercüment Ekrem Talu’nun Edebiyat ve Basın Dünyasındaki Yeri* (1993) adlı yayımlanmamış doktora tezi. Yakınlarda ise Meşhedi serisine ait *Meşhedi Harp Muhabiri* (1946-1947) adlı tefrika romanı bulunmuştur. Yazarın eş zamanlı olarak birçok gazete ve dergide yazılarının yayımlanması, eserlerinin tam bir dökümünü yapmayı oldukça güç bir hâle getirmiştir. Bu yazıda ise Ercüment Ekrem’in çeşitli dergilerde tefrika edilmiş ama kitaplaşmamış ve bibliyografyalarda da yer almayan hikâye ve romanları ile çeşitli yazılarının bir listesi verilmiştir. “Habeşistan’da Bir Türk” (1935) adlı uzun hikâyesi ile “Ese ile Musa” (1947) adlı hikâye serisi; *Deli Vâfire* (1947-1948) ile *Torik Necmi Demir Perde Arkasında* (1951) adlı romanları daha önce herhangi bir bibliyografyada yer almamıştır. Bu çalışmada önce bu eserler tanıtılmış, daha sonra da kaynaklarda adı geçmeyen köşe yazıları, kısa hikâye, deneme ve anı yazıları da yayımlandıkları dergilerin adı altında listelenmiştir. Yazılardan birkaçı bu dergilerde yayımlandıktan sonra çeşitli kaynaklarda da tekrar yayımlanmıştır. Dergilerdeki yazı listelerinin bütünlüğünü bozmamak için bunlar da listelere dâhil edilmiştir. Bu çalışmayla Ercüment Ekrem’in eserlerinin bir kısmı daha gün ışığına çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ercüment Ekrem Talu, tefrika roman, tefrika hikâye, mizah, mizah dergileri

ERCÜMENT EKREM TALU'S NEWLY DISCOVERED WORKS

ABSTRACT

Ercüment Ekrem Talu (1888-1956) has made great contributions to the Turkish literature in the Meşrutiyet and Republic periods by his works, such as his fictions, essays and newspaper columns. Many of his writings were in the field of humor, which were well known and cherished by the masses, but the research about the author is still limited. This situation has also made passing his works to younger generations difficult. The known bibliography of the author is mostly based on two investigations: Rahim Tarım's "Ercüment Ekrem Talu Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi" (1990) and Alaattin Karaca's unpublished PhD thesis *Ercüment Ekrem Talu'nun Edebiyat ve Basın Dünyasındaki Yeri* (1993). Recently, another novel of the author titled *Meşhedi Harp Muhabiri* (1946-1947) has been discovered. The simultaneous publication of several of his works in many different newspapers and magazines has made it difficult to build a complete list of his works. This article contains a list of some stories and novels that have been serialized in various journals but not published in book form, as well as other writings, none of which are listed in existing bibliographies. A long story titled "Habeşistan'da Bir Türk" (1935), a series of stories entitled "Ese ile Musa" (1947); his novels *Deli Vâfire* (1947-1948) and *Torik Necmi Demir Perde Arkasında* (1951) have not been included in any bibliography before. First, these works were summarized, and then various newspaper columns, short stories, essays and memoirs, which were not included in the existing bibliographies, were listed under the name of the magazines they are published. A few of these writings have actually been republished elsewhere. But, in order to preserve the integrity of the complete list, those republished writings are also included in the lists. With this study, a few more of the works of Ercüment Ekrem are brought to daylight.

STRUCTURED ABSTRACT

Ercüment Ekrem Talu (1888-1956) is one of the most prolific writers of the Republican period. His essays, stories and novels were published in serial form in various journals and newspapers, several of which appearing concurrently. Talu has also been well-known before the Republican period for his newspaper columns and novels. However, the most substantial part of his bibliography belongs to the Republican period.

The author has produced many successful works, a lot of which were in the field of humor, but the research about the author is still limited. This situation has also made passing his works to younger generations difficult. The known bibliography of the author is mostly based on two investigations: Rahim Tarım's "Ercüment Ekrem Talu Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi" (1990) and Alaattin Karaca's unpublished PhD thesis *Ercüment Ekrem Talu'nun Edebiyat ve Basın Dünyasındaki Yeri* (1993). Recently, another serialized novel of the author titled *Meşhedi Harp Muhabiri* (1946-1947) has been discovered (Öktemgil Turgut, 2018).

This article contains a list of some stories and novels that have been serialized in various journals but not published in book form, as well as other writings, none of which are listed in existing bibliographies. A long story titled “Habeşistan’da Bir Türk” (1935), a series of stories entitled “Ese ile Musa” (1947); his novels *Deli Vâfire* (1947-1948) and *Torik Necmi Demir Perde Arkasında* (1951) have not been included in any bibliography before. First, these works were summarized, and then various newspaper columns, short stories, essays and memoirs, which were not included in the existing bibliographies, were listed under the name of the magazines they are published. A few of these writings have actually been republished elsewhere. But, in order to preserve the integrity of the complete list, those republished writings are also included in the lists and pointed out in the footnotes.

“Habeşistan’da Bir Türk” is serialized between 27.06.1935-24.10.1935 in the 13th to the 30th issues of the weekly *Perşembe* journal. The serial coincides with the Abyssinia Crisis between Italy and Ethiopia, which was subsequently occupied by Italy. At a time when public attention is focused on Ethiopia, the recent history of the country is told through an Ottoman diplomat who was employed there in 1904. Recai Bey goes to his post reluctantly, but he forms good relations with the local administration and the diplomats of other countries. In this way, not only some information about the local rule is given, but also the local populace is described to the readers through the people who work at his disposal. Recai Bey stays in Ethiopia for a while, but he cannot get used to the local climate, falls ill and returns back to his post at Istanbul.

“Habeşistan’da Bir Türk” is a very interesting story. This is a pictured story where every issue contains several photographs of Ethiopia and its people. These photographs impart the readers a feeling of reality and make them sympathetic to Ethiopia and its people. The series is structured as a novel, unfortunately it ends prematurely at a point where the events became the most intricate. Because of this, the work can also be counted as a long story. Since the work also focuses on the details of the journey to Ethiopia and the return to Istanbul, it can also be partly thought as a travel story or novel. “Habeşistan’da Bir Türk” was a very interesting story at its time, but it has been forgotten on the pages of the journal in which it is published.

The story series “Ese ile Musa”, which has been serialized in *Şaka* in the year 1947, contains the adventures of Ese of Viranköy and his nephew Musa, who were both employed in a government office as janitors. In these stories bureaucratic management is mocked through the eyes of Ese and Musa. Even though each piece is independent from each other, Musa slowly becomes more experienced through all stories, which is a framework that integrates the separate pieces together.

Deli Vâfire is serialized between 28.10.1947-24.08.1948 in the 365-408th issues of *Şaka*. This novel tells the story of Vâfire, a defiant, 16-17 year old girl living with her widowed mother. Vâfire has big dreams but she cannot see a future in her small neighborhood. Thus, she escapes from her home to “realize herself”. As she does not have the necessary money to support her free lifestyle, she quickly delves into prostitution and drug abuse. A while later, she loses her mother and all her dreams. She tries to return back to her neighborhood but she gets rejected. Eventually she commits suicide.

In this atypical novel, the author targets male-dominated society as well as the “bopstil” lifestyle of the youth. The “sad” novel seems to be a long preach aimed to warn young girls against the lifestyle which will soon dominate the world in the 50’s: Freedom for the girls in the backyard brings nothing but a downfall...

Torik Necmi Demir Perde Arkasında is published in between 2.2.1951-7.9.1951 in the 71-102th issues of the weekly *Hafta* journal. The serials also carry the “humorous novel” subtitle. It tells the story of Meşhedi’s friend Torik Necmi; but Meşhedi does not appear in the novel. This is an anti-communist novel. It is even possible to claim that it is a propaganda novel. The events take place in iron curtain countries. Through the unavoidable travels of novel personalities, a panorama of socialist bloc is drawn. At the end, the heroes are able to reach to the land of freedom, namely Turkey.

Apart from the long story and novels listed above, Ercüment Ekrem has published various newspaper columns, essays, memoir and humorous short stories in *Bozkurt*, *Haftadabir*, *Kahkaha*, *Perşembe*, *Salon*, *Şaka* and *Yeni Hayat* journals. These works are also listed in this article. However, it is highly probable that the author’s bibliography is still far from complete. Perhaps, more forgotten works of Ercüment Ekrem is waiting to be discovered.

Keywords: Ercüment Ekrem Talu, serial novel, serial story, humor, humor magazines

Ercüment Ekrem Talu (1888-1956), Cumhuriyet Dönemi’nin en verimli yazarlarından biridir. Uzun yıllar boyunca çeşitli gazete ve dergilerde fıkra yazıları ile roman ve hikâyeleri neredeyse eş zamanlı olarak yayımlanmıştır. Talu, Cumhuriyet’ten önce de gazetelerdeki yazıları ve romanları ile tanınmıştır. Ancak külliyyatının önemli bir kısmı, Cumhuriyet Dönemi’ne aittir.

Çoğunluğu mizah alanında olmak üzere edebiyatın birçok dalında başarılı eserler vermesine karşın yazarın hakkındaki araştırmalar sınırlıdır. Bu durum, eserlerinin genç kuşaklara intikalini de güçleştirmiştir. Görece yakın tarihli iki araştırma, yazarın külliyyatını ortaya çıkarmıştır: Rahim Tarım’ın “Ercüment Ekrem Talu Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi” (1990) adlı makalesi ile Alâattin Karaca’nın *Ercüment Ekrem Talu’nun Edebiyat ve Basın Dünyasındaki Yeri* (1993) adlı yayımlanmamış doktora tezi. Yakınlarda ise Meşhedi serisine ait *Meşhedi Harp Muhabiri* (1946-1947) adlı tefrika romanı bulunmuştur (Öktemgil Turgut, 2018).

Bu yazıda ise Ercüment Ekrem’in çeşitli dergilerde tefrika edilmiş ama kitaplaşmamış ve bibliyografyalarda da yer almayan hikâye ve romanları ile çeşitli yazılarının bir listesi verilmiştir. “Habeşistanda Bir Türk” (1935) adlı uzun hikâyesi ile “Ese ile Musa” (1947) adlı hikâye serisi; *Deli Vâfire* (1947-1948) ile *Torik Necmi Demir Perde Arkasında* (1951) adlı romanları daha önce herhangi bir bibliyografyada yer almamıştır. Bu çalışmada önce bu eserler tanıtılmış, daha sonra da kaynaklarda adı geçmeyen köşe yazıları, kısa hikâye, deneme ve anı yazıları da yayımlandıkları dergilerin adı altında listelenmiştir. Yazılardan birkaçı bu dergilerde yayımlandıktan sonra çeşitli kaynaklarda da tekrar yayımlanmıştır. Dergilerdeki yazı listelerinin bütünlüğünü bozmamak için bunlar da listelere dâhil edilmiş ve dipnotlarda belirtilmiştir. Bu çalışmayla Ercüment Ekrem’in eserlerinin bir kısmı daha gün ışığına çıkmıştır.

1. Ercüment Ekrem'in Yeni Bulunmuş Hikâye ve Romanları

1.1. Uzun Bir Hikâye ya da Kısa Kesilmiş Bir Roman: “Habeşistan’da Bir Türk”

Ercüment Ekrem Talu’nun bu eseri, 1935 yılında haftalık *Perşembe* dergisinde 27.06.1935-24.10.1935 tarihleri arasında, 13-30. sayılarda tefrika edilir. Tefrika, Habeş-İtalyan gerginliğinin yaşandığı döneme denk gelir. Bir süre sonra da Habeşistan, İtalya tarafından işgal edilecektir. Kamuoyunda Habeşistan’a ilginin arttığı bir dönemde, ülkenin yakın tarihini bir Osmanlı diplomatı üzerinden anlatan bu eser, Habeşistan’a yapılan yolculuğun ve İstanbul’a dönüşün ayrıntılarına da odaklanması bakımından kısmen yolculuk hikâyesi/romanı olarak da değerlendirilebilir.

Eski bir Türk diplomatın Habeşistan’daki elçilik anılarının anlatıldığı bu uzun hikâyenin/kısa kesilmiş romanın yazarı, tefrikada E.E. Recai olarak gösterilir. Ancak bu ad, tefrikanın son bölümünde, Ercüment Ekrem’le yer değiştirir. Recai Bey, aynı zamanda anlatının kahramanıdır.

Recai Bey’in anıları, 1904 sonbaharında başlar. Tahriratı Hariciyede memur olan anlatıcı-Recai Bey-müsteşarından Habeşistan, Harrar’da şebender olarak görevlendirildiğini öğrenir. Avrupa’da bir görev beklerken karşısına Afrika’nın çıkması, onu düş kırıklığına uğratsa da yeni memuriyetinde eski maaşının dört katını alacağını öğrenmesi bir parça teselli eder. Ailesinin de teşvikiyle yeni görevine başlamak üzere yola çıkar. Güç bela, bir vapurda yer bulur. Cidde’ye hacı taşıyan bu döküntü vapur, en son Masavva’da duracaktır. Recai Bey, burada inip yolun kalanına at üstünde devam edecektir.

Vapura bindiğinde yaşadığı düş kırıklığını, içmeyi seven kaptanla kurduğu kadeh arkadaşlığı biraz giderir. İzmir’de ve Girit’te konaklayan vapur sonunda Masavva’ya varır. Recai Bey, Harrar’a gitmeden önce burada bir gün kalmaya ve yolculuk için bir at kiralamaya karar verir. Ona bu işlerde yardımcı olan kişi Mamuratülazizli bir Türk’tür. Hem Türkçe hem de Arapça bilen Merzuk adlı bu adam, yola çıkacakları gün, Recai Bey’e gideceği yere kendisini de maiyetinde götürmesi için yalvarır. “Efendina” diye hitap ettiği Recai Bey’e, yerlilerin kendisini İtalyan makamlarına şikâyet ettiklerini, onların da ülkeyi terk etmesi için yirmi dört saat süre verdiklerini söyler. Recai Bey, anlattıklarına pek inanmasa da Merzuk’un iki dil bilmesi sayesinde kendisine yardımcı olacağını düşünerek isteğini kabul eder. “Fazla olarak, benim ırkımdan, benim yurdumdandı” diye ilave nedenler bulur.¹

Yolculuğun kalanına at sırtında devam edilir. Merzuk’un Recai Bey’e katılması ve sonraki yolculukları, Arminius Vambery’nin mollasıyla yaptığı Orta Asya seyahatini anımsatır.²

Uzun bir yolculuktan sonra çölü geçip Habeşistan’ın Müslüman bölgesi olan Harrar’a varırlar. Recai Bey’in beklediği gibi çok ilkel bir yerdir burası. Bir İngiliz’in çalıştırdığı Tatlı Ümit Otelinde kalmaya başlarlar. Recai Bey, otelin birkaç odasını elçilik görevleri için kullanır. Bu odaların camından ay yıldızlı Osmanlı sancağını astığında ahalinin kopardığı alkış tufanı gözlerini doldurur; dost bir ülkede olduğunu anlar. Kısa bir sürede çevresindekilerle iyi ilişkiler kurar. Otelde kalan Alman elçisiyle dost olur, Harrar valisi Ras Makonen de onu makamına davet eder.

Bir süre sonra otelden yeni bir konsolosluk binasına taşınır. Merzuk her işe yetişemediği için, eve yerli bir kadın hizmetçi tutar. On yedi yaşındaki Voyizero Maryam, kendisine âşık olunca ona yol vermek zorunda kalır. Bu arada Recai Bey, Harrar’ın iklimine uyum sağlayamaz ve hastalanır; tifoya yakalanır. Onu eski bir Fransız doktor olan bir papaz tedavi eder. Doktorun görevli olduğu

¹ *Perşembe* 5 (25 Temmuz 1935): 4

² A. Vambery, (2009). *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*. (Çev. Abdurrahman Sami Paşazâde Abdülhalim). Haz. N. Ahmet Özalp. İstanbul: Kitabevi.

manastırın çevresi iklimce elverişli olduğu için hastalığı boyunca manastırda kalır. Onunla diğer rahipler de ilgilenirler.

Anılar devam ederken ve okuyucular Habeşistan'ı çeşitli yönleriyle içeriden bir bakışın tanıklığında tanımaya başlamışken tefrika 17. sayısında apar topar bitirilir. Recai Bey, sağlığı tam düzelemediği için merkeze yazarak dönmek istediğini bildirir ve onlar da kabul ederler. Oradan ayrılırken Vali Ras Makonen değerli hediyeler verir. İmparator Menelik ise Mührü Süleyman Nişanı ve ondan memnun kaldığını bildiren imzalı bir mektup verir. Recai Bey, doğanın güzelliklerini izleyerek dönmek için Cibuti'ye kadar trenle değil at sırtında gider. Orada Mesajeri vapuruna biner ve bir yıldır özlemini çektiği Avrupa konforuna kavuştuğu için şükreder. Sonunda “dünyanın en güzel beldesi” İstanbul'a ulaşır ve anılar burada biter.

“Habeşistan'da Bir Türk” oldukça ilginç bir anlatıdır. Fotoğraflı bir hikâyedir bu. Tefrikanın her sayısında bolca Habeşistan ve Habeş insanı fotoğrafı vardır. Anlatıdaki birçok fotoğraf, gerçeklik duygusunu beslerken, Recai Bey'in macerası, okuru Habeşistan'a ve halkına yakınlaştırır. Bir roman yapısında devam eden tefrika, olayların tam da dallanıp budaklanmaya başlayacağı sırada ne yazık ki hızla sona ulaştırılır. Bu da eseri uzun hikâyeye yaklaştırır. Dönemin en ilginç anlatılarından olan bu eser, dergi sayfalarında unutulmuştur.

1.2. İki Hademenin Gözünden Bürokrasi: “Ese ile Musa” Hikâye Serisi

1947 yılında *Şaka*'da tefrika edilen bu hikâye serisinde, Ankara'da bir resmî dairede hademelik yapan Viranköylü Ese ile amca oğlu Musa'nın çeşitli maceraları anlatılmaktadır. Bu hikâyelerde Ese ile Musa'nın gözünden bürokratik işleyiş alaya alınır. Her bölüm birbirinden bağımsız olsa da, Musa'nın gitgide deneyim kazanması, ayrı parçaları bütünleştiren çerçeve hikâyedir. Musa'nın saflığı ve merakı, Ese'nin ona bilgi verip yol göstermesi “Salak Milyonerler” adlı filmdeki Hayret ile Himmet'i anımsatır. Kahramanların Orta Anadolu şivesi de anlatıyı asıl renklendiren unsurdur.

Ese, uzun yıllardır hademelik yapmaktadır, üstelik başhademedir. Amca oğlu Musa'yı da çalıştığı dairede işe aldirmiştir. Musa deneyimsizdir, her şeyi Ese'den öğrenir. Ancak aynı memleketten oldukları hâlde aralarında dil engeli vardır; Ese “öz Türkçe” kelimeler kullanmakta, Musa da bunları hep yanlış anlamaktadır. Orta oyunu ve Karagöz'deki yanlış anlamaların bir benzeridir bu. Aydınla halk arasındaki dil engeli bu kez de öz Türkçe-yaşayan Türkçe farkından dolayı devam etmekte; buna ek olarak Arapça, Farsçadan değil Fransızcadan gelen kelimeler de işi biraz daha zorlaştırmaktadır. Burada Ese, üst sınıftan değildir ama amirleriyle oturup kalkmasından dolayı onlardan duyduğu yeni kelimeleri yalan yanlış bilip kullanmakta, bunlar da onunla Musa arasında dil engeli yaratmaktadır. Örneğin, “Musa Memurluk Öğreniyor” adlı bölümde ikisi arasında şöyle bir diyalog geçer:

Ese□ Söz misâli mâmur oldun. Sağa adamın biri geldi bir dilekçe sundu.
Musa□ Ne etti?
Ese□ Arzufal, istida viridi.
Musa□ Eyle seyle. Sen bi dahım arapça, çinimaçunca kelâmlar ediyisin, ağnamıyın.
Ese□ Onlar Türkçe.. has Türkçe
Musa-Heç duymadım!..³

Musa'nın daireye ilk geldiği günün anlatıldığı “Musa Daireyi Tanıyor” adlı ilk bölümde ikisi arasında şöyle bir diyalog geçer:

³ *Şaka* 340 (6 Mayıs 1947): 7

Ese□Ülen Musa! Şu boruya biyol gir de bi süpürge çal, baham!
 Musa□(Etrafına bakınarak) Boru nirde?
 Ese□(Karşıda, kapısı açık odayı işaretle) Ahan şura!
 Musa□Galem odası mı?
 Ese□(Güler) Ülen soyha! Oriya boru diyiler.
 Musa□ Vay anam! Galeme boru dediklerini yengi eşittim.
 Ese□Eşit de örgen. Bunlar öz Türkçe kelim. Bunları örgenmedin mi modern hademe olamazsın!⁴

Ese ve Musa'nın öz Türkçeyle Fransızca'yı birbirinden ayırt edememeleri, alt kesimin dildeki yeniliklere yabancı kalmasının bir eleştirisidir.

"Aptullahın Dili" adlı öyküde ise, Ese ile Musa'nın Türk Dil Kurumunda hademe olarak çalışan arkadaşlarını ziyarete gidişleri anlatılır. Burada artık, hem Kurum hem de yeni kelimeler tiye alınır.

Ese ile Musa'nın birbirlerinin dilini yanlış anlamalarının yanı sıra, amirlerinin devlet parasıyla sürdürdükleri lüks yaşamı yorumlayışları da ayrı bir komik unsur yaratır. Örneğin, "Uçan Daireler" adlı hikâyede, Musa, Ese'ye "uçan daire"nin ne olduğunu sorunca Ese, bunu, yüksek bürokratların dairece yurtdışına tetkik seyahati diye gidişlerine bağlayan bir cevap verir.⁵

"Ese ile Musa" mizah potansiyeli çok yüksek bir seri olmasına karşın ne yazık ki fazla devam etmez. Bu serideki hikâyeler:

- "Musa Daireyi Tanıyor". *Şaka* 339 (29 Nisan 1947): 6-7, 9
- "Musa Memurluk Öğreniyor". *Şaka* 340 (6 Mayıs 1947): 6-7, 9.
- "Musanın Mantığı". *Şaka* 341 (13 Mayıs 1947): 6, 9.
- "Politika Dersi". *Şaka* 342 (20 Mayıs 1947): 6-7, 9.
- "Sağ-Sol". *Şaka* 343 (27 Mayıs 1947): 6-7.
- "Tetkik Seyahatleri". *Şaka* 344 (3 Haziran 1947): 7, 10.
- "Zengin Olmanın Yolu". *Şaka* 345 (10 Haziran 1947): 6-7.
- "Tahsil Dereceleri". *Şaka* 346 (17 Haziran 1947): 6-7.
- "Milletin Parası". *Şaka* 347 (24 Haziran 1947): 6, 9.
- "Başa Çıkılmaz Kuvvet". *Şaka* 348 (1 Temmuz 1947): 6-7.
- "Gonfür". *Şaka* 349 (8 Temmuz 1947): 6, 9.
- "Cinayetler Neden Çoğaldı". *Şaka* 350 (15 Temmuz 1947): 5, 9.
- "Aptullahın Dili". *Şaka* 351 (22 Temmuz 1947): 6-7.
- "Uçan Daireler". *Şaka* 352 (29 Temmuz 1947): 5, 10.
- "İstanbul Geliş..". *Şaka* 353 (5 Ağustos 1947): 6, 9.
- "Florya Plâjında". *Şaka* 354 (12 Ağustos 1947): 7-8.

⁴ *Şaka* 339 (29 Nisan 1947): 6

⁵ *Şaka* 352 (29 Temmuz 1947): 10

1.3. Bir “Zemane Romanı”: *Deli Vâfire*

Deli Vâfire, adlı eser *Şaka*’da, 28.10.1947-24.08.1948 tarihleri arasında, 365-408. sayılarda tefrika edilir. Başlıkta “Zemane Romanı” ifadesi de vardır. “Zemane” sözcüğünün seçimi tesadüfi değildir. Aslında eser bu sözcük üzerine kuruludur.

İstanbul’un geleneksel arka mahallelerinden birinde dul annesiyle yaşayan on altı-on yedi yaşlarındaki Vâfire, tam bir zamane kızıdır. Başına buyruktur. Akşamları kız-erkek karışık bir grup arkadaşıyla gezer dolaşır, sinemaya gider. Annesine hesap verme zorunluluğu duymaz. Eşinden kalan küçük bir maaşla yaşamını sürdüremediği için dikiş dikerek evi idare eden annesi, dikbaşı olan Vâfire’yle başa çıkamaz. Kızının sinema masrafları da onu zorlar.

Vâfire, zamanının büyük bir kısmını arkadaşlarıyla geçirmektedir. Vâfire gibi, arkadaşları da iyi aile çocuklarıdır. İçlerinde babası fabrikatör olan da vardır. Arkadaşları iyi olsa da zaman kötüdür. Vâfire onlarla uyum sağlamaya çalışırken annesiyle arasını bozar ve evden çekip gider. Kendisine küçük bir iş bulur ve arkadaşlarıyla aynı evde yaşamaya başlar. Kazandığı para geçimini sağlamaya yetmeyince önce ilk girdiği işteki patronun metresi olur. Son derece dürüst ve tokgözlü olan bağımsızlığına düşkün Vâfire, adamın kendisini sıkmaya başlamasıyla ondan ayrılır. Bu arada uzun süre ayrı kaldığı annesiyle tekrar barışıp görüşmeye başlamıştır. Kızının yaşam tarzının duygusal yükünü taşıyamayan anne hastalanır. Vâfire, annesinin hastalığından son döneminde haberdar olur.

Annesi ölüm döşeğindeyken getirdiği doktor, Vâfire’yle yakınlaşır. Bir süre de onun metresi olan Vâfire hamile kalınca doktor, çocuğu istemez ve Vâfire’yi kürtaj ettirir, sonra da terk eder. Bundan sonra Vâfire’nin düşüş süreci hızlanır. Çocuğunu kaybetmenin ve terkedilmenin acısıyla eroin başlar. Bunu tedarik edebilmek için de fuhuştan başka çaresi yoktur. İstanbul’da belalı bir uyuşturucu çevresine girer. Metresi olduğu adam tarafından vurulunca İstanbul’dan taşraya giderek bir gazinoda konsomatris olarak çalışmaya başlar. Orada da başına çeşitli belalar gelince tekrar İstanbul’a döner. Annesinin evine gider ama evi onun adına kiraya veren ailenin eski dostu bakkal, artık mahallenin onu kabul etmeyeceğini söyler. Dürüst bir adam olan bakkal, birikmiş kiralari verir ve ona başka bir yerde, yeni bir yaşam kurması için yardım da eder. İşler yeni bir başlangıç için hazırlarken Vâfire kendisini denize atarak intihar eder. Bir zamanlar küçük gördüğü için kaçtığı mahallesi ve oradaki küçük yaşamı, çok istese de artık ulaşılmaz olmuştur. Vesikalı olduğu için fabrikalarda da çalışamayacağını anlayan Vâfire, ya eski yoluna devam edecek ya da kendisini yok edecektir; ikincisini seçer...

Yazarın Vâfire’yi değil, erkek egemen toplumu ve gençleri etkisine alan bopstil yaşam tarzını hedef aldığı bu eser, diğerlerinden farklıdır. Mizahi bir yönü olmayan bu “acı” roman, 50’lerde iyice yaygınlaşacak bir yaşam tarzı konusunda gençleri, özellikle de genç kızları uyarmak için yazılmış uzun bir öğüt gibidir. Arka mahalle kızları için özgürlük, düşmekten başka bir şey getirmez...

1.4 Antikomünist Bir Propaganda Romanı: *Torik Necmi Demir Perde Arkasında*

Bu roman, Tahsin Demiray’ın sahibi olduğu *Hafta* dergisinde yayımlanır. Meşhedi’nin arkadaşı Torik Necmi’nin, Meşhedisiz bir macerasının anlatıldığı bu roman, *Hafta* dergisinde 2 Şubat-7 Eylül 1951 tarihleri arasında, 71-102. sayılarda tefrika edilir. Tefrikada “Mizahî Roman” alt başlığı da yer alır.

Torik Necmi Demir Perde Arkasında antikomünist bir romandır. Hattâ daha da ileri giderek antikomünist bir propaganda romanı bile denebilir. Romanda olaylar, Demirperde ülkelerinde geçer. Roman kişilerinin bu ülkelerdeki zorunlu seyahatleri aracılığıyla sosyalist bloğun bir panoraması çizilir; romanın sonunda kendilerini özgürlükler ülkesi Türkiye’ye atan kahramanlarla birlikte okuyucu da derin bir nefes alır.

Romanın anlatıcısı, Torik Necmi'dir. Torik Necmi, yazarın Meşhedi serisinde yer alan bir kabadayı tipidir. Ancak, 1951'de yayımlanan bu romandaki Torik Necmi, ilk kez 20'li yıllarda Meşhedi serisinde karşımıza çıkan Torik Necmi'den çok farklıdır; konuşması argodan yana zengin değildir artık. Yine kopuk bir tarafı olsa da artık durmuş oturmuş bir tiptir. Üstelik yanında Meşhedi'nin ve Çekirge Efendi'nin bulunmaması nedeniyle onun sevimliliğini belirginleştirecek bir ortam yoktur bu eserde.

Torik Necmi, "İki yıl önceydi..." diye başlar hikâyesini anlatmaya. *Hafta* dergisinin sahibi Tahsin Demiray, Torik Necmi'yi Edirne'deki Kırkpınar güreşlerini izlemeye gitmeye ikna eder. Edirne ve Edirnelileri sevdiği için Tahsin Bey'in teklifini geri çeviremeyen Torik, onun son anda işinin çıkmasıyla yolculuğu tek başına yapacaktır. İstanbul'dan Edirne'ye giden trenin kompartımanında, daha sonra Demirperde ülkelerini birlikte dolaşacağı üç kişiyle tanışır: Son Dünya Savaşı sırasında Edirne'deki gerilim nedeniyle buradan İstanbul'a göç etmiş ve durum düzeldiği için tekrar Edirne'ye ticari işlerini yoluna koymak için giden Yahudi Salamon Paracan, güreşleri izlemeye giden Ermeni Haçik Salozyan ve eski pehlivan Filibe göçmeni Mestan Ağa. Mestan Ağa, Balkan Harbi'nde Anadolu'ya gelenlerdendir ve tek derdi doğup büyüdüğü Urumeli'nin içini yakan hasretidir.

Ercüment Ekrem, bir kompartımanda, Karagöz'ün ve orta oyununun bazı tiplerini buluşturur. Her biri kendine has konuşmasıyla hikâyeyi renklendirir. Yolculuğun devamında Türkiye'den gitme bir Çingene olan İbo ile Arnavut Süleyman da kadroya katılacaktır.

Edirne'de trenden inen yolcular, aynı otelde kalmaya karar verirler. Ertesi sabah, Salamon, işlerini takip için ayrılacak, diğer üçü ise güreş meydanına gideceklerdir. Meydana giderlerken, eski pehlivan Mestan Ağa'yı herkesin tanıdığını fark ederler. Mestan Ağa sayesinde, Kırkpınar ağasının çadırına da davet edilirler.

Güreşlerin ikinci gününde, ısrar üzerine Mestan Ağa da meydana çıkar. Yaşına rağmen rakibini yenmesi üzerine vali dâhil, şehrin ileri gelenleri onu tebrik ederler. Üstelik Salozyan, 100 lira da üstüne bahis oynamıştır. Ardından tekrar bir meydan okuma üzerine Mestan Ağa yine güreş tutuşur ve rakibini yine yener. Artık herkes çok mutludur.

Mestan Ağa, Urumeli havasını solumaktan dolayı da çok mutludur. Sınıra kadar gidip dedesinin, babasının geride bıraktığı toprakların havasını biraz daha yakından solumak ister. Bunun üzerine diğer üç yol arkadaşı da beraber, ertesi gün sınıra kadar otomobille bir gezinti yapmaya karar verirler. Oraya gittiklerinde taksinin şoförü yolu çok iyi bilmediği için yanlışlıkla Bulgar sınırından geçer. İnip hava alırlarken uzaktan askerlerin geldiğini gören şoför işi anlar ve onları bırakıp kaçar. Bundan sonra kahramanların zorlu yolculukları başlar.

Torik, askerlere kendilerini komünist sempatizanı olarak tanıtır. Onlara, Türkiye'den kaçıp komünist bir ülkede yaşamak istediklerini söylerler. Ancak bu beyanata rağmen şüpheleri üzerlerine çekerler. Casus olduklarından şüphelenen yetkililer onları gözetim altında tutarlar. Bu arada anlatıcı aracılığıyla da okuyucular Demirperde ülkelerinin gözlemine katılırlar. Yolcular, Bulgaristan'dan Romanya'ya, oradan Moskova'ya, Moskova'dan Çin'e, Çin'den Kore'ye, oradan da Türkiye'ye giderler. Hapishanelerde, köylerde, Sibiry'a da çalışma kampında sürünen kahramanlar aracılığıyla okuyucular da özgürlükten, refahtan yoksun bir dünyanın tanığı olurlar.

Gittikleri her ülkede, halkın büyük bir çoğunluğu yönetimlerinden memnun değildir. Rusya, bu ülkelerin bütün üretimlerine el koymakta, halk kalanla idare etmektedir. Bulgaristan'da onlarla ilgilenen ve Türkçe bilen çavuşa, Torik, yolda gördükleri domuz sürüsünün kime ait olduğunu sorunca "Stalin" cevabını alır. Konuşma şöyle devam eder:

- ☐ Stalin domuzlarını Bulgaristan'da mı besliyor?
- ☐ O, dünyanın her tarafında domuz besler..

Kulağıma eğildi

- Bizi de besleyen odur, dedi. Ve domuzları göstererek ilave etti:
- Bunlardan farkımız olsaydı beslemezdik.⁶

Çavuş, biraz içtikten sonra, Stalin'i çok mu sevdiklerini soran Torik'e şöyle der:

Yok canım, Allahı seversen! Onu ne büyüklerimiz ne de hattâ kendi milleti sevmez ki biz sevelim. Sanki siz seviyor musunuz? Yemin etseniz inanmam. Bak, efendi: Bu komünistlik acaip iştir. Kimi zorla komünist olur, tıpkı biz Bulgarlar gibi. Kimi de kendi memleketinde söz geçirememiş, umduğunu bulamamıştır. Çıkarını başka yerde arar. Yahut ki serseri ruhludur, macera peşinde koşar. Tıpkı sizin gibi.⁷

Çavuş, Torik ve arkadaşlarının komünist olduğuna da inanmaz. Yolda karşılaştıkları, Türkiye'de öğrenim görmüş bir papaz da, bir Gagavuz Türk'ü de "Türklerden Bolşevik olmaz." derler. Torik, trende karşılaştıkları Gagavuz Dimitri Çakır'a komünist olduklarını ve Moskova'ya gittiklerini söyleyince o, şöyle der: "Siz komünist olamazsınız [...] Öyle, cennet gibi memleketiniz var. Bolluk, bereket, hürriyet... Bunlar bırakılır da Moskova'ya gidilir mi?"⁸

Yolculuk boyunca, Stalin nefreti kadar tekrarlayan bir motif de Mustafa Kemal hayranlığıdır. Yolları üzerindeki en küçük köyde bile Atatürk'ün tanınmakta ve saygıyla anılmakta olduğuna tanık olurlar. Örneğin, Romanya'da Türk parası değiştirmek istediklerinde bir öğretmen, "Türk parasını memnuniyetle değiştiririz. Hele üstünde Mustafa Kemal resmi varsa." der ve şöyle ekler: "Bizim de bir Mustafa Kemalimiz olsaydı böyle mi olurduk?"⁹ Yolculuk boyunca tanık oldukları Atatürk hayranlığı, her seferinde Torik ve arkadaşlarının gözlerinin dolmasına neden olur.

Bulgaristan'da başladıkları yolculuk rastlantıların tesiriyle Rusya'ya kadar uzanır. Sibirya'da çalışma kampına bile kapatılırlar. Sonunda bir şekilde Rusya'dan kurtulup Çin'e vardıklarında, artık rahatlarlar. Orada, Çin'le Kore'nin savaştığını, Türkiye'nin de Amerika'nın yanında Çin'e karşı Kore'yle bir cephede olduğunu öğrenirler. Aradıkları fırsat ayaklarına gelmiştir. Savaşa gönüllü asker alındığını görünce onlar da orduya yazılırlar ve cephede Türkler tarafına geçerek sonunda Türkiye'ye kavuşurlar.

50'li yıllarda, Türk milliyetçisi Tahsin Demiray'ın dergisinde yayımlanan bu roman, milliyetçi kamptaki komünist algısını pekiştirmesi açısından da önemli bir rol oynar. Dönemin ruhunu yansıtmaması ve yazarın, sosyalist bloğun geleceğini 50'lerin hemen başında görmesi bakımından bu eser özel bir ilgiyi hak etmektedir.

2. Ercüment Ekrem Talu'nun Çeşitli Dergilerdeki Kısa Hikâyeleri ve Diğer Yazıları

Bu başlık altında listelenmiş eserler, daha önce hazırlanmış Ercüment Ekrem bibliyografyalarında yer almaz. Bu yazıların bir kısmı köşe yazısı, anı, kısa hikâye, bir kısmı kurmaca düzleme taşınmış tarih yazılarıdır. Bazıları ise Talu'nun üslupçuluğunun en seçkin örnekleri olan denemelerdir. Büyük bir kısmı benzer tarihlerde, farklı dergilerde yayımlanan bu yazılar, alfabetik sıralanmış dergi adları altında tarih sırasına göre listelenmiştir.

2.1. Bozkurt Dergisi

Milliyetçi Bozkurt dergisinde yazarın sadece bir yazısı çıkar. TBMM Kütüphanesinde ilk sayıları ciltli olarak bulunan bu derginin 3. sayısında, "İçindekiler" kısmında Ercüment Ekrem'in yazısının başlığı yer alır ancak yazının olduğu sayfa kopuktur. Millî Kütüphanede ise bu sayılar yoktur. Bu dergideki yazısı:

⁶ Hafta 73 (16 Şubat 1951): 17

⁷ Hafta 74 (23 Şubat 1951): 16

⁸ Hafta 86 (18 Mayıs 1951): 16

⁹ Hafta 85 (11 Mayıs 1951): 16

“Çanakale Zaferi”. *Bozkurt* 3 (1942): 49.

2.2. *Haftadabir Dergisi*

Yusuf Ziya Ortaç'la Orhan Seyfi Orhon'un çıkardığı bu mizah dergisinin Millî Kütüphanede sadece iki sayısı bulunmaktadır. Sadece ilk sayısında Ercüment Ekrem'in bir yazısı yayımlanmıştır:

“Bu Gözler Neler Gördü”. *Haftadabir* 1 (1936): 13-14, 19.

2.3. *Kahkaha Dergisi*

Avni İnel'in çıkardığı mizah dergisi *Kahkaha*'da Ercüment Ekrem'in üç tane mizahi kısa hikâyesi yayımlanır. Bu yazıların ardından, Talu'nun oğlu Muvakkar Ekrem'in yazıları yayımlanmaya başlar. Ercüment Ekrem'in bu dergideki yazıları:

“Kanbur Oğlan”. *Kahkaha* 2 (Aralık 1948): 27-31.

“İntikam”. *Kahkaha* 4 (Şubat 1949): 22-27.

“Bozoğlan”. *Kahkaha* 6 (Şubat 1949): 12-15.¹⁰

2.4. *Perşembe Dergisi*

Ercüment Ekrem'in, haftalık *Perşembe* dergisinde ilk sayısından itibaren köşe yazıları yayımlanır. Daha sonra “Habeşistan'da Bir Türk” adlı eseri aynı dergide tefrika edilir. Bu tefrikadan sonra dergide başka yazısı çıkmaz. Bu dergideki yazıları:

“Bahara Giriş”. *Perşembe* 1 (4 Nisan 1935): 2.

“Altın Devrimi Geliyor”. *Perşembe* 2 (11 Nisan 1935): 2.

“Tevatür Beyyinesi”. *Perşembe* 5 (2 Mayıs 1935): 2.

“Varlık İçinde Yokluk”. *Perşembe* 6 (9 Mayıs 1935): 2.

“Türk Hekimliği”. *Perşembe* 7 (16 Mayıs 1935): 2.

“Karı-Kocalıkta Dostluk”. *Perşembe* 8 (23 Mayıs 1935): 3.

“Ankara Yolunda”. *Perşembe* 10 (30 Mayıs 1935): 3.

“Harikalar Şehri”. *Perşembe* 11 (6 Haziran 1935): 3.

“Propaganda Lâzımdır”. *Perşembe* 14 (4 Temmuz 1935): 2.

“10-23 Temmuz”. *Perşembe* 17 (25 Temmuz 1935): 2.

2.5. *Salon Dergisi*

Ramiz Gökçe'nin sahibi olduğu ve on beş günde bir çıkan *Salon*'da, Ercüment Ekrem'in yazıları derginin ilk sayısından itibaren yaklaşık bir buçuk yıl boyunca, bazen bir sayı ara verilerek yayımlanır. Bir tür edebî magazin olan bu dergideki yazıları, üslupçuluğunun en yetkin örnekleri arasındadır. Bazıları anı, bazıları kurmaca, bazıları deneme havasında olan bu yazılar üslup ve içerik bakımından özel bir ilgiyi hak etmektedir:

“Geçmiş Günlerde: Saray Kadını”. *Salon* 1 (1 Kasım 1947): 5.

“Geçmiş Günlerde: Kibar Aile Kadını”. *Salon* 2 (15 Kasım 1947): 10.

“Bir Devrin Cephesi”. *Salon* 3 (1 Aralık 1947): 32.

“Nedim Namında Bir Şair-i Cihan Var İmiş...”. *Salon* 4 (15 Aralık 1947): 48.

¹⁰ Bu hikâye *Yedigün*, sayı 480, 18 Mayıs 1942'de de yayımlanmıştır.

- “Şairin Ölümü”. *Salon* 6 (15 Ocak 1948). *Salon* 6 (15 Ocak 1948): 80.
- “Üstad Ekrem ve Aşk”. *Salon* 7 (1 Şubat 1948): 98.¹¹
- “Eski Boğaziçinde: Bir Mehtap Gecesi”. *Salon* 8 (15 Şubat 1948): 113.
- “Kadın ve Araba”. *Salon* 9 (1 Mart 1948): 128.
- “Şahane Gözler”. *Salon* 10 (15 Mart 1948): 146.
- “İstanbulun Öyledir Baharı” *Salon* 11 (1 Nisan 1948): 160.¹²
- “Türk Çiçeği: Lale”. *Salon* 12 (15 Nisan 1948): 176.
- “Bir Bahar Masalı: Şeyda Bey ile Rânâ Hanım”. *Salon* 13 (1 Mayıs 1948): 192.
- “Dalları Bastı Kiraz”. *Salon* 14 (15 Mayıs 1948): 208.
- “Meyveler Sultanı Çilek”. *Salon* 15 (1 Haziran 1948): 224.
- “Toprağı Cennet Suyu Kevser İstanbul”. *Salon* 16 (15 Haziran 1948): 240.
- “Kadın Deniz Gibidir”. *Salon* 17 (1 Temmuz 1948): 254.
- “Rumelinin Sesi”. *Salon* 18 (15 Temmuz 1948): 270.
- “Çöldeki Mezar”. *Salon* 19 (1 Ağustos 1948): 286.
- “Göksu”. *Salon* 20 (15 Ağustos 1948): 302.
- “Bezmi Cem”. *Salon* 21 (1 Eylül 1958): 318.
- “İstanbulda Sonbahar”. *Salon* 22 (15 Eylül 1948): 334.
- “İstanbul Damları Altında”. *Salon* 23 (1 Ekim 1948): 353.
- “Dönüş Göçleri”. *Salon* 24 (15 Ekim 1948): 366.
- “Geceliyin Sokaklar”. *Salon* 25 (1 Kasım 1948): 383.
- “Kaşlar”. *Salon* 26 (15 Kasım 1948): 399.
- “Karlar Altında İstanbul”. *Salon* 27 (1 Aralık 1948): 415.
- “Yılbaşı ve Kumar”. *Salon* 29 (1 Ocak 1949): 452.
- “Kış Yemekleri”. *Salon* 30 (15 Ocak 1949): 480.
- “Dün-Bugün”. *Salon* 31 (1 Şubat 1949): 492.
- “Recaizadenin Matemleri”. *Salon* 32 (15 Şubat 1949): 512.
- “Rüya Âlemi”. *Salon* 34 (15 Mart 1949): 514.¹³
- “Eşyaların Talihi”. *Salon* 36 (15 Nisan 1949): 576.
- “Bahar”. *Salon* 37 (1 Mayıs 1949): 386.
- “Kır Sevgisi”. *Salon* 39 (1 Haziran 1949): 420.
- “İntihar Eden Sandal”. *Salon* 40 (15 Haziran 1949): 666.

¹¹ Bu yazıya, Hilmi Yücebaş’ın *Bütün Cepheleriyle Ercüment Ekrem* adlı eserinde de yer verilmiştir, sf. 98-101.

¹² Bu yazıya, *Bütün Cepheleriyle Ercüment Ekrem* adlı eserde de yer verilmiştir, sf. 140-141.

¹³ Derginin her sayda birbirine eklenerek artan sayfa numaraları bu sayıdan itibaren hatalıdır.

“Bir Kâsedir Alev Dolu Gönlüm”. *Salon* 42 (1 Temmuz 1949): 673.

2.6. *Şaka* Dergisi

A. Cemal Erksan'ın çıkardığı haftalık mizah dergisi *Şaka*'da Ercüment Ekrem'in mizahi kısa hikâyeleri, “Ese ile Musa” adlı bir hikâye serisi ve *Deli Vâfire* adlı bir romanı yayımlanır. *Şaka*, *Akbaba* dergisinden sonra Ercüment Ekrem'in mizahta ikinci baharını yaşadığı bir dergi gibidir. Bu dergi dönemin birçok mizah yazarını *Akbaba*'dan kendi sayfalarına çekmiştir. Öyle ki, *Yarım-Ay* dergisinde “Matbuat Dedikoduları” adlı köşede yayımlanan imzasız mizahi yazıda durumun ciddiyeti ortaya konduğu gibi, Ercüment Ekrem'in *Akbaba*'dan kırklı yıllarda da eksik olmayan eski mizahi yazılarının sırrı da ortaya çıkar:

“Akbaba”cıların Başlarına Gelenler

Edebiyatımızın iki ince şairi, matbuatımızın ise iki nahif mizahî patronu olan Yusuf Ziya ile Orhan Seyfi'nin bu günlerde ateş başlarından çıkıyor. Öyle bir çıkmaza girdiler ki, artık birbirlerine danışacak halleri bile kalmadı:

Bir kere başta Necmi Rıza olmak üzere “Akbaba”daki bütün karikatüristler çekilip “Şaka”ya gittiler, “Şaka”nın hali ciddileşti, “Akbaba” ise dut yemiş “bülbul”e döndü. Şuradan buradan bulunan derme çatma bir iki sözde karikatürist ile “Akbaba” kuşu oynatılmağa çalışılıyor. Ya diğeri... o büsbütün şairlerimizi perişan etti. Nizamettin Nazifin Kara Davudundan yedikleri sillelerle hâlâ sallanıyorlar, hâlâ: “Efendim, maksat ilmi bir mütalâadır, abdiacizleri bu hususta vallahilazim bigünahım!” demeğe çalışan Orhan Seyfi durmadan bıyıklarını koparıyor.

Tarçinî zade edasile “Akbaba”ya baş sallatan iki ince şairimizin hali, böylece yürekler acısı oldu.. Hemen niyazımız, kendilerini terkeleyen Necmi Rıza ile arkadaşlarının avdet etmeleridir, amin!

Ercüment Ekrem'in Bedduası

Bu hadiselerden sonra geçen gün Orhan Seyfi ile Yusuf Ziya'ya Ankara damgalı bir mektup geldi. Açtılar: Ercüment Ekrem'dendi dört satır bir mektup:

“Yahu, ben de pişman oldum amma, iş işten geçti. Benim hikâyelerimi eski Akbaba kolleksiyonlarınızdan kesip kullana kullana, benimle de, okuyucularla da alay ettiniz. Bu yüzden ben de, okuyucular da size beddua eyledik. İşte olanlar oldu. Ne yapalım, Allah taksiratınızı affetsin!”

İki dost şair birbirlerinin yüzlerine baktılar:

- ☐ Ne dersin?
- ☐ Bilmem!..
- ☐ Ben bunu Ercüment'ten beklemezdim!

Yusuf Ziya birdenbire parladı:

☐ Ayol, biz zaten bu yüzden böyle sarsılıyoruz. Aklımıza koymuşuz, hiç bir şeyi hiç kimseden beklemiyorduk. Mizah da, şiir de, karikatür de, nesir de hep hep bizdik.. Amma işte, iskambil kâğıdına döndük, yıkılıverdik. (“Matbuat Dedikoduları”, 1941: 3)

Akbaba'da birçok mizah yazısı çıkmış olan Ercüment Ekrem'in bu dergiyle yolunu ayırdıktan sonra da yazılarını oradan kurtaramadığı anlaşılmaktadır.

Ercüment Ekrem'in *Şaka*'daki mizahi yazıları:

“Madam Mannik Fenerbahçe Plajında”. *Şaka* 355 (19 Ağustos 1947): 6-7.

“Madam Mannik Plajda”. *Şaka* 356 (26 Ağustos 1947): 7, 9.

“Madam Mannik ve Dünya Ahvali”. *Şaka* 357 (2 Eylül 1947): 6-7.

“7 Eylül Kararlarına Dair Bir Anket”. *Şaka* 358 (9 Eylül 1947): 4-5.

- “Salamon ve Yeni Kabine”. *Şaka* 359 (16 Eylül 1947): 4-5.
- “Hüsmen Ağa Hacca Gidiyor”. *Şaka* 360 (23 Eylül 1947): 6-7.
- “Yasef Yusuf Olamadı”. *Şaka* 361 (30 Eylül 1947): 4-5.
- “Kahvede Bir Konuşma”. *Şaka* 362 (7 Ekim 1947): 6,9.
- “Madam Mannik Tiyatroda”. *Şaka* 363 (14 Ekim 1947): 4.
- “Ali Radyo Dinliyor”. *Şaka* 364 (21 Ekim 1947): 6.
- “Hafta Sohbeti: Bayram Ziyaretleri”. *Şaka* 362 (28 Ekim 1947): 4-5.
- “Fatiha”. *Şaka* 407 (17 Ağustos 1948): 8-9. (kısa hikâye)

2.7. Yeni Hayat Dergisi

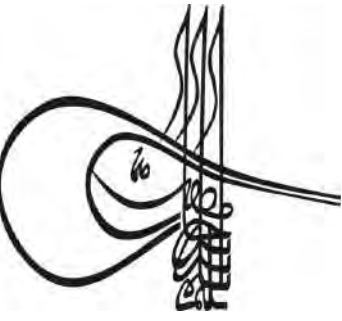
22 Şubat 1936’da yayımlanmaya başlayan haftalık *Yeni Hayat* dergisinin ilk sayısından 10. sayısına kadar Ercüment Ekrem’in “Yeni Hayattan Sayfalar” adlı bir tür başyazı olan köşe yazıları 4-5. sayfalarda yayımlanır. Kimi zaman ülke gündemindeki önemli olayları da değerlendirdiği bu yazılar, iki sayfaya yayılır ve her köşe yazısı, 2-3 tane alt başlık içerir. Örneğin, ilk sayıdaki alt başlıklar, “Gönül İşleri”, “Vefa Ne Oldu?”, “Minare Tamircisi” adlarını taşır.

Derginin 10 sayısından sonra, 18 Temmuz 1936 tarihli 22. sayısında “Hey Gidi Hey” adlı bir yazısı 9-10 sayfalarda yayımlanır. Bundan sonra dergide bir yazısı çıkmaz.

Bu çalışmada, Ercüment Ekrem’in çeşitli dergilerde yayımlanmış ama bibliyografyalarda yer almayan eserleri tanıtılmıştır. “Habeşistan’da Bir Türk” adlı uzun hikâye, “Ese ile Musa” adlı hikâye serisi; *Torik Necmi Demir Perde Arkasında* ve *Deli Vafire* adlı romanlar kısaca tanıtılmış ve bir kısmı mizahi olan çeşitli kısa hikâye, deneme, anı ve köşe yazıları, yayımlandıkları dergilerin adı altında listelenmiştir. Böylece Ercüment Ekrem’in bibliyografyasına küçük bir katkı yapılmıştır. Ancak bu çalışmayla da yazarın eserlerinin tamamına ulaşıldığını söylemek zordur. Araştırmacıların, Ercüment Ekrem’in, döneminin birçok gazete ve dergisinde unutulmuş tefrika roman, hikâye ve diğer yazılarına rastlamaları çok mümkündür.

KAYNAKÇA

- Karaca, A. (1993). *Ercüment Ekrem Talu’nun Edebiyat ve Basın Dünyasındaki Yeri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Matbuat Dedikoduları. *Yarım Ay* 135, 1 Eylül 1941, 3.
- Öktemgil Turgut, C. (2018, Winter). Meşhedi’nin Tefrikalarda Unutulmuş Maceraları: “Meşhedi Anadolu’da” ve Meşhedi Harp Muhabiri. *Turkish Studies. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 13/5, p. 363-374. ISSN: 1308-2140, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12810>, ANKARA-TURKEY
- Tarım, R. (1990). Ercüment Ekrem Talu Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 6, 245-309.

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş: Haziran 2018

Accepted/Kabul: Haziran 2018

Referees/Hakemler: Prof. Dr. Adem İŞCAN – Doç. Dr. Serdar YAVUZ

This article was checked by iThenticate.

ZONGULDAK'IN YÖRESEL YEMEK İSİMLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Hasan ÖZER* - Özlem TURAN** – Semanur YENER***

ÖZET

Dilbilim ve folklor çalışmaları Türkoloji sahasının önemli ve dikkat çekici araştırmaları arasındadır. Yörelere kültürel dokusunu oluşturan değerlerin, söz varlıklarının, geleneklerinin kayda geçirilmesi bu anlamda önem arz etmektedir. Dillerin söz varlıklarının gelişim süreçleri içerisinde, o toplumu var eden bireylerin bütün değerlerine ait özellikler kendilerine yer bulmaktadırlar. Bu bakımdan kültür dünyamızın en önemli ve dikkat çekici unsurlarından olan mutfak anlayışımızın dil araştırmalarına konu olması kaçınılmazdır. Mutfak kültürümüzün, damak tadımıza, görsel beğenilerimize hitap eden husussiyetleri yanında ortaya çıkan ürünlere verdiğimiz isimler de son derece önem arz etmektedir. Yemek isimlerinin anlamları, kökenleri, çağırışımları, sesletim özellikleri ayrı ayrı çalışma konuları olabilecek özelliktedir. Buradan hareketle çalışmada Zonguldak yöresinde kullanılan yemek isimleri derlenerek ve bu isimler üzerinde dilbilimsel bir çalışma yürütülerek alana katkı sunulmaya çalışılacaktır. Zonguldak yemek isimleri, bölgenin kimliğine dair kodları, tarihi arka plana sadık kalarak yaşatan özelliği ile dikkat çekmektedir. Bu özellik Karadeniz bölgesinin, Anadolu'nun ve kadim Türk kültürünün bir yansıması olarak karşımızda durmaktadır. Dil ve söz varlığı çalışmalarının akademik alanda taşıdığı öneme uygun şekilde titizlikle yürütülmesinin Türk dilinin köklü geçmişine ışık tutmasının yanında yeni yapılacak araştırmalara yön gösterici bir özellik taşıdığı bilinmektedir. Bu bakış açısıyla yürütülen araştırmanın alana katkı sunması amaçlanmaktadır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: hasanozer71@gmail.com

** Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD YL Öğrencisi El-mek: ozlem.9522@gmail.com

*** Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD YL Öğrencisi, El-mek: semanuryener@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Zonguldak, etimoloji, yemek isimleri, dilbilim, söz varlığı.

AN REVIEW UPON THE NAMES OF ZONGULDAK'S LOCAL FOOD

ABSTRACT

Studies of linguistics and folklore are among the important and remarkable researches of the field of Turcology. In this sense, it is important that the values, vocations, traditions of the regions that make up the cultural texture are recorded. In the process of development of the lyric vocabulary, the properties of all the values of the individuals that make that society find their place. In this respect, it is inevitable that our culinary understanding, which is one of the most important and remarkable elements of our cultural world, is subject to language researches. The names we give to the products of our kitchen culture, palate taste, visual appeal, as well as the emerging products are extremely important. The meaning of meal names, their origins, their connotations, the characteristics of their pronunciation can be issues of various studies. From here, we will try to contribute to the field by compiling the names of the dishes used in Zonguldak region and by carrying out a linguistic study on these names. Food names of Zonguldak draw attention with their structure which keeps alive the codes related with the identity of the region adhering to the historical background. This feature stands as a reflection of the Black Sea region, of Anatolia and of the ancient Turkish culture. It is known that the careful execution of language and vocabulary studies in accordance with the precaution carried out on the academic field has a directive to the new researches as well as to shed light on the long history of the Turkish language. The research conducted with this point of view aims to contribute to the field.

STRUCTURED ABSTRACT

Zonguldak, which has the appearance of a town with its mountains and its beaches in the western Black Sea region, has gained an important and attractive city identity with the discovery of coal. Zonguldak, considered to be the capital city of labour and coal, is a unique city with its bagel, strawberry, elpek cloth, walking stick, houses on the slopes, long thin stairs and coal.

Every city has its own unique culture, material and spiritual values. Among them, culinary culture reaches a universal unity with climatic characteristics of regions, geographical structure and historical development. Language and ethnicity are very important in shaping this culture. Culinary culture in Zonguldak also has an important place. The local food here have become traditional by being made during feasts, weddings and fun days.

The use of the words according to the time, the era and the region encourages researchers to seek to answer to the question of what the origins of those words are. The science which investigates where, how

and in which era words are used is called etymology. Thanks to the studies of etymology, it has become easier to distinguish both the cultural words and the basic words. Issues such as changes in words in different eras and analyses of units are of great importance in the studies of etymology. In this sense, it is important to study local food names of Zonguldak etymologically

Studies of linguistics and folklore are among the important and remarkable researches of the field of Turcology. In this sense, it is important that the values, vocations, traditions of the regions that make up the cultural texture are recorded. In the process of development of the lyric vocabulary, the properties of all the values of the individuals that make that society find their place. In this respect, it is inevitable that our culinary understanding, which is one of the most important and remarkable elements of our cultural world, is subject to language researches. The names we give to the products of our kitchen culture, palate taste, visual appeal, as well as the emerging products are extremely important. The meaning of meal names, their origins, their connotations, the characteristics of their pronunciation can be issues of various studies. From here, we will try to contribute to the field by compiling the names of the dishes used in Zonguldak region and by carrying out a linguistic study on these names. Food names of Zonguldak draw attention with their structure which keeps alive the codes related with the identity of the region adhering to the historical background. This feature stands as a reflection of the Black Sea region, of Anatolia and of the ancient Turkish culture. It is known that the careful execution of language and vocabulary studies in accordance with the precaution carried out on the academic field has a directive to the new researches as well as to shed light on the long history of the Turkish language. The research conducted with this point of view aims to contribute to the field.

In this study, firstly information will be provided on Zonguldak and origin of the name of Zonguldak, then the cooking of the local dishes of Zonguldak, the names of the ingredients used in these meals, their meanings and etymological origins will be emphasized via compilation and examination method. This study aims to contribute to etymological survey studies.

Zonguldak is a city covered with mountains on one side and mountains on the other side in the Western Black Sea region. Zonguldak, having a strategic significance with the discovery of coal, was under control of foreign businessmen for some time, and then gained a peculiar identity with the abandonment of these businessmen from the city. There are many rumors about the etymological origins of the name of Zonguldak. No common view has been established in this regard. Many of the rumors are related to the geographical features of the region. Zonguldak, known for its rich vegetation and natural beauties, also draws attention with its cultural elements. The local cuisine which can be among these elements is the main subject of this study.

Zonguldak region has a variety of dishes that can be considered as rich. Most of the dishes are made with green plants. The abundance of fruits growing in forests and mushrooms which is due to the existence of large forest areas draws attention. It is observed that the use of meat in meals is not very common, and although fishery is a source of livelihood, the consumption rate of fish is lower as going from shoreline to inner

parts. This study tries to handle naming of local food by the public and standard language in a comparative way. The pronunciation of local food among local residents is rich enough to be the subject of a separate research. Etymological dictionaries were used in the analysis of local food names of Zonguldak. The different uses of words whose etymologies are unknown are given. The dictionaries used are indicated in the bibliography. It is hoped that this study will benefit other studies to be carried out in areas such as language studies and folklore research.

Keywords: Zonguldak, etymology, food names, Linguistics, vocabulary.

GİRİŞ

Batı Karadeniz bölgesinde, dağları ve sahilleriyle kasaba görünümüne sahip olan Zonguldak, kömürün bulunmasıyla birlikte önemli ve cazibedâr bir şehir kimliği kazanmıştır. Emeğin ve kömürün başkenti olarak kabul edilen Zonguldak, simidi, çileği, elpek bezi, bastonu, yamaçlardaki evleri, uzun ince merdivenleri ve kömürüyle özgün bir kent görünümündedir.

Her kentin kendine özgü, kültürü, maddi ve manevi değerleri vardır. Bunların arasında yer alan mutfak kültürü, bölgelerin iklim özellikleri, coğrafi yapısı ve tarihî gelişimi ile evrensel bir bütünlüğe ulaşır. Bu kültürün şekillenmesinde de dil ve etnik köken oldukça önemlidir. Zonguldak'ta da mutfak kültürü önemli bir yere sahiptir. Buradaki yöresel yemekler, bayram, düğün ve eğlence günlerinde yapılarak gelenekselleşmiştir.

Kelimelerin zamana, döneme ve bölgeye göre farklı kullanılmaları, araştırmacıları o kelimelerin kökeninin ne olduğu sorusuna cevap aramaya sevk eder. Kelimelerin nerede, nasıl ve hangi dönemde kullanıldığını, kökenini araştıran köken bilim alanına etimoloji denir. Etimoloji çalışmaları sayesinde, gerek kültür kelimelerinin gerekse temel kelimelerin ayırt edilmesi daha kolay bir hal almıştır. Bir kelimenin dönemlere göre geçirdiği değişimler, birimlerin analizi gibi konular etimoloji çalışmalarında büyük önem arz eder. Zonguldak'ın yöresel yemek isimlerinin etimolojik olarak incelenmesi de bu bakımdan önemlidir.

Bu çalışmada, öncelikle Zonguldak ve Zonguldak adının kaynağı hakkında bilgi verilecek, daha sonra derleme ve inceleme metodundan yararlanılarak, Zonguldak'ın yöresel yemeklerinin yapımı, bu yemeklerde kullanılan malzemelerin adları belirtilecek, bunların anlamları ve etimolojik kökenleri üzerinde durulacaktır. Çalışmanın etimolojik inceleme çalışmalarına katkıda bulunması amaçlanmıştır.

1. Zonguldak

Zonguldak, Batı Karadeniz bölgesinde bir tarafı deniz, bir tarafı dağlarla kaplı bir şehirdir. Kömürün bulunmasıyla stratejik bir öneme sahip olan Zonguldak, bir süre yabancı işletmecilerin kontrolünde kalmış ve sonra bu işletmecilerin şehri terk etmesiyle kendine özgü bir kimlik kazanmıştır.

Kalyoncu, *Kömürde Açan Çiçek* adlı kitabında, EKİ'nin Zonguldak'ın önadı olduğunu ve Zonguldak'ta ekonomik, finansal, toplumsal ve kültürel yaşamın belirleyicisinin EKİ olduğunu ifade eder. 1950'li yıllarda, EKİ'nin, 3 bin civarında lojman, sosyal tesisler, okullar inşa ettiğini, yolları asfaltladığını ve su getirdiğini ve ekonomalar açtığını belirttikten sonra, tüm yaşamın EKİ merkezli olduğunu ve bu yıllarda EKİ'nin Zonguldak'ta bir imparatorluk gibi olduğunu anlatır (2005:183).

Yüksel ise, her şehrin kendine has özellikleri olduğunu ve Zonguldak'ın özelliklerinin; Cumhuriyet sonrası kurulan ilk il olması, Cumhuriyetin ilk yükseköğrenim kurumunun burada

kurulması, kömür madenlerinde zorunlu işçi çalıştırma yasası, havzada toprak mülkiyetinin sınırlandırılması, kömür madeninin yarattığı iki katlı şehir (2016:575) olduğunu ifade eder.

Karadeniz kıyısında bulunan şehir, özellikle limanı ile Türkiye'nin Karadeniz ülkeleriyle arasındaki deniz ticaretinde önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Türkiye'nin en zengin taşkömürü madenlerini barındırır. 1995 yılında Zonguldak'a bağlı olan Karabük'ün il olmasıyla Zonguldak, sanayi yönünden geri düşmeye başlamış. Bu nedenle şehirden göç hızlanmıştır.

TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nden alınan bilgiye göre, Zonguldak'ın nüfusu 2000 yılında 630.323 iken 2016 yılına kadar sürekli azalış göstermektedir. 2016 yılında ise nüfusun 597.524 olduğu tahmin edilmektedir (www.tuik.gov.tr E.T.: 14.01.2018).

2. Zonguldak Adının Kaynağı

Her ilin adının kaynağı ile ilgili çeşitli rivayet ve görüşler vardır. Zonguldak adının kaynağı ile ilgili de pek çok rivayet ve görüşler mevcuttur.

Metin Köse'ye göre, Zonguldak adının kaynağı ile ilgili üç görüş vardır; birincisi, Sandraca 'bataklık yer' kelimesinin Zonguldak'a dönüşmesi; ikincisi, sazlık ve bataklık anlamına gelen Zongalık, Zungalık, Zunguralık kelimelerinden Zonguldak olması; üçüncüsü, Göl dağı anlamına gelen Zone Ghuel Dag'ın Türkçe söylenişidir (2004:19).

Türk Kütüphaneciler Derneği Zonguldak Şubesi tarafından bastırılan *Zonguldak* kitabında, Zonguldak'ın adı ile ilgili, 1838'de havzayı gezen, Fransız gezgin Eugene Bore'nin, *Türkiye'den İran'a Kadar Mektuplar* adlı kitabından alınmış tarihi haritasında; Zonguldak 'Zenkilmendaik', adıyla Ereğli kazasına bağlı bir yerleşim birimi olarak gösterildiği (Kasap, vd., 2003:44) ifade edilmiştir.

Zonguldak İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Dizisi olarak yayımlanan *Zonguldak Turizm Rehberi*'nde Zonguldak'ın adı ile ilgili, yörenin sazlarla kaplı olması nedeniyle 'sazlık, bataklık' anlamına gelen 'Zonguralık, Zunguralık, Zongalık, Zungalık' sözcüğü zamanla değişime uğramış, Zonguldak'a dönüştüğü (Zonguldak Turizm Rehberi, 2010:22) açıklanmıştır.

Halk arasındaki düşüncelere göre, Zonguldak adının çoğunlukla yörenin bataklık bir bölge olması ve sazlıklarla kaplı olmasından kaynaklanmaktadır. Yörede bataklıklarda sineğin çok olması ve sıtma hastalığının yaygın olması nedeniyle 'Zonklatan yer' ifadesi, Zonguldak'ın bataklık bir bölge olmasından kaynaklandığını destekler niteliktedir.

3. Zonguldak'ın Mutfak Kültürü

Bir milletin kültürünü oluşturan değerler arasında mutfak önemli bir yeri vardır. Üretim biçimleri, tarihî gelişim, coğrafi konum ve kültürel etkiler, yöresel beslenme anlayışının oluşumunda rol oynayan etmenlerdendir. Beslenme farklılıkları ya da benzerlikler bunların sonucunda meydana gelmektedir. "Yaşanan fiziki ve kültürel coğrafyanın farklılığı yemek kültürünü de etkilemekte, yine yaşam şeklindeki değişim ve dönüşüm yemek kültürünün de değişmesine sebep olmaktadır. Değişen koşullara paralel mutfak kültürü değişim ve gelişimini bugün de sürdürmektedir." (Toprak, 2015:75).

Zonguldak'ın çoğunlukla kırsal kesiminde, dinî bayram kutlamalarında ikramlar yemeklidir. Bayramlaşmaya gelen konuklar için en az 20 çeşit yemek yapılır. Yaz aylarında turşu, salça, reçel, pekmez, kuru yufka, tarhana gibi yiyecekler, hem yazda yemek için hem de kışa hazırlık için yapılır.

Yemek çeşitleri, yapımı ve yapımında kullanılan malzemeler, Anadolu'da bölgeler arasında geniş bir farklılaşma gösterir. Güneydoğu illerinde baharatlı kebaplar, İç ve Doğu Anadolu illerinde tahıl ve hamur işleri, Batı Anadolu'da bitkilerden yapılan yemekler yaygınken Karadeniz'de, su ürünlerinden ve yeşil bitkilerden yapılan yemekler yaygındır.

Karadeniz bölgesinde balık başta olmak üzere mısır, mısır unundan yapılan yiyecekler, kara lahana, taze ve kuru fasulye, patates ve pirinç en çok tüketilen yiyeceklerdir. Çorbalar kıyı ve iç bölgelerde farklılık göstermektedir. Kıyılarda balık, kara lahana ve yöre otlarıyla yapılan çorbalar; iç bölge şehirlerinde tarhana türleri daha yaygındır (Ertaş ve Karadağ, 2013:126).

Balıkçılık, Karadeniz'in kıyı kesimlerinde yaygın bir gelir kaynağıdır. Fakat iç kısımlara doğru gidildikçe balık tüketim oranı düşmektedir. Zonguldak'ta da balıkçılık sektörü olmasına rağmen balık tüketimi düşüktür. Bu nedenle, Zonguldak'ta sebzedden yapılan yemekler yaygınlık göstermektedir. Eren, yörede sebzelerin yapraklılarına “mancar” (pancar), tanelilerine ise “bakla” denerek ikiye ayrıldığını belirtir. Buna ek olarak, Karadeniz beslenmesinin tipik ürünleri olan lahana ve mısıra Zonguldak yöresinde de rastlanıldığını ifade eder. (1997:10).

3.1. Zonguldak'ın Yöresel Yemekleri ve Kısa Tarifleri

Zonguldak'ın yöresel yemekleri 10 başlık altında ele alınacaktır. 10 çeşit çorba, 4 çeşit dolma, 17 çeşit hamur işi, 3 çeşit içecek, 2 çeşit kuru bakliyat yemeği, 12 çeşit mantarlı yemek, 6 çeşit meyve, 15 çeşit sebze yemek, 3 çeşit salata ve 4 çeşit diğer yöresel yemekler olmak üzere tespit edilen yemek, yiyecek ve içecekler 76 tanedir. Aşağıda bu yemeklerin kısaca tarifleri verilecektir.

3.1.1. Çorba Çeşitleri

ekşili çorba: Sirke ve sarımsaklı su kaynarken içine ezilmiş un eklenir. Tavada pişirilen yumurta parçalanıp karışıma eklenerek yapılır.

göce çorbası: Mısır yarması ve kuru fasulye karıştırılıp içine su ve tuz koyularak kaynatılmasıyla olur.

kestane çorbası: Kuru kestane haşlanarak içine şeker katılır. Ezilmiş un ve su eklenerek pişirilir.

kızılçık çorbası: Haşlanmış kirenin posası atılıp suyuna ezilmiş un, tuz ve yağ katılarak pişirilir.

erişteli mercimek çorbası: Suda kaynatılan yeşil mercimeğin içine erişte ve tuz koyularak yapılır.

mercimekli pirinç çorbası: Doğranmış soğanlar eritilen margarinle kavrulur. İçine su koyup kaynatılır. Kaynayan suyun içine yıkanmış mercimek ve pirinç eklenerek pişirilir.

mısır unu çorbası: Ezilmiş mısır unu, kaynamış su ve sütün içine katılarak pişirilir.

paça çorbası: Dana veya ineğin kelle ve paça kısmındaki etten yapılan bir çorbadır. Etler önce tencerede pişirilir. Daha sonra içine kaynamış su, sirke, sarımsak ve tuz katılarak pişirilir.

tarhana çorbası: Yaz aylarında yoğurt ve çeşitli baharatlar karıştırılarak hamur yapılır. Bu hamur güneşte minik bezeler halinde örtüye serilerek kurutulur. Kurutulan hamurun taş değirmende toz haline getirilmesiyle tarhana oluşur. Bu tarhana içine su katılarak pişirilir.

uğmaç çorbası: Su ve un iyice ovulur. Tel tel dökülmesi sağlanır. Bir bardak su, bir miktar tuz atılarak kaynatılır. Kaynamakta olan suya un karıştırılarak atılır, pişinceye kadar kaynatılır. İçine süt ilave edilerek sıcak servis edilir. İstenirse üzerine nane serilir.

3.1.2. Dolma Çeşitleri

cevizli dolma: Soğan ve salça yağda kavrulur. Su eklenerek kaynatılır. Kaynamış harç, bulgurun üzerine dökülür ve kabarması beklenir. İçine dövülmüş ceviz, tuz, baharat ve maydanoz

eklenerek karıştırılır. Haşlanmış mancar yapraklarının üzerine dökülerek parmak kalınlığında sarılır. Tencereye dizilerek su ile kaynatılır.

kabuska dolması: Soğan ve salça yağda kavrulur. Su eklenerek kaynatılır. Kaynamış harç, bulgurun üzerine dökülür ve kabarması beklenir. İçine tuz, baharat ve maydanoz eklenerek karıştırılır. Haşlanmış kabuska yapraklarının üzerine dökülerek parmak kalınlığında sarılır. Tencereye dizilerek su ile kaynatılır.

lahana/pancar dolması: Soğan ve salça yağda kavrulur. Su eklenerek kaynatılır. Kaynamış harç, bulgurun üzerine dökülür ve kabarması beklenir. İçine tuz, baharat ve maydanoz eklenerek karıştırılır. Haşlanmış mancar yapraklarının üzerine dökülerek parmak kalınlığında sarılır. Tencereye dizilerek su ile kaynatılır.

soğan dolması: Soğan ve salça yağda kavrulur. Su eklenerek kaynatılır. Kaynamış harç, bulgurun üzerine dökülür ve kabarması beklenir. İçine tuz, baharat ve maydanoz eklenerek karıştırılır. Haşlanmış soğanlar, zarlarından ayrılır. Hazırlanan karışım içine koyularak sarılır. Tencereye dizilir ve su ile kaynatılır.

3.1.3. Hamur İşleri

cızlama: Mısır unu, tuz, maya, şeker, margarin ve su bir kapta cıvık bir kıvama gelecek şekilde karıştırılır. Kızgın sacın üzerine ince yuvarlak şekilde dökülerek pişirilir.

cevizli kömeç: Un, su, tuz karıştırılarak hamur elde edilir. Bu hamur parçalara bölünerek oklavayla açılır. Açıldıktan sonra üzeri yağlanır ve ceviz dökülür. Oklavayla rulo şeklinde sarılarak tepsiye dizilir. Fırında pişirilir.

cızlama ekmeği karıştırması: Mısır ekmeği küçük kareler halinde doğranır. Tavadaki kırmızı biberli yumurta pişirilerek üzerine doğranan ekmeğin kırıkları dökülür. Karıştırılarak pişirilir.

kabak böreği: Yoğrulmuş hamur minik bezelere ayrılarak tek tek yufka şeklinde açılır. Rendelenmiş kabak, ceviz ve şeker karıştırılarak yufkaların üzerine dökülür. Rulo şeklinde dolandır. Tepsiye dizilir. Bütün yufkalar bittikten sonra üzerine yoğurt, yağ ve süt karışımı sürülerek fırına koyulur.

kaşık makarnası: Soğan yağda kavrulup içine su koyup kaynatılır. Kaynayan suyun içine hamur minik minik parçalarla atılır. Piştikten sonra üzerine dövülmüş ceviz dökülerek servis edilir.

kaygana: Süt, yumurta, yağ ve un karıştırılarak cıvık bir hamur elde edilir. Kızgın saca ince şekilde dökülerek pişirilir.

kıvrma / saraylı: Yaş yufkanın üzerine dövülmüş ceviz ve şeker karışımı dökülerek yufka şerit şeklinde kesilerek üçe bölünür. Uzun ince şeritler kenarlardan katlanarak iki ucu birleştirilir. Sacda pişirilir.

gözleme: Hamur açılarak üzerine yağ dökülür. Hamur beze haline getirilip tekrar açılır. Toprak sacında pişirilir.

oklava tatlısı: Yaş yufkanın üzerine dövülmüş ceviz ve şeker karışımı dökülerek oklavaya dolandır. Oklavada büzülüp çıkartılarak tepsiye dizilir. Davul fırınında pişirilir.

kuru makarna: Yufkadan biraz kalın bir hamur açılarak sacda tamamen kurutmadan pişirilir. Küçük kareler halinde kesilir ve soğuk bir yere konularak saklanır. Daha sonra yağda kavrulup üzerine biraz sıcak su konulur.

kömeç: Tepsi tabanına mancar yerleştirilir ve mayalı hamur tepsiye dökülür. Fırında kızarana kadar pişirilir.

peynirli muska böreği: Rendelenmiş peynir, yumurta sarısı ve kıyılmış maydanoz karıştırılır. Açılmış yufkalar 2cm*10cm boyutlarında kesilir. Kesilen yufka parçalarının uç kısmına peynirli karışımdan koyulur. Üçgen şeklinde katlanır. Kızgın yağda kızartılarak sıcak servis edilir.

pırasalı katlaç: Haşlanmış pırasa cıvık hamurun içine karıştırılır, toprak sacına dökülerek pişirilir.

pirinçli börek: Kuru yufkalar ıslatılıp tepsiye dizilir. Yufkaların aralarına haşlanmış pirinç, kavrulmuş et, soğan, maydanoz, yumurta, biber, tuz ve yağ karışımı dökülmesiyle olur.

serme: Un, tuz, su ve mayadan ele yapışmayacak şekilde bir hamur elde edilir ve hamur taşırılır. Taşırılan hamur parçalara bölünür. Her parça hamur bislecin üzerinde açılır. Sacda pişirilir.

şulluk tatlısı: Kayganaların üzerine pekmez ile şeker kaynatıp dökülür, her katın arasına ceviz koyulur.

zeytinli börek: Çekirdeğinden ayrılan zeytinler, çeşitli baharatlarla karıştırılarak açılmış hamurların üzerine dökülür. Rulo şeklinde sarılır. Yarım parmak uzunluğunda dilimler kesilerek tepsiye dizilir. Dinlendirildikten sonra üzerlerine yumurta sarısı sürülerek fırında pişirilir.

3.1.4. İçecekler

ıhlamur çayı: Ihlamur çiçekleri yıkanarak çaydanlığın içine koyulur. Yeteri kadar su eklenerek kaynatılır. Sarı renge gelince içilir.

kuşburnu çayı: Kuşburnu su ile kaynatılarak kıpkırmızı olunca içilir.

kızılçık ekşisi: Kızılçık, kaynatılıp suyu süzülür. Posası atılır. Suyu kaynatılır. Pekmez gibi koyu bir kıvam alınca ocaktan alınır. İçine su katılarak içilir.

3.1.5. Kuru Bakliyat Yemekleri

çingene bakla yemeği: Yağda soğan ve salça kavrulur. Üzerine haşlanmış bakla eklenir. Su koyularak pişirilir.

kabuklu bakla yemeği: Yazda kurutulan kırmızı baklanın yemeği kış aylarında yapılır. Haşlanan baklanın içine bulgur eklenir. Pişmek üzereyken yağı tuzu katılır.

3.1.6. Mantarlı Yemekler

acı mantar kavurması: Haşlanmış mantarın soğan ve baharatlarla kavrulmasıyla oluşur.

cincile mantarı böreği: Haşlanmış mantarın soğan ve baharatlarla kavrulmasıyla oluşur.

çam mantarı kavurması: Haşlanmış mantarın soğan ve baharatlarla kavrulmasıyla oluşur.

çilemür mantarı kavurması: Haşlanmış mantarın soğan ve baharatlarla kavrulmasıyla oluşur.

ıçıkızıl mantarı kavurması: Haşlanmış mantarın soğan ve baharatlarla kavrulmasıyla oluşur.

kara mantar kavurması: Haşlanmış mantarın soğan ve baharatlarla kavrulmasıyla oluşur.

karabacak mantarı kavurması: Haşlanmış mantarın soğan ve baharatlarla kavrulmasıyla oluşur.

karakulak mantarı kavurması: Haşlanmış mantarın soğan ve baharatlarla kavrulmasıyla oluşur.

sümüklüseylan mantarı kavurması: Haşlanmış mantarın soğan ve baharatlarla kavrulmasıyla oluşur.

tavuk mantarı böreği: Haşlanmış mantarlar soğan ve baharatlarla kavrulur. Islatılan kuru yufkaların aralarına karışım dökülerek tavada pişirilir.

tiltik mantarı kavurması: Haşlanmış mantarın soğan ve baharatlarla kavrulmasıyla oluşur.

yõ'ngöbek mantarı kavurması: Haşlanmış mantarın soğan ve baharatlarla kavrulmasıyla oluşur.

3.1.7. Meyveler

biyredin: Dağda yetişen yuvarlak çilek gibi bir yemiş.

dağ çileği: Küçük çilek.

ovaz: Dağda yetişen zeytinin bir daha yuvarlak halinde, turuncu bir yemiş.

döngel: Beş bıyık da denilen çekirdekli bir meyve.

kuş üzümü: Bir çeşit küçük kırmızı üzüm.

yağma: Dağda yetişen çileğe benzeyen sarı bir yemiş.

3.1.8. Sebzeli Yemekler

baklalı pırasa yemeği: Haşlanmış kuru fasulye ile pırasanın baharatlarla karıştırılıp su katılmasıyla olur.

eşek baklası yemeği: Koca bakla da denilen eşek baklası, yeşil haldeyken doğranıp kendi suyunda pişirilir. Pişirilen yumurtanın içine katılıp kavrulur.

karışık sebze yemeği: Ebegümeci, gevreyük, evelik mancarı, bağlık mancarı, kazayağı mancarı, pırasa, kara mancar, pazı, ıspanak haşlanır. Haşlanan sebzelerin içine bulgur katılır. Yağı, salçası pişmek üzereyken katılarak pişirilir.

havuç haşlaması: Havuçlar rendelenir. Kendi suyunda haşlanır. Üzerine ceviz veya yoğurt dökülür.

köken mancarı yemeği: Mancar, kök kısmıyla birlikte haşlanır. İçine yağ, salça, biber, tuz ve su katılarak pişirilir.

mancarlı pilav: Doğranmış mancarlar haşlanır. Soğan, biber ve salça ile kavrulup içine ıslanmış bulgur katılır. Su eklenerek pişirilir.

pazı karıştırması: Haşlanmış pazının soğan ve baharatlarla karıştırılmasıyla yapılır.

pırasalı pilav: Doğranmış pırasalar haşlanır. Soğan, biber ve salça ile kavrulup içine ıslanmış bulgur veya mısır yarması katılır. Sirke, fesleğen, tuz ve su eklenerek pişirilir.

pirinçli ıspanak: Yağda kavru lan soğan, salça ve biberin içine yıkanıp doğranmış ıspanak eklenir. İyice kavurduktan sonra içine pirinç eklenir. Tuz ve su katılarak pişirilir.

yoğurtlu çükündür: Haşlanmış kırmızı pancar ince ince doğranır. Sarımsaklı yoğurdun içine katılarak karıştırılır.

yoğurtlu ıspanak: Haşlanmış ıspanaklar ince ince doğranır. Sarımsaklı yoğurdun içine katılarak karıştırılır.

sirken mancarı yemeği: Haşlanmış mancarlar, yağlı su katılarak pişirilir. Üzerine yumurta katılır.

taze fasulye: Fasulyeler kırılıp yıkanır. Soğan, domates ve biber yağda kavrulur. Fasulyeler içine atılır. İyice kavrulduktan sonra içine su katılarak pişirilir.

sebze karıştırması: Patlıcan, fasulye, yeşil biber, domates, soğan, patates yağda kavrulur. İyice kavrulduktan sonra içine su katılarak pişirilir.

zılbıt kavurması: Doğranmış zılbıtlar haşlanır. Haşlanmış zılbıtlar yumurtayla kavrularak pişirilir.

3.1.9. Salatalar

marul salatası: Marullar yıkanıp doğranır. İçine soğan, yağ, tuz ve limon suyu katılarak yapılır.

piyaz: Doğranmış soğan, haşlanmış fasulye, zeytin, yağ, tuz ve sirke karıştırılarak yapılır.

semiz salatası: Semiz yıkanıp elle parçalanır. İçine yeşil soğan, yağ, tuz ve limon suyu katılarak yapılır.

3.1.10. Diğer Yemekler

çiyece: Sütün üzerinde oluşan kaymağın biriktirilip kaynatılmasıyla oluşur. Kahvaltılık olarak yenir.

kızılçık ezmesi: Olgunlaşmış kiren elekte ezilerek geçirilir. Geçirilen kiren koyu bir kıvam alana kadar kaynatılır. Ekmek üzerine sürülerek yenir.

mısır unu lapası (malay): Kaynayan suyun içine tuz katılır. Mısır unu azar azar dökülerek koyu bir kıvam alana kadar sürekli karıştırılır. Servis tabağına kaşık şeklinde dökülür. Üzerine sütçığı dökülür.

ıslama (tirit): Kuru yufka ıslatılıp rulo haline getirilerek iki parmak kalınlığında kesilir. Tepsie dikey olarak konulur. Kıyma veya et suyu dökülerek servis edilir. İsteyen üzerine sarımsaklı yoğurt döker.

3.2. Yöresel Yemeklerin Yöre Halkı Ağzında Söylenişleri ve Etimolojileri

Bir kelimenin kökenini bulmak için geçirdiği değişimlerin titizlikle incelenmesi gerekir. Bu inceleme işini yapan köken bilimi diğer bir deyişle etimoloji, bir dile ait dil malzemelerinin geçmiş zamanlardan şimdiki zamana kadar geçirdiği evreleri, kökenini araştıran ve inceleyen dilbilim dalıdır.

Gülensoy'un ifadesine göre etimoloji, kelimelerin köklerini, kaynaklarını ve anlamını, başka kelimelerle ses ve biçim bakımından ilgisini, o dilin en eski geçmişine kadar dayandırarak araştıran dil bilgisi koludur (2015:406).

Türkçe etimoloji yaparken özellikle kelime veya ekin en eski şeklinden bugüne devre devre gelmek gerekir. Mukayese gerektiğinde de Sahalar (Yakut) ve Çuvaş gibi Türk lehçelerini kullanmak gerekir (Sertkaya, 2012:52). En eski Türkçeye dayanmayan kelimelerin kökeninin Türkçe mi yoksa alıntı kelime mi olduğu konusunda karışıklık doğmaktadır. Karışıklığın olmaması için etimoloji konusunda bir yöntem belirten Besli, etimoloji araştırmalarında uygulanan en önemli yöntemlerden biri incelenen kelimenin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki karşılıklarının gösterilmesi olduğunu ve bu sayede karşılaştırmalı metodun ışığında incelenen kelime için fonetik ve semantik açılardan verilerin elde edileceğini ifade eder (2011:231).

Makalede, yemekler ayrı başlıklar altında ele alınacaktır. Madde başlarında Zonguldak'ın yöresel yemeklerinin standart Türkçedeki kullanımı verilerek karşısına halk arasındaki söylenişleri belirtildikten sonra etimolojisi yapılacaktır. Kelimelerin etimolojisi yapılırken faydalanan sözlükler kaynakçada gösterilmiştir. Etimolojisi bulunamayan kelimelerin anlamlarına yer verilmiştir.

3.2.1. Çorba Çeşitleri

ekşili çorba: *āşili / sirkeli çorba.*

“ekşi: ETü: (Kaşgarî, Divan-ı Lugatı't-Türk, 1073) ekşig (ekşi olan her şey, örneğin nar. ETü ekşig ekşi, asitli) <<ETü ekşig ekşi, asitli < ETü *ekşi- +l(g)” (www.nisanyansozluk.com E.T.: 06.12.2017).

göce çorbası: *goce çorbası.*

“göce: ‘yarılmış ve kırılmış bulgurdan yapılan çorba’. Ağızlarda ‘arpa yarması’, ‘taze arpa veya buğday’, ‘mısır kırmaması’, ‘mısır kırmamasından yapılmış çorba’ olarak da kullanılır. Yerel olarak güce biçimi de geçer. ~ Krg köçö ‘tarhana yapmaya yarayan un’. –KKlp göje. –Kzk köjö. –Sag köçe. –Alt, Tel köçö.” (Eren, 1999:158).

kestane çorbası: *Kavşak çorbası.*

“gavşak: 1. Kestane. 2. Fırında kavrulmuş kestane.” (DS, 1993:1941).

“kavlak: Türkiye Türkçesi kavla- ‘kabuğu soyulmak’ fiilinden Türkiye Türkçesinde +Uk ekiyle türetilmiştir. Türkçe fiil Türkiye Türkçesi kav ‘ağaç kabuğu’ sözcüğünden Türkiye Türkçesinde +IA- ekiyle türetilmiştir.” (www.nisanyansozluk.com E.T.: 10.12.2017).

gavşak kelimesinin ‘kav’ isim köküne eklenen +IA ekiyle ‘kavla-’ fiili meydana gelmektedir. kavla-, yöre ağzında bir şeyin (kestane) çok yüksek ısıya maruz kaldıktan sonra kabuğundan ayrılması durumunda kullanılan bir fiildir. Gavşak kelimesinin oluşumu kavla->kavlak>gavlak>gavşak şeklinde olduğu düşünülmektedir.

kızılçık çorbası: *kiren çorbası.*

“kiren: kızılçık.” (DS, 1993:4560).

“kızılçık: Eski Türkçe kızıl sözcüğünden Türkiye Türkçesinde +çUk ekiyle türetilmiştir.” (www.nisanyansozluk.com E.T.: 06.12.2017).

“kızılçık: 1. ‘bir ağaç (Cornus mas)’; 2. ‘bu ağacın güzün olgunlaşan, buruk bir tadı olan yemişi’ ~ Tkm kızıl ‘kızılçık’. –Nog kızıl ‘kızılçık’. –KKlp kızıl ‘kızılçık’ < kızıl + -cık eki. (Eren, 1999:243).

erişteli mercimek çorbası: *erişteli məcimek çorbası.*

“erişte/erüšte ‘ev makarnası’ DS 1778 Meninski 1680 I, 142 < Fa. *rišta* a.m. A. Tietze 1969 no. 101. Prothesis hadisesi için b. *arasta*.” (Tietze, 2002:734).

mercimekli pirinç çorbası: *məcimekli piriç çorbası.*

“pirinç: Kökleri bol su içinde yetişen bir bitki. ~Tkm bürünç. Türkmenler tüvi adını da kullanırlar. <Far birinc ‘rice’. Çağdaş diyalektlerde pirinç yanında kürüç (>gürüç) adı da geçer: Krg kürüç. – Kzk kürüş. – KKlp güriş. Kara Kalpaklar salı adını da kullanırlar.” (Eren, 1999:334).

mısır unu çorbası: *misir çorbası.*

“mısır: Gövdesi kalın, yaprakları büyük, boyu yaklaşık 2 m olabilen bir kültür bitkisi. Ağızlarda misir olarak da geçer.” (Eren, 1999:295).

kelle paça çorbası: *paça çorbası.*

“paça: Koyun, dana gibi hayvanların kesilmiş ayağı; bu ayaklardan yapılan yemek. ~ Türkî paça ‘paça’ <Far pāça (<pā, pāy ‘ayak’ + -ça küçültme eki).” (Eren, 1999:321).

tarhana çorbası: *tarana / tāna çorbası.*

“tarhana: *Far. terhāne* 1. İçine domates, biber, soğan, kokulu otlar, süt veya yoğurt katılan, bulgur, mayalanmış ve kurutulmuş ufalanmış hamur ve benzerinden yapılan çorba malzemesi. 2. Tarhana çorbası.” (Türkçe Sözlük, 2011:2270).

“tarhana: <tan- (~tança-, tançı-, tınça-, tınçı-, tunçı-) ‘bozulmak, çürümek’ (DLT) + -a (>ta(r ‘türeme ünsüz’)na>tar-(ha)na). An.âğl.: tana, tarana, tarhana (DS.X, 3818); tarna; tarnaşı (<tarna+aş+ı).” (Gülensoy, 2007:861).

uğmaç çorbası: *pürtüklü çorba, un çorbası.*

uğmaç: “<OT. uw- (- uv-, öw-) ‘ufalamak’ (DLT)+ -maç (<-ma aş); TT. oğmaç- ovmaç. An.âğl.:oğmaç, oğmaç aş, oğmaç çorbası, oğma çorbası, oğumeç (oğ-u-meç/-u-/ türemedir), omaç, ömeç, ovmaç çorbası, öfelemeç (DS.IX, 2368); umaç, uvmaç, umaçlı çorba, umaç çorbası, umuk çorbası, uğmaç (s. 4025, 4036, 4047).” (Gülensoy, 2007:614).

3.2.2. Dolma Çeşitleri

cevizli dolma: *cövüzlü dolma.*

“ceviz: Kışın yapraklarını döken bir ağaç. Ar cauz. – Arapça cauz Farsçadan alınmıştır (Far gauz). Farsça gauz Türkçeye koz olarak geçmiştir. Eski Türkçede cevize yañak Macarcaya dió (<gyiö < gyivó) olarak geçmiştir.” (Eren, 1999:69).

kabuska dolması: *Kabusga dolması.*

“Kapuska, isl. Kapuska (lahana)dan kapuska (lahanadan yapılan bir yemek, lahana yemeği, kıymalı lahana). Anadolu türkçesine, İslav ülkelerinden gelen göçmenler aracılığı ile girdi. Anadolu’da konuşulan Rumcada da kapuska denir. Bu sözcük, daha çok, kıyı illerinde söylenir.” (Eyuboğlu, 1988:190).

lahana / pancar dolması: *mancar dolması.*

“pancar: yabanî pancar.” (Baytop, 1994:222).

“pancar: Ermenice pançar ‘yaprak özellikle pancar yaprağı’ kelimesinden türetilmiştir.” (www.nisanyansozluk.com E.T.: 06.12.2017).

Mancar kelimesi, Ermeniceden Türkçeye geçen pançar kelimesinden türetilmiştir. Mancar kelimesinin pançar>pancar>mancar şeklinde oluştuğu düşünülmektedir.

soğan dolması: *sovan dolması.*

“sovan: soğan.” (DS, 1993:3667).

“Eski Türkçe soğun veya soğan ‘soğan’ sözcüğünden çevrilmiştir. Eski Türkçe sözcük, Sanskritçe aynı anlama gelen sukanda sözcüğü ile eş kökenlidir.” (www.nisanyansozluk.com E.T.: 01.12.2017).

3.2.3. Hamur İşleri

cizleme / çizleme: *cızlama.*

“cızlak: Yağda veya saçta pişirilen sulu hamurdan yapılmış yağlı veya yağsız ekmek. An.âğl.: cızlak, cızdıl, cızılak, cızıldak, cızıt, cızlah, cızlama, cızlamaç, cızlampa, cızızlı, cızlek, cizleme, çizlek (DS.III, 950). (C(>ç)I(̃i)Z(>s) ‘yansımaya’ +LA-K(>H), +DIL, +ILA-K, +ILDA-K, +IT, +LA-MA/+LE-ME). (Gülensoy, 2007:205).

cizleme ekmeği karıştırması: *cızlama ekmē Karuştuması.*

“cızlama: Yumurta ve unla yapılan omlet.” (DS, 1993:951).

“AD. cızlama: ‘yağda pişirilmiş bir çeşit ekmek’ DS 951 < cızla- + fiilden sıfat ve dolayısı ile yemek ismi yapan -ma eki, b. bazlama.” (Tietze, 2002:442).

cevizli kömeç: cövüzlü komeç, dolamaç.

“gümeç<gömeç: Külde pişirilen mayasız ekmek. ~ Tkm kömeç ‘içine kıyma veya kıkırdak konularak pişirilen çörek, yağlı gömme çörek’. – Krg kömöç ‘külde pişirilen çörek’. – KKlp kömeç. – TatK kümeç. ~OT kömeç ‘küle gömülerek pişirilen çörek’. (Eren, 1999:166).

kaşık makarnası: Kaşuk makánası.

“makarna: itl. Maccherone (makarna)den makarna. Hamurdan yapılan özel yemeklik. Tr. düdük makarnası, çimdik makarnası gibi türleri var.” (Eyuboğlu, 1988:220).

Kaşuk kelimesinin kaşık>gaşık>gaşuk şeklinde oluştuğu düşünülmektedir.

saraylı, kıvrırma: Kıvrırma.

Kıvrırma kelimesinin kıvrırma>gıvrırma şeklinde oluştuğu düşünülmektedir.

gözleme: gozleme.

“gözleme: Sacda pişirilen hamur işi. <köz+le-me (< köz ‘kor halinde ateş’).” (Gülensoy, 2007:391).

“AD. gözleme: ‘sacda pişirilen yağlı ince ekmek’ DS 2182 < göz V + yemek isimlerinde kullanılan -le-me genişlemesi, b. bazlama.” (Tietze, 2009:186).

oklava tatlısı: gurezboynu.

“gurez: hindi.” (www.tdk.org.tr E.T.: 29.12.2017).

gurez + boyun = gurezboynu.

kuru makarna: guru makána, koy makánası, kare makána.

“makarna: İrmik veya una yumurta karıştırılarak yapılmış türlü biçimlerdeki hamur ve bu hamurdan yapılan yemek. <İtal maccheroni.” (Eren, 1999:286).

kabak böreği: Kabak böre.

“kabak: Kabakgillerden bir bitki. = OT. kabak (/k) (DLT) < kap+(a)k ‘küçültme eki’ TT.: KABAK+(Çİ/GİLLER/LA-/LAŞMA/LAŞ-/LIK). Tü. > Ar. (Lib.) kabak (ALTK, 79). ~kabak (Blk., Krç., KKırg., Bşk., Soy.).” (Gülensoy, 2007:446).

“kabak: es. tr. kabağ (kapamakla ilgili)dan kabak (kapalı olan, kabukla kuşatılmış olan). Anlam genişlemesiyle bilinen yemeklik bitki. Kap/kab kökünde kabarma, şişme, kendi kendine örtünüp kapanma anlamları saklı.” (Eyuboğlu, 1988:184).

kaygana / krep: Kaygana.

“kaygana: 1. Omlet; 2. Yumurta çalkalanarak yapılan bir tür tatlı. (TS.II, 820) < Tü. < ? kay-gan aş. An.ağl.: kayağına, kaygama, kaygana (DS.VIII, 2696).” (Gülensoy, 2007:482).

“kaygana: far. haygine (yumurtalı yemek)den haygana/kaygana.” (Eyuboğlu, 1988:193).

kömeç: komeç, kommeç.

“kömeç: =ET., OT kömeç ‘küle gömülerek pişirilen çörek’ (DLT) < köm-(e)ç. kömeç = kömbe ‘iki saç arasında ya da külde pişirilen ekmek’ (DS.VIII, 2955).” (Gülensoy, 2007:553).

pırsalı katlama ekmeği: pırsalı Katlaç.

“katlama: Bir tür yağlı ekmek. <kat+la-ma TT.: KATLA-(MA/NDIR-/NDIRMA/IL-/ILMA/IŞ/N-/NMA/T-/TMA/YIŞ). An.ağl.:katlamaç (DS.VIII, 2648), ~ katlama (Çağ., Osm., Krm., Özb., Nog., Kar., Bşk.), katlima (Uyg.), katırma (Kırg./KS.II, 418), gatlama (Trkm.). (K(>g)AT-LA(>i)-MA, -IR-MA).” (Gülensoy, 2007:476).

peynirli muska böreği: *pänirli musga börë.*

“muska: İçinde dinî ve büyüleyici bir gücün saklı olduğu sanılan, taşıyanı veya takanı zararlı etkilerden koruduğuna inanılan bir nesne veya yazılı kağıt <nuska <Ar nusha. Dilimizde muskaya hamaylı adı da verilir.” (Eren, 1999:298).

pirinçli börek: *piriçli berek.*

“börek: Farsça bûrak ‘1. Hamur ve etle yapılan bir yiyecek, Acem yahnisi veya salma veya buğra aşı. 2. Üçgen böreği, sembuse’ sözcüğünden alıntıdır.” (www.nisanyansozluk.com E.T.: 01.12.2017).

bazlama: *serme.*

“bazlama: (bāzama, bazdamaç, bazdırma, bazı, bazıma, bazımba, bazırma, bazlamaç, bazlamba, bazlambaç, bazlambo, bazlanbaç, bazlıma, bazlımaç, bazlımba, bazma) Mısır, arpa, darı ve buğday unlarından yapılan mayalı, ... ince ve kalın pişirilen saç ekmeği.” (DS, 1993:587).

“bazlama: ‘sac ekmeği’ DS 587-589 < baz II + bâzi yemek isimlerinde görülen –ma eki.” (Tietze, 2002:229).

zeytinli börek: *zätinli berek.*

“Arapça zyt kökünden gelen zaytûn ‘zeytin taneleri’ sözcüğünden alıntıdır. Arapça sözcük, Arapça zayt ‘zeytin, zeytin yağı’ sözcüğünün çoğuludur. Bu sözcük Aramice/Süryanice aynı anlama gelen zeytâ sözcüğünden alıntıdır.” (www.nisanyansozluk.com E.T.: 01.12.2017).

3.2.4. İçecekler

ıhlamur çayı: *ılamur çayı.*

“İhlamur: ‘1. Kerestesi beğenilen bir ağaç. 2. Bu ağacın kurutularak çay gibi içilen güzel kokulu çiçeği.’ Rumeli ağızlarında ılamur, ılamur biçimi de kullanılır. – Türkçe ıhlamur biçiminin iflamur>ıflamur gibi ara duraklardan geçtiği anlaşılıyor.” (Eren, 1999:183).

kuşburnu çayı: *kopek diken çayı.*

“kuşburnu: Yabanî gül.” (Baytop, 1994:190).

kızılçık ekşisi: *kiren āşisi.*

“kızılçık: Kışın yaprağını döken, beyaz çiçekli ağaç veya ağaççıklardır. Meyvelerinden hazırlanan ezmeye Kiren ekşisi, Zırta veya Zirte denir. Eş anlamlısı, Beyaz kızılçık, Çalı kızılçığı, Çum, Eğren, Ergen, Eyir, Güren, Kevren, Kıran Kiren, Kiren, Şefit, Zağal, Zangal, Zaval, Zoğal, Zongal, Zoval, Zuğal, Zuhul, Zuval.” (Baytop, 1994:176).

“kızılçık: tr. kız’dan kızıl-kızılçık (yemişi kızıl olan bir bitki. Halk arasında sağlık koruyucu gereçler yapımında kullanılır).” (Eyuboğlu, 1988:201).

3.2.5. Kuru Bakliyat Yemekleri

kuru fasulye yemeği: *çingene bakla yimë.*

“bakla: Arapça bkl kökünden gelen bakla(t) ‘çeşitli bitkilerin tanesi’ sözcüğünden alıntıdır.” (www.nisanyansozluk.com E.T.: 01.12.2017).

kabuklu fasulye yemeği: *Kabuklu bakla yimè.*

“fasulye: Yeni Yunanca fasúlia sözcüğünden alıntıdır. Yunanca sözcük Yeni Yunanca fasúli(on) ‘malum sebze, phaseolus vulgaris’ sözcüğünün çoğuludur.” (www.nisanyansozluk.com E.T.: 01.12.2017).

3.2.6. Mantarlı Yemekler

acı mantar kavurması: *acı mantar Kavurması.*

“mantar: Yeni Yunanca manitári(on) ‘mantar’ sözcüğünden alıntıdır. Yunanca sözcük Eski Yunanca amanitēs ‘yenilen bir tür mantar’ sözcüğünün küçültme halidir.” (www.nisanyansozluk.com E.T.: 01.12.2017).

cincile / karakız mantarı böreği: *cincile / garagız mantarı böre.*

“karakız mantarı: cincile.” (Baytop, 1994:157).

çam / kanlıca mantarı kavurması: *çam / ganlıca mantarı Kavurması.*

“kanlıca mantarı: Lactarius türlerine verilen genel ad. Eş anlamlısı, Çam mantarı, Çintar, Melki, Merki.” (Baytop, 1994:151).

çilemür mantarı kavurması: *çilemür mantarı Kavurması.*

“çile-: <<ETü çile- az ıslatmak <ETü çi ıslaklık, nem +IA-.” (www.nisanyansozluk.com E.T.: 29.12.2017).

çi (isim kökü) + le (isimden fiil yapım eki) – mür (fiilden isim yapım eki).

içikızıl mantarı kavurması: *içiKızıl mantarı Kavurması.*

“içikızıl: Evlek mantarı.” (Baytop, 1994:141).

kara mantar kavurması: *gara mantar Kavurması.*

“kara mantar: Yelpaze veya yassı huni biçiminde, alt kısmında ince delikler bulunan, üstü kirli sarı ve uçları kömür karası renkli bir mantardır. Karadeniz bölgesi ormanlarında, devrilmiş ağaç gövdeleri üzerinde gruplar halinde yetişir. Pazarlarda satılır. Genç iken yenir.” (Baytop, 1994:157).

karabacak mantarı kavurması: *Karabacak mantarı Kavurması.*

kara + bacak = karabacak.

karakulak mantarı kavurması: *Karagulak mantarı Kavurması.*

“kulak mantarı: kayın mantarı.” (Baytop, 1994:188).

“kayın mantarı: Pleurotus türlerine verilen genel ad. ... Eş anlamlısı, İpek mantarı, Kabakulak mantarı, Karacaoğlan mantarı, Karakulak mantarı (Bolu çevresinde Panus rudis Fr. Türüne de aynı ad verilir). Kara mantar, Kayın mantarı, Kulak mantarı, Yaprak mantarı.” (Baytop, 1994: 164).

kara + kulak = karakulak.

sümüklüseylan mantarı kavurması: *üstü kaygan, yapışkanlı mantar kavurması.*

“seylân köken Ar.: Akma, akış.” (www.tdk.org.tr E.T.: 29.12.2017).

sümüklüseylan mantarı, üzerinin yapışkan olması nedeniyle salyangoza benzetilmektedir. Salyangozun sümüklü ve akışkan olması nedeniyle sümüklü ile seylân kelimelerinin birleşmesi sonucunda sümüklüseylân adı meydana gelmiştir.

tavuk mantarı böreği: *tō'k mantarı bōrē.*

“tavuk: Eski Türkçe takağu ‘kuş, özellikle kümes kuşu’ sözcüğünden çevrilmiştir.” (www.nisanyansozluk.com E.T.: 01.12.2017).

tiftik mantarı kavurması: *gelin barmâ Kavurması, tiltik mantarı Kavurması.*

“tiftik: Arapça ftk kökünden gelen taftik ‘didikleme, yün atma, didiklenmiş yün’ sözcüğünden alıntıdır.” (www.nisanyansozluk.com E.T.: 01.12.2017).

yō'ngöbek mantarı kavurması: *göbekli mantar Kavurması.*

Zonguldak yöresinde, art damak ünsüzü olan -ğ- düşerek kendinden önceki ünlüyü uzun ünlü yapar. yoğun>youn>yō'n

3.2.7. Meyveler

biredin: *biyredin.*

Dağda yetişen yuvarlak çilek gibi bir yemiş.

“biredin: Kocayemiş.” (www.tdk.org.tr E.T.: 01.12.2017).

dağ çileği: *dav çilē.*

Küçük çilek.

dağ kelimesi, ğ>v değişimine uğraşarak yöre ağzında dav şeklinde söylenmektedir.

ovez: *ovaz.*

“ovez: üvez.” (Baytop, 1994:218).

“üvez: Yumuşayıp kahveleşince yenilen bir meyve (DS. XI, 4082) ~ üvəz (Az.).” (Gülensoy, 2007:1004).

muşmula: *döngel, tönge.*

“döngel (hlk.), 1. Saat; 2. Sözünde durmayan; 3. Eğri; 4. Muşmula” (Gülensoy, 2007: 303).

“muşmula: 1. Gülgillerden 2-3 metre yüksekliğinde dikenli küçük bir ağaç. 2. Bu ağacın olgunlaşıp yumuşadıktan sonra yenilebilen, yuvarlak, mayhoş, buruk ve beş çekirdekli meyvesi, döngel, beşbıyık.” (Türkçe Sözlük, 2011:1714).

kuş üzümü: *küçük kırmızı üzüm.*

“kuş üzümü: Ahu dudu, Çoban üzümü, İt üzümü.” (Baytop, 1994:191).

“kuş üzümü: Çekirdeksiz, ufak üzüm. (TS, 2009:2754).

yağma: *Bir çeşit sarı çilek.*

“yağma: Kocayemiş.” (DS, 1993:4123).

3.2.8. Sebzeli Yemekler

baklalı pırasa yemeği: *baklalı pırsa yimē.*

“pırasa: Sapından yararlanılan, çok yıllık bir kış sebzesi. Türkçe pırasanın Rumcadan alındığı anlaşıyor.” (Eren, 1999:332).

sultaniye: *eşek baklası yimē.*

Bezelyenin büyük hali olduğu için eşek + bakla şeklinde kullanılmaktadır. Buna halk arasında sultaniye de denmektedir.

havuç haşlaması: havuç börtmesi.

“havuç: keşir, keşür, kişür.” (TS, 2009:155).

köken mancarı yemeği: koken mancarı yimé.

“köken: ET. köken <kök+(e)n TT.: KÖKEN+(Lİ/SEL/SİZ) An.ağl.: köken ‘kavun, karpuz, kabak gibi bitkilerin toprak üstünde yayılan dalları, ağaç ya da ot kökü, fide, sebze’ (DS. VIII, 2952). ~kogen (Kom.), kögen (TatK.), kögön (Kzk.), kügen (TatK.). (KÖ(>o, ü, ə)K(>g)E(>ö, ə)N).” (Gülensoy, 2007:551).

mancarlı pilav: mancarlı pilaf.

“pilav: ~ Fa pilāw/pulāw, pirinç yemeği ~ Sans pulāka, pirinç kâsesi < Sans pul, küme.” (www.nisanyansozluk.com E.T.: 06.12.2017).

pazı karıştırması: pazı garuštuması.

“pazı: Yabanî pancar.” (Baytop, 1994:223).

“pazı: far. pājû (pazı)dan pazı (pancar türünden köklü, yemeklik bitki) (Eyuboğlu, 1988:263).

pirasalı pilav: pırsalı pilaf.

“pırasa: ~ Yun prása [çoğ.] < Yun/EYun práson soğangillerden malum sebze, allium porrum.” (www.nisanyansozluk.com E.T.: 06.12.2017).

pirinçli ispanak: piriçli isbanak.

“pirinç: Kökleri bol su içinde yetişen bir bitki. ~ Tkm bürünç. Türkmenler tüvi adını da kullanırlar. < Far birinc ‘rice’.” (Eren, 1999:334).

yoğurtlu kırmızı pancar: çükündür.

“çükündür: Kırmızı pancar.” (www.tdk.org.tr E.T.: 06.12.2017).

“çükündür: (çukundur, çukundur, çukuntur, çügündür, çüklüce, çükündürük) pancar.” (DS, 1993:1307).

“çükündür: yerel ‘pancar’ ~ Tkm şugundur. – Nog şuvıldır. – Blk çügündür. – Bşk sögöldör. – Çuv çekëntër. < Far çukundur.” (Eren, 1999:102).

yoğurtlu ispanak: yōrtlu isbanak.

“ispanak: ~ Fa ispānac, bir sebze, spinacia oleracea.” (www.nisanyansozluk.com E.T.: 06.12.2017).

sirken mancarı yemeği: sirken mancarı yimé.

“sirken: Chenopodium (Chenopodiaceae) türlerine verilen genel ad. 10-150 cm yükseklikte, bir yıllık ve otsu bitkilerdir. Toprak üstü kısımları, ispanak gibi pişirilerek, sebze olarak kullanılır. ...Eş anlamlısı Sirgen, Sirkecen, Sirkene, Sirkene otu, Sirkeyen, Yabancı ispanak.” (Baytop, 1994:245).

“sirken (hlk.): 1. Yabanıl ispanak; 2. Yabanıl semizotu; 3. Labada. <sir ‘yabanıl’+ken (<+KAn).” (Gülensoy, 2007:786).

taze fasulye: taze fasilye.

“fasulye: 19. yy’dan önce Türkçe börülce ve Arapça lübiya biçimleri görülür. Çoğu sebze ve balık adında olduğu gibi Yunancadan çoğul biçim alınmıştır. Bugünkü fasulye türlerinin çoğu Amerika kökenlidir. Antik çağda aynı adla anılan Ortadoğu kökenli sebze ayrı bir cinstir.” (www.nisanyansozluk.com E.T.: 06.12.2017).

türlü: *garuşuk sebze yimè.*

“türlü: 1. Çok çeşitli özellikleri olan, çeşit çeşit, muhtelif; 2. Çeşitli sebzelerle pişirilen yemek.” (Türkçe Sözlük, 2011:2402).

“türlü: = ET. (Uyg.) törlüg (türlüg?) (İKPÖ, 224) ~ (Br.) törlüg ~OT. Törlüg (Atalay: türlüg) (DLT; ~ tütü) <tö- ‘yaratmak, oluşturmak’+r+lü(g), ~türlü (Krç.-Blk.), türlük (Uyg.), türli (Kzk., Özb.), türdü (Kırg.), türli /törlö (TatK.), törlö (Bşk.) dürlü (Trkm.), (T(>d)Ü(>ö)RL(/D)Ü(/i, ö, ü)+K).” (Gülensoy, 2007:949).

zılbit kavurması: *ıspıt Kavurması.*

“ıspıt: 30 – 40 cm yükseklikte, rizomlu, tüylü, mavi kırmızı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. ... Eş anlamlısı, Galdırık, Galdırık, Galdireyik, Galdurak, Galdurayak, Galduruk, Ispıt, Ispıt, İspit, Kaldırak, Kaldırık, Kalduruk (Bolu), Sığirdili.” (Baytop, 1994:139).

3.2.9. Salatalar

marul salatası: *marul zalatası.*

“salata: ~ İt tuzlanmış sebze, turşu.” (www.nisanyansozluk.com E.T.: 06.12.2017).

semiz otu salatası: *semiz zalatası.*

“semiz: ETü yağlı, şişman.” (www.nisanyansozluk.com E.T.: 06.12.2017).

‘semiz’ kelimesinin lehçelerdeki kullanımında pek değişiklik yoktur. Bununla ilgili Clauson’un etimolojik sözlüğünde semiz kelimesi; Uyg. semiz, Hak. semiz, Kum. semiz, Kıp. semiz, Tkm. semüz (1972:830) şeklinde gösterilmiştir.

3.2.10. Diğer Yemekler

çiye: *sütçiği.*

“çiye: << ETü çig, ıslak, nemli ~ ETü yig pişmemiş, ham.” (www.nisanyansozluk.com E.T.: 06.12.2017).

“çiğ: (çiğ, çiğce, çik) 1. Yağ çıkarmak için biriktirilmiş çiğ süt. 2. Çiğ sütün büyük kaplarda pıhtılaşması.” (DS, 1993:1206).

çiy kelimesine +ce isimden isim yapım ekinin eklenmesiyle çiye kelimesinin meydana geldiği düşünülmektedir.

kızılçık marmelatı: *kiren ezmesi.*

“kiren: Kızılçık.” (Baytop, 1994:178).

“kızılçık: Bir ağaç ve meyvesi. = ET. kızıl+cık < kız-ıl+cık. TT.: kızılçık+(giller) ~ gızılçığ (Az.), kızıl (TatK.), kızıl (Bşk.), kızıl tal (Kzk.), kızıl (TatK., Trkm.), = çiye (Kırg.), çiyâ (Özb.)” (Gülensoy, 2007:524).

mısır unu lapası: *malay.*

“malay: Mısır unu ile yapılan yemek.” (Anonim, 2010:110).

ıslama: *tirit.*

“tirit: ~ Fa tarīd, süte veya et suyuna batırılmış ekmek ~ Ar tarīd.”
(www.nisanyansozluk.com E.T.: 06.12.2017).

Sonuç

Zonguldak adının etimolojik kökeni konusunda pek çok rivayet söz konusudur. Bu konuda ortak bir görüş belirlenememiştir. Rivayetlerin birçoğu, bölgenin coğrafi özelliklerine ilişkindir. Zengin bir bitki örtüsü, doğal güzellikleri ile bilinen Zonguldak kültürel öğeleri ile de dikkat çekmektedir. Bu öğeler arasında gösterebileceğimiz bölge mutfağını çalışmanın temel konusu olmuştur.

Zonguldak yöresinde zengin sayılabilecek bir yemek çeşitliliği vardır. Yemeklerin çoğu yeşil bitkilerle yapılmaktadır. Zonguldak'ta ormanlık alanların genişliğinden kaynaklı, ormanda yetişen meyve ve mantar çeşitlerinin fazlalığı dikkat çekmektedir. Yemeklerde et kullanımının çok yaygın olmadığı ve balıkçılığın geçim kaynağı olmasına rağmen balık tüketim oranının kıyı şeridinden iç kesimlere doğru gidildikçe düşük olduğu görülmektedir. Çalışmada bölge yemeklerinin halk arasında adlandırılışı ölçünlü dildeki kullanımları ile karşılaştırmalı olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Bölgenin yöresel yemek adlarının yöre halkı arasında söylenişleri başlı başına bir araştırmaya konu edilebilecek zenginliktir:

Patlamasını kaybetmiş olduğu için öndamak k'si, g'ye yakın duyulur; *kavurma>gavurma*, *kaygana>gaygana*, *kıvrma>gıvrma*, *közleme>gözleme*.

Bazen belirtme hâli eki, -k ünsüzü ile biten kelimelere getirildiğinde, -k ve belirtme hâli eki düşerek -k ünsüzünden önceki ünlüyü uzun ünlü yapar; *börek+i> böreği>böré*.

Zonguldak yöresindeki bazı yemek isimlerinde kelime başındaki ve ortasındaki s- ünsüzünün z olarak kullanıldığı görülmektedir; *salata>zalata*, *ıspıt>zılbıt*.

Zonguldak'ın yöresel yemek isimleri incelenirken etimolojik sözlüklerden yararlanılmıştır. Etimolojileri bilinmeyen kelimelerin farklı kullanımları verilmiştir. Yararlanılan sözlükler, kaynakçada belirtilmiştir. Yapılan bu çalışmanın dil incelemesi, folklor araştırması gibi alanlarda yapılacak çalışmalara fayda sağlaması ümit edilmektedir.

Fonetik Transkripsiyon Alfabeti

á	vurgulu yarı uzun a (Olcay, DTYA)
ä	açık e (Korkmaz, GBAA)
ā	uzun a (Korkmaz, GBAA)
ǣ	açık uzun e (Korkmaz, GBAA)
ō ^u	o-u arası bir ses (Caferoğlu, AİAD)
â	a-ı arası yarı geniş, düz kalın bir ses (Eren, ZBKİA)
è	e-i arası kapalı e (Korkmaz, NYA)
K	Patlamasını kaybetmiş olduğu için g'ye yakın duyulan öndamak k'si (emplosif) (Korkmaz, GBAA)

Kullanılan Kısaltmalar

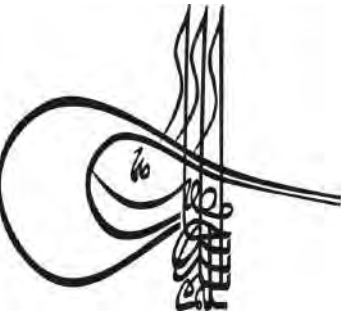
AD.	Anadolu Türk Dialektleri
AİAD	Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler
Alt	Altay
An.ağl.	Anadolu Ağızları
Ar	Arapça
B	Bakınız
Blk	Balkarca
Bşk	Başkurtça
Çuv	Çuvaşça

DLT	Dîvânü Lûgati't-Türk
DS	Derleme Sözlüğü
DTYA	Doğu Trakya Yerli Ağzı
EKİ	Ereğli Kömür İşletmeleri
E.T.	Erişim Tarihi
ETü/es. tr.	Eski Türkçe
EYun	Eski Yunanca
Fa/Far	Farsça
GBAA	Güney-Batı Anadolu Ağızları
İt/İtal/İtl.	İtalyanca
KKlp	Karakalpak Türkçesi
Krg	Kırgızca
Kzk	Kazakça
Nog	Nogayca
NYA	Nevşehir ve Yöresi Ağızları
OT	Orta Türkçe
Sag	Sagayca
Sans	Sanskritçe
TatK	Kazan Tatarcası
TS	Tarama Sözlüğü
Tkm	Türkmençe
Tr.	Türkçe
TT	Türkiye Türkçesi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
Yun	Yunanca
ZBKİA	Zonguldak – Bartın – Karabük İlleri Ağızları

KAYNAKÇA

- Anonim (2010). *Zonguldak Turizm Rehberi*. Ankara: Hazar Reklam Matbaacılık Yayıncılık.
- Baytop, T. (1994). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Besli, E. (2011). *Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinin Etimoloji Çalışmaları Üzerine Dilbilimsel Bir Yöntem Denemesi*. Türk Dünyaları Araştırmaları Dergisi (192). 229-237.
- Caferoğlu, A. (1995). *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: At The Clarendon Press.
- Derleme Sözlüğü I-XIII (1993). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Eren, M. E. (1997). *Zonguldak – Bartın – Karabük İlleri Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ertaş, Y. ve Karadağ, M. (2013). Sağlıklı Beslenmede Türk Mutfak Kültürünün Yeri. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(1), s. 117-136.
- Eyuboğlu, İ. Z. (1988). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Köken Bilgisi Sözlüğü (2 cilt)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2015). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kalyoncu, H. (2005). *Kömürde Açan Çiçek*. Ankara: Pervaz Yayınları.

- Kasap Z., Tosun H. ve Yılmaz E. (2003). *Zonguldak*. Ankara: Genç Ofset Matbaacılık.
- Korkmaz, Z. (1963). *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1994). *Güney-Batı Anadolu Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köse, M. (2004). *Cumhuriyetimizin 80. Yılında Emeğin Kenti Zonguldak*. Ankara: Doğuşum Matbaası.
- Nişanyan Sözlük (www.nisanyansozluk.com).
- Olçay, S. (1966). *Doğu Trakya Yerli Ağız*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sertkaya, O. F. (2012). Etimoloji Nedir – Ne Değildir ve İsimden İsim Yapan +ay/+ey Eki Üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 19 (1), s. 43-72.
- Tarama Sözlüğü (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (I.Cilt A-E)*. İstanbul – Wien: Simurg Yayıncılık.
- Tietze, A. (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (II.Cilt F-J)*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Toprak, L. (2015). *Mardin ve Yemek Kültürü*. Mardin: Artuklu Yayınları.
- TÜİK (www.tuik.gov.tr).
- Türkçe Sözlük (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü (www.tdk.org.tr).
- Yüksel, G. (2016). *Zonguldak'ta Yerleşim ve Dil Özelliklerine Bir Örnek: Bağlık Köyü*. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları.

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Mayıs 2018

✓ Accepted/Kabul: Haziran 2018

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Ayten ER – Doç. Dr. Özcan BAYRAK

This article was checked by iThenticate.

BEHİÇ AK'IN ÇEVRECI BAKIŞ AÇISININ OYUNLARINA YANSIMASI: *KÜÇÜLECEK YER KALMADI, BENİM KÜÇÜK KÜRESEL KÖYÜM VE TEK KİŞİLİK ŞEHİR**

Arzu ÖZYÖN**

ÖZET

Çok yönlü mesleki hayatı ile tanıdığımız Behiç Ak, gerek bir mimar ve karikatürist olarak gerekse çocuk kitapları ve oyun yazarı olarak çevresel sorunlara duyarlılığı hiçbir zaman elden bırakmaz. Onun bu özelliği özel hayatında da çevre konusunda hassas olması ve çevresel sorunlarla ilgili çeşitli eylemlere katılması ile açıklanabilir. Yazar, çocuk kitaplarında bile güncel çevresel ve toplumsal sorunlara duyarlı çizgisini, yazar olarak sorumluluğunu korur. Aynı tutumu yazdığı tiyatro oyunlarının çoğunda da devam ettirdiği görülür. Yazarın, mimarlık mesleğinin etkisi ile çarpık kentleşme, bunun yanı sıra küresel ısınma, ekolojik dengenin bozulması ve hayvanların neslinin tükenmesi gibi konuları oyunlarına taşıyarak sorunsal haline getirdiği izlenir. Bu bağlamda bu çalışmada yazarın *Küçülecek Yer Kalmadı, Benim Küçük Küresel Köyüm* ve *Tek Kişilik Şehir* adlı oyunlarında bu çevreci bakış açısının yansımalarının izleri sürülecek, eko eleştiri yönteminden faydalanılarak yazarın bu oyunları aracılığıyla çevresel sorunlara nasıl yaklaştığı üzerinde durulacaktır. Yazar, *Küçülecek Yer Kalmadı* adlı oyununda Kadın ve Adam adlı oyun kişileri üzerinden insanların doğaya gereksiz yere müdahalesini, bu müdahale sonunda var olan ekolojik dengenin bozulmasını ve bu müdahaleden kaynaklanan ve aslında ekolojik dengenin bir parçası olan insan sağlığını tehdit eden zararlı sonuçlarını eleştirir. *Benim Küçük Küresel Köyüm* adlı oyunda ise çevresel problemlere hayvan türlerinin neslinin tükenmesi bağlamında yaklaşan yazar, Lucretia adlı oyun kişisi üzerinden hayvanları kendi çıkarları için yok eden ve ekolojik dengeyi bozan insanlara eleştiri getirir. *Tek Kişilik Şehir*'de ise özellikle küresel ısınma sorunu ve bu sorunun iklimler, doğal

* Bu çalışma III. INES Education and Social Science Congress (ESS-2018) sempozyumunda özet metin bildiri olarak sözlü sunulmuştur.

** Öğr. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu Yabancı Diller Bölümü, El-mek: arzu.ozyon@dpu.edu.tr

çevre ve hayvanlar üzerindeki olumsuz etkilerini ele alarak insanların çevresel sorunlara duyarsızlıklarını eleştirir.

Anahtar Kelimeler: Behiç Ak, Eko eleştiri, *Küçülecek Yer Kalmadı*, *Benim Küçük Küresel Köyüm*, *Tek Kişilik Şehir*.

THE REFLECTION OF BEHİÇ AK'S ENVIRONMENTALIST VIEWPOINT IN HIS PLAYS: KÜÇÜLECEK YER KALMADI, BENİM KÜÇÜK KÜRESEL KÖYÜM VE TEK KİŞİLİK ŞEHİR

ABSTRACT

Behiç Ak whom we know with his versatile career, never gives up sensitivity to environmental problems whether as an architect and cartoonist or as the writer of children's books and a playwright. This characteristic of him can be explained with his being sensitive about the environment and attending various protests about environmental problems in his personal life. Even in his children's books he preserves his sensitive attitude towards current environmental and social problems and his responsibility as a writer. It is seen that he also maintains the same attitude in most of the plays he wrote. It is observed that with the influence of his job as an architect, the writer carries subjects as irregular urbanization, as well as global warming, corruption of ecological balance and extinction of animals into his plays and handles them as problems. In this context in this study the traces of the environmentalist viewpoint will be searched in the writer's plays called *Küçülecek Yer Kalmadı*, *Benim Küçük Küresel Köyüm* and *Tek Kişilik Şehir*, and by using the method of ecocriticism it will be focused on how the writer approached the environmental problems through his plays. The writer in his play *Küçülecek Yer Kalmadı*, through his characters called Man and Woman, actually criticizes the intervention in the nature unnecessarily; the destruction of already existing ecological balance by this intervention and the harmful results stemming from this intervention and threatening the health of the human being who is a part of the ecological balance indeed. As for his play, *Benim Küçük Küresel Köyüm*, the writer approaches the environmental problems in relation to the extinction of the animal species and especially through Lucretia's words criticizes people who destroy animal species and thus corrupt the ecological balance for their own interest. In his play, *Tek Kişilik Şehir*, the writer especially handles the subject of global warming and the negative effects of global warming on climates, natural environment and animal species and criticizes the insensitivity of people towards environmental problems.

STRUCTURED ABSTRACT

Today as a result of the destruction of the forests and the nature in general and illegal hunting and thus the extinction of some animal species and of course with the effect of irregular/rapid urbanization, industrialization and technological developments, environmental problems are increasing day by day and this results in the extinction of

these kinds of environmental problems, concerning the fields such as environmental science, environmental engineering and biology, out of these fields. Although the aforementioned fields try to take precautions about the environmental problems, they are mostly not sufficient to raise awareness about them and thus it becomes necessary to reach large masses.

Literature is one of the fields that enables to reach to large masses in our era. Besides, when the responsibility of the literati as writers and their sensitivity as intellectuals are added to this, it becomes easy to raise awareness and to guide them. At the point where environmental problems intersect with literary works there appears ecocriticism, which in the simplest way is based on the relationship between the environment (nature) and literary works. Thus, thanks to the ecocriticism, the role of human being in the destruction of nature and the emergence of the environmental problems is criticized through literary works.

Ecocriticism, as a method first appears in 1978 owing to William Ruekert. Cheryll Glotfelty who is among the pioneers of ecocriticism, defines it as “the examination of the relationship between literature and physical environment.”

Ecocriticism which is an interdisciplinary field, aims to bring together literature and the nature in a common platform and thus to help to develop a new approach towards nature, which tends to see it as an independent subject rather than a silent source of inspiration and an object as was the situation for centuries. Hence the literati and the literary works undertake a mission to reach large masses and make people conscious of the environmental problems.

One of the figures who attracts attention with his sensitivity to nature and environmental problems in Turkish literature, more specifically in Turkish theatre is Behiç Ak. Behiç Ak whom we know with his versatile career, never gives up sensitivity to environmental problems whether as an architect and cartoonist or as the writer of children's books and a playwright. This characteristic of him can be explained with his sensitivity towards the environment and his participation in various protests about environmental problems in his personal life. Even in his children's books he preserves his sensitive attitude towards current environmental and social problems and his responsibility as a writer. It is seen that he also maintains the same attitude in most of the plays he wrote. It is observed that with the influence of his job as an architect, the writer carries subjects such as irregular urbanization, as well as global warming, corruption of ecological balance and extinction of animals into his plays and handles them as problems.

In this context in the study the traces of Behiç Ak's environmental viewpoint are searched for in his plays called *Kūçūlecek Yer Kalmadı*, *Benim Kūçūk Kūresel Kōyūm*, *Tek Kişilik Şehir* and it is discussed which environmental problems he handled and criticized through ecocriticism.

The first play of the writer, *Kūçūlecek Yer Kalmadı*, by using a humorous language criticizes a couple, who have escaped from the environmental problems and crowd in the city and have settled down in a small village, due to their constant intervention in the natural ecological balance under the name of contribution to the nature in their own way. Hence, the writer as required by ecocriticism, through his characters

called *Man and Woman* actually criticizes the intervention in the nature unnecessarily; the destruction of already existing ecological balance by this intervention and the harmful results stemming from this intervention and threatening the health of the human being who is a part of the ecological balance indeed.

In his second play, which is called *Benim Küçük Küresel Köyüm* Behiç Ak, handles three sisters from the same father but three different mothers, living in three different countries and not knowing each other; their meeting and thus globalization as his subject. Although it seems to be a secondary subject, the actual point that attracts the attention in the play, as a requirement of the subject of this study, is the ivory trade practised by the father of the girls and the slaughter and thus the danger of extinction of this species. This time the writer approaches the environmental problems in relation to the extinction of the animal species and especially through Lucretia's words criticizes people who destroy animal species and thus corrupt the ecological balance for their own interest; to earn money and power.

The writer's third play called *Tek Kişilik Şehir* especially focuses on the subject of global warming, handles the negative effects of global warming on climates, natural environment and animal species and approaches the environmental problems in a humorous way but with a critical attitude again. Hence, the writer by using a humorous language criticizes the insensitivity of people towards environmental problems and the material interests that overtake everything and especially conscience.

This study in which Behiç Ak's plays called *Küçülecek Yer Kalmadı*, *Benim Küçük Küresel Köyüm* ve *Tek Kişilik Şehir* were handled in the context of the writer's environmental viewpoint, ecocriticism was adopted as a method. Ecocriticism is based on the relationship between literature and the environment and claims that literary works can be used as a means to exhibit the environmental problems and to criticize them. In this context the result that was reached in this study is that Behiç Ak in his aforementioned three plays deals with different environmental problems such as the destruction of the ecological balance, the extinction of the animal species and global warming and thus through his three plays and with the influence of his environmental viewpoint criticizes the environmental problems and the human being who is at the root of these problems and his materialistic attitude.

Keywords: Behiç Ak, Ecocriticism, *Küçülecek Yer Kalmadı*, *Benim Küçük Küresel Köyüm*, *Tek Kişilik Şehir*.

Giriş

Günümüzde ormanların ve genel olarak doğanın tahribatı ve yasadışı avlanma sonucunda bazı hayvanların neslinin tükenmesi gibi insan eliyle gerçekleştirilen felaketler sonucunda ve elbette hızlı kentleşme, sanayileşme ve teknolojik gelişmelerin de etkisiyle çevresel sorunların giderek artmaktadır. Çevresel sorunlardaki artış, bu tür sorunların çevre bilimi, çevre mühendisliği, biyoloji gibi konuyla ilgili alanların dışına kaymasına/çıkmasına neden olmaktadır. Sayılan çalışma alanlarının çevre sorunları ile ilgili önlem alma çalışmaları devam etmesine rağmen, bu alanlar zaman zaman halkı bilinçlendirme konusunda yeterli olamamakta, daha geniş kitlelere ulaşma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Çağımızda geniş kitlelere ulaşmayı sağlayan alanlardan biri de edebiyattır. Buna bir de edebiyatçılarımızın yazar olarak sorumluluğu ve aydın hassasiyeti eklendiğinde, halkı çeşitli konularda bilinçlendirip yol göstermek kolaylaşmaktadır. Çevresel sorunlar bağlamında yaklaşıldığında bazı yazarlarımızın bu tür sorunlara özellikle daha duyarlı oldukları ve bunları eserlerine taşıdıkları gözlenir. Çevresel sorunların edebî eserlerle kesiştiği noktada ise eko eleştirinin ön plana çıktığı izlenir. Bir çalışma alanı olarak eko eleştiri en basit şekli ile çevre (doğa) ile edebiyat eserleri arasındaki ilişki üzerine kuruludur. Eko eleştiri sayesinde edebiyat eserleri aracılığıyla insanın, çevrenin (doğanın) tahribatı ve çevresel sorunların ortaya çıkmasındaki rolü mercek altına alınarak eleştirilir.

Eko eleştirinin bir edebiyat kuramı olarak ilk kez ortaya çıkışı 1978 yılında eko eleştiriye "ekolojinin prensiplerinin edebiyata uyarlanması" olarak tanımlayan William Ruekert tarafından gerçekleştirilir (bkz. Bulut, 2005: 2). Başta 20. yüzyılın sonlarına doğru Amerika'da ortaya çıkmış küçük ölçüde, çevre odaklı bir yaklaşımken; edebiyat bölümleri arasında giderek yayılan eko eleştiri, Amerika ve Avrupa dışında da kendine yer edinerek beşerî bilimlerin dünya çapında başarılı yeni bir kolu haline gelir (bkz. Zapf, 2010: 136). "1996 yılında Eko Eleştiri Okuru: Edebî Ekolojideki Dönüm Noktaları (The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology) adlı kitabın yayınlanmasıyla o güne kadar bu konuda birbirinden habersiz şekilde bireysel çalışmalar yapmış olan akademisyenlerin çalışmaları ilk kez bir koleksiyon olarak bir araya toplanmış olur" (Gorn, 2011: 10).

Eko eleştirinin öncüleri arasında yer alan Cheryll Glotfelty ise eko eleştiriye "edebiyat ve fiziksel çevre arasındaki ilişkinin incelenmesi" (1996: xviii) şeklinde tanımlar. Çevreyi, daha doğrusu çevresel sorunları edebiyat ile aynı çatı altında buluşturan ve bu bağlamda disiplinlerarası bir özellik taşıyan eko eleştiride amaç, yüzyıllar boyunca sadece bir nesne ve sessiz bir ilham kaynağı olarak görülen doğa ve çevreye kendi başına, bağımsız bir özne olarak yaklaşılmasını sağlamak, bunun için de edebiyat ve doğayı ortak bir platformda bir araya getirmek ve tek bir paydada birleştirmektir (bkz. Oppermann, 1999: 31-33).

İnsanlığın doğayı sömürmesi ve hükmü altına alması gerektiği yolundaki temel kavrayış insanın insan üzerindeki tahakkümü ve sömürsünden kaynaklanır. Gerçekten de bu kavrayış erkeğin ataerkil ailede kadını sömürmeye ve hükmü altına almaya başlamasına kadar dayanır. O zamandan beri, insanlar giderek yalnızca kaynak, özne yerine nesne olarak görülmektedir. Toplumsal tahakkümle ortaya çıkan hiyerarşiler, sınıflar, mülkiyet biçimleri ve devletçi kurumlar kavramsal olarak insanlığın doğayla ilişkisine taşındı. Doğa da giderek tıpkı latifundiyalardaki köleler gibi acımasızca sömürülecek bir kaynak, bir nesne, bir hammadde olarak görülmeye başlandı (Bookchin, 1996: 45).

Oysa doğa da bir nesne değil tıpkı insan gibi bir öznedir. Bu doğrultuda, eko eleştiride evrendeki bütünsellik kavramı ve "doğadaki her şeyin birbirine bağımlılığı" ilkesi ön plana çıkar. Ekosistem kavramının altını çizen bu ilkeye göre doğada yaşamaya devam eden her canlı varlığını diğer canlılara borçludur (bkz. Kroeber, 1994; Evernden, 1996; Berry, 1995 akt. Bulut, 2005: 2). Bu doğadaki canlılar arasında bir etkileşim zinciri bulunduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla zincirin birer halkası olarak adlandırabileceğimiz her bir canlı, ki buna insan da dahildir, diğer canlılara karşı sorumludur. Çünkü her bir halkanın olumlu veya olumsuz tutum ve davranışları bir domino taşı etkisi yaratarak ekosistemdeki diğer canlıları da etkileyebilmekte, ekosistemin hassas dengesini bozabilmektedir. Diğer bir deyişle, örneğin insanın doğayı tahrip etmesi sonucu ortaya çıkan felaketler döngüsel bir tür yapıya sahip olan ekosistem içinde dönüp dolaşıp yine insanı etkileyebilmektir. Kısacası doğa insanın hizmetine sunulmuş bir sömürü kaynağı değil, tıpkı insan gibi ekosistemin bir parçasıdır.

Doğanın bir nesne olmaktan çıkıp bir özneye dönüşmesi gerektiği fikri, "bugün özellikle feminist ve cinsiyetçi eleştirmenlerin eko eleştirinin en güçlü savunucuları" (Howarth, 1996: 81) olmalarında önemli bir rol oynamaktadır. Yabancı kaynaklarda *ecocriticism* olarak adlandırılan

kuramın, Türk literatüründe *eko eleştiri* ya da *çevreci eleştiri* adlarıyla kullanıldığı görülmektedir. Eko eleştiri Glotfelty'nin ifadesiyle, “*Edebiyat profesörleri olarak [...] kapasitemiz dahilinde çevresel restorasyona (onarım) nasıl katkıda bulunabiliriz?*” (1996: xxi) sorusunun bir sonucu olarak ortaya çıkar. Böylece edebiyatın ve edebi eserlerin de doğanın tahribatının ve çevresel sorunların önüne geçilmesinde, geniş kitlelere ulaşarak insanların çevresel sorunlarla ilgili olarak bilinçlenmesinde etkili bir rol üstlendikleri görülür.

Behiç Ak'ın Çevreci Bakış Açısı

Türk edebiyatı, daha doğrusu Türk tiyatrosu içinde doğaya ve çevresel sorunlara karşı duyarlılığı ile dikkat çeken isimlerden biri de çok yönlü meslek hayatı ile tanınan Behiç Ak'tır. Özel yaşamında da çevresel sorunlara karşı son derece duyarlı olan yazarın*, bu tutumunun eserlerine de yansıdığı gözlenir. *Yüksek Tansiyonlu Çınar Ağacı***, *Galata'nın Tembel Martısı****, *Kedi Adası*, *Vapurları Seven Çocuk***** gibi kitaplarının adlarından da anlaşıldığı üzere çocuk kitaplarında bile doğaya, türlerin neslinin tükenişine ve çeşitli çevresel sorunlara yer veren yazar, bu konudaki hassasiyetin çocuklukta alınan eğitim sayesinde geliştiğine inanmaktadır.***** Ancak yazarın bu çevreci bakış açısı sadece çocuk kitaplarına değil, yetişkinler için yazmış olduğu tiyatro oyunlarına da yansımaktadır. Yazarlığın yanı sıra mimarlık ve karikatüristlik gibi meslekleri de içine alan Behiç Ak'ın mesleki kariyerinin de çevreci bakış açısı ve çevresel sorunlar karşısında eleştirel bir tutum geliştirmesinde etkili olduğu hissedilir. Zira yazarın çarpık kentleşme, küresel ısınma, ekolojik dengenin bozulması ve hayvanların neslinin tükenmesi gibi konuları oyunlarına taşıyarak eleştirel bir yaklaşımla sorunsal haline getirdiği izlenir.

Bu bağlamda sonraki bölümde Behiç Ak'ın *Küçülecek Yer Kalmadı*, *Benim Küçük Küresel Köyüm*, *Tek Kişilik Şehir* adlı oyunlarında çevreci bakış açısının izleri sürülmekte, hangi çevresel sorunları ele alıp eleştirdiği tartışılmaktadır.

* “Polyannavari” bir gözlük değil bu. Yeri geldiğinde en sert, en içimizi yakan ama yine de umut veren sokak eylemlerinde de görüyoruz onu. “Küresel İklim Krizi” eylemlerinden “Tiyatroma Dokunma”ya kadar... Ama gözlükleri hep gülümsüyor. bkz. Eraslan Sağlam, “Kente Sıkışmış Çocuğun Sesi: Behiç Ak”, *İyi Kitap- Aylık Okul Öncesi, Çocuk ve Gençlik Kitapları Gazetesi*, Sayı 63, Mayıs 2014, s. 18.

** Oğlum Memo ile ilk fotoğrafımız, onu çıkardığım bir çınar ağacıdır. Koşa koşa Gezi Parkı'na gidişimiz bundandı. Üç-beş ağaç içindi. Ve biz üç-beş ağaca aşık olduk. *Yüksek Tansiyonlu Çınar Ağacı*'nda da aynı aşk var. Tek bir ağaca aşık bütün köy çocuklarını görüyoruz. bkz. Eraslan Sağlam, “Kente Sıkışmış Çocuğun Sesi: Behiç Ak”, *İyi Kitap- Aylık Okul Öncesi, Çocuk ve Gençlik Kitapları Gazetesi*, Sayı 63, Mayıs 2014, s. 19.

*** *Galata'nın Tembel Martısı*. Öyküde Galata Kulesi'nin etrafında bir moda fuarı düzenlenmek üzere. Kitap 2011'de basılmış. Ama bir yan tema var ki 2014'e işaret ediyor. O da internet ve internet aracılığıyla toplumsal muhalefetin örgütlenmesi. İşte bu noktada Gezi süreci, ekolojik mücadele, bu mücadelenin adalet ve hak arama mücadelesine evrimi, bu alanda sosyal medya ve iletişim ağlarının iç içeliği karşımıza çıkıyor. bkz. Eraslan Sağlam, “Kente Sıkışmış Çocuğun Sesi: Behiç Ak”, *İyi Kitap- Aylık Okul Öncesi, Çocuk ve Gençlik Kitapları Gazetesi*, Sayı 63, Mayıs 2014, s. 18.

**** Behiç Ak denince “Vapurumu vermiyorum!” kampanyasından söz açmamak olmaz. Kent olgusuyla ilgili müthiş bir mücadeleyi başlatıp yürütmüştü. Hem ekoloji hem güvenli ulaşım hem de hak ettiğimiz ucuz seyahat içindi bu mücadele. Ama meselenin önemli ayaklarından biri de vapurların kültürel hayatımızdaki önemi. Bu mücadeleyi Behiç Ak, aynı zamanda vapur kullanan, vapur sevdalısı biri olarak yürütecekti. bkz. Eraslan Sağlam, “Kente Sıkışmış Çocuğun Sesi: Behiç Ak”, *İyi Kitap- Aylık Okul Öncesi, Çocuk ve Gençlik Kitapları Gazetesi*, Sayı 63, Mayıs 2014, s. 19.

***** “Neden çocuklar için yazıyorsunuz?” diye soruyorum. Verdiği bir iki cümlelik cevap benim yukarıda yazdığım yüzlerce satıra bedel: “Çevresel felaketlerin yaşadığı günümüzde, çocuklar için yazmak, her şeyin olumlu yönde değiştirilebileceği fikrine yaklaşıyor beni. Büyüklerin borsasında ise olumlu bir gelecek inancı hiç değer yapmıyor.” bkz. Eraslan Sağlam, “Kente Sıkışmış Çocuğun Sesi: Behiç Ak”, *İyi Kitap- Aylık Okul Öncesi, Çocuk ve Gençlik Kitapları Gazetesi*, Sayı 63, Mayıs 2014, s. 19.

Yazarın Çevreci Bakış Açısının Oyunlarına Yansıması

Behiç Ak'ın çevresel sorunlara karşı duyarlılığı birçok oyununda farklı şekillerde yansıma bulmaktadır. Ancak çalışmanın kapsamı ve sınırlılığı burada sadece yazarın *Küçülecek Yer Kalmadı*, *Benim Küçük Küresel Köyüm*, *Tek Kişilik Şehir* adlı oyunlarına yer vermeye imkân tanımaktadır. Yazarın bu üç farklı oyunun her birinde farklı çevresel sorunlara değinip eleştiri getirdiği gözlenir.

Küçülecek Yer Kalmadı

Yazarın ilk oyunu, *Küçülecek Yer Kalmadı*, şehirdeki çevresel sorunlardan ve kalabalıktan kaçarak küçük bir köye yerleşmiş olan bir çiftin kendilerince doğaya katkı sağlamak adına doğal ekolojik dengeye sürekli müdahale etmelerini mizahi bir dille eleştirir.

Adam ve Kadın evlerine gelen Misafir'e doğaya yaptıkları yardımları anlata anlata bitiremez. Neler yapmazlar ki doğal dengeyi korumak adına:

ADAM (Derin nefes alarak) Oksijeni hissediyorsunuz değil mi?

MİSAFİR Evet.

ADAM Köylüler çok şanslı bizim gelmemizle atmosferdeki oksijen miktarı arttı.

KADIN Çünkü bir sürü ağaç diktik.

ADAM Sadece biz dikmedik. Köyliye de diktirdik. Ama hata yaptığımızı anladık.

MİSAFİR Neden?

KADIN Çünkü ağaçlar büyüyünce hemen onları kesip odun yapıyorlar. Isınmak için çok miktarda odun tüketmeye başlıyorlar. Bu da atmosferdeki karbondioksit miktarını artırıyor. Bu da küresel ısınmaya neden olup, ağaçların kurumasına yol açıyor. Doğanın kurallarını hemen bozuyorlar. (Ak, 2009: 27).

Köylülerin temel bir ihtiyaç olan ısınma ihtiyacı için ağaçları kesmesi, bunları yakarak hava kirliliğine neden olması Adam ve Kadın'ın aslında doğa için faydalı olan ağaç dikme eylemi ile hata yaptıkları gibi tuhaf bir kaniya varmalarına neden olur. En başta ağaç dikme eylemi gibi sıradan bir eylem ile doğal dengeye katkı sağlayan çiftin bu amaçla gerçekleştirdikleri eylemler giderek sıra dışı bir hal alır:

KADIN (Aniden bir dolaptan bir arı kostümü çıkarıp giymeye başlar. Lalenin olduğu saksının üzerindeki göstergeye bakarak) Aman Tanrım!

ADAM Ne oldu aşkım?

Lalenin karbondioksit tüketimi azalmış, çabuk! (Kadın yan odaya koşar, bir tüp getirir ve lalenin üzerine karbondioksit püskürtür. Adam da Kadın'a yardımcı olur.)

ADAM (Göstergeye bakar) Bu defa da odanın oksijen oranı düştü.

KADIN (Koşar, içerideki oksijen tüpünden oksijen pompalar) Oksijen pompalıyorum. (Panik içinde) Göstergeler ne durumda? Lütfen bakar mısınız?

MİSAFİR (Yanıdaki bir göstergeye bakarak) Bu on dokuzu gösteriyor. (Ak, 2009: 35-36).

Alıntıda Adam ve Kadın'ın durup dururken evin içindeki karbondioksit-oksijen oranına müdahale ettikleri, aslında doğal dengeyi korumak adına kendi içinde belli bir dengesi olan ekolojik sisteme müdahalede bulunarak var olan dengeyi de bozdukları izlenir. Buna rağmen bu gereksiz müdahaleleri bir görev olarak görüp doğanın işini kolaylaştırdıklarını düşünürler:

ADAM: Doğa biraz şaşıyor bazen. Kendine göre onun da bazı sorunları var.

[...]

KADIN Biz olmasak doğanın işi biraz zor.

ADAM: Ya da biraz mütevazı konuşursak, “Doğanın işini biraz kolaylaştırıyoruz,” diyebiliriz. (Ak, 2009: 37).

Kadın ve Adam’ın sözlerinden doğayı küçümseyen bir bakış açısına sahip oldukları, onun belli görevleri tek başına yerine getiremediğini düşündükleri anlaşılır. Bu durumda ise doğanın eksiklerini tamamlamak gibi “*kutsal bir görev*” de onlara düşmekte, kendilerini bu sayede özel ve önemli hissetmektedirler. Diğer bir söylemle, bu tutum yüzyıllardan beri var olan insanın doğaya müdahale etme, ona hükmetme arzusunu gözler önüne sermektedir. Oyun ilerledikçe Adam ve Kadın’ın doğaya müdahalede bulunma derecesi de artar:

ADAM [...] Doğa her zaman insanlar kadar sorumlu davranmıyor maalesef.

MİSAFİR Öyle mi düşünüyorsunuz? Bana hep tam tersini öğrettiler.

KADIN Çok doğru. Hatta sorumsuz davranıyor çoğu zaman!

ADAM Burada yeterince arının toz taşınaması nedeniyle döllememiş çiçekler var. Biz olmasak doğa onları öyle döllememiş olarak bırakacak. Biz küçülürken doğanın da serpilip gelişmesi lazım öyle değil mi?

[...]

ADAM Döllememiş çiçekleri biz döllüyoruz. Ama çok zor. (Ak, 2009: 38-39).

Alıntıda yine doğa küçümsenmekte, doğa ve insan arasında yapılan kıyaslamada ironik olarak insanın doğadan daha fazla sorumluluk sahibi olduğu vurgulanmaktadır. Oysa günümüzde ortaya çıkan çevresel sorunların çoğunun insan kaynaklı olduğu düşünülürse durum aslında tam tersidir. Ancak Adam ve Kadın bu “sorumluluk” duygusu ile doğaya müdahale etme işini abartırlar ve belki de ekolojik denge gereği döllemekten kalması gereken çiçekleri bile kendi yöntemleriyle döllemler. Hatta belli hayvan türlerinin üremesine bile müdahalede bulunurlar:

KADIN Lütfen siz de balığınız üzerindeki o kisti yiyin olur mu?

ADAM Evet onu yememiz vazifemiz.

[...]

KADIN O yüzden ona kakasını göl kenarında yapmasını söyledim. [...]

ADAM Kakamızdaki Çin kelebeği yumurtalarını, su salyangozları yesin diye.

MİSAFİR Su salyangozları?

ADAM Evet. Su salyangozları.

KADIN Çin kelebekleri salyangozun içinde yumurtadan çıkacak ve salyangozun içinde büyüyecekler.

ADAM Ve genç birer kelebek olarak salyangozu terk edecekler. [...] Ama biz kakamızla onları oraya taşımasak böyle bir olay olmayacak. Doğanın bize yüklediği büyük sorumluluk. (Ak, 2009: 62).

Ve böylece Adam ve Kadın kendilerini doğanın devamının sağlanması ve doğal çevrim için önemli birer unsur, hatta bu çevrimin başlangıç noktası, tetikleyicisi olarak görürler. Böylelikle Çin kelebeği türünün devamına katkı sağladıklarını, aslında doğanın tam olarak yerine getiremediği bir görevi üstlendiklerini iddia ederler:

KADIN Sonra büyüyecekler.

ADAM Ve yumurtalarını bırakmak için enfekte edecek yeni bir balık arayacaklar. Yani bir balığın yemi olacaklar.

KADIN Sonra biz o balığı tutacağız.

[...]

KADIN Ve balığı az pişirerek yiyeceğiz.

ADAM Balıktaki yumurtalar karaciğerimize geçecek!

KADIN Bu doğal çevrim sonsuza dek sürecek!

[...]

ADAM Anlıyor musunuz? Çok kritik bir noktadayız burada. Biz olmasak doğal denge menge kalmayabilir. İşlevimizi yerine getirmesek, Çin kelebekleri ölür. (Ak, 2009: 62-63).

Böylece yazar eko eleştirinin de bir gereği olarak, *Küçülecek Yer Kalmadı* adlı oyunu ve oyundaki Adam ve Kadın adlı karakterler aracılığıyla doğal dengeyi korumak adına doğaya boş yere müdahale edilmesini; bu müdahale ile aslında tam tersine var olan ekolojik dengenin bozulmasını; bu müdahalenin doğurduğu ve aslında ekolojik dengenin bir halkası olan insanın sağlığını tehdit edebilecek olumsuz sonuçları eleştirmektedir.

Benim Küçük Küresel Köyüm

Benim Küçük Küresel Köyüm adlı ikinci oyununda ise Behiç Ak, üç farklı ülkede üç farklı hayat yaşayan bir babanın üç ayrı anneden doğan kızlarını, birbirini hiç tanımayan üç kız kardeşi; onların buluşmalarını ve küreselleşmeyi konu edinir. Ancak oyunda ikincil bir konu olarak arka planda kalmasına rağmen, bu çalışmanın konusu gereği asıl dikkati çeken nokta Tıpkı Joseph Conrad'ın *Karanlığın Yüreği* adlı kısa romanında olduğu gibi kızların babalarının fildişi ticareti yapması ve bu uğurda çok sayıda filin katledilerek, bu türün neslinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasıdır. Bu defa yazar çevresel sorunlara hayvan türlerinin neslinin tükenmesi bağlamında yaklaşır ve bu örnek üzerinden insanların kendi çıkarları için hayvan türlerini yok etmesini eleştirir.

Üç kız kardeş buluşup babalarıyla ilgili anılarını paylaşırlar. Bu sırada Lucretisia küçük mavi bir filden söz eder:

LUCRETSIA [...] [B]en de sana benim en sevdiğim oyuncakımı göndermiştim. Küçük mavi fili. Sana uğurlu gelsin diye onu göndermiştim.

EDITH Ne, küçük mavi fil senin miydi?

LUCRETSIA Evet.

EDITH Onu çok sevmiştim. Bana hep uğurlu geldi. En iyi dostum Lucy ile tanışmama neden oldu. Canım çok teşekkür ederim. Mavi filimi demek sen gönderdin bana ha? Biliyor musun onu bir gün kaybettim ve Lucy'yi de... Sevdiğim her şeyi kaybediyorum Lucretisia.

(Natasha'nın elinde küçük mavi bir fil vardır. Çantasından çıkarıp gülerek onlara tutar. Şaşırarak ona bakarlar)

NATASHA Hermann getirmişti. Ben de onu çok sevdim.

EDITH Aman tanrım o sende mi? (Mavi fili aniden Natasha'nın elinden alır sarılır ve öper) Canım benim. (Mavi fili göğsüne bastırır ve aniden ağlamaya başlar) Lucy bir kayak kazasında öldü. Nasıl özledim onu birden. (Ak, 2009: 98).

Böylece yazarın oyuncak bir filin üç farklı ülkede yaşayan kız kardeşler arasında elden ele dolaşması üzerinden oyunun başlığında da vurgulandığı gibi küresel köy olarak adlandırılan dünyanın ne kadar küçük olduğuna ve küreselleşmeye işaret ettiği gözlenir. Her birinin bu oyuncak fil ile ilgili farklı hatıraları olmasına rağmen üç kardeşin geçmişi bu fil ile bir anlamda birbirine bağlanır. Üç kardeşin hikâye tadındaki anıları ve bu şirin oyuncak ise okuyucuyu/ izleyiciyi hiç beklenmedik ve sadece Lucretisia'nın haberdar olduğu bir gerçekle yüz yüze getirir:

LUCRETSIA (O da Edith'in kucağındaki mavi fili sever) Ona çok iyi bakmışsın.

NATASHA Onu çok sevdim.

EDITH Bu fil benim Afrika'yı tanımama ve filleri sevmeme neden oldu. Otuz yaşından sonra fildişi avcılarına karşı mücadele eden bir hayvan hakları derneğinde çalışmaya başladım.

LUCRETSIA Ne kadar iyisin Edith. Hermann bunu biliyor muydu?

EDITH Elbette ki. Hermann benim filleri sevmemi hep destekledi. Hermann da filleri çok severdi.

NATASHA Evet kesinlikle. Hermann filleri çok severdi. Bana hep fil hikayeleri anlatmıştır.

LUCRETSIA (Edith'in kucağındaki fili sevmeye devam ederken) Özellikle onların dışlarını. (Ak, 2009: 99).

Burada aslında bir ironi bulunmaktadır. Hediye olarak verdiği küçük mavi fil ile dolaylı olarak Edith'in filleri sevmesine ve hatta daha da ironiği fildişi avcılarına karşı mücadele eden bir dernekte çalışmasına neden olan Hermann'ın kendisi de bir fildişi avcısıdır. Edith ve Natasha ilk başta buna inanmak istemeseler de daha sonra kabullenirler, hatta babaları Hermann'ın karakterini düşününce ve onunla ilgili bilmedikleri gerçekleri öğrendikçe bu onlara olağan bile gelir:

LUCRETSIA Hermann 1986'dan sonra fildişi ticareti yapmaya başladı kızlar.

EDITH 1986'dan sonra mı?

LUCRETSIA Evet. Sizin Hermann'ın kaybolduğunu düşündüğünüz yıllar, o Güney Afrika ve Zimbabve'de bu işleri kovalıyordu. Sadece fildişi satsa iyi! Silah da sattı! En pis iş!

EDITH Söylediklerin gerçek olamaz!

NATASHA Neden olmasın ki?

EDITH Offf! Baba! Gerçekten mi? Doğru mu diyorsun Lucretisia?

NATASHA Hermann'dan bunu beklerim doğrusu!

LUCRETSIA Ava da çıkardı. Fildişi avına!

NATASHA Silahları ve filleri seven bir adam eline bir silah alıp, fil avına neden çıkmasın ki?

EDITH (Ağlamaklı. Mavi fili fırlatır) Neden bunu şimdi söylüyorsun?

NATASHA Erkekler! (Fırlatılan fili alır) Yine de onun bir suçu yok. (Ak, 2009: 99-100).

Dereceleri farklı olmakla birlikte kızların üçünün de fildişi avına karşı gösterdikleri tepki yazar Behiç Ak'ın çevresel sorunların bir parçası olan hayvan türlerinin neslinin tükenmesine karşı gösterdiği duyarlılıkla açıklanabilir. Diyaloglarının en başında fildişi avcılarının karşı mücadele eden bir derneğe üye olan Edith çevreci tutumu ile Behiç Ak'ın bir yansıması olarak görülse de Lucretisia'nın Güney Afrika'nın yerlisi olduğu düşünülür ve konuşmaları dikkate alınırsa onun da oyunda Behiç Ak'ın çevresel duyarlılığını yansıttığı söylenebilir. Kendisinin de ifade ettiği gibi annesinin babası Hermann'a karşı tepkisi de bu iddiayı doğrulamaktadır: "LUCRETSIA [...] Hermann'ı annem hiç affetmedi. Çünkü o, 86'dan sonra, karşı cepheye geçti ve silah ticareti yapmaya başladı. Fildişi ticaretiyle uğraştı. Sadece kendisi için çalışan bencil bir insan oldu. Düşündüğü tek şey vardı. Para ve güç kazanmak! [...]" (Ak, 2009: 119). Behiç Ak oyun kişisi Lucretisia'nın sözleri aracılığıyla kendi çıkarları için, para ve güç kazanma hırsıyla hayvanları katleden, onların neslinin tükenmesine yol açan ve böylece ekolojik dengeyi bozan insanlara ve onların faaliyetlerine eleştiri getirmektedir.

Tek Kişilik Şehir

Yazarın *Tek Kişilik Şehir* adlı üçüncü oyunu ise özellikle küresel ısınma konusuna yoğunlaşmakta, küresel ısınmanın iklimler, doğal çevre ve hayvan türleri üzerindeki olumsuz etkilerini ele almakta, çevresel sorunlara yine mizahi bir dille ancak eleştirel bir tutumla yaklaşmaktadır.

Henüz oyunun başında oyun kişileri arasındaki diyalogdan yaşadıkları şehirde iklimlerle ilgili bir tuhaflık olduğu sezilir:

ADAM İlkbahar yeni gelmesine rağmen hava ne kadar sıcak değil mi?

GARSON Aslında sonbahar yeni bitti, efendim.

ADAM İlginç. Yolda bir erik ağacı gördüm. Çiçek açmıştı.

GARSON Yalancı bahar! Maalesef bu dünyada kandırılması en kolay canlılar erik ağaçları efendim. (Ak, 2017: 5).

Daha ilk bakışta yoldaki erik ağacı gibi iki adamın da mevsimler konusunda kafasının karışmış olduğu anlaşılır. Adam ilkbaharın geldiğini düşünürken, Garson sonbaharın yeni bittiğini söyleyerek kışın geldiğini ima eder.

Oyunun ikinci perdesinde de mevsimler konusundaki karmaşanın devam ettiği görülür, ancak bu defa diyaloga Adam'ın internet üzerinden tanıştığı ve lokantada bulunduğu Kadın da dahil olur:

KADIN Affedersiniz, mevsimlerden yazda mıyız?

ADAM Kış daha bitmedi. Ama yolda bir erik ağacı gördüm çiçek açmıştı.

GARSON Ne yapıyorsunuz efendim? Kış daha başlamadı, sonbahardayız.

KADIN Demek erik ağaçta yetişiyor ha? Ben onu hep devedikeninin meyvesi zannederdim. (Köşedeki kadife çiçeklerini sever.) İlkbaharda olmalıyız. Filbahriler hep ilkbaharda açar.

GARSON Bütün çiçekler artık her mevsimde açıyorlar efendim. Ama onlar sanırım karanfil efendim.

ADAM Yapmayın! Kesinlikle menekşe bunlar!

KADIN Bu "yazda mıyız?" demek.

GARSON Bence sonbahardan kışa giriyoruz.

KADIN Sonbahar bitmiş olamaz. Yolda bir leylek gördüm.

GARSON Bazı leylekler dönüşlerini geciktirmeye başladılar efendim. (Ak, 2017: 55).

Kadın'ın aklının da mevsimler konusunda iyice karışmış olduğu anlaşılır. Daha önceki konuşmasında sonbaharın yeni bittiğini söyleyen Garson ise bu defa hala sonbaharı yaşadıklarını iddia eder. Küresel ısınma o kadar etkilidir ki eskiden belli mevsimlerde açan, adeta o mevsimlerin habercisi olan çiçekler bile artık her mevsimde açmaktadır. Leyleklerin göç zamanlarını geciktirmesi ise yine küresel ısınmanın hayvan türleri üzerinde de olumsuz etkiler yarattığına ve ekolojik dengenin bozulmasına yol açtığına işaret eder.

Durum o kadar vahimdir, mevsimler o kadar birbirine girmiş halde ve düzensizdir ki insanlar bundan sonra mevsimleri ancak müzede görebilecektir:

ADAM Mevsim müzesi açıldı mı?

KADIN Kar yağınca kış mı olur? Yoksa kış olunca mı kar yağar? İşte asıl mesele bu!

GARSON İlkbaharda açılacak efendim.

ADAM O zaman bu aralar açılması lazım.

GARSON Sonbaharda mı yani?

KADIN İşte bunu bilmiyordum. Mevsimler müzeye mi kaldırıldı?

GARSON Evet efendim.

KADIN Kışı görmek için gideceğim. Çok özledim onu. Sahi niye eskisi gibi mevsimler yok? (Ak, 2017: 55-56).

Kadın'ın “Neden mevsimler yok?” sorusuna Garson esprili bir dille cevap verip suçlu oldukları için ortadan kaldırıldıklarını söylese de asıl cevap son derece ciddidir: İnsanların dikkatsizlikleri ve duyarsız davranışları ile katkıda bulundukları küresel ısınma.

Bunun yanı sıra küçük kalması gerekirken sürekli büyüyen ve evleri kullanılmaz hale getiren bonsailer, aşırı büyüyerek binaları sarıp boğan sarmaşıklar, fazla beslenmekten dev gibi olan ve beslenmeleri yasaklanan karıncalar da (bkz. Ak, 2017: 59-60) bir şeylerin yolunda gitmediğinin; hem doğal çevre hem de hayvan türlerinin küresel ısınmadan olumsuz etkilendiklerinin göstergesidir.

Küresel ısınmanın ciddi boyutlara ulaştığı, mevsimlerin bile yok olduğu bir ortamda hayvanların doğal ve sağlıklı bir şekilde beslenmesi de mümkün değildir. Bu durum da aslında dönüp dolaşıp ekolojik zincirin bir halkası olan insanı etkiler. Garson'un Adam'a saydığı menüdeki yiyeceklerden insanların sebep olduğu çevresel sorunların yine onların sağlığını bozacak sonuçlara yol açtığı anlaşılır: “*GARSON Çok özel yapım yemeklerimiz var efendim. [...] panzehirle etkisizleştirilmiş, zehirli inek bifteği üzerine sarımsak soslu rezene ve kekikli kiraz buğulama ya da okunmuş pirinçten yapılma kuş üzümlü Hint pilavı eşliğinde enginarlı piliç ezme*” (Ak, 2017: 7). Doğal olmayan bitki ve yiyeceklerle beslenen hayvanların bünyelerinde toksinler içerdiği ve bunların yiyecek olarak insanlara sunulurken panzehirle etkisiz hale getirilmeye çalışıldığı görülür. Ancak sonuç ne kadar etkilidir, insanların sağlığı yedikleri bu besinlerden ne kadar zarar görmektedir tartışılır.

Sağlıksız bir çevrede sağlıksız beslenen hayvanlar yanında vahşi doğada yaşayan bazı hayvan türlerinin de insanlar tarafından kasıtlı olarak yok edildiği anlaşılır: “*GARSON Bakın beyefendi. Haksızlık ediyorsunuz, insanlığın gelişmesini küçümsüyorsunuz. Bu kıta, vahşi hayvanlardan sırf sizin için temizlendi. Sizin mutlu olmanız için... Şimdi burada aslanlar panterler olsaydı ve bizi yemek için üzerimize saldırsaydı daha mı mutlu olurdunuz yani?*” (Ak, 2017: 52). Garson'un insanlığın gelişmesi ve medeniyet için vahşi hayvan türlerinin yok edildiğini ima etmesi son derece ironiktir aslında. Çünkü eko eleştiride de vurgulandığı üzere yeryüzündeki bütün canlıların ekolojik sistem içinde bir işlevi vardır, her biri ekolojik dengenin ve tabii ki insanlığın devamı için de gereklidir. Ama insanoğlu her zaman olduğu gibi bu sistemde kendisini merkez olarak düşünmekte ve kendisi dışındaki canlıları kendisine hizmet için, sömürülmek üzere yaratılmış nesneler olarak kabul etmekte ve bencilce yok etmektedir.

İnsanların neden olduğu çevresel sorunlar sadece mevsimlerin yok olması ve hayvan türlerinin sağlıksız beslenmesi ya da yok edilmesi ile sınırlı kalmaz. Yine insan eliyle kurulmuş olan fabrikalar doğanın bir parçası olan su kaynaklarını da kullanılmaz hale getirmektedir:

GARSON [...] hiç kuzeydeki nehrin durumunu gördünüz mü?

ADAM Hayır. Yıllardır şehrin kuzeyine gitmedim.

GARSON İy ki gitmemişsiniz. Çünkü oradaki nehri görseydiniz, iyice moraliniz bozulurdu.

ADAM Ne o, yoksa nehir kurudu mu?

GARSON Daha da korkuncu. O kumaş fabrikasının atıklarının atıldığı nehrin durumu içler acısı efendim. Kumaşların kırmızıya boyandığı günler kırmızı, yeşile boyandığı günler yeşil, rengarenk boyandığı günlerde ise, rengarenk akan o güzelim nehir, bugün tertemiz akıyor efendim. Neredeyse içilecek kıvama geldi. İçi balık kaynıyor.

ADAM Korkunç. Kumaş fabrikası iflas etti ha?

GARSON Fabrikanın patronu bir yıl önce buradan kendini aşağıya attı efendim. (Ak, 2017: 43).

Yazar insanların çevresel sorunlar karşısındaki duyarsızlığını karikatüristliğin getirdiği alışkanlıkla mizahi bir dille gözler önüne sermesine rağmen, kullandığı esprili dilin altında aslında son derece sert bir eleştiri yatmaktadır. Garson nehrin bu temiz halinin kurumasından daha korkunç

olduğunu ima eder. İnsanların maddi çıkarları o kadar ön plandadır ve hırs gözlerini o kadar bürümüştür ki, fabrika atıkları nedeniyle her gün renkten renge giren zavallı nehrin o eski halini “güzel” olarak adlandırır. Fabrikanın iflasından sonra suyun temizlenmesine ve nehrin balıklara ev sahipliği yapmasına hayıflanıp üzüldür adeta. Yazarın üslubunun farklılığı da bundan kaynaklanır, oyun kişilerine bir şeyi söyletirken aslında tam tersini ima etmesinden. Çevreye karşı son derece duyarlı olan yazar mizahı da işin içine katarak insanların çevresel sorunlar karşısındaki duyarsızlığını, maddi çıkarların günümüzde her şeyin ve özellikle vicdanın önüne geçmesini eleştirir.

Sonuç

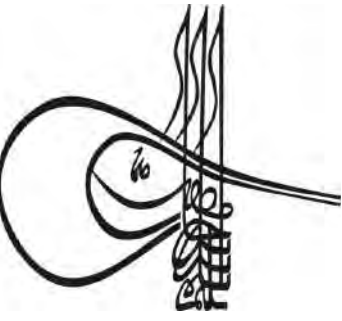
Günümüzde doğanın tahribatı, yasadışı avlanma ve buna bağlı olarak bazı hayvanların neslinin tükenmesi gibi insan eliyle gerçekleştirilen felaketler sonucunda ve hızlı kentleşme, sanayileşme ve teknolojik gelişmelerin de etkisiyle çevresel sorunların giderek arttığı günümüzde bu türden sorunlara çözüm bulma çabası, çevresel sorunların çevre bilimi, çevre mühendisliği, biyoloji gibi konuyla ilgili alanların dışına çıkmasına neden olmaktadır. Adı geçen çalışma alanlarının sorunlara çözüm bulmada yetersiz kalması, daha geniş kitlelere ulaşmayı sağlayabilecek bir başka alanın, edebiyatın desteğine ihtiyaç duyulmasına ve edebiyat ile çevreyi ve çevresel sorunları aynı bünyede birleştiren disiplinler arası bir alanın ortaya çıkmasına yol açar. İlk olarak 1978 yılında William Ruekert tarafından bu yeni çalışma alanını adlandırmak için kullanılan eko eleştiri kavramı yabancı kaynaklarda *ecocriticism* olarak yer almaktadır. Edebiyat ile çevre arasındaki ilişkiye dayanan eko eleştiri, edebiyat eserlerinin çevresel sorunların ortaya konup eleştirilmesinde bir araç olarak kullanılabileceğini savunmaktadır. Bu bağlamda, eko eleştirinin yöntem olarak benimsendiği bu çalışmada Behiç Ak'ın *Küçülecek Yer Kalmadı*, *Benim Küçük Küresel Köyüm* ve *Tek Kişilik Şehir* adlı oyunlarının yazarın çevreci bakış açısının yansımaları bağlamında ele alınmakta; Behiç Ak'ın adı geçen üç oyununda ekolojik dengenin bozulması, hayvan türlerinin neslinin tükenmesi, küresel ısınma gibi farklı çevresel sorunlara değinildiği ve yazarın böylece üç oyunu yoluyla çevreci bakış açısının etkisi ile çevresel sorunlara ve bu sorunların kaynağında yer alan insana ve onun maddeci tutumuna eleştiri getirdiği sonucuna varılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ak, Behiç. *Tek Kişilik Şehir*. Mitos Boyut Yayınları. İstanbul, 2017.
- Ak, Behiç. *Toplu Oyunları 2 (Küçülecek Yer Kalmadı/ Benim Küçük Küresel Köyüm)*, Mitos Boyut Yayınları. İstanbul, 2009.
- Bookchin, Murray. *Ekolojik Bir Topluma Doğru*. (çev. Abdullah Yılmaz) Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Bulut, Dilek. “Çevre ve Edebiyat: Yeni Bir Yazın Kuramı Olarak Ekoeleştiri”, *LITTERA*. 2005 <http://www.littera.hacettepe.edu.tr/TURKCE/17cilt/dilek.htm> (ET: 01.05.2016).
- Glottfelty, Cheryl. “Literary studies in an Age of Environmental Crisis”, (çev. Arzu Özyön) *The Ecocriticism Reader*. The University of Georgia Press. Athens and London, 1996.
- Gorn, Heather, “Ecocriticism: The Intersection of Literature and the Environment”, (çev. Arzu Özyön) *VEGETARIAN JOURNAL*, Vol. 30, Issue Two 2011, pp. 10-11.
- Howarth, William. “Some Principles of Ecocriticism”, (çev. Arzu Özyön) *The Ecocriticism Reader*. The University of Georgia Press. Athens and London, 1996.
- Oppermann, Serpil. “Ecocriticism: Natural World in the Literary Viewfinder”, (çev. Arzu Özyön) *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 1999, Cilt: 16/Sayı: 2 ss. 29-46.

Sağlam, Eraslan. “Kente Sıkışmış Çocuğun Sesi: Behiç Ak”, *İyi Kitap*- Aylık Okul Öncesi, Çocuk ve Gençlik Kitapları Gazetesi, Sayı 63, Mayıs 2014. http://www.iyikitap.net/wp-content/uploads/2016/03/iyi_kitap_say%C4%B1_-63.pdf (çevrim içi) Erişim 01.10.2017.

Zapf, Hubert. “Ecocriticism, Cultural Ecology, and Literary Studies”, (çev. Arzu Özyön) *ECOZON@*, Vol. 1 No.1, 2010, pp. 136-147.

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Mayıs 2018

✓ Accepted/Kabul: Haziran 2018

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Ercan ALKAYA – Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM

This article was checked by iThenticate.

MEMLÜK- KIPÇAK TÜRKÇESİNE AİT DÖRT SÖZLÜK VE GRAMER ESERLERİNDE HAYVAN ADLARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Serpil SOYDAN*

ÖZET

Karadeniz ve Balkanlar üzerinden Mısır ve Suriye'ye paralı asker olarak gelen Kıpçaklar, zamanla yönetimi ele geçirip Mısır'da Memlûk-Kıpçak hanedanını kurmayı başarırlar. Bu hanedanın başında bulunan Memlûk sultan ve emirleri arasında okumuş ve Arapça bilenlerin yanı sıra Türkçe ve Arapça eserler verenler de vardır. Birçoğu okumuş değildir ancak Türkçe konuşmaktadırlar. Memlûk devleti yöneticilerinin Türk olması ve halkın çoğunun Arapça bilmesinden dolayı, iletişimi kolaylaştırmak için, Türkçeye önem artmış, Türkçeyi halka öğretmek amacıyla birtakım gramer kitabı ve sözlükler meydana getirilmiştir. Bu gramer ve sözlüklerde, gramer ve kelime hazinesi bakımından dikkat çekici ayrılıklar ve özellikler görülmektedir.

Bu çalışmada, Memlûk-Kıpçak Türkçesi dönemine ait Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye, El-Kavâninü'l-Küllîye Li- Zabti'l-Lügati't-Türkiyye, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî, Kitâbü'l-idrâk li Lisanü'l- Etrâk adı verilen dört sözlük ve gramer türündeki eser taranarak, söz varlığı içerisinde yer alan hayvan adları ve bu hayvan isimlerinden ortak kullanılanlar tespit edilerek, Dîvânü Lûgâti't Türk'te tanımlanıp tanımlanmadığı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye, El-Kavâninü'l-Küllîye Li- Zabti'l-Lügati't-Türkiyye, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî, Kitâbü'l-idrâk li Lisanü'l- Etrâk ve Dîvânü Lûgati't-Türk adlı eserde, ortak hayvan isimleri yirmi altı tane; Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye, El-Kavâninü'l-Küllîye Li- Zabti'l-Lügati't-Türkiyye, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî ve Dîvânü Lûgati't-Türk adlı eserde yirmi yedi tane; El-Kavâninü'l-Küllîye Li- Zabti'l-Lügati't-Türkiyye adlı eser dışında taranılan diğer sözlüklerde kullanılan ortak hayvan isimleri on sekiz tanedir. Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve

Acemî ve Mugalî adlı eser hariç diğer eserlerde tespit edilen ortak hayvan isimleri iki tanedir: ayu (yabanî hayvanlar), çekirge (yabanî hayvanlar). Taranılan dört sözlükte tespit edilen hayvan isimlerinden elli iki tanesi Divânu Lûgâtî't-Türk'te de tanıklanmaktadır. Sözlüklerde tespit edilen suda yaşayan hayvan isimleri çok az sayıdadır. Bunlar, "balık, yengeç" tir. Dolayısıyla bu hayvan isimleri, Memlûk- Kıpçak Türklerinin yaşadığı coğrafya ve kültürel özellikleri hakkında bize ipuçları vermektedir. Deniz ürünlerinden çok az yararlandıkları, deniz ve denizciliğin gelişmediği, daha çok karada yaşayan ve pek çok ürününden yararlanan, yük ve binek amaçlı kullanılan hayvanlar yetiştirdikleri ya da bu hayvanlarla iç içe yaşadıkları sonucuna varmak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Memlûk-Kıpçak Türkçesi, Memlûk-Kıpçak Türkçesi Sözlükleri, Hayvan adları, Divân-ı Lûgâtî't Türk.

EVALUATION TO UPON ANIMAL NAMES ON FOUR GLOSSARY AND GRAMMATICAL WORKS BELONGING TO MEMLUK-KIPÇAK TURKISH

ABSTRACT

Kipchaks, who came as mercenaries to Egypt and Syria through the Black Sea and the Balkans, eventually succeeded in taking over the administration and establishing the Mamluk-Kipchak dynasty in Egypt. At the head of this dynasty, Mamluk has studied among the sultan and his commanders, and there are those who speak Arabic as well as those who produce works in Turkish and Arabic. Many of them do not study but they speak Turkish. Since the Mameluke state administrators are Turks and the majority of the people do not speak Arabic, some grammatical books and dictionaries have been introduced to teach the Turkic people to the Turkic. In these grammars and dictionaries, there are remarkable differences and features in terms of grammar and vocabulary.

In this study, Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lûgâtî't-Türkiyye belonging to the Mamluk-Kipchak Turkish period, Al-Kavânî'nü'l-Küllîye Li- Zabtî'l-Lûgâtî't-Türkiyye, Kitâb-ı Mecmû- ı Tercümân-ı Türkî and Acemî and Mugalî, Kitâbü'l-idrâk li Lisanü'l-Etrâk were searched and the names of the animals in the vocabulary entity and the common names of these animal names were determined and the names of the Divân-ı Lûgâtî't Türk It was tried to evaluate whether it was witnessed or not. Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lûgâtî't-Türkiyye, Al-Kavânî'nü'l-Küllîye Li- Zabtî'l-Lûgâtî't-Türkiyye, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî and Acemî and Mugalî, Kitâbü'l-idrâk li Lisanü'l-Etrâk and Divanü Lûgâtî't-Türk have twenty-six common animal names; Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lûgâtî't-Türkiyye, Al-Kavânî'nü'l-Küllîye Li- Zabtî'l-Lûgâtî't-Türkiyye, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî and Acemî and Mugalî and Divânü Lûgâtî't-Türk, twenty-seven; The names of common animals used in other dictionaries other than El-Kavânî'nü'l-Küllîye Li-Zabtî'l-Lûgâtî't-Türkiyye are eighteen.

Kitâb-ı Mecnû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugalî there are two common animal names which are found in other works except Türki and Acemî and Mugalî: bear (wild animals), grasshopper (wild animals).

Kitâb-ı Mecnû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugalî the names of common animals found in other works, except Kitâb-ı Mecnû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugalî are two: bear (wild animals), grasshopper (wild animals). Of the animal names identified in the four scanned dictionaries, fifty two are also witnessed in the Dîvânü Lûgati't-Türk. There are very few names of aquatic animals found in the dictionaries. These are "fish, crab". Therefore, these animal names give us clues about the geographical and cultural features of the Mamluk-Kipchak Turks. The result is that they have used marine and marine products, have not grown marine products, have been living on land and have benefited from many products, have used animals for cargo and passenger transportation, or have lived with these animals.

STRUCTURED ABSTRACT

Kipchaks, who came to Egypt and Syria as mercenaries, succeeded in establishing the dynasty of Mamluk-Kipchak in Egypt over time. Some grammatical books and dictionaries have been introduced in order to provide an agreement between the people and the ruling party and to teach the Turkic people because the Mameluk state administrators are Turkish, they speak Turkish and the people speak Arabic. In these grammars and dictionaries, there are remarkable differences and features in terms of grammar and vocabulary. Four dictionaries in Mamluk-Kipchak Turkic were scanned and the names of animals in these dictionaries were examined. Dîvânü Lûgati't tried to evaluate whether he was witnessed in Turk.

Introduction to the Study and Its Objective

In this study, Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lûgati't-Türkiyye belonging to the Mamluk-Kipchak Turkish period, El-Kavâninü'l-Küllîye Li- Zabti'l-Lûgati't-Türkiyye, Kitâb-ı Mecnû- Dîvânü Lûgati't-Türk has been examined with four dictionaries which are called Tercümân-ı Türki and Acemî and Mugalî, Kitâbü'l-idrâk li Lisanü'l-Etrâk.

Conceptual Framework of the Study

The aim of this article is, from the Memluk-Kipchak Turkic Dictionaries, Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lûgati't-Türkiyye, Al-Kavâninü'l-Küllîye Li- Zabti'l-Lûgati't-Türkiyye, Kitâb-ı Mecnû-ı Tecümân-ı Türki and Acemî and Mugalî, Kitâbü'l-idrâk li Lisanü'l-Etrâk dictionaries were examined and the common or separate uses of animal names identified in these dictionaries, under which headings animal names were evaluated according to their dictionaries, It is to try to evaluate whether it is witnessed in Dîvânü Lûgati't-Turk.

Methodology

In this study, Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lûgati't-Türkiyye, Al-Kavâninü'l-Küllîye Li- Zabti'l-Lûgati't-Türkiyye, Kitâb-ı Mecnû- 1 Tercümân-ı Türki and Acemî and Mugalî, Kitâbü'l-idrâk li Lisanü'l-Etrâk belonging to the Mamluk-Kipchak Turkish period and in Dîvânü Lûgati't Turk tried to be identified with the animal names in the vocabulary

Finding and Discussion

Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye, Al-Kavânînü'l-Küllîye Li- Zabti'l-Lügati't-Türkiyye, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki and Acemî and Mugalî, Kitâbü'l-idrâk li Lisanü'l-Etrâk and Divanü Lügati't-Türk were used twenty-six common animal names.

Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye, Al-Kavânînü'l-Küllîye Li- Zabti'l-Lügati't-Türkiyye, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki and Acemî and Mugalî and Divanü Lügati't-Türk used twenty seven common animal names.

The names of common animals used in other dictionaries, except El-Kavânînü'l-Küllîye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye, are eighteen. Only the names of wild animals used in Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye are seven. One pet, nine passenger animals, five reptiles / insects, eleven bird names have been identified.

There are two common animal names which are found in other works except Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki and Acemî and Mugalî: bear (wild animals), grasshopper (wild animals).

In Ed-Dürretü'l-Mudiyye, domestic animals: sixteen, wild animals: thirty five, passenger animals: nineteen, birds: thirty

Al-Kavânînü'l-Küllîye'de, domestic animals: twelve, wild animals: fourteen, domestic animals: eight, birds: thirteen.

Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki'de, wild animals: twenty one, camel-cow head: thirteen, sheep-goat head: seven, things: four, horse breeds and so on. things: fifteen, bird etc. things: twenty six.

The names of animals in Kitab al-Idrak have not been examined in the titles. The total animal name is 100 (hundred). According to other dictionaries in terms of bird diversity and number, at most (31) birds' names have passed in the Kitabu'l-İdrak.

Of the animal names detected in other scanned dictionaries, fifty two are also witnessed in DLT.

It appears that the animal names in the scanned dictionaries are not under the same headings but under different headings of the same animal name. For example, "bee" animal name, reptiles-insects in Ed-Dürretü'l-Mudiyye, birds in Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki. In Kitab al-İdrâk there is no title on animal names.

When the names of animals found in the Mamluk-Kipchak Turkish Dictionaries except for DLT are given as a total sum;

Domestic Animals (Camel / Cattle / Sheep / Goat): sixty one, Wild-Wild Animals: ninety three

Domestic Animals (Domestic / Wild / Horse types, etc.): sixty six.

Reptiles / Insects / Pests / Birds: sixty

Birds: Hundred

When the animal names identified in the glossaries are evaluated, it is seen that the animals are animals on the land or in the kind of cargo or passenger, which is benefited from many products.

There are very few names of aquatic animals found in the dictionaries. These are “fish, crab”. Therefore, these animal names give us clues about the geographical and cultural features of the Mamluk-Kipchak Turks. The result is that they have used marine and marine products, have not grown marine products, have been living on land and have benefited from many products, have used animals for cargo and passenger transportation, or have lived with these animals.

The Result and Suggestions

Being studied in terms of animal names in the works belonging to many historical periods, the examination of other works belonging to the historical and contemporary periods on this subject will be useful for revealing the geographical and cultural characteristics of a nation.

Key words: Mamluk-Kipchak Turkish, Memluk-Kipchak Turkish Dictionaries, animal names, Dîvân-ı Lûgati't Türk.

Giriş

Altın-Ordu'dan Mısır ve Suriye'ye getirilen Kıpçak Türk köleleri kısa sürede yönetimi ele geçirerek Memlük-Kıpçak Hanedanını kurmayı başarırlar. Bu yöneticiler arasında Türkçe yanında Arapça bilenler de vardır. Ancak halkın büyük bir kısmının Arapça bilmesi, yöneticilerin Türkçe konuşması nedeniyle, anlaşmayı sağlamak için pek çok Türkçe sözlük ve gramer eserleri meydana getirilmiştir. Bu sözlük- gramer türündeki eserler, Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lûgati't-Türkiyye, Al-Kavânînu'l-Küllîye Li- Zabtî'l-Lûgati't-Türkiyye, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî and Acemî and Mugalî, Kitâbü'l-idrâk li Lisanü'l-Etrâk, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l- Lûgati't Türkiyye, Bülğatü'l-Müşâtâk fi Lûgati't- Türk ve'l Kıpçak, İbn-i Mühenna Lûgati'dir. 13. ve 14. yüzyılda Mısır'da yazılan bu sözlükler, barındırdığı söz varlığı açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu söz varlıklarından biri de hayvan adlarıdır. Tarih boyunca hayvan adları, toplumların yaşamında önemli bir yere sahip olmuştur. Bu hayvan adları, dilin söz varlığı içerisinde atasözü, ikileme, fabl gibi türlerde kullanılmış, bunun yanı sıra eski Türklerde kişilere “Arslan, Boğa, Doğan” gibi hayvan isimleri de verildiği görülmüştür. Deniz Abik (2009: 1) de, hayvan adlarının söz varlığı incelemelerindeki önemini şöyle açıklar:

“Söz varlığının değişik kesitleri, kültürün değişik yönlerini tanıtıcı niteliktedir. Söz varlığındaki kimi kelimeler, incelenen dilin, söz konusu döneminin coğrafyasını da tanıtacak nitelikte olabilir. Örneğin, bitki ve hayvan adlarından yola çıkılarak bitki ve hayvan varlığı üzerine bilgi edinmek mümkündür. Bu türden adlar, eserlerin yazıldığı tarihte yaşanan coğrafyanın izlerini taşıdığı gibi daha önceki dönemlerdeki coğrafyaların izlerini de taşıyabilir. Aynı bilgiler yaşam biçimleri bakımından da bilgi verici olabilir.”

Bir toplumun dilinin, yaşam şeklinin, kültürünün ve yaşadığı coğrafyasının tanıtılmasında önemli bir yere sahip olan söz varlıkları ve bu söz varlıklarından olan hayvan adları, tarihî dönemlere ait eserlerde incelenmiş ve bu konuyla ilgili pek çok tez ve makale çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları şöyledir:

Efe, K. (2004). Tarihî Türk Lehçelerinde Hayvan İsimleri, Kaplan, Ş.,A. (2007). Kutadgu Bilig'deki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme, İlhan, N., Şenel, M. (2008). Dîvânü Lûgati't-Türk'te Av, Avcılık ve Hayvancılıkla İlgili Kelimeler ve Kavram Alanları, Gen, S. (2009). Harezmi Türkçesinden Kazakçaya Hayvanlarla İlgili Söz Varlığı, Aydoğanlar, E. (2012). İrk Bitig'de Hayvan Adları ve Hayvanlarla İlişkili Kavramlar, Torun, Y.(2012). Dîvânü Lûgati't-Türk'ten Türkiye Türkçesi Ağzlarına Deve İle İlgili Söz Varlığı Üzerine, Toprak, F. (2013). Çağatay Şiirinde Vahşi

Hayvanlar ve Yırtıcı Kuşlar, Tokyürek, H. (2013). Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları, Karahan, A. (2013). Codex Cumanicus'ta Hayvan Adları, Aydemir, A. (2013). Kutadgu Bilig ve Dîvânu Lûgati't-Türk'te Kuşlar, Gül, M. (2015). Dîvânü Lugâti't-Türk'teki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme; Karadavut, A., Kumanlı, M., S. (2017). Memlük-Kıpçak Türkçesi Sözlüklerinde Kuş Adları.

Bu makalenin diğer çalışmalardan farkı şudur: Memlük-Kıpçak Türkçesi Sözlük-Gramer türündeki eserlerden, Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lûgati't-Türkiyye, Al-Kavânînü'l-Küllîye Li-Zabtî'l-Lûgati't-Türkiyye, Kitâb-ı Mecdû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî, Kitâbü'l-İdrâk li Lisanü'l-Etrâk adı verilen sözlük ve gramer türündeki eserlerin incelenmesi ve bu sözlük- gramer türündeki eserlerden tespit edilen hayvan adlarının ortak ya da ayrı kullanımları, hayvan adlarının sözlüklere göre hangi başlıklar altında değerlendirildiğinin tespit edilmesi ve Dîvânu Lûgati't-Türk'te tanıklanıp tanıklanmadığının ortaya konulmaya çalışılmasıdır.

Taranılan sözlük ve gramer türündeki eserlerden tespit edilen hayvan isimlerinin eserlerdeki ortak ve farklı kullanımları, ele alındığı başlıklar, Dîvânu Lûgati't-Türk'te tanıklanıp tanıklanmadığına ilişkin bilgiler aşağıdaki tablolarda verilmeye çalışılmıştır.

Tablo1. Evcil / Vahşi Hayvanlar

ED-DÜRRETÜ'L-MUDİYYE	EL-KAVÂNİN Ü'L-KÜLLİYE	KİTÂB-I MECMÛ-ITERCÛMÂN-I TÜRKÎ	KİTÂB-I MECMÛ-ITERCÛMÂN-I TÜRKÎ	KİTÂB-I MECMÛ-I TERCÛMÂN-I TÜRKÎ	KİTÂBÛ'L- İDRÂK	DLT
Evcil Hayvanlar (s. 16-17)	Evcil Hayvanlar (s.77)	Vahşi Hayvanlar (s. 13-14)	Deve- Sığır (s. 18-19)	Koyun- Keçi (s. 18-19)	-	
arvana “dişi deve”	-	-	-	-	-	
buzâğu “buzâğı”	buzâğu “süt danası”	-	buzâğu “buzâğı”	-	buzâğu/ buzavu “buzâğı” (s. 24)	buzâğı “buzâğı” I 59/2
deve “deve”	deve “deve”	-	-	-	bisârâk “iki hörgüçlü deve” (s.18), buğra “erkek deve”(s.22) , dâvâ “deve” (s.34), köşâk “deve yavrusu”(s. 53)	deve 195/2 “deve” 31/2 (DLT)
inek “inek”	inek “inek”	-	inek “inek”	-	sığın “yabani inek” (s. 90)	ingek DLT
keşi “keçi”	keçi “keçi”	ayrak “dağ keçisi”	-	ečki “keçi”, tişi ečki “dişi keçi”	âčki “keçi”, kâçı / âčki “keçi” (s. 43), sovun kâyin “dağ keçisi, yabani keçi.” (s. 92)	keçi 219/2 “keçi” 95/13
koçkar “koç”	koçkar “koç”	-	-	koçkar “koç”	qoçgar “koç” (s.78)	koçkar “koç” 321/2
koyun “koyun”	koyun “koyun” / tişi koyun “dişi koyun”	-	-	koyun “koyun”, tişi koyun “dişi koyun”, şişek “iki yaşındaki koyun”, ögeç “üç yaşındaki koyun”, ök “dört yaşındaki koyun”, şamğalı “sağlıklı koyun ve keçi.”	qoyun “koyun” (s. 80), sağmal “sağmak için ayrılan koyun.” (s. 85), şişâk “iki yaşındaki koyun.” (s. 96), yova “sürüden ayrılıp yalnız kalan koyun.” (s. 128)	koyun “koyun” I 31/2
kozi “kuzu”	kuzı “kuzu”	-	-	kozu “kuzu”, toklı “bir yaşındaki kuzu”	körpâ “körpe, süt emen kuzu” (s. 52), qozı “kuzu” (s. 80)	kuzı (DLT)
oğlak “oğlak”	-	-	-	oğlak “oğlak”, çibiç “bir yaşındaki oğlak”	oğlaq “keçi yavrusu” (s.61), ovlaq “ceylan yavrusu” (s. 64)	oğlak (DLT)
öküz “öküz”	öküz “öküz”/ boğa	-	öküz “öküz”	-	-	öküz (DLT)
şıgır “şıgır”	şıgır “şıgır”	-	şıgır “şıgır”	-	-	şıgır (DLT)
şu şıgırı “su şıgırı”	şu şıgırı “camus”	-	şu şıgırı “manda”	-	-	-
sürü “sürü”	-	-	-	sürü “sürü”	-	sürü (DLT)
ţana “dana”	ţana “dana”	-	ţana “bir yaşındaki dana”	-	tana “dana” (s. 97)	

teke “teke, erkek keçi”	-	-	-	teke “teke”	dākā “teke, erkek keçi” (s.33)	teke boyn yapılı geyik
-	bota “deve yavrusu”	-	-	-	-	
-	-	-	boğa “boğa”	-	boğa “ erkek tohumluk hayvan”	
TOP: 15	12	1	7	7	19	12

Tablo 2. Yabanî Hayvanlar/ Vahşi Hayvanlar

ED-DÜRRETÜ’L-MUDİYYE	EL-KAVÂNÎNÜ’L-KÜLLİYE	KİTÂB-I MECMÛ-I TERCÜMÂN-I TÜRKÎ	KİTÂB-I MECMÛ-I TERCÜMÂN-I TÜRKÎ	KİTÂB-I MECMÛ-I TERCÜMÂN-I TÜRKÎ	KİTÂBU’L-İDRÂK	DLT
Yabanî Hayvanlar (s.17-19)	Vahşi Hayvanlar (s. 77-78)	Vahşî Hayvanlar (s. 13-14)	Su vb. şeyler (s. 7)	At cinsleri vb. şeyler (s. 14-16)	-	-
âs “as, gelincik türünden bir hayvan”	-	-	-	-	-	-
aşlan /arasan “aşlan”	arsalan “arslan”	aslan “arslan”	-	-	-	arslan “arslan” (DLT I 75/18)
ayu “ayı”	ayu “ayı”	-	-	-	mâmrâç “ayı yavrusu” (s.58)	-
bars “pars”	bars “pars”	bars “pars”	-	-	-	bars “pars” (DLT I 344/19)
boğa “kaplumbağa”	-	-	qaburçaklu bağa “kaplumbağa, kutulu kurbağa”	-	qaburçaqlı bağa “kaplumbağa” (s. 67)	-
çekirge “çekirge”	-	-	-	-	-	çekürge “çekirge” (DLT I 490/4)
çetik / çetük, şetik /şetük “kedi”	çetük “kedi”	meçi / çetük “erkek kedi”	-	-	çätük “kedi” (s. 28), maçı “kedi” (s. 57), yākā kālā bu çätük “erkek kedi” (s. 124)	çetük “kedi” (DLT I 388/11)

çoçka “domuz yavrusu”	-	çoçka “domuz yavrusu”	-	-	-	-
it “it, köpek”	it “köpek”	it “it”, köpek it “köpek”	-	-	qılbarq “tüylü av köpeği” (s. 75)	-
ķaban “büyük domuz”	-	-	-	-	-	-
ķançuķ “dişi köpek”	-	ķançık “dişi it”	-	-	qançuq “dişi köpek” (s.69)	kançık “dişi köpek.” (DLT I 188/13)
ķaplan “kaplan”	ķaflan “kaplan”	kaplan “kaplan”	-	-	-	-
ķirpi “ķirpi”	-	-	-	-	-	ķirpi “ķirpi” (DLT I 415/19)
keyik “geyik, ceylan”	-	keyik “yabanî hayvan”, ilik “geyik”, Türkmencede ayvuķ.	-	-	sovur “yabani geyik” (s. 92)	keyik “geyik; yaban hayvanı; eti yenen hayvanlarda n ceylan, av hayvanı ve av.” (DLT I 26/16)
keyik şıǵır “yaban sığırı”	keyik “geyik”	şıǵır keyik “yabanî sığırı”	-	-	-	-
köpük/ köfük “tüylü köpek”	-	-	-	-	köpāk “çok tüylü köpek” (s. 52)	-
ķurbaĝa “kurbaĝa”	-	-	ķurbaĝa “kurbaĝa”	-	-	ķurbaka “kurbaĝa” (DLT III 122/16)
ķurt “kurt, böcek”	kurt/ böri	börü / ķurt “kurt”	-	-	börü / böri “kurt”, bülcāk “kurt yavrusu” (s.22,24)	ķurt “solucan soyundan olan hayvanlar” (DLT I 342/16)
lim “salyangoz”	-	-	-	-	-	-
maymun “maymun”	maymun “maymun”	-	-	-	-	-

şıçkan “sıçan”	-	şıçkan/sıçan “fare”	-	-	közsüz sābāk “ kör sıçan” (s. 54), şıçğan “fare” (s. 90)	sıçğan “sıçan, fare” (DLT I 75/18)
şırtlan “sırtlan”	surılan “sırtlan”	sırtlan “sırtlan”	-	-	-	-
şu şığırı “su sığırı”	-	-	-	-	-	-
şakal “çakal”	-	çağal “çakal”	-	-	-	-
tañuz “domuz”	donguz “domuz”	tonğuz “domuz”	-	-	tonuz “domuz” (s.105)	-
tavşan “tavşan”	tavşan “tavşan”	qoyan “tavşan”	-	-	qoyan “tavşan” (s.80)	tawışğan “tavşan” (DLT I 513/12)
taşit it “taşı”	-	taşı it “taşı”	-	taşı “Arap atı”	-	-
tilkü /tilki “tilki”	-	tilkü “tilki”	-	-	dilkü “tilki, tülkü” (s.35,109)	tilkü “tilki” (DLT I 54/24)
yabân eşeği “yaban eşeği”	kolan “yaban eşeği”	-	-	-	-	-
yaban şığırı / yabân şığır “yaban sığırı”	-	-	-	-	-	-
yabân yeşek “yaban eşeği”	-	sağın / kılan “yabanî eşek”	-	-	-	-
yalman “tarla faresi”	-	yalman “yaban faresi”	-	-	yalman “dağ, tarla sıçanı” (s.118)	-
yengeç / tengeç “yengeç”	-	-	yengeç “yengeç”	-	qısqaç yengeç” (s. 76)	yengeç “yengeç” (DLT III 384/3)
yeşekler “eşekler”	-	-	-	-	-	-

-	-	küçük/enük “köpek yavrusu”	-	-	küçük “köpâk yavrusu” (s. 54)	enük “hayvan yavrusu; arslan, sırtlan, kurt, köpek yavrusu” (DLT I 72/26)
-	-	-	balık “balık”	-	balık /balık bây “bir nevi balık” (s.14)	-
Top: 34	13	20	4	1	20	14

Tablo 3. Binek / Evcil / Vahşi Hayvanlar

ED-DÜRRETÜ’ L- MUDİYYE	EL-KAVÂNÎ NÜ’L- KÜLLİYE	EL-KAVÂNÎ NÜ’L- KÜLLİYE	KİTÂB-I MECMÛ-I TERCÜM ÂN-I TÜRKÎ	KİTÂB-I MECMÛ-I TERCÜMÂ N-I TÜRKÎ	KİTÂB-I MECMÛ-I TERCÜMÂ N-I TÜRKÎ	KİTABU’ L-İDRAK	DLT
Binek Hayvanlar (s. 19-20)	Evcil Hayvanlar (s. 77)	Vahşi Hayvanlar (s. 77-78)	Vahşi Hayvanlar (s. 13-14)	At cinsleri vb. şeyler (s. 14-16)	Deve-Sığır (s. 18-19)		
aṭ “at”, aṭlar “atlar”	aṭ “at”	-	-	aṭ “at”	-	at “beygir” “âgir /âygır “siyah renkli at” (s. 7,13), qısraq “at” (s.77), saqar “alnında beyaz olan at.” (s. 87), taṣı “Arap atı”	at “at” (DLT I 16/17)
aṭṭur “doru at”	-	-	-	-	-	toru/toruğ/ torığ “doru, hurma renginde at” (s. 106)	-
aygır “aygır”	aygır “aygır”	-	-	aygır “aygır”	-	aygır “aygır” /azman “yaşlı iken eğnetilmiş aygır” (s.8)	adhgır /aygır “aygır” (DLT III 122/ 16)
boz / boz “kır at”	-	-	-	-	-	-	-

canavâr “hayvan”	-	canvâr	-	-	-	-	-
deve “deve”, develer “develer”	deve “deve”	-	-	-	teve “erkek deve”	lök “ asil, iyi cins deve” (s.57)	deve /tewey “deve” (DLT II 195/25)
qara at “karayağız at”	-	-	-	-	-	-	-
qatır “katır”, qatırlar “katırlar”	qatır “katır”	-	-	qatır /elir “katır”	-	qatır “hayvan” (s.73)	katır “katır” (DLT I 364/10)
kışrak “kısarak”	kışrak “kısarak”	-	-	kışrak “kısarak”, be “süt emen kısarak” qunlançı kışrak “döl veren kısarak” kışır kışrak “kısır kısarak”	-	-	kısarak “kısarak” (DLT I 203/ 23)
kızıl at “doru at”	-	-	-	-	-	-	-
kuduq “sıpa”	kuduq “sıpa”	-	-	kuduq “sıpanın küçüğü”	-	-	kudhgu “sinek” (DLT III 367/ 9)
sarı at “sarı at”	-	-	-	-	-	-	-
sis “ sis renkli at”	-	-	-	-	-	-	-
şal “boz renkli at”	-	-	-	-	-	-	-
tay “tay”	tay “tay”	-	-	tay “tay, iki yaşındaki tay”, qulun “küçük tay, bir yaşındaki tay” qunan “üç yaşındaki at”, - dönen/arba “dört yaşındaki tay”	-	iki yıllık tay “iki yaşındaki at.” (s. 38), qulun “tay” (s. 81), qulunaçı “gebe kalan tay.” (s. 81), tay “at yavrusu” (s. 100)	tay “tay” (DLT I 206/20)
torı “doru at”	-	-	-	-	-	-	torıgat/ toruğ “ doru renkli at” (DLT I 374/2)

yağız “dört ayağı şekilli at”	-	-	-	-	-	-	-
yeşek ”eşek” , yeşekler “eşekler”	eşek “eşek”	-	-	eşek / kulağı uzun “eşek”, tişi eşek “dişi eşek”	-	qutug “yabani eşek yavrusu” (s. 83)	eşgek/ eşyek/ eşek (DLT II 246/9)
yeşil at “yeşil at”	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	küzen “gelincik”	-	-	-	-
-	-	--	şavşar “samur”	-	-	-	-
-	-	-	şuğır şavşar “gelincik”	-	-	-	-
			teyin “sincap”	-	-	-	-
-	-	-	-	yunt “otlakta otlayan atların tümü”	-	-	yund “at, atlar, at sürüsü” (DLT I 235/ 22)
-	-	-	-	sıpa “bir yaşındaki eşek yavrusu”	-	sıpa “eşek yavrusu” (s. 91)	sıp “iki yaşına girmiş olan tay” (DLT I 319/7)
-	-	-	-	kölük “binek hayvanlarının genel adı”	-	-	kölük “yük yükletilen herhangi bir hayvan.” (DLT I 392/1)
-	-	-	-	-	buğra “melez deve elde etmek için dişi Arap develeriyle birleştirilen hörgüçlü erkek deve”	-	-
-	-	-	-	-	iñen “dişi deve”	-	iñen/ınğan “dişi deve” (DLT I 120/17)
-	-	-	-	-	köşek “deve yavrusu”	-	

-	-	-	-	-	titir “Arap devesi”	-	titir “dişi deve” (DLT I 361/20)
Top: 19	8	1	4	14	5	15	14

Tablo 4. Sürünge, Böcekler/ Haşerat /Kuşlar

ED-DÜRRETÜ’L-MUDİYYE	EL-KAVÂNİNÜ’L-KÜLLİYE	KİTÂB-I MECMÛ-I TERCÛM ÂN-I TÜRKÎ	KİTÂB-I MECMÛ-I TERCÛMÂN-I TÜRKÎ	KİTÂBU’L-İDRÂK	DLT
Sürünge ve böcekler (s. 22-23)	Haşerat, sürünge ve benzerleri (s. 78)	Kuşlar (s. 11-12)	Haşere vb. şeyler (s. 14)	-	-
aru “bal arısı”	-	aru “arı”	-	-	arı “arı” (DLT I 87/21)
arun “uzun, büyük yılan”	-	-	-	-	
bit “bit”	-	-	bit “bit”	yavşaq “bit yavrusu” (s.123)	bit “bit” (DLT I 320/4)
bürşe “pire”	-	-	bürçe / büre “pire”	bürçe / bürkâ / börçö “pire” (s. 25)	bürge “pire” (DLT I 427/22)
çekirge “çekirge”	-	şarınça “çekirge”	-	çükürgâ “çekirge” (s.32), şarınğan “çekirge” (s.87)	çekürge “çekirge” (DLT I 490/4)
ecdehâ “büyük yılan”	-	-	evren “büyük yılan”	-	-
qandala “tahta kuruşu”	-	-	qandala/ böşek bit “baş bit”	-	-
qarınça “karınca”	qarınca “karınca”	-	qarınça “karınca”	qumursuğa “karınca” (s. 81)	karınça/ karınçak “karınca” (DLT I 501/25)
kesürtüki “kertenkele”	-	-	keler “kertenkele”	kāsättâki “kertenkele ve ona benzer bir hayvan.” (s. 46)	keler “keler, kertenkelelerin genel adı” (DLT I 364/ 27)
qumurska “karınca”	-	-	qumurska “karınca”	-	-

ķurt “böcek, kurt”	donğuzlan ķurtı “bok böceğı”	-	ķurt “kurt, solucan”	sulunçan “solucan, sülük” (s. 93)	ķurt “solucan soyundan olan hayvanlar; yırtıcı hayvanlardan olan kurt” (DLT I 342/16)
lanķurt “domuzlan böceğı”	-	-	-	-	-
sinek “sinek”	-	ķibin “sinek/ siñek”	-	kükāwün “at sineğı”, kökāğün /kögāwin“sa rı sinek” (s. 54), süvrü ķibin “ sivrisinek” (s. 95)	siñek “sinek; sivri sinek, kara sinek” (DLT II 13/23)
sirke “bit yumurtası”	-	-	sirke “sirke, bit yavrusu”	-	sirke “sirke, bit yumurtası” (DLT I 430/9)
şıyam “akrep”	-	-	böy “akrep, çıyan, timsah”	-	böy /böğ “bir çeşit örümcek” (DLT III 141/7)
şibin “sinek”	-	-	-	ķibin “kara sinek” (s. 29)	-
üyez “küçük sinek, üvez”	-	üyez “sivrisinek”	-	üyāz /üvāz “sivrisinek” (s.116)	-
yalım “kertenkele”	-	-	-	-	-
yarsa “yarasa”	-	yarasa “yarasa”	-	-	-
yılan “yılan”	yılan “yılan”	-	yılan “yılan”	sazağan “koca yılan” (s. 88)	yılan “yılan” (DLT I 27/7), ok “kendini insan ve başka şeyler üzerine atan bir yılan” (DLT I 37/7), sogan “tulum gibi iri bir yılan” (DLT I 409/19)
yir kanať “yarasa”	-	-	-	-	-
-	şışkan/şışan “fare”	-	-	-	-
-	-	-	şazğan “ejderha”	-	nek “ejderha” (DLT III 155/27)
-	-	-	kelte “bukalemun”	-	-
-	-	-	-	kānā “ bilhassa	-

			kaşırtka “kene”	hayvanların vücuduna konup kanını içtikçe şişen ve içeri dalan sinek. (s.44)	
-	-	-	kübe “güve”	-	-
-	-	-	-	örmâçâk örümcek” (s. 66)	-
Top: 21	4	5	15	15	14

Tablo 5. Kuşlar

ED-DÜRRETÜ’L- MUDİYYE	EL- KAVÂNİNÜ’L- KÜLLİYE	KİTÂB-I MECMÜ- I TERCÜMÂN-I TÜRKÎ	KİTÂBU’L- İDRÂK	DLT
Kuşlar (s. 28-30)	Kuşlar (s. 78)	Kuş vb. şeyler (s. 11-12)	-	-
balaban “çakır”	-	balaban “çakır”	-	-
baykuş / bayguş “baykuş”	-	baykuş “bayúuş”	üğü / ühi “baykuş” (s.114)	-
bedene “bıldırcın”	bedene “bıldırcın”	bıldırçın “bıldırcın”	-	-
deve kuşu “deve kuşu”	devekuş “deve kuşu”	-	dāvā quş “deve kuşu.” (s.34)	-
dırğak “tırnak”	-	-	-	-
enir “pelikan kuşu”	-	-	-	-
horoz “horoz”	-	horos “horoz”	su tartarı “su horozu”(s. 94)	-
qaraca qaz “ördekten küçük mavi bir kuş”	-	-	qaraca qaz “bir nevi kuş” (s.70)	-
qarakuş “tavşancıl kuşu”	qarakuş “kartal, tavşancıl kuşu”	qarakuş “tavşancıl”	-	-
qargâ “karga”	qargâ “karga”, quzğun “kara karga”	qargâ “karga”	qargâ “karga” (s. 70), quzğun “gagası ve kuyruğunun tüyü uzun ve çok siyah bir nevi karga” (s. 84)	karga “karga” (DLT I 254/20)
qartal “kartal”	-	köçken “kartal”	qartal “kartal kuşu.” (s.71)	-
qaz “kaz”	qaz “kaz”	qaz “kaz”	-	kaz “kaz” (DLT I 104/1)
kerkez “akbaba”	-	-	-	-
kiklik “keklik”	-	-	-	-
kuş “kuş”	kuş “kuş”	kuş “kuş”	quş “kuş” (s.83)	kuş “kuş” (DLT I 22/9)

kügerçin “güvercin”	kügercin “güvercin”	küverçin “güvercin”/ ögeyik “üveyik, güvercini” ev	kügārçin“ güvercin”(s. 54)	-
laçın “şahin”	-	laçın “şahin”	laçın “ şahin kuşu” (s. 56)	laçın “şahin”(DLT I 410/1)
ördek “ördek”	-	ördek “ördek”	-	ördek “ördek” (DLT I 103/23)
şarı kuş “baykuş”	-	-	-	-
serşe “serçe”	çırçak “serçe”	çırçuk “serçe”	-	-
şığırçık /şığırçuk “şığırçık”	-	şığırçuk “şığırçık”	-	şığırçık / şığırçuk “şığırçık kuşu” (DLT I 505/24)
şu kuşu “su kuşu”	-	-	-	-
şâhin “şahin”	-	-	-	-
tavuk/ tağuk “tavuk”	tavuk “tavuk”	dağık/ dağuk “tavuk”	bala “piliç” (s.14), taquq “tavuk” (s. 99)	takagu “tavuk” (DLT I 217/8)
tevlinceç “dölengeç kuşu”	devlingeç “çaylak”	-	-	-
turna “turna”	turna “turna”	turna “turna, kuş”	-	turna “ durna, turna kuşu” (DLT III 239/9)
uçucu kuş “uçan kuş”	-	-	-	-
üptek “alaca ibibik”	-	-	-	-
yabalağ “baykuş”	-	yabalağ “baykuş”	-	yabakulak “baykuş” (DLT III 56/11)
yavrı “civciv”	-	-	-	-
-	karlağaç “kırlangıç”	karlağaç “kırlangıç”	qarlağuç “kırlangıç” (s.71)	karlıgaç “kırlangıç” (DLT I 527/1)
-	-	aımaca toğan “atmaca”	-	-
-	-	şakızğan “saksığan”	saqasğan “saksığan” (s.87)	sagzıgan “saksığan” (DLT I 439/6)
-	-	sunğur “akdoğan”	sonqur “bir nevi kuş” (s.92)	-

-	-	toğan “doğan, kuş”	quruğı “bir nevi toğan kuşu” (s. 83)	-
-	-	toy “kuş”	-	toy “toy kuşu” (DLT III 142/3)
-	-	deglükeç “çaylak türünden bir kuş”	tülkün “çaylak” (s. 109)	-
-	-	kılkuyrık “kılkuyrık”	kılkuyrık “bir kuş ismi” (s.75)	-
-	-	-	batuq “kara bataq kuşu.” (s. 16)	-
-	-	-	bıldırçın / bāldırçın (s.20)	-
-	-	-	çağa “tüyü henüz bitmemiş kuş yavrusu, herhangi yeni doğmuş mahluk.” (s.25)	-
-	-	-	çağan “tağan kuşu” (s. 25)	-
-	-	-	çārça “Tatarca bir kuş.” (s. 43)	-
-	-	-	çi “Bir nevi kuş.” (s. 28)	-
-	-	-	çil “çil kuşu.” (s.29)	-
-	-	-	duğ “toy kuşu.” (s. 36), toy “büyük bir kuş.” (s. 106)	-
-	-	-	kāykānāk “Bir takım kuşlar.” (s.47)	-
-	-	-	köçkân “Kerkes kuşu” (s.50)	-
-	-	-	lāklāk “leylek” (s. 57)	-
-	-	-	qızılça turğay “bir nevi kuş” (s. 77)	-
-	-	-	saqurğa “hayvanlarda hasıl olup kanını emen hayvan.” (s.87)	-
Top: 30	13	26	31	12

Sonuç

Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye, El-Kavânîni'l-Küllîye Li- Zabti'l-Lügati't-Türkiyye, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî, Kitâbü'l-idrâk li Lisanü'l- Etrâk ve Divanü Lügati't-Türk adlı eserde, yirmi altı (26) tane ortak hayvan ismi kullanılmıştır.

Ed-Dürretü'l-Mudiyye fî'l-Lügati't-Türkiyye, El-Kavânînü'l-Küllîye Li- Zabti'l-Lügati't-Türkiyye, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî ve Divanü Lügati't-Türk adlı eserde yirmi yedi (27) tane ortak hayvan ismi kullanılmıştır. Bu hayvan isimleri şunlardır:

buzağı, inek/ ingek, keşi/ keçi/ ayrak / ečki, aslan / arsalan / aslan/ arslan, bars, kurt / böri, kurbuğa / kurbağa /kurbağa, tavşan / koyan / tawışgan, koyun/ koy/ kon, çozi / kuzı /kozu/, çoçkar/ çoçkar/ çoçgar, öküz, sığır /sığır, çetık/ çetük / meçi “kedi”, tilki / tilkü, yengeç /tengeç, at, aygır /adhgır, deve/teve/ tewey, katır /elir, kısrak, kuduk / kudhgu “sıpa, sinek”, tay, yeşek / eşek/ kulağı uzun /eşgek /eşyek, yılan, qarğa, kaz, kuş, tavuğ/ tağuk/ dağık / dağuk / takagu, turna.

El-Kavânînü'l-Küllîye Li- Zabti'l-Lügati't-Türkiyye adlı eser dışında taranılan diğer sözlüklerde kullanılan ortak hayvan isimleri on sekiz (18) tanedir. Bu hayvan isimleri şunlardır: kurbağa / kurbuğa/ kurbağa, teke “teke, erkek keçi”, sürü /sürüğ “sürü”, kançuk / kançık, keyik, kurbuga / kurbağa/ kurbaka, sıçkan/ sıçgan / sıçan, tilkü /tilki, yengeç / tengeç, aru “arı”, bit, çekirge / çekürgü vb.

Sadece *Ed-Dürretü'l-Mudiyye fî'l-Lügati't-Türkiyye*’de kullanılan yabanî hayvan isimleri 7 tanedir. 1 tane evcil hayvan, 9 tane binek hayvan, 5 tane sürüngenler/ böcekler, 11 tane kuş ismi tespit edilmiştir. Bunlar,

âs “gelincik türünden bir hayvan” (yabanî hayvan), arvana “dişi deve” (evcil hayvan), köpük /köfük “tüylü köpek” (yabanî hayvan), lim “salyangoz” (yabanî hayvan), yaban sığırı/ yaban sığır “yaban sığırı” (yabani hayvanlar), kaban “büyük domuz” (yabanî hayvan), attur “doru at” (binek hayvan), boz “kır at” (binek hayvan), kara at “kara yağız at” (binek hayvanlar), kızıl at “doru at” (binek hayvanlar), sarı at (binek hayvanlar), sis “sis, renkli at” (binek hayvanlar), şal “boz renkli at” (binek hayvanlar), yağız “dört ayağı şekilli at” (binek hayvan), yeşil at (binek hayvan), arun “uzun, büyük yılan” (sürüngenler / böcekler), lankurt “domuzlan böceği” (sürüngenler / böcekler), şibin “sinek” (sürüngenler / böcekler), yalım “kertenkele” (sürüngenler, böcekler), yir kanat “yarasa” (sürüngenler, böcekler), su sığırı (yabani hayvan), yeşekler “eşekler” (yabanî hayvan), dırgak “tırnak” (kuşlar), enir “pelikan kuşu”, karaca kaz “mavi kuş” (kuşlar), kerkez “akbaba” (kuşlar), kiklik “keklik”, sarı kuş “baykuş”, su kuşu (kuşlar), şâhin, uçucu kuş, üptek “alaca ibibik”, yavri “civciv”.

Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî adlı eser hariç diğer eserlerde tespit edilen ortak hayvan isimleri iki tanedir: ayu (yabanî hayvanlar), çekirge (yabanî hayvanlar).

Ed-Dürretü'l-Mudiyye’de, evcil hayvanlar: 16, yabanî hayvanlar: 35, binek hayvanlar: 19, kuşlar: 30’dur.

El-Kavânînü'l-Küllîye’de, evcil hayvanlar: 12, vahşi hayvanlar: 14, evcil hayvanlar: 8, kuşlar: 13’tür.

Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî’de, vahşi hayvanlar: 21, deve-sığır başlığında: 13, koyun-keçi başlığında: 7, su vb. şeyler: 4, at cinsleri vb. şeyler: 15, kuş vb. şeyler: 26’dır.

Kitabu'l-İdrak'te hayvan isimleri başlıklar hâlinde incelenmemiştir. Toplam hayvan ismi 100 (yüz) tanedir. Kuş çeşitliliği ve sayısı açısından diğer sözlüklere göre en fazla (31) kuş ismi Kitabu'l-idrak'te geçmektedir.

Taranılan diğer sözlüklerde tespit edilen hayvan isimlerinden 52 tanesi DLT’de de tanıklanmaktadır. Taranılan sözlüklerdeki hayvan adlarının aynı başlıklar altında değil, aynı hayvan isminin farklı başlıklar altında yer aldığı görülmektedir. Örneğin, “arı” hayvan ismi, *Ed-Dürretü'l-Mudiyye*’de sürüngenler-böcekler, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî*’de kuşlar başlığında yer almaktadır. “At” hayvan ismi, *Ed-dürretü'l Mudiyye*’de binek hayvan, *El-Kavanînü'l-Küllîye*’de evcil hayvan, *Kitab-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî*’de at cinsleri vb. şeyler başlığında

değerlendirilmiştir. Çetük /çetik /meçi /şetik / şetük “kedi”, kançık /kançuk “dişi köpek” Ed-dürretü'l Mudiyye, El-Kavaninü'l-Küllîye ve Kitab-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki'de yabancı ve vahşi hayvan başlığında ele alınmıştır. Küçük/ enük “köpek yavrusu” Kitab-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki'de vahşi hayvanlar başlığı altında yer almıştır. Bu hayvan isimleri Kitabû'l-İdrâk'te de bulunmaktadır. Ancak belirli bir başlık altında değil, genel olarak değerlendirilmiştir. Yaban eşiği, kolan “yaban eşiği” Ed-dürretü'l Mudiyye yabancı hayvanlar, El-Kavaninü'l-Küllîye'de vahşi hayvan başlığı altında ele alınırken yeşek “eşek” / eşek hayvan adları ise Ed-dürretü'l Mudiyye binek hayvan, El-Kavaninü'l-Küllîye'de evcil hayvan başlığı altında ele alınmıştır. Sözlüklerde hayvan adları tasnif edilirken bir birlik sağlanmamıştır.

Kitabû'l-İdrâk'te ise hayvan isimleri herhangi bir başlık altında verilmemiştir.

DLT hariç taranan Memlük-Kıpçak Türkçesi Sözlüklerinde tespit edilen hayvan isimleri genel toplam olarak verildiğinde;

Evcil Hayvanlar (Deve/ Sığır / Koyun / Keçi): 61

Yabanî-Vahşi Hayvanlar: 93

Binek Hayvanlar (Evcil/ Vahşi/ At cinsleri vb.): 66

Sürüngenler/ Böcekler/ Haşereler/ Kuşlar: 60

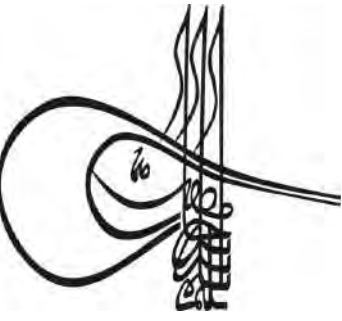
Kuşlar: 100

Sözlüklerde tespit edilen hayvan isimleri değerlendirildiğinde, hayvanların karada yaşayan ve pek çok ürününden istifade edilen, yük ya da binek türünde hayvanlar olduğu görülmektedir. Sözlüklerde tespit edilen suda yaşayan hayvan isimleri çok az sayıdadır. Bunlar, “balık, yengeç” tir. Dolayısıyla bu hayvan isimleri, Memlük- Kıpçak Türklerinin yaşadığı coğrafya ve kültürel özellikleri hakkında bize bazı ipuçları vermektedir. Deniz ürünlerinden çok az yararlandıkları, deniz ve denizciliğin gelişmediği, daha çok karada yaşayan ve pek çok ürününden yararlanan, yük ve binek amaçlı kullanılan hayvanlar yetiştirdikleri ya da bu hayvanlarla iç içe yaşadıkları sonucuna varılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abik, Deniz.(2009). *Kutadgu Bilig'de Hayvan Adları*, Journal of Turkish Studies Festschrift in Honor of Cem Dilçin I Türklük Bilgisi Araştırmaları, Volume 33 / 1, s. 1-32.
- Atalay, Besim.(1999). *Divânü Lûgât-it-Türk*(Dizin).IV. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydemir, Adem.(2013). *Kutadgu Bilig ve Dîvânü Lûgati't-Türk'te Kuşlar*, JASSS, The Journal Of Academic Social Science Studies, Volume 6, Issue 1, p. 271-297.
- Aydoğanlar, Erman.(2012). *Irk Bitig'de Hayvan Adları ve Hayvanlarla İlişkili Kavramlar*, IJSES, International Journal Of Social and Economic Sciences 2(1), s. 27-30, ISSN: 2146-5843.
- Caferoğlu, Ahmet.(1931). *Abû Hayyân Kitâb al-İdrâk li-Lisân al-Atrâk*, İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Efe, Kürşat. (2004). *Tarihî Türk Lehçelerinde Hayvan İsimleri*, , Gazi Üniv., Sosyal Bilimler Ens., Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Gen, Sıla. (2009). *Harezmi Türkçesinden Kazakçaya Hayvanlarla İlgili Söz Varlığı*. Çukurova Üniv., Sosyal Bilimler Ens., Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Gül, Meltem.(2015). *Divânü Lugâti't-Türk'teki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme*, İdil, Cilt 4, Sayı: 15, DOI:10.7816/idil-04-15-01,s.1-24.

- İlhan, Nadir, Şenel, Mustafa. (2008). *Dîvânü Lûgati't-Türk'e Av, Avcılık ve Hayvancılıkla İlgili Kelimeler ve Kavram Alanları*, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/1 Winter.
- Kaplan, Şerif, Ali. (2007). *Kutadgu Bilig'deki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme*, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 2/4, Fall, 1110-1118.
- Karadavut, Arda, Kumanlı, Mustafa, Samet. (2017). *Memlûk-Kıpçak Türkçesi Sözlüklerinde Kuş Adları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü-Türk Kültürü 2017/2, s.47-62.
- Karahan, Akartürk.(2013). *Codex Cumanicus'ta Hayvan Adları*, Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/1 Winter 2013, p.1839-1865, Ankara-Turkey.
- Tokyürek, Hacer. (2013). *Eski Uyğurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları*, TÜBAR-XXXIII / Bahar, s.221-281.
- Toparlı, Recep .(2003). *Ed- Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lûgati't-Türkiyye*, Ankara: TDK Yay.
- Toparlı, Recep, Çöğenli, M. Sadi, Yanık, Nevzat, H. (1999). *El- Kavânînü'l-Küllîyye Li- Zabti'l-Lûgati't-Türkiyye*, Ankara: TDK Yay.
- Toparlı, Recep, Çöğenli, M. Sadi, Yanık, Nevzat, H. (2000). *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, Ankara: TDK Yay.
- Toprak, Funda.(2013). *Çağatay Şiirinde Vahşi Hayvanlar ve Yırtıcı Kuşlar*, Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9, Summer 2013, p. 105-124, Ankara-Turkey.
- Torun, Yeter.(2012). *Divanu Lûgati't-Türk'ten Türkiye Türkçesi Ağzlarına Deve İle İlgili Söz Varlığı Üzerine*, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/1, Winter 2012, p.1995-2002, Turkey.

Article Info/Makale Bilgisi

 Received/Geliş: Şubat 2018

 Accepted/Kabul: Haziran 2018

 Referees/Hakemler: Doç. Dr. Mesut GÜN – Dr. Öğr. Üyesi Serdar BULUT

This article was checked by iThenticate.

FETHİYE’DE YAŞAYAN YETİŞKİN İKİ DİLLİ İNGİLİZLERİN YAPTIKLARI TÜRKÇE BİÇİM BİLGİSEL SAPMALAR*

*Ahmet ŞAHBAZ**

ÖZET

Son yıllarda başka ülkelerden insanlar çeşitli sebeplerle Türkiye’ye göç etmektedir. Bu insanlar hayatlarını idame ettirebilmek için Türkçe öğrenmekte bu da Türkiye’deki iki dilli birey sayısını arttırmaktadır. İki dilli birey sayısının çok olduğu ABD, Kanada, Almanya gibi ülkelerde iki dilliliği farklı yönleriyle ele alan çalışmalar yapılmıştır. Buna karşılık ülkemizde bu alanda yapılan çalışmalar adı geçen ülkelerle kıyaslandığında çok azdır.

2000 yılından sonra farklı sebeplerle Fethiye’de İngilizler yaşamaya başlamışlardır. Bu insanların Türkçe öğrenmeye başlamasıyla birlikte Fethiye’de anadili Türkçe olmayan yetişkin iki dilli İngilizler ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada, öncelikle Fethiye’de yaşayan yetişkin iki dilli İngilizlerin Türkçe kullanımlarında standart Türkçeden yaptıkları biçim bilgisel sapmalar tespit edilmeye çalışılacak daha sonra sapmaların toplum dilbilimsel değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği ortaya çıkarılacaktır. Bunun için çalışmanın amacına hizmet edebileceği düşünülen 15 katılımcı tespit edilmiş ve kendileri ile görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınarak yazıya aktarılmıştır.

Bu betimsel çalışmada yapılan çözümlemeler sonucunda katılımcıların standart Türkçeden biçim bilgisi anlamında sapmalar yaptıkları ve bu sapmaların toplum dilbilimsel değişkenlere göre büyük oranda farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bu tespitler doğrultusunda Türkçeyi yabancı dil olarak öğreten kurumlara öğrencilerin yaptıkları biçim bilgisel sapmaları tespit etmeleri ve hazırlayacakları materyal ve müfredatı bu sapmaları göz önünde bulundurarak sapmaları önerilebilir.

* Bu makale Dr. Ahmet Şahbaz’ın doktora tezinden üretilmiştir. Katkılarından dolayı doktora tez danışmanım Prof. Dr. Emine Yılmaz’a çok teşekkür ederim.

* Öğr. Gör. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, El-mek: asahbaz1@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: İki dillilik, dil etkileşimi, biçim bilgisel sapmalar, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi

TURKISH MORPHOLOGICAL DEVIATONS OF ADULT ENGLISH BILINGUALS LIVING IN FETHIYE

ABSTRACT

In recent years, people from different countries have migrated to Turkey. They started to learn Turkish in order to get by which in turn has increased the number of bilinguals in Turkey. Bilingualism has been studied in many respects in the USA, Canada and Germany. However, the number of studies on bilingualism in Turkey is very few when compared to these countries.

After 2000, many English people started to live in Fethiye for different reasons. Those people began to learn Turkish and it resulted in the appearance of adult English-Turkish bilinguals in Fethiye. In this study, first it is aimed to identify the Turkish morphological deviations of adult bilinguals living in Fethiye then find out whether identified deviations differ depending on the socio linguistic variables. For this, 15 participants who were believed to serve the purpose of the study were determined and then they were interviewed. Interviews were recorded with a tape recorder and then they were transcribed.

As a result of the analysis in this descriptive study, it was found out that the participants made morphological deviations and those deviations did not differ to a large extent depending on the socio linguistic variables. In accordance with these findings it can be suggested that the Turkish education centers should identify the morphological deviations of the learners and they should prepare the curriculum and materials by taking the deviations into consideration.

STRUCTURED ABSTRACT

1. Introduction

People meet and learn new languages as a result of migrations, technological developments, global trade which rise the number of bilinguals in the world. Therefore, Myers- Scotton (2006:2) states that bilingualism is worth studying. The number of studies on bilingualism is very high in the USA, Canada and Germany. However, the number is very low in Turkey when compared to these countries.

Although there are millions of bilinguals in the world, there is not an agreed description of bilingualism in literature. For example, Bloomfield (1933:36) defines bilingualism as ‘native-like control of two languages’. However, Haugen (1953:7) mentions that when he observes a speaker of one language producing complete meaningful utterances in the other language, he can call him a “bilingual”. For Myers Scotton (2006:44) “bilingualism is the ability to use two or more languages to carry on a limited casual conversation.” Grosjean (2008:10) defines bilingualism as the regular use of two or more languages. As it is seen

in these descriptions bilingualism has been defined in differently by the researchers.

After the year 2002, many English people started to reside in Fethiye. The certain number is unknown but it is estimated that five or six thousand English people live in Fethiye. The English brides married to Turkish men outnumber the English couples but the number of them can not be underestimated. These people especially the ones married to Turkish men need to speak Turkish in order to communicate with their husbands, kids, relatives which naturally resulted in the emergence of adult English-Turkish bilinguals in Fethiye.

1.1. The aim of the Study

The aim of this study is to identify the morphological deviations that English people make when speaking Turkish and find out whether or not these deviations differ depending on the socio linguistic variables.

1.2. Research Questions

Do the English people make morphological deviations from standard Turkish?

Do these deviations differ depending on the socio linguistic variables?

2. Methodology

2.1. Participants

The total number of the participants is 15 and they are consisting of 13 females, 2 are males. The number of male participants is few because there are not many male bilinguals whose Turkish is at the desired level to serve the purpose of this study. The participants can be counted as late and natural bilinguals who learned Turkish after adulthood without taking a Turkish course. When it comes to their marital status, 12 are married to Turkish men, one is married to an English man, one is married to an Indian woman and one is single. Their age range differs from 37 to 75. 8 of them are high school graduates, 6 of them are university graduates and one is MA graduate. 5 of them can speak another foreign language except from English and 10 of them know only Turkish as a foreign language. The residency period of the participants changes between 3 to 30 years.

2.2. Data Collection Instruments

In this descriptive study qualitative data collection instruments were used. For this, participants were made semi structured interviews. During the interviews 21 questions prepared by the researcher were asked and they were recorded. These questions were generally aiming to find out participants’ attitudes towards Turkish.

2.3. Data Analysis

In order to analyze the data, first recordings were transcribed and the morphological deviations were identified. Then these deviations were grouped under certain headings and identified whether or not these deviations differ depending on the socio linguistic variables.

3. Findings

After the analysis of the data, deviations made by the participants were grouped under three main headings which have sub-headings as follows:

1. Deviations in noun inflections
2. Deviations in verb inflections
3. Deviations in derivational morphemes

3.1. Deviations in noun inflections

Deviations in noun inflections were grouped under five headings. They are as follows:

- a. Deviations in plural morphemes
- b. Deviations in case suffixes
- c. Deviations in possessive suffixes
- d. Deviations in copular
- e. Deviations in personal suffixes

Deviations in plural morphemes were grouped under two sub-headings

1. Omission of plural suffix
2. Unnecessary use of plural suffix with the influence of English

b. Deviations in case suffixes were grouped under fifteen sub-headings

1. Omission of dative case marker *-(y)A*
2. Omission of accusative case marker *-(y) X*
3. Misplacing case markers
4. Omission of locative case marker *-DA*
5. Omission of genitive case marker *-(n) In*
6. Omission of instrumental case marker *-(y) lA*
7. Unnecessary use of ablative case marker *-DAn*
8. Unnecessary use of locative case marker *-DA*
9. Omission of genitive case marker and possessive suffix
10. Unnecessary use of genitive case marker *-(n) In*
11. Omission of ablative case marker *-DAn*
12. Unnecessary use of case suffixes
13. Omission of conjunction *de/da* after locative case marker *-DA*
14. Interchange of genitive marker and possessive suffix
15. Misapplication of possessive construction

c. Deviations in possessive suffixes were grouped under two sub-headings

1. Omission of possessive suffix
 2. Not being able use correct possessive suffix
- d. Deviations in copular were grouped under one sub-heading*
1. Omission of copular
- e. Deviations in personal suffix were grouped under one sub-heading*
1. Omission or wrong use of personal suffix

3.2. Deviations in verb inflections

- a. Wrong choice of tenses
- b. Omission of gerunds
- c. Omission modal of ability
- d. Omission of compound tense
- e. Omission of reflexive marker

3.3. Deviations in derivational morphemes

- a. Omission of productive derivational suffix

b. Omission of voice suffix

Finally the reasons of these deviations were examined and they were dealt with in terms of socio linguistic variables.

5. Conclusion

1. 28 deviations were made by the participants and they mostly do not differ depending on the sociolinguistic variables.

2. Although nouns become plural by adding suffixes in English and Turkish (-s, es in English; lar in Turkish) nearly half of the participants did not use the plural suffix in Turkish. The number of deviations is expected to be lower because both languages have the same rule when making the nouns plural. However, it was not as low as it was expected.

3. Correct use of case suffixes is the biggest grammatical problem of the participants. Nearly all the participants made deviations when using case suffixes.

4. Participants had great difficulty in using the possessive suffixes. It might be caused by the influence of English on their Turkish because in English nouns do not take possessive suffixes.

5. Another problem that the participants faced is the correct use of copular. In English *verb to be* is used after the subject of the sentence. However, copular in Turkish is added as a suffix to the nouns, adverbials and adjectives. That difference between English and Turkish might have caused this problem.

6. The other problem that the participants faced is the false use of personal suffixes. In English personal suffix is not used after verbs therefore participants might have made deviations.

7. Since Turkish is an agglutinative language, verbs take modal, tense, personal and question suffixes. On the contrary, in English modals and auxiliaries are used independently before verbs. This structural difference between Turkish and English might be the cause of deviations in verb inflections.

8. They had difficulties in using productive derivational suffixes and causative suffixes. When their deviations in productive derivational suffixes are examined, it is seen that the deviations are usually made in language and nationality names. In English both nationality and language names are made with suffix *-ish*. For instance, *English* refers to both nationality and language but in Turkish different words are used for nationality and language names. For instance, *İngiliz* is a nationality name but *İngilizce* is a language name. This feature of English might have been copied to Turkish by the participants. They have difficulty in distinguishing the voice suffixes added to transitive verbs in Turkish. For instance, they were not able to distinguish *bitmek* and *bitirmek*, *büyümek* and *büyütmek*.

Keywords: Bilingualism, language contact, morphological deviations, teaching Turkish as a foreign language

1.Giriş

Çeşitli sebeplerle insanların kendi ülkelerinden başka ülkelere farklı motivasyonlarla isteyerek ya da istemeyerek göç etmesi, teknolojik gelişmeler sonucunda insanların kendilerine çok uzak olan coğrafyadaki insanlarla iletişim kurabilme olanağı, ticaretin küresel anlamda yapılıyor olması gibi sebepler insanların yeni dillerle karşılaşmalarına ve o dilleri kullanmalarına yol açmaktadır. Bu da dünyada iki dilli insan sayısının artması sonucunu doğurmaktadır. Alan yazındaki birçok kaynak dünya nüfusunun yarıdan fazlasının iki dilli olduğuna işaret etmektedir. İşte bu sebeple, Myers-Scotton (2006:2) iki dilliliğin çalışılmaya değer bir konu olduğunu ifade etmiştir. İki dilli insan sayısının çok olduğu ABD, Kanada, Almanya gibi birçok ülkede iki dilliliği ve dil kullanımını farklı yönleriyle ele alan çalışmalar yapılmıştır. Buna karşılık ülkemizde iki dillilik ve dil kullanımı ile ilgili yapılan çalışmalar bu ülkelerle kıyaslandığında yeterli seviyede değildir.

1.1. Çalışmanın Önemi

2002 yılından sonra yabancılara toprak ve konut satışıyla birlikte, Muğla ilinin Fethiye ilçesinde çok sayıda İngiliz ikamet etmeye başlamıştır. Kesin rakam tam olarak bilinmemekle birlikte şu anda bu bölgede yaklaşık beş-altı bin İngiliz vatandaşın yaşadığı tahmin edilmektedir. Buraya yerleşenlerin çoğunluğunu bir Türk koca ile evli İngiliz kadınlar oluşturmakla birlikte her iki bireyin İngiliz olduğu evlilikler de mevcuttur. Burada yaşayan ve özellikle de bir Türk ile evli olan kadınlar kendi eşleriyle, çocuklarıyla, eşlerinin akrabaları ve çevreleriyle sağlıklı ve etkili iletişim kurabilmek için Türkçeye ihtiyaç duymaktadırlar. Bu durum da onları bir şekilde Türkçe kullanmaya mecbur bırakmakta ve İngilizce ile Türkçe arasında dil etkileşimine yol açmaktadır. Bu çalışmada bu bölgede yaşayan İngilizlerin standart Türkçeden yapmış oldukları biçim bilgisel sapmalar tespit edilmeye çalışılacaktır. Türkiye'nin bu bölgesinde yaşayan İngilizlerle ilgili bu anlamda bir çalışma olmamasının bu çalışmayı önemli kılacağı düşünülmüştür.

1.2. Çalışmanın Amacı

Bu çalışma Muğla'nın Fethiye ilçesinde ikamet eden yetişkin iki dilli İngilizlerin Türkçe konuşmalarında standart Türkçeden yaptıkları biçim bilgisel sapmaları tespit etmeyi ve bunların toplum dilbilimsel değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1.İki Dillilik Nedir?

İki dilliliğin dilsel, toplumsal ve bireysel boyutları olması ve her alanın iki dilliliği kendi bakış açısıyla tanımlaması sebebiyle alan yazında iki dilliliğin tam olarak ne olduğu konusunda ortak bir tanım bulunmamaktadır. Örneğin Bloomfield (1933: 56) iki dilliliği her iki dilde de ana dil konuşuruna yakın kullanma becerisi olarak tanımlarken, Haugen (1953:7) bir kişinin diğer dilde tam anlamlı ifadeler oluşturmaya başlamasının ona iki dilli denmesi için yeterli olacağını belirtmektedir. Weinreich çalışmasında (1968:1) iki dilliliği “İki dilin alternatif şekilde kullanım pratiğine iki dillilik ve bunu uygulayan kişiye de iki dilli denir.” şeklinde tanımlamıştır.

Myers Scotton'a (2006:44) göre iki dillilik “iki ya da daha fazla dili sınırlı gündelik diyalogu sürdürebilmek için yeterince kullanabilme becerisidir.” Bu tanımına ilave olarak Myers-Scotton (2006:3) iki dilliliğin her iki dile de tam olarak hâkim olma becerisi olmadığını iki dilliliği bu şekilde tanımlamanın birçok iki dilli konuşuru oyun dışında tutma anlamına geldiğini zira çok az konuşmacının iki dili de aynı oranda akıcı olarak kullanabileceğini belirtmiştir. Grosjean (2008: 10) “İki dilliliği iki ya da daha fazla dilin günlük hayatta düzenli kullanımı” olarak tanımlamaktadır. Wei'e (2001:13) göre iki dilliliğin genel tanımları bir dili yazılı ya da sözlü olarak anlayan insanları

iki dilli kabul etse de iki dilliliğin daha yaygın olan tanımında her iki dilde de iletişim kurabilen insanlar iki dilli olarak kabul edilmektedir.

2.2. İki Dillilikte Etkileşim

İki dil karşı karşıya geldiğinde iki dil arasında etkileşim, karışma, ödünçleme, kod değiştirme gibi dil olayları meydana gelmektedir. İki dil arasındaki etkileşim ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi ve söz varlığı seviyelerinde gerçekleşebilir.

Weinreich (1933:16) etkileşim kavramını “birden çok dille yakınlaşmanın sonucu olarak iki dillilerin konuşmasında yer alan dil normlarından sapma örnekleri” olarak tanımlamıştır. Mackey’e göre (1970: 554) “etkileşim bir dili konuşurken ya da yazarken diğer dilin özelliklerinin kullanımıdır” ve Mackey’e göre (2001:36) “etkileşim tanımı ödünçlemeden ayrılmalıdır. İlki *sözüün* bir özelliği iken sonraki *dilin* özelliğidir. Etkileşim bireysel ve rastlantısal, buna karşılık ödünçleme ise kolektif ve sistematiktir.” Jarvis ve Pavlenko’ya (2008:1) göre karşılıklı dil etkileşimi “bir kişinin dil bilgisinin diğer dilin dil bilgisinden ya da kullanımından etkilenmesidir. Haugen’a göre (1956) (Aktaran: Refatto, 2003:30) dilsel etkileşim en basit ifadeyle bir dilden tek bir dilsel unsurun çıkarılıp diğer dilin bağlamında kullanılmasıdır. Eğer A dilinin ses bilgil ve biçim bilgil yapısının karakter özellikleri muhafaza edilmez ve B dilinin benzer özellikleri lehine değişikliğe uğrarsa etkileşim var demektir. Myers-Scotton (2006:233) insanlar günlük konuşmalarında iki ya da daha fazla dili konuşurlarsa bu dillerin gramerlerini etkileyen farklı sonuçların ortaya çıkabileceğini belirtmiş ve bunu dil etkileşim olayı (language contact phenomena)olarak adlandırmıştır.

2.3. Biçim Bilgisel Etkileşim

İki dilliler dil kullanımlarında bazı durumlarda bir dilin etkisiyle diğer dilde gerekli olmadığı hâlde bağımsız biçim birimleri kullanma ya da gerektiği hâlde bağımsız biçim birimi kullanmama eğiliminde olabilirler. Bir Fransız, iki dilli Fransızcanın etkisiyle İngilizcede gerekli olmadığı hâlde *the* tanımlığını *on the page five* örneğinde olduğu gibi kullanabilir *à la pagecinq*. Buna karşılık bir Rusça-İngilizce iki dilli de İngilizce cümlelerde gerekli olduğu hâlde Rusçanın etkisiyle *the* tanımlığını cümleden çıkarabilir. (Mackey, 2001:43). Türkçeyi sonradan öğrenmiş bir İngiliz de sayı sıfatlarından sonra gelen ismin çoğul eki alması kuralını İngilizcenin etkisiyle benzer şekilde Türkçe sözcüklerde de kullanabilir. Örneğin, *three books* ifadesi Türkçeye *üç kitaplar* şeklinde transfer edilebilir. Ya da bu durumun tam tersi olacak şekilde İngilizce öğrenmeye çalışan bir Türk de Türkçenin etkisiyle İngilizcede sayı sıfatlarından sonra gelen ismin sonundaki çoğul ekini kullanmama eğilimine girebilir. Örnek: *üç kitap – three books*.

3. Yöntem

3.1. Araştırma Sorusu

Muğla ilinin Fethiye ilçesinde yaşayan iki dilli yetişkin İngilizler, Türkçe konuşurken standart Türkçeden biçim bilgisi anlamında ne tür sapmalar yapmaktadırlar ve bu sapmalar toplum dilbilimsel değişkenlere göre farklılık göstermekte midir?

3.2. Araştırma Modeli

Yapılan tanımlayıcı/betimsel bir çalışmadır.

3.3. Katılımcı Grubu

Çalışma grubu Muğla’nın Fethiye ilçesinde yaşayan 15 İngiliz’den oluşmuştur. Katılımcıların 13 tanesi kadın, 2 tanesi ise erkektir. Erkek katılımcının az olmasının sebebi bu çalışmanın amacına hizmet edecek seviyede Türkçe bilen erkek sayısının çok az olmasıdır. Katılımcı grubu Türkçeyi olgunluk döneminde ve doğal ortamında öğrendiği, İngilizcesi Türkçeye göre daha baskın olduğu için geç ve doğal iki dilliler sınıfına girmektedir.

15 katılımcının 2'si erkek 13'ü kadındır. Katılımcıların 14'ü evli 1'i bekârdır. Yaş aralıkları 37 ile 75 arasında değişmektedir. 8'i lise, 6'sı lisans biri de yüksek lisans mezunudur. Katılımcıların 5'i Türkçe dışında başka bir dil bilmekle beraber 10'u İngilizce dışında sadece Türkçe bilmektedir. İngilizce ve Türkçe dışında dil bilenlerin bildiği diller: Fransızca, Latince, Arapça, Farsça ve Rusçadır. Katılımcıların Türkiye'deki ikamet süreleri 3 ile 30 yıl arasında değişmektedir. Evli olanların hepsi kadın olup 12'si bir Türk ile evli iken 2 katılımcı da başka milletlerden biriyle evlidir. 11 katılımcının çocuğu vardır. Türkçe ile ilk karşılaşmaları 1969 ile 2013 yılları arasında değişmektedir. 13 katılımcı Türkçe ile ilk kez Türkiye'ye tatil için geldiğinde karşılaşırken 2 katılımcı Türkiye'ye çalışma amacıyla geldiğinde karşılaşmıştır.

3.4. Veri Toplama Araçları

Çalışmada yer alan veriler nitel araştırma yöntemine uygun olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Katılımcılarla yapılan ön görüşmeler sonucunda gönüllü katılımcılardan onların istediği zamanda ve yerde randevular alınmıştır. Yapılan görüşmelerde katılımcılara, araştırmacı tarafından daha önceden hazırlanmış olan 21 adet soru sorulmuş ve verilen cevaplar ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır.

Görüşmelerde katılımcılara şu sorular sorulmuştur.

1. Adınız ve soyadınız nedir?
2. Kaç yaşındasınız?
3. Eğitim durumunuz nedir?
4. Medeni durumunuz nedir?
5. Mesleğiniz nedir?
6. Hangi dilleri biliyorsunuz?
7. Kaç yıldır Türkiye'de yaşıyorsunuz?
8. Eşiniz Türk mü?
9. Türkiye'ye ilk ne zaman geldiniz?
10. Türkçe ile ilk tanışmanız ne zaman oldu?
11. Kaç yıldır Türkçe konuşuyorsunuz?
12. Türkçe sizce zor bir dil mi?
13. Günde ortalama kaç saat Türkçe konuşuyorsunuz?
14. Türkçe öğrenirken sizi en çok zorlayan ne oldu?
15. Türkçede en kolay neyi öğrendiniz?
16. Eşinizle ve çocuklarınızla Türkçe mi konuşuyorsunuz?
17. Eşinizin akrabaları ile Türkçe mi konuşuyorsunuz?
18. Dışarıya çıktığınızda çarşı ve pazarda Türklerle Türkçe mi konuşuyorsunuz?
19. Burada yaşayan İngilizlerle bir araya geldiğinizde hangi dille iletişim kuruyorsunuz?
20. Evde televizyonda çoğunlukla Türk kanallarını mı yoksa İngiliz kanallarını mı izliyorsunuz?
21. Türkçe gazete, dergi, kitap okuyor musunuz?

3.4. Verilerin Çözümlemesi

Öncelikle görüşmelerin ses kayıtları yazıya geçirilmiş daha sonra yazıya geçirilen bu kayıtlardaki biçim bilgisel sapmalar tespit edilmiştir. Sonraki aşamada yapılan bu sapmalar belli başlıklar altında sınıflandırılmış ve bu sapmaların toplum dilbilimsel değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

4. Bulgular ve Tartışma

Katılımcıların standart Türkçeden yaptıkları biçim bilgisel sapmalar aşağıdaki ana başlıklar altında toplanmıştır.

1. Ad çekimi ile ilgili sapmalar
2. Fiil çekimi ile ilgili sapmalar
3. Yapım ekleri ile ilgili sapmalar

4.1. Ad Çekimi İle İlgili Sapmalar

Elde edilen verilerin çözümlenmesi sonucu ad çekimi ile ilgili sapmalar aşağıdaki başlıklar altında toplanmıştır:

1. Çoğul ekleri ile ilgili sapmalar
2. Ad durum ekleri ile ilgili sapmalar
3. İyelik ekleri ile ilgili sapmalar
4. Bildirme çekimi ile ilgili sapmalar
5. Çekimde kullanılan kişi ekleri ile ilgili sapmalar
6. Eklerin sıralanışı ilgili sapmalar

4.1.1. Çoğul Ekleri İle İlgili Sapmalar

İngilizcede çoğul ekleri, sayılabilen düzenli adların sonuna (*s-es*) *book-s*, *box-es* ekleri getirilerek yapılır. Bunun yanında bu ekleri almadan çoğul olabilen *man-men*, *woman-women*, *child-children* gibi düzensiz adlar da vardır. Türkçede ise sayılabilen adlar sonlarına *-lar* eki alarak çoğul olurlar.

Bu bölümde katılımcıların Türkçe dil performanslarında Türkçe çoğul ekleri ile ilgili yaptıkları sapmalar tespit edilmiş ve sıklık sırasına göre belirli başlıklar altında aşağıdaki şekilde sınıflandırılmıştır.

1. Çoğul ekinin kullanılmaması

Sapma yapanların sayısı:8

Sapma Örneği: Türkiye’de çok güzel mükemet *yer(yerler)*va:

Başka *kişi(kişiler)*İngiliz kənuşmadıla:

Cinsiyet: 7 Kadın-1 Erkek

Yaş: 39- 69

Medeni Durum: 8 Evli

Eğitim: 5 Lise - 3 Üniversite

İngilizce ve Türkçe dışında dil bilenlerin sayısı: 2

Türkiye’deki ikamet süresi: 7-29 yıl arası

Bu sapma, 8 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapanların 7’si kadın 1’i erkektir. Yaşları 39 ile 69 arasında değişmekte olup hepsi evlidir. Katılımcıların 5’i lise, 3’ü üniversite mezunudur ve Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilenlerin sayısı 2’dir. Türkiye’deki ikamet süreleri 7 ile 29 yıl arasında değişmektedir.

Sapma örneklerine bakıldığında İngilizcede kendisinden sonra çoğul eki alan *yer (place)* sözcüğü Türkçe çoğul eki almamıştır. İngilizcede *kişi (person)* sözcüğü düzensiz bir isim olması sebebiyle çoğul yapılırken *people* şekline dönüşmektedir. Katılımcı belki bu durumun etkisiyle burada *kişi* sözcüğünden sonra çoğul eki kullanmamış olabilir.

Toplum dilbilimsel değişkenler açısından bakıldığında anlamlı bir fark görülmemektedir.

2. İngilizcenin etkisiyle çoğul ekinin gereksiz kullanımı

Sapma yapanların sayısı:4

Sapma Örneği: Çok *fotografla*(*fotoğraf*)*va:* / Çok *şeyle*:(*şey*)*va:* günlük hayatta / Çok *insanlar*(*insan*) *va:*

Cinsiyet: 3 Kadın-1 Erkek

Yaş: 55- 69 arası

Medeni Durum: 4 Evli

Eğitim: 3 Lise, 1 Üniversite

İngilizce ve Türkçe dışında dil bilenlerin sayısı:1

Türkiye'deki ikamet süresi: 9-29 yıl

Bu sapma, 4 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapanların 3'ü kadın 1'i erkektir. Yaşları 55 ile 69 arasında değişmekte olup hepsi evlidir. Katılımcıların 3'ü lise, 1'i üniversite mezunu olup Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilenlerin sayısı birdir. Türkiye'deki ikamet süreleri 9 ile 29 yıl arasında değişmektedir.

Sapma örneklerine bakıldığında İngilizcede *çok* anlamında kullanılan *many* ve *a lot of /lots of* sözcüklerinden sonra gelen sayılabilen adlar çoğul ekleriyle kullanılmaktadır.

Örnek: *Many photographs, many things, a lot of people, many words.*

Yukarıdaki örneklere bakıldığında İngilizcenin bu özelliğinin Türkçeye kopyalandığı görülmektedir.

Toplum dilbilimsel değişkenler açısından bakıldığında, bu sapmanın çoğunlukla lise mezunları tarafından yapılmış olması dikkat çekmektedir.

4.1.2. Ad Durum Ekleri İle İlgili Sapmalar

Türkçede yalın, ilgi, belirtme, yönelme, bulunma, ayrılma, araç olmak üzere toplam 7 ad durumu vardır. Türkçede durum ekleri adlardan sonra gelmesine rağmen İngilizcede ilgi durumu dışında adlardan önce edat/prepositions kullanırlar.

Örnek: *okul-u, the school / okul-a, to school / okul-da, at-in school / okul-dan, from school / Ali-(y)le, with Ali / Ali'nin, Ali's*

Bu bölümde katılımcıların Türkçe dil performanslarında ad durum eklerinin kullanımı ile ilgili yaptıkları sapmalar ele alınmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda, ad durum ekleri ile ilgili sapmalar sıklık sırasına göre belirli başlıklar altında aşağıdaki şekilde sınıflandırılmıştır.

1. Yönelme ekinin kullanılmaması -(y)A

Sapma yapanların sayısı:14

Sapma Örneği: Ondan sonra *Fethiye* (*Fethiye 'ye*) geldim çok sevdim.

Sonra evlendik *İngiltere*(*İngiltere 'ye*) kaçtık.

Cinsiyet: 13 Kadın-1 Erkek

Yaş: 37- 75

Medeni Durum: 14 Evli

Eğitim: 9 Lise - 5 Üniversite

İngilizce ve Türkçe dışında dil bilenlerin sayısı: 4**Türkiye’deki ikamet süresi: 3- 29 yıl**

Bu sapma 14 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapanların 13’ü kadın 1’i erkektir. Yaşları 37 ila 75 arasında değişmekte olup hepsi evlidir. Katılımcıların 9’u lise, 5’i üniversite mezunudur ve Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilenlerin sayısı dördüttür. Türkiye’deki ikamet süreleri 3 ile 29 yıl arasında değişmektedir.

Sonuçlara bakıldığında biri hariç hiçbir katılımcının yönelme ekini kullanmadığı görülmektedir. Bunun sebebi İngilizcede yönelme ekini karşılayan *to*’nun adlardan önce kullanılması olabilir.

Bu sapmanın 15 katılımcının 14’ü tarafından yapılmış olması sebebiyle toplum dilbilimsel değişkenler açısından anlamlı bir fark görülmemektedir.

2. Belirtme ekinin kullanılmaması –(y) X**Sapma yapanların sayısı:14**

Sapma Örneği: Sonra biz beräbe: okumuştuk *kitapla:* (*kitapları*)fəlan /

Evet bütü:nişler(*işleri*)yapıyo:rum.

Cinsiyet: 12 Kadın-2 Erkek

Yaş: 37- 75

Medeni Durum: 13 Evli- 1 Bekâr

Eğitim: 8 Lise – 6 Üniversite

İngilizce ve Türkçe dışında dil bilenlerin sayısı: 5**Türkiye’deki ikamet süresi: 3- 29 yıl**

Bu sapma, 14 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapanların 12’si kadın 2’si erkektir. Yaşları 37 ila 75 arasında değişmekte olup 13’ü evli 1’i bekârdır. Katılımcıların 8’i lise, 6’sı üniversite mezunudur ve Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilenlerin sayısı beştir. Türkiye’deki ikamet süreleri 7 ile 29 yıl arasında değişmektedir.

Sonuçlara bakıldığında 1 katılımcı dışında tüm katılımcıların belirtme ekini kullanamadıkları görülmektedir. İngilizcede adı belirli hâle getirebilmek için bağlamda ikinci defa bahsedilen ad artık konuşmacı ve dinleyici açısından belirli hâle geldiği için önüne *the* tanımlığı getirilir. Türkçede ise ad kendisinden sonra –(y)X ekini alır. Bu sapmanın sebebi İngilizcede adların kendilerinden sonra belirtme durum eki almamaları olabilir.

Toplum dilbilimsel değişkenler açısından anlamlı bir fark görülmemektedir.

3. Ad durum eklerinin birbirinin yerine kullanılması**Sapma yapanların sayısı:12**

Sapma Örneği: *Karadiniz’i (Karedeniz’e) gittim. Biz Fethiye’de (Fetihiye’ye) 9 yıl önce geldik.*

Cinsiyet: 11 Kadın-1 Erkek

Yaş: 37- 75 arası

Medeni Durum: 11 Evli- 1 Bekâr

Eğitim: 8 Lise - 4 Üniversite

İngilizce ve Türkçe dışında dil bilenlerin sayısı: 3

Türkiye'deki ikamet süresi: 7- 29 yıl

Bu sapma, 12 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapanların 11'i kadın 1'i erkektir. Yaşları 37 ila 75 arasında değişmekte olup 11'i evli 1 tanesi bekârdır. Katılımcıların 8'i lise, 4'ü üniversite mezunudur ve Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilenlerin sayısı üçtür. Türkiye'deki ikamet süreleri 7 ile 29 yıl arasında değişmektedir.

Sonuçlara bakıldığında ad durum eklerinin kullanımı konusunda ciddi sorunların olduğu söylenebilir çünkü 15 katılımcının 12 tanesi bu konuda problem yaşamaktadır. Bunun sebebi İngilizcede adlardan sonra durum eki kullanılmaması olabilir.

Toplum dilbilimsel değişkenler açısından anlamlı bir fark görülmemektedir.

4. Bulunma ekinin kullanılmaması -DA

Sapma yapanların sayısı:10

Sapma Örneği: Biz *Türkiye(Türkiye'de)* yaşıyoruz ama biz İngilizce pratik yapıyoruz.

He: *ülke (ülkede)* güzel şehir var.

Cinsiyet: 10 Kadın

Yaş: 37- 57

Medeni Durum: 10 Evli

Eğitim: 7 Lise - 3 Üniversite

İngilizce ve Türkçe dışında dil bilenlerin sayısı: 1

Türkiye'deki ikamet süresi: 7-29 yıl

Bu sapma, 10 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapanların tamamı kadındır. Yaşları 37 ila 57 arasında değişmekte olup hepsi evlidir. Katılımcıların 7'si lise, 3'ü üniversite mezunudur ve Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilenlerin sayısı birdir. Türkiye'deki ikamet süreleri 7 ile 29 yıl arasında değişmektedir.

İngilizcede bulunma ekinin karşılığı olarak *at* ya da *in* edatlarının addan önce, Türkçedeki – *DA* ekinin adlardan sonra kullanılması bu sapmanın kaynağı olabilir.

Toplum dilbilimsel değişkenler açısından bakıldığında 9 lise mezunun 7'sinin, yabancı dil bilen 5 katılımcıdan sadece 1 tanesinin bu sapmayı yapmış olması dikkat çekmektedir.

5. İlg ekinin kullanılmaması

Sapma yapanların sayısı:9

Sapma Örneği: Biz(*Bizim*) pek sıkıntımız yok bu:da /

Bir *a:kadaşım(arkadaşımın)* kızı İngilizce yapıyo: okulda.

Cinsiyet: 8 kadın-1 Erkek

Yaş: 39- 69 arası

Medeni Durum: 9 Evli

Eğitim: 7 Lise – 2 Üniversite

İngilizce ve Türkçe dışında dil bilenlerin sayısı:2

Türkiye’deki ikamet süresi: 7-29 yıl

Bu sapma, 9 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapanların 8’i kadın 1’i, erkektir. Yaşları 39 ila 69 arasında değişmekte olup 8’i evli 1’i bekârdır. Katılımcıların 7’si lise, 2’si üniversite mezunudur ve Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilenlerin sayısı ikidir. Türkiye’deki ikamet süreleri 7 ile 29 yıl arasında değişmektedir.

İngilizcede ilgi eki olarak özel isimlerden sonra ‘s, Türkçede ise $-(n)Xn$ eki kullanılmaktadır. Hem İngilizce hem de Türkçede ismin sonuna ekleniyor olması iki dilin ortak özelliğidir. Buradaki sapma sayısının diğer ad durum ekleriyle karşılaştırıldığında daha az olması bu ortak özellikten kaynaklanıyor olabilir.

Toplum dilbilimsel değişkenler açısından bakıldığında 9 lise mezunundan 7’sinin bu sapmayı yapması dikkat çekmektedir.

6. Araç ekinin kullanılmaması**Sapma yapanların sayısı:7**

Sapma Örneği: Ben sadece *müşteri* (*müşterilerle*) ilgileniyorum /

Eşim kesinlikle İngiltere’de hiçbi: zəman *kızlarım*(*kızlarımla*) Törkçe konuşmadı.

Cinsiyet: 7 kadın

Yaş: 37- 75 arası

Medeni Durum: 7 Evli

Eğitim: 6 Lise – 1 Üniversite

İngilizce ve Türkçe dışında dil bilenlerin sayısı: 1

Türkiye’deki ikamet süresi: 7-29 yıl

Bu sapma, 8 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapanların tamamı kadındır. Yaşları 37 ila 75 arasında değişmekte olup hepsi evlidir. Katılımcıların 6’sı lise, 1’i üniversite mezunudur ve Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilenlerin sayısı birdir. Türkiye’deki ikamet süreleri 7 ile 29 yıl arasında değişmektedir.

İngilizcede araç ekinin karşılığı olarak *with* edatı adlardan önce, Türkçedeki ise $-(y)la$ eki adlardan sonra kullanılmaktadır. Yönelme ve bulunma durumunun karşılığı olan *to*, *at/in* edatı ile karşılaştırıldığında araç ekinin kullanılması ile ilgili sapma sayısının yarı yarıya olması göze çarpmaktadır.

Toplum dilbilimsel değişkenler açısından bakıldığında sapma yapanların hepsinin kadın ve çoğunluğunun lise mezunu olması dikkat çekmektedir.

7. Ayrılma ekinin gereksiz kullanımı**Sapma yapanların sayısı:4**

Sapma Örneği: Project bir buçuk sene sü:dü yani işte *esnaftan*(*esnaf*) yardım etti *deynekten*(*dernek*) yardım etti.

Üç *aydan*(*ay*) sonra hiç kimse iyi bilmedi.

Cinsiyet: 4 Kadın

Yaş: 37-75 arası

Medeni Durum: 4 Evli

Eğitim: 2 Lise - 1 Üniversite

İngilizce ve Türkçe dışında dil bilenlerin sayısı: 1

Türkiye'deki ikamet süresi: 15-22 yıl arası

Bu sapma, 4 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapanların tamamı kadındır. Yaşları 37 ila 75 arasında değişmekte olup hepsi evlidir. Katılımcıların 2'si lise, 1'i üniversite mezunudur. Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilenlerin sayısı birdir. Türkiye'deki ikamet süreleri 15-22 yıl arasında değişmektedir.

Toplum dilbilimsel değişkenler açısından bakıldığında sapmanın sadece kadınlar tarafından yapılmış olması dikkat çekmektedir.

8. Bulunma ekinin gereksiz kullanımı

Sapma yapanların sayısı:3

Sapma Örneği: Heralde *kışında(kışın)* bazı günde herhâlde en fazla 5 dakika konuşuyorum.

Ben her zaman dükkânda *Türkçede(Türkçe)* konuşuyorum.

İngilizce'de (İngilizce) konuşmaya başlıyo:

Cinsiyet: 3 Kadın

Yaş: 52-53 arası

Medeni Durum:3 Evli

Eğitim: 2 Lise - 1 Üniversite

İngilizce ve Türkçe dışında dil bilenlerin sayısı: 0

Türkiye'deki ikamet süresi: 22-29 yıl arası

Bu sapma 3 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapanların tamamı kadındır. Yaşları 52 ila 53 arasında değişmekte olup hepsi evlidir. Katılımcıların 2'si lise, 1'i üniversite mezunudur ve Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilen yoktur. Türkiye'deki ikamet süreleri 22-29 yıl arasında değişmektedir.

Yukarıdaki örneklere bakıldığında İngilizcede mevsimler ve diller bağlama göre kendilerinden önce *in* edatı alabilirler.

Örnek: He gave the instructions *in* Turkish.(Direktifleri Türkçe verdi.)

I probably speak Turkish 5 minutes *in* winter. (Kışın belki 5 dakika Türkçe konuşurum.)

Bu sapmayı yapan katılımcıların kafasında *in* edatının karşılığı olarak –DA eki olabilir ve İngilizcede *in* kullandıkları her yere Türkçede gerekli olmadığı hâlde –DA ekini kopyalıyor olabilirler.

Toplum dilbilimsel değişkenler açısından bakıldığında sapmanın sadece kadınlar tarafından yapılmış olması ve Türkiye'de 22 yıl ve üzerinde ikamet edenler tarafından yapılmış olması dikkat çekmektedir.

9. İlgi ve İyelik ekinin kullanılmaması**Sapma yapanların sayısı:**2**Sapma Örneği:** *Her şey* (Her şeyin) *sistem(sistemi)* var şimdi.Mesela *kızım* (kızımın) tabi iki *dil (dili)*va:**Cinsiyet:** 2 Kadın**Yaş:** 37-49 arası**Medeni Durum:** 2 Evli**Eğitim:** 1 Lise - 1 Üniversite**İngilizce ve Türkçe dışında dil bilenlerin sayısı:** 1**Türkiye’deki ikamet süresi:** 15-20 yıl arası

Bu sapma, 2 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapanların ikisi de kadındır. Yaşları 37 ila 49 arasında değişmekte olup ikisi de evlidir. Katılımcıların 1’i lise, 1’i üniversite mezunudur ve Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilenlerin sayısı birdir. Türkiye’deki ikamet süreleri 15 ile 20 yıl arasında değişmektedir.

İngilizcede ilgi eki olarak adlardan sonra ‘s kullanılmasına rağmen ilgi ekinden sonra gelen adın sonunda bir ek bulunmaz. Örnek: Ahmet’s car. Buna karşılık Türkçede ilgi *-(n)Xn* ekinden sonra kullanılan adlar kendilerinden sonra iyelik eki alırlar.

Örnek: Ahmet’in arabası. Bu sapma İngilizcenin bu özelliğinin Türkçeye bu şekilde kopyalanmasından kaynaklanıyor olabilir.

Toplum dilbilimsel değişkenler açısından bakıldığında sapmanın sadece 2 kişi tarafından yapılmış olması anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir.

10. İlgi ekinin gereksiz kullanımı**Sapma yapanların sayısı:** 2**Sapma Örneği:** *Bizim (Biz)* sadice müşteri için bu:dayızÇünkü *benim (ben)* bazen düzgün konuşmuyo:rum o zaman onla: yanlış anlıyola:**Cinsiyet:** 2 Kadın**Yaş:** 37-47 arası**Medeni Durum:** 2 Evli**Eğitim:** 2 Lise**İngilizce ve Türkçe dışında dil bilenlerin sayısı:**0**Türkiye’deki ikamet süresi:** 13-15 yıl arası

Bu sapma, 2 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapanların ikisi de kadındır. Yaşları 37 ila 47 arasında değişmekte olup ikisi de evlidir. Katılımcıların ikisi de lise mezunudur ve Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilen yoktur. Türkiye’deki ikamet süreleri 13-15 yıl arasında değişmektedir.

Yapılan sapmalara bakıldığında ilgi ekinin Türkçedeki kişi zamirlerinden sonra gereksiz biçimde kullanıldığı görülmektedir. Bunun sebebi bu katılımcıların Türkçedeki kişi zamirlerinin kullanımını tam olarak kavrayamaması olabilir.

Toplum dilbilimsel değişkenler açısından bakıldığında sapmanın sadece 2 kişi tarafından yapılmış olması anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir.

11. Ayrılma ekinin kullanılmaması

Sapma yapanların sayısı:2

Sapma Örneği: Biz *Salonika(Selanik'ten)* trenle İstanbul'a geldik

Senin İngilizce herhâlde benim *Türkçe(Türkçeden)* daha iyidir.

Cinsiyet: 2 Kadın

Yaş: 47-53 arası

Medeni Durum:2 Evli

Eğitim: 1 Lise - 1 Üniversite

İngilizce ve Türkçe dışında dil bilenlerin sayısı: 0

Türkiye'deki ikamet süresi: 13-22 yıl arası

Bu sapma, 2 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapanların ikisi de kadındır. Yaşları 47 ila 53 arasında değişmekte olup ikisi de evlidir. 1'i lise, 1'i üniversite mezunudur ve Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilen yoktur. Türkiye'deki ikamet süreleri 13-22 yıl arasında değişmektedir.

Bu sapmayı yapan katılımcılar yukarıdaki örnekler dışında konuşmalarında ayrılma ekini doğru kullanmışlardır. Bu sebeple bu sapma konuşmanın doğal seyri içerisinde fark edilmeden gerçekleşmiş olabilir.

Toplum dilbilimsel değişkenler açısından bakıldığında sapmanın sadece 2 kişi tarafından yapılmış olması anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir.

12. Ad durum eklerinin gereksiz kullanımı

Sapma yapanların sayısı: 1

Sapma Örneği: Ben *İngiltere'den(İngiltere)* dışında tüm yani iş hayatımı yaşadım, yaşıyordum.

Ama şimdi yani: okuyo:rum ama *konuşmaya(konuşma)* biraz zayıf

Cinsiyet: 1 Erkek

Yaş: 69

Medeni Durum: Evli

Eğitim: Üniversite mezunu

İngilizce ve Türkçe dışında bildiği dil: Arapça, Fransızca, İtalyanca

Türkiye'deki ikamet süresi: 3 yıl

Bu sapma, 1 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapan 69 yaşında bir erkek olup evlidir. Katılımcı üniversite mezunu olup Türkçe Arapça, Fransızca ve İtalyanca bilmemektedir. 3 yıldır Türkiye'de ikamet etmektedir.

13. Bulunma ad durum ekinden sonra bağlaç olan *de*’nin kullanılmaması**Sapma yapanların sayısı:**1**Sapma Örneği:** Bahreyn’de *Bahreyn’de de* aynı hâl.**Cinsiyet:** 1 Erkek**Yaş:** 69**Medeni Durum:** Evli**Eğitim:** Üniversite**İngilizce ve Türkçe dışında bildiği dil:** Arapça, Fransızca, İtalyanca**Türkiye’deki ikamet süresi:** 3 yıl

Bu sapma, 1 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapan 69 yaşında bir erkek olup evlidir. Katılımcı üniversite mezunu olup Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilmemektedir. 3 yıldır Türkiye’de ikamet etmektedir.

14. İlgi ve iyelik ekinin yer değiştirmesi**Sapma yapanların sayısı:**1

Sapma Örneği: Ondan sonra eşim beraber biz buraya geldik çünkü *eşinim(eşimin)* memleketiydi.

Cinsiyet: 1 Kadın**Yaş:** 37**Medeni Durum:** Evli**Eğitim:** Lise**İngilizce ve Türkçe dışında bildiği dil:** Yok**Türkiye’deki ikamet süresi:** 15 yıl

Bu sapma, 1 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapan 37 yaşında bir kadın olup evlidir. Katılımcı lise mezunu olup Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilmemektedir. 3 yıldır Türkiye’de ikamet etmektedir.

15.Ad tamlamasının yanlış kurulması**Sapma yapanların sayısı:** 1**Sapma Örneği:** Çocukla: biraz daha zor ve *öğretmen(öğretmenin)* çok iş(işi)va:dı.Eskiden *bende Fransızca(benim Fransızcam)* çok küçük çok zayıftı.**Cinsiyet:** 1 Kadın**Yaş:** 53**Medeni Durum:** Evli**Eğitim:** Üniversite**İngilizce ve Türkçe dışında bildiği dil:** Yok**Türkiye’deki ikamet süresi:** 22 yıl

Bu sapma, 1 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapan 53 yaşında bir kadın olup evlidir. Katılımcı üniversite mezunu olup Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilmemektedir. 22 yıldır Türkiye’de ikamet etmektedir.

4.1.3. İyelik Ekleri ile İlgili Sapmalar

1.İyelik eklerinin kullanılmaması

Sapma yapanların sayısı: 14

Sapma Örneği: Bizim trafik sistem(sistemi)çok daha güzel.

Türkçe çünkü en yakın *komşu (komşum)*İnglisce bilmiyor.

Cinsiyet: 13 Kadın-1 Erkek

Yaş: 37- 75

Medeni Durum: 14 Evli

Eğitim: 9 Lise - 5 Üniversite

İngilizce ve Türkçe dışında dil bilenlerin sayısı: 4

Türkiye’deki ikamet süresi: 3- 29 yıl arası

Bu sapma, 14 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapanların 13’ü kadın 1’i erkektir. Yaşları 37 ile 75 arasında değişmekte olup hepsi evlidir. Katılımcıların 9’u lise, 5’i üniversite mezunudur ve Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilenlerin sayısı dördür. Türkiye’deki ikamet süreleri 3 ile 29 yıl arasında değişmektedir.

Türkçede adlardan sonra iyelik eki kullanılmasına rağmen *trafik sistemi, en yakın komşum*, İngilizcede adlardan sonra iyelik eki kullanılmamaktadır: *traffic system/ my closest neighbour*. 15 katılımcının 14’ünün bu sapmayı yapmış olmasının sebebi İngilizcenin bu özelliğinden kaynaklanıyor olabilir.

Toplum dilbilimsel değişkenler açısından bakıldığında anlamlı bir fark görülmemektedir.

2. Uygun iyelik ekinin kullanılmaması

Sapma yapanların sayısı: 1

Sapma Örneği: Benim ailesi(ailem) Galler’de.

Cinsiyet: 1 Kadın

Yaş: 53

Medeni Durum: Evli

Eğitim: Üniversite

İngilizce ve Türkçe dışında bildiği dil: Yok

Türkiye’deki ikamet süresi: 22 yıl

Bu sapma 1 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapan 53 yaşında bir kadın olup evlidir. Katılımcı üniversite mezunu olup Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilmemektedir. 22 yıldır Türkiye’de ikamet etmektedir.

4.1.4. Bildirme Çekimi ile İlgili Sapmalar

1. Bildirme ekinin kullanılmaması

Sapma yapanların sayısı: 8

Sapma Örneği: Siz çok nazik(naziksiniz)

Ben yani pozitif bi *insan(insanım)*, hareketli bi *insan(insanım)*

Cinsiyet: 7 Kadın - 1 Erkek

Yaş: 37- 69 arası

Medeni Durum: 8 Evli

Eğitim: 5 Lise - 3 Üniversite

İngilizce ve Türkçe dışında dil bilenlerin sayısı: 1

Türkiye’deki ikamet süresi: 3-29 yıl arası

Bu sapma, 8 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapanların 7’si kadın 1’i erkektir. Yaşları 37 ile 69 arasında değişmekte olup hepsi evlidir. Katılımcıların 5’i lise, 3’ü üniversite mezunudur ve Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilenlerin sayısı ikidir. Türkiye’deki ikamet süreleri 3 ile 29 yıl arasında değişmektedir.

Türkçedeki bildirme çekim eki *imek* ile İngilizcede yardımcı fiil olarak kullanılan kişi ve zamana göre değişikli gösteren *to be* ile benzerlik göstermektedir. *To be* yardımcı fiili İngilizcede kişi zamirinden hemen sonra, ad soylu sözcüklerden ise önce kullanılmaktadır. Türkçede ise bildirme ekinin ad soylu kelimelerden sonra kullanılması bu sapmaya yol açmış olabilir.

Toplum dilbilimsel değişkenler açısından bakıldığında dikkat çekici olan husus Türkiye’de 3 yıldır ikamet edenin aksine 29 yıldır ikamet edenin de bu sapmayı yapmış olmasıdır.

4.1.5 Çekimde Kullanılan Kişi Ekleri ile İlgili Sapmalar

1. Kişi eklerinin yanlış ya da eksik kullanımı

Sapma yapanların sayısı: 8

Sapma Örneği: Herkes havadan *zannetiyo:sunuz* (*zannediyor*) ama ö:le değil.

En önemli ben tercümenlik *yaptı(yaptım)*.

Cinsiyet: 8 Kadın

Yaş: 37 - 57 arası

Medeni Durum: 8 Evli

Eğitim: 7 Lise - 1 Üniversite

İngilizce ve Türkçe dışında dil bilenlerin sayısı: 0

Türkiye’deki ikamet süresi: 7- 29 yıl arası değişmekte

Bu sapma, 8 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapanların hepsi kadındır. Yaşları 37 ile 57 arasında değişmekte olup hepsi evlidir. Katılımcıların 7’si lise, 1’i üniversite mezunudur ve Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilen yoktur. Türkiye’deki ikamet süreleri 7 ile 29 yıl arasında değişmektedir.

İngilizcede fiillerden sonra kişi eklerinin kullanılmaması bu sapmanın sebebi olabilir. Örnek: I work as an interpreter. Örnekte görüldüğü üzere *work* fiili kendisinden sonra Türkçedeki gibi kişi eki almamıştır. Örnek: Tercüman olarak *çalıştım*.

Toplum dilbilimsel değişkenler açısından bakıldığında bu sapmayı yapanların hepsinin kadın olması, 9 lise mezunundan 8'inin bu sapmayı yapmış olması ve bu sapmayı yapanların hiç birinin Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilememesi dikkat çekmektedir.

4.2. Fiil Çekimi ile ilgili sapmalar

1. Yanlış zaman seçimi

Sapma yapanların sayısı: 11

Sapma Örneği: Eskidan Fransızcam iyi:di ama çok yıllarcadan beri kullanmadığım için *unutulmuş(unuttum)*.

Sadice hamile olduğum zaman o zaman dö:t ay ben *çalışmıyo:dum (çalışmadım)*

Fethiyey'den sonra gittim İngiltere ondan sonra benim eşim İngiltere de *tanışmış.(tanıştım)*

İyi bi öğrenci hem *dinliyor(dinler)* hem konuşmaya *çalışıyor(çalışır)*.

Cinsiyet: 9 Kadın -2 Erkek

Yaş: 37 - 69 arası

Medeni Durum: 10 Evli- 1 Bekâr

Eğitim: 7 Lise - 4 Üniversite

İngilizce ve Türkçe dışında dil bilenlerin sayısı: 3

Türkiye'deki ikamet süresi: 3 ile 30 yıl arası değişmekte

Bu sapma 11 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapanların 9'u kadın 1'i erkektir. Yaşları 37 ila 69 arasında değişmekte olup 10'u evli 1'i bekârdır. Katılımcıların 7'si lise, 4'ü üniversite mezunudur ve Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilenlerin sayısı üçtür. Türkiye'deki ikamet süreleri 3 ile 30 yıl arasında değişmektedir.

Yanlış zaman seçimi de çok yaygın bir sapma olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneklere bakıldığında bu sapma her zaman çeşidinde görülmekle birlikte görülen geçmiş zaman yerine öğrenilen geçmiş zamanın kullanılmasındaki sıklık oranı daha fazladır.

Toplum dilbilimsel değişkenler açısından bakıldığında sapma dağılımının oldukça dengeli olması sebebiyle anlamlı bir fark görülmemektedir.

2. Zarf fiil ekinin kullanılmaması

Sapma yapanların sayısı: 3

Sapma Örneği: Melissa 4 yaşında Perihan *bebek (bebekken)* biz buraya geldik.

Oraya *gideceğim(gidinece)* konuşuyorum.

Cinsiyet: 3 Kadın

Yaş: 47 - 55 arası

Medeni Durum: 3 Evli

Eğitim: 2 Lise - 1 Üniversite

İngilizce ve Türkçe dışında dil bilenlerin sayısı: 0**Türkiye’deki ikamet süresi:** 9-22 yıl arası değişmekte

Bu sapma 3 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapanların yaşları 47 ila 55 arasında değişmekte olup hepsi de evlidir. Katılımcıların ikisi de lise mezunu biri üniversite mezunu olup Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilmemektedir. Türkiye’deki ikamet süreleri 3 ile 30 yıl arasında değişmektedir.

Bu sapma İngilizcede zarf fiil ekinin kullanılmamasından kaynaklanıyor olabilir. İngilizcede bu tür cümleler cümle başında zarf tümleci bağlacı kullanarak yapılmaktadır. Örnek: *When* Melisa was a baby we came here.

Toplum dilbilimsel değişkenler açısından bakıldığında anlamlı bir fark görülmemektedir.

3. Yeterlilik kipinin kullanılmaması**Sapma yapanların sayısı:** 3

Sapma Örneği: Bugün biraz daha iyi ama iki gün önce felaket nefis
almıyo:dum(alamıyordum) ge:çekten.

Türk televizyon haber seyrettim zaman çoğu zaman anlam *çıkarmıyorum(çıkaramıyorum)*

Cinsiyet: 3 Kadın**Yaş:** 47 -75 arası**Medeni Durum:** 3 Evli**Eğitim:** 2 Lise -1 Üniversite**İngilizce ve Türkçe dışında dil bilenlerin sayısı: 1****Türkiye’deki ikamet süresi:** 15-29 yıl arası değişmekte

Bu sapma, 3 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapanların yaşları 47 ila 75 arasında değişmekte olup hepsi de evlidir. Katılımcıların ikisi de lise mezunu biri üniversite mezunu olup Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilen sayısı birdir. Türkiye’deki ikamet süreleri 15 ile 29 yıl arasında değişmektedir.

Bu sapma İngilizcede yeterlilik kipinin Türkçedeki gibi fiillerden sonra kullanılmamasından kaynaklanıyor olabilir. İngilizcede yeterlilik *can, could, be able to* kipleri cümlenin öznesinden sonra fiilinden ise önce kullanılmaktadır.

Örnek: *When I watch the Turkish news, I mostly can not infer the meaning of words.*

Toplum dilbilimsel değişkenler açısından bakıldığında anlamlı bir fark görülmemektedir.

4. Birleşik zaman çekiminin kullanılamaması**Sapma yapanların sayısı:** 2

Sapma Örneği: Koye *gitcem(gitsem)* en yani cahil en fakir insanlar aynı aynı davranıyorum ben.

10 yıl önce,onla: çok şaka *yapıyo:la:(yapıyorlardı), kənuşuyo:la:(konuşuyorlardı)* ben de hiç *anlamıyo:yum(anlamıyordum).*

Cinsiyet: 2 kadın**Yaş:** 37 -39 arası

Medeni Durum: 2 Evli

Eğitim: 2 Lise

İngilizce ve Türkçe dışında dil bilenlerin sayısı: 0

Türkiye’deki ikamet süresi: 7-15 yıl arası değişmekte

Bu sapma 2 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapan biri 37, diğeri 39 yaşında kadın olup ikisi de evlidir. Katılımcıların ikisi de lise mezunu olup Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilmemektedir.

Toplum dilbilimsel değişkenler açısından bakıldığında anlamlı bir fark görülmemektedir.

5. Dönüşlülük ekinin gereksiz kullanımı

Sapma yapanların sayısı: 1

Sapma Örneği: Ben İngiltere’den dışında tüm yani iş hayatımı *yaşandım* (*yaşadım*), yaşıyordum.

Cinsiyet: 1 Erkek

Yaş: 69

Medeni Durum: Evli

Eğitim: Üniversite

İngilizce ve Türkçe dışında bildiği dil: Arapça, Fransızca, İtalyanca

Türkiye’deki ikamet süresi: 3 yıl

Bu sapma, 1 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapan 69 yaşında bir erkek olup evlidir. Katılımcı üniversite mezunu olup Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilmektedir. 3 yıldır Türkiye’de ikamet etmektedir.

Katılımcının üniversite mezunu olması, Türkçe dışında 3 yabancı dil biliyor olmasına rağmen böyle bir sapma yapmasının sebebi Türkiye’de henüz 3 yıldır yaşıyor olmasından kaynaklanabilir.

4.3. Yapım Ekleri ile İlgili Sapmalar

1. Addan ad yapım ekinin kullanılmaması

Sapma yapanların sayısı: 9

Sapma Örneği: Bazen message geliyor Hayley *İngiliz*(*İngilizce*) öğrenmek istiyoruz.

Sonra *öğretmen*(*öğretmenlik*) yaptım o:da.

Törk(*Türkçe*)mü:zik dinliyo:la:

Cinsiyet: 8 Kadın - 1 Erkek

Yaş: 37- 69 arası

Medeni Durum: 9 Evli

Eğitim: 6 Lise - 3 Üniversite

İngilizce ve Türkçe dışında dil bilenlerin sayısı: 2

Türkiye’deki ikamet süresi: 3- 23 yıl arası

Bu sapma 9 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapanların 8’i kadın 1’i erkektir. Yaşları 37 ila 69 arasında değişmekte olup hepsi evlidir. Katılımcıların 6’sı lise, 3’ü üniversite mezunudur ve Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilenlerin sayısı ikidir. Türkiye’deki ikamet süreleri 3 ile 23 yıl arasında değişmektedir.

Sapma örneklerine bakıldığında sapmanın genellikle dil adlarında yapıldığı görülmektedir. İngilizcede hem millet hem de dil adları aynı eklerle yapılmakta ve millet için ayrı, dil için ayrı sözcükler kullanılmamaktadır. Örnek: 1. He is *English* 2. He speaks *English*. Birinci örnekte *English* sözcüğü *millet* ikinci örnekte ise *dil* anlamında kullanılmaktadır. Oysa bu durum Türkçede millet ve dil kavramları için farklı sözcükler kullanılması sebebiyle farklıdır. Yukarıdaki örneklerin Türkçedeki karşılığı 1. *O İngiliz*.2. *O İngilizce konuşur* şeklindedir. Bu sapmayı yapan katılımcılar da İngilizcenin yukarıda açıklanan özelliğini Türkçeye kopyalayarak, hem millet hem de dil kavramı için tek bir sözcük kullanmaktadır.

Toplum dilbilimsel değişkenler açısından bakıldığında dikkat çekici olan Türkiye’de 3 yıldır ikamet edenin de 23 yıldır ikamet edenin de bu sapmayı yapmış olmasıdır.

2. Çatı eklerinin kullanılmaması

Sapma yapanların sayısı: 7

Sapma Örneği: Ben 16 yaşında okul *bitti* (*bitirdim*)

İşte öyle *yetişıyorum*(*yetiştiriyorum*) çocukları daha güzel oluyo:

Ondan sonra evin içinde her taraf yeşil kart *yapıştım*(*yapıştırdım*)

Cinsiyet: 7 Kadın

Yaş: 37- 57 arası

Medeni Durum: 7 Evli

Eğitim: 5 Lise -2 Üniversite

İngilizce ve Türkçe dışında dil bilenlerin sayısı: 1

Türkiye’deki ikamet süresi: 13-29 yıl arası

Bu sapma, 7 katılımcı tarafından yapılmıştır. Sapmayı yapanların hepsi kadındır. Yaşları 37 ila 57 arasında değişmekte olup hepsi evlidir. Katılımcıların 5’i lise, 2’si üniversite mezunudur ve Türkçe dışında başka bir yabancı dil bilenlerin sayısı birdir. Türkiye’deki ikamet süreleri 13 ile 29 yıl arasında değişmektedir.

İngilizcede yukarıdaki sapma örneklerinde italik yazılmış sözcükler için tek bir sözcük kullanılmasına rağmen *finish*, *grow*, *stick* ; Türkçede kökeni aynı olan sözcüğün iki farklı şekli kullanılmaktadır. Örnek: *bitmek/ bitirmek*, *büyümek/büyütmek*, *yapışmak/yapıştırmak*. Bu sapmanın sebebi, bağlama göre İngilizcede iki anlama da gelebilen yukarıdaki sözcüklerin İngilizceden Türkçeye aynı mantıkla kopyalanması olabilir. Toplum dilbilimsel değişkenler açısından bakıldığında sapmayı yapanların tamamının kadın olması dikkat çekmektedir.

Alan yazına bakıldığında Türkçeyi yabancı dil ya da ikinci dil olarak öğrenen yabancıların biçim bilgisel anlamda yaptığı sapma ya da hataları tespit etmeye yönelik çok fazla çalışma yoktur. Yapılan bu çalışmalarda Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin biçim bilgisel anlamda en çok zorlandıkları konu ad durum eklerinin doğru kullanımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Karababa (2009:273) çalışmasında yabancıların Türkçe öğrenirken en çok zorlandığı konulardan birinin de eklerin kullanımı olduğunu özellikle belirtme durum ekini kullanmada yabancı öğrencilerin zorlandıklarını belirtmiştir. Ayrıca Karababa (2009:273) Türkçenin yabancı dil olarak

öğretildiği sınıflarda yapılan gözlem ve araştırmalar sonucunda ad durum eklerinin kullanımında yapılan yanlışların Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde önemli bir yer tuttuğunu ifade etmiştir. Bu tespiti ek olarak ad durum eklerinin öğretimi ile ilgili öğrencilerin yazılı metinlerini tarayarak yaptığı çalışmada Karaba'nın (2009:274) aktardığına göre Özkan(1994: 40) belirlediği yanlış türlerini şu 5 ana başlık altında toplamıştır.

1. Ad durum ekinin kullanılmaması, %52,7
2. Ad durum ekinin gereksiz olarak kullanılması, %21,9
3. Kullanılması gereken ad durum eki yerine başka bir ad durum ekinin kullanılması, %25,4
4. Ad durum eklerinin ünlü, ünsüz uyumlarına göre yanlış kullanılması.
5. Ad durum eklerinin cümlelerin yanlış ögesinde (özne) kullanılması.

Chang (2016:45) Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin karşılaştıkları sorunlar ile ilgili çalışmasında Tayvanlı öğrencilerin Çincenin yapısından kaynaklı olarak biçim bilgisel anlamda genellikle ismin halleri, duyulan (öğrenilen) zaman kipi, geniş zaman kipi, ettirgen çatı, edilgen çatı, dönüşlü fiiller konusunda sorun yaşadıklarını tespit etmiştir. Son olarak, Polat (1998: 67) Arapların Türkçe öğrenirken karşılaştıkları sorunlar adlı çalışmasında Arapların biçim bilgisel olarak hal eklerini kavramakta zorlandıklarını ortaya koymuş bunun sebebi olarak da Arapçada hal eklerinin isimden önce, fiilden sonra geldiğini belirtmiştir.

Bu çalışmaya benzer bir çalışma Kara (2010) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmasında Kara (2010:671) Gazi Üniversitesi TÖMER'e farklı ülkelerden ve bölgelerden (Afrika, Orta Asya, Balkanlar, Orta Doğu) gelen toplam 1324 öğrencinin kendilerine özgü hangi temel hataları yaptıkları sorusuna cevap aramıştır. Öğrencilerin yaptıkları dil bilgisi hatalarını örnekleriyle sıralamamıştır. Sıraladığı bu dil bilgisi hatalarının içinde biçim bilgisel olarak öne çıkan şu hataları tespit etmiştir.

1. Yeterlilik fiilinin olumsuzunun yanlış kullanılması
2. Belirtme hâli eki ile yönelme hâli ekinin birbirinin yerine kullanılması
3. Özellikle iyelik ekinin kullanıldığı kelimelerde belirtme hâli ekinin kullanılmaması
4. Yönelme hâli eki yerine bulunma hâli ekinin kullanılması
5. Şahıs zamirinin kullanıldığı cümlelerde, yüklemde şahıs ekinin kullanılmaması
6. Belirtili veya belirtisiz isim tamlamalarında iyelik ekinin yazılmaması
7. Hangi kelimelerin belirtili isim tamlaması veya belirtisiz isim tamlaması olacağının

bilinememesi

- 8 Fiil cümlelerinde olumsuzluk eki olarak “değil” ve “yok” kelimelerini kullanılması
9. Şahıs zamirlerine –in ilgi hâlinin getirilmesi
10. Belirtili isim tamlamalarında iyelik ekini iki defa kullanılması
11. *Her, hepsi, birçok, çok* gibi anlam olarak çokluk bildiren belirsizlik sıfatlarından veya zamirlerinden sonra gelen isimlere çokluk eki getirilmesi

İkinci dil ya da yabancı dil öğrenenlerin hata ya da sapmalarında ana dilin etkisi önemli bir yere sahiptir. Öğrenenler kendi ana dillerindeki dilsel yapı ya da kuralları öğrendikleri dile aktarabilir ya da kopyalayabilirler. Bu çalışmanın bulgular bölümünde katılımcıların ana dillerinden kaynaklanabileceği düşünülen sapmaların altı çizilmiştir. Bizim çalışmamızdaki katılımcıların ana dilleri İngilizce, Kara'nın (2010) yapmış olduğu çalışmadaki katılımcıların ana dilleri İngilizce dışında başka diller olmasına rağmen her iki grubunda yaptıkları ortak hata ve sapmalar vardır. Buradan Türkçeyi öğrenenlerin ana dilleri farklı olsa bile benzer hatalar yapabildikleri ve bu hataların kendi ana dillerinin etkisinden ziyade Türkçenin yapısından kaynaklanabileceği sonucu çıkarılabilir.

Bu iki çalışmadaki katılımcıların biçim bilgisel anlamda yaptıkları ortak hatalar aşağıdaki tabloda örnekleriyle birlikte verilmiştir.

HATA/SAPMA ADI	KARA’NIN ÇALIŞMASINDAKİ ÖRNEK İFADE	BU ÇALIŞMADAKİ ÖRNEK İFADE
Yeterlilik fiilinin olumsuzunun yanlış kullanılması	<i>al-abil-mem / al-ama-m</i>	Bugün biraz daha iyi ama iki gün önce felaket nefes <i>almıyordum.</i> (alamıyordum)
Öğrenilen geçmiş zaman kipinin görülen geçmiş zaman kipi yerine kullanılması	Daha önce bu şehri <i>gezmişim.</i> (gezdim)	Fethiye’den sonra gittim İngiltere ondan sonra benim eşim İngiltere de <i>tanışmış.</i> (tanıştım)
Belirtme hâli eki ile yönelme hâli eki birbirinin yerine kullanılması	İstanbul’dayız şu anda her <i>tarafa</i> geziyoruz. (tarafı)	<i>Karadeniz’i</i> gittim. (Karadeniz’e)
Yönelme hâli eki yerine bulunma hâli ekinin kullanılması	Arkadaşım tarih <i>dersinde</i> çalışmadı. (dersine)	Biz <i>Fethiye’de</i> 9 yıl önce gedik. (Fethiye’ye)
Şahıs zamirinin kullanıldığı cümlelerde, yüklemde şahıs ekinin kullanılmaması	Dün ben sinemaya <i>gitti.</i> (gittim)	Ben tercümanlık <i>yaptı.</i> (yaptım)
Belirtili veya belirtisiz isim tamlamalarında iyelik ekinin yazılmaması	<i>Ev yemekler</i> özlüyorum. (ev yemeklerini)	Bizim <i>trafik sistem</i> çok daha güzel. (trafik sistemi)
<i>Her, hepsi, birçok, çok</i> gibi anlam olarak çokluk bildiren belirsizlik sıfatlarından veya zamirlerinden sonra gelen isimlere çokluk eki getirilmesi	Derse birçok <i>öğrenciler</i> geldi, <i>birçokları</i> gelmedi. (birçok öğrenci, birçoğu)	Çok <i>fotografla</i> va: (fotoğraf) Çok <i>insanlar</i> va: (insan)

5. Sonuçlar ve Öneriler

Bu çalışmadan elde edilen verilerin çözümlenmesi neticesinde şu sonuçlar çıkarılabilir:

1. Toplamda 28 biçim bilgisel sapma tespit edilmiştir ve bu sapmalar toplum dilbilimsel değişkenlere göre büyük oranda değişiklik göstermemektedir.

2. İngilizcede ve Türkçede adlar kendilerinden sonra ek alarak benzer şekilde çoğul yapılırken katılımcıların yaklaşık yarısı Türkçe çoğul eklerini kullanmamışlardır. Burada her iki dilin işleyiş mantığının aynı olması sebebiyle sapma sayısının daha az olması beklenir. Buna karşın, İngilizcenin etkisiyle çoğul ekinin gereksiz kullanılması ile ilgili sapmanın daha fazla olması beklenirken 4’te kalması da dikkate değer bir durumdur.

3. Ad durum eklerinin doğru kullanılmaması katılımcıların en büyük biçim bilgisel sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemen hemen tüm katılımcılar ad durum eklerini yanlış ya da eksik kullanmışlardır.

4. Katılımcılar iyelik eklerini kullanma konusunda da sorun yaşamaktadırlar. Bu durum İngilizcede adlardan sonra iyelik eki kullanılmaması sebebiyle katılımcıların İngilizcenin bu özelliğini Türkçeye kopyalamasından kaynaklanıyor olabilir.

5. Katılımcıların yaşadıkları diğer sorun bildirme çekim ekini doğru kullanamamalarıdır. Türkçedeki bildirme çekim eki *-imek* ile İngilizcede yardımcı fiil olarak kullanılan *kişi* ve zamana göre değişiklik gösteren *to be* ile benzerlik göstermektedir. *To be* yardımcı fiili İngilizcede *kişi* zamirinden hemen sonra, ad soylu sözcüklerden ise önce kullanılmaktadır. Türkçede ise bildirme ekinin ad soylu kelimelerden sonra kullanılması bu sapmaya yol açmış olabilir.

6. Katılımcıların yaşadığı başka sorun *kişi* eklerinin yanlış ya da eksik kullanılmalarıdır. Bunu sebebi Türkçenin aksine İngilizcede fiillerden sonra *kişi* eklerinin kullanılmaması olabilir.

7. Türkçede kip, zaman, kişi, soru ekleri fiilin sonuna eklenmesine karşın, İngilizcede bu işlevi genellikle fiilden önce kullanılan sözcükler görmektedir. Fiil çekimi ile ilgili sapmaların temelinde İngilizce ve Türkçe arasındaki bu yapısal farklılık yatıyor olabilir. Bu yapısal farklılıktan dolayı katılımcılar özellikle fiilin sonuna getirilen kip, zaman, kişi eklerini doğru biçim ve sırada kullanamıyor olabilirler.

8. Yapım ekleri konusunda da katılımcılar genellikle addan ad yapım ekleri ile çatı eklerinde sorun yaşamaktadırlar. Addan ad yapım ekleri ile ilgili sapmalara bakıldığında sapmanın genellikle dil ve millet adlarında yapıldığı görülmektedir. İngilizcede hem millet hem de dil adları aynı eklerle yapılmakta ve millet için ayrı, dil için ayrı sözcükler kullanılmamaktadır. Oysa bu durum Türkçede farklıdır. Türkçede millet ve dil kavramları için farklı sözcükler kullanılmaktadır. Bu sapmayı yapan katılımcılar da İngilizcenin yukarıda açıklanan özelliğini Türkçeye kopyalayarak, hem millet hem de dil kavramı için tek bir sözcük kullanmaktadır. Çatı ekleri ile ilgili sapmanın sebebi bağlama göre İngilizcede iki anlama da gelebilen sözcüklerin İngilizceden Türkçeye aynı mantıkla kopyalanması olabilir. *Örnek: finish (bitmek/ bitirmek)*

Bu çalışmadan elde edilen verilerin Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi alanında kullanılması muhtemeldir. Sonuç olarak Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi ile ilgili şu önerilerde bulunulabilir.

1. Hem bu çalışma hem de diğer çalışmalar göstermektedir ki Türkçeyi öğrenenler en çok Türkçenin biçim bilgisini kavramakta güçlük çekmektedirler. Tipolojik olarak ana dili Türkçeden farklı olan bir öğrenci için tek bir sözcüğe bir cümlelerin sığdırılması öğrenciye şaşırtıcı gelebilir. Öğrencilere Türkçenin bu özelliği anlatılıp eklerin doğru öğretilmesi için çok sayıda alıştırma yaptırılabilir.

2. Türkçe öğretim merkezlerinde öğrencilerinin yaptıkları biçim bilgisi sapmaları tespit edilip çözümlendikten sonra materyal ve müfredat planlaması buna göre yapılabilir. Hazırlanacak olan materyal ve etkinlikler bu sapma ve hatalardan elde edilen veriler doğrultusunda oluşturulabilir.

3. Biçim bilgisel anlamda özellikle ad durum eklerinin öğretimi konusunun daha uzun, dikkatli ve özenli işlenmesi gerekmektedir.

4. Bu çalışmada araştırmacının iyi derecede İngilizce biliyor olması yapılan biçim bilgisel sapmaların kaynağını tespit etmesinde kendisine büyük bir avantaj sağlamıştır. Bu sebeple, öğretmenlerin Türkçe öğrenen grubunun dilini bilmesi hem öğretmen hem de öğrenciler açısından avantajlı bir durum olabilir. Böyle bir durumda öğretmen Türkçe ve öğrencilerin dili arasında kıyaslamalar yapabildiği için öğrencilerin yaşayabilecekleri muhtemel sorunları önceden kestirebilecek, planlamasını ona göre yapabilecek ve anlaşılması zor konuların üstesinden daha kolay gelebilecektir. Ancak öğretmenin bu özelliği sadece Türkçenin daha iyi öğretilmesi noktasında devreye girmeli sınıf içinde öğretmen mümkün olduğunca Türkçe konuşmalıdır. Öğrenci ders içinde ve dışında öğrendiği dile ne kadar çok maruz kalırsa dili o kadar iyi ve hızlı öğrenir. Bu sebeple, öğrencilerin dilini bilen öğretmen bu özelliğini gerekli gördüğü durumlarda kullanmalıdır.

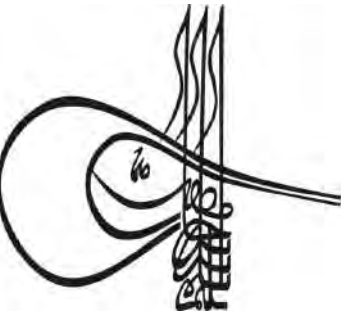
5. İngilizlere Türkçe öğretirken çalışmanın sonuçlar kısmında ortaya konulan tespitlerin tümünden faydalanılabilir.

KAYNAKÇA

Abbes, K. (2016). *The Acquisition Of French Morpho-Syntactic Properties: Cross-Linguistic Influence in the Learning Of L3 French By Turkish/Spanish Speakers Who Learned English as an L2*. Doktora Tezi, University of Essex.

- Appel, R., Muysken, P. (2005). *Language Contact and Bilingualism*. Amsterdam: Amsterdam University Press
- Baker, C. and Prys Jones, S. (1998). *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Beardsmore, Hugo B. (1986). *Bilingualism: Basic principles* (Second Edition). England: Multilingual Matters LTD
- Bloomfield, L. 1933. *Language*. New York: Holt
- Chang, W. (2016). *Tayvan’da Yabancı Dil olarak Türkçenin Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Demir, N., Yılmaz E. (2014). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Demir, N. (2015). İsim Çekimi. H. Pilancı (Ed.). *Türkçe Biçim Bilgisi*. (ss. 76-93). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset.
- Demir, S.A. (2015). Fiil Çekimi. H. Pilancı (Ed.). *Türkçe Biçim Bilgisi*. (ss. 100-117). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset.
- Demir, S.A., Yılmaz, E. (2015). Sözlüksel Kelime Yapımı I. H. Pilancı (Ed.). *Türkçe Biçim Bilgisi*. (ss. 125-132). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset.
- Edwards, J. (2003). *Multilingualism*. Taylor & Francis e-Library.
- Erdem, M. (2015). Sözlüksel Kelime Yapımı II. H. Pilancı (Ed.). *Türkçe Biçim Bilgisi*. (ss. 141-150). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset.
- Ergin, M. (1987). *Üniversitelere için Türk Dili*. (3.bs). İstanbul: Bayrak Basım.
- Genesse, F. (1989). Early Bilingual Development: One Language or Two? *Journal of Child Language Dergisi*, (16), 161-179.
- Göksel, A., Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. Taylor & Francis e-Library.
- Grosjean, F. (2008). *Studying Bilinguals*. Oxford: Oxford University Press.
- Güzel, A. (2014). *İki Dilli Türk Çocuklarına Türkçe Öğretimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Haugen, E. 1953. The Norwegian Language in America: A study in bilingual behaviour. Philadelphia: UP of Pennsylvania
- Jarvis, S. ve Pavlenko, A. (2008). *Crosslinguistic Influence in Language and Cognition*. New York, NY: Routledge.
- Johanson, L. (2014). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. (N. Demir. Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (2014).
- Kara, M. (2010). Gazi Üniversitesi TÖMER Öğrencilerinin Türkçe Öğrenirken Karşılaştıkları Sorunlar ve Bunların Çözümüne Yönelik Öneriler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, (8), 661-696
- Karababa, C. (2009). Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretimi ve Karşılaşılan Sorunlar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, (2), 265-277
- Karahan, F. (2005). Bilingualism in Turkey. Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism. James Cohen (Ed.). (ss. 1152-1166). Somerville, MA: Cascadilla Press.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (4.bs). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lewis, G.L. (1967). *Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press.

- Mackey, W. (1970). The Description of Bilingualism. J. Fishman (Ed.). *Readings in the the Sociology of Language* (ss. 554-582). The Hague, Mouton.
- Mackey, W. (2001). The Bilingualism Reader. The Description of Bilingualism. L. Wei (Ed.). *The Bilingualism Reader* (ss. 22-51). Taylor & Francis e-Library.
- Molali, N. (2005). *Romanya Türk Tophulukları Örneğinde İki Dillilik*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Myers-Scotton, C. (2006). *Multiple Voices :An Introduction to Bilingualism*. Cornwall: Blackwell Publishing.
- Özkan, A. (1994). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Ad Durum Eklerinin Öğretilmesiyle İlgili Kimi Görüşler. *AÜ TÖMER Dil Dergisi*.
- Polat, H. (1998). *Arapların Türkçe Öğrenirken Karşılaştıkları Sorunlar*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ratcehav, S. (2007). *English Language Attitudes And Motivation Among Adult Migrants in Australia*. Doktora Tezi, Universtiy of Newcastle, Australia.
- Redlinger, R. G. ve Park, T. (1980). Language Mixing in Young Bilinguals. *Journal of Child Language Dergisi*, (7), 337-352
- Refatto, A. (2002). *Contact Phenomena between Veneto, Italian and English in The Third Generation in Australia*. Doktora Tezi, Monash University, Melbourne.
- Rezzagil, M. (2010). *5-8 Yaş İki Dilli Çocukların Türkçe Artikülasyon Özelliklerinin Sesbilgisel (Fonolojik) Süreçler Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Swan, M. (1996). *Practical English Usage*. Oxford: Oxford University Press.
- Turgut, A. (2013). *A Contrastive on Turkish & English*. İzmir: Zeus Kitabevi
- Uluçam, I. (2014). Batı Avrupa’da Göçmen Türk Çocuk ve Gençlerinin Dil Edim ve Edinçlerine İlişkin Durumları, Eğitim Kurumlarındaki Konumları. K. İşleri, G. Çetinkaya, T. Çelik, S. Demirgüneş, T. Daşöz ve Y. Genç (Haz.). *Türkçe Eğitiminde Kuramsal ve Uygulamalı Çalışmalar* (ss. 175-190). Ankara: Pegem Akademi.
- Uzun, G. L. (2014). Neden ve Nasıl bir İki Dillilik ve Bunun için Nasıl bir Anadili Öğretimi. K. İşleri, G. Çetinkaya, T. Çelik, S. Demirgüneş, T. Daşöz ve Y. Genç (Haz.). *Türkçe Eğitiminde Kuramsal ve Uygulamalı Çalışmalar* (ss. 191-206). Ankara: Pegem Akademi.
- Wei, L. (2001). Dimensions of Bilingualism. L. Wei (Ed.). *The Bilingualism Reader* (ss. 1-21). Taylor & Francis e-Library.
- Weinreich, U. (1953). *Languages in Contact*. Newyork: Mouton.
- Yılmaz, E. (2015). Sözdizimsel Kelime Yapımı: Fiilimsiler. H. Pilancı (Ed.). *Türkçe Biçim Bilgisi*. (ss. 158-168). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset.
- Yılmaz, E. (2016). Türkçenin Tipolojisi. F. Yıldırım, B. Tüfekçüoğlu (Ed.). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi, Kuramlar, Yöntemler, Beceriler, Uygulamalar*. (ss. 1-15). Ankara: Pegem Akademi.
- <https://www.thoughtco.com/the-use-of-more-in-english-1210666>. Erişim: 15.10.2017.
- <https://www.thoughtco.com/the-use-of-most-in-english-1210667>. Erişim: 15.10.2017.

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Nisan 2018

✓ Accepted/Kabul: Haziran 2018

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM – Doç. Dr. Özcan BAYRAK

This article was checked by iThenticate.

İLHAN GEÇER'İN ŞİİRLERİNDEKİ DEĞİŞMELER

Songül TAŞ*

ÖZET

Mustafa İlhan Geçer, gelenekçi- yenilikçi Hisar topluluğunun mensuplarından. Çocukluk yıllarından itibaren edebiyata, özellikle şiire tutku ile bağlanan şair, yaşadığı sıkıntılardan kurtulmak ve arınmak için mısralara sığınır. En güzel şiirin, kökü mazide olan yeni şiir olduğunu ifade eden Geçer için geleneğe, halka ve halkın diline dayanmayan şiirler uzun ömürlü olamaz.

Büyüyen Eller'de otuz iki (32); **Belki**'de yirmi dokuz (29); **Bir Bulut Geçti**'de, sekizi önceki kitaplarında da yer alan kırk üç (43); **Yeşil Çağ**'da, on biri daha önceki kitaplarda da yer alan yirmi beş (25) ve **Hüzzam Beste**'de, otuz sekizi daha önceki kitaplarda da yer alan seksen beş (85) şiir vardır. 214 şiirden 57'si farklı eserlerde tekrarlanan şiirlerdir.

Edebi eserin zeminini oluşturan dil, malzemedan öte duygu- anlam bütünlüğüdür. En küçük birimin tercihi bile üslubu yorumlamak için ipuçları taşır. Geçer'in gerek süreli yayınlarda gerekse kitaplarda sıkça başvurduğu tekrarlama; nazım şeklinin, mısraların ve kelimelerin farklılaşması anlamına gelir. Şair, şiirlerini farklı dergilerde yayımlanmış görmekten zevk alır. Bu sebeple aynı şiiri çoğu zaman farklı dergilerde yayımlar. Ancak bu yayımlama esnasında şiirin kelime, mısra ve bazen dörtlük veya bendinde değişikliklere gider. Zaman zaman nazım biriminin de mısra ve kelimelerde olduğu gibi yerini değiştirir. Şairin şiirlerindeki bu değişiklikler aslında sanat yoluyla kalıcı olma arayışlarının bir sonucudur. Duygular ve hayata bakış ile sesler, kelimeler ve daha üst düzeydeki anlam birlikleri arasında kurulmaya çalışılan derin uyum, kalıcılığı arayış olarak yorumlanabilir.

Anahtar Kelimeler: İlhan Geçer, Hisar Topluluğu, Hüzzam Beste, şiirdeki değişimler.

CHANGES IN THE POEMS OF ILHAN GEÇER

ABSTRACT

Mustafa İlhan Geçer is a member of the traditionalist-innovative Hisar community. Starting from childhood, the poet had a passion about literature, especially about poetry and tried to seek refuge in verses so as to get rid of troubles he has experienced and for purification. For Geçer, who stated that most beautiful poetry is the new poetry root of which is in the past, poets that are not based on tradition, public and language of public cannot be long-lived.

The number of poems are 32 in Büyüyen Eller, 29 in Belki, 43 in Bir Bulut Geçti (8 of which are from his previous books), 25 in Yeşil Çağ (11 of which are from his previous books), 85 in Hüzam Beste (38 of which are from his previous books) 57 out of 214 poems were repeated in different pieces of art.

The language that constitutes the ground of the literary work is an emotion-meaning integrity rather than the material. The preference of the smallest unit even carries hints to interpret the style. The fact that Geçer used repetition frequently in his books and periodicals means the differentiation of poetry style, verses and words. passage is frequent publications or frequent repetitions in books; means the differentiation of verse form, verses and words. The poet enjoyed seeing his poems published in different magazines. For this reason, he often published the same poem in different magazines. However, during this publication, poet applied changes in words, verse, and sometimes quatrain or paragraph. From time to time, he changed the position of the poetry unit just like the verses and words. These changes in the poet's poetry are in fact the result of pursuit for permanence through art. It can be interpreted as a quest for permanence and deep harmony which is attempted to be established between emotions and point of view about life and voices, words and higher level of semantic associations.

STRUCTURED ABSTRACT

Mustafa İlhan Geçer is a member of Hisar Group that emerged as a reaction against Garip Movement that supported freeing and modernizing Turkish poetry from all restrictions. Hisar Group followed a traditionalist-reformist approach and was renowned as the very "first" opposition against Garip Movement and they took the stage in Turkish literature with the intensive works published in their journal between the dates 16 March 1950-January 1957 and January 1964-December 1980.

Born in 1917 in İstanbul, Geçer was raised in an intellectual family setting. His very first childhood longing emerged for his father who was then assigned as a military doctor in front line. Triggered with longing for his dad, a vague sense of loneliness and desolation pervaded his childhood spirit. Fueled with his desire to continue further education this longing even increased after leaving home. In ensuing years separations that multiplied with lovers and abandonments motivated the poet to witness the deep sorrow in simple existence.

The poems compiled in his books **Büyüyen Eller (Growing Hands)**, **Belki (Maybe)**, **Bir Bulut Geçti (A Cloud Has Just Passed)**, **Yeşil Çağ (Green Age)** and **Hüzzam Beste (Blues Melody)** are only a few of the many works he produced. He is so passionate about poetry that his whole existence depends on poems. He writes incessantly. His poems in periodicals are almost two or three times more than poems in his books. In **Büyüyen Eller (Growing Hands)** he has thirty two poems (32); in **Belki (Maybe)** he has twenty nine poems (29); in **Bir Bulut Geçti (A Cloud Has Just Passed)** he has forty three poems (43) eight of which were shared in his earlier books as well; in **Yeşil Çağ (Green Age)** he has twenty five poems (25) eleven of which were posted in his earlier books and in **Hüzzam Beste (Blues Melody)**, he shares eight five poems (85) thirty eight of which were printed in his former books. Out of 214 poems in total, 57 are poems repeated in different works.

Ubiquitously employed by Geçer in periodicals as well as books repetition method means changing of type of verse, lines and words. At times the poet makes changes in lines and occasionally in words. He sometimes writes different poems in which the only resemblance is seen in titles. This poet takes pleasure in seeing that his poems are posted in different journals. Thus the very same poem is usually published in dissimilar journals. Yet while the same work is printed he makes changes in the words, lines and occasionally verses or versicles of his poems. At times, he amends the place of verse metric as also practiced in the lines and words. Geçer explains the reason for changes as “nothing but the passion of writing better” and continues such: “(There simply is no other reason for this change) No other reason at all... It is just I believe it will be better. There is no other cause indeed. Yet I do care a lot about the language in poetry as well as in prose. I feel so sad when I see that today language is in such a bad state.”¹

The changes that are observed in the relocations of verses and versicles could also be interpreted as the poet's indecision and partial impatience. Upon hearing Mehmet Kaplan's warning “stop leaving writing your poems in seven days”² Geçer resorted to writing his poetry in a longer span of time and now he does not hesitate to reanalyze poems after publication. This is reflective of his search for sorrowful words and other elements rather than an anxiety to find a novel and different meaning.

The poet sometimes chooses words that mean the same idea while occasionally he wants simplification of language (âvâre/ idle/; mesafe/ distance; hasret/ longing; hatıra/ memory; mesut/ happy; cümle/ whole; hür/ free; hülya/ dream) while at other times he adopts quite a different style (yazgı/ fate; anı/ memoir; anımsamak/ remember; yalnız/ isolated).

Such choices are sometimes composed of identical words and lines; from memoirs/ from memories; with gillyflowers/ with hyacinths; blue/ green; once more/ again; innocent sins/ deep loves; ships/ boats; rose smelling/ violet smelling; honed/ sharp; lovely lilacs/ roses lilacs; time/ dust; life/ love... etc.

¹ Songül Taş, “Hüzün Şairi İlhan Geçer ile Sohbet” (Conversation with the Poet of Sorrow, İlhan Geçer), *Türk Edebiyatı*, Issue 334, August 2001, p. 42- 46.; Songül Taş, *İlhan Geçer ve Şiiri (İlhan Geçer and his Poetry)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2005, 256.

² ibid.

These shifts are observed in line-level as well: My mornings are brighter when I am with you (Varlık, 1959)/ You are in the gardens that is when nights are all dumb (**Belki**, p. 30); Time sets down on your fresh horizon as clouds (Hisar, 1979)/ Time embraces your vision just like dark clouds (H. Beste, p. 15).

In more advanced level there is a practice of modifying verses and versicles. These changes are explained in all its details book by book. Aside from a few exceptions, all works are from the book poems selected from assorted poetry in journals and different aspects of journal poems are illustrated in dark fonts. In these shifts, dates have been the starting point. If the original form of poem is in the journal priority is given to the journal; if the poem in the book is republished after modification priority is given to the book. Hence, date has been the origin of analysis in poem changes.

It can be argued that while the poet employed changes in word, lines and advanced levels of verses and versicle he aimed to pursue words and lines that narrate and reflect his inner soul and regarding this matter the poet acted impatiently and undecidedly.

Language that lays the basis of a literary work goes beyond the employed material but reflects a harmony of emotion- meaning. In the choice of even the smallest item, there are hints of interpretation for his style. As regards **phonemes**, the poet opts for vowels and consonants that particularly reflect a gloomy atmosphere; as regards words he mostly goes for a misery tone that mirrors his inner character and **words** that reflect despair and desperation; for nouns, adjectives and verbs the poet selects a composition of shy verbs, stable dynamism and aiming to change the existence; **as for sentence and meaning layer**; by using sentences-lines he employs repetition, doubling and idioms known as advanced levels of words. Wishes that appear in the main unity of meaning, passions, wills, probabilities, miseries and mood changes experienced between the past and the future are then transferred as a means of expression; thereby materializing a humble and desolated poet.

İlhan Geçer search for solace in the songs of separation and love, employing colors and arts to materialize his inner misery and in order to embody his inner indecision he reflects this trait as shifts in his lines. To achieve all these aims he resorts to all the means of linguistic melody, sound harmony and meaning-sound unification. Sound repetitions follow their track in harmony that reflects the emotions. By applying such changes in poems it can be argued the poet uses his poetry to reach eternity through art; by referring to emotions and life views he looks for a deeper level of harmony among sounds, words and advanced levels of meaning unities.

Keywords: İlhan Geçer, Hisar, Hüzzam Beste, poem, changes in poetry.

Mustafa İlhan Geçer, Türk şiirini bütün sınırlardan kurtarmak ve yenileştirmek anlayışını savunan Garip Hareketi'ne karşı gelenekçi- yenilikçi anlayışıyla "ilk" tepki topluluğu şeklinde Türk edebiyatı sahnesine çıkan ve 16 Mart 1950- Ocak 1957 ve Ocak 1964- Aralık 1980 tarihleri arasında yayımladıkları dergi ile yoğun bir çalışma içine giren Hisar topluluğunun mensuplarındandır.

1917 yılında İstanbul'da doğan Geçer, kültürlü bir aile çevresinde yetişir. İlk hasreti çocukluk yıllarında, cephede askerî doktor olarak görev yapan babasına karşı duyar. Bu hasretle birlikte çocuk ruhunda belli belirsiz bir terkedilmişlik ve yalnızlık hissi ortaya çıkar. Eğitimini sürdürebilme arzusu ile evden uzaklaşma bu hasreti çoğaltır. Daha sonra aşklarla genişleyen ayrılıklar ve terk edilmeler şairi, varlıktaki derin hüznü görmeye sevk eder.

Çocukluk yıllarından itibaren edebiyata, özellikle şiire tutku ile bağlanan şair, yaşadığı sıkıntılardan kurtulmak ve arınmak için mısralara sığınır. En güzel şiirin, kökü mazide olan yeni şiir olduğunu ifade eden Geçer için geleneğe, halka ve halkın diline dayanmayan şiirler uzun ömürlü olamaz.

Şairin **Büyüyen Eller**, **Belki**, **Bir Bulut Geçti**, **Yeşil Çağ** ve **Hüzzam Beste** adlı kitaplarında topladığı şiirler, yazdıklarının sadece bir kısmını ihtiva eder. O, şiirsiz yaşayamayacak kadar şiire tutkundur. Sürekli olarak yazar. Süreli yayınlardaki şiirleri, kitaplarında yer alan şiirlerin iki-üç katı denilebilecek sayıdadır. **Büyüyen Eller**'de otuz iki (32); **Belki**'de yirmi dokuz (29); **Bir Bulut Geçti**'de, sekizi önceki kitaplarında da yer alan kırk üç (43); **Yeşil Çağ**'da, on biri daha önceki kitaplarda yer alan yirmi beş (25) ve **Hüzzam Beste**'de, otuz sekizi daha önceki kitaplarda yer alan seksen beş (85) şiir vardır. 214 şiirden 57'si farklı eserlerde tekrarlanan şiirlerdir.

Geçer'in gerek süreli yayınlarda gerekse kitaplarda sıkça başvurduğu tekrarlama, nazım şeklinin, mısraların ve kelimelerin farklılaşması anlamına gelir. Şair, zaman zaman mısralar, zaman zaman kelimeler üzerinde değişiklikler yapar. Bazen sadece başlıkların benzerlik gösterdiği farklı şiirler yazar. Şair, şiirlerini farklı dergilerde yayımlanmış görmekten zevk alır. Bu sebeple aynı şiiri çoğu zaman farklı dergilerde yayımlar. Ancak bu yayımlama esnasında şiirin kelime, mısra ve bazen dörtlük veya bendinde değişikliklere gider. Zaman zaman nazım biriminin de mısra ve kelimelerde olduğu gibi yerini değiştirir. Bu değişikliğin "daha iyi yazma arzusundan başka" bir gayesinin olmadığını Geçer, şu şekilde açıklar: "(Bu değişikliklerin farklı bir gayesi) Yok, yok... Daha iyi sandığım için. Başka bir gayesi yok. Ama ben dile şiirde de yazıda da çok önem veriyorum. Bugünkü dilin perişanlığı beni üzüyor."³

Bazen dörtlük ve bendlerin yerlerinin değiştirilmesi şeklinde de görülen bu farklılıklar şairin, kararsızlığı ve biraz da sabırsızlığı olarak yorumlanabilir. Mehmet Kaplan'ın "yedi günde şiir yazmayı bırak"⁴ diye uyarması ile daha sabırlı çalışmalara yönelen Geçer, şiirlerini yayımladıktan sonra da yeniden değerlendirip değiştirmekten çekinmez. Bu, yeni ve farklı bir anlam kaygısından çok hüznü yansıtan kelime ve diğer unsurları aramasından kaynaklanır.

Bazen aynı anlamı ifade eden kelimelerden tercihe giden şair zaman zaman sadeleşme (âvâre/ başıboş/; mesafe/ uzaklık; hasret/ özlem; hatıra/ anı; mesut/ mutlu; cümle/ bütün; hür/ özgür; hülya/ düş) zaman zaman da bunun tam tersi bir tavır (yazgı/ kader; anı/ hatıra; anımsamak/ hatırlamak; yalnız/ münzevî) sergiler.

Bu tercihler bazen de benzer nitelikte kelimeler ve mısralar arasında söz konusu olur; hatıralardan/ diyarlardan; şebboylu/ sümbüllü; mavi/ yeşil; yine/ gene; masum günahlar/ içli sevdalar; vapurlar/ gemiler; gül kokulu/ menekşeli; bilenmiş/ keskin; güzelim leylaklar/ güller menevşeler; zaman/ duman; ömür/ gönül... gibi.

Bu değişmeler mısra düzeyinde de görülür : Sabahlarım seninle aydınlık (Varlık, 1959)/ Bahçelerde sen varsın sustu geceler (**Belki**, s. 30); Bulut bulut çöker körpe ufkuna zaman (Hisar, 1979)/ Kara bulutlar gibi sarar ufkunu zaman (H. Beste, s. 15).

³ Songül Taş, "Hüzün Şairi İlhan Geçer ile Sohbet", **Türk Edebiyatı**, S. 334, Ağustos 2001, s. 42- 46.; Songül Taş, **İlhan Geçer ve Şiiri**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2005, 256.

⁴ agg.

Daha ileri seviyede dörtlüklerin ve bendlerin değişikliği söz konusudur. Bu değişimler bütün ayrıntısı ile kitap kitap değerlendirilmiştir. Bir iki istina dışında, hepsi dergilerden seçme şiirlerden oluşan kitaplardaki şiirler ile dergilerdeki şiirlerin farklı yönleri, koyu puntolarla gösterilmiştir. Bu değişimlerde tarih esas alınmıştır. Dergide şiirin ilk hâli yer alıyorsa öncelik dergiye; kitapta yer alan şiir değiştirilerek sonradan yayınlanmış ise öncelik kitaba verilmiştir. Kısaca şiirdeki değişimde tarih esas alınmıştır.

Şairin kelime, mısra ve daha üst seviyede dörtlük ve bend değişikliğinde de ruhunu anlatacak ve yansıtabilecek kelime ve mısralar peşinde olduğu, bu alanda sabırsız ve kararsız davrandığı söylenebilir.

1- Büyüyen Eller

Peyzaj (B. Eller, s. 8-9/ Varlık, S. 375, Ekim 1951 "Sahil Şehrinde Geceler" adıyla)

Sadece **Varlık'ta** 3. dörtlük, **Büyüyen Eller'de** 4. dörtlük olarak, **Varlık'ta** 4. dörtlük, **Büyüyen Eller'de** 3. dörtlük olarak yer değiştirmiştir.

Gece Yarısı (B. Eller, s. 10-11/ Türk Dili, S. 13 Ekim 1952 "Bir Şehrin Geceyarısı" adı ile).

T. Dili/ 2.d., 4.m	: Türkülerle avunmaktadır
B. Eller/	: Türküler mırıldanmaktadır
T. Dili/ 3.d., 3.m	: şehvetin buruk tadında genç kız
B. Eller/	: şehvetin tadında genç kız

Bulutlar (B. Eller, s. 12/ Varlık, S. 381, Nisan 1952/ Türk Dili, S.126, Mart 1962).

B. Eller/ 1.d., 1.m	: üzerimden
T. Dili/	: üstümüzden
B. Eller/ 2.d., 2.m	: Dualar yığın yığın
T. Dili/	: Dilekler yığın yığın
B. Eller/ 3.d., 1-2.m	: Âvare bulutlara
	: Mesafeler cücedir
T. Dili/	: Başboş bulutlara
	: Uzakhklar cücedir

Yapayalnız (Büyüyen Eller, s. 15-16/ Türk Dili, S. 19, Nisan 1953)

T. Dili/ 2.d., 1.m	: Senin gözlerinde vardı
B. Eller/ 2.d., 1.m	: Senin gözlerin de vardı
T. Dili/ 3.d., 4.m	: Unutulmuş en güzel şarkılarda
B. Eller/ 3.d., 4.m	: Unutulmuş en güzel şarkılar da
T. Dili/ 5.d., 2.m	: Belki yalnız yığınla karınca
B. Eller/ 5.d., 2.m	: Belki yalnız milyonla karınca

Eski Günler (Büyüyen Eller, s. 19-20/ Hisar, S. 9-10, Ocak- Şubat 1951/ Varlık, S. 377, Aralık 1951)

Hisar-Varlık/ 1.d., 2.m	: Aşı boyalı şahnişli evde
B. Eller/ 1.d., 2.m	: Aşı boyalı cumbalı evde
Hisar-Varlık/ 1.d., 4.m	: Masmavi hayaller nerde!
B. Eller/ 1.d., 4.m	: Hayaller nerde

Şükür (Büyüyen Eller, s. 23-24/ Hisar, S. 8, Ekim 1951)

Hisar/ 4.d., 3.m : Hayatı **buruk** lezzetiyle

B. Eller/ 4.d., 3.m : Hayatı **bütün** lezzetiyle

Böyledir Bu Dünya (Büyüyen Eller, s. 25-26/ Yeni Defne, S. 203, Şubat 1999)

B. Eller/ 5.d., 3.m : Son borcu **da** ödemek için

Y. Defne/ 5.d., 3.m : Son borcu ödemek için

Hikâye (Büyüyen Eller, s. 29-30/ Varlık, S. 403, Şubat 1954)

Varlık/ 3.d., 2.m : Ellerin **de** sabahlar

B. Eller/ 3.d., 2.m : Ellerin sabahlar

Belki (Büyüyen Eller, s. 31-32/ Hisar, S. 23, Mart 1952/ Türk Dili, S. 481-482, Ocak- Şubat 1992)

Hisar/ 4.d., 4.m : Bulutlarla uzak **hatıralardan**

B. Eller/ 4.d., 4.m : Bulutlarla uzak **diyarlardan**

B. Eller/ 1.d., 1-2-3.m : Gurbet gurbet öten **bir** tren sesi
Ve son kampanyayla başlayan **hasretin**

T. Dili/ 1.d., 1-2-3.m : Gurbet gurbet öten tren sesi
Ve son kampanyayla başlayan **özlemin**

B. Eller/ 2.d., 1.m : Yollar sana **neşe** bana **keder** verecek

T. Dili/ 2.d., 1.m : Yollar sana **sevinç** bana **hüzün** verecek

B. Eller/ 3.d., 1.m : Düşün **garip gecelerini bu şehrin**
Düşün **yalnızlık** içinde beni

T. Dili/ 2.b., 5.m : Düşün **bu şehrin garip gecelerini**
Düşün **yalnızlıklar** içinde beni

B. Eller/ 4.d., 1.m : **Bilinmez** dünya hâli bu

T. Dili/ 3.d., 1.m : **Bilmez** dünya hâli bu

B. Eller/ 4.d., 4.m : Bulutlarla uzak diyarlardan

T. Dili/ 3.d., 4.m : Bulutlarla **o** uzak diyarlardan

Türk Dili'nde mısralar, bir dördlük, bir sekizlik ve bir dördlük olarak düzenlenmiştir.

Yeniden (Büyüyen Eller, s. 33/ Türk Dili, S. 5, Şubat 1952)

T. Dili/ 3.d., 1.m : Sendendir içimdeki **mesut** aydınlık

B. Eller/ 3.d., 1.m : Sendendir içimdeki aydınlık

T. Dili/ 3.d., 3-4.m : **Hâlâ sıcaklığınla dolu**
Bir zamanlar uzanıp yattığın sedir

B. Eller/ 3.d., 3-4.m : **Gönlüme dolan sıcaklık**
Kaderimi yazan ellerindendir

Büyüyen Eller'de bulunmayan 4.dördlük, **Türk Dili'**nde şu şekilde yer alır:

Ellerindir yazacak alın yazımı

Uzat yıldızlardan ışık yakınsın

Sade güzelliğinle büyüdü dünyam

Sen bana benden bile yakınsın

- Bir Bulut Geçti**(Büyüyen Eller, s. 34-35/ Hisar, S. 8, Aralık 1950/ Elif, S. 11, Eylül 1962)
- Hisar/ 1.b, 5.m** : **Bir Bulut Geçti** üzerinden
- B. Eller/ 1.d., 5.m** : **Yok.**
- Hisar/ 2.b, 5.m** : **O günler unutulmuş masal**
- B. Eller/ 2.b, 5.m** : **Yok.**
- Hisar/ 3.b, 3.m** : **Havzun aynasında dolaşan**
- 4.m : **Hayalin gözlerimi nakışlar**
- 5.m : **Dallarda boynu bükük kuşlar**
- B. Eller/ 3.d, 3.m** : **Havzun sularında dolaşan**
- 4.m : **Hayaller de uzaklara uçmuşlar**
- 5.m : **.....(YOK)**
- Hisar/ 4.b, 2.m** : **Ve fildişi rüyalar yarım**
- 3.m : **Sen gönlümde çizili resim**
- 5.m : **Ve fildişi rüyalar yarım**
- B. Eller/ 4.d, 2.m** : **Ve masum rüyalar yarım**
- 3.m : **Sen gönlümü donatan çiçeğim**
- 5.m : **.....(YOK)**
- Hisar/ 5.b, 4.m** : **Gönlüme hüznün doldu yalnız**
- 5.m : **Bir Bulut Geçti** üzerinden
- B. Eller/ 5.d, 4.m** : **Gönlüme hüznün esti yalnız**
- 5.m : **Yok**
- Elif/ 1.d, 3.m** : **Bir çift bahar**
- B. Eller/ 1.d, 3.m** : **Deniz köpüğü gözlerinden**
- B. Eller'deki 2.dörtlük Elif'te yer almaz.**
- B. Eller'deki 3.dörtlük Elif'te 2. dörtlük olarak alınmıştır.**
- B. Eller/ 3.d, 1.m** : **Şebboylu bahçemiz perişan**
- Elif/ 3.d, 1.m** : **Sümbüllü bahçemiz perişan**
- B. Eller/ 3.d, 3-4.m** : **Havzun sularında dolaşan**
- Hayaller de uzaklara uçmuşlar**
- Elif/ 2.d, 3-4.m** : **Aydınlık mevsimler ardından**
- Özlemli bir yağmur başlar**
- B. Eller/ 3.d** : **Yok**
- Elif/ 3.d** : **Şimdi uzak denizlerde eser**
- Mutlu günlerin rüzgârı**
- Acılar yaprak yaprak açar**
- Sen başka iklimin baharı**
- B. Eller/ 4.d, 2-3-4.m** : **Ve masum rüyalar yarım**
- Sen gönlümü donatan çiçeğim**
- Açılmadan solan baharım**
- Elif/ 4.d, 2-3-4.m** : **Hayal ufuklarında bir deli poyraz**
- En tath yerinde sustu şarkılar**
- Tadına doymadan çekip gitti yaz**

Mevsimlerin Getirdiği (Büyüyen Eller, s. 36-37/ Varlık, S. 386, Eylül 1952/ Türk Dili, S. 83, Ağustos 1958)

Varlık/ 5.d, 1.m	: Gözlerinde aydınlık yıldızlar
B. Eller/ 5.d, 1.m	: Gözlerince aydınlık yıldızlar
B. Eller/ 2.d, 2.m	: Hatıralarla ürperen deniz
T. Dili/ 2.d, 2.m	: Anılarla ürperen deniz
B. E./ 2.d, 4.m	: Aydınlık bir beniz
T. Dili/ 2.d, 4.m	: Aydınlık bir iz
B. Eller/ 3.d, 3.m	: Gördüm içime aktığını
4.m	: Bir mavi yıldızın
T. Dili/ 3.d, 3.m	: Gördüğüm içine aktığını
4.m	: Bir yeşil yıldızın
B. Eller/ 4.d, 1.m	: Ümit yüklü rüzgârda
T. Dili/ 4.d, 1.m	: Umut yüklü rüzgârda
B. Eller/ 5.d, 1.m	: Gözlerince aydınlık yıldızlar
2.m	: Gülen kuş mesut zamanlar içinde
T. Dili/ 5.d, 1.m	: Gözlerince ışıklı yıldızlar
2.m	: Gülen kuş mutlu zamanlar içinde

Yeşil Zaman (Büyüyen Eller, s. 38-39/ Hisar, S. 25, Mayıs 1952, s. 11/ Elif, S. 32, Haziran 1964, s. 9)

Hisar/ 1.d, 3.m	: Süt mavisî bulutlar getirir
B. Eller/ 1.d, 3.m	: Âvare bulutlar getirir
Hisar/ 2.d, 2.m	: Döndü sevinç sevinç günaydın kuşlar
B. Eller/ 2.d, 2.m	: Döndü sevinç içinde günaydın kuşlar
B. Eller/ 1.d, 3.m	: Âvare bulutlar getirir
Elif/ 1.d, 3.m	: Sütmavi bulutlar getirir
B. Eller/ 2.d, 2.m	: Döndü sevinç içinde günaydın kuşlar
Elif/ 2.d, 2.m	: Döndü sevinç sevinç günaydın kuşlar
B. Eller/ 2.d, 3.m	: Ilık sevdalara çağırır bizi
Elif/ 2.d, 3.m	: Ilık sevgilere çağırır bizi
B. Eller/ 3.d, 3.m	: Şehvet çümbüşünde dudaklar
Elif/ 3.d, 3.m	: Bahar çümbüşünde dudaklar
B. Eller/ 4.d, 2.m	: Maviliklerde uzuyor saçların
Elif/ 4.d, 2.m	: Maviliklerde uyuyor saçların
B. Eller/ 5.d, 3.m	: Sessizce başlayıverdi bahar
Elif/ 5.d, 3.m	: Sessizce başladı bahar

Baharda insanlar (Büyüyen Eller, s. 40-41/ Varlık, S. 383, Haziran 1952, s. 16)

Varlık/ 3.d, 3.m	: Unutmuş cümle dertleri
B. Eller/ 3.d, 3.m	: Unutmuş bütün dertleri

Sımsıcak taşır sana kuşlar
Sımsıcak Afrika'dan
Ve uzak Çin'den

B. Eller/ 1.d, 4.m	: ...yine
T. Dili/ 1.d, 4.m	: ...gene
B. Eller/ 2.d, 1.m	: ...devir
3.m	: Hayatı müjdeleyen sesin
T. Dili/ 2.d, 1.m	: ...çağ
3.m	: Mutlu yarınlar muştuluyan sesin

Büyüyen Eller'deki 4. dörtlük çok farklıdır.

Büyüyen Eller'deki şiire sonradan ilave yapılmıştır.

Varlık (S.657) dergisinde, 4.dörtlükten sonra altı mısralık bir bend vardır. **Türk Dili'**nde ise 4. dörtlükten sonra 5 mısralık bir bend yer alır. **Varlık** dergisindeki altılığın 4.mısraı çıkarılmıştır.

Hüzün şiirleri III (Büyüyen Eller, s. 57-58/ Hisar, S. 52, Ağustos 1954, s. 9)

Hisar/ 2.d, 4.m	: Hey aynı hasretle söndü
B. Eller/ 2.d, 4.m	: Hep aynı hasretle söndü

Hatıralar (Varlık, S. 389, Aralık 1952, s. 14/ Büyüyen Eller, s. 61-62/ Türk Edebiyatı, S. 120, Ekim 1983, s. 34)

Varlık/ 4.d, 3.m	: Bir vişne dalından....
B. Eller/ 4.d, 3.m	: Kızılıcak dalından....
Varlık/ 5.d, 1.m	: Birden değişiverdi....
B. Eller/ 5.d, 1.m	: Sonra değişiverdi....
B. Eller/ 1.d, 1.m	: Hülya da olsa....
T. Ed./ 1.d, 1.m	: Düş bile olsa....
B. Eller/ 1.d, 4.m	: Annem dalmasa mahzun ufuklara
T. Ed./ 1.d, 4.m	: Annem içli içli bakmasa ...
B. Eller/ 2.d, 2.m	: Yine sarksa...
T. Ed./ 2.d, 2.m	: Gene sarksa...
B. Eller/ 2.d, 3.m	: Kaybolan dünyamı....
T. Ed./ 2.d, 3.m	: Yitirdiğim dünyamı....
B. Eller/ 3.d, 2.m	: Sedirde hatim indiren dedem
T. Ed./ 3.d, 2.m	: Sedirde hatim indiren annem
B. Eller/ 4.d, 2.m	: Ateş balığına çıkan kayıklar
T. Ed./ 4.d, 2.m	: Ateş balığına çıkan balıklar
B. Eller/ 4.d, 4.m	: Masum günahların sırrını saklar
T. Ed./ 4.d, 4.m	: İçli sevdaların sırrını saklar
B. Eller/ 5.d	: Sonra değişiverdi mevsim
	Bir de sevda karıştı hatıralara
	Yıldızlar taşırdı gecelerimden
	O bitmeyecek sandığım bahara
T. Ed./ 5.d	: Sonra birden değişir mevsim

**Değişir gözlerin ve gönlün rengi
Yıldızları gülen geceler susar
Kaybolur şarkıların eski rengi**

2- Belki

Anı (Belki, s. 7/ Çağrı, S. 44, Eylül 1961)

Çağrı/ 1.d, 1.m : Senin bambaşka gözlerini **anımsıyorum**
Belki/ : Senin bambaşka gözlerini **hatırlıyorum**
Çağrı/ 1.d, 3.m : **Unutulmuş anılar** geçiyor
Belki/ : **Terkedilmiş hatıralar** geçiyor

Melânkoli (Belki, s. 8-9/ Hisar, S. 60, Nisan 1955/ T. Dili, S. 75, Aralık 1957/ Hisar, S. 39(114), Mart 1967/ T. Dili, S. 481-482, Ocak- Şubat 1992)

Hisar (60)/ 1.d, 5.m : ... **yine...**
Belki/ : ... **gene...**
Hisar (60)/ 3.b, 3.4.6.m : **Yine** yüzün...
Yine aşksız **yine** bomboş mu...
Saadetin peşinde..
Belki/ : **Gene** yüzün...
Gene aşksız **gene** bomboş mu..
Mutluluğun peşinde..
T. Dili (75)/ 4.b, 3.5.m : Üzme kendini **ne olsa da gene**
Bu yerler bu acun...
Belki/ : Üzme kendini **herşeye rağmen**
Bu yerler bu âlem...
Hisar (39/ 114)/ 3.b, 3.m : **Işık** yüzün gülüyor
Belki : **Gene** yüzün gülüyor

Ren Kıyılarından (Belki, s. 10-11/ Hisar, S. 68, Mayıs 1956 "Ren Kıyılarından III" adıyla)

Hisar/ 1.b, 4.m : Frolayn Eva **yine** ...
Belki/ : Frolayn Eva **gene** ...
Hisar/ 2.b, 1-2.m : **Vapurlar** garip garip..
... hasret yüklü sevgi yüklü vapurlar
Belki/ : **Gemiler** garip garip...
... sevgi yüklü özlem yüklü gemiler...
Hisar/ 2.b, 5.m : Hüznü **kadehlerde...**
Belki/ : Hüznü **kaderlerde...**
Hisar/ 3.b, 1.3.m : **Yine** bomboş...
Godesbergs tramvayında...
Belki/ : Bomboş ...
Mehl em tramvayında...
Hisar/ 4.b, 3.4.m : Dua yüklü güvercinler **uçuşacak...**
Ama gökler yine sağır **yine...**

Belki/ : Dua yüklü güvercinler **uçacak ...**
Ama gökler **gene** sağır **gene ...**

Kırık Dökük (Belki, s.12-13/ Varlık, S. 478, 15 Mayıs 1958/ Çağrı, S. 18, Haziran 1959)

Varlık- Çağrı/ 2.b, 5.m : **Tüm** örtüler..
3.b, 2.m : **Yüreğimizde..**

Belki/ : **Bütün** örtüler..
: **Yüreğimde...**

Kaderin Kapıları (Belki, s. 14-15/ Varlık, S. 432, 15 Haziran 1956 "Kaderin Kapıları Hep Ayrılığa Açılır adı ile"/ Çağrı, S. 13, Ocak 1959)

Varlık- Çağrı/ 1.b, 3.m : **Vapurlar** ıslak..
2.b, 4.m : **Yollarda** şımarık bir rüzgâr esiyor

Belki/ 1.b, 3.m : **Gemiler ...**
2.b, 4.m : şımarık bir rüzgâr esiyor **yollarda**

Hep O Şarkı (Belki, s. 16-17/ Varlık, S. 428, Mart 1956/ T. Dili, S. 97, Ekim 1959)

Varlık/ 2.b, 3.-4.m : **Sıcacık** ellerin...
Ellerinde **hatıraların ...**

Belki/ : **İncecik** ellerin...
Ellerinde **anıların..**

Varlık/ 3.b, 1.m : **Rüzgâr** fısıldadıkça...

Belki/ : **Rüzgârlar** söyledikçe...

Varlık- T. Dili/ 3b., 3.m : **Yeşil bir çinide**

Belki/ : **Yeşil çinilerde**

Noktürn (Belki, s. 18-19/ Türk Yurdu, S. 11(281), Şubat 1960)

T. Yurdu/ 1.b, 1.m : **Yok**

Belki/ : **Gel ışık ver yitik umutlarıma**

Umutsuz Şarkı (Belki, s. 20- 21/ Varlık, S. 523, 1 Nisan 1960/ Türk Edebiyatı, S. 44, Haziran 1977)

Belki/ 1.b, 5.m : **Ama** sen gelmiyorsun

T. Ed./ :Sen gelmiyorsun

Belki/ 2.b, 1.2.3.m : **Yaşamın** uzak ...

Çoktan alıştım ...

Üzüntü **bitmeyen yağmur** gibi

T. Ed./ :**Ömrün** uzak ...

Çaresiz alıştım ...

Üzüntü **dinmeyen yağmurlar** gibi

Belki/ 3.b., 2.3.4.m : **Simsiyah** bulutlar ...

Geceler **acımsı ...**

Geceler **garip**

T. Ed./ :**Kapkara ...**
 Geceler **acılı**
 Geceler **tatsız**
Belki/ 4.b., 3.m : Aynı **gökkubbenin ...**
T. Ed./ 3.m : Aynı **gökler ...**
Belki/ 5.b., 1.2.3.m : Seni uzak **iklimlerde ...**
 Uzak **iklimlerin ...**
 Artık bütün güzellikler **sönük**
T. Ed./ : Seni uzak **diyarlarda ...**
 Uzak **diyarların ...**
 Artık bütün güzellikler **anlamsız**

Ardınca Söylenen Şarkılar (Belki, s. 22-23/ Varlık, S. 488, 14 Ekim 1958)

Varlık/ 1.d., 1.m : **Sevimsiz** bir yağmur ...
Belki/ : **Çisil çisil** bir yağmur ...
Varlık/ 3.d., 1.m : Sana gönül koydum **Haziran** ayı
Belki/ : Sana gönül koydum **Nisan** ayı

Üzüntü (Belki, s. 26-27/ Varlık, S. 422, Eylül 1955/ Çağrı, S. 22, Ekim 1959/ Varlık, S. 559, 1 Ekim 1961)

Belki'de 3.d. **Varlık** 1961'de 4.d. , **Belki'de** 4.d. **Varlık** 1961'de 3. d. şeklinde değiştirilmiştir.
Varlık (422)/ 3.d., 2.m : İnandığımız **Tanrılar ...**
Belki/ : İnandığımız **Tanrı**

Hoşça Kalın (Belki, s. 28- 29/ Varlık, S. 425, Aralık 1955)

Varlık/ 4.b., 1.2. m : Hoşça kal herşeyden aziz **karıcığım**
 Buruk tadı damağımda **sevgim** hoşça **kal**
Belki/ : Hoşça kal herşeyden aziz **sevdiceğim**
 Buruk tadı damağımda **anılar** hoşça **kalın**

Mutluluk Şiirleri (Belki, s. 30- 31/ Varlık, S. 496, 15 Ocak 1959)

Varlık/ 2.d., 2.m : **Sabahlarım** seninle **aydınlık**
Belki/ Bahçelerde sen varsın sustu geceler

Yağmur Yağıyordu (Belki, s. 36- 37/ Hisar, S. 38, Haziran 1953, / Çağrı, S. 21, Eylül 1959)

Çağrı/ 2.d., 2.m : Yeşeren **anılarımıza**
Belki/ Yeşeren **hatıralarımıza**
Hisar/ 2.d., 3.-4.m : Böceklerde bir **telaş** bir **telaş**
 Saadet taşıyorlardı ...
Belki/ Böceklerde bir **sevinç** bir **sevinç**
Mutluluk taşıyorlardı
Hisar/ 3.d., 2.-4.m : Sevgiden **hazdan çatlamış**
 Yeşil zamanlara ...

Belki/	: Sevgiden umuttan ...
	Mutlu zamanlara ...
Hisar/ 4.d., 4.m	: Sevdikçe öpülesi
Belki/ Öpülesi	
Çağrı/ 5.d., 2.m	: Anıların yeşeren ...
Belki/	: Hatıranın yeşeren ...
Hisar/ 5.d., 3.-4.m	: Bulutlar götürdü yalnızlığı
	Aşksız dünyaların ufuklarına
Belki/	: Bulutlar aldı gitti üzüntüleri
	Başka dünyaların ufuklarına

Işık Yaşantı(Belki, s. 38-39/ Varlık, S. 470, 15 Ocak 1958, / T. Dili, S. 102, Mart 1960)

Varlık/ 2.b., 3.m	: Rüzgârda başaklar misali saçların
Belki/	: YOK
Varlık/ 3.d., 4.m	: Bırakır eşiğine saadetlerin
Belki/	: Bırakır ortasında güzelliklerin
Varlık/ 4.d.	: Ölümü yalanlıyan şarkılar geçer
	Birlikte dolaştığımız bahçelerden
	Durur yeşilin ortasında ümit
	Yeniden severim dünyayı yeniden
Belki/	: Durur yeşilin ortasında umut
	Mutluluk gülümser gecelerden
	Ölümü yalanlıyan şarkılar geçer
	Birlikte dolaştığımız bahçelerden

Eskici (Belki, s. 40- 41/ Varlık, S. 417, Nisan 1955)

Varlık/ 1.d., 1.-4. m	: Yalnız ceketler paltolar değil ...
	Mızıkçılık ediyorsun sıra ...
Belki/	: Yalnız ceketler paltolar değil ...
	Yan çizersin ...
Varlık/ 4.d., 3.-4. m	: Ümitsiz sevgiler peşinde tüketti
	Hiç bitmeyecek sandığı gülüşlerini
Belki/	: Boş sevgiler peşinde harcadı
	Hiç bitmeyecek sandığı gençliğini
Varlık/ 5.d., 1.3.4. m	: Şu paçasının alları sökülmüş ...
	Hiç çıkarmazdı ayağından biçare
	Bitirdi günlerini hayal kurarak
Belki/	: Şu paçalarının alı sökülmüş ...
	Hiç çıkarmazdı biçare ayağından
	Tüketti günlerini hayal kurarak
Varlık/ 6.b., 1.3.4.5. m	: Sizler ne tuhaf insanlarsınız eskici
	Kıymet vermezsiniz eskisine
	Oysaki sıcak hatıralar sinmiştir

Belki/ Elindeki fistanın **ötesine berisine**
 : Sizler ne **garip** ...
Dönüp bakmazsınız ...
 Oysaki **sımsıcak** ...
 Elindeki fistanın **her zerresine**

Oyun (Belki, s. 42- 43/ T. Dili, S. 80, Mayıs 1958)

T. Dili/ 1.d., 1.m : **Tüm** büyük ...

Belki/ : **Bütün** ...

Nasıl Olsa (Belki, s. 44- 45/ Varlık, S. 457, Temmuz 1957)

Varlık/ 1.d., 4.m : Ecel amansız ...

Belki/ : Ecel **o** amansız ...

Varlık/ 3.d., 3.m : Özlemi bitmemiş **mutlulukların**

Belki/ : Özlemi bitmemiş **iyi günlerin**

Varlık/ 4.d., 4.m : Ve kadrim **bilinmemiş** ...

Belki/ : Ve kadrim **henüz** ...

Karışık (Belki, s. 46- 47/ T. Dili, S. 46, Temmuz 1955)

T. Dili/ 2.d., 4.m : **Yine** sürünür ...

Belki/ : **Gene** sürünür ...

T. Dili/ 3.d., 2.-4.m : Çare yok kaderin **hayınlığına**

Güvenme **bulutun** maviliğine

Belki/ : Çare yok kaderin **hayınlığına**

Güvenme **göklerin** maviliğine

T. Dili/ 4.d., 2.m : Zor **bulmak dörtlüsünü** yoncanın

Belki/ : Zor **dörtlüsünü bulmak** yoncanın

T. Dili/ 5.d., 2.m : Bambaşka **yürünen** yolların hepsi

Belki/ : Bambaşka **düşülen** yolların hepsi

10 Temmuz Caddesi (Belki, s. 48- 49/ Varlık, S. 446, 15 Ocak 1957, / Türk Yurdu, S. 2(284), Mayıs 1960)

Varlık/ 2.d., 4.m : **Mısır tarlasında yine** ...

Belki/ : **Sakızağacında gene** ...

Varlık/ 3.d., 1.-4.m : Hayal ettiğim gibi değil **10 Temmuz Caddesi** artık

Çiftlikli hanım **sarkıtmıyor pencereden sepeti**

Belki/ : Hayal ettiğim gibi değil **o cadde** artık

Çiftlikli hanım **seslenmiyor penceresinden**

Varlık/ 4.d. : Bir çoğu harabolmuş o **âşına** evlerden

Artık o eski şarkıları duymak imkânsız

Gül çaldığımız bahçeler **solmuş dağılmış**

10 Temmuz Caddesinde **günler geceler tatsız**

Belki/ : Bir çoğu harabolmuş o **tanıdık** evlerden

Duyulmuyor eski şarkılar şimdi
 Gül çaldığımız bahçeler **çoktan bozulmuş**
 10 Temmuz Caddesinde **hazin ikindi**

Erdek Kıyılarında Çocukluğum (Belki, s. 54- 55/ Varlık, S. 485, 1 Eylül 1958)

Varlık/ 3.b., 4.m : Eller var **dallardan hep zeytin toplar**
Belki/ : Eller var **zeytin toplar dallardan**
Varlık/ 4.b., 5.m : **Anılarını** kaç yıl ...
Belki/ : Hatıranla kaç yıl ...

Dağ Çiçekleri Gibi (Belki, s. 58- 59/ Varlık, S. 539, 15 Aralık 1961, / T. Dili, S. 122, Kasım 1961)

Belki/ 1.2.d., 4.m : Mutlu **sahilleri...**
T. Dili/ : Mutlu **kıyıları ...**
Belki/ 4.d., 2.-3.m : **Ömrün oluklarında hatıran**
 Dağ çiçekleri **misali**
T. Dili/ : **Mahzun yaşantımda ...**
 Dağ çiçekleri **benzeri**

Karamsar (Belki, s. 60/ Varlık, S. 466, Kasım 1957)

Varlık/ 2.b., 4.m : Bir şarkı duyulur **mahzun** ufuklarımda
Belki/ : Bir şarkı duyulur **sisli** ufuklarımda

3- Bir Bulut Geçti

Şehnaz Beste (B.B.G., s. 7-8/ Hisar, S. 59/ 134, Kasım 1968)

Hisar/ 1.d, 3.m : Karlar gibi **düşünüz**
B.B.G./ : Karlar gibi **yağınız**
Hisar/ 3.d, 4.m : Bulutların **mavisinden...**
B.B.G./ : Bulutların **mevsiminden...**
Hisar/ 4.d, 2.m : Sevginin en inci **damlaları parıldar**
B.B.G./ : Sevginin en inci **ışlıtları damlar**
Hisar/ 5.d, 3.m : **Hep Nisan** saksılarda **ferah** açınız
B.B.G./ : **Haziran** saksılarda **gül gül** açınız

Akşam Güneşi (B.B.G., s. 26/ Hisar, S. 93/ 168, Eylül 1971)

Hisar/ 1.d, 3-4m : **Ferahnâk'de** bulmuştuk
Gül kokulu rüzgârı
B.B.G./ : **Aşkımızda** bulmuştuk
Menekşeli rüzgârı
Hisar/ 5.d, 2.m : şimdi **hicran** ateşi
B.B.G./ : şimdi **özlem** ateşi

Eylül Sonu (End Of September) (B.B.G., s. 41/ Hisar, S. 109/ 184, Ocak 1973)

Hisar/ 1.üçlük, 3.m : **Anılar** bozgunundan

B.B.G./ : **Hatıralar** bozgunundan
Hisar/ 4.altılık, 6.m : **Yazgı** denen maskara
B.B.G./ : **Kader** denen maskara

Paylaşılmayan (B.B.G., s. 70/ Hisar, S. 55/ 130, Temmuz 1968)

Hisar/ 10.m : Gözleri dopdolu **elleri** boş
B.B.G./ : Gözleri dopdolu **cüzdanları** boş
Hisar/ 18.m : Bebek'teki yalıda **renkli arzular**
B.B.G./ : Bebek'teki yalıda **aşk, içki, kumar**

Bıçak Sırtı (B.B.G., s. 73- 74/ Hisar, S. 63/ 138, Mart 1969/ Varlık Yıllığı 1973, İstanbul 1972/ Türk Edebiyatı, S. 151, Mayıs 1986/ Türk Edebiyatı, S. 155, Eylül 1986)

Hisar/ 2.d, 4.m : **Bilenmiş** usturalar hep yalın ayaklarda
B.B.G./ : **Keskin** usturalar hep yalın ayaklarda
Hisar/ Varlık Y./ 4.d, 3-4m : **Keskin baltalar** yontmuş
B.B.G./ : **Kör bıçaklarda can vermiş**
Varlık Y./ 1.d, 4.m : Haziran bahçelerde **gözçukurları**
B.B.G./ : Haziran bahçelerde **çiçekler bodur**

4- Yeşil Çağ

Bahar Gülümsemesi (Yeşil Çağ, s. 8/ Hisar, S. 101/ 176, Mayıs 1972)

Hisar/ 1.d., 1.m : Serçelerin **kaynaştığı** körpe dallarda
Yeşil Çağ/ : Serçelerin **ötüştüğü** körpe dallarda
Hisar/ 1.d., 2.m : Ağır ağır aydınlığa **gerinen** mevsim
Yeşil Çağ/ : Ağır ağır aydınlığa **gerinir** mevsim
Hisar/ 1.d., 3.m : Kelebek kanadında **muştusu** yeşillerin
Yeşil Çağ/ : Kelebek kanadında müjdesi yeşillerin
Hisar/ 1.d., 4.m : **Hüznü göğüslüyor** her yaprak her çim
Yeşil Çağ/ : **Hüzne kafa tutuyor** her yaprak her çim
Hisar/ 2.d. : Kırılarda **erken** açan gelincik
İlk aşkların masum utancıyla kırmızı
Karıncalar taşıyor bahçelerimize
Gözleri mutluluğa dönük ilkyazı
Yeşil Çağ/ : Kırılarda **sevinçle** açan gelincik
Masum bir utançla kırmızı
Karıncalar taşıyor bahçelerimize
Mutluluklar getiren yeşil ilkyazı
Hisar/ 3.d., 3.-4.m : **Yıldızların kakhaha attığı** gecelerde
Giydi ipek giysilerini dut
Yeşil Çağ/ : **Cümbüşlü** bir gecede

Hisar/ 4.d., 1.2.4.m	Giyindi ipek mintanını dut : Kedersiz martılarla ak Anıları okşayan denizin sesi İçimize doğan bahar gülümsemesi
Yeşil Çağ/	: Sevinçli martılarla güzel Kıyıları okşayan denizin sesi İçimizde ılık bahar gülümsemesi

Onlar (Yeşil Çağ, s. 13/ Varlık Yıllığı 1974)

Varlık Y./ 1.b., 5.m	: Onlar sırtlarında yorganları
Yeşil Çağ/ 6.m	: Onlar Sırtlarında yorganları
Varlık Y./ 2.b., 3.m	: Yalnız düşlerinde biçtiler
Yeşil Çağ/	: Ancak düşlerinde biçtiler
Varlık Y./ 3.b., 5.m	: Kocaman kentlerde ufalıp dağıldılar
Yeşil Çağ/	: Kocaman şehirlerde ufalıp dağıldılar
Varlık Y./ 5.b., 3.4.5.m	: Büyük yalnızlıklarda büsbütün azaldılar Döndüler yüzlerinde artan kırışıklarla Ümitleri ufalayıp teselli aradılar
Yeşil Çağ/ 3.m	: Büyük yalnızlıklarda eriyip ufaldılar

Bir Güldür Cumhuriyet (Yeşil Çağ, s. 19/ Hisar, S. 119/ 194, Kasım 1973)

2.dörtlük kitapta yok dergide var

Kitapta 4 dörtlük var Dergide 5 dörtlük var

Hisar/ 3.d., 3.m	: Yalpa vurmayan gemidir
Yeşil Çağ/ 2.d., 3.m	: Yalpa vurmayan gemi
Hisar/ 4.d., 1.m	: Yolunda belirse de zaman zaman
Yeşil Çağ/ 3.d., 1.m	: Yolunda bitse de bazı
Hisar/ 5.d., 1.2.3.m	: Sarıp sarmaladı yaralarını Yeniden başladı en kutsal nöbet Mutluluğa açılan tek kapıdır gene
Yeşil Çağ/ 4.d., 1.2.3.m	: Sarıp sarmaladı yaralarımızı Sürüp gidiyor bu kutsal nöbet Mutluluğa açılan tek kapı bizce

Endişe (Yeşil Çağ, s. 22/ Millî Kültür, S. 1, Ocak 1977)

Yeşil Çağ/ 4.d., 4.m	: Hep dram oynanıyor perdelerin ...
Millî Kültür/	: Bir dram oynanıyor perdelerin ...

5- Hüzam Beste

Bedesten (Hisar, S. 262, Ağustos 1979/ Hüzam Beste, s. 7)

Hisar/ 3.d., 1.m	: Bir saraylı yıkanmıştır şu altın tasla

- H. Beste/** : Bir saraylı yıkanmıştır **som** altın tasla
Hisar/ 3.d., 3.m : **Borular** gramofon **çalıyor** hâlâ
H. Beste/ : **Borulu** gramofon **işliyor** hâlâ
Hisar/ 4.d., 3.m : Bir devir **hüzün bulutlarile**
H. Beste/ : Bir devir **bütün ihtizamile**

Emekli (Hisar, S. 267, Şubat 1980/H. Beste, s. 8)

- Hisar/ 1.d., 2.m** : Üç **aydır** dalgasız denizinde hayâlin
H. Beste/ : Üç **yıldır** dalgasız denizinde hayâlin

Yakarış (Hisar, S. 40/ 115, Nisan 1967/ H. Beste, s. 10)

Sadece isim benzerliği var. Çok farklı.

Evsiz Barksız Çocuksuz (H. Beste, s. 12/ T. Ed., S. 146, Aralık 1985)

- H. Beste/ 1.d., 4.m** : Kuyusundan su çekip **içmedim kana kana**
T. Ed./ : Kuyusundan su çekip **koymadım kovalara**
H. Beste/ 2.d., 4.m : **Al** çini sobasından **yükselen** alev
T. Ed./ : Çini sobasından **sızan pespembe** alev
H. Beste/ 3.d., 1.m : **Gözüm** yok ...
T. Ed./ : **Gönlüm** yok ...
H. Beste/ 2.m : Yeter ki **bir** gözcük ...
T. Ed./ : Yeter ki **iki** gözcük ...
H. Beste/ 3.m : Bana **sardunyalı** fesleğen yeter
T. Ed./ : Bana **fesleğenlerim sardunyalı** yeter
H. Beste/ 4.d., 1.m : Benim hiç çocuğum olmadı
T. Ed./ : Benim hiç çocuğum **da** olmadı
H. Beste/ 5.d. : **Ab-ı hayat** aktı kiminin çeşmesinden
Bizim tarlamızaysa yağmadı yağmur bile
Evsiz barksız çocuksuz geçip giden ömrümden
Kırık dökük hatıralar kaldı ellerimizde
T. Ed./ : **Evsiz ve çocuksuz bir ömür geçti**
Bundan sonra nasibimiz bir karış toprak
Abu-hayat aktı kiminin çeşmesinden
Bizimse tarlamız nasipsiz çorak

Bozuk Düzen (H. Beste, s. 13/ T. Ed., S. 156, Ekim 1986)

- H. Beste/ 3.d., 2.m** : **Fesatlar** dinlemekte ...
T. Ed./ : **Fırsatlar** dinlemekte ...
H. Beste/ 4.d., 1.2.4.m : **Hep eksik kalıyor bir yanı** mutluluğun
 Bir gülücükten sonra **sel** gibi **gözyaşları**
 Bakarsın **etrafında boy boy mezar taşları**
T. Ed./ : **Bir yanı eksiktir her zaman** mutluluğun
 Bir gülücükten sonra **yağmur** gibi **gözyaşı**

- Bakarsın **dört bir yanın çukurlar mezar taşı**
H. Beste/ 5.d., 2.3.m : Albümlerde **sadece** solmuş resimler kalır
 Yolumuzu tıkar **kinici bir** deve
T. Ed./ : Albümlerde solmuş resimler kalır
 Yolumuzu tıkar **bir kinici** deve

Yasak Savanlar (**Hisar**, S. 261, Temmuz 1979/ **H. Beste**, s. 14)

- Hisar/** 1.d., 3.m : **Ardlarında** تنها çalgıcıları
H. Beste/ : **Arkada** تنها çalgıcıları

Çıracak (**Hisar**, S. 259, Mayıs 1979/ **H. Beste**, s. 15)

- Hisar/** 1.d., 4.m : Kıyıları **bol bol** çakıl ve yosun
H. Beste/ : Kıyıları **sadece** çakıl ve yosun
Hisar/ 3.d., 2.m : Usanmıştır **tekdüze yaşamasından**
H. Beste/ : Usanmıştır **sürüp giden tekdüze yaşamaktan**
Hisar/ 4.m : **Bulut bulut çöker körpe ufkuna** zaman
H. Beste/ : **Kara bulutlar gibi sarar ufkunu** zaman
Hisar/ 4.d., 2.m : Haşin poyrazlar eser **zor** geçitlerinde
H. Beste/ : Haşin poyrazlar eser geçitlerinde

Uzak Yol Makinisti (**T. Ed.**, S. 130, Ağustos 1984/ **H. Beste**, s. 17)

- T. Ed./** 1.d., 4.m : Hazır lokomotifinde makinist **Kenan**
H. Beste/ : Hazır lokomotifinde makinist **her ân**

Sonunda (**H. Beste**, s. 22/ **T. Dili**, S. 418, Haziran 1986)

- H. Beste/** 2.d., 3.4.m : Nerde **o** eski dostluklar ki katkısız
 Gür bahçelerde **büyütür** sevgimizi
T. Dili/ : Nerde eski dostluklar **yalansız ve** katkısız
 Gür bahçelerde **açardı** sevgimizi
H. Beste/ 3.d., 3.4.m : **Yüzü gülsün** diye dağların ve ...
 Hep ... kanatlarında **kuşlar**
T. Dili/ : **Gülsün diye yüzü** dağların ve ...
 Hep ... kanatlarında **rüzgâr**
H. Beste/ 4.d., 1.3.4.m : Örgülü **saçlardaki** gül kokusunda
Unutulmuş sevdalardır **kapıyı çalan**
 Hatıraların bile **günü** azaldı
T. Dili/ : Örgülü **saçların**
Eskimiş sevdalardır **kapıları tıklatan**
 Hatıraların bile **ömrü** azaldı
H. Beste/ 5.d., 1.m : Yerlerde **kırık sırçalar** gibi
T. Dili/ : Yerlerde **kırık bir sırça** gibi

Sonunda (Hisar, S. 165, Eylül 1977/ **H. Beste**, s. 22)

Hisar/ 3.d., 4.m : Hep bahar taşırdı kanatlarında **rüzgâr**
H. Beste/ : Hep bahar taşırdı kanatlarında **kuşlar**
Hisar/ 5.d., 1.m : Yerlerde kırık **bir sırça** gibi
H. Beste/ : Yerlerde kırık **sırçalar** gibi

Bahar Gülümsemesi (Hisar, S. 101/ 176, Mayıs 1972/ **H. Beste**, s. 23)

Hisar/ : Serçelerin **kaynaştığı** körpe dallarda
 Ağır ağır aydınlığa **gerinen** mevsim
 Kelebek kanadında **müjdesi** yeşillerin
Hüznü göğüslüyor her yaprak her çim
 Kırlarda **erken** açan gelincik
İlk aşkların masum utancıyla kırmızı
 Karıncalar taşıyor bahçelerimize
Gözleri mutluluğa dönük ilkyazı
 Öptü mavi dudaklarıyla
 Serin yanaklarımızı bulut
Yıldızların kahkaha attığı gecelerde
Giydi ipek giysilerini dut
Kedersiz martılarla **ak**
Anıları okşayan denizin sesi
 Şarkılı bir rüzgâr penceremizde
İçimize dolan bahar gülümsemesi
H. Beste/ : Serçelerin **ötüştüğü** körpe dallarda
 Ağır ağır aydınlığa **gerinir** mevsim
 Kelebek kanadında **muştusu** yeşillerin
Hüzne kafa tutuyor her yaprak her çim
 Kırlarda **sevinçle** açan gelincik
Masum bir utançla kırmızı
 Karıncalar taşıyor bahçelerimize
Mutluluklar getiren yeşil ilkyazı
 Öptü mavi dudaklarıyla
 Serin yanaklarımızı bulut
Cümbüşlü bir gecede
Giyindi ipek mintanını dut
Sevinçli martılarla güzel
Kıyıları okşayan denizin sesi
 Şarkılı bir rüzgâr penceremizde
İçimizde ılık bahar gülümsemesi

Güler Gibi Maviden (Hisar, S. 173, Mayıs 1978/ **H. Beste**, s. 25)

Hisar/ 1.d., 3.m : Rüzgâr **sevda ekiyor**
H. Beste/ : Rüzgâr **sevinç eser**

Hisar/ 2.d., 4.m	: Mutlu şarkılar
H. Beste/ 3.d., 4.m	: En mutlu hatıralar
Hisar/ 3.d., 1.m	: Erimiş pencerenin eski karları
H. Beste/ 2.d., 1.m	: Erimiş dağların inatçı karı
Hisar/ 3.d., 2.m	: Yeniden tütüyor kararan ocak
H. Beste/ 2.d., 2.m	: Keyifli tütüyor şimdi her ocak
Hisar/ 4.d., 4.m	: Fitili kısılmış üzüntü lambasının
H. Beste/ 4.d., 1.m	: Kısılmış fitili üzüntü lambasının
Hisar/ 4.d., 2.3.m	: Ayrılık çarkını döndüremiyor kader
H. Beste/	: Baharın cömert aydınlığında

Pesembe (Millî Kültür, S. 4, Eylül 1981/ H. Beste, s. 27)

M. Kültür/ 2.d., 2.m	: Mahsun insanlar söylüyor ...
H. Beste/	: Mahzunlar söylüyor ...

Yalan (T. Ed., S. 124, Şubat 1984/ Millî Kültür, S. 44, Mart 1984/ H. Beste, s. 36)

T. Ed./ 1.d., 1.m	: Yalan bütün güzelliği ağaçların kuşların
H. Beste/	: Yalan bütün güzelliği kuşların ağaçların
T. Ed./ 2.d., 3.m	: Ötenler bülbül değil hep baykuş sesi
H. Beste	: Susmuş bütün bülbüller duyulan baykuş...
T. Ed./ 3.d., 4.m	: Gönüllerin sesi var gecenin mateminde
H. Beste/	: Gönlümüzün rengi var gecenin mateminde
T. Ed./ 4.d., 1.m	: Çığlık çığlık martıların beyazı sahte
H. Beste/	: Çığlık çığlık martıların sevinci sahte
T. Ed./ 4.d., 3.m	: Yarınlar ümitsiz hatıralarsa dün de
H. Beste/	: Yarınlar endişeli ufuklar duman
M. Kültür/ 1.d., 1.m	: Yalan bütün güzelliği ağaçların kuşların
H. Beste/	: Yalan bütün güzelliği kuşların ağaçların
M. Kültür/ 2.d., 3.m	: Duyulan bülbül değil hep baykuş sesi
H. Beste/	: Susmuş bütün bülbüller duyulan baykuş sesi
M. Kültür/ 3.d., 4.m	: Gönüllerin sesi var gecenin mateminde
H. Beste/	: Gönlümüzün rengi var gecenin mateminde
M. Kültür/ 4.d., 1.m	: Çığlık çığlık martıların beyazı sahte
H. Beste/	: Çığlık çığlık martıların sevinci yalan
M. Kültür/ 4.d., 3.m	: Yarınlar ümitsiz hatıralarsa dün de
H. Beste/	: Yarınlar endişeli ufuklar duman

Bir Dünya Özlüyorum (Millî Kültür, S. 6, Kasım 1981/ H. Beste, s. 41)

M. Kültür/ 2.d., 1.m	: Hüzün bozkırlarında al gelincikler
H. Beste/	: Hüznün bozkırlarında gelincikler al al
M. Kültür/ 2.d., 3.m	: Evde kalmış kızların sırtında gelinlikler
H. Beste/	: Dillerde sonu hep mutlu bir masal
M. Kültür/ 3.d., 1.m	: Ayrılıklar kavgalar savaşlar unutulmuş

- H. Beste/** : **Kavgalar son bulmuş** savaşlar unutulmuş
M. Kültür/ 3.d., 2.m : Sevgi **minderinde** bağdaş kurmuş insanlar
H. Beste/ : Sevgi **minderlerine** bağdaş kurmuş insanlar
M. Kültür/ 4.d., 3.m : **Ne bülbül** susuyor ne soluyor gül
H. Beste/ : **Ne bülbüller** susuyor ne soluyor gül

İlmik (Millî Kültür, S. 4, Nisan 1977/ H. Beste, s. 43)

M. Kültür/ 2.d., 1.3.m : **Soğuk** tokmaklarda kaldı

Yabancı bahçelerde açtı

H. Beste/ : **Pashı** tokmaklarda kaldı

Başka bahçelerde açtı

M. Kültür/ 3.d., 2.m : Dudaklar su **bulmadı**

H. Beste/ : Dudaklar su **bulamadı**

M. Kültür/ 6.d., 2.m : **Yırtık** minderimizde ...

H. Beste/ : **Yamalı** minderimizde ...

Tanbûrî Cemil Bey (Millî Kültür, S. 9, Eylül 1977/ H. Beste, s. 44)

M. Kültür/ 2.d., 4.m : Sabaha dönerdi **yalnız** odanda gece

H. Beste/ : Sabaha dönerdi **münzevî** odanda gece

M. Kültür/ 3.d., 1.m : **Rüzgârımızda** hâlâ ölümsüz ...

H. Beste/ : **Kulaklarımızda** hâlâ ölümsüz ...

M. Kültür/ 3.d., 2.m : Her tambur nağmesinde hâlâ sen ...

H. Beste/ : Her tambur nağmesinde gene sen ...

Uzak Yıllarda (T. Dili, S. 405, Eylül 1985/ T. Ed., S. 140, Haziran 1985/ H. Beste, s. 45)

H. Beste'de 3 dörtlük, T. Dili'nde hepsi alt alta mısralar halinde, T. Ed.'nda 3 dörtlük halinde.

Şehnaz Beste (Hisar, S. 59/ 134, Kasım 1968/ H. Beste, s. 66)

Hisar/ 1.d., 3.m : Karlar gibi **düşünüz**

H. Beste/ : Karlar gibi **yağınız**

Hisar/ 4.d., 2.m : Sevginin en inci **damlaları parıldar**

H. Beste/ : Sevginin en inci **ıştıları damlar**

Hisar/ 5.d., 3.m : Hep Nisan saksılarda ferah açınız

H. Beste/ : **Haziran** saksılarda **gül gül** açınız

Usul Usul (Hisar'da)/ Özlem Rıhtımında (H. Beste'de)

(Hisar, S. 137/ 212, Mayıs 1975/ H. Beste, s. 76)

Hisar/ 1.d., 3.m : **Güzelim leylâklar** saçını yoldu

H. Beste/ : **Güller menekşeler** saçını yoldu

2.dörtlük Hisar'da var, H. Beste'de yoktur.

Hisar'daki 3.dörtlük H. Beste'de 2.dörtlük olarak yer almış

Değişen İstanbul (Hisar, S. 144/ 219, Aralık 1975/ H. Beste, s. 81)

- Hisar/** 1.b., 3.m : Boğaz'da süzülen "**Dilnişin**" "**Kamer**"
H. Beste/ : Boğaz'da süzülen **Halâs İnşirah**
Hisar/ 1.b., 5.m : Şimdi **bir uzak** hatıra olmuş
H. Beste/ : Şimdi **birer** hatıra olmuş
Hisar/ 2.b., 2.d., 1.m : Eski **güzelliğinde** değil
H. Beste/ : **Eskisi gibi** sevimli değil
Hisar/ 3.d., 1.m : Bir başka **biçimde şimdi** Kapalı Çarşı
H. Beste/ : Bir başka **olmuş** Kapalı Çarşı **şimdi**

3.dörtlük Hisar'da dörtlük, H. Beste'de beşlik olarak yer almaktadır.

- Hisar/** 3.4.m : **İşportacılar** susmuş **Çukur Muhallebici** bomboş
Halinden memnun değil kubbeler ve sokaklar
H. Beste/ 3.4.5.m : **Yok işportacıların** çılgığı ve tezgâhı
Bomboş duruyor **Çukur Muhallebici**
Memnun değil halinden **Bedesten** ve **Kavaflar**
Hisar/ 4.d., 1.m : **Haliç** Piyer Loti'nin **Haliç'i** değil
H. Beste/ : **Nerde** Piyer Loti'nin **o muhteşem Haliç'i**
Hisar/ 2.m : Saadabad'a **yakılan** gazeller susmuş
H. Beste/ : Saadabad'a **yazılan** gazeller **çoktan** susmuş
Hisar/ 3.m : **Paslanmış renkleri** **Altın Boynuz'un**
H. Beste/ : **Yaldızı dökülmüş** **Altınboynuz'un**
Hisar/ 4.m : Eyüp Camiinin kuşları uçmuş
H. Beste/ : Eyüp Camiinin **eski** kuşları uçmuş
Hisar/ 5.d., 1.3.4.m : **Yıldızları tükenmiş** Beyoğlu geceleri
Etekleri **çamur** körpe yosmalar
Hüzün içiyorlar baharlarından
H. Beste/ : **Şenliğini yitiren** Beyoğlu geceleri
Etekleri **çamurlu** körpe yosmalar
Neler yitirmişler baharlarından
Hisar/ 6.İ, 1.m : Tarihti, musikiydi, şiirdi
H. Beste/ : Tarihti, musikiydi, **güzellikti**, şiirdi

Beylerbeyi'nde (Hisar, S. 271, Haziran 1980/ H. Beste, s. 84/ T. Ed., S. 109, Kasım 1982)

- Hisar/** 1.d., 1.m : Beylerbeyi'ndeki **tahini** yalı
H. Beste/ : Beylerbeyi'ndeki **tarihi** yalı
Hisar/ 5.d., 4.m : Küflü bir **zaman** örtmüş köşkleri yalıları
H. Beste/ : Küflü bir **duman** örtmüş köşkleri yalıları
T. Ed./ 1.d., 1.m : Beylerbeyi'ndeki **tahini** yalı
H. Beste/ : Beylerbeyi'ndeki **tarihi** yalı
T. Ed./ 5.d., 4.m : Küflü bir **zaman** örtmüş köşkleri yalıları
H. Beste/ : Küflü bir **duman** örtmüş köşkleri yalıları

Gemlik İçin Mısralar (Hisar, S. 114/ 189, Haziran 1973/ H. Beste, s. 88)

Hisar/ 4.d., 3.m : Buğulu **kadehlerde** yansır gülüşü
H. Beste/ : Buğulu **kadehlerden** yansır gülüşü

6- Dergilerden İki Şiir**Bahar Gülümsemesi**

Hisar, S. 124/ 199, Nisan 1974/ Millî Kültür, S. 8, Ağustos 1977

Hisar/ 1.d., 3.m : **Seninle ...**
M. Kültür/ : **Sizinle ...**
Hisar/ 1.d., 3.m : **Korkusuz** uçuyordu vefalı kuşlarımız
M. Kültür/ : **Yağmurda da** uçuyordu vefalı kuşlarımız
Hisar/ 2.d., 4.m : Yüzündü ışıyan Gökteki her yıldızdan
M. Kültür/ : Sonu mutlu bir oyundu sahneye konan
Hisar/ 3.d., 1.m : **Sevince** dönüşmüştü
M. Kültür/ : **Yeşile** dönüşmüştü
Hisar/ 4.d., 2.3.m : Şimdi **sımsıcak ve yumuşaktın**
 Şarkılı bir sestü duyulan **senden**
M. Kültür/ : Şimdi **ılık ve yumuşaktınız**
Çok şarkılı bir sestü duyulan **sizden**
Hisar/ 4.d., 4.m : Hayatıma **yemyeşil bir ışık yaktın**
M. Kültür/ : Hayatıma **yeşil ışık yaktınız**

Hatıralar (Yedigün, S. 396, 8 Teşrinvevvel 1940/ Çınaraltı, S. 80, 3 Nisan 1943)

Yedigün/ 2.d., 1.m : Hatıralar **ömrümün** sanki mihenk taşıdır;
Çınaraltı/ : Hatıralar **gönlümün** sanki mihenk taşıdır
Yedigün/ 2.d., 3.m : Hicranzede **gönlümün** en yakın yoldaşıdır
Çınaraltı/ : Hicranzede **ruhumun** en yakın yoldaşıdır
Yedigün/ 3.d., 1.m : Onlarda **sevgilinin** özlediğim sesi var
Çınaraltı/ : Onlarda **sevgilimin** özlediğim sesi var
Yedigün/ 3.d 4.m : **Bazı neye uzağa** akıyor hatıralar
Çınaraltı/ : **Bilmem niye maziye** akıyor hatıralar

Edebî eserin zeminini oluşturan dil, malzemeden öte duygu- anlam bütünlüğüdür. En küçük birimin tercihi bile üslûbu yorumlamak için ipuçları taşır. Şairin **ses**lerden özellikle karamsar atmosferi çağrıştıran ünlü ve ünsüzleri, kelimelerden daha çok iç yapıyı yansıtıcı tonda hüznü, umutsuzluk ve çaresizliği ifade eden **kelimeleri**, isim, sıfat ve fillerden içe kapanık, durağan hareketliliği esas alan ve varlığı değiştirmeye yönelen yapıyı tercih etmesi; **cümle ve anlam tabakasını**; kelimenin bir üst seviyesinde bulunan tekrar, ikileme, deyim, asıl anlam birliği olan cümle- mısra ile dilekler, istekler, ihtimaller, çaresizlikler ve geçmiş ile gelecek arasında yaşanan gel- gitler için birer ifade vasıtası olarak kullanması hep, mütevazı, terkedilmiş bir şairi somutlaştırır, denilebilir.

Ayrılık ve sevdâ şarkılarında teselli arayan, içindeki hüznü somutlaştırmak için renklerden ve sanatlardan medet uman ve içindeki kararsızlığı kalıcı olmak amacıyla şiirin mısralarına değişiklikler olarak taşıyan İlhan Geçer, dil musikîsinin, ses uyumunun ve mânâ- ses bütünlüğünün bütün vasıtasını kullanır. Ses tekrarları, duyguları hissettirici bir uyum ile birbirini takip eder. Şairin

şiirlerinde değişiklikler olarak ortaya çıkan bu sanat yoluyla kalıcı olma arayışları; duygular ve hayata bakış ile sesler, kelimeler ve daha üst düzeydeki anlam birlikleri arasındaki derin uyumu arayış olarak yorumlanabilir.

KAYNAKÇA

İLHAN GEÇER'İN KİTAPLARI

Büyüyen Eller, Örnek Matbaası, Ankara 1954, 63s.

Belki, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1960, 60s.

Bir Bulut Geçti, Hisar Yayınları, Ankara 1973, 79s.

Yeşil Çağ, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1976, 25 s.

Hüzzam Beste, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, 88s.

İLHAN GEÇER'İN SÜRELİ YAYINLARDAKİ ŞİİRLERİ

“Gözlerin”, **Yedigün**, S.295, 1 İkinciteşrin 1938, s.4 / **Her Yönde Türke Doğru**, S.10, Ocak 1945, s.17.

“Arzu”, **Yedigün**, S.345, 17 Birinciteşrin 1939, s.4.

“Serenat”, **Yedigün**, S.438, 28 Temmuz 1941 / **Yarım Ay**, S.135, 1 Eylül 1941, s.15 / **Çınaraltı**, S.82, 17 Nisan 1943, s.6.

“Özleyiş”, **Yarım Ay**, S.136, Birinciteşrin 1941, s.22.

“Boğazda Mehtaplı Geceler”, **Yedigün**, S.454, 17 İkinciteşrin 1941, s.17 / **Çınaraltı**, S.72, 6 Şubat 1943, s.15.

“Çağırış”, **Yarım Ay**, S.139, 1 İlkkanun 1941, s.11.

“Hicran”, **Yedigün**, S.467, 23 Şubat 1942, s.2.

“Gönlüm”, **Yarım Ay**, S. 146, 1 Nisan 1942, s.14.

“Hasret”, **Yarım Ay**, S.147, 15 Nisan 1942, s.13.

“Sazlar ve Makamlar”, **Yarım Ay**, S.152, 1 Temmuz 1942, s.2/ **Yedigün**, S.494, 24 Ağustos 1942.

“Bursada Yaz Akşamları”, **Yedigün**, S.489, 20 Temmuz 1942/ “Bursa Akşamları”, **Çınaraltı**, S.44, 25 Temmuz 1942, s.15 / **Yarım Ay**, S.158, 1 Birinciteşrin 1942, s.15 / **Yedigün**, S.503, 26 Birinciteşrin 1942.

“Sadâbat”, **Çınaraltı**, S.68, 9 İkincikanun 1943, s.15 / **İstanbul**, S.29, 1 Şubat 1945, s.15.

“Atılayın Aziz Şehitlerine”, **Yedigün**, S.518, 8 Şubat 1943.

“Ardından”, **Yarım Ay**, S.168, 1 Mart 1943.

“Gurbet”, **Çınaraltı**, S.77, 13 Mart 1943, s.15.

“Kış ve Karlar”, **Yarım Ay**, S.172, 1 Mayıs 1943, s.15.

“Ninni”, **Çınaraltı**, S.99, 14 Ağustos 1943, s.15 / **Yedigün**, S.631, 8 Nisan 1945.

“Sen”, **Yedigün**, S.550, 20 Eylül 1943, s.2 / **Uludağ**, S.74, Kasım- Aralık 1945, s.18 / **Ufuk**, S.14, 11 Ağustos 1946, s.16.

“Sonbahar Türküsü”, **Yedigün**, S.556, 1 İkinciteşrin 1943, s.2.

“Bursa”, **Uludağ**, S.64, Nisan 1944, s.57 / **Çınaraltı**, S.135, 8 Temmuz 1944, s.14 / **Yedigün**, S:592, 9 Temmuz 1944, s.9.

- “Bir Yayla Güzeline”, **İstanbul**, S.22, 15 İlkteşrin 1944, s.15 / **Yedigün**, S.612, 26 İkinciteşrin 1944, s.9.
- “Bahardan İlhamlar”, **Yedigün**, S.643, 1 Temmuz 1945, s.7 / **Uludağ**, S.72- 73, Temmuz- Ağustos- Eylül- Ekim 1945, s.24.
- “Yıllar”, **İstanbul**, S.42, 15 Ağustos 1945, s.15 / **Yedigün**, S.671, 13 Ocak 1946, s.7.
- “Yollar”, **Her Yönde Türke Doğru**, S.6, Ağustos 1945, s.15 / **Yedigün**, S.672, 20 Ocak 1946, s.7.
- “Ağaçlar”, **Yedigün**, S.670, 6 Ocak 1946, s.7.
- “Özlediğim Şehir”, **Uludağ**, S.75, Ocak- Şubat 1946, s.30 / **Yedigün**, S.683, 7 Nisan 1946, s.7 / **Ufuk**, S.18, 15 Eylül 1946, s.27.
- “Tiren”, **Yedigün**, S.681, 24 Mart 1946, s.7 / **Uludağ**, S.76, Mart- Nisan 1946, s.29.
- “Bahar”, **Yedigün**, S.696, 7 Temmuz 1946, s.7 / **Uludağ**, S.78, Temmuz- Ağustos 1946, s.22.
- “Yaz Gecesi”, **Ufuk**, S.17, 8 Eylül 1946, s.22 / **Yedigün**, S.709, 6 Ekim 1946, s.15.
- “Bir Şarkı”, **Ufuk**, S.19, 22 Eylül 1946, s.17.
- “Kenarın Dilberi”, **Uludağ**, S.86, Kasım- Aralık 1947, s.14.
- “Yar'e Deyişler”, **Uludağ**, S.86, Kasım- Aralık 1947, s.15 / **Çınaraltı**, S.2, 24 Mart 1948.
- “O Demler”, **Çığır**, S.182, Ocak 1948, s.8.
- “Boğaz'da Sabah”, **Çığır**, S.183, Şubat 1948, s.25 / **Yeni Defne**, S.204, Mart 1999, s.16.
- “Bahar”, **Çınaraltı**, S.8, 5 Mayıs 1948, s.15.
- “Musıkî”, **Yedigün**, S.11, 29 Mayıs 1948, s.11.
- “Bahar Gününde”, **Çığır**, S. 187, Haziran 1948, s.90 / **Yedigün**, S.25, 4 Eylül 1948, s.13 / **Yedigün**, S.15, 23 Haziran 1949, s.2.
- “Damlalar”, **Yedigün**, S.21, 7 Ağustos 1948, s.13.
- “Dilek”, **Yedigün**, S.23, 21 Ağustos 1948, s.13.
- “Gönlüme”, **Yedigün**, S.34, 6 Kasım 1948, s.11.
- “Manzara”, **Yedigün**, S.42, 1 Ocak 1949, s.11 / **Ülkü**, S.28, Nisan 1949, s.25.
- “Bahara Dair”, **Yedigün**, S.45, 22 Ocak 1949, s.11.
- “Bir Zamanlar”, **Yedigün**, S.49, 19 Şubat 1949, s.11.
- “Hatıralar”, **Yedigün**, S.1, 17 Mart 1949, s.2 / .
- “Rüya Gece”, **Yedigün**, 24 Mart 1949, s.2.
- “Deniz Hasreti”, **Ülkü**, S.27, Mart 1949, s.25.
- “Bu Vatan İçin”, **Her Hafta**, S.94, 16 Nisan 1949, s.19.
- “Huzur”, **Yedigün**, S.6, 21 Nisan 1949, s.2.
- “Aşk”, **Yedigün**, S.16, 30 Haziran 1949, s.2 / **Yedigün**, S.22, 11 Ağustos 1949, s.2.
- “Akşamların Getirdiği”, **Yedigün**, S.31, 13 Ekim 1949, s.2 / **Ülkü**, S.40, Nisan 1950, s.20.
- “Postacı ile Hasbihal”, **Ülkü**, S.34, Ekim 1949, s.13 / **Yedigün**, S.36, 17 Kasım 1949, s.2 / **Her Hafta**, S.132, 8 Şubat 1950, s.10 / .
- “Garip Şehir”, **Yedigün**, S.39, 8 Aralık 1949, s.2.
- “Mevsim Sonu”, **Yedigün**, S.40, 15 Aralık 1949, .
- “Oldum Olası”, **Yedigün**, S.51, 2 Mart, 1950, s.2.

- “Sensiz Bahar”, **Yedigün**, S.52, 9 Mart 1950, s.2.
- “Tahayyül”, **Hisar**, S.1, 16 Mart 1950, s.11 / **Yedigün**, S.7, 27 Nisan 1950, s.2.
- “Gurbet Duyguları”, **Yedigün**, S.6, 20 Nisan 1950, s.2.
- “Yalnızlık”, **Hisar**, S.3, Mayıs 1950, s.10 / **Yedigün**, S.13, 8 Haziran 1950, s.2.
- “İlkbahar Sonatı”, **Yedigün**, S.27, 10 Eylül 1950, s.2.
- “Temenni”, **Hisar**, S.6, Ekim 1950, s.12.
- “Baharın Düşündürdüğü”, **Hisar**, S.13, Mayıs 1951, s.10.
- “Elveda Dedik”, **Hisar**, S.16, Ağustos 1951, s.5.
- “İstanbul’da Akşam”, **Hisar**, S.17, Eylül 1951, s.11.
- “Bir Yaprak Daha Düştü”, **Hisar**, S.20, Aralık 1951, .
- “Sonbahar Hüzünleri”, **Hisar**, S.26, Haziran 1952, s.11.
- “Sonbahar Hüzünleri II”, **Hisar**, S.34, Şubat 1953, s.16.
- “Hatıralar Mevsimi”, **Varlık**, S.396, Temmuz 1953.
- “Aynı Rüzgârda”, **Hisar**, S.40- 41, Ağustos- Eylül 1953, s.9.
- “Bu Şehrin Geceleri”, **Varlık**, S.399, Ekim 1953, s.14.
- “Sonbahar ve Sen”, **Hisar**, S.42, Ekim 1953, s.5.
- “Uzaklardaki Yalnız”, **Hisar**, S.52, Haziran 1955, s.7.
- “Pazarcı”, **Hisar**, S.64, Ocak 1956.
- “Ren Kıyılarından III”, **Hisar**, S.68, Mayıs 1956, s.14.
- “Kaderin Kapıları Hep Ayrılığa Açılır”, **Varlık**, S.432, 15 Haziran 1956, s.10.
- “Acımsı Çaresizlik”, **Varlık**, S.438, 15 Eylül 1956.
- “Bir Şarkı”, **Hisar**, S.71, Eylül 1956, s.10.
- “Mutlu Düş”, **Varlık**, S.440, 15 Ekim 1956.
- “İkimiz”, **Türk Dili**, S.63, Aralık 1956, s.152.
- “Sen de Sevebilseydin Eğer”, **Varlık**, S.453, Mayıs 1957, s.16.
- “Susmuş Ümit”, **Varlık**, S.459, Ağustos 1957, s.18 / **Çağrı**, S.28, Mayıs 1960, s.7.
- “Senin İçin”, **Çağrı**, S.2, Kasım 1957, s.15.
- “Yolculuklardan”, **Varlık**, S.472, 15 Şubat 1958, s.11 / **Türk Edebiyatı**, S.23, Kasım 1973, s.8.
- “Dilek”, **Çağrı**, S.6- 7, Mart- Nisan 1958, s.4.
- “Düş Bile Olsa”, **Varlık**, S.475, 1 Nisan 1958, s.7 / **Türk Edebiyatı**, S.25, Ocak 1974, s.9.
- “Yaz Akşamında İstanbul”, **Varlık**, S.494, 15 Ocak 1959, s.16.
- “Mutluluk Şiirleri II”, **Varlık**, S.496, 15 Şubat 1959, s.15.
- “Ren’de Söyleniş”, **Varlık**, S.500, 15 Nisan 1959, s.8.
- “Mutlu Zaman”, **Varlık**, S.503, 1 Haziran 1959, s.9.
- “Buruk Yaşantı”, **Türk Yurdu**, S.7 (277), Ekim 1959, s.35.
- “Yıllar Sonra”, **Varlık**, S.513, 1 Kasım 1959, s.6 / **İlgaz**, S.14, 1 Kasım 1962, s.4.
- “Ardınca Söylenen Şarkılar II”, **Varlık**, S.517, 1 Ocak 1960, s.6.
- “Işıl Işıl”, **Varlık**, S.519, 1 Şubat 1960, s.8 / **Emre**, S.50, Haziran 1968, s.8.

- “Deniz Özlemi”, **Çağrı**, S.26, Şubat 1960, s.8.
- “27 Mayıs”, **Türk Yurdu**, S.4 (286), Temmuz 1960, s.16.
- “Kayıp”, **Varlık**, S.533, 1 Eylül 1960, s.12.
- “Postacıya Sesleniş”, **Türk Yurdu**, S.6 (288), Eylül 1960, s.48 / **Su**, S.19, Eylül 1962, s.19.
- “Uzak Anılar”, **Türk Dili**, S.108, Eylül 1960, s.631.
- “Romantica”, **Varlık**, S.538, 15 Kasım 1960, s.8 / **Su**, S.5, Haziran 1961, s.5 / **İlk Çaba**, S.10, Kasım 1968, s.8.
- “Memurun Ölümü”, **Çağrı**, S.35, Aralık 1960, s.9.
- “Güz Duyguları”, **1961 Varlık Yıllığı**, Varlık Yayınları, İstanbul 1960, s.227- 228 / **Su**, S.3, Nisan 1961, s.7 **Elif**, S.4, Şubat 1962.
- “Kıvanç İçinde”, **Türk Dili**, S.112, Ocak 1961, s.197 / **Su**, S.12, 15 Ocak 1962, s.5 / **Emre**, S.1, 15 Mayıs 1964, s.18.
- “Eski Bir Konak”, **Varlık**, S.548, 15 Nisan 1961, s.16.
- “Özlemsi”, **Varlık**, S.555, 1 Ağustos 1961, s.7.
- “Erdekde Yaz Bahçelerinde”, **Varlık**, S.557, 1 Eylül 1961, s.9 / **İlgaz**, S.24, Eylül 1963, s.12 / **Emre**, S.23, Mart 1966, s.14.
- “Bir Ölü Konuşuyor”, **Varlık**, S.562, 15 Kasım 1961, s.6.
- “Kuşlar Üşümese”, **Varlık**, S.563, 1 Aralık 1961, s.15 / **Çağrı**, S.76, Mayıs 1964, s.5 / **Türk Yurdu**, S.5 (311), Mayıs 1965, s.40.
- “Kenar Mahalle”, **1962 Türk Edebiyatçılar Birliği Yıllığı**, İstanbul 1961, s.86.
- “Ve Belki”, **Varlık**, S.565, 1 Ocak 1962, s.11.
- “Bunaltı”, **Varlık**, S.569, 1 Mart 1962 / **Elif**, S.10, 1 Ağustos 1962, s.4.
- “Kara Bulutlar Uzak”, **Türk Dili**, S.130, Temmuz 1962 / **Emre**, S.4, 15 Ağustos 1964, s.16 / **Hisar**, S.88 (163), Nisan 1971, s.5.
- “Şarkı”, **İlgaz**, S.11, 1 Ağustos 1962, s.4.
- “Çocukluğumdaki Erdek”, **Varlık**, S.580, 15 Ağustos 1962, s.10 / **Çağrı**, S.123, Nisan 1968, s.13.
- “Seninle”, **Varlık**, S.583, 1 Ekim 1962, s.13.
- “Çağrı”, **Varlık**, S.584, 15 Ekim 1962 / **Emre**, S.39, Temmuz 1967, s.14.
- “Güz Esintileri”, **Varlık**, S.587, 1 Aralık 1962, s.13 / **Emre**, S.26, Haziran 1966, s.11.
- “Sıcak Karanfiller ve Mavi Zaman”, **Türk Dili**, S.135, Aralık 1962, s.148 / **Varlık**, S.617, 1 Mart 1964, s.17.
- “Çaresiz”, **Elif**, S.12- 2, Aralık 1962, s.9 / **Türk Yurdu**, S.4 (310), Nisan 1965, s.3.
- “Acı Yalnızlık”, **1963 Varlık Yıllığı**, Varlık Yayınları, İstanbul 1962, s.224- 225.
- “Bölük Bölük Sevinçler”, **Varlık**, S.590, 15 Ocak 1963, s. 12.
- “Ilık Şarkılar”, **Çağrı**, S.61, Şubat 1963, s.4 / **Elif**, S.24, Ekim 1963.
- “Aykırı”, **Çağrı**, S.62, Mart 1963, s.3.
- “Yalnızlık Saati”, **Elif**, S.18, Nisan 1963.
- “Unutuş”, **Varlık**, S.599, 1 Haziran 1963, s.14 / **İlgaz**, S.28, Ocak 1964, s.15 / **Türk Edebiyatı**, S.65, Mart 1979, s.6.
- “Allaha Ismarladık”, **Çağrı**, S.66, Temmuz 1963, s.5.

- “Uzak Hatıralar”, **Varlık**, S.605, 1 Eylül 1963, s.8 / **Emre**, S.29, Eylül 1966, s.5 / “Uzak Hatıralar. Distant Memoires” (Hisar Şairlerinden İngilizceye Çeviriler:4 Çeviren:Talat S. Halman), **Hisar**, S.90 (165), Haziran 1971, s.22- 23.
- “Erdekli Genç Dul”, **Elif**, S.23, Eylül 1963.
- “Gidince”, **Çağrı**, S.70, Kasım 1963, s.4 / **İlk Çaba**, S.11, Aralık 1968, s.7.
- “Göklerim Çiçeklendi”, **1964 Varlık Yıllığı**, İstanbul 1963, s.260 / **Millî Kültür**, S.45, Haziran 1984, s.40.
- “Bütün Mevsimler Sensin”, **Varlık**, S.613, 1 Ocak 1964, s.12.
- “Uzak Yazlarda Erdek”, **Hisar**, S.2, Şubat 1964, s.13.
- “Çıkmazlarda”, **Türk Dili**, S.149, Şubat 1964, s.296 / **Varlık**, S.642, 15 Mart 1965, s.9.
- “Yeşil Yeşil Mevsimler”, **İlgaz**, S.30, Mart 1964, s.10.
- “Biraz”, **Hisar**, S.4, Nisan 1964, s.16.
- “Acı Zaman”, **Hisar**, S.5, Mayıs 1964, s.10.
- “Bir Kızılay Doğdu”, **Çağrı**, S.77, Haziran 1964, s.5.
- “Eksilmeyen”, **Varlık**, S.624, 15 Haziran 1964, s.7.
- “Şimdi”, **Varlık**, S.627, 1 Ağustos 1964, s.7 / **Emre**, S.25, Mayıs 1966, s.3 / **Hisar**, S.65 (140), Mayıs 1969, s.4.
- “Bilinmeyen”, **Hisar**, S.9, Eylül 1964, s.11.
- “Yitik Anlam”, **Hisar**, S.10, Ekim 1964, s.15.
- “Erikler Çiçek Açtı”, **İlgaz**, S.37, Ekim 1964, s.8.
- “Kaskatı”, **Hisar**, S.11, Kasım 1964, s.11.
- “Gökler Hep Mavi Değil”, **1965 Varlık Yıllığı**, İstanbul 1964, s.262- 263 / **İlgaz**, S.58, Temmuz 1966, s.5 / **Çağrı**, S.125, Haziran 1968, s.30.
- “Işıklı Bahçe”, **1964 Türk Edebiyatçıları Birliği Yıllığı**, İstanbul 1964, s.43 / **Millî Kültür**, S.74, Temmuz 1990, s.61.
- “Uzak Aydınlık”, **Hisar**, S.13, Ocak 1965, s.13.
- “Pusu”, **Varlık**, S.639, 1 Şubat 1965, s.12.
- “Yalnızlık Hüzünleri”, **Hisar**, S.14, Şubat 1965, s.11.
- “Kırık Dal”, **Türk Dili**, S.162, Mart 1965, s.468 / **Türk Edebiyatı**, S.46, Ağustos 1977, s.8.
- “Eylüller Sonrası”, **Hisar**, S.15, Mart 1965, s.11.
- “Ayak Sesleri”, **İlgaz**, S.42, Mart 1965, s.9 / **Emre**, S.20, Aralık 1965.
- “Artık”, **Hisar**, S.17, Mayıs 1965, s.9 / **Türk Edebiyatı**, S.9, Eylül 1972, s.31.
- “Ürkek Bahçelerinde Yalnızlığın”, **Hisar**, S.18, Haziran 1965, s.9.
- “Acılı”, **Varlık**, S.649, 1 Temmuz 1965, s.9 / **İlgaz**, S.57, Haziran 1966, s.3.
- “Yakamoz”, **Türk Dili**, S.166, Temmuz 1965, s.671.
- “Zonguldak Üstüne”, **İlgaz**, Ekim 1965, S.49, s.9 / **1967 Varlık Yıllığı**, İstanbul 1966, s.412.
- “Yorgun Gemi”, **Hisar**, S.24, Aralık 1965, s.24.
- “Ayrılıklar”, **Hisar**, S.25, Ocak 1966, s.11.
- “Yeni Yıla Sesleniş”, **İlgaz**, S.52, Ocak 1966, s.8.

- “Ayrılıklar II”, **Hisar**, S.26, Şubat 1966, s.19.
- “Hastane Mektupları”, **Çağrı**, S.98, Mart 1966, s.6.
- “Bölük Bölüktü Sevinçler”, **Emre**, S.24, Nisan 1966, s.4.
- “Hastane Mektupları I”, **Çağrı**, S.99, Nisan 1966, s.3.
- “Acı Gerçek”, **Türk Dili**, S.176, Mayıs 1966, s.52.
- “Son Defa”, **Varlık**, S.670, 15 Mayıs 1966, s.18.
- “Yağmursuz Mevsimlerde Hep”, **Hisar**, S.30, Haziran 1966, s.5.
- “Yakın”, **Hisar**, S.33, Eylül 1966, s.9 / **Hisar**, S.33 (108), Eylül 1966, s.9.
- “İçimdeki”, **Emre**, S.30, Ekim 1966, s.8.
- “Şimdi Renksiz ve Uzak”, **Hisar**, S.35, Kasım 1966, s.12 / **Emre**, S.52, Ağustos 1968, s.8.
- “Sonbahar Ezgileri”, **Hisar**, S.36, Aralık 1966, s.9.
- “Erdek'de Yaz Akşamı”, **Emre**, S.32, Aralık 1966, s.11.
- “İkili”, **Varlık Yıllığı 1966**, İstanbul 1965, s.361.
- “Bir Eski Türküde”, **Emre**, S.34, Şubat 1967, s.17.
- “Kuşların Türküsü Sıcak”, **Hisar**, S.39 (114), Mart 1967, s.13.
- “Çoktan Yitmiş Nisanlarınız”, **Hisar**, S.4 (116), Mayıs 1967, s.11 / **Emre**, S.45, Ocak 1968, s.8 / “Çoktan Yitmiş Nisanlar”, **Türk Edebiyatı**, S.35, Kasım 1974, s.34.
- “Bir Serçenin Avcundan”, **Varlık**, S.696, 15 Haziran 1967, s.7 / **Türk Edebiyatı**, S.19, Temmuz 1973, s.11.
- “Yaz Rüyası”, **Hisar**, S.43 (118), Temmuz 1967, s.4.
- “Tedirgin”, **Çağrı**, S.114, Temmuz 1967, s.4 / **Emre**, S.44, Aralık 1967, s.6.
- “Yasak Aşk II”, **Çağrı**, S.115, Ağustos 1967, s.5.
- “Yasak Sevgi”, **Türk Dili**, S.191, Ağustos 1967, s.883.
- “Ülker Fırtınası”, **Emre**, S.40, Ağustos 1967, s.15 / **Hisar**, S.51 (126), Mart 1968, s.7.
- “Küçük İnsanlar”, **Hisar**, S.47 (122), Kasım 1967, s.11 / **Varlık**, S.721, Temmuz 1968, s.5 / **Varlık**, S.726, 15 Eylül 1968, s.9.
- “Sarı Koğuştan”, **1968 Varlık Yıllığı**, İstanbul 1967, s.463-464.
- “Ezik Yaşantı”, **Hisar**, S.49 (124), Ocak 1968, s.18.
- “Şarkısız Denizlerde”, **Hisar**, S.52 (127), Nisan 1968, s.6 / **Türk Edebiyatı**, S.10, Ekim 1972, s.5.
- “Masmavi Zaman”, **Hisar**, S.54 (129), Haziran 1968, s.12.
- “Yokuş Aşağı”, **Çağrı**, S.128, Eylül 1968, s.2.
- “Işıklar Çiçek Yüzlü”, **Hisar**, S.58 (133), Ekim 1968, s.7.
- “Ulaşılmaz”, **Türk Dili**, S.205, Ekim 1968, s.17.
- “Çakırkeyif”, **Hisar**, S.61 (136), Ocak 1969, s.7.
- “Çapraz”, **Hisar**, S.67 (142), Temmuz 1969, s.13.
- “Aralıksız”, **Hisar**, S.69 (144), Eylül 1969, s.12.
- “Cadı Kazanı”, **Hisar**, S.71, Kasım 1969, s.7.
- “İzmir'den Çizgiler”, **1969 Varlık Yıllığı**, İstanbul 1968, s.465- 466.

- “Sapsarı”, **Hisar**, S.73 (148), Ocak 1970, s.9.
- “Türkiyemin Kaderi”, **Hisar**, S.77 (152), Mayıs 1970, s.4.
- “Yağmur Sıkıntısı”, **Hisar**, S.79 (154), Temmuz 1970, s.20 / **Türk Edebiyatı**, S.34, Ekim 1974, s.21 / **Türk Edebiyatı**, S.47, Eylül 1977, s.8.
- “Yanık Anadolu”, **Hisar**, S.82 (157), Ekim 1970, s.11.
- “Bence”, **Hisar**, S.86 (161), Şubat 1971, s.10.
- “Kuşlarla Geçen”, **Hisar**, S.91 (166), Temmuz 1971, s.8.
- “Neyse ki”, **Hisar**, S.95 (170), Kasım 1971, s.7.
- “Akşam Çıkmazı”, **Türk Dili**, S.244, 1 Ocak 1972, s.254.
- “Eski Aşklardan”, **Hisar**, S.97 (172), Ocak 1972, s.6.
- “Çatlak Yapı”, **Türk Edebiyatı**, S.2, Şubat 1972, s.7.
- “Bir Oyun ki”, **Hisar**, S.99 (174), Mart 1972, s.9.
- “Hâlâ”, **Hisar**, S.106 (181), Ekim 1972, s.19.
- “Eski Yalı”, **Hisar**, S.108 (183), Aralık 1972, s.6 / **Türk Edebiyatı**, S.21, Eylül 1973, s.6.
- “Ortam”, **Hisar**, S.115 (190), Temmuz 1973, s.9 / **Türk Edebiyatı**, S.20, Ağustos 1973, s.7.
- “Yeniden”, **Hisar**, S.117 (192), Eylül 1973, s.4.
- “Düş Bu Ya”, **Türk Edebiyatı**, S.24, Aralık 1973, s.10.
- “Bestelerin Diliyle”, **Hisar**, S.121 (196), Ocak 1974, s.17 / **Millî Kültür**, S.6, Haziran 1977, s.34 / **Türk Edebiyatı**, S.97, Kasım 1981, s.11.
- “Dar Kapı”, **Hisar**, S.126 (201), Haziran 1974, s.21 / **Türk Dili**, S.398, Şubat 1985, s.95.
- “Hüzün Şarkıları I”, **Hisar**, S.128 (203), Ağustos 1974, s.15.
- “Kıbrıs'a Mısralar”, **Hisar**, S.129 (204), Eylül 1974, s.12.
- “Mutluluğun Rüzgârında”, **Türk Edebiyatı**, S.36, Aralık 1974, s.31.
- “Yitik”, **Hisar**, S.133 (208), Ocak 1975, s.13 / **Çağrı**, S.215, Aralık 1975, s.14.
- “Koşma”, **Hisar**, S.134 (209), Şubat 1975, s.17.
- “Zamanla”, **Hisar**, S.135 (210), Mart 1975, s.15 / **Çağrı**, S.206, Mart 1975, s.8.
- “Bir Damla Mavi Bir Yığın Kara”, **Çağrı**, S.210, Temmuz -1975, s.7.
- “Erdek Akşamları”, **Çağrı**, S.211, Ağustos 1975, s.4.
- “Hüzün Şarkıları III”, **Hisar**, S.140 (215), Ağustos 1975, s.16.
- “Yok”, **Hisar**, S.149 (224), Mayıs 1976, s.7.
- “Samanyolu”, **Hisar**, S.152 (227), Ağustos 1976, s.4.
- “Eski Sokak”, **Hisar**, S.154, Ekim 1976, s.11.
- “Güz Gelende”, **Hisar**, S.155 (230), Kasım 1976, s.9.
- “Depremi Getirdiği”, **Hisar**, S.157, Ocak 1977, s.11.
- “Bir Eylül Ağlıyordu”, **Millî Kültür**, S.2, Şubat 1977, s.11.
- “Konçınalar”, **Türk Edebiyatı**, S:40, Şubat 1977, s.11.
- “Eski Plâklar”, **Hisar**, S.159, Mart 1977, s.11 / **Millî Kültür**, S.7, Aralık 1981, s.27.
- “Fırtına Öncesi”, **Hisar**, S.162, Haziran 1977, s.5.
- “Çoktan Koptu”, **Hisar**, S.163, Temmuz 1977, s.17.

- “Eski Zaman Sokağı”, **Hisar**, S.168, Aralık 1977, s.12.
- “Son Defa”, **Hisar**, S.170, Şubat 1978, s.13.
- “Zamana Karşı”, **Hisar**, S.172, Nisan 1978, s.8.
- “Ansızın”, **Hisar**, S.250 (175), Temmuz 1978, s.13.
- “Sen Gideli”, **Hisar**, S.252, Eylül 1978, s.14.
- “Şarkımız Çalınsa Bile”, **Hisar**, S.254 (179), Kasım 1978, s.17.
- “Gitgide”, **Hisar**, S.255 (180), Aralık 1978, s.11.
- “Biter”, **Hisar**, S.257, Mart 1979, s.7 / **Türk Dili**, S.399, Mart 1985, s.141.
- “Gitsen Bile”, **Türk Edebiyatı**, S.66, Nisan 1979, s.19.
- “Bahar Rüyası”, **Türk Edebiyatı**, S.68, Haziran 1979, s.14.
- “Diken Üstünde”, **Türk Edebiyatı**, S.73, Kasım 1979, s.19.
- “Yıllar Sonra”, **Hisar**, S.264, Kasım 1979, s.12 / **Türk Dili**, S.496, Nisan 1993, s.264.
- “Hisar'a Veda”, **Hisar**, S.265 (190), Aralık 1979, s.6.
- “Yürük Semai”, **Hisar**, S.266 (191), Ocak 1980, s.15.
- “Yağmurlu Bir Geceydi”, **Türk Edebiyatı**, S.76, Şubat 1980, s.11 / **Millî Kültür**, S.37, Aralık 1982, s.15.
- “Yakınma”, **Hisar**, S.273, Ağustos 1980, s.21.
- “Yakınma II”, **Hisar**, S.274, Eylül 1980, s.6.
- “Masal Gibi”, **Hisar**, S.277 (202), Aralık 1980, s.13.
- “Eski Kırathaneler”, **Türk Edebiyatı**, S.103, Mayıs 1982, s.21 / **Türk Edebiyatı**, S.190, Ağustos 1989, s.22.
- “Yıldızlar”, **Millî Kültür**, S.36, Ekim 1982, s.12.
- “La Komparsita”, **Millî Kültür**, S.40, Haziran 1983, s.22.
- “Bambaşka”, **Millî Kültür**, S.42, Ekim 1983, s.26.
- “Sonbahara Mısıralar”, **Türk Edebiyatı**, S.121, Kasım 1983, s.52.
- “Bir Yaz Daha Bitti”, **Millî Kültür**, S.43, Aralık 1983, s.7 / **Türk Edebiyatı**, S.133, Kasım 1984, s.25.
- “Bir Eski Ev”, **Türk Edebiyatı**, S.128, Haziran 1984, s.30.
- “Eylül”, **Türk Edebiyatı**, S.131, Eylül 1984, s.12.
- “Ümit Bu Ya”, **Türk Dili**, S.402, Haziran 1985, s.557.
- “Dağınık Düşünceler”, **Türk Dili**, S.404, Ağustos 1985, s.43.
- “Bir Liseli Kız Vardı”, **Türk Edebiyatı**, S.143, Eylül 1985, s.23 / **Türk Edebiyatı**, S.236, Haziran 1993, s.11.
- “Geliyor”, **Türk Dili**, S.411, Mart 1986, s.256.
- “Sensin”, **Türk Dili**, S.412, Nisan 1986, s.322.
- “Bıçak Sırtı”, **Türk Edebiyatı**, S.151, Mayıs 1986, s.30 / **Türk Edebiyatı**, S.155, Eylül 1986, s.22.
- “Yaşlılık Duyguları”, **Türk Edebiyatı**, S.153, Temmuz 1986, s.59.
- “Özlemimizde Tüten”, **Türk Edebiyatı**, S.157, Kasım 1986, s.11.
- “Artık”, **Türk Dili**, S.424, Nisan 1987, s.254.

- “Şarkı”, **Türk Edebiyatı**, S.162, Nisan 1987, s.15.
- “Gitgide”, **Türk Edebiyatı**, S.163, Mayıs 1987, s.20.
- “Hüzünlerdi Dökülen”, **Türk Dili**, S.427, Temmuz 1987, s.28.
- “Eski Şarkılar”, **Millî Kültür**, S.58, Eylül 1987, s.49.
- “Hayal İklimlerinden”, **Türk Edebiyatı**, S.169, Kasım 1987, s.9.
- “O Şehirde Kaldı Hatıralar”, **Türk Edebiyatı**, S.172, Şubat 1988, s.11.
- “Zaman Tüneli”, **Millî Kültür**, S.60, Mart 1988, s.45.
- “Bırak Yakamı Hüzün”, **Türk Edebiyatı**, S.176, Haziran 1988, s. 37.
- “Eski Konak”, **Millî Kültür**, S.61, Haziran 1988, s.64.
- “Çocukluğumdaki Ev”, **Türk Edebiyatı**, S.182, Aralık 1988, s.14.
- “Encam”, **Türk Edebiyatı**, S.183, Ocak 1989, s.22.
- “Hayata Çağrı”, **Türk Edebiyatı**, S.185, Mart 1989, s.6.
- “Uzak Yaz”, **Millî Kültür**, S.65, Haziran 1989, s.35.
- “Diyordu”, **Millî Kültür**, S.66, Eylül 1989.
- “Sevda-i Muhabbet”, **Türk Edebiyatı**, S.191, Eylül 1989, s.15.
- “Eylül Bulutlarıyla”, **Türk Edebiyatı**, S.194, Aralık 1989, s.30.
- “Eylül Şarkısı”, **Millî Kültür**, S.70, Mart 1990, s.67.
- “Kamyon Şoförü”, **Türk Edebiyatı**, S.198, Nisan 1990, s.23.
- “Bahardan Damlalar”, **Millî Kültür**, S.72, Mayıs 1990, s.12.
- “Ümitler Diken Değil”, **Millî Kültür**, S.73, Haziran 1990, s.10.
- “Ömür Denen”, **Türk Dili**, S.466, Ekim 1990, s.203.
- “Bengisu”, **Türk Dili**, S.468, Aralık 1990, s.329.
- “Gel”, **Türk Edebiyatı**, S.207, Ocak 1991, s.23.
- “Bu Seller”, **Türk Edebiyatı**, S.208, Şubat 1991, s.31.
- “Yıllar Geçti Yorgunum”, **Türk Edebiyatı**, S.212, Haziran 1991, s.18.
- “Tersine”, **Türk Edebiyatı**, S.213, Temmuz 1991, s.6.
- “Bir Gönül Masalı”, **Türk Dili**, S.476, Ağustos 1991, s.109.
- “Bir Güz Çiçeği Gibi”, **Türk Dili**, S.477, Eylül 1991, s.182.
- “Ne Fesleğen Ne İtır”, **Türk Edebiyatı**, S.215, Eylül 1991, s.11 / **Türk Dili**, S.484, Nisan 1992, s.867.
- “Hüznün Süvarileri”, **Türk Edebiyatı**, S.217, Kasım 1991, s.24 / **Türk Dili**, S.485, Mayıs 1992, s.932.
- “Mutsuz ve Yorgun”, **Türk Edebiyatı**, S.223, Mayıs 1992, s.42 / **Türk Dili**, S.494, Şubat 1993, s.111.
- “Gerisi Yalan”, **Türk Edebiyatı**, S.226, Ağustos 1992, s.8 / **Türk Dili**, S.489, Eylül 1992, s.221.
- “Karışık”, **Türk Edebiyatı**, S.229, Kasım 1992, s.31.
- “Hüzün Şarkıları”, **Türk Dili**, S.493, Ocak 1993, s.25.
- “Hüzzam Beste”, **Türk Edebiyatı**, S.234, Nisan 1993, s.21.
- “Sensin”, **Türk Dili**, S.500, Ağustos 1993, s.239.

- “Endişe”, **Türk Dili**, S.502, Ekim 1993, s.455.
- “Yaşlılık Hüzünleri”, **Türk Dili**, S.506, Şubat 1994, s.137 / **Türk Edebiyatı**, S.245, Mart 1994, s.14 / **Türk Edebiyatı**, S.249, Temmuz 1994, s.17.
- “Güz Damlacıkları”, **Türk Edebiyatı**, S.510, Haziran 1994, s.414.
- “Bosna'nın Gül Fidanları”, **Türk Dili**, S.513, Eylül 1994, s.213.
- “Billûr Bir Damla Gibi”, **Türk Dili**, S.514, Ekim 1994, s.302.
- “Bendedir”, **Türk Edebiyatı**, S.253, Kasım 1994, s.30.
- ”Bir Eski Mahalle”, **Türk Dili**, S.516, Aralık 1994, s.475.
- “Hüznün Eflâtun Kuşu”, **Türk Dili**, S.519, Mart 1995, s.239.
- “Ümidin Yorgun Denizlerinde”, **Türk Edebiyatı**, S.257, Mart 1995, s.23.
- “Hayal İklimlerinde”, **Türk Dili**, S.520, Nisan 1995, s.344.
- “Hatıralar Demeti”, **Türk Edebiyatı**, S.259, Mayıs 1995, s.9.
- “Rüya Gibi”, **Türk Dili**, S.521, Mayıs 1995, s.480.
- “Dilek”, **Türk Dili**, S.524, Ağustos 1995, s.934.
- “Hüzün Damlaları”, **Türk Edebiyatı**, S.262, Ağustos 1995, s.23.
- “Eylül Geline”, **Türk Dili**, S.525, Eylül 1995, s.1024 / **Türk Dili**, S.526, Ekim 1995, s.1088.
- “Tedirgin Bahar”, **Türk Edebiyatı**, S.263, Eylül 1995, s.13.
- “Son Bahar Vurgunu”, **Türk Edebiyatı**, S.265, Kasım 1995, s.12.
- “Dağınık Mısralar”, **Türk Edebiyatı**, S.266, Aralık 1995, s.24.
- “Şarkıların İkliminde”, **Türk Dili**, S.528, Aralık 1995, s.1289.
- “Suzidilden Segâha”, **Türk Dili**, S.530, Şubat 1996, s.314.
- “Zaman Tüneli”, **Türk Edebiyatı**, S.270, Nisan 1996, s.39.
- “Hüzün Kırıntıları”, **Türk Edebiyatı**, S.272, Haziran 1996, s.32.
- “O Sevda Şiirini”, **Türk Dili**, S.534, Haziran 1996, s.1325.
- “Artık”, **Türk Dili**, S.535, Temmuz 1996, s.66.
- “Sana Doğru”, **Türk Dili**, S.536, Ağustos 1996, s.139.
- “İkrar”, **Türk Edebiyatı**, S.275, Eylül 1996, s.21.
- “Son Bahar Vurgunu”, **Türk Dili**, S.537, Eylül 1996, s.256.
- “Bir İlkbahar Rüyası”, **Türk Dili**, S.538, Ekim 1996, s.382.
- “Solgun Gül”, **Türk Edebiyatı**, S.276, Ekim 1996, s.16.
- “Kötümser Mısralar”, **Türk Edebiyatı**, S.277, Kasım 1996, s.32.
- “Erguvan”, **Türk Edebiyatı**, S.278, Aralık 1996, s.14.
- “Ayrılıklardan”, **Türk Dili**, S.541, Ocak 1997, s.40.
- “Gece Ürperişleri”, **Türk Dili**, S.542, Şubat 1997, s.164.
- “Kaderin Kanadında”, **Türk Edebiyatı**, S.280, Şubat 1997, s.20.
- “Düş Değil Sanki Gerçek”, **Türk Edebiyatı**, S.281, Mart 1997, s.32 / **Türk Dili**, S.549, Eylül 1997, s.222.
- “İstanbul'dan Çizgiler”, **Türk Dili**, S.543, Mart 1997, s.267.

- “Gül Şafaklara Doğru”, **Türk Dili**, S.544, Nisan 1997, s.371.
- “Pembe Değil Mor”, **Türk Edebiyatı**, S.282, Nisan 1997, s.23.
- “Aşka Dair Mısralar”, **Türk Dili**, S.545, Mayıs 1997, s.490.
- “Düşler Dünyası”, **Türk Dili**, S.546, Haziran 1997, s.5467.
- “Hayallerde Kalan Kadın”, **Türk Dili**, S.547, Temmuz 1997, s.23.
- “Acı Ama Gerçek”, **Türk Edebiyatı**, S.288, Ekim 1997, s.18.
- “Baharlar da Bir Gün Biter”, **Türk Dili**, S.552, Aralık 1997, s.498.
- “Geçmiş Zaman Halleri”, **Türk Edebiyatı**, S.290, Aralık 1997, s.32.
- “Tezatlar”, **Türk Dili**, S.553, Ocak 1998, s.31.
- “Hüzün Sarmaşıkları”, **Türk Dili**, S.554, Şubat 1998, s.121.
- “Pembe Şafak”, **Türk Dili**, S.556, Nisan 1998, s.314.
- “Efkârlı Gece”, **Türk Edebiyatı**, S.295, Mayıs 1998, s. 7.
- “Sanki”, **Türk Dili**, S.557, Mayıs 1998, s. 424.
- “Güfte Kırıntıları”, **Türk Dili**, S.559, Temmuz 1998, s. 15.
- “Akşamın Bittiği Yerde”, **Türk Dili**, S.561, Eylül 1998, s. 182.
- “Güz Gerçeği”, **Türk Edebiyatı**, S.300, Ekim 1998, s. 20.
- “Bir Eski Hikâye”, **Türk Dili**, S.572, Ağustos 1999, s. 688.
- “Güz Esintileri”, **Türk Dili**, S.576, Aralık 1999, s. 1032.
- “Tezat”, **Türk Edebiyatı**, S. 315, Ocak 2000, s. 44.
- “Tükeniş”, **Türk Edebiyatı**, S. 321, Temmuz 2000, s. 8.
- “Ölümün Ayak Sesleri”, **Türk Dili**, S. 578, Şubat 2000, s. 116.
- “Pash Kilit”, **Türk Dili**, S. 579, Mart 2000, s. 227.
- “Sendin”, **Türk Dili**, S. 582, Haziran 2000, s. 480.
- “Kader”, **Türk Dili**, S. 583, Temmuz 2000, s. 24.
- “Sitem”, **Türk Dili**, S. 584, Ağustos 2000, s. 138.
- “Sonbahar Hüzünleri”, **Türk Edebiyatı**, S. 324, Ekim 2000, s. 18.
- “ Kırık Ney”, **Türk Dili**, S. 587, Kasım 2000, s. 491.
- “ Bir Türlü”, **Türk Dili**, S. 588, Aralık 2000, s. 581.
- “ İnce Sızı”, **Türk Dili**, S. 583, Ocak 2001, s. 8.
- “ Kış Duyguları”, **Türk Dili**, S. 591, Mart 2001, s. 246.

DİĞER KAYNAKLAR

- Akengin, Yahya, “Yeni Yayınlar 'Bir Bulut Geçti'“, **Hisar**, S.114 (189), Haziran 1973, s.26.
- , -----, “Yeşil Çağ”, **Hisar**, S.165 (240), Eylül 1977, s.25.
- Alptürk, Emre, “Vakıf Sohbetleri 22 Kasım 1989”, **Türk Edebiyatı**, S.196, Şubat 1990, s.48- 49.
- Aşkun, Vehbi Cem, “Düşünme- İlhan Geçer'e”, **İlgaz**, S.44, Mayıs 1965, s.21.
- Atlı, Ferda, “Edebî Metnin ve Yaratıcılığın Kaynağına Ulaşan Yol: Psikanalitik Edebiyat Eleştirisi”, **Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume**, 7/3, Summer 2012, p. 257- 273, ISSN: 1308-2140,

www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.3450, ANKARA-TURKEY.

- Aydın, Remzi, “Vakfımızdaki Sohbetler. Şairler Kendilerini Anlatıyor: Fevzi Halıcı, İlhan Geçer ve Gültekin Sâmanoğlu'nun Görüşleri”, **Türk Edebiyatı**, S.125, Mart 1984, s.82.
- Ayyıldız, A.Duran, “**Bir Bulut Geçti**”, **Hisar**, S.127 (202), Temmuz 1974, s.29- 30.
- Banarlı, Nihad Sami, “Cevaplar”, **Yedigün**, S.619, 14 Ocak 1945, s.2.
- , -----, “Yedigün'ün Cevapları”, **Yedigün**, S.641, 17 Haziran 1945, s.2.
- , -----, “Yedigün'ün Cevapları”, **Yedigün**, S.671, 13 Ocak 1946, s.2.
- , -----, “Yedigün Okuyucular ile Söze, Yazıya Dair Pazar Konuşmaları. Cevaplar ve Tenkitler”, **Yedigün**, S.681, 24 Mart 1946, s.2.
- , -----, “Yedigün Okuyucular ile Söze, Yazıya Dair Pazar Konuşmaları. Cevaplar ve Tenkitler”, **Yedigün**, S.691, 2 Haziran 1946, s.2.
- , -----, “Pazar Konuşmaları”, **Yedigün**, S.714, 10 Kasım 1946, s.2.
- , -----, “Pazar Konuşmaları”, **Yedigün**, S.719, 15 Aralık 1946, s.2.
- Bıldırki, Oyhan Hasan, “Geçer'in 'Yeşil Çağı'”, **Hisar**, S.166, Ekim 1977, s.20-22.
- Bozdoğan, Ahmet, “Karakteristik Bir İlhan Geçer Şiiri: Bir Şehrin Hikâyesi”, **Türk Dili**, S. 792, Aralık 2017, s. 136-140.
- Burcu Yılmaz, Ebru; “İlhan Geçer Şiirinde Mekân- İnsan İlişkisi”, **Türk Dili**, S. 792, Aralık 2017, s. 123- 135.
- Çelebi, Emel, **İlhan Geçer'in Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Şiirlerinin Tahlili**, Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi TDE Eğitimi Bölümü, Malatya 1997, 246 s.
- 1961 Varlık Yıllığı**, “Geçer, İlhan”, İstanbul 1960, s.513.
- 1962 Türk Edebiyatçıları Birliği Yıllığı**, “İlhan Geçer”, İstanbul 1961, s.300.
- 1973 Varlık Yıllığı**, “Dergilerde ve Gazetelerde Şiirimiz”, Varlık Yayınları, İstanbul 1972, s. 58-59.
- Bulut, Ali, **Mehmet Çınarlı Hayatı- Eserleri- Sanatı**, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1991.
- Çağrı**, “Bir Şiirin Hikâyesi: İlhan Geçer Anlatıyor”, S.149, Haziran 1970, s.10- 11.
- Çınarlı, Mehmet, “Sohbet: Dereden- Tepeden”, **Hisar**, S.53 (128), Mayıs 1968, s.6- 8.
- , -----, **Sanatçı Dostlarım**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1979, s. 53- 66.
- , -----, “Hisar”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler/ İsimler/ Eserler/ Terimler**, C.4, Dergâh Yayınları, İstanbul 1981, s.242- 244.
- , -----, “Geçer, İlhan”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler/ İsimler/ Eserler/ Terimler**, C.3, Dergâh Yayınları, İstanbul 1979, s. 310.
- , -----, “Hatıraların Işığında- Geçmiş Günlerin Ankara'sından Birkaç Çizgi”, **Türk Edebiyatı**, S.112, Şubat 1983, s.26- 27.
- , -----, “Mısralarda Gezinti II”, **Türk Dili**, S.421, Ocak 1987, s.32.
- , -----, “Hisar'dan Hatıralar” (26 Mart 1987 günü Türk Dil Kurumu'nda yapılan konuşma), **Türk Dili**, S.425, Mayıs 1987, s.304- 317.
- , -----, “Mısralarda Gezinti VI”, **Türk Dili**, S.427, Temmuz 1987, s.17.
- , -----, “Mısralarda Gezinti VIII”, **Türk Dili**, S.429, Eylül 1987, s.138.

- , -----, “Mektuplar XIII”, **Türk Dili**, S.490, Ekim 1992, s.311- 316.
- , -----, “Mektuplar XIX”, **Türk Dili**, S.508, Nisan 1994, s.284- 288.
- Çimen, Mihriban, “Türk Edebiyatı Vakfı Şiir ve Musikî Gecesi Düzenledi”, **Türk Edebiyatı**, S.232, Şubat 1993, s.61.
- Çongur, H. Rıdvan, “Radyoda 'Hisar' Saati II”, **Hisar**, S.39 (114), Mart 1967, s.16- 18.
- Dağ, Fahriye, **İlhan Geçer'in Şiiri**, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 1998.
- Dizdaroğlu, Hikmet, “Kitaplar ve Şahıslar: **Büyüyen Eller**”, **Hisar**, S.60, Nisan 1955, s.8- 9.
- Doğan, Zerrin, **İlhan Geçer Hayatı- Kişiliği- Sanatı**, Lisans Tezi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi TDE Eğitimi Bölümü, Erzurum 1989, 45 s.
- Durmuş, Gülşah, “Cahit Külebi'nin Şiirlerinde Renkli Mısralar ve Türkçenin Renkleri”, **Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume**, 5/3 Summer 2010, p. 1143- 1174, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.1377, ANKARA-TURKEY.
- Ediboğlu, Vehbi, “**Büyüyen Ellere Dair**”, **Hisar**, S.63, Ekim 1955, s.9.
- Emiroğlu, Öztürk, **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Hisar Topluluğu ve Edebî Faaliyetleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- , -----, “Bir İstanbul Beyefendisi İlhan Geçer”, **Türk Dili**, S. 792, Aralık 2017, s. 72- 82.
- Ergeneli, Yıldırım Doğan, “Çocuksu. İlhan Geçer'e”, **Türk Edebiyatı**, S.141, Temmuz 1985, s.69.
- Ergezel, M. - İ. Kocakaplan, “Gültekin Sâmanoğlu ile Şiir Üzerine Bir Sohbet”, **Türk Edebiyatı**, S.154, Ağustos 1986, s.42- 46.
- Erman, Nüzhet, “'Büyüteç' Beterin Beteri”, **Hisar**, S.104 (179), Ağustos 1972, s.12- 13.
- , -----, “'Büyüteç' Mert Kıptı”, **Hisar**, S.110 (185), Şubat 1973, s.18.
- Ersoy, Kutman, “Aydın Fikir ve Sanat Hareketleri. Şiir Günü”, **Hisar**, S.6 (81), Haziran 1964.
- Geçer, İlhan, **Cumhuriyet Döneminde Türk Şiiri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s.220- 224.
- Geray, Cevat, “Aydın Fikir ve Sanat Hareketleri. Bir Konferans”, **Hisar**, S.21, Ocak 1952, s.2.
- Gezer, Zeki, “300. Sayının Hikâyesi. Bir Hüzün Şairi: İlhan Geçer”, **Türk Edebiyatı**, S.300, Ekim 1998, s.46.
- Gökşen, Enver Naci, “**Büyüyen Eller**”, **Hisar**, S.59, Mart 1955, s.14.
- , -----, “Eleştirmecinin Biri”, **Hisar**, S.50 (125), Şubat 1968, s.26.
- Halıcı, Feyzi, ”San'at Şöleni”, **Elif**, S.4, Şubat 1962, s.8- 9, 14, .
- , -----, **Bir Şiir'in Hikâyesi**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996, s.311- 326.
- Hisar**, “Hisar Edebiyat Günü”, S.60, Nisan 1955, s.11.
- , “Aydın Fikir ve Sanat Hareketleri. Şairler Gecesi”, S.1 (76), Ocak 1964, s.23.
- , “İlhan Geçer”, S.28, Nisan 1966.
- , “Aydın Fikir ve Sanat Hareketleri. Şairler Gecesi”, S.37, Ocak 1967, s.27.
- , “Sanat Haberleri. 'İki Şiir Gecesi’”, S.42 (117), Haziran 1967, s.26.
- , “Sanat Haberleri.'Şiir Toplantıları’”, S.49 (124), Ocak 1968, s.2.
- , “Sanat Haberleri.'Ziya Osman Saba'nın 15. Ölüm Yılı...’”, S.99 (174), Mart 1972, s.32.

- , “Sanat Haberleri. Talât Halman, İngilizce 'Çağdaş Türk Edebiyatı' Kitabı Yayınlanıyor”, S.108 (183), Aralık 1972, s.2.
- , “Sanat Haberleri. İran Büyükelçiliği'nde Şiir Günü”, S.110(185), Şubat 1973, s.2.
- , Bundan Çeyrek Asır Önce Behçet Kemal'in Evinde Çekilmiş Fotoğraf, S.113 (188), Mayıs 1973, s.12.
- , “Sanat Haberleri. 'Cumhuriyet Konusunda Yazılan Halk Şiiri Yarışması’”, S.119 (194), Kasım 1973, s.31.
- , S.134 (209), Şubat 1975, s.16 (Fotoğraf).
- , S.137 (212), Mayıs 1975, s.27 (Fotoğraf).
- , “Fikir ve Sanat Dünyasından Haberler. 'Şair Osman Atilla Anıldı’”, S.250 (175), Temmuz 1978, s.2, 37.
- , “Fikir ve Sanat Dünyasından Haberler. 'Hindistan'dan İki Önemli Konuk’”, S.252 (177), Eylül 1978, s.2, 35.
- , “Fikir ve Sanat Dünyasından Haberler. 'Suriye Yazarlar Birliği Başkanı'nın Ziyareti’”, S.252 (177), Eylül 1978, s.2.
- Hisar**, “Fikir ve Sanat Dünyasından Haberler. Yazarlar Birliği'nde 'Şiir Anlayışı' Üzerine Sohbet Toplantıları”, S.269, Nisan 1980, s.2.
- , “Fikir ve Sanat Dünyasından Haberler. 'Talât Halman'ın Yurt Dışında Yeni Yayınları’”, S.276, Kasım 1980, s.2.
- Hünalp, Ayhan, “Kervan- İlhan Geçer'e”, **Her Hafta**, S.71, 6 Kasım 1948, s.19.
- İlgaz**, “İlgaz Üç Yaşında”, S.24, 1 Eylül 1963, s.4.
- İLESAM (Türkiye İlim ve Edebiyat Eseri Sahipleri Meslek Birliği), **İlhan Geçer. 50. Sanat Yılı**, Hazırlayan: H. Rıdvan Çongur, Ankara 1989, 32 s.
- İnal, Yaşar Faruk, “Sanat Haberleri'Arif Nihat Asya Anıldı’”, **Hisar**, S.135 (210), Mart 1975, s.55.
- , -----, “Sanat Haberleri.II. Türk Yayın Kongresi Toplandı’”, **Hisar**, S.135 (210), Mart 1975, s.2, 55.
- , -----, “Sanat Haberleri.'25. Yıldönümümüzü Kutladık’”, **Hisar**, S.136 (211), Nisan 1975, s.2.
- , -----, “Sanat Haberleri.'Hisar Şairleri Gecesi Büyük İlgi Gördü’”, **Hisar**, S.138 (213), Haziran 1975, s.2, 37.
- , -----, “Sanat Haberleri.'Hisar İtalya'da’”, **Hisar**, S.140(215), Ağustos 1975, s.2.
- , -----, “Sanat Haberleri.'Atatürk'ü Anma Toplantısı’”, **Hisar**, S.144 (219), Aralık 1975, s.2.
- , -----, “Sanat Haberleri.'Çağrı Dergisi'nin 20. Yılı’”, **Hisar**, S.146 (221), Şubat 1976, s.2.
- , -----, “Sanat Haberleri.Konya Âşıklar Bayramı’”, **Hisar**, S.168, Aralık 1977, s.2.
- İstanbul**, “Gençlerle Başbaşa”, S.6, 15 Şubat 1944, s.16.
- , “Gençlerle Başbaşa”, S.13, 1 Haziran 1944, s.16.
- , “Gençlerle Başbaşa”, S.28, 15 Ocak 1945, s.16.
- , “Gençlerle Başbaşa”, S.42, 15 Ağustos 1945, s.16.
- , “Gençlerle Başbaşa”, S.49, 1 Aralık 1945, s.16.
- , “Gençlerle Başbaşa”, S.68, 15 Eylül 1946, s.16.
- Kabaklı, Ahmet, **Türk Edebiyatı C.3**, 6.Baskı, Türk Edebiyatı Yayınları, İstanbul 1985, s.580- 582.

- Kabaklı, Ahmet, **Türk Edebiyatı C.4**, 8.Baskı, Türk Edebiyatı Yayınları, İstanbul 1991, s.274- 277.
- Kaplan, Mehmet, **Şiir Tahlilleri 2- Cumhuriyet Devri Türk Şiiri**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1984, s.467- 472.
- Kaplan, Mehmet, “Yeni Türk Şiirinde Ankara”, **Türk Yurdu**, S. 250, Kasım 1955, s.326- 329.
- Karabay, Muhsin, “İlhan Geçer”, **Türk Dili**, S. 792, Aralık 2017, s. 69- 71.
- Karabay, Muhsin, “İlhan Geçer’in Mezarı”, **Türk Dili**, S. 792, Aralık 2017, s. 155- 159.
- Karaer, Mustafa Necati, “Kitaplar Arasında: İlhan Geçer ve 'Belki'”, **Çağrı**, S.33, Ekim 1960, s.26- 28.
- Kazokoğlu, Setenay, “Sanat Haberleri.”M.Çınarlı'nın Şiiri ile İlgili Toplantı“, **Hisar**, S.126 (201), Haziran 1974, s.2.
- Köklügiller, Ahmet- İ. Minnetoğlu, **Şair ve Yazarlarımız Nasıl Yazıyorlar**, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul 1974, s.164- 165.
- Köksal, ş. Sadi, ”Sanat Haberleri'Âşıklar Bayramı“, **Hisar**, S.132 (207), Aralık 1974, s.2.
- Körükçü, Muhtar, ”**Bir Bulut Geçti**“, **Hisar**, S.117 (192), Eylül 1973, s.17.
- Kukul, M.Halistin, “Tanıdığım Çınarlı”, **Türk Edebiyatı**, S.199, Mayıs 1990, s.22- 23.
- Kurdakul, **Şükran, Şairler ve Yazarlar Sözlüğü**, Cem Yayınevi, İstanbul 1985, s.277- 278.
- Mardin, Yusuf, “**Bir Bulut Geçti**“, **Hisar**, S.124 (199), Nisan 1974, s.26- 28.
- Millî Eğitim ve Kültür**, “1980, Şiir- Hikâye- Roman. Neler Söylediler?.. Şiir: İlhan Geçer”, S.9, Nisan 1981, s.85- 86.
- Muz, Burhanettin, “Gezi Notları'Suriye Dağları“, **Hisar**, S.253, Ekim 1978, s.20.
- Necatigil, Behçet, **Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü**, Varlık Yayınları, 12.b., İstanbul 1985, s.145.
- Onat, Muvaffak Sami, “İlhan Geçer'in Şiirleri”, **Hisar**, S.58, Şubat 1955, s.13.
- Ozansoy, Gavsi, “Beş Kuşak Konuşuyor”, **Çağrı**, S.111, Nisan 1967, s.10- 16.
- Özbalcı, Mustafa, “Şiir Üzerine Düşünceler”, **Türk Edebiyatı**, S.274, Ağustos 1996, s.37- 40.
- Özdemir, Emin, “Dergiler Arasında. Hisar”, **Varlık**, S.746, Kasım 1969, s.18.
- Özkırımlı, Atilla, **Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, C.2**, Cem Yayınevi, s.528- 529.
- Polat, Hamza, “**Hüzzam Beste**”, **Millî Kültür**, S.66, Eylül 1989, s.64- 65.
- Samancı, Metin Nuri, “Eskişehir'de Şiir Şöleni”, **Çağrı**, S.26, Şubat 1960, s.28- 30.
- , -----, “Sanat Olayları: Bahar Şiirleri Günü”, **Çağrı**, S.28, Mayıs 1960, s.42- 43.
- Sâmanoğlu, Gültekin, “Hisar'dan Portreler. İlhan Geçer”, **Hisar**, S. 19, Kasım 1951, s.12.
- Sâmanoğlu, Gültekin, “Sevdiğimiz Kitaplar: **Büyüyen Eller**”, **Çağrı**, S.27, Nisan 1960, s.42- 43.
- Sonuç, İlhan, “Yolculuk”, **Hisar**, S.115 (190), Temmuz 1973, s.11.
- Su**, “İlhan Geçer Diyor ki”, S.9, Ekim 1961, s.20- 21.
- Subaşı, Muhsin İlyas, “Dünya Şairler Kongresi Yapıldı”, **Türk Edebiyatı**, S.216, Kasım 1991.
- Şimşek, Tacettin, “İlhan Geçer Şiirinin Bileşenleri”, **Türk Dili**, S. 792, Aralık 2017, s. 89- 107.
- Taş, Songül, “İlhan Geçer'in Şiirlerinde Renkler”, **Türk Dili**, S. 792, Aralık 2017, s. 141- 149.
- Toker, Bayram Bilge, “1980- Yılın Dosyası. Yazarlar Birliğinin Sanat Faaliyetleri”, **Millî Eğitim ve Kültür**, S.9, Nisan 1981, s.77.
- Toz, Hıfzı, **Hisar Dergisi Hakkında Bir Değerlendirme Çalışması (Şiir)**, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1994.

- Türinay, Necmettin, “Bir Boşluğu Vurgulamak”, **Türk Edebiyatı**, S.120, Ekim 1983, s.30- 32.
- Türk Edebiyatı**, “İlhan Geçer’in Görüşleri: ‘Şiir benim herşeyimdir; ümidim, tesellim ve mutluluğum’“, S.120, Ekim 1983, s.33.
- , “İlhan Geçer: Çocuk Şiiri Yazarken...”, S.124, Şubat 1984, s.62.
- , “**Hüzzam Beste-** İlhan Geçer”, S. 163, Mayıs 1987, s.64.
- , “İlhan Geçer’in 50. Sanat Yılı”, S.185, Mart 1989, s.38.
- , “Gönül Sohbetleri”, S.263, Eylül 1995, s.45.
- Uçurum, Mustafa, “Hisar’ın Hüzünlü Şairi: İlhan Geçer”, **Türk Dili**, S. 792, Aralık 2017, s. 150-154.
- Ural, Orhan, **Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri (1923- 1983)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984, s.201- 205.
- Uyguner, Muzaffer, “**Bir Bulut Geçti**”, **Hisar**, S.116 (191), Ağustos 1973, s.20- 21.
- Uyguner, Muzaffer, “**Bir Bulut Geçti**, Hisar Yayını, 1973, 77 sayfa”, **1974 Varlık Yıllığı**, Varlık Yayınları, İstanbul 1973, s.61.
- Ünlü, Mahir, Ömer Özcan, **20. Yüzyıl Türk Edebiyatı Cumhuriyet Yeniler Dönemi 1940- 1960 II, C.4**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1991, s.561- 565.
- Yağcıoğlu, Halim, “**Belki...**”, **Çağrı**, S.34, Kasım 1960, s.32.
- Yalçın, Alemdar, “Garipçiler ve Hisarcılar”, **Türk Edebiyatı**, S.121, Kasım 1983, s.37- 40.
- Yardım, Mehmet Nuri, “Şair İlhan Geçer ile Mülâkat ’Hüzünlerin Şairiyim’”, **Türk Edebiyatı**, S. 318, Nisan 2000, s.38- 41.
- Yedigün**, “Yedigün’ün Cevapları”, S.344, 10 Birinciteşrin 1939, s.18.
- Yedigün**, “Yedigün’ün Cevapları”, S.416, 24 Şubat 1941, s.18.
- Yedigün**, “Yedigün’ün Cevapları”, S.420, 24 Mart 1941.
- Yedigün**, “Cevaplar”, S.496, 7 Eylül 1942.
- Yedigün**, “Cevaplar”, S.501, 12 Birinciteşrin 1942, s.2.
- Yedigün**, “Cevaplar”, S.505, 9 İkinciteşrin 1942.
- Yedigün**, “Cevaplar”, S.512, 28 Birincikanun 1942.
- Yedigün**, “Cevaplar”, S.525, 29 Mart 1943, s.2.
- Yedigün**, “Cevaplar”, S.526, 5 Nisan 1943, s.2.
- Yedigün**, “Cevaplar”, S.544, 9 Ağustos 1943, s.2.
- Yedigün**, “Cevaplar”, S.562, 13 Birincikanun 1943, s.2.
- Yedigün**, “Cevaplar”, S.596, 6 Ağustos 1944, s.2.
- Yedigün**, “Cevaplar”, S.597, 13 Ağustos 1944, s.2.
- Yedigün**, “Cevaplar”, S.609, 5 İkinciteşrin 1945, s.2.
- Yılmaz, Mehmet, “İlhan Geçer’in Hisar Dergisinin Birinci Döneminde Yayımlanan Şiirleri (1950-1957)”, **Türk Dili**, S. 792, Aralık 2017, s. 108- 122.
- Zorlutuna, Halide Nusret, “Şiirimizde Şehirler. Ankara”, **Çağrı**, S.29- 30, Haziran- Temmuz 1960, s.12- 13.

Eser Kısaltmaları

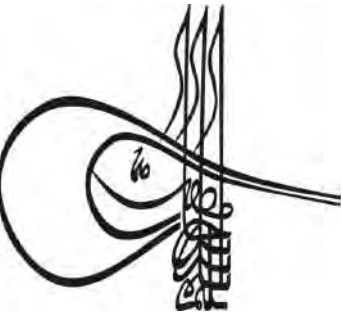
Belki	: Belki	B.B.G.	: Bir Bulut Geçti
B. Eller	: Büyüyen Eller	H. Beste	: Hüzzam Beste
Y. Çağ	: Yeşil Çağ		

Dergi Kısaltmaları

M. Kültür	: Millî Kültür; T. Dili	: Türk Dili; T. Ed.	: Türk Edebiyatı
V. Yıllığı	: Varlık Yıllığı		

Diğer Kısaltmalar

b.	: Bend	d.	: Dörtlük
m.	: Mısra	s.	: Sayfa
S.	: Sayı		

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş: Mart2018

Accepted/Kabul: Haziran2018

Referees/Hakemler: Prof. Dr. Ülkü ELİUZ – Dr. Öğr. Üyesi Hasan CUŞA

This article was checked by iThenticate.

BİR TİPOLOJİ İNCELEMESİ: GÜNER SÜMER'İN DRAMATİK METİNLERDE TİPİK KİŞİLERİN İNCELENMESİ

Gökhan TEKER* - Didem ARDALI BÜYÜKARMAN**

ÖZET

Altmışların tiyatro sahnesi politik, ekonomik ve toplumsal değişimlerin sonuçlarını sorgulama yeridir. Dramatik yazının altmışlı yıllarında, aile kurumunun parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalması ve aile bireylerinin tehlike durumunu engelleme çabaları dramatik metinlere konu olur. Tarihsel aile kurumu, toplumun en küçük yapı birimi olarak sahneye en uygun malzemedir ve dramalar üretmeye elverişlidir. Güner Sümer, 60'lı yıllarda ve 70'li yılların başlarında kaleme aldığı dramatik metinlerde geçim sıkıntısı içindeki, orta halli toplumsal tipleri aile kurumu içinde çizer. Küçük bir esnaf veya memur olup yaşam savaşı içerisinde acı çekmeye mahkûm tipler, birbirlerine zıt ve koşut şekillerde çizilidir. Dramatik kişiler yaptıkları eylemlerle metinlerdeki aksiyonu oluştururlar. Aile bireyleri dışındaki kişiler acımasız dış dünyanın temsilcisidirler. Aile dışındaki kişiler aile bireylerini kötü eylemlere sevk ederek metnin akışında değişikliklere neden olurlar. Dramatik kişiler ekonomik, toplumsal ve politik koşulların etkisiyle ve aile dışındaki kişilerin yönlendirmesiyle kötü eylemlerde bulunurlar. Çünkü hayatta kalmak ve tarihsel ailei kurumunu bir arada tutabilmek için başka çareleri yoktur. Güner Sümer, dramatik metinlerinde soygunculuk yapan tiplere, varlıklı ve yaşlı erkeklerle evlendirilen genç kız tiplerine, toplum ve aile arasında sıkışıp kendine ve topluma yabancılaşan tiplere ve evlatları için her türlü fedakârlığı göze alan anne tiplerine sıkça yer verir. Bu incelemede, Güner Sümer'in dramatik metinleri bünyesindeki tipler saptanacak ve bu tipler Sevdâ Şener'in *Çağdaş Türk Tiyatrosunda İnsan* adlı yapıtındaki tipolojik yaklaşımından yola çıkılarak sınıflandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: tiyatro, Güner Sümer, insan, tip, toplumcu gerçekçilik

* Yıldız Teknik Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi, El-mek: gokhan_teker@windowslive.com

** Dr. Öğretim Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, El-mek: dbuyuk@yildiz.edu.tr

A TYPOLOGY ANALYSIS: GÜNER SÜMER'S TYPES

ABSTRACT

The playwriting of the 1960s was the place to point up the consequences of political, economic and social changes. In the 60s drama, the efforts of the family institution to face the danger of disintegration and to block the danger of family members have been the subject of plays. The family is the most suitable institution for the smallest building unit of the society for writing dramas. Güner Sümer formed middle class "social types" in the livelihoods of plays written in the 1960s and early 1970s. Güner Sümer's characterization, typically a small tradesman or civil servant and were condemned to suffer in the life struggle, are drawn in opposite and parallel ways. Types are responsible for the action in the plays. Güner Sümer's types are in bad action through the influence of economic, social and political conditions and through the directing of people outside the family. Because, there is no other way to survive and keep the family together. Güner's Sümer types of plays that make robbery, the young girls who are married to the wealthy and the old men, the types that are trapped and clenched between the society and the family, the mothers who struggle all kinds of difficulties for their children, etc. is often encountered in plays. In this examination, the types of Güner Sumer's plays will be determined and classified by using of Sevdâ Şener's typological approach in the analysis of *The Human in Contemporary Turkish Theater*.

STRUCTURED ABSTRACT

Social realism attributes the progress of society to the enlightenment of the individual. Provided that what is typical is articulated through types, the mission of the individual comes into view. Types are a symbol of a problem in the society. Play writers addressed the effect of the social and economic problems on the society during 1960's in their plays. The fact that this corrupt structure produced individuals equipped with the same qualities forces the writers to generate types, because the demonstration of what is typical proves the commonality and reality of what is social. What lies underneath the fact that economic, political, and social disturbances are addressed in plays is the socialist perspective; the thoughts regarding the enlightenment of the individual and the idea that a better world could exist, so to speak. Writers examine the problems that derive from the contradictions found at the basis of social and economic structure, and also investigate how these problems are reflected to the individuals.

In the plays of 1960s, families who dissolved within the relentless wheels of the economic order and were threatened with disintegration; selfish individuals who moved up in the world by stepping on someone else's shoulders; people who were stuck with bureaucratic obstacles; people who exploited the citizens, and people who were downtrodden because they did not have any money were frequently made a subject. The ones who carry out and maintain this order and the ones who are stuck between the wheels are under the scrutiny of the writer. The

apparent reasons for the change or deterioration in the economic and political structure and the failures within the government institutions and of their officers were treated in the plays.

Güner Sümer thought that a writer could not be someone who would look at the society from a higher tower. Güner Sümer was also born and raised in this society, whose progress was prevented and which was oppressed with desperation. Sümer, whose artistic personality was shaped by distress and pain, is a representative of this society as a person and writer. According to Sümer, if the state of this society is full of pain and desperation, then this should be articulated in one's works. Not to articulate the realities while the society is engulfed with pain equals to self-deception. The people of the future should take lessons from the writer's experiences and not repeat those mistakes. As a matter of fact, Sümer defended the idea that the writer should be in favor of society and witness the rise of the downtrodden. Every intellectual should witness the rising of each individual and each downtrodden nation no matter what its identity is. The most appropriate understanding of art in line with this goal is social realism, because social realism is an ideological artistic approach, which aims to create a better world.

Güner Sümer penned his plays in accordance with the general dramatic tendency. People of moderate means struggling with their desperation and experiencing ever-worsening life conditions constitute the kernel of Sümer's plays. Individuals who are either a small business owner or a public servant are doomed to be oppressed by conflict of interest. Types of women, who generally stand out with their negative traits, are quite a lot in number. Women live in shantytowns and in the grip of an oppressive attitude. Sümer scrutinized issues such as the facts that in conservative and poor neighborhoods women do not have the right to choose their husbands; the young girls are married off to much older guys for economic gain; women with no one to turn to in their lives use their bodies as a means of living and women who are pushed to the degeneration of the society and withdrawn into themselves to suffer. Sümer drew attention to the effects of the failure in economic and social structure through his female types. Their lack of education leads them to misconduct.

The individual driven approach for social failure is reflected through the internal conflicts observed in the individual and the conflicts between the society and individual. Writers put various social and individual photographs to the stage. The individual struggling with the institution of marriage, man-woman relationships, internal conflicts, mores and social norms are portrayed in detail. Güner Sümer's dramatic writing is the cradle for the people crumbled by the period they live in. These people in question might react to this situation aggressively or they might withdraw into themselves and be isolated. The best individual type exemplifying the tendency to reflect the individual's inner world is Tarık from the play *Yarın Cumartesi* (1960) [Tomorrow is Saturday]. Tarık is a typical individual from 1960's who is not given a chance due to prejudices and who is stuck between his emotions and familial responsibilities. After his brother Fikret and his wife Nurten has an affair and Nurten gets pregnant, he withdraws into himself and becomes alienated.

The negative interaction between Sümer's people and the established order gives birth to a paradox. The people who fall victim to

the economic and political system and the people who represent human values enter into a conflict. Güner Sümer has many negative types. The underlying reason for this phenomenon is the magnitude of the social and economic problem that the society is in. The types represented by the political conflicts; the criminal types that are dragged along the economic depression; the types that represent the traditional position of women in the society; the young girls who are married off to older men for economic gain; types that represent intergenerational conflict, the ignorance of the youth and their families etc. exemplify the sort of types that Sümer portray in his plays. Showing what is wrong in a realistic manner for the purpose of encouraging education and thinking creates an enlightening effect on the audience. It is seen that Sümer's types represent the thematic tendencies of their times; each of them has a purpose of delivering a social message, and they set an example for showing what is wrong in the society.

Keywords: theater, Güner Sümer, human, type, social realism

Giriş

Yazın ve toplum arasındaki ilişki toplum üzerinde yönlendirici etkiye sahip ekonomik, sosyal ve politik sistemlerdeki sorunların yansıtılmasına dayanır. Yazın kuramcıları, toplumun yazınsal yapıt üzerindeki etkisini göstermek ve tanımlamak, yazının toplum içindeki yerini belirleyip kararlaştırmak için inceledikleri yapıtlardaki ortak yönleri saptadıktan sonra kuramlar üretirler. Yazındaki bu sosyolojik tavır özellikle belirli bir toplum felsefesine inanan ve bunu savunan eleştirmenler grubunca desteklenir (Wellek, Varen, 1993: 74). Marksist eleştirmenler yazın ve toplum arasındaki ilişkiyi yalnız incelemekle kalmazlar. Eleştirmenler, bu ilişkilerin hem yaşanılan çağda hem de gelecekteki “sınıfsız” toplumda ne olması gerektiği konusunda da görüş bildirirler. Yapıtlardaki sosyal ilişki ve imaların ne olduklarını söylemekle yetinmeyip bunların gelecekteki olumsuz sonuçları saptayıp engellemek isterler.

Yazın, sınıfların ortadan kalktığı sosyalist toplumda daha iyi bir dünya kurulması için insan yeteneklerini geliştirmeye yardımcı, doğa ve toplum içinde uyumlu bir yaşam sürdürmede destekçidir (Oktay, 1986: 25). Lukacs “Umutsuzluk felsefesinin bir dünyanın çöküşüne ve kültürün yıkılışına gözyaşı döktüğü yerde, Marksçılar yeni bir dünyanın doğum sancılarını gözler, bunları hafifletmeye çalışır, doğuma katkıda bulunurlar.” der (Lukacs, 1987: 8). Fakir Baykurt, *Anadolu Garajı* adlı öyküsünün başında kaleme aldığı “Sanatın Bugünkü Devrimci Görevi” adlı denemesinde, ucu dünyayı değiştirmeye varmayan hiçbir eylemi devrimci saymadığını belirtir. Lukacs ve Baykurt’un belirtmek istedikleri tam da toplumcu gerçekçiliği diğer realist yaklaşımlardan ayıran özelliktir. Toplumcu gerçekçilik, yeni bir insan, yeni bir ahlâk, yeni bir değer ve yeni bir toplum yaratmak amacındaki ideolojik bir harekettir (Tunalı, 1993: 146).

Marksçı tarih felsefesi insanı bir bütün olarak ele alır ve çözümler. İnsani evrimin tarihini, gelişimin çeşitli dönemlerinde bütünlüğe kısmen ulaşma ya da ulaşamama olgusu ile birlikte bir bütün olarak düşünür. Bütün insani ilişkileri yöneten gizli yasaları ortaya çıkarmaya çalışır. Toplumcu hümanizmanın amacı eksiksiz insan kişiliğini yeniden kurmak insanı toplumda uğradığı sapmalardan ve dağılmalardan kurtarmaktır. Marksist yazının merkez kategorisi ya da ölçütü, hem karakterlerde hem de durumlardaki genel ve öznel organik bütünlüğü birbirine bağlayan, kendine özgü bir sentez tiptir. Tip ortalama bir niteliğe sahip değildir ve bireysel yönüyle nitelik kazanmaz. Tip, insani ve toplumsal açıdan tüm temel belirleyicilerin en yüksek gelişim düzeyinde bulunduğu, onlardaki gizli olanakların sonuna kadar açıldığı, ortaya konduğu, insanların ve dönemlerin zirvelerini ve sınırlarını somutlaştıran çizgilerin sonuna kadar temsilidir (Lukacs, 1987: 13: 14).

Engels, Margaret Harkness'in *Şehir Kızı* romanına yazdığı eleştiri mektubunda "Gerçekçilik, ayrıntıların gerçekçiliğinden başka, tipik durumlarda tipik kişilerin gerçeğe uygun şekilde gösterilmesidir." (Engels, 1985: 47: 48) tanımıyla tipik durum ve kişileri gerçekçiliğin kendisi görür.

Gerçekçilik, insanı ve toplumu görünümünün yalnızca şu ya da bu yanını göstermek yerine iki kavramı da eksiksiz, bütün varlıklar şeklinde betimler. Gerçekçiliğin karşı çıktığı, kişiliğin bütünlüğünün ve insanlarla durumların nesnel tipikliğinin, anlık, geçici ruh haline aşırı bağlılıklarla ortadan kaldırılmasıdır (Lukacs, 1987: 14). Yazar, gerçek insan tiplerini keşfetmek üzere derinlere indikçe tüm insani kişiliğin büyük tragedyasını ortaya çıkararak modern toplumu gözleri önüne serer. Lukacs, tipleri insan davranışlarının değerlendirildiği birer olgu sayar. Bunlar tarihsel gelişimleri içinde ortaya çıktıkları alandaki toplumsal eğilimleri ve toplumun değişim sürecini gösterirler. "İnsanları içinde bulundukları çevrede ağır basan bir takım güçler değiştirir. Fakat değişen tek tek insanların kişilikleri değildir." (Lukacs, 1986: 141), toplumsal bir değişim söz konusudur.

Teknik anlamda tipik bir kahraman bir hikâye kahramanının öz benliğinin toplumdaki nesnel güçlerce belirlenmesiyle ortaya çıkar. Belli bir tarihsel dönemin belirleyici etkenleri kişiliklerde yoğunluk bulur. Yani her tip sosyal, ekonomik ve tarihi şartların o dönem içindeki odaklaşmasının bir sonucudur. Bu kişilerdeki bireysel özelliklerle tipik yanları birbirine bağlayan diyalektik bir ilişki vardır. Aslında her tipik kahraman devrinin yaşayışına bütün kişiliği ile tepki gösterir. Her tip biraz da devrine karşı sosyal bir tenkittir. Bu sebeple, "belli bir tarihsel dönemde bir olay yalnız bir tipte temsil edilebilir." (Lukacs, 1986: 141)

Albert Camus'ya göre yazının yatın çabasının ve gayesinin kapalı evrenler ve eksiksiz, ideal tipler yaratmaktır. Bu tipler yarattıkları imajlarla topluma yol gösterirler. "Batı, büyük yaratımlarında günlük yaşamını yeni baştan çizmekle yetinmez. Kendisini ateşlendiren büyük imgeler yaratmak ister durmadan, bunların arkasından koşar." (Camus, 2015: 242)

Ancak bu kahramanlar halktan biri gibidir. "Bizim dilimizi konuşur, zayıflıkları bizim zayıflıklarımız, güçleri bizim güçlerimizdir. Evrenleri bizimkinden ne daha güzel, ne daha sağlamdır. Buna karşın yazgılarının sonuna dek koşarlar, tutkularının son noktasına kadar giden kahramanlar gibi altüst edici kahraman da olmaz." (Camus, 2015: 246)

Mehmet Kaplan tip hakkında şunları belirtir: "Hayatta ve edebiyatta muayyen bir tipin yaşayabilmesi, onu idealize eden bir toplumun bulunmasına bağlıdır. Tip, bir özleyişin ifadesidir. Fakat bu özleyiş toplumun içinde bulunduğu tarihi an, sosyal durum ve medeniyetle yakından ilgilidir. Bunlar değişince, onlara cevap veren reel ve ideal tipler de değişir." (Kaplan, 1985: 66) Bu ifadelerinde Kaplan, Lukacs'ın ve Taine'nin fikirlerini birleştirmektedir. Her toplumun, ihtiyacını yansıtan yeni tipler vasıtasıyla kendisini geleceğe taşıdığını söyleyen Kaplan'a göre, "tipler, içinde yaşadıkları kültür ve medeniyetin mahsulüdürler. Onlar dünya görüşlerini, ahlâk telakkilerini, davranış örneklerini çocukluktan itibaren içinde yaşadıkları toplum ve çevreden almışlardır." (Kaplan, 1985: 66) "Tipler değerler sistemi içinde yer aldıklarına ve bu değerler uğruna savaştıklarına göre, doğrudan doğruya bu değerlerin taşıyıcısı, yayıcısı ve devam ettiricisidirler." (Kaplan, 1985: 120)

Değişik iki tip tanımı da Zeynep Karabey'in Ferit Edgü ve Berna Moran'la yaptığı söyleşilerde vardır. Ferit Edgü, tipin insanların belli koşullarda birbirine benzeyen tepkiler verdiği görüşünden kaynaklandığını belirtir. Bu tutum, XIX. yüzyılın bilim dünyasına hakim determinizm felsefesinin yazına yansımasıdır (Edgü, 1982: 98). Berna Moran tip hakkında "tip kendi dışında bir şeyi temsil eden roman kişisidir. Romancı romanı yoluyla bir şeyler söylemek istiyorsa, tezli bir roman yaratmak dileğindeyse, bunun bir yolu tiplere bağlı kalmak, söylemek istediklerinin anlamını onlarla dile getirmektir." yorumunu yapar. Tipiklik sembolizm de değildir. Tip yazarın hayat hakkında söylemek istediği şeyleri taşıyacak bir araçtır. Yazarın söylemek istediği şeyin niteliğine

göre, tipin nitelikleri değişir. Ayrıca döneme göre ve ulusal gelenekler içinde de tip kavramı değişebilir (Moran, 1982: 97).

Tiyatro bilimcisi Sevda Şener, tipin oluşumundaki etmeni tiyatro sanatından yola çıkarak açıklar. İnsanın toplumun bir parçasıyken genel nitelikleriyle yansıtılması diğer insanlarla benzerliklerinin saptanması koşuluna bağlıdır. Saptanan benzerliklerin bir veya bir kaçının spesifikleştirilmesiyle tip oluşur. Tip, insana özgü genel bir özelliğin bedenleştirildiği kişidir. Tipler insana ait doğal ya da toplumsal bir özelliği ve bu özelliğin evrensel anlamını belirtirler (Şener, 1972: 16). Tipin tek yönlülüğü gelişigüzel çizildiği anlamına gelmemelidir. Bu özelliği tipi güçlü kılan ve yazar eliyle sivriltilen tarafıdır. Karakterse kişinin oluşmasında etkili psikolojik, biyolojik ve toplumsal etkenlerin kendisini koşullayan olay veya durumlar içinde sergilenerek sentezlenmesidir (Şener, 1972: 29). Karakter, tipe ait özellikleriyle geneli, bu özelliklerin yazar eliyle yaratılan yeni bir sentezini ortaya koymasıyla da özeli yansıtır. Karakter, gerçekçi bir tip görünümüyle genelden, karmaşık yanıyla özeldir. E.M. Forster, *Romanın Unsurları (Aspects of The Novel)* adlı eseriyle karakter eleştirisini romana kazandırır. Forster roman eleştirisine yuvarlak ve düz karakter terimlerini getirir. Düz karakterler 17.yüzyılda insan mizacındaki hakim unsurları temsil eden tipler ve karikatürler olarak tanımlanır. Düz karakter tip tanımına uygundur. Eğer düz karakterler, birden fazla nitelik veya unsura sahip olmaya başlarsa yuvarlak karakter olmaya başlarlar (Stevick, 1988: 172). Forster'in ve Şener'in karakter tanımları tipten hareketle oluşturulur. Tip, karakterin çizilmesindeki ana koşuldur.

1960 – 1970 yılları arasında Türkçe dramatik yazarlık büyük bir ilerleme kaydeder. Ödenekli tiyatroların yerli dramatik metinlere daha çok önem vermesi, özel tiyatroların sayısının büyük bir artış göstermesi, 1961 Anayasası ile yazara daha özgür bir ortam sağlanması bu gelişimin başlıca etkenlerindendir. Bu dönemdeki dramatik eğilimlerden birisi, dramatik yazarların ekonomik ve siyasal yapıdaki bozukluğun aile kurumu ve birey bağlamı üzerindeki etkisine dayanarak aile dramları kaleme almalarıdır (And, 1973: 580). Aile kurumundaki parçalanma, geleceğe dair güvensizlik ve bireydeki pesimist etkiler, siyasal ve ekonomik yapıdaki aksaklıkların sonucuyla ortaya çıkar (Şener, 2003: 25). Yazarların bu tematik eğilimi onları toplumsal tipler yaratmaya iter. Şener, toplumsal tiplerle ilgili şunları belirtir: “Bu tipler toplumun genel özelliklerini somutlaştırmaktadırlar. Çeşitli toplum birimlerinin ve kurumlarının üyelerini, toplumsal ilişkilerdeki karşıt güçleri simgelerler. Toplumsal yaşantının dramatik ve komik yönlerini canlandırırlar. Toplumsal tipler, toplumun portresini çizmekte olduğu kadar, toplum sorunlarının temel öğelerini belirlemekte de kullanılmaktadırlar.” (Şener, 1972: 27)

Dramatik metinlerini 60'lı yıllarda ve 70'li yılların başlarında kaleme alan Güner Sümer, toplumsal tiplerin ayrıntılı iç gerçeklerini yansıtır. Sümer'in dramatik kişileri çaresizlik içerisinde bunalmış, yaşam koşulları sonucunda acı çeken, geçim sıkıntısıyla boğuşan orta halli tiplerdir. Küçük esnaftan, küçük memurdan oluşan bu kesim, çıkar savaşlarının egemenliğinde ezilmeye mahkûmdur. Kişiler bütün çabalarına karşın mücadelenin aile düzenlerini, aşk ve evliliklerini etkilemesine engel olamazlar. Bu durumla başa çıkma istekleri onları yasalarla ya da toplumun yerleşik değerler sistemi ile karşı karşıya getirir.

İnsan, sınıfsal yapıda kapitalist üretim biçimi dolayısıyla ötekileşen ilişkiler içinde bulunur. Bu ilişkiler onun gerçeği anlamasına engeldir. Yazarın görevi bu bilinci kazandırmaktır. Yazar gerçeğin bilgisini vermelidir. Böylece bilinçlenen insan, sınıfının çıkarlarını kavrayıp dünyayı değiştirmek amacıyla mücadele eder. Bu mücadelenin sonunda da sosyalist toplum düzenine geçilir (Oktay, 1986: 24). AST'nin yönetimindeyken verdiği ve 1 Mayıs 1968 tarihli *Varlık* dergisinde yayınlanan bir röportajında “Sahne bizim için kendi zevklerimizi tatmin ettiğimiz bir yer değildir. Orada doğrunun araştırmasını yaparız.” şeklinde konuşan Sümer, yazarlık anlayışını açıkça dile getirir (Şener, 1968: 13). Kaleme aldığı dramatik metinlerin bireylerin dramından toplumsal sorunlara doğru açılan yapısal düzeni seyirciyi gerçekler üzerinde düşünmeye ve bu durumun içinde

bocalayan insanın dramını algılamaya davet eder (Sümer, 2006a: 5). Olaylar arasındaki nedensellik bağının yarattığı etki tiplere karakterize nitelikler kazandırmaya başlar. Toplum kişiyi var eden ve onu yönlendiren başlıca koşuldur. Kişinin ruhsal bunalımı toplumsal yapının bir sonucudur.

İnsan, ilkin tek kişidir, bireydir. Birey insanın kökeni toplumdur. Marx, Artistoteles'in öne sürdüğü "antropos zoon politikon" (insan toplumsal bir canlıdır) anlayışına uyarak insanı toplumsal bir varlık olarak belirler: "Birey, toplumsal bir varlıktır. Onun yaşam olayı, toplumsal yaşamın bir dışlaşması ve somutlaşmasıdır. Gerçekte insan, insansal yaşam olayının bir bütünlüğü olduğu gibi, düşünülen ve duyusal olarak kavranan toplumun subjektif bir varlığıdır." (Tunali, 1993: 85: 86)

15 Ekim 1965 tarihli *Varlık* dergisinde Sümer, "Bazı kişiler toplum ve bireyi birbirinden ayrı yorumluyorlar. Bireyin öz çıkarının farkında olmadan bir toplum, toplum olma niteliğini kazanamaz. Bir sanat dalı bireyin kendini anlamasına yararlı oluyorsa topluma da yararlı oluyor demektir. Ve günün birinde bireyler söz konusu olmadan topluma" (Alpsal, 1965: 10) şeklinde konuşur. Güner Sümer'in dramatik yazarlığı bireyin açmazlarına toplumsal bozuklukların neden olduğu kanısına dayanır. Güner Sümer'in birey ve toplum yaklaşımı Marksist görüşle uygunluk gösterir. Toplum ve birey ayrılmaz bir bütün ve karşılıklı ilişkilerle devinim halindedir. Sınıflı toplumda bireyin aydınlatması toplumun aydınlanmasını getirir. Bu aydınlanmayı sağlayacak araçsa tiyatrodur. Toplumsal sorunların sahne aracılığıyla dile getirilip çözülmesi özelde bireye genelde de topluma yönelik bir iyileşme sürecini başlatır. Toplumun genelini yansıtan sorunları en anlaşılır biçimde sergilenmesi tipik durumu tipler aracılığıyla göstermektir. Sümer de dramatik metinlerindeki tipler aracılığıyla toplumun tipik gerçeklerini gösterir. Sümer'in amacı bu tipleri kullanarak toplumsal sorunları göstermek ve seyirciyi düşünmeye sevk etmektir. Öteki konumda bulunan insanı aydınlatmak Güner Sümer'in dramatik yazarlığının başlıca amacıdır.

2. Güner Sümer Dramatik Metinleri ve Tipler

Sümer'in 1960'ta tamamladığı *Yarın Cumartesi* adlı ilk dramatik metni dörtlü aile ilişkisi ekseninde ilerler. Erkekler ve kadınlar geleneksel rollerin temsilcisidirler. Metindeki iki erkek kardeş Tarık ve Fikret zıt tavırlarıyla çatışırlar. Erkek kardeşler eksenine Anne – Gelin (Nurten) eksenine kesişir. 1961'de tamamlanan *Aşk Bir Masaldır*'ın dramatik tipleri dört genç erkek –Ali, Sezai, Yılmaz, Gazeteci- ve bir genç kızdan oluşur. Ergen sorunları üzerine kurulu metin bir gençlik oyunudur. Dramatik unsur genç tipler ve anne - baba ilişkilerindeki zıtlıklardan doğar. Anne ve babalar egemen namus anlayışının temsilcisidirler ve gençleri kısıtlarlar. Dört genç erkek arasındaki zıtlıklar ve koşutluklar anne ve babaları eksenindeki koşutluk ve zıtlıklarla bütünleşir. Bir sonraki dramatik metin *Bozuk Düzen* (1961)'de, aile bireylerinin dışındaki kişilere de oyun kadrosunda yer verilir. Kişiler arasındaki ilişkiler dıştan müdahaleler sonucunda karmaşıklaşır. Bu dramatik metinde her biri farklı karakterde üç kardeş vardır. Bu kardeşler Hakkı, Turgut ve Ömer'dir. Farklı karakterlerdeki üç kadın tipte ikinci üçgeni meydana getirir. Bu üç kadın Güzin, Demet ve Handan'dır. Dramatik metinde dış halkayı oluşturan bir üçlü daha vardır. Bu üçlü acımasız dünyanın temsilcisidir. Ragıp, Gemici ve Nermin bu üçlüyü meydana getirir. Sümer bu dramatik metninde de kişileri karşıtlık ve koşutluk oluşturacak biçimde kümeleyerek metnin yapısı ve teması arasında organik bir bağ kurar. 1966, *Ölü Mevsimler* adlı dramatik metnin kaleme alındığı yıldır. Yazar bu metinde de bir aileyi ele alır. *Ölü Mevsimler*'in kişileri dönemin siyasal havasının ağırlığıyla yaşamak zorundadırlar. Gençliklerini yaşayamayan, istedikleri kişilerle evlenemeyen, yurtlarından ayrı yaşayan ve kimliksizleştirilen genç kuşak temsilcileri dramatik metnin kadrosunu oluşturur. Ferit, kız kardeşi Selma ve Gazeteci Hasan koşut karakterlerdir ve aydınlığı temsil ederler, Rum Dimitri ve Nadya siyasal gerginliğin kurbanlarıdır. Selma ve Ferit'in babasıysa tutucu gelenekselliğin temsilcisi olarak zıt bir tip olarak çizilir.

3. Güner Sümer'in Dramatik Metinlerinde Tiplerin Sınıflandırılması

Cumhuriyet tiyatrosunun önceki dönemlerden farkı her kesimden insanı konu edinmesidir. Dramatik kişiler gerçeklikle ele alınıp dilleri ve davranışlarıyla içinde bulundukları fiziksel çevrede gerçeklikle çizilirler. Eski çağların efsane kişileri veya tarihi dramatik metinlerin gerçek kahramanları da daha insancıl yönleriyle işlenmektedir (And, 1983: 441). Metinlerdeki kişiler cinsiyet, aile kurumu içindeki durum, ekonomik durum, ahlâk ve kültürel değerler gibi unsurlara göre kategorize edilirler. Dramatik yazarlıktaki kalıp tipler önce cinsiyet ve yaşlarına göre Kadın, Erkek, Genç Kız ve Genç Erkek şeklinde bölümlenirler. Şener'e göre kişilerin kümelenmesindeki cinsiyet rolü cinslerin başlıca özelliklerinin belirlenmesi ve aile ilişkilerindeki etkilerinin saptanması açısından kolay bir değerlendirme olanağı sağlar (Şener, 1972: 65).

Cinsiyeti tiyatro kişilerinin kategorizasyonunda kullanan başka bir tiyatro bilimcisi de Metin And'dır. Metin And'a göre kadın, cinsel isteklerin, erkeğe ihanetin, evlilik dışı aşkların başkışisidir. *Tersine Akan Nehir*, *Rüya İçinde Rüya*, *Unutulan Adam*, *Köksüzler*, *Sürtük*, *Serseri*, *Ceza*, *Karayar Köprüsü*, *Yarın Cumartesi* örneklerindeki kadınlar bu gruba dahildir (And, 1983: 441). Dramatik metinlerde kocasını anlamayan, küçümseyen yabancı kadınlara da rastlanır. *Eski Şarkı*, *Ihlamur Ağacı*, *Selma*, *Paydos*, *Tablodaki Adam*, *Bir Misafir Geldi*'deki kadın kişiler gibi (And, 1983: 442). Tutkuları, çıkarları için kocalarını yanlış yollara iten kadınlara *Günün Adamı* vı *Sana Rey Veriyorum* adlı dramatik metinlerde rastlanır. (And, 1983: 442). Sömürülen kadınlar, kadın olmanın acısını yaşayanlarsa *Mine*'de, *Sabahat*'te, *Asiye Nasıl Kurtulur*'da, *Fadik Kız*'da, *Çığ*'da, *Yatık Emine*'de, *Direkler Arası*'nda, *Kocaoğlan*'daki kantocu kız'da ve *Sacide*'deki kadın tipleridir (And, 1983: 442). Toplumdaki değişik kadın portrelerini *Sular Aydınlanıyordu* adlı monolog metniyle canlandıran Nezihe Meriç'tir (And, 1983: 442). Annelerin çocuklarına aşırı düşkünlüğü ve bunların sonuçları *Suçlular*, *Aya Bir Yolcu*, *Bir Adam Yaratmak*'ta yansılır. Buna zıt olarak yurtseverliği için çocuklarını, kardeşlerini öldüren anne, baba ve kardeşlere de rastlanır: *Kahraman*, *Atatürk'e İlk Kurban*, *Ana*'da olduğu gibi. Ülkücü genç öğretmen kızlara *Dağ Başındaki Kız*'da, direnen yürekli köylü kadınlarına, *Nalınlar*, *İsyancılar*, *Yılanların Öcü*, *Pembe Kadın* ve *Mayın*'da şahit olunur (And, 1983: 442:443).

Erkek kişilerin çoğu bir ulusun temel erdemlerini göstermek için yüceltilir. *Akın*, *Özyurt*, *Mete*, *Çoban*, *Atilla* adlı dramatik metinlerdeki gibi (And, 1983: 443). Ataerkil baba tipi Orhan Kemal'in *Eskici Dükkânı*'nda, Reşat Nuri Güntekin'in *Göz Dağı* ve *Sağanak*'ında, Tuncer Cücenoglu'nun *Öğretmen* adlı dramatik metinlerindedir (And, 1983: 443). Maddecî, sömürücü, para düşkünü erkekler *Hep ve Hiç*, *Ceza*, *Para Uğruna*, *Çivi Çiviye Söker*, *Branda Bezi*, *Merdiven*, *Bugün Pazar*, *Balıkesir Muhasebecisi*, *Koca Bebek*, *Soygun*, *Paydos* adlı dramatik metinlerin dramatik kadrosundadır (And, 1983: 443). Sömürülen kişilerin direnme güçlerinin başarısızlığı, onların yenilgileri ve haklarını aramayanlar *Kadıköy İskelesi*, *Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım*, *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*, *Toros Canavarı*'yla örneklenir (And, 1983: 443). Para ve politik çıkarları için karısını satılığa çıkaranlar erkeklerle *Para Uğruna* ve *Hacıyatmaz* adlı dramatik metinlerdeki kişiler bu açıklamaya girer. (And, 1983: 443). Topluma karşı sorumluluklarını toplumu tanımadıkları için ya da yetersizlik duygusuyla yerine getiremeyen kişilere *Karayar Köprüsü*, *Büyük Jüstiye*, *Uçurtmanın Zinciri*, *Kelepçe*, *Suçlular*'da rastlanır (And, 1983: 443). Direnen, inançlı, olumlu kişilerse *Yedinci Köpek*, *Fazilet Eczahanesi*'nde, *Çınar*'da, *Kel*'de, *Eskici Dükkânı*'nda, *İmrâlı'nın İnsanları*'nda ve *İspinoz*'lardadır (And, 1983, 443).

Kişileri belirginleştirmek için başvurulmuş yöntemlerin başında karşıtlıklardan yararlanmak gelir. Karşıtlıklar ailenin bir kesimiyle öteki arasında çatışmaya neden olur (And, 1983: 444). Güner Sümer de kişileri karşıt ve koşut kümelerde toplayarak dramatik metinlerindeki dinamizmi sağlar. Kişilerin benzeyenleriyle benzemeyenleri, dengeli bir ilişkiler geometrisi içinde çizilir. Metinlerdeki kadın ve erkek tipleri saptayan baş etkenlerden biri ekonomik durumdur. Kişiler ekonomik durumun yönlendirmesiyle kötü eylemlerde bulunurlar. *Aşk Bir Masaldır*'da Gül'ün babası onu ekonomik

refah sahibi ama Gül'den yaşça büyük Mühendis Nuri Bey'le evlendirir. *Ölü Mevsimler*'deyse Selma'nın babası Mustafa grevden dolayı fındıklarını satamaz. Hasan ve Selma'yı grev yüzünden suçlayan baba görüşmelerini yasaklar. Çünkü iki genç de grevden yanadır. *Yarın Cumartesi*'de Tarık'ın hapishane arkadaşı Arif Hoca soyguncudur. Arif Hoca, bu soygunu bir hak olarak görür. *Bozuk Düzen*'deki ekonomik bunalımsa Güzin'in Ragıp'la evliliğiyle başlar. Güzin güzel bir kızdır ve Ragıp'ın maddi durumu iyidir. Güzin ve Ragıp'ın ayrılığından sonra ailenin kaldığı evin ipotek altına alınması Turgut'u kaçakçılık yapmaya iter. *Bozuk Düzen*'deki ekonomik bunalımın diğer kurbanları da Turgut'u kaçakçılığa sevk eden Gemici Arif, hayat kadınlığı yapan Nermin ve Handan'dır.

Kadın Tipler

Orta Halli ve Koruyucu Kadın Tipi

Geleneksel değerlerin temsilcisidir ve saftır. Ev kadınlığı ve analık görevlerinin sorumluluğunu taşır. Aile kurumunun yapıcı ögesidir. Kocasına karşı sadık çocuklarına karşı fedakârdır. Tüm ilişkilerinde sevgi ve bağlılık rol oynar. Ev işlerinde temiz ve çalışkandır. Yapıtlarında geleneksel değerlere bağlı koruyucu anne ve eş tipine yer veren Cevat Fehmi Başkut, *Göç* adlı dramatik metnindeki Sabahat'i şöyle tanımlamaktadır: "*Maziden kalma ev kadını ve anne tipidir. Lise tahsili vardır, fakat bu günden çok mazide yaşar. Aşırı sade, aşırı hassas, çocuğuna aşırı düşkündür. Umumiyetle zayıf gibi görünürse de bazen enerjik ve mütehakkim kadın tipi olarak karşımıza çıkar. Senelerin ve ıstırapların yıpratmış ince, mahzun bir güzelliği vardır.*" (Şener, 1972: 67) Koruyucu kadın tipine "*Kör, Büyük Çınar, Koca Bebek, Ayarsızlar, Kadıköy İskelesi, Kleopatra'nın Mezarı, Ocak, Sular Aydınlanıyordu, Yarın Cumartesi, Kâtip Çıkmazı*" gibi metinlerde rastlanır (Şener, 1972: 68).

Güner Sümer'in ilk dramatik metni *Yarın Cumartesi*'deki anne tipi Sevda Şener'in koruyucu anne tipine örnektir. Evdeki işlerden vakit bulduğu ölçüde iyilik yapmaya çalışır. Geçmişteki mutlu günlerle avunmak en önemli özelliklerindedir. Anne, dışarıdaki tehlikelere karşı evlatlarını koruma içgüdüsüyle hareket eder ve evlatlarının kusurlarını gizlemeye çalışır. Anne, metnin başında hapisten dönen oğlu Tarık için şunları dile getirir:

"ANNE – Evet. Bugün geliyor. Akşam treniyle. Eksik olma kardeşim. Tabii, önceleri bizim için biraz zor olacak. Sorma canım, sorma. Şu kanun çıkmasa bilmem ne yapardık? Allah acıdı. Dört yıl bu. Dile kolay. Onun suçsuz olduğunu herkes biliyor. Bunu kuldan saklasalar Allah'tan saklayamazlar. Küçüklüğünü bilirsin şekerim. Tarıkçığım sineği bile incitmekten korkardı. Yaa, öyle bir çocuktu. Neyse, bu günleri gösterene de şükür. Sağ ol kardeşim, sağ ol. Sizin yavrular nasıl? Büyüyorlar ha? Tanrım nazarlardan saklasın. A her zaman bekleriz tabii. Sözü mü olur? Yabancı mısın kardeş? Güle güle... Güle güle!" (Sümer, 2006b: 13)

Anne, birleştirici ve koruyucu tavırlarıyla aile bütünlüğünü koruma görevini üstlenir. Uzun yıllar boyunca aileden uzakta kalan Tarık'ın eve dönüşü öncesi evi pırıl pırıl yapar, Tarık'ın en sevdiği yemekleri pişirir ve ona çiçekler alır. Annenin iki evladı da evde olmalı, gelini Nurten en güzel giysilerini kuşanıp makyaj yapmalıdır. Çünkü Tarık eve döndüğünde herkesi mutlu, her şeyiye düzgün görmeli ve demoralize olmamalıdır. Annenin bu çabaları aşağıdaki sözleriyle ifade edilmiştir:

ANNE – (Kıza yaklaşır.) Nurten, bir şey söyleyeceğim sana. Mavi elbiseni giy olur mu? Neden, diye sorma. Öyle yap. Biraz eskice ama zararı yok. Bilirsin sana maviyi pek yakıştırdı...." (Kız cevap vermez. Soldan çıkar. Anne, onun arkasından bakar.) Bu tazeciğe de aklım ermiyor bir türlü. Kaç kere annesi çağırdı da gitmedi. Burada bizimle kalıp çilemizi paylaştı. (İçini çeker.) Ola ki Tanrı sonradan güldürür. (Sümer, 2006b: 20)

Özverili eş ve anne, sorumsuz kadının karşıtıdır ve toplumun kadından beklentisini yansıtır. Bu tipin kişiliğinde kadın, geleneksel konumuna oturtulur ve bu konumun gerektirdiği niteliklerle donatılır (Şener, 2003: 75). Özverili eş ve anne rolünü en iyi yansıtan tipse *Aşk Bir Masaldır*'daki anne tipidir. Anne, babası tarafından zorla evlendirilmek istenen kızı Gül'e kıyamazken kocasına karşı sadakatinden de vazgeçemez. Çünkü ekonomik özgürlüğü elinde olmayan, kocasına bağımlı bir kadındır. *Aşk Bir Masaldır*'daki anne geleneksel tutuculuğu simgeleyen kadın tipinin Sümer'in metinlerindeki tek örneğidir. Bu tutuculuk, kocasına ekonomik bağımlılığı sonucunda ortaya çıkar. Gül'ün parkta Yılmaz ve Sezai ile konuşması sonrasında geleneksel tutuculuğunun kanıtı olan diyalog şöyledir:

“ANNE – Ben onu bunu bilmem. Artık çocuk değilsin. Ailenin namusu var. Mahallenin diline bir düştün mü bir daha kurtaramazsın kendini.”

GÜL – Ben bir şey yapmadım. Topu topu bir iki kere mahallenin çocuklarıyla konuştum; hepsi bu...

ANNE – Kız dediğin başı önünden kalkmaz. Yüzüne bakınca yanakları kızarır” (Sümer, 2006a: 68)

Anneye göre genç bir kızın erkeklere sohbet etmesi ayıptır. Kızı Gül'ün kendisinden yaşça büyük bir erkekle evlendirilmesi normaldir. Çünkü anne Gül'ün yaşındayken çocuk sahibidir. Anne kendi ve kızı aleyhine işleyen geleneksel rolleri savunma yanlısına düşer. Çünkü anneye göre bir erkeğin mühendis olup iyi kazanması veya “aslan” gibi oluşu kızının mutluluğundan daha önemli, belki de mutluluğunun senedidir.

Anne, bu evliliğin ahlâkdışı niteliğini anlayamayacak düzeyde ataerkil düzenin etkisi altındadır. Nitekim bu evliliği kızlarına yaptıkları bir iyilik şeklinde değerlendirir: Anneye göre kızının evi olması, eğitimini devam ettirmesinden, bir meslek sahibi olup kendi ayakları üzerinde durmasından daha önemlidir. Kızının kendinden yaşça büyük bir adamla evlendirilmesi karşısında durmayarak maddi kaynaklı bir mutluluğun pençesine düşer. Bu kabulleniş, altmışlı yılların toplumsal sloganı haline gelen ve her mahallede bir milyoner yaratma düşüncesinin paralelindeki düşüncelere dayanır. Genç kızlar bu düşüncenin kurbanıdır ve kendilerinden yaşça büyük varlıklı adamlarla evlendirilirler. Milyoner damadın milyoner ailesi olmak adına Türk toplumunun en temel niteliği aza kanaat etme unutulur. Maddesel değerler ailevi ve insani değerlerin hatta fizyolojik güdülerden annelik güdüsünün önüne geçmiştir. Gül ve annesi arasında geçen aşağıdaki diyalog bu duruma kanıttır:

“ANNE - Büyükler sizi iyiliğinizi düşünürler, merak etme! Bak, ağabeylerin ev bark sahibi oldular. Bir sen kaldın. Senin de iyi günlerini görmek isteriz.”

GÜL – Anne... Sen beni seversin değil mi?

ANNE – İnsan biricik kızını sevmez mi hiç. (İçini çeker.) Güzel kız oldun... Seni hep beyaz gelinlik elbisen içinde düşünüyorum. Ellerinde sarı limon çiçekleri... Kim bilir sana ne yakışır...” (Sümer, 2006a: 70: 71)

Ölü Mevsimler'deki anne tipiye siyasi görüşleri nedeniyle yurtdışında kaçak yaşamak zorunda kalan oğlu Ferit'in özlemi, idealist kızı Selma'yı zorla evlendirmeye çalışan ataerkil koca figürünün baskıları, kadının eğitilmesi ve toplumumuzun kadın kimliğini tanımlamakta en çok başvurduğu domestik hayat biçimiyle ele alınır. Güner Sümer'in dramatik metinlerindeki koruyucu kadın tiplerinin tümü domestik yaşamdaki rolleriyle işlenir. *Ölü Mevsimler*'deki koruyucu kadın tipi bu durumun en fazla işlendiği tiptir. Dramatik metni başlatan annenin aşağıdaki sözleri onun domestik hayat tarzına kanıt olarak gösterilebilir:

“ANNE – ... (Duvar saati ağır ağır altıyı vururken) ...dört... beş...altı... (Bir an) Altı olmuş saat. Baban neredeyse gelir. Yemeği hazırlamalı”

(Sessizlik... dalgalar... vapur düdükları...)

Önümüz kış. Ne kadar da çabuk geçiyor zaman... sonbahar kış... İlkbahar... sonra yaz... sonra yine sonbahar, yine kış... yine... (Durur.) Işığı yaksana . (Sessizlik) Sana söylüyorum...” (Sümer, 2006a: 109)

Toplumda, eğitim olanaklarından yoksun bırakılan birçok kadını ev hanımlığı adı altında legalize ve hanımlıktan ziyade köleliği andıran ve kazanç sağlamayan mesleğe mahkûmdur. *Ölü Mevsimler*'deki koruyucu anne tipi, yemeklerine kusur bulan kocasına her akşam yemek hazırlamak zorundadır ve bu duruma şu şekilde isyan eder:

“ANNE - Ziftin pekini yesin. Ben de okuyabilseydim. Öğretmediler ki bize... On beşinde verirdiler kocaya... ne okuma ne yazma... on beşinde birinci çocuk on altısında ikinci, on yedisinde... Bok yiyesice... Koy kızım, koy çorbanın suyunu... hayatım mutfaklarda geçti. Bok yiyesice. Pilavı da ısıt.” (Sümer, 2006a: 109).

Anne, metnin genelinde cahil bırakılışını sık sık dile getirir. Burada değinilmesi gereken bir nokta da annenin geleneksel baba prototipi karşısındaki hizmetçi konumunun verdiği kompleksle eğitimsiz bırakılışına isyan etmesidir. Baba, anneye her hizmetini yaptırmaktadır. Yine kadının eğitimden yoksun bırakılışına örnek annenin “beyin yıkamak” şeklindeki mecazın anlamını bilmemesi verilir. Anne her fırsatta okumadığını, bir şey görmediğini ve öğrenebilecek yaşı geçtiğini dile getirir. Anne koruyucu kadın tipine uygun olarak geçmişe özlem duygusu içinde çizilmiştir. Güner Sümer geçmişe özlem duyan kadın tipini de domestik hayat bağlamında aktarır.

Orta Halli ve Bencil Kadın Tipi

Çevresinde söz sahibi olmak isteyen, kocasının ve çocuklarının mutluluğunu engelleyen buna ek olarak koruyucu içgüdünün bencillığe dönüştüğü tip örneğidir. Reşat Nuri Güntekin, *Balıkesir Muhasebecisi*'nde, Ahmet Kutsi Tecer'in *Satılık Ev* ve *Bir Pazar Günü* adlı dramatik metinlerinde, Faruk Nafiz Çamlıbel *Yayla Kartalı*'nda bu tipin yüzeysel ve sorumsuz oluşu üzerinde durulur. Bu tip kadınlar altmışlı yıllardan sonra bir sosyal olgunun ürünü değillerdir. Bu tip kadınlar, kişisel hatalarıyla dramatik olgunun ruhsal nedenini yaratan özel bireylerdir. Orhan Asena'nın *Yalan* adlı dramatik metninin kadının kocasını aldatması, evin büyük kızını bunalıma sürükleyen ve intiharın nedeni konumundaki ateşleyici bir olgudur. (Şener, 2003: 71).

Yarın Cumartesi'de Tarık'la evlenen ve evlilik sonrası -Tarık'ın hapse girmesiyle- kardeşi Fikret'le ilişki yaşayan Nurten bu tipin ilk örneğidir. Aile düzeninin bozulması ve Fikret'le Tarık'ın karşı karşıya gelmesi Nurten'in Fikret'e duygusal yaklaşması sonucuyladır. Cinsel duygularına yenik düşen Nurten hamiledir. Dramatik durumu yaratan ateşleyici unsur Nurten'in Fikret'le ilişkisi ve hamile olmasıdır. Tarık'ın bu duruma olgunlukla yaklaşması da ikinci ateşleyici olacaktır. Nurten metnin genelinde hasta bir hale bürünür. Bir bebek beklemenin fiziksel, kocasını aldatmış olmanın ruhsal sancılarını yaşar. Nurten, mide bulantıları ve halsizlik içindeyken kocası Tarık'ın eve dönmesinin ardından, Fikret ile yasak ilişkisinin suçluluğuna boğulur. Nurten, yaşadığı suçluluk duygusundan kurtulmak için alkole sarılmaktadır. Nurten'e ait aşağıdaki ifadede bu suçluluk duygusu açıklanır:

“NURTEN – Şimdi onu bir yabancıyı bekler gibi bekliyorum. Yüzünü huylarını bile iyi hatırlayamıyorum. Ne olup bittiğini anlayamadan onu götürdüler. O günlerde herkes bana acıyordu. Bense bir çocuk gibi şaşkındım. Olup bitenlerden bir şey anlayamıyordum. Üzülemiyordum. Sevinemiyordum da. Sonra günler gelip geçti. Her geçen günde onu biraz daha unutuyordum. Biraz daha siliniyordu. Yalnızlığım durmadan büyüyordu. Önüne

geçilmez bir hastalık gibi. Ama suç bende mi? Dört yıldır mektuplardan öteye geçmeyen bir bağlantının anlamı ne?" (Sümer, 2006b: 17: 18)

Yine aynı sayfada okunan aşağıdaki diyalogda, Nurten dramatik unsurun yüklendiği bencil kadın tipine paralel sözler sarf eder:

"FİKRET – Sus!

NURTEN – Oysa sen yanı başımdaydın. Seninle beş yıldır aynı çatının altındayız. Aynı odanın içindeyiz.

FİKRET – Sus, diyorum... Annem içerde.

NURTEN – Yüzünün her çizgisini, sevdiğin şarkıları, hoşlandığın yemekleri, kokunu, sarhoşluğunu, her şeyini ezbere biliyorum. Yataktan kalkarken, kravatını bağlarken, tıraş olurken hep gözümün önündeydin. Tıraş suyunu ben ısıtıyor, çayını bardağa ben koyuyordum. Söylesene benim kocam kim?

FİKRET – Sen delirmişsin.

NURTEN – Belki de... Ama söyle, cevap ver. Eğer evlilik, bir senenin daha üzerinde bir şey, bir hayatı paylaşmaksa benim erkeğim hanginizsiniz? Sen mi, o mu?" (Sümer, 2006b: 18)

Tarık, sevgisini Nurten'e göstermeye çalışıp bir bebek sahibi olmak istediğini belirtse de Nurten ona soğuk davranarak bu isteği reddeder. Tarık'a göre Nurten, babası katil bir çocuğa annelik etmeyi istemez. Hiçbir şey Tarık'ın düşündüğü gibi değildir. Nurten'in Tarık'a takındığı utangaç tavrın gereksiz olduğu sonraki bölümde anlaşılır. Nurten kayınıyla yaşadığı yasak aşkın meyvesini taşımaktadır. Tarık ve annesi, Fikret'in bebeğinin dünyaya gelmesi gerektiğini düşünürler. Bu çocuğun dünyaya gelmesine karşı çıkan Fikret'tir. Fikret'e göre bu bebek bir günahın meyvesidir ve Nurten'in hamileliği son bulmalıdır.

Orta halli bencil kadın tipine bir başka örnek de *Bozuk Düzen'deki* Nermin'dir. Nermin bir hayat kadınıdır. Nermin'le aynı barda çalışan Handan her şeye yeniden başlamak için Nermin'den yardım ister. Handan'ı Nermin için bir gelir kapısıdır. Bara gelen erkeklerle Handan'ı satmaktadır. Nermin, dramatik metinde acımasız dış dünyanın temsilcisidir (Şener, 2006: 9). Çünkü Nermin, kolayca kaõıp kötü bir hayat tarzını seçer. Handan, Nermin'den genç bir kadındır, bar kadınlığından kurtulma ve Turgut'la evlenip bir yuva kurma hayalleri vardır. Nermin'e göre Handan'ın kurtulması olanaksızdır. Nermin, Handan'ın kaderine boyun eğmesi gerektiğini söyleyerek toplum tarafından legalize edilen rolüne boyun eğmektedir.

Nermin, Handan'a " NERMİN - Çocuk olma. Bu işe başlamak kolay da bırakması zor. Omzuna kanat takıp cennet-i alaya Huri girsen, orada da Hz. Ali Efendimizin neferleri rahat vermez." (Sümer, 2006c: 39) der. Handan'ın Turgut'a aşkını duyduğunda, kendisinin de benzer bir aşk yaşadığını ve sonunun hüsrarla bittiğini anlatır. Nermin'in bu teslimiyetçi tavrı, yüzdüğü kirli denizi evleneceği Şoför Osman'a gösterdiğinde maruz kaldığı bedensel şiddet sonucuyladır. Nermin, evleneceği şoför Osman'ın Nermin hakkındaki gerçekleri öğrendiğinde yaptıklarını şu şekilde dile getirir:

"NERMİN – İşte gör bakalım Osman, dedim. Ben işte buyum aslan yârim. Eh, şimdi, de bakalım. Heh, karnına tabanca sıkmış gibi gözleri yuvalarından uğradı. Tepinmeye, orospu diye bangır bangır bağırmaya başladı. Ulan hani her şeyimizle kabuldük? Ulan hani verdiğin sözler? Yok. Dinlemedi. Önce beni herkesin ortasında bir temiz marizledi, sonra da bastı gitti. Gidiş o gidiş. Anlayacağın erkek kısmının ciğeri beş para etmez." (Sümer, 2006c: 40)

Nermin olay örgüsündeki rahat ve vurdumduymaz tavırlarıyla dikkati çeker. Handan ise bu durumun tersi tavırla içedönük bir kadındır. Nermin'in bu tavrı toplumsal rolünün kendisine sağladığı maddi olanaklarla açıklanır. Güner Sümer'in *Adı Nalân* adlı romanındaki Nalân tipine koştur olarak çizilen Nermin, bedeniyle kolay yoldan para kazanmanın aç kalmaktan yeğ olduğu düşüncesinin tipik olduğu ikinci Güner Sümer tipidir. Handan ise daha iyi bir hayat için mücadele edebilecek bir kadındır. Handan'ın içedönük yapısının nedeni toplumsal rolü kaynaklı hoşnutsuzluğudur. Güner Sümer, dramatik metinlerinde bedeniyle hayatını kazanan kadınları fon karakterler biçiminde bırakır, ancak *Adı Nalân* adlı yarım kalan romanında bu kadın tipini başkışı konumuna getirir. Kaderine isyan eden kadın tipi Handan Güner Sümer'de fon bir karakter biçiminde kalırken, *Asiye Nasıl Kurtulur*'daki Asiye tipinin prototipini oluşturur. Sümer'in Nermin tipi kadının sürüklendiği bataklığın tanımıdır. Nermin ve Handan'ın toplum tarafından legalize edilen hayat tarzları eleştirilir.

Ezilen ve Sömürülen Kadın Tipi

Kadının toplumsal bir sorun, çaresiz ve ezilmiş birey şeklinde ele alınması 60'lı yıllar tiyatro yazınıyladır. Kadını tutkulu, bencil, yıpratıcı ve küçük bir burjuva kadını şeklinde tipleştiren ve bu tip aracılığıyla toplumsal bir soruna parmak basmak isteyen metinlere karşın, kadının ezilmişliği ve çaresizliğini işleyen dramatik metinler de yazılır. Ezilen kadın kentte yaşayan, ataerkil aile düzeninin insan haklarından yoksun bıraktığı kadındır. Bu metinlerdeki ana eleştiri kadına ver erkeğe eşit hakların tanınmamasıdır. (Şener, 1972: 70). Reşat Nuri Güntekin'in *Hülleci*, Musâhipzade Celal'in *Kafes Arkasında*, İtaat İlâmı adlı dramatik metinleri kadın ve erkeğin eşitliği düşüncesi üzerine kuruludur (Şener, 1972: 71). Yine, kadın kenar mahallelerde, kasaba, köy ortamlarında cinsel açlığın kurbanıdır. Necati Cumalı'nın *Mine*, Refik Erduran'ın *Direkler Arası*, Nazım Kurşunlu'nun *Yatık Emine*, Orhan Asena'nın *Fadik Kız*, Oktay Rifat'ın *Çil Horoz* adlı dramatik metinlerdeki gibi. (Şener, 1972: 71).

Güner Sümer, dramatik metinlerinde kentte yaşayan, ataerkil aile düzeninin çarklarına sıkışıp kalan kadın tipleri çizer. Sümer'in dramatik metinleri sömürü düzenine maruz bırakılan kadınların beşiğidir. Ezilen ve sömürülen kadın tipi kategorizasyonuna ilk örnek *Bozuk Düzen*'deki Güzin'dir. Güzin, genç yaşta evlendiği alkolik Ragıp'tan şiddet görmektedir. Ailenin İstanbul'a göç etmesi ve yaşayacak bir yer bulma konusundaki sıkıntısı Güzin'in yapacağı güdümlü evlilikle çözülür. Güzin'in sömürülen kadın olmasına kadının aile bireylerini kurtaracak bir evlilik yapmak zorunda bırakılması gerçeği ve sorunu neden olur. Güzin, alkolik Ragıp'la evlendikten sonra babası Ragıp'tan on bin lira alır. Metnin sonunda bu borcun ödenmesi için ailenin geçim kaynağı dükkânın satıldığı ve Turgut'un bu durumu engellemek için yasadışı yollara başvurur. Sümer, ekonomik sorunları Güzin'in evliliğinde gösterir.

Ailenin kurtulması kadının istemediği bir evlilik yapmasına bağlıdır. Bu koşullar kurulan evlilik bağı Güzin'i çıkmazdaki bir kadın haline getirir. Güzin, tanımadığı insanlara, sarhoşlara hizmetçilik etmekte ve bu kişiler Güzin'in gururuyla oynamaktadır. Ragıp ile evliliğinde kendisine dayatılan iş yüküyle mücadele eder. Güzin ve Ragıp evliliği manevi temeli bulunmayan bir evliliktir. Bu temelsizlik şu şekilde açıklanır:

“GÜZİN – Bu iş başından bozuktu zaten ağabey, biliyordun. Onunla birbirimizi tanıyor muyduk? Hayır, neden evlendik? Bilmiyorum. Sadece o hali vakti yerinde biri, ben evlenme çağına gelmiş yemek, ütü yapmasını bilen bir kızdım. Hepsisi bu. Geldiler, istediler. Olur mu? Olur. Sonra haydi bakalım.” (Sümer, 2006c: 26)

İstemediği bir adamla evlenmesinin acılarını yaşamak zorunda kalan Güzin'in ailesini ziyarete geldiğinde görselleştirilen portresi maddi ve manevi şiddetin tanımıdır: “Güzin'in sol gözü üzerinde bir pamuk vardır. Kız birden ellerini yüzüne kapatarak ağlamaya başlar (Sümer, 2006c: 59) Güzin'in bir konuşmasına eklenen bu açıklama bedensel şiddete maruz kaldığını kanıtlar. Güzin, bu

söylediklerinden sonra aile özlemini dile getirir. Güzin, maruz kaldığı her şiddet durumu sonrası baba evine dönerek huzuru baba evinde bulur. Güzin, kardeşlerinden ayrı yaşamının verdiği acıyı yaşar. Genç kadının rahat ettiği yer ailesinin yanındır.

Güzin'in evine dönmemesi ardından Ragıp onu almaya gelir. Hakkı, Ragıp ve Güzin arasındaki çözümsüz ilişkiyi kurtarma çabasıdır. Güzin, Ragıp'ın sürekli içki içtiğini, ayık bir gününün olmadığını ve evde kavgasız tek bir gecenin yaşanmadığını söyleyerek Ragıp'tan ayrılmak ister. Ragıp, Güzin'i hiçbir zaman anlamaz. Güzin'e eve dönmesi için ısrar eden Ragıp'a geri dönmesinin bir fayda sağlamayacağını ve kısa süre sonra aynı hikâyenin tekrar başlayacağını söyleyen Güzin, Ragıp'a uygun bir çift olmadıklarını belirtir. Güzin, yıllarca Ragıp'ın düzelmesi için çaba sarf eder ama başarılı olamaz. Güzin ayrılmak istediğini belirterek Ragıp'la evliliğini bitirme kararı alırken Ragıp da ekonomik üstünlüğünü aileye karşı kullanma girişiminde bulunur.

Güzin'in sömürülen kadın olarak çizilmesindeki amaç kadının aile bireylerini kurtaracak bir evlilik yapmak zorunda bırakılması gerçeği ve sorununu yansıtmaktır. Güzin, Ragıp'la evlendikten sonra ailesi Ragıp'ın evine yerleşir. Metnin sonunda aile evden ayrılmak zorunda kalır. Turgut'un bu durumu engellemek için yasadışı yollara başvurur. Sümer, ekonomik bozukluğun aile ilişkilerine yansımaları Güzin'in evliliğiyle gösterir. Turgut'un suç eğilimi de ekonomik kaynaklıdır. Ailenin kurtulması kadının istemediği bir evlilik yapmasına veya yasadışı işlere bağlıdır.

Sümer'in kadın tipolojisine ait ezilen ve sömürülen kadınların diğeri Nadya'dır. Nadya bir Rum kadınıdır ve vatan topraklarından koparılır. Selma'nın yurtdışında kaçak yaşayan ağabeyi Ferit'le duygusal bir yakınlık yaşayan Nadya, Ferit'in gitmesi ardından Dimitri'yle evlenmek zorunda kalır. Bu durumun verdiği acı sonrası "Selma'dan birkaç yaş daha büyüktür ama o da hayatın yükü altında ezilmiş, kurumuştur." (Sümer, 2006a: 123) şeklindeki açıklamayla yaşından olgun görseleştirilir. Nadya, Ferit'le birlikte olduğu zamanlarda fındık toplayarak geçimini sağlar. Fındık bahçelerinin onun için özel bir önemi daha vardır. Çünkü Ferit'in yurtdışına kaçtığı gün öncesi beraber fındık bahçesinde sabahlarıdır. O gecenin meyvesi bebeğe Dimitri baba olmayı kabul eder.

Nadya güzelliğiyle kasabaya nam salar. Selma "Az fındıkçı değildin sen de yani... Peşinde her zaman bir erkek ordusu dolaşırdı. Ne kavgalar, ne hırlaşmalar olmuştu, daha dün gibi hatırlıyorum." (Sümer, 2006a: 125) diyerek Nadya'nın güzelliğine gönderme yapar. Nadya peşinde dolanan onca erkeğe rağmen Ferit'ten vazgeçmediğini, "Ferit'ten başkasına el sürdürmedim." (Sümer, 2006a: 125) sözleriyle dile getirir. Bahriyeli bir askerin ona karşı ilgisi "Çok peşimde dolaştı. Mektuplar, çiçekli kartlar gönderdi, her gittiği limandan. O kadar evlenmek istedi benimle. Ama şu kadarcık olsun fenalık geçmedi içimden." (Sümer, 2006a: 125) cümleleriyle dile getirerek Ferit'e bağlılığından ödün vermediğini belirtir. Selma'nın Dimitri'yi sevip sevmeyi sorması üzerine Nadya şunları Ferit'in yerine kimseyi koyamayacağını açıkça dile getirmiştir:

"NADYA – Seviyorum ya da sevmiyorum. Evet, sevmiyorum. Ne fark eder? Başka birisi olsa onu da sevmeyecektim. Bahriyeliyle evlensem, onu da sevmeyecektim. Üstelik kendisine köpek gibi tutulmamı, kul köle olmamı isteyecek, kıskançlıklarıyla canıma okuyacaktı... Hiç değilse Dimitri, ille de kendisine aşık olmamı beklemedi. Biraz şefkat, biraz dostluk... Bu kadarı ona yetiyor." (Selma, 2006c: 128)

Nadya, Selma'nın eğitimini tamamlaması gerektiğini düşünür. O, eğitim olanaklarından faydalanamaz ve kendi tabiriyle çürür. Selma okumalı, bir meslek sahibi olmalı ve kendini kurtarmalıdır. Nadya'ya göre Selma'ya en çok yakışan meslek öğretmenliktir. Nadya, Selma'nın evlilik kurumu hakkındaki geleneksel tutumuna da karşı çıkar. Nadya, toplumsal tabuları Selma'nın yıkabileceğini, kurallar bozulmazsa düzenin değişmeyeceğini düşünerek ileri düşüncenin temsili kadın tiplerindendir.

Genç Kız Tipleri

Aydın Genç Kız Tipi

Otuzlu yıllardaki didaktik dramatik metinlerde Cumhuriyet Türkiye'si'nin ideallerini yaymak için aydın genç kız tipi geliştirilir. Türkiye'nin neredeyse her yerinde etkinlikler yapan halkevi sahnelerinde oynanmak üzere kaleme alınan metinlerde yer alan ve eğitici olması amaçlanan aydın genç kız tipi, toplumun ilerlemesi için gerekli eğitim ve ahlâk düzeyinin temsilcisidir. Atatürk devrimlerine yürekten inanır ve çoğu kez topluma öncülük eden bir öğretmen olarak işlenir. Aka Gündüz'ün, Behçet Kemal Çağlar'ın, Faruk Nafiz Çamlıbel'in, Yaşar Nabi Nayır'ın, Reşat Nuri Güntekin'in devrimlerin bekçisi konumundaki gençliğe yol göstermek için yazdıkları dramatik metinlerde idealist genç kız dramatik eyleme yön veren olumlu bir tip olarak ele alınır (Şener, 2003: 71). Reşat Nuri Güntekin'in *Bir Yağmur Gecesi* adlı metninde Anadolu'da öğretmenlik yapan Kaya yörenin kalkınmasında önemli role sahip genç bir kadındır.

Musahipzade Celal'in *Selma* adlı dramatik metninde idealist genç kızla suça eğilimli evli kadın karşı karşıya getirilir. Bu metinde, İstanbul için olağanüstü değerde bir imar projesinesahip genç bir Türk mimar vardır. Genç mimarın karısı bir yabancı hayranıdır ve kocasının projesini gizlice yabancı bir firmaya verir. Bu ihanet planını öğrenen akraba kızı Selma projenin çalınmasını önler. Selma örnek bir Türk kızıdır. Anadolu'da öğretmenlik yapar, halk kadınlarının elişlerinden derlediği koleksiyonu ulusun değerlerine yabancı olmadığının da kanıtıdır (Şener, 2003: 72).

Sümer'in dramatik yazarlığında bu tipin tek örneği *Ölü Mevsimler*'deki Selma'dır. Selma'nın aydın genç kız tipine uygunluğu metnin başında verilen bir anın portresinde görselleştirilir: "Selma, 24 yaşlarında, pencerenin önünde oturmakta. Okuduğu romana kendini kaptırmıştır." (Sümer, 2006a: 109) Selma'nın devrin koşullarından farklı düşünce tarzı ve ağabeyi Ferit'in de bu nedenle yurtdışına kaçması radikal biçimde çizilmesi sonucunu doğurur. Selma'nın yaşadığı kasabada duygusal, heyecanlı ya da akıllı olmak hiçbir değersiz niteliklerdir. Hatta bu duygular birer suç unsurudur. Selma, yaşadığı küçük kentteki insanları "Bu kentte doğanın güzelliği insanların tembelliğine, mutsuzluğuna büyük bir şaşkınlık içinde bakar. Bu küçük kentin insanları bilmezler, sormazlar ve düşünmezler." (Sümer, 2006a: 106) şeklinde tanımlar.

Selma, idealist ve eğitilmiş olması yanında domestik geleneksel genç kadın rollerini de üstlenir. İdealist genç kız bu sıkışıklığını şu ifadeleriyle dile getirir: "SELMA – Sıkılıyorum artık bu evden. Gecesinden, gündüzünden, kurulup kaldırılan sofralardan, penceresinden görünen manzaradan sıkılıyorum. Nah, şurama, kocaman, ağır bir taş gelip oturuyor, bağırmanın için zor tutuyorum kendimi." (Sümer, 2006a: 124: 125)

Babasının onu evlendirme çabalarına karşı güçlü durmaya çalışsa da kadının toplumsal, geleneksel konumuna ve babasına direnemez. Nadya'nın bir öğretmen olması gerektiğini söylemesi üzerine "Güldürme beni." (Sümer, 2006a: 164) diyerek kadının toplumda legalize konumuna gönderme yapar. Selma'ya göre kadınların bu kasabadaki görevi evlenmek, çocuk doğurmak ve şişmanlamaktır. Selma kadına biçilen geleneksel rolü dile getirir. Kadınlar evde oturur, bekler ve zamanı gelince de istenir evlenirler.

Selma Ferit'in arkadaşı Hasan'la duygusal bir yakınlık içindedir. Hasan siyasi düşüncelerinden ötürü hapis yatar. Hapiste yatarken vereme yakalanan Hasan'a kendisine iyi bakmasını söyleyen Selma, insancıl tavrıyla "Biraz kendine baksan iyi edersin. Ciğerindeki yara daha kapanmadı. Doktorun verdiği ilaçları alıyor musun?" (Sümer: 2006a: 115) der. Selma, aydın tavrı yanında Hasan'ın cebine para sıkıştırarak yüksek karakterli ve cömert karakterini ortaya koyar. Selma'nın Hasan'la hayallerinde beklentileri yoktur. Selma'ya göre mutluluğun tanımı küçük bir hayatı paylaşmak ve ele ele verip mücadele etmektir. Bu düşüncesini şu ifadelerle dile getirmiştir:

"SELMA – Basit bir tekne olsun yeter. El ele verip kendi emeğimizle yaptığımız bir tekne. Yeter ki bizim olsun. Bizi götüreceği sahil belki kuraklıktır. O da önemli değil. El ele verir su getiririz oraya. Kendi emeğimizle yeşertiriz. Yeter ki yeşerttiğimiz toprağın kendi toprağımız olduğunu

bilelim. Belki o sahilde insanlar mutsuzdur. Ne önemi var. Bana öyle geliyor ki onların mutluluğu için çabalarken biz kendimiz mutlu oluruz.” (Sümer, 2006a: 154)

Selma’nın aydın tavrını avangard düşüncelerle sağlamlaştırır. Selma’ya göre dünyadaki en akıllı insanlar delilerdir. Çünkü akıl büyük bir yükür. O küçük kasabadan ayrılmak, çekip gitmek, başka kentleri görmek ve yabancı insanları tanımak ister. Hasan’ın çok fazla sigara içmesi, sürekli düşünmesi ve çalışması karşısında memnuniyetsizliğini dile getiren Selma, Hasan’a “Bu gidişle günün birinde sokakta Balzac’ı gördüm, diye geleceksin.” (Sümer, 2006a: 116: 117) diyerek mizahi yönünü ortaya koyar. Yine Nadya ile konuşmaları esnasında yağmur sonrasının toprak kokusu ve yosun kokusundan bahsederken “Bu yandan da bok kokusu” demesiyle Nadya’yı güldürür. Selma ile Nadya arasındaki bir diğer ilişki birbirlerine akıl hocalığı yapmalarındır. İki genç kadın kasabanın acımasız gelenekselliğine karşı birlikte daha güçlüdürler.

Güner Sümer’in, toplumcu anlayışıyla en fazla donattığı kadın tipi Selma’dır. Selma’ya göre toplumun kurtulmasında her birey sorumluluk sahibidir. Toplumun kurtulması bireyin kurtulmasını getirir. İnsanın tek başına kurtulması olanaksızdır. İnsanın kurtuluşu, toplum halinde yaşamının gereğiyle toplumun kurtulmasına bağlıdır. Nitekim insanlar bir bütün halinde kurtulmayı denemelidirler. Selma’nın bu düşünceleri topluma karşı duyduğu sorumluluk duygusunun kanıtıdır.

Selma, anne ve babasını eğitme amacındadır. Babasıyla sürekli bir çatışma durumu yaşar. Bu çatışmaya örnek bir diyalog şu şekildedir:

“BABA - Amerika’da mı, İngiltere’de mi, her neredeyse insanların beynini yıkıyorlarmış... Ne demekse o! Nasıl yıkanırsa beyin? Çamaşır gibi... Sen biliyor musun kız, nasıl yıkanmış beyin?” (Sümer, 2006a: 138)

“SELMA – Kitapla, gazeteyle... Şarkıyla, türküyle... Radyoyla, televizyonla... Sinemayla, tiyatroyla... Şiirle, nutukla, açıklıkla, kıtlıkla... o da yetmezse işkenceyle, savaşıla...” (Sümer, 2006a: 139)

Babasının Dimitri’ye Koca Boynuzlu şeklindeki seslenişi sonrasında yaptığı ayıp olduğunu, asla doğru karşılanamayacağını, babasının merhametsizlik hatta terbiyesizliğini cesurca belirtir. Babasının Selma’yı satılacak bir eşya şeklinde görmesine rağmen onları bırakamayacağını, iki kardeşinin anne ve babasını bıraktığını belirterek merhametiyle yüksek erdemli tavırlarını sürdürür. Nitekim annesine güçlü olmasını söyleyerek Ferit hakkında üzülmemesinin bir şey değiştirmeyeceğini öğütler.

Selma, ağabeyi Ferit’in kasabaya dönmesi sonrasında anne ve babasının yaşadıklarını “Kendimi düşündüğüm yok. Tek üzüntüm ihtiyaçlardan yana. Belli etmemeye çalışıyorlar, ama öyle perişanlar ki.” (Sümer, 2006a: 162) şeklinde anlatarak onlar hakkındaki kaygılarını açıklar. Güner Sümer’in diğer genç kız tipleri gibi Selma babasının evlilik zorlamasına direnç gösterir.

Züppe Genç Kız Tipi

Yazar tarafından toplumdaki yozlaşmayı göstermek için çizilen tiptir. Bu tip giyime, süse, gösterişe ve eğlenceye düşkünlüğüyle tanımlanır. Herhangi bir iş, sorumluluk ve göreve sahip değildir. Eğlenceye ve gösterişe aşırı eğilimi onu öz saygısından, hatta namusundan vazgeçmeye zorlar. Refik Halit Karay ve Yusuf Ziya Ortaç gibi eski kuşak dramatik yazarlar, spora ve sinemaya düşkünlüğü de günün tehlikeli moda eğilimleri arasında sayarlar. Vedat Nedim Tör, Cevdet Kudret, Nazım Hikmet’in dramatik metinlerinde ise genç züppe kızlar erkeklerle ileri ilişki derecede ilişki kurarlar.

Bu tipin yumuşak bir biçimi *Bozuk Düzen*’de vardır. *Bozuk Düzen*’deki Demet de Sümer tarafından ılımlı bir züppe genç kız olarak çizilir. Varlıklı bir ailenin şımarık kızı Demet, alafranga yaşam tarzından hoşnut değildir. Turgut’la duygusal bir ilişki yaşayan Demet, Turgut’un kardeşi

Ömer'e de yakınlaşmaya başlar. Çünkü düzgün bir hayat arzusundadır. Demet, metin boyunca olgunlaşan bir tip örneğidir. Metnin başında Turgut'un da simgesi olduğu yoz hayatın temsilcisiyken Ömer'e yönelmesi tipin olgunlaştığını gösterir. Demet'in tek hayali Ömer'in dünyasında huzur bulmaktır. Çünkü Turgut'un hayatı kendi hayatına benzemektedir. Ömer'e aşkının sebebi hayatında bulduğu huzurdur.

Demet, Turgut tarafından cinsel arzuların tatmini için kullanılır. Turgut ve Demet'in ilişkisi hırçın tavırlara dayalı, zorba bir ilişkidir. Turgut'un yalanlarıyla onu varlıklı sınıfa mensup sanmasıyla saf bir genç kız portresidir. Ömer'den Turgut'un yalanlarını öğrenen Demet, Ömer'in dürüst ve izole hayatına ilgi duymaya başlar. Ömer'in plaklarını görmek isteyip istemeyeceğini sorması üzerine "İsterim. Çok plağın var mı?" demiştir. Ömer'in plakları göstermesi sonrasında "Boşuna uğraşma. Ben bunlardan anlamam. Klâsik müziğe de meraklı değilim." (Sümer, 2006a: 19) deyip amacının Ömer'le bir şeyler paylaşabilmek ve onun sevgisini kazanmak olduğu izlenimini verir. Turgut'a Ömer'e destek olmasını söyleyen Demet Ömer'i modası geçmiş ve ürkek olarak tanımlar.

Ömer'in piyano çalmasını isteyen Demet bu esnada uykuya dalar. Bundan ötürü, kalın kafalı olduğunu düşünür:

"DEMET - Kendimi ne kadar zorluyorum, olmuyor. Gidiyorum, kitaplar falan alıyorum. Ama iki sayfa okudum mu canım sıkılıveriyor. Bir ara merak ettim, iki üç klâsik plak aldım. Zorla değil ya, beş dakika dinlemeden kendimden geçiyorum. Ondan sonra haydaaa... Gelsin ça ça ça ..." (Sümer, 2006c: 43)

Demet çay partilerinde, balolarda ve terzilerde harcadığı zamanın gereksizliğiyle hayıflanır. Demet'in amacı daha düzgün bir hayata sahip olmaktır. Tiyatro gösterilerine gitmesi, özellikle dünya prömiyerlerini kaçırmaması sanata bağlılığıyla değil gösteriş yapma hevesiyedir. Demet'in ev ve aile ortamı altmışlı yıllardaki montajcı sanayinin Batıcılık anlayışıyla süslüdür. Demet'e göre karşısına Turgut gibilerin çıkması da bir şanssızlıktır. Ömer'le Demet arasındaki aşağıdaki diyalog montajcılığın tanımıdır:

"DEMET - Annem kumarbazın biridir. Kendi gibi birkaç dostu var. Gelsin briç, gitsin poker. Konuştukları da ne? Etekler uzamış mı, kısalmış mı? Yılın moda rengi hangisi? (Durur.) Bütün bunları sana ne diye anlatıyorum sanki?"

ÖMER – Bilmem. Belki ferahlamak için.

DEMET – Hepsinden de nefret ediyorum! Hepsinin de Allah belasını versin! (Bir an) Sahiden de insan ferahlıyor. Nereden bildin? (Sümer, 2006c: 48)

Ömer, Demet'e kendisini küçük görmemesi gerektiğini söylemiştir. Ömer'e göre Demet akıllı bir kızıdır. Demet'in kendini yetersiz bulması içinde yaşadığı varsıl ortamın kendisine dayattıklarına bir başkaldırıdır. Demet varsıl bir çevreden olsa da Türk kadınının alın yazısı erkek şiddetinden payına düşeni alır. Çünkü Turgut, Demet'e şiddet uygular. Turgut'tan ayrılma isteğini bir mektupla bildirecek kadar bedensel ve mental şiddete maruz kalır.

Demet sahte hayatından duyduğu bıkkınlığı ve durulma isteğini şu ifadeyle dile getirir:

"DEMET – İnsan yaşıyor, yaşıyor... Sonra günün birinde ne kadar gereksiz, anlamsız bir yaratık olduğunu anlıyor. Bir süs bebeği olmaktan bıktım. Bunu belki sen anlamazsın. Bir de bakıyorsun ne kendine ne de çevrene bir hayrın var. Oysa ne bileyim, yeryüzünde bir taşın, bir eğretili otunun bile değeri var." (Sümer, 2006c: 46)

Demet'e koşut diğer züppe genç kız örnekleri "*Ayarsızlar*'da Amerika'da eğitim gören Nazan, *Hacıyatmaz*'da bir dalkavuşun kızı Neriman ve *Emekli*'de müsteşarın kızı Nebile'dir. Bu üç genç kızın ortak özelliği ise olayların akışıyla doğru yolu bulmalarıdır (Şener, 1972: 74).

Duygulu Genç Kız Tipi

Batı romanındaki kurban tipi zengin bir erkek tarafından baştan çıkarılıp kaderine terk edilen masum bir kızdır. Samuel Richardson'un Clarissa'sı, Thomas Hardy'nin Tess'i, Goethe'nin Margaret'i, Hawthorne'un Hester Prynne'i bu masum kızlardaki bazılarıdır (Moran, 2015: 45). On dokuzuncu yüzyıl Türk tiyatrosunun ilk kadın kurbanlarından biri Namık Kemal'in 1873 yılında yazdığı *Zavallı Çocuk* piyesindeki Şefika'dır. Şefika'nın öyküsüyle *Aşk Bir Masaldır*'daki Gül'ün öyküsü koşutluk gösterir. Çünkü iki tip de istemedikleri evliliklere zorlanırlar. Yirminci yüzyılın ilk yarısında da dramatik metinlerde kurban konumundaki kadın çizilmeye devam eder.

Duygulu genç kız tipi, duygusal dramatik metinler ve toplumsal bir eleştiriyi yansılayan gerçekçi dramatik metinlerin başlıca tiplerindendir. Nazım Hikmet'in *Kafatası* adlı dramatik metninde Doktor Dalbanezo'nun veremli kızı tipik ince hastalığın kurbanıdır. Ekonomik koşulların veya törelerin ezdiği kadın hem dramatik etki yaratmada işlevseldir, hem de Nazım Hikmet'in *Sabahat* adlı dramatik metnindeki gibi toplumun sömürü düzenini eleştirmeye yarar (Şener, 2003: 75). *Zavallı Çocuk* piyesinin Türkçe yazın açısından ikinci önemi "ince hastalık" veremin işlendiği ilk tiyatro yapıtı olmasıdır. İnce hastalığın Sümer'in dramatik yazarlığındaki örneği de Hasan'dır. Romanlarında kadının inceliğine ve duyarlılığına sıkça yer veren Reşat Nuri Güntekin *Hülleci*, *Hançer* gibi dramatik metinlerinde sömürülen, ezilen kadın tipini, koşullara direnmeyi sağlayan güçle donatır. Duygulu genç kız töre baskısı, bazen de ekonomik koşullar altında ezilmeye mahkumdur.

Aşk Bir Masaldır'daki Gül, içli, yumuşak başlı, güçsüz ve fedakâr olmasıyla duygulu genç kız tipidir. On altı yaşındaki Gül enstitüde eğitim görmektedir. Yılmaz'la duygusal bir ilişki yaşayan Gül, Yılmaz tarafından bekâretin sembolü Meryem Ana'ya benzetilir. Çünkü Gül, Yılmaz'ın onu öpmesine izin vermez. Yılmaz'ın Meryem Ana benzetmesi Sandra M. Gilbert ve Suzan Gubar'ın "Evdeki melek" tipini akla getirir. Evdeki melek tipi ataerkil toplumda erkeğin kafasında ideal olarak yaşattığı kadın tipidir ve erdemleri arasında namusluluk, alçakgönüllülük, uysallık ve masumiyet başta gelir. Bu imge Bakire Meryem'in saflık imgesine orta çağa dek uzanır (Moran, 2016: 252).

Aşk Bir Masaldır bir gençlik oyunudur ve ergenlik çağındaki genç kızların varlıklı çevrelerin hayatlarına özenmelerini, gençler arasındaki ilişkileri ve cinsel sorunları konu edinir. "Odalarda" adlı ara oyunda Güner Sümer, Gül'ün sahneye aktarılması için kaleme aldığı açıklamada genç kızın lüks hayatlara özenen ergen bir tip şeklinde görselleştirir:

"Kız topuklu bir pabuç giymiştir -belki de annesinin pabuçları – ilk defa giydiği bu garip şeylerin üzerinde bir cambaz ustalığıyla yürümeye çalışarak sahneye gelir. Aynanın önünde durur. Kendini seyredir. Askıdaki kürkü alır. Giyer. Bu kürk kendisini iki kez sarar. Aynanın önünde durur, pozlar verir. Gazetelerde resimlerini gördüğü artistlere özenir. Kendini arkadan, önden, yandan seyredir." (Sümer, 2006a: 29)

Gül, vizon kürk giyme hayalleri kurmakta, yurt dışı gezisi planları yapmakta ve iki ayda bir santim büyüyen göğüslerini mezurayla ölçmektedir. Gül için bacaklarının çarpık olması bir sorundur.

Genelde gelişim çağındaki genç kızların özeldenyse Gül'ün ataerkil düzen tarafından alıkonması dramatik metnin odağıdır. Toplumsal bakış açısına göre Gül'ün sevgilisi Ali'yle ayaküstü sohbet etmesi ayıpken Gül'ün yaşça büyük bir erkekle evlenmesi normaldir. Metinde bu toplumsal çelişki gözler önüne serilir. Nitekim Gül'e göre erkek arkadaşlarıyla vakit geçirmesi doğru değildir. Mahallenin diline düşmeleri sonrası babasının sert tavırlarına maruz kalmaktan korkar..

Gül geleneksel baba prototipinin kurbanı savunmasız bir genç kızdır. Dans etmeyi çok sever. Genç kız bale eğitimi almak ister fakat babası buna müsaade etmez. Babasına göre bale okulları insanı kötü yola düşürmektedir. Gül'ün telefonla arkadaşlarıyla konuşması, sinemaya gitmesi, kısacası sosyal bir hayat yaşaması ataerkil baba figürü tarafından engellenir.

Gül, Engin'in doğum günü partisinde arkadaşlarıyla bir araya gelmiş ve Yılmaz'ın ona yaklaşma çabalarına karşı koyarak "Olmaz işte. Ayıp. Etraftan bakıyorlar." (Sümer, 2006a: 44) der. Yılmaz Gül'le dans etmek istese de o babasının dans eğitimi veren okullar ve dans edenler hakkındaki düşünceleri doğrultusunda hareket eder. Yılmaz, partinin sonralarında Gül'ü öpmeyi başarır ve onunla dans eder. Gül ise bu durumun vermiş olduğu utanç duygusuyla yaptıklarından utanır. Çünkü Gül, toplumun "ben öyle kızlardan değilim" cümlesi altında legalize ettiği genç kız grubuna ait olmayı istememektedir. Gül'ün Yılmaz'la öpüşmesi suçken annesinin on beş yaşında evlenmesi ve çocuk sahibi oluşu suç değildir.

"Ana, Baba, Kız" adlı ara oyunda Gül'ün erkek arkadaşlarıyla parkta sohbet etmesini bahane eden babası onu hali vakti yerinde yaşlı bir adamla evlendirmeye karar verir. Gül suçsuzluğunu ispatlamak için yalnızca arkadaşlarıyla sohbet ettiğini belirtir. Gül'e göre bunda sakıncalı hiçbir durum yoktur. Gül, yaşadığı evin hapishaneden bir farkı olmadığını belirtir. Çünkü dışarıda arkadaşlarıyla vakit geçirmesi bir suçtur ve eve haptir.

Genç kız, okulunu bitirmek istediğini söyler. Yaşının evlenmeye uygun olmadığını anlayacak mental olgunluğa sahip kız, "Şişko" şeklinde adlandırdığı yaşlı bir mühendisle zorla evlenir. Mühendisin iyi bir gelire sahip olması Gül'e sahip olması için yeterli bulan baba figürü, Gül'ün kişisel istek ve kararlarına saygı duymaz. Gül direnç gösterse de babasının aklına koyduğunu yapacağını bilir ve annesine yalvarır. Gül babasını anlamaya çalışarak başkaldırmaktadır.

Çaresiz Genç Kız Tipi

Bu tipin ayırıcı özelliği yoksul olmasıdır. Kadını ticari bir unsur gören işverenler tarafından sömürülür. Bu sömürü cinsel anlamda da gerçekleşir. Müsahipzâde Celal *Gülsüm* ve *Fermanlı Deli Hazretleri* adlı dramatik metinlerde Anadolu'dan zorla getirilip Osmanlı konaklarında çalıştırılan ve sömürülen genç kız tipini ele alır (Şener, 1972: 74). Nazım Hikmet *Ran Sabahat*'te, Mahmut Yesari *Sürtük* ve *Serseri* adlı metinlerde, Oktay Rifat *Çil Horoz*'da, Orhan Kemal *İspinozlar*'da, Haldun Taner, *Keşanlı Ali Destanı*'nda, Orhan Asena *Fadik Kız*'da, *Kapılar*'da, Cahit Atay *Sultan Gelin*'de, Hidayet Sayın, *Pembe Kadın*'da, Vasıf Öngören, *Asiye Nasıl Kurtulur*'da yoksul ve sömürülen genç kız tipleri çizerler (Şener, 1972: 75).

Bozuk Düzen'deki Handan çaresiz genç kız tipine örnektir. Bar kızı Handan'a göre Hakkı'yla evliliğine kurtulmak istediği beden işçiliği engeldir. Handan, hayatındaki gerçekleri Hakkı'dan saklama gereği duymaktadır. Çünkü Hakkı'yı kaybetmekten korkar. Hakkı ise Handan'a ait gerçekleri öğrenme çabası içindedir. Bu çaba aşağıdaki diyalogdadır:

"HANDAN - Yapayalnız bir kızım işte. Kendi halimde yaşayıp gidiyorum.

HAKKI – Daha fazlasını bilmek istiyorum.

HANDAN – Daha fazlası?

HAKKI – Evet.

HANDAN - "Neden her şeyi olurlarına bırakmıyorsun?" (Sümer, 2006c: 34: 35)

Hakkı'nın gecekondu mahallesini sakin ve huzur dolu bir yer olarak tanımlayan Handan, bu dinginliğine özlemle yaşar. Şehir kalabalık ve gürültüdür. Şehrin dehlizlerinde kaybolan bir kadın, küçük bir kasabanın, sessiz bir göl kıyısının kendisine bağışlayacağı huzuru aramaktadır. Hakkı, kardeşi Güzin'e Handan ile bir yuva kurma düşüncesinden bahsetmiştir. Handan ise bir hayat kadınıdır ve ne yapacağını bilemez. Handan çaresizliğini şu şekilde dile getirir:

"HANDAN - Ben de bilemiyorum Hakkı. Bunu açıklamak zor, bu yalnızlıktan ben de memnun değilim; insan kalabalığın içinde yalnız hissediyor kendini. Şehir bir ormana benziyor. Ormanlardan korkarım. Bir binalar, bulvarlar, ışıklar ormanına... Bir de

bakıyorsun ki bu ormanın içinde yapayalnızsın. Tek başına... Kimseler yok.” (Sümer, 2006c: 37)

Hakkı’nın, Handan’a kendisini sevdiği halde evliliğe neden soğuk baktığını sorar. Handan, bıkkınlık ve yabancılaşma içeren “Hiç” yanıtını verir. Hiçlik sessizlikle örülü bir duvar içinde yaşaması sonucu Handan’ın yabancılaşma sürecidir. Handan yabancılaşma çektiği bar ortamında Nermin’in bencilliğiyle de mücadele halindedir. Handan, Nermin’e bu hayattan bıktığını, her şeye yeniden başlamak ve mutlu bir yuva kurma isteğini belirtir. Nermin ise bu durumun olanaksızlığından dem vurarak Handan’ı bir kazanç kapısı olarak görmektedir. Handan, Hakkı’ya hiçbir şey söylemeden İstanbul’u terk eder. Handan, İstanbul’u terk ederken ne gittiği yeri kimseye söyler ne de bir adres bırakır. Çünkü geçmişle bağını koparmak ister. Handan, Hakkı’ya tüm gerçekleri içeren bir mektup yazar. Hakkı’nın kendisini bir an önce unutmasını diler. Handan gideceği yeri, “Şimdi Mersin’e gidiyorum. Annemin akrabalarından biri var orada. Bir süre onun yanında kalacağım. Sonra da belki bir iş, çalışırım.” şeklinde belirtir. Hayata yeniden başlama amacındaki Handan, bunu başarma konusunda kuşkuludur.

Birinci bölümün son diyaloglarında, Turgut’un Handan’la karşılaşması ve Handan’ın Turgut’tan alkol istemesi ve karşılıklı ağlamaları vardır. Çünkü, Turgut’un Handan’ın hayat tarzına yakınlığı bir yerde karşılaştıkları olasılığını güçlendirir. Hakkı Handan’ı ailesine takdim ederken Turgut ve Handan arasındaki diyalog şu şekildedir:

“TURGUT – (Dikkatle Handan’a bakar.) Sizi daha önce bir yerde görmüş müydüm?

HANDAN – Beni? Bilmem.

TURGUT – Yüzünüz hiç yabancı gelmiyor da ...

HANDAN – Tuhaf.

TURGUT – Yaa.” (Sümer, 2006c: 35)

Güner Sümer, kadın tipleri çizerken 60’lı yıllarda sıkça dile getirilen toplumsal gerçeklere yaslanır. Sümer, gecekondu mahallelerinde yaşayan kadınlara uygulanan baskıyı, tutucu ve yoksul çevrelerde kadınların eşlerini seçme hakkı olmadığını, genç kızların yaşlı adamlarla ekonomik çıkarlar adına evlendirilmesini, kimsesiz kadınların bedenlerini geçim kaynağı yapmasını, toplumdaki yozlaşmaya sürüklenen veya içine kapanıp acı çeken kadınları merceği altına alır. Güner Sümer kadın tipolojisini bu sorunlara göre oluşturur. Sümer’in kadın tipleriyle dikkat çektiği nokta ekonomik, politik ve toplumsal bozukluğun bireyler üzerindeki etkileridir. Kadınlar eğitimden mahrum bırakılmamalıdır.

Erkek Tipler

Ülkücü Aydın Tipi

60’lı yılların ülkücü aydın tipi devrimcidir. Yazarlar, bu tipi ellili yıllarda keskinleşen sınıfsal yapı sonucu çizerek. Yabancı sınıflar arasındaki çatışma zenginin daha zengin, yoksulun daha yoksul olmasıyla sonuçlanır. Ekonomik düzlemde sanayi, ticaret burjuvazisine karşı ağırlık kazanır. Altmışların ikinci yarısında çıkar işbirliği yapan bu iki kesim politik ilişkileriyle egemen sınıf konumuna yükselir. Politik ve ekonomik yapı ilişkisi öylesine sıkı bağlarla kuruludur. Bu zincirin parçası olmayı beceremeyenlerin refahtan pay alması olanaksızdır (Belkıs, 2003: 78). Güner Sümer tiplerini altyapıda çizerek tipleri ekonomik yönden yoksul siyasi yönden radikal özelliklerle donatır. Çünkü siyasi ve ekonomik düzenin iş birliği, tipleri ekonomik yönden yoksul, siyasi yönden radikal hale getirir. Devrimci tip bu ekonomik baskı, tutucu güçler ve yasalarla mücadele etmek zorundadır. Aydın, kovuşturmalara mücadele eder, aile birliği içinde dışlanır, hapis yatar ve topluma ve bedenine yabancılaşır. Altmışlı yılların dramatik eğilimlerinden birisi de tarihte yaşayan efsanevi

önderler aracılığıyla toplum sorunlarına gönderme yapmaktır. Erol Toy'un *Pir Sultan Abdal* (1970) adlı dramatik metni politik bir tiyatro denemesidir. Yazarın iletişi *Pir Sultan Abdal*'in hikâyesi değil, bu hikâye aracılığıyla aktarılan gerçeklerdir. Anlatıcı "Madem yeryüzünde bağımsızlık için savaşan uluslar var. Ve madem biz bir gerçeği dile getirmek istiyoruz. Öyleyse bize, başkaldıranların türküsünü söylemek düşer." diyerek izleyiciye dramatik olay hakkında bilgi verir. Yüksek vergilerle, faiz ve tefecilikle beslenen adaletsiz düzende bocalayan halk, *Pir Sultan*'ın kapısına dayanır. Kapıya dayanmayla yazar, halkın devlete değil *Pir Sultan*'a başvurmasına dikkat çeker. Erol Toy, devlet – halk ilişkisinin karşıtı ve benzeri bir duruma işaret eder. Toy, halk – devlet ilişkisiyle halk- *Pir Sultan* arasındaki birliği vurgular (Belkıs, 2003: 100). *Pir Sultan Abdal* tarihi bir kişilikle devrimci özellikle donatılır. Dramatik mesaj, önderler yenik düşse de halk üzerinde etkili olduklarıdır.

Orhan Asena'nın *Simavlı Şeyh Bedrettin*'i adlı dramatik metninin ön sözünde Orhan Asena, "Üstüne pek çok şeyler söylenmiş ama tartışma alanına getirilmemiş; çok şeyler yazılmış ama aydınlığa çıkarılmamış bir düşün adamımızdır Şeyh Bedreddin" der (Belkıs, 2003: 96). Şeyh Bedreddin, ortak mülkiyet öğretileri sonucunda halk ayaklanmasına yol açar. *Şeyh Bedreddin*, "Sosyalizm eşittir Sovyet casusluğu imgesinin güçlendiği altmışların ikinci yarısında cesur ve sağduyulu bir söylemi dile getirir (Belkıs, 2003: 98). Güner Sümer dramatik metinlerinde toplumsal eşitlikten, emekten ve bireyden yanadır. Dönemin politik görünümünü tiyatro devriminde yönlendirici unsur yaptığı *Ölü Mevsimler* metninde iki ülkücü aydın modeli çizer. Tiplerin ilki Selma'nın ağabeyi Ferit ikincisiyse Ferit'in arkadaşı Hasan'dır.

Güner Sümer dramatik metinlerinde toplum dışına itilen kişilere yer verir. Toplum tarafından kimliksizleştirilen Ferit, kasabaya dönüşünde yabancı sıfatıyla anılır. Ferit, politik görüşleri nedeniyle yurtdışına kaçır. Bir gemiyle ayrıldığı kasabaya yine bir gemiyle dönen Ferit'in adı genellikle konuşmalarda geçer. Ferit'e ait konuşmaların sayısı azdır. Ferit, genellikle Fransızca konuşur. Okur, metnin akışıyla yabancının Ferit olduğunu anlar. Selma ağabeyi Ferit hakkında sunları belirtir:

"SELMA –Ferit Ağabeyim. Onu aklımın içinde bütün parlaklığıyla hatırlıyorum. O duygulu, o heyecanlı, o akıllı insanı. Yazık ki bu kentte duygulu, heyecanlı ya da akıllı olmak gereksizdi (...) Ferit Ağabeyim aklıyla, duygusuyla kısa zamanda tedirgin etti bu insanları. Tehditler, jurnaller, ihbarlar (...) Hapse girmede. Girmede, kaçtı." (Sümer, 2006a: 105: 106).

Ferit'in okumaya ve çalışmaya bağlılığını şöyle açıklar: "Kaybedilecek vaktim yok. Çalışmam gerek. Çok çalışmam" (Sümer, 2006a: 143)

Ferit okuduğu kitaplar ve yazdığı yazılarla suç unsuru eylemlerde bulunur. Yurtdışına kaçması ardından odası basılarak özel eşyaları karıştırılır. Sümer, Ferit'in çalışmalarını bir ifadedeki açıklamada açıklar: "Elindeki eski dergilerden, rastgele resimler kesmeye başlar. Bunları dikkatle dosya kâğıtlarına yapıştırır. Altına notlar düşer. Kendinden geçmiş bir halde çalışmaya koyulur. Keser, yapıştırır, inceler, yazar, mutludur." (Sümer, 2006a: 145).

Ferit, gizli dosyalardan kimsenin haberdar olmaması gerektiğini belirterek Selma'yı uyarır. Ferit gizli dosyalarla çalışırken kızı Elif'in yardım etmek istemesine bir baba sorumluluğuyla karşı çıkar. Çünkü Ferit'e göre çocuklar ağlamamalı ve sadece gülmelidirler. Ferit ve kızı Elif arasındaki ilişki politik bir perspektifle ele alınır:

"FERİT – Yapamazsın, çocuklar anlamaz bu işten. Bu iş önemli bir iş, büyükler de anlamaz. Bir ben anlarım. Keseceğin resmi seçmek kolay mı? Onları sıraya koymak? Hangi dosyaya gireceğini bilmek? Sıraya koymak?" (...) "Ya altına yazacağın yazı? Ya düşeceğin not? Kolay mı? Değil, kolay değil. Önemli bir iş. Girişi çıkışı var. İmzası var. Parafı var. Encümeni, ne derler komisyonu, onayı var. Tehlikeli bir iş. Hem de çok tehlikeli" (Sümer, 2006a: 147)

Ferit, Fransa’da sürgün hayatına zorlanır. Ferit, yabancı bir kültürde kimliksiz kalması sonucunda doğduğu topraklardaki insanlara ve kendisine yabancılaşmaya başlar. Ferit, Fransa’da Albert Dumas adını kullanır. Vatan topraklarına döndüğünde yaşama Ferit kimliğiyle devam eder. Geçmiş ve gelecek arasındaki bu sıkışma ve bocalamanın sonucu yabancılaşmadır. Ferit’in kendine yabancılaşması şu şekilde aktarılır:

“FERİT - (...) Ben? Ben mi kimim? Ben? Kim? Özür dilerim. Evet, gerçekten de... Kimim ben? Kimim söyleyin? Yardım edin bana. Neredeyim? Lütfen yardım edin bana. Söyleyin kimim ben? Tanrı aşkına söyleyin: Neredeyim. Söyleyin. Yoksa çıldıracağım. Kimim? Neredeyim? Nereden geliyorum? Söyleyin...” (Sümer, 2006a: 157)

Yine Selma, ağabeyi Ferit’in yabancılığıyla ilgili açıklamaları şöyledir:

“SELMA – Ferit ya da değil. Ferit’s bile Ferit’le bir ilgisi kalmamış. Kim olduğunu kendisi bile bilmiyor. Ben nereden bilebilirim? Ferit ya da bir yabancı, Ferit olsa bile bir yabancı. Kim olursa olsun bir hasta. Bütün yaşamını, bütün geçmişini unutmuş bir hasta.” (Sümer, 2006a: 153)

Ülkücü aydın tipine diğer örnek Hasan’dır. Hasan, Ferit gibi kaçma fırsatı bulamaz ve hapse girer. Yedi yıllık bir hapis hayatından sonra gazeteciliğe başlayan Hasan’ın düşünmesi yasaktır. Hasan, kasabadaki en ufak bir olayda gözaltına alınır. “Soluklu yüzlü, çekingen görünüşlü, otuzuna yakın bir adam.”(Sümer, 2006a: 112:113)biçiminde görselleştirilen Hasan Selma’yla duygusal yakınlık yaşar. Hasan aynı zamanda veremdir. Hapishanenin sağlıksız koşullarında hastalanır. Hasan, ilaçları alabilecek paraya da sahip değildir. Güner Sümer’in dramatik metinlerindeki ince hastalık vakası Hasan’dadır.

Hasan, Selma’ya okuması için kitaplar getirmeyi bir görev bilir. Selma’nın annesine göre, okuma tehlikeli bir uğraştır. Hasan’ın hapislerde çürümesi okumasına ve kendini boş yere yiyip bitirmesine bağlar. Hasan, düşünmenin suç olduğu yerde suçsuzluğun olanaksızlığına değinir. O, mutlu bir yuva kuramaz ve babalığı tadamaz. Hasan yaşadıkları sonucu küçük bir esnaf olmanın, aile reisliğinin ve düşünmeden yaşamının mutluluk olduğunu düşünür. Hasan, Selma’nın annesiyle aralarında geçen diyalogda suçsuzluğunu şöyle dile getirir:

ANNE – (...) Ne hırsızlık yaptın, ne de adam öldürdün değil mi?

HASAN – Evet, ne hırsızlık yaptım ne de adam öldürdüm.”

ANNE – Öyleyse.

HASAN – Anlatması uzun sürer (Sümer, 2006a: 114)

Hasan, *Şehir Gazetesi*’nde grev dolayısıyla kaleme aldığı yazı akabinde gözaltına alınır. Hasan’a göre polisler daima bir suçluya gereksinim duyarlar. Hasan, kasabadaki bütün yasa dışı olaylardan sorumludur. Bu duruma mizahi bir yorum getirerek polisin önemli bir suç malzemesi olduğunu açıklar. Ferit’in geri dönmesiyle ilk Hasan soruşturulur. Hasan’ın mizahi ifadesi şöyledir: “HASAN – Meyhanede bir sarhoş belediye başkanına atıp tutsa kimin kışkırttığını sanırlar? Benim. Geçen yıl mesela, öğrenciler sarhoş iki Amerikalı çavuşu dövmüşlerdi. Kimi içeri aldılar?” (Sümer, 2006a: 152)

Olgun Erkek Tipi

Aydın genç kız ve genç erkek paralelindeki, orta yaşlı veya yaşlı kişidir. İnsan sevgisi onu diğer tiplerden ayırır. Olgun, anlayışlı ve hoşgörü sahibidir. Olgun erkek tipi 1923 - 1950 dönemi yazarlarının dramatik metinlerinde aldatılan kocadır. Bu metinlerde kadının boyunduruğunda kalan erkek eski dönemlerin olgun, sabırlı ve acı içindeki tipidir. Vedat Nedim Tör’ün *Köksüzler*’i, *Üç Kişi Arasında*’sı; Cevdet Kudret Solok’un *Tersine Akan Nehir*’i geleneksel erkek tipini örnekleyen

dramatik metinlerdir (Şener, 1972: 78). Çağdaş tiyatrodaki geleneksel değerleri simgeleyen ciddi ve hoşgörülü erkek tipi giderek karısının baskısına karşı etkisiz, kadının isteklerine boyun eğen, aldatılan ve sömürülen koca tipine dönüşür. Olgun erkek tipi, olumsuzluklara maruz kaldığı halde kişiliğini ve toplumdaki saygın yerini korur. Dönemin dramatik metinlerinden *Soygun*'da mesleğine bağlı Hakîm Salim, *Tablodaki Adam*'da akıllı ve duygulu Kaptan, *Paydos*'ta sabırlı ilkokul öğretmeni Murtaza, *Emekli*'de anlayışlı Salim Bey, *Üzüntüyü Bırak*'ta Bahtiyar Bey (Şener, 1972: 78) olgun erkek tipinin temsilidirler.

Olgun erkek tipine Sümer'in dramatik metinlerindeki karşılık *Yarın Cumartesi*'deki Tarık'tır. Tarık vefalı, merhametli, hatalardan ders çıkaran bir bireydir ve kardeşler arasındaki sevgi bağının gücüne inanır. Tarık, para için cinayet işler. Dört yıllık bir hapis dönemi sonrasında olgunlaşır. Tarık, toplumun suçlulara takındığı asık yüzlü tavrın kurbanıdır. Tarık, toplumsal önyargılar ve aile kurumuna sıkışmışlığı sonucu bir yabancılaşma süreci yaşar. Tarık, yeni bir hayat kurma ve dürüst bir insan olma amacındadır.

Tarık, hapisteki yıllarında karısı Nurten'e özlemini mektuplarla dindirir. Tarık, bu yılların acısını bir bebekle unutmak ister. Nurten'in özlemi yanında bir de babalığa da hasrettir. Tarık'ın bu düşüncesi ve Nurten'le aralarında geçen diyalog şöyledir:

“TARIK – Belki de bir çocuğumuz olur. Kız mı isterseniz oğlan mı, ha? Sevimli bir şey. Şöyle insanın ayaklarına dolaşan bir velet.

NURTEN – Tarık, lütfen sus.

TARIK – Utandın mı? Utanacak ne var bunda? Er geç olacak.

NURTEN – Sana sus, dedim.

TARIK – Gözleri seninkilerin renginde. Burnu belki bana.

NURTEN – (Keser) Anne, kahve içersiniz, değil mi?” (Sümer, 2006b: 28)

Tarık'ın Nurten'e karşı sevgi ve bağlılığı her defasında reddedilir. Tarık'a göre Nurten, katil bir adamın karısıdır. Bu nedenle kendisine bir yabancı gibi davranır. Bu yabancılık, Nurten'in Tarık'tan ayrı kaldığı dört yılın araya soktuğu soğukluğun sonucudur. Nurten'in tavrının ardında Fikret'le yasak ilişkisinin meyvesi bebeğe hamileliği de yatar. “TARIK – Çekinme yavrucuğum. Söyle. Sen de beni adi bir katil sanıyorsun, değil mi? (Sümer, 2006b: 40)

Nurten'in soğuk tavırları altında yatan gerçekler yakın zamanda anlaşılır. Nurten, Tarık'ın kardeşi Fikret'ten bir bebek beklemektedir. Tarık'ın bu duruma gösterdiği hoşgörü tipin tespitindeki ipucudur. Sevda Şener, Tarık'ı “*hoşgörülü koca*” şeklinde tanımlar (Şener, 1972: 78). Tarık'ın hoşgörülü tavrı altındaki düşünce şöyle ifade edilir:

“TARIK – Bak Fikret. Ben, dört yıl hapis yatmış, bir adamım. Dört yıl yapayalnızdım. Bir kızla evliydim. Bu dört yıl içinde o da yapayalnızdı. Beni bekleyemezdi. Bunu ondan istemek hakkına sahip değildim. Döndüm ve her şeyi umduğum gibi buldum.” (Sümer, 2006b: 49)

Tarık'a göre, Nurten ve Fikret yaşları genç iki cahildir ve duygularına engel olamazlar. Nurten'in evli bir kadinken eşinden ayrı düşmesi Tarık'ı, Nurten ve Fikret ilişkisinde anlayışa davet eder. Tarık, dört yıllık hapis hayatında karısının dört duvar arasına mahkûm olamayacağını anlar. Nurten genç bir kadındır ve hapisteki bir adamı beklemek zorunda değildir. Tarık, anne ve Fikret arasında geçen aşağıdaki konuşma bu hoşgörünün depremi içerir:

“FİKRET – Peki, bunlara karşı söylenecek bir şeyiniz yok mu?

TARIK – Bak Fikret. Ben dört yıl hapis yatmış bir adamım. Dört yıldır yapayalnızdım. Bir kızla evliydim. Bu dört yıl içinde o da yapayalnızdı. Beni bekleyemezdi. Bunu ondan isteme hakkına sahip değildim. Döndüm ve her şeyi umduğum gibi buldum.

ANNE – Umduğun gibi mi?

TARIK – Beni bekleyememişti. Ancak bu durumun aksi benim için bir sürpriz olurdu. Umduğumu buldum. Yani şaşırmadım. Üzülmedim de...

ANNE – Sahi üzülmedin mi?

TARIK - Bu dört yıl içinde Nurten'i bir kadınla değil, bulsam bir dişi köpekle aldatabileceğim günler oldu.

ANNE – Tövbeler olsun.

TARIK – O beni, buna aldatmak denirse, bir erkekle aldatmış, çok mu?

FİKRET – Yani kızmıyor musun?

TARIK - Hangi hakla? (Sümer, 2006b: 50)

Tarik, Fikret ve Nurten arasındaki ilişkinin sağlam temellerle ilerlemesi için Nurten'e boşanma davası açar. Tarik bebek için kaygılıdır. Bebek doğduktan sonra Fikret ve Nurten toplumsal önyargılara boğulacaktır. Tarik'a göre Fikret ve Nurten' asla suçlu değildir. Fikret, elleriyle büyüttüğü kardeşi ve Nurten samimiyetinden kuşkulandığı karısıdır. İnsanlarsa hoşgörü ve affı bilmezler.

Olgun erkek tipinin ikinci örneği *Bozuk Düzen*'deki Hakkı'dır. Hakkı, sakın, yapıcı, mücadeleci, yardımsever ve dürüsttür. Dış güçlerle sürekli bir savaş halindeki ailenin sorunlarını çözer. Hakkı kardeşlerine rehberdir ve onları rahatlatmayı görevi bilir. Hakkı, kendi deyimıyla "Yaşamak için bir şey yapmak gerek." (Sümer, 2006c: 99) şeklindeki umut dolu anlayışın temsilcisidir. Hastanedeki annesi için kaygılanmakta ve aile birliğinin bozulmaması adına çaba sarf etmektedir. Hakkı'nın bu özelliği şu ifadedeki gibidir. "HAKKI – (...) Hayatımızda bir zorlama, bir tatsızlık var. Kopuk kopuk yaşıyoruz, İstanbul'a geldik geleli bu böyle." (Sümer, 2006c: 27)

Hakkı, ailenin geçiminden sorumludur. Hakkı, babasının Ragıp'tan borç alarak açtığı dükkânı işletir. Kardeşlerini ekonomik yönden destekler. Hakkı, kendisinin zıttı karakterdeki Turgut'u savurgan, bohem ve maddesel hayat tarzından ötürü eleştirir. Turgut'un okul masraflarını karşılayarak başarılı bir avukat olmasını ister. Hakkı'ya göre Turgut, okula gitmesi gerekirken barlarda ve meyhanelerde zaman harcayan sorumsuz bir gençtir. Turgut'un annesine karşı sorumluluklarını yerine getirmediğine inanır. Hakkı, Turgut'un annelerini ziyaret etmemesine de tepkilidir. Turgut eve ve aile bireylerine yakın olmalı ve sorumluluklarını bilmelidir. Hakkı, Turgut'u şu şekilde eleştirir:

"HAKKI – Kendi hayatını yaşama diyen kim? Bunun için elimden gelen her şeyi yapmaya hazırım. Ama senden birazcık yakınlık istiyorum. Belki biraz... ne bileyim... Turgut, annem ölebilirdi. Şaka değil, annem diyorum. Onun bizim için nelere katlandığını biliyorsun." (Sümer, 2006c: 31)

Turgut'a göre Hakkı, anlaşmanın olanaksız olduğu, yaşamı çalıştığı dükkân çerçevesinde tanımlı ve yaşadığının farkında olmayan bir insandır. Hakkı, Turgut'a hak verir. Hakkı, kardeşlerinin iyi yerlere gelmesini ister. Hakkı, kendisini ailesine feda eder. Çünkü Hakkı'ya göre kardeşlerine yardımcı olması bir sorumluluğudur.

Hakkı, Turgut'un evden ayrılmasına karşı çıkar. Çünkü, Turgut'un yasa dışı işlere karışacağından emindir. Turgut'a annesi iyileşene kadar kalmasını söyler. Çünkü Hakkı annesinin

durumunun iyi olmadığını ve yakında öleceğini bilir. Hakkı, Turgut'un zenginlik hayaliyle evden ayrılmasını kabul etmez. Çünkü Hakkı, genç ve deneyimsiz kardeşi Turgut'un bozuk düzenin kurbanı olmasından çekinir. Hakkı'nın bu düşüncesi şöyledir: "HAKKI – Turgut, ben insanları tanıyorum. Bütün korkum da bu yüzden. Onların karşısına tek başına çıkmak için gençsin daha." (Sümer, 2006c: 54)

Hakkı'nın kaygılandığı diğer kardeşi de Güzin'dir. Hakkı, Ragıp'la mutsuz bir evlilik yaşayan Güzin'in sorunlarıyla da mücadele eder. Hakkı'ya göre kardeşi bu mutsuz evliliği sona erdirmelidir. Çünkü Güzin, bedensel ve zihinsel şiddete maruzdur. Hakkı, Ragıp'a, borcun ödenmesi için dükkânı satılığa çıkarmayı düşünür. Güzin'in yardım teklifini geri çevirir. Kız kardeşi Güzin'e, bozdurmak istediği takıların özel eşyaları olduğunu ve ona çok yakıştıklarını söyler. Hakkı, Güzin'e her şeyin yoluna gireceğini hatırlatır. Hakkı, şu sözleriyle Güzin'e sahip çıkar:

"HAKKI – Bana açılabilirsin. Ne zamandır bunu seninle konuşmak istiyorum. Geçen gün Ragıp'ı gördüm. İki arkadaşının kolunda, fitil gibi sarhoştı. Onu böyle ikinci görüşüm. (Sessizlik). Bak tavşan bana her şeyi anlatman gerekir." (Sümer, 2006c: 26)

Hakkı, zamanla yorgun hissetmeye başlar ve yaşadıklarını unutmak için alkole sarılır. Sorumluluğundaki aile birliğinin geleceğine dair umutlarını yitirir. Önceleri bağlılıkla gerçekleştirdiği, severek yaptığı her şey şimdilerde hiçbir zevk vermez. Göç ettikleri kasabaya dönmeleri de olanaksızdır. Çünkü kardeşi Turgut ve Güzin farklı hayatlara yelken açarlar.

Genç Erkek Tipi

Sorumsuz Genç Erkek Tipi

60'lı ve 70'li yıllardaki dramatik tiplerinden birisi de orta sınıf ailelerinin eğitimsiz ve sorumsuz oğludur. Sorumsuz genç erkek tipi modern yaşayışı yanında lükse düşkünlüğü ile işlenir. Sorumsuz genç erkek kişiliğsiz, tembel ve komplekslidir. İlk kategorideki tip Türkçe yazının her döneminde rağbet gören başlıca tiplerdendir. Öyle ki bu tipin örnekleri Tanzimat dönemine kadar gider. Alafrangalık (Frenk usulü olma) özellik ve görünümleriyle bir zihniyet ve tarz olarak 19.yüzyıl Osmanlı toplumunda hem erkekler, hem de kadınlar arasında gözlenen bir olgudur. "Alafranga"lar, kıyafette Batı modasını titizlikle taklit etmeleri, davranışlarındaki ve konuşmalarındaki yapmacıklık ve özentiyi içinde yaşadıkları topluma antipatik ve gülünç gelir, bu yüzden de devirlerinde şık, züppe, didon, cicibey vs. gibi sıfatlarla anılırlar. Bu tip, snob, dandy, Bobstil, monşer, entel vs. gibi adlandırmalarla bugüne dek gelir (Andı, 1995: 52: 53). Dönemin romanları içinde özellikle Ahmed Mithat Efendi'nin *Felâhî Bey'le Rakım Efendi'si*, Recaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* ve Hüseyin Rahmi'nin *Şık'ı* bu alafranga züppe tipinin özelliklerini konu edinen romanlardır. İkinci kategorideki tipse Vedat Nedim Tör, Cevdet Kudret, Nazım Hikmet Ran, Necip Fazıl Kısakürek gibi yazarların dramatik metinlerindeki bencil ve sorumsuz genç tipidir. *Rüya İçinde Rüya*, *Köksüzler* ve *Para* gibi dramatik metinlerde eğitimsiz gençlerin tehlikeli yaşantısı, bencillik ve düzenbazlıkları işlenir.

Güner Sümer'in dramatik metinlerindeki sorumsuz tipleri toplumcu yazının örnek züppe tipleriidir. Bu tip, eğlenceye, kadına ve rahata düşkünlüğüyle çizilir. Orta halli ailedeki gençler zenginlerin yaşamlarına özenirler.

Bozuk Düzen'deki Turgut, Güner Sümer'in dramatik metinlerindeki sorumsuz erkek tipinin ilk örneğidir. Turgut'a göre rahat ve gösterişli bir ulaşmak esastır. Dürüstlük insan hayatına hiçbir fayda sağlamaz. Aksine kişiyi sefilliğe iter. Turgut, sinema, futbol ve kadın düşkünü bir tiptir.

Turgut, geçmişini yaşadığı semti ve gecekondu mahallesini Demet'ten saklar. Bu gizleyişin nedeni Demet'in varsıl yaşamı karşısında duyduğu kompleksidir. Turgut, Dikili depreminden sonra İstanbul'a göç ettiklerini Demet'ten saklar. Demet, Turgut'un yedi göbek İstanbullu olduğuna inanır. Turgut, Demet'ten sakladığı gerçekleri duygu kisvesi altındaki yalanla açıklar. Sorumsuz genç Dikili

depremini ve eski kasabayı hatırlamak istemediği yalanını söyler. Demet aileyi ilk ziyaretinde Turgut'un evini sevimli bulur. Turgut ise kompleksiyle hareket ederek evlerini bir kulübeye benzetir. Turgut, Demet'in varsıl yaşamı karşısındaki kompleksi her fırsatta açığa vurur. Turgut ailesi ve eviyle ilgili konuların üzerini kapatır.

Turgut, sorumsuz genç tipinin özelliği olan cinsel açlık ve saldırganlığın sembolüdür. Demet'le ilişkilerinde Demet'i sıkıştırma ve faydalanmaya girişir. Demet ise bu girişimlerinden kaçmaya çalışır. Turgut'un cinsel açlığı Demet'le aralarında geçen diyalogda ortaya konur:

DEMET – Bırak. Yapma!

TURGUT – Bugün beni hiç öpmedin.

DEMET – Yapma diyorum. (Öpüşürler. Bir aşk oyunu başlar. Sesleri zaman zaman çalan müziğin altında kaybolur. Zaman zaman çıkar.) Etraftan görecekler.

TURGUT – Görsünler

(Müzik... Gülüşmeler.)

DEMET – Canımı acıtıyorsun.

TURGUT – Seni seviyorum.

DEMET – Yalancı.

TURGUT – Saçlarını, kokunu, her şeyini seviyorum.”

(Müzik. Kız güler. Öpüşürler. Ayrılırlar.) (Sümer, 2006c: 16)

Turgut, Demet'in bohem hayatının kapılarını açmak için elinden geleni yapar. Turgut'un bu uğurda yaptığı ilk girişim Demet'le evlilik planları yapmaktır. Demet'in Turgut ile evlenmesindeki ilk şart Turgut'un üniversiteyi bitirmesi ve bir avukat olmasıdır. Turgut'un evlilikteki amacıysa Demet'in varsıl yaşamına karışmadır. Çünkü Demet'le evliliği sonrası Demet'in babası ona iş verebilir. Turgut'un hayalleri Demet'in ilgisinin Ömer'e yönelmesi ardında suya düşer. Turgut'un kardeşi Ömer'e beslediği hıncı şöyle dile getirir: “TURGUT – Çekil karşımdan”, “Senin ağabeyin değilim.”, “Kimsenin ağabeyi, kardeşi, sevgilisi, oğlu değilim. Hepsi yalan bunların. Hepsi uydurma.” (Sümer, 2006c: 92)

Turgut, aile olmanın sorumluluklarını yerine getirmez. Annesi günlerdir hastanededir, Turgut ise annesini ziyaret etmeyip sürekli bahaneler bulur. Turgut, annesini çok sevdiğini ama yanına uğrayacak vakti olmadığını söyler. Annesini ziyaret etmemesi Demet ile ilişkilerinde vakit kaybetmeme düşüncesiyledir. Sonunda, ağabeyi ve vicdanının ısrarlarına dayanamayıp annesini ziyaret eder. Turgut'a göre ağabeyi Hakkı, maddi değerlere bağlı yaşar. Esasen, maddi değerlere körü körüne bağlanan kendisidir. Metnin sonunda hayatını kaybedecek annesinin küçük bir ameliyat geçirdiğini ve önemli bir şeyi olmadığını söyler.

Turgut'a koştur bir diğer Güner Sümer tipi *Yarın Cumartesi*'deki Fikret'tir. Fikret'in aile içindeki tipik tavrı hırçın, hoyrat ve bencil oluşudur. Fikret, ağabeyi Tarık'ın hapisteki yıllarında yengesi Nurten'le yasak bir ilişki yaşar. Fikret diğer bencil tipler gibi duygusuzdur. Tarık'ın eve geri dönüşüne sevinen annesine ağabeyinin suçluluğunu hatırlatır. Çünkü Fikret ahlâkdışı eylemin suçluluk duygusuyla savaşıyor. Fikret'in suçluluk duygusu annesiyle aralarında geçen aşağıdaki diyalogdadır:

FİKRET – (Soldaki kapıdan girmiş, annesinin konuşmalarının bir kısmını duymuştur.) Anne, kendimizi sağa sola reklam etmekten ne anlıyorsun bilmem.

ANNE – A, ne var bunda? Oğlum, Tarık'çıgım geliyor. Tabii herkes duysun isterim bunu. Hiç de yüksünmem.

FİKRET – Duyan da Avrupa'dan dönüyor sanacak.

ANNE – Beni üzmem için mi böyle konuşuyorsun? Onun suçsuz olduğunu hepimiz biliyoruz. Bunu herkesin de bilmesini istiyorum (Sümer, 2006b: 13).

Fikret maymun iştahlı tavrıyla cinsel açlığın simgesidir. Fikret'e göre evlilik kurumu gereksizdir ve bir yuva kurma düşüncesi yoktur. Çünkü Fikret'in kadınlarla ilişkileri, maddi ve manevi birtakım koşullarla kırık döküktür. Çünkü devrin evlilikleri mutluluk ve rahatlık üzerine kuruludur. Kadınlar, mutlu bir hayatı paylaşırlar. Bir sıkıntıya ortak yürekli bir kadın bulmak zordur. Bütün bu duygusal gerçekler yanında, Fikret'e ait aşağıdaki açıklamalarda bireyi ahlâksız davranışa iten geçmişin tanımıdır: “FİKRET – Tam bir kızın peşine düşecek çağdayken pabuçlarımızın delik, pantolonumuzun yamalı ve midemizin boş olduğunu gördük. Hayatın karşısına çıktığımız gün para kazanmak zorundaydık.” (Sümer, 2006b: 45)

Fikret'e göre, günlerce bir kadının peşinden koşmak olanaksız, hatta yüzüstüce bir davranıştır. Fikret'in bu cümleleri ahlâksal bunalımın bireysel nedenleridir. Fikret, bir meslek sahibidir ve ailenin geçimini sağlar. Mutlu bir yuva kurmasına engel maddi koşulları aşıya da artık toplumsal düzen çarkının dişlilerinden biridir. Mutlu yuva kurması ve özel bir yaşama kavuşması olanaksızdır. Fikret, Nurten'le ilişkisinin hangi maddesel koşulların zorlamasıyla ortaya çıktığını şöyle açıklar:

“FİKRET – Çaresizdim. Yanı başımda olan bir dişiye sarıldım. Hayatım küçük bir heyecan kazanır sanmıştım. Ama sonu kötü oldu. Sizin inandığınız ahlâk böyle bir rezaleti nasıl karşılar, çok iyi biliyorum. Bu da yetmiyormuş gibi bir de onun karnında gittikçe büyüyen bir ur peydahlandı.” (Sümer, 2006b: 45)

Fikret'e göre Nurten'in karnındaki bebek bir urdur. Fikret, evladına karşı bir nefret çemberi oluşturur. Bebeğin dünyaya gelmesi durumunda hayatları kısa kaç altında alınır. Fikret, bebeğe her baktıklarında hissedecekleri suçluluk ve pişmanlık duygusunu düşünür. Fikret'in 'piç' şeklinde hitap ettiği çocuk ortadan kaldırılmalıdır. Sonrasında geçmişe bir perde çekip ortadan kaybolma düşüncedir. Fikret'in sorumsuzluğuna kanıt diğer cümlelerse annesinin Nurten'i alıp şehri terk etmesini istediğinde söyledikleridir: “FİKRET – Yeni bir ev, bir kadın, bir çocuk... Ben buna alışık değilim. Sorumluluk istemiyorum. Bu yükün altında ezilirim.” (Sümer, 2006a: 47)

Fikret'e göre bebeğin hayatına son verilmesin en doğru karardır. Tarık ve annesinin bebeğin doğmasını istemeleriyle hırçınlaşır. Ağabeyine hakaretler savurur. Fikret hırçın tavırlarıyla sorumsuzluk ve bencilliğini kanıtlar. Fikret, Tarık'ın bu ahlâksal bunalımı hoşgörüyle karşılamasında Nurten ve bebeğinin sorumluluğundan kaçma düşüncesi etkilidir. Fikret, günahının sorumluluğundan kaçarak ağabeyini sorumsuzlukla suçlar. Ağabeyi erkekliğini yitirmiş, boynuzlu ve silik bir heriftir. Fikret Tarık'a karşı hırçındır:

“FİKRET – Çıldıracığım. Sen benimle düpedüz alay ediyorsun. Dök içindekileri. Benden nefret ettiğini söyle. Ne diye saklanıyorsun? Beni ifrit etmekten zevk duyuyorsun değil mi? Bu gece hiç birimiz uyuyamadık. Sen de uyuyamadın. Bana ne kadar aşağılık, ne kadar sefil bir insan olduğumu söyle de ferahlayayım biraz. Ne susuyorsun be? Konuşsana! Hayvan herif!” (Sümer, 2006b: 52).

Dramatik yazarlar gençlerin gerekli cinsel eğitimi görmemeleri ve baskı altında yaşamaları kaynaklı sinirli olduklarına değinirler. Necati Cumalı'nın *Mine* adlı dramatik metninde kasaba gençleri cinsel baskıları yüzünden güdük kalan, yılışık, sorumsuz delikanlılardır (Şener, 1972: 84). Çağdaş dramatik yazarlar, gençlerin cinsel eğitim görmemeleri ve baskı altında yaşamaları sonucunda sinirli ve huzursuz olduklarına değinirler. (Şener, 1972: 84). Sümer'in *Aşk Bir Masaldır*

adlı dramatik metni gençlerin cinsellik konusundaki eğitimlerinin yetersizliği, ebeveynlerin gençler üzerindeki olumsuz etkileri ve yönlendirici bir unsur toplumsal baskının gençlerin davranışlarına yansımaları işleyen gençlik oyunudur. Ergenlik çağındaki gençlerin yeterli cinsel eğitimi almamaları ve aile bireylerinin önyargıları işlenir. *Aşk Bir Masaldır*'daki sorumsuz genç erkek tipi Sezai'dir. Sezai, ergenlik çağının verdiği dağınıklık ve sorumsuzluğu simgeler. Metnin başlangıcında Sezai ve Ali'nin parktaki görünümü şu şekilde görselleştirilmiştir:

“Her ikisi de ergenlik çağındadırlar. -16, 18 yaşlarında – Üzerlerinde spor kazak ya da gömlekler. Başlarında kasket. Ayaklarında lastik pabuçlar. Ali'nin daha yumuşak,” Muhallebi çocuğu” denilen görünüşüne karşılık Sezai'nin daha bıçkın, vücutça da gelişmiş bir hali vardır. Her ikisi de ter içindedirler.” (Sümer, 2006a: 16)

Sezai, okulla ilgisi olmayan ve sürekli eğlence peşinde koşan bir tiptir. Her hareketinde özgür olduğunu düşünür ve kimsenin kendisine karışamayacağını savunur. Sezai'nin anne ve babası yoktur ve dayısıyla yaşar. Arkadaşları arasında “Canavar” lakabıyla tanınan Sezai'ye göre kendisine canavar denmesinin nedeni herkese saldırmaya, arkadaşlarıyla kavga etmesi ve kimseden korkmamasıdır.

Sezai, cinsel açlığın sembolüdür. Metinde adı geçen Aşağı Mahalle'deki genelevde çalışan hayat kadınlarından şu şekilde bahseder: “Bir Melahat var mesela... 32 numarada... Artist gibi karı!” (Sümer, 2006a: 22). Sezai, metin genelinde ergen bireylerin cinsellikle ilgili eğilimlerini simgeleyen tiptir. Cebindeki pornografik dergiler, arkadaşları arasında anlattığı mastürbasyon öyküleri ve okuldaki kız arkadaşları hakkındaki düşünceleri ergen bir gencin cinsel dünyasını yansıtır. Nitekim ergen bireylerin genel durumunu yansıtan ifade şöyledir: “SEZAI – Okulun duvarlarından gözetledik, Jimnastik dersine çıkmışlardı. Şortlarla. Ne yavrular vardı görmeliydin.” (Sümer, 2006a: 19)

Sezai, Güner Sümer'in dramatik yazarlığının amaçlarından gençlerin cinsel eğitimlerinin yetersizliği ve toplumda cinselliğin ayıplılığına dair inancın yanlışlığının gösterilmesine modeldir. Ergen bireylerin cinsel duygularını tanımlamada yetersizlik ve gençlerin cinsel uyanışlarında gereksinim duydukları uzman rehberliğinden yoksun bırakılmasıyla gençler akıllarındaki soruların yanıtlarını kendi çabalarıyla bulurlar. Sezai'nin *Sexoloji Bilimi* adlı pornografik içerikli dergiden okuduğu şu ifade bu bireysel çabanın ürünüdür: “SEZAI – Her şeyin bir bilimi var aslanım. Kadın deyip geçme. Mesela, burada yazdığına göre bir kadına için gittiği zaman bunun da bir bilim tarafı varmış. O zaman vücudunda bir takım makineler hemen çalışmaya başlamış.” (Sümer, 2006a: 33)

Sezai, toplumun erkek bireyin kendini kanıtlaması adına koyduğu kurallara göndermeleri içeren tiptir. Erkeğin kendini kanıtlaması için alkol kullanması gerektiğine dair toplumsal inancın, erkekliğinin kanıtlaması gereken bir olgu olarak kabul edilmesi ve bu kanıtlamanın bir kadınla beraber olunması sonrasında gerçekleşeceğine dair toplumsal inancın ve yine cinsellik yaşamayan erkeğin hanım evladı olduğuna dair toplumsal inancın temsilidir. Sezai, aşk hakkında söylediği sözlerle kendisinin duygu yönlü hamlığını ergen bireylerin genelini yansıtacak biçimde yansıtır. Ergen bireyler için sevgi şiddet içeren olayların yaşanmasından sonra sağlanır. Ortaöğretim çağındaki gençlerin “kız kavgası” adıyla legalize ettiği durumu Sezai, Yılmaz'la dövüşerek gerçekleştirir.

Duygulu Genç Erkek Tipi

Genellikle içine kapanıktır. Yumuşak huylu oluşuyla dramatik metinlerde yer alır. Duygulu, iyi yürekli, hayalci bir yoksul genç olarak çizilir. 60'lı yıllarda kaleme alınan *Ocak*, *Çil Horoz*, *Bozuk Düzen*, *Kâtip Çıkmazı* gibi metinlerde vardır (Şener, 1972: 85). Turgut Özakman'ın kaleme aldığı *Ocak*, ekonomik sıkıntıların aileye, bireye uzanan buruk öyküsüdür. *Ocak* toplumsal güvensizliğin

dramıdır. Tarık ve Safiye'yle çocukları Nihat, Fazıl, Sevdâ ve Özcan ile büyükanneden kurulu yedi kişilik bir ailedir. Sevdâ üzerine titrenen, total olduğu için kendisine acındığına inanan genç kızdır (Belkıs, 2003: 124).

Sümer'in duygulu genç erkek tipi *Bozuk Düzen*'deki Ömer'dir. Ömer, ürkek, sessiz, sanatçı ruhlu, idealist ve iyi niyetli kişiliğiyle duygulu genç erkek tipi niteliklerini barındırır. Ömer, Dikili depremi esnasında yıkılan bir duvarın altında kalarak ölümden döner ve uzun bir süre hastanede yatar. Kasaba hayatına bağlılığı nedeniyle İstanbul'un hızlı ve mekanik yapısına ayak uyduramaz. Uyumsuzluğu sonucu toplumdan izole olur. Dikili'deki kasabaya özlemi sonucu geçmişte yaşar.

Ömer'in domestik nitelikli hayatı ev içindeki sorumlulukların artmasına neden olur. Ömer, tipler arasındaki iletişimin sağlanmasında başat bir rol üstlenir. Telefonları yanıtlamak, eve gelenlere ikramda bulunmak ve misafirlerin iyi vakit geçirmelerini sağlamak başlıca görevlerindendir. İki ağabeyi ve sevgilileri arasındaki telefon görüşmeleri Ömer aracılığıyla olur. Annesinin ölüm haberini Ömer alır:

“ÖMER – Alo. Evet. Burası. Evet, evet doktor. Kendisi yok. Ben kardeşimim. Küçük kardeşi. Dinliyorum doktor. Tabii, söyleyebilirsiniz, her şeyi. (Uzun bir sessizlik) Ne zaman, on dakika mı oluyor? Ya... demek... anlıyorum...”

(Ahizeyi elinden bırakır. Duvara dayanır. Turgut ondan yana döner. Yaklaşır. Ömer kıpırtısız, boşlukta bir yere doğru bakmaktadır. Bir an.)

Ağabey... annem... on dakika önce... (...) (Sümer, 2006c: 94)”

Dört duvar arasında tanımlı hayatı onu manevi yönü çok sanata, hayvanlara ve düşünsel eyleme yöneltir. Zamanının çoğunu keman çalarak, müzik dinleyerek, kitap okuyarak ve kedilerle ilgilenerek geçirir. Bundan ötürü kardeşleri Ömer'e Profesör şeklinde seslenir. En büyük hayali konservatuara kayıt yaptırmaktır. Bu nedenle plakları, kemanı ve müzik kutusu hayat kaynağıdır. Dikili'deki depremden geri kalan tek eşyası müzik kutusunun bozulma olasılığı karşısındaki korkusu şöyle açıklar:

“ÖMER – Neyse, bozulmamış. Öyle korktum ki. Çünkü zelzeleden kalan tek şey bu. Daha doğrusu eski günlerden... babamdan kalan tek şey... Bir seyahatten dönerken getirmişti. Bizim için büyük bir yenilikti bu. O zamanlar radyomuz filan yoktu. Siz kasabayı bilmezsiniz. Orada güzel bir hayatımız vardı; bilmiyorum, belki de şimdi bana öyle geliyor... Hastaneden çıktığım zaman ortada ne bizim ev vardı, ne de öteki evler. Bu kutu yıkıntıların arasında kalmıştı. Böylece... bir taşın üzerinde.” (Sümer, 2006c: 19)

Ömer sessizlik ve sükûnetin sembolüdür. Sessiz bir dünyanın müdavimi Ömer, rahatlamak istediğinde birisiyle dertleşir veya bahçede yıldızları izler. Dönemin modası dans, futbol ve parti uğraşlarıyla uzaktan yakından ilgisi yoktur. Demet, sık sık ziyaret ettiği Turgut aracılığıyla Ömer'i tanır. Ömer'e duygusal bir yakınlık duymaya başlar. Ömer, Demet'in demir atacağı sakin bir limandır. Demet, yoz hayatının zıttı yöndeki Ömer'in kitaplarla ilişkisine ve bilge tavırlarına bağlanır. Ömer sevgiye layık olmadığını düşünür. Demet Ömer'in ürkekliği, çocuksuluğu ve sakinliğine bağlanır. Demet'in Ömer'e bağlanması ardındaki nedeni özetleyen ifade şudur: “DEMET -Kimse benimle senin kadar anlayışlı konuşmamıştı.” (Sümer, 2006c: 30)

Ömer, bir kadına verebileceği hiçbir şey olmadığını düşünür. Çünkü deprem sonrasında erkeklik duygularını yitirir. Büyük şehirde karanlık bir mağaraya haptir. Demet, Ömer'in karanlığında yer alamaz. Çünkü o ışıklı bir hayatın üyesidir. Demet, yıldızların arasında yaşarken Ömer'in aydınlatmak istemediği karanlık dünyasında yer edinemez. Turgut, Ömer ve Demet arasındakileri duyar ve Ömer'e şiddet uygular. Ömer, Demet'in duygularının olanaksızlığını ve hayatının tanımını aşağıdaki ifadesiyle dile getirir:

“ÖMER – Neden herkesten kaçıyorum? Keyfimden mi? Hayır. Öyleyse? Neden? Neden? Bu nedenlerin cevabını açıklayacak değilim. Ne sana, ne de bir başkasına. Benim yerin burası. Karanlıkta rahatım. Yanımda kimseler yokken. Akşam olunca mağarama çekiliyorum. Kimseler yok orada. Hiç kimse, Her taraf sessiz... Çevrem karanlıklar içinde seviyorum bu karanlığı. Kimsenin bir ışık yakmasını istemiyorum. Ne de kimsenin içeri girmesini Orada tek başımayım. Yapayalnız. Gözlerimi yumup karanlığın içine uzanıyorum. Çıt çıkmıyor etrafta, işte benim gerçek mutluluğum o zaman başlıyor.” (Sümer, 2006c: 90)

Ölü Mevsimler'deki Dimitri Sümer'in duygusal erkek tipine ikini örnektir. Vatanına uzak topraklarda eşi Nadya'yla yaşamak zorundaki Dimitri, toplumsal önyargılar ve ırkçı söylemlerle mücadele eder. Bu mücadelenin etkiler sonrası şöyle görselize edilir: “Dimitri, orta yaşlı, ama vaktinden önce kendini kapıp koyuvermiş, vaktinden önce ihtiyarlaşmış bir tiptir.” (Sümer, 2006c: 123) Dimitri, Ferit'in Fransa'ya kaçmasıyla Nadya ile evlenip babası Ferit bebeği sahiplenir. Ferit'in babası bu durumdan haberdar değildir. Ferit'e “Koca Boynuzlu” şeklinde seslenir. Dimitri Ferit'in babasının değişmez tavra arkadaşısıdır. Baba figürü her yenilgi sonrası Dimitri'ye ırkçı hakaretlerde bulunur. Selma'nın babasına göre Rumlar hırsız, dolandırıcı ve kaçakçısıdır. Anneyse Dimitri'nin masumiyetini şu açıklamalarla dile getirir: “ ANNE – Haydi canım! Dimitri fukarasının dolandırıcılık yapacak hali mi kalmış. Vur ağzına al lokmayı. Kafasını sokacak bir evceğizi bile yok ...” (Sümer, 2006a: 121)

Dimitri, kendisi ve Nadya'ya sergilenen ırkçı tavra karşılık vermez. Selma'nın babası ve toplum tarafından ötekileştirilir. Dimitri'ye göre Türk ve Rum halkları kenetlenen iki halktır. Bir yerde canı yanan bir Türk duysa kendin canı da yanar. Dimitri, kendisini ötekileştiren Selma'nın babasına şunları söyler:

“DİMİTRİ – (...) Sizinkiler, dersin Mustafa Paşa! Kim bizimkiler? Benim büyük peder burada doğmuş. Peder de burada. Ben de burada. Şimdiye kadar Atina'yı hiç görmedim, ne de Pire'yi. Söylerler varmış orada bir teyze oğlu. Ne adını bilirim, ne gördüm suratını. Ne o bana bir kart attı, ne ben ona yazdım bir mektup. Nüfus kâğıdım da yazıyor: Türk vatandaşı (...)” (Sümer, 2006a: 126)

Dramatik metnin sonlarına doğru Kıbrıs ve İstanbul'daki tansiyon Rumların zorunlu göçe tabi tutulmasıyla yükselmeye devam eder. Dimitri ve Nadya da bu zorunlu göçe tabidir. Bir hafta içinde ülkeyi terk etmeleri gerekir. Ama Dimitri'nin ülkeden ayrılacak parası yoktur. Bu yüzden evlerini satma kararı alırlar. Evin parasıyla yol masraflarını karşılama ve Yunanistan'da daha iyi bir yaşam sürme düşüncesindedirler. Gitmeden bir gün önce söyledikleri Dimitri'nin duygulu ve yaralı tarafını açığa vurur: “DİMİTRİ – (Anneye döner.) Şerefimize. Bütün insanların şerefine. Bu gece herkesle barışıyorum. Bütün kötülüklerin... bütün iyiliklerin şerefine. (Acı acı güler.). Bizi buradan oraya sürenlerin... oradan da daha öteye süreceklerin şerefine... “(Sümer, 2006c: 159).

Fırsatçı Tipi

İş ve ticaret ilişkilerinin yozlaştığı 60'lı yılların kolay yoldan zengin olmak isteyen, açığözlü tip örneğidir. Görevi, küçük fırsatları değerlendirip büyük kazançlar elde etmektir (Şener, 1972: ?) *Yarın Cumartesi*'deki Arif Hoca, bu tipin temsilidir. Arif Hoca, olumsuz bir tip örneğidir. Ama metindeki umudun da temsilidir. Dramatik metnin adı *Yarın Cumartesi*, Arif Hoca'nın yarınlara inancını temsil eder. Turgut'un hapisneden arkadaşı Arif Hoca'ya göre cumartesiler özgürlüğü sembolize eder. Bu durumu, Tarık şu şekilde dile getirir:

“TARIK - (...) Orada birisi vardı. Birden onu hatırlayıverdim. Çok okuyan bir adamdı. Hoca derdik; Arif Hoca... Hep bunu sorardı: ‘Cumartesi’ye kaç gün kaldı?’ derdi. Ona göre cumartesi günlerinin hayatımızda bambaşka bir yeri olmalıydı. ‘Cumartesi günleri insan eğlenir,’ derdi. ‘Cumartesi günleri güzeldir. Cumartesi günleri kimseyi dört duvar arasına

kapatamazlar. Cumartesi günlerinin insanları birbirinin dostudur, kardeşidir...” (Sümer, 2006b: 26)

Yine aynı sayfadaki bir diğer diyalogda Arif Hoca bünyesindeki umudun hapishanede yatanlar için anlamı açıklanır. Tarık'ın umut dolu ifadesi şöyledir:

“TARIK – Kulakların çınlasın Arif Hoca! Cuma geceleri yatağa girince gelir beni avutmaya çalışırdı. ‘Bak göreceksin,’ derdi, ‘yarın sabah erkenden salıverecekler bizi. Bütün kapıları ardına kadar açacaklar. Çünkü yarın Cumartesi. Cumartesi günleri insan hürdür, eğlenir...” (Sümer, 2006b: 27)

Arif Hoca, soygunculuk yaparak hayatını idame ettiren bilge bir kişidir. Hırsızlık bir felsefeye sahiptir. Kişiyi hırsızlığa sürükleyen her şey bir kilidin korunmasındadır. Kapısı açık bir eve asla hırsız girmez. Arif Hoca'ya göre kıymetli eşyaların kilitlenerek saklanması daha fazla dikkat çekmelerine yol açar. Aynı durum insanlar için de tam tersi yöndedir. Çünkü insanların işe yaramayanları hapishanelerde kilit altında tutulur.

Arif Hoca hapisten çıktıktan sonra beş parasız kalır. Kalacak yer, yiyebilecek bir lokma bulamaz. Hapishanede hayalini kurduğu aydınlık cumartesi bir türlü gelmez. Büyük bir boşluğa düşer. Arif Hoca umutsuzluğunu şöyle dile getirir: “ARİF HOCA – İşte bütün mesele burada: Ben o cumartesiyi kaybettim.” (Sümer, 2006b: 65)

Arif Hoca umutsuzluğu bir kadına benzeterek anlatır. Hayat delice arzu edilen bir kadındır. Bu kadının peşinden koşar, rüyalarında görür ve deli gibi bağlanır. Rüyalarındaki kadına sahip olduğu zaman, aslında kadının hayallerindeki kadar güzel kokmadığını anlar. Yaşamak, erişilmez bir kadındır. Arif Hoca hayatın iğrenç ve aşağılık tarafıyla karşılaşır.

Arif Hoca toplumun para odaklı saygı ve değer anlayışının kurbanıdır. Zenginlerin istedikleri dostlukları edinirler. İnsanlar zenginleri adam yerine koyarlar. Toplum Arif Hoca ve Tarık gibi yeniden mutlu olma, yeni bir hayat kurma düşüncesindekilere hiçbir kredi vermez. Bundan ötürü hapishaneye dönmek doğru bir karardır. Arif Hoca, bir kuyumcu soygunu için Tarık'ı ikna etmeye çalışır. Çünkü daha iyi bir hayat yaşamak ister. Arif Hoca'nın şu ifadeleri düzenbaz kişiliğin tipe uygunluğuna kanıttır:

“ARİF HOCA - Burada ne değer var ki? Adın çıkmış serseriye. İyi insan olabileceğini bir türlü kabul etmezler. (Silkinir) Hem ne diye yasaklanacakmışız? Göreceksin her şey yoluna girecek. Trene binip kirişi kırdık mıydı nerede yakalayacaklar bizi? Gönlümüzün istediği yere gider, dilediğimiz hayatı yaşarız.”(Sümer, 2006b: 72)

Arif Hoca kuyumcu soygundan kazandığı parayla bir çiftlik kurmak ister. O çiftlikte tavuklar, atlar, inekler besleyecektir. Tarık'a da bir kitapçı açmayı düşünür. Arif Hoca, bu hayalini şöyle dile getirir: “ARİF HOCA – Hem okur, hem satarım. Renkli renkli, cicili bicili kitaplarla süsleriz dükkânımızı. Çocuk kitapları da satarız. Pamuk Prenses, Seksen Günde Devr – i Alem, Pinokyo, Keloğlan. Düşün, ne güzel olur.” (Sümer, 2006b: 72)

Sahne metninin sonlarında Arif Hoca kuyumcu soygununu gerçekleştirir. Polislerden kaçarken Tarık'ın evine saklanmak ister. Tarık ve annesi Arif Hoca'ya kapıyı açmazlar. Arif Hoca'nın amacı Tarık'ı da suça ortak etmektir. Artık çok paraları vardır ve hayatları değişmek üzeredir. Arif Hoca Tarık'ı suça ikna edemez. Sonrasında tekrar hapishaneye gönderilir.

Tüccar Tipi

Yasalara ve ahlâki değerlere aykırı varlık edinen tiptir. Toplumdaki yozlaşma ve ekonomik bunalımı simgeler. Bu tip vurguncu, karaborsacı ve sömürücüdür. Davranışlarında ahlâkdışı yollar izler. *Bozuk Düzen*'deki Gemici veya Kamarot Arif adlı Güner Sümer tipi, devrin ekonomik sorunsalı

tarafından suç batağına ittiği tüccar tipidir. Ailenin sorumsuz genci Turgut'u suç batağına itmesiyle - Sevda Şener'in tanımıyla - acımasız dış dünyanın temsilcisidir.

Kamarot Arif, önceki yaşamında dürüst, ideal bir adamken geçim sıkıntısı ve geçim sıkıntısının aile yapısındaki bunalımlar sonucunda yasadışı işlere bulaşır. Çünkü Kamarot Arif'e göre dürüstlük, namusluluk ve emek odaklı iş anlayışı kazanç sağlamaz. Karaborsacılık, tefecilik ve kaçakçılık kazanç sağlamanın en kolay yoludur. Aşağıdaki sözler Kamarot Arif'in geçim sıkıntısını ve kaçakçılığa yönelmesindeki temel noktayı içerir:

“KAMAROT ARİF – (...) Kamarot Arif namussuz bir adam değil. Neden değil önüne koy da düşün bir kere: Kamarot Arif'in aylığı kaç paradır? Dört yüz lira. Seferlerde topladığı bahşişler de yüz papeli bulur. Ne etti? Beş yüz, Kamarot Arif'in karısı var mı? Var. O karısından kaç çocuğu olmuş? Üç. Kimin eline bakar bunlar? Kamarot Arif'in, Kamarot Arif günde kaç paket sigara içer? İki. Kirada mı oturur? Kirada oturur. Rakı içer mi? Her akşam. Kamarot Arif karıları sever mi? Sever. Dostu da var mı? Elbet, eh, be yavrum, gözünü seveyim, beş yüz lirayı hangi birine yetiştirsin Kamarot Arif?” (Sümer, 2006c: 61)

Kamarot Arif'e göre Turgut bozuk ekonomik düzende bocalar. Turgut'un istediği yüksek standartlı hayat tarzı dürüstlikle elde edilemez. Kamarot Arif'e göre Turgut'un kaybedecek hiçbir şeyi yoktur. Bu fırsatı, mutlaka denemesi gerektiğini şu satırlarla iletir: “GEMİCİ – Ne düşünüyorsun öyleyse? İki sallanmaktansa bir vurması iyidir. Mesele basit. Senin paraya ihtiyacın var, benim de bir adama. Öyle mi?” (Sümer, 2006c: 60). Turgut'un paraya ihtiyacı vardır. Kamarot Arif ise bedenlen ve ruhen yorgundur. Kaçakçılık işini Turgut yapmalıdır. Turgut'un ilk yasa dışı işi Marsilya'daki kaçak malları ülkeye sokmaktır. Turgut, Marsilya'dan malları aldıktan sonra Kamarot Arif'in ayarladığı gemiyle geri döner.

Kamarot Arif'a göre büyük paralar kazanmak büyük oyunlar gerektirir. Yasadışı işleri birer meslektir. Gemici, yılların bağışladığı şüphecilığe sahiptir. Polisler tarafından yakalanmaktan ve hapse girmekten korkar. Hapse girmesi halinde geride bırakacağı karısı ve çocukları vardır. Romatizmaları daha çok azmaktadır. Rakıyı da azaltmalıdır. Kamarot Arif, yaşının verdiği hüznü şöyle terennüm eder: “KAMAROT ARİF – Efkârlıyım. Bugün değilse yarın günümüz dolup defterimiz dürülecek. Artık unu eledik, eleği asmanın günü geldi. Hiç değilse bir kenarda üç beş kuruş param olsun istiyorum.” (Sümer, 2006c: 80)

Ölü Mevsimler'deki baba fındık tüccarıdır. Baba grev yüzünden fındıklarını fabrikaya gönderemez. Hasan ve Selma'yı bunun sorumlusudur. Çünkü iki genç grev savunucusudur. Dramatik metin genelinde katı geleneksel değerlerin temsilcisi babadır. Selma ve Hasan'ın bir araya gelmelerini yasaklar. Hasan'ın Selma'ya kitaplar getirmesi ve aynı evde bulunmaları sakıncalıdır. Çünkü Selma genç bir kız, Hasan da genç bir erkektir. Selma ve Hasan'ın bir araya gelmesindeki sakınca şu şekilde dile getirmiştir: “BABA – Hanım! Hanım! Gözünü aç! Evin içinde yetişkin, eşek kadar kızın var... Milletlin diline mi düşürmek istiyorsun beni!” (Sümer, 2006c: 119).

İşçiler çalışma saatlerinin fazlalığı ve ödenen ücretlerin düşüklüğü dolayısıyla greve gider. Hasan, grevdeki işçileri savunan yazılar kaleme alır. Selma'nın babası Hasan'a tepki gösterir. Çünkü babaya göre oğlu Ferit'in başını Hasan yakar. Hasan, cebi delik ve aylaktır. Hasan ve Hasan gibiler halkı birbirine düşürür.

Baba'nın kızı Selma konusundaki düşünceleri de tutucudur. Selma'nın rasyonel duruşuna karşın, baba öğrenmeye kapalıdır. Aşağıdaki diyalogda geçenler babanın öğrenmeye açık olmayışına kanıttır:

“BABA – Ne bu?

SELMA – Kitap.

BABA – Kör değiliz. Kitap olduğunu görüyoruz. Ne yazıyor üzerinde?

SELMA – (Kitabı alır) Hİ – RO – Şİ – MA...

BABA – Ne demek bu, Hiroşima?

SELMA – (Sinirden titreyerek) Viet – nam, demek...

BABA – Ben gâvurca anlamam. O ne demek?

SELMA – Amerika, demek!

BABA – Hah, işte bak, bu Türkçeye benziyor.

ANNE – Haydi kızım, çorbayı getir.

(Selma çıkar.)

BABA – Bu kızı okuttuğumuza iyi etmedik. Akıllı bir karış havada... (Sofraya geçer.)
Ne var yemek?" (Sümer, 2006a: 120)

Babanın bakış açısına göre, bir genç kız on sekiz yaşına bastığında evinin ve barkının sahibi olmalıdır. Selma'nın evlilik yaşı geçmektedir. Bir genç kızın yaşının yirmi beşi geçmesi yüzüne kimsenin bakmayacağı anlamına gelir. Çünkü karısı yirmi iki yaşındayken iki çocuk annesi ve hamile bir genç kadındır. Baba, Selma'yı esnaf arkadaşı Marangoz Remzi Efendi'yle evlendirmek ister. Marangoz Remzi Efendi, kırk yaşın üzerinde dul bir adamdır. Baba figürüne on bin lira başlık parası vermeyi ve Selma'ya da bir ev almayı vaat eden Remzi Efendi, Selma'yı elde edemez.

Babayla özdeşleşen bir başka özellik ırkçılıktır. Rum Dimitri'ye takındığı tavır ırkçılığın tanımıdır. Dimitri'yle tavla oynamakla birlikte yenilgiyi kabul edemeyip ırkçı söylemlerde bulunur. Babaya göre Rumlar halkın haracını yemekte, hırsızlık, dolandırıcılık ve kaçakçılık yapmaktadırlar. Rumlar can düşmanıdır. Baba yine bir tavla yenilgisi sonrası, Rumların İstanbul'dan sürüleceğini söyleyerek düşmanca tavırlar sergiler. Baba Dimitri'ye "boynuzlu" şeklinde seslenir. Çünkü Nadya ve Dimitri evlendiğinde Nadya'nın hamileliğini duyar. Nadya'nın karnındaki bebeğin torunu olduğundan haberi yoktur.

Babanın Selma konusundaki tutucu düşünceleri oğlu Ferit için de geçerlidir. Baba, Selma gibi Ferit'i okuttuğuna da pişmandır. Çünkü oğlu Ferit'e liseden sonra dükkânın başına geçmesini ve öğütler. Ferit babasını dinlemez ve yasadışı işlere karışır. Uzan zamandan beri mektup yazmamaktadır. Baba, oğlu Ferit'e öfkesini şöyle dile getirir:

"BABA – (...) İşte buyurun, öz oğlun, öz tohumun, soyunu sopunu, anasını atasını inkâr etti, Fransız'ım, dedi, çıktı işin içinden. Ulan benim oğlumdan Fransız mı olurmuş? Ya ben bunadım, ya dünya çıldırdı. Ulan Hacı Mustafanın oğlunda kefare mi olurmuş? Hay kahpe dünya! Hey orospu dünya! Senin sonun geldi..." (Sümer, 2006a: 139)

Altmışlı yıllarda kaleme alınan dramatik metinler iki grupta incelenir. İlk grupta siyasal ve ekonomik yapıya odaklanan dramatik metinler, ikinci gruptaysa toplumsal ve ekonomik yapıyı tartışan dramatik metinler yer alır. Ekonomik düzenin acımasız çarkları içinde eriyen ve dağılma tehlikesiyle karşı karşıya aileler, diğerinin sırtına basarak yükselen çıkarıcılar, bürokratik engellerle avunanlar ve bu engellere takılıp kalanlar, vatandaş sömürenler, parası olmadığı için ezilenler ilk gruptadır. Kısaca düzeni yürütenler ve çarkın dişlileri arasında sıkışanlar dramatik yazarların merceği altındadır. Ekonomik ve siyasal yapıdaki değişim ya da bozulmanın görünen nedenleri devlet kurumları ve görevlilerindeki aksaklıklar işlenir. İkinci grup dramatik eğilimse bireyin ön planda tutulup bireyin iç çelişkileri ve toplumla çelişkilerinin incelenmesidir. Yazarlar sahneye çeşitli toplum ve birey fotoğrafları koyarlar. Evlilik kurumu, kadın – erkek ilişkileri, bireyin iç dünyasındaki çelişmeler, töre ve toplumsal normlarla yüz yüze kalan birey ayrıntılarıyla çizilir. Bir başka eğilim

de köy, kasaba ve gecekondu gerçeklerine yönelmedir. Yazar ekonomik ve siyasal yapıyı irdeleme bağlamında köye yöneldiğinde köylünün yoksulluğunu, bu yoksulluğun ve cahilliğin nedenlerini sorgular ve sonuçlarını gösterir. Güner Sümer'in kaleme aldığı dramatik metinler altmışlı yılların tematik eğilimlerini içermektedir. Bu temaların toplumcu bir içerik taşıması Sümer'i tipler oluşturmaya iter. Sümer'in çizdiği tiplerin dönemin tipik tematik eğilimini temsil ederler. Tipler, toplumsal bir mesajı iletme amacındadırlar.

4.Sonuç

Toplumcu gerçekçilik toplumun ilerlemesini bireyin aydınlanmasına bağlı kılar. Tipik durumların tipler aracılığıyla dile getirilmesi koşuluyla da bireyin misyonu ortaya çıkar. Tipler toplumdaki bir sorunun veya durumun sembolü olurlar. Tiyatro yazarları, altmışlı yıllarda siyasal ve ekonomik yapının özelde bireyin geneldeyse toplumun üzerindeki etkilerini dramatik metinlerine konu edinirler. Bu bozuk, güvensiz ve yetersiz yapının aynı niteliklere sahip bireyler üretmesi yazarları tipler yaratmaya iter. Çünkü tipikliğin gösterilmesi toplumsalın ortaklığını ve gerçekçiliğini kanıtlar. Ekonomik, siyasal ve toplumsal bozuklukların tiyatro metinlerine konu olmasının altında toplumcu bakış açısı yani bireyi aydınlatma ve daha iyi bir dünyanın var olabileceği düşünceleri yatar. Yazarlar merceklelerini toplumsal ve ekonomik yapının temelindeki çelişkilerden doğan sorunlara ve bu sorunların bireylere yansımalarına tutarlar. Güner Sümer, dramatik yazarlığını bu toplumsal, ekonomik ve siyasal sorunsal üzerine kurar. Sümer'in kişileri ve düzen arasındaki olumsuz etkileşim bir paradoksu doğurmaktadır. Ekonomik ve siyasal düzenin kurban ettiği tiplerle katkısız insani değerleri temsil eden tipler çatışma içerisindeyler. Güner Sümer'in olumsuz tipleri daha fazladır. Bunun nedeni toplumun içinde bulunduğu siyasal ve ekonomik sorunsalın büyüklüğüdür. Siyasal çatışmaların temsil ettiği tipler, ekonomik bunalımın sürüklediği suç batağındaki tipler, kadının toplumdaki geleneksel konumunu temsil eden tipler, ekonomik çıkarlar sonucunda kendilerinden yaşça büyük erkeklerle evlendirilen genç kız tipleri, nesiller arası çatışmayı temsil eden tipler, gençlerin ve ailelerin eğitimsizlikleri vs. Sümer'in toplumcu gerçekçi dramatik metinlerde çizdiği tiplere örnek oluştururlar. Eğitim ve düşünmeye yöneltme amacıyla yanlış gerçekçi bir şekilde gösterilmesi seyirci üzerindeki aydınlatıcı etkiyi yaratır. Amaç yanlış gösterip doğruyu ortaya çıkarmaktır.

5) KAYNAKÇA

- Alpsal, Aysel, 1965 “Sanatçılarla Konuşmalar Güner Sümer’le”, **Varlık**, s.656, s.10
- And, Metin (1983) **Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Andı, M.Fatih (1995) **İnsan Toplum Edebiyatı**, İstanbul: Bayrak Yayıncılık
- Belkis, Özlem (2003) **Kaleminden Sahneye 1946’dan Günümüze Türk Oyun Yazarlığında Eğilimler**, İstanbul: YGS Yayınları
- Camus, Albert (2015) **Başkaldıran İnsan**. çev. Tahsin Yücel İstanbul: Can Yayınları
- Edgü, Ferit. 1982 “Romanda Tip Olgusu ve Tipin İşlevi Üzerine Yazarlarla Söyleşiler, Söyl: Zeynep Karabey, **Yazko- Edebiyat**, S.26, s.98
- Engels, Fredrich, Karl Marx (1885) **Sanat ve Edebiyat**. çev. Murat Belge, İstanbul: De Yayınevi
- Kaplan, Mehmet (1994) **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar – 3 Tip Tahlilleri**, İstanbul: Dergâh Yayınları
- Lukacs, George (1986) **Çağdaş Gerçekliğin Anlamı**. çev. Cevat Çapan, İstanbul: Payel Yayınları

- Lukacs, George (1987) **Avrupa Gerçekçiliği**. çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul: Payel Yayınları
- Moran, Berna, 1982 “Romanda Tip Olgusu ve Tipin İşlevi Üzerine Yazarlarla Söyleşiler”, Söyl: Zeynep Karabey, **Yazko- Edebiyat**, S.24, s.94 – 104
- Moran, Berna (2016) **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İstanbul: İletişim Yayınları
- Moran, Berna (2015) **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1**, İstanbul: İletişim Yayınları
- Oktay, Ahmet (1986) **Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları**, İstanbul: Bilim/ Felsefe/Sanat Yayınları
- Sümer, Güner (2006a) **Bütün Oyunları 1**, İstanbul: Mitos – Boyut Yayınları
- Sümer, Güner (2006b) **Bütün Oyunları 2**, İstanbul: Mitos – Boyut Yayınları
- Sümer, Güner (2006c) **Bütün Oyunları 3**, İstanbul: Mitos – Boyut Yayınları
- Şener, Meral, 1968 “Ankara Sanat Tiyatrosu’ndan Güner Sümer”, **Varlık**, s.717 c13
- Şener, Sevdâ (1972) **Çağdaş Türk Tiyatrosunda İnsan 1923 – 1972**, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil - Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları
- Şener, Sevdâ (2003) **Gelişim Sürecinde Türk Tiyatrosu**, İstanbul: Alkım Yayınları
- Şener, Sevdâ, 2006 “ Güner Sümer”. **Bütün Oyunları 1**, İstanbul: Mitos – Boyut Yayınları
- Stevick, Philip (1988) **Roman Teorisi**. çev: Sevim Kantarcıoğlu, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları
- Tunalı, İsmail (1993) **Marksist Estetik**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi
- Wellek, Rene, Austin Varen (1993) **Edebiyat Teorisi**. çev: Doç. Dr. Ömer Faruk Huyugüzel. İzmir: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

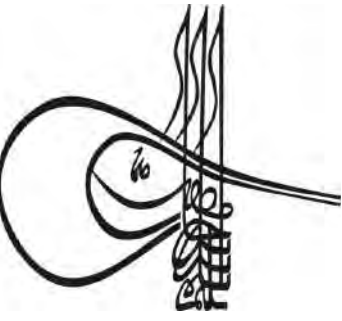
Ekler

Ek 1: Güner Sümer, 1976 yılında kanser tedavisi esnasında Paris’te.

Ek 2: “Yoğun sahne yaşamına rağmen, arşivindeki onlarca belgeyi çantasına doldurup yardımımıza koşan ve bunu bir sorumluluk addeden Suna Selen’e teşekkür ederiz.”

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Haziran 2018 ✓ Accepted/Kabul: Haziran 2018

✍ Referees/Hakemler: Doç. Dr. Serdar YAVUZ – Doç. Dr. Salim KÜÇÜK – Dr. Öğr. Üyesi Serdar BULUT

This article was checked by iThenticate.

YER ADLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME:

ADİYAMAN İLİ GÖLBAŞI İLÇESİ ÖRNEĞİ

Burak TELLİ*

ÖZET

Yer adı bilimi, ad bilimin bir alt kolu olarak meydana gelmiştir. Dil, coğrafya, tarih, sosyoloji gibi pek çok bilim dalının ilgilendiği bir çalışma alanı olan yer adları üzerine özellikle Cumhuriyet döneminden sonra üzerine çalışmalar yoğunlaşmıştır. Dil araştırmaları açısından da yer adları önemli birer malzeme durumundadır. Yer adları, Türkçenin başta söz varlığı olmak üzere, ses bilgisi, şekil bilgisi, anlam bilgisi yönlerinden ilgi alanına girmektedir. Ayrıca yer adları o yerin medeniyeti, tarihi, yaşantısı kısaca kültüründen izler taşıması bakımından da Türkoloji için bir araştırma alanı durumundadır.

Çalışmamızda Adıyaman ili Gölbaşı ilçesi idari sınırları içerisindeki yer adları üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. İlçedeki yer adlarının belirlenmesinde mahalle, bucak, köy ve belde adları için İç İşleri Bakanlığı web sayfasındaki Türkiye Mülki İdare Bölümler Envanteri kayıtları esas alınmıştır. Bu kayıtlarda yer alan 17 mahalle, 30 köy, 3 belde, köylere bağlı 30 mezra adı incelenmiştir. Diğer dağ, göl, ova, mevki, dere gibi coğrafi yer adları ise ilçenin 1/25000 ölçekli paftalarından tespit edilmiştir. Ayrıca ilçe sınırları içerisinde yer alan tarihi köprü adları ve mağara adları da çalışmaya eklenmiştir. Çalışmamıza esas teşkil eden yer adlarının incelenmesi; leksik-semantik, yapı ve köken özellikleri bakımından yapılmıştır. İlçede incelenen yer adlarının verilişindeki etken unsurların neler olduğu çalışmanın sonuç bölümünde ayrıca değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonunda çalışma malzememizi oluşturan toplam 741 yer adının indeksi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yer adları, Ad bilim, Adıyaman, Gölbaşı.

* Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: btelli46@gmail.com

AN EVALUATION ON PLACE NAMES: AN EXAMPLE OF ADIYAMAN PROVINCE GÖLBAŞI DISTRICT

ABSTRACT

Toponymy has come to fruition as a sub-branch of onomastic. The studies on toponymy, which are a field of study related to various branches of science such as language, geography, history, sociology, have been concentrated especially after the Republic period. Place names are also important materials in terms of language researches. The names of places are of interest to the Turkic people in terms of voice information, morphological information, semantic information, especially in the presence of vocabulary. In addition, the place names are a research area for Turcology in terms of the traces of the civilization, history, and life of that place.

In our study, an evaluation was made on the place names in the administrative borders of Adıyaman province Gölbaşı district. In order to determine the names of the neighborhood, sub-district, village and town places inventory records of Civilian Administration Department of Ministry of Internal Affairs web page was based. In these records, the names of the 17 neighborhoods, 30 villages, 3 towns and 30 hamlets affiliated to villages were examined. Other geographical place names such as mountain, hill, lake, plains, stream, location are determined from the 1/25000 scales of the county. In addition, historical bridge names and cave names within the boundaries of the district are added to the study. Examination of the place names which are the basis of my work; lexical-semantic, structure and origin characteristics. It was also evaluated in the conclusion part of the study, what are the base elements while defining the names of the locations that examined in the district. At the end of the study, a total of 741 place names forming the study material were indexed.

STRUCTURED ABSTRACT

The names of places are of interest to the Turkic people in terms of voice information, morphological information, semantic information, especially in the presence of vocabulary. In addition, the place names are a research area for Turcology in terms of the traces of the civilization, history, and life of that place. This study will try to determine the factors affecting naming in Gölbaşı district. In addition, these place names will be evaluated in terms of structure and origin. In this context, 741 place names were determined from a map prepared based on the people's mouth, covering the territorial boundaries.

All the place names we identify will be primarily classified in lexicographic terms; in the second stage, the structure will be categorized and the origin information of these names will be given. Detected place names were born due to a restriction when both lexical-semantic and structurally classified. For this reason, all place names are not included in the classification; however, under each classification heading, care has been taken to ensure that the relevant substance is understood, and in the conclusion section, a table showing how many samples are detected

from each material as a result of classification is shown. Also, at the end of the study, an index is given where all the place names are found.

The Gölbaşı district is located in the west of Adıyaman province, on the road route connecting the Mediterranean and Eastern Anatolian regions. The district, which has a rich cultural heritage, shows its richness in naming. Because naming is not without cause, but it has some sociological, historical, geographical and cultural factors behind it. We have tried to determine which elements are effective in giving names in the related region in our work. The names of the places we have identified from the 1/25000 scale regional map charts, which constitute the material of our study in large scale, bear many words specific to the region with possession of the existing Turkish words.

In our study, 741 place names were examined within the administrative borders of the Gölbaşı district. The names of the places examined include neighborhoods, hamlets, villages and towns, as well as hills, mountains, plains, ridges, streams, straits, geographical elements such as the name of the place is made up. In the lexical-semantic classification, the Gölbaşı district has shown a rich variety of nomenclature and these nomenclatures are collected in 33 sub-chapters. The most common example of the lexical-semantic classification of place names belongs to place names created with 86 names with color names. Then there are 81 place names, 85 place names, 84 place names, and 67 place names, which are created with wild plant names, in order from the exterior of the geographical object. The excessive use of the words belonging to the region mouth is due to the fact that the region maps we have made are based on the public mouth. These nomenclatures are names given by the locals themselves, many of which are not included in official records.

In the lexic-semantic classification, the place names that are most often found are rene-dependent nomenclature. White, scarlet, grey, sky (blue), black, red, yellow, green color names are used. The reasons for using colors in place names are primarily physical characteristics of the settlement. If the physical property of the geography reflects which color, this color is named as the qualifier in front of the name of that place. Most of the color names we use are black.

The preference of place names based on the external appearance of the geographical object shows that the nomenclature made in the region is given taking into account the physical properties of the place concerned. The overriding preference for place names created with wild plant names suggests that the plants growing in the region are an effective issue in the nomenclature.

Place names made up of sample numbers and vegetable names that are least identified in the lexical-semantic classification belong to place names created with the names of plant elements and place names created with mit names. These place names are named with names of the persons who have historical importance with two examples and place names related to social life. These numerical data show that in place names, the names of vegetables, plant elements and names of important historical greats and social life are not preferred.

In our study, there are 85 nomenclatures which are made by using words belonging to the region mouth. These words are folk-word words

that do not pass in the Compilation Lexicon or are not shown in the Adıyaman record or in the dictionaries of other oral studies on the region's mouth. In other words, these 85 words should also be evaluated in the sense of contributing to the Compilation Dictionary.

The place names, when evaluated in terms of structure, form a classification as simple, derived and unified words. Of the 741 sites identified in the region, 199 were derived from simple, 178 from the same name, and 364 from the combined structure. While the numbers of simple and derived place names are close to each other, the combined place names make up almost half of all place names.

When the place names determined in the district are evaluated in terms of origin, the words originating from Turkish are predominantly used. Turkish origin The Arabic and Persian origin words are also used extensively. Very rarely, Greek, Latin-based words are used as place names. Words of different origin are used together as a place name by forming a unified structure. Sometimes the words of Turkish originated together to form a unified place name.

As a result, place names are not given by chance and have some causes in the background. Especially, it is tried to be revealed by these studies that these names given by the people of the region in terms of various factors are given according to the criteria. In this study, the place names belonging to Adıyaman province Gölbaşı district and given by many people were evaluated in terms of lexik-semantics and structure. As a result of the evaluation, it was seen that the place names were divided into 33 articles from lexical-semantic. This can be seen as a demonstration that it is a tradition of giving a rich name to the county. The use of predominantly Turkish words in place names indicates that they are far from the influence of foreign languages. Just as in the oral studies, these names, especially those given by the people and bearing the traces of the public in many cases, need to be examined in all the regions without being changed / eliminated.

Keywords: Toponymy, Onomastic, Adıyaman, Gölbaşı

Giriş

Yer adı bilimi, ad bilimin bir alt kolu olarak meydana gelmiştir. Güncel Türkçe Sözlük'te “yer adlarını inceleme konusu edinen bir bilim dalı, toponimi” olarak tarif edilen yer adı biliminin, Büyük Türkçe Sözlük'te Fransızca *Toponymie* kökünden geldiği belirtilmektedir. Yer adı bilimi anlamına gelen toponimi, Yunanca “yer” anlamına gelen *topos* ile coğrafi nesnenin adını inceleyen ve “ad” anlamındaki *onim* kelimelerinin birleşmesi ile meydana gelmiştir.

Yer adları, bir coğrafyanın, toprak parçasının oraya yerleşen halklar tarafından vatan haline getirilmesinde ilk ve en önemli aşamayı oluşturmaktadır (Akar, 2006: 51). Yer adlarını sıradan sözler gibi görmemek gerekir. Verilişleri incelendikçe bölgede yaşamış ve yaşayan toplulukların kültürel özellikleri, bölgenin coğrafi yapısı, bitki örtüsü, doğal kaynakları, halk kahramanları, önemli şahsiyetlerine ait pek çok bilgi karşımıza çıkabilir (Yavuz ve Şenel, 2013: 2241-2242). Bir dilin dolayısıyla milletin coğrafya üzerinde yayılma alanları, başka milletlere, kültürlerle etkileri de yer adları araştırmalarında ortaya çıkabilir. Örneğin Avrupa coğrafyasında tespit edilen Türkçe bir yer adının ya da Anadolu coğrafyasında farklı dillerden bir yer adının tespit edilmesinin tarih ve dil bilimi için kayda değer bir anlamı vardır.

Yer adı bilimi çalışmaları Avrupa’da 1900’lü yılların başında başlamıştır. Bu dönemde Avrupa’nın farklı ülkelerinde bu alandaki çalışmaların artması *toponimi* adı verilen ayrı bir bilim dalını ortaya çıkarmıştır. Birçok Avrupa ülkesinde örneğin Fransa’da Houze, Quicherat, Cocheris, Auguste Longnon; Belçika’da A.Vincent, Carnoy, Vannerus; İsviçre’de Ernest Muret, Aebischer, Hubschmied; İtalya’da Battisti, Bertoldi, Bertoni, Olivieri; İspanya’da Grier, Montolui; Almanya’da P.Skok, Kaspers, H.Gröhler, Gamillscheg isimli araştırmacılar tarafından toponimi çalışmaları yapılmıştır. Türkiye’de de yer adı bilimi alanındaki çalışmalar 1925’te Fuad Köprülü’nün *Türkiyat Mecmuası*’nda yayınlanan *Oğuz Etnolojisine Dair Notlar* isimli yazısı ile başlatılabilir. Devamında H. Nihal ile Ahmet Naci, Mehmet Şakir, Fehmi Aksu, Sırrı Üçer ile Mesud Koman, İshak Rafet Işıttan, Abdülkadir İnan da bu alanda çalışma¹ yapmış isimlerdir (Eren, 2010). Yakın geçmişe baktığımızda ise Hasan Eren, Özcan Başkan, Doğan Aksan, Tuncer Gülensoy, İbrahim Şahin gibi araştırmacılar toponimi konusunu çeşitli şekillerde çalışmışlardır². Bu alandaki çalışmalar Türkiye’de de Avrupa ile neredeyse eş zamanlı başlamış olmakla birlikte henüz yeterli seviyede değildir. Toponimi çalışmaları aynen ağız çalışmalarında olduğu gibi tüm il ve yörelerinde yapılmalıdır. Çünkü zamanla nasıl ağız özellikleri kaybolabiliyorsa yer adları da her ne kadar halk ağzındaki adlandırmaları çok değişmese de resmi adlandırmaları zamanla değişerek asıl adlar kaybolabilmektedir. Örneğin Cumhuriyet döneminde yaklaşık 12200 köy adı çeşitli gerekçelerle değiştirilmiştir. 1957 yılında kurulan “Ad Değiştirme İhtisas Kurulu”, 1978 yılına kadar aralıklarla çalışmalarını sürdürmüştür. Bu sürede yaklaşık 28 bin yerleşim adı değiştirilmiştir (Tunçel, 2000: 27).

Yer adı bilimi, pek çok bilim dalının ilgi alanına girmektedir. Özellikle dil, tarih, coğrafya, sosyoloji, antropoloji gibi alanlar yer adı bilimi ile doğrudan ilgilidir. B. E. Budarav disiplinler arası bu ilişkiye “Birçok ilimle ortaklaşa çalışan toponomi dilbilimsiz lal, tarih ilimsiz köksüz, coğrafya ilimsiz ise mekânsızdır” (Memmedov, 1993: 7’den Akt. Yavuz ve Şenel, 2013: 2242) sözüyle dikkat çekmektedir. Dil araştırmaları için yer adları önemli dil malzemeleridir. Dilin söz varlığı içerisinde önemli bir yeri olan yer adları, yapı ve köken özellikleri ile leksik-semantik özellikleri bakımından dilbilimciler için çalışma alanı haline gelmiştir. Bir yere ad verilirken rast gele verilmemiştir. Adlandırmada muhakkak bir gerekçe ve yer adının taşıdığı bir anlam bulunmaktadır. Bu anlamın incelenmesi dilbilimciler için çalışmanın leksik-semantik ayağını oluşturmaktadır. Ayrıca yer adı her şeyden önce bir kelimedir ve dildeki her kelime gibi fonetik ve morfolojik kurallara uymaktadır (Şahin, 2007: 2). Yer adlarının bu özelliği dilbilimciler için bu alanda çalışmanın başka bir gerekçesini oluşturmaktadır. Son olarak yer adlarının köken bilgisinin araştırılması özellikle bölgenin tarihi yapısının belirlenmesinde yardımcı olacaktır. Bu sebeple yer adlarının köken bilgisinin ortaya çıkarılması gerekliliği dilbilimciler için bu alanda çalışmanın bir diğer gerekçesini oluşturmaktadır.

Yer adı bilimi ile ilgili çalışmalarda en çok tartışılan konuların başında tasnif ve terim meselesi gelmektedir. Yapılan adlandırmaların leksik-semantik açıdan sınıflandırılmasında bir birlik bulunmamaktadır. Çalışmalarda işlenen toponim malzemelerinin farklı niteliklere sahip olması tasnif birliğinin olmamasında önemli bir etkidir. İşlenen malzemeye göre bir tasnif listesi

¹H.Nihal, A.Naci (1928) Anadolu’da Türklere Ait Yer İsimleri, *Türkiyat Mecmuası*, s. 243-259; Mehmet Şakir (1928) Sinop ve Çevresinde Oğuzlarla, Diğer Türk Zümrelerine Ait Köy Adları, *Halk Bilgisi Mecmuası*; Fehmi Aksu (1936) Isparta İli Yer Adları, Isparta Halkevi Yayınları; Sırrı Üçer, Mesud Koman (1945) Konya İli Köy Ve Yer Adları Üzerine Bir Deneme, Konya Halkevi Tarih, Müze Komitesi Yayınları, Seri: 1, Sayı: 3, Konya; İshak Rafet Işıttan (1945) Köy Adları Üzerine Bir İrdeleme, *TDAY Belleten*, S.1-3, s. 52-61; Abdülkadir İnan (1945) Anadolu’nun Toponimisi Ve Türk Boylarının Adları Meselesi, *TDAY Belleten*, S.1-3, s.62-64.

²Hasan Eren (2010) *Yer Adlarımızın Dili*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; Doğan Aksan (1974) *Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar*, *TDAY Belleten* 1973-74, s. 185-193; Özcan Başkan (1970) *Türkiye Yer Adları Üzerine Bir Deneme*, *TDAY Belleten*, s. 237-251; Tuncer Gülensoy (1995) *Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; İbrahim Şahin (2007) *Türkçe Yer Adlarının Yapısı Üzerine*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 32, s. 1-14.

oluşturulmaktadır. Ancak yine de detaylıca hazırlanmış bir tasnif denemesi araştırmacılara yardımcı olacaktır. Bu mesele üzerine İbrahim Şahin tarafından “Türkiye Yeradbiliminde Leksik-Semantik Sınıflandırma Meselesi” adlı bir makale yayınlanmıştır. Yazar makalede çerçevesini Sovyet dilciliğinden aldığını söylediği tasnifi, birtakım çalışmalarla da yeniden değerlendirip araştırmacıların dikkatine sunmuştur. Bu tasnif denemesi, tartışmaya dikkat çekmesi ve bu alanda çalışacak araştırmacılara yöntem birliği sağlamaya katkı sunması bakımından kıymetlidir.

Çalışmada Adıyaman ili Gölbaşı ilçesindeki yer adları değerlendirilmiştir. Gölbaşı, 1958’e kadar Besni ilçesine bağlı “Karaçalık” isimli mevkide bir köydür. Adıyaman’ın 1954 yılında il olmasıyla 1958 yılında da Gölbaşı ilçe yapılarak Adıyaman’a bağlanmıştır. Gölbaşı, coğrafi bakımdan önemli bir konuma sahiptir. Adıyaman, Malatya, Gaziantep ve Kahramanmaraş il sınırlarının kesiştiği bir konumda bulunmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini Akdeniz Bölgesine bağlayan kara yolu ve Cumhuriyet döneminde yapılmış tren yolu hattı ilçe merkezinden geçmektedir. İlçenin coğrafi konumu tarihi dönemlerde de transit yolu olmasını sağlamış ve bu transit yol “Bağdat Yolu”, “Savaş Yolu”, “Halep Yolu”, “Murat Yolu” gibi isimlerle anılmıştır (<http://www.golbasi.bel.tr/sehir/golbasi-tarihce/72/>, ET: 28.01.2018).

Çalışmamızın malzemesini oluşturan 741 adet yer adı, Gölbaşı ilçesi idari sınırlarını içerisine alan 1/25000 ölçekli paftalardan tespit edilen yer adları ile İçişleri Bakanlığı Türkiye Mülki İdare Bölümler Envanteri kayıtlarında geçen mahalle, köy, belde ve mezra adlarından oluşmaktadır. İlçe idari sınırları içerisinde tarihi yapı az olsa da eski dönemlerden kalma köprüler bulunmaktadır. Bu köprü adları halk tarafından verilmiş ve bu anlamda bir öyküsü olan tarihi adlar olduğundan bu isimleri de çalışmamız içerisinde değerlendireceğiz. Ayrıca ilçe sınırları içerisinde tarihi dönemlerde yerleşim alanı olarak kullanılmış ve ilçenin eski dönemlerde de iskan yeri olduğunu gösteren mağaralar da bulunmaktadır. Bu doğal yapılara verilmiş adlar da çalışmamızda değerlendirilecektir. Tespit ettiğimiz bütün yer adları öncelikle leksik-semantik açıdan tasnif edilecek; ikinci aşamada ise yapı bakımından sınıflandırılacak ve bu adların köken bilgileri de verilecektir. Tespit edilen yer adlarının hem leksik-semantik hem de yapı bakımından tasnifi yapılırken bir sınırlandırma gereği doğmuştur. Bu sebeple tasnifte bütün yer adlarına yer verilememiştir; ancak her tasnif başlığı altında ilgili madde anlaşılacak kadar örnek verilmeye özen gösterilmiştir ve sonuç bölümünde tasnif neticesinde her maddeden ne kadar örnek tespit edildiği bir tablo halinde gösterilmiştir. Ayrıca çalışmanın sonunda ise ilçe sınırlarındaki bütün yer adlarının bulunduğu bir indeks verilmiştir.

A. Tespit Edilen Yer Adlarının Leksik-Semantik Sınıflandırılması

1. Kişi Adları İle Oluşturulmuş Yer Adları

Abdullahsekisi T., Ahmetölen T., Alikayası T., Ayşegedigi Mv., Fatih M., Fatmanınbağ Sı., Fatmasivrisi T., Hasan P., Kadir D., Mahmut De., Seydininkaş Mv., Süleyman T., Şahinindeğirmeni Mv.

2. Renk Adları İle Oluşturulmuş Yer Adları

Akçabel K., Akgedik Mv., Akkaya Sı., Akyar Mv., Alabaş T., Aloğlu De., Boztarla Sı., Gökalan T., Gökpınar Sı., Karaağaç De., Karaardıç Dü., Karabahşılı K., Karaburun Sı., Karacaoluk Ba., Karaçantalık Mv., Karageçit M., Karagöl Mv., Karakütük T., Karatepe Sı., Kızılınış Sı., Kızılızümlük Sı., Kızılyokuş Sı., Sarıcalar De., Sarıdüz Ya., Sarıharman Mv., Sarıkaya Mv., Yeşilova K.

3. Zirai Bitki Adları İle Oluşturulmuş Yer Adları

3.1. Meyve Adlarından Oluşturulmuş Olanlar

Alma D., Armutlu D., Asmalı T., Ayvalık Sı., Elma P., Elmakuzu T., Erikli Sı., İncirli De., İncirlik T., İncirliyurt Sı., Karaüzümlük Sı.

3.2. Sebze Adlarından Oluşturulmuş Olanlar

Soğanlı De.

3.3. Tahıl ve Baklagil Adlarından Oluşturulmuş Olanlar

Arpatarlası Ba., Çavdar De., Mercimek Sı., Darıkuzu D.

4. Yabani Bitki Adları İle Oluşturulmuş Yer Adları

Alıçbağı D., Ardıçlı T., Böğürtlen T., Çalı P., Çamiçi Sı., Çayırkom Ba., Çınarlı De., Çıra De., Çiğdemli De., Çirişlik T., Dutlu T., Gül D., Gülbürünlüyurt Mv., İğdeli Dü., Karadut D., Kavak De., Kekiklik Sı., Kengel T., Kozboğazı De., Kozluca P., Meşelikgediği T., Nergizli Sı., Otluk Ba., Payamlıbel Sı., Pelitli B., Söğüt Sı., Söğütlüyayla Mv., Sumaklı D.

5. Bitki Unsurlarının Adları İle Oluşturulmuş Yer Adları

Yapraklı D.

6. Hayvan Adlarından Oluşturulmuş Yer Adları

Atkayası Sı., Atpınar D., Boğa De., Bökük Sı., Devebağırtan Sı., Devetarla D., Domuz T., Domuzburnu T., Eşekmeydanı Mv., Geçibaşı Mv., Geyiktaş Sı., Güvercin D., İnekli G., Kaplan D., Karıncalı T., Katırbeli Sı., Keçidamı T., Kırlangıç D., Kurtkayası Mv., Kurtmezarı De., Kuşpınar Sı., Öküzyatağı T., Porsukini D., Serçecik Sı., Sinekli Mv., Tavşan T., Yılanlı De.

7. Yerin Konumuna Göre Oluşturulmuş Yer Adları

Aşağıazaplı K., Çekemgüneyi T., Güney Sı., Güneybaş T., Kuzmağara T., Orta T., Ortaca T., Ortaoba Ba., Tatlargüney T., Yukarıçöplü K., Yukarıkarakuyu K., Yukarınasırılı K.

8. Alet, Eşya, Araç-Gereç vb. Unsurların Adları İle Oluşturulmuş Yer Adları

Baltaburun T., Çuvaldız T., Kalem Sı., Kalemkaş M., Kandil De., Kapı De., Savanlık De., Tekneyatak B.

9. Lakap Adları İle Oluşturulmuş Yer Adları

Boyalının De., Burunsuzun T., Çakmaklının De., Çomakaliağılı Mv., Çürükbekir Mv., Gençömerağa Sı., Hayranalı T., İbişoğlu De., Kamberdede T., Karacanınkaş Sı., Kasımdede Sı., Kelalininkarlığı Mv., Kelhasanın T., Kısıyın De., Kösenindur Sı., Mıstonunevşini Sı., Muzurdede D., Öksüz T.

10. Coğrafi Nesnenin Dış Görünümüne Göre Oluşturulmuş Yer Adları

Büklüm De., Büyük B., Büyüksakızlı T., Çukurbağ T., Deliktaş De., Deveboynu T., Düzağaç Mv., Düzcamlık Sı., Düztapır Sı., Eskiayla B., Harapbağ Sı., Kabasöğüt Sı., Kocabağ T., Körpınar T., Kötüevsin T., Kuruca Ya., Kurupınarbaşı Mv., Küçükören K., Sarp B., Sivri T., Sonyücesi Sı., Tepesidelik D., Tersakan D., Topalak T., Tozulusağı De., Ulubaba B., Ulucak B., Uzunçayır Mv., Yarıkkam Sı., Yassı T., Yassıgedik B., Yumrukaya T., Yuvarlak Sı.

11. Coğrafi Nesnenin İç Özelliğine Dayalı Yer Adları

Bulanık D., Çorak D., Derin D., Don D., Karlık T., Karyağan T., Oyukluziyaret T., Yelpınar Mv., Yoğunçayır Mv.

12. Benzetmeye Dayalı Oluşturulmuş Yer Adları

Bağırsak De., Bağırsık D., Çataltepe K., Yumurtaburun T.

13. Bir Olaya Bağlı Olarak Oluşturulmuş Yer Adları

Kadirinyaktığı T., Kanlıbağ De., Suçkanın T., Yandı T., Yanık T.

14. Vücut Organ Adlarına Dayalı Oluşturulmuş Yer Adları

Baş T., Başyurdun D., Başyurt B., Elkesen Mv., Elveren P., Kaşlar Sı., Kaştepe Mv.

15. Sayı Adları İle Oluşturulmuş Yer Adları

Beşagaç T., Kırkbayır De., Kırkgöz Mv., Üçköz T., Üçkuyu De.

16. Boy, Aile, Aşiret Adları İle Oluşturulmuş Yer Adları

Bayramoğlu Mv., Çomarlıkların Sı., Emirhanağılı Mv., Emiroğlu Mv., Hamzalar De., Hamzasolu Sı., Hasanlar Ba., Kamerhan Y., Kırmalar Mv., Tatar Kayası Mv., Tecirli Mz., Tekerekhanı Mv.

17. Etnik Köken Adı Veya Yabancı Şehir Adı İle Oluşturulmuş Yer Adları

Arnavut T., Bağdat T., Çerkezkayaşı Mv., Çingene Ge., Özbek De.

18. Su Ve Su İle İlgili Adlar İle Oluşturulmuş Yer Adları

Çağlayan T., Çaykara K., Damlaca D., İrotusulağı P., Öksesulak De., Suçağı De., Sulak D., Sulu D.

19. Yiyecek-İçecek Adları İle Oluşturulmuş Yer Adları

Balçukuru T., Balkar Be., Balkayası T., Ballık Mv., Pekmez T., Sütlüce Ba., Yumurtalıkurak Mv.

20. Maden Adları ve Madencilğe Bağlı Olarak Oluşturulmuş Yer Adları

Altınlı Kö., Çakmak B., Çakmakalanı Sı., Çakmaklı Sı., Çelik D., Çelikköy K., Demirtaş T., Kalaycık Mz.

21. Meslek Adlarından Oluşturulmuş Yer Adları

Bezirgankaşı Mv., Bulgurcu Ge., Cerrahobası Ba., Çanakçı M., Çilingir D., Çobanöşt Sı., Hamamcı De., Hancı T., Kalaycı D., Tellaloğlu T., Yalçı Sı.

22. Tarihi Nitelikteki Yapı Adlarından Veya Yapıt İle İlgili Adlardan Oluşturulmuş Yer Adları

Bent P., Değirmen B., Değirmenyolu D., Han D., İstasyon Ba., Kale Sı., Kaleburun Sı., Kalecik T., Kışla De., Kilise De., Yarımkale T.

23. Birtakım Coğrafi Unsurların Adları Veya Özellikleri İle Oluşturulmuş Yer Adları

Adaca T., Belören Be., Eşme De., Göl D., Gölceğizdere Mv., Hırsvalımağara Mv., Höyük T., Kayagediği T., Kayalık B., Kayapınar T., Kepirinboğazı De., Kumlu De., Mağarabaşı Mv., Örenkası T., Sekitarla Sı., Taşlıcayayla Mv., Taşlıkaş T., Taşpınar Der., Tepelik Ba., Toprakhöyük T., Topraklık Sı., Yarbaşı K., Yaylacık K., Yazıbağları Sı., Yazılar T.

24. Tarıma Bağlı Yer Adları Veya Alan Adlarından Oluşturulmuş Yer Adları

Bağ T., Bağlarüstü T., Bağlık T., Bahçe De., Bahçecikaşı T., Çardakbağları Mv., Harman D., Harmanlı Be., Meydan B.

25. Tanımlayıcı Adlardan Oluşturulmuş Yer Adları

Azaplı G., Çetin D., Dağınlı Sı., Dağlatan Mv., Devli T., Doyuran De., Gedikli K., Karanlık De., Kulalı Mv., Oluklu Sı., Oynaklar Sı., Sakızlının Sı., Sırıklı D., Sidikli D., Uğurlu Ba., Yağlıca T., Yağhyurt Mv.

26. Tarihi Önemi Olan Şahsiyetlerin Adları İle Oluşturulmuş Yer Adları

Mimar Sinan M., Yavuz Selim M.

27. Dini İnanışlarla İlgili Adlandırmalardan Oluşturulmuş Yer Adları

Hacıkulununboğaz D., Hacılar K., Hacınıntaş De., Ziyaret De., Ziyaretgediği Sı.

28. Bir Yerleşim Yeri Adı İle Oluşturulmuş Yer Adları

Ericek Sı., Sürgü Ç.

29. Sosyal Hayat İle İlgili Yer Adları

Göçgeden T., Göçgediği T.

30. Mit Adlarından Oluşturulmuş Yer adları

Hıdırellez T.

31. Unvan Adları İle Oluşturulmuş Yer Adları

Bey P., Beypınar T., İmamıngözü P., Paşa P.

32. Veriliş Sebebi Tespit Edilemeyen Yer Adları

Cankara K., Çadır B., Dünder T., Harami D., Kaldırım Mv., Kalender Mv., Medetsiz De., Özlük M., Sakar T., Sakarkaya T., Solaktaşı T., Tatlar De., Tutku T., Yayan Ge., Yazgan Sı.

33. Bölge Ağzına Ait Sözcüklerin Kullanıldığı Yer Adları

Bu başlık altında Türkçe Sözlük'te yer almayan, Derleme Sözlüğü'nde bulunmayıp ya da Adıyaman kaydı ile gösterilmemiş olan ve yöreyle ilgili yazılmış diğer ağız çalışmalarında veya kayıtlarda geçmeyen halk ağzından kelimeler ile oluşturulmuş yer adlarına yer verilmiştir. Birleşik yapıdaki kelimelerin ise en az bir unsuru belirlenen bu şartlara uygun olması durumunda yine bu başlık altında verilmiştir.

Alenşe T., Alon Mv., Apışkan T., Bezelik Mv., Boruk D., Çal T., Çalgan Mv., Çallık T., Çarşak T., Çavsak Sı., Çetirge D., Çorik D., Dehrelilik Mv., Eğrek Sı., Elentiliğinkaşı Mv., Fetik D., Gezik Sı., Gıcıklı T., Gümele T., Hapur T., Heyiksorkunu Sı., Hozalık T., Höblek Sı., Hümük T., İsmir D., Kasıklık Sı., Kavkurt D., Kepez Sı., Kerkeztaş T., Kertleş T., Keşiş T., Ket T., Keycelikuzyayla Mv., Koyulgan Ya., Körmenlik Mv., Köşrelilik Sı., Köşüklü M., Kuşnelik Sı., Küncülük Mv., Maşat T., Merapgediği Sı., Mesaretaşı D., Metme T., Murata De., Muşatlı Sı., Odomas Sı., Olucakpınar D., Örtlek Mv., Pehmik De., Piprimik Sı., Pohin T., Ponın D., Sayfınlı De., Seğin T., Şırğa T., Tülüce D.

B. Tespit Edilen Yer Adlarının Yapı ve Köken Bakımından Sınıflandırılması**1. Basit Yapılı Yer Adları**

Alma D. (Tr.), Ardıç T. (Tr.), Bey P. (Tr.), Boğa De. (Tr.), Boz T. (Tr.), Çavdar De. (Far. çavdar), Çilingir D. (Far. çēlāngār), Çorak D. (Far. şōrak), Derin D. (Tr.), Emir T. (Ar. amr), Fatih M. (Ar. fātih), Gök T. (Tr.), Han D. (Far. hān), Harman Y. (Far. hirmān), Hürriyet M. (Ar. hürriyyat), Kale Sı. (Ar. kal'a), Kandil T. (Lat. candela), Kara Ma. (Tr.), Katır T. (Tr.), Kaya B. (Tr.), Kengel T. (TT. Kenger < Far. kangar), Kırılgaç D. (T.), Kırmızı T. (Ar. kırmızı), Kışla De. (Tr.), Kilise De.

(Yun. ekklesiá), Koz D. (Far. Gavz), Kurt D. (Tr.), Kuru D. (Tr.), Kuz D. (Tr.), Leyleğin De. (Far.+Tr. leglek+in), Mağara T. (Ar. meğāre), Meydan K. (Ar. meydan), Nergiz De. (Far. nargis), Ören D. (Tr.), Sarp B. (Tr.), Sivri T. (Tr.), Söğüt Sı. (Tr.), Taş P. (Tr.), Yeni M. (Tr.), Yüce T. (Tr.), Ziyaret De. (Ar. ziyārat)

2. Türemiş Yapılı Yer Adları

Apışkan T. (Tr. apış-kan), Ayvalık Sı. (Far.+Tr. ābiyā+lık), Azaplı G. (Ar.+Tr. ‘aḍāb+lı), Bağırsık D. (bağırsak < Tr. bağır+suk), Bulanık D. (Tr. bulan-ık), Burunsuzun T. (Tr. burun+suz+un), Büklüm De. (Tr. bükül-üm), Çağlayan T. (Tr. çağla-y-an), Çakmaklı Sı. (Tr. çakmak+lı), Çalgan P. (Tr. çal-gan), Çınarcık D. (Far.+Tr. çanār+cık), Çomarlıkların Sı. (Tr. çomar+lık+lar+ın), Dağlatan Mv. (Far.+Tr. dāğ+la-mak), Devli T. (Far.+Tr. dēv+li), Dikenli Mv. (Tr. diken+li), Doyuran De. (Tr. doy-ur-an), Dutlu T. (Ar.+Tr. tut+lu), Güney T. (Tr. gün+ey), Hamamcı De. (Ar. ḥammām+cı), İğdeli Dü. (Tr. iğde+li), İncilli Pr. (Far.+Tr. encīr+li), Kaklık De. (Tr. kak+lık), Kalaycı D. (Ar.+Tr. ḳalā‘i+cı), Kaldırım Mv. (Tr. kaldır-ım), Karlık T. (Tr. kar+lık), Kengerli D. (Far.+Tr. kenger+li), Kırmalar Mv. (Tr. kır-ma+lar), Koyulgan Ya. (Tr. koy-ul-gan), Kozlucak D. (Far.+Tr. gavz+lu+cak), Körmenlik Mv. (Tr. kör+men+lik), Köşüklü K. (Tr. köşük+lü), Kulalı Mv. (Tr. kula+lı), Kumcağız P. (Tr. kum+cağız), Küçük T. (Tr. küçü-k), Künçülük Mv. (Tr. küncü+lük), Medetsiz De. (Ar. meded+siz), Olucak G. (Tr. ulucak < ulu+cak), Oluklu Sı. (Tr. oluk+lu), Otluk Ba. (Tr. ot+luk), Oynatan Ba. (T. oyun+a-t-an), Öksüz T. (Tr. ök+süz), Örencik Ba. (Tr. ören+siz), Özlük M. (Tr. öz+lük), Pelitlik T. (Ar. bellūt+lik), Sakızlının De. (Tr. sakız+lı+nın), Serçecik Sı. (Tr. serçe+cık), Sinekli Mv. (Tr. sinek+li), Söğütçük De. (Tr. söğüt+çük), Sulak D. (Tr. su+la-k), Sumaklı D. (Ar. summak+lı), Sürgü Ç. (Tr. sür-gü), Tavşancıl T. (Tr. tavşan+cıl), Topraklık Sı. (Tr. toprak+lık), Tozlu T. (Tr. toz+lu), Tutku T. (Tr. tut-ku), Tükenli D. (Tr. diken < tüken+li), Uğurlu Ba. (Tr. uğur+lu), Ulucak B. (Tr. ulu+cak), Yağlıca T. (Tr. yağ+lı+ca), Yalçı Sı. (Tr. yal+cı), Yanık T. (Tr. yan-ık), Yapılının De. (Tr. yap-ı+lı+nın), Yazgan Sı. (Tr. yaz-gan), Yuvarlak Sı. (Tr. yuv-ar+la-k)

3. Birleşik Yapılı Yer Adları

3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Şeklinde Kurulan Yer Adları

Abdullahsekisi (Ar.+Tr. Abdullah+seki), Alikayası (Ar.+Tr. ‘Āli+kaya), Arpatarlası (Tr.+Tr. arpa+tarla), Balçukuru (Tr.+Tr. bal+çukur), Bezirgankaşı (Far.+Tr. bāzārgān+kaş), Boğaboynu (Tr.+Tr. boğa+boyun), Cerrahobası (Ar.+Tr. carrāḥ+oba), Çardakbağları (Far.+Far. çārtāk+ bāğ), Domuzçukuru (Tr.+Tr. domuz+çukur), Eşekmeydanı (Tr.+Ar. eşek+ maydān), Geyiktaşı (Tr.+Tr. geyik+taş), Göçgediği (Tr.+Tr. göç+gedik), Kartalkayası (Tr.+Tr. kartal+kaya), Keçidamı (Tr.+Tr. keçi+dam), Porsukini (Tr.+Tr. porsuk+in), Köprücanağı (Tr.+Tr. köprü+çanak), Mağarabaşı (Ar.+Tr. meğāre+baş), Taşocağı (Tr.+Tr. taş+ocak), Yarbaşı (Tr.+Tr. yar+baş), Yumrukayası (Tr.+Tr. yumru+kaya), Ziyaretgediği (Ar.+Tr. ziyārat+gedik)

3.2. Belirtili İsim Tamlaması Şeklinde Kurulan Yer Adları

Elentiliğinkaşı (Tr.+Tr. elentilik+kaş), İmamingözü (Ar.+Tr. imām+göz), Karıcığıntapuru (Tr.+Tr. karıcık+tapur), Kepirinboğazı (Tr.+Tr. kepir+boğaz), Kuzundibi (Tr.+Tr. kuz+dip), Mıstonunevşini (Ar.+Tr. muştāfā > misto + evşin < evsin), Şahinindeğirmeni (Far.+Tr. šāhīn+değirmen)

3.2.1. Belirtili İsim Tamlaması Şeklinde Kurulup Tamlanan Ekinin Yazılmadığı Yer Adları

Emiringüney (Ar.+Tr. amr+güney), Fatmanınbağ (Ar+Far. Fatma+bāğ), Hacınıntaş (Ar.+Tr. hacı+taş), Hamislerinevsin (Tr.+Tr. hamis+evsin), Karacanınkaş (Tr.+Tr. karaca+kaş), Seydininkaş (Ar.+Tr. seydi+kaş)

3.3. Sıfat Tamlaması Şeklinde Kurulan Yer Adları

Akburun (Tr.+Tr. ak+burun), Akçabel (Tr.+Tr. akça+bel), Başyurt (Tr.+Tr. baş+yurt), Boztarla (Tr.+Tr. boz+tarla), Çamlıkaş (Ar.+Tr. şem+kaş), Çukuryurt (Tr.+Tr. çukur+yurt), Deliktaş (Tr.+Tr. delik+taş), Düzağaç (Tr.+Tr. düz+ağaç), Foskoz (Tr.+Far. fos+gavz), Harapbağ (Ar.+Far. harāb+ bāğ), Kabasöğüt (Tr.+Tr. kaba+söğüt), Karabölük (Tr.+Tr. kara+bölük), Karadut (Tr.+Far. kara+ tüt), Körpınar (Far.+Tr. kür+pınar), Kızılınış (Tr.+Tr. kızıl+iniş), Kocameme (Tr.+Tr. koca+meme), Kurugeçit (Tr.+Tr. kuru+geçit), Oyukluziyaret (Tr.+Ar. oyuk+ziyārat), Sarıdüz (Tr.+Tr. sarı+düz), Ulubaba (Tr.+Tr. ulu+baba), Uzunyurt (Tr.+Tr. uzun+yurt), Yumrukaya (Tr.+Tr. yumru+kaya)

3.4. Bir Unsuru Fiilimsi Olan Yer Adları

Ağdutan (Tr.+Tr. ağ+dut-), Ahmetölen (Ar.+T. Ahmet+öl-), Devebağırtan (Tr.+Tr. deve+bağırt-), Elveren (Tr.+Tr. el+ver-), Göçgeden (Tr.+Tr. göç+git > ged-), Gökalan (Tr.+Tr. gök+al-), Karyağan (Tr.+Tr. kar+yağ-), Öküzkovalıyan (Tr.+Tr. öküz+kovala-)

3.5. Unvan Grubu Şeklinde Kurulan Yer Adları

Gençömerağa, Kamberdede, Kamerhan, Kasımdede, Muzurdede.

3.6. Birleşik İsim Şeklinde Kurulan Yer Adları

Mimar Sinan, Yavuz Selim.

Sonuç

Gölbaşı ilçesi bağlı bulunduğu Adıyaman ilinin batısında, Akdeniz ile Doğu Anadolu Bölgelerini birbirine bağlayan yol güzergahı üzerinde konumlanmıştır. Zengin bir kültürel birikime sahip ilçe, ad verme konusunda da bu zenginliğini göstermektedir. Çünkü ad verme, sebepsiz bir durum olmayıp arkasında birtakım sosyolojik, tarihi, coğrafi, kültürel etkenler barındırmaktadır. Çalışmamızda öncelikle ilgili yörede ad verme konusunda hangi unsurların etkili olduğu belirlenmeye çalışılarak birtakım veriler ortaya konmuştur. Çalışmamızın büyük oranda malzemesini oluşturan, ilçenin 1/25000 ölçekli bölge harita paftalarından tespit ettiğimiz yer adları, ölçünlü Türkçede var olan kelimeleri bulundurmakla birlikte yöre ağzına özgü pek çok söyleyiş özelliğini taşımaktadır. Tespit edilen yer adlarının genel olarak leksik-semantik sınıflandırılması şu şekildedir:

Tablo 1. Adıyaman/Gölbaşı İlçesi Yer Adlarının Leksik-Semantik Sınıflandırılmasındaki Sayısal Veriler

Leksik-Semantik Sınıflandırma	Sayı	Oran %
Kişi Adları İle Oluşturulmuş Yer Adları	21	2,83
Renk Adları İle Oluşturulmuş Yer Adları	86	11,60
Zirai Bitki Adları İle Oluşturulmuş Yer Adları	24	3,23
Yabani Bitki Adları İle Oluşturulmuş Yer Adları	67	9,04
Bitki Unsurlarının Adları İle Oluşturulmuş Yer Adları	1	0,14
Hayvan Adlarından Oluşturulmuş Yer Adları	51	6,88
Yerin Konumuna Göre Oluşturulmuş Yer Adları	24	3,24
Alet, Eşya, Araç-Gereç vb. Unsurların Adları İle Oluşturulmuş Yer Adları	10	1,35
Lakap Adları İle Oluşturulmuş Yer Adları	26	3,51
Coğrafi Nesnenin Dış Görünümüne Göre Oluşturulmuş Yer Adları	81	10,93
Coğrafi Nesnenin İç Özelliğine Dayalı Yer Adları	17	2,30
Benzetmeye Dayalı Oluşturulmuş Yer Adları	7	0,94
Bir Olaya Bağlı Olarak Oluşturulmuş Yer Adları	5	0,67
Vücut Organ Adlarına Dayalı Oluşturulmuş Yer Adları	9	1,21

Sayı Adları İle Oluşturulmuş Yer Adları	5	0,67
Boy, Aile, Aşiret Adları İle Oluşturulmuş Yer Adları	20	2,70
Etnik Köken Adı Veya Yabancı Şehir Adı İle Oluşturulmuş Yer Adları	5	0,67
Su Ve Su İle İlgili Adlar İle Oluşturulmuş Yer Adları	13	1,75
Yiyecek-İçecek Adları İle Oluşturulmuş Yer Adları	7	0,94
Maden Adları ve Madencilğe Bağlı Olarak Oluşturulmuş Yer Adları	13	1,75
Meslek Adlarından Oluşturulmuş Yer Adları	12	1,62
Tarihi Nitelikteki Yapı Adlarından Veya Yapıt İle İlgili Adlardan Oluşturulmuş Yer Adları	17	2,30
Birtakım Coğrafi Unsurların Adları Veya Özellikleri İle Oluşturulmuş Yer Adları	53	7,15
Tarıma Bağlı Yer Adları Veya Alan Adlarından Oluşturulmuş Yer Adları	17	2,30
Tanımlayıcı Adlardan Oluşturulmuş Yer Adları	27	3,65
Tarihi Önemi Olan Şahsiyetlerin Adları İle Oluşturulmuş Yer Adları	2	0,27
Dini İnanışlarla İlgili Adlandırmalardan Oluşturulmuş Yer Adları	8	1,08
Bir Yerleşim Yeri Adı İle Oluşturulmuş Yer Adları	2	0,28
Sosyal Hayat İle İlgili Yer Adları	2	0,28
Mit Adlarından Oluşturulmuş Yer adları	1	0,14
Unvan Adları İle Oluşturulmuş Yer Adları	4	0,54
Veriliş Sebebi Tespit Edilemeyen Yer Adları	19	2,56
Bölge Ağzına Ait Sözcüklerin Kullanıldığı Yer Adları	85	11,48
	741	%100

Çalışmamızda Gölbaşı ilçesi idari sınırları içerisinde 741 adet yer adı incelenmiştir. İncelenen yer adları mahalle, mezra, köy, belde adları yanında tepe, dağ, ova, sırt, çay, dere, boğaz, mevki, göl vb. gibi coğrafi unsurlara ait yer adlarından oluşmaktadır. Leksik-semantik sınıflandırmada Gölbaşı ilçesi zengin bir adlandırma çeşitliliği göstermiş olup bu adlandırmalar 33 alt başlıkta toplanmıştır. Yer adlarının leksik-semantik sınıflandırılması neticesinde en fazla tespit edilen örnek, 86 adet ile renk adları ile oluşturulmuş yer adlarına aittir. Ardından ise sırayla 81 adet ile coğrafi nesnenin dış görünümüne göre oluşturulmuş yer adları, 85 adet ile bölge ağzına ait sözcüklerin kullanıldığı yer adları ve 67 adet ile yabancı bitki adları ile oluşturulmuş yer adları gelmektedir. Bölge ağzına ait sözcüklerin fazlaca kullanılması, çalışma yaptığımız bölge harita paftalarının halk ağzı esas alınarak hazırlanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu adlandırmalar, yöre halkının kendisinin verdiği ve birçoğu resmi kayıtlarda yer almayan adlandırmalardır.

Leksik-semantik sınıflandırmada en fazla örnek tespit edilen yer adı, renge bağlı adlandırmalardır. *Ak, al, boz, gök (mavi), kara, kızıl, sarı, yeşil* renk adları kullanılmıştır. Renklerin yer adlarında kullanılma sebebi olarak öncelikle yerleşim yerinin fiziksel özellikleri gelir (Akar, 2006: 52). Coğrafyanın fiziksel özelliği hangi rengi yansıtıyorsa o yerin adının önüne niteleyici olarak bu renk adı gelmektedir. Sıraladığımız renk adları içerisinde en çok kara kullanılmıştır.

Coğrafi nesnenin dış görünümüne göre oluşturulmuş yer adlarının fazla tercih edilmesi, bölgede, yapılan adlandırmaların ilgili yerin fiziksel özelliklerinin göz önünde tutularak verildiğini göstermektedir. Yabancı bitki adları ile oluşturulmuş yer adlarının fazla tercih edilmesi ise bölgede yetişen bitkilerin, yapılan adlandırmalarda etkin bir husus olduğunu göstermektedir.

Leksik-semantik sınıflandırmada en az tespit edilen örnek birer adet ile sebze adlarından oluşturulan yer adları, bitki unsurlarının adları ile oluşturulmuş yer adları ve mit adlarından oluşturulmuş yer adlarına aittir. Bu yer adlandırmalarını ikişer örnek ile tarihi önemi olan şahsiyetlerin adları ile oluşturulmuş yer adları ve sosyal hayat ile ilgili yer adları gelmektedir. Bu sayısal veriler yer adlandırmalarında sebze, bitki unsurları adlandırmalarının ve önemli tarihi büyüklerimiz ve sosyal hayata ait adların tercih edilmediğini göstermektedir.

Çalışmamızda tespit edilen yer adlandırmalarında bölge ağızına ait sözcüklerin kullanılarak yapılan 85 adet adlandırma bulunmaktadır. Bu sözcükler Derleme Sözlüğü'nde geçmeyen ya da Adıyaman kaydı ile gösterilmemiş veya bölge ağızı üzerine yapılmış diğer ağız çalışmalarının sözlüklerinde geçmeyen halk ağızı ürünü sözcüklerdir. Söz konusu bu 85 sözcük aynı zamanda Derleme Sözlüğü'ne katkı anlamında da değerlendirilmelidir.

Tablo 2. Adıyaman/Gölbaşı İlçesi Yer Adlarının Yapı Bakımından Sınıflandırılmasındaki Sayısal Veriler

Yer Adının Yapısı Bakımından Sınıflandırma	Sayı	Oran
Basit	199	26,85
Türemiş	178	24,02
Birleşik	364	49,13
	741	%100

Söz konusu yer adları, yapı bakımından değerlendirildiğinde basit, türemiş ve birleşik yapıli sözcükler olarak bir tasnif oluşturmaktadır. Bölgede tespit edilen 741 yer adından 199'u basit, 178'i türemiş, 364'ü de birleşik yapıli olarak değerlendirilmiştir. Basit ve türemiş yapıli yer adlarının sayısı birbirine yakın olmakla birlikte birleşik yapıli yer adları ise tüm yer adlarının neredeyse yarısını oluşturmaktadır.

İlçede tespit edilen yer adları köken bakımından değerlendirildiğinde Türkçe kökenli sözcükler ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Türkçe kökenli Bununla birlikte Arapça, Farsça kökenli sözcük de fazlaca kullanılmıştır. Çok nadiren ise Yunanca, Latince kökenli sözcükler yer adı olarak kullanılmıştır. Farklı yabancı kökenli sözcükler birlikte birleşik yapıli oluşturarak bir yer adı olarak kullanılmıştır. Bazen de Türkçe kökenli sözcükler birlikte kullanılarak birleşik yapıli yer adı oluşturmuştur.

Sonuç olarak yer adları tesadüfen verilmemiş olup arka planında birtakım sebepler barındırmaktadır. Özellikle bölge insanı tarafından çeşitli etkenler neticesinde verilen bu adların hangi ölçütlere göre verildiği bu çalışmalar ile ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmamızda Adıyaman ili Gölbaşı ilçesine ait ve birçoğu halk tarafından verilmiş yer adlarının leksik-semantik ve yapı bakımından değerlendirilmesi yapılmıştır. Değerlendirme sonucunda yer adlarının leksik-semantik bakımdan 33 maddeye ayrıldığı görülmüştür. Bu, ilçede zengin bir ad verme geleneği olduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir. Yer adlarında Türkçe kökenli sözcüklerin ağırlıklı kullanılması ilçedeki yer adlarının yabancı dillerin etkisinden uzak kaldığını göstermektedir.

Yer adları, birçok yönüyle üzerinde çalışılması gereken bir konudur. Yapılan adlandırmaların gerekçelerinin tespit edilmesi bölgenin tarihi, coğrafi ve sosyolojik yapısının ortaya konmasında önemli olabilmektedir. Dilbilim için de önemli çalışma alanı olan yer adlarının tıpkı ağız çalışmalarında olduğu gibi özellikle halk tarafından verilen ve birçoğunda da halk ağızından izler taşıması yönüyle tüm bölgelerde bir değişikliğe uğramadan/yok olmadan incelenmesi gerekmektedir.

ADİYAMAN/GÖLBAŞI İLÇESİ YER ADLARI İNDEKSİ

Abdullahsekisi T.	Devli T.	Karahasan Mz.	Oyukluziyaret T.
Adaca T.	Dikenli Mv.	Karakaya Sı.	Ozan K.
Ağdutan De.	Dikenli T.	Karakuz Sı.	Öksesulak De.
Ahmetölen T.	Domuz B.	Karakuz T.	Öksüz T.
Akboyun T.	Domuz D.	Karakütük T.	Öküzkovalıyan T.
Akburun T.	Domuz De.	Karamağara B.	Öküzyatağı T.
Akçabel K.	Domuz T.	Karamağara Ba.	Ören D.
Akçabel Mv.	Domuzburnu T.	Karamağara D.	Örencik Ba.
Akçakaya K.	Domuzçukuru Sı.	Karamağara M.	Örenkası T.
Akçakaya T.	Domuzyüzü Sı.	Karamağara Mv.	Örenli K.
Akgedik Mv.	Don D.	Karamağara T.	Örtlek Mv.
Akkaya Sı.	Doyuran De.	Karanlık De.	Özbek De.
Akpınar De.	Dutlu T.	Karapur Mv.	Özlük M.
Aktepe Sı.	Dündar T.	Karaşoğul Sı.	Payamlıbel Sı.
Aktoprak K.	Düzağaç Mv.	Karataş B.	Pehmik De.
Akyar Mv.	Düzçamlık Sı.	Karataş T.	Pekmez T.
Alabaş T.	Düztapır Sı.	Karatazi T.	Pelitli B.
Alaftan Sı.	Ebireğin D.	Karatepe Sı.	Pelitlik T.
Alenşe T.	Eğrek Sı.	Karaüzümlük Sı.	Perhöyüğü D.
Alıçbağı D.	Elentiliğinkaşı Mv.	Karayatak Sı.	Piprimik Sı.
Alışlıseki Sı.	Elkesen Mv.	Karıcığıntapuru Sı.	Pişikaçayırı D.
Aliağa T.	Ellez Sı.	Karıcık De.	Pohin T.
Alikaya De.	Ellezgani D.	Karınçalı De.	Ponın D.
Alikayası T.	Elma P.	Karınçalı T.	Porsukini D.
Alma D.	Elmadağ De.	Karlık T.	Sakar T.
Alma Mv.	Elmakuzu T.	Kartalkayası Sı.	Sakarkaya T.
Almagüney Sı.	Elveren P.	Karyağan T.	Sakızlının De.
Aloğlu De.	Emir T.	Kasıklık Sı.	Sakızlının Sı.
Alon Mv.	Emirhanağılı Mv.	Kaş T.	Salkayası De.
Altınlı Kö.	Emiringüney T.	Kaşlar Sı.	Sarı T.
Apışkan T.	Emiroğlu Mv.	Kaştepe Mv.	Sarıcayar De.
Ardıç D.	Ericek Sı.	Kaşyol Sı.	Sarıcayayar Sı.
Ardıç T.	Erikli Sı.	Katır T.	Sarıdüz Ya.
Ardıçlı B.	Erikliharabe Sı.	Katırağılı T.	Sarıharman Mv.
Ardıçlı De.	Eskidam Ba.	Katırbeli Sı.	Sarıhöbür Sı.
Ardıçlı T.	Eskiören T.	Katranocağı Sı.	Sarıkaya Mv.
Arık D.	Eskiyayla B.	Kavak De.	Sarısolak De.
Armutlu D.	Eşekmeydanı Mv.	Kavak Mv.	Sarnıç T.
Arnavut T.	Eşme De.	Kavaklıözce T.	Sarp B.
Arpatarlası Ba.	Eşmenin T.	Kavakmahallesi Mv.	Savanlık De.
Asfalt M.	Evsin T.	Kavkurt D.	Sayfınlı De.

Asmalı T.	Fatih M.	Kaya B.	Seğin T.
Aşağıazaplı K.	Fatmanınbağ Sı.	Kayabaşı Sı.	Seki T.
Aşağıkarakuyu K.	Fatmasivrisi T.	Kayagediği T.	Sekitarla Sı.
Aşağınasırlı K.	Fetik D.	Kayakpınar D.	Serçecik Sı.
Aşağıören T.	Fetik T.	Kayalı Sı.	Serçecimmahalle Mv.
Atkayası Sı.	Foskoz T.	Kayalı T.	Seske T.
Atoluğu Sı.	Geçibaşı Mv.	Kayalık B.	Seydininkaş Mv.
Atpınar D.	Geçigüney T.	Kayapınar T.	Sııklı D.
Ayşegediği Mv.	Gedikli K.	Keçidamı T.	Sııklı Ba.
Ayvalık Sı.	Gençömerağa Sı.	Kekiklik Sı.	Sidikli D.
Azaplı G.	Geyiktaş Sı.	Kelalininkarlığı Mv.	Sinekli Mv.
Bağ T.	Gezik Sı.	Kelhasanın T.	Sivri T.
Bağdat T.	Gıcılı T.	Kengel T.	Soğanlı De.
Bağırsağın D.	Göçgeden T.	Kengerli D.	Soğulcanın De.
Bağırsak D.	Göçgediği T.	Kepez Sı.	Solaktaş T.
Bağırsak De.	Gök De.	Kepez T.	Sonyücesi Sı.
Bağırsık D.	Gök T.	Kepirinboğazı De.	Söğüt Sı.
Bağlaktaş B.	Gökalan T.	Kermalaz Ba.	Söğüt T.
Bağlarbaşı K.	Gökevsinbaşı Mv.	Kerkeztaş T.	Söğütçük De.
Bağlarüstü T.	Gökpınar Sı.	Kertez T.	Söğütkeyağı T.
Bağlık Sı.	Gökpür Sı.	Kertleş T.	Söğütlü Ba.
Bağlık T.	Göksu Çayı	Keşiş T.	Söğütlü Sı.
Bahçe De.	Göl D.	Ket T.	Söğütlüayla Mv.
Bahçe P.	Göl T.	Kevgerli Dü.	Söğütlüayla Mv.
Bahçe T.	Gölbağıkumu Mv.	Keycelikuzyayla Mv.	Suçağı De.
Bahçecikaşı T.	Gölceğizdere Mv.	Kırkbayır De.	Suçalı Mv.
Balçukuru T.	Gül D.	Kırkgöz Mv.	Suçatı Sı.
Balkar Be.	Gülbürünlüyurt Mv.	Kırlangıç D.	Suçikanın T.
Balkayası T.	Güllü De.	Kırmalar Mv.	Sulak D.
Ballık Mv.	Gümele T.	Kırmalar Sı.	Sulaklar Mv.
Baltaburun T.	Güney Sı.	Kırmızı T.	Sulu D.
Baltacıören T.	Güney T.	Kısıym De.	Sumaklı D.
Baş T.	Güneybaş T.	Kışla De.	Süleyman T.
Başyurdun D.	Güvercin D.	Kızılınış Sı.	Sürgü Ç.
Başyurt B.	Güvercinler T.	Kızılkaya Sı.	Sütlüce Ba.
Bayramoğlu Mv.	Hacıkulununboğaz D.	Kızılseki Sı.	Şahinindeğirmeni Mv.
Belören Be.	Hacılar K.	Kızılseki T.	Şırğa T.
Bent P.	Hacılar Ya.	Kızılüzümlük Sı.	Taş P.
Beşagaç T.	Hacınıntaş De.	Kızılyokuş Sı.	Taş T.
Bezelğin T.	Hamamcı De.	Kızılyol T.	Taşlı T.
Bezelik Mv.	Hamislerinevsin Mv.	Kilise De.	Taşlıcayayla Mv.
Bezirgankaşı Mv.	Hamzalar De.	Kilocak Sı.	Taşlıkaş T.

Boğa De.	Hamzalar K.	Kilocak T.	Taşocağı Sı.
Boğa T.	Hamzasolu Sı.	Kocabağ T.	Taşpınar Der.
Boğaboyunu T.	Han D.	Kocaboyun T.	Tatar Kayası Mv.
Boruk D.	Hancı T.	Kocameme Ba.	Tatlar De.
Boruk Sı.	Hançı Dü.	Koyulgan Ya.	Tatlargüney T.
Boyalının De.	Hapur T.	Koz D.	Tavşan T.
Boz P.	Harami D.	Kozalıkbayır T.	Tavşancıl T.
Boz T.	Harapbağ Sı.	Kozarası Sı.	Tecirli Mz.
Bozarmut T.	Harapkilise Mv.	Kozbelen T.	Tecirli Ba.
Bozboyun T.	Harman D.	Kozboğazı De.	Tekerek T.
Bozka Mv.	Harman Y.	Koziçidamlar Mv.	Tekerekhanı Mv.
Bozlarla Mv.	Harmanlı Be.	Kozlu T.	Tekneyatak B.
Bozlarla Sı.	Hasan P.	Kozluca P.	Tellaloğlu T.
Böcük Sı.	Hasanlar Ba.	Kozlucak D.	Tepelik Ba.
Böğürtlen T.	Hassoevsini T.	Köprücanağı D.	Tepesidelik D.
Bulanık D.	Haydarlı K.	Körkuyu T.	Tepesidelik T.
Bulgurcu Ge.	Hayıtarası De.	Körmenlik Mv.	Tersakan D.
Burunsuzun T.	Haylaz Sı.	Körmenlik Sı.	Topalak T.
Büklüm De.	Hayranalı T.	Körpınar T.	Toprakhöyük T.
Büyük B.	Heyik T.	Kösenindur Sı.	Topraklı D.
Büyük T.	Heyiksorkunu Sı.	Kösrelik Sı.	Topraklık Sı.
Büyüksakızlı T.	Hıdırellez T.	Kösüklü K.	Tozlu T.
Büyükseki Sı.	Hıdıroğluku Mv.	Kösüklü M.	Tozlu Y.
Cankara K.	Hısvalimağara Mv.	Köşüklü Ba.	Tozulusağı De.
Cerrahobası Ba.	Hopal T.	Kötüevsin T.	Tutku T.
Çadır B.	Horozgözü Mv.	Kötügüne T.	Tuztaş Mv.
Çağlayan T.	Hozalık T.	Kötükaş Sı.	Tükenli D.
Çakmak B.	Höblek Sı.	Kulalı Mv.	Tülüce D.
Çakmak M.	Höplek T.	Kumcağız P.	Tülüce Sı.
Çakmakalanı Sı.	Höyük T.	Kumlu De.	Tülücenin Sı.
Çakmaklı Sı.	Hümük T.	Kumlu M.	Ucuzsu D.
Çakmaklı T.	Hürriyet M.	Kumluisdasyon Ba.	Uçuran T.
Çakmaklının De.	İbiş T.	Kurt D.	Uçurum Mv.
Çakmaktaşı T.	İbişoğlu De.	Kurtkayası Mv.	Uçurum T.
Çal T.	İğdeli Dü.	Kurtkuyusu D.	Uğurlu Ba.
Çalgan Mv.	İncilli Pr.	Kurtmezarı De.	Ulubaba B.
Çalgan P.	İncirli Ba.	Kuru D.	Ulubaba T.
Çalı P.	İncirli De.	Kuruca Ya.	Ulucak B.
Çalı T.	İncirli M.	Kuruça T.	Uzun B.
Çallık T.	İncirlik T.	Kurudağıngündoğu Mv.	Uzun De.
Çamiçi Sı.	İncirlitaşın Sı.	Kurugeçit M.	Uzun T.
Çamlı B.	İncirliyurt Sı.	Kurukandil D.	Uzunçayır Mv.

Çamlıbel Sı.	İnekli G.	Kurupınarbaşı Mv.	Uzungüney De.
Çamlıkaş T.	İrotusulağı P.	Kuruseki Sı.	Uzunkol T.
Çamyurt Sı.	İsmir D.	Kuşnelik Sı.	Uzunyurt Mv.
Çanakçı M.	İstasyon Ba.	Kuşpınar Sı.	Üçköz T.
Çardakbağları Mv.	Kabasakız Mv.	Kuz D.	Üçkuyu De.
Çarşak T.	Kabasakız T.	Kuz T.	Yağlıca T.
Çatağın De.	Kabasöğüt Sı.	Kuzbağları Mv.	Yağlıyurt Mv.
Çatalağaç K.	Kadir D.	Kuzevsin T.	Yalankoz Mv.
Çataltepe K.	Kadirinyaktığı T.	Kuzmağara T.	Yalcı Sı.
Çavdar De.	Kaklık De.	Kuzsulak De.	Yandı T.
Çavsak Sı.	Kalaycı D.	Kuzundibi P.	Yanık T.
Çayırkom Ba.	Kalaycık Mz	Küçük T.	Yapılının De.
Çaykara K.	Kaldırım Mv.	Küçükgök T.	Yapraklı D.
Çaykaşı T.	Kale Sı.	Küçükgüney T.	Yarbaşı K.
Çekemgüneyi T.	Kale T.	Küçükkale T.	Yarımkale T.
Çelik D.	Kaleburun Sı.	Küçükkaya T.	Yarukçam Sı.
Çelikköy K.	Kalecik T.	Küçükkören K.	Yassı T.
Çerkezkayaşı Mv.	Kalem Sı.	Küçüksakızlı T.	Yassıgedik B.
Çetin D.	Kalemkaş M.	Künçülük Mv.	Yavuz Selim M.
Çetin T.	Kalender Mv.	Leyleğin De.	Yayan Ge.
Çetirge D.	Kalenin D.	London	Yaylacık K.
Çınarcık D.	Kamberdede T.	Mağara Sı.	Yazgan Sı.
Çınarlı De.	Kamerhan Y.	Mağara T.	Yazı De.
Çıra De.	Kamışcanın Sı.	Mağarabaşı Mv.	Yazıbağları Sı.
Çiğdemli De.	Kandil De.	Mağarabaşı T.	Yazılar T.
Çilingir D.	Kandil T.	Mağaranın De.	Yelliboyun T.
Çingene Ge.	Kanlıbağ De.	Mahmut De.	Yelligedik B.
Çirişlik T.	Kapı De.	Mamanın T.	Yelligedik T.
Çobanoşt Sı.	Kaplan D.	Maşat T.	Yelpınar Mv.
Çomakaliağılı Mv.	Kaplan Sı.	Medetsiz De.	Yemişen De.
Çomarlıkların Sı.	Kara Ma.	Mehmetoğluhöyüğü T.	Yeni M.
Çorak D.	Kara T.	Merapgediği Sı.	Yenikent M.
Çorak De.	Karaağaç De.	Mercimek Sı.	Yeniköy K.
Çorak T.	Karaardıç Dü.	Mesaretaşı D.	Yeşilova K.
Çorik D.	Karaardıç Sı.	Meşelikgediği T.	Yılanlı De.
Çukurbağ T.	Karaasma De.	Metme T.	Yoğunçayır Mv.
Çukuryurt Mv.	Karabahşılı K.	Meydan B.	Yoğunoluk D.
Çukuryurt T.	Karaboyun T.	Meydan D.	Yoğunoluk T.
Çuvaldız T.	Karabölük D.	Meydan K.	Yukarı Nasırlı K.
Çürükbekir Mv.	Karaburun K.	Mistonunevşini Sı.	Yukarıçöplü K.
Dağınlı Sı.	Karaburun Sı.	Mimar Sinan M.	Yukarıkarakuyu K.
Dağlatan Mv.	Karaca T.	Murata De.	Yukarıkarakuyu K.

Damlaca D.	Karacanınkaş Sı.	Muşatlı Sı.	Yukarınasırlı K.
Damlaç T.	Karacaoluk Ba.	Nergiz De.	Yukarısoğucak De.
Darıkuзу D.	Karacaoluk D.	Nergizli Sı.	Yumrukaya T.
Değirmen B.	Karaçalılık Mv.	Odomas Sı.	Yumrukayası Sı.
Değirmen D.	Karaçantalık Mv.	Oğlakcıpınar D.	Yumurtaburun T.
Değirmen P.	Karaçay Ge.	Olucak G.	Yumurtalıkurak Mv.
Değirmenyolu D.	Karaçemçe D.	Olucakpınar D.	Yuvarlak Sı.
Dehrelık Mv.	Karaçukur Ba.	Oluklu Sı.	Yüce T.
Deliktaş De.	Karaçukurbağları Mv.	Orta T.	Yücekaş Sı.
Deliktaş Sı.	Karadut D.	Ortaca T.	Yüceziyaret T.
Demirtaş T.	Karadut De.	Ortakaya T.	Yüklüdağ
Derin D.	Karaemine D.	Ortaoba Ba.	Ziyaret De.
Derin De.	Karageçit M.	Osmancık De.	Ziyaret Ge.
Devebağırtan Sı.	Karagedik Sı.	Otluk Ba.	Ziyaret T.
Deveboynu T.	Karagöl Mv.	Oynaklar Sı.	Ziyaretgediği Sı.
Devetarla D.	Karagüney Sı.	Oynatan Ba.	Zortul T.

KISALTMALAR

Dil Kısaltmaları

Ar.: Arapça

Far.: Farsça

Lat.: Latince

Tr.: Türkçe

Yun.: Yunanca

Mülki ve Coğrafi Terim Kısaltmaları

B.: Burun

Ba.: Bağlı

Be.: Belde

Ç.: Çay

D.: Dağ

De.: Dere

Dü.: Düzü

G.: Göl

Ge.: Gedik

K.: Köy

Kö.: Köprü

M.: Mahalle

Ma.: Mağara

Mv.: Mevki

Mz.: Mezra

P.: Pınar

Sı.: Sırtı

T.: Tepe

Y.: Yer

Ya.: Yazı

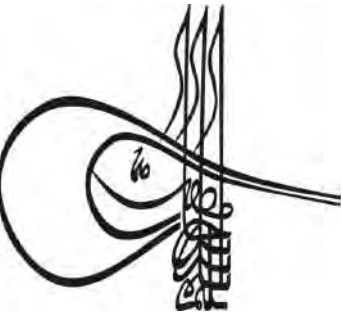
KAYNAKÇA

- Akar, Ali (2006). “Renge Bağlı Yer Adlandırmalarında Muğla Örneği”, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.20, 2006/1, s.51-63.
- Akbıyık, Mehmet (2016). “Siverek İlçesi Köy Yerleşmelerinin Toponomik Analizi”, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. 11/8 Spring 2016, s.1-24. ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9551>, ANKARA-TURKEY.
- Aksan, Doğan (1974). “Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1973-74, s. 185-193.
- Aksu, Fehmi (1936). *Isparta İli Yer Adları*, Isparta: Isparta Halkevi Yayınları.
- Başkan, Özcan, (1989). “Türkiye Yer Adları Üzerine Bir Deneme”, *TDAY Belleten*. S. 237-251 (Aynı yazara ait çalışmanın 2. baskısı).
- Bulut, Serdar (2018). “Eski Uygur Türkçesinde Türkçe Bitki Adlandırmaları -1: Yiyecek-İçecek Olarak Kullanılan Bitkiler”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 6/12, s.562-588.
- Eminoğlu, Hatice (2016). Atasözü Ve Deyimlerdeki Yer Adları, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 11/15 Summer 2016, s.119-172, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9873>, ANKARA-TURKEY.
- Eren, Hasan (2010). *Yer Adlarımızın Dili*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (1995). “Orta Asya’daki Türk Yer Adlarının Anadolu’daki İzleri”, Tarih Boyunca Anadolu’da Türk Nüfus ve Kültür Yapısı (Tebliğler), Türk Yurdu Yay., Ankara, s.163.
- Gülensoy, Tuncer (1995). *Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İşıtman, İshak Rafet (1945). “Köy Adları Üzerine Bir İrdeleme”, *TDAY Belleten*, S.1-3, s. 52-61
- İnan, Abdulkadir (1945). “Anadolu’nun Toponimisi Ve Türk Boylarının Adları Meselesi”, *TDAY Belleten*. S.1-3, s.62-64.
- Koman, Mesut (1945). *Konya İli Köy Ve Yer Adları Üzerine Bir Deneme*, Konya Halkevi Tarih, Müze Komitesi Yayınları, Seri: 1, Sayı: 3, Konya
- Küçük, Salim (2010). “Türkiye Türkçesinde Renk Adları ve Özellikleri, The Names and Specialities of Colours in Turkey’s Turkish”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, Volume 3/10 Winter, s.420-427.
- Nihal, H. ve Naci, A. (1928). “Anadolu’da Türklere Ait Yer İsimleri”, *Türkiyat Mecmuası*, s. 243-259.
- Sır, Ayşe Nur (2015). Gazzizâde Abdüllatif Efendi’nin Hulâsatü’l-Vefeyât’ında Bursa Yer Adları, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. 10/12 Summer 2015, s.953-980, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8603>, ANKARA-TURKEY.

- Şahin, Güven (2010). “Türkiye’de Yapılmış Toponomi Çalışmaları”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, s. 134-156.
- Şahin, İbrahim (2007). “Türkçe Yer Adlarının Yapısı Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.32, s.1-14.
- Şahin, İbrahim (2015). “Türkiye Yeradbiliminde Leksik-Semantik Sınıflandırma Meselesi”, *Avrasya Terim Dergisi*, 3 (1), s.10-21.
- Şahin, İbrahim (2016). *Adbilim (2. Baskı)*, Ankara: Pegem Akademi.
- Şakir, Mehmet (1928). “Sinop ve Çevresinde Oğuzlarla, Diğer Türk Zümrelerine Ait Köy Adları”, *Halk Bilgisi Mecmuası*.
- Şenel, Mustafa (2013). *Elazığ İli yer Adları Üzerine Bir İnceleme*, Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Tekin, F. ve Cantürk, S. (2017). “Giresun İli Merkez Yer Adları Üzerine Bir İnceleme”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S.60, s.97-120.
- Tunçel, Harun (2000). “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, s. 23 - 34.
- Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1., 2., 3., 4., 5., 6. Cilt)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yavuz, S. ve Şenel, M. (2013). “Yer Adları (Toponim) Terimleri Sözlüğü”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/8, s.2239-3354.
- Yusifov, Y. ve Kerimov, S. (1987). *Toponimikanın Esasları*, Bakı. (Çev: Serdar Yavuz, Serhat Yayıncılık, Malatya 2013)

İnternet Kaynakları

<http://www.golbasi.bel.tr/sehir/golbasi-tarihce/72/>

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Şubat 2018

✓ Accepted/Kabul: Mayıs 2018

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Münevver TEKCAN – Dr. Öğr. Üyesi Emine ATMACA

This article was checked by iThenticate.

MUHAMMED SİDDİK RÜŞDİ’NİN HAYATI, ESERLERİ VE DÜNYA GÖRÜŞÜ

Bayram TOPLU*

ÖZET

Muhammed Sıddık Rüşdi, *Tezkiretü’l-Evliya-ı Türki* eseriyle, Ali Şir Nevayî’nin *Nesayimü’l-Mahabbe Min Şemayimi’l-Fütüvve* eserinden sonra Doğu Türkçesiyle evliya tezkiresi yazan çok nadir şahsiyetlerdendir. Makalede, Muhammed Sıddık Rüşdi’nin hayatı, eserleri, görüşleri ve eserlerinin önemi hakkında bilgi verilmiştir. Rüşdi’nin bilinen eserleri şunlardır: *Tezkiretü’l-Evliya-ı Türki* ve *Risale-i Kadiriye Menakıbdır*. Ayrıca onun 158 mısradan ibaret, bir *hasbihali* de bulunmaktadır. Yazar çok dilli bir coğrafyada yaşamıştır. Arapça ve Farsçayı iyi bilmektedir. Eserlerinde, bu dillerin tesiri açıkça görülür.

Ayrıca yazar eserini niçin yazdığını, onu yazarken ne gibi sıkıntılar çektiğini yapıtında anlatmıştır. Onun nerede yaşadığı, hamisi kim olduğu, nerelere göç ettiği hakkında malumat verilmiştir. Muhammed Sıddık Rüşdi, geniş bir dünya görüşüne sahiptir. O sadece İslami kaynaklardan faydalanmamış başka membalardan da yararlanmıştır. Onun eseri bir tercümedir ancak yeri geldikçe kendi görüşlerini de kitabına eklemiştir. Eserinde geçen ayet ve hadislerin manalarını Doğu Türkçesine çevirmiştir. İşlediği konuları okuyucuya en iyi şekilde ulaştırabilmek için, gerekli gördüğünde mevzularla alakalı açıklamalarda bulunmuştur (Toplu, 2016: 26).

Muhammed Sıddık Rüşdi, Ali Şir Nevayî’den sonra Türkçe (Türki til) üzerinde duran ender dilcilerden biridir. Belli dönemlerde, Türk yazarlar, Farsça ve Arapçanın etkisinde kalmış, bu dillerde eserlerini yazmışlardır. Türki diller az veya çok bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Muhammed Sıddık Rüşdi’nin tezkiresini Türkçe yazması, kitabında Türkçe ve Türk halklarından bahsetmiş olması, Türk dillerinin gelişmesine ve baskın dillere (Arapça ve Farsça) karşı kendisini korumasına sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkçesi, Ali Şir Nevayî, Muhammed Sıddık Rüşdi, Arapça, Farsça.

MUHAMMAD SIDDIK RUSHDI'S LIFE HIS WORKS AND VIEWWORLD

ABSTRACT

Muhammed Siddik Rushdi's Tadhkirat-al Awliya is one of rarest tadhkiras that is written in Eastern Turkic language apart from Ali Shir Nevai's Nesaimu'l Mahabbe Min Shemayimi'l-Futevve. The paper gives information about Muhammed Siddik Rushdi life and thoughts, and highlights importance of his works. Known works of Rushdi are as follows: "Tadhkirat-al Awliyai Turki" and "Risale-i Kadiriye Manakib". He also has a hasbihal poem with 158 verses. The writer lived in multilingual environment and knew both Arabic and Persian language in depth. This is clearly reflected in his works.

The writer in his work explained the reason he wrote this tadhkira and difficulties he faced during writing it. The tadhkira also gives information on where he lived, who was his mentor, and places he immigrated. Muhammed Siddik Rushdi was very broad-minded person. He didn't limit himself with only Islamic resources, and used other resources as well. Although his work is basically a translation, every so often he also included his own comments. He included Eastern Turkic translations of the ayat and hadiths mentioned in his works. In order to better deliver the essence of the covered topics to readers he included detailed explanations whenever it was necessary.

Muhammed Siddik Rushdi is one of few people who insisted on Eastern Turkic language after Ali Shir Nevai. At times, Turkish writers fell under the influence of Arabic and Persian languages and wrote their works in these languages. Turkish languages, to a degree, were negatively affected by that. Muhammed Siddik Rushdi contributed to the development and helped preservation of Turkish language among more dominant languages of that time by not only writing his tadhkira in Eastern Turkish language, but also including information on Turkish language and Turkish nations.

STRUCTURED ABSTRACT

Founders and developers of language are essential part of analyzing a language. Thanks to them, language develops and finds its place among the world heritage. Those languages that fail to achieve development, are becoming obsolete and erased from history. Turkish language, too, from time to time, had faced challenges (Banarlı, 2014:92), but survived to these days thanks to philologists who treasured it and emphasized the importance of its development.

Linguists such as Kashgarlı Mahmut (11th century), Ahmed Yesevi (12th century), Yunus Emre (13th century), Ali Shir Navai (15th century), and Muhammed Siddik Rushdi (late 18th century) are considered to be some of the most important founders of Turkish language. They explored depths of Turkish language, shared beauties that they discovered with others and encouraged others to write and speak in Turkish language. Ali Shir Navai describes beauties of Turkish language as follows:

"I visited gardens of this world, in which flowers were brighter than destiny's sun. Everywhere was full of untouched, unseen charms. Nevertheless, snake of this garden was bloodthirsty, and roses had infinite thorns. When I saw this garden, I understood the reason Turkish poets deserted their language was because they were afraid of this scary road with full of thorns. I rode my horse and fled my imagination in the space of Turkish language. My conscious earned uncountable precious stones, diamonds, marbles, my soul felt the scents of flowers in this endless garden (Banarlı, 2014:52).

Fuzuli, filled with national pride and rage against the idea that other languages are superior to Turkish language, stated: "The reason why Persian is widely used in poems, is because it is hard to write fine poetry in Turkish language, but with the help of Allah, I will overcome this challenge. Like the roses that arise from dried branches in spring, I will write poems as fine as rose petals in Turkish language which is thought to be harsh as thorns (Banarlı, 2014:52).

Rushdi, is not widely known in Turkish literature. Nevertheless, he is one of the scholars that vastly contributed to Turkish language. He wrote his *tadhkira* in Eastern Turkish language, which is very rare, and specifically noted that the audience that he is focused is mainly Turks that doesn't speak Persian and Arabic. According to the preface of his own book, he lived in cities of Hokand, Yarkent, in provinces of Kashgar and Hotan.

1.Muhammad Siddik Rushdi's life

Rushdi's date of birth is not known exactly. Belowmentioned extract from the poem in the preface of his *Tadhkiratul Avliya-i Turki* gives us some clues about his age:

My age long passed sixty,
In fact it is close to seventy,
They went to eternity before me,
Gone are gone, now it is my turn.

In other part of preface, he gives following information: "It was 1190 when I started, and completed by the end of fourth year." By converting 1190 Islamic calendar to Gregorian calendar - 1776 and adding four years we get 1780. In light of these informations, it can be inferred that Rushdi was born somewhere around 1707 (Astankulov, 2007:11).

According to introduction part of the *Tadhkira*, Rushdi's custodian was Hoca Kefeg Beg, who was a ruler of Eastern Turkistan. Rushdi and Hoca Kefeg Beg faced against challenges. Some of people that challenged them, such as Hoca Burhaneddin, even had sufi ancestors. Because of the civil wars and internal uprisings, Rushdi and Hoca Kefeg Bef had to flee their homeland (Astanakulov, 2017:15-16).

2.Muhammad Siddik Rushdi's works

a) *Tadhkiratul Avliya-i Turki*: This work follows Nakshibendi and Kadiriyeh tarika (Astanakulov, 2007:8). In his work he mentions that he has faced many troubles. To describe this troubles he states: "I was faced with a mountain in my old age, and dug through it with my nails" (Astanakulov, 2007:8). From these sentences, it can be inferred that he

wrote this work in later parts of his life. In order to emphasize the importance of his work, he stated: "If I were to build a mosque, it will live for 50-60 years, on the contrary this work will be read for many years, and I will receive much more sawab (Astankulov, 2007:12-13). This tadhkirat is second largest thadkirat written in Eastern Turkish language by volume, after Ali-Shir Navai's the Nesaimu'l Mahabbe Min Shemayimi'l-Futevve (Astankulov, 2007:56). These works are common resource for not only all Turkish speaking nations but also for the whole world. The manuscript is in single copy. Each page has between 18 to 22 lines. The work is thought to be completed in 1780. Author describes the necessity for his work as follows: works written in Arabic and Persian were difficult to understand for Turkish students; In order to do what other scholar have failed, explain Qur'an and the life of the Prophet (s.a.w) in such a simple language that even commons and illiterates would understand (Hamidi, 2004:193). Contents of the work are thoroughly planned. Scripture is nastaliq. Although some additions were made, the book basically is a translation. Rushdi also used other sources in his tadhkira. Even though the book has quite a large volume, Rushdi mentions that he kept it brief, and if he were to explain everything in detail, it would take thousand of pages. He mentioned references to all ayats and hadiths that he mentioned in the book. Each part is in form of dhikr or maqalat. Majority of topics covers basics of Islam such as tasawuf, tawakkul, zuhd, taqva, fasting, ilm-al yaqin, haqq-al yaqin, karamathm belagath, tavadhu, murakaba. The book also covers advices and counseling. It benefits from terminology in Persian as the sources are mainly in Persian and Arabic. Growing up in multilingual habitat, the author was fluent in all three languages. He gave explanations of the terminology written in Persian and Arabic language. He often describes the topics in depth by frequently using "which means". The number of allocated pages to each avliya differs.

b) Menaqeeb of Risale-i Kadiriya: One of the works of Muhammad Siddik Rushdi is Menaqeeb of Risale-i Kadriyah. This risalah is about Said Abdulkadir Geylani, who is also known as "Gawsul Azam", "Gawsul Sakalin", "Sultanul Avliyah". He is accepted to be the founder of Kadiriya path. He lived and taught Islam for 33 years in Baghdat, mentoring many students in Kadiriya-Jahreeya path. His followers live in Iraq, Iran, India, Easter Turkistan and Middle Asia, continuing his path (Astankulov, 2007:26).

In addition, Rushdi wrote Hasbihal poem of 158 lines. In this poem he describes the challenges and troubles that he faced. Nevertheless, he does not complain from these troubles, on the contrary, he describes them as normal and states that even most of prophets faced many troubles (Astankulov, 2007:21).

3. Rushdi and his view of life

Hoca Abdullah Padishah Hoca, who followed Ishakiya (one of the branches of Nakshibendi tarikat) lineage, was the mentor of Muhammad Siddik Rushdi and Hoca Kefeg Beg (Astankulov, 2007:36). Thus, it can be stated that these two great scholars also followed Ishakiya tarikat. Muhammad Siddik Rushdi, was raised in presence of great scholars and benefited from their knowledge. He also was famous for his poems, ghazals, and muhammasses (Astankulov, 2007:17). In order to

understand a person's view of life, we need to analyze his works and thoughts. In analyzing Rushdi's works, we come across sources such as hadiths and ayat. His use of Western Turkish reflects that he was informed about not only with Eastern Turkic language but all Turkish dialects. His fluency in all these languages, that can be seen in his works, show that he was in contact with many cultures.

At some points in our history, Arabic and Persian languages were used as primary languages in science and literature (Banarlı, 2014:90). As a result, value of Turkish language was diminished, Turkish writers and poets stopped to use their own language in their works.

Nevertheless, great scholars such as Ali Shir Navai, Muhammad Siddik Rushdi and others emphasized the importance of Turkish language and wrote book mother tongue. Ali Shir Navai's Muhakemetul-Lugateyn, and Muhammad Siddik Rushdi's Tadhkiratul Avliya-i Turki are some of these works. In an era where Arabic and Persian languages were dominant, these works created an important turning point for the authors that fell under the influence of these languages.

Rushdi states that he wrote this book for people that lived in his era and did not know Arabic or Persian language (Toplu, 2017:437). By writing his book for Turkish people, and using Western Turkish as well, resulted in interaction of Turkish dialects among each other. Likewise, Western Turkish dialect was also influenced by Eastern Turkish. One of the best examples of this is when Seydi Ali Reis, an Ottoman mariner, learned Caghatay dialect while visiting India and writes beautiful poems in this dialect. As a result he was named by the Humayun Shah as "Mir Ali Shir-i Sani". Seydi Ali Reis's poems are located in Miratuk Memalik (Eraslan, 1968, 41-54). Abdurrauf Fitrat of Bukhara visited Turkey during 1909-1912, and carried out important studies in linguistics (Acik, 2007:30).

Muhammed Siddik Rushdi's tadhkirah used to be popular in small Asia and Eastern Turkistan area among the people. Reading and writing of these works played important role in development of language, writing of new literature and contributed to people's education level, development of literacy. Better recognition of Muhammad Siddik Rushdi and his works is very important for historic development of both Eastern and Western Turkic languages.

Turkish language was developed and expanded thanks to the contributions of scholars that understood its value and contributed to its preservation, and thanks to them it reached modern era.

Keywords: Eastern Turkic language, Ali Shir Nevai, Muhammad Siddik Rushdi, Arabic, Persian,

Giriş

Bir dilin önemi kadar onun kurucuları da önemlidir. Çünkü dil bu sayede gelişip dünya dilleri arasına girer. Sahip çıkılmayan lisanlar ise ya körelir ya da dünya tarihinden silinip gider. Türk dili de zaman zaman bazı talihsizliklerle karşı karşıya kalmış (Banarlı, 2014: 92) ancak Türkçenin değerini iyi bilen büyük dilciler onun ehemmiyeti üzerinde durmuş, Türk dilinin bu günlere gelmesini sağlamışlardır.

11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut, 12. yüzyılda Ahmet Yesevi, 13. yüzyılda Yunus Emre, 15. yüzyılda Ali Şir Nevayi ve 18. yüzyılın sonlarında Muhammed Sıddık Rüşdi gibi dilciler Türk dilinin en önemli banilerinden bazılarıdır. Onlar Türk dilinin derinliklerine inmiş, gördüğü güzellikleri başkalarına da anlatıp, onları Türkçe konuşmaya ve yazmaya teşvik etmişlerdir. Ali Şir Nevayi Türk dilinde gördüğü güzelliği şöyle ifade etmektedir:

“Bu alemin gül bahçelerine girdim. Gülleri feleğin güneşinden daha parlaktı. Her yanında göz görmedik, el değmedik daha neler ve neler vardı. Ama bu mahzenin yılanı kan dökücü ve bu güllerin dikenli sayısızdı. Bunları görünce düşündüm ve dedim ki: Demek bizim Türk şairleri, bu korkulu ve dikenli yollardan çekindikleri için Türkçeyi bırakıp gitmişler. Ben Türkçenin fezasına tabiatımın atını koşturdum; hayalimin kuşunu kanatlandırdım. Vicdanım bu hazineden, nihayetsiz kıymetli taşlar, la’ller, inciler aldı; gönlüm, bu gül bahçesinin türlü çiçeklerinden uçsuz bucaksız güzel kokular kokladı”(Banarlı, 2014: 52).

Fuzuli, başka dillerin Türkçeden üstün oluşuna tahammül edemeyen bir milli duygu içinde olup şöyle diyordu:

“Farisi ile çok sayıda şiir söylenmesinin sebebi, Türk diliyle ince şiir söylemenin güç olmasındandır. Fakat Allah yardım ederse ben bu güçlüğü yeneceğim! İlkbahar geldiği zaman, kuru dikenlerden nasıl gül yaprakları çıkmaya başlarsa; ben de diken gibi sert sanılan Türkçe ile gül yaprağı gibi ince şiirler söyleyeceğim!” (Banarlı, 2014: 109)

Rüşdi, Türk edebiyatlarında çok fazla tanınmaz. Ancak o Türk diline çok ehemmiyet vermiş ediplerden biridir. Doğu Türkçesiyle evliya tezkiresi yazmış hatta eserini sırf o zamanlarda Farsça ve Arapça bilmeyen Türkler için yazdığını belirten ender müelliflerden birisidir. Muhammed Sıddık Rüşdi, eserinin mukaddimesindeki kayıtlara göre Hokand, Yarkent şehirlerinde Kaşgar, Hotan diyarlarında yaşamıştır.

1. Muhammed Sıddık Rüşdi’nin Hayatı

Rüşdi’nin ne zaman doğduğu tam olarak bilinmemektedir. Doğum tarihiyle alakalı bilgiler, eserinin (*Tezkiretü’l-Evliya-yı Türki*) mukaddimesinde geçen aşağıdaki dörtlükten anlaşılmaktadır.

“Ömrüm altmıştan ziyade geçmiş.

Malumdur ki, şimdi yetmişe yakın olmuştur.

Onlar ki, benden önce ahirete gitmiş

Gidenler gitmiş, şimdi sıra bana gelmiştir.”

Yine eserinin mukaddimesinde Rüşdi’nin verdiği malumatlar şu şekildedir: *“Tarihte 1190 idi başladım, (kendi tezkiresi) dört yıl tamam olduğunda, itmima erdirdim. (tamamladım).”* Mukaddimedeki malumatları değerlendirdiğimizde, “1190” hicri sonunu miladiye çevirdiğimizde 1776, bu tarihe dört eklediğimizde 1780 olur. Buna göre, 1707 yılında doğmuş dememiz mümkündür (Astanakulov, 2007: 11).

Eserin başındaki bilgilere göre, Muhammed Sıddık Rüşdi’nin hamisi Şarki Türkistan’ın o devirdeki hükümdarlarından biri olan Hoca Kefek Beg’dir. Bu asırlarda yaşanan savaşlar ve iç karışıklıklar herkesi etkilemiştir. Bu dönemlerde, Muhammed Sıddık Rüşdi ve Hoca Kefek Beg’in karşısında olan insanlar da olmuştur. Hatta onların bir kısmının Hoca Burhaneddin gibi, ecdatları da tasavvuf ehliydi. Savaşlardan ve iç karışıklıklardan dolayı Rüşdi ve onun hamisi Hoca Kefek Beg, memleketlerinden göç etmek zorunda kalmışlardır (Astanakulov, 2007: 15-16). Bu hadiseler hakkında daha fazla fikir sahibi olmak için 18. asır Fergana vadisi ve Şarki Türkistan’ın içtimai-siyasi, medeni-manevi durumunu, iki devlet arasındaki iktisadi, siyasi ve medeni alakaları, Şarki Türkistan’ın Hitay’ı işgalini, Orta Asya’nın ise Çarlık Rusya’sının işgaline dönüşmesi arasındaki

olayları nazara almak faydalı olacaktır. Gerçi 18. asırda her iki saha da müstakil devlet şeklinde yaşamış olsa da, çok geçmeden batıdan ve kuzeyden gelen sömürgecilik musibetine duçar olmuş, burada yaşayan halk büyük musibetlere maruz kalmıştır. Hitay'ı Hakanlığı Şarki Türkistan'ı kuşatıp aldı ve onu 1759 yılında Çinziyan vilayetine dönüştürdü. Rusya, Kokand hanlığını himayesine alarak, onun yerine Fergana vilayetini oluşturdu. Her iki yerde yaşayan, Türki halkların içtimai problemleri, derdi-hasreti, özgürlük ve bağımsızlık için mücadeleleri müşterek olmuştur (Astanakulov, 2007: 13).

Savaşların ve iç karışıklıkların her zaman, herkese birçok zararı olmuştur. Muhammed Sıddık Rüşdi de, o zamanki savaşlardan ve iç çekişmelerden dolayı ciddi sıkıntılarla karşılaşmıştır. Bundan ötürü değişik vilayetlere ve diyarlara göç etmek zorunda kalmıştır.

2. Muhammed Sıddık Rüşdi'nin Eserleri

a) **Tezkiretü'l-Evliya-yı Türki:** Bu eser Nakşibendi ve Kadriye tarikatı yolu üzerine yazılmıştır (Astanakulov, 2007: 8). Rüşdi eserini yazarken çok sıkıntı çektiğinden bahseder. Bu sıkıntılarını şöyle ifade etmektedir: “İhtiyarladığımda dağ ile karşılaştım, bu dağı tırnakla kazıdım” (Astanakulov, 2007: 11). Bu ifadelerden Rüşdi'nin, eserini yaşlandığı sırada yazdığı anlaşılmaktadır. Edip eserinin öneminden bahsederken, “ben bir mescit yaptırsam onun ömrü, elli altmış yıldan fazla olmaz ancak bu tezkireyi yazarsam çok uzun yıllar okunacak, bana da sevabı gelecektir” (Astanakulov, 2007: 12-13) demektedir. Tezkire, Ali Şir Nevayî'nin eserinden (*Nesayimül-Muhabbe Min Şemayimil-Fütüvve*) sonra, Doğu Türkçesiyle yazılmış, en hacimli evliya tezkiresidir (Astanakulov, 2007: 56). Bu eserler bütün Türk halkları için müşterek kaynaktır. Hatta sadece Türk halklarının membaı değil, bütün insanlığın ortak kaynağıdır. Muhammed Sıddık Rüşdi'nin tezkiresi geçmişte, Küçük Asya ve Doğu Türkistan yörelerinde, halk arasında meşhur olmuş, sevilerek okunmuştur (Astanakulov, 2007: 70). El yazması tek nüshadır. Sayfalardaki satırlar 18 ile 22 satır arasında değişiklik gösterir. Eserin 1780 yılında tamamlandığı sanılmaktadır. Edip eserinin yazılma sebebini, Arabi ibarelerle hem de Farsî lafızlarla yazılan kitapların, Türk talebeler için anlaşılmasının ağır olmasından; ediple aynı devirde yaşayan alimler arasında, Kur'an'ı ve hazreti peygamberin hadislerini açıklayıp anlatamamış alimlerin başarılı olması için, avam ve havasın düşünebileceği sade dilde, kitabını kaleme almıştır (Hamidi, 2004: 193). Tezkiresini yazarken neyi niçin yazacağını daha önceden belirleyip, planlamıştır. Yazı nestaliktir.¹ Esere, bazı eklemeler yapılmış olsa da, kitap aslında bir tercümedir. Ancak Rüşdi tezkiresini yazarken başka kaynaklardan da yararlanmıştır. Hacimli bir kitap olmasına rağmen müellif eserini kısa yazdığından, eğer her şeyi yazıp açıklasa bunun binlerce sayfa olacağından söz eder. Ayet ve hadislerle, bahsettiği konuları kaynaklı hale getirmiştir. Her bölüm zikir veya makalet şeklindedir. Konuların büyük çoğunluğunu tasavvuf, tevekkül, züht, takva, perhiz-karlık, ilme'l-yakin, hakka'l- yakin, keramet, belagat tevazu, murakabe gibi konular teşkil eder. Tavsiye ve nasihatler de yer alır. Farsça terimlerden faydalanır. Çünkü kaynak genelde Farsça ve Arapçadır. Yazar çok dilli bir coğrafyada yetiştiğinden üç dili de çok iyi bilmektedir. Arapça ve Farsça olan deyimlerin ve sözlerin açıklamasını yapmıştır. “Yani” kelimesini sıkça kullanarak açıklamalar yapmış, konunun en güzel şekilde anlaşılmasını sağlamıştır. Edibin her evliyaya ayırdığı sayfa sayısı farklıdır.

Hamid Can Hamidi, kitabının Rüşdi'yle alakalı son bölümünde tezkire hakkında şöyle yazmıştır: “*Bu eser, o kadar feyizli ve hasiyetli hatıradır ki, ondan her bir kişi, küçük veya büyük olsun kendisine gerekli manevi azığı alır* (Hamidi, 2004: 194). *Hafız ve alimler okusa, Kur'an ve hadis şerhini yeniden keşfeder. Talebe ve şakirt okusa, bilim dünyasını anlar, kalbi kuvvetlenir. Hükümdar ve servet sahibi okusa, fakir-çaresizlere merhametli şefkatli, cömert olur. Zulüm ve kötülükten döner, yoldan çıkan, kötülükte kalan, hırsızlık yapan adam okusa, günahına tövbe-tazarru*

¹ Talik neshi, incesi anlamını taşıyan ve genel olarak İran'da kullanılan bir yazı türüdür. Adından da anlaşılacağı gibi nesih ve talik yazım şeklinin karışımı ile meydana getirilmiş bir yazı türüdür.

eder. Ana baba okusa, çocuklarına daha fazla merhametli, şirin sözlü olur. Çocuklar okusa, ana-babanın ve yakınlarının kadrini bilir. Kendileri gafil kimseler okusa, kalbinden gafilliği atar. İtikatsız okusa, iyilik yoluna girer, imanı sağlam olur, hayatının manasını anlar” (Hamidi, 2004: 202). Eserdeki malumatlardan anlaşıldığı üzere, Rüşdi’nin kitabı her yönden kıymetli bir membadır. Çünkü onun eserinde bahsettiği mevzuların çoğunun kaynakları hadis, ayet ve meşayih sözlerine dayanmaktadır (Astanakulov, 2007: 53).

b) Risale-i Kadiriye Menakıbı: Muhammed Sıddık Rüşdi kalemine ait eserlerden biri de Risale-i Kadiriye menakıbıdır. Bu risale, 1079 yılında İran’ın Geylan şehrinde doğan, 1166 yılında Bağdat’ta vefat eden büyük sofi, Doğuda “Gavsul-Azam”, “Gavsul-Sakalin”, “Sultanul-evliya” adlarıyla meşhur olan Said Abdulkadir Geylani hakkında olup, o tasavvuftaki Kadiriye sulukinin halka başı olarak kabul edilir. Bağdat’ta otuz üç yıl müderrislik kılmıştır. Ve tarikatın kadiriye-cahriye sulukine esas, birçok mürit yetiştirmiştir. Abdulkadir Geylani’nin takipçileri Irak, İran, Hindistan, Doğu Türkistan ve Orta Asya’da onun sulukini devam ettirmişlerdir (Astanakulov, 2007: 26).

Bu dönemde belli kaynaklara bağlı olarak meydana getirilen bu özgün eserlerle, Türk lehçeleri inkişaf etmiş aynı zamanda halkın kulaktan duyma bilgilerle, yanlış malumat sahibi olması engellenmiştir. Başka dillerden yapılan tercümelerle sadece bilgi sahibi olunmamış, o halkların kültürleriyle, mevcut kültürler zenginleşmiştir. Ayrıca okuma-yazmaya, halkın eğitim seviyesine de büyük ölçüde katkı sağlanmıştır. Yazılmış olan bu eserler sayesinde birçok malumat kayıt altına alınarak, o bilgilerin kaybolması önlenmiş aynı zamanda kaynağı belli edilerek, bu değerli malumatların değişmesi veya kaybolması önlenmiştir. Yeri geldiği zaman da bu değerli malumatlarla diğer bilgilerin kıyaslanma imkanı olmuştur. Böylece doğru bilgilere ulaşma fırsatı elde edilmiştir.

Ayrıca Rüşdi’nin 158 mısradan ibaret, bir hasbihali bulunmaktadır. Eserinde, o dönemde yaşadığı sıkıntıları anlatmıştır. Fakat o çekmiş olduğu sıkıntılardan şikayet etmez bilakis bunların normal olduğunu, birçok peygamberin de değişik sıkıntılara maruz kaldığını ifade eder (Astanakulov, 2007: 21).

Rüşdi, Mevlevi Arşı’yi çok aziz tutmuştur. Onun ölümünden sonra kendisi uzlete çekilmiştir. Bu dönemde kendisini kargaların arasında kalan, papağana benzetmiştir. Hoca Kefek Beg, *Tezkiretü’l-Evliya-yı Türki’yi*, Rüşdi’nin uzlete çekildiği bu dönemde yazmasını rica etmiştir (Astanakulov, 2007: 21-22).

3. Rüşdi ve Onun Dünya Görüşü: İshakiye silsilesini (Nakşibendi tarikatının bir kolu) devam ettiren Hoca Abdullah Padişah Hoca, Muhammed Sıddık Rüşdi ve Hoca Kefek Beg’in piridir (Astanakulov, 2007: 36). Buradan yola çıkarak, iki büyük zatın bu tarikattan olduğu söylenebilir.

Muhammed Sıddık Rüşdi, çok küçük yaşlardan itibaren, büyük ilim adamlarıyla beraber yaşamış, onlardan istifade etmiştir. Kendisi aynı zamanda şiir, gazel ve muhammeste şöhret sahibidir (Astanakulov, 2007: 17). Bir insanın dünya görüşünü anlayabilmek için onun fikirlerine ve eserlerine bakmak gerekir. Rüşdi’nin eserlerine baktığımızda onun konuları işlerken genel olarak, ayet hadis gibi kaynaklardan yararlandığını görürüz. Batı Türkçesinden de yararlanmış olması kendisinin, sadece Doğu Türkçesiyle meşgul olmadığını, tüm Türk lehçeleriyle alakadar olduğunu göstermektedir. Eserinden üç dili iyi bildiği anlaşılmaktadır. Bu da müellifin diğer kültürlerle içli dışlı olduğunu gösterir.

Ülkemizde, özellikle kitap, gazete ve dergi okuma oranlarının düşük, gelişmiş ülkeler seviyesinde değildir (Toplu, 2013: 2417-2419). Teknolojinin, bilhassa haberleşmenin çok ileri olduğu zamanımızda okuma seviyesinin bu kadar düşük olması düşündürücüdür. Ama bundan yaklaşık iki yüz otuz yıl önce yaşamış olan yazarın, başka kaynaklardan yararlanmış olması, onun bakış açısının büyüklüğüyle alakalıdır. Kendisi Tevrat kitabını okuduğundan bahseder (Rüşdi, 1780: 132a/11). Buradan da anlaşıldığı üzere yazar sadece İslami kaynakları okuyup değerlendirmemiş,

İslami eserlerin dışındaki kaynaklara da vakıftır. Muhammed Sıddık Rüşdi, eserini gayet sade bir dille yazmıştır. Herkesin anlayabileceği şekildedir.

SONUÇ

Edebiyatımızda belli dönemlerde Arapça ilim, Farsça edebiyat dili olarak kullanılmıştır (Banarlı, 2014: 90). Bunun neticesinde Türk diline verilen önem azalmış, Türk yazar ve şairler kendi dillerinde eser yazmayı bırakmışlardır.

Türki diller de bu durumdan etkilenmiş, zaman zaman kendi önemini yitirmiştir. Ancak Ali Şir Nevayi, Muhammed Sıddık Rüşdi gibi büyük dil üstatları Türkçe'nin önemi üzerinde durmuşlar, bunun üzerine kitaplar yazmışlardır. Ali Şir Nevayi'nin *Muhakemetü'l-Lügatayn*, Muhammed Sıddık Rüşdi'nin *Tezkiretü'l-Evliya-yı Türki* eseri bunlardan sadece bir kağıdır. Arapça ve Farsçanın baskın olduğu bu asırlarda böyle Türkçe eserlerin yazılması bu dillerin (Arapça ve Farsça) tesirinde olan Türk yazarlar için de çok önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Rüşdi, kitabını o devirde Arapça ve Farsça bilmeyen Türk halkları için yazdığını söyler (Toplu, 2017: 437). Onun eserini Türk halkları için kaleme almış olması, Batı Türkçesinden yararlanması Türk dilinin kendi lehçeleri arasında etkileşime sebep olmuştur. Aynı şekilde Batı Türkçesi de Doğu Türkçesinden etkilenmiştir. Bunun en güzel örneği, Osmanlı denizcilerinden Seydi Ali Reis Hindistan seyahati sırasında Çağatay lehçesini öğrenip, başarılı şiirler kaleme alır. Bundan dolayı kendisine Hümayun Şah tarafından "Mir Ali Şir-i Sani" denmiştir. Seydi Ali Reis'in şiirleri Miratü'l-Memalikte yer almaktadır (Eraslan, 1968: 41-54). Buharalı Abdurrauf Fıtrat 1909-1912 yıllarında Türkiye'ye gelmiş, burada dille alakalı önemli çalışmalarda bulunmuştur (Açık, 2007: 30).

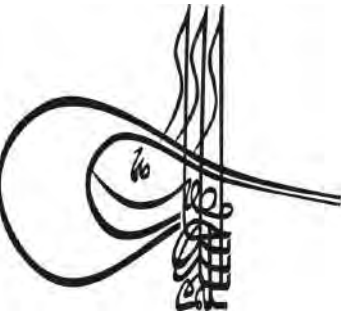
Muhammed Sıddık Rüşdi'nin tezkiresi geçmişte, Küçük Asya ve Doğu Türkistan yörelerinde, halk arasında meşhur olmuş, sevilerek okunmuştur. Bu eserlerin okunması ve yazılmasıyla Türk dilinde yeni eserler meydana getirilmiş böylece insanların eğitimine büyük katkı sağlanmış, talim ve terbiyenin gelişmesine neden olmuştur. Günümüzde bile tam çözülemeyen okuma problemleri belli seviyede çözülmüştür. Türk edebiyatında çok tanınmayan Muhammed Sıddık Rüşdi'nin tanınması ve eserlerinin incelenmesi hem Doğu Türkçesi hem de Batı Türkçesi'nin tarihi gelişimi açısından önemlidir.

Netice olarak, Türk dilleri, kendisine sahip çıkan, Türkçeye önem veren dilciler sayesinde gelişip, neşv-ü neva bulmuş, kendi güzelliğini ve zenginliğini korumuş, günümüze kadar gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Açık, F. (2007). *Özbek Edebiyatı*, Alp Yayınevi, Ankara.
- Astanakulov, İ. (2007). *Muhammed Sıddık Rüşdi ve Onun Tezkiretü'l-Evliya Eseri*, Doktora Tezi, Taşkent İslam Üniversitesi Matbaası, Taşkent.
- Banarlı, N. S. (2014). *Türkçenin Sırları*, Özal Matbaası, İstanbul.
- Eraslan, K. (1968). *Seydi Ali Reis'in Gazelleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, TDİD, XVI, 41-54
- Hamidi, H. C. (2004). *Tasavvuf Allameleri*, Şarkşinas Matbaası, Taşkent.
- Rüşdi, M. S. (1780) *Tezkiretü'l-Evliya-yı Türki*
- Toplu, B. (2016). *Muhammed Sıddık Rüşdi'nin Tezkiresinin Tahlili* (Giriş, İnceleme, Metin, Dizin 1-161 Varaklar) Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

-
- Toplu, B. (2013). *Cahit Sıtkı Tarancının Poetikası*, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9 Summer 2013 p. 2417-2419 Ankara.
- Toplu, B. (2017). *Doğu Türkçesinde İki Evliya Tezkiresinin Karşılaştırılması* (Ali Şir Nevayi Ve Muhammed Sıddık Rüşdi) International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/30, p. 433-440 DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12221> ISSN: 1308-2140, Ankara.

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Haziran 2018 ✓ Accepted/Kabul: Haziran 2018

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Nergis BİRAY – Doç. Dr. Güljanat KURMANGALIYEVA ERCİLASUN

This article was checked by iThenticate.

KADIN YAŞININ BÜYÜK OLMASININ KAZAK KADIN-ERKEK AYTISLARINDAKİ ŞAKALAŞMA DURUMUNA ETKİSİ

Lazzat URAKOVA YANÇ*

ÖZET

Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra hızlı bir gelişme sürecine girerek halkın duygu ve düşüncelerinin tercümanı haline gelen aytıs, iki veya daha fazla akının yani halk şairinin seyirciler karşısında daha çok dombıra ve kopuz olmak üzere herhangi bir enstrüman eşliğinde irticalen şiir söyleyerek yarışmasına dayanan bir halk edebiyatı türüdür. Bir başka ifadeyle Türkiye Türkçesindeki karşılığı “atışma” olan aytıs bir veya birkaç kişinin müzik eşliğinde üstünlük sağlamak amacıyla karşılıklı konuşmasıdır. Bir ya da daha çok kişi arasında geçen konuşmaya diyalog dendiğine göre aytısların diyaloglardan oluştuğunu söylememiz yerinde bir ifade olacaktır. Eğitirken güldürme, güldürürken eğitime özelliğine sahip aytısları halkın daha çok sevmesine neden olan şey rakip akınların çeşitli konularda birbiriyle şakalaşmaları, alay etmeleridir. Özellikle halkı ilgilendiren sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi meselelerin son derece yoğun biçimde konu edildiği günümüz aytıslarını daha eğlenceli hale getiren bu şakalaşmalar ve alaylar başarılı bir aytısın bünyesinde mutlaka olması gereken unsurlardır. Çünkü halk, aytıs müsabakalarında akınların ağızından güncel meseleleri en keskin biçimde duymanın yanı sıra eğlenmeyi de arzular. Seyirciyi eğlendirmenin en etkili yolu onu güldürebilmektir. Aytısta bu şakalaşma yoluyla mümkündür. Bu çalışmada kadın yaşının büyük olduğu aytıslar şaka içerip içermediği bakımından incelenip kadın yaşının aytıslardaki şakalaşmaya etkisi ortaya konacaktır. Bazı aytıslar henüz yazıya geçirilmediğinden internet ortamında bulunan görüntülü nüshalarından istifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kazak, aytıs, akın, atışma, kadın-erkek aytısları, halk şairleri, şakalaşma.

EFFECT OF WOMEN'S HIGHER AGE ON BANTERING STATUS IN KAZAKHSTAN WOMAN-MEN'S AYTIS (DUELS)

ABSTRACT

Having become interpreter of feelings and thoughts of the community with a rapid development process after Kazakhstan gained independence, *aytis* (duels) is a component of folk literature that is based on contest by two or more *akins* (poets), namely minstrels, in which poets sing poems impromptu accompanied by a musical instrument including mainly *dombra* and *kobyz* before audience. In other words, *aytis*, meaning “dueling” in Turkish, is mutual speaking of one or more persons to outclass their opponents accompanied by music. Since conversation between one or more people is called dialog, it would not be an understatement that *aytis* consists of dialogs. What makes public love *aytis* that has features such as training while laughing and laughing while training is that competitor *akins* mock with each other on various issues. These banters and mocks are sine qua non for a successful *aytis* making today's *aytis* more fun in which social, economic, cultural and political issues are intensely mentioned in public. That is because public desires not only to hear the most current issues from mouths of *akins* in *aytis* competitions but also to enjoy themselves. The most effective way of entertaining the crowd is to make them laugh. In *aytis*, this is possible through such banter. In this study, *aytis* in which elder woman participates in competitions was examined in terms of containing jokes, and the effect of women's age on bantering in *aytis* was revealed. Since *aytis* is not written out, visual samples of *aytis* from the Internet environment were used in this study.

STRUCTURED ABSTRACT

Aytis is a very old genre that constitutes the most significant basis of the rich oral literature of the Kazakh people and acts as a valuable source shedding light upon the period when Kazakh Turks led a nomadic life, and upon the historical events of that era. Furthermore, “*aytis*”es are particularly important in relaying the circumstances of the sociocultural context of the day, what people like and what they expect from the *akins* (Eng. bards, minstrels). In other words, like all forms of texts, “*aytis*”es carry the attributes of the sociocultural context in which they come into being. Being added to the UNESCO “Intangible Cultural Heritage” list in 2015, *aytis* genre began to advance rapidly particularly after the independence of Kazakhstan. Being a medium for articulating the feelings and thoughts of the people, *aytis* is a form of folk literature based on the improvised poetry competition between two or more *akins*, i.e., minstrels, in front of an audience while also playing instruments, mostly *dombra* and *kobyz*. *Aytis*, the equivalent of which is “*atışma*” in modern Turkish, is in other words, a conversation between a couple or more people accompanied by music. Since the conversation of two or more people is called a dialogue, it would be appropriate to say that “*aytis*”es are comprised of dialogues.

Originated from the ancient “*badik*” poems which were sung to heal sick animals and from the jar-jar (*zhar-zhar*) poems which were sung alternately by two groups, one of boys and the other of girls, aytis has evolved through individual poets changing the lyrics of these poems over time. The current form of aytis is called aytis of akins, i.e., aytis of bards. The most prominent feature of aytis of akins is the improvised poetry performance of competing akins. The most loved aytis of akins type is without a doubt the aytis competitions between men and women; because, the “aytis”es which are most likely to unwind the audience by making them laugh are the ones between men and women.

There have been many studies on aytis in Turkey. In his work titled “*Kopuz Sarını Kazak Âşık Tarzı Şiir Geleneği Akin ve Jıravlar*” (*Kobyz Melody – Kazakh Ashiq Poetry Tradition, Akins and Jiravs*), Metin Ergün gives information on the types of aytis, their classification, history of development and the performers of the art of aytis. The same author researches in his article titled “*Kazak Halk Akınlarında Rüya Motifi*” (Dream Motifs in Kazakh Folk Akins) the argument that the skill of being an akin, which is the ability to perform improvised poems, is given to akins, i.e., *ashiqs*, in their dreams. In Bekir Şişman’s article “*Türkiye ve Kazakistan’da Yaşayan Âşıklık Geleneğinin Değişmeyen Unsurlar Açısından Karşılaştırılması*” (A Comparison Between the Ashiq Traditions of Turkey and Kazakhstan in terms of Their Unchanged Elements), it is demonstrated that the ashik tradition in both countries resemble each other with regards to becoming an ashik/akin in one’s dream, poetry dueling, and the master-apprentice relationship. In her study “*Aytis; Aytis-Tartis The Centre of “Aytis” And Verbal Dueling Among Kazak Folk Poets*”, Nergis Biray compares the dueling tradition of Kazakh, Karakalpak to the dueling tradition in Turkey, and asserts that they resemble each other in many ways. In Metin Arıkan’s paper titled “*Kazak Sözlü Geleneği*” (Kazakh Oral Tradition), there is general information about aytis types, the development of aytis, and examples from texts are given. In her unpublished doctoral dissertation titled *Kazak Halk Edebiyatında Aytis Geleneği ve Bu Gelenek İçerisinde Jambıl’ın Aytisları*, (Aytis Tradition in Kazakh Folk Literature and the “Aytis”es of Jambıl Within This Tradition), Lazzat Urakova applied Performance Theory to “aytis”es for the first time and analyzed the “aytis”es of Jambıl Jabayev with regards to performance theory. Naciye Yıldız, Erkingul Molotkızı Soltanayeva examined the men-women “aytis”es with regards to performance theory in their study titled “*Performans Teori Bağlamında Kazakistan Geleneğindeki Kız ile Delikanlı Aytislerinin Değerlendirilmesi* (Assessment of Girl and Boy “Aytis”es in Kazakhstan Tradition with Regards to Performance Theory)”.

“Aytis”es amuse and teach people at the same time; and what makes people love them even more is the very nature of “aytis”es that enables competing akins to banter with and make fun of one another. Bantering that make today’s aytis performances, which are heavily focused on social, economic, cultural and political issues, more entertaining is an indispensable feature of a good aytis. Because, in addition to hearing the akins criticize the current issues, people also wish to be entertained in aytis competitions. The most effective way of entertaining the audience is by making them laugh. In aytis, this is possible through bantering. In this study, in order to make “aytis”es more understandable, the “aytis”es in which older female akins participate are

examined under the context of the Performance Theory with regards to whether they contain banters or not, and the effect that the age of female akins have on bantering in “aytis”es is demonstrated. As some of the “aytis”es have not yet been turned into written texts, video examples on the internet have been used. Such a study is also important for making the entertainment and banter culture of the Kazakh society understood and for providing information on the place, value and status of women in Kazakh society.

During the study, it was found that the banters in men-women “aytis”es, which are generally based on family relations or male-female relationships, change depending on the age of the contestants. Especially in performances in which the age of the female is much higher than her male opponent, the male akin addresses his opponent as “mother” out of respect, and the female addresses her opponent as “son”, “child”; and so the banters, which are essential parts of “aytis”es, cannot go very far; in some cases, akins even complete their “aytis”es without any bantering. Obviously, this is due to the perception of the older women as a “mother” first and foremost, due to her status accepted by the society, and the respect for her. In cases when the female is older than her male opponent, but the age difference is not high, there are aytis performances in which the akins banter with each other in a manner that the public would not find offensive but rather enjoys and applauds with appreciation. In such “aytis”es, female poet calls her opponent “*in*” which means brother or “*kayn*” which means brother-in-law, and the male poet calls his opponent “*apa*”, “*äpke*” or “*jenge*” which means sister or sister-in-law.

In conclusion, it has been seen through the examples that the age of the female performer affects the bantering in “aytis”es. If female akins are much older, this causes male akins to be more careful with what they say while performing their aytis and restrict their word choices. To put another way, in men-women “aytis”es in which the female is older, we witness male akins limiting their own skills, desire to banter, even waiving their possibility of winning. In addition to the age difference between men and women, women’s age during the performance is also a factor. A female aytis performer who is almost forty or over does not want to be teased and be exposed to immodest bantering, and thus harm her motherhood and “reputable lady” status; therefore, to prevent this, she shows her attitude in the beginning through her words. There are also such “aytis”es in which male akins try to win by humiliating their opponents. It has been found that the “aytis”es in which the age difference between female akins and male akins is less than fifteen, and in which the female akin’s age is not more than forty, bantering is common, and that there is no obligation to limit the performance of the akins.

Keywords: Kazakhstan, aytis, akin, duel, woman-man aytis, minstrels, bantering.

Giriş

Özellikle bağımsızlıktan sonra hızlı bir gelişme sürecine girerek halkın duygu ve düşüncelerinin tercümanı haline gelen aytıs, iki veya daha fazla akının yani halk şairinin seyirciler karşısında daha çok dombıra ve kopuz olmak üzere bir enstrüman eşliğinde irticalen şiir söyleyerek

yarışmasına dayanan bir halk edebiyatı türüdür. Bir başka ifadeyle Türkiye Türkçesindeki karşılığı “atışma” olan aytıs bir veya birkaç kişinin müzik eşliğinde karşılıklı konuşmasıdır. Bir ya da daha çok kişi arasında geçen konuşmaya diyalog dendiğine göre aytısın diyaloglardan oluştuğunu söylememiz yerinde bir ifade olacaktır. Çok eskiden hasta hayvanı iyileştirmek için söylenen “badik” şiirleriyle biri erkek diğeri kız olmak üzere iki grup tarafından karşılıklı söylenen jar-jar şiirlerinden doğup zamanla münferit şairlerin bu şiirlerin sabit sözlerini değiştirerek söylemeye başlamasıyla gelişmeye başlayan aytısın günümüzdeki türüne akınlar aytısı, yani halk şairleri aytısı denirⁱ. Akınlar aytısının en önemli özelliği rakip akınların şiirlerini doğaçlama söyleyerek yarışmasıdır. Halk tarafından büyük rağbet gören akınlar aytısı içerisinde en sevilenin kadın-erkek aytısı olduğu tartışılmazdır. Çünkü aytıs müsabakasında halkın üzerindeki yorgunluğu gülererek giderme olasılığı en yüksek aytıs kadın-erkek arasında yapılan aytıslardırⁱⁱ. Ancak şaka malzemesi olarak genellikle aile içi ilişkilerin veya kadın-erkek ilişkilerinin kullanıldığı kadın-erkek aytıslarında şakalaşma durumunun yarışacak olan şairlerin yaşına bağlı olarak değişiklik gösterdiği görülmektedir. Özellikle kadın yaşının erkek rakibinin yaşından çok büyük olduğu durumlarda erkek akının saygıdan ötürü rakibine “anne” diye, kadının da rakibine “oğlum”, “yavrum”, “çocuğum” diye hitap ettiğinden aytısın vazgeçilmezi olan şaka konusunda da ileriye gidilememekte, hatta bazen hiç şaka yapamadan akınların aytısı tamamladığına şahit olmaktayız. Tabii ki bu yaşça büyük kadının her şeyden önce bir “ana” olarak görülmesinden, toplumda kabul görmüş statüsünden, ona karşı duyulan saygıdan kaynaklanan bir durumdur. Yaş farkının çok fazla olmadığı durumlarda kadının yaşça erkek rakibinden büyük olmasına rağmen halkın yadırgamayacağı hatta büyük beğeniyle gülererek alkışlayacağı biçimde şakalaştığı aytıs icraları da mevcuttur. Bu tür aytıslarda kadın rakibine “erkek kardeş” yani “ini” veya “kayn” yani “kayın, kayınbirader” diye, erkek şairse rakibine “apa” , “äpke” yani “abla”, veya “jenge” yani “yenge” diye hitap etmektedir.

Kadının Yaşça Büyük Olduğu Kadın-Erkek Aytıslarının Tahlili

Kazaklar’ın meşhur şairi Abay Kunanbayulı’nın doğumunun 150. yılı vesilesiyle Semey iline bağlı Karavıl kasabasında 1995 yılında düzenlenen aytıs müsabakasında Aselhan Kalibekova ile Amanjol Altay rakip akınlar olarak sahne almışlardır. Aselhan Kalibekova 1950 doğumlu olduğundan söz konusu aytısın düzenlendiği esnada 45 yaşındayken 1971 senesinde doğan Amanjol 24 yaşındadır. Nitekim aytısın Giriş kısmında aytısa ilk başlayan Aselhan:

Äriptes mına Amanjol ulmen jastı, / Meslektaş şu Amanjol oğlumla yaşıttı

Jırı bar yeritetin qara tastı / Şiiri var eritecek kara taşı

Amal joq anasımen şığıp qaldı / Çare yok anasıyla çıkıp kaldı

Burañ bel, tabılmastan qiyğaş qastı / İnce bel bulunmadığından güzel kaşlı

(Altayev, 2014: 3)

sözleriyle aradaki yaş farkının fazlalığını vurgulamış olup bu atışmanın ana-oğul atışması olacağının altını çizmiş bulunmaktadır. “Çare yok”, “ince belli bulunmadı” gibi ifadelerden Aselhan’ın Amanjol adına üzüntü duyduğunu anlıyoruz. Zira her genç erkek rahat atışabileceği, iltifatlar ve şakalar yapabileceği kendi akranı olan bir hanımla atışmak ister. Amanjol da söz sırası kendisine geçtiğinde

Köreyin apammenen qaptaldasıp, / Deneyeyim annemle yan yana yürümeyi

Ol ras, aruv qızdar buyırmadı / Doğru, güzel kızlar nasip olmadı

(Altayev, 2014: 5)

sözleriyle bunun bir aytıs yarışması olmasına rağmen annesi yaşındaki hanımı hürmetten ötürü yenmeye çalışmayacağını “yan yana yürüyeceğini” beyan etmiş olmaktadır. Amanjol’un kullandığı “apa” kelimesi daha çok “abla” anlamında kullanılsa da Kazakistan’ın bazı bölgelerinde “ana”

anlamında da kullanılmaktadır. Gelişme bölümünde genel olarak Kazak halkının tarihinden, büyük şahsiyetlerinden ve uğruna söz konusu müsabakanın düzenlendiği Abay'ın öneminden söz edildiği aytısı Amanjol şu sözlerle tamamlamıştır:

Anammenen ädep saqtap sırlassem da / Anamla edebimle sırimi paylaştım da
Aytısqa şölim qanbay bara jatır/ Aytıs susuzluğum geçmemiş durumda.

(Altayev, 2014: 10)

Görüldüğü üzere Amanjol burada maharetini, ustalığını dilediği gibi gösteremediği için sahneden aytısa doymadan ayrılmakta olduğunu ifade etmiştir.

1999 senesinde Kazakistan'ın Astana şehrinde geçen Ulusal Müsabakada 1977 doğumlu Davletkerek Kapulı ile 1950 doğumlu Asiya Berkenova karşı karşıya gelmiştir. Aytısın gerçekleştiği sene içerisinde kadın akın 49, erkek akın 22 yaşında olup aralarında yaş farkının 27 olduğuna şahit olmaktadır. Bu aytısa ilk başlayan Davletkerek halkı selamladıktan sonra:

Qasımda Äsiyaday äz anam bar,/ Yanımda Asiya gibi değerli anam var,
Tartınbas tarlan bozıñ qandayınan./ Çekinmez yırtıcı atın her çeşidinden
Alatavday qasıma siz kelgende,/ Alatav gibi yanıma siz geldiğinizde
Balapanday talpınam bavrayıñnan.../ Cıvciv gibi didinirim eteğinizde
 (QÖA Aytıs V, 2014: 343)

sözleriyle “ana” dediği rakibini Alatav dağına benzetirken kendisini cıvcive benzetmektedir. Dinleyici konumundan söyleyici konumuna geçen Asiya'nın rakibine cevaben şu sözleri sarfettiğine şahit olmaktadır:

Balapanday otırsıñ sen öziñdi, / Cıvciv diyorsun sen kendine,
Qataytıp jibereyin qanatıñdı-ay./ Güçlendirip göndereyim kanadını
Tiliñdi jonılğan bir oq qılayın,/ Dilini sivriltilmiş bir ok kılayım
Peyliñdi jır sezimmen toq qılayın./ İyi niyetini şiir duygusuna tok kılayım.
Qaynatşı jır qazanıñ, balam, sirä,/ Kaynatsana şiir kazanını oğlum, belki,
Men sözim soğan tiyer şoq qılayın./ Ben sözümü ona degecek köz kılayım.
 (QÖA Aytıs V, 2014: 347)

Bu sözlerden de anlaşıldığı üzere Asiya yavrusu olarak gördüğü rakibinin kanatlarını güçlendirmeyi, dilini keskinleştirmeyi ve gönlünü şiirle doldurmayı arzulamaktadır. Bir başka deyişle anne zaten başarılı bulduğu oğlunu bu aytıs vasıtasıyla kazandıracığı tecrübe sayesinde daha da ustalaştırmayı amaçlamaktadır.

Şakalaşmanın hiç yer almadığı bu aytısı Asiya rakibine ve seyirciye iyi dileklerini bildirerek bitirmiştir.

Diğer aytıs 1998 senesinde Almatı şehrinde Baktıraz Beysekbayev'in hürmetine düzenlenmiş müsabakada birbirine rakip olarak sahneye çıkan Esenkul ile Tavşen arasında gerçekleşmiştir. Esenkul Jakıpbekov 1953, Tavşen Abuvova 1932 doğumlu olduğuna göre aytısın gerçekleştiği yıl kadın akınımız 66, erkek akınımız da 45 yaşındaymış. Bu aytısa Esenkul başlamıştır. Ondan sonra söyleyici konumuna geçen Tavşen'in

Aynalayın, Esenkul, endi sağan/ Yavrum, Esenkul, şimdi sana

Men söyleymin qarağım anañ bolıp/ Ben söylerim, evladım, anan olup

(QÖA Aytıs V, 2014: 261)

sözleriyle söz konusu atışmanın ana oğul diyalogundan oluşmasını istediğini hem karşı tarafa, hem seyircilere bildirmektedir. Buna rağmen aytısın gelişme bölümünde Esenkul'un Tavşen'le şakalaştığı şu sözlerine şahit olmaktadır:

Apası, qartaydım dep jorta aytasıñ/ Annesi, yaşlandım diye mahsus söylüyorsun

Öleñiñmen köñildi marqaytasıñ./ Şiirinle gönlü okşuyorsun.

Osınday qarqınıñız bola berse,/ Bu tempoyla devam ederseniz,

Äli talay şaldardı qartaytasıñ./ Daha çok sayıda ihtiyarı yaşlandırırsın.

...Kempir bop osı jerge kelseñ dağı,/ ...Koca karı olup buraya gelsen dahi,

Qaytasıñ qızday bolıp sahnadan./ Ayrılırsın kız gibi olup sahneden.

(QÖA Aytıs V, 2014: 261-262)

Tavşen'in rakibi Esenkul'un bu şakasını yanıtsız bırakıp da yenilgiye bir adım yaklaşmak gibi bir düşüncesinin olmadığını şu mısralardan anlamaktayız:

Men otırmın öziñnen sasayın dep,/ Ben oturuyorum kendinden şaşkına dönüp

Otur mısıñ köñilimdi aşayın dep./ Oturuyor musun gönlümü açayım diye

Bul künde qızdarıñnan kempir qımbat,/ Bu günlerde kızlarından koca karı değerli

Otırsıñ ba bir şalğa satayın dep./ Oturuyor musun bir ihtiyara satayım diye

...Satsañ eger, qarağım, bay şalğa sat,/ ...Satsan eğer, yavrum, zengine sat,

Tamaq bolıp qalsıñşı baldarıma./ Yemek olup kalsın çocuklarıma

(QÖA Aytıs V, 2014: 264)

Görüldüğü üzere burada Tavşen çocuklarına para bırakabilmek için rakibinin kendisini yüklü miktarda başlık parası alabileceği zengin birine vermesini istemektedir. Esenkul'un verdiği yanıttan rakibi Tavşen'i Alimkul adlı akın için düşündüğü anlaşılmaktadır:

Balañ seniñ otırğan joq sasayın dep,/ Oğlun senin oturmuyor şaşırıp.

Öziñe otır bir jaqsılıq jasayın dep./ Kendine oturuyor bir iyilik yapayım diye.

Öziñizdey, apası, tuldır kedey,/ Sizin gibi, annesi, çulsuz fakir,

Otırmın Älimqulğa qosayın dep./ Oturuyorum Alimkul'a vereyim diye.

(QÖA Aytıs V, 2014: 264)

İsteddiği gibi zengin olmasa da kendisi gibi akın olan Alimkul'a olumlu baktığını Tavşen şu sözleriyle bildirmektedir:

Älimqulğa eger de meni qossañ,/ Alimkul'a eğer beni versen

Tuamın-av, qarağım, Toqsanbaydı./ Doğururum, yavrum, Toksanbay'ı

(QÖA Aytıs V, 2014: 265)

Ancak hemen ardından söylediği mısralarda Tavşen şakalaşma konusunu biraz uzattıkları için seyirciden özür dileme ihtiyacı duyar:

*Ağayın, bul sözimdi ayıp etpe, / Kardeşler, bu sözümü ayıplama,
Jay ânşeyin balam dep qaljındadım./* Sadece öylesine çocuğum olarak şakalaştım

(QÖA Aytıs 5, 2014: 266)

Buradan da anlaşıldığı üzere kadın yaşının fazla olduğu kadın erkek aytıslarında rakiplerin şakalaşmasını toplum da hoş karşılamamaktadır. Çünkü toplumun zihniyetinde yaşça büyük kadın anadır, kutsaldır ve onun bu kutsallığını zedeleyecek hiçbir davranışa, söze mahal verilmemelidir. Bu aytısı “anasına” hayır dua sözleriyle Esenkul bitirmiştir.

1995 yılında Doğu Kazakistan vilayetinde Abay’ın doğumunun 150. yılı vesilesiyle düzenlenen aytıs müsabakasında 1975 doğumlu Muhamedjan Tazabekov ile 1956 doğumlu Hanşa Rayısova karşı karşıya gelmiştir. Söze ilk olarak halkı selamlayarak Hanşa başlamıştır. Söz sırası kendisine geçince Muhamedjan:

Men üşin bayterektey biyik jansız/ Benim için Bayterek gibi yüksektesiniz
Sınbasa basın jerge iymeytuğın / Kırılmazsa başını yere eğmeyen
Birakta bilesiz goy jangan ottın / Ama biliyorsunuz yanan ateşin
Biyik turgan qazanga tiymetiniñ/ Yüksekte duran kazana değmediğini

sözleriyle aytısı daha ilginç ve halk için eğlenceli hale getirmeye çalışmaktadır. Burada rakibini Kazakistan’ın Astana şehrinde bulunan ve başkentin sembolü haline gelen gözlem kulesi Bayterek’e, kendisini ise yanan bir ateşe benzeten Muhamedjan, aytısın daha heyecanlı hale gelmesi için rakibinin biraz taviz vermesi gerektiğini ifade etmiş durumda. Amacına ulaşamayan aytıs şairi söz sırası yine kendisine geçince:

...Alatavdın şıñınday apasına/ ...Alatav’ın zirvesi gibi anasına

Bala buluttın bası kep tirelude/ Yavru bulutun başı gelip dayanmakta

sözleriyle kendisini artık yavru bir buluta benzeterek Kazakistan’ın Almatı şehrindeki Alatav dağının tepesine benzediği rakibiyle istediği şekilde bir iletişim kurma çabasını devam ettirmektedir. Bu aytısın istediği gibi gelişmediğini Muhamedjan’ın şu sözlerinden anlayabiliriz:

...Hanşaday apamniñ da sözi jumır/ ...Hanşa gibi annemin sözü yuvarlak

Budırın taba almadıq julatınday.../ Çıkıntı bulamadık koparacak...

Görüldüğü üzere şair rakibinin söyledikleri arasında ucundan yakalayıp atışmayı daha hararetli hale getirme imkânı verecek tek bir kelimenin bile geçmediğini ifade etmektedir. Bu aytısı halka ve rakibine nasihat vererek Hanşa bitirmiştir.

2013 yılında Astana’da “Kıl Jüyrikte Kim Jüyrik” adıyla düzenlenen müsabakada 1977 doğumlu Aynur Tursınbayeva ile 1991 doğumlu Jandarbek Bulgakov karşı karşıya gelmiştir. Aytısın yapıldığı esnada kadın akının 36, erkek akının ise 22 yaşında olup aradaki yaş farkının 14 yıl olduğu görülmektedir. Bu aytısı ilk olarak başlayan Jandarbek halkı selamladıktan sonra rakibi Aynur’a şu sözlerle yönelmiştir:

Armısıñ Aynur degen avtosalon / Selamette misin Aynur adlı oto galeri

...Osı aytıstan otız dört kölik minip/ ...Şu aytıstan otuz dört araca binip

Batpanday qonğan eken baq ta sağan/ Batman gibi konmuşmuş talih sana

Jerdegi temirlerdi terip boldıñ/ Yerdeki demirleri toplamayı bitirdin
Samolettıñ keregi joq pa sağan / Uçağın gereği yok mu sana
Temirdiñ bări sizge jabıсарday / Demirin tümünü size yapıştırarak kadar
Sonşalıqtı Aynur apa küşiñiz ne / O derece Aynur abla gücünüz ne
Bala kezde bayqamay jutıp qoyğan/ Çocukluğunuzda fark etmeden yuttuğunuz
Magnit jatır ma әlde işinizde... / Mıknatıs yatıyor mu yoksa içinde...

(<https://kaztube.kz/video/99165>)

Görüldüğü üzere Jandarbek birçok aytısın galibi olarak çok sayıda araba kazanan rakibi Aynur'un bu başarısını alay konusu ederek onun demirleri bu kadar çekmesine küçükken yuttuğu mıknatısın sebep olabileceğini ileri sürmektedir. Bununla da yetinmeyip mağlup etmediği akranları kalmadığından artık aytıslarda gençlerin rakibi olarak atışan Aynur'u genç akınlarla uğraşmakla itham etmektedir:

Şaldarıñnıñ şaruvasın bitirip bop/ İhtiyarlarının işini bitirip
Jas baldardı şetinen qurtıp otqan/ Genç çocukların hepsini mahveden
Endi kep Jandarbekti surap apsıñ/ Şimdi de Jandarbek'i istemişsin
Qay saytan büyiriñnen tırtıp otqan./ Hangi cin böğüründen dürtten
Jastar menen alısıp jılsasıñ/ Gençlerle uğraşıp didişiyorsun
Murnıñnıñ suvın әren sürtip otqan./ Burunlarının suyunu zor silmekte olan.

(<https://kaztube.kz/video/99165>)

Bu sözlerden de anlaşıldığı üzere söz konusu müsabakada Aynur rakibi Jandarbek'i özel olarak istemiştir ve Jandarbek bunun sebebini merak etmektedir. Bu, aslında cevabı bilinen bir sorudur, çünkü her güçlü aytıs sanatçısı atışmanın ilginç ve güzel olması için rakibi olarak kendisi gibi güçlü bir şair ister. Jandarbek burada kendisini genç ve tecrübesiz olarak tanımlayıp mütevazılık yapmaktadır. Dinleyici konumundan söyleyici konumuna geçen Aynur Tursınbayeva rakibi Jandarbek'in mıknatısla ilgili söylediklerini şu sözlerle yanıtlamaktadır:

Aynur:
Magnitiñ bar dep işinde/ Mıknatısın var diye içinde
Neni aytuğa bekindi/ Neyi söylemek istedi
Äkesi aqın Aytaqın/ Babası ozan Aytakın
Bağana jür ed osında/ Demin geziyordu burada
Qayıp tastap kekildi/ Ayırıp ikiye kahkülü
Sahnadan ketip qalsa da/ Sahneden çekilmiş olsa da
Jalğap jür altın köpirdi / Bağlantıyı koparmıyor
Men qatısatın aytısqa/ Benim katılacağım aytısa
Şoşandap jetip keledi/ Uçarılık edip hep geliyor
Qılıq şıgarıp ne türli/ Huy edinip çeşitli
İşimde bolsa magnit/ İçimde olsa mıknatıs
Bilmeymin kimge ötimdi/ Bilmem kime etki ediyor

*Temirdi emes äkeñdi / Demiri değil de babanı
Qattı tartatın sekildi./ Çok çekiyor gibi.*

(<https://kaztube.kz/video/99165>)

Burada Aynur konuyu bambaşka bir yöne çevirmektedir. İçindeki mıknaatısın demirleri değil de daha önceleri defalarca atıştığı Jandarbek'in babası Aytakın'ı çektiğini ileri sürmekte ve rakibini kızdırıp alt etmek için daha da ileriye giderek babasının tüm aytıs müsabakalarına kendisini görmek için geldiğini iddia etmektedir. Söz sırası kendisine geçince Jandarbek'in bu iddiaya cevabı şu şekilde olmuştur:

*Äkemdi aytat desem muni nağıp/ Babamdan bahseder desem bu ne için
Bildim goy qupiyanı bugün anıq / Öğrendim ya sıvrını bugün açık
Bizdiñ üydi büldirip jatır eken / Bizim evin huzurunu bozuyormuş
İşine дәu magnit kirip alıp./ İçine dev mıknaatıs girip alıp.
...Şalıña ekinşi ret jolamastay/ ...Kocasına bir daha yaklaşmaman için
Arqañnan altı taspa tilip alıp/ Sırtını kamçıyla dilimleyip
Mamalatıp ketpesiñ seni mamam/ “Anne, anne” diye bağırtmasın seni annem
Şaşıñmen magnitındı julıp alıp / Saçınla mıknaatısını koparıp alıp.*

Bu mısralarda Jandarbek, kocasına göz koyduğu için annesinin çok öfkeleneyeceğini ve içindeki mıknaatısla birlikte saçlarını da koparacağını söyledikten sonra babasının aslında kendisine destek olmak için geldiğini şu sözlerle açıklamaktadır:

*...Negizi ol sağan emes mağan kelgen .../ Aslında o sana değil bana gelmişti
Jürgen soñ balası üşin köp qayğıra/ Gezdiğinden oğlu için çok endişelenip
Şınımen seniñ küşiñ tartıp kelse / Gerçekten senin gücün çekip getirmişse
Köre sala jabısıp ketpeydi ma.../ Görür görmez yapışmaz mıydı...
...Sarıarqağa äkelgen magnitiñ / ...Sarıarka'ya getirten mıknaatısın
Sahnağa tartuğa jetpeydi ma/ Sahneye çekmek için yetmedi mi?*

(<https://kaztube.kz/video/99165>)

Görüldüğü üzere Jandarbek rakibinin iddiasını delillerle çürütmeye çalışmaktadır. Ancak çok tecrübeli bir aytıs ustası olan Aynur sözlerinin doğruluğunu bizzat Aytakın'ın desteğiyle ispatlamak niyetinde olup rakibi Jandarbek'in babasına:

*Barsıñ ba zalda Ayt ağa/ Var mısın salonda Ayt ağabey
Aynurmen oynıñ bir bolsa/ Aynurla düşüncen bir olsa
Bir turıp qoyşı orniñnan/ Bir kalksana yerinden
Mağan kelgeniñ şın bolsa./ Bana geldiğin gerçek ise*

sözleriyle seslenir. Ne kadar şaşırtıcı gelse de Jandarbek'in seyirciler arasında oturan babası Aytakın gülümseyerek yerinden kalkar ve geri oturur. Bunu gören Aynur çok memnun olur ve gülümseyerek rakibi Jandarbek'e dönüp şu sözleri sarfeder:

Kördiñ be äne äkeñiñ / Gördün mü işte babanın
Bar oıy kimde ekenin / Tüm aklının kimde olduğunu
Mahabbat jasqa qaray ma/ Aşk yaşa bakar mı
Aynurdı körıp umıttı/ Aynur'u görüp unuttu
Üydegi jarın nekeli/ Evdeki yârini nikahlı
Sen abaylap otır sen de endi/ Sen dikkatli ol sen de artık
Aqılñ avıp ketedi/ Aklını alırım
Köp tiye berme aşuga/ Fazla üstüme gelme
Sağan da sözim ötedi/ Sana da sözüm geçer
Turgızbaq tügil biletip/ Yerinden kaldırmak da neymiş seni
Qoyuğa şamam jetedi/ Oynatmaya gücüm yeter

(<https://kaztube.kz/video/99165>)

Anlaşıldığı gibi usta akın şüphe bırakmayacak şekilde dediklerini ispatlamıştır. Bununla da yetinmeyip alaylı bir biçimde rakibini dikkatli olması, aksi takdirde onu herkesin önünde dans ettirebilecek güçte olduğu yönünde uyarmaktadır. Aynur'un bu sözlerinden sonra Jandarbek kendisini değil de rakibini haklı çıkarmış olan babasına yönelerek:

Äketay tüsinbedi-av balañ seni / Babacığım anlamadı ya oğlun seni
Tiymeydi-av bul turgannıñ sağan sebi/ Dokunmaz bu kalkışının sana hayrı
Oturğızıp turğızıp bul Aynurdın / Oturtup kaldıran bu Aynur'un
Basınıp alğanıñ-ay jaman seni / Bastırmış olması ne kötü seni
Oturğızıp turğızgan eşteñemes / Oturtup kaldırmak da neymiş
Eñbektetip jürmesiñ mamam seni/ Emeklemek zorunda bırakmasın annem seni

(<https://kaztube.kz/video/99165>)

der. Bu sözleriyle Jandarbek babasının davranışına olan şaşkınlığını ifade etmenin yanı sıra annesi tarafından evde bunun hesabının sorulacağını yine şakacı bir üslupla dile getirmektedir. Bu aytısı halka iyi dileklerini bildirerek Aynur bitirmiştir.

2013 senesinde Kazakistan'ın Şımkent şehrinde, zamanında Tavke Hanın danışmanlığını yapmış önemli devlet adamlarından Töle Biy'in doğumunun 350. yılı ve Büyük Kazak Hanı Abılay Han'ın doğumunun 300. yılı vesilesiyle düzenlenmiş ulusal aytıs müsabakasında 1971 doğumlu Marjan Yesjanova 1984 doğumlu Yerkebulan Kaynazarov birbirine rakip olarak atışmışlardır. Aytısa halkı selamlayarak Yerkebulan başlamıştır. Ondan sonra söz alan Marjan:

İnilik izetiñdi sen saqtasañ/ Kardeşçe nezaketini sen korusan
Apalıq aq niyetke say bolğanbız/ Annelik ak niyetine layık oluruz

(<https://www.youtube.com/watch?v=wu8zH8UdpMk>)

sözleriyle nasıl davranması gerektiği yönünde rakibini bilgilendirmektedir. Yani Marjan “sen kardeş gibi nazik ve edepli ol ki, ben de bir anne gibi itibar göreyim” diyerek alay konusu olmak veya yersiz şakalara maruz kalmak istemediğini açıkça ifade etmiş durumdadır.

Söz sırası kendisine geçince Yerkebulan, yatılı bir okulun müdürü olan Marjan'ın makamı gereği de rahat atışamayacağı biri olduğunu imalı şu sözlerle beyan etmektedir:

Alistan aytısam dep kelgenimde / Uzaktan atışırım diye geldiğimde

Kez boldı-av Marjandayın nar direktör / Denk geldi ya Marjan gibi büyük müdür

...Qayda barsam jaqsınıñ janındamın/ Nereye gitsem iynin yanındayım

Aytevir magan qumar bar direktör/ Neticede bana hevesli tüm müdürler

Görüldüğü üzere Yerkebulan rakibinin konumundan ve yaşından dolayı sanatını istediği gibi icra edemeyeceği için üzülmemektedir. Ancak hiç şakalaşmadan da duramayacağı kendisinin şu sözlerinden açıkça anlaşılmaktadır:

Marjandayın apama qızıgamin/ Marjan gibi anneme imreniyorum

Bar tapqanıñ boyına jiynay qoyğan/ Tüm kazancını bedeninde toplayabilen

Bu mısralarda Yerkebulan “tüm kazancını bedeninde toplamış” diyerek rakibinin kilolu olmasını alay konusu etmektedir. Devamında Abılay Han'ın gördüğü rüyadan yola çıkarak rakibine yüklenmeyi sürdürmektedir:

Abılay zamanında tüs köripti/ Abılay zamanında rüya görmüş

Qaptağan baqa şayan şımaylardan/ Çok sayıda kurbağa, akrep ufak tefek

Sondagı baqa şayan biz şıgarmız/ İşte o kurbağa, akrep galiba biziz

Tiliniñ tikenegin tıymay qalğan/ Dilinin dikenini kesmeyen

Akındardıñ işinde siz ğanasız/ Akınların içinde sadece sizsiniz

Tüsine Abılaydıñ sıymay qalğan./ Rüyasına Abılay'ın sığmayan.

Görüldüğü üzere Yerkebulan bu mısralarda rakibinin iki yönünü eleştirmektedir. İlk olarak “bütün aytıs şairlerinin dili dikenli” diyerek aytısın olmazsa olmazı olarak bilinen acı gerçekleri dile getirmesi konusunda Marjan dışındaki aytıs sanatçılarının ne kadar istikrarlı olduklarını vurgulamaktadır. İkinci olarak “Abılay'ın rüyasına sadece rakibinin sığmadığını” vurgulayarak “sıgmamak” kelimesini özellikle kullanarak Marjan'ın kilolu olduğunu bir kere daha üstüne basa basa belirtmiş olur. Bununla da yetinmeyen Yerkebulan:

Ağayın osımenen doğarayın/ Kardeşler bu şekilde bitireyim

Anamday adammenen tartısqaşa/ Anam gibi biriyle tartışmaktansa

Mañmañ basıp jüre ber, Marjan apa-av/ Yavaş yavaş yürümeye devam, Marjan ana

Balañnıñ balasımen aytısqaşa/ Çocuğunun çocuğuyla atışmaktansa

sözleriyle rakibine torunu yaşında biriyle atışmaktansa yavaş yavaş kendi işlerine bakmasını tavsiye etmektedir. Burada olmaması gereken yerde olduğunu ima ederek Yerkebulan'ın Marjan'ı halkın gözünde gülünç duruma düşürme çabası içinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu aytısı Marjan Yeşjanova halka ve rakibine iyi dileklerini bildirerek bitirmiştir.

Taraz şehrinin 2000. yılına ithafen 2002 senesinde düzenlenen aytıs müsabakasında 1978 doğumlu Şırınbek Koylibayev ile 1973 doğumlu Karima Oralova karşı karşıya gelmiştir. Aytısın yapıldığı esnada erkek akın 24 yaşındayken, kadın akın 29 yaşında olup aralarında beş yaş fark vardır. Bu aytısı ilk başlayan Şırınbek rakibiyle ilgili şu ifadeyi kullanmıştır:

*Arnayı jeneşeme arma dedim,/ Özel olarak yengeme “merhaba” dedim,
Qayınınñ tüsinetin är “namegin” / Kaynının anlayan her “imasını”
(QÖA Aytıs VI, 2014: 36)*

Görüldüğü üzere Şırınbek rakibinden “yenge” olarak söz etmekte ve yengesinden kendisinin ima ettiği her şeyi anlamasını beklediğini ifade etmektedir. Devamında şu sözlerle:

*Közdiñ javın alatın kelinşekpen/ Gözleri kamaştıran gelincikle
Sözdiñ davın köbeytip bir köreyin./ Söz davasını artırmayı bir deneyeyim
(QÖA Aytıs VI, 2014: 36)*

rakibine iltifat etmeyi de ihmal etmeyen Şırınbek, aytısı daha ilginç hale getirmek için çaba sarfedeceğini beyan etmektedir. Dinleyici konumundan söyleyici konumuna geçen Karima daha önce atıştığı ün salmış aytıs ustalarını saydıktan sonra:

*Segirtkeniñ aygırı-/ Çekirgenin aygırı-
Jetpegeni sen ediñ/ Eksik kalmıştın bir tek sen
(QÖA Aytıs VI, 2014: 38)*

sözleriyle kendisine denk görmediği rakibini küçümsemektedir. Şırınbek ise bu sözlerin altında kalmamak ve rakibini utandırarak alt etmek için imalı bir biçimde onu daha şefkatli olmaya davet etmektedir:

*Qaynıña kızıl qayıñ, qızı qandı,/ Kaynına kızıl kayın, sıcakkanlı
Emeşegiñ üzilip eljireşi/ Büyük bir arzuyla şefkat göstere
(QÖA Aytıs VI, 2014: 38)*

Aytıs müsabakaları esnasında çoğunlukla bekâr erkek şairlerle atışmak durumunda kaldığından şikayet eden Karima, kocasının da bu durumdan hiç hoşnut olmadığını şu sözleriyle dile getirmektedir:

*Küyevim sırttan qızğanıp,/ Kocam dıştan kıskanıp
Ol bayğus tağı qor boldı/ O biçare yine hor oldu
Jürsin ağa, qaytemiz,/ Jürsin ağabey, ne yapacağız,
Qayındar tipti mol boldı/ Kayınlar artık çok oldu
(QÖA Aytıs VI, 2014: 39)*

Burada Karima derdini neredeyse tüm hayatını aytıs sanatını geliştirmeye adanmış olan, günümüz aytıs müsabakalarını organize eden, aytıs akınlarını kura veya ustalıklarına, geldikleri bölgelere göre eşleştiren Jürsin Erman’a anlatmaya çalışmaktadır. “Kayınlar” yani “kayın biraderler” olarak adlandırdığı birlikte sahne aldığı kendisinden küçük bekar erkeklerin hem sayı bakımından hem çizgiyi aşmaları bakımından çok olduklarını şakayla karışık ifade etmektedir. Aytısın devamında söyleyici konumuna geçen Şırınbek müsabakaların galibi olup da çok sayıda araba kazanan Karima’ya:

*Kölikti ap bir jaqınga bereriñde,/ Arabayı alıp bir yakına verirken
Belgili ağammenen keñeseriñ./ Belli ağabeyime danışacağın*

Qaynıma birin bersek deġendey oy/ Kaynıma birini versek gibi düşünce
Basıña kelmeydi eken nege seniñ/ Aklına gelmez niye senin

(QÖA Aytıs VI, 2014: 42)

diyerek kocasıyla konuşup hiç olmazsa bir tanesini kendisine vermeyi akıl edemediğinden yakınıyor. Karima buna cevaben Şırınbek'e arabayı o güne dek aytıs yarışmalarında toplam on araç kazanan Muhamedjan'dan ya da yedi araç kazanan Aynur Tursınbayeva'dan istemeyi tavsiye etmekte ve bekar kayınlarının sadece aytıs icrası esnasında kendisine iltifat ettiklerini, aytıstan sonraysa etrafında bir bardak su bile ikram edecek kimsenin bulunmadığını şakayla karışık bir dille ifade etmektedir. Bu aytısı rakibinin kendisinden tavşan gibi kaçtığını belirterek Şırınbek bitirmiştir.

2011 yılında Astana şehrinde “Jastık Jalınımız Sagan, Tavelsiz Qazaqstan” adlı gençler arasındaki ulusal müsabakada 1993 doğumlu Meyirbek Sultanhan ile 1985 doğumlu Jansaya Musina birbirinin rakibi olarak sahneye çıkmıştır. Aytısın yapıldığı sene erkek akın 18, kadın akın 26 yaşında olup aralarında sekiz yaş vardır. Aytısa başlayan Meyirbek önce halkı selamladıktan sonra Jansaya'ya yönelerek şöyle der:

Jigitpenen qol ustasıp jürmek tügil/ Delikanlıyla el ele tutuşup gezmek bir yana
Üstinen erkek şıbın uşpağan qız/ Üstünden erkek sineğin uçmadığı kız

Görüldüğü üzere Meyirbek burada rakibi Jansaya'nın yirmi altı yaşında olmasına rağmen halâ yuva kurmamış olmasını alay konusu etmektedir. Devamındaysa herkesi Jansaya'ya eş aramaya şu sözlerle davet etmektedir:

Jabılıp Jansayaga qarasayıq/ Toplanıp Jansaya'ya yardım edelim
... Aytpeşe sen tügili Astanada/ ...Yoksa sen bir yana Astana'da
Aqşaqar da jürmeydi qısta jalğız/ Kardan kız bile gezmez kışın yalnız

(<http://aitysker.org/?p=1000>)

Burada Meyirbek kışların çok sert ve soğuk geçtiği Astana'da kardan kızın (Rus mitolojisi) bile tek başına gezmediğini söyleyerek yine rakibiyle alay etmektedir. Dinleyici konumundan söyleyici konumuna geçen Jansaya şu sözleriyle:

İlmiyip qasımızga qaydan keldiñ/ Çok zayıf yanımıza nerden geldin
Süyiktey qurap ketken moladağı./ Kemik gibi kurumuş mezardaki
Mensinbey Jansayanı qoqañdama/ Hor görüp Jansaya'yı dikleşme
Bayqamay tiyip keter zobalañı. / Kazara dokunuverir musibeti

rakibinin fazla zayıf olmasını alay konusu etmekte ve dikleşmeye devam ederse sonuçlarına katlanmak zorunda kalacağını söyleyerek onu şaka yoluyla tehdit etmektedir. Bu aytısı Jansaya jürilerle şakalaşarak ve az puan verenlere üstü kapalı beddua ederek bitirmiştir:

Jüriler-ay, biz de sizdey jüriyimiz/ Hey, jüriler biz de sizin gibi jüriyiz
Külip qarar qanday san / Gülüp bakar hangi sayı
Bizge qanşa bal qoysan/ Bize kaç puan versen
Biz de sizge sonday gumır tileymiz/ Biz de size o şekilde hayat dileriz.

Aytısın sonundaki puanlama bölümünde altı kişiden oluşan jüri üyeleri beşi 10 biri 9 olmak üzere her iki akına 60 üzerinden 59 puan vermişlerdir.

2007 senesinde Jezkazgan şehrinde düzenlenmiş “Bereke Bası-Birlik” adlı aytıs müsabakasında 1978 doğumlu Aybek Kaliyev ile 1969 doğumlu Akmaral Levbayeva birbirinin rakibi olarak sahneye çıkmıştır. Aradaki yaş farkının 9 olduğu rakiplerden kadın akının aytısın gerçekleştiği sene 38, erkek akınınsa 29 yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Aytısa ilk olarak halkı selamlayarak ve kendisini tanıtarak Aybek Kaliyev başlamıştır. Gelişme bölümünde rakibi Akmaral’a şu sözleri sarf ettiğine şahit olmaktadır:

Men sizdi säbiz emes qarbız deymın/ Ben size havuç değil karpuz diyorum
Qarbız bolsañ boyıñnan när izdeymın/ Karpuz isen bedeninden besin ararım
Qızılısrıp kelgende Jezqazğanga/ Canım et isteyip geldiğimde Jezkazgan’a
Qarbızıñnıñ qızılın jargız deymın./ Karpuzunun kızılını patlattır derim
Men özi almas jüzdi qanjar edim.../ Ben kendim elmas yüzeyli hançer idim...

Anlaşıldığı üzere Aybek rakibini karpuzla, kendisini elmas yüzeyli hançere benzetmek suretiyle Akmaral’ı zora sokup utandırarak cevap veremeyecek hale getirmeyi amaçlamaktadır. Ancak tecrübeli bir akın olan Akmaral “inim” diye hitap ettiği rakibini seyirciler karşısında gülünç hale düşürecek şu yanıtı vermektedir:

Qarsılasıñ bul inim aq qusqa yemes/ Rakibini bu inim ak kuşa değil
Paydalı jemisterge teneydi eken/ Faydalı sebzelere benzetirmiş
Baqşasında ösetinniñ qatarıñda/ Bahçesinde yetişenlerin içinde
Barmız ba özi äpkeseñ ne deydi eken/ Var mıymışız, ablasına ne dermiş
Tamırın basıp basıp köreyiñsi/ Damarına basıp basıp bir bakayım
Säbizden basqa salat jemeyme eken/ Havuçtan başka salata yemez miymiş
<http://aitysker.org/?p=3709>

Görüldüğü üzere kadın akın burada rakibine kendisinden küçük olduğundan sevecen davranmakla birlikte kendisini zora sakan şakası yüzünden de onu bir nevi cezalandırmaktadır. Bu aytısı halka hayır dua ederek Akmaral Levbayeva bitirmiştir.

2015 yılında Taraz şehrinde Kazak Hanlığının 550. yılı vesilesiyle “Mängilik El” adıyla düzenlenmiş olan uluslararası aytıs şairleri müsabakasında 1984 doğumlu İran-Gayıp Kuzenbayev ile 1974 doğumlu Jibek Boltanova karşı karşıya gelmiştir. Bu aytısa ilk başlayan İran-Gayıp halkı selamladıktan sonra rakibine yönelerek:

Ay armısıñ sululuğı qas apayım/ Hey selamette misin güzelliği has hanım ablam
Men sizge jırdan qazı asatayın/ Ben size şiirden kazı ağız dolusu yedireyim
On segizden jıyrma jas asıp ketken/ On sekizden sonra yirmi yaşı daha geride bırakan
Türiñnen aynalayın jas apayım/ Şeklini seveyim genç hanım ablam
[\(http://aitysker.org/?p=4862\)](http://aitysker.org/?p=4862)

der. Anlaşıldığı üzere ilk mısra da rakibine güzel olduğuna dair iltifat eden şair, hemen sonra kendisi için fazla yaşlı olduğunu alaylı biçimde on sekiz yaşını yirmi yıl önce geride bıraktığını vurgulamak suretiyle ifade etmektedir.

Jibek söz sırası kendisine gelince İran-Gayıp’ın güzel olduğuna dair iltifatına şakayla karışık şu yanıtı vermektedir:

...*Minavındı küyevim yestip qalsa/* Bu sözünü kocam iştise

Şıbinday şildedegi tekke ölesiñ. / Sinek gibi temmuzdaki, boşa ölürsün.

(<http://aitysker.org/?p=4862>)

Bununla da yetinmeyen akın kendi dengi olarak görmediği İran-Gayıp'ı sarışın olmasından dolayı sapsarı dariya ve yumurtanın sarısına benzeterek dış görünüşüyle alay etmektedir:

...*Sap sarı Şiyeliniñ tarısında/* ...Sapsarı Şiyeli'nin darısı gibi

Ekensiñ jumurtqanıñ sarısında/ Görünüyorsun yumurtanın sarısı gibi.

(<http://aitysker.org/?p=4862>)

Bu aytısı Jibek halka iyi dileklerini bildirerek tamamlamıştır.

Sonuç

Kadın yaşının aytıstaki şakalaşma durumunu etkilediği örneklerle ortaya çıkmaktadır. Kadın yaşının fazla büyük olması toplumdaki kabuller gereği ister istemez erkek akınların aytıslarını icra esnasında söylemlerinde daha dikkatli olmasına, kelime seçimlerinde özgürce davranamamasına sebep olmaktadır. Bir başka deyişle kadın yaşının büyük olduğu kadın erkek aytıslarında erkek akın yeteneğini, şakalaşma isteğini sınırlandırmak, yenme olasılığından vazgeçmek durumunda kaldığına şahit olmaktayız. Aytıstaki şakalaşma derecesi konusunda kadınla erkek arasındaki yaş farkının yanı sıra kadının atışma esnasındaki yaşının da belirleyici olduğu görülür. Atışma esnasında kırk yaşına merdiven dayamış veya kırk yaşını geride bırakan bir kadın alay konusu olup, edep çizgisini aşan şakaya maruz kalarak annelik, saygın hanımefendilik statüsünü zedelemek istemez ve bunu önlemek için tavrını önceden sözleriyle belli eder. Bu tür aytıslarda erkek akınların rakiplerini utandırarak yenmeye çalıştığı durumlar mevcuttur. Kadın akınla erkek akın arasındaki yaş farkının on beşten az olduğu ve kadın akının yaşının kırkı geçmediği aytıslarda şakalaşmanın bol olduğu, herhangi bir sınırlama zorunluluğunun mevcut olmadığı görülmüştür.

Açıklamalar

ⁱ Aytıs hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Metin Ergün, Kopuz Sarını Kazak Âşık Tarzı Şiir Geleneği Akın ve Jıravlar (Ergün 2002), Metin Ergün, “Kazak Halk Akınlarında Rüya Motifi” (Ergün 1995), Bekir Şişman, “Türkiye ve Kazakistan’da Yaşayan Âşıklık Geleneğinin Değişmeyen Unsurlar Açısından Karşılaştırılması” (Şişman 2014), Nergis Biray “Aytıs; Aytıs-Tartıs The Centre of “Aytıs” And Verbal Dueling Among Kazak Folk Poets” (Biray 2015), Metin Arıkan, “Kazak Sözlü Geleneği”, Türk Dünyası Âşık Edebiyatı (Arıkan, 2016), Lazzat Urakova, Kazak Halk Edebiyatında Aytıs Geleneği ve Bu Gelenek İçerisinde Jambıl'ın Aytısları (Urakova 2008).

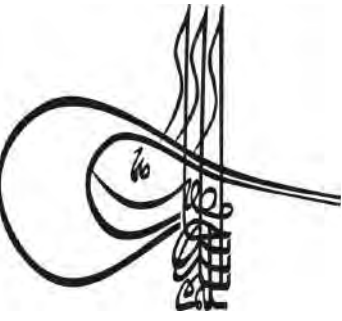
ⁱⁱ Kadın-Erkek aytısları hakkında detaylı bilgi için bkz. Naciye Yıldız, Erkingul Molotkızı Soltanayeva “Performans Teori Bağlamında Kazakistan Geleneğindeki Kız ile Delikanlı Aytıslarının Değerlendirilmesi” (Yıldız ve Soltanayeva 2015).

KAYNAKÇA

Altayev, Amanjol (2014). *Narkesken: Aytıstar*. Astana: Foliant

Arıkan, Metin (2016). Kazak Sözlü Geleneği. Ed. N.Ata Yıldız-F.A.Turan, *Türk Dünyası Âşık Edebiyatı*, (255-338). Ankara: Gazi Kitabevi.

- Biray, Nergis (2015). “Aytıs; Aytıs-Tartıs The Centre of “Aytıs” And Verbal Dueling Among Kazak Folk Poets”. *Milli Folklor* 57: 58-75.
- Ergün, Metin (1994). “Kazak Halk Akınlarında Rüya Motifi”. *Milli Folklor* 23: 8-14.
- _____ (2002). *Kopuz Sarını Kazak Âşık Tarzı Şiir Geleneği Akın ve Jıravlar*. Ankara: G.Ü.İletişim Fakültesi Basımevi.
- Qazaq Önerinin Antologiyası*. Aytıs V (2014). Ed. Joldasbekov, M., Musakojayeva, A. vd. Astana: Kültegin.
- Qazaq Önerinin Antologiyası*. Aytıs VI (2014). Ed. Joldasbekov, M., Musakojayeva, A. vd. Astana: Kültegin.
- Şişman, Bekir (2014). “Türkiye ve Kazakistan’da Yaşayan Aşıklık Geleneğinin Değişmeyen Unsurlar Açısından Karşılaştırılması”. *Milli Folklor* 54: 68-74.
- Urakova, Lazzat (2008). Kazak Halk Edebiyatında Aytıs Geleneği ve Bu Gelenek İçerisinde Jambıl’ın Aytısları. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümü. Basılmamış doktora tezi.
- Yıldız, Naciye ve Soltanayeva, Erkingul Molotkızı (2015). “Performans Teori Bağlamında Kazakistan Geleneğindeki Kız ile Delikanlı *Aytıslarının* Değerlendirilmesi”. *MTAD*,12(3):91-111
- <https://kaztube.kz/video/99165> [Erişim: 10.05.2018]
- <https://www.youtube.com/watch?v=wu8zH8UdpMk> [Erişim: 07.05.2018]
- <http://aitysker.org/?p=1000> [Erişim: 28.04.2018]
- <http://aitysker.org/?p=3148> [Erişim: 25.04. 2018]

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Haziran2018

✓ Accepted/Kabul: Haziran 2018

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM – Doç. Dr. Serdar YAVUZ

This article was checked by iThenticate.

19. YÜZYIL SOSYO-KÜLTÜREL DÖNÜŞÜM SÜRECİNİ BİR DÖNEM AYDINININ DİL VE TERCÜME SÖYLEMİ ÜZERİNDEN OKUMAK: BİR KÜLTÜREL DEĞİŞİM ÖZNESİ OLARAK NAMIK KEMAL (1840-1888) ÖRNEĞİ

Sema ÜSTÜN KÜLÜNK*

ÖZET

Tarihin ilk dönemlerinden günümüze kadar kültürlerarası etkileşim süreçleri incelendiğinde tercüme ediminin, öteki ile karşılaşma ve kültürler arası aktarımın temel aracı olduğu açıkça görülmektedir. İlgili aktarımın niteliklerini üretimin gerçekleştirildiği dönemin koşulları belirlemekte; bu süreç, bazen kültürlerarası bir çarpışma bazen de bir müzakere niteliğinde tecrübe edilmektedir. Bu bağlamda incelemeye tabi tutulacak son dönem Osmanlı devleti yeni bir kimlik inşası çabasına sahne olmuştur. Dönemin kültürel geçiş sürecini tercüme söylemi temelinde ele almayı amaçlayan bu çalışmada, kültürlerarası farklılıkların son derece farkında, modern, eleştirel bir aydın portresi çizen Namık Kemal özelinde, tercüme ve ilişkili temellük etme ve yazın pratiklerine yönelik dönemin hâkim söylemi ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Karmaşık edimler bütününe yapısında barındıran dönemin tamamını kapsayıcı bir çalışma iddiası gerçeklikten uzak olacağı için, tanıtıcı özellikleri nedeniyle Namık Kemal'in ifadeleri doğrultusunda mikro bir analiz sunulacaktır. Söylem analizi, önsözler, eleştiri yazıları ve dönemin yaygın bir türü olarak mektuplar çerçevesinde yapılacak, bir dönem aydını özelinde, dönemin genel tercüme söylemine ilişkin veriler gün ışığına çıkarılacaktır.

İnceleme kapsamında ulaşılan sonuçları kısaca ifade etmek gerekirse, çalışmada ele alınan aktarım süreci, ilgili kültür hinterlandında yoksunluk, eksiklik ve gecikmişlik söylemi çerçevesinde tanımlanmıştır. Bir modernite deneyimi olarak kurulan 'yeni' Osmanlı kimliğinin inşasında, geleneksel üstyapı bağlamında tanımlanan 'eski'nin kökten yıkımı değil, mevcut geleneksel yapı ve üretimler ile ithal

edilen arasında bir uzlaştırma öngörülmüştür. Bu süreçte farklı roller atfedilen tercüme edimi, mevcut edebiyat dizgesinde eksik olanın erek kültüre aktarımını sağlayacak temel aktarım pratiği olarak tanımlanmış; aynı zamanda da dilin yeni sınırlarının çizilmesi sürecinde bir prototip oluşturmuştur. Bu bağlamda, Batı'dan aktarım sürecinde 'ahlak' olgusu, bir ölçüt olarak öne çıkmış, 'öteki' olarak tanımlanan yabancı dilden aktarılacak olanın belirlenmesinde bir kültürel filtre işlevi görmüştür.

Anahtar Kelimeler: değişim öznesi, erek kültür, gecikmişlik, Tanzimat, kültür repertuvarı, tercüme.

**READING THE SOCIO-CULTURAL TRANSFORMATION
PROCESS OF THE 19TH CENTURY OTTOMAN EMPIRE
THROUGH THE LINGUISTIC AND TRANSLATIONAL
DISCOURSE OF AN INTELLECTUAL OF THE PERIOD: THE
CASE OF NAMIK KEMAL (1840-1888) AS A CULTURAL AGENT
OF CHANGE**

ABSTRACT

Glancing through the practices of intercultural interaction, translation vividly emerges as the fundamental mean of the encounter with the foreign Other and cultural exchange. The characteristics of the exchange is determined by the trajectories of the period, and it might emerge either as a site of clash or a reconciliation. In this study, aiming at elaborating on the process of cultural transformation in the period on the basis of translational practices, the dominant discourse on the translation and relevant textual production and appropriation practices will be presented with a particular case study on Namık Kemal, portraying a modern and critical intellectual figure who is well aware of the cultural differences. The discourse analysis will be conducted within the framework of forewords, critics and letters, as a frequent practice of the period.

Within the scope of this study, it found out that the exchange process is defined on the basis of absence, insufficiency and belatedness in the relevant cultural hinterland. In this process, the translation is defined to function as the main mean of providing what is missing in the target literature via cultural exchange and reconciling between conventional structures, defined as the "old" and the imported, positioned as the "foreign"; and serving as a prototype in the re-determination of the linguistic features of the language. The transfer process from the West is governed on the basis of the "morality" criteria, which is used as a cultural filter in the selection of what is to be transferred from the Other.

STRUCTURED ABSTRACT

The mid-19th century marks the debut of a crucial transformation process in the Ottoman history, bringing forth considerable changes within Turkish literature, society and politics. Emerging as the lieu of

“modernization” and “innovation”, the period provides resourceful insights about the transition between the conventional past and the modern present within the framework of Ottoman trajectories. Along with the natural transformation process of the societies, in a mode of constant change throughout the history, it is also the agents that govern these set of changes, providing new alternates to the existing repertoires of relevant cultures. In this vein, one might list numerous influential agents of the late Ottoman period, each deserving close attention.

This study concentrates one of these significant figures, Namık Kemal (1840-1888). Namık Kemal emerges as a prominent agent of change under the guise of various professions as a poet, an author, and a journalist. Aware of his potential to unite and transform different segments of the society, Namık Kemal wrote numerous works on different fields, concerning the socio-political trajectories of the period; and he has been subject to many important studies, with a particular attention on the literature and politics, till now. However, his discourse on the act of translation has not received considerable attention yet; and this paper aims at unearthing this unexplored land.

As a matter of an interesting fact, Namık Kemal seems to have frequently (either deliberately or indeliberately) referred to the act of translation in his works, as a site of encountering and reconciliation in the arena of intercultural interaction. In this vein, this study elaborates on the discourse of Namık Kemal on linguistics, translation and relevant conceptualizations on the basis of peritexts and epitexts such as forewords, letters, and reviews. The research is motivated to provide a glimpse of idea about the dominant linguistic and translational discourse of the period upon the reverberations of these discursive practices on the statements of Namık Kemal.

The discourse of the period seems to have been shaped by discussions in terms of “belatedness” (defining the current progressive status of the society behind its contemporaries around the World in a comparative paradigm), “lacking/insufficiency” (referring to the missing instruments of the prospected socio-cultural transformation and progress), and “modernity” (identified with the conceptual premises of the West); and the multifaceted characteristic of the period seems to have determined the positioning of the intellectuals as well. That is, the endeavor to reconcile the local and the conventional with the modern might safely be interpreted as a state of “inbetweenness”, which is also well observed in the expressions of Namık Kemal. In this vein, one would find out that on the one hand, he acknowledges the authority of Islamic epistemology over the conceptual world of the period (the repercussions of which is reflected on his relatively tolerant stance towards transfers from Arabic). On the other hand, he is motivated to trigger an identity construction process within the society with references new Western concepts (which are to be transferred via translational text production practices).

The translational conceptualization of the period also deserves particular elaboration. Differently from current practices of text production, the Ottoman context provides a wide spectrum of writing and appropriation conductions. The so-called intercultural sphere of the Ottoman repertoire hosts a variety of practices such as *iktibas* [borrowing], *nakl* [transfer], *taklid* [imitation], *şerh* [commentary], *nazire*

[emulation] and *tercüme* [translation], which refer to the creative mediations as inventive forms of translation.

The translation-oriented case study on Namık Kemal reveals that translation is defined from a functionalist point of view. Namely, the definition and positioning of translation is determined in accordance with the expected function of the relevant text production. In this framework, Namık Kemal frequently refers to the term of “social benefit” as the foundational criteria in his evaluations of any phenomenon, and the same prospect applies to his conceptualization of translation. The pragmatist approach of Namık Kemal demonstrates that translation is expected to provide the lacking intellectual instruments to the society, and this transfer is not to be limited to the field of literature, but to include any field that would contribute to the intellectual accumulation of the society, where the impact of Western paradigms is highly visible. Another point of reference for Namık Kemal is “morality”. That is, he applies the conventional premises of morality as a filter in his reviews on the translated works. Any translation that does not comply with the moral concerns of the society is not to be translated or to be adapted with the claim that it would do no good to the envisaged social progress. It is also observed that he does not totally rejects the Islamic and conventional heritage of intellectual accumulation. In this vein, as a matter of an interesting fact, he seems to be resolute about cutting off bonds with the Persian literature; but he sounds relatively tolerant towards Arabic literature. As for the translational norms of the transfer process, Namık Kemal states that translations from the West are to be adapted in accordance with the domestic premises (in cases of any unconformity), proving to be quite an interfering approach; whereas translations from the East might well be transferred faithfully (?). This translational preference also remarkably reveals Namık Kemal’s view on the positioning of the Ottoman interculture before the West vs. East dichotomy.

All of these aspects portray Namık Kemal as an influential agent of the transitional *Tanzimat* period as a site of intercultural encounter and experience of modernity, and demonstrates the crucial role of translation in the recontextualization of the socio-cultural premises via rich and complex text production practices, providing resourceful insights for further case studies on pioneering intellectuals of specified temporal and spatial frameworks.

Keywords: agents of change, target culture, belatedness, *Tanzimat*, cultural repertoire, translation.

1. Giriş

Osmanlı tarihinde etkili bir dönüşüm sürecinin başlangıcı olarak tanımlanabilecek 19. yüzyılın ikinci yarısı, Türk edebi, siyasi ve toplumsal hayatında büyük değişimleri beraberinde getirmiştir. Bir ‘modernleşme’ ve ‘yenileşme’ dönemi olarak adlandırılan bu süreç, var olan ve uzun bir öncesi olan ‘geleneksel’ geçmiş ile inşa edilen ‘yeni’ ve ‘modern’ olan şimdi ve gelecek arasında bir geçiş sürecine şahitlik etmiş olması bakımından önemlidir. Sınırları bakımından farklı zamansal tanımlamaları olan Tanzimat Dönemi (1839-1871) bu bağlamda bir kırılma noktası olarak öne çıkmaktadır. Dönemin edebiyat odaklı tasavvuru üzerine yoğunlaşan Fatih Altuğ (2007), dönemin

edebiyat dünyasının “Tanzimat edebiyatı” olarak adlandırılmasını, Tanzimat Fermanı’na yapılan göndermelere de değindikten sonra şöyle tanımlar:

Vaktiyle muntazam olduğuna inanılan bir modelin ansızın gelen bir sadmeyle gayrı-muntazam hale gelmesinin, daha doğrusu sadmeyi yaşayanlarca gayrimuntazam olarak alımlanmasının temel niteliklerinden olduğu bir duruma tekrar düzen vermeyi, karmaşayı tanzim etmeyi amaçladığı için de bu edebiyat, *tanzimat* edebiyatıdır. (s. 72)

Bu dönüşüm, sürekli bir devinim halinde olan toplumun olağan gelişim ve değişim sürecine ilişkin olarak hayat bulsa da asıl olarak ona öncülük eden isimler tarafından şekillendirilmiştir. Bu bağlamda Namık Kemal, Türk edebiyat ve siyasi hayatında önemli değişimlere öncülük eden bir edip, yazar, gazeteci ve idareci olarak etkin bir özne olarak karşımıza çıkmaktadır. Birleştirici ve dönüştürücü gücünün farkında bir aydın portresi çizen Namık Kemal, dönemin koşullarına ilişkin olarak çok sayıda ve farklı alanda yazı kaleme almıştır. Edebi ve siyasi kimliğiyle öne çıkarılan Namık Kemal’in tercüme edimi üzerine kurduğu söylemi bugüne kadar göz ardı edilmiştir. Oysa Namık Kemal, kaleme aldığı yazılarında dolaylı ve doğrudan çarpıcı ifadelerle tercüme pratiğine sık sık yer vermiştir. Tercüme edimi, kültürlerarası etkileşimde bir karşılaşma ve müzakere alanı olarak değişim süreçlerine ilişkin önemli veriler sunmakta, bazen bir uzlaşma bazen de bir çarpışma ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Dönüşüm sürecinde yoğun tercüme faaliyetlerine sahne olan dönemin bağlamı göz önüne alındığında, Tanzimat gibi yeni koşullar yaratan bir değişim noktasına tanıklık etmiş Namık Kemal’i, dönemin ‘kültür repertuarı’na (Even-Zohar, 2002) yeni seçenekler sunarak değişime öncülük eden bir ‘değişim öznesi’ (Toury, 2002) olarak ele almak yerinde ve özgün bir yaklaşım olacaktır.

Bu çalışmada, Tanzimat döneminin bir ‘değişim öznesi’ olarak aşağıda farklı yönleriyle kısaca tanıtılacak olan Namık Kemal’in yazın hayatı süresince ortaya koyduğu ‘dil’ ve ‘tercüme’ ile tercümeyle ilişkin diğer kavramlar ve tercüme pratikleri üzerine söyleminin, mektuplar ve önsözler, eleştiri yazıları gibi yan-metinler (Genette, 1997) üzerinden analizi yapılacak; ve tercüme bağlamında farklı anlam alanları oluşturan ‘gecikmişlik’ ve ‘yokluk/eksiklik’ ve ‘modernlik’ kavramları temelinde dönemin hâkim dil ve tercüme söylemine ilişkin veriler örneklenecektir.

2. Kuramsal Bakış Açısı

Franco Moretti (2000), bir kültürün edebiyatı üzerinde çalışırken ‘okunmamış çoğunluk’tan [great unread] bahseder ve yapılan çalışmaların önceden yapılmış çalışmalar ışığında ilerlediğini, daima birincil kaynaktan çalışmanın imkansızlığını, ikincil kaynakların bu noktada kazandığı önemi belirtir (s. 54). Dünya edebiyatını tek ancak eşitsiz bir bütün olarak niteleyen Moretti (2000), Itamar Even-Zohar’a yaptığı göndermeyle, merkez- çevre ilişkisi açısından ele aldığı edebiyat karşılaşmalarında (sorunlu bir şekilde Batı temelinde tanımladığı) kaynak edebiyatın, aktarımın yapıldığı erek edebiyatın farkında bile olmayabileceğini belirtir (s.55). Batı ile büyük etkileşimlere sahne olan Tanzimat edebiyatını bu bağlamda bir çevre edebiyat olarak tanımlayabilecek olsak da Namık Kemal’in Almancaya tercüme edilen eseriyle örnekleyebileceğimiz üzere, Batı edebiyatında Osmanlı dizgesine karşı bir farkındalığın söz konusu olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Ayrıca, Moretti (2000) bu etkileşim sürecinde üç aşamalı bir aktarım şeması sunar, yabancı biçem, yerel malzeme ve yerel biçemin bir müzakere içine girerek yerel edebi üretimi biçimlendirdiğini ifade eder (s.72). Bu yaklaşım, bir müzakere, çarpışma ve kırılma noktası olarak girift ve sentezleyici Tanzimat dönemi edebiyatı açısından oldukça anlamlıdır.

Diğer yandan, bu dönemin temel özelliklerini belirleyen öteki ile karşılaşma, yerel ve geleneksel olanı tekrar gözden geçirme ve onu dönüştürme çabasını da beraberinde getirmiştir. Jale Parla (1993) bu dönemi, baba-oğul eğretilmesi çerçevesinde mutlak metin ilişkisi temelinde anlamlandırmaktadır (s. 21). Bir yandan babayı öldürme olarak tanımlanan dönem, bir diğer yandan

da geçmiş ile koparılamayan bağ ile ölmekte olan babayı canlandırma çabası olarak da yorumlanabilmektedir. Bu durum, Tanzimat döneminin oldukça karmaşık bir dönüşüm süreci olarak farklı okumalara açık olduğunu gözler önüne sermektedir. Parla'nın örneklediği üzere, Namık Kemal'in İslam epistemolojisine yaklaşımı ve mutlak metin algısı 'Renan Müdafaaanamesi' başlıklı yazısında açığa çıkmakta, Kur'an'dan ayetler ile savunduğu fikirleri, bir Tanzimat aydını olarak Namık Kemal'in mutlak metnin otoritesini kabul ettiğini, İslam'ın Osmanlı düşünce dünyasındaki etkisinin farkında olduğunu göstermektedir (s. 37). Parla'nın ifadeleriyle, toplumun farklı alanlarında çeşitli yansımaları olan ve 'kültür, dünya görüşü ve algılama biçimlerinde eski metinlere sadık kalmış olan Tanzimat, sıra edebiyata gelince oldukça eleştirel ve öncü' bir yaklaşım sergilemiştir (s. 46). Aynı zamanda dikkate değer bir modernleşme evresi ve eski retorik'in yıkım süreci olarak tanımlanan bu süreci ele alırken, Ali Mirepassi'nin (2000) İran devrimi üzerinden örneklediği gibi, eşzamanlı ve farklı zamanlarda çeşitli modernite deneyimlerinin yaşandığının farkında olmak, yerel olana karşı bir farkındalık geliştirmek ve indirgeyici bir bakış açısından kurtulmak açısından bu çalışma bağlamında önemlidir.

Bu çalışma kapsamında Namık Kemal'in söylemi çerçevesinde tercüme edimi, dizgesel bir bakış açısıyla Osmanlı kültürü 'çoğuldizge'sinin [polysystem] sosyal, siyasi ve edebi dinamikleri ile ilişkilendirilecektir. Bu bağlamda kuramsal bir bakış açısı sunan Itamar Even-Zohar, geliştirdiği kültür kuramı ile 'kültür repertuarı' kavramını 'bir toplum içerisinde bireyler tarafından üretilen seçenekler bütünü' olarak tanımlamaktadır. Kültür planlaması çerçevesinde bu bütünün oluşturulması, 'dıştan alım' ve 'aktarım' yolları ile gerçekleştirilmektedir. Bu değişime öncülük eden özneleri Gideon Toury (2002), kültür repertuarına yeni seçenekler sunan 'değişim özneleri' [agents of change] olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşımla, bir değişim öznesi olarak Namık Kemal'in hangi eserlerin hangi dillerden tercüme edildiklerine, bu eserlerin seçiminde belirleyici olan faktörlere, tercüme sürecinin aşamalarına, varsayılan okuyucuya ve toplum içerisinde tercümeyle atfedilen işlevlere ilişkin söylemi üzerinde durulacaktır.

Ayrıca, Osmanlı kültür dünyası bağlamında, tercüme kavramı ve tercümeyle dayalı edimler, günümüzün 'tercüme' anlayışından farklılık göstermektedir. Osmanlı edebiyat repertuarında 'tercümeyle dayalı metin üretme' pratikleri farklı ve karmaşık temellük edim süreçlerini beraberinde getirmiştir. *İktibas*, *nakl*, *taklid*, *şerh* ve *nazire* gibi Arap-Fars-Türk kültürleri 'örtüşük alanı'ndan doğan ve tercüme üst başlığında ele alınabilecek aktarım biçimleri, bu pratiklerin örnekleri arasındadır (Demircioğlu, 2005). Bunlara ek olarak, bugün 'özgün eser' tanımı temelinde ele aldığımız 'telif' kavramı da Osmanlı dönemi tercüme söylemiyle yakından ilişkilidir ve yine güncel kullanımından farklı bir anlam ifade etmektedir. Saliha Paker'e (2002) göre, 'telif' kavramı Osmanlı kültür repertuarında özgünlüğe değil, 'yaratıcılığa dayalı bir aracılığa' [creative mediation], 'tercümenin özgün haline' [inventive form of translation] gönderme yapmaktadır (s. 460). Paker, Osmanlı edebiyat dizgesi çerçevesinde, tercümeyle dayalı aktarımlara ilişkin çalışmalarda 'telif' kavramının da dâhil edilmesi gerektiği görüşündedir (s. 471). Bu çalışmada da tüm bu kavramların tanımsal kullanımları ve 'tercüme' temelli bir söylem açısından kullanıldıkları Osmanlı dönemi bağlamında ne ifade ettikleri tarihsel ve söylemsel açıdan analiz edilecektir.

3. Müstesna Bir Aydın Portresi: Namık Kemal (1840-1888) Hakkında

1840 yılında Tekirdağ'da doğan Namık Kemal'in ailesi bürokrasi sınıfına mensuptur. Hayatının ilk on yedi senesi, birlikte yaşadığı dedesi Abdülatif Paşa'nın tayin edildiği vazife ve memuriyetler nedeniyle ülkenin çeşitli yerlerinde geçmiştir. Okuduğu okullardaki sınıf arkadaşları sonrasında devlet yönetiminin önemli kademelerine gelecek olan kişilerdir (Akün, 1997, s. 362). İçinde yetiştiği ortam, dönemin siyasi koşullarını yakından takip etme fırsatı sunmuştur. İstanbul'a gelişinin beşinci yılında Şinasi ile tanışan Namık Kemal 1962 yılında *Tasvir-i Efkar*'ı birlikte çıkarmaya başlamıştır. Yürüttüğü görev ve faaliyetler çerçevesinde birçok Avrupa ülkesini gezen

Namık Kemal, Batı kültürü ile yakın bir temas içinde yaşamını sürdürmüş, yereli dönüştürme sürecinde kendi gözlemlerinden yararlanmışır.

Edebi yolculuğuna şiir ile başlayan Namık Kemal, divan şiirini eleştirmiş, ele aldığı konular itibariyle bir “vatan ve hürriyet şairi” olarak tasvir bulmuştur (a.g.e., s. 371). Büyük önem verdiği tiyatro alanında da *Vatan Yahut Silistre*, *Gülrihal*, *Akif Bey*, *Zavallı Çocuk*, *Kara Bela* ve *Celaleddin Harizmşah* başlıklı oyunları kaleme almıştır. Yeni bir tür olarak gelişmekte olan roman alanında da *İntibah* ve *Cezmi* adlı eserleri yazmıştır. Namık Kemal edebiyat hakkındaki görüşlerini de düşünce ve tenkit yazılarında dile getirmiştir. *Lisân-ı Osmânînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Samildir*, *Tahrîb-i Harâbât*, *Tâkip*, *İntibah Mukaddimesi*, *Celâl Mukaddimesi*, *Meprizon Muâhazenâmesi*, *Bahr-i Danis Mukaddimesi*, ve *Tâlim-i Edebiyât Üzerine Bir Risâle* bu alandaki yazılarından birkaçıdır. Tercüme edimine ilişkin olarak, Namık Kemal, sadece tercüme eleştirileri yazmakla kalmamış, kendisi de tercümeler yapmıştır. Akün Namık Kemal’in bu alandaki etkinliğini *Tasvir-i Efkâr* için yaptığı fıkra tercümesi, Monteisque ve “Marseillaise” tercümeleriyle örneklendirmektedir (a.g.e, s 364).

Ömrünün büyük bir kısmı sürgünde geçen Namık Kemal, çok sayıda mektup kaleme alarak ailesi ve yakın çevresi ile ilişkilerini bu şekilde sürdürmüş ve dönemin kültür hayatında güncelliğini ve otoritesini daima korumuştur.

4. Dönemin Yeni Edebiyat ve Dil Tartışmaları Çerçevesinde Namık Kemal’in Söylemi ve Tercüme ile İlişkisi

Namık Kemal’in dil üzerine söyleminin incelenmesi dil kullanımına dayanan bir edim olarak tercüme algısı ve tercümeden beklentileri hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. ‘Millî’ bir proje olarak ele aldığı edebiyat faaliyetlerinde, Namık Kemal’in dil söylemi de aynı ideolojik çerçevede şekillenmektedir. Bir milletin hem kendi konumunu tanımlaması hem de öteki ile karşılaşmasında belirleyici bir unsur olarak ele aldığı lisan ve lisan eğitimi konusundaki düşüncelerini bir mektubunda ‘Bir milleti diğerine kaynaştırmak için lisan eğitiminden kestirme yol olamaz’ (Tansel, 1967, s. 21) cümlesiyle özetlemektedir. Namık Kemal dil üzerine söylemini geliştirirken, önce Batı örneği üzerinden ileri milletlerden örnekler verir ve ardından bu ideale göre yerel olanı tanımlar. Fatih Altuğ’un ⁽²⁰⁰⁷⁼ ‘sadme’ (çarşıma/patlama) olarak tanımladığı edebiyat alanı, dil üzerine bu tartışmaların ışığında gelişmiştir. Namık Kemal, mana ve lafız ikileminde ele aldığı dil olgusunda, manayı daha üstün görür. Manaya atfettiği bu üstünlük tercüme tanımını ve iyi bir tercümeden beklentisini de aşağıdaki ifadelerinde belirttiği gibi şekillendirmiştir:

Üdebâ-yı garb güzel yazmayı güzel düşünmekle ta’rif etmişlerdir. Vâkıa hakikat-ı hâl dahi bu merkezde değil midir? Bir eserin ki mânasında letâfet bulunmaya, lafâzında ittihad ve imtizâc olmuş ne fâidesi görülür? Bir beşerin ki sîretinde zarâfet olmaya, endâmında ittihâd ve ibtihâc bulunmuş ne meziyyeti olur. İmtizâc-ı elfâz fenn-i inşânın aslı değil fûrûâtından olan bir bedî’ in bir fer’idir ki insicâm ve suhûlet sanatlarına riâyette hâsıl olur. (Yetiş, 1989, s. 20)

Namık Kemal, bir yandan öteki ile bir karşılaşma, çarpışma tecrübesi yaşayan diğer yandan da kendi özgül alanını koruma ve tanımlama çabasında olan bir özne olarak ortaya koyduğu dil söylemi ve kendi öz benliğine yaptığı vurguyla modern bir tavır sergilemektedir. Yeni edebiyat ile birlikte yeni dilin sınırlarının belirlenmesi ve bu çerçevede lügat oluşturulmasına ilişkin tartışmalarda, Namık Kemal, tercümeyle işlev yüklemekte ve başka dillerden aktarılabilecek eserler ile Türk dilinin gelişeceğine dair inancını dile getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında, yerel ve yabancı tanımının, dönemlerin sosyo-politik koşulları çerçevesinde büyük anlam değişiklikleri yaşadığı görülmektedir. Bir dönem Osmanlı dilinin organik unsurları olarak görülen Arap ve Fars etkileri, yabancı olarak tanımlanmaya başlamış ve Türk dili yeni ve radikal bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu çerçevede, Türkçe’nin Batı’dan yapılacak aktarımlarla gelişebileceğine ilişkin aşağıdaki ifadeler,

değişen retoriğin, etkileşim sürecinin aktörlerini ve onlara atfedilen özellikleri ne denli değiştirebileceğini tercüme beklentileri çerçevesinde örneklemektedir:

Şimdi Ohannes Efendi Hazretleri himmet buyururlar da, Fransızca'dan tercüme olunması lazım gelen kitapların bir programını yaparlarsa, mütercimleri de Ekrem, Hamid gibi ashâb-ı iktidara ve daha gösterebileceğim ba'zı nev-rustelere hasrederler ise, ben de elimden geldiği kadar yardım ederim. Eminim ki güzel yazılmış yüz kadar terceme meydana çıkarsa, Lisan-ı Osmânî'de kullanılacak kelimeler bir dereceye kadar kararlaşıp olur. İstenilen Lügat de öyle bir sermaye ele geçtikten sonra vücuda gelebilir. (Tansel, 1973, s. 28)

Namık Kemal'in oluşturulan eserlerde kelime seçimi konusundaki ölçütü de güncel ve yaygın kullanımda olan dildir. Mevcut sözcüklerde bulunmayan kelimelerin kullanımını ve bir sözcüğün Türkçesi varken yerine Arapça ya da Farsça karşılığının şiirlerde tercih edilmesini eleştirmektedir. Bu gibi kullanımların anlatımı zorlaştırdığını ifade etmekte ve söyleminde 'toplum için sanat' anlayışına dayalı edebiyat projesinin etkileri görülmektedir. Bu minvalde ele alındığında, Namık Kemal'in tercüme edilen eserlerdeki dil kullanımına ilişkin tercihleri de açıklığa kavuşmaktadır. Çünkü Namık Kemal'e göre tiyatro halkı eğitmeli ve dile hizmet etmelidir. Zorlu ve doğal olmayan dil kullanımı, sadece tiyatrodan alınan zevki azaltmamakta, aynı zamanda iletilmek istenen öğretici mesajın izleyiciye geçmesini de zorlaştırmaktadır. Batı üretimi eserler üzerinden temellendirilen bu söylem, bir nevi erek edebiyattaki yokluk ve eksiklik söyleminin de tiyatro eserlerine ilişkin dışavurumdur.

Harf inkılâbına yönelik olarak da çarpıcı fikirler ortaya koyan Namık Kemal, dönemin özel şartları bağlamında anlam kazanan farklı bir tutum sergilemektedir. Alfabenin değiştirilmesinden ziyade, mevcut alfabenin ıslahı taraftarıdır. Sorunun bu şekilde çözülebileceğine inanan Namık Kemal, harflerin değiştirilmesi gerekse bile bunun Latin harfleri olamayacağını, çünkü bunların az olduğu ve mevcut lisanın seslerini karşılayamayacağı görüşündedir. Arap alfabesinin konumu göz önüne alındığında bu tutumun, Namık Kemal'i, mutlak metin, gelenek ve geçmiş ile bağlarını tam olarak koparamayan baba-oğul eğretilmesi çerçevesinde ele alınabilecek bir aydın figürü olarak sunması açısından ilginçtir: "Farz edelim ki dâvâm yanlış çıkar da bi'eyy-i hâl hur'ufun tebdiline ihtiyaç görünür, biz yine atin harfi alamayız, çünkü evvel yazdığı gibi lisânımızda mevcut olan asvâtı tebliğ etmeye Latin harfi kâfi değildir". (Tansel, 1967, s. 36)

Namık Kemal, *Lisân-ı Osmâninin Edebiyâtı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Samildir* başlıklı yazısında ise dil kullanıma ilişkin toplumsal kullanım normları sunmaktadır. Edebiyatın yeni sınırları çizilirken, mevcut edebiyat eksiklikleri üzerine yapılan vurgu bir ıslah projesinin habercisidir. Yeni edebiyatın kurulumunda tercümeye atfedilen işlev bu noktada öne çıkmakta, bilgi ve biçim bakımından yeni edebiyatı dönüştürecek ve şekillendirecek, mevcut edebiyat dizgesine yeni seçenekler sunmaya aracılık edecek bir edim olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda yer verilen ifadeleri, mevcudun terkinin değil, ıstılahının amaçlandığını göstermekte, erken dönem Cumhuriyet politikalarından oldukça farklı bir yenilik hareketi portresi sunmaktadır:

Birincisi: Elde mevcut olan Kavaid-i Osmaniye'nin tadil ve ikmalî ile tamimen ve Arabî ve Farişî'nin kavaid ve emsal-i resailine takdimen talimine tevakkuf eder. Zira bir adam ki maarif-i edebiyeyi başka lisandan tahsil ede elbette kendi lisanının edebiyatında taklid şaibesinden kurtulamaz. Tecdid ise icad demek olduğu malumdur. Türkçeye mahsus mümkün mertebe muntazam ve mükemmel bir lügat tertibi ile hasıl olur. Galat-ı meşhur denilen istimâl-i umuminin lügat-ı fasîha itibar olunan vaz'ı asliye tercihine mütevakıftır. Lisanımıza mahsus bir belâgat kitabının te'lif ve tedrisi ile vücûde gelir. (Yetiş, 1989, s. 13)

5. Namık Kemal'in Tercüme Üzerine Söylemi

Bu bölümde, Namık Kemal'in doğrudan tercümeyle ilişkin ifadeleri analiz edilecektir. Bu kapsamda, kendi yaptığı tercüme ve telif eserlere yazdığı 'Mukaddime' olarak adlandırılan yazıları, çağdaşlarının yapmış olduğu tercümelere ilişkin olarak ele aldığı 'Muaheze' olarak adlandırılan eleştiri yazıları ve çok sayıdaki mektuplarında tercümeyle ilişkin ifadeleri ayrı bölümlerde ele alınacaktır.

Namık Kemal'in yaşadığı dönem göz önüne alındığında, çağdaşı, yakın dönem halefi ve selefi olan aydınlar, tercüme tartışmalarına farklı açılardan yaklaşmış, tartışmaların bir kısmı harfi harfine ve mealen tercüme ikilemi üzerinde yoğunlaşmıştır. Örneğin, Türkçede ilk örneklerini 19 yüzyılda vermeye başlayan ve ithal edilen bir biçim olarak ele alabileceğimiz roman türü üzerine geliştirilen söylem de bu düzlemde gelişmiştir. Ahmet Mithat, eserin aslındaki letafetin korunmasının mealen tercüme ile mümkün olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

Sûret-i tercüme "harfiyyen" değildir. Zîrâ her lisânın kendisine mahsus bir şivesi olmak itikadında sabit bulunduğumuzdan harfiyyen tercümede anadile, güzel lisanımıza Frenk kokusu vermeyi tecvîz etmiyoruz. Müellifin Fransızca olarak tefhim etmeye çalıştığı meramı mütercim dahi Türkçe olarak ifadeye çalışacaktır. Ümîd ederiz ki kârîlerimiz bu hizmet-i âcizânemizden memnun olacaklardır. (Ceyhan, 2007, s. 44)

Dönemin bir diğer edebiyatçısı Muallim Naci ise harfiyen tercümeyi savunmakta ve yapılacak tercümelerde bu tekniğin kullanımı konusunda çağdaşlarını ikna etmeye çalışmaktadır. Tartışması, mana ve lafız diyalektiğini sorgulaması, tercüme ediminde diller arası yapısal farklılıkları gözetmesi ve farklı epistemolojilerin bir uzlaşım alanı olarak tercümeyle bir işlev atfetmesi açısından önemlidir:

Bu şîve tagayyüründen lisânımıza ıslah ve terakkîden başka bir şey tertîb edemez. Avrupa lisânlarıyla lisanımız arasında tercümeyi müşkilleştiren fark, lafzî ve manevî olarak iki cihete münkasımdır. Lafzî ciheti kelâm olup, buna riayet etmemek mümkün değil ise de mümkün mertebe kelâmı giriftlikten kurtarıp cümleleri kısa kesmekle bu farkın kısm-ı keliyyesi izale edilmiş ve bununla beraber lisanımız dahi, sadeleşmekle beraber, güzelleşmiş olur. Manevî ciheti ise Avrupa muharrirleriyle bizim kâtib ve şâirlerin arasında düşünmece olan farktır: Efkâr-ı cedîde ve terakkîyât-ı hâzırâyı köhne tarz-ı münşiyâne ile ifade etmek müstahildir. Bu tebeddül belki ibtida garib görünür; lâkin ilk nazarda garib görünen şeyler vardır ki göz-kulak alışmakla menû ve mahbûb olur. Islah ve terakkîyi müntic olan bu tebeddüle en ziyâde hizmet edecek şey bu sûretle edilecek tercümelerdir (Ceyhan, 2007, s. 45)

Bu iki alıntı ile kısaca örneklenen dönemin karmaşık tercüme bağlamı, Namık Kemal'in söyleminde zaman içerisinde farklı şekillere bürünmekte, farklı yaklaşım ve tanımları beraberinde getirmekte, döneme özgü bir tercüme anlayışı portresi sunmaktadır.

5.1. Namık Kemal'in 'Mukaddime' Başlıklı Yazılarında Tercüme Edimine İlişkin İfadeleri ve Dönemin Söylem Üzerine Yansımaları

Önsözler, eserlerin varsayılan okuyucuya tanıtımı ve alımlanışını biçimlendirmesi açısından hem ilgili esere hem de dönemin bağlamına ilişkin önemli veriler sunmaktadır. Namık Kemal de kaleme aldığı telif eserlerinin yanı sıra, yaptığı tercümeyle de önsöz yazmış, bu önsözlerde dönemin koşullarına ilişkin olarak çeşitli konuları ele almıştır. Zaman zaman önsözlerine yabancı eserlerden yaptığı alıntı tercümelerini de ekleyen Namık Kemal, böylece yazar ile arasında farklı bir bağıntı dünyası kurmuştur. Örneğin, Namık Kemal, Hugo'nun Cromwell önsözünü tercüme ederek Harzemşah piyesine önsöz olarak eklemiştir (Aydın, 2011, s. 201). Bu edimi, Fransız yazarıyla

arasında gördüğü koşutluğun bir göstergesi olarak tanımlamak mümkündür. Bu yaklaşım ayrıca, kültür dünyası üzerindeki dönemin baskın Fransız etkisinin de bir yansımasıdır.

İlk olarak, Namık Kemal, *Mukaddime-i Celâl*'de, divan edebiyatını, kullanılan ağır dil nedeniyle eleştirmekte, yıkma ve yeni bir bağlamda kurma çabasında olduğu eskiyi olumsuzlamakta; 'İki sayfalık bir yazıyı okumak için herkesi seksen defa Kamus veya Bürhan'a müracaat mecburiyetinde bulundurmamak niçin marifetten ma'dud olsun?' (Enginün & Kerman, 2011, s. 147) ifadesiyle halkın anlayacağı bir dilde yazımı savunmaktadır.

Yeni üretilecek tercüme ve telif eserlerde sade dil kullanımına yapılan vurgu ve ilişkili dilde sadeleşme çabaları, tercüme söylemi açısından, o dönemde müstakil bir yazım pratiği olarak tanımlanmasa da günümüzde güncel bir konu olan diliçi çeviri olgusuyla yakından ilişkilidir ve kendi özgül koşullarını yaratan bir metin üretim pratiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda, Osmanlı edebiyat dizgesinde hikayenin eksikliğine ilişkin bir eleştiri sunulurken, mevcut tercümelerin iyileştirilmesinin gerekliliği dile getirilmekte ve diliçi çeviriye dolaylı bir gönderme yapılmaktadır. Ayrıca, telif edilen hikayelerin azlığı ve içerik ve biçem olarak eksikliği, tercüme edilen hikayeler için de geçerli bir eleştiri olarak sunulmaktadır. Bu nokta, yerel üretim ile tercümeyle dayalı metin üretiminin eşsüremlili ve birbirini besleyen bir gelişim sürecinden geçtiğini gözler önüne sermesi bakımından çok kültürlü Osmanlı örtüşük alanı bağlamında dikkat çekici ve anlamlıdır:

Şayan-ı ibrettir ki, Victor Hugo'nun Les Miserables ünvanlı hikayesi daha telif olunurken dokuz lisan tercüme edilmiş... Bizde ise hikâye kısmı mahsulat-ı edebiyemizin en nâkıs cihetidir. Lisanımızda lezzete okunacak belki üç hikaye bulunamaz. Elsine-i garbiyeden aldığımız romanlar ekseriyet üzere fena tercüme olunmuş, âsâr-ı milliyeden ma'dud olan hikayeler ise ne kadar fena yazılmış olsa ondan birkaç kat fena düşünölmüştür (a.g.e, s. 149)

Tercüme temelli temellük etme sürecinde ötekenden (başka bir kültürden) alma konusunda bir sorun bulmayan Namık Kemal, bu aktarımın yerelin süzgecinden geçirilerek yapılmasını desteklemektedir. Moretti'nin (2000) sunduğu edebi aktarım şemasına uygun olarak yabancı biçem, yerel malzeme ve yerel biçemin müzakeresi sonucunda bir üretimin taraftarıdır. Namık Kemal, bu üretim sürecinin taklit ve tercüme aşamasında kalmasını eleştirmekte, kendine mahsus hale getirmenin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Bu ifadeleri bir yandan 'taklit', 'terceme' vb. kavramların tanımlarının muğlaklığını ve değişkenliğini; diğer yandan da 'kültürel filtre' (cultural filter) konusundaki farkındalığını gözle önüne sermekte, tarihsel bağlam ve tercüme pratiği açısından girift bir tanım sunmaktadır:

Bununla beraber yine Avrupa'da mevcut olan tiyatroların merkez-i intişarı Yunanistan olduğu ve birtakım erbab-ı tedkikin reyî gibi Yunanlılar bu kısm-ı edebi Hint taraflarından iktibas etmiş olsalar bile, iktibaslarını taklit derecesinde bırakmayarak, tiyatroyu kendilerine mahsus bir şekil ve hale getirdikleri müsellemattandır. Bir dereceye kadar Yunanlıların şâkird-i maarifi olan Romalılar bu mesire-i edebden de istifade etmişlerse de gayretlerini mukallitlik ve belki mütercimliğe hasretmişlerdi. (Enginün & Kerman, 2011, s. 153)

Namık Kemal, yapmış olduğu *Bahar-ı Daniş* tercümesinin önsözünde ayrıca tercüme sürecine değinmekte, Şark edebiyatından Türkçeye tercüme edilmesini önerdiği eserler ve bu eserlerin tercüme yolları konusunda da fikirlerini beyan etmektedir. Fevziye Tansel (1967) bu tercüme sürecini karmaşık bir edimler bütünü olarak tanımlamakta, Namık Kemal'in eserin bazı yerlerini tahrif ederek, bazı kısımlarını mealen, bazı kısımlarında tertip tarzını değiştirerek ve tashihler yaparak tercüme ettiğini ifade etmektedir (s. 277). Namık Kemal'in kendi tercümesinde çeşitli stratejileri bir arada uygulaması, dönemin tercüme pratiğine ilişkin ipuçları sunmaktadır. Bu açıdan, metne müdahalenin meşru görüldüğü bir anlayışın egemen olduğunu söylemek yanlış

olmayacaktır. Bu tercümenin bir diğer özelliği de doğrudan kaynak dilden değil, ara-dilden yapılmış olması yani eserin orijinal dilinden değil, başka bir dildeki tercümesinden tercüme edilmiş olmasıdır. Bu örnek, kültürler arası aktarımı, sadece iki kültürün sınırları dâhilinde ele almanın indirgeyici bir yaklaşıma neden olabileceğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Tercümeyle dayalı metin üretim pratikleri bağlamında, farklı tercümelemler yeni tercümelere kaynak teşkil edebilmektedir. Bu durumun farkında bir tavır sergileyen Namık Kemal, Batıdan alınan eserleri yerel değerlere göre temellük etmekten bahsederken, konu Şark olunca Fars edebiyatından alınan bir metinde sadık çeviri taraftarı olduğunu belirtmektedir. Bu da Doğu ve Batı arasında kurulan ötekilik ve yakınlık ilişkisinin farklılığını göstermektedir. Namık Kemal'in yaklaşımı, zaman zaman yetersiz görülse ve olumsuzlansa da Doğu ve Doğu kültürel havzasında üretilen eserlerin, erek yapının bir nevi organik bir parçası gibi görüldüğünü, kültürel bir süzgeçten geçirilmeksizin erek kültüre aktarılabilirliğini öngörmektedir. Batı kaynaklı bir aktarım sürecinde ise, dengeler değişmekte, alınılan eserin erek kültüre uygun hale getirilmesi gerekli görülmektedir. Namık Kemal'in bu konuya ilişkin ifadeleri, kaynak dizgenin erek kültürdeki konumlanışına göre, aynı dönem içerisinde tercüme yaklaşımının ne denli değişebileceğini gözler önüne sermesi açısından çarpıcı ve önemlidir:

Lisanımıza nakline ibtidâr ettiğimiz şu Bahâr-ı Daniş'de ibâre-be-ibare tercümeyle, yalnız bulunduğumuz XVIII. asır medeniyetinin makbûl olabilecek cihete hasrederek sâir yerlerinde nakl-i meâl ve lüzum üzerine tağyir suretlerini ihtiyâr ettiğimizi söylemektedir. Şu kadar var ki kitabın lisanımıza Farîsî'den tercüme olduğuna bir nişâne olmak için evsafa müteallik birkaç ibaresini kusurlu gördüğümüz halde yine aynen naklettik. Bahâr-ı Daniş zaten Hind'in Ordu lisanında yazılmış ise de elimizdeki nüshası Fârisî olduğundan ondan tercüme eyledik. Mamafih Ordu lisanı dahi bizim münşeât-ı atika gibi Fârisî'den yalnız edât ile yüzde bir kelimâtta ayrıldığına nazaran aslından nakl ile tercümesinden nakl arasında bir büyük bir tefâüt olamaz zannederiz. (Yetiş, 1989, s. 58)

Dönemin tiyatro özelindeki tercüme tartışmalarına ışık tutan Namık Kemal *Tiyatrodan Bahseden Arkadaşlara* başlıklı yazısında, *ahvâl-i beşeri taklit* olarak tanımladığı tiyatroya ilişkin olarak çağdaşlarının Osmanlıcaya tercüme edilen yabancı tiyatro eserlerini eleştiren yaklaşımına karşı çıkmaktadır. Namık Kemal, örnek alınan batı kültürünün de başka kültürlerde tiyatro eserleri tercüme ettiğini ifade ederek, Osmanlı dizgesinin de benzer bir aktarım pratiği içerisinde olduğunu örneklemekte de savunduğu tercüme temelli edebi üretim yolunu meşrulaştırmaktadır. Tercümenin aktarıcı işlevini net bir şekilde ortaya koyan ifadeleri, dönemin öteki ile çarpışma ve müzakere alanlarının geçişliliğini de gözler önüne sermektedir:

Oyunlar ekser Avrupa lisanlarından tercüme olunmak bahsine gelince, bu bir kabahat ise mes'uliyeti tiyatroya değil, ashâb-ı kaleme 'âiddir. Ma'mafih tiyatro tercümesinde o kadar büyük bir zarar da göremiyorum. Tiyatroda envâ-ı cinâyâtın taklîdi görülür... Edebsizlik yolunu edebiyat içinde aramağa kimse muhtaç olmaz zannederim... Edebiyatın vatani yoktur. Eğer bir fikir sahih ise, bir lisanı edeceği te'siri diğer lisanı da tamamıyla icra eder. İngiltere, Almanya şairlerinin bu kadar âsârı Fransızcaya naklolunmuş tiyatrolarda oynanıyor. Yalnız tercümeden dolayı kuvve-i belâgatı azalıyor. Tiyatroca olan letafet ve te'sirine hiç helal gelmiyor... Fransa'da tiyatronun muallim-i evveli addolunan Corneille, İspanyolcadan ve Almanya edebiyatının mücidlerinden olan Goethe, Fransızcadan oyun tercüme ettiğini düşündükçe, bizim oyunlar sırf bizim âsârdan olsun demeye dilim varmıyor. (a.g.e, s. 52).

Günümüzden farklı ve olumsuzlanmayan bir anlamı olan "taklid" kavramı, geçiş dönemi Osmanlı bağlamında özgün bir bağlam kazanmaktadır. *Son Pişmanlık- İntibah Mukaddimesi*'nde taklide dayalı temellük sürecinde Avrupa modeli örnek alınmakta ve

aktarım sürecinin bir şemasını sunmaktadır. Şark ve Garp karşıtlığında sunulan bu ifadelerde, “aradakalmışlık” ve “eşikte olma” olgusu kendisini göstermektedir. Namık Kemal, bu satırlarda aslında aktarım sürecinin temel normlarını da belirlemektedir. Bu süreç öncelikle taklide dayalıdır. Eksik olanın tamamlanması, ideal olarak tanımlananın (yani Batı’nın) taklidi yoluyla mümkündür. Ne var ki bu taklit, körü körüne değil, yerelin süzgecinden geçirilerek yapılmalıdır. Aşağıdaki ifadelerde dikkat çekici olan bir diğer nokta ise, gelenekselin dayandığı Şark’ın aslında bugün idealize edilen Garp’a, bir zamanlar öncülük ettiği vurgusudur. Namık Kemal’in bu yaklaşımı, başka kültürlerden ithal etmenin tüm dünya kültür havzaları için doğal bir süreç olduğunu gözler önüne sererek yeni edebiyatın dönüşüm sürecine meşruiyet kazandırmak ve toplumda kabul görmesini kolaylaştırmak olarak tanımlanabilir:

Kuvve-i hayâl şark da bittabi garba galib olduğundan ve Avrupailar –her fende olduğu gibi edebiyatta dahi Hind’in, Yunan’ın, Arab’ın, Acem’in mukallidi bulunduğundan bu tarz-ı hâsın mücidi olmak şerefi dahi bizim ecdâdımıza kalır. Şu kadar var ki Avrupailar taklid ederken bir şeyin hakîkaten taklide şâyân olan yerlerini ediyorlar. İşte o kabilden olarak kendilerine bir nümûne-i edeb bulmak için Arab’ n, ı Acem’in vesâir el-sine-i kadîmenin âsâr-ı mu’teberisini tercüme etmişler. Mantık ve âdâba mutâbık gördükleri yerlerini misâl-i imtisâl etmişler, içlerinden akıldan hâriç mübâlâğa, hiçbir şeye benzemez teşbih görmüşler ise ona ittibâ etmemişler. Cinâs-ı lafzî gibi zevzeklikleri de makbûl tutmamışlar. Ona binaen biz daima Avrupa lisanlarının edebiyatça gerek intihâb ettikleri kavâid-i külliyyete gerek ihtiyar eyledikleri tarz-ı taklide tabi’ olmak mecburiyetindeyiz. (a.g.e, s. 67)

Sık sık dile getirilen kültüre süzgecin içeriği farklı biçimler için değişkenlik gösterebilecek olsa da dönemin temel vurgusu “ahlak”tır. Diğer bir deyişle, ötekinden alınacak olanın savunusu ya da eleştirisi erek kültürün (yani Osmanlı toplumunun) “ahlak” tanımı çerçevesinde şekillenmektedir. Toplumsal fayda bağlamında öne çıkan ahlak olgusu, üretilen roman türündeki yeni edebiyat eserlerinin tanımında da öne çıkmaktadır. Namık Kemal, toplumun ahlakına katkıda bulunacak, mevcut değer yargıları ile örtüşen eserlerin tercüme ve telif edilmesi taraftarıdır. Bu vurgu, ötekinden aktarım sürecinde bir yandan geleneksel değerler karşısında yeniden kurulana meşruiyet kazandırma çabası, bir taraftan da mutlak metin epistemolojisi ile kurulan bağa gönderme yapması açısından önemlidir:

Gazetelerde de bu mübâhese üzerine bir varaka daha görüldü ki gûyâ iki tarafın re’yini tevfiqa çalışır da ahlâkımızın tezhibini ‘Ahlâk-ı Alâî’ ve ‘Makamat-ı Hariri’ yolunda birtakım kitabların teksir ve tercümesine ta’lik ettikten sonra şimdi yazılan hikâyâtta ahlâk-ı milliyeye bir hizmet husûlü me’mûl olmadığını söyler. Halbuki ‘Ahlâk-ı Alâî’ kadar ciddî bir kitabı –velev ne kadar lisân-ı avâmda yazılmış olursa olsun- okuyup ondan istifade etmek zaten terbiye görmüş adamların kâridir. (a.g.e, s. 64)

5.2 Namık Kemal’in ‘Muaheze’ Başlıklı Yazılarında Tercüme Üzerine İfadeleri ve Dönemin Söylem Üzerine Yansımaları

Bir eleştirmen olarak Türk edebiyat dizgesinde, otoritesi kabul görmüş bir konuma sahip olan Namık Kemal’in Türk kültür hayatındaki önemi, eleştirel ve öncü yaklaşımında saklıdır (Altuğ, 2007, s.2). Ahmet Hamdi Tanpınar, Namık Kemal’in bir yandan eskinin eleştirisini sunarken, diğer taraftan da yeni için mücadele ve yeniyi tanıtmaya çabası içerisinde olduğunu vurgular ve onun bu alandaki önemini şu sözlerle ifade eder:

İlk münekkidiğimiz odur, zaten bugünkü fikir ve sanat hayatımızın her şubesi biraz da onunla başlar. Tenkidi memleketimize getiren, romanı, tiyatroyu cemiyetimiz içinde yayan odur. Mesele filân kitabın daha evvel yazılmasında

değildir. Mesele nevin, büyük manada ve cemiyet hayatı ile temas halinde nümunesini vermektir. (Tanpınar, 1942, s. 27)

Namık Kemal bir proje adamı olarak, eleştiri yazılarında edebiyatın yanı sıra dönemin sosyal ve siyasal konularını da ele almaktadır. Fatih Altuğ (2007), Namık Kemal'in eleştirel yaklaşımını, özneliği çerçevesinde 'alay, hicvi, samimiyeti, şiddeti, itirazı, tartışmayı, yol göstericiliği ve örnek oluşu becerebilen' ve 'bir çeşit savaş mantığı ile sunulan' bir eleştiri olarak tanımlamaktadır. 'Muaheze' başlığı altında yayınlanan çeşitli eleştiri yazılarının temel konusunu da aşağıda analiz edileceği üzere toplumsal dönüşüm ve aktarım sürecinin mihenk taşı olan tercüme edimi oluşturmaktadır.

Diyojen'de birkaç sayı tefrika edilen Voltaire'in bir eserinin tercümesini konu alan 'Mikro-Mega Tercümesi Muâhazesi' başlıklı eleştiri yazısında Namık Kemal, başarısız bulduğu bu tercümeyi eleştirirken bir yandan da tercümeden beklentilerini ortaya koymaktadır. Kemal'e göre, tercüme aslına letafet ve mana açısından denk olmalı, aktarım sürecinde buna ehemmiyet verilmelidir. İfadeleri orijinale atfedilen üstünlüğü göstermesi, temellük edilen erek metnin, kaynak metin karşısındaki eksikliğini vurgulaması açısından da önemlidir:

[...] Bunun gibi muhayyel eserlerde bittabi mevcut olmak lâzım gelen nükteler bütün bütün kaybolmuş; makale münşi-i mahirinin ma'rifet- i kalemiyle yüzü gözü mürekkeple boyalı bir kıza dönmüş; hüsn ve şivesinden bir mütâla'a hâsıl etmek kâbil olamıyor. (Yetiş, 1969, s. 261)

Namık Kemal'in bir diğer önemli tercüme eleştirisi Recâizâde Mahmud Ekrem tarafından kendisine incelemesi için gönderilen tercüme üzerine ela aldığı 'Mes Prison Muahezesi'dir. Namık Kemal bu eleştirisinde öncelikle metnin yazarına kızgındır, çünkü konumunu kendisiyle özdeşleştirdiği metnin kahramanının bazı davranışlarını vatanperver bir birey olarak Mahmud Ekrem'e yakışmadığı görüşündedir. Kemal'in bu tavrı eleştirisindeki özneliği gözler önüne sermesi ve tercüme edilen bir eserin halkın vatani duygularına ters düşmesi açısından eleştirilmesi açısından ilginç bir örnektir ve bireysel yaklaşımıyla da son derece modern bir tavrın yansımasıdır.

Tercümenin şîve-i ifadesi şimdiki âsârından aşağıdır. Vâkıa bu faslı bizim lisana naklettiğin zaman senin kuvve-i kalemin değil hatta milletin edebiyâtı şimdiki âsârında görülen mertebeye-i istikmâle vâsıl olamamıştı. Şu kadar var ki eserini tashih edebilirdin. Meselâ (aks-endâz) ve (akâmetsiz) kâfiyesi gibi eskimiş veyahud (âvihte-i şecere-i ibret) gibi hüsn-i münâsebetten ârî sözlerin pek kolay ıslahı kâbil idi sanırım. Bir de "Hey gidi saatler...Hey gidi ahvâl" terkiblerindeki (gidi) lâfzına ilişıyorum. Benim bildiğime göre (gidi) Türkçe'de (pezevenk) mânâsına olarak meselâ domuz herif...ve köpekoğlu...b*ktan şey...tabirleri gibi galâtât âvâmın istimaline katiyyen târiz etmemekle beraber bu yolda müstehcen tabirlerin edîbâne yazılmış bir eserde bulunmasında cevaz tasavvur edemem. (a.g.e, s. 264).

Mes Prison eleştirisindeki önemli noktalardan biri de tercüme eleştirisi ile telif eleştirisinin girift bir şekilde sunuluyor olmasıdır. Namık Kemal'e göre, metnin lafzı tercümana aittir ancak mana müellif tarafından verilmiştir. Bu nedenle içerikten kaynaklanan sorunların sorumlusu, aktarıcı bir aracı rolü atfedilen tercüman değildir. Namık Kemal'in, mana ve lafzı birbirinden ayıran bu yaklaşımı, tercüme edimine ilişkin olarak da birçok alt anlam içermektedir. Öncelikle, metni anlamlandırma sürecinde tercüman ikincil bir konumda ele alınmakta, içeriğe ilişkin bir mesuliyet ya da hâkimiyet sahibi olarak değerlendirilmemektedir. Bu eser özelinde mana üzerinde bu denli etkisiz bir öğe olarak tanımlanan tercüman, başka bir örnekte karmaşık bir temellük etme sürecinin etkin ve egemen öznesi olarak karşımıza çıkarılabilmektedir.

5.3 Namık Kemal'in Mektuplarında Tercüme Edimine İlişkin İfadeleri ve Dönemin Söylem Üzerine Yansımaları

Ömrünün büyük bir kısmı sürgünde geçen Namık Kemal, yazdığı ve günümüzde büyük bir kısmı çeviri-yazı şeklinde sunulan mektuplarında da tercümeyle ilişkin çarpıcı fikirler ortaya koymaktadır. Bu mektuplar zamansal bir süreçte incelendiğinde, Namık Kemal'in zaman içerisinde tercüme söyleminde bir değişim yaşanıp yaşanmadığını göstermesi ve dönemsel gelişmelerin bu söylemin şekillenmesindeki etkilerini birincil kaynaktan bizlere sunması açısından önemlidir.

Bir değişim öznesi olarak, dönemin birçok edebiyatçısı ile fikir alışverişi içerisinde bulunan Namık Kemal, tercüme sürecine geçmeden önce, tercüme edilecek eserlerin belirlenmesinde de söz sahibidir. Mektuplarında tercüme edilmesini önerdiği eserler, Batı ile kurulan ilişki bağlamında Namık Kemal'in edebi zevklerini yansıttmasının yanı sıra ötekenden aktarılması gerekli görüleni de göstermektedir. İhtiyaç duyulan aktarımı belirleyen de yine yokluk ve eksiklik söylemidir:

Sen bilmem Corneille'e niçin o kadar mübtelâ olmuşsun! Fahr olmasın amma Corneille'in mütercim-i efkâr-ı ben olsaydım Avrupa seyahatlerine, Magosa zindanlarına... umumlilere, falanlara nispet daha yakışık alırdı. Shakespeare'a neden merakın yok? Anın bir muntazamca oyunu terceme veya adaptation suretiyle lisanımıza nakletmiş olsaydın sanırım ki edebiyatımıza bir büyük hizmet etmiş olurdun. (Tansel, 1967, s. 453)

Namık Kemal'in telif eser yazımını destekleyen tutumu, dönemin karmaşık yazım pratikleri içerisinde net sınırları olmayan telif ve tercüme arasında değişen bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir. Telif esere atfedilen önem, gelenekselden beslenen ve yerel olanın üretimine öncelik verildiği şeklinde yorumlanabilir. Ne var ki, roman olan *Atala*'nın bir tiyatro oyunu olarak tercüme edilmesi, yani türünün değiştirilmesi Namık Kemal tarafından sorunsallaştırılmamaktadır. Bu da zamanın bağlamına ilişkin olarak, müdahaleci aktarım pratiklerinin günümüzden farklı bir meşruiyeti olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Osmanlı edebiyat repertuarı için gerekli olan bir eser olarak tanımladığı bu esere ilişkin yazısının son cümlelerinde, Namık Kemal'in tercüme edilmiş bir eserde, tercüme olmayan, tercümana ait yeni ifadeler araması, kaynak metne yapılacak ekleme, çıkarma gibi müdahaleler konusunda tercümana bugün örneği pek görülmeyen bir özgürlük attettiğinin işaretidir: 'Eserinde iki ifade gördüm... Eğer terceme değil ise sad-bârek Allah! Tabiatimde hased olmadığına iyice yakın hasıl ettim... Tiyatro nokta-i nazarınca, *Atala*'nın tasavvur ve tertibi âlâdır' (a.g.e. s. 285).

Tiyatro eserlerinin tercümeleri bağlamında yine toplumsal fayda vurgusu öne çıkmaktadır. Yerel üretimin eserleri olan Ortaoyunu ve Karagöz gibi oyunlar, insanları sadece güldürdükleri, insanlara ahlakî ve sosyal yönden bir fayda sağlamadıkları için Namık Kemal tarafından eleştirilir. Veysel Şahin (2008) Namık Kemal'in medeni milletlerde görülen ahlakî ve hissî gelişmelerde tiyatroya önemli bir işlev atfeden bir yaklaşımla, "Osmanlı tiyatrosunun Batılı bir tarzda gelişmesini ve tiyatrodan romantik tarzın yaygın olmasını arzuladığını" ifade eder (s. 704).

Mes Prison tercümesi üzerine ele aldığı bir başka mektubunda ise, içerik üzerinde yoğunlaşan eleştirisinde şahadet mertebesine gönderme yapmakta ve vatan sevgisi vurgulanmaktadır. Bu açıdan ele alındığında, Namık Kemal'in bu yaklaşımı vatanperverliğin dindarlaştırılması gibi son derece modern bir tavır olarak yorumlanabilir:

Mes Prison'u birkaç def'a okudum; sâir eserlerinde aşağı buldum; lakin tarizatımın yüzde doksanı sana değil, müellifi içindir. Acayip şey! O kadar meşhur bir şair, bir sebatsız hareketini te'vil için ne kadar da fena bir teşbih bulmuş... Ya hele Silviyo'nun ağlamasına hiç aklım ermiyor. Vatan yolunda dökülecek yaş, şehidan-ı hürriyetin yaralarından dökülecek kandan ibarettir... Mektubunun nihayetinde yeni

bir eserin olduğundan ve bana beğendireceğinden bahsetmişsin; eğer eserin terceme ise, te'min ederim ki beğenmem; çünkü kaleminin bu iktidârı ile berâber tercemeye hasr-i iştigal etmek sana yakışmaz. (Tansel, 1967, s. 345)

Anadilde eğitim tartışmalarının yaşandığı ve bu bağlamda tercümenin önem kazandığı dönemde, yine gecikmişlik ve yokluk söylemi ön plana çıkmaktadır. Örneğin, Namık Kemal, Türkçe'nin, mevcut kaynakların yetersizliği nedeniyle, Türkçe tıp eğitiminin ihtiyaçlarını karşılayamayacağı görüşündedir. Bu nedenle de ilgili alanların eserleri dilimize çevrilerek, literatür zenginleştirilmeli ve geliştirilmelidir. Namık Kemal'in bu yaklaşımı, toplum mühendisliği sürecinde tercümeyle atfedilen önemli rolü örneklemektedir. Daha açık bir ifadeyle, 19. yüzyıl pozitivist yaklaşımında tercüme bilgi ve bilimin aktarım aracıdır, farklı bilim dallarının tercüme yoluyla ithali mümkündür ve çeviriye dayalı metin üretim pratikleri milli şuur söylemi üzerinden meşrulaştırılır ve milli dil olgusu tanım bulmaktadır:

Tıbbî Fransızca tıp okuyan tabiblerimiz Türkçeye terceme ettiler. Türkçe tıp tahsil eden zevat-ı gayret-simat ise ne Türkçe ne Fransızca bilmiyorlar. [...] Madem ki maksadımız bugün tabib yetiştirmek oluyor, Türkçe lisanda tıp okumak ile, tabib yetişemediği zahire çıktı. Tıbbı gerçekten müsaîd, yani her her tabibin okuduğunu anlamasına, her hocanın okuttuğunu anlatabilmesine kifayet edecek hususiyle kitabı hâvi bir lisanda tıp okutulsun [...] (Tansel, 1969, s. 305)

Namık Kemal, Almancaya tercüme edilen *Vatan Yahut Silistre* başlıklı eseri bağlamında kendisine yöneltilen eleştirilere verdiği cevaplarda da tercüme algısına ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Öncelikle kendisini ve proje arkadaşlarını taklitçi olmakla eleştirenlere, eserinin 'Osmanlılığa mahsus bir özgünlük/ orijinallik' taşıdığını ifade etmektedir (Altuğ, 2007, 128). Bu noktadaki ifadeleri iki açıdan önemlidir. Öncelikle, tercüme edilen kitabı hakkında Batı'da çıkan ve eserinin Osmanlılığa mahsus yanını takdir eden ifadeleri alıntılanması, yani kendisini Batı değerlendirmesi ile savunması, öteki ile arasında kurduğu hiyerarşik yaklaşımı gözler önüne sermektedir. İkinci olarak ise, yeniyi üretme yolunda geçmiş ile bağların koparılmasından ziyade bir müzakere sürecinden geçildiği, 'eşikte olma' durumunun eser üretimine ne denli yansıdığı ima edilmektedir. Bu bağlamda, yapılan bu tanımlama kendisini konumlandırma çabası olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca, yerel telif eser üretiminde sade dil kullanımını destekleyen Namık Kemal'in yabancı bir dile çevrilen kendi eseri üzerine yazılan değerlendirme doğrultusunda 'Osmanlıya mahsus şaşalı bir belagate' güzellik atfetmesi de dikkat çekicidir. Bu durum, yerel üretim dizgesi içerisinde farklı eserleri karşılaştırırken gözettiği ölçüt ile aktarım sürecinde özgün eser ve tercüme arasında bir kıyaslama yaparken dikkate aldığı ölçütün farklı olduğunu göstermektedir. Namık Kemal'in bağlam içerisinde değişen yaklaşımı, öteki ile karşılaşma anlarının edebi tanımlamalarda ve tercüme beklentisinde bir farklılığı beraberinde getirebileceğini açık bir şekilde örneklemektedir:

Demek ki Goethe ve Schiller gibi biri, bir eserinde hilâf-ı tabiat iade-i sebab eden bir ihtiyar tasavvur etmiş ve diğeri tarihin en ciddi bir vakasını bütün bütün tagyîr ile Jeanne D'arc'ın ateş-i zulme bedel meydan-ı harb içinde fedâyî can ettiğini göstermiş iki büyük şaire malik olan Almanlar [...] bu suret-i tasvir için de, lisanı Osmaniye mahsus şaşalı bir belagat mevcut olduğundan ve o belagat başka lisana nakl olunduğu zaman bile kuvvetini gaib etmediğinden bahsediyorlar. (Tansel, 1986, s. 390)

Namık Kemal'in *Hukuk-ı Umûmiyye* başlığıyla Fransızcadan Kanî Paşazade Rif'ât tarafından tercüme edilen hukuk kitabına yönelttiği eleştirileri, dönemin kavramsal tartışmaları ve sosyo-politik şartları hakkında da ipuçları sunmaktadır. Namık Kemal, böyle bir eserin Türkçeye tercümesini desteklemediğini, adet ve ananelerimize uygun eserlerin dilimize çevrilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Tercümesi yapılan Pradies Fodere'nin ilgili eseri ise, gerekli gördüğü şartlara

uygun değildir. Bu kitabın, içeriğinin uygunsuzluğuna ek olarak kavramsal anlamda da Osmanlı düşünce dünyasının ihtiyaçlarına cevap veremeyeceği inancındadır. Verdiği bir örnekte, *droit* kelimesinin Fransızca'da hem *hak* hem de *vazife* anlamına geldiğini ama Türkçede *hak* kelimesinin böyle iki anlamlı olmadığını ifade etmektedir. Diller arası farklılıkların ayırında yaklaşımla tercüme açısından dikkate değer bir portre çizen Namık Kemal, dilimize çevrilecek eserlerin seçilmesinde izlenilecek yol, tercüme sürecinde göz önünde bulundurulması gereken hususları ele alırken, İslamî bir epistemoloji çerçevesinde ahlak özelinde ve toplumsal fayda genelinde söylemini şekillendirmektedir (a.g.e, s. 629). Bu bağlamda Namık Kemal'in tercüme edilecek eser seçiminde kendisini bir otorite olarak gördüğü, bu yönde çağdaşlarına fikir verdiği mektuplarında da açıkça görülmektedir. Ne var ki, bir eseri tercüme edilmeye layık kılan edebi değerinden ziyade içerdiği hakikattir. Akla mantığa ve geleneksel değerlere uygun kurgu arayışı dönemin "hayal-hakikat" tartışmaları içerisinde de anlam kazanmaktadır: "Tahir'e tercemesini tavsiye ettiğim kitab Lamartine idi amma, yalnız bir iki cildini okumuştum. Zararsız idi. Aşağılarını karıştırdım, yalandan ibaret. Anın için tavsiyemden rücu ettim" (a.g.e, s. 305).

Namık Kemal beğendiği tercümeler arasında Veys Paşazade Reşid'in, Harîrî'den yaptığı *Makâmât* tercümelerini örnek gösterir. Bu denli önemli bir eserin, aslına uygun olarak, lafza bağlı sanatları da aynı güzellikte yansıtarak, sade bir dil kullanımıyla tercüme edilmesini eşsiz bir başarı olarak tanımlamakta, Reşid'in tercümedeki başarısını takdir etmektedir. Buradaki başarı kriterleri, tercümeden beklentilerini yansıtmaktadır. Bir diğer dikkat çekici nokta ise eserin Arap edebiyatından olmasıdır. Fars edebiyatı, eserlerine karşı daha sert bir tutum izleyen Namık Kemal, Arap edebiyatı ile bağların koparılması konusunda bu denli net bir çizgi izlememektedir. Bu durum, çok kültürlü Osmanlı örtüşük alanında geçiş süreci aradakalmışlığının tercüme söylemi üzerindeki zuhurudur:

...mütercimi olan münşi Reşid, şu Makame'yi edây-i Arab'dan bizde müsta'mel olan lisân-ı edebe naklinde müellif-i benânıma taklid eylemiştir. Meziyyeti, mezâyâsında mündemiç âsârın bile lisandan lisana tercemesinde letâfetini muhafaza müşkül iken, berâ'ati hüsn-i edasına münhasır bulunan böyle bir numune-i edebi, Arabi gibi bir hizâne-i ma'rifetten bir mazik-o zarurete naklederken, revnak ve zinetini gaib etmemek, ne kadar servet-i iktidara temellükü iktiza edeceği bedhidir... Bir kere asıl ile nakl mukayese olunsun, biri tahrir-i nihrir-i Hariri ise, biri de ibda-i Bedi'i (Reşid)'dir. (Tansel, 1973, s. 87)

Namık Kemal'in *Hukuk-ı Umûmiyye* başlığıyla Fransızcadan Kanî Paşazade Rifât tarafından tercüme edilen hukuk kitabına yönelttiği eleştirileri ise, dönemin siyasi ve sosyal bağlamına ışık tutmaktadır. Kemal, böyle bir eserin Türkçeye tercümesini desteklemediğini, adet ve ananelerimize uygun eserlerin dilimize çevrilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Tercümesi yapılan Pradies Fodere'nin bu eseri ise, gerekli gördüğü şartlara uygun değildir. Bu kitabın, içeriğinin uygunsuzluğuna ek olarak kavramsal anlamda da Osmanlı düşünce dünyasının ihtiyaçlarına cevap veremeyeceği inancındadır. Verdiği bir örnekte, *droit* kelimesinin Fransızca'da hem *hak* hem de *vazife* anlamına geldiğini ama Türkçede *hak* kelimesinin böyle iki anlamlı olmadığını öne sürmektedir. Hukuk dalı ile ilgisini ortaya koyduğu bu mektuplarında Namık Kemal, dilimize çevrilecek eserlerin seçilmesinde tutulacak yol, tercümede göz önünde bulundurulması gereken hususları ele almakta ve meseleleri İslamî bir epistemoloji açısından değerlendirmektedir (Tansel, 1986).

Ayrıca, bir Batı lisanına tercüme edilmiş olmak, yazara diğer yerel edebi üreticiler arasında üstünlük kazandıran bir kıstas olarak değerlendirilmektedir. Kendini ötekinin gözünden tanımlama ve meşruiyet kazanma çabasını Fatih Altuğ (2007) 'özellikle tâbiyet, yerlilikle evrensellik' arasında bir mekik dokuma süreci olarak tanımlamaktadır (s. 133)ve tercümenin, toplumun yeniden inşasında rol oynayan Namık Kemal gibi etkin bir öznenin bile konumunu yükselten bir kriter olabileceğini çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermektedir:

Fahr meselesi doğrudur. Eser-i acizanemin bir Alman sahib-i kalemi tarafından terceme, bir diğeri tarafından da takdir olunmasından dolayı iftihar ettim, yine de ederim; çünkü cihân-ı terakkiye mâlik olan milletlerden birinin lisanına terceme olunabilecek bir eser meydana koyabilmişim. Hacı İbrahim Efendi Hazretleri de iki satırlık bir yazılarının bir lisana terceme olduğunu görsünler, o zaman ne kadar iftihar ederselerse etsinler... yine yazdıkları şeyleri bir Avrupalı'ya okutmağa muvaffak olamazlar. (a.g.e, s. 408)

Namık Kemal'in mektuplarında tercüme temelinde kurduğu söylem, terim tercümesi, ilgili ilim dalının erek kültüre aktarımı ve hukuk düzeni gibi toplumun en temel yapılarından başlayarak, ötekini taklit yoluyla ona yaklaşma ve kendini dönüştürme çabası olarak karşımıza çıkmakta ve Namık Kemal'in bu noktadaki ifadelerini kültürel aktarımlar ve tercüme temelinde üzerinde çalışmaya değer kılmaktadır.

6. Sonuç

Karmaşık bir edimler bütünü olarak tanımlanabilecek tercüme, öteki ile karşılaşma ve kültürler arası aktarımın yapıtaşını oluşturmaktadır. Aktarımın niteliklerini üretimin gerçekleştirildiği dönemin koşulları belirlemekte, bu süreç, bazen bir çarpışma bazen de bir müzakere alanında gerçekleşmektedir. Yüzünü belirgin bir şekilde Batıya dönen Osmanlı toplumu için Tanzimat dönemi bu noktada bir kırılma noktası, Namık Kemal ise bu sürece öncülük eden bir değişim öznesi olarak öne çıkmaktadır.

Yeni bir kimlik inşası çabalarına sahne olan bu süreçte, kültürlerarası farklılıkların son derece farkında, modern, eleştirel bir aydın portresi çizen Namık Kemal, çeşitli konuları ele aldığı yazılarında tercümeyle doğrudan ve dolaylı olarak sık sık değinmiştir. Bu çalışmada ortaya çıkarılan, Namık Kemal'in tercüme ve ilişkili temellük etme pratiklerine yönelik dönemin dil ve tercüme söylemi hakkında önemli ipuçları sunan ifadelerinin temel noktaları şöyle özetlenebilir.

Öncelikle aktarım süreci, yokluk, eksiklik ve gecikmişlik söylemi çerçevesinde tanımlanmaktadır. Yüzünü döndüğü Batı ile kendini karşılaştırdığında, kendisinde var olmayı belirlemiş, gelişimi eksik kalmış yönlerini ortaya çıkarmış ve aynı üretim pratiklerini gerçekleştirmekte geç kaldığının farkına varmış bir Osmanlı portresi sunulmaktadır. Ne var ki, dönemin zengin yazım pratikleri göz önüne alındığında yokluk, Batıdaki üretimin son derece farkında ve eşsüremliliği üretim göz önüne alındığında da gecikmişlik söyleminin tartışmaya açık ve sorunlu olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, farklı kültür dizgelerinde farklı modernite deneyimlerinin yaşanması, üretim pratiklerine ve ilgili tanımlamalara da yansımıştır.

İkinci olarak, tercüme süreci bir "geçiş şeması" çerçevesinde şekillenmiştir. Yani, kurulan 'yeni', eksik görülen 'eski'nin kökten yıkımını değil, mevcut geleneksel yapı ve üretimler ile ithal edilenler arasında bir uzlaştırmayı gerektirmiştir. Yeninin temellerini Batı dilleri oluştururken, aynı dönemde Doğudan aktarım da görece az olmakla birlikte devam etmektedir. Bu örtüşük alanda, mutlak metin vurgusu öne çıkmakta, genel anlamda olumsuzlanan Doğu bağlamında, Fars edebiyatı önemli tenkitlere maruz kalırken, Arapça edebiyata karşı aynı denli sert bir karşıtlık bulunmamaktadır.

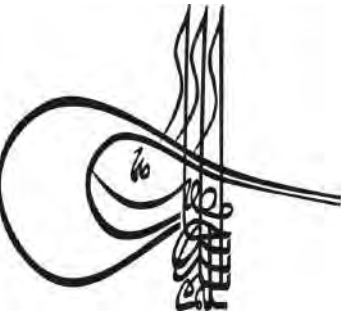
Namık Kemal özelinde dönemin düşünce dünyasında tercüme söylemi, işlevsellik üzerine kurulmuştur. Farklı işlevler atfedilen tercüme edimi, öteki üzerinden kendini tanımlama sürecinde, mevcut edebiyat dizgesinde eksik olanın erek kültüre aktarımını sağlamaktadır. Kültür repertuvarına yeni edebi türleri tanıtan bu aktarım pratiği, aynı zamanda dilin yeni sınırlarının çizilmesi sürecinde bir prototip oluşturmaktadır. Ayrıca, günümüzde olumsuz bir tanım yüklenen 'taklid' kavramı, dönemin metin üretim pratikleri içerisinde kilit rol oynamakta ve öykünülen Batı bu sürecin rol modeli olarak takdim edilmektedir. Bu noktada, 'ahlak' olgusu bir kıstas olarak öne çıkmakta, ötekiden aktarılabilecek olanın belirlenmesinde bir kültürel filtre işlevi görmektedir.

Tüm bu noktalar, kültürlerarası karşılaşma ve modernite deneyimi olarak Osmanlı Tanzimat Dönemi edebiyatı genelinde ve Namık Kemal'in söylemi özelinde tercümenin önemini ortaya koymakta, dönemin zengin ve girift yazınsal üretim pratikleri açısından bizlere farklı bakış açıları sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Altuğ, Fatih. (2007). 'Modernity and Subjectivity in the Literary Criticism of Namık Kemal.' Doktora Tezi. Boğaziçi Üniversitesi: İstanbul.
- Akün, Ömer Faruk. (1977). 'Tanzimat Edebiyatı Sözü Ne Dereceye Kadar Doğrudur? I-II.' Kubbealtı Akademi Mecmuası 2 (Nisan): 15-37 ve 3 (Temmuz): 22-39.
- Akün, Ömer Faruk. (2006). 'Namık Kemal' Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, c. 32: 361-378.
- Aydın, Abdulhalim. (2011). 'Namık Kemal'i Victor Hugo'ya Götüren Etmenler.' Turkish Studies 6/3 (Yaz): 197-204.
- Ceyhan, Nesime. 2007. "Romanla Tanışan Neslin Tercüme Tekniği ve Tenkidine Dair Tartışmaları." *Türkbilig* 14: 41-59.
- Demircioğlu, Cemal. (2005). 'From Discourse to Practice: Rethinking Translation (Terceme) and Related Practices of Text Production in the Late Ottoman Literary Tradition'. Doktora Tezi. Boğaziçi Üniversitesi: İstanbul.
- Enginün, İnci ve Zeynep Kerman. (2011). Yeni Türk Edebiyatı Metinleri- Eser Tanıtma ve Önsözler. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Even-Zohar, Itamar. (2002). 'The Making of Culture Repertoire and the Role of Transfer', *Translations: (Re)shaping of Literature and Culture*, (ed.) Saliha Paker. İstanbul: Boğaziçi University Press: 166-174.
- Even-Zohar, Itamar. (2005). 'Polysystem Theory and Culture Research'. <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/ez-cr2004-toc.htm>
- Genette, Gerard. (1997). *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. UK: Cambridge University Press.
- Jusdanis, Gregory. (1998). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi*. (çev.) Tuncay Birkan. İstanbul: Metis: 79-178.
- Lefevere, Andre. (1992). *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Frame*. London: Routledge.
- Mirepassi, Ali. (2000). *Intellectual Discourse and the Politics of Modernization: Negotiating Modernity in Iran*. Cambridge: Cambridge UP: 1-64.
- Moretti, Franco. (2000). 'Conjectures on World Literature.' *New Left Review*, 1 (January-February): 116-125.
- Parla, Jale: *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*: İstanbul : İletişim Yayınları, 1993.
- Paker, Saliha. (2002). 'Translation as Terceme and Nazire: Culture-bound Concepts and their Implications for a Conceptual Framework for Research on Ottoman Translation History'. *Crosscultural Transgressions, Research Models in Translation Studies II Historical and Ideological Issues*, Theo Hermans (ed.), Manchester, UK and Northampton: MA: 120-143.

-
- Paker, Saliha. (2011). 'Translation, the Pursuit of Inventiveness and Ottoman Poetics: A Systemic Approach'. *Between Culture and Texts: Itineraries in Translation History*. Frankfurt a.M.: Peter Lang GmbH: 459-474.
- Şahin, Veysel. (2008). 'Namık Kemal'in Mektuplarında Dil ve Edebiyat Üzerine Tenkitler.' *Turkish Studies* 3/4 (Yaz): 687- 715.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. (1942). 'Namık Kemal'in Hayatı ve Eserleri.' *Namık Kemal Antolojisi*. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitabevi: 1-31.
- Tansel, Fevziye Abdullah. (1967). *Namık Kemal'in Mektupları I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tansel, Fevziye Abdullah. (1969). *Namık Kemal'in Mektupları II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tansel, Fevziye Abdullah. (1973). *Namık Kemal'in Mektupları III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tansel, Fevziye Abdullah. (1986). *Namık Kemal'in Mektupları IV*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Toury, Gideon. (2002). 'Translation as a Means of Planning and the Planning of Translation.' *Translations: (Re)shaping of Literature and Culture*, (ed.) Saliha Paker. İstanbul: Boğaziçi University Press.
- Yetiş, Kazım. (1989). *Ölümünün 100. Yıldönümü Münasebetiyle Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Article Info/Makale Bilgisi

 Received/Geliş: Mayıs 2018

 Accepted/Kabul: Haziran 2018

 Referees/Hakemler: Dr. Öğr. Üyesi Sezai ARUSOĞLU - Dr. Öğr. Üyesi Lokman TANRIKULU – Doç. Dr. Dilek TURAN - Dr. Öğr. Üyesi Özlem KUTKAN

This article was checked by iThenticate.

TÜRKİYE'DEKİ RESMİ KURUM VE KURULUŞLARDA YÜRÜTÜLEN TERMINOLOJİ ÇALIŞMALARINDA YENİ YÖNELİMLER*

*Ceylan YILDIRIM***

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de yürütülen güncel terminoloji çalışmalarındaki yeni yönelimleri açığa çıkarmak ve çevirinin, bu yönelimlerdeki etkisini değerlendirmektir. Terminoloji çalışmasının, özellikle teknik çeviri sürecinin en temel gereksinimlerimden biri olması çeviribilim ile terimbilim arasındaki sıkı ilişkiyi daha görünür hale getirmektedir. Çevirmenin, çeviri sürecinde, terimbilimci görevi üstlenmesi gerekebilir. Bu durumda, terimbilimin temel kavram ve ilkelerini, araştırma yöntemlerini, terim oluşturma ve terim tanımlama kriterlerini bilen bir çevirmen, çeviri sürecinde terminoloji kaynaklı sorunları daha kolay çözebilmektedir. Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde, Türkiye’deki resmi kurum ve kuruluşlarda yürütülen güncel terminoloji çalışmaları incelenmiş ve elde edilen veriler ışığında, terminoloji çalışmalarında hangi yönelimler olduğu tespit edilmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde, üniversiteler ile diğer kurum ve kuruluşların işbirliğinde yürütülen güncel terminoloji çalışmalarının genel olarak iki dilli ya da çok dilli olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, oluşturulan terminolojilerin, kurumların ağ sayfalarında, kullanıcıların ücretsiz erişimine sunulduğu görülmüştür. Böylece, çevirmenler, çeviri sürecinde, kurumsal düzeyde nitelikli terminolojiler kullanarak daha nitelikli çeviriler üretme imkânına sahip olmaktadır. Bu durum, Türkiye’deki resmi kurum ve kuruluşlar tarafından yürütülen güncel terminoloji çalışmalarında, çeviri odaklı bir yönelime işaret etmektedir. Bu bağlamda, üniversiteler ile diğer kurum ve kuruluşlar arasında

* Bu makale, 16-20 Nisan 2018 tarihleri arasında Nevşehir’de düzenlenen ICOSS - Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı’nda sunulan “Türkiye’de Yürütülen Güncel Terminoloji Çalışmalarında Yeni Yönelimler” başlıklı bildirinin genişletilmiş hâlidir. Bu makaledeki Fransızca alıntılar Türkçeye tarafımdan çevrilmiş ve alıntıların Fransızca asılları makalenin sonuna eklenmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü, El-mek: ceylany@hacettepe.edu.tr

işbirliği sağlanarak çeviri odaklı terminoloji çalışmalarının artırılması, çeviri sürecinin terminoloji ihtiyacına cevap veren farklı alanlara ait çok dilli standart terminolojilerinin geliştirilmesine olanak sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çeviribilim, Çeviri odaklılık, Terimbilim, Terminoloji çalışması, Türkiye.

NEW ORIENTATIONS IN TERMINOLOGY WORKS CARRIED OUT IN OFFICIAL INSTITUTIONS AND ORGANIZATIONS IN TURKEY

ABSTRACT

The aim of this research is to reveal the new orientations in current terminology works carried out in Turkey and to evaluate the impact of the translation on these orientations. The relationship between translation studies and terminology is extremely visible due to the terminology work being one of the most basic requirements of the technical translation process. So, the translator may need to work as a terminologist. In this case, a translator who knows the basic concepts and principles of terminology, its research methods, the criteria of creating the term and the term definition, will be able to resolve terminology-related problems more easily and effectively in the translation process. In this study, within the framework of qualitative research method, terminology works carried out in recent years in Turkey, were examined and in the light of these results, it was determined which orientations had been in terminology works. The obtained results showed that the terminology works carried out by institutions and organizations in cooperation with universities, were generally bilingual or multilingual. Moreover, it was seen that the project outputs, created terminologies, were offered free access on the web pages of the institutions. Thus, translators enable to use enterprise-level qualified terminologies in their translations and to produce more qualified translations. This situation indicates a translation-focused orientation in terminology works in Turkey. As a result, this study suggests that increasing the translation-focused terminologies with cooperation between universities and other institutions/organizations will enable the development of multilingual standard terminologies for different fields which will meet the need for terminology of the translation process.

STRUCTURED ABSTRACT

This study aims to reveal the new orientations of current terminology works carried out in official institutions and organizations in Turkey and to evaluate the impact of translation on these orientations. The following questions have been asked in order to evaluate the impact of translation on current terminology works carried out in Turkey: Are the terminology works carried out in official institutions and organizations of Turkey in a bilingual or multilingual way? Within the framework of translation-terminology relationship, how can the translation factor be explained on the creation of bilingual or multilingual

terminologies, especially in recent years, in Turkey? Does the increase of bilingual or multilingual terminologies in official institutions and organizations in Turkey indicate a translation-focused orientation? To find an answer to these questions, qualitative research method has been used: Sources related to this study have been analyzed and the web sites of some official institutions and organizations have been observed for the analysis of terminology works carried out in recent years in Turkey. Gouadec's and Blanchon's terminology related sources have been used to explain the conceptual framework in the introduction part of the study. The subject related sources of Depecker, Dubuc, Champagne, and Bowker have been cited in the first part of this study which aims to explain the relationship between terminology and translation. To reveal the decrease of the visibility of the relationship between terminology and translation, Humbley's study titled "Terminologie et traduction une complémentarité oubliée?" and Çokvün Turunç's study titled "Terimbilim ve Çeviri Çalışmalarında Farklı Yönelimler (New Orientations in Terminology and Translation Studies)" have been cited. For the second part of the study, Rousseau's and Şahin's subject related sources have been cited and the web sites of ministries of Republic of Turkey, TDK (Turkish Language Institution), TÜBA (Turkish Academy of Sciences) have been observed for the analysis of the current terminologies and in this way their objectives, structures and contents have been evaluated which provide the possibility of deciding whether the translation factor has an effect on the orientations of terminology works or not. The importance of this study comes from the analysis of the current terminology works in Turkey and the impact of translation factor on these terminology works. It is expected that this study be useful for future studies in this field.

In this study, the impact of translation on current terminology works carried out in the official institutions and organizations in Turkey has been assessed. In this context, the following terminologies have been analyzed: the terminologies created within the Ministry of Foreign Affairs and Ministry for EU Affairs where external relations are intense, the terminologies created within other ministries in Turkey, the dictionaries of term of TDK (Turkish Language Institution) which prepare terminologies in addition to dictionaries, the dictionaries of term of TÜBA (Turkish Academy of Sciences) which contribute to the development of scientific language with its 'Dictionary of Scientific Terms in Turkish Project'.

In the first part of the study, the relationship between translation and terminology has been discussed. In this part, it is underlined that the terminology is a component of the translation process and also the relationship and cooperation between the translation and terminology emerging especially out of the need of terminology in technical translations has been emphasized. Although in recent years terminology has turned its direction to linguistics and automatic language processing engineering, with the technological developments shaping also the domain of translation, automatic translation and computer assisted translation tools have been developed in which the terminologies are managed automatically. In this context, according to Humbley, because of the publication policies and the new orientations of terminology, in Europe, the visibility of the relationship between terminology and translation has decreased compared to the past. (Humbley, 2014) When

it comes to Turkey, it can be said that the visibility of the relationship between terminology and translation is maintained by both publication policies and the management of the bilingual/multilingual terminologies in institutions and organizations through terminology management systems. In terms of editorial policies in Turkey, it is seen that *Avrasya Terim Dergisi* (*Eurasian Journal of Term*), giving place also to scientific studies related to the relationship between translation and terminology, continues to be published regularly twice a year since 2013 (<http://eurasscience.com/ejatd>). In addition, the terminologies are extracted and managed automatically by terminology management systems within the Ministry of Foreign Affairs and Ministry for EU Affairs as well as in some other Turkish official institutions.

In the second part of the study, the impact of translation has been revealed by current terminology works realized in Turkish official institutions and organizations. In general, a bilingual or multilingual structure has been observed in current terminology works. In this context, 'Terminology for Foreign Affairs' covering 16 term dictionaries was published between the years 2013-2017 by the Ministry of Foreign Affairs where the external relations are particularly intense. 'Terminology for Foreign Affairs' has in general a bilingual structure (Turkish-English or English-Turkish) but only two terminologies are in Turkish-English-French languages. (www.mfa.gov.tr) Besides, in 2009, 'Glossary for the European Union' was published in two languages (English-Turkish) by the Ministry for EU Affairs, which carries out the translation processes of the EU *acquis* and also aims to facilitate the harmonization process with the EU. (www.ab.gov.tr) By the addition of French, German and other languages -if it is possible- to this glossary with the help of new projects, the quality in translations from Turkish to other languages will be improved by the use of accurate, standard and consistent terms. With 'The Main Dictionary of Science and Art Terms', the TDK (Turkish Language Institution) offers a comprehensive multilingual terminology on a single term base for terminologies belonging to different fields. (www.tdk.gov.tr) In addition, terminology works realized by TÜBA (Turkish Academy of Sciences) are multilingual including Turkish, English, German and French. (www.tubaterim.gov.tr) The following facts show that the translation factor has had an impact on the current terminology works carried out in Turkey: 'The Main Dictionary of Science and Art Terms' of TDK offering a standard usage of terms in Turkish and various languages, TÜBA's term dictionaries of multilingual structure, 'Terminology for Foreign Affairs' of Ministry of Foreign Affairs of bilingual or multilingual structure, creation of bilingual terminologies within the Ministry for EU Affairs and other ministries in Turkey. Behind this impact, it is possible to mention the following events: the increase in the need for translation due to the increase in the number of external relationships of Turkey, efforts to prevent institutional misunderstandings and to ensure an effective institutional communication, efforts to ensure an effective intercultural communication by standard bilingual/multilingual terminologies, efforts to improve translation quality by the use of standard terminologies created within the official institutions, efforts to contribute to the development of scientific language by accurate and standard bilingual/multilingual terminologies (TDK and TÜBA), efforts to represent

Turkey abroad in an accurate and effective way by the use of institutional bilingual/multilingual terminologies.

As a suggestion, it is a requirement that terminology and translation studies, taught as a separate branch of science at the educational institutions in the world and in our country, take their place in TÜBA's 'Dictionary of Social Sciences'. The field of study of linguistics is the language, the field of study of translation studies is the translation and the field of study of terminology is the term. Translation studies and terminology realize their studies through the language just like many other branches of science but because their fields of study are different from than that of the linguistics, these two fields must be included in TÜBA's 'Dictionary of Social Sciences' as autonomous branches of science.

As a result, the increase of bilingual or multilingual terminologies carried out in recent years within the official institutions and organizations in Turkey, points out a translation-focused orientation in terminology works in Turkey. Moreover, terminology project outputs being shared on the web pages of the institutions enable translators to use enterprise-level qualified terminologies in their translations and thus to produce more qualified translations.

Keywords: Terminology, Terminology work, Translation-oriented, Translation studies, Turkey.

Giriş

İngilizceden ödünçleme yoluyla Türkçeye geçen terminoloji (terminolgy) sözcüğü iki temel anlamda kullanılmaktadır: Terminoloji, hem belirli bir alana ait terimler bütünü hem de bir bilim dalı olarak, terimleri yöntembilimsel çerçevede ve bir sınıflandırma sistemi içerisinde inceleyen bilim dalını ifade etmektedir. Avrupa Devletleri Çeviri Hizmetleri Konferansı, Terminoloji ve Dokümantasyon çalışma gurubunun hazırladığı *Terminolojiye Yönelik Öneriler (Recommandations relatives à la terminologie)* kitabında, terminoloji şöyle tanımlanmaktadır:

“‘Terminoloji’ terimi, ilk olarak, özel alan dillerine ait sözcükler bütünü (özel alan sözlüğü) ifade eder; aynı zamanda, bir yandan kavramları ve onların özel alandaki söz varlığı çerçevesinde adlandırılmalarını (kuramsal incelemeyi) diğer taraftan terminoloji çalışmasına özgü yöntemleri inceleyen bilim dalını ifade eder.” (CTS, 2014: 16, Çeviren: Ceylan Yıldırım)ⁱ

Çalışmalarıyla çeviribilim ve terimbilim alanlarının gelişimine büyük katkılar sağlayan çevirmen ve terimbilimci Gouadec ise, ‘terimbilim’, ‘terminoloji’ ve ‘terimbilimci’ kavramlarını şöyle tanımlamaktadır:

“**Terimbilim**, terimleri, terimlerin oluşumlarını, kullanımlarını, anlamlarını, gelişimlerini ve algılanan ya da kavranan dünya ile ilişkilerini inceleyen disiplin ya da bilim dalıdır.

Bir (her) terminoloji, kullanım alanı sınırlandırılmış ya da en azından sınırlı ve özel olan bir belirtim (terimler) bütünüdür. Sınırlandırma keyfi olabilir.

Terminolojiler (ortak alana ait terimler bütünü), terimbilimin konusunu oluşturur.

Sınırlandırılmış belirtimler bütünü olarak tanımlanan her terminolojinin, hem terimbilimciyi hem de terim yazarını ilgilendiren yönü vardır.

Terimbilimci, terimbilimin konusunu tanımlar, belirtilen öğeler ile belirtimleri arasındaki ilişkileri analiz eder, terminolojilerin oluşturulma ve geliştirilme ilkelerini inceler, terminolojik

bütüncüler arasındaki bağıntıları inceler, terim yazarlarının uyması gereken ilkeleri belirler, - özellikle kodlama ve standardizasyon yoluyla- kullanımları yönlendirmek, dil politikası kararlarının sorumlularını bilgilendirmek ve bu kararların uygulanmasını sağlamak için aracılık eder.” (Gouadec, 1990: 3-4, Çeviren: Ceylan Yıldırım)ⁱⁱ

Türkçede terminoloji sözcüğü, İngilizce ve Fransızcadaki kullanımına paralel olarak her iki anlamı - belirli bir alana ait terimler bütünü ve terimleri inceleyen bilim dalını- karşılamaktadır. Bununla birlikte, belirli bir alana ait terimler bütünü için terminoloji (ör; hukuk terminolojisi, tıp terminolojisi vb.); terimleri inceleyen bilim dalı için Türkçe dil yapısına daha uygun bir kavram olan terimbilim kavramının kullanıldığı da görülmektedir. Çalışmada, belirli bir alana ait terimler bütünü için terminoloji; terimleri inceleyen bilim dalı için ise terimbilim kavramı kullanılacaktır.

Terminoloji çalışması ise, “kavramların temsil edilmesi ve sistemli hale getirilmesinin yanı sıra terminolojilerin, belirlenmiş ilke ve yöntemlere göre hazırlanarak sunulmasını” (ISO 1087: 1990, Çeviren: Ceylan Yıldırım)ⁱⁱⁱ ifade etmektedir. Elisabeth Blanchon’un “Terminoloji” (La Terminologie) başlıklı çalışmasına göre, terminolojinin kökenleri Antik Yunan’a kadar uzanmakla birlikte gelişmesi 20. Yüzyılın başında, 1906 yılında, Uluslararası Elektroteknik Komisyonu’nun (CEI- la Commission électrotechnique internationale) kendi sözcük dağarcığını (Uluslararası elektroteknik sözcük dağarcığı- VEI) geliştirmesiyle başlamıştır. Diğer önemli bir tarih de 1930’lu yıllarda, modern terminolojinin teorik temellerini ele alan Eugen Wüster’in makine araç sözlüğünün (Dictionnaire de la machine outil) yayımlanmasıdır. Wüster’in etkisiyle, 1926’da kurulan ISA (The International Federation of the National Standardizing Associations), terminolojilerin hazırlanması ile sunuş şekillerini uyumlulaştırmak için yöntembilimsel ilkeler geliştirmek üzere Teknik Komite 37’yi 1936 yılında kurmuştur. (Blanchon, 1997: 1) İkinci Dünya Savaşı sırasında çalışmaları askıya alınan ISA’nın yerine geçen ISO (International Organisation for Standardization), 1947 yılında Cenevre’de kurulmuştur. Farklı alanlarda uluslararası standartlar geliştiren ISO’nun terminolojiyle ilgili belli başlı standartları şunlardır: ISO 860 : «Travaux terminologiques - Harmonisation internationale des concepts et des termes» (TS ISO 860 Terminoloji çalışması - Kavramların ve terimlerin uyumlaştırılması - 2015); ISO 704-2 : «Travail terminologique - Principes et méthodes» (TS ISO 704 Terminoloji Çalışması – İlkeler ve Yöntemler -2015); ISO 1087-1: «Travaux terminologiques - Vocabulaire - Partie 1: Théorie et application, Principes et méthodes» (TS 1198 - 1 ISO 1087-1 Terminoloji çalışması-Terimler ve tarifler bölüm 1: Teori ve uygulama); ISO 1087-2 : «Travaux terminologiques - Vocabulaire, Partie 2: Aides informatiques en terminologie» (TS 1198 -2 ISO 1087-2 Terminoloji çalışması-Terimler ve tarifler bölüm 2: Bilgisayar uygulamaları).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’deki resmi kurum ve kuruluşlarda yürütülen güncel terminoloji çalışmalarındaki yönelimleri açığa çıkarmak ve çevirinin, bu yönelimlerdeki etkisini değerlendirmektir. Türkiye’de son yıllarda resmi kurum ve kuruluşlar bünyesinde yürütülen terminoloji çalışmaları, iki dilli ya da çok dilli midir? Özellikle son yıllarda Türkiye’de iki dilli ya da çok dilli terminolojilerin geliştirilmesinde çeviri faktörü çeviri-terminoloji ilişkisi bağlamında nasıl açıklanabilir? İki dilli ya da çok dilli terminolojilerin geliştirmesi terminoloji çalışmalarında çeviri odaklı bir yönelime mi işaret etmektedir? Çalışmada, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde, Türkiye’de son yıllarda resmi kurum ve kuruluşlarda yürütülen terminoloji çalışmaları incelenerek güncel terminoloji çalışmalarında hangi yönelimlerim olduğu tespit edilecektir. Çalışma çerçevesinde, Türkiye’deki bakanlıklar, Türk Dil Kurumu (TDK) ve Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) bünyesinde oluşturulan terminolojiler incelenecektir. Birinci bölümde, çeviri-terminoloji ilişkisi irdelenecektir. İkinci bölümde, Türkiye’deki bakanlıklar ile TDK ve TÜBA bünyesinde gerçekleştirilen terminoloji çalışmaları incelenerek son yıllarda yürütülen terminoloji çalışmalarındaki yönelimlerde çeviri faktörü değerlendirilecektir.

1. Çeviri ve Terminoloji

Çeviri ve terminoloji arasındaki sıkı ilişki, genel olarak, özel alan çevirisinde terminolojiye duyulan ihtiyaçla açıklanabilir. Terminoloji, çeviri sürecinin bir bileşeni olarak sürecin gerçekleştirilmesinde etkin bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, çevirinin gerçekleşmesi için ihtiyaç duyulan terminoloji, çevirmenin tercihi doğrultusunda, çeviriden önce, çeviri sırasında ya da çeviriden sonra oluşturulabilir. Günümüzde, teknolojik gelişmeler sayesinde, terminolojiler, çeviri yazılımları içerisinde terim veri tabanlarında saklanabilmekte ve çevirmenler, bu terminolojilerden daha sonraki çevirilerinde faydalanabilmektedirler. Ayrıca, çevirmenler hali hazırda mevcut terminolojileri çeviri yazılımlarına aktararak çevirilerini gerçekleştirebilmektedirler. Aslında, terminoloji, geçmişten beri özellikle çevirmenlerin üzerinde düşündükleri bir husus olmuştur. Örneğin, Jean Delisle ve meslektaşları 1999 yılında, terminoloji formatında (*Terminologie de la traduction / Çeviri terminolojisi*) bir çeviri sözlüğü hazırlamışlardır. Delisle ve meslektaşlarının, klasik terminoloji ilkelerini, çevirmenlere hitap eden bir sözlükte uygulayarak ilk etapta 4 dilli hazırladıkları bu sözlüğe daha sonra 8 dil daha eklenmiştir. (Humbley, 2014: 4) Ayrıca, çeviri sürecinde yaşanan terminoloji kaynaklı sorunlar, çevirmenleri, bu sorunlara çözüm aradıkları çalışmalara yönlendirmiştir. Öyleki, Robert Dubuc tarafından yazılan ve 1978 yılında yayımlanan ilk Fransızca *Terminoloji Kılavuzu*’nun (*Manuel pratique de terminologie*), çeviri sürecinde karşılaşılan terminolojik sorunlara da yanıt aradığı söylenebilir. Dubuc’ün kitabının önsözünü yazan çevirmen Marcel Paré’nin aktarımları, terminolojinin çevirideki önemini ve gerekliliğini vurgulamaktadır:

“Yaklaşık yarım asırdır, iki dilli ya da çok dilli sözlüklerin hayal kırıklığı yaşatan yetersizliğini göz önünde bulundurarak, çevirmeni, kendisine daha fazla bilgi sağlayarak ve sözlükteki girdilerin her biri için daha rasyonel seçimler sunarak daha fazla tatmin edebilecek iki dilli bir sözlüğün oluşturulması için muhtemel bir emeklilik süresi ayırmayı sık sık hayal ettim.” (Dubuc, 1978: III, Çeviren: Ceylan Yıldırım)^{iv}

Çeviri sürecinde terminolojiye duyulan ihtiyaç özellikle teknik çeviride ortaya çıkmaktadır. Nitelikli bir terminoloji, çevirmenin, tutarlılık düzeyi yüksek nitelikli çeviriler üretmesine olanak sağladığından çeviri ve terminoloji birbirini tamamlayıcı bir özelliğe sahiptir. Çokövün Turunç, terminoloji ve çeviri arasındaki bağı şu sözlerle açıklamıştır: “Terimbilim, özerkliğini kazandığı dönemde bile, çevirmenler onu çeviri etkinliklerine yardımcı ve bağlı bir alan olarak algılamışlardır. Uygulama alanının çeviri ile sınırlı olmamasına rağmen terimbilim, vazgeçilmez ve tamamlayıcı bir unsur olarak görüldü.” (Çokövün Turunç, 2013: 236) En genel anlamda, terminoloji, çeviriyi, belirli bir alana ait terim karşılıklarının başka bir dilde sağlanmasıyla; çeviri ise terminolojiyi, iki ya da çok dilli terminolojiler oluşturulurken terim karşılıklarının diğer dillerde bulunmasında çeviriye ihtiyaç duyulmasıyla tamamlamaktadır. Çeviri ve terminoloji arasındaki birbirini tamamlayıcı işbirliği, her birinin sırasıyla bağlı oldukları çeviribilim ve terimbilim arasındaki bağı da kuvvetlendirmektedir. Bununla birlikte, Humbley’in aktarımına göre, çeviri ve terminoloji arasındaki ilişkinin görünürlüğü eskiye oranla azalmıştır:

“Fakat zaman değişiyor ve çeviri ile terminoloji arasındaki tamamlayıcı ilişki artık otuz yıl önceki kadar görünür değil. Kendi açısından, terminoloji, otomatik dil işleme yöntemleri ve bütüncelerin işletilmesi sayesinde, kendini yenilemesine izin veren yeni yönelimler buldu.” (Humbley, 2014: 1, Çeviren: Ceylan Yıldırım)^v

Humbley’e göre, çeviri ve terminoloji arasındaki kırılma, her iki disiplinin temel araştırma yönünü değiştirmesiyle olmuştur. 70 ve 80’li yılların terminolojisi çeviri odaklı bir yaklaşımla oluşturulurken, son on beş yıldır terimbilim, dilbilime daha fazla dayanmakta ve özellikle bilgiişlem olmak üzere yeni uygulamalara yönelmektedir. 1990’lı yılların başından itibaren terimbilim, yapay zeka araştırmalarında yer almaya başlamış ve dilbilimcilerin girişimiyle ‘Terimbilim ve Yapay Zeka’ adlı bir kuruluş ortaya çıkmış, sonrasında da yapay zeka uzmanlarının girişimiyle 2007 yılında

‘Terminoloji ve Ontoloji’ adlı başka bir kuruluş oluşturulmuştur. Çeviri ve terminoloji çifti yerini terminoloji ve yapay zeka çiftine bırakmıştır. (Humbley, 2014: 2) Humbley’e göre, çeviri ve terminoloji arasındaki kırılmanın diğer bir nedeni de değişen yayın politikalarıdır. Çeviri-terminoloji ikilisini ele alan Avrupa Komisyonu’nun *Terminoloji ve Çeviri* dergisi ile Fransız Dil Kurumu’nun *Terminogramme* dergisi ve koleksiyonu yayın hayatına son vermiştir. (Humbley, 2014: 2)

Çokövün Turunç, terim çalışmalarında metinsel boyutun önem kazanmasıyla birlikte terimbilimin dilbilime yöneldiğini ve bu bağlamda, dilbilim çalışmalarına ağırlık verildiğini dile getirmiştir. Çokövün Turunç, bilişim alanındaki gelişmelerin, çeviribilim ile terimbilim arasındaki bağların kopma nedenlerinden biri olduğunu belirtmiş ve çeviribilim ile dilbilim arasındaki sorunsala da değinerek bu sorunun giderilmesi için çeviriye yönelik bilgiişlem uygulamalarında çeviribilim yöntem ve yaklaşımlarının kullanılması gerekliliğini vurgulamıştır:

“Son 20 yılda, çevirmenlere, çeviri çalışmalarında yararlanabilecekleri birçok bilgiişlem araçları sunulmuştur. Bunlardan en çok bilinenler: *çeviri belleği* (*les mémoires de traduction*) ve *ikidilin birbiriyle uyumu* (*les concordances bilingues*) adlı araçlardır. Ancak bilgisayar destekli çeviri, çeviribilimin özerk bir alanı haline dönüşmelidir. Bu nedenle “Dili İşleme (Dİ)” (*Traitement Automatique du Langage (TAL)*) bağlarından ve “bilgisayarla dil işleme”den kurtulmak gerekliliği ortaya çıkmaktadır.” (Çokövün Turunç, 2013: 238)

Bununla birlikte, her ne kadar terimbilim dilbilim ve yapay zeka çalışmalarına doğru yönelmiş olsa da çeviri ve terminoloji arasındaki ilişkinin, çeviri alanında son zamanlarda yaşanan teknolojik gelişmelerle görünürlüğünü koruduğu söylenebilir. Günümüzde özellikle bilgisayar destekli çeviride terminolojiler ön plana çıkmış ve çevirinin bir bileşeni olarak daha görünür hale gelmiştir. Örneğin; çeviri yazılımlarının terminoloji çıkartma bileşenleri sayesinde terminolojiler çıkartılmakta, yine bu yazılımlardaki terminoloji yönetim sistemleri sayesinde ortak terminoloji projeleri sistemli bir şekilde yürütülmekte ve terminolojik veri değişimi yapılabilmektedir. Ayrıca, Avrupa Projelerinde de, çeviri ve terminoloji işbirliğinin amaçlandığı gözlemlenmektedir. Avrupa Komisyonu bünyesinde 2010-2012 yılları arasında yürütülen ‘Terminology Extraction, Translation Tools and Comparable Corpora (Terminoloji Çıkartma, Çeviri Araçları ve Karşılaştırılabilir Bütünce)’ projesi bu anlamda bir örnek teşkil etmektedir. (<https://cordis.europa.eu>)

Humbley, terminoloji ve çeviri ilişkisini konu edinen makalesinde, bilgisayar çevirisini, çevirmenler ve terimbilimciler arasındaki işbirliğinin sürekliliğini gösteren bir sektör olarak açıklamaktadır. (Humbley, 2014: 6) Bu düşünceye paralel olarak, Depecker de terminolojinin, bilgisayar çevirisinin bir parçası olduğunu belirtmektedir: “Terminoloji, ayrıca, teknik yazımda, belgelerin ve kullanım kılavuzlarının yazımında, bilgisayar çevirisinde ve günümüzde ontolojiler ile bilgi mühendisliği dâhilindeki her şeyde yer alır.” (Depecker, 2006: 1, Çeviren: Ceylan Yıldırım)^{vi} Depecker, büyük gelişme kaydeden bilgisayar çeviriyle birlikte, terimlerin ve terminoloji birimlerinin bağlam içerisinde tanımlanması gerekliliğine vurgu yapar. Dolayısıyla, farklı kuruluşlarca oluşturulan heterojen metinler, terminoloji birimlerinin bağlama göre tanımlanmasını gerektirir. Bu durumda, metne dayalı bir terim veri tabanı, söz konusu metindeki terminoloji birimlerini uygun şekilde çevirmek için gereklidir. (Depecker, 2006)

Çeviri ve terminoloji arasındaki ilişkinin görünürlüğünde, çeviri eğitimi veren kurumlarda, terimbilim ve terminoloji çalışmalarına yönelik derslerin okutulması da büyük rol oynamaktadır. Terimbilimin çeviri eğitiminde etkin bir şekilde yer alması, bu iki disiplin arasındaki işbirliğini kuvvetlendirmektedir. Terminolojinin çeviriye katkısı genel olarak, çeviriye ve düzeltmeye ayrılacak sürenin azalmasıyla masraflarda azalma, daha tutarlı ve kaliteli çevirilerin üretilmesi, çeviriler aracılığıyla kurulan iletişimdeki aksaklıkların giderilmesi şeklinde açıklanabilir. Çevirmenlerin zamanlarının önemli bir kısmını terminoloji araştırmalarına ayırdığı göz önünde bulundurulduğunda mevcut terminolojiler, çevirmenin, terminolojiye ayırdığı süreyi çeviri süresine dâhil etmesine

olanak sağlamaktadır. Champagne’a göre, yapılan araştırmalar, deneyimli çevirmenlerin zamanlarının %20 ila %25’ini terminoloji araştırmalarına ayırdığını, deneyimsiz çevirmenlerin ise zamanlarının %40 ila %60’ını terminoloji araştırmasına ayırdığını ortaya koymaktadır. (Champagne’dan aktaran Bowker, 2015: 311)

Küreselleşen dünyadaki hızlı bilgi akışına ve dış ilişkilerdeki artışa bağlı olarak artan çeviri ihtiyacının karşılanmasında çevirinin etkin ve hızlı bir şekilde yapılması önem kazanmıştır. Bu bağlamda, özellikle teknik metinlerin üretiminde, resmi kurum ya da kuruluş bünyesinde üretilen terminolojiler, daha kısa sürede gerçekleştirilen nitelikli çevirilerin üretilmesine katkı sağlamaktadır. Terminoloji uzun ve külfetli bir süreçten geçerek ortaya çıkmakta fakat sağlayacağı katkı gerekli güncellemeler ve düzenlemeler yapıldığı sürece bir ömür boyu sürebilmektedir. Bundan ötürü, özellikle resmi kurum ve kuruluşlar bünyesinde oluşturulan terminolojilerin paylaşılması ve kullanımının teşvik edilmesi gerekmektedir. Türkiye’deki resmi kurum ve kuruluşlarca hazırlanan güncel terminolojiler kullanıcıların açık erişimine sunulmakta mıdır? Terminoloji çalışmalarında, çeviri faktörü göz önünde bulundurularak, iki dilli ya da çok dilli oluşumlar yaygınlaşmakta mıdır?

2.Türkiye’deki Resmi Kurum ve Kuruluşlarda Yürütülen Güncel Terminoloji Çalışmalarında Çeviri Faktörünün Değerlendirmesi

Çalışmanın bu bölümünde, resmi kurum ve kuruluşlar çerçevesinde Türkiye’deki bakanlıklar, TDK ve TÜBA bünyesinde oluşturulan güncel terminolojiler incelenerek terminoloji çalışmalarındaki yönelimlerde çevirinin etkisi değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Terminoloji, genel olarak, özel alan iletişimini kolaylaştırmakta, daha etkin kılmakta ve hızlandırmaktadır. Kullanıcı bakış açısıyla, terminolojiye yönelik genel kalite ilkeleri ulaşılabilirlik, güncellik, güvenilirliktir. Kullanıcı, ihtiyaçlarına uygun terminolojiyi hızlı bir şekilde bulabilmeli, hangi alanda olursa olsun güncel bir terminoloji kullanabilmeli ve ayrıca etkili bir iletişim için profesyonel çevre tarafından tanınan bir terminoloji kullanmalıdır. (Rousseau, 1995: 82) Bu üç temel kalite unsurunun (ulaşılabilirlik, güncellik, güvenilirlik) sağlandığı durumda, teknik alanda daha doğru ve etkin bir iletişim gerçekleşebilir. Bu durum, teknik alan çevirisi için de geçerlidir. Çeviri sürecinde ‘ulaşılabilir, güncel ve güvenilir’ terminoloji kaynaklarının kullanılması, daha kısa sürede üretilen doğru, tutarlı ve etkin çevirilerle iletişim ve etkileşime katkı sağlamaktadır. Günümüz bilgi toplumunda, özel alan dillerinin hızlı bir şekilde geliştiği göz önünde bulundurulduğunda, çeviride terminolojinin önemi ve gerekliliği daha görünür hale gelmektedir.

Şahin, 2013 yılında yayınlanan *Çeviri ve Teknoloji* başlıklı kitabında, Avrupa’daki belli başlı terim bankalarını (IATE -AB terminoloji veri tabanı-, EuroTermBank, GrandDictionnaireTerminologique, Eurovac -çokdilli ve çok disiplinli eşanlamlılar sözlüğü-) sıraladıktan sonra Türkçe terim bankalarına örnekler verir. Bu örnekler arasında Türk Dil Kurumu ve Yıldız Teknik Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü tarafından hazırlanan fizik, iktisat, kimya, malzeme ve tıp alanlarına ait çok dilli (5 dilde) ve kullanıcıların ücretsiz erişimine açık ‘Bilim ve Mühendislik Terimleri’ sözlüğü yer almaktadır. Diğer bir örnek ise, TDK tarafından hazırlanan terim sözlükleridir. Şahin, terim sözlüklerinin TDK internet sayfasında erişime açık kaynaklar olduğunu belirttiikten sonra bu kaynakların çevirmenler için önemine vurgu yapmaktadır. (Şahin, 2013: 66-68)

Türkiye’deki çeviri ihtiyacının karşılanması için özellikle son dönemde bazı kurum ve kuruluşlar bünyesinde terminoloji çalışmalarının hız kazandığı ve artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Terminoloji çalışmalarının sayısındaki artışta kurumsal çeviri ihtiyacının karşılanmasının önemli bir etken olduğu söylenebilir. Kurumsal çeviri ihtiyacı, Türkiye’nin dış ülkelerle ilişkilerindeki artışa paralel olarak artmış ve dış ülkelerle doğru ve etkin bir iletişimin sağlanması için doğru, tutarlı ve güncel terminolojilerin oluşturulması bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Günümüzde, Türkiye’de terminoloji çalışmalarının etkin olarak yürütüldüğü kurumlardan biri Türk Dil Kurumu (TDK)’dur. TDK ‘Türkçenin bilim, sanat, edebiyat ve öğretim dili olarak gelişmesini ve her alanda doğru kullanılmasını sağlamayı’ görev edinmiş bir kurum olarak sözlükler ve terminolojiler hazırlamaktadır. (<http://www.tdk.gov.tr>) TDK ağ sayfasında, 12 adet sözlük ve 2 adet terimler sözlüğü bulunmaktadır:

Tablo 1 (<http://www.tdk.gov.tr>)

Güncel Türkçe Sözlük	Sesli Türkçe Sözlük	Büyük Türkçe Sözlük
Kişî Adları Sözlüğü	Türk Lehçeleri Sözlüğü	Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü
Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü	Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü)	Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü
Tarama Sözlüğü	Türk İşaret Dili Sözlüğü	Uluslararası Metroloji Sözlüğü
İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü	Hemşirelik Sözlüğü	Yazım Kılavuzu

Yukarıda belirtilen sözlükler, TDK’nin amacı doğrultusunda Türkçenin doğru kullanılması, gelişmesi ve layık olduğu değeri elde etmesi için hazırlanmış olsa da bazı sözlüklerde kavramların diğer dillerdeki karşılıklarına ulaşmak mümkündür. ‘Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü’ dilimizdeki yabancı kökenli sözcükleri kapsamakta ve Fransızca, İtalyanca, Almanca, İngilizce, Rumca ve Ermenice kökenli sözcüklerin Türkçedeki kullanımları ile kaynak dildeki özgün biçimlerini vermektedir. Bu sözlüğün dil uzmanlarına ve çevirmenlere katkı sağladığı aşîkârdır. Türkçe bir sözcüğün kökenine ve kaynak dildeki yazımına resmi bir kurum aracılığıyla ulaşmak standart ve güvenilir bir kullanım sağlamaktadır. ‘Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü’ farklı bilim dallarına ait Türkçe terimleri ve bu terimlerin İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerindeki karşılıklarını içermektedir. ‘Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü’ kapsamlı yapısı ve çok dilli olma özelliği sayesinde çevirmenler için önemli bir veri tabanını oluşturmaktadır. Bu veri tabanının çok dilli olması kurum bünyesindeki terminoloji çalışmalarında çeviri faktörünün göz önünde bulundurulduğunu göstermektedir. Çeşitli terim çalışma gruplarınca hazırlanan TDK terim sözlüklerinin çok dilli bir yapıda olması şüphesiz artan çeviri ihtiyacının karşılanmasında da etkin bir rol oynamaktadır.

Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) 2002 yılında ‘Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü Projesi’ne başlamıştır. Proje kapsamında, ‘Sosyal Bilimler Terimleri Sözlüğü’, ‘Doğa Bilimleri Terimleri Sözlüğü’, ‘Mühendislik Terimleri Sözlüğü’ ve ‘Tıp Terimleri Sözlüğü’nü kapsayan 4 ana alanda Türkçe-İngilizce-Almanca ve Fransızca dillerinde karşılıkları verilen çok dilli bir terim veri tabanı oluşturulmuştur. ‘Sosyal Bilimler Terimleri Sözlüğü’ 2011 yılında, ‘Mühendislik Terimleri Sözlüğü’ 2015 yılında, TÜBA ağ sayfasında kullanıcıların ücretsiz erişimine sunulmuştur. TÜBA ağ sayfasında, diğer 2 terim sözlüğünün de tamamlandıktan sonra internet üzerinden erişime açılacağı belirtilmektedir. (<http://www.tubaterim.gov.tr/>) Proje kapsamında oluşturulan terminolojiler, Türkçe bilim dilinin geliştirilmesinin yanında çevirilerde sağlanan doğru, standart ve tutarlı kullanımla uluslararası iletişim ve etkileşime de katkı sağlamaktadır. ‘Sosyal Bilimler Terimleri Sözlüğü’ne çeviribilim ve terimbilim alanlarının eklenmesiyle terimler sözlüğünün daha kapsamlı ve tamamlayıcı bir niteliğe kavuşacağı düşünülmektedir.

Resmi kurum ve kuruluşlar arasında özellikle T.C. Dışişleri Bakanlığı’nın, iki dilli ya da çok dilli terminoloji projeleri yürüterek proje çıktılarını ‘Dış İlişkiler Terminolojisi’ adı altında ağ sayfasında açık erişime sunduğu görülmektedir. Bakanlığın Tercüme Dairesi Başkanlığı bünyesinde gerçekleştirilen terminoloji çalışmalarındaki temel amaç, terimlerin tutarlı ve standart kullanımlarını

sağlamaktır. Bakanlığın ağ sayfasında 16 adet terminoloji yer almakta ve kullanıcıların açık erişimine sunulmaktadır. Bunlardan, 2 tanesi seçilmiş dillerde; 1 tanesi 7 dilde; 7 tanesi Türkçe-İngilizce; 1 tanesi İngilizce-Türkçe; 3 tanesi Türkçe-İngilizce / İngilizce-Türkçe dillerinde; 1 tanesi Türkçe-İngilizce / İngilizce-Türkçe / Türkçe-Fransızca / Fransızca-Türkçe; 1 tanesi Türkçe-İngilizce-Fransızca dillerindedir. ‘Dış İlişkiler Terminolojisi’ adı altında oluşturulan 16 terminoloji, dil sayıları ve yayın tarihleri bilgisini kapsayacak şekilde aşağıda belirtilmektedir:

“- Türkiye Cumhuriyeti’nin resmi isminin seçilmiş dillerde yazımı (seçilmiş dillerde -18 yabancı dilde / 21.05.2013)

- Sayın Cumhurbaşkanlığı ve Hükümet Üyelerinin Unvanlarının Yabancı Dilde Karşılıkları (7 yabancı dilde)

- Dışişleri Bakanlığının resmi isminin seçilmiş dillerde yazımı (seçilmiş dillerde -18 yabancı dilde)

- Dünya ülkelerinin resmi isimleri ve sıfatlarının yazımı (Türkçe-İngilizce / Kasım 2017)

- Dünya Ülkelerinin Başkentleri Listesi (Türkçe-İngilizce / Kasım 2017)

- G-20 terimleri (Türkçe-İngilizce; İngilizce-Türkçe; Türkçe-Fransızca; Fransızca-Türkçe / Kasım 2013)

- Uluslararası Kuruluşlar, Örgütler, Alt Birim ve Kuruluşları Listesi (Türkçe-İngilizce / Kasım 2014)

- Uluslararası İlişkiler Terminolojisi (Türkçe-İngilizce-Fransızca / Eylül 2014)

- Genel Hukuk Terminolojisi (Türkçe-İngilizce / Haziran 2015)

- Askeri Terminoloji (Türkçe-İngilizce / Mart 2015)

- Kamu Kurum İsimlerinin İngilizce Karşılıkları (Türkçe-İngilizce / Haziran 2016)

- Türkiye Cumhuriyeti Yargı Kurumları (Türkçe-İngilizce / Haziran 2015)

- Ekonomi ve Maliye Terimleri (İngilizce-Türkçe / Haziran 2015)

- Telif Hakları Terminolojisi (Türkçe-İngilizce; İngilizce-Türkçe / Temmuz 2015)

- Kültürel Miras Terminolojisi (Türkçe-İngilizce; İngilizce-Türkçe / Ağustos 2015)

- Müzik ve Sahne Sanatları Terminolojisi (Türkçe-İngilizce; İngilizce-Türkçe / Mart 2016)” (<http://www.mfa.gov.tr/dis-iliskiler-terminolojisi.tr.mfa>)

Dışişleri Bakanlığı’nca yayımlanan ‘Dış İlişkiler Terminolojisi’ incelendiğinde, terminolojilerin çoğunun Türkçe-İngilizce ve İngilizce-Türkçe dillerinde olmak üzere iki dilli olduğu gözlemlenmiştir. Terminolojilerden sadece ‘G-20 terimleri’ ve ‘Uluslararası İlişkiler Terminolojisi’ Türkçe-İngilizce-Fransızca dillerinin üçünü birden kapsamaktadır. Terminolojilerin yayımlanma tarihleri, 2013 ile 2017 yılları arasındadır. Bu bağlamda, bakanlık bünyesinde, 2013’ten itibaren her yıl en az 2 terminoloji yayımlandığı görülmektedir. Dolayısıyla 5 yılı aşkın bir süredir, ‘Dış İlişkiler Terminolojisi’ sürekli bir gelişim göstermektedir. Bu gelişimde, şüphesiz Türkiye’nin sürekli gelişen dış ilişkilerine bağlı olarak artan çeviri ihtiyacının karşılanması önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Dışişleri Bakanlığı’nda ‘Dış İlişkiler Terminolojisi’ adı altında siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri kapsayan alanlara yönelik terminolojiler oluşturulduğu görülmektedir. Bakanlığın ağ sayfasında yayımlanan bu terminolojilerin iki ya da çok dilli olması, gerek bakanlık bünyesinde gerçekleştirilen çeviri metinlerde tutarlı ve standart bir terminolojinin kullanımına gerek bakanlık dışında gerçekleştirilen diğer çevirilerde terimlerin tutarlı ve standart kullanımına katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla, bünyesinde yürüttüğü iki dilli ya da çok dilli terminoloji çalışmalarıyla, Dışişleri Bakanlığı’nın, dış ilişkilerin çeviri aracılığıyla doğru, tutarlı ve etkin bir şekilde sürdürülmesini sağlamaya yönelik bir tutum içerisinde olduğu söylenebilir. İki dilli ve çok dilli terminolojilerin 2013’ten itibaren ciddi bir artış göstermesi de terminoloji çalışmalarında çeviri odaklı bir yönelime işaret etmektedir. Dış ilişkilerimizle ilgili belgelerde doğru ve standart terminolojilerin kullanılması ülkelerarası ilişkileri ve işbirliğini olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca, diğer bakanlıkların da bünyesinde bir tercüme dairesi açarak, bakanlığın çalışma alanlarına

ait çok dilli (Türkçe-İngilizce-Fransızca-Almanca ve yeterli imkânların olması durumunda diğer dillerde) terminolojiler oluşturması ve tüm bu terminolojilerin ortak bir veri tabanında açık erişime sunulması, ulusal terminoloji politikasının benimsenmesine katkı sağlayacaktır.

Dış ilişkilerin yoğun olduğu ve temelde AB ile uyum sürecini kolaylaştırmayı hedefleyen AB Bakanlığı bünyesinde ‘Avrupa Birliği Terimleri sözlüğü’ İngilizce-Türkçe iki dilli olarak 2009 yılında yayımlanmıştır. Bu bağlamda, sözlük, AB müktesebatı çevirisinde kamuda, akademik çevrelerde ve özel sektörde terimsel tutarlılığın sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. (www.ab.gov.tr) Bu sözlük, Türkçeden Fransızcaya, Almancaya ya da diğer dillere çeviri yapan çevirmenler için de önemli bir veri tabanı niteliğindedir zira Türkçede standartlaşmış kurumsal bir terminoloji üzerinden diğer çalışma dillerinin eklenmesiyle çok dilli veri tabanları oluşturularak kullanılabilir. AB Bakanlığı’nın kurulma amacı ve misyonu göz önünde bulundurulduğunda, ‘Çeviri Eşgüdüm Başkanlığı’nca hazırlanan bu iki dilli terim sözlüğünün çeviri ihtiyacından doğduğu söylenebilir. Bu bağlamda gerçekleştirilen terminoloji çalışması çeviri odaklı bir yönelime işaret etmektedir.

Türkiye’deki diğer bakanlıklar çalışma kapsamında incelendiğinde, bazı bakanlıklarda iki dilli ya da çok dilli terminolojilerin oluşturulduğu ve internette kullanıcıların açık erişimine sunulduğu görülmektedir. T.C. Milli Savunma Bakanlığı tarafından ‘Savunma Tedarik Terimleri Sözlüğü’ Türkçe-İngilizce dillerinde 2009 tarihinde yayımlanmıştır. (<http://www.msb.gov.tr>) T. C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, AB ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü ağ sayfasında Dünya Gümrük Örgütü (DGO) tarafından 2017 yılında yayımlanan ‘Uluslararası Gümrük Terimleri’ İngilizce sözlüğü Türkçe çevirisiyle birlikte yer almaktadır. (<http://ab.gtb.gov.tr/gumruk-terimleri-sozlugu>) T.C. İçişleri Bakanlığı, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ağ sayfasında Türkçe- İngilizce ‘İltica Terimleri Sözlüğü’, Uluslararası Göç Örgütü tarafından 2009 yılında yayımlanan ‘Göç Terimleri Sözlüğü’nün Türkçe çevirisi (İngilizce karşılıklarıyla beraber) yer almaktadır. (www.goc.gov.tr) T. C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı bünyesinde 2010 yılında ‘Veteriner Tıbbi Ürünlerde Standart Terimler’ İngilizce-Türkçe sözlüğü yayımlanmıştır. Çok dilli tarım sözlüğü AGROVOC bakanlık bünyesinde Türkçeye çevrilerek veri tabanına eklenmiş ve kullanıcılara sunulmuştur. (www.tarim.gov.tr) T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Çölleşme ve Erozyonla Mücadele Genel Müdürlüğünce 2015 yılında, Türkçe-İngilizce ‘Çölleşme/Arazi Bozulumu ve Kuraklıkla Mücadele Terimler Sözlüğü’ yayımlamıştır. (<http://www.cem.gov.tr>) T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Meteoroloji Genel Müdürlüğü bünyesinde Türkçe-İngilizce ‘Meteoroloji Sözlüğü’ veri tabanı mevcuttur. (<https://www.mgm.gov.tr>) T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı tarafından 2014 yılında Türkçe-İngilizce ‘Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü’ yayımlanmıştır. Ayrıca, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü bünyesinde 2009 yılında yayımlanan Türkçe-İngilizce ‘Belge Yönetimi ve Arşiv Terimleri Sözlüğü’ ve yine 1994 yılında yayımlanan ‘Açıklamalı Teknik Terimler Sözlüğü’ elektronik ortamda kullanıcılara sunulmaktadır. (<https://www.devletarsivleri.gov.tr>)

Yukarıda belirtilen resmi kurumlarda gerçekleştirilen terminoloji çalışmalarında, eğitim kurumlarının aktif bir rol oynadığı söylenebilir. Bu bağlamda, üniversitelerle işbirliği sağlanarak akademisyenlerin, resmi kurumlarda gerçekleştirilen bazı terminoloji projelerine katkı sağladığı görülmektedir: AB Bakanlığı Çeviri Eşgüdüm Başkanlığı bünyesinde hazırlanan ‘AB Terimleri Sözlüğü’nün kontrolü alan uzmanları Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Tuğrul Arat ve Doç. Dr. Sanem Baykal ve dil uzmanları Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyeleri Prof. Dr. Ayfer Altay ve Prof. Dr. Berrin Aksoy tarafından yapılarak çalışma nihai hale getirilmiştir. (<https://www.ab.gov.tr>) TDK bünyesinde hazırlanan terim sözlükleri incelendiğinde, çalışma gruplarının üniversitelerden akademisyenlerin katılımıyla oluşturulduğu görülmektedir. ‘Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü’nün, üniversitelerde görev yapan Öğretim Üyelerinin katılımıyla hazırlandığı görülmektedir: “Bu veri tabanı, Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN’ın başkanlığında, Prof.

Dr. Recep TOPARLI, Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN, Prof. Dr. Mustafa ÇİÇEKLER, Doç. Dr. Bilgin AYDIN, Dr. Yücel DAĞLI, Seyit Ali KAHRAMAN ve Ş. Bilâl ÇAVUŞOĞLU’ndan oluşan Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü Çalışma Grubu tarafından hazırlanmaktadır.” (<http://www.tdk.gov.tr>) Ayrıca, TÜBA bünyesinde gerçekleştirilen ‘Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü’, akademi projeleri adı altına yürütülmekte ve çeşitli üniversitelerden akademisyenlerin katılımıyla oluşturulan terim çalışma gruplarınca hazırlanmaktadır. (<http://www.tubaterim.gov.tr/>) Genel olarak, Türkiye’deki resmi kurumlarda yürütülen terminoloji çalışmalarında üniversitelerle işbirliğine gidildiği görülmektedir.

Sonuç

Çalışmada, Türkiye’deki resmi kurum ve kuruluşlarda yürütülen güncel terminoloji çalışmalarındaki yönelimlerde çevirinin etkisi değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, genel olarak dış ilişkilerin yoğun olduğu Dışişleri Bakanlığı ve AB Bakanlığı bünyesindeki terminolojiler ile Türkiye’deki diğer bakanlıklarca oluşturulan terminolojiler, Türkçe söz varlığını bütünüyle ele alması nedeniyle sözlüklerin yanında terminolojiler de hazırlayan TDK’nin terim sözlükleri ve bilim dilinin geliştirilmesine katkı sağlayan TÜBA’nın terim sözlükleri incelenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, çeviri ve terminoloji arasındaki ilişki ele alınmıştır. Terminolojinin çeviri sürecinin bir bileşeni olduğu ve özellikle teknik çeviride doğan terminoloji ihtiyacıyla çeviri ve terminoloji arasındaki ilişki ve işbirliği vurgulanmıştır. Her ne kadar son yıllarda terimbilim yönünü dilbilime ve otomatik dil işleme mühendisliğine çevirse de teknolojik gelişmelerin çeviri alanını da etkilemesiyle terminolojilerin otomatik olarak işletildiği ve yönetildiği otomatik çeviri ve bilgisayar destekli çeviri araçları geliştirilmiştir. Bu bağlamda, Humbley’in aktarımına göre, Avrupa’da, yayın politikaları ve terimbilimin yeni yönelimlerine bağlı olarak, terminoloji ve çeviri ilişkisinin görünürlüğünün eskiye oranla azalması söz konusuysa (Humbley, 2014) Türkiye’de, gerek yayın politikaları açısından gerek terminoloji çalışmalarında iki dillilik ve çok dilliliğin ön planda tutularak çeviri odaklı bir yaklaşımın benimsenmesi açısından çeviri ve terminoloji arasındaki ilişkinin görünürlüğünü koruduğu söylenebilir. Türkiye’deki yayın politikaları açısından, çeviri ve terminoloji ilişkisini ele alan çalışmalara da yer veren *Avrasya Terim Dergisi*’nin 2013 yılından itibaren yılda iki kez olmak üzere düzenli bir şekilde yayın hayatına devam ettiği görülmektedir. (<http://eurasscience.com/ejatd>) T.C. Dışişleri Bakanlığı, T.C. AB Bakanlığı vb. kurumlar bünyesinde, terminolojilerin otomatik olarak terminoloji yönetim sistemlerince çıkartılıp yönetilmesi, terminoloji ve çeviri işbirliğinin bilgisayar destekli çeviri araçları aracılığıyla sürdürüldüğüne işaret etmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye’deki resmi kurum ve kuruluşlarda yürütülen güncel terminoloji çalışmalarındaki yönelimlerde çevirinin etkisi açığa çıkarılmıştır. Terminoloji çalışmalarında genel olarak iki dilli ya da çok dilli bir yapı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, özellikle dış ilişkilerin yoğun olduğu Dışişleri Bakanlığınca 2013 -2017 yılları arasında 16 terim sözlüğünü kapsayan ‘Dış İlişkiler Terminolojisi’ yayımlanmıştır. ‘Dış İlişkiler Terminolojisi’ genel olarak, Türkçe-İngilizce ya da İngilizce-Türkçe iki dilli yapıya sahip olmakla birlikte 2 terminoloji Türkçe-İngilizce-Fransızca dillerindedir. (www.mfa.gov.tr) ‘Dış İlişkiler Terminolojisi’, özellikle teknik çeviri sürecindeki terminoloji ihtiyacının karşılanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Çokövün Turunç, 2013 yılında yaptığı çalışmada, iki dilli ve çok dilli elektronik sözlüklerin yetersizliğini şu sözlerle dile getirmiştir: “Ayrıca çiftdilli ve/veya çokdilli formatta hazırlanmış elektronik sözlüklerin sayısı yetersizdir ve bu sözlükler hem kültürel hem de ontolojik açıdan da yeterli değildir. Oysa çevirmenlerin en çok ihtiyaç duyduğu şey de budur.” (Çokövün Turunç, 2013: 238) ‘Dış İlişkiler Terminolojisi’nin 2013-2017 yılları arasında geliştirilerek elektronik ortamda kullanıcıların ücretsiz erişimine sunulduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu eksikliğin giderilmesinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Ayrıca, AB Müktesebatının Türkçeye çevrilmesi sürecini yürüten ve AB ile uyum sürecini kolaylaştırmayı hedefleyen AB Bakanlığı bünyesinde, 2009 yılında, ‘Avrupa Birliği

Terimleri Sözlüğü' iki dilde (İngilizce-Türkçe) yayımlanmıştır. (www.ab.gov.tr) Fransızca, Almanca ve imkânlar doğrultusunda diğer dillerin de projelendirilerek sözlüğe eklenmesiyle Türkçeden diğer dillere yapılan çevirilerde doğru, standart ve tutarlı terim kullanımıyla kalite artacaktır. Türk dilinin doğru ve standart kullanımını sağlamak üzere sözlükler ve terim sözlükleri hazırlayan TDK ise 'Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü' ile farklı alanlara ait terminolojilerin tek bir veri tabanında çok dilli bir yapıda sunulmasıyla kapsamlı bir terminoloji sunmaktadır. (www.tdk.gov.tr) Ayrıca, TÜBA bünyesinde yürütülen terminoloji çalışmaları da Türkçe, İngilizce, Almanca ve Fransızca'yı kapsayan çok dilli bir yapıdadır. (www.tubaterim.gov.tr) TDK'nin 'Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü'nün Türkçede ve çeşitli dillerde terimlerin standart kullanımını sunması, TÜBA bünyesinde hazırlanan terim sözlüklerinin çok dilli bir yapıda olması, Dışişleri Bakanlığı 'Dış İlişkiler Terminolojisi'nin iki dilli / çok dilli yapısı, AB Bakanlığı ve Türkiye'deki diğer bakanlıklarda iki dilli terminolojilerin oluşturulması, Türkiye'deki terminoloji çalışmalarında çeviri faktörünün etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca, dünyada ve ülkemizde, eğitim kurumlarında eğitimi verilen terimbilim ve çeviribilim alanlarının ayrı birer bilim dalı olarak TÜBA'nın 'Sosyal Bilimler Terimleri Sözlüğü'nde yer alması bir gereklilik arz etmektedir. Dilbilimin inceleme alanı dil, çeviribilimin inceleme alanı çeviri, terimbilim inceleme alanı ise terimdir. Çeviribilim ve terimbilim tıpkı diğer birçok bilim dalı gibi çalışmalarını dil aracılığıyla gerçekleştirmektedir fakat inceleme ve çalışma alanları dilbilimden ayrıldığı için bu iki alan, özerk bilim dalları olarak TÜBA'nın 'Sosyal Bilimler Terimleri Sözlüğü'nde yer almalıdır.

Sonuç olarak, Türkiye'deki resmi kurum ve kuruluşlar bünyesinde yürütülen güncel terminoloji çalışmalarında genel olarak iki dilli ya da çok dilli terminolojilerin geliştirilmesi, terminoloji çalışmalarında çeviri odaklı bir yönelime işaret etmektedir. Ayrıca, proje çıktılarının kurumların ağ sayfalarında paylaşılması, çevirmenlerin, kurumsal düzeyde nitelikli terminolojiler kullanmalarına ve böylece daha nitelikli çeviriler üretmelerine olanak sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Blanchon, E. (1997) "La terminologie", Quatrième réunion conjointe organisée à l'initiative du Comité d'Interface entre l'INSERM et la Fédération Française de Psychiatrie - Jeudi 6 Mars 1997, Centre de Recherche INSERM - 44 Chemin De Ronde - 78120 LE VESINET
<http://psydoc-fr.broca.inserm.fr/colloques/cr/j4/blanchon.html> (6 mars 1997) (Erişim Tarihi: 12 Şubat 2018)
- Champagne, G., cited in Lynne Bowker (2015). "Terminology and Translation", Hendrik J. Kockaert, Frieda Steurs eds., in *Handbook of Terminology: Volume 1*, Jonh Benjamins Publishing Company, p. 311.
- Çokövün Turunç, A., (2013) "Terimbilim ve Çeviri Çalışmalarında Farklı Yönelimler", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/10 Fall 2013, p. 233-239, ANKARA-TURKEY
- Depecker, L. (2006). "Qu'est-ce que la terminologie?", Entretien avec Loic Depecker, ..., http://www.technolangua.net/article.php3?id_article=313.
- Dubuc, R. (1978). *Manuel pratique de terminologie*, Montréal: Linguattech.
- Gouadec, D. (1990). *Terminologie - Constitution des données*, Paris : AFNOR.
- Humbley, John, "Terminologie et traduction une complémentarité oubliée ?", *Tralogy* [En ligne], Session 1 - Terminology and Translation / Terminologie et Traduction, Tralogy I, mis à jour le: 21/05/2014, URL: <http://odel.irevues.inist.fr/tralogy/index.php?id=63>

Rousseau, Louis-J. (1995). "Principes méthodologiques du travail terminologique au sein du Réseau de terminologie Realiter", Ce texte correspond au projet présenté par Louis-Jean Rousseau (Office de la langue française, Québec) et adopté par les membres du Réseau présents à la IVe Réunion de coordination du Réseau panlatin de terminologie (Barcelone, 14-16 décembre 1995). p. 82-84

http://termisti.ulb.ac.be/rifal/PDF/tn14/tn14_Rousseau_Union%20Latine.pdf /

Şahin, M. (2013). *Çeviri ve Teknoloji*, İzmir: İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayınları.

CST (Conférence des services de traduction des États européens) (2014). *Recommandations relatives à la terminologie*, éd. Conférence des services de traduction des États européens - Groupe de travail "Terminologie et documentation", Section de terminologie de la Chancellerie fédérale suisse, 3ème édition.

cst_recommandationsrelativesautravaildeterminologie2014 (2).pdf (Erişim Tarihi: 15 Mart 2018)

CST (Conférence des services de traduction des États européens) (2017). *Guide de gestion de la terminologie pour la traduction*.

http://www.cotsoes.org/sites/default/files/CST_Guide_de_gestion_de_la_terminologie_pour_la_traduction.pdf (Erişim Tarihi: 10 Şubat 2018)

<https://www.ab.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 10 Şubat 2018)

https://www.ab.gov.tr/files/Sozluk/glossary_for_the_european_union.pdf (Erişim Tarihi: 12 Mart 2018)

<http://ab.gtb.gov.tr/gumruk-terimleri-sozlugu/gumruk-terimleri-sozlugu> (Erişim Tarihi: 10 Şubat 2018)

<https://www.afad.gov.tr/upload/Node/3495/xfiles/sozluk.pdf> (Erişim Tarihi: 12 Mart 2018)

<http://www.cem.gov.tr/erozyon/files/yayinlarimiz/CollesmeSozluk.pdf> (Erişim Tarihi: 12 Mart 2018)

https://cordis.europa.eu/project/rcn/93820_en.html (Erişim Tarihi: 12 Şubat 2018)

https://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/MicroSiteler/Arsiv_Uzmanlari/kitaplar/belge_yonetimi_ve_arsiv_terimleri_sozlugu.pdf (Erişim Tarihi: 12 Mart 2018)

https://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/MicroSiteler/Arsiv_Uzmanlari/kitaplar/aciklamali_teknik_terimler_sozlugu.pdf (Erişim Tarihi: 12 Mart 2018)

<http://eurasscience.com/ejatd/issue/archive> (Erişim Tarihi: 12 Mart 2018)

http://www.goc.gov.tr/icerik6/goc-terimleri-sozlugu_363_382_727_icerik (Erişim Tarihi: 10 Mart 2018)

<http://www.mfa.gov.tr/dis-iliskiler-terminolojisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 20 Mart 2018)

<https://www.mgm.gov.tr/genel/meteorolojisozlugu.aspx?m=C&k=aa8> (Erişim Tarihi: 12 Mart 2018)

<http://www.msb.gov.tr/Muharebe/icerik/muharebe-malzemeleri-tedarigi> (Erişim Tarihi: 20 Mart 2018)

<https://www.tarim.gov.tr/Konular/Egitim-Ve-Yayim/Turkiye-Agris-Merkezi/Agrovoc> (Erişim Tarihi: 12 Mart 2018)

<https://www.tarim.gov.tr/Konu/1457/vtu-standart-terimler> (Erişim Tarihi: 12 Mart 2018)

<http://www.tdk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 12 Mart 2018)

<http://www.tubaterim.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 12 Mart 2018)

Sonnotlar

ⁱ “Le terme « terminologie » désigne en premier lieu le vocabulaire des langues de spécialité (vocabulaire spécialisé) ; il désigne également la science qui étudie, d’une part, les notions et leurs dénominations dans le cadre des vocabulaires spécialisés (étude théorique) et, d’autre part, les méthodes propres au travail terminologique.” (CST, 2014:16)

ⁱⁱ “**La terminologie** est la discipline ou science qui étudie les termes, leur formation, leurs emplois, leurs significations, leur évolution, leurs rapports à l’univers perçu ou conçu.

Une (chaque) terminologie est un ensemble de désignations (termes) dont le champ d'utilisation (l'extension) est délimité ou, au moins, limité et spécifique. La délimitation peut être arbitraire.

Les terminologies (ensembles de termes d'extension commune) constituent l'objet de la terminologie (science ou discipline).

Chaque terminologie, définie comme un ensemble délimité de désignations, est susceptible d'intéresser à la fois le terminologue et le terminographe.

Le terminologue définit l'objet de la science ou discipline «terminologie», analyse les relations entre les désignations et les éléments désignés, analyse les principes de formation et d'évolution des terminologies, étudie les corrélations entre ensembles terminologiques, fixe les principes que devront respecter les terminographes, intervient - notamment par le biais de la codification et de la normalisation - pour infléchir les usages, informer les responsables des décisions de politique linguistique et tenter de faire appliquer ces décisions.” (Gouadec, 1990: 3-4)

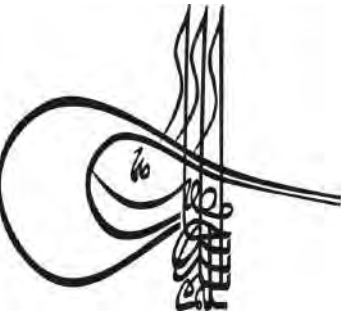
ⁱⁱⁱ “Activité relative à la systématisation et à la représentation des notions, de même qu'à la présentation des terminologies selon les principes et les méthodes établies.” (ISO 1087 : 1990)

^{iv} “Aux prises, depuis bientôt un demi-siècle, avec l’insuffisance frustrante des dictionnaires bilingues ou multilingues, j’avais souvent rêvé de consacrer une éventuelle retraite à la réalisation d’un dictionnaire bilingue qui pût satisfaire davantage le traducteur, en lui fournissant plus de renseignements et des choix plus rationnels pour chacune des entrées de ce dictionnaire.” (Dubuc, 1978 : III)

^v “Mais les temps changent et ce rapport de complémentarité n’est plus aussi évident qu’il y a trente ans.

La terminologie, pour sa part, a trouvé de nouvelles orientations, qui lui ont permis de se renouveler, grâce à l’exploitation des corpus et aux méthodes de traitement automatique du langage.” (Humbley, 2014: 1)

^{vi} “La terminologie se retrouve également dans la rédaction technique, la rédaction de documentation et de manuels d’emploi, la traduction automatique puis dans tout ce qu’on appelle aujourd’hui l’ingénierie de la connaissance et les ontologies.” (Depecker, 2006: 1)

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Mayıs 2018

✓ Accepted/Kabul: Haziran 2018

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Sueda ÖZBENT – Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim BALKUL – Doç. Dr. Raika Şeyda ÜLSEVER – Dr. Saime Evren KÖYLÜ BAYDEMİR

This article was checked by iThenticate.

21. YÜZYIL TÜRK ROMANINDA ÇEVİRMEN KARAKTERLER: SATIR ARALARINDA ÇEVİRMENLİK MESLEĞİNE DAİR İPUÇLARI PEŞİNDE*

Volga YILMAZ GÜMÜŞ**

ÖZET

Çeviriye duyulan gereksinimin artmasıyla ve çeviri ediminde insan etkenine odaklanan sosyolojik yaklaşımların çeviribilimde öne çıkmasıyla çevirmenliğe akademik ilgi de son yıllarda gittikçe yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte, edebiyatta da çevirmenlik mesleği yıllardır tema olarak kullanılmakta ve çevirmenler kurmacada karakter olarak yer almaktadır. Bu çalışmada da 21. yüzyıl Türk edebiyatından seçilen üç roman (*Kan ve Gül*, Alper Canıgüz; *Musa'nın Uykusu*, Tuğba Doğan; *Zafiyet Kuramı*, Ersan Üldes) temel alınarak çevirmenlerin ve çevirmenlik mesleğinin edebiyatta nasıl temsil edildiği, dolayısıyla çevirmenin statüsünün edebiyata nasıl yansıdığı sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu amaçla, Dam ve Zethsen'in (bkz. 2008, 2009, 2011, 2014a) çevirmenlerin statüsünü belirlemek veya karşılaştırmak için yaptıkları bir dizi çalışmada kullandıkları dört parametreye başvurulmuştur: 1) gelir düzeyi, 2) eğitim ve uzmanlık, 3) görünürlük ve 4) güç ve etki. Kurmaca eserler çevirmenin gelir düzeyi, eğitim ve uzmanlığı, görünürlüğü ve güç ve etkisi hakkında toplumdaki algıya dair ipuçları aramak için bir kaynak işlevi görmektedir. Üç romandaki çevirmen karakterlerin ortak noktalarından biri kitap çevirmeni olarak çalışmalarıdır. Romanların ikisinde çevirmenlik sürekli bir işten ziyade, yazarlığa geçiş adımı olarak tanımlanmaktadır. Yazarlık çevirmenliğe göre daha üst bir düzeyde konumlandırılmıştır. Çevirmen karakterler toplumdan kopuk yaşayan, topluma uyum sağlamakta zorlanan bireylerdir. Gelir, eğitim ve görünürlük parametreleri dikkate alındığında, romanlarda yer alan kurmaca çevirmenlerin yüksek bir statüye sahip olmadıkları anlaşılrsa da güç ve etki parametresi açısından bakıldığında çevirmenin farklı bir konumda bulunduğu görülmektedir.

* Bu makale, Hamad bin Khalifa Üniversitesi tarafından 27-28 Mart 2017'de Doha, Katar'da düzenlenen 8. Uluslararası Çeviri Konferansında (8th Annual International Translation Conference) sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr., Anadolu Üniversitesi Mütercim-Tercümanlık Bölümü, El-mek: volgayilmaz@gmail.com

Çevirmenin özgün öyküyü değiştirme, tahrif etme, iyileştirme, vb. güçleri bulunmaktadır. Çevirmenin erek kültür için yeniden yazma veya yaratma sürecinde özgürlüğünü ilan edebileceği görülmekte, ancak bu özgürlüğün sınırlarının etik ve bağlılıkla çizildiği kurmaca eserlerde de ortaya çıkmaktadır. Bu durum, aynı zamanda, çevirmenin etik sorumlulukları ve çevirmen ve okuyucu arasındaki güven ilişkisini de gündeme getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çeviri, Çevirmenlik, Çevirmenin Statüsü, Türk Romanında Çevirmen Karakterler

FICTIONAL TRANSLATORS IN THE 21ST-CENTURY TURKISH NOVEL: READING BETWEEN THE LINES TO FIND HINTS ABOUT THE TRANSLATION PROFESSION

ABSTRACT

There has been an increasing academic interest in translation as a profession in recent years. This is probably because of the increasing interest in the profession with the growing need for translation, and the influence of sociological approaches in Translation Studies that focus on the human in translation act. Fiction is one of the resources that allow us to rethink the translation profession as translators have been characters in literature for long years. Based on three contemporary Turkish novels (*Kan ve Gül*, Alper Canıgüz; *Musa'nın Uykusu*, Tuğba Doğan; *Za'fiyet Kuramı*, Ersan Üldes), this study explores how translators are represented in fiction. For this purpose, the parameters that Dam and Zethsen (2008, 2009, 2011, 2014a) used in a series of studies to determine and compare the status of professional translators provide a framework: 1) income, 2) education and expertise, 3) visibility, and 4) power and influence. Fiction serves as a sort of resource for seeking perceptions in the society with regard to the income, education and expertise, visibility, and power and influence of translators. The common feature of fictional translators in three novels is that they are engaged in literary translation and book translation. In two novels, translation is described not as a proper occupation, but rather as a transition to writing. Translators are illustrated as physically and professionally isolated characters. With regard to power and influence, we find that translators have the power to alter, distort, rewrite or improve the original story. Translators are engaged in a process of rewriting and recreating in the target culture – a process that is subject to limitations posed by ethics and loyalty. This makes readers question translators' ethical responsibilities, and trust between a translator and readership.

STRUCTURED ABSTRACT

Recent years have seen an increasing academic interest in translation as a profession, probably as a result of the increasing interest in the profession with the growing need for translation, and the influence of sociological approaches in Translation Studies that focus on the human factor in translation act. We can now find a plethora of empirical

studies and theoretical discussions on, for example, status of professional translators (Dam & Zethsen, 2008, 2009, 2010, 2011, 2016; Katan, 2009; Ruokonen, 2013, 2016), status of the translation profession (Pym, Grin, Sfreddo & Chan 2011), changing nature of the translation profession (Séguinot 2007), and non-professional translation (Pérez-González & Susam-Saraeva, 2012; Olohan, 2014; Sela-Sheffy, 2016). Fiction is one of the sources that provide insight into translators and the translation profession. There is relatively small but growing body of research on translation and translators in fiction, mainly concentrating on the translator's role in cultural construction and identity, transculturation, multilingualism, translation as a form of communication, and so on. The present study explores how translators are represented in Turkish novels published in the 21st century, considering that "fiction always has a mimetic dimension in the broad sense of referring back somehow to our understanding of reality and commenting on it" (Delabastita, 2009, p. 109). Fiction is cultivated by authors' perception of translators in real life on the one hand, and manipulates readers' perception of translators on the other hand.

The parameters that Dam & Zethsen used in a series of studies to determine and compare the status of professional translators in Denmark provide the conceptual framework of this study. First, salary/income has traditionally been one of the most significant indicators of the status of professions. This also applies to research on the translation profession, and translation is often considered a low-income profession (e.g. Chan, 2008, p. 130; Dam & Zethsen, 2011, p. 985-986). Second, education/expertise plays an important role in professional status. Jobs that require a high level of education and high degree of expertise and specialized knowledge are at the top of the prestige scale (Dam & Zethsen, 2014, p. 105). The third parameter is visibility. This refers first to physical visibility, i.e. location of translators' workplace and their professional relationship with colleagues and others, and then to which extent translators are visible with their translator identity in the society or in their environment (Dam & Zethsen, 2011, p. 989). The fourth one is power/influence, which is concerned with the translator's influence on the society in which they live and the world, and the power with regard to the text.

Three contemporary Turkish novels were chosen for the purpose of this study: *Kan ve Gül* by Alper Canıgüz, *Musa'nın Uykusu* by Tuğba Doğan, and *Zafiyet Kuramı* by Ersan Üldes. The main characters in three novels are freelance translators working for publishing houses. Fictional translators in these novels are Aziz (*Kan ve Gül*), a translator of romance novels, Zeliha (*Musa'nın Uykusu*), a translator working for a publishing house and aspiring to write a book, and Meriç (*Zafiyet Kuramı*), a novel translator whose ultimate goal is writing his own novels. There are individual references to translation in *Kan ve Gül*. Translation is an important theme, but not integral to the plot in *Musa'nın Uykusu*. Translation is integral to the plot in *Zafiyet Kuramı*.

The analyses of three novels, in which a translator is the main character, suggest that translators do not have a high status with regard to income, education and expertise, and visibility parameters. We see that Zeliha and Meriç go through financial difficulties. There are no references to Aziz's financial situation, but it is underlined that he does not quit his

job because of not having a better option. None of the fictional translators see translating books as a permanent job. In two novels, translation is described not as a proper occupation, but rather as a transition to writing. We know that one of the fictional translators studied engineering, and another one - Aziz - holds a university degree in translation and interpreting. This points to the presence of degree programs in translation and the expertise gained through education. In terms of visibility, i.e. the physical location of translators, it has come to our notice that all three translators in these novels are freelancers and mostly working at home. Translators are illustrated as physically and professionally isolated characters. In real life, translators are mostly known for working at desk and having irregular work hours (even when they are employed in-house) – an argument that leads to the common discourse that translators are introverted, isolated or unsocial. The translator profile drawn in these novels seems to support this general perception related to translators.

With regard to power and influence, the novels, especially *Zafiyet Kuramı*, locate translators at a higher position. We see that translators have the power to alter, distort, rewrite or improve the original story. Meriç stands out from other fictional translators with his revisions or corrections on original stories, pointing obliquely to the translator's influence on the target text and target text reader. However, fictional translators' power regarding original story and target text brings about questions and discussions about translators' responsibilities and ethics. Translators are engaged in a process of rewriting and recreating in the target culture – a process that is subject to limitations posed by ethics, loyalty and trust. Drawing attention to the fact that translation is a decision-making process, the novels make readership aware of the active role that a translator undertakes in the translation process.

Keywords: Translation, Translation Profession, Translator Status, Fictional Translators

Giriş

Çeviriye duyulan gereksinimin artmasıyla (piyasanın etkisiyle) ve çeviri ediminde insan etkenini ele alan sosyolojik yaklaşımların çeviribilimde öne çıkmasıyla (araştırmanın etkisiyle) çevirinin mesleki yönüne akademik ilgi son yıllarda gittikçe yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmalarda profesyonel çevirmenlerin statüsü (Dam & Zethsen, 2008, 2009, 2010, 2011, 2016; Katan, 2009a, 2009b; Ruokonen, 2013, 2016), çevirmenlik mesleğinin statüsü (Pym, Grin, Sfreddo & Chan, 2012), çevirmenlik mesleğindeki değişimler (Séguinot, 2007) ve hatta amatör çevirmenlik (Pérez-González & Susam-Saraeva, 2012; Olohan, 2012) konusunda tartışmalar yer almaktadır. Çevirmenlerin ve çevirmenlik mesleğinin statüsünü, rolünü ve etkilerini belirleme çabaları edebiyatta da yankı bulmuştur. Edebiyatta çeviri, çevirmen ve çok dillilik denince akla gelen ilk yazarlar Jorge Luis Borges, Italo Calvino, Julio Cortázar ve Umberto Eco'dur (Ghazoul, 2015, s. 154). Ece (2016, s. 89) çevirmen roman karakterlerinin özellikle 20. yüzyıl edebiyatında karşımıza çıktığını vurgulamıştır. Edebiyatta çeviri ve çevirmen son yıllarda çeviribilimcilerin de ilgisini çekmiş, bu konuda çok sayıda çalışma yapılmıştır (örneğin bkz. Thiem, 1995; Strümper-Krobb, 2003; Curran, 2005; Delabastita & Grutman, 2005; Erkul, 2005; Wilson, 2007; Ben-Ari, 2010; Wakabayashi, 2011; Kaindl & Spitzl, 2014; Ghazoul, 2015; Ece 2016). Bu çalışmalarda büyük ölçüde kültürel yapı ve kimlik oluşumunda çeviri ve çevirmenin rolü, çokdillilik, iletişim olarak çeviri, göç ve yer değiştirme, vb. konular üzerinde durulmaktadır. Pagano'nun (2002, s. 97) belirttiği gibi, çeviribilimdeki *fictional turn*

kültürel kimlik, bellek ve gelenek arasındaki derin ilişkiyi ele almaktadır. Bir taraftan çeviri ve çevirmenler edebiyata konu olurken, diğer taraftan edebiyata konu olan çeviri ve çevirmenler çeviribilimcilerin kuramlarını besleyen bir kaynak işlevi görmektedir (Pagano, 2002, s. 81). Wakabayashi'ye (2011, s. 88) göre de kurmaca çeviri ve çevirmenler çeviribilimcilerin ilgi alanına giren konularda akıl yürütmek için ek bir araç ve bakış açısı sunmaktadır. Kurmaca aynı zamanda bilimi destekleyen bir kaynaktır. Gerek kurmaca gerekse bilim dünyayı referans alır ve dünyayı açıklamak için kendilerine özgü araçları kullanır (Kaindl, 2014, s. 20). Romanda gerçekliği ele alan Çıkla (2002, s. 115-116) da roman ne kadar kurmaca üzerinde geliştirilmiş olursa olsun romandaki kişilerin, olayların, davranışların, konuşmaların, mekanların, vb.lerinin genellikle “hepimizin bildiği, bir benzerini çevremizde gördüğümüz, duyduğumuz veya hayalimizde canlandırabildiğimiz dünyadan alınarak” anlatıldığını ve romandaki olay, konuşma, davranış, vb.lerinin gerçek yaşam deneyimlerimizle örtüştüğünü fark etmemizin “roman içi gerçeklikle roman dışı gerçeklik arasında bağlar” kurmamıza olanak sağladığını ifade eder. Her ne kadar roman – daha genel bir ifadeyle kurmaca – dünya hakkında daha fazla bilgi sağlama işlevi üstlenmiş olmasa da içinde yaşadığımız ortam hakkında bir üst bakış geliştirmemizi sağlayarak gerçek dünyayı anlamamıza ve yorumlamamıza ve ayrıca belli bir olgu veya olayla ilgili toplumdaki genel algıyı kavramamıza katkıda bulunmaktadır.

Bu çalışmada da 21. yüzyıl Türk edebiyatından seçilen *Kan ve Gül* (Alper Canıgüz) *Musa'nın Uykusu* (Tuğba Doğan) ve *Zafiyet Kuramı* (Ersan Üldes) adlı üç roman temel alınarak çevirmenlerin edebiyatta nasıl temsil edildiği, dolayısıyla çevirmenlik mesleğinin edebiyata nasıl yansıdığı sorusuna yanıt aranmaktadır. Kurmaca yazarlarının toplumdaki algı ve görüşlerden etkilendikleri ve toplumun algı ve görüşlerini etkileme potansiyeli taşıdıkları yadsınamaz bir gerçektir. Kurmacanın gerçekliği anlama ve gerçeklik hakkında yorum yapmamızı sağlayan öykünmecî bir boyutu vardır (Delabastita, 2009, s. 109). Erkul (2005, s. 25) kurmacanın bu öykünmecî niteliğinin romana üst metin işlevi kazandırarak çeviri ve çevirmenler hakkında veri sağladığını ifade etmektedir. Ayrıca roman yazarının içinde yaşadığı dönem ve ortamdaki bağımsız olmaması da romanın bu işlevini pekiştirmektedir (Erkul 2005, s. 29). Wakabayashi (2011, s. 100-101) kurmacanın gerçekliği öykünme niteliğinin yanı sıra, gerçek dünyadaki bir takım davranışları değiştirmek için katalizör işlevi görme ve “alternatif gerçeklikler” için model olma özelliğine de dikkat çekmektedir. Bu çalışmada kurmacanın öykünmecî niteliğinden faydalanılarak ve model teşkil etme niteliği göz önünde bulundurularak çevirmenin toplumdaki statüsüne ve çevirmenin statüsünün toplumda nasıl algılandığına dair veriler aranmaktadır.

Kurmaca çevirmenlerin statüsünü değerlendirmek için Dam ve Zethsen'in (2008, 2009, 2011, 2014a) Danimarka piyasasında çalışan profesyonel çevirmenlerin statüsünü belirlemek veya karşılaştırmak için yaptıkları bir dizi çalışmada kullandıkları dört parametreye başvurulacaktır. Bu parametreler ilk olarak 2006 yılında Danimarka'da yapılan mesleklerin statüsüyle ilgili çalışmada kullanılmıştır. Dam ve Zethsen'in (2014b, s. 263) bu görgül çalışmalarda elde ettikleri sonuçlara göre, çevirmenler nispeten düşük statüye sahip olduklarına inanmaktadırlar, kendilerini uzman olarak kabul etmekte, ancak uzmanlıklarının toplumda kabul edilmediğini düşünmektedirler. Dam ve Zethsen'in çalışmalarında kullandıkları parametreler bu çalışmada kurmaca çevirmenlerin statüsünü belirlemek için derlenen verilerin yorumlanmasında kullanılacaktır.

Çalışmanın *Yöntem* bölümünde bu dört parametre hakkında bilgi verildikten sonra, seçilen eserler ve yazarları kısaca tanıtılacaktır. Ardından bu parametreler çerçevesinde seçilen eserlerde çevirmenin ve çevirmen statüsünün nasıl temsil edildiği irdelenecektir. *Tartışma* kısmında ise eserlerden derlenen veriler, gerçek yaşamda çevirmen profiliyle karşılaştırılıp tartışılacaktır.

1. Yöntem

1.1. Kavramsal Çerçeve

Bu çalışmada, *Giriş* bölümünde açıklanan, kurmaca ve gerçek arasındaki ilişkiden faydalanılarak ve çevirmenlik hakkındaki çalışmalar model alınarak kurmacada çevirmenlik mesleğinin nasıl temsil edildiği ele alınacaktır. Dam ve Zethsen'in (bkz. 2008, 2009, 2011, 2014a) kullandığı parametreler kurmacada çevirmenlerin nasıl yer aldığını betimlemek için kavramsal bir çerçeve sunmaktadır. Çalışmada doküman inceleme aracılığıyla veri toplanarak nitel araştırma yöntemi kullanılacaktır. Yöntemsel açıdan bakıldığında, çalışma için seçilen üç çağdaş eser günümüzde çevirmenliğin durumunu belirlemeye yönelik birer veri kaynağı işlevi, parametreler ise aynı amaçla kullanılan birer araç işlevi görmektedir. Bu parametreler şöyle özetlenebilir:

1) Gelir düzeyi: Herhangi bir meslek grubunun statüsünün belirlenmesiyle ilgili çalışmalarda ele alınan temel göstergelerden biri gelirdir. Çevirmenliğin genellikle düşük gelirli veya hak edildiğinden daha az gelir sağlayan bir meslek olarak görüldüğünü ortaya koyan çalışmalar mevcuttur. Dam ve Zethsen (2009, s. 15) Danimarka'daki şirket çevirmenlerinin gelir düzeyleri yükseldikçe çeviriyi düşük statülü bir meslek olarak tanımlama eğilimlerinin azaldığını bildirmiştir. Dam ve Zethsen (2011, s. 985-986) başka bir çalışmada çevirmenlerin benzer meslek gruplarına göre daha az gelir elde ettiklerini düşündüklerini göstermiştir.

2) Eğitim ve uzmanlık: Mesleki statünün belirlenmesine yol gösteren diğer bir parametre de eğitim ve uzmanlık alanı bilgisidir. Yüksek eğitim düzeyi ve uzmanlık alanı bilgisi gerektiren işler saygın işler arasında kabul edilmektedir (Dam & Zethsen, 2014a, s. 105). Çevirmenin çalıştığı kurum ve çevirmenliğin işveren tarafından nasıl algılandığı eğitim ve uzmanlık konusundaki görüşleri de etkilemektedir. Bununla birlikte, yabancı dil bilen veya çift/çok dilli herkesin çeviri eğitimi almadan çeviri yapıp yapamayacağı yıllardır tartışılmaktadır ve bu konuda farklı görüşler dile getirilmektedir. Kurmaca çevirmenler yaratılırken bu görüşlerden ne ölçüde etkilendiğini bu çalışmanın sonuçları ortaya koyacaktır.

3) Görünürlük: Dam ve Zethsen (2011, s. 989) çevirmen görünürlüğünü iki açıdan ele almışlardır. Bunlardan biri çevirmenlerin fiziksel konumu ve mesleki ilişki ve iletişimleridir. Diğeri ise, daha soyut bir bağlamda, toplumda veya çevrelerinde çevirmen kimliğiyle ne ölçüde görünür olduklarıdır. Fiziksel konumla ilişkilendirilen görünürlük düzeyi, örneğin, şirket çevirmenlerinde daha yüksek, serbest çalışan çevirmenlerde daha düşük algılanmaktadır (Dam & Zethsen, 2011, s. 991). Günümüzde meslektaş, işveren ve müşterilerle iletişimde teknoloji kullanımı da çevirmenlerin görünürlüğünü etkileyen bir unsurdur.

4) Güç ve etki: Çeviri/çevirmen ve güç konusundaki çalışmalar geniş kapsamlı ve çok boyutludur. Genellikle yetki, özerklik, karar verme ve etik gibi kavramları da içeren güçle ilgili çalışmalar çevirmenin kültürel ve siyasi/ideolojik aracılık rolü ve ideolojik gerekçelerle erek metin üzerindeki manipülasyonları gibi temalara odaklanmaktadır. Diğer taraftan, Dam ve Zethsen çevirmenlerin çalıştıkları kurum içindeki etkileri (2009), sorumluluk dereceleri (2009) veya yönetici konumunda olup olmadıklarıyla (2011) ilgili sorular yönelterek çevirmenlerin güç ve etkisine dair bilgi toplamışlardır. Bu çalışmada ise kurmaca çevirmenlerin toplum üzerindeki ve çevirmenlik (diğer bir deyişle çeviri ürün, çeviri süreci, işveren, vb.) üzerindeki etkisi hakkında ipuçları aranacaktır.

1.2. Seçilen Eserler

Çeviri ve çevirmenlerin günümüz edebiyatında nasıl aktarıldığı ve algılandığını tespit etmek amacıyla 21. yüzyılda yayımlanan üç roman seçilmiştir. Bu romanların üçünde de ana karakter bir çevirmendir. Türk edebiyatında merkeze çeviriyi veya çevirmeni koyan eser sayısı sınırlıdır. Birçok eserde özellikle serbest zamanlı çeviri yapan edebi çevirmenlere yan karakter olarak rastlarız, ancak

çevirmenin ana karakter olduğu edebi eser sayısı çok fazla değildir. Ana karakteri çevirmen olan eserlerin en bilineni ve en sık araştırma konusu edileni Halid Ziya Uşaklıgil'in şair olmayı hayal ederken para kazanmak için polisiye öyküler çeviren Ahmet Cemil'i anlattığı *Mai ve Siyah* romanıdır. 21. yüzyıla geldiğimizde ise aşağıdaki eserler dikkat çekmektedir. Seçilen eserler ve yazarları hakkında, basım yılına göre ters kronolojik sırayla kısaca şu bilgiler verilebilir:

1) *Kan ve Gül. Bir Kara Dejavu*, Alper Canıgüz (2017):

1969'da doğan Alper Canıgüz Boğaziçi Üniversitesinde psikoloji eğitimi almıştır. İlk romanı *Tatlı Rüyalar. Psiko-absürd Romantik Komedi* 2000 yılında yayımlanmıştır. Yazarın kitapları çeşitli dillere çevrilmiştir. *Kan ve Gül. Bir Kara Dejavu* (bundan böyle *Kan ve Gül* olarak geçecektir) yazarın beşinci romanıdır.

Kan ve Gül'ün arka kapağında roman "fantastik bir polisiye", romanın ana karakteri Aziz ise "ikinci sınıf aşk romanları çevirmeni, orta sıklet avare" olarak tanımlanmaktadır. Aziz; öğrenciyken tanıştığı Nergis'le evlenmiş, bir kız çocuğu sahibi olmuş ve boşanmıştır. Paradise yayinevi için aşk romanları çevirerek geçimini sağlamaktadır. Zamanda yolculuk yapan Aziz henüz işlenmemiş bir cinayeti çözmek üzere yola çıkar.

2) *Musa'nın Uykusu*, Tuğba Doğan (2014):

1981'de doğan Tuğba Doğan Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesinde sosyoloji eğitimi aldıktan sonra, Boğaziçi Üniversitesinde Türk dili ve edebiyatı alanında yüksek lisans yapmıştır. Çeviri ve denemeleri çeşitli dergi ve kitaplarda yayımlanmıştır. Çevirmenlik ve senaryo yazarlığı yapmaktadır. *Musa'nın Uykusu* yazarın ilk romanıdır.

Musa'nın Uykusu yangında yaralanıp yatağa bağlı kalan kardeşi Musa'nın bakımını üstlenen Zeliha'nın dünyayla, geçmişle, ailesiyle ve işiyle ilişkileri ve iletişimi üzerine kurgulanmıştır. Zeliha bir yayinevi için çalışmakta, çeviriler yapmakta ve yayinevinin çıkaracağı derginin ilk sayısı için yazı yazmaktadır.

3) *Zafiyet Kuramı*, Ersan Üldes (2007):

1973'te doğan Ersan Üldes mühendislik eğitimi almıştır. Reklam yazarlığı yapmış, çeşitli dergilerde siyasi denemeler ve roman eleştirileri yazmıştır. İlk romanı 1999'da yayımlanmıştır.

Hemen hemen tamamen yazma edimi, yazarlık, çevirmenlik ve yayıncılık üzerine kurulu *Zafiyet Kuramı*'nda roman karakteri Meriç Ateşke bir taraftan bir yayinevi için Almancadan Türkçeye çeviriler yaparken diğer taraftan da son günlerini yaşayan babasının yazılarını yayımlatmak için yayinevlerinin kapısını çalmaktadır. Yazarın mizahı kullanarak kurguladığı ve çevirmene ana karakter rolünü verdiği bu romanda yayıncılık, yazarlık ve çevirmenlik derinlemesine ele alınmaktadır. Meriç Ateşke Almancadan çevirdiği romanlarda dilediğince değişiklikler yapmakta, yazarın ürünleriyle kendininkileri karşılaştırmakta ve kendi romanını yazmak için adımlar atmaktadır. *Zafiyet Kuramı*'nın özellikle çeviriyle ilgili "Meslek Davranışları" başlıklı kısmı, Alexander Hemon tarafından derlenen *Best European Fiction 2011* antolojisinde İdil Aydoğan ve Amy Marie Spangler çevirisiyle "Professional Behavior" başlığıyla yer almıştır.

Bu üç eser arasında çeviri üzerinde en çok durulan roman *Zafiyet Kuramı*'dır. *Zafiyet Kuramı*'nda çeviri, diğer iki romana kıyasla, daha önemli bir bileşendir. Yazma ve çevirme edimi üzerine kurulu roman, Meriç Ateşke'nin çevirileri ve özgün öykülerde yaptığı değişiklikler, yazarlar ve yayinevleriyle ilişkileri, çevirmenin metin üzerindeki gücü, çevirmenliğin ahlaki boyutu gibi konulardan beslenerek çeviri ve çevirmenlik hakkındaki kuramlara katkıda bulunma potansiyeli taşımaktadır. *Musa'nın Uykusu*'nda çeviri önemli bir temadır, ancak kurguyu bütünleyen bir tema değildir. Bu romanın ana karakteri Zeliha yaşamını sürdürmek için bir yayinevine çeviriler yapmaktadır. Romanda zaman zaman çeviriye ve çevirmenliğe göndermeler olsa da bunlar

çoğunlukla karakterin içinde bulunduğu durumu ve duygularını betimlemek için araç olarak kullanılmaktadır: “Şimdi Musa’nın evine gelişle birlikte bozulan düzenini masaya oturup birkaç satır metni Türkçeye çevirerek geri kazanmayı umuyordu...” (s. 48). *Kan ve Gül*’de ise çeviri ve çevirmenlik daha geri plandadır. Aziz, öğrenciyken başladığı aşk romanı çevirilerine “bir türlü daha iyi bir iş bulamadığı” (s. 15) için devam etmektedir. Çevirmenlik, kurguyu tamamlayıcı bir bileşen olmamakla birlikte, Aziz’in “kendince kurduğu düzenlerin içinde iğreti duran ama başka türlüünü de pek beceremeyen bir adam”¹ kimliğini de pekiştirmektedir.

2. 21. Yüzyıl Türk Romanında Kurmaca Çevirmenler

2.1. Gelir Düzeyi

Meslekler ve statüyle ilgili çalışmalarda ilk ele alınan göstergelerden biri genellikle gelir düzeyidir. Çevirmenlik ve çevirmenlerle ilgili çalışmalarda da benzer bir durum söz konusudur. Bu çalışmada ele alınan eserlerin üçünde de çevirmenlerin gelirine yönelik bilgi bulunmaktadır. Bu konuda en ayrıntılı bilgi *Kan ve Gül*’de yer almaktadır. *Kan ve Gül*’de başlangıçta - diğer eserlere kıyasla - daha olumlu bir gelir düzeyi betimlenmiştir. Aziz’in öğrenciyken başlayan kitap çevirmenliği deneyimi karaktere dolgun çekler getirmektedir:

*Paradise kitapları peynir ekmek gibi sattığından birinin çevirisini tamamladığım anda diğerine geçebiliyordum ve zamanla bu işte iyice ustalaşıp bir ayda iki kitabı bitirecek kadar hızlanmıştım. [...] onca eğitimi bu adi uğraş için mi aldığım türünden sorular yüreğimi daraltıyor idiyse de, o günlerde Türkiye’deki tek şubesi yayınevinin bulunduğu binanın giriş katında yer alan, Citibank’te bozduracağım **dolgun çek elime geçtiğinde**², hissettiğim vicdan azabı yatışıp yitiveriyordu. (Canıgüz, s. 15)*

Yine gelirle ilişkili olarak kitapta şu satırlara da rastlıyoruz:

*Ayrıca bunun sadece öğrenciliğim bitene kadar sürdüreceğim **geçici bir iş olduğu** düşüncesiyle de teselli bulmaktaydım. Ne var ki, müteakip yıllarda **bir türlü daha iyi bir iş bulamadığım gibi**, tanıştığımızda basit bir editörken şimdi sadece genel yayın yönetmenim değil aynı zamanda şirketin ortağı da olan Esat Bey’in **sigortamı da yaptırmasıyla emekliliğime dek boktan aşk romanlarının çevirmeni** olarak yaşayacağım [...] gerçeğini kabullenmiştim. (Canıgüz, s. 15)*

Musa’nın *Uykusu*’nun çevirmen karakteri Zeliha’nın abisi, Zeliha’nın çevirmenlikten ne kadar kazandığı, geliriyle kardeşine bakıp bakamayacağını sorgularken, aslında, çevirmenin gelirine ilişkin toplumdaki algıyı da yansıtmaktadır.

*Musa’ya bakabilir mi? Sorsam yanlış anlar mı? **Çeviriden ne kadar kazanıyor olabilir ki?** (Doğan, s. 23)*

Çevirmenin geliri, *Zafiyet Kuramı*’nda da karşımıza çıkan unsurlardan biridir. Meriç babasının emekli maaşının yanı sıra çeviriden elde ettiği gelire yaşamını sürdürmekte, ancak karakterin geçim zorlukları yaşadığı zaman zaman gündeme gelmektedir.

***Ana tema benim meteliksizliğim olunca**, ikimizi de tuhaf bir utanç sarmalıyordu. (Zafiyet Kuramı, s. 43)*

2.2. Eğitim ve Uzmanlık

Meslekler ve statüyle ilgili çalışmalarda kullanılan diğer bir gösterge de eğitim düzeyi ve uzmanlaşmadır. Yüksek eğitim düzeyi, uzmanlaşma ve alan bilgisi gerektiren mesleklerin toplumsal

¹ <http://t24.com.tr/k24/kitap/kan-ve-gul,200>, (08.05.2018).

² Romanlardan yapılan alıntılardaki koyu renk vurgular, ilgili kısma dikkat çekmek amacıyla tarafıma eklenmiştir.

saygınlığının daha üst düzeyde olduğu genel kabul görmektedir. Bu çalışmada ele alınan eserlerde çevirmen karakterlerin eğitimi hakkında sınırlı bilgi bulunmaktadır. Aziz'in Boğaziçi Üniversitesi Mütercim-Tercümanlık Bölümünde eğitim aldığı açıkça belirtilmektedir:

İdealist ve beş parasız bir mütercim-tercümanlık öğrencisi olarak iyi yayınevlerine nitelikli kitaplar çevirerek cep harçlığını kazanmakta ve gelecekte Sait Faik'in tüm eserlerini İngiliz diline kazandırma emelimi muhafaza etmekteydim. (Canıgüz, s. 14)

Karakterlerin eğitim düzeyiyle ilgili diğer bir somut bilgi de Meriç Ateşke'ye aittir:

"Kendi mesleğini niye yapmıyorsun, sen metalürji mühendisi değil miydin?" diye sordu.

"İstemiyorum," dedim, "beceremediğimden değil, sadece istemiyorum." (Üldes, s. 43)

Uzmanlık açısından bakıldığında ise *Kan ve Gül*'de Aziz mütercim-tercümanlık eğitiminin önemini ve derinliğini kabul etmekte, ancak aşk romanları yayımlayan bir yayınevinde çalışmak için eğitim sürecinde edindiği bilgiye ihtiyaç duymadığını iddia etmektedir:

Telefonla bir randevu alıp kendileriyle görüşmeye gittiğimde elime deneme çevirisi için bir metin tutuşturmuşlar, hemen sonra da beni işe almışlardı. İşte böylece gösterebilim, psikanaliz ve genetik evrim gibi mevzulara veda edip, çifte su verilmiş çelik grisi gözlü adamlar ile bir türlü çiçek açamamış genç kızların aşk ve cinsellik dünyasına merhaba demiştim. [...] Zaman zaman çalışma odamın duvarında posterleri asılı duran Shakespeare'in eleştirel, hatta tiksinti yüklü bakışları altında, onca eğitimi bu adı uğraş için mi aldığım türünden sorular yüreğimi daraltıyor idiyse de... (Canıgüz, s. 15)

Zafiyet Kuramı ve *Musa'nın Uykusu*'nda çevirmen karakterlerin asıl gayelerinin yazarlık olduğu, yaşamlarını sürdürmek üzere para kazanmak için çeviri yaptıkları görülmektedir. Sık sık yazarlıkla çevirmenliğin karşılaştırıldığı bu eserlerde, çevirmenlik yazarlıktan daha az nitelikli bir iş olarak görülmektedir. Yayınevinin çıkardığı derginin ilk sayısı için bir yazı yazan Zeliha'ya editörün yaptığı aşağıdaki yorum bu örneklerden biridir:

Sen acaba çeviri yapmaya devam mı etsen? İkinci sayıya çeviri mi versem? (Doğan, s. 131)

Zeliha, çevirmenliğe başlarken bu mesleği kelimelerle daha aşına olmak için bir araç, yazarlık yolunda bir adım olarak görmektedir:

Kelimeleri başka bir dile dönüştürmeye uğraştıkça onların türlü türlü huylarını öğrenecek, kaprislerine aşinalık kazanacak, yanı başlarında başka hangi kelimeleri isteyip hangilerini istemediklerini anlayacak kadar onlarla konuşabilmeye başlayacak, onlarda ustalaşacak ve nihayet bir gün kendi hikayelerini yazacaktı. Fakat o gün bir türlü gelmek bilmedi. (Doğan, s. 47-48)

Benzer şekilde, *Zafiyet Kuramı*'nda da karakterin asıl ulaşmak istediği "mertebe" yazarlıktır ve bu romanda yazarlığın "terfi" olduğuna, çevirmenliğin yazarlık karşısında ikincil bir konumda bulunduğu zaman zaman işaret edilmektedir:

Yazarlık gibi koruyucu kollayıcı değilse bile, tercüman olmanın da kendine has güzel yanları vardı. (Üldes, s. 56)

Nitekim yazarlığa terfi edişimde, üzerimde onun da hakkı var. (Üldes, s. 85)

Kısaca yazarlar adını verdiğim sünepe zümreyle ilk tanışıklığım, tercümanlık yaptığım döneme rastlar. Yayınevine gittiğim nadir zamanlarda karşılaşıyordum o kılıksızlarla. Beni ifrit ederdi; bacak bacak üstüne atışlarında, sigara dumanını savuruşlarındaki kibir ve herkese üstten bakarken, sekretere alttan bakmalarındaki ikiyüzlülük, yılışıklık... Ve söz

geçirmez bir **dokunulmazlık** perdesi; çevrelerine alev gibi yaydıkları, **her şeyden muaf olma hali**... (Üldes, s. 56)

Bununla birlikte, çevirmenliğin belli bir “donanım” gerektirdiği de kabul edilmektedir:

...bence **çevirmenlik kutsal bir meslek**... **Yapıtları ayrı bir dilde, yeniden yaşatacak donanımına sahip olmak**, sonra yazarların evrenine dalacak delişmenliği göstermek, az şey mi? (Üldes, s. 80)

Kan ve Gül'de ise kitap çevirmenliği bir taraftan teknik metin çevirmenliğine göre daha üstün bir yerde konumlanmakta, diğer taraftan sanatçılıkla karşılaştırılmaktadır:

“Çevirmenim ben,” dedim. “Sait Faik’in eserlerini İngilizce’ye kazandırmaya çalışıyorum.” Yalan sayılmazdı aslında, neticede nihai amacım buydu ve İskender Bey’in, ne bileyim, **öyle kullanım kılavuzları, broşürler falan çevirdiğimi düşünmesini istemiyordum**.

“Öyleyse beni anlayacaksınız,” dedi dostça gülümseyerek. “**Siz de sanatçı sayılırsınız.**”

“Yok canım, o kadar da değil...”

“Bakın, **çeviri yaparken kimi zaman en doğru anlatım biçimini, hatta mükemmel sözcüğü bulmak için inim inim inlediğiniz olur, değil mi?**” (Canıgüz, s. 27-28)

2.3. Görünürlük

Görünürlüğün ilk boyutu, çevirmenin çalıştığı fiziksel mekandır. Bu çalışmada ele alınan romanlardaki çevirmen karakterlerin üçü de serbest çevirmendir ve büyük ölçüde evden çalışmaktadırlar. İşveren veya müşterileriyle çevrimiçi ortamlarda haberleşmektedirler. Aziz öğrenciliğinden bu yana Paradise Yayınevi için aşk romanları çevirmektedir, evinde çalışmaktadır. Zeliha kardeşinin bakımını üstlenmeye başladıktan sonra çevirilerini çoğunlukla evde yapmaktadır. Meriç de zaman zaman yayınevine uğramakla birlikte kitap çevirilerini yine evinde yapmaktadır.

Çalınan Kalp'in revizyonunu tamamlayıp dosyayı yayınevine e-postayla gönderdikten sonra... (Canıgüz, s. 15)

Bilgisayardan bir ses geldi; bir de değil iki defa; elektronik postanın geliş sesi bu; [...] Açtı, okudu.

Konu: Çeviri

Gönderen: Yayınevi

Merhaba Zeliha,

[...]

Bir de mecburen... çeviri ne alemde? Yapamayacak gibiysen başkasına paslayalım? (Doğan, s. 58)

Meriç'in fuara yetişmesi gereken bir kitap çevirisiyle ilgili deneyimi birçok kitap çevirmeninin yanı sıra, çeviri piyasasında hizmet sunan serbest çevirmenlere de yabancı gelmeyecektir:

Tercüme-yi Wohmann'ın gelişine yetiştirebilmek için günlerce eve kapandım, birçok yaşamsal gereksinimden feragat ettim. Öyle ki, yayınevine çeviriyi teslim ettikten sonra, üzerimdeki yabaniliği atabilmek uzun süre mümkün olmadı. Bir insan dışarıya çıkınca nasıl davranırdı, ne yer ne içerdi, biri omzuna çarptığında verilecek doğru tepki neydi? (Üldes, s. 94)

Genellikle masa ve bilgisayar başında ve - bir kurum bünyesinde çalışsalar dahi - mesai saatlerinden bağımsız çalışan çevirmenlerin içedönük, toplumdan kopuk ve yalıtılmış, vb. şekilde yaşadıklarına, çevirmenliğin içedönük bireyler için iyi bir kariyer seçimi olduğuna dair savlarla özellikle birçok çevrimiçi tartışma ortamında karşılaşılabilir. Zeliha'nın günlük yaşamdaki bir takım davranış ve ilişkileri anlamlandırmakta zorlandırması da bu görüşleri doğrular niteliktedir.

*İngilizceyi Türkçeye Türkçeyi İngilizceye çevirebiliyorum, ama Türkçeyi Türkçeye çeviremiyorum, mizansenleri diyaloglara çeviremiyorum, abla benle konuşurken dudağı neden hafifçe kıvrılıyor işte bunu çeviremiyorum, ağabey neden kahvesini karıştırdıktan sonra kaşığı fincanın kenarında gezdirip, üç defa kenarına vurup -çin çin çinnn- kaşıktan kalan kahveyi fincanın içine akıtırken, bunu keskin ve net hareketlerle yaparken kelimelerin her birinin sonunda görünmeyen ünlem işaretleri nasıl beliriyor, işte bunları çeviremiyorum. **Türkçeyi Türkçeye çeviremiyorum, kelimeleri eylemlere çeviremiyorum, eylemleri kelimelere çeviremiyorum, geçmiş geleceğe çeviremiyorum, gündelik hayatın içinde sıradan konuşmaların yüzeyine saklanmış imaları çeviremiyorum**, bu masada, hastanenin bahçesinde sonbahar şehri başka bir tabloya çevirirken, ağaçların dalları rüzgarda salınarak kendilerini bir müzik parçasına çevirebiliyor, abla tostundan minik bir parça koparıp etrafımızda dolanan kedileri beslerken kişiliğindeki kesinliği ve katılığı bir anda hayvanseverliğe çevirebiliyor, ağabey sigara üstüne sigara yakarken kederi vakara çevirebiliyor, bir ben bu masada ne olup bittiğini, ortamızda dönüp duran havadaki keskin sükuneti bir şeye çeviremiyorum. (Doğan, s. 23)*

Görünürlük, çevirmenin toplumdaki görünürlüğü, metin üzerindeki etkisi, metinde ne kadar görünür olduğu gibi etkenlere göre tanımlanmaya başlandığında bir sonraki başlığın - güç ve etkinin - kapsamına girilmektedir.

2.4. Güç ve Etki

Bu başlık altında öncelikle çevirmenin çeviri süreci ve metin üzerinde ne kadar söz sahibi olduğu incelenecaktır. *Kan ve Gül*'de Aziz'in okuru dikkate alarak erek metin üzerinde yaptığı değişiklikler ve kaynak metne sadakat konusunda yaptığı sorgulamalar çevirmen kararlarına ve bir anlamda çevirmen ve okur arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir.

*Orijinalinde hayli sert geçen seks sahnelerini yerli okuru rahatsız etmeyecek ama hayal gücünü de büsbütün öldürmeyecek biçimde uyarlamak, aşağı yukarı aynı anlama gelen yirmi İngilizce sıfatı tekrara düşmeden kullanmaya çalışmak ya da **hedef kitlemizin poker oyununu bilmeyecekleri varsayımıyla** bir strip-pişt sahnesi yazmaya kasmak... Herhalde onun kast ettiği böyle şeyler değildi ama benim uğraştığım içerik de buydu işte, ne yapayım? (Canıgüz, s. 28)*

En sevdiğim öykülerinden birini, Bilmem Neden Böyle Yapıyorum'u açıp, başladım düşünmeye. Acaba çevirim esnek mi yoksa aslına sadık mı olmalıydı? Yaklaşık yirmi senedir yanıtını vermekte zorlandığım bu soru üzerine biraz daha kafa yorarken... (Canıgüz, s. 30)

Zafiyet Kuramı'nda çevirmenlik bir taraftan yalnızca yabancı dil bilmekle yapılabilecek, yazarlıktan daha alt düzeyde yer alan bir meslek olarak betimlenirken, diğer taraftan yazarın ortaya koyduğu ürünü tahrif etme olanağı sağlayan açık bir güç olarak görülmektedir ve bu güç yoğun bir şekilde işlenmektedir. Bu romanda çevirmen, çevirdiği romanlarda karakterlere farklı bir kimlik ve kişilik kazandırarak bir anlamda yeni bir karakter yaratmakta, mekanlar ve olayları değiştirmekte, dilediğince ekleme ve çıkarmalar yapmaktadır:

Çevirisini yaptığım romanlardaki karakterleri, kendilerine biçilen elbiselerden **özgürleştiriyor**, onları **hapsedildikleri cendereden çıkarıyordum** sonuçta. **Romanları yeniden yazıyor, onlara hiç sahip olamayacakları kadar güçlü bir kişilik kazandırıyordum.**

Tercümesini yaptığım bütün postmodern yazarların bozdukları yapıları **yeniden onardım**, bıraktıkları **boşlukları bir bir doldurdum**, gereksiz bulduğum geri dönüşleri **ortadan kaldırdım**, mekânları **değiştirdim**, olayları **değiştirdim**, tarihlerle **oynadım**, bazen coşkun dalgalanmalara kapılıp aralara şiirsel metinler bile döktürdüm. (Üldes, s. 85)

Geberip gittiğinde hiçbir okurun üzülmeyeceği bir karakteri garnitür niyetine kullanmıştı Wohmann. Onun aksineyse ben, yaşadığında bütün okurlar ve eleştirmenleri hassas noktalarından yakalayan, **yenı ve çok boyutlu bir karakter yaratmışım**. (Üldes, s. 90)

Metin üzerinde yaptığı değişiklikleri bozma veya tahrifattan ziyade, tashiğ gibi daha “masum ifade”lerle tanımlayan Meriç bunu bir misyon olarak benimsemiştir. Bu doğrultuda, aslına sadık kalarak yaptığı bir çeviriyi de “yenilgi” olarak tanımlamaktan geri kalmaz.

Hiçbir zaman, bozma, değiştirme ya da tahrifat koyuluğunda sözcüklerle tanımlamadım yaptıklarımı. Konuya açıklık getirecek kelime, sanırım **düzeltilmedi**. **Ya da tashiğ mesela... Veya rötüş...** Bilemiyorum, duruma uyan en masum ifade, artık hangisiyse... (Üldes, s. 85)

Aşkın Pi Sayısı, **aslına sadık kalarak çevirdiğim tek romandı**, diyebilirim. Galiba yenilmişim. (Üldes, s. 97)

Kitabın *Best European Fiction 2011*’da yer alan kısmı hakkında yorum yapan Goldsmith (2011) de romanın merkezinde ünlü yabancı yazarların öykülerini iyileştirerek metni “sabote” ederken kendi gücünü artıran bir çevirmenin yer aldığını belirtmiştir. Bu örnekler çevirmenin metin üzerindeki gücünün ne kadar büyük olabileceğine işaret ederken aynı zamanda sadakat, işlev ve elbette etik tartışmalarını gündeme getirmektedir. Bu tartışmaları *Giriş* kısmında değinilen kurmacanın gerçek dünyadan etkilendiği ve gerçek dünyayı etkilediği kanısından bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir. Ancak *Zafiyet Kuramı*’nın mizahla kurgulanmış bir roman olduğu dikkate alındığında, sadakat ve etikle ilgili tartışmalar bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır.

Çevirmenin metin üzerindeki etkisi ve metinle ilgili kararları, dolayısıyla gücü özellikle *Zafiyet Kuramı*’nda - mizahın da katkısıyla - ön plana çıkmaktadır. Kitabın çevirmen karakteri Meriç’in kaynak metin ve özgün öykü üzerinde oynayarak elde ettiği yeni erek metin, çevirmenin yazar ve erek metin okuru üzerindeki gücünü de ortaya koymaktadır. Bu gücün etkileri erek metnin satış rakamları, edebiyat çevrelerinde günlerce konuşulması, yazarın ülkemizde tanınması ve sevilmesi ve kadın okurlar tarafından takdir edilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır:

Judith Wohmann yüzündendi her şey, kafayı ona fena takmışım. Wohmann külliyyatının tamamını ben tercüme ettim, desem, mübalağa etmiş sayılmam. **Ülkemizde tanınmasını sağlayan ikinci romanı Şahinin Feryadı, ilk baskıya üç binle giren Sırlar Kulübü, edebiyat çevrelerinde günlerce tartışılan ve adını söyler söylemez anımsayacağınız Bir Gezginin Anavatanı, kadın okurları yüreğinden yakalayan Aşkın Pi Sayısı da dahil olmak üzere toplam yedi eserini dilimize kazandırdım.** Artık uzmanlaştığımı düşünerek, her yeni Wohmann romanını doğrudan bana gönderiyordu yayınevi.

Her defasında yorum hakkımı daha da ileriye götürüyordum; *Şahinin Feryadı*’nı bir nebze perişan ettiysem, *Sırlar Kulübü*’nü tümünden paçavraya çeviriyordum. Tuhaf olan şu ki sonuç hiçbir zaman değişmiyordu. Okur beğenisinin daha da arttığını görünce, iyice kuduruyor, başka başka yöntemlere başvuruyordum. Şöyle de denebilir: *İşi kitabın adına kastetmeye kadar vardırıyordum.* Kısaca okur adını verdiğimiz girift zümre, nedense bazı yazarlara karşı

bir tahammül sınırı geliştirmiyordu kendinde. Ne yapsam fayda etmiyordu, okur Judith Wohmann'ı seviyordu. (Ülde, s. 87-88)

Romanının bir önceki Almanca çevirisinden memnun kalmayan ve yeni çevirisi için Meriç'ten yardım isteyen yazar da, yukarıdaki örneklerle benzer şekilde, çevirinin satış rakamları üzerindeki etkisine dikkat çekmektedir:

“Almanca biliyor musunuz,” diye sormuştum, “çeviriden hoşnut olmadığınıza göre?”

“Hayır ama yurtdışında beş bin kopya bile satmamasından belli değil mi?” (Ülde, s. 56-57)

Zaafiyet Kuramı'nda çevirmenin erek metin, yazar ve okur üzerindeki gücü ve etkisi açık bir şekilde vurgulansa da çevirmenin toplumsal ve insani rolü, toplum üzerindeki ve içindeki etkisi konusunda bu çalışmaya dahil edilen romanlarda önemli bir veriye rastlanmamıştır. Yalnızca *Musa'nın Uykusu*'nda Zeliha çeviriyle yazmayı karşılaştırarak başlangıçta çeviriyi “yazmanın kendisinden daha az değerli” olmayan bir etkinlik olarak tanımlayıp çeviriye “insanlığın mirasına katkıda bulunmak” anlamını, çevirmene ise “kültürel sermayeyle hayatını kazanmak” rolünü yüklemiştir:

Bir metni hakkıyla çevirebilmeyi başarmak için ilk zamanlarda müthiş bir gayret ve emek sarf etmişti. Üstelik yaptığı şeyin büyüğü bir tarafı olduğuna inanıyordu. Bir yazarın zihninden, ruhundan, kalbinden kopup kağıda dökülmüş kelimelerin başka bir dilde nefes alması, yaşamaya başlaması demekti çeviri yapmak. Bu yüzden yazmanın kendisinden daha az değerli olduğu da düşünülmemeliydi. Çeviri yapmak tarihin bir anında dahil oluverdiği insanlığın mirasına bir katkıda bulunmak demekti, kültürel alan dedikleri bir şeyin içinde kültürel sermayeyle hayatını kazanabilmek demekti, en önemlisi de çeviri yapmak kelimelerle oynamak, yazıyla hemhal olmak demekti. (Doğan, s. 46-47)

Ancak zamanla bu konudaki fikrinin değiştiğini de açıkça ifade ederek çeviriyi “bir metni yeniden yazmak” şeklinde tanımlayıp geleneksel olarak çeviriye atfedilen ikincil konumu doğrulamış ve çeviri işinin çevirmene “bir tür eza” olduğunu ifade etmiştir:

Çeviri yapmanın bir metni yeniden yazmak olduğunu kısa sürede anladı, “çeviri ihanettir tamam ama birileri de hain olmayı göze almalı” gibi tumturaklı şeyler de söylüyordu meslektaşlarıyla buluştuğu meclislerde fakat başlangıçta kendisine çok lezzetli görünen bu iş bir süre sonra bir tür ezaya dönüştü. (Doğan, s. 47)

Meriç'in çeviri yapmakla ilgili düşüncesi Zeliha'nın mesleğe ilk başladığında yaptığı tanımla benzerlik göstermektedir. Meriç de çeviri yapma sürecinden bahsederken “huzur, faydalı bir iş, doygunluk ve tatmin” gibi olumlu ifadeler kullanmaktadır:

Bir sayfacık tercüme bile, huzurla dolu saatler demekti sonra. Faydalı bir iş yaptığını düşünen insanın iç huzuru hiçbir şeye değişilmez. Sağlıklı yemeklerden sonra içinize dolan hafiflik gibi, şöyle balık gibi bir balık, istavrit ya da hamsi değil, şöyle çeviri yaparak hayatta sofranızda hayal edemeyeceğiniz balıklar; koskocaman bir deniz levreği mesela, mevsiminde lüfer ya da süt gibi taze bir sarıkanat (bundan sonra kısaca balık olarak geçecektir) indirildikten sonra mideye, üzerine rakı da aramam, göbek salata ya da bir yudum kola. O zaman nasıl mavimsi bir mutluluğa yelken açıyorsam, işte birkaç sayfa tercümeden sonra da işe yarar biri olmanın verdiği doygunluk ve tatmin duygusuyla yaşıyordum günümü. (Ülde, s. 56)

3. Tartışma: Gerçek Yaşamda ve Kurmacada Çevirmen

Kurmaca eser gerçek dünyayı anlamlandırmamıza yardımcı olan bir araçtır. Yazarın öznel dünyasını yansıtan birkaç kurmaca eserin incelenmesiyle bu çalışmada elde edilen sonuçlara

dayanarak genelleme yapmak mümkün değildir. Bununla birlikte, kurmaca, çevirmenin gelir düzeyi, eğitim ve uzmanlığı, görünürlüğü ve güç ve etkisi hakkında toplumdaki algıya dair ipuçları aramak için bir kaynak işlevi görmektedir. Çeviri ve çevirmenlik konusunda bir üst bakış sunan kurmacanın çevirinin gerek kuram gerekse uygulama alanına katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Kurmacadan elde edilen verileri gerçek yaşamla karşılaştırmak istediğimizde Türkiye’de çevirmenlik mesleği ve çevirmenin statüsüne yönelik görgül veriye dayalı çalışmaların sınırlı olduğunu görüyoruz. Mevcut çalışmalar büyük ölçüde mesleklaşma çabaları üzerinde yoğunlaşmaktadır (bkz. Eruz, 2012; Başbakanlık İdareyi Geliştirme Başkanlığı, 2015; Uysal, Odacıoğlu & Köktürk, 2015). Bununla birlikte, özellikle güç ve etki başlığı bağlamında değerlendirilebilecek çevirmenin kararları ve sınırlarıyla ilgili çalışmalar da bulunmaktadır (örneğin bkz. Kansu-Yetkiner, 2007; Bulut, 2015; Yılmaz Kutlay 2015). Bu çalışmalardan faydalanılarak kurmacada çevirmenlik mesleğinin nasıl temsil edildiği tartışılabilir.

3.1. Gelir Düzeyi

Gelir düzeyi açısından bakıldığında Türkiye’de ve dünyada yapılan birçok çalışmada çevirmenliğin düşük gelirli bir meslek olduğu dile getirilmektedir. Çeviribilim ve bilgi ekonomisini bir araya getirdiği çalışmada Chan (2008, s. 130) 21 ülkeden 55 çevirmenin %60’ının hak ettiklerinden daha az gelir elde ettiklerini düşündükleri bulgusuna ulaşmıştır. Avrupa’da edebi çeviri yapanların gelirlerine yönelik CEATL³ raporu 23 ülkeden 20’sinde çevirmenlerin ortalama alım gücünün, standart alım gücünün altında olduğunu ortaya koymaktadır (Fock, de Haan & Lhotová, 2008, s. 70). Ersoy ve Odacıoğlu (2014, s. 373-374) serbest çevirmenlerin karşılaştıkları sorunlarla ilgili çalışmalarında <https://www.proz.com> adlı çevrimiçi çevirmen forumundaki tartışmaları inceleyerek düşük çalışma ücretlerine değinmektedirler. Öner (2012, s. 61) de çeviri sektöründe “ücretlerin son derece keyfi ve örneğin Avrupa’daki ücret düzeyinin çok altında” olduğunu belirtmektedir. Bulut (2006, s. 11) ise düşük ücretle çalışmayı “kader” sayan özellikle kitap çevirmenlerinin çevirmenlik mesleğine zarar verdiği görüşündedir. Bu çalışmada incelenen eserlerdeki kurmaca çevirmenler de gerçek yaşam koşullarını ortaya koyan gerek serbest çevirmenler gerekse kitap çevirmenleriyle ilgili çalışmalardakine benzer bir durumu yansıtmaktadır. *Musa’nın Uykusu* ve *Zafiyet Kuramı*’nda da karakterlerin geçim sıkıntısı çektiğine zaman zaman göndermeler bulunmaktadır. *Kan ve Gül*’de çevirmenin gelirine yönelik bilgi sınırlıdır. Aziz öğrenciliğinde kitap çevirisi karşılığında dolgun çekler aldığından söz eder. Bununla birlikte, daha iyi bir iş bulamadığı için kitap çevirmenliğine devam ettiğini belirterek özellikle gelir bakımından kitap çevirmenliğinin vazgeçilmez olmadığı görüşünü de dile getirir.

3.2. Eğitim ve Uzmanlık

İncelenen üç eserden *Kan ve Gül*’de çevirmen karakterin mütercim-tercümanlık eğitimi aldığı açıkça belirtilmektedir. *Zafiyet Kuramı*’nda çevirmen mühendislik eğitimi almıştır, *Musa’nın Uykusu*’nda ise çevirmenin eğitimi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Çeviribilim araştırmalarında da dile getirildiği gibi, dünyanın hiçbir yerinde çevirmenlik yapmak için diploma koşulu aranmamaktadır (Pym vd., 2012, s. 20). Eserlerin birinde çevirmenin üniversitede mütercim-tercümanlık eğitimi aldığına dair bilgi bulunması, çevirmenliğin eğitimle “korunan” bir meslek olmadığının kabul edilmesiyle birlikte, bu alanda üniversitede eğitim programları bulunduğuna dair bir kabule işaret etmektedir.

Uzmanlık açısından bakıldığında, Dam ve Zethsen’in (2011, s. 987) çalışmasına katılan profesyonel çevirmenlere göre, çeviri yapmak için gerekli uzmanlık derecesi 5 üzerinden 4’ün üzerindedir. Bununla birlikte, başka bir çalışmada çevirmenlerin işverenlerinin yaklaşık yarısının

³ Avrupa Kitap Çevirmenleri Birlikleri Konseyi (Conseil Européen des Associations de Traducteurs Litteraires / European Council of Literary Translators’ Associations, CEATL)

çevirmenliği sekreteryaya işlevi olarak tanımladığı dikkat çekmektedir (Dam & Zethsen, 2008, s. 86-87). Katan'ın (2009a, s. 120, 126) 25 ülkeden 1151 katılımcıyla (çevirmen, öğretim elemanı, öğrenci vb.) yürüttüğü ankette katılımcıların %73'ünün dil veya çeviri alanında üniversite diploması (lisans, yüksek lisans veya doktora düzeyinde) sahibidir, ancak katılımcıların yalnızca %10'u çevirmenliği yüksek statülü bir meslek olarak tanımlamıştır. Katılımcıların benzer statüdeki mesleklere örnek vermeleri istendiğinde ilk iki sırada öğretmenlik ve sekreterlik gelmektedir (Katan, 2009a, s. 127). Görüldüğü üzere, alanyazında bu konuda farklı bulgular yer almaktadır. Kurmacayı dikkate aldığımızda, *Kan ve Gül*'de mütercim-tercümanlık eğitiminin “göstergebilim, psikanaliz ve genetik evrim” gibi konuları içeren kapsamlı bir eğitim olduğu, mesleğin yaratıcılık gerektirdiği ve sanatçılıkla karşılaştırıldığı görülmektedir. *Zafiyet Kuramı* ve *Musa'nın Uykusu*'nda ise çevirmenlik yazarlıkla karşılaştırılıp yazarlıktan daha düşük statüde görülürken, aynı zamanda, çevirmenliğin dil ustalığı gerektirdiği, kutsal bir meslek olduğu ve yaratıcılıkla iç içe olduğu da kabul edilmektedir. Çevirmenlik meslek yeterlilikleri ile belgelendirme ve akreditasyon süreçlerinin henüz bulunmaması zaman zaman çevirilerin niteliğini düşürmekte ve niteliksiz veya hatalı çeviri durumunda çevirmenlere herhangi bir yaptırım uygulanmamasına neden olmaktadır. Elbette kitap çevirisi niteliği gereği bir takım editörlük süreçlerine tabidir. Ancak özellikle *Zafiyet Kuramı*'nda Meriç Ateşke'nin romanları çevirirken yaptığı keyfi değişiklikler çevirmenin eser üzerindeki gücü kadar; yayıncılıkta sorunlar, kitap çevirisinde editörün rolü, çeviri kalitesi gibi konulara da dikkat çekmektedir. Yüzün üzerinde kitap çevirmenin imzasını taşıyan *Çevirmenden Okura Çağrı* başlıklı metinde yer alan çevirmenliğin itibarıyla ilgili aşağıdaki gözlem dikkate alındığında kurmacanın bu açıdan da gerçek yaşamla örtüştüğü görülmektedir (içinde Tahir Gürçağlar, 2005, s. 122):

Çeviri mesleğe dönüşemediği ve bu işi düzenli olarak, tecrübe biriktirerek, tam mesai sürdüren insanlar çok az olduğu için ne yazık ki yayınevleri maddi beklentileri daha az olan “çevirmen adayları”na çeviri vermek zorunda kalır ama esasında bu “zorunluluk” da baştan beri yapılan yanlış tercihlerin sonucudur. Yayınevleri ellerine gelen acemice çevirileri güvindikleri redaktörlerine ya da editörlerine bazen sil baştan yaptırmayı bile göze alır duruma gelmişlerdir. Elden geçen kötü bir çeviri, baştan sona iyi yapılan bir çeviriyle kesinlikle boy ölçüşemez ama bu çoğunlukla göz ardı edilir. Bu gidişat, çeviri kalitesinin (dolayısıyla düşünce ve edebi beğeni kalitesinin) düşmesine sebep olduğu gibi bir meslek olarak çevirmenliğin ve çevirmenlerin itibarını da zedelemektedir.

3.3. Görünürlük

Seçilen romanlarda çevirmen karakterlerin profiline ilişkin ortak noktalardan biri de çevirmenlerin büyük ölçüde edebi çeviri ve kitap çevirisi yapıyor olmaları ve (Aziz dışındakilerin) çevirmenliği daimi bir meslek olarak görmemeleridir. Dam ve Zethsen (2016, s. 175) çevirinin büyük ölçüde yarı zamanlı, serbest çalışmaya dayalı ve geçici bir uğraş olduğuna dair kanıt bulunduğunu ifade etmişlerdir. Kurmaca çevirmenler de benzer bir profil çizmektedir. Çevirmenlerin üçü de serbest ve evden çalışmakta ve ikisi çevirmenliği geçici bir iş olarak görmektedir.

Ayrıca çevirmenler, toplumdan kopuk yaşayan, günlük yaşamdaki basit ilişkileri sürdürmekte zorluk çeken karakterler olarak çizilmiştir. Zeliha bakımını üstlenmek zorunda kaldığı kardeşiyle, Meriç hastayken bakımını üstlendiği babasıyla yaşamaktadır. Aziz ise eşinden boşanmıştır ve yalnız yaşamaktadır. Yalnızlık masa başında çalışan ve işi yoğunlaşma gerektiren çevirmenin kaderi midir? Yoksa çevirmenlik yalnızlığı tercih eden bireyler için ideal bir meslek midir? Akademik çalışmalarda çok sık yer alması da⁴ çeviri ve çevirmenlikle ilgili çevrimiçi platformlarda, bloglarda veya dergilerde (özellikle serbest) çevirmenlerin çoğunlukla yalnız çalıştıklarına ve bu nedenle toplumsal yaşamın dışında kaldıklarına dair veya bunun geleneksel bir

⁴ Bu konu çevirmenliği geniş kapsamlı bir şekilde ele alan Robinson'da (2013) yer bulmaktadır. Robinson (2013, s. 99-100), çevirmenlik mesleğini hem kuramsal hem de uygulamalı açıdan ele aldığı kitabında, çevirmenlerin çoğunlukla yalnız çalıştığını ve yalnızlık, monotonluk ve depresyonla mücadele ettiğini belirtmiştir. Bununla birlikte, bu ruh durumundan kurtulabilen çevirmenlerin daha başarılı olabileceğini de eklemiştir.

düşünce olduğuna, artık bu durumun değiştiğine dair paylaşımlar bulunmaktadır⁵. Çevirmen, toplumda görünür bir konumda değildir, evinden çalışır, işveren veya müşterisiyle sanal ortamlarda haberleşir. *Çevirmenden Okura Çağrı* başlıklı metinde yer alan, çevirinin uzun yıllar ek iş veya hobi olarak görüldüğü tespiti (içinde Tahir Gürçağlar, 2005, s. 121) de günümüz Türk romanında çizilen çevirmen imgesini doğrular niteliktedir. Söz konusu metinde yer alan aşağıdaki ifadeler de yine bu çalışmadaki bulgularla örtüşmektedir:

Bir çevirmenin işyeri neresidir? Kitap çevirmeninin işyeri evidir ve mesleğini sürdürürken genellikle yalnızdır. Tek başına yaşıyorsa insan yüzü görmeden geçirebilir. Çevirmenin sosyalleşme imkanı olmadığı gibi sosyal güvencesi de yoktur. [...] Peki bu koşullarda çeviri neden yapılır? Manevi haz, dile ve kitaplara duyulan sevgi, özgürlük merakı ve aç kalmayacak kadar para uğruna yapılır, ama çoğunlukla meslek olarak seçilmez.

Sela-Sheffy'nin (2016, s. 66) elit olmayan edebi çevirmenler olarak tanımladığı bu kitle yalnızca edebi çeviriye odaklanma ayrıcalığına sahip değildir, hak ettiğinden daha az kazanır ve “ünlü” edebi çevirmenler arasında yer almaz. Bununla birlikte, çevirmen yazarın erek dildeki sesidir ve çevirmenin bu sesi istediği gibi biçimlendirme gücü vardır.

3.4. Güç ve Etki

Çevirmen tanımı mekanik bir süreç içinde dil ve kültür aktarımı yapan kişi ve “özerk, seçimlerle özgürce ve dilediğince davrandığı” yeniden yazma sürecine dahil olan kişi olarak iki kutupta toplanmaktadır (Kansu-Yekiner, 2007). İkinci kutba daha yakın bir çevirmen profili çizen Meriç - etik kaygılardan bağımsız değerlendirildiğinde - bireyselliği, öznel tercihleri, çeviri sürecine ve sonrasına etkisini ön plana çıkararak günümüzde yapılan daha etkin çevirmen tanımını pekiştirmektedir. Çevirmen edilgen bir “aracı” rolünden çıkıp etkin bir “yeniden yazan” rolü üstlenmektedir. Ancak bu rol aynı zamanda etik sorumluluklar gerektirmektedir. Nord (2001, s. 185; 2002, s. 36; 2006, s. 35) çevirmenin kaynak metin yazarına, işverene ve erek metin okuruna karşı sorumluluğunu vurgulayarak işlevsel çeviri kuramına eklediği bağlılık (loyalty) kavramıyla çevirmenin özgürlüğünün sınırsız olmadığına ve çevirmenlerle paydaşlar arasındaki güven ilişkisine dikkat çekmektedir. Pym (2012, s. 76-81) de bunu etik bağlamında ele alarak çevirmenin metne, müşteriye (işverene) ve mesleğine karşı sorumluluklarından söz etmektedir. Kruger ve Crots (2014, s. 177) ise 31 çevirmenle yaptıkları anket sonucunda gerek kişisel gerekse mesleki etiğin çevirmen kararlarını etkilediği bulgusuna ulaşmışlardır. Etik çerçevesinde şekillenen bu çevirmen sorumluluğu ve kararları tanımlarına baktığımızda çevirmenin özgürlüğünün sınırlarını da görüyoruz. Çevirmenin metni ve/veya olay örgüsünü düzeltmek, değiştirmek, iyileştirmek, tahrif etmek, tahrip etmek, tashih etmek, rötuşlamak, vb. bir gücü bulunmaktadır. Ancak bağlılık ve sorumluluklar çevirmenin bu gücü ne ölçüde kullanacağını sınırlarını çizmektedir. Meriç bu sınırları büyük ölçüde göz ardı ederken, Aziz çeviriyle ilgili kararlarında “yerli okuru rahatsız etmeyecek ama hayal gücünü de büsbütün öldürmeyecek” şekilde erek metin okurunu ön plana almaktadır. Söz konusu romanlar çevirinin bir karar verme süreci olduğuna ve çevirmenin bu süreçte etkin bir işlev üstlendiğine dikkat çekerek okurun çevirmen rolüne ilişkin algısını etkilemektedir. Ayrıca çevirmen ve okur arasındaki güven ilişkisine işaret ederek çevirmen kararlarının bu ilişkide önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

⁵ Örnekler için bkz.

8 Secrets to Understanding Yourself as an Introverted Freelance Translator, <http://www.translationrules.com/8-secrets-to-understanding-yourself-as-an-introverted-freelance-translator/>, (08.05.2018).

Poll: Do You Think Translators Tend to be Introverts?, https://www.proz.com/forum/poll_discussion/308332-poll_do_you_think_translators_tend_to_be_introverts.html, (08.05.2018).

A Translator's Solitude... Or, the Loneliness of the Long-Distance Freelance Translator, <https://blog.bigtranslation.com/en/a-translators-solitude-or-the-loneliness-of-the-long-distance-freelance-translator/>, (08.05.2018).

Ayrıca *Zaîyet Kuramı* adlı romanda çevirmenin sürecin yanı sıra ürün (ve hatta yazar) üzerindeki etkisine de değinilmektedir. Çeviri ve çevirmenin, bir yazarın erek kültürde tanınırlığı sağlaması, kitabın satış rakamlarını yükseltmesi ve kitabın edebi çevrelerde tartışılmasına yol açması gibi etkilerinden söz edilmektedir. Bu örnekler de çevirmenin gücü ve rolünü kurmacaya yansıtarak çevirmenin birey olarak kararlarının kaynak metin yazarı ve erek metin üzerindeki etkilerini gündeme taşımaktadır.

Sonuç

Üç eserin incelenmesiyle yapılan bu çalışmanın sonuçlarına dayanarak genellemelere ulaşmak elbette mümkün değildir. Bununla birlikte, *Tartışma* kısmında da görüldüğü gibi romanlarda çizilen çevirmen profili gerçek yaşam dinamikleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Kurmaca bir taraftan yazarın gerçek dünyayla ilgili algılarından beslenirken, diğer taraftan okurun çevirmen profiliyle ilgili algılarını yönlendirmektedir. Gelir, eğitim ve uzmanlık ve görünürlük parametreleri dikkate alındığında, romanlarda yer alan kurmaca çevirmenlerin yüksek bir statüye sahip olmadıkları görülmektedir. Üç çevirmenden özellikle ikisinin maddi sıkıntılarla uğraştığına dair göndermeler bulunmakta, üç çevirmenden birinin mütercim-tercümanlık eğitimi aldığı görülmekte ve üç karakter de kitap çevirisi yapmakta ve evden çalışmaktadır. Romanların ikisinde çevirmenlik sürekli bir işten ziyade, yazarlığa geçiş adımı olarak tanımlanmaktadır. Yazarlık çevirmenliğe göre daha üst bir düzeyde konumlandırılmıştır. Çevirmen karakterler toplumdan kopuk yaşayan, topluma uyum sağlamakta zorlanan bireylerdir. Güç ve etki parametresi açısından bakıldığında ise çevirmenin farklı bir konumda bulunduğu görülmektedir. Eserlerde çevirmenin kaynak metin yazarı, erek metin ve erek metin okuru üzerindeki etkilerine değinilmektedir. Çevirmenin özgün öyküyü değiştirme, tahrif etme, iyileştirme, vb. güçleri bulunmaktadır. Çevirmen yazara kıyasla ikincil rolüne rağmen, erek kültür için yeniden yazma veya yaratma sürecinde özgürlüğünü ilan edebilmektedir. Ancak bu özgürlük etik ve bağlılık konularından bağımsız değildir. Çevirmen, kaynak metin ve kaynak metin yazarının yanı sıra, erek metin ve erek metin okuruna karşı sorumlulukları çerçevesinde yeniden yazma ve yaratma eyleminde bulunmalıdır. Eserlerde yapılan çevirmen kararları vurgusu da çevirmenin gücü ve etkisinin yanı sıra, bu gücün sınırlarını sorgula(t)maktadır. Kurmaca eserlerde çevirmen karakterlere yer verilmesi çevirmenin bir “eyleyen” olduğunu ve çevirinin çeşitli konularda kararları içeren bir süreç olduğunu okura göstermekle kalmayıp çevirmen-yazar ve çevirmen-okur arasındaki ilişkinin güvene dayalı olması gerektiğini de vurgulamaktadır. Güven, çevirmenin bir eyleyen olarak yazara ve okura karşı sorumluluklarıyla ve çevirmenin özgürlüğünün sınırlarıyla yakından ilişkilidir. Özellikle *Zaîyet Kuramı*’nda yer alan çevirmenin metni değiştirme, iyileştirme, tahrif etme, tashih etme, vb. gücünün sınırlarını belirleyen etkenler etik, sorumluluk, özgürlük ve güven kavramlarıdır.

Görüldüğü gibi, kurmaca eserlerde çeviri ve çevirmen teması kültürel kimlik oluşumu, göç ve aidiyet gibi bir takım sosyolojik olguları açıklamak için kullanılabileceği veya çeviri kuramlarını beslemek için kullanılabileceği gibi, çevirmenin toplumsal konumu ve statüsünü belirlemek için de bir araç işlevi görmektedir. Benzer şekilde, artsüremli çalışmalar yapılarak geçmişte ve günümüzde çevirmenin kurmaca eserlerde nasıl temsil edildiği karşılaştırılabilir, çevirmen temsiline geçmişten bu yana yaşanan değişimler tespit edilebilir. Bu çalışmalar çevirmenlik mesleğinin gelişimine de ışık tutacaktır. Ayrıca, çevirmen ve çeviri temasına odaklanan kurmaca metinlere Arrojo’nun (2010, s. 54) da önerdiği gibi çeviri eğitiminde de yer verilebilir. Örneğin, *Zaîyet Kuramı* temel alınarak çeviri eğitimi alan öğrencilerle çevirmenin sorumlulukları, kararları ve sınırları ve çeviri etiği gibi konularda tartışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

Canıgüz, A. (2001). *Kan ve gül. Bir kara dejavu*. 2. Basım. İstanbul: April Yayıncılık.

Doğan, T. (2014). *Musa'nın uykusu*. 1. Basım. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Üldes, E. (2007). *Zaîfiyet kuramı*. 1. Basım. İstanbul: Plan B Yayınları.

İkincil Kaynaklar

Arrojo, R. (2010). Fictional texts as pedagogical tools. C. Maier & F. Massardier-Kenney (Ed.), *Literature in translation: Teaching issues and reading practices* (s. 53-68) içinde. Kent: Kent State University Press.

Başbakanlık İdareyi Geliştirme Başkanlığı. (2015). *Türkiye'de çevirmenlik mesleği*. Erişim adresi: <http://www.igb.gov.tr/Kutuphane/ÇEVİRMENLİK%20RAPORU14.10.2016.pdf>, (15.02.2017).

Ben-Ari, N. (2010). Representations of translators in popular culture. *Translation and Interpreting Studies*, 5 (2), 220-242. doi: 10.1075/tis.5.2.05ben.

Bulut, A. (2006, Haziran). Aşk dört harfli bir sözcüktür. *Varlık*, 11.

Bulut, A. (2015). *Tercüme Hatası*. İstanbul: Çeviribilim.

Chan, A. L. C. (2008). *Information economics, the translation profession and translator certification* (Doktora Tezi). Universitat Rovira i Virgili, Intercultural Studies Group, Tarragona. Erişim adresi: <http://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/8772/Chan.pdf>, (02.02.2017).

Curran, B. (2005). The fictional translator in Anglophone literatures. *Linguistica Antverpiensia*, 4, 183-199. Erişim adresi: <https://lans.ua.ac.be/index.php/LANS-TTS/article/view/135/77>, (10.04.2018).

Çıkla, S. (2002). Romanda kurmaca ve gerçeklik. *Hece*, 65/66/67, 111-128.

Dam, H. V. & Zethsen, K. K. (2008). Translator status. A study of Danish company translators. *The Translator*, 14, 71-96. doi: 10.1080/13556509.2008.10799250.

Dam, H. V. & Zethsen, K. K. (2009). Who said low status? A study on factors affecting the perception of translator status. *The Journal of Specialised Translation*, 12, 2-36. Erişim adresi: http://www.jostrans.org/issue12/art_dam_zethsen.php, (02.02.2017).

Dam, H. V. & Zethsen, K. K. (2010). Helpers and opponents in the ongoing battle of an emerging profession. *Target*, 22 (2), 194-211. doi: 10.1075/target.22.2.02dam.

Dam, H. V. & Zethsen, K. K. (2011). The status of professional business translators on the Danish market. A comparative study of company, agency and freelance translators. *Meta*, 56(4), 976-997. doi: 10.7202/1011263ar.

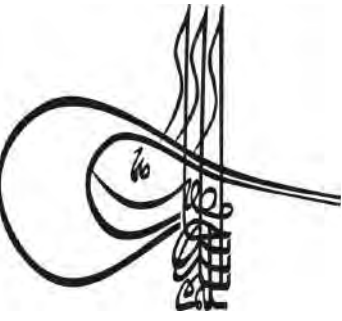
Dam, H. V. & Zethsen, K. K. (2014a). Translators in international organizations. A special breed of high-status professionals? Danish EU translators as a case in point. C. V. Angelelli (Ed.), *The sociological turn in Translation and Interpreting Studies* (s. 93-113) içinde. Amsterdam ve Philadelphia: John Benjamins.

Dam, H. V. & Zethsen, K. (2014b). The translator as expert – A realistic or an idealistic model? How recent empirical findings fit into existing models of translation. *Across Languages and Cultures*, 15 (2), 261-278. doi: 10.1556/Acr.15.2014.2.5.

- Dam, H. V. & Zethsen, K. K. (2016). "I think it is a wonderful job". On the solidarity of the translation profession. *The Journal of Specialised Translation*, 25, 174-187. Erişim adresi: http://www.jostrans.org/issue25/art_dam.pdf, (11.03.2017).
- Delabastita, D. (2009). Fictional representations. M. Baker & G. Saldanha (Ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2. Basım, (s. 109-112) içinde. London: Routledge.
- Delabastita, D. & Grutman, R. (2005). Introduction. Fictional representations of multilingualism and translation. *Linguistica Antverpiensia*, 4, 11-34. Erişim adresi: <https://lans-tts.uantwerpen.be/index.php/LANS-TTS/article/view/124/66>, (02.02.2017).
- Ece, A. (2016). *Çevirmenin yazar ve kahraman olarak portresi*. İstanbul: Çeviribilim.
- Erkul, S. (2005). *Discourses on translators and translation in the Turkish fiction* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir. Erişim adresi: <http://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/handle/12345/11882>, (10.04.2018).
- Ersoy, H. & Odacıoğlu, M. C. (2014). Türkiye’de serbest çevirmenlerin karşılaştıkları sorunlar, bu sorunların etkileri ve öneriler. *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9 (6), 367-378. doi: 10.7827/TurkishStudies.6980.
- Eruz, S. (2012). Çeviri Derneği ve Türkiye’de çevirmenlik mesleğinin statüye kavuş(a)ma(ma)sı üzerine on üç yıllık gel gitli bir öykü. *Avrupa Birliği Bakanlığı Çeviri Platformu* (s. 17-23) içinde. Erişim adresi: http://www.ab.gov.tr/files/ceb/Ceviri_Platformu_Resimleri/platform_bildirileri.pdf, (15.02.2017).
- Ghazoul, F. J. (2015). The Arab translator as hero. *The Translator*, 21 (2), 154-172. doi: 10.1080/13556509.2015.1069040.
- Goldsmith, R. (2011). Best European Fiction 2011, Edited by Aleksandar Hemon. *The Independent*, <http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/books/reviews/best-european-fiction-2011-edited-by-aleksandar-hemon-2189877.html>, (01.04.2017).
- Kaindl, K. (2014). Going fictional! Translators and interpreters in literature. An introduction. K. Kaindl & K. Spitzl (Ed.) *Transfiction: Research into the realities of translation fiction* (s. 1-26) içinde. Amsterdam ve Philadelphia: John Benjamins.
- Kaindl, K. & Spitzl, K. (2014). *Transfiction: Research into the realities of translation fiction*. Amsterdam ve Philadelphia: John Benjamins.
- Kansu-Yetkiner, N. (2007). Çevirmen Kararları ve Sorumluluğu Bağlamında Bir Kampanya Metninin Çözümlemesi. *Littera Edebiyat Yazıları*, 20. Erişim adresi: http://www.littera.hacettepe.edu.tr/TURKCE/20_cilt/kansu.pdf, (10.04.2018).
- Katan, D. (2009a). Translation theory and professional practice. A global survey of the great divide. *Hermes*, 42, 111-154. Erişim adresi: http://download2.hermes.asb.dk/archive/download/Hermes-42-7-katan_net.pdf, (20.02.2017).
- Katan, D. (2009b). Occupation or profession. A survey of the translators’ world. *Translation and Interpreting Studies*, 4 (2), 187-209. doi: 10.1075/tis.4.2.04kat.
- Kruger, H. & Crots, E. (2014). Professional and personal ethics in translation. A survey of South African translators’ strategies and motivations. *Stellenbosch Papers in Linguistics*, 43, 147-181. doi: 10.5842/43-0-613

- Nord, C. (2001). Loyalty revisited. Bible translation as a case in point. *The Translator*, 7 (2), 185-202. doi: 10.1080/13556509.2001.10799100.
- Nord, C. (2002). Manipulation and loyalty in functional translation. *Current Writing: Text and Reception in Southern Africa*, 14 (2), 32-44. doi: 10.1080/1013929X.2002.9678123.
- Nord, C. (2006). Loyalty and fidelity in specialized translation. *CONFLUÊNCIAS – Revista de Tradução Científica e Técnica*, 4, 29-41. Erişim adresi: http://web.letras.up.pt/egalvao/TTCIP_Nord%20loyalty%20and%20fidelity.pdf, (10.04.2018)
- Olohan, M. (2012). Volunteer translation and altruism in the context of a nineteenth-century scientific journal. *The Translator*, 18 (2), 193-215. doi: 10.1080/13556509.2012.10799508.
- Öner, S. (2012). Çevirmenlik “mesleği” – çeviri eğitimi ilişkisi bağlamında Türkiye’de çeviri alanına bakış. *Avrupa Birliği Bakanlığı Çeviri Platformu* (s. 60-63) içinde. Erişim adresi: http://www.ab.gov.tr/files/ceb/Ceviri_Platformu_Resimleri/platform_bildirileri.pdf, (15.02.2017).
- Pagano, A. S. (2002). Translation as testimony. On official histories and subversive pedagogies in Cortázar. M. Tymoczko & E. Gentzler (Ed.) *Translation and power* (s. 80-98) içinde. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Pérez-González, L. & Susam-Saraeva, Ş. (2012). Non-professionals translating and interpreting. *The Translator*, 18 (2), 149-165. doi: 10.1080/13556509.2012.10799506.
- Pym, A. (2012). *On translator tthics: Principles for mediation between cultures*. Amsterdam ve Philadelphia: John Benjamins.
- Pym, A., Grin, F., Sfreddo, C. & Chan, A. L. J. (2012). *The status of the translation profession in the European Union. Studies on translation and multilingualism 7*. Luxembourg: Publication Offices of the European Union. Erişim adresi: http://ec.europa.eu/dgs/translation/publications/studies/translation_profession_en.pdf, (20.02.2017).
- Robinson, D. (2013). *Becoming a translator. An introduction to the theory and practice of translation*. 3. Basım. Londra ve New York: Routledge.
- Ruokonen, M. (2013). Studying translator status. Three points of view. M. Eronen & M. Rodi-Risberg (Der.) *Haasteena näkökulma, Perspektivet som utmaning, Point of view as challenge, Perspektivität als Herausforderung*. VAKKI-symposiumi XXXIII (327-338) içinde. Vaasa: VAKKI.
- Ruokonen, M. (2016). Realistic but not pessimistic. Finnish translation students’ perceptions of translator status. *The Journal of Specialised Translation*, 25, 188-212. Erişim adresi: http://www.jostrans.org/issue25/art_ruokonen.pdf, (20.02.2017).
- Séguinot, C. (2007). Translation and the changing profession. A cross-disciplinary perspective. *TTR: Traduction, Terminologie, Rédaction*, 20 (1), 171-191. doi: 10.7202/018502ar.
- Sela-Sheffy, R. (2016). Elite and non-elite translator manpower. The non-professionalized culture in the translation field in Israel. *The Journal of Specialised Translation*, 25, 54-73. Erişim adresi: http://www.jostrans.org/issue25/art_sela.pdf, (20.02.2017).
- Strümper-Krobb, S. (2003). The translator in fiction. *Language and Intercultural Communication*, 3 (2), 115-121. doi: 10.1080/07256860701591219.

-
- Tahir Gürçağlar, Şehnaz. (2005). *Kapılar. Çeviri Tarihine Yaklaşımlar*. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Thiem, J. (1995). The translator as hero in postmodern fiction. *Translation and Literature*, 4 (2), 207-218. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/40339710>, (10.04.2017).
- Uysal, N. M., Odacıoğlu, M. C. & Köktürk, Ş. (2015). Meslekleşme açısından Türkiye’de çevirmenliğin mevcut durumu, sorunları ve çözüm önerileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (36), 257-266. doi: 10.17719/jisr.2015369505.
- Wakabayashi, J. (2011). Fictional representations of author-translator relationships. *Translation Studies*, 4 (1), 87-102. doi: 10.1080/14781700.2011.528684.
- Wilson, R. (2007). The fiction of the translator. *Journal of Intercultural Studies*, 28 (4), 381-395. doi: 10.1080/07256860701591219.
- Yılmaz Kutlay, S. (2015). Kişisel tarihin bir ürünü olarak çevirmen habitusu. *International Journal of Language Academy*, 3 (1), 432-437. Erişim adresi: http://ijla.net/Makaleler/2006689198_28.pdf, (10.04.2018).

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Haziran 2018 ✓ Accepted/Kabul: Haziran 2018

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM – Prof. Dr. Mehmet KÖÇER – Doç. Dr. Mesut GÜN

This article was checked by iThenticate.

ÂŞIKLIK GELENEĞİNİN SON TEMSİLCİLERİNDEN TRABZONLU HALK OZANI BABA SALİM (1887-1956)

Muzaffer BAŞKAYA*

ÖZET

Türk kültürünün en önemli parçalarından biri de halk ozanlarıdır. Geçmişten bugüne toplumun öncüleri olan ozanlar, yaşamlarını halkla birlikte idame ettirirken, sazıyla sözüyle halkın sesi olmaya, toplumdaki olumlu ya da olumsuz gelişmeleri, sazına sözüne ve sesine konu eden insanlardır. Oldukça eski bir geleneğin temsilcisi olan halk ozanlarından biri de Trabzonlu Baba Salimdir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde doğan, savaş ve esaret yıllarının ardından Cumhuriyetin ilanını görmüş olan Baba Salim, bu yönüyle bir devre şahitlik etmiştir. Şairlik yeteneği daha küçük yaşlarda ortaya çıkan Salim'in ömrü maddi imkânsızlıklar içinde geçmiştir. Zamanla halk arasında tanınan Baba Salim, söz söyleme sanatındaki ustalık nedeniyle Cumhuriyetin ilk yıllarında Trabzon'un kültürel hayatına damga vurmuştur. Trabzon'da yetişen bir nesle ilham veren, naif ve derbeder yapısıyla zamanla halkın sevgilisi haline gelen Baba Salim ile ilgili yeterli derecede akademik çalışma yapılmamış, literatürde görülen boşluğun bu çalışmayla giderilmesi amaçlanmıştır. Geride şiir, mani, destan, koşma gibi yüzlerce edebi ürün bırakan Baba Salim'in hayatının ele alındığı bu çalışma ağırlıklı olarak Trabzon'da yayın yapan yerel gazeteler taranarak oluşturulmuş ayrıca konu ile ilgili kaynak eserlerden de istifade edilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda hayatı sıkıntılar içinde geçen bu büyük sanatçının sadece bir halk ozanı değil aynı zamanda gazeteci kimliği olduğu, ölümünün ardından araştırılmak üzere halk edebiyatçılarına büyük bir miras bıraktığı müşahade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Baba, halk ozanı, Trabzon, gösteri, halkevi.

**BABA SALIM OF TRABZON WHO IS ONE OF THE LAST
REPRESENTATIVES OF THE MINSTREL CUSTOM
(1887-1956)**

ABSTRACT

One of the most important pieces of Turkish culture is the public minstrels. The minstrels are the topline people of the society, who live with the folk together, at the same time keep being the voice of the people with their instruments and poems, and mention both positive and negative events in society. Baba Salim of Trabzon is one of the minstrels who are the representatives of a quite old custom. Baba Salim, who was born in the last period of the Ottoman State and sees the declaration of the Republic after years of war and captivity, witnessed a phase of an era. Baba Salim, whose life lasted in financial impossibilities, marked on the cultural life of Trabzon in the first years of the Republic. With this study, it is aimed to fill the gap in the literature, which did not have enough academic studies about Baba Salim, who inspired a generation grew up in Trabzon, and who became a beloved of people with his gentle and bohemian character. This study, which talks over the life of Baba Salim, who left hundreds of literary products such as poems, Turkish poems, epics, ballads, has been created mainly by scanning local newspapers broadcasting in Trabzon and also benefiting from the related works on the subject. It has been observed that this great artist, whose life passed in big suffers, was a public figure but also a journalist, and he left a great legacy to research for the people interested in folk-literature.

STRUCTURED ABSTRACT

One of the most important elements of Turkish culture is the minstrel tradition. Tradition of minstrel constitutes one of the basic topics of many researches that are apart from folk literature. Minstrels have undertaken many tasks throughout the history in Turkish society and have been regarded as wise and consulted individuals who are leading of the society. In essence, minstrels have been interpreters of the society they live in about economic, social, cultural and political affairs, at all times, in every environment. They have never abstained from expressing the feelings, thoughts and reactions of the people they lived together to various events. In this way minstrels are the cultural memories of the society they are in. Anatolia is one of the geographical regions where the tradition of minstrel is most prevalent. Today poet musicians (namely poets of instrument / minstrel) can be seen around various corners of Anatolia with their minstrel names, and while they are singing their own or others' poems by playing instrument. In various festivals, in coffee houses, at weddings, at meetings, these people are still being talked about their existence. One of the representatives of minstrels whose numbers are decreasing day by day is Baba Salim (Father Salim) who spent most of his life in Trabzon. His real name is Salim Oğutçen. With his general appearance and because of his ability to play instrument (saz), he can be named as a minstrel poet; at the same time he can be

named as a folk poet because of his poems are sometimes improvised or sometimes written.

The most important item that gives the title “Baba” to Baba Salim is the Trabzon, the city he grew up. Trabzon was always one of the most important provinces of the Ottoman Empire, especially with the economic life that developed in the century XIX, a rich social life was seen here. In Trabzon where poem, elocution, folk songs are often seen, rich people used to meet in places called ‘selamlık’ (a part of a house reserved for men) and have fun during long nights by singing songs, folk music and poems. Selamlık culture and entertainments caused spreading of specialties like elocution, deliberate speech and reading poems; and Baba Salim occurred as a part of this culture. How did Trabzon where reading poem, telling jokes and elocution are common in, gain this accumulation? The most important inspiration of this accumulation is the unique nature and geographical structure of the city. Indeed, Trabzon attracts attention with its beauty in the coastal cities of Anatolia.

Here, the sea and land are striking with their most attractive features, the mountains that are lush in every season are covered with thin tulle by the water, the pine forests that go on for miles, the terrible cliffs, the steep and steep rocks, the fields, the green valleys, the silent running water, the presence of a deep blue sea that is sometimes calm, sometimes angry; and all these are most distinctive features that separates the city from other geographies. Due to these characteristics, it is not a surprising situation that the people born and raised in a place like Trabzon, have the nature of a poet.

Baba Salim, who came to the world in Trabzon, one of the places where the art of speaking is one of the most widespread arts, was noticed at a young age with his ability to elocution and became one of the best known personalities of the city over time. Baba Salim, who witnessed the collapse of the Ottoman Empire and the period of National Struggle, took the nickname of “Baba” (Father) by the elders of Trabzon because of his poems which brought the national and spiritual values to high level especially during the War of Independence. Baba Salim has left behind a great cultural heritage that was harmonized, blended, and thus valuable to each other, as well as the experiences of the events mentioned above in his works.

Baba Salim is a person who suffered from financial difficulties throughout his life and he did not have a comfortable life. Baba Salim had place almost all events organized in the city and he was acclaimed every night; but after the night when he woke up, he had to go to work as a gatekeeper of Suluklu Cemetery of Trabzon Municipality. He never liked that job but he had to work for earning his keep. During his job as a gatekeeper, he kept writing at his column named “Dustu” in the Yeniyol Newspaper and Halk Newspaper that were published in the city. After 1950, Baba Salim left Trabzon that made him Baba Salim, and at first he went to Eskişehir, then to Istanbul, and he died there far away from Trabzon that he loved.

Baba Salim who is a minstrel in Trabzon, focused on daily social, economic and political events in his poems in general. For example, he complained about the cost of living, was sad about the late anchovy season or was glad to its abundance, wrote poems about Korean war or

other political developments, alluded to someone and praised some others, and embraced some. As a result, he left a great legacy, which is rarely seen to Turkish culture. Baba Salim left behind a large collection of hundreds or even thousands of works. Although some of this collection has been subject to academic studies and researches, Baba Salim has not taken place at the level he deserved in literature of belles-lettres.

The rich heritage left behind by Baba Salim, who sets out examples of literary works like poems, epics and lyrics, is waiting for attention of literary historians.

This study has examined the minstrel Baba Salim's life and it has three main parts; on the first title the city of Trabzon that inspired Baba Salim's poems, has been mentioned with its general and cultural situation from Ottoman to the Republic; then Baba Salim's life has been mentioned, and finally some information generally about the works created by him, has been given.

Keywords: Father, minstrel, Trabzon, presentation, Community Centre.

Giriş

Âşık, içinde yaşadığı toplumun ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal olaylar karşısındaki duygu ve düşüncelerini aktaran, dünle yarın arasında köprü kuran kişilere denilmektedir. (Heziyeva, 2010:1) Âşık tarzı şiir geleneği, köken olarak İslâmiyet öncesine kadar uzanmaktadır. Tunguzların “şaman” Altay Türklerinin “kam” Yakutların “oyun”, Kırgızların “bahşı”, Oğuzların “ozan” dedikleri şairler en eski Türk şairleridir. (Arı, 2013: 130)

Sade Türkçe, hece vezni ve koşuk gibi millî unsurlarla şiirler söyleyen “ozanlar” halkın duygu, düşünce ve yiğitliklerini terennüm etmişler, şiirin/sözün etkisini artırmak için sazın ilk şekli olarak vasıflandırabileceğimiz kopuzu kullanmışlardır. (Özdemir, 2011: 1) Âşıklar, Türk kültüründe birçok vazifeler üstlenmiş, toplumun önde gelen, kendisine danışılan bilge kişileri olarak saygı görmüşlerdir. (Ayva, 2003: 60)

Kökeni İslamiyet öncesine dayanan âşıklık geleneği Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra da yaşamaya devam etmiştir. Din dışı şiirler söyleyen saz şairlerinin âşık ismini almaları ise XVII. Yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmış, (Albayrak, 1991: 547) böylece doğmaca şiir söyleyen saz çalan, atışma yapabilen halk şairleri, kendilerine “âşık” adını vermişlerdir.

Sözü edilen geleneğin Trabzon'daki temsilcilerinden biri de “Baba Salim” lakaplı Salim Öğütçen'dir. Baba Salim genel görünümüyle, saz çalabildiği için âşık olarak da nitelendirilebileceği gibi aynı zamanda şiirlerini bazen irticalen bazen de yazarak meydana getirdiği için bir halk şairi olarak da vasıflandırılabilir. Yaşadığı süre boyunca Trabzonlular tarafından sevilen, saygı gören, uzun kış gecelerinin aranan adamı olan Baba Salim, zamanla kentin kültür ve sanat hayatının vazgeçilmez ismi haline gelmiştir. 19 Mayıs kutlamalarından, Atatürk'ü anma törenlerine, dini ve millî her türlü etkinlikte Baba Salim'in yer aldığı görülmüştür. İşin garip tarafı ise herkesin tanıdığı ve bildiği bu kişi, geçim derdinde ve maddi zorluklar içerisinde Trabzon'un en büyük mezarlığı olan sülüklü mezarlığında küçük dereceli bir memur olarak çalışmasıdır.

Baba Salim, Birinci Dünya Savaşı'na, Trabzonluların Rus işgali karşısında muhacirliğe çıkışına, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına, Milli Mücadele yıllarında gösterilen kahramanlıklara ve nihayet Cumhuriyet'in kurulmasına şahitlik etmiş bir kimseydi. O, şiirlerinde bu

birikimlerinin yanında yaşadığı çevrenin ve değerlerini özümsemiş, harmanlamış ve böylece geride birbirinden değerli büyük bir kültürel miras bırakmıştır.

Burada şunu da ifade etmek gerekir ki Cumhuriyetin ilk yıllarında Trabzon'un kültürel hayatına damga vuran Baba Salim ile ilgili 2008 yılında KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan "*Baba Salim Divanı*" adlı yüksek lisans tezi dışında yeterli derecede akademik çalışma yapılmamıştır. Söz konusu tez çalışmasında ise Baba Salim'in hayatının ele alındığı bölümlerde ciddi bazı boşluklar olduğu da müşahade edilmiştir. Bunun haricinde "*Trabzon'a Armağan*" isimli kitap çalışmasının içinde bilhassa Baba Salim'in son yılları ile ilgili bilgiler verilmiş, son olarak da onun şiirlerindeki ahlak vurgusu bir bildiride ele alınmıştır.

Bu çalışma Baba Salim ile ilgili literatürde görülen boşluğu bir nebze doldurmak, Trabzonlu halk Âşığı Baba Salim'in hayatı ve eserlerini ortaya koymak amacıyla ele alınmıştır. Çalışmanın ana materyalini kentte yayın yapan dönemin yerel gazeteleri oluşturmaktadır. Bunun haricinde Baba Salim'i onurlandırmak amacıyla yazar Nesip Yağmurdereli tarafından 1946'da neşredilen "*Baba Salim ve Hayatı*" adlı eser ve diğer kaynak kitap ve makalelerden de istifade edilmiştir. Çalışma kendi içinde üç kısma ayrılmış, ilk başlıkta Baba Salim'in şiirlerine ilham veren Trabzon'un Osmanlı'dan Cumhuriyete genel ve kültürel durumuna değinilmiş, ardından Baba Salim'in yaşamı ve son olarak da onun ortaya koyduğu eserler hakkında -genel olarak- bazı bilgiler verilmiştir.

1. İmparatorluk Yıllarından Cumhuriyete Trabzon'da Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Durum

Trabzon, Doğu Karadeniz havzasının en eski yerleşim yerlerinden biri olup, coğrafi konumu itibarıyla tarihi İpek Yolu'nun Karadeniz'e açılan kapılarından biridir. (Tezcan, 2001:72-74) Bu itibarla kent, her daim canlı bir ticari hayata sahne olmuştur. Bu ticari canlılığın en önemli hissesini tarihi İran transit ticaretinden gelen kazanç oluşturmıştır. İşlek bir liman kenti olması nedeniyle her daim canlılığını koruyan Trabzon, özellikle Karadeniz'in uluslararası ticarete açılmasıyla (Kaleli, 2003:22) tarihinin en parlak günlerini yaşamaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürecek olan bu ticari canlılık zengin bir kültür, sanat ve basın hayatını da beraberinde getirmiştir. Trabzon için en olumsuz gelişme Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanmış ve fethedildiği günden bu tarafa hiç işgal edilememiş olan kent, iki yıl boyunca Rus istilasına maruz kalmıştır. Trabzonluların belleklerine kazınan bu acı olay neticesinde yaşanan muhacirlik ve bu süreçte çekilen sıkıntılar daha sonraları sözlü ve yazılı kültürün en önemli malzemesi olmuştur. İşgalin ardından yaralarını sarmaya çalışan Trabzon, Cumhuriyetle birlikte idari olarak küçülmüş buna ilave olarak da ekonomik yönden eski cazibesini kaybetmiştir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki Baba Salim, Trabzon'un zengin ve canlı günlerini, işgal yıllarını, muhacirlikten dönüşle birlikte yaşanan sorunların hepsinin birer tanığı olmuştur. Bu itibarla bilhassa kurtuluşunun ardından eski zenginliğini yitiren, nüfusunun büyük bir kısmını kaybedip küçük bir Anadolu şehrine dönüşen Trabzon'un, bu değişim ve dönüşümün şahitlerinden biri de Baba Salim'dir.

Baba Salim'in de doğduğu kent olan Trabzon aynı zamanda renkli cemiyet hayatına sahip bir yerdi. Şehrin zenginleri gecelerini selamlık denilen yerlerde geçirirlerdi. Selamlıklar kendilerine göre usul ve ananeleri olan bir yer ve teşkilattı. Şehirde zengin ailelerin her birinin birer selamlıkları bulunurdu. Mesela Boztepe'de Nemlizade selamlığı, Pazarkapı'da Kundupoğlu, Nimbıyıkoglu selamlıkları. Çarşı mahallerinde Eyüpoğlu Ali Efendi ve Hacı Kadioğlu selamlıkları bunların en belli başlılarındandı. Selamlıklarda semtin ileri gelenleri sözü sohbeti dinlenir zarif adamları toplanırlar, memleketin muhtelif ihtiyaçları üzerinde konuşur, aileler arasında husule gelen gerginlikleri mahkemelere düşmeden hallederlerdi. Selamlıkların belli başlı eğlencelerinden biri de helva sohbetleriydi. Bu sohbetler daha ziyade orta seviyenin toplandığı selamlıklarda tertip edilirdi. (Yeniyo, 1 Nisan 1944) Bugün dahi yaşamakta olan bu eğlence o devrin uzun kış gecelerini yalnız başına doldururdu. Selamlıkların geniş odaları yumuşak erkân minderleriyle döşenir, yüzlerinde en küçük bir ızdırıp kırışığı bile olmayan mesut insanlar bu rahat mindere oturlardı. Bir taraftan

kahkahalar atılır, tütünler içilirken, fıkralar anlatılır, kıssalar nakledilir, nükteler yapılırdı. Nihayet ortaya pırıl pırıl kadim bir mangal konulur, üzerine bir divan sinisi yerleştirilirdi. Ve helva çekilmeye başlanırdı. Helvanın kendine göre manileri vardı. Sohbetin sonunda ertesi gece toplanılacak selamlık sahibine bir toprak (parça) helva gönderilir, bu suretle bir hazırlanma haberi verilmiş olur. Kış geceleri böyle geçerken yazları şehrin muhtelif mesirelerinde kuzu âlemleri yapılırdı. Boztepe’de Ahi Evren Dergâhında, Ayasofya Camiinin avlusu, Kavak Meydanı denilen yerler bu eğlencelerin en çok yapıldığı semtlerdi. (Yeni Yol, 5 Nisan 1944)

İşte Baba Salim böylesi zengin bir cemiyet hayatı olan bir kentte doğup büyümüş ve karakteri de burada şekillenmiştir. Mani söylemenin, fıkra anlatmanın, söz ustalığının yaygın olduğu Trabzon kenti bu birikimi nereden almıştır? Bu birikimin en başta gelen ilham kaynağı onun eşsiz doğası ve coğrafi yapısıdır. Gerçekten de Trabzon, Anadolu’daki sahil şehirleri içinde güzelliğiyle dikkat çekmektedir. Burada deniz ve kara en cazip hususiyetleri ile göze çarpar, her mevsimde yemyeşil kalan dağların üzeri dumandan ince bir tülle kaplanır, kilometrelerce uzayıp giden çam ormanları, korkunç uçurumlar, sarp ve dik kayalıklar, ekilmiş tarlalar, yeşil vadiler, sessiz sessiz akan sular ve bunlardan sonra bazen hırçın bazen uysal mütemadiyen çırpınıp duran masmavi bir denizin varlığı bu kenti diğer coğrafyalardan ayıran en belirgin hususiyeti teşkil eder. (Yeni Yol, 26 Nisan 1944:2-4) İşte bütün bu güzel manzaraların ortasında doğup büyüyen insanların elbette şair tabiatlı olmaları pek şaşırtıcı bir gelişme değildir. Filhakika Trabzon hakkında irticalen manzum söz söylemek bir hususiyettir. Bu manzum sözler birkaç destan istisna edilecek olursa, hemen hep maniden ibarettir. Bu manilerin diğer bildiğimiz manilerden ayrılan özellikleri vardır. Bunlarda alay, şaka ve hiciv hâkimdir. Hüzün, dert ve gam yoktur ve çoğunluğu fazla açıktır. Bu manilerin mevzuları çeşitlidir. Kadınların kurnazlığından, vefasızlığından bahsedenler, gurbetten, askerlikten şikâyet edenler, dövüşmeyi, vuruşmayı, silah muhabbetini ve nihayet tabiatın güzelliğini terennüm eden maniler en fazla rastlanılanlardır. (Yeni Yol, 26 Nisan 1944:2-4)

İrticalen söz söyleme gücü oldukça yüksek olan Doğu Karadeniz halkı, yaradılışı gereği sert, kısa, keskin ifadeler kullanmaya çok yatkındır. Üstelik bunlara önem vermez bir havası da vardır. Şair görünmek gibi bir isteği yoktur genelde; sadece söyler, etkiler ve geçer gider. Buna karşın, saz çalmadan ya da kemeçe eşliğinde irticalen söyleyen ve söyledikleri belleklerde kalan, tıpkı saz şairi gibi kendine “âşık” diyen kişilere de rastlanmaktadır.¹ Trabzon’da halk şiiri tarzında örnek vermiş pek çok şair vardır. (Koby, 2008: 6) Bu âşıklar arasında en fazla tanınan ve ortaya koyduğu eserlerle gerek Trabzon’a ve gerekse de Türk kültür tarihine oldukça zengin bir memba bırakan en önemli şahsiyet; Baba Salim’dir.

2. Baba Salim’in Hayatı

Baba Salim 1887 yılında Trabzon’un o günkü adıyla Debbağhane yani Tabakhane Mahallesinde dünyaya gelmiştir. Babası askeri mütekaatlerden Vâizoglu Yüzbaşı Abdürrezzak Efendi’dir. Abdürrezzak Efendi, birçok savaşa gönüllü katılmış bir kişi olup (Yeni Yol, 10 Mayıs 1944) katıldığı Rus harbi sırasında gözlerini kaybetmiştir. Aslında gerçek adı Mehmet Salim olmakla birlikte 1934 yılı sonrasında yani soyadı kanunundan sonra Ögütçen soyadını almıştır. (Duman, 1990: 16) Baba Salim beş-altı yaşlarında iken mahalle mektebine başlamış ve burada Fatma Hanım adlı bir bayan öğretmenden elifba ve Kuran okumayı öğrenmiştir. Sonraları Hafız Mesut isimli bir hocadan ilmi hal ve tecvit ve biraz da yazı öğrenen Baba Salim’in tahsil hayatı bu şekilde sona ermiştir. Hamamizade İhsan, meşhur *Hamsiname* adlı eserinde Baba Salim’in okul hayatından söz ederken şu ifadeleri kullanmıştır: “*Tahsili dayısı Osman Efendi’den birkaç ay yazı meşk almaktan ibarettir. Yazısı huruf-ı mukattaya yakın ve kendisinin de güçlüğüle okuyabileceği şekildedir.*” (Yeni Yol, 10 Mayıs 1944) Baba Salim’in tahsil hayatının oldukça kısa sürmesi onun cahil, bilgisiz bir kimse olduğu anlamına gelmez. Zira hayatı yaşayarak öğrenen Baba Salim, tahsil meselesi ile ilgili duygularını yıllar sonra şu sözlerle ifade etmiştir: (Albayrak, 1994: 318)

“Ne tarih okuduk, ne hendese,
Ne mektep görmüşüz ne medrese,
Koyamaz kimse bizi kafese,
İyiye kötünden seçenlerdeniz.”

Baba Salim ilk şiirini çok küçük yaşlarda yazdığını ifade etmiştir. İlk şiirini yazış öyküsü ise şu şekildedir: Babasıyla birlikte yolda yürümekte olan Baba Salim’in üstüne yoldan çamur sıçramıştır. Baldırına çamur sıçrayan Baba Salim bilmeyerek şu sözleri mırıldanmıştır:

“Çamur atladı, yapıştı baldırıma
Baba geçelim karşığı kaldırıma”

Böylece ilk şiirini sadece 4 yaşında iken söyleyen Baba Salim’deki bu yetenek etrafındaki kimselerin de dikkatini çekmiştir. Dokuz-on yaşlarına geldiğinde babasının imal ettiği fişekleri yine o dönemin tanınmış şairlerinden biri olan Sadi Efendi’ye götüren Baba Salim, kapıdan içeri girer girmez “*âşık gel bakalım*” şeklinde çağırırdı. Yine bir gün Sadi Efendi’ye fişek götüren Baba Salim, “*gel bakalım âşık*” sözüyle karşılanmıştı. Sadi Efendi’nin yanında bulunan bir şahıs Baba Salim’e dönerek “*âşıkların mahlası olur seninki nedir?*” diye sormuş, “*benim mahlas filan bildiğim yok cevabını almıştır*”. O sırada mahalledeki kahvecinin kendisine “ibadi” dediğini hatırlayan Baba Salim, “*mahlasım ibadidir*” demiştir. Bunun üzerine Sadi Efendi’nin yanındaki şahıs:

“Sadi Efendi, bunun mahlasıymış Âşık İbadi

Nerede buldun böyle berbatı” deyince Baba Salim de hemen karşılık vermiştir:

“Anlamadan, dinlemeden tan eyleme zahit
Haşa diyemem ki sana ben, git buradan it.”

Baba Salim gerek çocukluk gerekse de gençlik yıllarında Sadi Efendi’ye büyük saygı göstermiştir. Bir gün Sadi Bey dükkânını açmak için gelmişken mağazanın önünde yatan bir köpek görmüş buradan geçen Baba Salim de hemen şu sözleri söylemiştir:

“Reddi kıl babı dükkândan şiddetle sükkânı
Efendim keyfiniz iyidir. Erkenden açtınız dükkânı”

Baba Salim’in bu sözlerine karşılık hemen o sırada irticalen cevap veren Sadi Efendi ise şu ifadeleri kullanmıştır: (Yeni Yol, 10 Mayıs 1937)

“Dalıcı sükkane sensin beni görünce hırlarsın
Sabahtan hiç işin yok mu gelip burada zırlarsın”

Baba’nın gençlik yılları da oldukça hareketli geçmiş iş hayatı ise farklı alanları kapsamıştır. Bazı kaynaklarda 15 yaşından itibaren karnalcılıkⁱⁱ yaptığı, bazen dondurma sattığı hatta bu işi yaparken mani ve türkü söylemeye başladığı belirtilmiştir. (İhsan, 1930: 3) Fakat ciddi anlamda ticari hayatı babasının Zağnos Mevkiinde açtığı küçük bir attar dükkânında başlamıştır. Baba Salim ayrıca, tatlıcılık, şerbetçilik, dondurmacılık, tabaklık ve çapulacılık gibi meslekleri yapmıştır. Bu mesleklerin ardından yine Zağnos Mevkiinde bir kahve açan Baba Salim kahveciliğe başlamıştır.

(Yeniyol, 10 Mayıs 1944:2-4) Baba Salim'in meslek hayatının bu kadar çok çeşitlilik göstermesinin nedenini Hamamizade İhsan Bey, şu şekilde ifade etmiştir:

İlk önce Trabzon'da Zağnos Caddesi'nde bir dükkân açarak alış verişe başladı- 1326'da gene burada ve iki defa Kaleiçi Mahallesi'nde tuttuğu küçük furunlarda Çörek, kurabiye yapıp satmakla meşgul oldu. Cihan Harbinde asker olarak Trabzon Menzil fırınları hizmetinde bulunmuştu. Trabzon'un işgali üzerine Ordu Kazasına gitti. İhtisası olduğu için orada da bu hizmetle tanzif edildi. O sırada Ordu'da gazın okkası dört yüz kuruşa çıkmıştı. Mum imal etmeğe başladı, Belediyenin, Muhacir İdaresinin ekmek müteahhitliğinde bulundu. Askerlikten terhis edilince düşmandan geri alınan memleketine dönmüştü. Bundan sonra muhtelif zamanlarda Trabzon'un Şark Meydanında tatlıcı, şekerçi, helvacı, kadayıfçı dükkânları açtı, yaptığı işlerin hep kendi elinin mahareti idi. Bin bir hünerli Salim Baba şeker kalıpları ile çok güzel âlet ve hayvan resimleri döküyordu, bir aralık Belediye dairesi için -ramazana mahsus- fişekler imal etti. Sonra Sünha Caddesi üzerinde yeni açılan fırında ekmekçilikle meşgul oldu. (İhsan, 1930: 4)

Sanırsız Baba Salim'in ticaret hayatında başarılı olamamasının nedeni, onun hayata bakışı ile ilgiliydi. Zira O, ticareti canı gönülden benimseyerek değil, mecbur kaldığı için yapmıştır. Yani Baba Salim tüccar ruhlu, kâr etmeyi her şeyden fazla düşünen tabiatla bir kişi değildi ve bu nedenle olsa gerek hiçbir işte fazla dikiş tutturamamıştı. Açtığı hemen hiçbir dükkânın başında durmaz başka işlerle meşgul olurdu. Hatta rivayete göre, zaten az sayıdaki müşterileri dükkâna gelirler, Baba'yı orada göremeyince alacakları şeyi kendileri bulur, tartar alır ve parasını bırakıp çıkarlardı. (İhsan, 1930: 4)

Baba Salim bu meslekleri icra ederken diğer yandan da aşk kitaplarını okuyarak, doğuştan kendisinde mevcut olan “nazım” kabiliyetini artırmıştır. (Yeniyol, 5 Ağustos 1944:4) Halk şairlerinden ise daha çok Kerem, Âşık Garip, Âşık Ömer, Dertli, Şem'i, Emrah vs gibi Bayburtlu Zihni divanları ile Ziya Paşa'nın şiirlerini, Muallim Naci'nin kitaplarını da okumuştur. (İhsan, 1930:4) Daha genç yaşlardan itibaren kafiyeli söz söylemeye yatkın olan Baba Salim, bu kabiliyetinin farkına vararak onu geliştirmeyi hedeflemiştir. Daha sonra şairlik yapan mahalli ozanlarla görüşerek, yazılmış bazı şiirleri ezberlemeye ve kendisini de vezinli sözler söyleme alıştırmıştır. Saz şairleri gibi tekerleme ve tekellüm tarzında git gide mani, koşma ya da destan benzeri şeyler söylemeye başlamıştır. Daha sonra aruz vezni ile semai, divan, kalenderi şekillerinde manzumeler yazmış veya söyleyip başkasına yazdırmıştır. Baba Salim bunlarla da yetinmeyerek Trabzon'da Kararı, Sadayı gibi halk âşıklarıyla tekerleme ve maniler söyleyen meşhur Kafiyeçi Ali Beyle de söyleşmeye/atışmaya başlamıştır. Hatta bir rivayete göre Salim Baba 1322 yılında (1904/1905) Zağnos'ta yeni açılan kahvede saz çalarken çevredekiler Kararı Baba'ya onu tavsiye etmiş, böylece karşılıklı konuşma ve şiirler söylenmeye başlanmıştır. Rivayete göre genç yaşına rağmen Baba Salim, yılların Kararı Baba'sını mat edebilmiştir. (İhsan, 1930:5)

Bu arada Baba Salim'in “Baba” lakabını nasıl aldığını açıklamakta fayda vardır. Bu olayın gelişimi ise şu şekildedir: İstiklal Harbi yıllarında, Büyük Taarruz harekâtı başlamıştı. Fakat Trabzonlular yaklaşık üç gün boyunca Ankara'dan olumlu veya olumsuz bir haber alamamıştı. O süreçte Trabzon Muallimler Birliği'nde ordu mensupları yararına bir müsamere verilmişti. Müsamerenin konusu da pek tabii Türk askerinin geçmişteki kahramanlıklarıyla ilgiliydi. Salon alkış seslerinden yıkılır dereceye gelmişti ve o sırada sahneye halk ozanı Salim çıktı. Bu büyük heyecanın tesiriyle oracıkta hazırladığı uzun bir manzumeyi okudu. Bu manzumenin tamamının kaydı bulunmadığından aşağıda bir dördlük olarak verilmiştir:

Ecdadının namı bugün dünyalara sığmaz
 Ceht eyle de kat sende anın namına bir şan
 Ölmezsin ey kahraman ırkım ölmeyeceksin
 Dünyalar eğer, baştanbaşa olsa da viran

Baba Salim, bu mısraları okuduğunda 35 yaşındaydı ve o günün manevi ortamı içinde izleyicileri adeta mest etmişti. Salonun duvarları alkışlarla inlerken diğer yandan duygulananlar ve ağlayanların sayısı hayli fazlaydı. Alkışların sona ermesiyle birlikte davetlilerden Hacı Ahmet Barutçuⁱⁱⁱ şu konuşmayı yapmıştır: “*Arkadaşlar, şairimiz Salim Efendi bu manzumesiyle bizim milli heyecanlarımızı yeniden taşırdı. Kendisine pek çok şeyler borçluyuz. Ben onu bugünden itibaren bu memleketin babası olarak kabul ediyorum ve koşmalarında “Baba” ismini kullanmasını teklif ediyorum*”. İşte bu olay ve ardından yaşanan konuşma sonrası Salim Efendi, Baba Salim olarak anılmaya ve tanınmaya başlamıştır. (Yeniyol, 9 Ağustos 1944: 2-4) Baba unvanı almasıyla ilgili duygularını dile getiren Baba Salim, şu ifadeleri kullanmıştır: (Odabaşıoğlu, 1997: 62)

Gürledin başımda şimşekler çaktın,
 Cehennemler gibi bağrımı yaktın,
 Genç yaşımda bir de “Baba”lık taktın,
 Sende hiç yok mudur nezaket felek?

Bu şekilde Baba Salim olarak anılmaya başladıktan sonra O’nun Trabzon’da en uzun süreyle uğraştığı iş, Sülüklü Mezarlığı’nda memur olarak çalışmasıdır. Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki Baba Salim’in hayatını konu edinen bazı eserlerde Baba’nın Trabzon’da yayınlanan Haber Anası ve Sivrisinek Gazetelerini çıkardığı da ifade edilmiştir. (Albayrak, 1994:573)

Ticaret hayatında yüzü gülmeyen Baba için memuriyet hayatı da sıkıntılarla geçmiştir. Zira sırf geçim derdi yüzünden girdiği bu memuriyetten hiç memnun olmayan Baba Salim, uzun servi ağaçları ve her gün biraz daha çoğalan mezarların arasında kendine ait bir dünya kurmak zorunda kalmıştır. Baba Salim, bütün bunlara “*kaderim böyle imiş*” diyerek boyun bükümüştür. Baba Salim’in yaptığı işten pek memnun olmadığı halde onun mezarlıkta bekçi olarak çalışmasını öven hatta “*hayat faciasından firar edenlerin ebedi sükunete kavuştukları bir mahalde*” babanın bekçilik yapmasını gıpta ile karşılayan Trabzon’un eski İran konsolosu Asaf’a verdiği cevap, aslında Baba’nın içinde bulunduğu durumu açıkça ortaya koymaktadır:

Bizi Bekçi etmiş bu yola kader
 Her zaman duyduğum gam ile keder

Baba Salim gibi bir değerın sırf geçim derdi için mezarlıkta çalışması, zamanla Trabzon kamuoyunu da rahatsız etmiştir. Zira 1939 senesinde bu konuyu ele alan Trabzonlu gazeteci Hakkı Tuncay, Baba Salim’i tanımayan kimsenin olmadığını, yazdığı şiirlerle kendini yediden yetmişe herkese sevdirdiğini ifade ettikten sonra O’nun 5 çocuğu olduğunu hatırlatmıştır. Tuncay’ın yazısında verdiği bilgilere bakılırsa Baba Salim, çocuklarından birini evlendirmişti. Bir çocuğu ise akşam kız sanat okuluna gidiyordu ve Baba Salim, bu nüfusu beslemek zorunda kalmıştı. Mezarlık memurluğundan ayda ancak 38-39 lira alabilen ve bulunduğu eve kira veren Baba Salim, maddi açıdan zor durumdaydı. Hakkı Bey bu izahatların ardından Trabzon Belediyesi’ne seslenerek Trabzon’un değerli evladı, bu şehrin en önemli kültürel değeri olan Baba Salim’e sahip çıkılması gerektiğini ifade etmiştir. (Tuncay, 30 Eylül 1939:2) Bu dönemde Baba Salim’e maddi destek

verilmesi gerektiğini belirtenler olduğu gibi onun hak ettiği değeri görmediğini düşünenler de vardı. Mesela 1942 yılında Baba Salim ile ilgili çıkan bir gazete haberinde şu ifadeler yer verilmiştir:(Yeni Yol, 24 Haziran 1942: 1)

Baba Salim, kendisinden önce şiirleri ile tanıştığım Trabzon'un bu kıymetli evladı Baba Salim hiç şüphe yok ki Türk halk servetinin kendi çapında bir parçasıdır. Baba, Yunus, Karacaoğlan gibi edebi bir şahsiyet olmayabilir. Ve belki hepsi de ayrı ayrı birer kıymet olarak yükselen bu abidelerin yanında bir hibe de olamaz. Fakat şu muhakkaktır ki Trabzon'un bu özlü şairi, her şeyden önce halkın bağrında yetişmiş bugünün kopuzsuz ozanıdır. Bize bizim en şeffaf ve katıksız duygularımızla neşemizi, keder ve sevinçlerimizi, ahlak ve ananelerimizi milli gaye ve feryatlarımızı hakiki ve öz hisleriyle konuşmasını bilen ve beceren bir ağızdır da. Onun en karakteristik vasfı işte budur. Baba Salim henüz kapısına varılmamış ve keşfedilmemiş bir servet parçasıdır.

Trabzon şehir merkezinin dışında Sülüklü Mezarlığı'nda çalışan Baba Salim, şehrin sosyal hayatı içinde önemli bir yere sahip olmuştur. Mesela 1936 yılında Trabzon'a gelen saz heyeti yazın bitişiyle birlikte şehirden ayrılırken heyetin assolisti Bayan Muzaffer'e hediyeler takdim edilmiş, ayrıca Baba Salim de bu heyete bir ayrılık şiiri yazmış ve onlara okumuştur. (Yeni Yol, 16 Birinciteşrin 1936) Aynı yıl çıkan bir başka gazete haberine göre Baba Salim, birden ortadan kaybolmuştur. Onu gören ve haber verenlere ödül verileceği ifade edilen bu haberde şu ifadeler yer verilmiştir: *"Trabzon'un anadan doğma biricik halk şairi ve bu sütunun halk manileri nazımı Baba Salim Öğütçen'i gök kubbe altında görenler varsa, haber verene babanın şimdiye kadar söylenmiş ve bundan sonra söylenecek malum ve meçhul bütün eşar-i latife ve nefisesini cami altın ciltli kitabı eşarini müjde olarak sunacağımızı ilan ve ifham eyleriz!"* (Yeni Yol, 16 Eylül 1936)

Cumhuriyetin ilk yıllarında kültür faaliyetlerinin en yoğun yaşandığı yerler hiç şüphesiz Halkevleridir. Baba Salim bu dönemde şehrin cemiyet hayatının kalbi olan, Halkevi'nin yaptığı organizasyonların neredeyse hepsinin içinde yer almıştır. Bunlardan bir tanesiyle ilgili örnek vermek gerekirse, 1941 yılında Halkevinde yapılan Folklor gecesinde Baba Salim de sahne almıştır. (Yeni Yol, 13 Birinci Kanun 1941: 3) Bu arada Baba Salim'in o tarihe kadar söylediği veya yazdığı şiirleri bir araya getirmek için uğraşan Halkevi yetkilileri en sonunda bu emellerinde başarılı olmuşlardır. Bu kapsamda Baba Salim'in şiirlerinden oluşan *"Baba Salim Divanı"* adlı eser, Doktor Abdullah Zaralioğlu'nun gayretiyle neşredilme aşamasına gelmiştir. (Yeni Yol, 15 Temmuz 1942) Baba'nın hayatı ve şiirlerini konu alan eserin basımı için şehrin ileri gelenleri de seferber olmuştur. Bu kapsamda Nisan 1944'de Trabzon Halkevi'nde paralı bir mûsamere tertip edilmiştir. Buradan elde edilen gelirle söz konusu eserin basım masrafları karşılanmak istenmiştir. Bu tür faaliyetler bununla da sınırla kalmamış, yine Halkevinde ve geliri aynı yere sarf edilmek üzere bir Baba Salim Gecesi tertip edilmek üzere hazırlıklara başlanmıştır. (Yeni Yol, 22 Nisan 1944)

Trabzon'un ileri gelenleri onun hatırası için kitap çıkarmaya çalışırken diğer yandan da şehirde yayınlanan gazeteler Baba'ya bir köşelerini ayırmışlardır. Daha çok *"Düşüti"* adlı köşesinde Yeni Yol Gazetesi'nde yazan Baba Salim, gündelik olaylardan, çevresinde gördüklerinden, kendi dertlerine kadar birçok farklı konuyu ele almıştır. Konuyla ilgili bir yazıda Baba Salim'in gazel, destan, koşma ve manilerinden ibaret olan şiirlerinin çoğunun Trabzon gazetelerinde çıktığı halde Baba'nın bu eserleri eline geçirdiği kâğıt parçalarına, yalnız kendisinin okuyabileceği o basit iptidai yazısıyla yazdığı veya söyleyerek başkalarına yazdırdığı ifade edilmiştir. Yani aslında neşredilenler haricinde birçok eserin olduğu dikkat çekilen yazıda, Baba'nın gazetelerde intişar etmeyen şiirlerinden birçoğunun ne yazık ki kaybolduğu ifade edilmiş, buna sebep olarak da Baba'nın kalenderliği ve derbederliği gösterilebilmiştir. (Yeni Yol, 8 İkinciteşrin 1944)

Baba Salim'in en önemli özelliklerinden biri de her çeşit hadiseyi mevzu yapan uzun destanlar söylemesidir. Bunların içinde bilhassa İstiklal Savaşı sırasında söylenmiş olan Zafer Destanı milli heyecanın ve duygunun bir halk şairinin mısralarında canlandırılmış olması bakımından mühimdir. Baba, 25 kıtalık bu uzun destanında harbin en önemli kahramanları ve Mustafa Kemal Paşa ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: (Yeniyol, 18 İkcinciteşrin 1944)

Mustafa Kemal Paşa Hakkın aslanı
Nur ile doludur cismi ile canı
Parladı göğsünde zafer nişanı
Yaşasın Türklerin başkumandanı

Cumhuriyetin ilk yıllarında Baba Salim denilince akla gelen ilk şey onun “*Düştü*” adlı gazete köşesidir. Baba'nın, böylesi bir köşede eserler kaleme alması şehrin tanınmış bir diğer gazetecisi olan Cevdet Alap tarafından takdirle karşılanmıştır. Alap, Baba Salim ve *Düştü* köşesinde yazdıklarıyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

Şu bizim *Düştü* şairi Baba Salim'in değerini ölçmek için tam bir asır aradan geçmeli. Onun *düştüleri* Trabzon'un olduğu kadar devrin de mısralara sığdırılan birer tarihidir. Günün olaylarını onun gibi birer mısra da özetleyen kim var? Yarının tarihçileri Baba Salim'in *düştülerinden*, rubailerinden, gazeliyatından ve halen bir türlü tabı bitirilip satışa çıkarılamayan külliyatından pek çok istifade edeceklerdir. Bilhassa bu harp yıllarının hayat ve eşya pahalılığı, siyasi, iktisadi, sosyal hal ve hareketlerini, inkılaplarını yazacaklar arasında onun mısralarında çok kıymetli bilgiler bulacaklardır. Baba Salim, kimse farkına varmadan Trabzon'un tarihini yazıyor! Baba Salim'e uzun ömür diler, mesaisi meşkûr olsun dilerim. (Yeniyol, 18 Eylül 1946)

1946 yılına gelindiğinde Baba Salim'in eserlerinin yer alacağı kitap da tamamlanma aşamasına gelmişti. Konuyla ilgili çıkan bir gazete haberinde Baba Salim'in tüm şehir tarafından tanındığı, kendisinin şiirlerinde kullandığı mahlasına uygun olarak babacan, sohbeti sevilir muhterem bir kişi olduğu, zaman zaman gazete ve mecmualarda yazdığı şiirlerinin zevkle okunduğunu ifade etmiştir. Trabzon halkının küçüklü-büyükü meclislerde onun okuduğu manzum sözlerini dinlenip eğlendiği, irticalen şiir okumak gibi pek az insanda bulunan bir yeteneğe sahip olan Baba Salim'in eserlerinin bir türlü bir araya toplanamadığı belirtilmiştir. Yazar bu durumun nedenini Baba Salim'e sorduğunda “*parasızlık evlat*” cevabını almıştır. (Yeniyol, 23 Kasım 1946)

Baba Salim'in parasızlık sebebiyle bir türlü neşredilemeyen kitabı nihayet 1946 yılı sonuna doğru hazırlanıp satışa çıkarılmıştır. Baba Salim ile ilgili ilginç olaylardan biri de ertesi sene yaşanmıştır. O günlerde Trabzon'da yayınlanan Yeniyol Gazetesi, bir anket başlatmıştır. Bu anket daha çok devletten, hükümetten veya belediyeden neler istersiniz, Trabzon için neler yapılmalı gibi sorulardan oluşuyordu. Gazeteci Cevdet Alap'ın neler istersiniz sorusuna muhatap olanlardan biri de Baba Salim idi. Baba'nın verdiği cevap ise onun karakter ve kişiliğini ortaya koymasına bakımından hayli önemlidir. Baba Salim, anketin istediklerim kısmına şu cevabı vermiştir:

Bence yapılması lazım gelen işlerin en önemlisi olan ve ön safta gelen ahlaktır. Bugünün çocuklarını ahlak mefhumu içinde yetiştirmek için münevverlerimiz, yazarlarımız, bilginlerimiz seferber olmalı, gazetelerde neşriyat yapmalı halka hakkında bol bol yazılar yazmalı kulüplerde, halkevlerinde partilerde ve cemiyetlerde sık sık konferanslar vermeli, ahlak seviyesini yükseltmeye çalışmalı işte benin isteğim budur. (Yeniyol, 5 Şubat 1947)

Baba Salim, anketin istemedikleriniz bölümüne verdiği cevap ve sonunda söylediği dörtlük şu şekilde idi.

15 yaşına kadar erkek ve kız çocuklarımız sinema ve tiyatrolara kabul olunmamalı, çünkü ahlak cevherini kalplerine ve ruhlarına yerleştirecekleri bu çağlarda sinema aşkı ve gayrı ahlaki filmleri ve tiyatroda gayrı ahlaki oyunları seyrederek bu ahlak cevherini kirletmemelidirler. İşte istemediğim budur.

Anketiniz oldu güzel bir kitap

Bilmem doğru mudur verdiğim cevap

Emin ol bu anket oldu çok sevap

Aferin çok yaşa ey Cevdet Alap

Memuriyet hayatına Trabzon'da bulunan Sülüklü Mezarlığında devam eden Baba Salim 1948 yılında bazı üzücü olaylarla karşılaşmıştır. Bu olaylardan en önemlisi bin bir maddi güçlkle hayatına devam eden Baba Salim'in yaş haddinden emekliye sevk edilmiştir. Konuyla ilgili olarak yerel basında çıkan bir haberde altmış yaşına kadar müreffeh bir yaşam sürmekten mahrum kalan şairin on yıldır barınabildiği memuriyetinden yaş haddi sebebiyle çıkarılacağı ifade edilmiştir. Haberde bu durum eleştirilerek Baba Salim'in bir on yıl daha bu göreve devam edecek kudrete sahip olduğu, O'nun feleğin pençesine terk edilmesine kimsenin gönlünün razı olmayacağı belirtilmiştir. (Halk Gazetesi, 10 Ağustos 1948)

Baba Salim'in hayatında değişiklikler yaşandığı gibi 1940'lı yılların ikinci yarısında Türk siyasi hayatında da bazı değişiklikler yaşanmıştır. Zira artık Türkiye'de çok partili hayata geçilmişti. 1946 sonrası ülke genelinde olduğu gibi Trabzon'da da DP ile CHP arasında siyasi bir rekabet yaşanmıştır. Bu mücadele içinde hemen herkes ayrı bir safa ayrılmış, Baba Salim de ilk zamanlar Yeniyol Gazetesi'nde yazarken çok partili hayata geçişle birlikte Düştü köşesini CHP'ye yakın Halk Gazetesi'ne taşımıştır. Böylece bir anlamda siyasi tercihini de belli eden Baba Salim artık daha çok Halk Gazetesi'nde yazılar ve şiirler kaleme almaya başlamış, zaman zaman köşesinde DP'li muhalifleri eleştiren şiirler kaleme almıştır. Mesela o günlerde hükümetin yeni satın aldığı vapurların bozuk olduğu yönünde iddialar ortaya atan DP'li Mahmut Goloğlu'ya cevaben bir şiir kaleme alan Baba Salim muhalefeti şu ifadelerle eleştirmiştir: (Halk Gazetesi, 6 Eylül 1949)

Düştü

Bakın muhaliflere ne tuhaf bir hal düştü

Hakikat bahçesinden yine koca bir dal düştü

Hükümet bin bir güçlkle yeni vapurlar aldı,

Sevindik ki millete kutlu bir ikbal düştü.

Bu işi muhalifler sardılar parmağına

Yok, bacası sakatmış yok boyası al düştü

İktidarın peşine o kadar koştular ki

Aman Allah'ım aman eşek düştü nal düştü

Cennet yapsa vatani önlerine götürse

Diyecekler hükümete bu iş anormal düştü

Ya kapılır ağalara birer sandalyecik

Seyreyle dudaklara ne çeşit bir bal düştü
Onlar ne derse desin millet görüyor Baba
Hükümet her sahada ne kadar faal düştü

1950 yılı, Baba Salim için büyük üzüntü ve değişimlerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Zira bu yılın bahar aylarında Baba Salim'in hayat arkadaşı Seher Hanım hayata veda etmiştir. 30 Mayıs tarihli bir haberde yer alan bilgilere göre yakalandığı hastalıktan kurtulamayan Seher Hanım 26 Mayıs 1950 günü hayata gözlerini yummuştu. (Yeniyol, 30 Mayıs 1950) en yakın hayat arkadaşını kaybeden Baba Salim ilerleyen günlerde başka sıkıntılarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Zira eşinin cenazesinden 1 ay sonra Eskişehir'de bulunan kızı Emine Hanım kritik bir apandisit ameliyatı geçirmiştir. Kızının ameliyatı ile ilgili olarak Eskişehir'de bulunan doktorlara teşekkür etmek amacıyla gazeteye ilan veren Baba Salim bu ilanda, “*kızım Emine'nin apandisit ameliyatını büyük bir maharet ve hazakatle yapan çok kıymetli ve tıp âleminde üstün vasıflar taşıyan Eskişehir Askeri Hastanesinden Operatör Doktor Ali Rıza Cankatan'a teşekkür ediyorum*” ifadelerini kullanmıştır. İlanın sahibi kısmında ise Baba Salim Ögütçen'nin adının altında Halk Gazetesi Sahibi ve Halk Şairi yazılmıştır. Buradan anlaşıldığına göre Baba Salim, kısa bir süre de olsa Trabzon'da yayın yapan Halk Gazetesi'nin mesul müdürlüğünü yapmıştır. (Yeniyol, 5 Haziran 1950) Bu haberden anlaşılan bir başka gerçek ise Baba Salim'in Eskişehir'de bir kızı olduğu ve onun da hastalıklarla mücadele etmek zorunda kaldığıdır. İşte bu ilan ve Eskişehir'de yaşanan gelişmelerin ardından Baba Salim, bir süre sonra Trabzon'dan ayrılmıştır. Doğduğu, yetiştiği ve Baba lakabını aldığı şehirden ayrılan Baba Salim, Eskişehir'e kızının yanına taşınmıştır. Burada birkaç yıl kaldığı tahmin edilen Baba Salim Eskişehir'de yaşadığı süreçte Baba Salim Divanı adlı bir eser neşretmiştir. Eserin önsözünü kaleme alan Baba Salim burada şu ifadeleri kullanmıştır:

Sayın okuyucularım, hiç mektep medrese görmeden dördüncü eserimi de büyük sayın milletime vermeye muvaffak oldum. Tabi bu, benim için bir iftihar ve gurur teşkil eder. Lakin hiç de öyle değildir. Bu iftihar ve gurur ancak bana gelinceye kadar nice nice harikalar yaratan asil ve büyük milletimindir. Benim ise mektebim tabiat, hocam halktır. Ben de halk şairiyim. Arılar çiçekten çiçeğe konarak bal topladıkları gibi ben de şiirlerimde kullandığım heyecanlı kelimeleri hep halktan topladım ve şiir vadisinde olan ilhamımı da halktan aldım o halde benim yapacağım iş hiç mektep medrese görmeden beni şair yaratan ve bana o meziyeti veren büyük ve asil milletime hayatta kaldığım müddetçe dua etmekten ibarettir. Dünyalar durdukça var olsun yaşasın büyük ve asil milletim. Âmin. (Ögütçen, 1952:1)

Eskişehir'de ikamet ettikten sonra İstanbul'a taşınan Baba Salim, burada da boş durmamıştır. Trabzon'da yaşadığı yıllardan aşına olduğu gazetecilik ve yayıncılık faaliyetlerine burada da devam eden Baba Salim, 18 Aralık 1954-7 Aralık 1955 tarihleri arasında *Demokrat Baba* adlı bir gazete çıkarmıştır. 11 sayı yayınlanmış olan bu gazete daha çok siyasi, mizahi ve o günün iktidarı Demokrat Parti'yi destekleyen bir gazete hüviyetindeydi. İşte Baba Salim'in son şiirlerini yayınladığı yer de bu gazete olmuştur. Baba Salim bu şiirlerden bazılarını gazetesinde yayınlamış isimsiz yayınlamayı tercih ettikleri ise gerek üslubu ve gerekse de biçim yönüyle ona ait olduğu anlaşılmıştır. Baba Salim, Demokrat Baba Gazetesinin ilk sayısında Baba Salim Sahnede başlığıyla şu şiiri yayınlamıştır: (Duman, 2012: 20-21)

Üçüncü defadır sahneye çıktım
Senin için çok büyük kıymettir Baba
Demokrat Baba'ya da bayrağı diktin
Gayen hep vatana hizmettir Baba

Mektep Kapısına el uzatmadın
 Zenginlik balından asla tatmadın
 Yine öyle iken hiç boş yatmadın
 Çalışmak insana sünnettir Baba

Dünyada hiçbir şey değildir çetin
 En kötü zamanda olmalı metin
 Mânia tanımaz azmin savletin
 Sözlerin elbette hikmettir Baba

Dolaşma devransın sen hülyasıyla
 Yükselme kimsenin iltimasıyla
 Demokrasimizin çalışmasıyla
 Bugün her yerimiz cennettir Baba

Yurt için sıtkile sarıl kaleme
 Sen azminden şaşma bakma âleme
 Halka nafi olsun her bir kelime
 Milletin ne büyük millettir Baba

Elbet evlatların tutar elinden
 Köhne kuşağını atar belinden
 Ah çıkar, sazının her bir telinden
 Daima çektiğin mihnettir Baba

Çok şanlı milletin daim var olsun
 Dünyalar durdukça payidar olsun
 Aziz vataniyle bahtiyar olsun
 O vatan ki Türk'e cennettir Baba

Ömrünün son yıllarını gazete sahibi olarak İstanbul'da geçiren Baba Salim, yine burada yani memleketinden çok uzakta hayata gözlerini yummuştur. Baba Salim'in ölümü ile ilgili olarak Trabzon Liselerinden Yetişenler Cemiyeti tarafından Cumhuriyet Gazetesi'ne verilen ilanda şu ifadeler kullanılmıştır:

Trabzon'un meşhur halk şairlerinden hemşerimiz Baba Salim Ögütçen Hakkın rahmetine kavuşmuştur. Cenazesi 30 Aralık 1956 Pazar günü Kasımpaşa Camii'nde öğle namazını müteakiben icra edilecek dini merasimden sonra Okmeydanı'ndaki aile kabristanına defnedilecektir. Sayın hemşerilerimizin alakasını rica ederiz.

Baba Salim, İstanbul Kulaksız Mezarlığı'na Ada:1, parsel 4258'e gömülmüştür. Mezarlık kayıt defterinde adı Baba Salim Ögütçen olarak kayıtlıdır. Yapılan araştırmalarda Baba Salim'in mezarının üstüne daha sonraları başka bir kişinin defnedildiği ortaya çıkarılmıştır. (Kobyay: 2008, 16)

Sonuç

Halk ozanları, doğup yetiştikleri kültürel ortamın izlerini yüzyıllar sonrasına aktaran kişilerdir. Onlar, toplumun değerlerini kuşaklar boyu tanıtmakta aracı olmuş ve bunları kalıcı kılmışlardır. Çaldıkları sazlar, söyledikleri sözlerle kültürel değerleri kuşaktan kuşağa aktaran halk ozanları geride büyük ve zengin bir kültürel miras bırakmışlardır.

Trabzon, bu kültürel mirasın en yoğun olduğu vilayetlerden biridir. Trabzon'da Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nden yani şehrin ilk İslamlaşmaya başladığı süreçten günümüze sayısız âşık ve halk ozanı yetişmiş ve kentin kültürel belleğinde kalıcı izler bırakmıştır. Bu değerlerden biri de Trabzonlu halk ozanı Baba Salim'dir. Daha küçük yaşlarda kafiyeli güzel söz söyleme konusunda yeteneği olduğu anlaşılan Baba Salim, gençlik yıllarında kendi döneminin diğer üstatlarıyla boy ölçüşebilecek seviyeye gelmiştir. Zamanla şehirde tanınan Baba Salim, Milli mücadele yıllarındaki Trabzon halkının duygularına tercüman olduğu şiiri ile Baba lakabını almıştır. Bu tarihten sonra artık şehrin hemen her kültürel programının içeriğinde Baba Salim de yer almıştır. 29 Ekim törenleri, deniz bayramları, Trabzon'un kurtuluşu ve bunun gibi birçok anma ve kutlama törenlerinin vazgeçilmez ismi haline gelen Baba Salim, diğer yandan da hayatın acı gerçekleriyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Maddi durumu pek de iyi olmayan Baba Salim, Trabzon Belediyesi'nde mezarlık bekçiliği yapmak zorunda kalmıştır. Bekçilik yıllarında kentte yayın yapan Yeniyol ve Halk Gazetelerinde kendisine ait Düştü adlı köşesinde yazılar yazmaya devam etmiştir. 1950 sonrası Trabzon'dan ayrılan Baba Salim, çok sevdiği, Salim'i Baba yapan Trabzon'dan çok uzakta önce Eskişehir'e oradan da İstanbul'a giderek burada vefat etmiştir.

Baba Salim, geride yüzlerce hatta binlerce eserden oluşan büyük bir külliyyat bırakmıştır. Bu külliyyatın bir kısmı akademik çalışma ve araştırmalara konu olmuşsa da Baba Salim, gerektiği derecede araştırılıp edebi literatürde hak ettiği seviyede yer alamamıştır. Manileri, destanları, koşmaları, gazelleri ile edebi türlerin hemen hepsinden örnekler ortaya koyan Baba Salim'in geride bıraktığı bu zengin mirası edebiyat tarihçilerinin ilgisini beklemektedir.

Trabzonlu halk ozanı Baba Salim genel olarak şiirlerinde günlük sosyal, iktisadi ve siyasi olaylar üzerinde durmuştur. Örneğin, hayat pahalılığından yakınmış, hamsinin geç çıkmasına üzülmüş bol çıkmasına sevinmiş, Kore harbi veya diğer siyasi gelişmeler ile ilgili şiirler söylemiş, bazılarını taşlamış bazılarını övmüş, bazılarını yermiştir. Neticede Türk kültürüne eşi benzerine az rastlanan büyük bir miras bırakmıştır.

KAYNAKÇA

a) Süreli Yayınlar

Halk Gazetesi (1935-1950)

Yeniyol Gazetesi (1934-1954)

b) Makale-Kitap-Tez ve Ansiklopedi Maddeleri

Albayrak, Hüseyin (1994), *Trabzon Basın Tarihi I*, Ankara.

Albayrak, Nurettin (1991), “Âşık”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 3, 547-549.

Arı, Bülent (2013), “Adana Âşıklık Geleneğinde Bir Alevi Âşık: Hacı Ali Şen’in Şiirlerinde Nasihat”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 68, Ankara, 129-155.

Ayva, Aziz (2003), “Âşık Ataroğlu ve Şiirleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14, Konya, 59-79.

Duman, Mustafa (1990), “Trabzonlu Halk Şairi Baba Salim”, *Hamsi Magazin Dergisi*, Yıl:1, Sayı:2, (Nisan), 16.

_____, (2012), *Trabzon’a Armağan*, Heyamola Yayınları, İstanbul

İhsan, Hamamizade (1930), *Baba Salim*, İktisat Matbaası, İstanbul.

Kaleli, Hüseyin (2003), “19. Yüzyılda İran Transit Ticaret Yolu İçin Osmanlı-Rus Rekabeti”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 9, Aralık, Kütahya, 1-19.

Kobyay, Şebnem (2008), “Baba Salim Divanı”, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trabzon.

Odabaşıoğlu, Cumhur (1997), *Trabzon Doğu Karadeniz Gazete ve Mecmuaları*, 1869-1928, Trabzon.

Öğütçen, Baba Salim, (1951), *Baba Salim Divanı (Üçüncü Kitap)*, İstikbal Matbaası, Trabzon, 1951.

_____, (1952), *Divan-ı Baba Salim (Dördüncü Kitap)*, Güzeliş Matbaası, Eskişehir.

Özdemir, Cafer (2011), “Âşıkların Dilinden Âşıklık Geleneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 17, Bahar, 130-147.

Sergiyye, Heziyeva (2010), “Tarihi Süreç İçinde Türkiye’de Âşıklık ve Âşıklık Geleneği”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: X, Sayı 1, İzmir, 81-89.

Tezcan, Mehmet (2002), “İpek Yolu ve XIV Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu 3-5 Mayıs 2001*, Cilt:1, Yay. Haz: Mithat Kerim Arslan-Hikmet Öksüz, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 2002, 71-90

Tuncay, Hakkı, “Baba Salim”, *Yeni Yol Gazetesi*, 30 Eylül 1939, s.2.

Yağmurdereli, Nesip (1946), *Baba Salim Hayatı ve Şiirleri*, Trabzon.

Ek.1 Baba Salim'in 1946 Yılında Çıkarılan Eserinin Tanıtımı

Baba Salim

Hayatı ve Şiirleri

Trabzon'un merakla beklediği kitap bu hafta içinde satışa çıkıyor

Trabzon'un yetiştirdiği değerli halk şairi Baba Salim'in hayatı ve şiirleri (200) sayfelik bir kitap halinde toplanmıştır.

Trabzon'un içtimai hayatında büyük bir değeri buluncak olan « Baba Salim Hayatı ve Şiirleri » her Trabzon'lunun kütüphanesini süsleyecek biricik yerli eserdir.

Değerli halk şairimiz a, yıllardan beri, ağızdan ağıza dolayan şiirlerini bir kitap halinde görmek göğsümüzü kabartacak bir hadisedir.

“Baba Salim Hayatı ve Şiirleri”, ni muhterem Trabzon halkına hararetle tavsiye etmeyi bir memleket borcu biliriz.

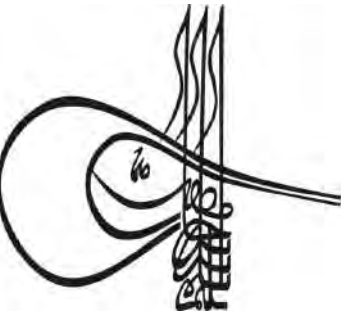
Ek.2 Baba Salim'in Ölüm İlanı

ⁱ Mesela Ziver Efendi (1822-1880) Trabzon'un yetiştirdiği değerli şairlerdendir. Hamsi hakkındaki manzumesi meşhurdur. Trabzon'da esaslı bir medrese tahsili gördükten sonra muhtelif şehirlerde tahrirat müdürlüklerinde ve kaza kaymakamlıklarında bulundu. Şiir ve edebiyatın zevkine varmış, ince ruhlu bir kişiydi. (Yağmurdereli: 29 Nisan 1944)

ⁱⁱ Karnal: yarım daire şeklini gösteren ve sapından kola takılıp gezdirilen bir nevi sepet. Karnalcılık yapmak: içine eşya koyarak karnalla gezdirip satmak

ⁱⁱⁱ Daha sonraları Trabzon Milletvekili olacak Faik Ahmet Barutçu'nun babasıdır.

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Mart 2018

✓ Accepted/Kabul: Haziran 2018

✍ Referees/Hakemler: Doç. Dr. Galip GÜNER – Doç. Dr. Gül Banu DUMAN – Dr. Öğr. Üyesi Levent DOĞAN - Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan YAPICI

This article was checked by iThenticate.

ÇAĞATAY TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ “DÖRT İMAM” EFSANESİ (DİL İNCELEMESİ-ÇEVRIYAZI-TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIM)

Ümit EKER*

ÖZET

Türklük bilimi literatüründe Türklerin Müslüman oluş sürecini anlatan tezkire, masal, efsane vb. çeşitli eserler bulunmaktadır. Bu eserlerde, yaşanan tarihî olaylar zaman zaman destani bir üslup kazanmış, dilden dile nesilden nesile sözlü kültür yoluyla taşınarak da çeşitlenmiştir. Özellikle Doğu Türkistan’da bulunan Uygur Türkleri arasında efsaneleşmiş “Dört İmam” adında bir eser vardır. Bu eserde Nasreddin, Zuhreddin, Kıvameddin, Muineddin adlarındaki dört imamın Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Hân zamanında Kaşgar, Yarkent, Hoten, Uçatlık şehirlerini Müslümanlaştırmaları anlatılmaktadır. Bu dört imam Medâyin şehrini başkent yaparak Kaşgar ve civarını fetih faaliyetlerinde bulunmuşlar, yaptıkları pek çok savaş sonucunda bölgeyi Müslümanlaştırmışlardır. İmamların İslam’ı yaymak adına gösterdikleri bu büyük çaba bir müddet sonra efsaneleşmiş ve zaman zaman tarihî gerçekliğinden ayrılarak olağanüstü şekle bürünmüştür.

Dört İmam efsanesinin bugüne kadar Çağatay Türkçesiyle ve Yeni Uygur Türkçesiyle yazılmış toplam dört nüshası tespit edilmiştir. Bu çalışmada Çağatay Türkçesiyle yazılmış bir nüsha ele alınacak, diğerleri de giriş bölümünde tanıtılacaktır. Çalışmanın amacı, hem Türklerin Müslüman oluş süreciyle ilgili tarihî olayların anlaşılmasına destek olmak hem de bu sahadaki bir metni dil özellikleri yönüyle ortaya koyarak Çağatay Türkçesi literatürüne katkıda bulunmaktır.

Çalışma dil incelemesi, çevriyazı ve Türkiye Türkçesine aktarım bölümlerinden oluşmaktadır. Dil incelemesi bölümünde metinde öne çıkan ses ve şekil bilgisi özellikleri incelenecektir. Çevriyazı bölümünde

metnin çevriyazısı yapılacak, ardından diğer bölümde de metin Türkiye Türkçesine aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Türkçesi, Çağatayca, Dört İmam, Türklerin Müslüman Oluşu.

THE LEGENDARY OF "FOUR IMAMS" WRITTEN IN CHAGATAI TURKISH (THE LANGUAGE ANALYSIS-TRANSCRIPTION-TRANSFER TO TURKEY'S TURKISH)

ABSTRACT

In the literature of Turkism (Turcology), there are various works such as the collection of biographies, the myths(tales), legends which narrate the process of being Muslim of Turks._In these works, the historical events that have taken place have gained a legendary style from time to time, and they have also been diversified by being transferred from generation to generation through the genre oral culture. In particular there is a work called "Four Imams" which is legendary among Uyghur Turks in East Turkestan. In this work, four imams named Nasreddin, Zuhureddin, Kivâmeddin, Muineddin are told that they have islamized he Kashgar, Yarkent, Hoten and Uçatlık cities in the time of Yusuf Kadir Khan, the ruler of Karahanid. These four imams made the city of Madâyin the capital and engaged in activities of conquest of Kashgar and its vicinity, muslimized(islamized) the region as a result of many wars they did. This great effort which Imams have shown to spread Islam has been legendary after a while, and has occasionally been separated from its historical reality and embodied in extraordinary forms.

A total of four copies of the Four Imams legends writtenin Chagatai Turkish and New Uyghur Turkish have been determined. In this study, a copy written in chagatai Turkish will be handled and the others will be introduced at the entrance. The aim of the study is to contribute both to the understanding of the historical events related to the Muslim formation process of the Turks and contributing to the literature of Chagatai Turkish by revealing a text in respect of its language features in this field.

Study language analysis is composed of the sections of transcription and to the transfer of Turkey's Turkish. In the section of language study, the voice and shape information features that are highlighted in the text will be examined. In the transcription section, the transcription of the text will be carried out, and then in other part, the text will be transferred to Turkey's Turkish.

STRUCTURED ABSTRACT

Introduction

Many works that are about the Islamization process of the Turks have been put down on paper throughout the history of the Turkish language. The work called "Four Imams" which has been studied on is one of them. The events described in the work carry an epic character in

some places as they were dealing with the struggles to spread Islam. However, the differentiation, enrichment and occasional extraordinary qualifications of the events in the imagination of the people make the work a “legend”.

The work was formed around four people named Nasreddin, Zuhureddin, Kivameddin and Muineddin, who were greatly respected by Joseph Kadir Khan and the people in the region because of their heroisms and religious sciences during the reign of Yusuf Kadir Khan (1026-1032). These four people made a great contribution to the Muslimization of the Kashgar, Yarkent, Hoten and Uçatlık cities of the Karahanid state.

There are four copies available written by Chagatai Turkish. In addition, the work was translated into the new Uyghur Turkish and published in the magazine of Uyghur Public Legendary Narratives, *Kök Yalılık Böre* by the Xinjiang People's Publishing House in 2006. The copies written by Chagatai Turkish are in the Turkish Writings section in the Oxford-Bodleian Library in England. Based on the language characteristics of these manuscripts, it can be said that they were written out in XVIII. centuries. In other words, it is considered that these copies were put down on paper in the post -classical period of Chagatai Turkish.

The copy that is subject of this work is available in the among the 50th to 65th varakas (thin, bright leaves) of the work registered as *Tezkire-i Satuḳ Bugra Hân* in Ms. Ind. Inst. Turk 8 in Turkish Writings, England Oxford-Bodleian Library. The writer of the work is Molla Hacı

Method

In the first part of the study, the language features determined in the work will be discussed, in the second part, the transcription of the work will be carried out, in the third part, the work will be transferred to Turkey's Turkish. In addition, the facsimile of the work will also be given so that the transcriptional text can be compared with the original Arabic text. Through this work, it was aimed at both contributing to the information about accepting Islam of Turks and expanding the information about Chagatai Turkish by revealing the language characteristics in the work.

Findings and Discussion

The language features that stand out in the work are as follows:

1. The phonetic substitution of the “b, p, f” lip consonants: It is seen that the consonants of the lips in the text are substituting: The words that the “b > p” change is seen are as follows: *pik* “mister” 13b/13; *Pildiler*. “They knew.” 9b/5; *Pitdiler*. “They wrote” 2b/4; *pi-hūṣ* “unconscious, fainted” 15a/10, 16a/1; *pi-tāḳat* “weak, powerless” 8a/13. The words that the “p > f” change is seen are as follows: *Taftular*. “They found.” 7a/13; *tofraqlar* “lands, soils” 15a/8; *Feydā boldı*. “Appeared, emerged.” 3b/15; *fulād* “steel” 6a/11.

2. e > i: It is not possible to determine the vowel which is expressed as a closed e- vowel from spelling in the Turkish language literature. The vowel in the first syllable of the words was written as (ə) in some words, no markers were used in some words. The spelling in the transcript of the text, has been preserved as it is, and no markings were also used. **The examples that are considered to have been completed the**

phonetic substitutions are as follows: Bar idi. “He arrived.” 8a/1; Hüb imes. “Not beautiful.” 2b/5, 3a/10, 8b/5, 6; Didiler “They said.” 2a/3; ilçini “the ambassador” 9a/8; Kiter. “Goes.” 16b/14; tive “camel” 12a/2. **The examples that are considered to have not been completed the phonetic substitutions are as follows:** keçe “night” 9b/12; Keldi. “He came.” 2b/11; Ketti. “He went.” 9b/12; ne “what” 2a/15, 2b/1; yetti. “Reached.” 2b/1.

3. Shortening of long vowel in Arabic and Persian words: The long vowels in some Arabic and Persian quotation words were shortened: firler < pîrler “the old ones, elderly people”, “13a/15; pi-hüş < bi-hüş “fainted, unconscious” 15a/10, 16a/1; tarafın < tarāfın “from the side of” 5a/10, 10b/7, 11a/4

4. The preposition of suspicion “ekin”: The prepositions of “e(r)ki ~ e(r)ki ~ i(r)kin” which have been used since ancient Turkish and have not been related to Persian “ki” have been encountered in two sentences in the text: Kelürler mükin yâ yok mu ikin? “I wonder whether they will come or not?” 3b/14; Leşker-i İslâm hem-râh bolur mukin? “I wonder whether or not the Islamic army sets out?” 2a/1, 2.

5. The view of the “-dur/-tur” or “durur/turur” auxiliary verbs: The annexed, dis-annexed and omitted forms have been taken place in a mixed way in the text: **The examples that have been annexed are as follows:** Âsândur. “It’s easy.” 11a/9, 12a/11; Bardur. “Available.” 3a/9, 10a/11; Kâfirdür. “Non-muslim.” 10a/12; Müşküldür. “It is difficult.” 11a/9. **The examples that have been dis-annexed are as follows:** Evlâdları tururlar. “They are their own sons.” 8b/8; Kaşkar halkı turur. “Inhabitant of Kashgar.” 7a/3; Kıvâmu’d-dîn tururlar. “They are Kivameddin.” 8b/9; Mîrâşımız turur. “We are our inheritance.” 3a/11; Ne turur? “What is it?” 2a/15; Yok turur. “Not available.” 2b/12. **The examples that the verb has been omitted are as follows:** Âlimsin. “You are a scholar.” 16a/5; Kılıç ğılâfida yalınleklik. “The sword is stuck in the case.” 14a/12; Uçat dip bir pâre halk bar. “There is a group of people named Uçat.” 11b/3, 4; Üzengi yok. “There is no stirrup.” 14a/12; Yaynıñ cillesi yok. “There are no broadcast circles.” 14a/12.

6. The appearance of the “er- / ir-” auxiliary verb: The “e” vowel in the beginning of the verb has been completely transformed into the “i” vowel in the text. In some cases, the consonant “r” in the verb has been preserved but omitted in some examples. **The examples of “ir-” are as follows:** Andağ irdi. “It was so.” 2b/6; Bar idi. “He arrived.” 10b/6; Medâyin’de idiler. “They were in Medayin.” 1b/11, 12; Yok irdi. “He was absent.” 2b/7. **The examples related to “i-” are as follows:** Bar idi. “He was available.” 8a/1, 11a/6; Hüb imes. “Not beautiful.” 2b/5, 3a/10, 8b/5, 6; Kelip irdük. “We had come.” 3b/3; Küfr-đalâletde idük. “We were in curse and deviance.” 2b/7, 8.

7. Use of the accusative suffix: The suffix in the text has been used in three places after the tense suffix: cenk kılurnı “He will fight, make war” 10a/10; îmân keltürürni “He will have faith, pray, worship” 10a/10; Ne dirni pilmesmen. “I can’t /do not understand what you say.” 9a/4.

8. Adjective clauses, the determinant of which is plural number: In the Adjective clauses where the plural number is determinant

in the Turkish language, the noun in designation is not the plural but the singular. However, its reverse use is found in the text: *tört imams* “four imams” 2a/10, 11.

9. The pronoun “n”: The use of pronoun “n” in Chagatai Turkish is not found except for a few examples seen through the influence from Western Turkish. The pronoun “n” has been seen in those following words in the text: *Bunlar* “these are” 2b/3; *içinde* “in” 4b/9, 5b/6; *munça* “so, so much” 8a/13, 9a/3, 15a/12; *munda* “here” 8b/1, 10b/4, 12b/13; *mundağ* “so so” such as, “8b/1; *mundın* “from this” 2b/12; *şunda* “here, there” 10b/1; *üstünde* “on, top” 9a/7.

10. The functions of the “-GAy” suffix: as well as the future tense and the imperative / subjunctive mood functions known up to now in the text, the function of present tense has been encountered in one place: *Her kim bu imamlarnıñ tezkirelerini okup işitip köz yaşı kılıp duŏa ve tekbiñ kılısalar bu dünyādın āhiretge imān-ı āb-rüy birle bargaylar.* “Whoever reads, hears, tears the collection of biographies of these imams and prayers for them will go to the Hereafter from the earth with a firm belief.” 16b/15, 17a/1, 2.

11. The present continuous tense established with the “-(l)pdUr” suffix: The structure of *-p(dUr) + subject pronouns* in Chagatai Turkish is used for the past tense learned. However, this structure has been coincided with the present continuous tense function as well: *Ey Kāşkar halkı! Hāzret-i İmām-ı Nāşiru’d-dīn başlığ tört imāmlar kırk miñ leşker pilen Kāşkar’ını fetḥ kılğalı Māverāu’n-nehr’din kelipdürmiz.* “Dear, people of Kashgar! We come from Māwarāu’n-nahr to conquer Kashgar with forty thousand soldiers together with four imams under the leadership of his holiness Imam-i Nasreddin.” 2a/11; *Ne miqdār kişi kelipdür?* “How many people are coming?” “How many people are there?” 3a/6; *Ey ḥalāyık! Nime dipsizler?* “Hey people! What do you say?” 7a/8; *Yārkend’ge yetip kördiler kim bir neçe üylük kişi germ aytıp olturupdurlar.* “When they arrived at Yarkent, they saw that a few families were sitting down and regretting.” 7b/8; *Şehr körünüp turunup turup.* “The city keeps appearing.” 8a/15; *Tive kuyrığını tebregeñçe kösniñ āvāzı çıkipdur.* “As the camel shakes its tail, the drum makes noise.” 13a/8

12. The future tense function of the “sa kerek” structure: It has been seen that the structure which is usually in the function of necessity in Chagatai Turkish has been used in the function of future tense in a place in the text. Furthermore, it added the meaning of probable to the additional sentence in the future tense: *Şāyed ki Müselmān bolsa kerek.* “May be he will be a Muslim.” 11a/9.

13. The function of the “-sA” conditional mood suffix: The conditional mood suffix added directly to the verb in Chagatai Turkish sometimes makes conditional on the main verb in the period of present tense. There are many examples available in the text: *Ŗāciz kelseñizler* “if you are incapacitated” 2a/5; *ceng kılsağ* “if we fight” 9a/1; *imān keltürmesek* “if we do not have faith in God” 2b/1; *imān keltürmeseñizler* “if you do not have faith in God” 2a/13; *imān keltürsek* “if we have faith in God” 2a/15; *imān keltürseñizler* “if you have faith in God” 2/12; *Ŗināyeti bolsa* “if he helps” 2a/2; *mededi bolsa* “if he helps” 3a/14; *Muniñ suynı bermesek alurmız.* “We'll get it if we cut the water of this place.”

12a/8; Piz imān keltürürmiz eger nesl-evlādımız bolsalar. “If they become like our children, we have faith in God.” 2b/2, 3; Şol leşker neçe kün munda tursa men şehrnı yaşuray. “However long these soldiers stay here, I hide the city.” 8b/1.

14. The gerund (verbal noun) function of the “-GAn” participle (verbal adjective) suffix: the “-GAn” in the function of participle can be transformed into gerund by taking some suffixes on it in Chagatai Turkish: *kalğanlar* “the remains” 15a/7; *kelgeni* “the fact that he comes” 3a/9, 3a/10; *qılğanlarını* “What they “did” 3a/15.

15. The “verb base + the tenses / mode suffixes + the irse” structure: The verb base + the tense / mode suffix + the irse structure in the text is not the functional conjunction (optative) or conditional compound verb, but it has been determined to be used in the function of verbal adverb which contains the notion of tense: *Kettiler irse kâfirlerniñ qurğanıdın neqqäre ävâzı kelür irdi*. “After he went, the sound of the drums was enhancing from where the disbelievers (heathens) lived” 13a/5, 6; *Ol küni ötti irse ĥazret-i imāmlar ervāh-ı tayyibege teveccüh kıldılar* “Immediately after that day, the imams were directed to clean spirits.” 9b/7, 8; *Şubu beşāretni taftılar irse Ĥazret-i Hızır Baba yığlay yığlay be-ṭaraf-ı Kāşkar revān boldı*. “After he received this good news, Hazrat Khidr (father Hızır) set out to Kashgar weepingly cryingly.” 15b/12, 13; *Tañ attı irse ĥazret-i imāmlar namāzdın fārığ bolğunca kâfirler şaf rāst kıldı*. “After the dawn broke and hazret imams performed the worship, the unbelievers (heathens) took a stand.” 13b/5, 6.

16. The use of the second plural subject suffix in conjugation and as a possessive suffix: The examples about imperative inflection are as follows: *Bariñızlar*. “Go, let you go.” 2a/5; *Beriñler*. “Give it, let you give it.” 11a/1; *Çağap bariñlar*. “Summon and come.” 3a/5, 6; *Diñizler*. “Say, let you say.” 3b/8; *Qoyaberiñler*. “Slack up and release.” 10a/4; *Qoyuñlar*. “Release / set free.” 11b/10; *Tekbır kılıñızlar*. “Say Allahu ekber.” 16b/1, 16b/4; *Tutuñlar*. “Hold, let you hold.” 10b/6, 10b/10; *Yār boluñlar*. “Help.” 15a/15; *Yörüñ*. “Walk away.” 13a/10. **The examples of conditional inflections are as follows:** *Öāciz kelseñizler* “if you are incapacitated” 2a/5; *andağ bolsañızlar* “if so” 3b/8; *imān keltürseñizler* “if you God” 2/12; *imān keltürmeseñizler* “if you do not have a faith in God” 2a/13. **The examples about the function of the second plural subject possessive suffix:** *Ne ĥālīñizler?* “How are you?” 5b/13; *himmetiñizlerğa* “to / for your efforts” 12b/5.

17. The Word Count: The total number of words in the text is 4533. 2375 of them are Turkish, 1318 are Arabic, 804 are Persian, 19 are Persian + Arabic, 17 are Arabic + Persian. The proportion of Turkish words in the text in the total number of words is 52%. Arabic in the quotation words ranks first with the usage rate of 29%. Farsi (Persian) ranks second after Arabic with the usage rate of 18%. The fact that the text is partly a religious text is effective in being high of the Arabic word rate. The field where the Chagatai Turkish has been used and the proximity of the Persian geography led to become high proportion of the Persian quotation words in Chagatai Turkish.

Conclusion

As a result, the work called “Four Imams” which has been studied on was put down on paper and published in the last period of Chagatai Turkish. It can be said that it has been a unique (original) work describing the Islamification of Kashgar, Hoten, Yarkent cities et al, it was put into writing in an precisely unknown history while it was being narrated verbally among the people. This copy of the work which has been studied on contains important details both in terms of language features and its issue. The fact that the transcriptions and translations of such works that are important for Turkish language and history have been made will provide their recognitions in Anatolia as well. The original language features in the work will also contribute to language accumulation related to Chagatai Turkish.

Keywords: Chagatai Turkish, Chagatai, Four Imams, Being Muslim of Turks.

Giriş

“Dört İmam Efsanesi” Karahanlı Devleti zamanında teşekkül etmiş bir Uygur efsanesidir. Kaşgar bölgesinin Müslüman oluşunu konu alır. Efsanenin merkezinde döneminde öne çıkan ve halk tarafından büyük saygı gören dört kişi vardır: Nasreddin, Zuhreddin, Kıvameddin, Muineddin. Olaylar genel olarak bu dört şahsiyet etrafında şekillenir. Bu dört şahsiyet Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Hân (1026-1032) döneminde Kaşgar, Yarkent, Hoten, Uçatlık¹ şehirlerinin fethini gerçekleştirmişlerdir. O dönemde bu şehirler çoğunlukla Budistlerden oluşmaktadır (İnayet, 2007: 1183).

“Dört İmam Efsanesi” o dönemde yaşanmış çeşitli olayların zaman içinde halkın muhayyilesinde olağanüstülükler kazanmasıyla oluşmuştur². Aradan geçen uzun zaman diliminde varyantlaşan efsanenin dönemlere göre değişen farklı şekilleri vardır. Bunlar elde bulunan nüshalara göre Çağatay Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesiyle yazılmışlardır.

Bu makalenin konusu olan nüsha, Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Metin İngiltere Oxford-Bodleian Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, Ms. Ind. Inst. Turk. 8’de *Tezkire-i Satuk Bugra Hân* adıyla kayıtlı eserin 50. ila 65. varakları arasındadır. Eserin yazarı Molla Hacı olup *Satuk Bugra Hân Tezkiresi* ile birlikte toplamda 65 varaktır. Dış boyutlar 286 X 200 cm, iç boyutlar 206 X 135 cm’dir. Her sayfada 15 satır bulunmakta olup nestalik yazıyla yazılmıştır.

Çağatay Türkçesiyle yazılmış bir diğer nüsha da yine Oxford-Bodleian Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar bölümünde bulunmaktadır. Kayıt numarası Ms. Ind. Inst. Turk 24, sıra numarası 0/232/92’dir. Eser manzum olarak kaleme alınmış olup 53 varaktan oluşmaktadır. İlk varığında sonradan elle yazıldığı anlaşılan “tezkire-i ca’fer-i şâdık razıya’llâhu ‘anh” ifadesi bulunmaktadır. Bu ifadenin eserin ismi olarak düşünüldüğü ve sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kütüphane kayıtlarında eser *Ca’fer-i Şâdık Tezkiresi* olarak geçmektedir, ancak bu doğru değildir. Eserin başında on iki imama övgü bölümü yer alır. Ayrıca eserde Hz. Peygamber’in sahabelerinden

¹Şu anda Sincan Uygur Özerk Bölgesinde Hoten iline bağlı Hoten ilçesinin bir köyüdür.

²Bu olağanüstülükler şunlardır: Hoten’in fethi sırasında Uçatlık şehrinin emiri Çoktu Reşit’in büyü yaptırarak şehri gizlemesi; yere dikilen bir yaprağın hızla büyüyerek ağaca dönüşmesi ve elmaya benzeyen meyveler vermesi; imamlara namazda oldukları anlar dışında hiçbir silahın işlememesi; tuğu elinde bulunduran kişinin elinin, dizinin, boynunun kesilmesine rağmen tuğu bırakmaması, en sonunda tuğun yere düşmeyip havaya uçup gitmesi; gaipten ses işitilmesi; kâfirlerin saldırısıyla kalan kırk bir kişiden kırkının kaybolması; kendiliğinden ortaya çıkan suyun karışık hâlde bulunan kâfir ve Müslüman cesetlerini Müslümanların yüzlerini kibleye çevirmek, kâfirlerin cesetlerini yüz üstü döndürmek ve başlarını da sürükleyip götürmek suretiyle birbirinden ayırması.

Cafer-i Tayyar'ın Kaşgar bölgesinin fethi için dört imama yardıma geldiği anlatılmaktadır. Buradaki isim benzerliğinden hareketle eserin ismi bu şekilde ifade edilmiş olabilir.

Çağatay Türkçesiyle yazılmış diğer nüsha da Oxford-Bodleian Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar bölümü, Ms. Ind. Inst. Turk. 20'de 0/232/92 sıra numarasıyla kayıtlıdır. Eser mensur olarak kaleme alınmış olup 105 varaktan oluşmaktadır. İlk varığında Arap harfleriyle besmele, tövbe duası ve lalettayın yazılmış kelimeler bulunmaktadır. Eser “İsnād tezkire bu turur. ‘Dayanak olan tezkire budur.’” ifadesi ve ardından besmele ile başlamaktadır. Her sayfada 13 satır bulunmakta olup baş tarafında dört imama ve on iki imama dua bölümü yer alır.

Diğer nüsha Oxford Bodleian Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, Ms. Ind. Inst. Turk. 22'de 0/232/ sıra numarasıyla bulunmaktadır. Eserin ilk varığının ilk sayfasında besmele ve “elhamdu lillāhi rabbi'l-‘ālemīn” ifadesi, ikinci sayfasında “Ms. Ind. Inst. Turk. 22” kayıt numarası vardır. İkinci varakta eser besmele ile başlamakta, Hz. Peygamber'in ilim talep etmekle ilgili hadisiyle devam etmektedir. İkinci varığın ikinci sayfasında ise eserin ilk sayfasının başındaki hadis tekrar yazılmış, sayfanın devamı boş bırakılmıştır. Eser esasen 45 varaktan oluşmaktadır, ancak 14. ve 15. varaka iki defa “14” rakamı verildiği için 44 varak olarak gözükmektedir. Bu yanlışlık muhtemelen eserin tasnifi aşamasında yapılmıştır. Eserin son varığının son sayfasında müellifin isminin Molla Hacı Kasab olduğu belirtilmiştir. Yine aynı sayfada eserin içeriğiyle ilgili olarak “Bu kitāb yetmiş iki farz hem bar turur; imāmlarımızın tezkireleri hem bar turur. ‘Bu kitapta yetmiş iki farz ve imamlarımızın tezkireleri vardır.’” ifadesi bulunmaktadır. Bu ifadeden eserde imamların tezkirelerinin yanı sıra 32 farzın da bulunduğu anlaşılmaktadır. Eserde her sayfada 8-11 arası satır bulunmaktadır. 43. ve 44. varaklar tamamıyla, 19. varığın da bir sayfası boş bırakılmıştır.

“Dört İmam Efsanesi” Yeni Uygur Türkçesiyle “Tört İmam” adıyla yayımlanmıştır. Şincang Helk Neşriyatı tarafından 2006 yılında “Uygur Helk Epsane-Rivayetleri, Kök Yalılık Böre” dergisinde yayımlanan efsane³, Çağatay Türkçesiyle yazılmış nüshalarla uygunluk arz etmektedir. Kök Yalılık Böre dergisinin 2006 yılı sayısında 281. ila 294. sayfaları arasında bulunan eser toplamda 13 sayfa olup nesir olarak yayımlanmıştır. Bu eserdeki olay örgüsüyle üzerinde çalıştığımız nüshanın olay örgüsü birbiriyle örtüşmektedir.

Metinde dört imam etrafında gelişen olaylar şu şekilde özetlenebilir: Dört imam Medâyin'deyken Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Hân'ın teklifiyle Müslüman olmayan Kaşgar şehrini fethetme kararı verilir. Kırk bin asker toplayarak Kaşgar'a hareket ederler. Kaşgar'a vardıklarında önce şehir sakinlerine seslenerek onlardan İslam'ı kabul etmelerini isterler. Şehirde yaşayanlar, hiçbir direniş göstermeden Müslüman olmayı kabul eder.

Kaşgar'ın fethinden sonra Yusuf Kadir Hân, Kaşgar şehrine (Karahanlı ülkesine) padişah olarak görevlendirilir. İmamlar Kaşgar'ı Müslümanlaştırdıktan sonra Yarkent'e hareket ederler. İmamları gören Yarkent halkı, onlara büyük hürmet göstererek Müslüman olurlar. İmamlar Kaşgar bölgesinin başkentini Yarkent yapıp Hoten'e hareket ederler.

İmamlar Hoten yolundayken Kum şehri yakınlarında Hoten emiri Çoktı Reşit'in bin adamıyla karşılaşılır. Yapılan savaşta Çoktı Reşit'in adamları öldürülür, ancak henüz çocuk yaşta olan Hazreti İmam-ı Şakir Padişah da şehit olur. İmamlar yollarına devam ederler ve Hoten şehrini kuşatırlar. Çoktı Reşit duruma çare ararken bir büyücü gelerek şehri onların gözlerinden gizleyebileceğini söyler. İmamlar şehri herhangi bir çatışma olmadan teslim almak için İslam'ı tebliğ etmek üzere bir elçi görevlendirirler. Elçi gidip İslam'ı Hoten şehrine tebliğ eder, Müslüman olmazlarsa şehirdeki herkesin öldürüleceğini bildirirler. Çoktı Reşit, Uçatlık şehrinin büyücülerinin teklifiyle elçiyi aşağılayıp gönderir. İmamlar bu duruma kızarlar ve savaşıma karar verirler.

³Emin vd., 2006: 281-294.

İmamlar ve bütün komutanlar, savaş hazırlıklarını yapmaya başladıkları sırada Çoktî Reşit'in büyücüleri yaptıkları büyüyle şehri görünmez kılmayı başarırlar. İmamlar bu durum karşısında dua ederler, şehir tekrar görünür. Bu şekilde birkaç kez şehir görünür kaybolur. Çoktî Reşit bir gece şehrin görünmemesinden faydalanarak adamlarıyla birlikte şehirden kaçır. İmamlar şehri nasıl alacaklarını düşünürlerken bir ara şehrin kaybolmadığını farkedirler. Hemen şehre yaklaşırlar, ancak şehirde çok az kişinin kaldığını görürler. Şehrin artık görünmesinin sebebini sorarlar. Halk da durumu imamlara anlatır. İmamlar şehre yine bir elçi göndermeye karar verirler. Kaytos-ı Mağribî adındaki bir kişiyi şehre gönderirler. Kaytos-ı Mağribî, şehirde kalanların başı durumundaki Halhal Maçin adlı kişiye gider ve İslam'ı tebliğ eder. Halhal İslam'ı kabul etmez ve adamlarına Kaytos-ı Mağribî'yi yakalamalarını emreder. Arbede çıkar. Durumu imamlara haber verirler. İmamlar ve bütün komutanlar maiyetindeki birliklerle şehre girerler. Şiddetli çarpışmalar olur. Şehir sakinleri Müslüman olacak gibi olur. Bu işaret üzerine savaşa ara verilir. İmamlar tekrar yerlerine dönerler. Bir müddet sonra Halhal, bütün şehir sakinleriyle birlikte gelerek Müslüman olur. Halhal Hoten şehrine emir tayin edilir.

İmamlar Hoten'in fethinden sonra Halhal'ın telkiniyle Uçatlık adında, sakinleri kâfir olan şehri fethetmeye yönelirler. Bu arada Hoten şehrinden kaçan Çoktî Reşit'i de yakalamak isterler. İlerledikleri sırada yolda devesine çok sayıda eski ayakkabı yüklemiş bir kişiye rastlarlar. Adamın başı kapalıdır. Adamı sorgularlar. Adam uzun süredir yol yürüdüğünü bunun delilinin de devesindeki eski ayakkabılar olduğunu söyler. İmamlar adamın başını açtırırılar. Kişinin Çoktî Reşit olduğu ortaya çıkar. Çoktî Reşit'i hemen oracıkta taş yağmuruna tutarlar, Çoktî Reşit devesiyle birlikte taşlara gömülerek ölür.

İmamlar o bölgedeki birçok şehri Müslümanlaştırarak ilerlerler. Ancak bazı şehirlerde dirençle karşılaşırılar. Yine bir gün dolaştıkları sırada imamların önünden bin kişiyle giden Sultan Şah Kasım-ı Üveysî bir grup kâfirle savaşa tutuşur. Arkadan imamların yetişmesiyle kâfirler kaçır. İmamlar kâfirleri kovalaya kovalaya bir nehre ulaşırlar. Nehrin hemen önünde kâfirlerin taştan inşa ettikleri kale şehrini görürler. Çok uğraşmalarına rağmen şehri almaya muvaffak olamazlar. Sonunda kaleye giden suyu kesmeleri hâlinde şehri teslim alabileceklerini düşünürler. Kâfirlerden birini yakalayıp ona kalenin suyunu nasıl keseceklerini sorarlar. Kâfir, kalenin suyunun bir boruyla nehir dibinden gittiğini, eğer bu borunun ağzı kapatılabilirse kalenin suyunun kesileceğini söyler. Bunun üzerine imamlar bir yaprağı yere dikerler. Yaprak ağaca dönüşür. Ağacın elmaya benzeyen meyvelerini alıp nehre atarlar. Elmalar gidip borunun ağzında toplanır ve suyun geçişini engeller.

Bir müddet sonra imamlar bir koku farkedirler. Bu kokunun kaynağını bulmak için güneye yönelirler, İmam-ı Mehdî'nin bulunduğu yere ulaşırlar. İmam-ı Mehdî'nin hayır duasını alırlar ve kuzeye yönelirler. Kuzeyde İmam-ı Cafer-i Tayyar'ın bulunduğu yere gelirler ve ona kim olduğunu sorarlar. İmam-ı Cafer-i Tayyar kendini tanıtır ve Kaşgar bölgesinin fethine yardımcı olmak için geldiğini söyler. İmamlar büyük bir şaşkınlık içinde geri yerlerine dönerler. Askerler, imamların başına toplanır ve kâfirlerin bulunduğu noktadan davul sesi geldiğini, şehre adam gönderdiklerini, bunun sonucunda kâfirlerin şehri boşalttıklarını öğrendiklerini söylerler. Bunun üzerine imamlar Şah Kasım-ı Üveysî'yi kâfirlerin arkasından gönderir. Kâfirler bir ovada saklanmıştı. Şah Kasım-ı Üveysî tam önlerinden geçtiği sırada hep birlikte saldırırlar. İmamlar arkadan yetişse de Şah Kasım-ı Üveysî'nin şehadetine engel olamazlar. Müslümanlar ve kâfirler ovanın farklı taraflarına yerleşirler ve birbirleriyle savaşmak için tahkimata başlarlar. İlerleyen zamanda birkaç kez şiddetli savaşlar olmasına rağmen birbirlerine üstünlük sağlayamazlar. Bir gece Müslümanların tarafına kâfirler at kıyafeti giymiş bir casus gönderirler. Bu kişi o gece askerlerin silahlarını etkisiz hâle getirmiş; üzengileri, yayları, okları bozmuştur. Sabah olup Müslümanlar namaza durduğunda kâfirler hep birlikte saldırırlar. Yüz yetmiş saf kişiden sağ omuza selam verene kadar üç saf kişi kalmıştır. Sol omuza selam verene kadar bir buçuk saf kişi kalmıştır. Müslümanlar bu duruma çok kızarlar ve zafer yemini ederler.

İlerleyen zamanda Müslümanlarla kâfirler arasında şiddetli savaşlar olur, ancak bir sonuç alınamaz. Bir gün kâfirlerden biri gelir, imamların seyisiyle arkadaş olur. Bu kişi seyise, imamlara hiçbir silahın işlememesinin sebebini sorar. Seyis de imamlara sadece namaz kılarken silahların tesir edebileceğini, bunun dışındaki zamanlarda hiçbir silahın tesir edemeyeceğini söyler. O kâfir, imamların namazda oldukları bir sırada fırsatını bulup onları koyun keser gibi keser. Sonra tuğu elinde bulunduran kişiye saldırır, ancak tuğcunun elini, dizini, boynunu kesmesine rağmen tuğu almayı başaramaz ve tuğ yükselerek gözden kaybolur.

Kâfirler Hoten'e doğru kaçarlar. Kâfirlerin saldırısından dolayı Müslümanlardan sadece kırk bir kişi kalır. O kırk bir kişi imamların ayaklarına yüzlerini sürüp ağlar. "Keşke sizin önünüzde can verseydik de bugünü görmeseydik." derler. Medâyin'e dönüp dönmek konusunda kararsız kalırlar. O sırada "Gizlice gelin, İslam'a zarar veren kişileri yok edin. İslam'a yardımcı olun." diye bir ses duyarlar. Kırk kişi gözden kaybolur. Bir kişi kalır. Onun adı da Hızır Baba'dır. Annesi ona hamileyken Maveraünnehr'den imamlarla birlikte gelmişlerdi. İmamlar şehit olduğunda Hızır Baba, kırk yaşındadır. İmamlar ona "Bizim kabrimizin muhafızı ol. Bedenimiz ortada kalmamasın. Bizim kazanımızı kaynat. Kabrimizi tuğ ve alemlerle donat. Kabrimizi ziyarete gelenlere ihsanlarda bulun." demişlerdi.

Hızır Baba bu vasiyet üzerine Yusuf Kadir Hân'a duruma anlatmak için ağlaya ağlaya Kaşgar'a gider. Yusuf Kadir Hân durumu kendi gözleriyle görmek için hemen imamların cenazelerinin bulunduğu yere gelir. Orada birçok ceset vardır. Kâfirlerin cesetleri de Müslümanlarınkine karışmış durumdadır. İmamların başları da bedenlerinden ayrı olduğu için birbirine karışmış durumdaki başların hangi bedenlere ait olduğunu anlayamazlar. Yusuf Kadir Hân dua eder. O an bir su belirir ve Müslümanların yüzlerini kibleye çevirir, kâfirlerinkini ise yüz üstü döndürür. Kâfirlerin başlarını da sürükleyip gider. Yusuf Kadir Hân imamların bedenlerini sandığa koyar, diğer Müslümanları da defneder. Orayı bir türbe hâline getirir. Kırk aileyi de oranın sorumlusu olarak görevlendirir.

Yusuf Kadir Hân bunları yaptıktan sonra tekrar Kaşgar'a döner. İmamlar, 396⁴ yılı, zilhicce ayının onunda pazartesi günü defnedilmişlerdir.

Yusuf Kadir Hân her yıl gelip imamların kabirlerini ziyaret eder, onlara birçok duada bulunur, kazanlarını kaynatır, mumlarını yakar, geri döner. Yusuf Kadir Hân her zaman şöyle der: Kim bir ihtiyacı olduğunda imamların kabirlerini ziyaret eder, oraya gelen ziyaretçileri sevindirir, kazanlarını kaynatır, mumlarını yakar, onlara duada bulunursa kıyamet günü o müminler imamların tuğ ve alemleri altında yer bulur. Kim imamlara düşman olursa dünyadan imansız gider, kıyamet günü yüzü kara olur, Hazreti Peygamber'in şefaatinde mahrum kalır. Kim bu imamların tezkirelerini okuyup onlara gözyaşları içinde duada bulunursa ahirete güzel bir imanla gider.

Metnin asıl bölümünü oluşturan dil özellikleri aşağıdaki gibidir:

1. Dil Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar

Üzerinde çalışılan metnin dil özellikleri¹ Çağatay Türkçesinin klasik sonrası devriyle uyumluluk göstermektedir. Bu nedenle metin, Çağatay Türkçesinin klasik sonrası devrine dâhil edilebilir. Aşağıda, metinde öne çıkan dil özellikleri ele alınmıştır:

1.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Eski Türkçeden beri Türk dilinin hemen her döneminde ve kolunda sistemli olarak görülen kalınlık-incelik uyumu, Çağatay Türkçesinde de genel olarak sağlamdır (Eckman, 1988: 11-14).

⁴ Hicri takvim olup miladi olarak 1018 yılına karşılık gelmektedir.

⁵ Sadece metne has özellikler ele alınmıştır.

Metinde de kalınlık-incelik uyumunun sağlam olduğu tespit edilmiştir. Özellikle Türkçe kelime kök ve gövdelerinde uyumun sistemli olduğu, bu kelimelere eklenen eklerin de uyuma girdiği görülmüştür. Ancak Arapça ve Farsça kelime kök ve gövdelerine gelen eklerde zaman zaman uyumun bozulduğu gözlemlenmiştir. Esasen bu, Çağatay Türkçesinde sıklıkla rastlanan bir durumdur (Eraslan, 1970: 10; Eckmann, 1988: 28; Avcı, 1997: 168-170). Metinde şu kelimelerde uyum bulunmaz: *alma tarhlik* “elma gibi, elmaya benzeyen” 12a/12, 13; *eṭrāf-cānibğa* “dört tarafa” 8a/8; *leşkerğa* “askere, orduya” 8a/12.

1.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyum

Eski Türkçeden beri Türk dilinin tarihî ve modern birçok lehçesinde gelişimi tamamlanmayan bir ünlü uyumudur (Tekin, 2003: 54). Eski Oğuz Türkçesinde de sağlam olmayıp (Timurtaş, 1994: 27), Osmanlı Türkçesi döneminden sonra gelişim göstermiştir (Ergin, 1993: 69). Uyum Çağatay Türkçesinde de tam olarak gelişmiş değildir (Eckmann, 1988: 15).

1.2.1. Kelime Kök ve Gövdelerindeki Düzlük-Yuvarlaklık Uyum

Metindeki şu kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumu yoktur⁵: *altun* “altın” 3b/2; *Belgürdi*. “Belirdi.” 4a/1, 4a/5, 5a/11; *çaruqlarnı* “çarıklar” 11b/13; *çaruqum* “çarıkım” 11b/15; *kabuğğaça* “kabuğuna kadar” 16a/11; *qatur* “dizi, sıra” 13a/7; *Pelgürdi*. “Belirdi.” 4a/1, 4b/5, 6a/5 /.../; *şanduḡnuñ* “sandığın” 16a/10; *temür* “demir” 4b/9, 5b/6.

1.2.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumunun Bulunmadığı Ekler

-dİ: Görülen geçmiş zaman ekinin yuvarlak şekilleri bulunmamaktadır. Bu nedenle yuvarlak ünlülü kök ve gövdeler üzerinde uyumu bozmaktadır: *Boldı*. “Oldu.” 1b/15, 3a/12, 3b/11 /.../; *Boldılar*. “Oldular.” 2a/15, 2b/14, 3a/2 /.../; *Kördi*. “Gördü.” 3b/11; *Kördiler*. “Gördüler.” 3b/12, 4a/3, 4a/8 /.../; *Öldi*. “Öldü.” 11a/12, 11a/14; *Sordılar*. “Sordular.” 4a/10, 6a/1, 9b/15 /.../; *Süzüldi*. “Süzüldü.” 5a/10; *Tüşti*. “Düşti.” 11b/9; *Yördi*. “Gitti.” 12a/5; *Yügürgüzdiler*. “Gönderdiler.” 2a/14; *Zār u tazarrū’qalıp turdılar*. “Ağlayıp inlediler.” 3b/7.

Metinde iki farklı kelimede uyumun gerçekleştiği görülmüştür: *boldum* “oldum” 6a/1, 6b/12; *tüştim* “yerleştim” 12b/12.

+dIn: İsmi ayrıma hâli eki Çağatay Türkçesinde sadece düz ünlülü olarak kullanılır. Bu nedenle yuvarlak ünlülü kök ve gövdelerde uyumsuzluk oluşabilmektedir: *mundın* “bundan” 2a/1; *süfüldin tüşürüp* “aşağılayıp” 9a/5, 9a/8; *şundın* “bundan” 10b/1; *üvidin* “evinden” 10b/1.

-Ur: Metinde geniş zaman eki yuvarlak ünlülüdür. Bu nedenle düz ünlülü kelime kök ve gövdelerinde uyum bozulmaktadır: *Aytur irdi*. “Söylüyordu.” 16b/9; *Fetḥ kılmız*. “Fethederiz.” 3a/12; *Qalır*. “Kalır.” 16b/15; *Kelürler mükin?* “gelirler mi acaba?” 3b/14; *Kelürsizler*. “Gelirsiniz.” 4a/10; *Salur*. “Bırakır.” 9b/7; *Yanur irdiler*. “Dönüyorlardı.” 16b/9.

+I / +sI: 3. teklik şahıs iyelik eki sadece düz ünlülü olarak kullanılır. Bu durum düzlük-yuvarlaklık uyumunun zaman zaman bozulmasına neden olmaktadır: *qolığa* “eline” 10b/8; *qolını* “elini” 15a/2; *közidin* “gözünden” 15a/14; *omı* “onu, onuncu günü” 16b/5; *küni* “günü” 16b/5, 16b/11; *sözi* “sözü” 2b/6; *sözini* “sözünü” 9a/10; *töbide* “altında” 16b/12; *yüzi* “yüzü” 16b/14.

-Dür: Bildirme eki sadece yuvarlak ünlülüdür. Bu nedenle uyum bozulur: *Bardur*. “Vardır.” 3a/9, 3a/10.

-mİz: 1. çokluk şahıs ve 1. çokluk şahıs iyelik ekleri sadece düz ünlülü olduğu için yuvarlak ünlülü zaman eklerinden ve yuvarlak ünlülü isim kök ve gövdelerinden sonra uyum bozulmaktadır:

⁵Sadece düzlük-yuvarlaklık uyumunun bulunmadığı kök ve gövdeler belirtilmiştir.

âr-zûmız “isteğimiz” 3b/3; *közümüzge* “gözümüze” 13b/3; *Müselmân bolurmız*. “Müslüman oluruz.” 2b/8.

-sIzIAr: 2. çokluk şahıs eki sadece düz ünlülüdür. Bu nedenle uyum dışı kalabilmektedir: *Pi-tākāt bolursızlar*. “Güçsüz, aciz oluyorsunuz.” 8a/13.

-sUn / -sUnIAr: 3. teklik ve çokluk şahıs emir kipi eki sadece yuvarlak ünlülüdür. Düz ünlülü fiil kök ve gövdelerine eklendiğinde uyumu bozmaktadır: *Ķalmasun*. “Kalmasın.” 7b/4, 15b/9; *Ķirsün*. “Girsin.” 8b/4, 8b/6; *Ķirsünler*. “Girsinler.” 9a/13, 9a/14, 9a/15 /.../; *Şabr Ķılsunlar*. “Sabretsınlar.” 11a/8; *Tiksünler*. “Diksınlar.” 9a/7; *Yansunlar*. “Dönsünler.” 3a/12.

-DUĶ: Ek, görülen geçmiş zamanın 1. çokluk şahısıdır. *-DUĶ* sıfat-fiil ekinden gelişmiştir. Tek şekilli olması nedeniyle düz ünlülü fiil kök ve gövdelerinde uyum dışı kalmaktadır: *Berdük*. “Verdik.” 16b/3, 16b/3; *ĶıĶtuĶ*. “Ķıktık.” 12a/6.

-DUr- Fiilden fiil yapma / ettirgenlik ekinin sadece yuvarlak ünlülü olması uyumu bozabilmektedir: *Ķafturdi*. “Gönderdi.” 8a/2, 8a/8; *Ķaldurdi*. “Ķaldırdı.” 8b/3; *Ķaldurdılar*. “Ķaldırdılar.” 4b/2, 8b/3; *Keltürgüsidür*. “Mutlaka getirecektir.” 2b/4; *keltürmesek* “getirmesek” 2b/1; *keltürmeseñizler* “getirmesiniz” 2a/13, 6b/5; *“keltürseñizler”* “getirseniz” 2a/12; *keltürüp* “getirip” 1b/13, 5b/15, 7a/4 /.../; *Keltürür*. “Getirir.” 7a/6; *Keltürürmiz*. “Getiririz.” 2b/3, 2b/6; *Öltürdi*. “Öldürdü.” 8a/7; *Öltürdiler*. “Öldürdüler.” 8a/5; *öltürmek* “öldürmek” 11a/9; *öltürüp* “öldürüp” 8a/13; *Yandurdılar*. “Döndürdüler.” 11b/2; *yandurup* “döndürüp” 16b/8, 16b/11.

-gUz- *Ķirgüzüp* “sokup” 9b/2; *tirgüzmek* “diriltmek” 11a/9; *Yetgüzdiler*. “Ulaştırdılar.” 10b/14; *yetgüzüp* “ulaştırıp” 16a/11; *Yetgüzüp ber*. “Ulaştırdı.” 3a/4.

1.2.3. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumunun Kısmi Olarak Geliştiği Ekler

Tek şekilli olmasına rağmen bazı eklerin yuvarlak ünlülü şekilleri de kısmi olarak gelişmiştir. Bu kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumu bulunmaktadır. Bu ekler ve örnekleri şunlardır:

-(U)p zarf-fiil eki: *bolup* “olup” 2a/1, 3a/2, 3b/1 /.../; *cüş urup* “çoşup” 3b/7; *Ķıyām keltürüp* “ayakta durup” 1b/13; *körüp* “görüp” 2a/14, 2b/10, 3a/1 /.../; *sürtüp* “sürtüp” 15a/9; *tutup* “tutup” 9b/14; *tüşüp* “inip” 11b/9; *yörüp* “gidip” 3a/5, 11a/5, 11a/6 /.../.

+ñUz 2. çokluk şahıs iyelik eki: *özünñiz* “kendiniz” 3a/1.

+IUK isimden isim yapma eki: *ĶarañguluĶ* 8a/8, 8b/15, 10b/5, 15a/5; *üy/ük* “ailelik, evlik” 16a/13; *yaruĶluĶ* “aydınlık” 4a/9.

+(U)m 1. teklik şahıs iyelik ekinin yardımcı ünlüsü: *köñlümde* “gönlümde” 6b/13.

1.3. Dudak Ünsüzlerinin Değişimi

Metinde ön, iç ve son seste b, p, f dudak ünsüzlerinin nöbetleştiği görülür. Bu nöbetleşme Türkçe kelimelerde olduğu kadar Arapça ve Farsçadan alınma alıntı kelimelerde de bulunur. Bu imla düzensizliği, Uygur alfabesinin etkisiyle açıklanabilir. Bilindiği gibi Uygur alfabesi İslamiyet’in kabulünden sonra da Orta Asya’da kullanılmaya devam etmiştir. Uygur alfabesinde p, b, f seslerinin aynı harfle gösterilmesi Arap harfli metinlerin yazımına da yansımış olabilir. Diğer bir neden bu seslerin birbirine çok yakın dudak ünsüzleri olmasıdır. Çağatay Türkçesinin imlasını düzenleyen bir üst kurum bulunmaması da imlanın çeşitli coğrafyalarda farklılaşmasına neden olmuştur.

Türkçe kelimelerde b > p değişimi şu kelimelerde bulunur: *patĶu dik* “sığacak kadar” 9a/6; *PelĶürdi*. “Belirdi.” 4a/1, 6a/5; *pik* “bey” 13b/13; *Pildiler*. “Bildiler.” 9b/5; *pile* “ile” 2a/4, 2b/4, 3a/3,

3a/9, 7a/6 /.../; *pilen* “ile” 2a/11, 7b/15, 14a/11; *Pilmesmen*. “Bilmem, anlamam.” 9a/4; *pirle*⁶ “ile” 7a/6; *Pitdiler*. “Yazdılar.” 2b/4; *piz* “biz” 1b/14, 2b/2, 2b/6 /.../; *pizlerge* “bizlere” 2a/5.

Arapça ve Farsça alıntı kelimelerdeki b > p değişiminin örnekleri şunlardır: *peççe* “çocuk” 8a/2; *pi-hûş* “baygın” 15a/10, 16a/1; *pi-tâkaṭ* “güçsüz, kuvvetsiz” 8a/13.

Türkçe kelimelerde p > f değişiminin örnekleri şunlardır: *çafağan* “öncü, haberci” 4a/13; *çaḫıp* “kırıp” 11a/3; *Çafturdi*. “Gönderdi.” 8a/8; *ofrağunça* “eskiyinceye kadar” 11b/15; *taḫıp* “bulup” 12a/11, 12a/14, 14b/15; *Taftılar*. “Buldular.” 7a/13; *tofraḫlar* “topraklar” 15a/8.

Arapça ve Farsça alıntı kelimelerdeki p > f değişiminin örnekleri şunlardır: *berfā* “kaim, ayakta” 7b/4, 15b/9; *fādiṣāh-ı cihān* “cihan padişahı” 6a/6; *feriṣān* “perişan” 13b/1; *Feydā boldı*. “Belirdi, ortaya çıktı.” 3b/15; *firler* “ihtiyarlar” 13a/15; *fulād* “çelik” 6a/11; *namāz-ı feṣm* “öğle namazı” 14b/3.

Metinde Farsçadan alınma “*cār ūf-keṣ* < *cār ūb-keṣ* ‘görevli, hizmetkâr’ 16b/2” kelimesindeki “b” ünsüzü “f” ünsüzüne dönüşmüştür. Esasen önce b > p gerçekleşip ardından p > f olması gerekirdi. Ancak dönüşümün ara basamağını gösteren “b > p” örneğine bu kelime bağlamında rastlanmamıştır.

1.4. Ünsüz Uyumu

Çağatay Türkçesinde ünsüz uyumu kurallı değildir. Bazı ekler uyuma girmiş olmasına rağmen bazı ekler girmemiştir. Çoğu zaman aynı ek hem uyuma girmiş hem de uyuma girmemiş şekilde görülebilmektedir. Bu durum ünsüz uyumunun geçiş evresinde olduğunu gösterir. Ünsüz uyumunun görüldüğü örnekler şunlardır:

Görülen geçmiş zaman ekinde: *Aktı*. “Aktı.” 14b/3; *Ayttılar*. “Dediler.” 2a/15, 5b/15; *Baḫtı*. “Baktı.” 3b/11; *Çıktı*. “Çıktı.” 3a/8; *Baḫtılar*. “Baktılar.” 3a/8, 3b/11; *Çıktılar*. “Çıktılar.” 12a/6; *Çıktuk*. “Çıktık.” 12a/6; *Kesti*. “Kesti.” 15a/2, 15a/3, 15a/4 /.../; *Ketti*. “Gitti.” 15a/6; *Kıstı*. “Kıstırdı.” 15a/4; *Körüştiler*. “Görüştüler.” 4a/9, 10, 4b/11; *Ötti*. “Geçti.” 9b/8; *Taṇ attı*. “Sabah oldu.” 4b/13, 9b/8, 9, 5a/9; *Taptılar*. “Buldular.” 2b/15, 9b/11; *Tarttı*. “Çekti.” 10b/7; *Tüştü*. “Yerleşti.” 11b/9; *Tüştüler*. “Düştüler.” 3a/5, 4a/12, 8a/11; *Uzattı*. “Uzattı.” 10b/7; *Yetti*. “Ulaştı.” 2b/2; *Yettiler*. “Ulaştılar.” 6b/4.

Yönelme hâli ekinde: *işka* “işe” 16a/5; *yaşka* “yaşa” 15b/2.

Sıfat-fiil / Öğrenilen geçmiş zaman ekinde: *tüşken* “yerleştiği” 3a/2; *Kaçkandır*. “Kaçmıştır.” 10a/7.

Gelecek zaman / istek kipi ekinde: *Açkaymız*. “Açacağız.” 3a/14.

Fiilden fiil yapma (ettirgenlik) ekinde: *yetküzip* “ulaştırıp” 16a/11.

Bildirme ekinde: *Yoḫtur*. “Yoktur.” 16b/13.

Ünsüz uyumunun görülmeyişi örnekler şunlardır:

Bulunma hâli ekinde: *Küfr-ḫalāletde idük*. “Biz küfür ve dalalet içindeydik.” 2b/7, 8; *peş-gāhda turup* “karşılayıp” 1b/13; *vaḫtde* “vakitte” 8a/12, 12b/15.

Yönelme hâli ekinde: *bārgāh-ı salṭanatge* “padişahın çadırına” 3a/3; *nevāz-iṣḡa kirgüzüp* “gönül okşayıp” 9b/2.

Sınırlayıcı eşitlik hâli ekinde: *vaḫtgaça* “vakte kadar” 9b/15.

Ayrılma hâli ekinde: *ṭarafdın* “tarafтан” 5a/10, 9a/13, 9a/14, 9a/15, 10b/7 /.../.

⁶Kelimenin “birle” şekli de vardır. “birle” şekli metinde on sekiz kez kullanılmıştır: 6b/3, 9a/14, 9b/12 /.../.

Görülen geçmiş zaman ekinde: *Pitdiler*. “Yazdılar.” 2b/4; *Sançdılar*. “Diktiler, batırdılar.” 12a/12; *Tikdiler*. “Diktiler.” 9a/9.

Fiilden fiil yapma (ettirgenlik) ekinde: *Yetgüzdiler*. “Ulaştırdılar.” 10b/14; *Yetgüzüp ber*. “Ulaştırıver.” 3a/4.

2. teklik şahıs emir kipi ekinde: *Açğıl*. “Aç.” 12a/1; *Aytğıl*. “Söyle.” 8b/7, 8b/11.

Zarf-fiil ekinde: *yetgünce* “ulaşınca kadar” 12a/5.

Sıfat-fiil ekinde: *Ketgendür*. “Gitmiştir.” 10a/8.

Gelecek zaman / istek kipi ekinde: *Fetğ tapğay*. “Fethedilecek.” 1b/15.

1.5. İkizleşme

Çağatay Türkçesinde daha çok sayı isimlerinde görülür (Eckmann, 1988: 30), ancak metinde sayı ismi olarak sadece “yette ‘yedi’” kelimesinde tespit edilmiştir. Esasen metindeki birçok sayı isminde ikizleşmeyi gösteren “şedde” işareti kullanılmadığı için yazımdan ikizleşme olup olmadığını tespit etmek mümkün değildir. Bundan dolayı sayı isimleri ikizleşmesiz olarak çevriyazıya aktarılmıştır. Metinde şu kelimelerde ikizleşme tespit edilmiştir: *ğattığ* “acı, sert” 6b/2, 11a/5, 16a/12; *neççe* “bir miktar” 13a/11; *peççe* “çocuk” 8a/2; *pille* “ile” 10a/15; *yette* “yedi” 5a/11, 6a/14, 10b/9, 11a/1 /.../.

1.6. Ünsüz Değişimi

ğ > ħ: Çağatay Türkçesinde “ğ” ünsüzü bazı kelimelerde “ħ” ünsüzüne dönüşür (Eckmann, 1988: 27). Bu değişime Eski Oğuz Türkçesinde de rastlanır (Timurtaş, 1994: 49). Azerbaycan Türkçesinde daha fazla yaygınlık kazanmıştır (Ergin, 1981: 100-102). Türkiye Türkçesinin özellikle Doğu grubu ağızlarında da görülür (Karahana, 2014: 56). Metinde Farsçadan alınma “*ğaftān* ‘kaftan’” kelimesinde bulunur: *ğaftān* “kaftan” 4a/5; *ğaftānlar* “kaftanlar” 5b/7, 6a/10.

b-, -b-, -b > -v-, -v-, -v: Eski Türkçeden beri kelime başı, ortası ve sonunda bulunan “b” ünsüzü (Gabain, 1995: 39; Tekin, 2003: 64; Erdal, 2004: 63) bazı Türk dillerinde “v” ünsüzüne dönüşmüştür. Çağatay Türkçesinde kelime başı “b” ünsüzü korunur (Eckmann, 1988: 22), ancak kelime ortasındaki “b” ünsüzü “v” ünsüzüne dönüşür (Eckmann, 1988: 23). Harezmi Türkçesinde ise “b” ünsüzü “w” ünsüzüne dönüşmüştür. Metinde sadece bir kelime rastlanmıştır. *tavışdın* “tepişmesinden” 5b/6.

ğ > y: Eski Türkçe (Tekin, 2003: 65; Erdal, 2004: 67, 68), Karahanlı (Hacıeminoğlu, 2003: 6) ve Harezmi Türkçesindeki (Eckmann, 2003: 12) “ğ” ünsüzü Çağatay Türkçesinde “y” ünsüzüne dönüşmüş durumdadır (Eckmann, 1988: 25). Metinde “*key-* ‘giymek’” fiilinde görülür: *keyip* “giyip” 4b/7, 13b/15; *Keyipdürler*. “Giymişler.” 4a/5.

1.7. Ünsüz Düşmesi

Metinde hem alıntı hem de Türkçe asıllı kelimelerde ünsüz düşmesine rastlanmıştır. Metinde Farsçadan alınmış “*peğamber* ‘peygamber’” ve “*pedā* ‘peyda, belirme, ortaya çıkma’” kelimelerinde “y” ünsüzünün düştüğü görülmektedir. Bu düşmede “y” ünsüzünün ses değerinin zayıf olması, hatta yarım ünlü değerinde (Karaağaç, 2013: 41) olmasının etkisi büyüktür: *peğamber* “peygamber” 3b/5; *pedā* “peyda, belirme, ortaya çıkma” 4b/14, 5a/10, 6a/4, 12a/12 /.../.

Bazı Türkçe kelimelerde de “r” ünsüzünün düştüğü tespit edilmiştir. Bunda da “r” ünsüzünün Türkçede yeri en zayıf olan ses durumunda (Ergin, 1993: 66) olması etkilidir. Şu kelimelerde görülür: *Bar idi*. < *Bar irdi*. “Vardı.” 8a/1, 8a/13; *Ğüb imes*. “Güzel değildir.” 2b/5, 8b/5, 6; *Küfr-ğalâletde idük*. “Küfür ve yanlışlık içindeydik.” 2b/7, 8; *pile* < *birle* “ile” 2a/4, 2b/4, 3a/3, 3a/9 /.../.

1.8. Yuvarlaklaşma

Türkçede kelime içindeki dudak ünsüzleri ve yuvarlak ünlüler düz ünlüleri yuvarlaklaştırıcı bir etkiye sahiptir (Karaağaç, 2013: 103, 104). Çağatay Türkçesinde de bazı kelimelerde yuvarlaklaşma meydana gelmiştir. Bunlar şunlardır: *Muçm̃ < Maçm̃'ga* “Maçın’e” 7b/14; *birü < biri* “birisi” 11b/9.

1.9. Ünlü Değişmeleri

Metinde bazı kelimelerde ünlülerin değiştiği görülmüştür. Bu değişimler şunlardır:

e > i: Eski Türkçeden beri Türkçe kelimelerin ilk hecesindeki “e” ünlüsü, tedrici olarak önce “ë” ünlüsüne sonunda da “i” ünlüsüne dönüşme eğilimindedir. Değişim Türk dilinin bütün kollarında ve dönemlerinde aynı hızda gerçekleşmez. Bundan dolayı Türk dilinin tarihî dönemlerinde birbirinden farklı yazımlar ortaya çıkmıştır. Bazen aynı lehçenin içinde hatta aynı eserde ikili yazımlar görülebilmektedir. Orhun Yazıtlarında sesin hem e’li hem de i’li yazımlarının birlikte bulunması sesin daha o döneminde değişim sürecine girdiğini gösterir (Yılmaz Ceylan, 1991: 151). Kapalı e sesinin Orhun Yazıtlarında kısa ve uzun olmak üzere iki şekli vardır. Kısa olanı Azeri ve Türkmen Türkçesinde korunmuş, Yakutça ve Çuvaşçada ise genel olarak kısa i sesine dönüşmüştür (Arat, 1987: 313; Yılmaz Ceylan, 1991; Tekin, 2003: 47; Kocaoğlu, 2003: 266-281).

Çağatay Türkçesinde genellikle i’li yazımlar görülür. Bundan dolayı sesin Çağatay Türkçesinde gelişiminin tamamlanmak üzere olduğu ifade edilebilir. Metindeki örnekleri şunlardır:

Ses değişiminin tamamlandığı örnekler: *Andağ irdi.* “Öyleydi.” 2b/6; *Bar idi.* “Vardı.” 8a/1; *Endiše kıur irdi.* “Endişe ederdi.” 2b/2; *Hüb imes.* “Güzel değildir.” 2b/5, 3a/10, 8b/5, 6; *Kelip irdük.* “Gelmiştik.” 3b/3; *Küfr-dalāletde idük.* “Biz küfür ve yanlışlık içindeydik.” 2b/7, 8; *Medāyin’de irdiler.* “Medāyin’deydiler.” 1b/11, 12; *Yoğ irdi.* “Yoktu.” 2b/7; *bikler* “beyler” 5b/5; *Didiler.* “Dediler.” 2a/3; *dik* “gibi” 1b/5, 2b/7, 4a/7; *dip* “deyip, diyerek” 2a/6, 2b/1, 2b/5 /.../; *dirni* “dediğini” 9a/4; *ilçi* “elçi” 9a/4, 9a/10; *ilçini* “elçiyi” 9a/8; *irkeşip* “çekip, kaldırıp” 3b/2; *irtesi* “ertesi gün” 12b/2; *Kiledür.* “Geliyor.” 4b/5, 5a/11, 12b/1 /.../; *Kiter.* “Gider.” 16b/14; *Kitipdür.* “Gitmiştir.” 10a/3; *nime* “ne” 7a/8, 8a/13, 10a/1; *sin* “sen” 3a/3, 4a/3, 8b/11, 15b/7; *tive* “deve” 12a/2; *tivege* “deveye” 11b/12; *tiz* “tez, çabuk” 2a/5, 3a/3, 3a/4 /.../.

Ses değişiminin tamamlanmadığı örnekler: *āciz kelseñizler* “aciz duruma düşerseniz” 2a/5; *Bermedi.* “Vermedi.” 15a/3; *keç* “geç, akşam” 5a/9, 13b/12; *Haber berdım.* “Haber verdim.” 6b/6; *keçe* “gece” 9b/12, 10a/2; *Keldi.* “Geldi.” 2b/11; *Keldiler.* “Geldiler.” 2a/9; *Kelgeymiz.* “Geleceğiz.” 2a/3; *Kelürmiz.* “Geliriz.” 1b/14; *kerek* “gerek” 9a/6; *Ketgendür.* “Gitmiştir.” 10a/4; *Ketti.* “Gitti.” 9b/12; *keyin* “sonra” 2a/1, 9a/6; *keyip* “giyip” 4b/7; *Keyipdürler.* “Giymişler.” 4a/5; *қыām keltürüp* “ayakta durup” 1b/13; *ne* “ne” 2a/15, 2b/1; *neçe* “nasıl, ne kadar, bir miktar” 2a/1, 7b/8, 7b/13, 8b/1, 13a/6 /.../; *neçük* “nasıl” 10a/13; *pik* “bey” 13b/13; *Tutup berdiler.* “Tutuverdiler.” 2b/10; *yer* “yer” 5b/6; *yetgürmek* “getirmek, ulaştırmak” 2b/5; *Yetgüzüp ber.* “Ulaştırırver” 3a/4; *yetip* “ulaşıp” 3a/5; *Yetti.* “Ulaştı.” 2b/1.

i > e: *teresini < terisini* “derisini” 13b/15.

ü > i: *izengüniñ* “üzenginin” 14a/2.

1.10. Ünsüz Türemesi

Metindeki “*yığaçnı* ‘ağacı’ 14b/6” kelimesinde kelime başında “y” ünsüzünün türediği görülmektedir. Bu ses olayının mahiyeti hakkında araştırmacılar arasında bir fikir birliği yoktur⁷.

⁷Konuyla ilgili tartışmalara burada değinilmeyecektir; ancak sesin bir türeme olduğunu savunan çalışmalar için bk.; Gabain, 1995: 39; Banguoğlu, 2000: 67; Tekin, 2003: 77, 78; Erdal, 2004: 81; Tekin, 1994: 51-56; sesin bir düşme olduğunu savunan çalışmalar için bk.; Eckmann, 1988: 26; Timurtaş, 1994: 62; Ergin, 1981: 90, 91.

1.11. Arapça ve Farsça Kelimelerde Uzun Ünlünün Kısalması

Arapça ve Farsçadan alınma kelimelerde bulunan uzun ünlüler zamanla uzunluklarını kaybedebilir. Bu durumun sebebi Türkçenin uzun ünlüleri sistemli olarak kısaltmasıdır⁸. Metindeki şu alıntı kelimelerde uzun ünlü kısalmıştır: *firler* < *pîrler* “yaşlılar, ihtiyarlar” 13a/15; *pi-hûş* < *bî-hûş* “baygın” 15a/10, 16a/1; *pi-tâkât* < *bî-tâkât* “güçsüz, kuvvetsiz” 8a/13; *tarafdın* < *tarâfdın* “taraf” 5a/10, 10b/7, 11a/4 /.../; *tarafge* < *tarâfge* “tarafa” 6a/2; *tarafidın* < *tarâfidın* “tarafından” 3b/15, 9a/12, 9a/13 /.../; *tekbîr* < *tekbîr* “tekbir” 7b/5; *zarar* < *zarâr* “zarar” 2b/5.

1.12. Şüphe Edatı “ekin”

Eski Uygur Türkçesinde kullanılan ve Farsça “ki” ile ilgisi olmayan “e(r)ki ~ e(r)kin ~ i(r)ki ~ i(r)kin” edatı (Çağatay, 1964: 245-250), Çağatay Türkçesinde de tahmin ifadesi belirtme işlevinde kullanılır (Eckmann, 1988: 144, 145). Eski Uygur Türkçesinde edat, i- fiilinde olduğu gibi “r” ünsüzünü düşürmüş ve -mI ekiyle bağlanmıştır (Çağatay, 1964: 245). Metinde iki cümlede örneğine rastlanmıştır: *Kelürler mükin yâ yok mu ikin?* “Gelirler mi yoksa gelmezler mi acaba?” 3b/14; *Leşker-i İslâm hem-râh bolur mukin?* “İslam ordusu yola çıkar mı acaba?” 2a/1, 2.

1.13. “er- / ir-” ve “-dur / -tur veya durur / turur” Yardımcı Fiillerinin Görünümü

1.13.1. “-dur / -tur veya durur / turur”

Çağatay Türkçesinde birleşik zaman oluşturmada ve isimlerin yüklem yapılmasında kullanılan yardımcı fiillerdir⁹. İsim cümlelerinde ve yardımcı cümlelerde bağlayıcı görevindedirler (Eckmann, 1988: 141-143). “durur / turur”, dur- / tur- fiilin geniş zaman eki almış şeklidir. Bazı örneklerde geniş zaman eki düşmüş ve geniş zaman işlevini “dur-/ tur-” yüklenmiştir. Bazı örneklerde geniş zaman eki korunmuştur. Metinde ekleşmiş, ekleşmemiş ve düşmüş şekiller birlikte yer alır.

“dur- / tur- veya durur / turur” yardımcı fiillerinin ekleşen örnekleri şunlardır: *Āsāndur*. “Kolaydır.” 11a/9, 12a/11; *Bardur*. “Vardır.” 3a/9, 10a/11; *Ca fer-i Teyerān’durmen*. “Cafer-i Tayyarım.” 12b/10; *Ġarîbdürmen*. “Ben garibim, zavallıyım.” 15b/6; *Harāb kılğusudur*. “Harap edecektir.” 2b/1; *Hocalardurlar*. “Hocalardır.” 5b/11; *İmāmlardur*. “İmamlardır.” 5b/9; *Kāfirdür*. “Kâfirdir.” 10a/12; *Qaydadurlar?* “Nerededirler?” 4a/11; *Kimdür?* “kimdir?” 10a/11; *Mu’înu’d-dîn’dürler*. “Muinüddin’dirler.” 6a/9; *Müselmān’dur*. “Müslüman’dır.” 11b/4; *Müşküldür*. “Zordur.” 11a/9; *Ne bolğusudur?* “Ne olacaktır?” 2b/1; *Ne vāk’ādir?* “Ne olmuştur, nasıl bir olaydır?” 9a/2, 3; *Oldur*. “Odur.” 3b/3; *Yoqtur*. “Yoktur.” 16b/13; *Ža’fîdür*. “Zayıftır, güçsüzdür.” 10a/12.

Bazı örneklerde de yardımcı fiilin düştüğü görülmektedir: *Ālimsin*. “Ālimsin.” 16a/5; *Qılıç ġilāfida yalımleklik*. “Kılıç kılıfa yapışmış.” 14a/12; *Uçat dip bir pāre ħalk bar*. “Uçat adında bir grup insan var.” 11b/3, 4; *Üzengi yok*. “Üzengü yok.” 14a/12; *Yaynñ cillesi yok*. “Yayın cilesi yok.” 14a/12.

Şu örneklerde fiilin ekleşmediği / düşmediği tespit edilmiştir: *Evlādları tururlar*. “Evlatlarıdır.” 8b/8; *Kaşkar ħalkı turur*. “Kaşgar sakinidir.” 7a/3; *Qıvāmu’d-dîn tururlar*. “Kıvameddin’dirler.” 8b/9; *Mîrāşımız turur*. “Mirasımızdır.” 3a/11; *Ne turur?* “Nedir?” 2a/15; *Yok turur*. “Yoktur.” 2b/12.

⁸ Türk dilinde sadece Yakutça, Halaçça, Türkmen, Gagavuz, Azeri, Yeni Uygur, Kırgız, Balkar Türkçelerinde Nijniy Novgorod Tatar ağzında, Koybalca ve Karagâşçada birincil uzun ünlü bulunmaktadır (Tekin, 1995, s. 38-85). Ayrıca Türkiye’de Batı Anadolu Ağzlarında da uzun ünlü tespit edilmiştir; bk.; Korkmaz, 1995: 123–127.

⁹ Burada birleşik zaman çekimlerine değinilmeyecektir.

1.13.2. “er- / ir-”

Eski ve Orta Türkçe döneminden beri sık bir kullanıma sahip “er- /ir-” yardımcı fiili (Gabain, 1995: 87, 88; Hacıeminoğlu, 2003: 195; Erdal, 2004: 244-246) Çağatay Türkçesinde de yoğun olarak kullanılmıştır (Eckmann, 1988: 141-142). Metindeki örneklerde fiilin başındaki “e” ünlüsünün “i”ye dönüşümünün tamamlandığı görülür. Bazı örneklerde fiilin “r” sesini düşürdüğü görülmektedir. “ir-” ile ilgili örnekler şunlardır: *Andağ irdi*. “Öyleydi.” 2b/6; *Bar irdi*. “Vardı.” 10b/6; *Endişe kılar irdi*. “Endişe ederdi.” 2b/2; *Medâyin’de irdiler*. “Medayin’de idiler.” 1b/11, 12; *Yoğ irdi*. “Yoktu.” 2b/7. “i-” ile ilgili örnekler şunlardır: *Bar idi*. “Vardı.” 8a/1, 11a/6; *Hüb imes*. “Güzel değildi.” 2b/5, 3a/10, 8b/5, 6; *Kelip irdük*. “Gelmiştik.” 3b/3; *Küfr-çalâetde idük*. “Küfür ve sapkınlık içindeydik.” 2b/7, 8.

1.14. Belirtme Hâli Ekinin Kullanımı

Çağatay Türkçesinde belirtme hâli +nI, 3. teklik şahıs iyelik ekinin sonra da genellikle +n ekiyle yapılır (Eckmann, 1988: 63). Metinde ekin zaman ekinin sonra geldiği üç örnek tespit edilmiştir. Bu durum zaman eklerinin fiili, fiil işlevinden çıkardığının önemli göstergesi olarak değerlendirilebilir¹⁰: *cenk kılmı* “cenk edeceğini, savaşaacağını” 10a/10; *îmân keltürürni* “iman edeceğini” 10a/10; *Ne dirni pilmesmen*. “Ne dediğini anlamam / anlamıyorum.” 9a/4.

1.15. Yön Gösterme Hâli

Metinde yön gösterme hâline kalıplaşma eğiliminde olan “ilgeri ‘ileri’ 4a/13, 7b/15, 13b/10” örneğinde rastlanmıştır. Bilindiği üzere Eski Türkçeden beri yön gösterme hâlini meydana getiren +rA / +GARU / +ArU / +ArI ekleri (Gabain, 1995: 65; Tekin, 2003: 115; Erdal, 2004: 177-179) Türkiye Türkçesinde birkaç kelime üzerinde kalıplaşmış diğer kullanımları ortadan kalkmıştır (Ergin, 1993: 229, 230).

1.16. Belirteni Çokluk Sayı Olan Sıfat Tamlamalarında Belirtilenin Çokluk Eki Alması

Çokluk sayının belirten olduğu sıfat tamlamalarında, belirtilendeki isim “üç kalem” örneğinde olduğu gibi çokluk değil teklik olur (Karahan, 1997: 18-21; Delice, 2007: 30; Karaağaç, 2009: 180-182). Hâlihazırda Hint-Avrupa dillerinde bu kuralın tersi söz konusudur. Metinde Hint-Avrupa dillerindeki gibi belirtilenin çokluk isim olduğu örneğe rastlanmıştır: *tört imâmlar* “dört imam” 2a/10, 11.

1.17. Zamir n’si

Çağatay Türkçesinde genel olarak zamir n’si bulunmaz (Başdaş, 2014: 148), ancak Anadolu’da kurulan Eski Anadolu Türkçesinden etkilenme yoluyla sınırlı da olsa görülebilir. Metinde de genellikle zamir n’si kullanılmamıştır. Ancak az sayıda örnekte göze çarpmaktadır.

Zamir n’sinin bulunmadığı örnekler şunlardır: *aldılarıda* “önlere” 3b/3, 3b/5; *arasıdın* “arasından” 4a/1, 5a/10; *ayağlarığa* “ayaklarına” 3b/6, 6b/8; *başlarığa* “başlarına” 4a/6; *boyunlarığa* “boyunlarına” 6b/14, 15; *bular* “bunlar” 7a/1, 7a/3; *buların* “bunlardan” 7a/5; *bularğa* “bunlara” 7b/10; *cemâleriğa* “yüzlerine” 5b/15; *dergâhlarığa* “huzurlarına, dergâhlarına” 2a/3; *hazretleridin* “hazretlerinden” 3b/4; *içide* “içinde” 9b/11, 11a/3; *içiğe* “içine” 14a/1; *olar* “onlar” 7b/11, 7b/13, 11b/14/.../; *tarafıdın* “3b/15; *tarafıge* “tarafına” 2b/13; *üzeside* “üstünde” 2b/10; *üzesidin* “üstünden” 2b/13; *vağtide* “vaktinde” 1b/15; *vücûdın* “varlığından” 7a/13.

¹⁰ Çekimsiz fiiller olarak isimlendirilen isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiiller bir oluş, kılış ve durum bildirdikleri için fiile yaklaşırlar ancak çekime girmedikleri için de isim sınıfına girerler. Bunlar isim gibi kullanılarak isim, sıfat ve zarf görevi yüklenen fiil biçimleri olarak kabul edilir (Korkmaz, 2009: 863). M. Ergin partisip (Sıfat-fiil) eklerinin işlevi için “geçici hareket ismi yapmak” (Ergin, 1993: 315), gerundiumlar (zarf-fiil) için ise “fiillerin zarf şekilleri” (Ergin, 1993: 319) ifadelerini kullanmış; isim-fiil eklerini ise fiilden isim yapma ekleri arasında ele almıştır (Ergin, 1993: 175-177).

Zamir n'sinin bulunduğu örnekler şunlardır: *bunlar* “bunlar” 2b/3; *içinde* “içinde” 4b/9, 5b/6; *munça* “bunca, bu kadar” 8a/13, 9a/3, 15a/12; *munda* “burada” 8b/1, 10b/4, 12b/13 /.../; *mundag* “böyle, şöyle” 8b/1; *mundın* “bundan” 2b/12; *şunda* “burada, şurada” 10b/1; *üstinde* “üstünde” 9a/7.

1.18. Önemli Yapım Ekleri

1.18.1. İsimden İsim Yapma Ekleri

+çIIIK

Çağatay Türkçesinde +IIK / +IUK ekine benzer bir işlevi vardır. Eklendiği isme mensubiyet anlamı katar (Berbercan, 2011: 445). Genellikle meslek isimleri oluşturduğu bilinir (Eckmann, 1988: 35, 36). Metinde “*ayçılık* ‘aylık’ 1b/12, 2b/9” örneğinde görülür. Bu örnekte ek meslek isminin üzerine gelmemiştir. Bu durum ekin işlevinin birden fazla olduğunu göstermektedir.

1.18.2. İsimden Fiil Yapma Ekleri

+rA-

Daha çok geçişsiz fiiller türetir (Eckmann, 1988: 46): *Uçradı*. “Rastladı.” 7b/13, 11b/12.

+Ar-

Geçişsiz fiiller türetir (Eckmann, 1988: 45): *Kögerdi*. “Yeşillendi.” 14b/7.

-r-

Çağatay Türkçesinde geçişsiz fiiller yapar (Eckmann, 1988: 45): *Belgürdi*. “Belirdi, ortaya çıktı.” 5a/11; *Pelgürdi*. “Belirdi, ortaya çıktı.” 4a/1, 4b/5, 6a/5 /.../.

1.18.3. Fiilden Fiil Yapma Ekleri

-GUz-

Çağatay Türkçesinde ettirgenlik işlevindedir (Eckmann, 1988: 47): *kirgüzüp* “sokup” 9b/2; körgüzüp “gösterip” 5a/5, 6, 5b/5; *tirgüzmek* “diriltmek” 11a/9; *Yetgüzdiler*. “Ulaştırdılar.” 10b/14; *yetgüzüp* “ulaştırıp” 16a/11; *Yetgüzüp ber*. “Ulaştırıver.” 3a/4; *Yügürgüzdiler*. “Gönderdiler.” 2a/14.

-GUr-

Çağatay Türkçesinde ettirgenlik işlevindedir (Eckmann, 1988: 47): *yetgürmek* “getirmek, ulaştırmak” 2b/5.

-DÜr-

Çağatay Türkçesinde ettirgenlik işlevindedir (Eckmann, 1988: 47): *Çafturdi*. “Gönderdi.” 8a/2; *Çaldurdi*. “Çaldırdı.” 8b/3; *Keltürgüsidür*. “Mutlaka getirecektir.” 2b/4; *keltürmesek* “getirmesek” 2b/1; *keltürmeseñizler* “getirmesiniz” 2a/13, 6b/5; “*keltürseñizler* “getirseniz” 2a/12; *keltürüp* “getirip” 1b/13, 5b/15, 7a/4 /.../; *Keltürür*. “Getirir.” 7a/6; *Keltürürmiz*. “Getiririz.” 2b/3, 2b/6; *Öltürdi*. “Öldürdü.” 8a/7; *Öltürdiler*. “Öldürdüler.” 8a/5; *öltürmek* “öldürmek” 11a/9; *öltürüp* “öldürüp” 8a/13; *yandurup* “döndürüp” 16b/8, 16b/11.

-Ur-

Çağatay Türkçesinde daha çok ettirgenlik eki olarak görev yapar (Eckmann, 1988: 46): *Kigürdi*. “Gönderdi.” 10b/3.

-(I / U)I-

Ekin, bir kısım türetmelerde edilgenlik işlevini kaybederek ve eklendiği kökle kalıplaşarak farklı anlamlarda geçişsiz fiiller türettiği bilinmektedir. Bu tür kelimelerde ekin daha çok kendiliğinden oluş ve dönüşlülük işlevi ağırlık kazanmıştır (Korkmaz, 2009: 128). Ek, incelenen metinde de kendiliğinden oluş / dönüşlülük işlevindedir: *Çörüldi*. “Toplandı.” 12a/14.

1.18.4. Fiilden İsim Yapma Ekleri**-GUçI**

Eski Türkçede -GUçI şeklinde bulunan ek (Gabain, 1995: 52, 53; Tekin, 2003: 90) fiilden isim yapma eki -GU ile isimden isim yapma eki +çI'dan oluşur. Batı Türkçesinde eklerin sonundaki ve başındaki “ğ” ve “g” erimiş, bunun sonucunda Eski Oğuz Türkçesinde -(y)IçI şekline geçmiştir (Ergin, 1993: 181; Timurtaş, 1994: 81; Gülsevin, 2007: 137). Metinde bir kelime rastlanmıştır: *indegüci* “ulaştırıcı, ulaştıran” 2b/7.

-(I / U)G

Eski Türkçeden beri varlığını koruyan ve bazı çok heceli kelimelerin sonlarında bulunan ek, Çağatay Türkçesinde “-G / -K” olarak görülmektedir (Uçar, 2011: 1895). Ek, sıfat, iş ve hareket bildiren soyut isimler, kısmen de somut isimler oluşturur (Eckmann, 1988: 37): *ölügi* “ölüsü” 16a/3.

-mur

Sadece yağmur kelimesinde bulunan bir ektir. Kelime Çağatay Türkçesinde metatezli olarak kullanılır (Eckmann, 1988: 40): *yamğur* “yağmur” 16a/7.

1.19. Tezlik Birleşik Fiili

Çağatay Türkçesinde tezlik, “fiil + -A (zarf-fiil eki) + ber-” yapısıyla kurulur (Eckmann, 1988: 109). Metinde -A zarf-fiil ekinin yanı sıra -U ve -(I / U)p zarf-fiil eklerinin de tezlik teşkilinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Metindeki örnekleri şunlardır: *Alıp berey*. “Alıvereyim.” 11b/9, 10; *Cem‘ kılp berdiler*. “Toplayıverdiler.” 2a/6, 7; *Koyaberiñler*. “Koyuverin, salıverin, bırakıverin.” 10a/4; *Tutup berdiler*. “Tutuverdiler” 2b/10.

1.20. “-GAy” Ekinin İşlevleri

Çağatay türkçesinde -GAy eki gelecek zaman ve emir / istek kipi işlevinde kullanılır (Eckmann, 1988: 124). İncelenen metinde ekin emir / istek işlevinin yanı sıra geniş zaman işlevine de rastlanmıştır:

1.20.1. Emir / İstek İşlevi

Metinde şu örnekte ekin emir / istek işlevinde kullanıldığı görülür: *Şeyh-i cār-ıf-keş koyğaysız*. “Baş görevli tayin ediniz.” 7b/6.

1.20.2. İstek İşlevi

İncelenen metinde -GAy ekinin şu örneklerde sadece istek işleviyle kullanıldığı görülmektedir: *Kāşki sizlerniñ aldılarıda cān bergey irdük*. “Keşke sizlerin önünüzde can verseydik.” 15a/10, 11; Bu hālñi körmegey irdük. “Bu hali görmeseydik” 15a/11.

1.20.3. Geniş Zaman İşlevi

Ekin incelenen metinde bir yerde geniş zaman işleviyle de kullanıldığı görülür. Önceki çalışmalarda emir / istek ve gelecek zaman işlevi belirtilmesine rağmen geniş zaman işlevine değinilmemiştir. Bu durum, üzerinde çalışılan bu eser için özgün bir nitelik arz etmektedir. Metinde kullanılan şu örnekte ek geniş zaman işlevindedir: *Her kim bu imāmlarñ tezkirelerini okup işitip*

köz yaşı kılıp du‘ā ve tekbīr kılsalar bu dünyānın āhıretge ġmān-ı āb-rūy birle bargaylar. “Kim bu imamların tezkirelerini okur, işitir, gözyaşı döker ve onlara dua ederse dünyadan ahirete sağlam bir iman ile gider.” 16b/15, 17a/1, 2.

1.21. Şimdiki Zaman

Çağatay Türkçesinde şimdiki zaman çekimi -A, -y + (DŪr / turur + şahıs zamirleri) kuruluşuyla yapılır (Eckmann, 1988: 136). Bu yapı şimdiki zamanın yanı sıra genel geçer hâlleri ve sürerliği de ifade edebilmektedir (Dağıstanlıoğlu, 2012: 1344). Metinde de bu yapının birçok örneğine rastlanmıştır: *Baradurmız*. “Gidiyoruz.” 2b/12, 4a/14, 14b/5; *Çıkadur*. “Çıkıyor.” 10a/13, 11a/3; *Ġāyib bolmaydur*. “Kaybolmuyor.” 9b/13, 9b/15, 10a/3, 4 /.../; *Kiledür*. “Geliyor.” 4b/5, 5a/11, 12b/1 /.../; *Körünedür*. “Görünüyor.” 13b/3; *Sihr kılmaydur*. “Sihir yapmıyor.” 10a/3; *Vīrān kıladur*. “Viran ediyor.” 8b/14; *Yārī bereturmen*. “Yardım ediyorum.” 12b/15; *Yatadur*. “Yatıyor.” 16a/2, 16a/3.

1.22. “-(I / U)pdŪr” Ekiyle Kurulan Şimdiki Zaman

Çağatay Türkçesinde şimdiki zaman, çekimi -A / -y + dŪr + şahıs zamirleri şeklinde yapılır (Eckmann, 1988, 136). -p(dŪr) + şahıs zamiri yapısı ise öğrenilen geçmiş zaman için kullanılır (Eckmann, 1988, 138). Ancak bu yapının şimdiki zamanı da karşıladığı tespit edilmiştir (Yücel, 2017, 378). İncelenen metinde de ekin bu işleviyle bulunduğu bazı kullanımlara rastlanmıştır: *Ey Kāşkar ħalqı! Ĥazret-i Ġmām-ı Nāsırı‘d-dīn başlıġ tōrt imāmlar kırk miñ leşker pilen Kāşkar‘nı feth kılgalı Māverāū‘n-nehr‘din kelipdürmiz*. “Ey Kaşgarlılar! Biz, Hazreti İmam-ı Nasreddin önderliğindeki dört imamla birlikte ve kırk bin kişilik ordumuzla Kaşgar’ı fethetmek için Maverāünnehir’den geliyoruz.” 2a/11; *Ne miqdār kişi kelipdür?* “Kaç kişi geliyor?” 3a/6; *Ey ħalāyık! Nime dipsizler?* “Ey insanlar! Ne diyorsunuz?” 7a/8; *Yārkend‘ge yetip kördiler kim bir neçe üylük kişi germ aytıp olturupdurlar*. “Yarkent’e vardıklarında birkaç evlik kişinin oturmuş hayıflanmakta olduklarını gördüler.” 7b/8; *Şehr körünüp turunup turup*. “Şehir görünüp duruyor.” 8a/15; *Dīnde cāsūzluk kılip kaçkan kāfirlerniñ arkasın nāme iyberipdür*. “Dinen casusluk yapan kişilerin arkasından mektup gönderiyor.” 11b/5; *Tive kıuyrıġını tebregeñçe kösniñ āvāzı çıķıpdur*. “Deve kuyruğunu salladıkça davul ses çıkarıyor.” 13a/8.

1.23. Mutlak Gelecek Zaman

Mutlak gelecek zaman -GU + iyelik ekleri + (-dur / durur / turur) yapısıyla oluşturulur (Eckmann, 1988: 134). Metinde örneklerine rastlanmıştır: *Cān bergüñizdür*. “Can vereceksiniz.” 6b/5; *Ĥarāb kılgusıdur*. “Harap edecektir.” 2b/1; *Ġmān keltürgüsidür*. “İman edecektir.” 2b/4; *Ne bolgusıdur?* “Ne olacaktır?” 2b/1, 9a/1; *tenhā feth kılgı dik* “tek başına fethedecekmiş gibi” 4a/7.

1.24. “-sA kerek” Yapısının Gelecek Zaman İşlevi

Eski Oğuz Türkçesinde gereklilik ve gelecek zaman işlevi bulunan yapı (Gülsevin, 2007: 103), Çağatay Türkçesinde daha çok gereklilik bildirir (Eckmann, 1988: 123). Yapının bir cümlede gelecek zaman işlevinde kullanıldığı ayrıca cümleye gelecek zamanda ihtimal anlamı da kattığı tespit edilmiştir: *Şāyed ki Müselmān bolsa kerek*. “Belki Müslüman olacak.” 11a/9.

1.25. “-sA” Şart Kipi Ekinin İşlevi

Ekin şart bildirme işlevinin yanı sıra istek işlevi de bulunur ve fiillerin üzerine doğrudan eklenebilir (Korkmaz, 2009: 676). Çağatay Türkçesinde de durum aynıdır ve Türkiye Türkçesinde olduğu gibi (Korkmaz, 2009: 677) şart kipi ekinin üzerine iyelik kökenli şahıs ekleri gelir (Eckmann, 1988: 122). Ayrıca Çağatay Türkçesinde geniş zamanın şartı -r e(r)sem, -rsam, -r bolsam / olsam; olumsuzu ise -mas e(r)sem / bolsam / olsam ek ve yapılarıyla kurulur (Eckmann, 1988: 129) ve oluş ve kılışları geniş zaman diliminde şarta bağlar. Çağatay Türkçesinde fiilin üzerine doğrudan eklenen şart kipi eki bazı durumlarda ana fiili geniş zaman diliminde şarta bağlama işlevindedir. Bu

kullanımda geniş zamanın şartını ifade eden -r e(r)sem, -rsam, -r bolsam / olsam ek / yapıları kullanılmayıp şart eki doğrudan fiilin üzerine gelir. Metinde çok fazla örneği bulunmaktadır: ‘*âciz kelseñizler* “aciz kalırsanız” 2a/5; *ceng kılsaķ* “savaş yaparsak” 9a/1; *îmān keltürmesek* “iman etmezsek” 2b/1; *îmān keltürmeseñizler* “iman etmezseniz” 2a/13; *îmān keltürsek* “iman edersek” 2a/15; *îmān keltürseñizler* “iman ederseniz” 2a/12; *ināyeti bolsa* “yardımı olursa” 2a/2; *mededi bolsa* “yardımı olursa” 3a/14; *Munîñ suynı bermesek alurmız*. “Buranın suyunu kesersek alırız.” 12a/8; *Piz îmān keltürürmiz eger nesl-evlādımız bolsalar*. “Eğer bizim evladımız gibi olurlarsa biz iman ederiz.” 2b/2, 3; *Şol leşker neçe kün munda tursa men şehri yaşuray*. “Bu askerler her ne kadar burada olsalar da ben şehri gizlerim.” 8b/1.

1.26. “-GAn” Sıfat-Fiil Ekinin İsim-Fiil İşlevi

Sıfat-fiil eklerinden -GAn, üzerine birtakım ekler alarak isim-fiile dönüşebilmektedir (Demir vd., 2015: 80). Metinde de bu türden örneklerle rastlanmıştır: *ķalģanlar* “kalanlar” 15a/7; *ķelgeni* “geldiği” 3a/9, 3a/10; *ķalģanlarını* “yaptıklarını” 3a/15.

1.27. Bazı Zarf-Fiil Ekleri

Çağatay Türkçesinde birçok zarf-fiil eki bulunur. Bunlardan metinde önemli görülenler ele alınmıştır:

1.27.1. “-p” Eki

Çağatay Türkçesinde ünlüyle biten kök ve gövdeler eki doğrudan doğruya alabilir. Ünsüzle bitenler ise -(I / U)p şeklinde yardımcı ünlülü olarak gelir (Eckmann, 1988: 113-116). Metinde her iki şeklin de örneklerine rastlanmıştır. Ünlüyle biten kök ve gövdelere doğrudan gelebilen ekin metindeki örnekleri şunlardır¹¹: *bağlap* “bağlayıp” 5b/8; *başlap barıp* “hemen gidip, götürüp” 6a/3; *Çağap barıñlar*. “Çağırıp gelin.” 3a/5, 6; *dip* “deyip, diyerek” 2a/6, 2b/1, 2b/5; *keçelep* “geceleyerek” 15b/15; *ķoğlap* “kovalayıp” 11b/7, 12a/5; *oķup* “okuyup, okuyarak” 6a/14, 17a/1; *sorap* “sorup” 4b/12, 5a/8; *taşlap* “taşlayıp” 4a/9, 6b/7, 11b/9; *tilep* “dileyip” 2b/15, 16b/9.

1.27.2. “-ğalı” Eki

Çağatay Türkçesinde yoğun bir kullanımı olan ekin (Eckmann, 1988: 111) sadece tonlu biçimine rastlanmıştır. Eklendiği fiile -mak için “dığından beri” anlamlarını katar ve onu yükleme bağlar (Soydan, 2016: 862). Metindeki örnekleri şunlardır: *feth ķılğalı* “fethetmek için” 2a/11; *Müselmān bolğalı* “Müslüman olmak için” 7a/4.

1.27.3. “-GUnca” Eki

Çok işlek zarf-fiil eklerinden biridir (Eckmann, 1988: 112). “-e kadar” anlamı verir. Metindeki örnekleri şunlardır: *ķıķmağunca* “çıkmayınca” 14a/11; *namāzđın fārığ bolğunca* “namazı tamamlayana kadar” 13b/6, 14a/7; *selām bergünce* “selam verinceye kadar” 14a/8, 14a/9.

1.27.4. “fiil tabanı + zaman / kip eki + irse” Yapısı

Çağatay Türkçesinde -sa eki şart ve istek bildirir (Eckmann, 1988: 122). Ekin çeşitli zaman ve kip eklerinin üzerine gelmesiyle birleşik zamanlı çekimler meydana gelir (Eckmann, 1988: 123). Metindeki bazı kullanımlarda “fiil tabanı + zaman / kip eki + irse” yapısının şart veya istek bildiren birleşik fiil işlevinde değil de zaman işlevli zarf-fiil görevinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Örnekleri şunlardır: *Kettiler irse kâfirleriniñ ķurganudın neķķāre āvāzı kelür irdi*. “Gittikten sonra kâfirlerin bulunduğu yerden davul sesi geliyordu.” 13a, 5, 6; *Ol küni ötti irse ģazret-i imāmlar ervāķ-ı tayyibege teveccüh ķıldılar*. “O gün geçtikten sonra hazreti imamlar temiz ruhlara yöneldiler.” 9b/7,

¹¹Bilindik bir husus olması nedeniyle ünsüzle biten kök ve gövdelere yardımcı ünlülü olarak eklenen örnekler belirtilmeyecektir.

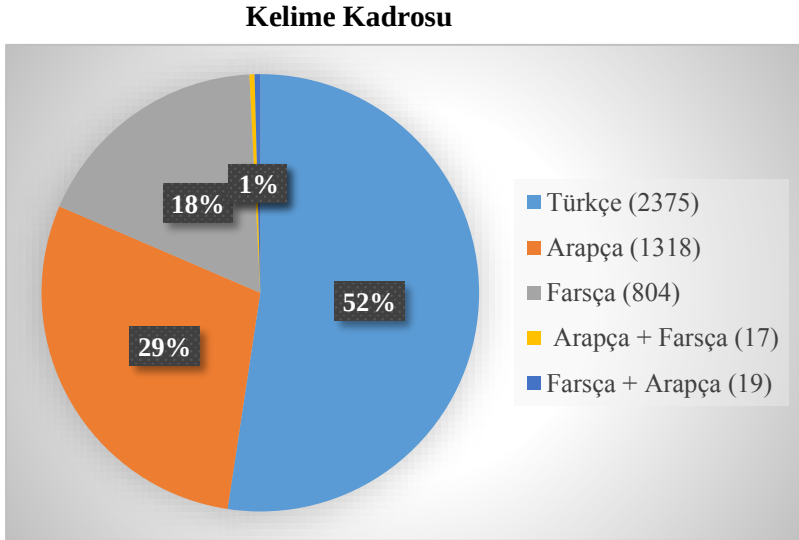
8; *Şubu beşâretni taftılar irse Hâzret-i Hızır Baba yığlay yığlay be-şaraf-ı Kâşkar revân boldı.* “İşte bu müjdeyi aldıktan sonra Hazreti Hızır Baba ağlaya ağlaya Kaşgar tarafına doğru yola çıktı.” 15b/12, 13; *Taî attı irse hâzret-i imâmlar namâzdın fârîğ bolğunca kâfirler şaf râst kıldı.* “Tan yeri ağarıp hazreti imamlar namazı eda ettikten sonra kâfirler saf tuttular.” 13b/5, 6.

1.28. 2. Çokluk Şahıs Ekinin Fiil Çekiminde ve İyelik Eki Olarak Görünümü

Fiillerin emir kipi 2. çokluk şahıs çekimi, *-ñ / -(I)ñ / -(U)ñ / -ñlz / -(I)ñlz / -(U)ñlz / -ñAr / -ñlzAr* ekleriyle sağlanır (Eckmann, 1988: 118). Görülen geçmiş zaman çekiminde *-ñlz / -ñUz* ekinin yanı sıra *-ñAr* eki de kullanılabilir (Eckmann, 1988: 120). Benzer durum, fiillerin şart çekiminde de görülmektedir. Şartın 2. çokluk şahsında da *-ñlz* ve *-ñlzAr* ekleri kullanılmaktadır (Eckmann, 1988: 122). Fiil çekimindeki bu kullanımların yanı sıra 2. teklik ve çokluk şahıs iyelik eki çekiminde de bu ekler görülmektedir (Eckmann, 1988: 54). Emir çekimiyle ilgili örnekler şunlardır: *Barıñızlar.* “Gidin, gidiniz.” 2a/5; *Beriñler.* “Verin, veriniz.” 11a/1; *Çağap barıñlar.* “Çağırıp gelin.” 3a/5, 6; *Diñızlar.* “Deyin, deyin.” 3b/8; *Koyaberiñler.* “Salıverin, koyuverin.” 10a/4; *Koyuñlar.* “Bırakın.” 11b/10; *Tekbîr kılıñızlar.* “Tekbir getirin.” 16b/1, 16b/4; *Tutuñlar.* “Tutun, tutunuz.” 10b/6, 10b/10; *Yâr boluñlar.* “Yardım edin.” 15a/15; *Yörüñ.* “Yürüyün.” 13a/10. Fiillerin şart çekimiyle ilgili örnekler şunlardır: *âciz kelseñızlar* “aciz kalırsanız” 2a/5; *andağ bolsañızlar* “öyleyse” 3b/8; *îmân keltürseñızlar* “iman ederseniz” 2a/12; *îmân keltürmeseñızlar* “iman etmezseniz” 2a/13. Ekin 2. çokluk şahıs iyelik eki işleviyle ilgili örnekler şunlardır: *Ne hâliñızlar?* “Nasılsınız?” 5b/13; *himmetiñızlarğa* “gayretlerinize” 12b/5.

1.29. Kelime Kadrosu

Arapça ayet, dua ve ibareler çıkarıldığında metinde toplam 4533 kelime bulunmaktadır. Bunların 2375’i Türkçe, 1318’i Arapça, 804’ü Farsça, 19’u Farsça + Arapça, 17’si Arapça + Farsçadır. Kelime kadrosu incelenirken birleşik kelimeler, Arapça ve Farsça isim tamlamaları, yardımcı fiiller ayrı birer kelime olarak değerlendirilmiştir. Özel isimler de istatistiğe dâhil edilmiştir. Başta da belirtildiği gibi Arapça ayet, dua, hadis vb. Arapça ibareler değerlendirmeye alınmamıştır. Bunlarla ilgili gerekli bilgiler dipnotta ifade edilmiştir. Arapça ve Farsça birleşik isimler tek bir kelime olarak kabul edilmiştir. Arapça ve Farsça kökenli kelimelere eklenen Türkçe yapım ve çekim ekleri dikkate alınmamıştır. Aşağıda bu istatistikleri gösteren grafik görülmektedir:

Grafik 1: Metindeki kelimelerin dillere göre oranları.

Grafik incelendiğinde metinde en çok Türkçe kelimelerin kullanıldığı görülür. Bu durum Çağatay Türkçesinde Türkçe kelimelerin çoğunlukla muhafaza edildiğini göstermektedir. Türkçeyi sırasıyla Arapça ve Farsça alıntı kelimeler izlemektedir. Türk dünyasında bir bakıma din dili durumunda olan Arapça, en fazla alıntı yapılan dil konumundadır. Bölgesel yakınlık nedeniyle de Farsçadan çok sayıda kelime alıntılanmıştır.

2. Çevriyazılı Metin

Bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm¹²

[1a] [*el-ḥamdulī'llāhi rabbi'l-ālemin, ve'l-ākıbetu li'l-muttaḥin ve's-şalātu ve's-selāmu 'alā resūlihi muḥammedin ve'ālihi ve'aşhābihi ecma'in*]¹³ [1b] [*bi-ism-i rabbi ḥālik kulli şey'in ve'ālemi's-sırrı ve'l-hayāti subḥāne'l-ḳadimi lem yezel ve'r-raḥmāni'r-raḥīm*]¹⁴, [*ḥayy-i dānā-yı ḳadīm ān ve ber-güzide-i hezār 'ālem-i seyyidu'l-keveyne ve server-i enbiyā'i el-ḥazret-i şalla'llāhu 'aleyhi vesellemba' dez ḥamd ḥudā-yı kerim-i 'ālimān ve na't ḥ'āce-i her do cihān ve şāhib-i ḳur'ān ve ḳatıl-i küffār ve nām-ı meşhūr ya'ni ḥazret-i imām-ı nāşıru'd-din ve imām-ı mu'īnu'd-din ve ḥazret-i imām-ı zuhūru'd-din ibni ḥazret-i imām-ı eftāḥ ibni ḥazret-i imām-ı ḳasım ibni ḥazret-i 'askerī ibni ḥazret-i imām-ı bâkır ibni ḥazret-i imām-ı muḥammed taḳī ibni ḥazret-i imām-ı mūsā rızā ibni ḥazret-i imām-ı mūsā ḳazım ibni ḥazret-i imām-ı ḥasan -raziya'llāhu 'anh-ceddi ḥazret-i muḥammed muştafa şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem*]¹⁵ el-kışsa andağ rivāyet kılurlar kim bu tōrt imāmlar Medāyin'de irdiler. Üç ayçılık orğa çıkıp irdiler. Ḥazret-i Yūsuf Ḳadīr Ḥān Ğāzī peş-gāhda turup kıyām keltürüp 'arz kıldılar kim “Ey evlād-ı resūlū'llāh! Piz Kaşkar'dın kelürmiz. Kaşkar-zemīn bi-temām küffār boldı. Sizler dik evlād-ı resūlū'llāhniñ vaktide feth tapğay.[2a] Mundın keyin feth bolmas. Ruḥşatları bolup bir neçe leşker-i İslām hem-rāh bolur mukin? -inşā'allāhu te'ālā-¹⁶Ḥudā-yı Te'ālā'nıñ ināyeti bolsa feth kılıp ḥazretlerinin dergāhlarıḡa kelgeymiz.” didiler. Ḥazret-i İmām-ı Nāşıru'd-din aydılar: “Ey ümerālar! Ḥazret-i Yūsuf Ḳadīr Ḥān Ğāzī Pādīşāḥ pile tiz tün leşker cem' kılıp barıñızlar. Eger 'āciz kelseñizler pizlerge nāme iybersünler.” dip yarlıḡ kıldılar. Şol zemān kırk miñ leşker cem' kılıp berdiler. Ḥazret-i Yūsuf Ḳadīr Ḥān Ğāzī Pādīşāḥ leşker tartıp Kaşkar-zemīnḡa revān boldılar. Neçend maḡal menzil ve merāḥillerni tay kılıp ve bādiyelerni ḳat' kılıp Kaşkar-zemīnḡa keldiler. Aydılar kim “Mendürmen Yūsuf Ḳadīr Ḥān Ğāzī. Ey Kaşkar ḡalkı! Ḥazret-i İmām-ı Nāşıru'd-din başlıḡ tōrt imāmlar kırk miñ leşker pilen Kaşkar'nı feth kılḡalı Māverāü'n-nehr'din kelipdürmiz. Eger imān keltürseñizler evvel Ḥudā rızası üçün ikinci cemī' enbiyālar rızası üçün eger imān keltürmeñizler ḡarb-ı şimşir Müselmān kılurmızdur.”¹⁷ dip nāme yügürgüzdiler. Kaşkar ḡalkı nāmeni körüp bisyār ḡam-ḡin boldılar. Ayttılar kim “Munıñ 'ilācı ne turur? Eger imān keltürsek [2b] āḡir ne bolḡusıdur? Eger imān keltürmesek şehriñ ḡarāb kılḡusıdur.” dip endişe ḡılır irdi. Ğāhiru'l-emr maşlaḡatları şubu yerge yetti ki “Piz imān keltürürmiz eger nesl-evlādımız bolsalar.” dip elçi çıkardılar. Bunlar nāme pitdiler kim Kaşkar ḡalkı imān keltürgüsıdur. Bu ḡalk pile ceng kılıp zarar yetgürmek ḡüb imes.” dip ḥazret-i imāmlarḡa nāme iyberdiler. Nāmeniñ sözi andağ irdi kim “Ey

¹² “Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla [başlarım]”.

¹³ Şükür, âlemlerin Rabb'i olan Allah içindir. Güzel sonuç takva sahibi insanlar içindir. Salatu selam, Muhammed'e onun yakınlarına ve sahabesinin hepsinedir.

¹⁴Bu kısım Arapça olup manası şudur: Sır ve hayat âleminin, her şeyin yaratıcısı olan Rabb'in adıyla. Rahman ve rahim, kadim ve ebedi olan cenabı Allah'ı her türlü noksanlıktan tenzih ederim.

¹⁵Ezelî olarak âlim olan Allah ve bin âlemin seçilmiş, her iki âlemin önderi, peygamberlerin serveri, Hazreti (s.a.v.), âlemlerin cömerti olan Allah'a şükrettikten sonra iki cihanın başı olan Hazreti Muhammed'e övgüler olsun. Kur'an'ın sahibi, kâfirlerin katili ismiyle meşhur İmam-ı Nasreddin ve İmam-ı Muineddin, Hazreti İmam-ı Eftah'ın oğlu Zuhreddin, Hazreti İmam-ı Kasım'ın oğlu Hazreti İmam-ı Eftah, Hazreti Askeri'nin oğlu Hazreti İmam-ı Kasım, Hazreti İmam-ı Bâkır'ın oğlu Hazreti Askeri, Hazreti İmam-ı Muhammed Takî'nin oğlu Hazreti İmam-ı Bâkır, Hazreti İmam-ı Ali Musa Rıza'nın oğlu Hazreti İmam-ı Muhammed Takî, Hazreti İmam-ı Musa Kazım'ın oğlu Hazreti İmam-ı Ali Musa Rıza, Hazreti İmam-ı Cafer-i Sadık'ın oğlu Hazreti Musa Kazım, Hazreti İmam-ı Zeynelâbidin'in oğlu Hazreti İmam-ı Cafer-i Sadık, Hazreti İmam-ı Hasan (r.a.)'ın oğlu Hazreti İmam-ı Zeynelâbidin, bunların da dedeleri Hazreti Muhammed (s.a.v.).

¹⁶ Allah izin verirse.

¹⁷Kelimedeki “tur” eki fazladan yazılmıştır.

büzürgvârlarım! Piz sizlerge îman keltürürmiz. Pizlerni sizler dik îmanğa indegüci yok irdi. Piz küfr-
 dalâletde idük. Miz hîn Müselmân bolurmız.” dip nâme iyberdiler. El-kışsa: andağ rivâyet kılıpdurlar
 kim hâzret-i imâmlar üç ayçılık orğa çıkıp nâmeni ora üzeside tutup berdiler. Hâzret-i Imâmlar
 nâmeni körüp aydılar kim “Ey yârânlar! Pizge Kaşkar-zemîndin nâme keldi. Piz ez-berâ-yı feth-i
 küffâr üçün baradurmız. Pizniñ mundın özge işimiz yok turur.” dip or üzesidin yanmay Hâzret-i
 Resûl -‘aleyhi’s-selâm-¹⁸niñ ravzaları tarafıge revân boldılar. Barıp ravza-i mübârekni ziyâret
 kıldılar. Teveccüh kılıp meded-isti‘ânet tilep beşâret taptılar kim Kaşkar zemînni feth kılursızlar.
 [3a] Özünüñ hem Kaşkar-zemînde şerbet-i şehâdet içersizler, dip şu vâkı‘anı körüp hõş-hâl ve hürrem
 bolup be-ťaraf-ı Kaşkar-zemînge revân boldılar. Tüşken otağda bârgâh-ı saltanatge kişi buyrudılar:
 “Sin barıp tiz tün pile baraķamızını arķamızdın yetgüzüp ber.” dip yarlıg kıldılar. Özleri hem tiz tün
 yörüp neçend künde Andicân tağıga yetip tüştiler. “Leşkerni siz çağap barıñlar. Ne miķdâr kişi
 kelipdür? On kişidin bir kişi bir dâne nohûd alıp kelsün.” dip yarlıg kıldılar. On kişidin bir kişi bir
 dâne nohûd alıp keldi. Cem‘ kılıp tartıp baķtılar. Bir çehârek çıktı. Hesâbı yüz miñ kişi kelipdür.
 Hâzret-i imâmlar aydılar kim “Leşker bisyâr kelipdür. Öz meyli pile kelgeni hem bardur. Ez rüy-ı
 siyâset pile kelgeni hem bardur. Müselmânların köç kılıp zôr pile alıp barmaķ hûb imes. İslâm açmaķ
 pizniñ mirâşımız turur. Müselmânların i‘tikâdı ma‘lûm boldı. Temâm yansunlar. Piz öz kişilerimiz
 pile barıp feth kılurmız. Hudâ-yı Te‘âlâ’nıñ inâyeti bolsa ve ceddimiz Hâzret-i Muhammed Muştafâ
 -şalla’llâhu ‘aleyhi vesellem-¹⁹niñ mededi bolsa -inşâ’llâhu te‘âlâ- İslâm açqaymız.” dip yarlıg
 kıldılar. Leşker halkı mundağ kılğanlarını işitip zârî ve tazarrû [3b] kılıp cem‘ bolup kelip aydılar
 kim “Ey büzürgvârlarım! Pizniñ cânımız hâzretlerige fedâ bolsun. Piz hâzretleriniñ altun tûğlarını
 irkeşip kelip irdük. Pizniñ ârzümüz oldur kim hâzretleriniñ aldılarıda cân fedâ kılurmız. Hâzretleridin
 herģiz yanmasmız. Kıyâmet küni Hâzret-i Peğamber -şalla’llâhu ‘aleyhi vesellem-niñ aldılarıda
 şermende bolmasmız.” dip hâzret-i imâmların mübârek ayağlarıga yıķılıp zâr u tazarrû kılıp
 turdılar. Hâzret-i imâmların mihr-muhabbetleri cûş urup aydılar kim “Andağ bolsañızlar ‘âmîn’
 diñizler. Piz du‘â kılalın.” Bu dört imâmlar başlarını yalañ kılıp közlerini kögge tikip yüzlerini be-
 ťaraf-ı kible kılıp du‘â kıldılar. Şol zemân du‘âları icâbet boldı. Hemme leşker üstün baķtı. ‘Arş-ı
 kürsini kördi. Töbin baķtılar peşt-i mâhîni kördiler. Hemmeleri evliyâ-yı zeber-dest boldılar. El-
 kışsa: Hâzret-i Yûsuf Qâdir Hân Gâzi Pâdişâh, hâzret-i imâmlarğa nâme iyberdiler kim müddet-i
 eyyâm ba‘d-ez muntazır irdiler. Özleri “Kelürler mükin, yâ yok mu ikin?” dip oturup irdiler.
 Andicân tarafıdın gerd feydâ boldı. Gerd [4a] arasın tûğ ‘alemler pelgürdi. Kördiler kim bir aķ
 pergâle ‘alem zâhir boldı. Nişânesi miñ kişi bir şeh-suvâr yetip keldiler. Hâzret-i Yûsuf Qâdir Hân
 Gâzi Pâdişâh peş-bâz aldılarıga çıkıp kördiler kim Hâzret-i Sultân Şâh Kâsım-ı Üveysî aşf-ı bād-pā-
 yı ‘araķ minip bu şimşir hāmâyıl kılıpdurlar. Ve kızıl haftân keyipdürler ve çarâneler bağlapdurlar.
 Tâc-ı muraşsa‘ başlarıga koyupdurlar. Civân-merdlık ve şecâ‘atlık şüreti zâhir bolup Kaşkar-
 zemînni tenhâ feth kılgu dik heybet pile kördiler. Hâzret-i Yûsuf Qâdir Hân Gâzi pâdişâhğa karangı
 cihân yaruğlık boldı. Atdın özlerini taşlap barıp körüştiler. Sordılar kim “Ey Pâdişâh-zâde! Qaydın
 kelürsizler, hâzret-i imâmlar kaydadurlar?” dip sordılar. Hâzret-i Sultân Şâh Kâsım-ı Üveysî aydılar:
 “Ey peder-i büzürgvâr! Hâzret-i imâmlar Andicân tağıga kelip tüştiler. Meni çafağan iyberdiler. ‘Sin
 ilgeri barğıl. Hâzret-i Yûsuf Qâdir Hân Gâzi Pâdişâh’ğa haber aytğıl. Piz baradurmız.’ didiler.” dip
 Hâzret-i Yûsuf Qâdir Hân Gâzi Pâdişâh hoş-vaķt bolup Hâzret-i Sultân Şâh [4b] Kâsım-ı Üveysî’ni
 leşkerleri pile özleriniñ menzillerige [iyberdiler.] şâdyâne çaldurdılar. Hâzret-i Yûsuf Qâdir Hân
 Gâzi Pâdişâh “Hâzret-i imâmların aldılarıga barsam.” dip turup irdiler. Andicân tarafıdın gerd feydâ
 boldı. Gerdniñ arasın tûğ ‘alemler belgürdi kim dört pergâle ‘alem kiledür. Nişânesi dört miñ kişi.
 Leşkerniñ serdârı Sultân Manşûr-ı Üveysî, H‘âce Sa‘id-ı Üveysî ve H‘âce Ahmed-i Üveysî ve H‘âce
 ‘Azîz-i Üveysî yetip keldiler. Pâdişâhâne libâslar keyip aşb-ı bād-pā-yı ‘araķlar minip tûğ ve hançer
 üstüvâr kılıp kök temür içinde özlerini âreste kılıp gâhî mest ve gâhî hûşyâr bolup yetip keldiler.
 Hâzret-i Yûsuf Qâdir Hân Gâzi Pâdişâh bularnı körüp bisyâr ta‘zîmler kılıp körüştiler. Hemmeleridin

¹⁸ Selam onun üzerine olsun.

¹⁹ Allah ona salat ve selam etsin.

harduķ sorap Őehrniń yene bir ¼arafige tũşũrdiler. Ol kũn keķ boldı. Tań attı. Vaķt-i ĉaŗt-gāh bolup irdi. Yene gerd pedā boldı. Ol gerdniń arasıdın on iki pergāle ‘alem zāhir boldı. Niŗānesi yigirme iki miń kiŗi bu leŗkerniń serdārı Sultān Ebu’l-Muzaffer-i [5a] Ĥarezmi, Sultān A‘zamı-yi Ĥarezmi, Sultān Ebū‘Alı-yi Ĥarezmi, Sultān Hāşimi-yi Ĥarezmi, Sultān Şāh Kāsim-ı Ĥarezmi, Ĥ‘āce Ca‘feri-yi Ĥarezmi, Ĥ‘āce İbrāhım-i Ĥarezmi, Ĥ‘āce Müslim-i Ĥarezmi, Ĥ‘āce Kũcegi-yi Ĥarezmi, Ĥ‘āce Şehbāz-ı Ĥarezmi, asf-ı bād-pā-yı ‘araķlar minip pādiŗāhāne silāhlar keyip Őır-ŗıfat dest-bāzũlarıdın Őecā‘atlar kũrgũzũp yetip keldiler. Ĥazret-i Yũsuf Kādir Ĥān Ėāzi Pādiŗāh bularnı kũrũp peŗ-bāz aldılarıĝa barıp ‘izzet-ikrāmlar pile kũrũŗũp harduķ sorap bularnı Őehrniń yene bir ¼arafige tũşũrdiler. Kaŗķar ĥalkı ĥayrān kaldı. Ol kũn keķ boldı. Tań attı. Vaķt-i ĉaŗt-gāh boldı. Yene bir ¼arafdın gerd pedā boldı. Tũĝ sũzũldi. Tũĝniń arasıdın ‘alemler belĝũrdi. Kũrdiler kim On yette pergāle ‘alem kiledũr. Niŗānesi yigirme alta miń kiŗi. Bu leŗkerniń serdārı Sultān Şeyĥ Celālu’d-dĩn-i Baĝdādi oń kollarıda Sultān Sa‘id-i Baĝdādi, sol kollarıda Sultān ‘Alau’d-dĩn-i Baĝdādi, arķa kollarıda Sultān Ziyāu’d-dĩn-i Baĝdādi, Sultān Zer Şemse’d-dĩn-i Baĝdādi, Sultān Ĥasan-ı Baĝdādi, [5b] Sultān Muĥammed-i Baĝdādi ve Ĥ‘āce Muĥammed Tāhir-i Baĝdādi ve Ĥ‘āce Naŗir-i Baĝdādi, Ĥ‘āce ‘Abdu’l-kerim-i Baĝdādi, Ĥ‘āce ‘Abdu’r-raĥım-i Baĝdādi ve Ĥ‘āce ‘Ömer-i Baĝdādi ve Ĥ‘āce Yaĥyā-yı Baĝdādi ve Ĥ‘āce Şekũr-i Baĝdādi ve Ĥ‘āce ‘Abdu’l-‘aziz-i Baĝdādi, Ĥ‘āce Ebu’l-Manŗũr-ı Baĝdādi ve Ĥ‘āce Ebu’l-Ėũvāriŗ-i Baĝdādi aldılarıĝa bikler salıp bahādur yigitler Őecā‘atlar kũrgũzũp atlarınıń heybet-i tavıŗıdın yer kũkni titretip kũk temũr iĉinde aŗf-ı bād-pā-yı ‘araķlar minip kızıl ve kara ĥaftānlar keyip ve ĉarāneler baĝlap yetip keldiler. Bu heybetlerni kũrũp Ĥazret-i Yũsuf Kādir Ĥān Ėāzi Pādiŗāh cezm kıldılar kim “Ĥazret-i imāmlardur.” dip yayaĝ bolup yũĝũrdiler kim Ĥazret-i Seyyid Celālu’d-dĩn-i Baĝdādi baŗlıĝ sultānlar ve ĥocaldurdılar. Ĥazret-i Yũsuf Kādir Ĥān Ėāzi Pādiŗāh ta‘zım-i temām ve edeb-i ikrāmlar birle selām kıldılar. Ĥazret-i Seyyid Celālu’d-dĩn ‘aleyk aldılar ve sordılar kim “Ne ĥālińizler? Bā-ŗoĥbet ve selāmet bar musızlar?” dip Ĥazret-i Yũsuf Kādir Ĥān Ėāzi Pādiŗāh ta‘zım bercā keltũrũp ayttılar kim “el-ĥamdu li’llāh²⁰, sizlerniń mũbarek cemāllerıĝa mũŗerref [6a] boldum.” dip turdılar. Ĥazret-i Sultānlar sordılar kim “Piz ķaysı ¼arafige tũŗermiz?” didiler. Ĥazret-i Yũsuf Kādir Ĥān Ėāzi Pādiŗāh baŗlap barıp Őehrniń yene bir ¼arafige tũşũrdiler. Ol kũn keķ boldı. Tań attı ve vaķt-i ĉaŗt-gāh boldı. Yene gerd pedā boldı. Gerd sũzũldi arasıdın ‘alemler pelĝũrdi. Kũrdiler kim yigirme beŗ pergāle ‘alem. Niŗānesi ellik miń kiŗi. Hemmesi ‘ālemge meŗĥũr ve ma‘lũm boldı. Fādiŗāh-ı cihān ve Őāĥib-i Ĥur‘ān, ķātil-i kũffār, nām-ı meŗĥũr ya‘ni Ĥazret-i İmām-ı Nāŗıru’d-dĩn ve Ĥazret-i İmām-ı Zũĥũru’d-dĩn ve Ĥazret-i İmām-ı Ĥıvāmu’d-dĩn ve Ĥazret-i İmām-ı Mu‘ĩnu’d-dĩn’dũrler. Tufķaķhā-yı bād-pā-yı ‘araķlar minip kızıl ve kara ĥaftānlar keyip ve Őimŗir-i Mıŗri ĥamāyıl kılıp cān-bāz yigitler aldılarıda ĝarķ-ı āhin fulād baŗlarıda tāc-ı muraŗŗa‘ keyip kemend-i kiyanı ve ĉarķib-i Őāĥi baĝlap kelũr irdiler. Ĥazret-i imāmlarını oń kollarıda kırķ mollā-yı mũntehā, sol kollarıda kırķ mollā-yı mũntehā aldı ve arķalarıda ‘ālimler ismi a‘zam okup kelũr irdiler. Yette miń pādiŗāh-zādeler ellik miń leŗker pile ĥazret-i imāmlarını [6b] aldı ve arķalarıda yer kũkni titretip kelũr idiler. Ĥazret-i Yũsuf Kādir Ĥān Ėāzi Pādiŗāh, ĥazret-i imāmlarını kũrũp ķattıĝ ũn birle ķıķkırap aydılar kim “Ey Kaŗķar ĥalkı! Ėāĥ ve dānā bolĝıl kim ol pādiŗāh-ı iķlim-gerler yettiler. Eger sizler peŗ-bāz aldılarıĝa ķıkıp imān keltũrmeseńizler hemmeńizler cān bergũńizdũr. Mendin ķalmaŗun. Sizlerge ĥaber berdim.” dip ĥazret-i imāmlar ¼arafige yũzlendiler. Yaķın yetip atdın ũzlerini taŗlap yayaĝ bolup ĥazret-i imāmlarını ayaĝlarıĝa yıkılıp yũz miń tevāzũ‘lar pile ĥazret-i imāmlarĝa selām kıldılar. Ĥazret-i imāmlar ‘aleyk alıp sordılar kim “Ey Yũsuf Kādir Ĥān Ėāzi! Selāmet bar musız?” dip Ĥazret-i Yũsuf Kādir Ĥān Ėāzi aydılar kim “Ey pādiŗāĥlarım! -el-ĥamdu li’llāh- her neķũk bolsa hem mũbarek cemāllerıĝa mũŗerref boldum. Ĥiĉ eŗer-i ĝubār kũńlũmde ķalmadı.” dip bisyār ta‘zımlar kılıp turdılar. Kaŗķar ĥalkı uluĝ kiĉik hemmeleri cem‘ bolup saĝdaķlarını boyunlarıĝa asıp bisyār niyāz-mendlikler aldılarıĝa alıp keldiler. Bisyār [7a] ĥacāetleridin selām kıldılar. Ĥazret-i imāmlar sordılar kim “Bular ķāfir mũ ya Mũselmān mu?” dip ‘aleyk almadılar. Tevaķķuf kıldılar. Yũsuf Kādir Ĥān Ėāzi aydılar kim “Bular Kaŗķar ĥalkı turur. İmān keltũrũp Mũselmān bolĝalı kelĝendũr.” dip irdiler. Ĥazret-i imāmlar aydılar

²⁰ Allah’a hamd olsun.

kim “Ey Yûsuf Kādîr Hân Gâzî! Bulardın sorañ kim öz meylileri pirle İmân keltürür mü yâ öz rû-yı siyâset pile mü?” didiler. Yûsuf Kādîr Hân Gâzî Pâdişâh aydılar kim “Ey hâlâyık! Nime dipsizler? Kaşkar halkı aydılar kim “Piz ârzü-mend irdük. Neşl-evlâd ister irdük. -el-hamdu li’llâh- imdi neçük Müselmân bolgaymız? İmdi murâdımız hâşıl boldı.” didiler. Hâzret-i imâmlar bu sözni işitip atlarıdın tüşüp imân ‘arz kıldılar. Andın du‘â kıldılar. Hemme halk “âmîn” didiler. Hâzret-i imâmların du‘âlarınıñ berekâtıdın cümlesi öz vücûdıdın haber taftılar. Hâzret-i imâmlar mübârek-bâdlık kıldılar. Andın keyin şehr halkı öz meylice ‘işret kılur irdiler. Kaşkar halkı neçend kün hâzret-i imâmlarğa [7b] hizmetkârlık kıldılar. Neçend künden keyin hâzret-i imâmlar Yûsuf Kādîr Hân Gâzî Pâdişâh’ı Kaşkar vilâyetige pâdişâh kılıp aydılar kim “Ey Yûsuf Kādîr Hân Gâzî! Piz yerde şerbet-i şehâdet içsek pizniñ cesedimiz nâ-pâk yerde kalmasun. Şem‘ -çerâğımıznı berfâ kılgu dik evkâflar bisyâr kılıp pizniñ hâkkımızda du‘â ve tekbir kılıp olurgu dik şeyh-i cârûf-keş koygaysız.” dip vaşıyyetlerini temâm kılıp özleri be-‘araf-ı Yârkend’ge revân boldılar. Yârkend’ge yetip kördiler kim bir neçe üylük kişi germ ayıp oturupdurlar. Hâzret-i imâmlardın haber alıp peş-bâz aldılarğa çıkıp tuhfе ve niyâz-mendlikler kıldı. Hâzret-i imâmlar bularğa imân ‘arz kıldılar. Ba‘d-ez du‘â kıldılar. Olar âmîn didiler. Du‘âdın keyin aydılar kim “Kaşkar-zemînniñ pâ-yı taht[ı] şubu yerde bolsun.” dip hayr-bâd kılıp be-‘araf-ı Mâçin revân boldılar. Yol üzeside bir neçe kişi uçradı. Olar hemmesi Müselmân boldılar. Muçin’ğa çıkmadılar. Olar temâm kaldı. El-kışsa Hâzret-i İmâm-ı Şâkir Pâdişâh, neçend miñ leşker pilen ilgeri yörür irdiler. [8a] Kum arasıda Çoqtı Reşid Nukte Reşid’niñ miñ karavulı bar idi. Hâzret-i İmâm-ı Şâkir Pâdişâh peççe idiler. Bu kâfirler peş-bâz çıkıp ceng kıldılar. Hâzret-i İmâm-ı Şâkir Pâdişâh’ı şol Kum’da şehid kıldı. Leşker halkı karavulnı araga alıp hemmesini tutup öltürdiler. Birisi kaçıp Çoqtı Reşid Nukte Reşid’ğa haber berdi. Aydı: “Ey pâdişâhım! Bir bölük leşker kelip karavulnı tutup öltürdi. Men kaçıp keldim.” didi. Çoqtı Reşid’ğa yaruğ cihân qaranguluk boldı. Etrâf-câhibğa kişi çafturdi. Şehrni muhkem âreste kılıp turdı. İmâmlar Hâzret-i İmâm-ı Şâkir Pâdişâh’ı Kum’da defn kıldılar. Ta‘ ziyeti temâm kılıp Mâçin şehrige revân boldılar. Kelip şehrniñ aldığa tüştiler. Kâfirler bu leşkerğa hayrân kaldı. Şol vaktde Çoqtı Reşid’niñ bir sihr-geri bar idi. Aydı kim “Ey pâdişâhım! Nime munça pi-tâkat bolursızlar? Şehrni körse alur mu körmese hem alur mu?” didi. Çoqtı Reşid aydı: “Ey vezîr! Bu ne sözdür? Şehr körünüp turunup turup.” [8b] Mundağ didi. Sâhîr aydı: “Şol leşker neçe kün munda tursa men şehrni yaşuray.” didi. Çoqtı Reşid ta‘zim kılıp olturdi. Hemme kâfirler hoş-hâl bolup şadyâne çaldurdi. Tañ attı. Hâzret-i imâmlar namâzdın fâriğ bolup aydılar kim “Ey yârânlarım! Bu kâfirlerğa kişi kirsün. Müselmân bolur mu yâ yok mu? Müselmân bolmasa ceng kılalı. Eger Müselmân bolsa ceng kılıp Müselmânlarınñ kanını tökmek hûb imes.” dip şol zemân yarlıg kıldılar kim “Kişi kirsün.” dip bir kişini buyrudılar kim “Kirip aytgıl. Bu kelgen kişi Hâzret-i Muhammed Muştafa -şalla’llâhu ‘aleyhi vesellem-niñ evlâdları tururlar. Mübârek isimleri Hâzret-i İmâm-ı Nâşîru’d-dîn ve İmâm-ı Mu‘înu’d-dîn ve İmâm-ı Zuhûru’d-dîn ve İmâm-ı Kıvâmu’d-dîn tururlar. Bu Mâverâu’n-nehr Kaşkar-zemînni feth kılmak üçün yüz kırk cönk leşker pile keldiler. Meni buyrudılar kim “Sin kirip ol kâfirlerğa aytgıl. Sağdaqlarını boyunlarığa asıp meniñ aldımğa kelip imân keltürsünler. Eger keltürmeseler Çoqtı Reşid başlıgın hemme kâfirleriñ öltürüp balalarını [...]”²¹ kılıp şehrni vîrân kıladur.” didi. Bu sözni işitip kâfirlerğa yaruğ cihân qaranguluk boldı ise kâfirler endişe kılıp aydı: “Dinimizdin yanasmız. [9a] Eger ceng kılsak‘ âkıbet ne bolgusıdır?” dip şubu sözde irdi. Uçatlıkdın bir sihr-geri bar irdi. Yetip kelip aydı kim “Ey pâdişâhım! Ne vâk‘adur kim sizlerge munça teşvişlik tüşüpdür?” didi. Çoqtı Reşid aydı: “Ey vezîr! Bu kelgen leşkerdin ilçi kiripdür. Ne dirni pilmesmen.” didi. Bu sihr-ger aydı: “Bir bir ölermiz, dinimizdin yanasmız. Süfüldin tüşürüp iybermek kerek. Andın keyin “Meniñ kırk bir şâkirdlerim pile patgu dik zengâr çadır orda üstinde tiksünler. Muniñ ‘ilâcını men kılay.” didi. Şol zemân ilçini süfüldin tüşürüp iyberdiler. Bir yaşıl çadır ordağa tıkdiler. Şem‘ân başlıg kırk bir sâhîr sâhirğa muqayyed boldı. El-kışsa, ilçî yanıp kelip kâfirleriñ sözünü bir bir taķır berdiler. Hâzret-i imâmlar der-ğazab bolup Sultân Şâh Kâsım-ı Üveys’ni buyrudılar: “Siz barıp Seyyid Celâlu’d-dîn-i Bağdâdî’ğa aytnı. Öz leşkeri birle şehrniñ bir tarafıdın cengge kirsünler. Yene

²¹ Okunmamaktadır.

bir tarafdın Sultān Sencer-i Kāsāniler öz leşkeri birle ceng[ge] kirsünler. Yene bir tarafdın Sultān Manşūr-ı Üveysi öz leşkeri birle bir tarafdın cengge kirsünler. Yene bir tarafdın mehter-cārüb [9b] yemeni başlığın yüz kırk dört mehteriler nefire ve karnây ve ceng duhul²² nekkârelerini nevâzişğa kirgüzüp şecâ’atlık yigitler pâdişâhâne silâhlar keyip şimşirlerini hamâyil kılıp âsumân ve zeminni zelzelege keltürüp mest-i ilâhî bolup ceng kılğalı râst bolup irdiler. Şehr gâyib boldı. Pildiler kim sihr-gerler sihri kılğandır, didiler. Hazret-i imâmlar ervâh-ı tayyibege müteveccih boldılar. Şehr yine âşikâra boldı. Etrâf-câniibdin at salur irdiler. Şehr yine gâyib boldı. Ol küni ötti irse hazret-i imâmlar ervâh-ı tayyibege teveccüh kıldılar. Tañ attı. Şehr yine âşikâra boldı. Tañ-ı ceng çaldılar. Şecâ’atlık yigitler cengge at salısları hemân şehr yine gâyib boldı. Şubu tarîka pile müddeti Çin şehriniñ içide qarâr taptilar. ‘Âķibetu’l-emr Çoķtı Reşid Nukte Reşid temâm leşkeri birle bir keçe kaçıp ketti. Civân-merdler “Añ salıp ceng kılalı.” dip baķsalar şehr gâyib bolmaydur. İztirâb pile şehrniñ aldığa kelip kördiler kim az kişı kılalıdır. Bir kişini tutup alıp söz sordılar. “Bu vaķtğaç şehr körünmes irdi. Bu kün gâyib bolmaydur.[10a] Bâ’iş nime?” didiler. Ol kâfir aydı: “Ey pâdişâh-zâdeler! Kâfirler sihr kılıp şehrni gâyib kılur irdi. Çoķtı Reşid Nukte Reşid bu keçe kaçıp tağ tarafıge kitipdür. Sâhirler sihr kılmaydur. Şehr anıñ içün gâyib bolmaydur. Uçatlık hâķı hem pile ketgendür. Meni koyaberiñler. Meniñ dik ‘âciz bu şehirde toludur.” didi. Koymay hazret-i imâmlar kaşlarığa alıp bardılar. “Ey kâfir! İmân aytğıl.” didiler. İmân keltürdi. Söz sordılar: “Çoķtı Reşid kanca kişı birlen kaçkandır?” Ol kişı aydı: “On iki miñ kişı hemişe heşabda yörür irdi. Şol ketgendür. Yene hem şunça kişı şehirde kılğandır.” didi. Hazret-i imâmlar aydılar: “Âdem kılğan hâķ Müselmân bolur mu yâ ceng kılur mu?” Ol kişı aydı kim “Ey pâdişâhlarım! Men pilmesmen ceng kılurnı yâ imân keltürürni?” didi. Yene sordılar: “Baş kişisi kimdür?” Ol kişı aydı: “Halhâl Mâçin dip bir gayûr kâfir bardur ve lîkin ol kâfir za’îfdür. Aña tâbi’ kişiler kılğandır ammâ ‘aceb kâfirdür.” didi. El-kışsa, hazret-i imâmlar aydılar: “Şehrge bir kişı kirsün. Andın neçük cevâb çıkadur, aña baķıp iş kılalıñ.” didiler. Şol zemân Kaytos-ı Mağribi dip bir Müselmân bar idi. Ol aydı: “Men kirey. Müselmân bolsa men pille çıkarmen bolmasa men [10b] şunda kılurmen. Şundın pilsünler.” dip “Şehrge kir.” didiler. Ol kişı başlap kirdi. Halhâl’niñ üyige alıp bardı. Halhâl muni körüp “Kaydın keldiñ?” didi. Kaytos-ı Mağribi aydı: “Meni ol pâdişâh-ı heft-iķlîm kiğürdi. [...]larını iki küni pile munda çıkıp Müselmân bolsun. Eger Müselmân bolmasa tutup çık.” didiler. “Şuña kirdim.” didi. Halhâl’ğa yaruķ cihân karañguluk boldı. Halhâl aydı: “Tutuñlar bu âdemni.” didi. Halhâl’niñ üç yüz pehlivânı bar irdi. Her tarafdın kol uzattı. Kaytos-ı Mağribi bir na’ra tarttı kim “Allâhu ekber, her kim meni pilse pilsün. Pilmese mendürmen Kaytos-ı Mağribi.” dip kolığa hançer alıp Halhâl’niñ aldıda yette pehlivânını helâk kıldı. Halhâl bu hâlni körüp âvâz birle kıçķır kıçķırdı kim “Tutuñlar.” dip etrâf-câniibdin hamle kıldı. Tutalmadı. Halhâl’niñ üyüdin bir şimşir alıp ceng kılıp bir tüzge çıktılar. Yene bir na’ra tarttilar: “Allâhu ekber. Cânım fedâ Hazret-i İmâm-ı Nâşıru’d-dîn! Her kim meni pilse pilsün. Pilmese mendürmen Kaytos-ı Mağribi.” Yeñi “amân” dip özini leşkerniñ arasığa urar irdi. Hazret-i imâmlarğa haber yetgüzdiler: Kaytos-ı Mağribi’niñ hâli uşbudur. Hazret-i imâmlar şol zemân Sultān Şâh [11a] Şâh Kāsım-ı Üveysi baķıp aydılar kim “Kaytos-ı Mağribi’ğa yâr beriñler.” dip Şâh Kāsım-ı Üveysi miñ yette yüz mübârizler pile çüst-çâlâk şehrge yettiler. Kördiler kim şehr içide bisyâr muğalebe çıkadur. Dervâzeni çafıp pâre pâre kılıp kirdiler. Bir tarafdın mendürmen Şâh-ı Yemeni Mağribi dip Mağribiler pile yette yüz pehlivân birle ol yörüp kirdi. Kattı ceng kıldı. Yene bir tarafdın Sa’id-i Kūmî hâķı hâķı pile ol yörüp kirdi. Halhâl’niñ beş yüz pehlivânı bar idi. Üç yüz pehlivânı cāmı bermegen düzaķka sipâriş kıldı. Kılğan pehlivânları Müselmân bolarğa yakın yetti. Sultān Şâh Kāsım-ı Üveysi Kaytos-ı Mağribi’ğa aydı: “Şabr kılsunlar. Âdemni öltürmek âsândur. Tirgüzmek müşküldür. Şâyed ki Müselmân bolsa kerek. Eger Müselmân bolmasa yine ceng kılurmız.” dip tañ-ı bāz-geşt çalıp barıp ârām-gâhlarığa tüştiler. Hazret-i imâmlar aydılar: “Ey Sultān Şâh Kāsım-ı Üveysi! Ne miķdâr kişı şehid boldı? Ne miķdâr kâfir öldi?” didiler. Sultān Şâh Kāsım-ı Üveysi aydılar: “İki yüz yigirme ğarib şehid boldılar. Yüz atmış kâfir öldi.” dip turup idiler. “Halhâl şehr hâķı pile sağdaķlarını boyunlarığa asıp hazret-i imâmlarnıñ ayağlarığa yıkılıp barcaları imân

²² Kelime (خ) ile yazılması gerekirken (ا) ile yazılmıştır.

[11b] keltürdiler. Ḥalḥāl'ın Çin şehriğe pādīshāh kılıp cemī' tābī' leri birle yandurdılar. Tañla hemmesi namāzdın fārīg otururup irdiler. Ḥalḥāl cemī' tābī' leri pile bisyār peşkeşler alıp kelip aydılar: “Ey pādīshāhım! Uçat dip bir pāre ḥalk bar. Anıñ ḥalkı tilde Müselmāndur. Dinde cāsūzluk kılıp kaçқан kāfirlerniñ arқasıdın nāme iyberipdür.” dip ḥazret-i imāmlarğa ‘arz kıldılar. Ḥazret-i imāmlar şol zemān Çoқtı Reşid Nukte Reşid’niñ arқasıdın қоғlap revān boldılar. Neçend menzil-merāhillerni tay kılıp ve bādiyelerni kat’ kılıp kollarığa bir taşnı birbirlerige taşlap kelür irdiler. Taş yerge tüşti. Birü tüşüp taşnı alıp berey, dip irdiler. Ḥazret-i imāmlar aydılar: “Koyuñlar. Taş tüşken yer ‘aziz.” didiler. Ḥazret-i imāmlar yine neçend menzil-merāhillerni kat’-tay kılıp kelür irdiler kim aldılarığa kāfir uçradı. Kördiler kim bir tivege neçend eski çaruklarını yükledür. Ḥazret-i Imāmlar aydılar kim “Ey kāfir! Qaydın kelürsin? Ol kāfir “Men Çoқtı Reşid’niñ ḥalkıdın bolurmen. Olar pile barmay şubu çarukum ofrağunça yol keldim.” didi. Yene aydılar “Başınıñ [12a] açıl men körey.” didiler. Başını açtı. Baқsalar yeñi tüşürüpdür. Şol zemān ol kāfirni seng-bārān kıldılar. Tive pile taşnıñ astıda qaldı. Yene neçend menzil kat’-tay kılıp bir қара kördiler. Ḥazret-i imāmlarınıñ aldidın Sultān Şāh Qāsım-ı Üveysi miñ kişi birle yetip kelip ceng kıldılar. Ḥazret-i imāmlar yetgünce kāfirler kaçıp yördi. Ḥazret-i imāmlar kāfirlerni қоғlap bir ақın suға çıktılar. Aydılar: “Ey Müselmānlar! İmdi piz ‘işğa çıktuқ.” dip kāfirlerni istep taptılar. Taş birle şehir itip bergipdür. İn-heme cedel kıldılar. Hergiz kārğa kelmedi. “Munıñ suynı bermesek alurmız.” dip bir cāsūznı tutup munıñ ‘ilācını sordılar. Cāsūz bi-‘ilāc bolup aydı: “Bu sunı bermes nor pile deryānıñ tekidin laqm kılıp alıp barğandur. Nornıñ ağızını tafıp berkitse şehriñi almaқ āsāndur.” didi. Şol zemān bergüsini yerge sançdılar. Bir dirahıt pedā boldı. Alma tarḥlik ol mīvedin neçend mīvelerni alıp deryāğa taşladılar. Bu almalar barıp bir yerde çörüldi. Ağızını tafıp berkittiler. Neçend kün ceng kılmadılar. Bir keçe şehir vaқtinde ḥazret-i imāmlar aydılar: “Pizniñ [12b] pişānemizge cenūb tarafıdın bir būy kiledür. İstep baralı olar kimdürler?” dip irtesi atıldılar. Cenūb tarafige yördiler. Barıp İmām-ı Mehdi-yi Āḥiru’z-Zemān’niñ menzillerini taptılar. Körüşüp bisyār nevāzişler kıldılar. Ḥazret-i İmām-ı Mehdi-yi Āḥiru’z-Zemān aydılar: “Raḥmet bu kılğan himmetiñizlerge. Pizge icāzet yoқ çıқmaқğa. Men hem teveccūh kılurmen.” dip ḥayr-bād kılıp yandılar. Andın rāst be-taraf-ı şimāl yördiler. Barıp İmām-ı Ca’fer-i Tayyār’niñ menzillerini taptılar. Olar ḥāzır boldılar. Sordılar: “Ey birāder! Sizler kim boldılar. Ḥazret-i İmām-ı Ca’fer-i Tayyār aydılar kim “İmām-ı Ca’fer-i Teyerān’durmen. Ḥazret-i Peğamber -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem-niñ ‘alem-dārları irdi. Ceng-i Uḥud’da şehid bolup başınıñı қolumğa alıp hevāğa teyerān kılıp uşbu diyārğa tüştüm. Meniñ munda kelmegimge bā’ iş ol irdi kim in Ḥazret-i -şalla’llāhu ‘aleyhi vesellem-aytıp irdiler kim “Kaşқar-zeminni pizniñ neslimizdin kişi barıp feth kılır.” dip idiler. “Şol vaқtde men yāri bereturmen,[13a] dip ol sebebdin munda menzil kılıp idim.”dip yine aydılar: “Piz hem meded kılurmız. Sizlerniñ hem menzilleri şubu diyārda bolur.” dip gāyib boldılar. Ḥazret-i imāmlar āh-ı serd tarttılar. Nişāne-i ‘alem kılıp du’ā ve tekbiir kılıp menzillerige yandılar. Leşker cem’ bolup kelip ḥazret-i imāmlarını mübārek-bādlik kılıp aydılar kim “Ey pādīshāhım ḥazretleri! Kettiler irse kāfirlerniñ қurғанıdın neққāre āvāzı kelür irdi. Bu kün bir neçe yigitler barıp irdiler. Kāfirler kaçıp kitipdür. Bir қatur tiveniñ қuyruğığa bir kösni bağlap қoyupdur. Tive қuyruğını tebregeñce kösniñ āvāzı çıқıpdur.” didiler. Ḥazret-i imāmlar Şāh Qāsım-ı Üveysi’ğa aydılar kim “Siz öz leşkeriñiz pile arқasıdın yörün.” didiler. Sultān Şāh Qāsım-ı Üveysi arқasıdın yördiler. Neçe menzil yol kat’ kılıp bir kırğa yettiler. Ol kırnıñ ucıda bisyār kāfirler pinḥān bolup turup idi. Sultān Şāh Qāsım-ı Üveysi’ğa yek-bār ḥamle kılıp şehid kıldılar. Arқadın ḥazret-i imāmlar sür’at pile yörüp yettiler. Kördiler Sultān Şāh Qāsım-ı Üveysi şehid bolupdur. Leşkerlerige firler pile mest-i ilāhī bolup [13b] ceng kılurlar. Ḥazret-i imāmlar körüp bisyār ferīşān boldılar. Ḥazret-i Sultān Şāh Qāsım-ı Üveysi’ni şol yerde defn kıldılar. Yene aydılar: “Piz hem uşbu yerde menzil kılurmız. Bu yer közümüzge ģarq-ı kan körünедür.” didiler. Kāfirlerniñ leşkeri bir tarafge tüşti. İslām leşkeri bir tarafge tüştiler. Ḥazret-i imāmlar ervāḥ-ı ḥayyibe[ge] teveccūh kıldılar. Beşāret boldı kim iş yaқın kelipdür. Tañ attı irse ḥazret-i imāmlar namāzdın fārīg bolğunca kāfirler şaf rāst kıldı. Ol küni saḥt ceng boldı. Müselmānlar bisyār şehid boldılar. Taḥl-ı bāz-geşt çaldılar. Yanıp menzillerige tüştiler. Tañ attı. El-қışsa, ḥazret-i imāmlar “Ceride kılıñızlar. Kāfirlerniñ omacı savumasun.” dip buyurdılar. Kāfirler ol

kün ilgeri barıp şaf rāst kılıp turdı. Ol Kaytos-ı Mağribî öz leşkeri birle kâfirlerğa hamle kıldılar. Bisyār katıg ceng boldı. Müselmānlar bisyār şehid boldılar. Kün keç boldı. Yanıp menzillerige tüştiler. Keçesi iki pik pedā boldı. Hazret-i imām ok yaynı alıp atar maħalde birleri aydılar: “Seg hem bolsa āram alsun.” dip men‘ kıldılar. Ammā ol cāsūs irdi. Atnıñ teresini keyip şureti mübeddel bolup kelip irdi. [14a] Ol keçe leşker içideki miltıknıñ içige kum koyup kılıcnıñ ğılāfını yalımlap yaynıñ cillesini kesip izengüniñ oñ pâyını kesip ketti. Tañ attı. Namāzğa ezān okudılar. Kâfirler şaf rāst kıldı. Hazret-i imāmlar yüz yetmiş şaf kişi namāzğa turdılar. El-kışsa, andağ haber berürler kim Hūdā-yı Te‘ālā’nıñ taqdiri andağ irdi kim Hazret-i H‘āce ‘Abdu’llāh-ı ‘Allām, peş imām irdiler. “Kūtāh süre birle namāzğa kırā‘at kılay.” dip hiç süre hātırlarığa yetmedi illā süre-i Baķar’dın bölük. Soñkı rek‘atığa hem şundağ hātırlarığa keldi. Tā namāzdın fāriğ bolğunca kâfirler Müselmānlarını şehid kıldılar. Yüz yetmiş şaf kişidin oñ kolğa selām bergünce üç şaf kişi kalıpdur. Sol kolğa selām bergünce bir yarım şaf kişi kalıpdur. Hazret-i imāmlar der-ğazab bolup ‘ahd kıldı kim kâfirleriniñ kanını deryā kılmamam kan üzengüğe çıķmağunca atnıñ cilavını yığmamam, dip şubu ‘ahd pilen atıldılar. Kördiler kim üzengü yok. Kılıç ğılāfıda yalımlıklik. Yaynıñ cillesi yok. Miltıknıñ içige kum koyuğluk. “Yā mecid!” dip atıldılar. Ol kün yette āsmān ferişterleri nazārege keldiler. Yer tebedi. Hazret-i imāmlar mest-i ilāhī bolup gāhī oñnı solğa gāhī solnı oñğa urup gāhī mest, gāhī [14b] hūşyār bolup közlerini kökge tikip münācāt kılıp andağ saht ceng kıldılar kim kâfirleriniñ kanı Müselmānlarınıñ kanı pile alışıp qaldı. Kan deryā bolup aqtı. Kan üzengüğe çıķtı. Ammā namāz-ı feşin vakti bolup irdi. Hazret-i imām imāmlarınıñ aldılaridin Hazret-i Sultān Seyyid Celālu’d-dīn-i Bağdādī kâfirlerini koğlap cenūb tarafige baradur. Hazret-i imāmlar muni körüp “Namāz öteyeli.” dip tüştiler. Tahāret alğan yerde bir kösüy yıgaçnı sançıp koydılar. Şol zemān kögerdi. Şeyh Celālu’d-dīn-i Bağdādī bir çukurğa yettiler. Ol çukurda kâfirler cem‘ bolup Sultān Şeyh Celālu’d-dīn-i Bağdādī’ni şehid kıldılar. [kalū innā li’llāhī ve innā ileyhi raci‘ūn]²³. Öz leşkerleri birle kâfirlerini koğlap tağ tarafige yördiler. Hazret-i imāmlar namāzğa şurū‘ kıldılar. Kâfirleriniñ bir pinhān yerde miñ kişisi bar irdi. El-kışsa, bir kün bir kâfir kelip hazret-i imāmınıñ rikāb-dārları birle dost boldı. Bu harām-zāde soradı: “Hazret-i imāmlarğa tığ teber kār kılmaydur. Ne sebebdin?” didi. Bu rikāb-dār aydı kim “Hazret-i imāmlarğa namāzğa turğanlarıda tığ teber kār kıılır. Özge vaktide kār kılmaydur.” dip ayttı. Każā ve kader bu irdi kim sol kâfir vaktiñi ğanīmet tafip hazret-i imāmlarını vakt-i [15a] secde de koy dik boğuzladı. [kalū innā li’llāhī ve innā ileyhi raci‘ūn] Andın keyin “Tüĝni alay.” dip in hemme ceng kılıp tüĝcınıñ kolını kesti. Tüĝni bermedi. Tizleriğa alıp tuttılar. Tizlerini hem kesti boyunlarığa kıstı. Boyunlarını kesti. Tüĝ hevāğa urlap çıķıp ğāyib boldı. Kün tutuldu. Cihān karanguluk boldı. Āsmāndın āvāz keldi. Yerdin ğubūr²⁴ çıķtı. Kâfirler be-taraf-ı Māçin’ge ketti. Şubu tariķa birle üç kün ötti. Andın keyin cihān rüşenlik boldı. Leşkerdin qalğanlar cem‘ boldı. Kırk bir kişi kalıpdur. Bu kırk bir kişi başlarığa tofraklar saçıp hazret-i imāmlarınıñ mübarek ayağlarığa yüz közlerini sürüp zār zār çün ebr-i nev-bahār yıgladılar. Gāhī pi-hūş bolup gāhī hūşlarığa kelip aydılar kim “Ey pādīşāhım! Kāşki sizlerniñ aldılarıda cān bergey irdük. Bu hālını körmegey irdük. Piz neçük kııurmız? Eger Medāyin’ğa yansaķ munça leşkerdin ayrılıp neçük cevāb alıp berürmiz? Eger munda yörsek ğarīblikğa neçük kııurmız?” dip münācāt kıldılar kim nāĝāh āvāz keldi kim “İl közidin ğāyib bolup pizni çevrölüp yörünler. Her kim İslām’ğa kaşd kılsa sizler anı fest kılıp İslām’ğa yār bolunlar.” [15b] dip şol āvāz temām bolup irdi. Kırk kişi il közidin ğāyib boldılar. Bir kişi qaldı. Anıñ atı Hızır Baba irdi. Bu hinde kırk yaşka kirip irdi. Hazret-i imāmlar pile anıñ anası Māverāu’n-nehr’din hāmīle-dār kelip irdi. Hazret-i imāmlar bir kün aytıp irdiler ki “Sen pizniñ kabir pāyemizde bolĝıl.” dip şol sā‘at Hazret-i Hızır Baba münācāt kılıp aydılar kim “Ey pādīşāhım! Men neçük kııay? Her yerde ğarībdürmen.” dip yıĝlar irdiler. Beşāret boldı kim sin pizniñ kabir pāyemizde bolĝıl. Barıp Yūsuf Kādīr Hān Ğāzī’ğa aytgıl. Piz aña vaşıyyetler kılgan. Piz her yerde şerbet-i şehādet içsek pizniñ cesedimiz tüzde qalmasun. Pizniñ kazanımızni berfā kılıp tüĝ ‘alemler bağlap vakf-evķāf kıılıpsız. Āsitānemizni ābād kılıp cārūf-keş koyup kelgen hācet-mendler pizge du‘ā kııısunlar. Piz

²³ Bakara 156: “/.../ ‘Biz zaten bu dünyada Allah’a kulluk için varız. Elbette O’na döneceğiz.” derler (Öztürk, 2016: 58).

²⁴ Doğrusu “ğubār” olmalıdır.

hâzır bolurmız.” dip irdük. Şubu beşâretni taftılar irse Hâzret-i Hızır Baba yığlay yığlay be-ţaraf-ı Kaşkar revân boldı. Barıp Hâzret-i Yûsuf Qâdir Hân Gâzî Pâdişâh’ğa haber kıldı. Yûsuf Qâdir Hân Gâzî Pâdişâh şol zemân atlandılar. Keçelep kündüzlep kelip kördiler kim hâzret-i [16a] imâmlarınñ mübârek başlarını tenleridin cüdâ körüp pi-hüş bolup yine hüşlarığa keldiler. Başları ğarķ-ı kan içide yatadur. Kördiler kim âdemnin ölüġi, saynñ taşı dik yatadur. Ma’lûm kılıp bolmaydur. Müselmân mu kâfir mü dip hayrân qaldılar. Münâcât kıldılar kim “İlâhî! Müselmânlarınñ tenini kâfirlerinñ tenidin neçük cüdâ kılay. Barça işka dâñâ ‘âlimsin.” dip başlarını secdege koyup münâcât kıldılar. Şol sâ’at bir saķa pedâ boldı. Taġlardın su koyuldu. Āsmândın yamġur yağdı. Müselmânlarınñ yüzünü be-ţaraf-ı kıble kılıp qoydılar. Kâfirlerinñ tenini yüz töbin kılıp saldılar. Kâfirlerinñ başını aķıtıp ketti. Andın keyin hâzret-i imâmlarınñ mübârek cesedlerini şanduknñ içige alıp qoydılar. Özge Müslümânlarınñ tenini defn kıldılar. Taġ kabuġıġaça yetküzüp hemme şehidlernñ tenlerini defn kıldılar. Tüg ‘alemler baġlap nişâneler kılıp kattıġ ta’ziyetler tutup Hâzret-i Baba’nı baş kılıp kırķ üylük kişini darġan-ı merfû’u’l-kalem²⁵ kılıp nişâne destek berip cârûb-keş kıldılar. Şem‘, kazannı keltürüp qoydılar. Hâzret-i imâmlarınñ haķķılarıda her qaysıġa bir bir yer ta’yin kılıp “Hâzret-i [16b] imâmlarınñ haķķılarıda du’â ve tekbîr kılınızlar. Kaşkar-zeminnñ cemî‘ nazar-niyâzları hâzret-i imâmlarınñ qazanlarıġa ve cârûf-keşleriġa bolsun.” dip bisyâr vaķf-evķâf kılıp “Zek’ât-ı Haķķu’llâh-ı deh yeklerini sizlerge berdük. Du’â ve tekbîr kılınızlar.” dip be-ţaraf-ı Kaşkar revân boldılar. Târîġķa üç yüz toķsan alta irdi. Zu’l-hicce ayınñ onı dü-şenbe küni irdi. Hâzret-i imâmlar şerbet-i şehâdet nüş kıldılar. Hâzret-i Yûsuf Qâdir Hân Gâzî Pâdişâh her yılda kelip hâzret-i imâmlarınñ mübârek ravzalarını ziyâret kılıp bisyâr nazar-niyâz alıp kelip qazanlarını qaynatıp çerâġlarını yandurup meded-isti’ânet tilep du’â ve tekbîr kılıp yanur irdiler. Aytur irdi kim “Her kimniñ hâceti bolsa mübârek ravzalarını ziyâret kılıp mücâvirlerini hoş-vaķt kılıp qazanlarını qaynatıp çerâġlarını yandurup du’â ve tekbîr kılsalar kıyâmet küni ol mü’mîninler hâzret-i imâmlarınñ tüġ ‘alemleriniñ töbide orun tapışıġa hiç şek yoktur. Her kim imâmlarġa feyk²⁶ bolsa dünyâdın bî-îmân kiter. Kıyâmet küni yüzi kara bolur. Hâzret-i Muġammed Muştafâ -şalla’llâhu ‘aleyhi vesellem-niñ şefâ’atleridin mahrûm qalur. Her kim bu imâmlarınñ tezkirelerini [17a] okup işitip köz yaşı kılıp du’â ve tekbîr kılsalar bu dünyâdın âġiretge îmân-ı âb-rûy birle bargaylar -inşâ’llâhu te’âlâ- [rabbu’l-‘âlemin, bi-raġmetike yâ erġame’r-râġimin]²⁷.

3. Türkiye Türkçesine Aktarma

Rahman ve rahim olan Allah’ın adıyla [başlarım].

[1a] Şükür, âlemlerin Rabb’i olan Allah içindir. Güzel sonuç takva sahibi insanlar içindir. Salatu selam, Muhammed’e onun yakınlarına ve sahabesinin hepsinedir. [1b] Sır ve hayat âleminin, her şeyin yaratıcısı olan Rabb’in adıyla. Rahman ve rahim, kadim ve ebedi olan cenabı Allah’ı her türlü noksanlıktan tenzih ederim. Ezeli olarak âlim olan Allah ve bin âlemin seçilmişisi, her iki âlemin önderi, peygamberlerin serveri, Hazreti (s.a.v.), âlemlerin cömerti olan Allah’a stükrettikten sonra iki cihanın başı olan Hazreti Muhammed’e övgüler olsun. Kur’an’ın sahibi, kâfirlerin katili ismiyle meşhur İmam-ı Nasreddin ve İmam-ı Muineddin, Hazreti İmam-ı Eftah’ın oġlu Zuhreddin, Hazreti İmam-ı Kasım’ın oġlu Hazreti İmam-ı Eftah, Hazreti Askerî’nin oġlu Hazreti İmam-ı Kasım, Hazreti İmam-ı Bâkır’ın oġlu Hazreti Askerî, Hazreti İmam-ı Muhammed Takî’nin oġlu Hazreti İmam-ı Bâkır, Hazreti İmam-ı Ali Musa Rıza’nın oġlu Hazreti İmam-ı Muhammed Takî, Hazreti İmam-ı Musa Kazım’ın oġlu Hazreti İmam-ı Ali Musa Rıza, Hazreti İmam-ı Cafer-i Sadık’ın oġlu Hazreti Musa Kazım, Hazreti İmam-ı Zeynelâbidin’in oġlu Hazreti İmam-ı Cafer-i Sadık, Hazreti İmam-ı Hasan (r.a.)’ın oġlu Hazreti İmam-ı Zeynelâbidin, bunların da dedeleri Hazreti Muhammed (s.a.v.).

²⁵ “Darhan”, eski Türk toplumunda türbelere bakan kimselere verilen isimdir. “darhan-ı merfû’u’l-kalem” ise “kalem sahibi yani okuma yazma bilen kimse” olarak ifade edilir.

²⁶ “peykâr” olmalıdır.

²⁷ Âlemlerin Rabb’i, rahmetinle ey merhametlilerin merhametlisi!

Bir hikâyede şöyle rivayet etmişlerdir: Bu dört imam Medâyin’de idi. Üç ayda çıkılabilecek bir kale şehrine çıkmışlardı. Hazreti Yusuf Kadir Hân Gazi ayağa kalkarak öne çıktı ve şöyle dedi: Ey Allah’ın elçisinin evlatları! Biz Kaşgar’dan geliyoruz. Kaşgar bölgesi tamamen kâfirleşti. [Kaşgar] sizin gibi Allah’ın elçisinin evlatları zamanında fethedilecek. **[2a]** Bunda önce fethedilmez. İzniniz olur da İslam askeri [bu fetih için] yola çıkar mı acaba? Allah’ın izniyle ve yardımıyla [Kaşgar’ı] fethedip gelelim. Hazreti İmam-ı Nasreddin şöyle dedi: Ey emirler! Hazreti Yusuf Kadir Hân Gazi Padişah ile gece gündüz asker toplayıp [Kaşgar’a] gidin. Eger zor duruma düşerseniz bize mektup gönderin. Bunun üzerine kırk bin asker topladılar. Hazreti Yusuf Kadir Hân Gazi Padişah askerleri alıp Kaşgar bölgesine hareket etti. Birçok yer mevki geçerek Kaşgar bölgesine geldiler. Yusuf Kadir Hân “Ben Yusuf Kadir Hân Gazi’yim. Ey Kaşgar halkı! Hazreti İmam-ı Nasreddin önderliğinde dört imam, kırk bin askerle Kaşgar’ı fethetmek için Maverâünnehr’den geliyoruz. Önce Allah rızası için sonra bütün nebiler rızası için iman ediniz. Eğer etmezseniz kılıcımızla [sizleri] Müslüman yapacağız.” diye mektup gönderdiler. Kaşgar halkı mektuba çok üzüldü. “Bunun çaresi nedir? İman edersek **[2b]** sonucu ne olur? İman etmezsek şehri yakıp yıkacaklar.” diyerek istişare ettiler. Sonunda iman etmenin daha doğru olacağına karar verdiler. “Gelenler bizim evladımızdan neslimizden olsunlar.” diyerek elçi gönderdiler. Bunlar [bir de] “Kaşgar halkı iman edecektir. Savaşarak bu halka zarar vermek doğru değildir.” diye imamlara mektup gönderdiler. Mektupta şöyle yazıyordu: Ey efendilerim! Biz sizlere iman edeceğiz. [Daha önce] bizleri sizin gibi imana davet eden olmadı. Biz küfür ve dalalet içindeydik. Biz artık Müslüman olacağız.

Rivayet özetle şöyledir: Hazreti imamlar üç ayda çıkılabilecek kale şehrinde mektubu teslim aldılar. Hazreti imamlar mektubu okuyunca “Ey dostlar! Bize Kaşgar şehrinde mektup geldi. Biz kâfirlerle savaşmak için buraya geldik. Bizim burada artık işimiz kalmadı.” diyerek şehre girmeden Hazreti Resul (a.s.)’ın kabrine doğru yola çıktılar. Varıp Peygamber (a.s.)’nin mübarek kabrini ziyaret ettiler. Kabirde Peygamber (a.s.)’e duada bulundular, Peygamber (a.s.)’den yardım istediler. Peygamber (a.s.)’den “Kaşgar şehrini fethedeceksiniz. **[3a]** Siz de orada şehitlik şerbetini içeceksiniz.” şeklinde müjde aldılar. Sevindiler ve tekrar Kaşgar tarafına hareket ettiler. Konakladıkları yerde saltanat çadırına kişi görevlendirdiler. “Sen gece gündüz gidip çadırımızı arkamızdan yetiştir.” diye emrettiler. Onlar da gece gündüz gidip bir müddet sonra Andican dağına ulaştılar. “Siz askerleri çağırıp toplayın. [Bakalım] kaç kişi gelecektir. On kişide bir kişi bir nohut tanesi alsın.” diye emrettiler. Toplandıklarında saydılar. Bir çeyrek çıktı. Bu yüz bin kişiye denk geliyordu. Hazreti imamlar “Birçok asker toplanmıştır. Kendi iradesiyle gelen de vardır, zorla gelen de vardır. Müslümanları rahatsız edip zorla alıp gitmek doğru değil. Fethetmek bizim mirasımızdır. Müslümanların inançları pekişti. Biz kendi adamlarımızla gidip fethedeceğiz. Allahu Teâla’nının ayeti ve atamız Hazreti Muhammed Mustafa (s.a.v.)’in yardımıyla inşallah fethedeceğiz.” diye buyurdular. Askerler bunları duyunca üzüldüler ve yalvararak **[3b]** “Ey efendilerim! Bizim canımız sizlere feda olsun. Biz sizlerin altın tuğunu çekip gelmiştik. Bizim isteğimiz sizin önünüzde canımızı feda etmektir. Sizin yanınızdan ayrılmayız. Kıyamet günü Hazreti Peygamber (s.a.v.)’in önünde mahcup olmak istemiyoruz.” dediler, Hazreti imamların mübarek ayaklarına kapanarak ağlayıp inlediler, yalvardılar. Hazreti imamlar duygulandılar ve “Öyle ise ‘âmin’ deyiniz, biz de dua edelim.” dediler. Bu dört imam başlarını açıp gözlerini göğe diktiler ve kıbleye yönelerek dua ettiler. O an duaları kabul edildi. Bütün askerler yukarıya baktı. Arşın alt katını gördüler. Aşağıya baktılar ayı gördüler. Hepsi büyük evliya oldular.

Kısaca, Hazreti Yusuf Kadir Hân Gazi Padişah hazreti imamlara mektup gönderdi. Birkaç gün sonra hepsi hazır olup beklemeye başladılar. “Kendileri gelir mi gelmez mi?” diye bekledikleri sırada Andican tarafından bir toz kalktı. **[4a]** Tozların arasından tuğ ve alemler belirdi. Beyaz bir alem ortaya çıktı. Bin kişinin göstergesi olan bir atlı asker geldi. Hazreti Yusuf Kadir Hân Gazi Padişah onu karşıladı. Hazreti Sultan Şah Kasım-ı Üveysi’yi rüzgâr gibi giden bir ata binmiş ve kılıcı da kınında olduğu hâlde gördüler. Kızıl bir kaftan giymiş ve zırhını da [üzerine] bağlamıştı. Başında da süslü bir taç vardı. [Bu hâliyle] sanki Kaşgar şehrini tek başına fethedecekmiş gibi bir görüntüsü

vardı. Hazreti Yusuf Kadir Hân Gazi Padişah'ın karanlık dünyası aydınlandı. Kendini attan aşağıya atıp buluşup görüştüler. [Ona] şöyle sordular: Ey padişah oğlu! Nereden geliyorsunuz, hazreti imamlar nerededir? Hazreti Sultan Şah Kasım-ı Üveysî, “Ey sevgili babam! Hazreti imamlar Andican dağına gelip yerleştiler. Beni de ulak olarak gönderdiler. ‘Sen git, Hazreti Yusuf Kadir Hân Gazi Padişah’a haber ver. Biz gidiyoruz.’ dediler.” deyince Hazreti Yusuf Kadir Hân Gazi Padişah sevindi. Hazreti Sultan Şah **[4b]** Kasım-ı Üveysî’yi askerleri ile birlikte kendisinin bulundukları yere gönderdi. Sevinç davulu çaldırdılar.

Hazreti Yusuf Kadir Hân Gazi Padişah “Hazreti imamların huzuruna gideyim.” diye düşünürken Andican tarafından toz kalktı. Tozun arasından tuğ ve alemler belirdi. Dört parça alem gelmektedir. Bu dört bin kişi demektir. Ordunun komutanları Sultan Mansur-ı Üveysî, Hoca Said-i Üveysî, Hoca Ahmed-i Üveysî, Hoca Aziz-i Üveysî geldiler. Padişah elbiseleri giymişler, rüzgâr gibi giden atlara binmişler, sağlam hançerleriyle mavi zırhlar içinde kendilerini ortaya çıkarıp kimi zaman baygın kimi zaman kendinde bir şekilde geldiler. Hazreti Yusuf Kadir Hân Gazi Padişah hürmet göstererek bu gelenlerle görüştü. Hepsinin hâlini hatırlını sordu ve onları şehrin bir kenarına yerleştirdi.

O gün geçti. Tan vakti, kuşluk vakti oldu. Yine [bir taraftan] toz kalktı. Tozun arasından on iki parça alem görüldü. Bu yirmi bin kişi demektir. Komutanları Sultan Ebulmuzaffer-i **[5a]** Harezmî, Sultan Azamî-yi Harezmî, Sultan Ebu Ali-yi Harezmî, Sultan Haşimî-yi Harezmî, Sultan Şah Kasım-ı Harezmî, Hoca Caferî-yi Harezmî, Hoca İbrahim-i Harezmî, Hoca Müslim-i Harezmî, Hoca Küceğî-yi Harezmî, Hoca Şehbaz-ı Harezmî rüzgâr gibi giden atlara binmişler, padişah silahları kuşanmışlar, aslaninkine benzeyen pazularıyla, yiğitçe bir eda ile geldiler. Hazreti Yusuf Kadir Hân Gazi Padişah onları karşıladı, onlara izzetükramda bulundu, hâllerini hatırlarını sordu ve onları da şehrin bir kenarına yerleştirdi. Kaşgar halkı [bu duruma] şaşırıldı.

O gün geçti. Tan vakti, kuşluk vakti oldu. Yine bir taraftan toz kalktı. Tuğ belirdi. Tuğun arasından alemler ortaya çıktı. On yedi parça alemin geldiğini gördüler. Bu yirmi altı bin kişi demektir. Bu ordunun komutanı Sultan Şeyh Celaleddin-i Bağdadî’dir. Sağ tarafında Sultan Said-i Bağdadî, sol tarafında Sultan Alaeddin-i Bağdadî, arka tarafında Sultan Ziyaeddin-i Bağdadî, Sultan Zer Şemseddin-i Bağdadî, Sultan Hasan-ı Bağdadî, **[5b]** Sultan Muhammed-i Bağdadî, Hoca Muhammed Tahir-i Bağdadî, Hoca Nasır-ı Bağdadî, Hoca Abdülkerim-i Bağdadî, Hoca Abdürrahim-i Bağdadî, Hoca Ömer-i Bağdadî, Hoca Yahya-yı Bağdadî, Hoca Şekür-i Bağdadî, Hoca Abdülaziz-i Bağdadî, Hoca Ebulmansur-ı Bağdadî, Hoca Ebulguvaris-i Bağdadî, önlerinde beyler ve cesur yiğitler olduğu hâlde, atlarının heybetli yürüyüşüyle yeri göğü inleterek, mavi demirler içinde, rüzgâr gibi giden atlar üstünde, kızıl ve siyah kaftanlar içinde, zırhlarını giyinmiş hâlde geldiler. Hazreti Yusuf Kadir Hân Gazi Padişah bu heybetli manzarayı görünce onların hazreti imamlar olduğunu anladı ve koşarak onları karşıladı. [Onlar] Hazreti Seyyid Celaleddin önderliğindeki sultanlar ve hocalardır. Hazreti Yusuf Kadir Hân Gazi Padişah büyük bir hürmet ve ikram ile selam verdi. Hazreti Seyyid Celaleddin selamını aldı ve “Nasılsınız, hoşluk ve selamet içinde misiniz?” dedi. Hazreti Yusuf Kadir Hân Gazi Padişah hürmet göstererek “Allah’a şükür.” sizin mübarek yüzünüzle **[6a]** şereflendim.” diye cevap verdi. Hazreti sultanlar “Biz nereye yerleşeceğiz?” diye sordular. Yusuf Kadir Hân Gazi Padişah onları alıp yine şehrin bir tarafına yerleştirdi.

O gün geçti. Tan vakti, kuşluk vakti oldu. Yine toz kalktı. Toz süzüldü, arasından alemler belirdi. Yirmi beş parça alem gördüler. Bu elli bin kişi demektir. Hepsi dünyada meşhurdur: Dünya padişahı, Kur’an sahibi, kâfirlerin katili, meşhur Hazreti İmam-ı Nasreddin, Hazreti İmam-ı Zuhreddin, Hazreti İmam-ı Kıvameddin, Hazreti İmam-ı Muineddin’dir. Rüzgâr gibi giden alaca atlara binmiş, kızıl ve kara kaftanlar giymiş, Mısırî kılıçları kınlarında kahraman fedailer... Üzerlerinde demir ve çelik yelekler, başlarında süslü taçlar, padişah elbiseleri içinde ve Turan padişahlarına has giysiler giymiş oldukları hâlde geliyorlardı. Hazreti imamların sağ ve sol taraflarındaki kırk büyük molla ile arkalarındaki âlimler, ismi azam duasını okuyarak yürüyordu.

Yedi bin padişah oğlu, elli bin askerle hazreti imamların **[6b]** önünde ve arkasında yeri göğü inleterek ilerliyordu. Hazreti Yusuf Kadir Hân Gazi Padişah, hazreti imamları görüp sert bir sesle “Ey Kaşgar halkı! Biliniz ve anlayınız ki o ülkeler fetheden padişahlar geldi. Eğer siz onları karşılayıp iman etmezseniz hepiniz öleceksiniz. Benden söylemesi. Sizleri uyardım.” diye bağırdı. Sonra hazreti imamlara doğru hareket ettiler. Yaklaşınca atlarından indiler koşup hazreti imamların ayaklarına kapandılar, büyük bir tevazu ile selam verdiler. Hazreti imamlar selamlarını aldılar ve “Ey Yusuf Kadir Hân Gazi Padişah! İyi misiniz?” diye sordular. Yusuf Kadir Hân Gazi Padişah “Allah’a şükür. Ne de olsa sizin mübarek cemalinizle şereflendim. Gönlümde hiçbir sıkıntı kalmadı.” dedi, hürmet ve tazimde bulundu. Kaşgar halkı büyük küçük hepsi toplandı ve ellerinde hediyeleriyle (ikramlarıyla) geldiler. Büyük bir **[7a]** mahçubiyet içinde selam verdiler. Hazreti imamlar “Bunlar kâfir midir yoksa Müslüman mıdır?” diye sordular ve selamlarını [ilk önce] almayıp beklediler. Yusuf Kadir Hân Gazi Padişah “Bunlar Kaşgar halkıdır. İman edip Müslüman olmak için geldiler.” dedi. Hazreti imamlar “Ey Yusuf Kadir Hân Gazi! Onlara sor. Kendi istekleriyle mi iman ediyorlar yoksa mecbur kaldıkları için mi?” dedi. Yusuf Kadir Hân Gazi Padişah “Ey insanlar! Ne diyorsunuz?” dedi. Kaşgar halkı “Biz nesil evlat arzuluyorduk. Allah’a şükür. Şimdi nasıl Müslüman olmayalım? Artık isteğimiz gerçekleşti.” dediler. Hazreti imamların dualarının bereketinden hepsi kendi varlıklarından haber aldılar. Hazreti imamlar [Kaşgar halkının] Müslümanlıklarını kutladılar. Şehir halkı istediği gibi yaşamaya başladı. Ayrıca Kaşgar halkı uzun süre hazreti imamlara **[7b]** hizmet etti. Bir müddet sonra hazreti imamlar Yusuf Kadir Hân Gazi Padişah’ı Kaşgar şehrine padişah yaptılar ve “Ey Yusuf Kadir Hân Gazi! Biz [bir] yerde şehit olacak olursak bizim cenazemiz pislik içinde kalmasın. Mumu kandili yakıp vakıf kurup bize dua edin. Vakfa hizmetliler görevlendirin.” diye vasiyet ettiler.

Sonra Yarkent tarafına yöneldiler. Yarkent’e vardıklarında birkaç evlik kişinin oturmuş hayıflanmakta olduklarını gördüler. [O kişiler] önceden haberleri olduğu için onları karşıladılar ve onlara birçok hediye ve ikramlarda bulundular. Hazreti imamlar onları Müslüman yaptılar ve ardından onlar için duada bulundular. Onlar da [bu duaya] “âmin” dediler. Duadan sonra “Kaşgar bölgesinin başkenti burası olsun.” diyerek hayırlı olsun dileklerinde bulundular. Sonra Maçin²⁸ (= Hoten)’e doğru hareket ettiler. Yolda birçok kişiyle karşılaştılar. Onları da Müslüman yaptılar. Maçin’e ulaşmadan bir yere yerleştiler.

Hikâye: Hazreti İmam Şakir Padişah, birkaç bin askeriyle ilerliyordu. **[8a]** Kum şehrinde Çoktı Reşid Nukte Reşid’in bin adamı vardı. Hazreti İmam Şakir Padişah [henüz] çocuktu. Bu kâfirler önlerini kesip harbettiler. Hazreti İmam Şakir Padişah’ı Kum şehrinde şehit ettiler. Askerler padişahın adamlarını ortaya alıp hepsini öldürdü, ancak bir tanesi kaçıp Çoktı Reşid Nukte Reşid’e haber verdi. Şöyle dedi: Ey padişahım! Bir bölük asker gelip adamlarını öldürdü. Ben kaçıp kurtuldum.” Çoktı Reşid’e aydınlık dünya karanlık oldu. Etrafa adam gönderdi. Şehri iyice donatıp beklemeye başladı.

İmamlar Hazreti İmam-ı Şakir Padişah’ı Kum şehrinde defnettiler. Cenaze işlerini görüp Maçin şehrine hareket ettiler. Şehrin yakınlarına gelip yerleştiler. Kâfirler bu askarlere şaşırды. Çoktı Reşid’in bir büyücüsü vardı. Şöyle dedi: “Ey padişahım! Neden böyle üzülmüyorsunuz? Şehri görse de görmese de alabilir mi?” Çoktı Reşid “Ey vezir! Bu ne demektir? Şehir [karşıda] görünüp duruyor.” **[8b]** Büyücü şöyle dedi: “Bu askerler her ne kadar burada olsalar da ben şehri gizlerim.” Çoktı Reşid azametle oturdu. Bütün kâfirler [bu duruma] sevindiler ve mutluluk davulları çaldırdılar. Sabah oldu. Hazreti imamlar sabah namazını kıldılar ve “Ey dostlarım! Bu kâfirlerin arasına bir kişi girsin. Müslüman olacaklar mı yoksa olmayacaklar mı? Müslüman olmayacaklarsa savaşılim. Eğer Müslüman olacaklarsa Müslümanların kanını akıtmak doğru olmaz.” diye emrettiler. “Kişi girsin.” diyerek bir kişiyi görevlendirdiler. [O kişiye] şöyle dediler: [Aralarına] girip [onlara] şöyle söyle: Bu

²⁸ Uygur efsanelerinde Hoten bölgesine Maçin adının verildiği görülür (İnayet, 2007: 1183).

gelen kişi Hazreti Muhammed Mustafa (s.a.v.)'in çocuklarıdır. Mübarek isimleri Hazreti İmam-ı Nasreddin, İmam-ı Muineddin, İmam-ı Zuhreddin, İmam-ı Kivameddin'dir. Bu Maverâünnehr'i ve Kaşgar bölgesini fethetmek için yüz kırk bölük askerle geldiler. Sen [aralarına] girip o kâfirlere, sadaklarını boyunlarına asıp benim huzuruma gelmelerini ve iman etmelerini söyle. Eğer iman etmezlerse Çoktı Reşid başta olmak üzere bütün kâfirleri öldürüp çocuklarını [...] ²⁹ edip şehri yıkacak. Bu sözleri duyan kâfirlere aydınlık dünya karanlık oldu. Yaşlılar endişeyle "Dinimizden dönmeyiz. **[9a]** Eğer savaşırsak [bunun] sonucu ne olur?" dediler. Uçatlık şehrinde bir büyücü vardı. Gelip "Ey padişahım! Size ne oldu da böyle üzülyorsunuz?" dedi. Çoktı Reşid "Ey vezir! Bu gelen askerler elçi gönderdi. Ne dediğini anlamıyorum." dedi. Bu büyücü şöyle dedi: Bir bir ölüyoruz, dinimizden dönmeyiz. [Elçiyi] aşağılayıp göndermek gerekir. Sonra "Benim kırk bir öğrencimin sığacağı kadarbakır rengi bir çadır kursunlar. Bunun çaresini ben bulurum." dedi. Hemen elçiyi aşağılayıp gönderdiler. Yeşil bir çadır diktiler. Mumların önünde kırk bir büyücü toplandı. Kısacası elçi döndü ve kâfirlerin söylediği sözleri bir bir anlattı. Hazreti imamlar öfkelenildiler ve Şah Kasım Üveysi'ye "Siz gidip Seyyid Celaleddin-i Bağdadî'ye söyleyin. Kendi askeriyle şehrin bir tarafından savaşa girsinler. Yine bir taraftan Sultan Sencer-i Kasanîler kendi askeriyle savaşa başlasınlar. Yine bir taraftan ordunun **[9b]** süpürgecilerinin (destek kuvvetlerinin) ileri gelenleri yemenî başlıklarıyla yüz kırk dört seyis, zurna ve davullarını çalsınlar. Kahraman yiğitler padişah elbiseleri giyip kılıçlarını kınlarına sokup yeri göğü inleterek kendinden geçercesine savaşmak için hazırlansınlar.

Şehir kayboldu. Büyücülerin büyü yaptığını anladılar. Hazreti imamlar temiz ruhlara yöneldiler. [dua ettiler.]. Şehir yine göründü. Cıvardan at gönderiyorlardı. Şehir yine kayboldu.

O gün geçti. Hazreti imamlar tekrar temiz ruhlara dua ettiler. Sabah oldu. Şehir yine göründü. Savaş davulu çaldılar. Kahraman yiğitlerin atlarıyla savaşa girmeleriyle beraber şehir yine kayboldu. Bu şekilde bir müddet Çin şehrinin içinde beklediler. Sonunda Çoktı Reşid Nukte Reşid bütün askerleriyle birlikte bir gece kaçıp gitti. Yiğitler atlı asker gönderelim, savaş yapalım, diye bakarlarken şehrin kaybolmadığını gördüler. Zorlukla şehrin önlerine geldiklerinde şehirde çok az kişinin kaldığını anladılar. Bir kişiyi yakalayıp sordular: Bu vakte kadar şehir görünmüyordu. Bu gün kaybolmuyor. **[10a]** Bunun nedeni nedir? O kâfir "Ey padişah oğulları! Kâfirler büyü yapıp şehri görünmez kılıyorlardı. Çokta Reşid Nukte Reşid bu gece dağa kaçtı. Büyücüler büyü yapmadı. Şehir onun için kaybolmuyor. Uçatlık halkı da birlikte gitti. Beni bırakın. Benim gibi aciz [kişi] bu şehirde çoktur." dedi. Bırakmadan [o kişiyi] hazreti imamların huzuruna getirdiler. "Ey kâfir! İman et." dediler. [O kişi] iman etti. Sordular: Çokta Reşid kaç kişiyle kaçtı? O kişi "On iki bin kişiyle gidiyordu." diye cevap verdi. "Onlar gitti fakat bir o kadar kişi de şehir de kaldı." dedi. Hazreti imamlar "Kalan kişiler Müslüman olurlar mı yoksa [bizimle] savaşır mı?" diye sordular. O kişi "Ey padişahım! Ben savaşıp savaşmayacaklarını veya iman edip etmeyeceklerini bilmem." dedi. Yine sordular: [Kalanların] başı kimdir? O kişi "Halhal Maçin diye acayip bir kâfir vardır. O zayıftır, ancak ona tabi olanlar güçlü kâfirlerdir.

Kısacası hazreti imamlar "Şehre bir kişi gitsin. Bakalım ne cevap verecekler? Buna göre hareket edelim." dediler. Orada Kaytos-ı Magribî adında bir Müslüman vardı. O "Ben gideyim. Müslüman olurlarsa geri döner gelirim. Olmazlarsa ben de **[10b]** orada kalırım. Bundan anlayın." dedi. "Şehre git." dediler. O kişi gidip şehre girdi. Halhal'ın evine gitti. Halhal onu görünce "Nereden geliyorsun?" diye sordu. Kaytos-ı Magribî "Beni yedi cihanın padişahı gönderdi. [...] ³⁰ iki gün içinde çıkıp Müslüman olsun. Eğer olmazlarsa tutup çık, dediler. Ondan dolayı geldim." dedi. Halhal'a aydınlık dünya karanlık oldu. Halhal "Tutun bunu." dedi. Halhal'ın üç yüz yiğidi vardı. Dört taraftan saldırdılar. Kaytos-ı Magribî nara atarak "Allahu ekber, her kim beni biliyorsa bilsin. Bilmiyorsa ben Kaytos-ı Magribî'yim." diye bağırdı, eline hançerini aldı, Halhal'ın yanındaki üç yüz yiğidi öldürdü.

²⁹ Metinde okunmamaktadır.

³⁰ Metinde "larını" şeklinde olup kelimenin yanlış ya da eksik yazıldığı düşünülmektedir.

Halhal bu hâli görünce avazı çıktığı kadar bağırdı. “Tutun.” diyerek dört taraftan atıldılar, ancak tutamadılar. Halhal’ın evinden bir kılıç alıp savaşa savaşa düz bir yere geldiler. Kaytos-ı Magribî yine bir nara attı: Allahu ekber, canım Hazreti İmam-ı Nasreddin! Her kim beni biliyorsa bilsin. Bilmiyorsa ben Kaytos-ı Magribî’yim.” Tekrar “aman” diyerek kendini askerlerin arasına atıyordu. Kaytos-ı Magribî’nin durumunu hazreti imamlara haber verdiler. Hazreti imamlar hemen Sultan Şah **[11a]** Kasım-ı Üveysî’ye bakıp “Kaytos-ı Magribî’ye yardım edin.” diyerek Şah Kasım-ı Üveysî’yi bin yedi yüz askerle alelacele şehre gönderdiler. Şehirde büyük bir karmaşa olduğunu gördüler. Şehrin kapısını parçalayıp girdiler. Şehrin bir tarafından da “Ben Şah Yemenî diyerek Yemenîler ve yedi yüz asker girdi. Çok şiddetli bir savaş oldu. Yine şehrin bir tarafından Said-i Kumî, Kum halkı ile birlikte girdi. Halhal’ın beş yüz yiğidi vardı. Üç yüz yiğit öldürüldü. Kalan yiğitleri Müslüman olmayı kabul edecek oldular. Sultan Şah Kasım-ı Üveysî, Kaytos-ı Magribî’ye “Sabredin. İnsanı öldürmek kolaydır, diriltmek zordur. Belki Müslüman olurlar. Eğer Müslüman olmazlarsa yine savaşırız.” diye seslendi. Geri dönüş davulu çalarak tekrar yerlerine döndüler.

Hazreti imamlar “Ey Sultan Şah Kasım-ı Üveysî! Kaç kişi şehit oldu? Kaç kâfir öldü?” diye sordular. Sultan Şah Kasım-ı Üveysî “İki yüz yirmi garip şehit oldu. Yüz altmış kâfir öldü.” dedikleri sırada Halhal, şehir halkı ile birlikte sadakları boyunlarına asılmış olduğu hâlde gelip hazreti imamların ayaklarına kapandı. Hep birlikte iman **[11b]** ettiler. [Hazreti imamlar] Halhal’ı Çin şehrine padişah yaptılar ve bütün dostlarıyla birlikte döndüler. Sabah olurken hepsi namazını kılmış oturuyorlardı. Halhal bütün efradıyla birlikte çeşit çeşit hediyelerle gelip “Ey padişahım! Uçat adında bir şehir var. Oranın halkı dilde Müslümandır ancak dinen Müslüman değildir. [Onlar] casusluk yapıp kaçan kâfirlerin arkasından mektup göndermektedirler.” diyerek hazreti imamlara [durumu] arz ettiler. Hazreti imamlar hemen Çokta Reşid Nukte Reşid’in peşine düştüler. Birçok şehir, ülke yer geçtiler. [Bir ara yolda] ellerine aldıkları taşı birbirlerine atmaya başladılar. Taş yere düştü. Birisi [atından] inip taşı almak istedi. Hazreti imamlar “Bırakınız. Taşın düştüğü yer azizdir.” dediler.

Hazreti imamlar yine birçok şehir, yer geçip dolaştıkları sırada önlerine bir kâfir çıktı. O kâfirin, devesine birçok eski ayakkabıyı yüklemiş olduğunu gördüler. “Ey kâfir! Nereden geliyorsun?” diye sordular. Kâfir “Ben Çokta Reşid’in tebasındayım. Onlarla gitmeyip bu gördüğünüz ayakkabılar eskiyinceye kadar yol geldim.” dedi. “Başını **[12a]** aç, görelim.” dediler. Başını açtı. Baktıklarında kâfirin yola yeni çıktığını anladılar. Hemen onu taş yağmuruna tuttular. Devesi ile taş altında kaldı.

Yine birçok şehir geçtiler. Bir yer gördüler. Hazreti imamların önünden Sultan Şah Kasım-ı Üveysî bin kişiyle gelip savaştı. Hazreti imamlar gelince kâfirler kaçıp gitti. Hazreti imamlar kâfirleri kovalaya kovalaya bir nehre vardılar. “Ey Müslümanlar! Şimdi biz eğlenceye çıktık.” diye diye kâfirleri aradılar ve buldular. [Kâfirler] taşlarla şehir yapmışlar. Onca savaşa rağmen başarılı olamadılar. “[Sonunda] buranın suyunu kesersek alırız.” diyerek bir casus yakalayıp bunu nasıl yapabileceklerini sordular. Casus çaresiz kalıp konuştu: Onlar suyu su kaçırmaz arka nehrin dibinden almaktalar. Arkın ağzı bulunup kapatılırsa şehri almak kolay olur.” dedi. O an [bir] yapırağı yere diktiler. Bir ağaç belirdi. Elmaya benzeyen o ağaçtan birçok meyve alıp nehre atıldılar. Bu elmalar gidip bir yere toplandı, arkın ağzını kapattı. Uzun süre savaşmadılar. Bir gece seher vakti hazreti imamlar şöyle dediler: Bizim **[12b]** tarafımıza doğru güney tarafından bir koku geliyor. Gidip arayıp [bu kokunun kaynağını] bulalım. Bunlar kimlerdir? Ertesi gün atlarına bindiler. Güneye doğru hareket ettiler. Gidip İmam-ı Mehdî’nin yerine geldiler. Görüştüler. [Mehdî’ye] birçok iltifatlarla bulundular. İmam-ı Mehdî “Bu yaptığınız hizmetler için teşekkür ederim. Bize [buradan] çıkmaya izin yok. Ben [Sizin için Allah’a] yöneliyorum.” diyerek duada bulundu. Sonra kuzeye doğru hareket ettiler. Gidip İmam-ı Cafer-i Tayyar’ın yerine geldiler. Onlar “Ey kardeşim! Siz kimsiniz?” Hazreti İmam-ı Cafer-i Tayyar, “İmam-ı Cafer-i Tayyar’ım. Hazreti Peygamber (s.a.v.)’in

alemdarlarındı. Uhut savaşında şehit olmuş³¹, başımı elime alıp havada uçarak gelip bu diyara yerleştim. Benim buraya gelmemin sebebi, Hazreti Peygamber'in 'Kaşgar bizim neslimizden kişilerce fethedilecek.' sözüdür. İşte o zaman ben de [fethe] yardım edeceğim. **[13a]** Bundan dolayı buraya gelip yerleştim." dedi. [Devamında ise] "Biz de yardım ederiz. Sizin de yeriniz bu diyardadır." diyerek kayboldu. Hazreti imamlar sert bir ah çektiler. Alemlerini çekip dua ve tekbirlerle yerlerine geri döndüler. Askerler toplandı, hazreti imamları kutlayarak "Ey padişahım hazretleri! Gittiklerinde kâfirlerin kalesinden davul sesi geliyordu. Bugün birkaç yiğit gittiler. Kâfirler kaçıp gitmişlerdi. Bir sıra devenin kuyruğuna bir davul bağlamışlardı. Deve kuyruğunu salladıkça davuldan ses çıktı." dediler. Hazreti imamlar, Şah Kasım-ı Üveysî'ye "Siz kendi askerinizle arkasından gidin." dediler. Sultan Şah Kasım-ı Üveysî arkasından gitti. Birçok şehir yer geçtikten sonra bir ovaya geldiler. O ovanın bir ucunda kalabalık bir kâfir grubu saklanmış beklemekteydi. Sultan Şah Kasım-ı Üveysî'ye hep birlikte saldırdılar ve onu şehit ettiler. Hazreti imamlar hızlıca yetiştiler. Gördüler ki Şah Kasım-ı Üveysî şehit olmuştur. Askerleri ise pirleriyle birlikte kendinden geçmiş bir şekilde **[13b]** savaşmakta. Hazreti imamlar bu durumu görünce çok üzüldüler. Hazreti Sultan Şah Kasım-ı Üveysî'yi oraya defnettiler. Tekrar "Biz burada yerleşelim. Burası gözümüze kana gark olmuş görünüyor." dediler. Kâfirlerin askerleri bir tarafa, İslam askeri bir tarafa yerleşti. Hazreti imamlar temiz ruhlarla yöneldiler. İşin yakında olumlu neticeleneceği işareti geldi. Sabah olup hazreti imamlar sabah namazını kıldıktan sonra kâfirler saf tuttu. O gün çok şiddetli çarpışmalar gerçekleşti. Müslümanlar çok fazla şehit verdi. Geri dönüş davulu çaldılar. Dönüp yerlerine geldiler. Sabah oldu. Kısacası imamlar "Asker toplansın. Demiri tavındayken dövelim." diye emrettiler. Kâfirler o gün gelip saf tuttular. Kaytos-ı Magribî kendi askerleriyle saldırdı. Çok şiddetli savaş oldu. Müslümanlar çok fazla şehit verdi. Akşam oldu. Dönüp yerlerine gittiler. Geceleyin iki bey belirdi. Hazreti imam okunu yayını alıp tam atacakken birisi "Köpek de olsa yaşasın." diyerek ona engel olmaya çalıştı. Ancak o casustu. At derisinden yapılmış bir kıyafet giymiş, farklı bir elbiseyle kendini gizlemişti. **[14a]** [Bu kişi] o gece askerlerin silahlarına kum doldurmuş, kılıçlarının kılıflarına yapışkan sürmüş, yayın cilesini³² ve üzengilerin sağ ayaklarını kesip atmıştı. Sabah oldu. Namaz için ezan okudular. Kâfirler saf tuttu. Hazreti imamlar yüz yetmiş safla namaza durdular. Kısaca, şöyle bildirilmiş, Allahu Teâla'nın takdiri şöyle cereyan etmiştir: Hazreti Hoca Abdullah-ı Allam önde imamlık yapıyordu. Namazı kısa süre okuyarak kılmak istedi; ancak Bakara süresinden başka hiçbir sureyi hatırlayamadı. Ancak son rekâtta hatırlayabildi. Namaz bitinceye kadar kâfirler Müslümanları şehit ettiler. Yüz yetmiş saf kişiden sağ omuza selam verene kadar üç saf kişi kaldı. Sol omuza selam verinceye kadar bir buçuk saf kişi kaldı. Hazreti imamlar bu duruma öfkelenip "Kâfirlerin kanını nehir gibi akıtmazsam, kanlarını üzengiye çıkartmazsam, atların yularlarını yıgmazsam" diye yemin ederek atlarına bindiler. Baktılar ki üzengi yok. Kılıç kılıfa yapışmış, yayın cilesi yok. Silahların içine kum doldurulmuş. "Ya Allah!" diyerek atlarına bindiler. O gün yedi gökyüzünün yedi meleği [bunu] görmeye geldi. Yer titredi. Hazreti imamlar ilahi bir vecdle kâh sağı sola kâh solu sağa karıştırıp, kâh baygın kâh**[14b]** kendinde, gözlerini göğe dikip, dualar ederek öyle savaştılar ki kâfirlerin kanı Müslümanların kanına karıştı. Nehir gibi kan aktı. Kan üzengiye çıktı. Ancak öğle namazı vakti girmişti. Hazreti Celaleddin-i Bağdadi'nin, kâfirleri güneye doğru kovalamakta olduğunu gördüler. Hazreti imamlar buna bakarak namazı eda edelim diye düşündüler. Abdest aldıkları yerde bir kuru ağacı kesip yere sapladılar. Ağaç o an yeşerdi. Şeyh Celaleddin-i Bağdadi bir ovaya vardı. O ovada kâfirler toplanarak Sultan Şeyh Celaleddin-i Bağdadi'yi şehit ettiler. "/.../ 'Biz zaten bu dünyada Allah'a kulluk için varız. Elbette O'na döneceğiz.'" ³³. Kendi askerleriyle kâfirleri kovalayıp dağ tarafına doğru hareket ettiler. Hazreti imamlar namaza durdular. Kâfirlerin gizli bir yerde bin adamı vardı. Bir gün kâfirlerden biri gelip

³¹ Burada verilen bilgi yanlıştır. Cafer-i Tayyar Uhut savaşında değil Mute savaşında şehit olmuştur (Hişam, 1955: 388; Sa'd, 1968: 130; Cafer, 1969: 39).

³² Yayın ortasına konulan ipek parça (Ünlü, 2013: 209).

³³ Bakara 156: "/.../ 'Biz zaten bu dünyada Allah'a kulluk için varız. Elbette O'na döneceğiz.'" derler (Öztürk, 2016: 58).

hazreti imamların seyisiyle arkadaş oldu. Bu haramzade sordu: Hazreti imamlara kılıç balta işlemiyor. Bunun sebebi nedir? Bu seyis şöyle cevap verdi: Hazreti imamlara namaza durduklarında kılıç balta işler. Diğer zamanlarda işlemez. Kaza ve kader buydu ki o kâfir vakti fırsat bilip hazreti imamları **[15a]** secdede oldukları sırada koyun gibi boğazladı. “/.../ ‘Biz zaten bu dünyada Allah’a kulluk için varız. Elbette O’na döneceğiz.’ derler.” Sonra tuğu almak için saldırdı. Büyük bir mücadeleyle tuğcunun elini kesti, ancak tuğcu tuğu vermedi, dizleriyle tuttu. Dizlerini de kesti, boynuna kısırdı. Boynunu da kesti. Tuğ havaya yükselerek uçup gözden kayboldu. Güneş tutuldu. Dünya karanlık içinde kaldı. Gökten ses geldi. Yerden toz kalktı. Kâfirler Maçin’e doğru gittiler. Bu şekilde üç gün geçti. Sonra dünya aydınlandı. Askerlerden kalanlar toplandılar. Kırk bir kişi kalmıştır. Bu kırk bir kişi başlarına topraklar saçıp hazreti imamların mübarek ayaklarına yüzünü gözünü sürüp ilkbahar bulutu gibi hıçkırır hıçkırır ağladılar. Kâh kendinden geçerek kâh kendine gelerek şöyle dediler: Ey padişahım! Keşke sizin önünüzde can verseydik de bu hâli görmeseydik. Biz [şimdi] ne yapacağız? Medayin’e dönsek bunca askerden ayrılırsak onlara ne diyelim nasıl cevap verelim? Burada yaşasak garipliğe yalnızlığa nasıl tahammül edelim?” diye içlerini döktüler. O sırada ansızın “Şehrin gözünden kaybolup bizi çevreleyerek gelin. Kim İslam’a zarar verecek olsa sizler onu yok ederek İslam’a yardımcı olun.” **[15b]** diye bir ses geldi. Kırk kişi şehir halkının gözünden kayboldu. Bir kişi kaldı. Onun adı Hızır Baba idi. O devirde kırk yaşına girmişti. Hazreti imamlar ile onun anası Maverünnahr’dan hamileyken gelmişti. Hazreti imamlar bir gün ona “Sen bizim kabir muhafızımız ol.” dediler. O zaman Hazreti Hızır Baba yalvararak “Ey padişahım! Ben ne yapayım? Her yerde garip durumdayım.” dedi. “Senin bizim kabir muhafızımız olacağın müjdelendi. Gidip Yusuf Kadir Hân Gazi’ye söyle. Biz ona vasiyet etmiştik. “Biz nerede şehitlik şerbetini içerse bizim bedenimiz ortada kalmamasın. Bizim kazanımızı kaynatıp tuğ ve alemler bağlayarak ihsanlarda bulunun. Ebedi istirahatgahımızı mamur edip görevliler tayin edin ve gelen ihtiyaç sahipleri bize dua etsinler. Biz [her daim] hazır oluruz.” demiştik. Bu müjdeyi aldıktan sonra Hazreti Hızır Baba ağlaya ağlaya Kaşgar’a doğru gitti. Varıp Hazreti Yusuf Kadir Hân Gazi’ye durumu anlattı. Yusuf Kadir Hân Gazi Padişah hemen atına bindi. Geceli gündüzlü [uzun bir yolculuktan] sonra hazreti **[16a]** imamların mübarek başlarını vücutlarından ayrılmış olarak gördü. Bayıldı, tekrar kendine geldi. [Hazreti imamların] başları kan deryası içinde durmaktaydı. İnsan ölülerinin nehir taşı gibi yattığını gördüler. [Bunların] Müslüman mı kâfir mi olduğunu anlayamadılar. Şaşırdılar. Dua ettiler. “Ey Allah’ım! Müslümanların bedenlerini kâfirlerin bedenlerinden nasıl ayıralım? Sen her şeyi bilensin.” diyerek secdeye kapandılar. O an bir su belirdi. Dağlardan su akmaya başladı. Gökten yağmur yağdı. [Bu su] Müslümanların yüzünü kibleye doğru çevirdi, kâfirlerin bedenlerini ise yüz üstü döndürdü. Kâfirlerin başlarını da sürükleyip gitti. Sonra [Yusuf Kadir Hân Gazi] hazreti imamların mübarek bedenlerini sandığın içine koydular. Diğer Müslümanları da defnettiler. Dağın önüne kadar getirip bütün şehitleri defnettiler. Tuğ ve alemler bağlayıp [orayı] bir türbe hâline getirerek taziye de bulundular. Hazreti Baba’yı oraya görevli olarak tayin ettiler. Kırk aileyi de oranın sorumlusu olarak tayin ettirler. Mum ve kazan getirip koydular. “Hazreti imamların her birisi için bir yer belirleyip **[16b]** “Onlara dua ediniz, tekbir getiriniz. Kaşgar bölgesinin bütün dua edenlerinin [duaları] hazreti imamların kazan[cı]larına ve görevlilerine olsun.” dediler. Birçok ihsanlarda bulundular. “Allah’ın hakkı olan zekâtın onda birini sizlere verdik. Dua edin, tekbir getirin.” diyerek Kaşgar’a doğru yola koyuldular. Tarih üç yüz doksan altıydı. Zilhicce ayının onu, pazartesi günüydü.

Hazreti imamlar şehitlik şerbetini içtiler. Hazreti Yusuf Kadir Hân Gazi Padişah her yıl gelip hazreti imamların kabirlerini ziyaret eder, birçok duada bulunup dua alır, kazanlarını kaynatır, mumlarını yakar, [onlardan] yardım ister, tekbir getirir [tekrar] geri dönerdi. Şöyle derdi: Kim bir ihtiyacı olduğunda [hazreti imamların] mübarek kabirlerini ziyaret eder, diğer ziyaretçileri mutlu eder, kazanlarını kaynatır, mumlarını yakar, duada bulunursa kıyamet günü o müminlerin hazreti imamların tuğ ve alemlerinin altında yer bulacağına hiç şüphesi olmasın. Kim imamlara düşman olursa dünyadan imansız olarak gider. Kıyamet günü yüzü kara olur. Hazreti Muhammed Mustafa

(s.a.v.)’in şefaatinde mahrum kalır. Kim bu imamların tezkirelerini [17a] okuyup işitir, gözyaşları içinde duada bulunursa ahirete güzel bir imanla gider inşallah. Âlemlerin Rabb’i, rahmetinle ey merhametlilerin merhametlisi!

4. Sonuç

Türklük bilimi literatüründe Türklerin İslamlaşma sürecini anlatan *Tezkire-i Satuk Bugra Hân*, *Menâkıb-ı Satuk Bugra Hân*, *Bugra Hânlar Tezkiresi* vb. pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu tür eserlerden biri de “*Dört İmam*” efsanesidir. Eserde yer ve kişi adlarının tarihî gerçekliği bulunmaktadır; ancak zaman zaman olağanüstü olayların da görülmesi hikâyeyi efsane boyutuna taşımaktadır.

Efsanenin merkezinde döneminde öne çıkan Nasreddin, Zuhureddin, Kıvameddin, Muineddin adlarında dört kişi bulunmaktadır. Bu dört kişi, Karahanlı hühümdarı Yusuf Kadir Hân (1026-1032) döneminde Kaşgar, Yarkent, Hoten, Uçatlık şehirlerinin fethine yardımcı olmuşlardır.

Efsanenin bugün Çağatay Türkçesiyle yazılmış 4 nüshası bulunmaktadır. Ayrıca eser Yeni Uygur Türkçesiyle 2006 yılında Sincan Halk Neşriyatı tarafından çıkarılan Uygur Halk Efsane Rivayetleri, Kök Yalılık Böre dergisinde de yayımlanmıştır. Eserin Çağatay Türkçesiyle yazılmış nüshaları Oxford-Bodleian Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar bölümünde bulunmaktadır. Bu nüshaların, dil özelliklerine bakıldığında XVIII. yüzyılın sonlarında başka bir deyişle Çağatay Türkçesinin klasik sonrası devrinde kaleme alındıkları söylenebilir.

Bu çalışmada incelenen nüsha, İngiltere Oxford-Bodleian Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, Ms. Ind. Inst. Turk 8’de *Tezkire-i Satuk Bugra Hân* adıyla kayıtlı eserin 50. ila 65. varakları arasında tespit edilmiştir. Eserin yazarı Molla Hacı’dır. Eser *Tezkire-i Satuk Bugra Hân* ile birlikte toplam 65 varaktır.

Eserin özgün dil özellikleri şunlardır³⁴:

1. **“b, p, f” Dudak Ünsüzlerinin Durumu:** Metinde bu ünsüzlerin birbirlerinin yerine kullanıldığı görülür: **b > p:** *pik* “bey” 13b/13; *Pildiler*. “Bildiler.” 9b/5; *Pitdiler*. “Yazdılar.” 2b/4; *pi-hüş* “baygın” 15a/10, 16a/1; *pi-tâkât* “güçsüz, kuvvetsiz” 8a/13. **p > f:** *Taftılar*. “Buldular.” 7a/13; *tofraqlar* “topraklar” 15a/8; *Feydâ boldı*. “Belirdi, ortaya çıktı.” 3b/15; *fulâd* “çelik” 6a/11.

2. **e > i:** Metinde kapalı e ünlüsünün durumunu imlaya bakarak tespit etmek güçtür. Bazı kelimelerde bu ünlünün tekabül ettiği ses (ə) ile gösterilirken bazı kelimelerde hiçbir işaret bulunmamaktadır. Bu nedenle metnin çevriyazısında metin esas alınmış, herhangi bir özel işaretleme yapılmamıştır. **Ses değişiminin tamamlandığı düşünülen örnekler şunlardır:** *Bar idi*. “Vardı.” 8a/1; *Hüb imes*. “Güzel değildir.” 2b/5, 3a/10, 8b/5, 6; *Didiler*. “Dediler.” 2a/3; *ilçini* “elçiyi” 9a/8; *Kiter*. “Gider.” 16b/14; *tive* “deve” 12a/2. **Ses değişiminin tamamlanmadığı düşünülen örnekler şunlardır:** *keçe* “gece” 9b/12; *Keldi*. “Geldi.” 2b/11; *Ketti*. “Gitti.” 9b/12; *ne* “ne” 2a/15, 2b/1; *Yetti*. “Ulaştı.” 2b/1.

3. **Arapça ve Farsça Kelimelerde Uzun Ünlünün Kısılması:** Metindeki şu kelimelerde uzun ünlü kısalmıştır: *firler* < *pîrler* “yaşlılar, ihtiyarlar” 13a/15; *pi-hüş* < *bî-hüş* “baygın” 15a/10, 16a/1; *tarafdin* < *tarâfdin* “tarafından” 5a/10, 10b/7, 11a/4.

4. **Şüphe Edatı “ekin”:** Metinde iki cümlede rastlanmıştır: *Kelürler mükin yâ yok mu ikin?* “Gelirler mi yoksa gelmezler mi acaba?” 3b/14; *Leşker-i İslâm hem-râh bolur mukin?* “İslam ordusu yola çıkar mı acaba?” 2a/1, 2.

³⁴Çalışmanın “1. Dil Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar” bölümünde ayrıntılı olarak incelenen gramer özellikleri özetlenmiştir. Burada gösterilen örnekler, ilgili bölümden seçilerek alınmıştır. Daha fazla açıklama ve örnek için ilgili bölüme bakılabilir.

5. **“-dur / -tur veya durur / turur” Yardımcı Fiillerinin Görünümü:** Metinde fiilin ekleşmiş, ekleşmemiş ve düşmüş şekilleri birlikte yer alır. **Ekleşen örnekler şunlardır:** *Āsāndur*. “Kolaydır.” 11a/9, 12a/11; *Bardur*. “Vardır.” 3a/9, 10a/11; *Kāfirdür*. “Kâfirdir.” 10a/12; *Müşküldür*. “Zordur.” 11a/9. **Ekleşmeyen örnekler şunlardır:** *Evlādları tururlar*. “Evlatlarıdır.” 8b/8; *Kaşkar halkı turur*. “Kaşgar sakinidir.” 7a/3; *Kıvāmu’d-dīn tururlar*. “Kıvameddin’dirler.” 8b/9; *Mīrāsımız turur*. “Mirasımızdır.” 3a/11; *Ne turur?* “Nedir?” 2a/15; *Yokturur*. “Yoktur.” 2b/12. **Fiilin düştüğü örnekler şunlardır:** *Ālimsin*. “Ālimsin.” 16a/5; *Kılıç gılāfida yalımleklik*. “Kılıç kılıfa yapılmış.” 14a/12; *Uçat dip bir pāre halk bar*. “Uçat adında bir grup insan var.” 11b/3, 4; *Üzengi yok*. “Üzengü yok.” 14a/12; *Yaynñ cillesi yok*. “Yayın cilesi yok.” 14a/12.

6. “er- / ir-” Yardımcı Fiilinin Görünümü

Metindeki örneklerde fiilin başındaki “e” ünlüsünün “i”ye tamamıyla dönüştüğü tespit edilmiştir. Bazı örneklerde fiildeki “r” ünsüzü düşmüştür. **“ir-” ile ilgili örnekler şunlardır:** *Andağ irdi*. “Öyleydi.” 2b/6; *Bar irdi*. “Vardı.” 10b/6; *Medāyin’de idiler*. “Medayin’deydiler.” 1b/11, 12; *Yok irdi*. “Yoktu.” 2b/7. **“i-” ile ilgili örnekler şunlardır:** *Bar idi*. “Vardı.” 8a/1, 11a/6; *Hüb imes*. “Güzel değildir.” 2b/5, 3a/10, 8b/5, 6; *Kelip irdük*. “Gelmiştik.” 3b/3; *Küfr-dalāletde idük*. “Küfür ve sapkınlık içindeydik.” 2b/7, 8.

7. **Belirtme Hâli Ekinin Kullanımı:** Metinde ekin zaman ekinin üzerine geldiği üç örneğe rastlanmıştır: *cenk kılurnı* “cenk edeceğini, savaşacağını” 10a/10; *īmān keltürürni* “iman edeceğini” 10a/10; *Ne dirni pilmesmen*. “Ne dediğini anlamam / anlamıyorum.” 9a/4.

8. **Belirteni Çokluk Sayı Olan Sıfat Tamlamaları:** Türkçede çokluk sayının belirten olduğu sıfat tamlamalarında, belirtilendeki isim çokluk değil teklik olur. Metindeki “*tört imamlar*” “dört imam” 2a/10, 11” örneğinde bu durum açıkça görülmektedir.

9. **Zamir n’si:** Metinde az sayıdaki şu örneklerin dışında zamir n’si kullanılmamıştır: *bunlar* “bunlar” 2b/3; *içinde* “içinde” 4b/9, 5b/6; *munça* “bunca, bu kadar” 8a/13, 9a/3, 15a/12; *munda* “burada” 8b/1, 10b/4, 12b/13; *mundağ* “böyle, şöyle” 8b/1; *mundın* “bundan” 2b/12; *şunda* “burada, surada” 10b/1; *üstinde* “üstünde” 9a/7.

10. **“-Gay” Ekinin İşlevleri:** İncelenen metinde ekin bugüne kadar bilinen gelecek zaman ve emir / istek kipi işlevinin yanı sıra bir yerde geniş zaman işlevine de rastlanmıştır: *Her kim bu imāmların tezkirelerini okup iştirip köz yaşı kılıp du’ā ve tekbîr kılsalar bu dünyādn āhıretge imān-ı āb-rūy birle bargaylar*. “Kim bu imamların tezkirelerini okur, iştirir, gözyaşı döker ve onlara dua ederse dünyadan ahirete sağlam bir iman ile gider” 16b/15, 17a/1, 2.

11. **“(I)pdUr” Ekiyle Kurulan Şimdiki Zaman:** Çağatay Türkçesinde -p (dUr) + şahıs zamirleri yapısı öğrenilen geçmiş zaman için kullanılır. Ancak bu yapının şimdiki zaman işlevinin de bulunduğu tespit edilmiştir: *Ey Kāşkar halkı! Hāzret-i İmām-ı Nāşıru’d-dīn başlıg tört imāmlar kırk miñ leşker pilen Kāşkar’ı feth kılğalı Māverāū’n-nehr’din kelipdürmiz*. “Ey Kaşgarlılar! Biz, Hazreti İmam-ı Nasreddin önderliğindeki dört imamlarla birlikte ve kırk bin kişilik ordumuzla Kaşgar’ı fethetmek için Maveraünnehr’den geliyoruz.” 2a/11; *Ne mīkdār kişi kelipdür?* “Ne kadar kişi geliyor?” 3a/6; *Ey halāyık! Nime dipsizler?* “Ey insanlar! Ne diyorsunuz?” 7a/8; *Yārkend’ge yetip kördiler kim bir neçe üylük kişi germ aytıp olturupdurlar*. “Yarkent’e vardıklarında birkaç ailenin oturmuş hayıflanmakta olduklarını gördüler.” 7b/8; *Şehr körünüp turunup turup*. “Şehir görünüp duruyor.” 8a/15; *Dinde cāsūzluğ kılıp kaçқан kâfirleriniñ arkasından nāme iyberipdür*. “Dinen casusluk yapan kişilerin arkasından mektup gönderiyor.” 11b/5; *Tive kuyrığını tebregeñçe kösniñ āvāzı çıkpıdur*. “Deve kuyruğunu salladıkça davul ses çıkarıyor.” 13a/8.

12. **“sa kerek” Yapısının Gelecek Zaman İşlevi:** Çağatay Türkçesinde daha çok gereklilik bildiren yapının, metinde bir cümlede gelecek zaman işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca

ek cümleye gelecek zamanda ihtimal anlamı da katmıştır: *Şāyed ki Müselmān bolsa kerek*. “Belki Müslüman olacak.” 11a/9.

13. “-sA” Şart Kipi Ekinin İşlevi: Metinde şart kipi eki -sA’nın fiilin doğrudan üzerine gelerek geniş zamanın şartını bildirdiği görülmüştür. Metinde çok fazla örneği bulunmaktadır: *‘āciz kelseñizler* “aciz kalırsanız” 2a/5; *ceng kılsağ* “savaş yaparsak” 9a/1; *īmān keltürmesek* “iman etmezsek” 2b/1; *īmān keltürmeseñizler* “iman etmezseniz” 2a/13; *īmān keltürsek* “iman edersek” 2a/15; *īmān keltürseñizler* “iman ederseniz” 2a/12; *ināyeti bolsa* “yardımı olursa” 2a/2; *mededi bolsa* “yardımı olursa” 3a/14; *Munīñ suyını bermesek alurmız*. “Buranın suyunu kesersek alırız.” 12a/8; *Piz īmān keltürürmiz eger nesl-evlādımız bolsalar*. “Eğer bizim evladımız gibi olurlarsa biz iman ederiz.” 2b/2, 3; *Şol leşker neçe kün munda tursa men şehri yaşuray*. “Bu askerler her ne kadar burada olsalar da ben şehri gizlerim.” 8b/1.

14. “-GAN” Sıfat-Fiil Ekinin İsim-Fiil İşlevi: Metindeki örnekleri şunlardır. *kalğanlar* “kalanlar” 15a/7; *kelgeni* “geldiği” 3a/9, 3a/10; *kalğanlarını* “yaptıklarını” 3a/15.

15. “fiil tabanı + zaman / kip eki + irse” Yapısı: Metinde *fiil tabanı* + *zaman / kip eki* + *irse* yapısının şart veya istek bildiren birleşik fiil işlevinde değil, içinde zaman kavramı barındıran zarf-fiil görevinde kullanıldığı tespit edilmiştir: *Kettiler irse kâfirleriniñ kurganının nekkäre āvāzı kelür irdi*. “Gittikten sonra kâfirlerin bulunduğu yerden davul sesi geliyordu.” 13a, 5, 6; *Ol küni ötti irse hażret-i imāmlar ervāh-ı tayyibege teveccüh kıldılar*. “O gün geçtikten sonra hazreti imamlar temiz ruhlara yöneldiler.” 9b/7, 8; *Uşbu beşāretni taftılar irse Hażret-i Hızır Baba yığlay yığlay be-taraf-ı Kaşkar revān boldı*. “İşte bu müjdeyi aldıktan sonra Hazreti Hızır Baba ağlaya ağlaya Kaşgar tarafına doğru yola çıktı.” 15b/12, 13; *Tañ attı irse hażret-i imāmlar namāzın fāriğ bolğunca kâfirler şaf rāst kıldı*. “Tan yeri ağarıp hazreti imamlar namazı eda ettikten sonra kâfirler saf tuttular.” 13b/5, 6.

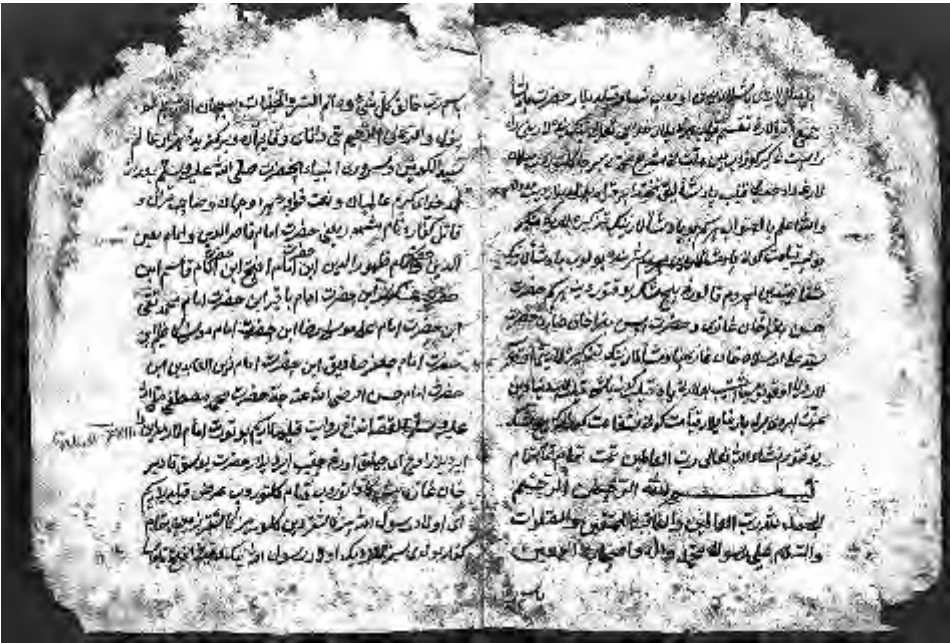
16. 2. Çokluk Şahıs Ekinin Fiil Çekiminde ve İyelik Eki Olarak Kullanımı: Emir çekimiyle ilgili örnekler şunlardır: *Barıñızlar*. “Gidin, gidiniz.” 2a/5; *Beriñler*. “Verin, veriniz.” 11a/1; *Çağap barıñlar*. “Çağırıp gelin.” 3a/5, 6; *Diñizler*. “Deyin, deyiniz.” 3b/8; *Qoyaberiñler*. “Salıverin, koyuverin.” 10a/4; *Qoyuñlar*. “Bırakın.” 11b/10; *Tekbır kıluñızlar*. “Tekbir getirin.” 16b/1, 16b/4; *Tutuñlar*. “Tutun, tutunuz.” 10b/6, 10b/10; *Yār boluñlar*. “Yardım edin” 15a/15; *Yörüñ*. “Yürüyün.” 13a/10. **Fiillerin şart çekimiyle ilgili örnekler şunlardır:** *‘āciz kelseñizler* “aciz kalırsanız” 2a/5; *andağ bolsañızlar* “öyleyse” 3b/8; *īmān keltürseñizler* “iman ederseniz” 2a/12; *īmān keltürmeseñizler* “iman etmezseniz” 2a/13. **Ekin 2. çokluk şahıs iyelik eki işleviyle ilgili örnekler şunlardır:** *Ne hāl-iñizler?* “Nasılsınız?” 5b/13; *himmetiñizlerğa* “gayretlerinize” 12b/5.

17. **Kelime Kadrosu:** Metinde toplam 4533 kelime bulunmaktadır. Bunların 2375’i Türkçe, 1318’i Arapça, 804’ü Farsça, 19’u Farsça + Arapça, 17’si Arapça + Farsçadır. Metindeki kelimelerin yarıdan fazlası (% 52) Türkçe kelimelerden oluşmaktadır. Alıntı kelimeler içinde % 29 oranıyla en fazla pay Arapçanıdır. Metinde Farsça kelimeler % 18 gibi azımsanmayacak bir orana sahiptir. Metnin kısmen dinî bir metin olması Arapça kelime oranını artırmıştır. Bölgenin tarihî dönemde Fars coğrafyasıyla yakınlığı da Farsça kelimelerin yoğun olarak kullanılmasında etkili olmuştur.

Bu tür tarihî, edebî ve lisani değere sahip metinlerin aktarılması, dil özelliklerinin ortaya konulması Türklük bilimi çalışmalarına önemli katkılar sağlayacaktır.

Tıpkıbasım

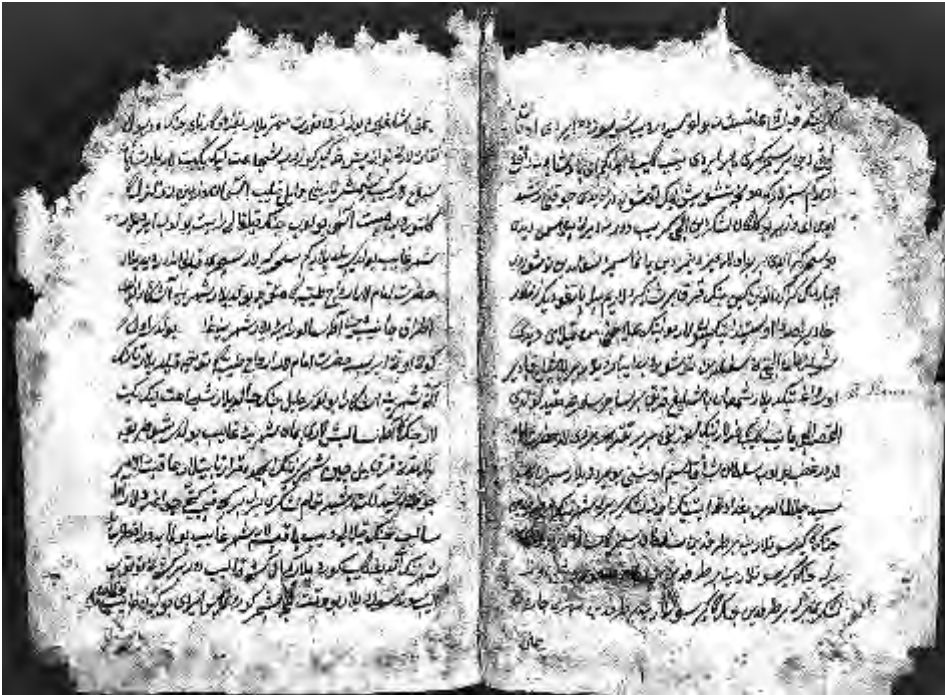
İngiltere Oxford-Bodleian Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, Ms. Ind. Inst. Turk 8, Tezkire-i Satuk Bugra Hân.

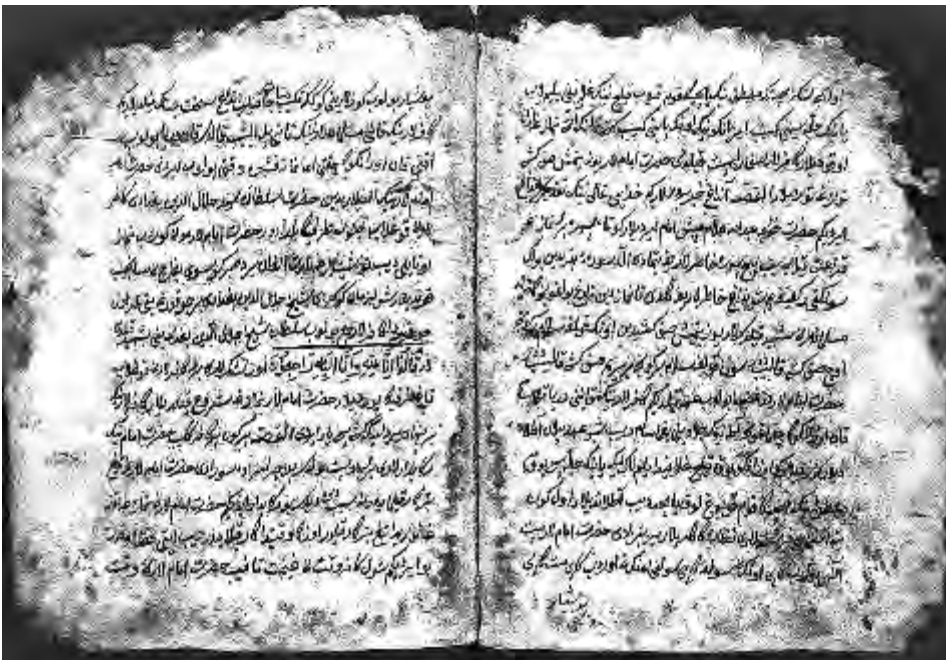

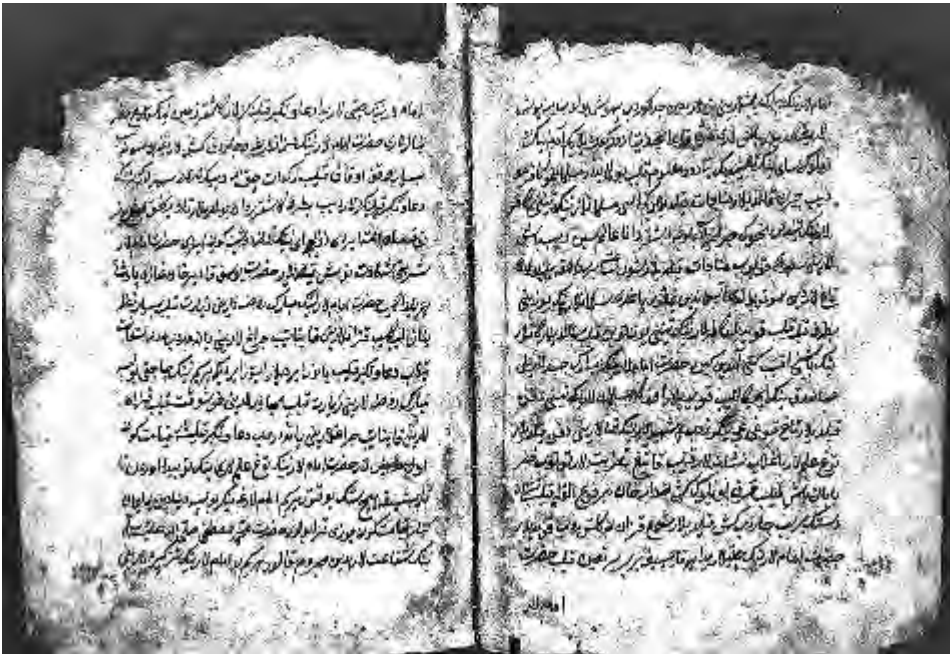

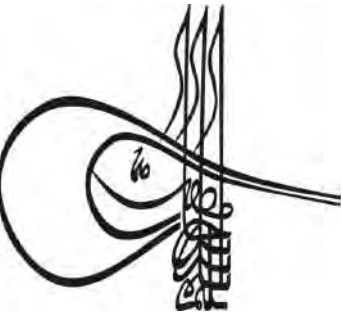

KAYNAKÇA

- Akalın, Şükrü Haluk vd., (2011), *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____, (2005), *Yazım Kılavuzu*, 24. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Arat, Reşit Rahmeti, (1987), “Türkçe Metinlerde Kapalı e/i Meselesine Dair”, *Makaleler I*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Avcı, Yusuf, (1997). “Özbek Türkçesinde Ünlü Uyumlarına Dair”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Güz, Sayı: 4, s. 166-172.
- Banguoğlu, Tahsin, (2000), *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Başdaş, Cahit, (2014), “Türkçede Üçüncü Şahıs İyelik Eki ve Zamir n’si”, *International Journal of Social Science*, Number: 30, p. 147-161.
- Berbercan, Mehmet Turgut, (2011), “Buğra Tezkiresinden Parçalar (Transkripsiyon-Dil Özellikleri Üzerine Üzerine Bazı Açıklamalar-Tercüme)”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/4, Fall, s. 431-455.
- Berdak, Yusuf vd., (1994), *Sözlük – Özbekistan Türkçesi – Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi – Özbekistan Türkçesi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Bodrogligeti, András J. E., (2001), *A Grammar of Chagatay*, Lincom Europa, Languages of the World/Materials 155, Muenchen.
- Cafer, Muhammed (bin), (1967), *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, Dâru't-Turâs, Beyrut.
- Çağatay, Saadet, (1964), “Türkçede ki < erki>”, *TDAY Belleten*1963, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Dağıstanlıoğlu, B. Erdem, (2012), “Tezkire-i Buğra Han’ın Çağatayca Yazılmış Bir Nüshası (Metin-Dil İncelemesi-Tıpkıbasım)”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall, s. 1313-1393.
- Delice, H. İbrahim, (2007), *Türkçe Sözdizimi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Demir, Necati vd., (2015), *Oğuzname*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Devellioğlu, Ferit, (1997), *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Dilçin, Cem, (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Doğan, Ahmet, (2011), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- Eckmann, Janos, (1988), *Çağatayca El Kitabı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- _____, (2003), *Harezm Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, (Yayıma Hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Emin, Ehmet vd., (2006), “Töt İmam”, *Uygur Helk Epsane-Rivayetliri, Kök Yalılık Böre*, Şincang Helk Neşriyatı, s. 281-294, Urumçi.
- Eraslan, Kemal, (1970), “Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dair”, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 18, s. 113-124.
- Erdal, Marcel, (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Brill Leiden, Boston.
- Ergin, Muharrem, (1981), *Azeri Türkçesi*, Ebru Yayınları, İstanbul.
- _____, (1993), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım / Yayımlar / Dağıtım, İstanbul.
- Gabain, A. Von, (1995), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çeviren: Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gülensoy, Tuncer, (2011), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gülsevin, Gürer, (2007), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, (2003), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hişam, Abdulmelik (bin), (1955), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Matbaatu Mustafa el-Bâbî, Mısır.
- İnayet, Alimcan, (2007), “Divanü Lûğat-it-Türk’te Geçen ‘Çin’ ve ‘Maçın’ Adı Üzerine”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4, Fall, s. 1174-1184.
- Karaağaç, Günay, (2009), *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- _____, (2013), *Türkçenin Ses Bilgisi*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Karahan, Leyla, (1997), *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- _____, (2014), *Anadolu Ağzılarının Sınıflandırılması*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kanar, Mehmet, (2000), *Farsça – Türkçe Sözlük*, Deniz Kitabevi, İstanbul.
- _____, (2011), *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul.

- Kocaoğlu, Timur, (2003), “Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı é/i Meselesi”, *Türk Kültürü*, Sayı: 483-484, s. 266-281.
- Korkmaz, Zeynep, (1995), “Batı Anadolu Ağızlarında Aslı Ünlü Uzunlukları Hakkında”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____, (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mutçalı, Serdar, (2014), *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul.
- Necip, Emir Necipoviç, (1995), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (Rusçadan Çeviren: İklil Kurban), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Öztürk, Mustafa, (2016), *Kur'an-ı Kerim Meâli, Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Öztürk, Mürsel, (1995), *Farsça Dilbilgisi*, Murat Kitapevi Yayınları, Ankara.
- Sa'd, Muhammed (bin), (1968), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru Sâdir, Beyrut.
- Sami, Şemsettin, (1989), *Kâmûs-ı Türkî*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Soydan, Serpil, (2016), “Alî Şîr Nevâyî'nin Leylî vü Mecnûn Mesnevisinde Yer Alan Fiilimsiler”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/4, Winter, s. 845-872.
- Steingass, Francis Joseph, (2005), *A Comprehensive Persian – English Dictionary*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Tekin, Talat, (1994), “Türk Dillerinde Önseste y- Türemesi”, *Türk Dilleri Araştırmaları*4, s. 51-66.
- _____, (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- _____, (2003), *Orhon Türkçesi Grameri*, Sanat Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Timurtaş, Faruk Kadri, (1994), *Eski Türkiye Türkçesi, XV. Yüzyıl, Gramer – Metin – Sözlük*, Enderun Yayınları, İstanbul.
- Uçar, Filiz Meltem Erdem, (2011), “Çağatay Türkçesinde Eski Türkçenin İzleri”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1, Winter, s. 1891-1898.
- Ünlü, Suat, (2013), *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi, Konya.
- Üşenmez, Emek vd., (2016), *Özbekçe Türkçe Sözlük*, Türk Dünyası Vakfı, İstanbul.
- Yakub, Abliz vd., (1990), *Uygur Tilining İzahlik Lugati*, Milletler Neşriyatı, Urumçi.
- Yılmaz Ceylan, Emine, (1991), “Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü” *Türk Dilleri Araştırmaları*, s. 151-156.
- Yücel, Bilal, (2017), “Çağatay Türkçesinde -öp Ekli Şimdiki Zaman Çekimi Üzerine”, *Prof. Dr. Nuri Yüce Armağanı* (1. Baskı) içinde (374-391), Günce Yayınları, Ankara.

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş: Mayıs 2018

Accepted/Kabul: Haziran 2018

Referees/Hakemler: Doç. Dr. Hasan Hüseyin KILINÇ - Doç. Dr. Serdar YAVUZ

This article was checked by iThenticate.

KUTADGU BİLİĞ'DE FARKINDALIK

Sinem GÖNEN KAYACAN*

ÖZET

Farkındalık, öğrenme sürecinde yer alan önemli kavramlardandır. Öğrenmekte olan birey öğrenme sürecinde çok fazla bilgiden kendisine göre anlam ve değer taşıyanları belirler, alır, düzenler, kendi eksikliklerini ve yeterliliklerini tanır, kendi düşünsel süreçlerinin farkında olur. Araştırmaya konu olan Kutadgu Bilig adlı eser dini, ahlaki, hukuki, sosyal, siyasi gibi birçok değer barındırması bakımından oldukça önemlidir. Çalışmada Kutadgu Bilig'deki "farkındalık" kavramının araştırılması ve hangi açılardan ele alındığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada Kutadgu Bilig'deki betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın örneklemini Kutadgu Bilig oluşturmaktadır. Eserin öğüt kitabı niteliği taşıması ve devlet bilgisi, dostluk, doğruluk, liyakat, aile hayatı, akıl ve bilgi gibi değerlerin eserde çok fazla yer alması; bu konularda farkındalık oluşturulması örneklem olarak Kutadgu Bilig'in seçilmesinde rol oynamıştır. Araştırmada veri toplama tekniği olarak yazılı materyallerin incelenmesi sebebiyle doküman incelemesi metodu kullanılmıştır. Elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Çalışmada farkındalık ile ilgili verilere ilişkin bir çerçeve oluşturmuştur. Elde edilen bulguların tanımlanması ve yorumlanmasından sonra araştırmanın sonuçları ortaya konulmuştur. Çalışmada, farkındalık kavramının; dikkat etmek, fark etmek, sezmek, bilinçli olmak gibi anlamlara geldiği ifade edilmektedir. Açıklamalardan yola çıkılarak, farkındalık kavramının geniş bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Dikkat edilen, sezilen, fark edilen birçok konunun farkındalık başlığı adı altında ele alınabileceği ortaya çıkmıştır. Kutadgu Bilig'de farkındalık konusuyla ilişkilendirilebilecek birçok beyit tespit edilmiştir. Çalışmada, beyitlerin numaraları, beyitler ve açıklamaları ifade edilmeye çalışılmıştır. Yapılan bu çalışmanın hem eğitimcilere hem de araştırmacılara kaynak oluşturabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Farkındalık.

AWARENESS IN KUTADGU BILIG

ABSTRACT

Awareness is an important concept in the learning process. In the learning process, the learner identifies, receives, orders, recognizes their own shortcomings and competences, and becomes aware of their own intellectual processes. Kutadgu Bilig, which is the subject of the research, is very important in terms of religious, ethical, legal, social and political values. The study is aimed to investigate the "awareness" in Kutadgu Bilig and to determine from which angles the available is handled. A descriptive research approach was used to determine in Kutadgu Bilig. The sample of the study is Kutadgu Bilig. The facts that it acts like a tutorial book, it has and state information, the values as; friendship, truthfulness, merit, family life, reason and knowledge are far too much in the work, have played a role in the selection of Kutadgu Bilig as a sample. As a data collection technique in the research, document examination method was used because of the examination of written materials. The obtained data were analyzed by descriptive analysis method. It has established a framework for giving information about awareness in the work. After the identification and interpretation of the findings obtained, the results of the research were revealed. In study, the concept of awareness; it is expressed that it means to pay attention, to notice, to sense, to be conscious. It is possible to say that the concept of awareness has a wide structure by going out from the explanations. It has emerged that many of the noted, perceived, perceived topics can be addressed under the heading of awareness. In Kutadgu Bilig many couplets have been identified that can be related to awareness. In the study, the numbers of couplets, couplets and explanations were tried to be expressed. It is thought that this study can be a source for both educators and researchers.

STRUCTURED ABSTRACT

Introduction

Kutadgu Bilig is the most important source of Turkic languages and the most important source of Turkish language research. The first known poet and thinker of Islamic Turkish literature was written by Yusuf Has Hacib who was from Balasagun. Yusuf, who began to write his work in Balasagun, left his country in 1068 and went to Kashgar, the center of the East Karahanlı State, and completed his work here eighteen months later, in 1069 (Hijri 462). The Kutadgu word is formed by the combination of the “-ad” and “-gu” pronouns from the name on the word of blessed and along with “bilig”, welfare means knowledge that gives happiness. The work (Kutadgu Bilig) has been taken to show people the way to be fully blessed in the world. Yusuf Hâs Hacib used the aruz measure in his work. In our literature, it is accepted as the first work in which the measure of aruz is used. The author describes the events of four heroes representing justice, intelligence, happiness and the state, and indicates how state administration and social order should be. There are four symbolic figures in the book (Ögdemli, Odgurmiş, Aytoldi, Güntogdı).

The Conceptual Framework about the Topic of the Research

Awareness is an important concept in the learning process. In the learning process, the learner identifies, receives, orders, recognizes their own shortcomings and competences, and becomes aware of their own intellectual processes.

In study, the concept of awareness; it is expressed that it means to pay attention, to notice, to sense, to be conscious. It is possible to say that the concept of awareness has a wide structure by going out from the explanations. It has emerged that many of the noted, perceived, perceived topics can be addressed under the heading of awareness. In Kutadgu Bilig many couplets have been identified that can be related to awareness.

Purpose of the Research

The study is aimed to investigate the "awareness" in Kutadgu Bilig and to determine from which angles the available is handled.

Method

A descriptive research approach was used to determine in Kutadgu Bilig. The sample of the study is Kutadgu Bilig. The facts that it acts like a tutorial book, it has and state information, the values as; friendship, truthfulness, merit, family life, reason and knowledge are far too much in the work, have played a role in the selection of Kutadgu Bilig as a sample.

As a data collection technique in the research, document examination method was used because of the examination of written materials. The obtained data were analyzed by descriptive analysis method. It has established a framework for giving information about awareness in the work. After the identification and interpretation of the findings obtained, the results of the research were revealed. In this study, awareness; it seems to be used in the meanings such as attention, intuition, consciousness and it used in a wide range of awareness. It has been determined that many of the noted perceived topics can be evaluated under the name of awareness. In the book, many aspects such as the characteristics of the manager, stupidity, knowledge, ignorance are seen to be related to awareness.

The Result and The Appreciation

One of the determined issues related to awareness in the work is the characteristics of being ruled by the administrator. Yusuf Has Hacıp believes that the manager (brain) should be intelligent, intelligent and alert so that he can not be slandered suddenly. It has been mentioned that one can not be the administrator of the good with the good, the bad with the right, the right and the lie. The symbolic values of black and white colors are also emphasized. Courier numbers that the manager and the governor bet are: 1956, 5884, 5885, 5887, 4836, 2080.

The world is temporary, Kutadgu Bilig's awareness is another topic. The reality of the phenomenon of death brings with it the thought that the world has been created for a temporary period, and that man should not be deceived into this world (4847, 1139, 5845, 5148, 5842).

Kutadgu Bilig is another issue that deals with the awareness of useful and harmful things. It has been emphasized that those who

distinguish between useful and harmful things are going on a clear and clean path to their awareness. Those who make the right way are those who benefit as well as the people who have the benefits to them. People who are aware of the right and wrong distinction follow a tidy path in their own and community life. The person who goes from the tidy path will not be harmed to himself or society (4343, 5304, 5529, 5532, 2752, 1983).

Another point about awareness in the work is the characteristics of mindless and ignorant people. The couplets in which this subject is located are: 4078, 262, 2771.

One of the topics that is mentioned in the work and which is mentioned in the work is the knowledge and knowledgeable people. As people learn a lot; they realize how little they know. The most precious and most protected treasure of man is knowledge (313, 6612, 6613, 2772, 1138).

The author refers to self-criticism in his work. However, an individual who knows himself and has self-awareness can be found in self-criticism (1031, 1033, 5840, 6540).

The issues that the author tries to create awareness about are: manager and managed properties, temporary of the world, death, useful and harmful things and people, evil person is to be treated with evil, stupidity, knowledge and knowledgeable people, intelligence, one's self-aware self-criticism, dunce, good and bad, right and wrong, correct word, gossip. One of the most important features of the work is that all values are based on knowledge. In short, the individual can be obtained and protected by every positive science. The values of fairness, honesty, being scientific, helpfulness and sensibility are the most emphasized values in the book. It is thought that this study can be a source for both educators and researchers.

Keywords: Kutadgu Bilig, Awareness.

1. Giriş

Kutadgu Bilig, Türk dilinin ve Türk dil araştırmalarının en önemli kaynaklarından. İslami Türk edebiyatının ilk bilinen şairi ve düşünürü Balasagunlu Yusuf Has Hacib tarafından yazılmıştır. Eseri, Balasagun'da yazmaya başlayan Has Hacib, 1068'de ülkesinden ayrılarak Doğu Karahanlı Devletinin merkezi olan Kaşgar'a gider ve burada on sekiz ay sonra 1069'da (Hicri 462) çalışmalarını tamamlar (Hajib, 2010).

Kutadgu kelimesi, “-ad” ve “-gu” eklerinin “bilig” ile birleşmesiyle oluşmakta ve refah, mutluluk veren bilgi anlamına gelmektedir (Aydemir, 2013). Kitap, insanlara dünyada tam olarak kutlu ve doğru yolu göstermek amacıyla yazılmıştır. Yusuf Hâs Hacib eserinde aruz ölçüsünü kullanmıştır. Bu eser, alan yazınımızda, aruzun kullanıldığı ilk çalışma olarak kabul edilmektedir. Yazar, kitabında dört sembolik figür (Ögdemli, Oğurmuş, Aytoldi, Güntogdı) vasıtasıyla devlet yönetimi ve sosyal düzenin nasıl olması gerektiğini ifade etmektedir (Kaya ve Akpınar, 2017). Verilmek istenen değerler, bu dört figürden yola çıkılarak anlatılmaktadır.

Kutadgu Bilig'de bireyin toplum ve devlet hayatını düzenleyip koruması için gereken bilgi ve değerleri nasıl edineceği ile sosyal hayatta nasıl kullanacağı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Eserin amaçlarından biri, on birinci yüzyıldaki Türklerin ahlak, hukuk ve devlet yönetimi

alanlarındaki gelenek ve değerlerini tespit ederek bir kitapta kayıt altında tutmak böylece bunların gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamaktır. Başka bir amacı da devlet yönetimindeki kişilere bu geleneklerin izahı ve telkinidir. Kutadgu Bilig, 1825 yılında bilimsel olarak tanınmaya başladığından beri incelenen Türk eserlerindendir. Eser, sadece Türk dünyasının değil aynı zamanda çeşitli ülke ve milletlerin araştırmacıları tarafından da incelenmiştir. Araştırmalar, yalnızca edebiyatla sınırlı kalmamış; tarih, sosyoloji, hukuk gibi farklı alanların ölçütleri doğrultusunda da tahlil edilmiştir (Tekşan, 2015).

Çalışmada Kutadgu Bilig adlı edebi eser farkındalık konusu çerçevesinde ele alınacaktır. Farkındalık sözcüğü, Türk Dil Kurumu tarafından “farkında olma durumu” (2005, s. 681) olarak tanımlanmaktadır. Farkında olma ise fark etmek; sezmek, algılanması, kavranması gerekli şeyleri algılamak, kavramak; onlardan haberdar olmak (TDK, 2005, s. 681; Doğan, 2008, s. 511) şeklinde ifade edilmektedir. Farkındalık; dikkat ve bilinçlilik durumudur (Bektaş Öztaşkın, 2013). Başka bir deyişle dikkatin şimdiki ana odaklanmasıdır (Çatak ve Ögel, 2010).

Bilinç ve duyguyla ilgili bir faaliyet olan farkındalık, bireysel gelişim ve olgunlaşmanın en önemli öğelerindendir. Farkındalık seviyesinin artması, bireyin karşılaştığı çeşitli olay veya durumlara verdiği tepki tarzlarının çoğalması yani ilişkilerinde ve hayatında değişik yolları bulup fark etmesi anlamına gelmektedir. Bireyin çevresiyle kurup devam ettirdiği sorunsuz ilişkiler; birey-çevre, çevre-birey olmak üzere karşılıklı fikir, his ve davranışların farkındalıklarıyla doğrudan ilgilidir (Çam ve Engin, 2006). Farkındalık; tutum ve davranış arasındaki ilişkiyi etkileyen etkenler arasındadır. Farkındalığın artması beraberinde bireyin doğru, tutarlı tutum ve davranışları sergilemesini getirmekte; bu iki kavram arasındaki bağı güçlendirmektedir (Güven ve Aydoğdu, 2012).

Farkındalık, öğrenme sürecinde yer alan önemli kavramlardandır. Öğrenmekte olan birey öğrenme sürecinde çok fazla bilgiden kendisine göre anlam ve değer taşıyanları belirler, alır, düzenler, kendi eksikliklerini ve yeterliliklerini tanır, kendi düşünsel süreçlerinin farkında olur (Demir ve Doğanay, 2009). Öğrenme sürecindeki bu farkındalığa bilişsel farkındalık denmektedir. Bilişsel farkındalık bir düşünme sistemidir. Öğrenmeyi öğrenebilme, dikkati odaklayabilme, yapılacak işlerin her aşamasını planlayabilme, öğrenme sürecinin bütün evrelerini değerlendirip yapılması gereken düzeltme ve düzenlemeyi yapabilmedir (Bektaş Öztaşkın, 2013). Bilişsel farkındalığa sahip olan birey, bilişsel olarak okuduğunu kavrama konusunda donanımlarını, okuma sürecinde okuduklarını metne karşı amaçlı ve bilinçli kullanabilmektedir. Bilişsel farkındalık, herhangi bir metni kavrama sürecinde okurun, öğrenmeye çalıştıklarıyla ilgili amacı ve bilincinin olması neyi, neden okuduğunun farkında olması durumudur. Bu okuyucular neyi niçin okuduklarının farkında olma eğilimindedirler (Karatay, 2009).

Farkındalık kavramının yer aldığı bir başka alan ise sosyal çevredir. Burada da sosyal farkındalık kavramı bulunmaktadır. Sosyal farkındalık, başka bireylerin iç dünyasında yaşadıklarını, hissettiklerini ve düşüncelerini sezme, anlayabilmektir. Bunu oluşturan öğeler şunlardır: (a) Temel empati: Başka bireylerin hislerini anlamaya çalışmak, sözsüz ifade edilen duygusal kodları okuyabilmek. (b) Uyum: Topluma uyum sağlayabilmek. (c) Empatik isabet: Diğer bireylerin his, duygu, düşünce ve niyetlerini doğru anlayabilmek. Yani kişinin toplumla kurduğu ilişkilerde olabildiğince az sorun yaşamasıdır (Doğan vd., 2009). Sosyal farkındalık, bireyin yaşadığı topluma ve koşullara göre davranış sergileyebilmesi anlamına gelmektedir. Sosyal farkındalığı yüksek birey, toplumun şartları ve kabulleriyle uyumlu davranışlarda bulunma, kendisine yönelik etkilere uygun tepkiler verme ve geri bildirimde bulunma konularında başarılıdır. Kısaca nerede, ne zaman ve nasıl konuşacağını; davranacağını insanları nasıl etkileyeceğini bilir. Bu konularda fazla zorluk yaşamaz (Doğan ve Çetin, 2009). Sosyal ortamlarda rahatlıkla yer alabilir, başka insanlarla iyi geçinir ve toplumla barışık yaşar.

Farkındalık içerisinde yer alan diğer bir öge öz farkındalıktır. Bireyin istekleri, amaçları ve edindiği bilgilerle yaşaması anlamına gelmektedir. Bu kavram; bireyin kabiliyetlerinin, güçlü ve zayıf taraflarının, kişilik özelliklerinin ve hislerinin bilincinde olmasıdır. Öz farkındalığı olan bireyler, kendisini tanır, bilir, ifade edebilir ve etrafındakilerinin duygu, düşünce, değer ve amaçlarını anlamlandırabilmektedir (Aydemir, 2013).

Çalışmada farkındalığın; dikkat etmek, fark etmek, sezmek, bilinçli olmak gibi anlamlara geldiği belirtilmiştir. Açıklamalardan yola çıkılarak farkındalığın yelpazesinin geniş olduğunu söylemek mümkündür. Dikkat edilen, sezilen, fark edilen birçok konunun farkındalık başlığı adı altında ele alınabileceği ortaya çıkmıştır. Kutadgu Bilig’de farkındalık konusuyla ilişkilendirilebilecek birçok beyit tespit edilmiştir. Beyitlerin numaraları, beyitler ve açıklamaları aşağıda ifade edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın amacı Kutadgu Bilig’de yer alan farkındalık konusunu incelemeye çalışmaktır. Yusuf Has Hacıp’in dünya ve ahirette mutlu olabilme yollarını gösterdiği eserinde “farkındalık”a nasıl ve ne kadar yer verdiği irdelenmiş ve bunun hangi açılardan ele alındığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Yöntem

Kutadgu Bilig’de farkındalık konusunun ele alındığı çalışmada betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın örneklemini Kutadgu Bilig oluşturmaktadır. Çalışmada veri toplama tekniği olarak yazılı belgelerin araştırılmasında kullanılan doküman incelemesi kullanılmıştır. Elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Verilerden yola çıkılarak bir çerçeve oluşturulmuş, farkındalıkla ilgili konular saptanmış, elde edilen bulgular tanımlanmış, yorumlanmış son olarak araştırmanın sonuçları ortaya konulmuştur

3. Bulgular

Eserde farkındalıkla ilgili belirlenen konulardan biri yönetici ile yönetilenin özellikleridir. Yöneten ile yönetilenin niteliklerinin ayırma yer verilen eserde Yusuf Has Hacıp, yöneticinin (beyin) ansızın bir iftiraya uğramaması için bilgili, akıllı ve uyanık olması gerektiği kanaatinde. Eserde iyi ile kötünün, doğru ile eğrinin, doğru ile yalanın ayırma varamayan birinin yönetici olamayacağına değinilmiştir. Ayrıca siyah ve beyaz renklerinin sembolik değerleri üzerinde de durulmuştur. Yönetici ile yönetilenin bahsi geçtiği beyitler şunlardır: “(1956) Ansızın bir iftiraya uğramaması için, beyin bilgili, akıllı ve uyanık olması lâzımdır.” “(5884) İyi ve kötüyü birbirinden tefrik edemeyen bir kimse nasıl memleketin başına geçer ve onu idare eder.” “(5885) Doğru ile eğriyi ayırt edemeyen bir kimse nasıl bey ve halk üzerinde hâkim olur.” “(5887) Doğru ile yalanı ayırt etmekten âciz olan bir hâkim işinde nasıl muvaffak olabilir.” “(4836) Onlara dikkatle bak, gözünü aç; beyi kuldan ayırabilir misin?” “(2080) Siyah kul rengidir, bey beyaz olur; siyah ve beyaz böyle ayırt edilmiştir.”

Dünyanın geçiciliği Kutadgu Bilig’de yer alan farkındalık oluşturulmuş başka bir konudur. Ölüm olgusunun gerçekliği, dünyanın geçiciliği ve bir süreliğine yaratılmış olduğu, insanın bu dünyaya aldanmaması gerektiği düşüncesini de beraberinde getirmektedir. Kutadgu Bilig’de “(4847) Bu hakikate vâkıf olan insan hiçbir zaman bu dünyaya kıymet vermez.” “(1139) Dünyada ölümden daha ağır ne var; ölümü düşünürsen, bütün zevkler kaybolur, gider.” “(5845) Bu ömür rüyan gibi geçer-gider; hayatın geçeceğine her geçen gün delildir.” beyitleriyle değinilen dünyanın geçiciliği gerçeğiyle ilgili, Kuran-ı Kerim’de yer alan birçok ayet bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: “Her nefis ölümü tadacaktır. Bir imtihan olarak sizi şer ile de hayır ile de deniyoruz. (Sonunda) ancak bize döndürüleceksiniz.” (Enbiya Suresi, 35). “Ey insanlar! Allah’ın verdiği söz (vaadi) gerçektir. O halde dünya hayatı sizi aldatmasın (ibadet ve taatten alıkoymasın) ...” (Fatır Suresi, 5). “(Onlar) kendi kendilerine hiç düşünmediler mi ki Allah; gökleri, yeri ve ikisinin arasında olan şeyleri (başka değil),

ancak hak (bir nizam, ölçü ve gaye) ile muayyen bir vade için yaratmıştır. Böyle iken insanların çoğu, Rablerine kavuşmayı inkâr etmektedirler.” (Rum Suresi, 8). Yusuf Has Hacı, geçici dünyada insanın hayatını boşa geçirmemesi, onu faydalı, doğru bir şekilde yaşaması gerektiğini, aksi takdirde sonunun pişmanlıkla inlemek olacağını şu beyitlerle ifade etmektedir: “(5148) Eğer ömrünü boşuna geçirdin ise, gece-gündüz durup-dinlenmeden, peşimanlıkla inle.” “(5842) Vücut nihayet ölecektir, onu kurtlar ve yılanlar yiyecektir; can çıkıp giderken, elde peşimanlıktan başka bir şeyimiz bulunmayacaktır.”

Kutadgu Bilig’de faydalı ile zararlı şeylerin farkındalığı ele alınan diğer bir konudur. Faydalı ile zararlı şeyleri ayırt edenlerin, bunların farkındalığına varanların doğru ve temiz yoldan gittikleri vurgulanmıştır. Doğru yol tutan kimseler, kendilerine yararları olan insanlar olduğu gibi etrafına da fayda sağlayanlardır. Doğru ile yanlış ayırımına varan insan hem kendi hem de toplum hayatında temiz yol izler. Temiz yoldan gidenin kendisine ve topluma zararı dokunmaz. “(4343) Faydalı ve zararlı şeyleri birbirinden ayırt ederek, doğru ve temiz yol tutan kimseler bunlardır.” Zararlı şeylerden ve kimselerden de uzak durulması, faydalı ile faydasız kişilerin ayırt edilmesi gerektiği şu beyitlerde vurgulanmıştır: “(5304) İnsanların zararlısı böyle kimselerdir; zararlı kimseleri sen her vakit kendine düşman bil.” “(5529) Kim faydalıdır, kim faydasızdır, ey âlim hakîm, sen bunları iyice seç.” “(5532) Hıyanet ile emniyeti bir araya getirme; yarayan ile yaramayanı bir arada tutma.” “(2752) Helâl ve haramı iyice ayırt etmeli; yarayan ve yaramayanı iyice seçebilmelidir.” “(1983) Tanrı kime kötü bir tabiat vermiş ise, bu felek oku ona eziyet çektirir.” beyti, iyinin iyilik bulacağı kötünün ise kötülüğünün yanına kâr kalmayacağı, hayatın onu cezalandırabileceğinden bahsetmektedir. Kısaca kötülük eden kötülük bulur.

Eserde farkındalıkla ilgili tespit edilen bir başka husus akılsız ve bilgisiz kişilerin özellikleridir. Bu konunun bulunduğu beyitler şunlardır: “(4078) Akılsız kimse büyüklüğe ulaşırsa, ey büyük hükümdar, o efendisinin başını yer.” “(262) Bilgisiz başköşede yer bulursa, başköşe eşik ve eşik başköşe sayılır.” “(2771) Akılsız adam, dikkat edersen, unutkan olur; akılsız hazinedar kendi işini bozar.” Söz konusu beyitlerde akılsızların, bilgisizlerin toplum içinde bir yerlere gelmemeleri gerektiğinden söz edilmektedir. Bu kişiler, toplumda hak etmedikleri yer bulurlarsa efendilerine bile zararları dokunabileceği ve toplumda baş olarak belirtilen yerlerin ayakaltı konumuna düşeceğinden bahsedilmektedir. Üçüncü beyitte de akılsız kişilerin kendi işlerini bozabileceğine, kendilerine zarar verebilecek bir yapıya sahip olduklarına değinilmektedir. Bu beyitlerde hem bilişsel hem de toplumsal farkındalıktan bahsetmek mümkündür.

Kutadgu Bilig’e adını veren ve eserde önemsenip değinilen konulardan biri de bilgi ve bilgili insandır. İnsan ne kadar çok öğrenirse ne kadar az bildiğini o ölçüde fark eder. İnsanın en değerli ve en korunaklı hazinesi bilgidir. Bilgili insan bilginin verdiği ağırlıkla her zaman düşünür bu da onu düşünceli, kaygılı ve yüzü gülmez bir insan haline dönüştürür. Eserdeki bahsi edilen konulu beyitler şunlardır: “(313) Bilgi hiçbir zaman fakirliğe düşmeyen bir servettir; hırsız ve dolandırıcının ona eli erişemez ve alamaz.” “(6612) Bilginin yüzü gülmez, onun yüzü her vakit düşünceli ve çatıktır; bilgisiz daima sevinç içinde katıla katıla güler.” “(6613) Bilgili insan bu kaygı içinde nasıl kahkaha atar; ey bilgisiz, sen dağ keçisi gibi debelen, dolaş.” Yusuf Has Hacı’ye göre insana bilgi kadar zekâ ve anlayış da gereklidir. Anlayanın gözü açıılır bu da farkındalığının artması demektir. “(2772) Her türlü hesabı yapmak için, zekâ lâzımdır; zekâ olmayınca, insan hesap işlerini karıştırır.” Yazara göre farkındalığı artıran bir diğer husus, şairin/bilginin sözünün manasına erişebilmektir: “(1138) Şair buna benzer bir söz söylemiştir; bunun manasını anlayan kimsenin gözü açıılır.”

Yazar, eserinde öz eleştiriye değinmektedir. Öz eleştiri, bir kişinin kendi davranışları üzerine yönelttiği yargı, otokritik (TDK, 2014) manasına gelmektedir. Bu da kişinin kendi farkındalığıyla ilgilidir. Ancak kendisini bilen, kendi farkındalığına sahip olan birey öz eleştiride bulunabilir. Eserde yer alan öz eleştiriyle ilgili “(1031) Bana bütün iyilik senden geldi; ben senin günahkâr ve kusurlu bir kulunum.” beytinde kişi kendisinin günahkâr, kusurlu olduğunun farkındadır ve bunu dile

getirmekten geri durmamaktadır. “(1033) Bu ihsanlara şükürden ben acizim; ey asil, bunun şükürünü sana karşı yine sen eda et.” beytinde ise kişi yetersizliğin farkındadır. Öz eleştiri ile ilgili diğer beyitler şunlardır: “(5840) Ey hükümdar, bizden daha gafil kim olabilir; ömrümüz boşuna geçti, ibâdete elimiz değmedi.” “(6540) İçip yatmış olan adam gibi, uyuyup uyanınca, yoldan çıkmış olduğumun farkına vardım, Tanrıdan utandım.”

Eserde gafillikten, gözü bağıllıktan, uyanıklıktan bahseden beyitler mevcuttur. Bu kavramlar da farkındalıkla bağlantılıdır. Yazarın eserinde gafillikten bahsettiği beyitlerden biri şudur: “(1401) Hayatta pek gafil davranma, dikkat et; hayat ölümle çok yakındır.” ifadede yer alan gafil sözcüğünün manası aymaz, çevresinde olup bitenlerin farkına varmayan, sezmeyen (kimse), gözü bağlı (TDK, 2014) olarak ifade edilmektedir. Bu sözcüğün farkındalıkla tezat anlamda olduğu söylenebilir. Yazar bu beyitte gerek sosyal gerek bilişsel olarak farkındalığın topyekûn bir insanda bulunması gerektiğini söylemekte aksi takdirde bireyin yaşamının bitebileceği uyarısında bulunmaktadır. Başka bir beyitte “(271) Bilgisiz, muhakkak ki, kördür; ey gözsüz kör, bilgiden hisseni al.” diyerek gafillikten, gözü bağıllıktan bilgiyle kurtarılabilceği anlatılmaktadır. Bunu destekleyen beyitler şu şekilde sıralanabilir: “(2761) Hazinedar gönülden bağlı, uyanık, ihtiyatlı ve zeki olmalıdır; insan zekâ ile her işinde muvaffak olur.” “(2769) Hazinedar uyanık olursa, işler bozulmaz; malı hesaplı tutar ve kendisini de yakmaz.”

Kutadgu Bilig’de iyi ile kötü kavramlarının farkındalığına işaret eden birçok beyit mevcuttur. Bu beyitlerde genel olarak kötülöklere karışılmaması daima iyinin tarafında olunması gerektiği, kötülerin toplumda kötü, iyilerin de iyi olarak anıldıkları vurgulanmaktadır. Bu beyitler şu şekilde sıralanabilir: “(239) Kötü söğölür, iyi öğölür; iyice dikkat et, canın hangisini ister.” “(243) Kötü mü senin için daha iyi, yoksa iyi mi, söğölmek mi istersin, yoksa öğölmek mi.” “(5205) Sen kendine yakışır şeyler yapmak istersen, yakışmayan şeylere yaklaşıma; işte bu kadar.” (5207) Kat’î olarak söylüyorum ki, uygunsuz ve kötü şeylerle karşılaşmak istemiyorsan, yakışık almayan şeyleri yapma.” “(5256) Kötüye katılma, kötü seni yakar; adın iyi olursa, senden iyi iz kalır.” “(4620) Ben insanım diyen âdemoğlu sıcağı ve soğuğu ayırt edebilmelidir.”

Eserde farkındalık oluşturulan diğer kavramlar ise doğru ile eğri, doğru söz ve dedikodudur: “(6622) Doğru sözden başkasına söz deme; doğru ile eğri arasındaki fark beyaz ile siyah arasındaki fark gibidir.” “(5303) Dedikoducu kimseyi kendine yakın tutma; müfteriyi kendinden uzaklaştır, ondan sakın.”

“(5530) Seni seven ve sevmeyenleri de iyice ayırt et; sevene karşı sevimli ve düşmana karşı da yalın ateş gibi ol.” beytinde ise sosyal farkındalık olgusu hâkimdir.

4. Sonuç

Bu çalışmada farkındalığın; dikkat etmek, fark etmek, sezmek, bilinçli olmak gibi anlamlara geldiği, farkındalığın yelpazesinin geniş olduğu kanaatine varılmıştır. Dikkat edilen, sezilen, fark edilen birçok konunun farkındalık adı altında değerlendirilebileceği ortaya çıkmıştır. Eserde yöneticinin özellikleri, akılsızlık, bilgi, gafillik gibi birçok konunun farkındalıkla ilgili olduğu görölmüştür. Aşağıda bu konular paragraflarla özet halinde ifade edilmiştir.

Kutadgu Bilig’de yöneticinin akıllı ve uyanık olması gerektiği vurgulanmıştır. Yazar, iyi ile kötüyü, doğru ile eğriyi birbirinden ayıramayan bir kimsenin memleketi yönetemeyeceği görüşündedir. Burada sosyal, bilişsel ve öz farkındalıktan bahsetmek mümkündür.

Eserde dünyanın geçici olduğuna, bir süreliğine yaratıldığına, ölümün gerçekliğine dolayısıyla insanın bu dünyaya aldanmaması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Ancak yazara göre dünya geçicidir diye insan, hayatını boşa geçirmemeli; faydalı, doğru bir şekilde yaşamalıdır. Burada da sosyal ve bilişsel farkındalık mevcuttur.

Eserde faydalı ve zararlı şeylerin farkındalığına varanların doğru ve temiz yoldan gittikleri vurgulanmıştır. Doğru ile yanlışın ayırımına varanların hem kendi hayatlarında hem de toplum hayatında temiz yol izledikleri ifade edilmiştir. Böylece bu kişilerin kendilerine ve topluma zararlarının dokunmayacağı çıkarımında bulunulmuştur. Burada da sosyal, bilişsel ve öz farkındalık söz konusudur.

Eserde farkındalık oluşturulan diğer bir konu da kötülük edenin kötülük bulacağıdır. Yazar, akılsızlar ile bilgisizler hakkında da hükümde bulunmaktadır. Ona göre akılsızlar, bilgisizler toplum içinde bir yerlere gelmemelidir. Bu kişiler toplumda önemli yerlere geldikleri takdirde baş olarak tabir edilen yerler ayakaltı konumuna düşecektir. Yine akılsız kişilerin kendi işlerini bozabileceği, kendilerine zarar verebilecek bir yapıya sahip oldukları bahsi geçen diğer bir konudur. Burada da sosyal farkındalık vardır.

Yazara göre insan ne kadar çok öğrenirse ne kadar az bildiğini o ölçüde fark eder. “Bildiğim tek şey hiçbir şey bilmediğimdir.” (Erdem, 2014) diyen Sokrates gibi. Yusuf Has Hacı, bilginin servet olduğunu, bilgi kadar zekâ ve anlayışın da gerekliliğini savunur. Ona göre anlayanın gözü açılır. Bu da farkındalığın artması demektir. Burada bilişsel farkındalıktan söz edilebilir.

Eserde öz eleştiri ile ilgili beyitler mevcuttur. Bu da kişinin kendi farkındalığıyla ilgilidir. Ancak kendi farkındalığında olan birey öz eleştiride bulunabilir. Yazar, eserinde gafillığın ancak bilgiyle yok olabileceğini anlatmaktadır. Gafillik, gözü bağıllık kelimesiyle aynı anlamda, farkındalıkla zıt anlamdadır. Bilgi sayesinde gafillikten sıyrılır böylece farkındalık artar. Burada bilişsel ve öz farkındalıktan bahsedilmektedir.

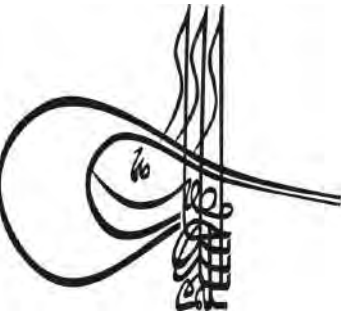
Eserde değinilen konulardan bir diğeri ise iyi ile kötü kavramıdır. Bu konuyla ilgili olarak da kötülöklere karışılmaması daima iyinin ve iyilerin tarafında olunması gerektiği, kötülerin toplumda kötü, iyilerin de iyi olarak anıldıkları görüşü mevcuttur. Burada sosyal farkındalık söz konusudur.

Eserde farkındalık oluşturulan diğer kavramlar doğru ile eğri, doğru söz ve dedikodudur. Kısaca eserde tespit edilen, yazarın farkındalık oluşturmaya çalıştığı konular: yönetici ile yönetilenin özellikleri, dünyanın geçiciliği, ölüm, faydalı ve zararlı şeyler ve kişiler, kötülük edenin kötülük bulacağı, akılsızlık, bilgi ve bilgili insan, zekâ, kişinin kendi farkındalığı sonucu öz eleştiride bulunması, gafil kimse, iyi ile kötü, doğru ile eğri, doğru söz, dedikodu olarak sıralanabilir. Eserde sosyal, öz ve bilişsel farkındalık oluşturulmuştur.

KAYNAKÇA

- Aydemir, Ö. K. (2013). Kutadgu Bilig'in Dilinde Bilgi Kavramı ve İşlevi. *Electronic Turkish Studies, International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/1, p.803-810.
- Bektaş Öztaşkın Ö. (2013). Sosyal bilgiler derslerinde belgesel film kullanımının akademik başarıya ve bilinçli farkındalık düzeylerine etkisi. *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi, Uluslararası E-Dergi*, 3(2), 147-162,
- Çam O. ve Engin E. (2006). Psikiyatri kliniğinde çalışan hemşirelerde farkındalık eğitiminin bireysel performans standartlarına etkisi. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 7, 82-91.
- Çatak, P. D. ve Ögel, K. (2010). Farkındalık temelli terapiler ve terapötik süreçler. *Klinik Psikiyatri*, 13, 85-91.
- Demir, Ö. ve Doğanay, A. (2009). Bilişsel farkındalık becerilerinin geliştirilmesinde bilişsel koçluk yaklaşımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 15(60), 601-623.

- Doğan, D. M. (2008). Türkçe büyük sözlük (dördüncü basım). Pınar Yayınları.
- Doğan, T. ve Çetin B. (2009). Tromso sosyal zekâ ölçeği Türkçe formunun faktör yapısı, geçerlik ve güvenirlik çalışması. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri/Educational Sciences: Theory & Practice, 9 (2), 691-720.
- Erdem, H. H. (2014). Kitle iletişimi, etik ve eğitim. Gefad / Gujgef 34(1), 63-77.
- Güven, E. ve Aydoğdu M. (2012). Çevre sorunlarına yönelik farkındalık ölçeğinin geliştirilmesi ve öğretmen adaylarının farkındalık düzeylerinin belirlenmesi. Öğretmen Eğitimi ve Eğitimcileri Dergisi, 1(2), 185-202.
- Hajib, Y. K. (2010). The Turkic script and the Kutadgu Bilig. Turcology in Mainz, 82, 89.
- Karatay, H. (2009). Okuma stratejileri bilişsel farkındalık ölçeği. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(19), 58-80.
- Kaya, F., & Akpınar, E. (2017). Kutadgu Bilig'de Türk Yemek Adabi ve Kültürü. Electronic Turkish Studies. Vol. 12 Issue 21, p335-348. 14p.
- TDK. (2005). Türkçe sözlük (10. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK. (2014). <http://www.tdk.gov.tr/> (20.07.2014).
- Tekşan, K. (2015). Türkçe Dersi Değerler Eğitiminde Kutadgu Biligâ in Kullanımı. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 13(3).
- Yusuf Has Hacıp (1985). Kutadgu bilig (3. baskı). (Çev. R. R. Arat). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Article Info/Makale Bilgisi

✍ **Received/Geliş:** Mart 2018

✓ **Accepted/Kabul:** Haziran 2018

✍ **Referees/Hakemler:** Doç. Dr. İrem ÇOMOĞLU – Dr. Öğr. Üyesi
Müfit ŞENEL

This article was checked by iThenticate.

(ACTION RESEARCH): INTRODUCTION OF ACTION MODELS AND ACTION CYCLES*

*Ercan TOMAKİN***

ABSTRACT

Views on the emergence of an action research (AR) focus on Gestalt psychology, observations of Colliers' mission, Kurt Lewin's model of AR, and Moreno' studies. AR was first applied in the field of education by Corey (1953) in the America, and then it was often used in educational research. The term educational AR was produced by Carr & Kemmis in 1986, and this term was used as an umbrella term in educational studies in the world. Although there are many AR studies in Turkey, too, some of these AR studies do not explain the processes clearly step by step, in terms of action models and action cycles. Besides, some of these AR are not available until certain date because the thesis holder has put restriction. In addition, nearly all of the AR studies undertaken in Turkey do not mention if the study was first order AR (FOAR) or second order AR (SOAR). Moreover, some of the AR studies offer a general discussion of findings instead of explaining each action plans clearly. Furthermore, the length of action cycles was also among the controversial issue. For the above mentioned reasons, firstly a brief overview of the history (origin) of AR is presented. The reason is that there are hundreds of AR study in the literature and it is not possible to refer to all of them. Secondly, the paper displays the models of AR, action cycles and action plans in detail, which are the objective of this study. In this context, the paper presents a shortened form of the cycles (processes) of an embedded (FOAR and SOAR) AR study to illustrate the action models, cycles and plans step by step. The paper concludes by discussing some of the key issues that emerged from the study.

* This article is taken from the writer's PhD. study (Chapter Six) submitted to the University of East Anglia in 2001, some parts are shortened and some parts are extended.

** Dr. Öğr. Üyesi Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, El-mek: etomakin@hotmail.com

STRUCTURED ABSTRACT

This paper touches some issues such as models, number and length of action cycles, action plans and the types of AR. For example, One of the issues is the lack of information about the models and cycles of AR. Some AR studies did not usually state whose model of AR was used in their researches (Armstrong, 1992; Laidlaw, etc.). Similarly, some AR studies did not give information about parts of action cycle (Cumming & Gill, 1991; Fortune, 1992; Philport, 1993, etc.). Here neither the action cycles nor the action plans were clear. These points are crucial in order to prove that the study is (was) a real AR. For example, according to Kemmis & McTaggart's (1988) view there are four phases in an AR study and these are "planning, acting, observing and reflecting". So these four things make one cycle. In the same token, some action researchers do not allow others to access their studies until certain date. Hence it is not possible to guess whose AR model was used and what the action plans were. For example, Karadag (2017) limited access to his thesis until the date 31.05.2020. Besides, If researchers do everything in an AR by himself (herself), this is called first order AR (FOAR). If someone else undertakes an AR on behalf of others, this is called second order AR (Elliott, 1991). Nearly none of the AR study in Turkey mentioned if the study was FOAR or SOAR (Karadag, 2017; Yurtseven, 2016; Bozyigit, 2015; Kocak, 2015; Bulbul, 2015; Sirinkaya, 2014, etc. Similarly, the AR studies are carried only in the form of AR in Turkey, yet the AR studies undertaken abroad are sometimes carried out with the combination of other research methods such as case study, ethnographic study, experimentally, etc.). For example, Tomakin's (2001) study is an "AR case study" (ARCS). Similarly, action researchers can do the similar study such as "an experimental AR" or "an ethnographic AR", etc.). In this case researchers need to define clearly which part is AR and which part is case study or experiment. These issues are answered to help the potential and novice action researchers.

Hence this paper aimed to describe the things about action cycle, action models and action steps in two levels. The things are about AR as general are presented in the introduction part as a literature review. The things are about AR specifically are presented in the findings part as an example of action model and action steps. Thus the study aimed:

- a) To portray action cycles, action models in the literature in general descriptively,
- b) To portray an actual AR that has united action cycles and action plans specifically.

This study used qualitative approach that is explanatory (Robson, 1995) and served to the aim of the objectives. Hence, it displayed the research processes, action models and action cycles descriptively in general. It also used interviews, observations and field and diary notes to collect data from the participants. To that end interviews were used to explore teachers' views of AR and to explore problematic topics in English during second field work (SFW). Similarly observations were done to see and record the current language teaching sessions during this FW. The diary notes were kept to record of all happenings from the beginning to the end of the study.

Since theoretical issues (findings) were already stated in the introduction part, other practical findings were included here: There were few AR studies at the research context and the interviewed teachers during the FFW and SWs were unaware of AR. Hence it seemed a necessity to prepare some study materials on AR and to train (prepare) them for the study. Besides, classroom observations done during the SFW indicated the traditional way of language teaching sessions (question-answer, explanation, translation, filling the blanks, repetition, etc.). Thus, the researcher had the objective of endowing the teachers with the investigative behaviours and to teach the AR by involving them. To that end a topic (vocabulary teaching) to study with the teachers was chosen. In addition, some of the contextual factors that facilitate or prevent the application of AR were explored during field studies. It seemed that getting legal permission from the governor and educational manager of the city to undertake a research and to enter the classrooms was an obligation. Hence these formalities were completed. It was also told that the English course books produced by the researchers on a trial basis, but have not been approved by the Ministry of Education are not used in the classrooms. That is, one cannot do any curriculum study on his own without permission. The application of actual AR study began in 1988 and three action plans were put into practice. These were teaching English vocabulary through pictures (drawings), actions and using cognates are helpful to the students. The full outcome of the study is seen in chapter 6 (Tomakin, 2001).

In short, it was seen that teachers were not aware of AR in Turkey at that time. If this was the situation, we should not expect them to initiate an AR study by themselves. Either there must be someone who is knowledgeable about AR or there must be simple and explanatory material on AR. So one can buy them and learn about AR by reading these materials. If action researchers were full knowledgeable about AR, there would not be any shortcoming of their studies mentioned in this paper. If action researchers knew the factors (being volunteer and gate keepers, etc.) that would prevent the study in advance, they would find solutions to these barriers. Besides, the notion of “teachers as researchers” movement coined by the Stenhouse (Hitchcock & Huges, 1995) must be included in the contents of “research methods” module taught at the Faculties of Education. So the teachers know how their students learn by undertaking a small scale research in their classrooms. The reason is that this investigative movement has been being used in the United Kingdom (UK) since 1960 (Elliott, 1991).

Keywords: action research, action cycle, action plan, research process.

(EYLEM ARAŞTIRMASI): EYLEM MODELLERİ VE EYLEM DÖNGÜLERİNİN TANITIMI

ÖZET

Eylem araştırmasının (EA) ortaya çıkışı ile ilgili görüşler Gestalt psikolojisi, Colliers’in göreviyle ilgili gözlemleri, Kurt Lewin’in EA modeli ve Moreno’ya dayanmaktadır. EA’nın eğitim alanına uygulanması ilk kez

Amerika’da Corey (1953) tarafından yapılmıştır ve bundan sonra eğitim araştırmalarında EA terimi çok kullanılmıştır. Eğitimsel eylem araştırması (educational action research) terimi ise Carr & Kemmis tarafından 1986 yılında üretilmiştir ve bu terim bir şemsiye (genel) terim olarak dünyada kullanılmaktadır. Türkiye’de de birçok eylem araştırması yapılmış olmasına rağmen, bu EA’ların birçoğu, eylem modelleri ve eylem süreçleri açısından, adım adım işlemleri göstermemektedir. Ayrıca, bu EA’ların bazılarına ulaşmak imkânsızdır çünkü tez yazarları bunlara ulaşmaya sınırlama (süre) koymuşlardır. İlâveten, neredeyse Türkiye’de gerçekleştirilen bütün EA’lar bu çalışmaların birinci el (BEEA) mi? yoksa ikinci el (İEEA) mi? olduğu konusunda bilgi vermemektedir. Hatta, bazı EA’lar her eylem planını birer birer açıklamak yerine EA’nın bulgularının genel bir tartışmasını sunmaktadır. EA’nın süreçlerinin uzunluğu da tartışılmalı konular arasındadır. Yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı, EA’nın kısa bir tarihi ilk olarak açıklanmaktadır. Çünkü yazında yüzlerce EA vardır ve bunların hepsine atıf yapmak imkânsızdır. İkinci olarak bu makalenin amacı eylem planlarını, süreçlerini ve modellerini ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Bu bağlamda, bu makale, eylem planlarını, süreçlerini ve modellerini adım adım göstermek için bütünleşik (BEEA ve İEEA) bir EA’nın kısaltılmış bir şeklini sunmaktadır. Makale son olarak araştırma ile ortaya çıkan bazı tartışılmalı konuları tartışarak sona ermektedir.

Anahtar Kelimeler: eylem araştırması, eylem döngüsü, eylem planı ve araştırma süreci.

1. Introduction

It seems that there are many claims about the origin of AR in the literature. One possible source is Gestalt psychology because Kurt Lewin stated the necessity of combining ‘theory and reality’ in a published article in Germany in 1926¹ (Allport 1948xv)². Zuber-Skerritt (1992b: 90) states that Lewin, produced field theory, experiential phenomenology and AR, influenced by the German tradition of Gestalt psychology which refers to an organised configuration or pattern of experiences or acts. Another possible source is Collier’s activities and writings during the period 1933-1945. Collier, as a Commissioner of Indian affairs, “stressed the importance of social planning, demanded much research and used the term AR” (Corey, 1953: 7). The other possible source of AR is Kurt Lewin himself for some researchers Kelly (1985: 129), Bryant (1986: 107) and Kemmis & McTaggart (1988: 6). However, Gunz (1996: 145) states that Moreno is usually ignored in the claims about the origin of AR although he was a pioneer of AR. To him, Lewin was involved in AR studies later and after Moreno. As a result, it seems difficult to claim that the AR emerged from only one source.

AR was used in education and other fields as follows: Researchers state that Corey (1953) used the term AR in education firstly in America such as Hopkins (1996: 46), Lomax (1991: 7), and since then the term AR has been one of the much used and referred terms in education. In McNiff’s (1995) view Carr & Kemmis produced the term ‘educational AR’ (EAR) in 1986 and then it has been used as an umbrella term in educational studies (p.20). It is seen in the literature that AR studies were not limited to education, but many AR studies were undertaken in other fields such as health, housing, prison, insurance, coal-mining, etc. (Cohen & Manion, 1995).

¹ The name of this article: Vorsats, Ville and Bedürfnis, Berlin: Lulius Springer.

² This person wrote the ‘introduction’ of the Lewin’s book (1948).

Since the AR has a long history, its definitions, objectives, starting point, types and models change from one researcher to another, this part focuses on the controversial issues as stated in the abstract rather than repeating the same views in the literature. These controversial issues are the models, limitations, length, action cycles, action plans and types of AR. Now, these issues are explained respectively.

First, one of the issues is the lack of information about the models of AR. That is, some of AR studies do not usually state whose model of AR was used in their researches (Armstrong, 1992; Laidlaw, 1994; Block, 1997, etc.). It is known that the AR studies became widespread since the 1950s and many AR models were suggested in the literature by researchers and only prominent of them is cited here to exemplify Lewin, (1948), Ebutt (1985: 147). McNiff (1995: 47), Carr & Kemmis (1990: 8), McNiff et al. (1996: 8), Elliott (1991: 69), Somekh (1989) and McBride (1995: 27) Whitehead (1989: 43), etc.

Second, some AR studies do not give information about cycles of AR (Cumming & Gill, 1991; Fortune, 1992; Philport, 1993, etc.). These points are crucial in order to prove that the study is (was) a real AR. Here the question of “what is an AR cycle?” can be exemplified like this: For Kemmis & McTaggart (1988) there are four things that need to be done in an AR study and these are “planning, acting, observing and reflecting”. So these four things make one cycle. In other example, in McNiff’s (1995) model there are six things (observe, reflect, act...) that need to be implemented and these six things make only one cycle. Hence it can be stated that the total steps of an AR model makes only one cycle.

Third, some action researchers do not allow others to access their studies until certain date. Hence it is not possible to guess whose AR model was used and what the action plans were. For example, Karadag (2017) limited access to his thesis until the date 31.05.2020. Besides, Kocak (2015) limited his study until the date 18.09.2018.

Fourth, another issue is the length and number of action cycles. That is, ‘how many’ action cycles must be in one AR study and what must be the length of ‘each cycle’. For Whitehead, on her on-line notes, says that there must be at least one cycle to show that researcher deals with the methodological issues (URL-1, 2017)³. In another source (URL-2, 2017) multiple cycles allow greater rigour to be achieved⁴. The views about the length of AR study is that the appropriate length of each action cycle for Sanger (1986) one week and for Elliott (1991) one year. As an experienced action researcher there must be at least two cycles and each of which must continue two academic years.

Fifth, the other issue to consider is the notion of ‘action steps or action plans in an AR. That is, the action researchers must reveal how many action(s) they used in their researches. AR can be carried out for various purposes (general ideas, interests, problems, objectives). So each researcher proposes solutions to these ideas, problems and objectives. Hence these solutions are called *action plans* or *action steps*. In other words, action plans are imagined solutions. In that case action plans are like potential answers to the researchers’ objectives or hypotheses. Thus each action plan must be clearly stated. For example, three solutions were imagined and put into practice in an AR study aiming to improve English vocabulary teaching. These are: 1) the use of drawing or pictures, 2) the use of animation (action), 3) the use of phonetic, semantic and scriptural (PSS) similarity in teaching English vocabulary (Tomakin, 2001).

Sixth, the terms ‘first order or second order’ are not used in the AR literature in Turkey. One person can carry out an AR study by actually involving in it. That is, the researcher himself (herself)

³ (URL-1, 2017), <https://books.google.com.tr/books?> (retrieval date, 25.06.2017).

⁴ (URL-2, 2017), <http://www.aral.com.au/resources/guide.html> (retrieval date, 25.06.2017).

does everything (collect and analyse data, etc.) virtually in an AR. If researchers do everything in an AR by themselves, this is called first order AR (FOAR) (Elliott, 1991). Yet in some cases professional researchers themselves do not undertake the AR study. Instead, they train less experinced ones (novice researchers, teachers, etc.) through seminars, courses, in-service trainings etc. and these trained ones undertake an AR study on behalf of the professional researchers whose task is to guide, coordinate and help throughout all research processes. This last type of resaerch is called second order AR (SOAR) (Elliott, 1991). The point with the content is that nearly none of the AR study in Turkey mention if the study is FOAR or SOAR (Karadag, 2017; Yurtseven, 2016; Bozyigit, 2015; Kocak, 2015; Bulbul, 2015; Sirinkaya, 2014; Gokmen, 2014, Sakırgil, 2014, etc.).

Seventh, it is usually seen that the AR studies are carried only in the form of AR in Turkey, yet the AR studies undertaken abroad are sometimes carried out with the combination of other research methods such as case study, ethnographic study, experimentally, etc. For example, Tomakin’s (2001) study is an AR case study (ARCS). Likewise, other researchers can do the similar study such as “an ethnographic AR” or “an experimental AR”, etc.). In this case researchers need to define clearly which part is AR and which part is ethnography or experimental.

2. An overview of AR studies

The literature review indicates the total number of AR as well as AR on language teaching at education research information centre (ERIC) and the British Education Index (BEI) databases. It is seen that there are 1140 general AR studies and only 78 of them on language teaching (Tomakin, 2001: 99).

	ERIC	ERIC	BIE
Year	1966-1983	1966-1983	1986-2000
Total AR	60	710	370
AR on Lang. Teaching	6	54	18

Besides, Beaulieu (2013: 31) gives the number and rate of AR studies year by year at the Ph.D. level from ProQuest database between the dates 2001 and 2012. It is seen that there are 1,000 AR study every year as avarege and the rate of AR studies compared to other studies is % 2,14.

It seems that the AR study started in the 1990s in Turkey, nearly 40 years later than the AR studies in the UK. It also semed that there has been an increase in the use of AR as a research method in Turkey recently. The review of the theses submitted to the Thesis Centre of Higher Education Council indicates that there are about 134 theses as of August 2017. About 30 of them is on foreign language teaching/learning and its sub-topics (vocabulary, listening, reading, etc.). Hence, it is logical to include only the *recent* ones here.

For example, Karadag (2017) studied AR oriented comprehension-narrative skills of students who learn Turkish as a foreign language. Besides, Yurtseven’s (2016) study was the investigation of the reflections of AR based ubd implementations in EFL teaching on teachers and students. In addition, Bozyigit’s (2015) AR was video - assisted written constructivist feedback of ELT student teachers in micro - teaching sessions. Moreover, Kocak (2015) analysed the process of displaying performance in foreign language (English) learning. Furthermore, Bulbul (2015) interested in improving the reading comprehension skill through concept mapping in education of Turkish as foreign language. The last three were about multimedia, reflecting teaching and teacher development. Sirinkaya (1914) designed multimedia focused reading classes in her AR study. Gokmen (2014) analysed developing EFL instructors' reflective teaching through collaborative AR and peer observation. Sakırgil (2014) designed a teacher development in a university context.

As a result, some of AR are not available until certain date apart from the above stated and available ones. Some of them, as seen above, offer a general discussion of results. Yet they do not offer information about action cycles and action steps. Hence, the importance of showing the processes, action models, action plans in AR studies becomes necessary. Thus next two titles are devoted to explain these action cycles and action models.

3. Action models and action cycles

It is known that qualitative research has its steps; collecting data, analysing it and producing hypothesis at the end. Quantitative research starts with hypothesis applying it on treatmen group. There are two routines in the above stated research. No matter how many times they were undertaken, they follow the same routines. On the contrary, AR has its own models, being “spiral of cycles and this spiral of cycles distinguishes AR from other research methods (Kemmis & McTaggart, 1988). Now models and cyles are explained respectively.

Lewin’s (1948: 207) model of AR consist of examintion of a general idea, implementation of the idea, fact finding (evaluation), planning of implementation, more fact-finding (evaluation) and reflection of whole circle activities. Ebbutt’s (1985) model of AR consists of general idea, reconnaissance, overall plan, applying action 1, monitoring and reconaissance, either amended general plan or action plan 2. For Kemmis & McTaggart (1988) AR process is planning, acting, observing and reflecting. Elliott’s (1991) model of AR starts identifying general idea, reconaissance, general plan (having 3 action plans), implementing action step 1, monitoring implementation and effects, reconaissance, revised general idea. McKernan’s (1991) model of AR is defining problem, needs assesment, hypothesis ideas, develop action plan, implement plan, evaluate action, decision. Somekh (1989) and McBride’ (1995: 27) model of AR has these processes: identify a focus of interest (problem), collect data, analyse data and generate hypothesis, plan action steps, implement action steps, collect data to monitor change, analyse and evaluate, plan the next circle. Whitehead’s (1989: 43) model follows these steps: I experince a problem, I imagine a solution..., I act in the direction of ..., I evaluate..., I modify my problems/ideas/actions..., McNiff’s (1995) model of AR is observe, reflect, act, evaluate, modify, move in new direction.

4. Display of action cycles in theory

This part aims to display action cycles theoretically from two researchers shortly in order to save space and to make them clear. The first example of AR is from Carr & Kemmis (1986) whose process has four steps in each cycle: These are “1) plan, 2) act, 3) observe, 4) reflect”. The former sentence (plan, act, ...) may not mean much if it is considered in isolation. That is, readers cannot get much or deep information about an actual AR study just by reading this sentence. Yet if the actual AR processes are displayed step by step, they become more clear. The following figure illustrates its shape and process. ⁵(URL-5, 2017).

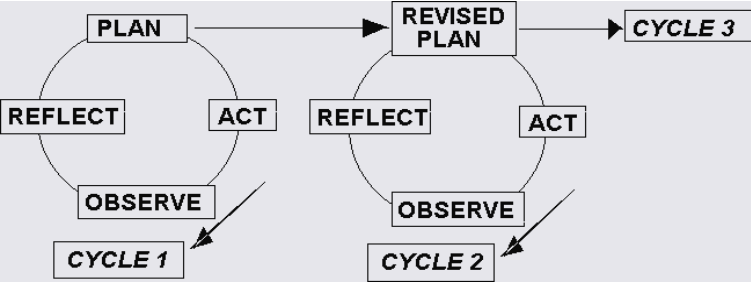
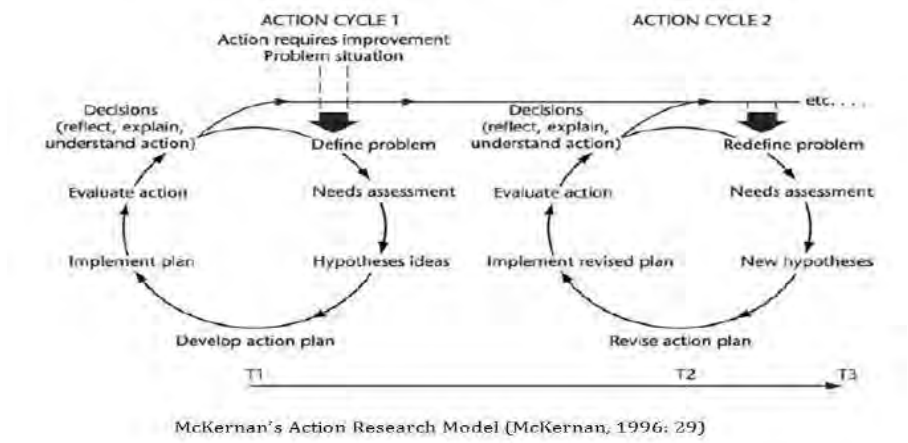

Figure 1. Carr and Kemmis’s Model of AR.

⁵ <https://www.google.com.tr/search?q=models+of+action+research> (retrieved, 29.09.2017).

Another example is McKernan’s model of AR that has six steps in each cycle (URL-6)⁶.

As a summary, it can be stated that AR studies are cyclical and process based studies. There are several steps in each model and the number of these action cycles change from one researcher to another. The important point here is this. For example, what is/are planned? what is/are acted? according to Carr & Kemmis model of AR? The answers to similar questions will be seen in the findings section. Now the way (method) of explaining these answers is presented under the following titles.

5. Objectives

This paper had the aim of describing the things about action cycle, action models and action steps in two levels. The things are about AR as general are presented in the introduction part as a literature review. The things are about an application of AR are presented in the findings part as an example of action model and action steps. So the study had the aims:

- a) To portray action cycles, action models in the literature in general descriptively,
- b) To portray an actual AR that has united action cycles and action plans specifically.

6. Method

This paper used qualitative approach that served to the aim of the objectives. This is because qualitative studies are explanatory (Robson, 1995). Hence it aimed to explore the research processes, action models and action cycles descriptively. It also used interviews, observations and diary notes to collect data from teachers and students. Hence interviews were used to learn about teachers’ and students’ points of views of AR and action plans. Observations were done by the researcher to see to what extent the action plans were implemented by the teachers. The diary notes were also taken by the researcher to keep a record of happenings during the actual AR study.

7. Findings

Denzin (1998: 323) states that “an event or process can be neither interpreted nor understood until it has been well described”. In order to make the action cycles and action plans understood, this part offers a detailed portray of an integrated AR study. As will be seen, there are two action models of AR embedded one another. Whitehead’s (1989) model has five steps that became the researcher’s

⁶ <https://www.google.com.tr/search?q=models+of+action+research> (retrieved, 29.09.2017).

FOAR study and aimed to investigate the general objectives of the research. This is because action researchers themselves imagine solutions to problems in this model, yet Somekh (1989) and McBride’s (1995) model gives emphasis to the problems and solutions of the practitioners. Hence a SOAR was used by the English language teachers while undertaking the 2nd and 3rd steps of FOAR. An overview of action models and action plans year by year comes as follows:

7.1 Action cycles and action plans (1997)

I myself identified the starting point of my FOAR and the situation was like this: lack of AR study in the research context, language teachers’ unawareness of the teachers as researchers movement, (Tomakin, 1996), traditional methods of language teaching sessions, etc. In addition, the quality of teachers’ expertise, and of English textbooks, assessment of pupils, etc. were relevant at the diagnostic stage. Hence, I stated my concerns at the outset of the study as ‘experiencing problems’. Briefly, the statement of problems formed the ‘starting point of my FOAR’ in 1997 and can be briefly summarised as follows:

- FOAR [1997] (First Cycle)
- 1st step: I experienced problems
- Lack of AR studies in Turkey,
 - Teachers' unawareness of AR,[MA]
 - Traditional method of language teaching
 -

After identifying the starting point of FOAR, the *imagined solutions* constituted the second phase of the FOAR study. Some of the imagined solutions while conducting field studies were, for instance, to explore the contextual factors that support or prevent AR studies, to introduce AR study to the participant teachers before initiating an actual AR study, and to explore the views about introduction and initiation of AR studies in various contexts for the first time, etc. Thus far, the imagined solutions of FOAR can be summarised as follows:

- 2nd Step: I imagined solutions
- To undertake an actual AR study in Turkey,
 - To conduct field studies,
 - To introduce the notion of AR,
 - To choose a topic to study,
 - To explore contextual factors,
 - To explore views of introducing and initiating AR studies in various contexts for the first time,
 - To explore common points of AR and language teaching theories.

To pursue the imagined solutions I put them into practice individually. It was not possible to initiate an actual AR study immediately without undertaking field studies. To these ends two field studies were undertaken in 1997 to identify the current situation of ELT, to select potential participants and problematic areas in English, etc. Besides this, the production of written materials on AR was among the imagined solutions. The following is the 3rd step of FOAR and a brief account of the enacted solutions can be stated as follows:

- 3rd Step: I enacted imagined solutions
- Undertaking the first field work (FFW),
 - Preparing written materials on AR, and giving them to the participant teachers
 - Undertaking the second field work (SFW)
 -

3rd Step: The First Field Work

The FFW lasted about one month -25 March-27 April 1997- and investigated *the choice of potential participants and possible research areas*. These areas were anticipated as curriculum change, Inset activity, a new syllabus design on a trial basis, or a collaborative study with a language-teaching department of a university. During this field work, two head teachers [MI, SK] answered my enquiries about trying a new syllabus or curriculum change negatively. In their views “*if books have not been approved by the Ministry of Education (MOE), they are not used in schools*”.

If an area was chosen without considering the possibility of getting permission from the authorities in Turkey, it was likely that I would experience some difficulties in getting permission. Hence the following tasks were carried out during the FFW:

- Six English language teachers, two head teachers, a head foreign language department, a deputy head of the LEA and a member staff serving at the MOE were interviewed.
- English language teachers’ views of AR and problematic topics in teaching English were collected.
- Pupils’ views of problematic topics in learning English were collected.
- Teachers were required to fill in a questionnaire to discover their options for a potential local in-service activity.

The interviewed teachers, too, as had seen in the MA study (Tomakin, 1996), were not aware of AR. Having identified teachers’s lack of awareness of AR, a short-term local Inset activity was considered to introduce the notion of AR to the teachers.

3rd Step: The Choice of Participants

During this FFW, a questionnaire was designed to choose the potential research participants. It included 25 options in total and had also some options (articles) about the features of AR aiming to choose those teachers who had some interest in learning AR or joining in an AR.

3rd Step: Identifying Problematic Areas in English

English teachers’ and students’ views of problematic topics in *English* were identified through open ended questions. After coding and putting the similar ones in one group, two groups of problem tables appeared; the one for teachers and the other for the students.

Teachers’ views on problematic areas		Students’ views on problematic areas	
Problems	Nr of Teachers	Problems	Nr of Teachers
Communication skills	5	Vocabulary teaching	6
Lack of Audio visual aids	1	Understanding text	2
.....	...	...	

These topics meant that any of them could have been chosen and studied by the teachers during my SOAR. As a result, the following emerged from the FFW:

- I chose potential research participants.
- I identified problematic topics in English, in terms of teachers and pupils.
- I learnt the possibility of running a short-term local Inset activity.
- I learnt the impossibility of doing a curriculum study or a syllabus design in schools.
- I learnt the impossibility of undertaking an AR study with a university department.
- I was unable to choose a topic to study during SOAR.

- *Interviewed teachers were not aware of AR, or its elements.*

3rd Step: Introduction of AR

After reading Bennett's view (1996: 81) who states that "teachers cannot teach what they do not know..." I came to conclusion that the language teachers who were unaware of AR in Turkey could not start or do an actual AR study by themselves.

3rd Step: Production of Study Materials on AR

The above stated view helped me to proceed the study. So I produced some study materials about AR, its objectives, stages, models, data collection techniques, etc. In short, these materials aimed to teach AR theoretically in 25 sub-topics with an example on AR. I gave these materials to the teachers during SFW, but I did not have any chance to explain them to the teachers because of their over work load. Besides, I did not have a meeting with the teachers to study a topic among the above stated problematic views during my SOAR.

Third Step: The Second Field Work

Although the MA and FFW studies provided some information about the research site, the SFW was done for the following purposes.

- a) to choose a research topic with the teachers.
- b) to do classroom observations of language teaching situations.

This was because the necessity of describing the situations in the research context before using action plans was stated by some researchers (Ebbutt, 1985, Elliott, 1991). So the SFW was conducted from 10/11/1997 to 15/12/1997, during which time the following tasks were carried out.

- *Legal permission from the LEA and the governor of Ordu was obtained to enter classrooms and 31 classroom observations were undertaken.*

- *The ethical rules of this study were identified and a copy of these rules was given to each participant teacher.*

- *A 'research diary and lever arch file was given to each participant to encourage him or her to write their views and keep the materials produced.*

During the SFW, each teacher's significant teaching experiences were collected and shared with the other teachers. Besides, seven teachers' language teaching sessions were observed 31 times in four types of schools. I recorded/jotted down all the occurrences and their frequencies as follows.

T (teachers) ask questions, accepts correct answers. xx times.

T refuses wrong answers... xxx times

T checks the attendance sheet...etc.

All the data was transcribed and translated into English. As Ireland & Russel (1978) stated patterns in these transcriptions were identified and stated as a sentence. Some findings of the SFW,

- *None of the teachers engage in reflective activity (take notes, keep a diary or do classroom observations about their teaching sessions).*

- *None of the teachers seemed to be undertaking an educational AR for any purpose (to solve problems or improve practice).*

- *Teachers give homework at the end of the lesson, but none of them use any short quiz to see whether or not all students have understood the topic. (This report was revised 15/1/2000)*

7.2 Action cycles and action plans (1998)

It seemed that the major problems diagnosed at the outset of the study [in 1997] still existed in the research context. It also seemed that these problems should be sorted out step by step and re-stated as follows.

FOAR [1998] (Second Cycle)

1st step: I experienced problems

- Teachers' unawareness of AR,
.....

The introduction of AR to teachers, either in theory or in practice, was still an important aim and the following activities were imagined as solutions of the above noted problems in the second cycle of the FOAR.

2nd Step: I imagined solutions

- To introduce the notion of AR,
- To choose a topic to study,
- To undertake an actual AR study in Turkey,
- To explore contextual barriers to the study,
-.....

So the third step of cycle 2 of my FOAR was devoted to the implementation of my imagined solutions, and these can be stated as follows.

3rd Step: I enacted the imagined solutions

- Introducing AR to teachers,
- Selecting a topic to study,
.....

3rd Step: The efforts to introduce AR

I was in Turkey in the first week of March 1998, yet it was not possible to come together with the participant teachers to run an Inset activity and work-shop to study the prepared materials on AR because of double-session teaching in schools and teachers’ own excuses.

3rd Step: The Selection of Pedagogical Focus

I only managed to have my first meeting with the participant teachers six weeks after my arrival, on 17/4/1998, during which time a topic – *vocabulary teaching* - was chosen to be pursued.

During this meeting the participant teachers stated that ‘the teaching of the Turkish meaning of English words was difficult / problematic. Pupils forgot the Turkish meaning of English words although they had learnt them. Pupils also had difficulty in correctly pronouncing the English vocabulary. Finally, pupils were not eager to use English to English dictionaries. Generalising across these problems, we were concerned with teaching/improving English vocabulary teaching.

3rd Step: Undertaking an AR Study

The selection of a topic (focus) became the first step of my SOAR. This was because the focus of the SOAR was more specific - *the improvement of vocabulary teaching*. This topic was investigated by me and participant teachers together, whereas the focus of my FOAR was more general and had not been investigated by the participant teachers.

3rd Step: I enacted the imagined solutions

- Efforts to introduce AR to teachers,
- The selection of the focus of a SOAR
- Undertaking an SOAR with teachers,
-.....

While investigating the selected topic, I therefore began to undertake an actual AR study that formed an independent AR, within FOAR as follows: The next part below explains *how* my SOAR study with teachers developed and formed an independent action cycle within the FOAR.

FOAR [1998] (Second cycle)
3rd Step: I went on enacting the imagined solutions

SOAR [1998] (First cycle)
.....
- *Undertaking an actual AR,*
1st Step: Identifying the focus,
(vocabulary teaching)

After choosing the topic of the SOAR on 17/04/1998, from this step on, I was carrying out my SOAR, but this also implicitly meant that I was investigating one of the imagined solutions of my FOAR. The next step of SOAR, according to Somekh’s (1989) and McBride’s models, was to collect data that was the SOAR can be stated as follows:

2nd Step: *Collect data.*

A note was written on a piece of paper to elicit teachers’ and pupils’ suggestions about the selected topic as seen below:

What sorts of step (s) need (s) to be taken in order to teach vocabulary well or to get pupils to acquire vocabulary effectively? In other words, what must be the general principles of teaching English vocabulary?

The following table indicates the number of suggestions offered by teachers and pupils. Indicating the return dates is important because I had to wait until they returned the materials. In other words, it was not possible to carry on the 3rd step of SOAR (analysing data) without finishing the data collection.

Teachers & Pupils Names	Number of Suggestions	Date of Return
T2	14	1/5/1998
O. Gursu	3	1/5/1998
N. Temel	6	1/5/1998
T4	7	27/4/1998
U. Kara	6	27/4/1998

.....
The total numbers of suggestions posed by the teachers was 70 and by pupils was 49. The next step of the SOAR was to give meaning to the collected data:

3rd Step: *Analyse data and generate hypotheses.*

I myself analysed the data by looking for the most common patterns stated both by pupils and teachers in 1998. The collected data was analysed using a coding system, giving labels to the data, looking for patterns, putting the similar patterns in one group, etc.

4th Step: *Produce and plan action steps [plans].*

After finishing the data analysis and producing potential action plans, each teacher was visited to get their suggestions and agreement. The agreed action plans as formulated in 1998 were:

- Learners learn well if English vocabulary is taught using drawings or pictures.*
- Learners learn well if English vocabulary is taught by acting or in action.*

-Learners learn well if the similar words (phonetically, semantically and scriptually PSS) are used/exploited between the English and Turkish languages by teachers.

It was assumed that teachers could implement the above noted first and second action plans without preparation. For instance, they can draw instantly, or teach by action, but it seemed necessary for me to undertake a search for those words that refer to PSS similarity. To that end I took responsibility, produced a list of those words by looking at a Turkish-English⁷ dictionary and gave that list to each participant teacher. That list included about 1, 000 words and the following are a few examples of them.

English	Turkish Meaning	Turkish Phonetic	Turkish Script
acacia	akasya	akasya	akasya
academy	akademi	akademi	akademi
.....			
English	Turkish Meaning	Turkish Phonetic	Turkish Script
balcony	balkon	balkon	balkon
ballerina	balerin	balerin	balerin
.....			
English	Turkish Meaning	Turkish Phonetic	Turkish Script
cactus	kaktus	kaktus	kaktus
cafe	kafe	kafe	kafe
.....			

After giving a copy of this list to each participant teacher, the next step of SOAR was to use these action plans in classrooms:

5th Step: Implement action steps [plans].

The participant teachers were primarily responsible for implementing/using the agreed action plans in classrooms. My task was to observe the teachers, pupils and classes. Before or during my classroom observations I did not tell teachers, for instance, do this, do that, use this action plan, etc. This was because my intention was also to promote teachers’ [real] commitment to the study. So some of teachers applied them in the class as much as possible.

The next step of the SOAR was to collect data from pupils and the participant teachers to elicit their views about action plans and AR study. So the next stage is stated as follows:

6th Step: Collect data to monitor change.

Data concerning the influence of action plans was collected in two ways. In the first place I wrote notes in my diary about my classroom observations. Secondly, data about the implementation of action plans was collected through interviews. Thus I preferred interviewing pupils during breaks when the lessons were over. The intention in doing this was to get pupils’ immediate reflections [views] about the influence of action plans. There was no a pre-decided list or decision about whom to interview. My intention was to interview as many volunteer pupils as possible.

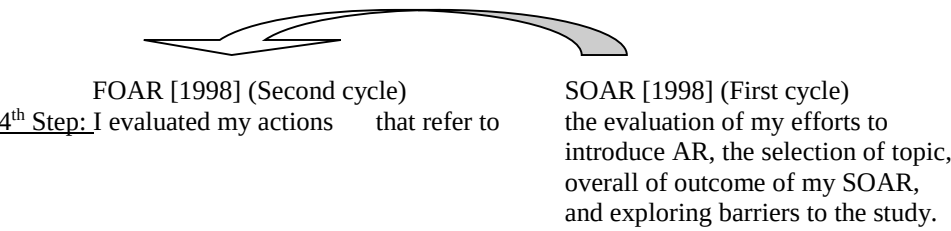
After the collection of data about the use and influence of action plans, the next step concerned the analysis of data and evaluation of the study:

7th Step: Analyse data and evaluate the study.

First, the analysis of the collected data constituted the evaluation of the 1st cycle of the SOAR. Simultaneously, since my SOAR was a part of my FOAR, the evaluation of the 1st cycle of SOAR also meant the evaluation of the 2nd cycle of the FOAR.

⁷ Source: Redhouse English-Turkish Dictionary.

After finishing the implementation of the imagined solutions of FOAR in 1998, the next step was to evaluate all of the imagined solutions of the FOAR. Here I moved from the SOAR to the FOAR and this step is designated as follows:

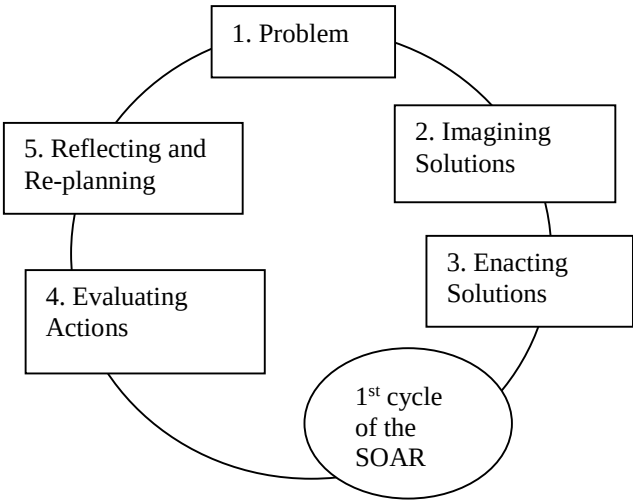
Consequently, the following activities were carried out to evaluate *both* action cycles. Apart from the contextual barriers (political and educational, see thesis chapter 3) it became clear that some social and cultural elements of the research context were also barriers to the use of AR in Turkey.

- *The participant teachers' and pupils' views of AR and action plans were explored.*
- *The participant teachers' suggestions were explored for the next cycle of SOAR.*
- *The next cycles of FOAR and SOAR were planned on the basis of the above mentioned findings and suggestions.*

The final step of the FOAR in 1998 was to review the assumed action plans and re-plan the next action cycle:

FOAR [1998] (Second cycle)
5th Step: I reviewed problems and planned the 3rd cycle of the FOAR.

An embedded form of action cycles in 1998 is shown below. Note that the big cycle refers to the 1st and 2nd cycles of the FOAR, whereas the small one refers to the 1st cycle of the SOAR that had seven steps. Note that the study went on in 1999 in the form of FOAR and SOAR, yet these cycles and action plans cannot be included here owing to the space limitations. One can reach the whole thesis at the Thesis Centre of the Higher Education Council.

8. Conclusion and discussion

The study mainly aimed to show action models, action cycles and action plans in general. It also aimed to show the lack of the above stated issues at the AR studies in Turkey and abroad. To that end, it was seen that the participants at the research context were not aware of AR and had not been involved in any AR study before. Hence they were not expected to initiate and carry out an AR study by themselves without getting external help and guidance.

It was also seen that traditional way of language teaching was dominant at the research context. Thus some efforts to introduce the notion of AR to the participants were necessary. These could be doing some seminars, running In-service courses or field work studies to endow the teachers with the knowledge (literature) of AR. Besides, actual guidance to the teachers by an experienced researcher was necessary this was because “theory and practice” are two different concepts. Among these, some legal formalities such as getting official permission from the governor of the city and manager of the local educational authority (LEO) must be taken to enter the schools and classrooms.

It was observed that some AR studies did not provide much information about the used model, action cycles and plans. Hence, it was not possible to speculate whose model of AR was used. It was not also possible to guess what the used action plans were. Instead, these studies give information about the success rate or the reasons for failure of their studies. In line with the above stated results the following issues can be *discussed* for and against.

It is seen that the participant teachers were not aware of the notion of AR. Yet this case should not be seen as a shortcoming of these teachers. This was because the teacher training system (curriculum) did not include the topics like “research methods” in general and AR “action research” specifically. In this context, the unawareness of the the AR can be regarded as a problem of the education system at that time. Nowadays, it is known that the teacher training programmes of the all education faculties include a course named “research techniques” and it is hoped that the topic of AR is possibly included in that course.

The literature review showed that action researchers in Turkey did not reveal information whether they carried out FOAR or SOAR. Similarly, these researchers do not state the type of AR (if it is a technical AR, a practical AR, a diagnostic AR, a participant AR, an empirical AR, or an emancipatory AR, etc.) (Tomakin, 2001: 76-79).

One of the main features of AR is action. Action plans are put into practice to make the change. If there is no action (application), it is difficult to call the study as AR. Yet it is seen in this paper that participants should know all features of AR in order to apply it. If the participants don't know them, the researchers can introduce it through certain ways such as seminars, workshops, courses, etc. Efforts to make the participants aware of them and preparing the conditions in the research context can be regarded as action (application). In other words, all these preparing efforts must be seen as a part of action cycle. In this study, the FFW and SFW were the efforts to prepare the teachers for the study. Hence the FFW and SFW were the part of action cycle.

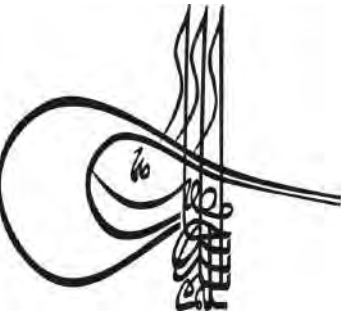
In an AR study, action models, action cycles, and action plans are indispensable parts of AR. They must be clearly and separately stated in the research process. As seen, some AR studies do not reveal the model used, and the action plans applied. This is unreasonable in the research tradition. All in all, it is hoped that this paper show step by step procedure of an AR study and this would be helpful for the researchers, especially for the novice ones, who will undertake an AR in the future.

REFERENCES

- Armstrong, D. (1992). Using Home Languages in School-an Action Research Project, *Language Issues*, 5 (2): 7-9.
- Block, D. (1997). Learning by listening to language learners, *System*, 25 (3): 374-360.
- Beaulieu, R. J. (2013). Action Research: Trends and variations, *Canadian Journal of Action Research*, Volume 14 (3): 29-39.
- Bryant, I. (1986). Action Research and Reflective Practice in Scott, D. & Usher, R. (eds.) *Understanding Educational Research*, London: Routledge, pp.106-109.
- Bozyigit, E. (2015). İngilizce öğretmen adaylarının mikroöğretimde video destekli yapılandırmacı yazılı geribildirimleri, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bulbul, F. (2015). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde okuduğunu anlama becerisinin kavram haritası aracılığıyla geliştirilmesi: Bir eylem araştırması, Doktora Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Carr, W., Kemmis, S. (1990). *Becoming Critical: Education Knowledge and Action Research*, London: The Falmer Press.
- Cohen, L.& Manion, L. (1996). *Research Methods in Education*, (4th edition), London: Routledge.
- Corey, S. M. (1953). *Action Research to Improve School Practice*, New York: Teachers' College, Colombia University.
- Cumming, A.& Gill, J. (1991). Learning ESL Literacy Among Indo-Canadian Women, *Language Culture and Curriculum*, 4 (3): 181-200.
- Denzin, N. K. (1998). The Art and Politics of Interpretation in Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (eds.) *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*, London, New Delhi: Sage, pp. 313-344.
- Ebbutt, D. (1985). Educational Action Research: Some General Concern and Specific Quibbles in Burgess, R. G.(ed.) *Issues in Educational Research Qualitative Method*, London: The Falmer Press, pp.145-172.
- Elliott, J. (1991). *Action Research For Educational Change*, Milton Keynes, Philadelphia: Open University Press.
- Fortune, A. (1992). Self-study grammar practice: learners' views of preferences, *ELT Journal*, Vol. 46 (2): 160-171.
- Gökmen, M. (2014). İngilizce okutmanlarının yansıtıcı öğretimlerinin ortak eylem araştırması ve akran gözlemleri yoluyla geliştirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Gunz, J. (1996). Jacob L. Moreno and the Origins of Action Research, *Educational Action Research*, 4 (1): 145-158.
- Hitchcox, G. & Hughes, D. (1995). *Research and the Teacher*, (2nd edition), London, USA: Routledge.
- Hopkins, D. (1996). *A Teacher's Guide to Classroom Research*, (2nd edition), Buckingham, Open University Press.

- Karadag, F. B. (2017). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin anlama-anlatma becerilerine yönelik bir eylem araştırması, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
- Kelly, A. (1985). Action Research: What it is and what can it do' in Burgess, R. G *Issues in Educational Research: Qualitative Method*, London, Philadelphia: The Falmer Press pp. 129-151.
- Kemmis, S.& McTaggart, R. (1988). *The Action Research Planner*, (3rd edition) Victoria (Australia), Deakin University Press.
- Ireland, D. & Russell, T. (1978). Pattern Analysis, *CARN Bulletin*, (2), Cambridge: Cambridge University Press, pp. 21-24.
- Kocak, E. (2015). Yabancı dil (İngilizce) öğreniminde öğrencilerin performans sergileme süreci: Bir eylem araştırması, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Laidlaw, M. (1994). The Democratising Potential of Dialogical Focus in an Action Enquiry, *Educational Action Research*, 2 (2): 223-241.
- Lewin, K. (1948). Action Research and Minority Problems in Lewin, G. W (ed.) *Resolving Social Conflicts: Selected Papers on Group Dynamics*, New York, London: Harper & Row Publishers, pp. 201-216.
- Lomax, P. (1991). *Managing Better Schools and Colleges: The Action Research Way*, Clevedon, Philadelphia: Bera Dialogues 5, Multilingual Matters Ltd.
- McBride, R. (1995). Action Research, An Introduction to Qualitative Research: *A Handbook for Teachers*, Translated by V. Buresova, Liberec, Czech Republic, University of Liberec Press, pp. 24-43.
- McKernan, J. (1991). *Curriculum Action Research: A Handbook of Methods and Resources For the Reflective Practitioners*, London: Kogan Page.
- McNiff, J. (1995). *Action Research: Principles and Practice*, London: Routledge.
- McNiff, J., Lomax, P. & Whitehead, J. (1996). *You and Your Action Research Project*, London: Routledge.
- Philpott, P. (1993). Seating Patterns in Small Language Classes: an example of action research, *British Educational Research Journal*, 19 (2): 191-210.
- Robson, C. (1995). *Real World Research*, Oxford: Blackwell.
- Sanger, J. (1990). Awakening a Scream of Consciousness: The Critical Group in Acton Research *Theory in Practice*, 29 (3): 174-178.
- Somekh, B. (1989). Action Research and Collaborative School Development, in McBride, R. (ed.), *The In-service Training of Teachers*, London, New York: The Falmer Press, pp. 160-176.
- Sirinkaya, A. (2014). Multimedya odaklı okuma dersleri planlaması üzerine bir eylem araştırması, Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağ Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Sakırgil, L.E. (2014). Bir üniversitede öğretmen geliştirme üzerine eylem araştırma çalışması, Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

- Tomakin, E. (1996). Action Research: A Feasibility Study at Secondary and High Schools in Turkey, Unpublished MA Study, Colchester, University of Essex.
- Tomakin, E. (2001). An investigation of the introduction of action research in English language classrooms and the barriers to its use: a case study of seven teachers in three schools in Ordu, Turkey. Ph.D., School of Education and Professional Development, University of East Anglia.
- Whitehead, J. (1989). Creating a Living Educational Theory from Questions of the Kind, How do I improve my Practice? *Cambridge Journal of Education*, 19 (1): 41-52.
- Yurtseven, N. (2016). Yabancı dil öğretiminde eylem araştırmasına dayalı UBD (anlamaya dayalı tasarım) uygulamalarının öğretmenler ve öğrenciler üzerindeki yansımalarının incelenmesi, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zuber-Skerrit, O. (1992b). *Action Research in Higher Education: Examples and Reflections*, London: Kogan Page.
- ¹ (URL-1, 2017), <https://books.google.com.tr/books?> (retrieval date, 25.06.2017).
- ¹ (URL-2, 2017), <http://www.aral.com.au/resources/guide.html> (retrieval date, 25.06.2017).
- ¹<https://www.google.com.tr/search?q=models+of+action+research> (retrieved, 29.09.2017).
- ¹ <https://www.google.com.tr/search?q=models+of+action+research> (retrieved, 29.09.2017)

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Haziran 2018 ✓ Accepted/Kabul: Haziran 2018

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM – Prof. Dr. Süleyman SOLMAZ

This article was checked by iThenticate.

NEV'Î-ZÂDE ATÂYÎ'NİN NEFHATÜ'L-EZHÂR MESNEVİSİNDEKİ MEVSİMLER HİKÂYESİ

Şerife YALÇINKAYA*

ÖZET

Bu makalede, Nev'î-zâde Atâyî'nin Nefhatü'l-Ezhâr mesnevisinin *sebeb-i telif* bölümünün bir hikâye olarak tahlili yapılmıştır. Atâyî eserinin bu bölümünde birinci teklik şahıs dilinden bir yol hikâyesi anlatır. Hikâyede anlatıcı kahramanın yolculuğu tasavvûfî bir arayış yolculuğudur. *Hikâyedeki ben*, yazar anlatıcıdır. Kurguda, vahdet arayışı bir gün, dört mevsim ve bir ömür sembolleri üzerinden verilir.

Eser üzerine ilk incelemeyi Tunca Kortantamer, Nev'î-zâde Atâyî ve Hamse'si isimli çalışma ile yapmıştır. Muhammet Kuzubaş, Nev'îzâde Atâyî'nin Nefhatü'l-Ezhâr Mesnevisi isimli bir çalışma yaparak mesnevinin metnini akademik kullanıma sunmuştur.

Hikayedeki yolculuk İslam kültür dünyasının birçok sembolik yolculuk hikâyesi gibi, döngünün tamamlanması ile son bulur. Bu manevî yolculuk, hikâyede, ayrı zaman ve mekân düzlemlerinde anlatılmıştır. Hikâyedeki zamanlar şunlardır: Bir gün (beş vakit), bir yıl (dört mevsim), bir ömür (çocukluk, gençlik, orta yaşlılık, yaşlılık). Kısacası sâlik, manevî yolculuğunda makam değiştirirken mekân ve zaman da değiştirir. Bu makamlardaki anlatım ise tasavvufî yolculukta aşılacak "makâm"larda sâlikte tezahür eden "hâl"lerle ilgilidir.

Bu makalede Nefhatü'l-Ezhâr'ın "sebeb-i telif" bölümü, modern bir hikâye olarak Göstergebilimin kesitleme yöntemiyle tahlil edilmiştir. İncelemede yer ve zamanın değiştiği beyitler birer kesit kabul edilmiştir. İncelemede her kesit kendi içerisinde değerlendirilirken kesitler arası ilişkiler de dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nev'î-zâde Atâyî, Nefhatü'l-Ezhâr, mesnevi, tasavvufî arayış yolculuğu.

THE SEASONS STORY IN NEFHATÜ'L-EZHAR MASNAWI BY NEV'İ-ZADE ATAYİ

ABSTRACT

In this article, the analysis of the "reason for writing" part of Nefhatü'l-Ezhar masnawi by Nev'i-zade Atayi as a story is done. In this part, Atayi tells a travel story in first person singular. In the story, the narrator's travel is a sufistic search. "I" in the story is the author narrator. In the fiction, the search for unity is told through the symbols of one day, four seasons and a lifetime.

The first examination on the work is done by Tunca Kortantamer, which is named "Nev'i-zâde Atâyî ve Hamse'si" and Muhammed Kuzubaş, offered the text of mathnawi for the academic use by making a study named "Nev'izâde Atâyî'nin Nefhatü'l-Ezhâr Mesnevisi". In this article, text of the story is used in Kuzubaş publication.

The journey of the story is like many symbolic travel stories of the Islamic culture, end with the completion of the return. This spiritual journey on this story, separate time and space are explained. The times in the story are: One day (five times), one year (four seasons), a lifetime (childhood, youth, middle age, old age). In brief, the mystical passenger changes the space and time while changing the position on his spiritual journey. The narrative in this story is about the "makâm" that manifest themselves in the "hâl" that are imposed in the mystical journey.

In this article, the "sebeb-i te'lîf" part of Nefhatü'l-Ezhar has been analyzed in accordance with the cross-sections of the semiology by accepting a modern story. These sections are based on time and place changes. While each section is analyzed within itself, the functions of these sections are taken into consideration when connecting the story to the whole.

STRUCTURED ABSTRACT

Nev'i-zâde Atâyî (1045 / 1635) is the son of poet and scholar Nev'î Yahyâ Efendi. He wrote Divan and Hamse. His prose works include: Hadâiku'l-Hakâik Fî Tekmiletî'ş- Şakâik, El-Kavlü'l-Hasen Fî Cevâbi'l-Kavli Limen, Münşeât ve Zeyl-i Siyer-i Veysî. Mesneves in Ata'i's Hamse are: Âlemnümâ / Sâkînâme, Nefhatü'l-Ezhâr, Sohbetü'l-Ebkâr, Heft-hân ve Hilyetü'l-Efkâr.

The first examination on the work is done by Tunca Kortantamer, which is named "Nev'i-zâde Atâyî ve Hamse'si" and Muhammed Kuzubaş, offered the text of mathnawi for the academic use by making a study named "Nev'izâde Atâyî'nin Nefhatü'l-Ezhâr Mesnevisi". In this article, text of the story is used in Kuzubaş publication.

Atayi's Nefhatü'l-Ezhar is the second book of Hamsa. In Atayi's own words, it was written in response to the Nizami's "Mahnûd al-Azhar". At the end of the work, the date and place of the book was written. This information is also found in the manuscripts of some of the manuscripts

of the work. Atayî completed his work in Tirnova in the year of 1034 Shaban (1625 May).

Atâyî Nafhatü'l-Ezhâr started with an 880-couplet entrance. The main part of the work is 2197, and the conclusion part is 92 couplets, along with the stories described. The work consists of 3170 couplets.

The reason for this work is a 100-couplet (477-577 couplets) within the math of 3170 couplets. The cause of my work is the beauty of the story described in this section rather than explaining the reason written by the researchers for writing. For this reason, the reason for the work was examined in this article as a modern story. We named this story "the story of the seasons".

The story told in the book of the cause of Nefhatü'l-Ezhâr begins with a nightly description.

The narrator in the story (here referred to as poet) is in great trouble. He is alone. His partner is his own shade and a candle. The candle gives a beautiful light so that the propellers are gathered around it.

Atayî accepts burning candle as a reliable confidant for himself. He wants to talk with the candle, but the candle does not answer his questions. It does not have the strength to endure the burn at Atayî. Sleep becomes a refuge to escape persecution and the poet sleeps. The sun rises, the poet comes out of his home. His way falls into a rose garden. The season is spring. The lawns are green. A spring wind is blowing. In this scene there are all elements of spring. The poet sees a nightingale. This is a nightingale suffering from the love of a rose. He thinks that the nightingale may be the solution to the problem but this thought is in vain. The nightingale has no power to talk because of the pain itself has felt. The narrator throws himself out with this thought. He travels in a time of day, a season of the year and a period of time respectively.

Atayî realizes that he won't be able to find what he searches for, so he returns home. Now the unity of the multitude has become visible. The poet starts talking to the heart (gönül). He talks about the turn of the days and the sorrows. His heart shares his troubles and becomes his partner. Now, the chapter on the reason for the writing of the work has begun, and the chapter ends.

This story, which Atayî describes in the cause of his work (sebeb-i telif) is a road story told by the first person. Classical Turkish Literature is filled with successful examples of similar road stories. The journey made by the lyrical self / poet in the story is a maturity adventure. Just as there are similar road stories in our classical tradition, there is a reference to a mystical journey in this story. This journey is a transfer at the same time. The story ends at the point where it starts, but the person who travels is not at the point where it starts, he changes, turns into mature. This journey is a journey of wisdom.

We can divide this story into six sections:

1. Home / night / separation / multiple grief (kesret)
2. Spring / morning / childhood
3. Summer / noon / youth

4. Autumn / afternoon / middle-aged
5. Winter / evening / old age
6. Home / night / meeting / unity (vahdet)

These six sections have been analyzed by couplets in this article. The main results deduced from these sections are:

1. Home / night / separation / multiple grief (kesret): In the book this section is given between 477-491 couplets. This section is fifteen couplets.

In this introduction of the story, the first pain of a journey towards becoming a human being are depicted. There is a covenant between Allah and servants in the Bezm-i Elest. According to this agreement, leaving God is a separation and this separation manifests itself in the form of suffering. At the beginning of the story, the pain of the person who wants to achieve God and seeks his partner is explained. The world life will start from now on. The story that poetry tells is the story of a lifetime in this sense.

2. Spring / morning / childhood: This section is described in the text with twenty seven couplets. This is the longest chapter in the story of the seasons.

The expression of spring and morning ends with the disappointment of the nightengale which the poet was expected to share his sorrows.

3. Summer / noon / youth: Between 519 and 534 couplets. It is described by seventeen couplets in the text.

The lover does not have the strength to explain the situation anymore. There's no point in taking a breath. It is such a time that even the tongue burns from the heat of the breath. Everyone's arms are sweaty and tired, everyone is overwhelmed by sweaty rivers. Now the morning wind can not breathe. The king of the trees has no pulse. The water is deep like a treasure, but even its feet have not cooled yet.

Atayi can not find a shepherd for himself to share his sorrow. This is a waste of time.

4. Autumn / afternoon / middle-aged: 556-570. among the couplets. He is told with fifteen words in the text.

This section is where the journey to the river is over and where despair, fear and hope are taking place.

Vegetables keep ice because of snow and ice. The ice-bearing river turns into a bleached beard. So it snows in the greenery so much that it looks as if the silver powder is crushed and printed on paper. You should not be surprised if the winter sultan comes out with ice spears.

This helpless scene, it is the expression of despair.

6. Home / night / meeting / unity (vahdet): 571-577. among the couplets. It is described with seven couplets in the text.

Lyrical I travels the horizons but did not find a partner in trouble. He returns to his home, like a nightingale, returning to his desperate

home. In this context, Atayi tells the words that summarize the main idea of the story: ""Kesreti vahdete tebdîl kılıp dil-i zâr ile cân sohbeti" (Converting into multiple units and chatting with the heart). Now the multitude (kesret) is gone, the unity (vahdet) manifested. This manifestation is the heart (gönül), because the heart is Ka'beh, Beytullah. The journey of lyrical "I" of the poet, which can also be characterized as the "seeking hero", is completed in heart.

Atayi described a mystical road story by referring to him with the "I" pronoun in the story which Nefhatü'l-Ezhâr told about in the cause. This journey ends with the completion of the return, just like many of the symbolic journeys of the Islamic cultural World. This spiritual journey is told in the story, at different times and places. The times in the story are: One day (five times), one year (four seasons), a lifetime (childhood, youth, middle age, old age). There are two main places where the story is set: Home and outside. Although the travelling hero of the story seems to portray grass, rose garden and vineyard mostly, this space is a sense of space that comes up from the bottom of the earth, to the sky, even to the waterfall with sewage and spring water. In the story, we can easily talk about a place that is perceived according to changing times and psychology, with the time of day, the seasons of the year and the cycles of the life. In brief, the mystical passenger changes the space and time while changing the position on his spiritual journey. The narrative in this story is about the "makâm" that manifest themselves in the "hâl" that are imposed in the mystical journey. The secret (trick) of writing such an effective text while using so many places and different time units (one day, one year and a lifetime) is hidden in the poet who is a story teller at the same time.

Keywords: Nev'i-zade Atayi, Nefhatü'l-Ezhar, masnawi, the narrator's travel is a sufistic search.

Klâsik Türk Edebiyatının müstakil eserlerine şâirlerin / nâsirlerin eserlerine yukarıdan aşağıya şeklinde tanımlanabilecek bir hiyerarşi ile başlamaları âdettendir. Bu düzenlemede kâinatın yaratıcısı olma vasfıyla Allah ilk sırada yer alır, ardından Hz. Muhammed övgüsü gelir. Bu kısımlar manzum eserlerde tevhid, münacaat ve naat, mensur eserlerde ise hamdele ve salve şeklinde adlandırılırlar. Türk şiir geleneğinde pek çok farklı konu ve edebî türün manzum anlatımında tercih edilen mesnevilerin planında bu bölümlerin hemen ardından "sebeb-i te'lif-i kitâb" şeklinde adlandırılan kitabın yazılma sebebini anlatan bölüm gelir (ÜNVER 1986; KUTLAR 2000). Kitap "âgâz-ı dâsitân" başlığıyla, konunun anlatıldığı ana bölümle başlar ve "hâtimetü'l-kitâb" ile de mesnevi tamamlanır. Bu ana bölümler arasına şâir bazen, "şikâyet-i rûzigâr" yani bir devir şikâyeti yahut kaleme, sâkîye sesleniş içeren bölümler ilave eder. İşte bu makalede, 17. Asrın hamse sahibi şâiri Nev'i-zâde Atâyî'nin Nefhatü'l-Ezhâr mesnevisinin sebeb-i te'lif-i kitâb başlıklı bölümünün bir hikâye olarak tahlili denenecektir.

Nev'i-zâde Atâyî (H. 1045 / M. 1635) şâir ve âlim Nev'i Yahyâ Efendi'nin oğludur (KARAHAN 1978: 226-228; İPEKTEN 1991: 4-42; KORTANTAMER 1997). Divan ve Hamse şâiridir. Mensur eserleri ise şunlardır: Hadâiku'l-Hakâik Fî Tekmiletî's- Şakâik, El-Kavlu'l-Hasen Fî Cevâbi'l-Kavli Limen, Münşeât ve Zeyl-i Siyer-i Veysî. Atâyî'nin Hamse'sinde yer alan mesneviler şunlardır: Âlemnümâ / Sâkinâme, Nefhatü'l-Ezhâr, Sohbetü'l-Ebkâr, Heft-hân ve Hilyetü'l-Efkâr.

Eser üzerine ilk incelemeyi Tunca Kortantamer, Nev'i-zâde Atâyî ve Hamse'si isimli çalışma ile yapmıştır (KORTANTAMER 1997). Muhammet Kuzubaş (2005), Nev'izâde Atâyî'nin

Nefhatü'l-Ezhâr Mesnevisi isimli bir çalışma yaparak mesnevinin metnini akademik kullanıma sunmuştur¹.

Atâyî'nin Nefhatü'l-Ezhâr mesnevisi, Hamse'nin ikinci kitabıdır. Bu mesnevi Atâyî'nin kendi ifadesiyle, Nizâmî'nin Mahzenü'l-Ezhâr'ına cevap olarak yazılmıştır. Eserinin sonunda kitabın yazılış tarihi ve yeri verilmiştir. Bu bilgi eserin bazı nüshalarının musannif kayıtlarında da bulunmaktadır. Atâyî eserini 1034 yılı Şaban ayında (1625 Mayıs) Tırnova'da tamamlamıştır. Kitap müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün veznindedir (KORTANTAMER 1997: 178).

Nefhatü'l-Ezhâr, besmeleyi konu alan beyitlerle başlar. Besmeleyi, "Hitâb-ı hâme-i sihr-sâz ve tahrîk-i kîlk-i nükte-perdâz be-hevâ-yı hamd-i hudâ-yı bî-niyâz" başlıklı bir bölüm gelir ve yazar kaleme seslenerek onu hamd etmeye çağırır. Eser, tahmid, münacaat ve naat bölümleri ile devam eder. Şâir naatin ardından eserine "Dâstân-ı gazâ-yı Eğri" başlıklı bir bölüm açar ve bu bölümde III. Mehmed'in Eğri kalesini zaptını anlatır. Bu bölümü IV. Murad'ın tahta cûlûsunun anlatıldığı beyitler takip eder. İşte sebab-i telif bu beyitlerin hemen ardından başlamaktadır. Mesnevinin orijinal yazarlarından biri bu bölümün kitabın yazılış sebebinden çok bir arayış hikâyesi olmasıdır. Bu bölümü "Şikâyet-i rûzigâr ve nâ-hem-vârî-i çarh-ı gaddâr" başlıklı beyitler ve bir "Sâkinâme" takip eder. Atâyî bu beyitlerin ardından eserinde 64 beyitten oluşan bir bölüm açar. Bu bölüm Nefhatü'l-Ezhâr'ın yazılış sebebi hakkındadır. Bu bölümde Atâyî artık hamse yazma kararı almış bir şâir olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu da "Hikâyet-i garrâ ez zebân-ı Behlül-i Dâna be-tarîk-i temsîl" başlıklı bir rüya hikâyesi ile bir kez daha anlatır. Nefhatü'l-Ezhâr'ın kitabın yazılışını anlattığı bölümler bunlardan ibaret değildir. Şâir kitabın ana bölümüne geçmeden önce bir de kitaba başlangıç bölümü kaleme almıştır. Bu bölüm "Âgâz-ı nazm-ı kitâb ve zemîn-bûsî-yi üstâd-ı âlî-cenâb" başlığını taşımaktadır. Eser giriş 880 beyitle yapılır (NE: 57-122).

Eserin ana bölümü, nefha (öğütler) ve destanlardan (hikâyeler) oluşmaktadır. Eserde 20 nefha, 20 destan vardır. Bu bölüm 2197 beyittir (NE: 122-285).

Atâyî eserini, "Hâtime-i kitâb", "Hikâye ber-sebîl-i temsîl", "Tezyîl" ve "Temsîl-i diğeri" bölümleriyle sonlandırır. Bu bölümler 92 beyittir (NE: 285-292).

Özetleyecek olursak, Atâyî Nefhatü'l-Ezhâr'a 880 beyitlik bir girişle başlamıştır. Eserin ana bölümü 2197, hâtime bölümü ise anlatılan hikâyelerle beraber 92 beyittir. Eser 3170 beyitten oluşmaktadır. Eserin sırasıyla bölüm başlıkları için Kuzubaş'ın neşrine (2005) bakılabilir.

Bu makaleye konu olan eserin sebab-i telifi 3170 beyitlik mesnevi içerisinde 100 beyitlik (477-577. beyitler) bir bölümdür (NE: 92-99). Çalışmamıza konu olma sebebi, eserin araştırmacılarca yazılan yazılış sebebini izahtan çok bu bölümde anlatılan hikâyenin güzelliğidir. Bu sebeple bu yazıda eserin sebab-i telif bölümü bir hikâye olarak incelenmeye çalışılacaktır.

Nefhatü'l-Ezhâr'ın sebab-i telif-i kitâb bölümünde anlatılan hikâye, bir gece tasviriyle başlar. Hikâyedeki lirik ben (burada şâir olarak anılacaktır) büyük bir sıkıntı içindedir. Yalnızdır. Onun derdine ortak olan sadece kendi gölgesi ve bir mumdur. Mum öyle güzel bir ışık vermektedir ki etrafına pervaneler toplanır.

Atâyî mumu kendisine sırdaş bilir. Mumla söyleşmeyi dener ama mum onun sorularına cevap vermez. Onun Atâyî'deki yanı sıra yakılışa tâkâtı yoktur. Uyku ıstıraplarından kurtulmak için bir sığınak olur ve şâir uyuyakalır. Güneş doğmuştur, şâir evinden çıkar. Yolu bir gül bahçesine düşer. Mevsim bahardır. Çimenler yemyeşildir. Bir bahar rüzgârı esmektedir. Bu tabloda baharın bütün unsurları vardır. Bir bülbül görür şâir. Bir gül için inleyen bir bülbüldür bu. Bülbülün derdine

¹ Bu çalışmada Nefhatü'l-Ezhâr'ın "Sebeb-i Telif-i Kitâb" bölümünden verilen metin örneklerinde Muhammed Kuzubaş'ın metni (2005) esas alınmıştır. Makalede tekrara düşmemek için Nefhatü'l-Ezhâr mesnevisi "NE" şeklinde anılacaktır.

deva olabileceğini, kendisini anlayabileceğini düşünür ama bu düşünce boşunadır. Bülbülün çektiği acılardan, konuşmaya, söylemeye tákâti kalmamıştır. Şâir bu düşüncelerle oyalanırken birden Temmuz sıcaklığı basar ortalığı.

Hikâyenin özetinin bir kısmını Tunca Kortantamer'in kaleminden nakledelim (KORTANTAMER 1997: 181-182):

"Temmuz sıcaklığı bastırır. Çiçekler yanar, cihanı hararet basar. Sıcaklık, yuvaları birer maden eriten potaya dönüştürür. Feleğin kadehi baş aşağı döndüğü halde ufacık bir damla bile düşmez. Sular kaybolur, çeşmeler kurur. Sıcaktan dudaklar kuru, insanlar hasta görünüşlüdür. Cihan soluklardan tutuşacak hâle gelir. Herkes suskundur. Sabah rüzgârı esmez. Hazana kadar bu böyle sürer. Hazan gelince bahçeleri hüznün basar. Bitkiler sararır, çiçekler dökülür. Gül bahçesi viran olur. Akarsu sâlik gibi yolunu temizleyerek akmada, avare gitmededir. Atâyî yanına gider. Hal diliyle ne yaptığını sorar. Akarsu ona gönül derdine çare arayıp dolaştığını söyler, deryaya beraber gitmeyi teklif eder. Atâyî onunla yol arkadaşı olur. Kış gelir, sarsar eser. Araya soğukluk girer. Su buz tutar. Sarsar gökyüzünde yıldızları bile söndürür. Bitkiler donar, dolu ve kar yağar. Kış hüküm sürer."

Atâyî bu arayıştan bir şey çıkmayacağını anlar ve külbe-i ahzânına döner. Artık kesret ortadan kalkmış vahdet tecelli etmiştir. Şâir, bu defa gönlü ile sohbete başlar ve ona günlerin dönüşünden, çektiği elemelerden bahseder. Gönlü onun bütün dertlerini paylaşır ve ona dert ortağı olur. Artık çarhın sebep olduğu elemelerin faslı başladığı bilgisi ile sebep-i telif sona erer.

Atâyî'nin eserinin sebep-i telifinde anlattığı bu hikâye, birinci teklik şahıs ağzından anlatılan bir yol hikâyesidir. Klâsik Türk Edebiyatı bu tarz yol hikâyelerinin başarılı örnekleriyle doludur (YALÇINKAYA 2007). Hikâyedeki lirik benin / şâirin yaptığı yolculuk bir olgunlaşma mâcerasıdır. Geleneğin benzeri yol hikâyelerinde olduğu gibi bu hikâyede de tasavvûfî bir yolculuğa gönderme yapılmıştır. Bu yolculuk aynı zamanda bir devredıştır. Hikâye başladığı noktada biter ama yolculuğa çıkan kişi başladığı noktada değildir, değişmiş, dönüşmüş ve olgunlaşmıştır. Bu yolculuk vahdet arayışının yolculuğudur.

Bu hikâyeyi altı ana bölüme ayırabiliriz:

1. Ev mekânı / gece / gurbet / kesretin tezahürleri
2. İlkbahar / sabah / çocukluk
3. Yaz / öğle vakti / gençlik
4. Sonbahar / ikindi vakti / orta yaşlılık
5. Kış / akşam / yaşlılık
6. Ev mekânı / yatsı vakti / vuslat / vahdetin tecellisi

Şimdi bu bölümleri sebep-i telifin ilgili beyitleri ile ilişkilendirmeye çalışalım:

1. Ev mekânı / gece / gurbet / kesretin tezahürleri: Eserin sebep-i telifinde bu bölüm 477-491. beyitler arasında verilmiştir (NE: 92-93). Metinde onbeş beyitle anlatılmıştır.

Bölüm benzetmelerle örülmüş çok başarılı bir gece tasviriyle başlar:

Bir gice kim şu'bede-bâz-ı cihân

İtmiş idi mühre-i mihri nihân

Cihan hokkabazı güneşi yok etmiştir. Yıldızlar balıkların gözlerine dönmüş ve gecenin siyah denizi taşmıştır. Şafaktaki kızılık yıldırım neşterinin aldığı kandan değildir, sema yıldızlarla çiçeklenmiştir. Yıldızlarla ayın parlaklığı, yıldırım ile demir bir kafes gibidir. Üzerinde benekler olan

ay değildir, âdeta bir üstat sim üzerine karartılar bırakmış, nakşetmiştir. Ay ahmakça, sevgilinin yüzünün aynasına rakip olan gecenin zencisine dost olmuştur (NE 477-482. beyitler).

Ardından birinci teklik şahıs kendini anlatmaya başlar:

Kalb-i perîşan o gece cem idi

Bir ben idüm sâye idi şem idi

Böylece kahramanımız ıstırap hikâyesini anlatmaya başlar. Zaten gece ile tasviri konuya uygun bir atmosfer oluşmuştur. Bu tabloda anlatıcı şahsın darmadağın olmuş kalbi, bir mum ve gölge vardır. Lirik ben bu mumu seyre dalar ve onun yanışını tasvire başlar. Mum âşıktır ve aşk ona yanmayı öğretmiştir. Bu yüzden sanki sefere çıkar gibi bir büyük çıra yakmış, tepesini dağlamıştır. Şem'in aydınlığı dertli âşığın gönlünü de nurla doldurur. Şem'in etrafını pervaneler sarar.

Atâyî dertli gönlünün devasının saçtığı ışıqla, pervanelere cezbe kaynağı oluşuyla şem'de olduğunu düşünür:

Görüp anı mahrem-i râz anladum

Cirb-i zebân ehl-i niyâz anladum

Ama ne yazık ki mum, onun sorularına cevap vermez. Atâyî şem'in kendisindeki aşk ateşine dayanamadığını ve onu tâkâtsiz bıraktığını söyler. Mum yavaş yavaş erirken kahramanımız uykuya teslim olur. Uyumak şâirin ıstırabının geçici de olsa sükûn bulması olur.

Hikâyenin bu giriş bölümünde insan-ı kâmil olma yolunda çıkılan bir seyahatin ilk acıları resmedilmiştir. Elest bezminde Allah'la kullar arasında yapılan akde göre dünyaya gönderilen kul için İlahî vatandan ayrılış bir gurbettir ve bu gurbet kul için ıstırap şeklinde tezahür eder. İşte hikâyenin başlangıcında bu ıstırap ve Allah aşkını arayış yoluna çıkma arzusunda olan kulun hem-dert arayışları anlatılmıştır. Dünya hayatı işte tam da bundan sonra başlayacaktır. Şâirin anlattığı hikâye bu anlamda bir ömrün hikâyesidir.

2. İlkbahar / sabah / çocukluk: 492-518. beyitler arasındadır. Bu bölüm metinde yirmiyedi beyitle anlatılmıştır (NE: 93-95). Mevsimler hikâyesinde en uzun anlatılan bölüm budur.

Atâyî ben diliyle anlattığı hikâyenin bu bölümünü güneşin doğuşu müjdesiyle başlatır. Hikâyenin bu bölümü sabah ve güneşin doğuşu tasviri ile başlamıştır:

Güneş, feleğe sancağını diker ve şark ile garbın burçlarını alır. Ufuk, güzelin peçesini kaldırır. Sabah vakti ağzını açar açmaz ayın aynası kederlenir. Felek gecenin ömür defterini dürer, güneş gecenin hattını siler.

Hikâyenin bu kısmında tıpkı gece tasvirinin ardından gelen lirik ben anlatımı gibi, şâir konuyu tekrar kendisine getirir:

Ben de çıkup hânedan oldum revân

Su gibi bir gülşene vardum hemân

Atâyî evinden dışarı çıkar ve su gibi (âdeta akararak) bir gül bahçesine gelir.

İşte tam sözün burasında şâir günün vakitleri ile birlikte dolaşırken hikâyeye yeni bir zaman girer. Günle beraber yapılan yolculukta artık mevsimler devreye girmiştir:

Gördüm irüp mevsîm-i bâğ-ı bahâr

Tarf-ı çemen çün hat-ı müşkîn-bâr

Artık bahar mevsimi gelmiştir ve çimenler misk kokulu birer hattır. Fidanlar yeşil yapraklarla doludur. Lacivert renkli felek adeta kabuğundan soyunmuştur. Gönül alan fidan, elini feleğin tâkindaki ayın elmasına uzatmıştır. Sabah rüzgârı inci saçarak eserken çimenler ona etek tutmakta, çınar ağacı el açmaktadır. Atâyî bahar yağmurunun yağışını, feleğin kemeri damlarken nergis ve gülün her yere kâse koyması teşbihi ile anlatır. Gonca eğilince külâhı düşer, gül bahçesinin sümbülü dağılır:

Düşdi külâhı eğilüp goncanun

Sünbülü tağıldır² yine gülşenün

Çiçekler rüzgarla düşüp kalkmaya başlarlar. Lâle üzerindeki jâle ile, manevi bir nimet, tohumları ile de İsâ'nın sofrası oluverir. Bitkilerin çanak yapraklarından birer kandil çıkmış gibidir ve bunlar ortalığı aydınlatır. Kandillerdeki ışık huzmeleri zembille göğe çıkmaya niyetlenir.

Şâir burada bahar mevsimini içki teşbihleriyle anlatmaya başlar: Bazen gül yaprakları ile bazen de şarabın tortusu ile meclise gül üzerine gül saçılır. Renkli şişeleriyle güller gül yanaklar üzerindeki kan dolu gözler gibidir. Şişedeki sümbülle erguvan çiçekleri su dolu bir lülede (bir tür nargile benzeri afyon şişesi) ateş ve duman oldular. Beyaz yapraklar renkli şişelerde, pembe ağızlarına nebîz (bir tür şarap) dolmuş gibidirler.

Sözün burasında şâir sözü güle ve bülbüle getirir. Gonca gül renkli bir şişeyle gelip bülbülün gönlünü kanla doldurur. Gül goncası neredeyse şevkle nara atıp kalpten inlemek üzeredir. Atâyî tekrar devreye girer. Bülbülü şevkle naralar atarken görür ve bu zevk ile bülbülü mest eder. Ona kendi gönlünün dertlerinden bahsederken bülbülü sözlerini anlayacağını, yani bülbülün sohbetinin tâlibi olur ve onu adam gibi söyleyeceğini zanneder. Ama bülbülün gamlarının bülbülde söz söylemeye güç bırakmadığını ve onun kendisine cevap vermediğini görür. Bülbül gülün ateşinden kül olmuş, üf desen uçar hâle gelmiştir:

Gördüm olur na'ra-zenân şevk ile

Bülbülü mest eyledüm ol zevk ile

Derd-i dilümden ana virdüm peyâm

Sandum anı kâbil-i sevk-i kelâm

Yani olup sohbetinün tâlibi

Sandum anı söyleye âdem gibi

Bildüm anun da sözi yok arada

Gam komamış tâb o bî-çârede

Âteş-i gülden kül olup nâtivân

Tâkati yok üf disen uçar hemân

İlkbahar ve sabah vakti anlatımı şâirin derdine ortak olur sandığı bülbülün yaşadığı hayal kırıklığıyla bitmektedir.

3. Yaz / öğle vakti / gençlik: 519-534. beyitler arasındadır (NE: 95-96). Metinde onyediyi beyitle anlatılmıştır.

Metin yaz mevsiminin (Temmuz'un) gelişinin şâir tarafından haber verilmesi ile devam eder. Atâyî bu bölüme yine mevsim tasvirleri ile girmiştir:

² Kelime Kuzubaş neşrinde tağladır yazılmış.

Ben bu hayâlât ile bî-tâb iken

Erdi hemân sûziş-i âteş-figen

Yani gelüp mevsîm-i tâb-ı temûz

Saldı hep eczâ-yı çemen-zâra sûz

Temmuz sıcaklığının mevsimi gelir ve bu mevsim her tarafa ateş salar. Çiçekler Vâmık'ın gönlü, âşığın edepsiz mektubu gibi yanmaktadır. Cihan Temmuz ile hararetlenir, sular bile denize girmeye can atar. Sıcaklığın nefesi yeryüzüne buhar salar, sular kaynayıp köpürür. Işık yuvaları potaya (içinde maden eritilen bir tür kap) dönüştürür. Süsen çiçeğinin hançerinde su kalmaz. Feleğin kadehi baş aşağı gelmiştir ama muhtaçlara bir damla akıtmaz. Arap ülkesi Rum ülkesini kavurur, evler zindana döner. Âdeta yer delinmiş sular yerin dibine geçmiştir ve su bulmak için dolanmaktadır. Çeşmelerinden deryalar saçan lüleler (bir tür nargile benzeri kap) sıcaktan tütün yaprağı gibi kurumıştır. Güneş o kadar kurutmuştur ki tütünden sıkma (suyunu çıkarmak için tütünü sıkma) bir damla bile su çıkmamaktadır. Herkes susamış ve hastadır, yüzlerde sadece ter ırmakları akmaktadır.

Atâyî yaz sıcaklığının ve güneşin tam tepede olduğu öğle vaktinde sözü tekrar alır ve birinci teklik şahıs ağzından konuşmaya başlar:

Kalmadı hiç hâlûmi şerhe mecâl

Tâbiş ile gelmiş idi başa hâl

Artık hâlini şerhe mecâli kalmamıştır. Bir nefes almaya bile tâkâti yoktur. Bu öyle bir vakittir ki dil bile nefesin sıcaklığından tutuşur. Herkes eli kolu bağlı ve halsiz, ter ırmaklarına boğulmuştur. Artık sabah rüzgarının nefesinden eser kalmamıştır, ağaçların şahının bile nabızı yoktur. Sular define gibi yerin dibine girmiştir, fakat henüz ayakları bile soğumamıştır.

Atâyî öğle vakti, yaz mevsiminde kendisine dert ortağı olabilecek hiçbir yol gösterici bulamaz. Bu vakit heba olmuş bir vakittir.

4. Sonbahar / ikinci vakti / orta yaşlılık: 535-555. beyitler arasındadır (NE: 96-98). Metinde yirmi bir beyitle anlatılmıştır.

Atâyî bölüme sonbahar mevsimi tablosuyla girer:

Nâgeh irüp mevkeb-i şâh-ı hazân

Saçdı yolına zerini gülsitân

Bâğ-ı bahâr oldu hazândan hazîn

Erdi sabâya nefes-i vâ-pesîn

Sonbahar mevsimi gelmiştir ve hazan şahı gül bahçesinin yoluna zerrin saçmıştır. Bahar bahçesi hazandan hazîn olmuş, sabah rüzgârı son nefesini vermiştir.

Nesrin ve gül artık aynı renktedir, laleler şarap tortuları gibi yerlere saçılmıştır. Her biri o kadar solgun ve bitkindir ki rânâ gülleri bile fark edemezler. Gül bahçesinin şehri viran olur, her bir yer safran sarısına döner. Gülün ak ve kırmızı kağıtları deste iken (iskambil kâğıdı) bütün kağıtları uçar. Yeşil bitki yaprakları dökülür, çemen havı giden çuha kumaşa döner. Kuvvetli esen rüzgâr gülü ayağa düşürür, hava hazan yaprağını savurur. Bağdaki bülbüller matemden karga gibi siyahlara bürünürler. Bahar şahının şevketi hebâ olur, yapraklar ve meyveler son bulur. Kızaran her hazan yaprağı, her biri fenâ yolunda beraber zikreden bir dile dönüşür. Çimenlikteki nehirler dövünerek akar, yasemin yolunur.

Atâyî bu tabloda temiz kalpli sıfatıyla tanımladığı nehirler görür. Kayaları ve toprağı yatak ve döşek edinmişlerdir. Yardan uçarak yakalarını yırtmakta ve bir sâlik gibi geçtikleri yolları temizlemektedirler. Şâir, bir nehirle kendisi arasında ilişki kurar. Onun da benim gibi yol arkadaşı, mekânı taşlardır, o da benim gibi âvâredir der ve bir süre onunla yol alır. Ona inleyen gönlünün aynası olarak görür ve onunla dertleşmek için ona hal diliyle soru sorar. Nehir ona kendisinin de hızının hayret denizinin girdabına gark olmaktan kaynaklandığını söyler. Bunca zamandır her yeri dolaşarak gönlünün derdine çare aramaktadır. Ona gönül derdine teselli bulmak için beraber deryaya gitmeyi teklif eder. Atâyî, nehrin döktüğü bu kadar tatlı dilden sonra bir gölge gibi onun yanına düşer ve beraber yola koyulurlar:

Bir dem anuñ yanına itdüm güzâr

Kıldum anı âyine-i kalb-i zâr

Hâl-i dil ile aña itdüm suâl

Derdlesüp ta ki tuyam hasb-i hâl

Didi benüm dahi odur süratüm

Garka-i girdâb-ı yem-i hayretüm

Derd-i dile çâre idüp cüst ü cû

Bunca zamân gezmedeyin sû-be-sû

Derd-i dile çünkü tesellî gerek

Azm idelüm gel beri deryâya dek

Gördüm anı dökdi baña tatlı dil

Düşdüm o dem yanına mânend-i zıl

Sonbahar mevsiminin anlatımında şâirin nehre söylediği " Garka-i girdâb-ı yem-i hayretüm" ifadesinden anlaşılacağı gibi bu yolda varılan makam "hayret" makamıdır. Bu makamda sâlik vuslata yaklaştığını zanneder ama bu makam aldattıcıdır. Üstelik hakikat yolunun yolcusu için bu noktada kalmak ve yolu yarım bırakmak tehlikesi de vardır. Şâir de bu hayale kapılır ve nehrin ardından gider.

5. Kış / akşam / yaşlılık: 556-570. beyitler arasındadır (NE: 98-99). Metinde onbeş beyitle anlatılmıştır.

Bu bölüm nehirle yapılan yolculuğun bittiği ve umutsuzluk ve korkunun, ümidin yerini aldığı bölümdür. Kış mevsimi cümbüş çalmaya başlayınca nehirle şâirin arasına bir soğukluk girer. Soğukluk gönle bir perde asar, araya giren "hicâb buz" olur, yani nehrin üzerini buz tutar. Nehir hemen ayaklarını eteklerinin içine çeker ve artık sâlikle hiçbir şekilde konuşmaz olur:

Oldı şitâ sarsarı cünbüş-künân

Düşdi bürûdet araya nâgehân

Rûy-ı dile asdı bürûdet nikâb

Aramıza geldi yah oldı hicâb

Sırça sarây içre idüp câyını

Çekdi hemân dâmenine pâyını

İtmedi bir reşha-i kemter beyân

Olmadı maksûd ile ratbu'l-lisân

Atâyî sözün burasında kış mevsimi tasvirine devam etmiştir. Kış fırtınaları öyle bir eser ki feleğin çarkındaki yıldızlar bile söner. Gecenin mumu söner, sadece fitil uçlarının ateşi kalır.

Vakit akşamdır ve güneş batmak üzeredir, ufuk kırmızıdır. Şâir bunu güzel bir teşbihle şöyle anlatır:

Çatladı gûyâ ki kefi âfîtab

Sanma safak akdı biraz hûn-ı nâb

Sanki güneşin lambası çatladı. (Görüneni) şafak zannetme, biraz kıpkırmızı kan aktı.

Kar ve buz sebebiyle sebzeler buz tutar. Nehir kenarları ağarmış sakala döner. Yeşilliğin hattına o kadar çok kar yağar ki sanki sim tozu ezilerek kâğıda basılmış gibi olur. Kış sultanı ortaya çıktığından buzdan mızraklarla geçse şaşılmaz. Kar altında akan nehirler lağıma döner, buzdan köprüler ona yol olur. Feleğin fitili (ay) sönmesin diye bulut onu eteğinin altına gizler. Şeker tozu gibi kar yağıp taneleri leblebi şekeri olur. Kış rüzgarının işi karışıklık yaratmaktır, buz şahı bayatlamış bir şekerdir. Bulutun yakasının içinde saklandığından güneş pençesini gösteremez.

Bu çaresiz tablo ümitsizliğin, yılgınlığın ifadesidir.

6. Ev mekânı / yatsı vakti / vuslat / vahdetin tecellisi: 571-577. beyitler arasındadır (NE: 99). Metinde yedi beyitle anlatılmıştır.

Bu son bölümü Atâyî'nin dilinden nakledelim:

Gest ü güzâr eyledüm âfâkı çok

Bildüm anı hâsılı hem-hâl yok

Râci olup gûşe-i gam-hâneye

Bülbüle döndüm ki gire lâneye

Vahdete tebdîl kılup kesreti

Düşdi dil-i zâr ile cân sohbeti

Yâd idüp ahvâl-i perîşânumı

Cûşa getürdüm dil-i nâlânımı

Nâle kılup gerdiş-i eyyâmdan

Didüm aña çekdiğüm âlâmdan

Zahm-ı gam itdi nemek-pâşlık

Kıldı tesellî ile yoldâşlık

Menkabet-i gerdişi asl eyledi

Çarh elemin başkaca fasl eyledi

Lirik ben, âfâkı gezmiş ama dert ortağı bulamamıştır. Çaresiz yuvasına dönen bir bülbül gibi gam-hânesine, yani evine döner. Sözün burasında Atâyî hikâyenin ana fikrini özetleyen sözlerini söyler: "Kesreti vahdete tebdîl kılup dil-i zâr ile cân sohbeti" yapmak. Artık kesret ortadan kalkmış, vahdet tecelli etmiştir. Bu tecelli gönüldedir, çünkü gönül Ka'be'dir, Beytullâh'tır. Şâirin "arayıcı kahraman" olarak da nitelendirebileceğimiz "lirik ben"inin yolculuğu gönülde tamamlanmıştır.

Şâirin "ben"i gönlüne günlerin dönüşünden şikâyet eder ve çektiği elemeleri anlatır. Gönlü onun gam yaralarına tuz basar ve teselli ederek yoldaşlık eder. Gönlü dönüş hikâyesini asıl konu yapar ve feleğin elemelerini yeni bir fasıl yapar.

SONUÇ

Atâyî, Nefhatü'l-Ezhâr mesnevisinin sebep-i telîfinde anlattığı hikâyede "ben" zamiri ile kendisine gönderme yaparak bir tasavvufî yol hikâyesi anlatmıştır. Bu yolculuk İslam kültür dünyasının birçok sembolik yolculuk hikâyesi gibi, döngünün tamamlanması ile son bulur. Bu manevî yolculuk, hikâyede, ayrı zaman ve mekân düzlemlerinde anlatılmıştır. Hikâyedeki zamanlar şunlardır: Bir gün (beş vakit), bir yıl (4 mevsim), bir ömür (çocukluk, gençlik, orta yaşlılık, yaşlılık). Hikâyenin geçtiği iki ana mekân vardır: Ev ve dışarı. Hikâyede seyir hâlinde olan kahraman çoğunlukla çimenlik, gül bahçesi ve bağ- bahçe tasvir eder gibi görünse de bu mekân lağım ve kaynak sularıyla yerin dibinden, gökyüzüne, hatta feleklere kadar çıkan bir mekân algısıdır. Hikâyede günün saatleri, yılın mevsimleri ve ömrün devreleri ile, hareket hâlinde, yani değişen ve psikolojiye göre algılanan bir mekândan rahatlıkla söz edebiliriz. Kısacası sâlik, manevî yolculuğunda makam değiştirirken mekân ve zaman da değiştirir. Bu makamlardaki anlatım ise tasavvufî yolculukta aşılacak "makâm"larda sâlikte tezahür eden "hâl"lerle ilgilidir. Bu kadar mekânı ve eş zamanlı anlatılan farklı zaman birimlerini (bir gün, bir sene ve ömür) kullanırken metni etkileyici kılabilmenin sırrı ise, şâirin aynı zamanda bir hikâye anlatıcısı olmasında saklı olmalıdır.

KAYNAKÇA

- İpekten, Haluk (1991): "Atâî, Nev'î-zâde", İslam Ansiklopedisi, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, C. 4, s. 40-42.
- Karahan, Abdülkadir (1978): "Nev'izade Ata'î", İslam Ansiklopedisi, Millî Eğitim Bakanlığı, C. 9, 226-228
- Kortantamer, Tunca (1997): Nev'î-zâde Atâyî ve Hamse'si, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.
- Kutlar, Fatma S. (2000): "Mesnevî Nazım Şekline Genel Bir Bakış Ve Türk Edebiyatında Mesnevi Araştırmalarıyla İlgili Bir Kaynakça Denemesi", Türkbilig: Türkoloji Araştırmaları, 2000, S. 1, s. 102-157.
- Kuzubaş, Muhammet (2005): Nev'izâde Atâyî'nin Nefhatü'l-Ezhâr Mesnevisi, Deniz Kültür Yayınları: Samsun.
- Ünver, İsmail (1986): "Mesnevî", Türk Dili-Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), (415-416-417): 430-563.
- Yalçınkaya, Şerife (2007): "Yol Metaforu ve Klasik Türk Edebiyatında Arayış Yolculukları", Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, EÜ. Edebiyat Fakültesi Yayını, S. 13.